

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೫

RIG-VEDA

ಸಾ ಯ ಣಿ ಭಾ ಷ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಭಾರತವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೫

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೪೭-೬೦

—o—o—o—

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

Asthana Mahavidwan

H. P. VENKATA RAO,

Editor.

—*—

Printed at

Sri Chamundeswari Electric Press,

CLOCK TOWER SQUARE,

MYSORE.

1950

Published by the gracious permission of

His Highness

Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,

G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಯಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ
ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಅದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್, ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ

ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವಾನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪಂಪ್ರಜಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್,

ಸಹಾಯಕವಿದ್ವಾನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಜಿ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ
ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜಾತಿಷವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾ ಪಂಡಿತರು.
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || N. ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮುಗ್ಧೇದಘನಪಾಠಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || ಹಿಟ್ಟೆವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರುತವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || ಹಿಟ್ಟೆವಳ್ಳಿ ದೇವರ ಭಟ್ಟರು, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎ : ಎ.
Professor of Sanskrit, St Philomina's College, Mysore.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || M. S. ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T. ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್, ಅರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರ.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ || S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು,
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಸೀತಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು.

ಮುನ್ನುಡಿ

—o—o—o—

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ೪೭-೬೦ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೪೭-೫೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಪುಷ್ಕಣ್ಣಿ ಕಾಣ್ಣಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯೂ, ೫೦-೫೭ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಸವ್ಯ ಅಂಗೀರಸಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯೂ, ೫೮-೬೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯೂ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಈ ಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಶತರ್ಚನರೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಸುಮಾರು ನೂರು ಮಕ್ಕುಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾಗಿರುವರು.

ಪ್ರಸ್ತುತನಿಬಂಧವನ್ನು ಹ್ರಿಸಿದ್ವನಾದ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ಪುತ್ರನು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು —ಪ್ರಸ್ತುತಃ ಕಣ್ವಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಕಣ್ವಪ್ರಭವೋ ಯಥಾ ಪ್ರಾಗ್ರಂ (ನಿ. ೩-೧೭) ಪ್ರಸ್ತುತನು ಕಣ್ವಋಷಿಯ ಪುತ್ರನು. ಕಣ್ವಋಷಿಯೇ ನೊಡಲಾದವರೆಂತೆ ಇವನೂ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಷಿಯು ಮುಗ್ಧೇದ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ೪೪-೫೦ ಸೂಕ್ತಗಳು (೮೨ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ೪೯ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ (೧೦ ಮಕ್ಕುಗಳೂ), ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೯೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ (೫ ಮಕ್ಕುಗಳೂ), ಒಟ್ಟು ೯೭ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದ್ರಷ್ಟೃವಾಗಿರುವನು. ಈ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದ ೧-೪೪-೬ ; ೧-೪೫-೩ ; ೮-೩-೯ ; ೮-೫೧-೨ ; ೮-೫೪-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿರುಕ್ತ ೩-೧೭ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅಂಗೀರಸಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಸವ್ಯನೆಂಬ ಋಷಿಯ ವಿಷಯವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಋಷಿದ್ರಷ್ಟನಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೫೧-೫೭ (೭೨ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಸೂಕ್ತಗಳು ಮಾತ್ರ ವಿರುವವು.

ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ-ನೋಧಾ ಋಷಿ ಭರ್ಗವತಿ | ನವನಂ ದಧಾತಿ | ಸ ಯಥಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಕಾಮಾನಾವಿಷ್ಕುರುತೇ (ನಿ. ೪-೧೬). ನೋಧಾಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ನೂತನವಾದುದೂ, ಕಾವ್ಯರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ತನ್ನ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ತೋರಿಸುವಂತೆ ಉಪಸ್ಥಾನ ಸಹ ತನ್ನ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಂತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆಂದು—

ಉಪೋ ಅರ್ಚಿತ ಶುಂಭ್ಯುರೋ ನ ವಕ್ಷೋ ನೋಧಾ ಇವಾವಿರಕೃತ ಪ್ರಿಯಾಣಿ |

ಅದ್ವೈತಸ್ಯ ಸಸತೋ ಬೋಧಯಂತೀ ಶಶ್ವತ್ತಮಾಗಾತ್ಮನರೇಯುಷೀಣಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ನೋಧಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಗೋತಮ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನು ಅಥವಾ ಗೋತಮನ ವಂಶೋದ್ಭವನು. ಈ ಋಷಿಯು ಮುಗ್ಧೇದದ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೫೮-೬೪ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ, (೭೪ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೮೮ ನೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ (೬ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೯೩ ನೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ (೫ ಮಕ್ಕುಗಳು) ಒಟ್ಟು ೮೫ ಮಕ್ಕುಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಗ್ಧೇದದ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ—

ತಂತ್ವಾ ವಯಂ ಪತಿಮಗ್ನೇ ರಯಾಣಾಂ ಪ್ರತಂಸಾನೋ ಮತಿಭಿರ್ಗೋತಮಾಸಃ |
ಅತುಂ ನೆ ನಾಜಂಭರಂ ಮರ್ಜಯಂತಃ ಪ್ರಾತರ್ಮಕ್ಷೂ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋತಮ ಪುತ್ರರೆಂದೂ, ಧನಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಏವಾ ತೇ ಹಾರಿಯೋಜನಾ ಸುನ್ಯಕ್ರೀಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಗೋತಮಾಸೋ ಅಕ್ರನ್ |
ಐಷು ವಿಶ್ವಪೇಶಸಂ ಧಿಯಂ ಧಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಮಕ್ಷೂ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಗೋತಮಪುತ್ರರಾದ ನೋಧಸ್ಸುಗಳು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರೆಂದು ಪಠಿಸಿದೆ. ಈ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೧-೬೧-೧೪ ; ೧-೬೨-೧೩ ; ೧-೬೪-೧ ; ೧-೧೨೪-೪ ; ನಿರುಕ್ತ ೪-೧೬ ; ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೬-೧೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪಂಚವಿಂಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ (೭-೧೦-೧೦ ; ೨೧-೯-೧೨) ಕಕ್ಷೇವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಕಕ್ಷೇವತ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೭ ; ೮-೧೨-೧೭) ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (ಅ. ವೇ. ೧೫-೨-೪ ; ೧೫-೪-೪) ಸಮರ್ಥನೆ ಇರುವುದು.

ಶತರ್ಷಿನರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮೂರು ಋಷಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿರುವೆವು. ಈ ಮಂಡಲದ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಮಂಡಲದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೧೪ ನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿ ಗಹನವೂ, ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಂಡಿತ್ಯವಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂ ಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಎ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪ್ಯುಕ್ತಿಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು

ವಿಕ್ರಮಾನು. ಸಂ. ಅ. ಅಷಾಢ ಶು. ಏಕಾದಶೀ
ಸೋಮನಾರ, ತಾ|| 26-6-50

ಆಸ್ಥಾನಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್
Translator & Editor

॥ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ॥

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೪೭. ಆಯಂ ನಾಂ ಮಧುಮತ್ತಮಃ ಎಂಬ ನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	1
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	2
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	7

೪೮. ಸಹ ವಾಮೇನ ಎಂಬ ನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	30
ಉಷೋದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಉಷಶೃಬ್ಧಾರ್ಥ-ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	32
ಸೂನರೀ, ಪ್ರಭುಂಜತೀ, ಜರಯಂತೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	46
ಓದತೀ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	51
ಭಾನು, ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	61
ವಿಶ್ವವಾರಂ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	77

೪೯. ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ ಎಂಬ ನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	91
ಅರುಣಸ್ಪವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	93

೫೦. ಉದುತ್ತಂ ಎಂಬ ಐವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	106
ಸೂರ್ಯಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	108
ನಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ವಿವರಣೆ	111
ತರಣಿಃ ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	118
ಭುರಣ್ಯಂತಂಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	124
ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಕೇಷವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	136

೫೧. ಅಭಿತ್ಯಂ ಮೇಷಂ ಎಂಬ ಐವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	147
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	148
ಋಭುಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	156
ಅದ್ರಿಶಬ್ದವಿವರಣೆ	161
ಸಿಪ್ಪುವಿನ ನೃತ್ಯಾಂತ	168
ಋಣಿತ್ವನ ವಿಷಯ	169
ಕುತ್ಸ, ಅತಿಥಿಗ್ನ ಇವರ ವಿಷಯ	173

ಶಂಬರನ ವಿಚಾರ	174
ಆರ್ಯಶಬ್ದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	183
ಉಪನಾಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	190
ತಾರ್ಕಿಕನ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	197
ವೃಚೆಯಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ, ವೃಷಣಶ್ಚ ಎಂಬ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ	201
ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	202
೫೨. ತೈಂ ಸುಮೇಷಂ ಎಂಬ ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	212
ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಮತ್ತು ತ್ರೈತನ ಎಂಬುವರ ವೃತ್ತಾಂತವು	230
ವಲನ ವಿಚಾರವು	232
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಭಯದಿಂದ ನಡುಗಿದವು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಚಾರ	247
ತ್ವಂ ಭುವಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	257
೫೩. ನ್ಯೂ ೩ ಷು ನಾಚೆಂ ಎಂಬ ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	264
ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	265
ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಗೋಅಗ್ರ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	281
ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತ	287
ಕರಂಜ, ಪರ್ಣಿಯ, ಅನನುಡೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ	292
ಸುಶ್ರವಸ್ ಎಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯ	295
ತೂರ್ವಯಾಣಿ ನೆಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯ	299
೫೪. ಮಾ ನೋ ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	303
ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	304
ಶಂಬರಾಸುರನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ವಿವರ	315
ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಣಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	319
ತುರ್ವಶ, ಯೆಡು, ವಯ್ಯ, ತುರ್ವೀತಿ ಇವರ ವಿಚಾರ	322
೫೫. ದಿವತ್ತಿದಸ್ಯ ಎಂಬ ಐವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	341
ಋಕ್ವುಗಳ ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ	343
೫೬. ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂಬ ಐವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	371

ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	372
೫೭. ಪ್ರ ಮಂಹಿಷಾಯ ಎಂಬ ಐವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	392
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	393
ಉಷಃಕಾಲದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	401
೫೮. ನೂಚಿತ್ಸಹೋಜಾಃ ಎಂಬ ಐವತ್ತೊಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	411
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	412
ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ಭಾವಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	413
೫೯. ವಯಾ ಇದಗ್ನೇ ಎಂಬ ಐವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	439
ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿನ್ಯೋಗ	443
ನೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ	455
೬೦. ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಂ ಎಂಬ ಅರವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದವಿನ್ಯೋಗವು	461
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	462
ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	463
೬೧. ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಎಂಬ ಅರವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯೋಗ	478
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	479
ಕೀರ್ತಿದಾಃ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	497
ವರಾಹ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಅರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	501
ನೋಧಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	522
ಸ್ವಶ್ವ ಎಂಬ ರಾಜನ ವಿಷಯ	525

ಪರಿತಿಷ್ಠೆ

೧. ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗಳು—

ದ್ಯೌಃ	531
ವರುಣ	532
ಮಿತ್ರ	539
ಸೂರ್ಯ	540
ಸವಿತ್ಯ	542

ಪೂಷಣಿ	547
ವಿಷ್ಣು	550
ವಿವಸ್ವಾನ್	555
ಆದಿತ್ಯರು	557
ಉಷಾ:	560
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು	563
೨. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದೇವತೆಗಳು—	
ಇಂದ್ರ:	569
ತ್ರಿತ ಆಪ್ತ	582
ಅಪಾಂನಪಾತ್	585
ಮಾತರಿಶ್ವಾ	586
ಅಹರ್ಬುಧ್ವಿ	588
ಅಜ ಏಕಪಾತ್	588
ರುದ್ರ	589
ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು	593
ವಾಯು-ವಾತ	598
ಪರ್ಜನ್ಯ	606
೩. ಭೂಮಿಯ ದೇವತೆಗಳು—	
ನದಿಗಳು	603
ಪೃಥ್ವೀ	605
ಅಗ್ನಿ	606
ಬೃಹಸ್ಪತಿ	622
ಸೋಮ	626
೪. ಭಾವನಾರೂಪದ ದೇವತೆಗಳು—	
ತ್ವಷ್ಟೃ	639
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-ಪ್ರಜಾಪತಿ	642
ಮನ್ಯು ಶ್ರದ್ಧಾ ಇತ್ಯಾದಿ	644
ಅದಿತಿ	645
ದಿತಿ	648
೫. ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳು	649
೬. ದೇವತಾವೃಂದಗಳು	651
೭. ದೇವತಾಗಣಗಳು	657

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
೮. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳು-ಋಷಿಗಳು	658
೯. ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರು	662
೧೦. ಗಂಧರ್ವರು	665
೧೧. ರಕ್ಷಕ ದೇವತೆಗಳು	667
೧೨. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುರುಷರು	
ಮನು	568
ಭೃಗುಗಳು	669
ಅಥರ್ವಾ	671
ದಧ್ಯಂಚ	671
ಅಂಗಿರಸರು	672
ನಿರೂಪಾ:	674
ನವಗ್ವಾಃ, ದಶಗ್ವಾಃ, ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು	675
ಅತ್ರಿ	676
ಕಣ್ವ, ಮೇಧಾತಿಥಿ	677
ಕುತ್ಸ್	678
ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ	679
೧೩. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ನಿರ್ಜೀವ ವಸ್ತುಗಳು—	679
ಅಶ್ವ ದಧಿಕ್ರಾ	680
ತಾಕ್ಷ್ಮಿ, ವೈದ್ಯ	681
ಏತಶ	682
ವೃಷಭ	682
ಗೋವು, ಅಜ, ಗರ್ಧಭ, ಸರಮೆ	683
ವರಾಹ, ಕೂರ್ಮ, ವಾನರ, ಮಂಡೂಕ, ಪಕ್ಷಿ ಹಿಂಸ್ರ ಪಶುಗಳು	684
ಅಹಿ	685
೧೪. ಭೌತಿಕವಸ್ತುಗಳು	685
ಓಷಧಿಗಳ ವನಸ್ಪತಿಗಳು	686
ಉಪಕರಣಗಳು	686
ಆಯುಧಗಳು, ಲಾಂಛನಗಳು	687
೧೫. ಸಾಪದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳು—	
ಅಸುರರು	688
ಪಣಿಗಳು, ದಾಸ ಅಥವಾ ದಸ್ಯು	689
ವೃತ್ರ	691

ವಲ	692
ಅರ್ಬುಡ, ವಿಶ್ವರೂಪ, ಸ್ವಭಾವನು, ಉರಣ, ಶುಷ್ಕ	693
ಶಂಬರ, ಪಿಪ್ಪು	694
ನಮುಜಿ, ಧುನಿ, ಚುಮುರಿ	695
ವರ್ಚಿ: ರಕ್ಷಸ:	696
ಪಿಶಾಚ, ಅರಾತಿ, ಕಿಮಿದೀ	698
೧೬. ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆ —	699
ಆತ್ಮ	700
ಸ್ವರ್ಗ	701
ನರಕ	704
ಪಿತೃಗಳು	705
ಯಮ	706
ಮೃತ್ಯು. ವಿವಸ್ವತ ಇತ್ಯಾದಿ	707

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ. ಅಥವಾ ಅ. ವೇ.—ಅರ್ಥವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಅಪ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ
 ಅಪ- ಧ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಅಪ. ಪ. ಸೂ.—ಅಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಅಸೂ. —ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ. —ಉಣಾದಿಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ.—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ ಅ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನಿಯ ಪೂರ್ವವಿಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನಿಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿವೃತ್ತ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬಾಹ್ಯಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ ಸ್ಮ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ —ಮೈತ್ರಾಯಣೀಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ.—ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು.—ವಾಯುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ —ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ —ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ

॥ ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಸಂಹಿತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೫

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಚತುರ್ಥೋಧ್ಯಾಯಃ
ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ವಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಚತುರ್ಥೋಧ್ಯಾಯ ಅರಭ್ಯತೇ | ಅಯಂ ವಾಮಿತಿ ನವಮಾನು-
ವಾಕಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ದಶರ್ಚಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಅಯಂ ದಶ ಪ್ರಾಗಾಥಂ ತ್ವಿತಿ | ಋಷಿ-
ಶ್ಲಾಘ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿವೇರಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾತ್ಕಣ್ವಪುತ್ರಃ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ನ ಋಷಿಃ | ತಥಾ ಪೂರ್ವತ್ರಾಶ್ವಿನಂ ತ್ವಿತ್ಯುಕ್ತ-
ತ್ವಾತ್ಪ್ರಹ್ಮಾದಿಪರಿಭಾಷಯೇದಮಸಿ ಸೂಕ್ತಮಶ್ವಿದೇವತಾಕಂ | ಅನಯ್ಯೇವ ಪರಿಭಾಷಯೇದಮುತ್ತರಂ
ಚ ಪ್ರಾಗಾಥಂ | ಅತಃ ಪ್ರಥಮಾತ್ಪತೀಯಾದ್ಯಾ ಅಯುಜೋ ಬೃಹತ್ಯಃ | ದ್ವಿತೀಯಾಚತುರ್ಥಾದ್ಯಾ
ಯುಜಃ ಸತೋಬೃಹತ್ಯಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಆಶ್ವಿನೇ ಕ್ರತೌ ಬಾರ್ಹತೇ ಛಂದಸ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಅಥಾ
ಶ್ವಿನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಇಮಾ ಉ ವಾಮಯಂ ವಾಂ | ಅ ೪-೧೫ | ಇತಿ || ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಽಪ್ಯೇ-
ತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ. ೬-೫ | ಇತ್ಯೆತಿ ದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಯಂ ವಾಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಾಗಾಥ ಛಂದಸ್ಸಿನ
ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕಣ್ವಪುತ್ರನಾದ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ವನು ಋಷಿಯು. ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು. ಪ್ರಾಗಾಥಂ ಬಾರ್ಹತಂ ಎಂಬದು ಛಂದಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದ

ಪ್ರಕಾರ ೧, ೩, ೫, ೭, ೯ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಥಿನವು. ೨, ೪, ೬, ೮, ೧೦ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸತೋಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಥಿನವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುವೆಂಬ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥಾಶ್ವಿನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಇಮಾ ಉ ನಾಮಯಾಂ ನಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಅ. ೪-೧೫) ಮತ್ತು ಅದೇ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತಾಕವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಅ. ೬-೫).

ಸೂಕ್ತ—೪೭

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೯ || ಸೂಕ್ತ—೪೭

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೧, ೨ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧-೧೦

ಋಷಿ—ಪ್ರಸ್ಮಣ್ಣಿಃ ಕಾಣ್ವಿಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಶ್ವಿನೌ ||

ಛಂದಃ—ಪ್ರಾಗಾಥಂ ಬಾರ್ಹತಂ ೧, ೩, ೫, ೭, ೯, ಬೃಹತೀ | ೨, ೪, ೬, ೮, ೧೦. ಸತೋ ಬೃಹತೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ ನಾಂ ಮಧುಮತ್ತಮಃ ಸುತಃ ಸೋಮ ಋತಾವೃಧಾ |

ತಮಶ್ವಿನಾ ಪಿಬತಂ ತಿರೋಅಹ್ಯಂ ಧತ್ತಂ ರತ್ನಾನಿ ದಾಶುಷೇ ||೧||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯಂ | ನಾಂ | ಮಧುಮತ್ ತಮಃ | ಸುತಃ | ಸೋಮಃ | ಋತಾವೃಧಾ ||

ತಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಪಿಬತಂ | ತಿರೋಽಹ್ಯಂ | ಧತ್ತಂ | ರತ್ನಾನಿ | ದಾಶುಷೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋತಾವೃಧಾ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾ ವರ್ಧಯಿತಾರಾವಶ್ವಿನಾ ಅಶ್ವಿನೌ ನಾಂ ಯುವಯೋರಯಂ ಪುರೋವರ್ತಿ ಸೋಮಃ ಸುತೋಽಭಿಷುತಃ | ಕೀದೃಶಃ | ಮಧುಮತ್ತಮೋಽತಿ-

ಶಯೇನ ಮಾಧುರ್ಯವಾನ್ | ತಿರೋಅಹ್ನೈಂ ತಿರೋಭೂತೇ ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಿನೇಭಿಷುತಂ ತಂ ಸೋಮಂ
 ಪಿಬತಂ | ದಾಶುಷೇ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ರತ್ನಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಧತ್ತಂ |
 ಪ್ರಯಚ್ಛತಂ || ನಾಂ | ಯುಷ್ಮದಸ್ತದೋಃ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ನಾಂನಾನ್ | ಪಾ
 ೮-೧-೨೦ | ಇತಿ ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನಸ್ಯ ನಾಮಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾನುದಾತ್ತಃ | ಮಧುಮತ್ತಮಃ | ಮನ
 ಜ್ಞಾನೇ | ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಮಧು | ಫಲಿಪಾಟಿನಮೀತ್ಯಾದಿನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯು-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಧುಮಾನ್ ಮಧುಮತ್ತಮಃ | ಮತುಸ್ತಮ-
 ಪೋಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪದಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಋತಾವೃಧಾ | ವೃಧೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್
 ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದ್ವೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತಿರೋಅಹ್ನೈಂ | ಅಹ್ನಿ
 ಭವೋಽಹ್ನೈಃ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಅಹ್ನಷ್ಟೋರೇವ | ಪಾ ೬-೪-೧೪೫ | ಇತಿ ನಿಯಮಾನ್ಮಸ್ತ-
 ದ್ಧಿತ ಇತಿ ಟಿಲೋಪಾಭಾವಃ | ಸರ್ವೇ ನಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ವಚನಾದ್ಯೇ ಚಾಭಾವಕರ್ಮ-
 ಣೋಃ | ಪಾ ೬-೪-೧೬೮ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಾಭಾವೇಲ್ಲೋಪೋನ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ತಿರೋಹಿತೋ
 ಽಹ್ನೈಸ್ತಿರೋ ಅಹ್ನೈಃ | ತಿರೋಽಂತರ್ಧೌ | ಪಾ ೧-೪-೭೦ | ಇತಿ ಗತಿತ್ವೇನ ನಿಸಾತತ್ವಾದವ್ಯಯತ್ವೇ ಸ್ಪಾದಿ-
 ಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದಾಶುಷೇ | ದಾಶ್ವಾನಾಹ್ವಾನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವೇಸುಪ್ರತ್ಯ-
 ಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನೇ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿ-
 ಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಾವೃಧಾ—ಯಜ್ಞದ ಅಥವಾ ಸತ್ಯದ ವರ್ಧಕರಾದ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ |
 ನಾಂ—ನಿಮಗೋಸ್ವರ | ಮಧುಮತ್ತಮಃ—ಅತ್ಯಂತಮಧುರವಾದ | ಆಯಂ ಸೋಮಃ—ಈ ಸೋಮರಸವು |
 ಸುತಃ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ತಿರೋಅಹ್ನೈಂ—ಮೊದಲನೇ (ಹಿಂದಿನ)ದಿನ ಹಿಂಡಿದ | ತಂ—ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು |
 ಪಿಬತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ರತ್ನಾನಿ—ರಮಣೀಯಗಳಾದ ಧನ
 ಗಳನ್ನು | ಧತ್ತಂ—ಕೊಡಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರು.
 ನಿಮಗೋಸ್ವರವಾಗಿ ಈ ಸೋಮರಸವು ಮೊದಲನೇ ದಿನವೇ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವಾದ
 ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ. ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮನಸ್ಸಂತೋಷಕರಗಳಾದ ಧನಗ
 ಳನ್ನು ಕೊಡಿರಿ.

English Translation.

O Aswins, encouragers of sacrifice, this most sweet Soma juice is pre-
 pared for you ; it is of yesterday's expressing ; drink it and grant riches to the
 sacrificer

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಾವೃಥಾ—ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರವರ್ಧಕರು. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ತಿರೋಅಹ್ಯಂ—ತಿರೋಭೂತೇ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಿನೇ | ತಿರೋಹತೋಽಹ್ಯಸ್ತಿರೋಅಹ್ಯಃ | ಕಳೆದು ಹೋದ ಹಿಂದಿನ ದಿನ, ನಿನ್ನೆಯ ದಿನ.

ದಾಶುಷೇ—ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾಮ್—ಯುವಯೋಃ ಎಂಬ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀಚಿತುರ್ಧೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದೂ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಯುಷ್ಮತ್, ಅಸ್ಮತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಷಷ್ಠೀಚಿತುರ್ಧೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೃಂತಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಅವು ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ ನಸ್ ಆದೇಶಗಳೂ ಬರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳೂ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವು. ಇದರಿಂದ ವಾಂ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ನಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ.

ಮಧುಮತ್ತಮಃ—ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮಧು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಮನಜ್ಞಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಫಲಿಸಾಟಿನಮಿ ಮನಿಜನಾಂ ಗುಕ್ ಪಟಿನಾಕಿಧತಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೮) ಫಲ ನಿಷ್ಪತ್ತಾ, ಪಟಿ ಗತೌ ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಇಮ ಪ್ರಹೃತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ, ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಅದು ನಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಫಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಗುಕ್ ಆಗಮ, ಪಾಟಿಗೆ ಪಟಿ ಆದೇಶ, ನಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಾಕಿ ಆದೇಶ, ಮನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ, ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತೆ. ಇದರಿಂದ ಮನ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಧು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ಮಧು ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ ತದೇಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೯) ಎಂದು ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮಧುಮಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಮಾಡಿದರೆ ಅತಿ ಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂದು ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಅತಿಯೇನ ಮಧು ಮಾನ್ ಮಧುಮತ್ತಮಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಮತುಪ್ ತಮಪ್ ಎರಡೂ ಪಿತ್. ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಮಧು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದಿರುವ ಧು ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತಾದನು ದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ. ಮಿಕ್ಕವು ಸ್ವರಿತ್ವಾಂಹಿತಾಯಾಂ ಎಂದು ಪ್ರಚಯಗಳಾಗುವುವು.

ಋತಾವೃಥಾ—ಣಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ವೃಥಾ ವರ್ಧನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೬-೭೬) ಎಂದು ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆಲ್ಲ

ಖಂಡಶಃ ಲೋಕಃ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ನಿಪಾತನೇ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಋತಾವೃಧ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ಔಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತಾವೃಧ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ತಿರೋ ಅಹ್ಮಂ—ಅಹ್ಮ ಭವಃ ಎಂದರೆ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಆದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಾದ ಸಮರ್ಥದಮುಂದೆ ಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಯತ್ ಅಹನ್+ಯ, ಹಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಅನ್ ಎಂಬುದು ಟಿ- ಇದಕ್ಕೆ ನೆಸ್ತದ್ವಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವೂ ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಅಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅನ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಅಹ್ಮಷ್ಟಮೋರೇವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೫) ಟಿ ಖ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಾತ್ರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಅಹನ್ ಶಬ್ದದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ. ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಟಿಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿರಸ್+ಅಹನ್ ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಸೆಜುಷೋರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂದು ರು ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಅತೋರೋ-ರವು ತಾದವುತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂದು ಉ ಆದೇಶ. ಗುಣ. ತಿರೋ+ಅಹನ್+ಯ ಇಲ್ಲಿ ಯೇಚಾ-ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೮) ಭಾವ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸದೇ ಇರುವ ಯಕಾರಾದಿ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತ ನಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ (ಪರಿಭಾ. ೩೫) ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಕಪ್ರತ್ಯಯಾನಧಿಕಯಾದ್ಯಜಾದ್ಯನ್ಯತರಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ ಎಂಬುದರ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅನ್ ನ ಅಗೆ ಲೋಪ. ತಿರೋ+ಅಹನ್+ಯ ತಿರೋಹಿತಃ ಅಹ್ಮೈಃ ತಿರೋಅಹ್ಮೈಃ ಕುಗತಿಸ್ಪ್ರಾಪ್ತಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ತಿರೋನೈಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭೧) ವ್ಯವಧಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ತಿರಸ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಸ್ವರಾದಿಯಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂದು ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ದಾಶ್ವಾನ್ನಾಹ್ವಾನ್ಮೀಢ್ಯಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಸಹಮರ್ಷಣೇ, ಮಿಹ ಸೇಚನೇ, ಈ ಧಾತುಗಳು ಕೃಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು, ಮೂರು ಸ್ಥಳ ದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಿಕೆಯೂ ಇಡಾಗಮ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರೇಷದವೂ, ಉಪಧಾಧೀರ್ಘವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ದಾಶ+ವಸ್=ದಾಶ್ಯಸ್, ಜೀಪ್ರತ್ಯಯ, ದಾಶ್ಯಸ್+ವ ವಸೋಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೂ ಭಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ) ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವ್ ಗೆ ಉ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ದಾಶುಸ್+ವ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಶಾಸಿವಸಿಘೋನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಸಹಚರಿತಾಸಹಚರಿತ ಯೋಸ್ಸಹಚರಿತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮ್ (ಪರಿಭಾ ೧೧೨) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಗ್ರಹಣವು ಉಚಿತ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೇಖರ

ಕಾರರು ಅದೇಶಸ್ತೃತ್ಯಾಭಾನಾದಸ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಧಿರಯಮ್ ಎಂದಿರುವರು. ಇಂತಹ ಭ್ರಮನಿವಾರಣೆ
ಗಾಗಿಯೇ ೧ ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತುನಿರೂಪಣದಲ್ಲಿ ಕೌಮುದೀಕಾರರು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ಸುಪೇಶಸಾ ರಥೇನಾ ಯಾತಮಶ್ವಿನಾ |
ಕಣ್ವಾಸೋ ವಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಕೃಣ್ವಂತ್ಯಧ್ವರೇ ತೇಷಾಂ ಸು ಶೃಣುತಂ
ಹವಂ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ | ತ್ರಿವೃತಾ | ಸುಪೇಶಸಾ | ರಥೇನ | ಆ | ಯಾತಂ |
ಅಶ್ವಿನಾ ||
ಕಣ್ವಾಸಃ | ವಾಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಕೃಣ್ವಂತಿ | ಅಧ್ವರೇ | ತೇಷಾಂ | ಸು | ಶೃಣುತಂ |
ಹವಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ತ್ರಿವಂಧುರೇಣೋನ್ನತಾನತರೂಪತ್ರಿವಿಧಬಂಧನಕಾಷ್ಠಯುಕ್ತೇನ | ತ್ರಿವೃತಾಪ್ರತಿ-
ಹತಗತಿತಯಾ ಲೋಕತ್ರಯೇ ವರ್ತಮಾನೇನ ಸುಪೇಶಸಾ ಶೋಭನಸುವರ್ಣಯುಕ್ತೇನ ರಥೇನಾ ಯಾತಂ |
ಇಹಾಗಚ್ಛೇತಂ | ಕಣ್ವಾಸಃ ಕಣ್ವಪುತ್ರಾ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಜೋ ನಾ ವಾಂ ಯುವಯೋರಧ್ವರೇ
ಯಾಗೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಂ ಮಂತ್ರಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮುನ್ನಂ ನಾ ಕೃಣ್ವಂತಿ | ಕುರ್ವಂತಿ | ತೇಷಾಂ
ಕಣ್ವಾನಾಂ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಸು ಶೃಣುತಂ | ಸುಷ್ವಾದರೇಣ ಶೃಣುತಂ || ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ | ಬಧ್ನಂ-
ತಿತಿ ಬಂಧುರಾಃ | ಬಂಧೇರಾಣಾದಿಕ ಉರಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ತ್ರಯೋ ಬಂಧುರಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ತ್ರಿಬಂಧುರಃ |
ತ್ರಿಚಕ್ರಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೬-೨-೧೯೯-೧ | ಇತ್ಯುತ್ಪರ-
ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ರಿವೃತಾ | ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ವರ್ತತ ಇತಿ ತ್ರಿವೃತ್ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ |
ಸುಪೇಶಸಾ | ಪೇಶ ಇತಿ ಹಿರಣ್ಯನಾಮ | ಶೋಭನಂ ಪೇಶೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುಪೇಶಾಃ | ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ
ದ್ಯುಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೃಣುತಂ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚೇತಿ ಶ್ರುಃ |
ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ಧಾತೋಃ ಶೃಭಾವತ್ತ್ವ | ಹವಂ | ಹೂಯತೇರ್ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ | ಸಾ. ೩-೩-೭೫ |
ಇತ್ಯಪ್ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ಗುಣಾವಾದೇಶೌ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ—ಮೂರು ಮೂಕಿಮರಗಳಿಂದ ಮನೋಹರವಾಗಿರುವುದೂ | ತ್ರಿವೃತಾ—(ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ (ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ) | ಸುಪೇತಸಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೂ ಆದ | ರಥೇನ—ರಥದಿಂದ ಆಯಾತಂ—(ಇಲ್ಲಿಗೆ) ಬನ್ನಿರಿ | ಕಣ್ವಾಸಃ—ಕಣ್ವಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ನಾಃ—ನಿಮಗೆ | ಅಧ್ವರೇ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು | ಕೃಣ್ವಂತಿ—ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ) | ತೇಷಾಂ—ಆ ಕಣ್ವ ಪುತ್ರರ ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ | ಹವಂ—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಸು ಶೃಣುತಂ—ಆದರದಿಂದ ಕೇಳಿರಿ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೂ ಮೂರು ಮೂಕಿಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮನೋಹರವಾದದ್ದೂ ಆದ ರಥವು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿಲ್ಲದೇ ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬನ್ನಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ವಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನಿಮಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಕೇಳಿರಿ.

English Translation.

Come hither, O Aswins, in your triangular and beautiful car of the three-fold pole. The Kanwas compose and repeat your praise at the sacrifice ; Kindly hear their invocation.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ರಥೇನ ಇವರ ರಥವು ತ್ರಿಕೋಣಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಮೂರು ಕಂಭಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತ್ರಿವೃತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ರಥೇನ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ಸುವೃತಾ ಯಾತಮರ್ವಕ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೨)

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ರಥೇನಾ ಯಾತಮಶ್ವಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೫-೮)

ಅರ್ನಾಜ್ ತ್ರಿಚಕ್ರೋ ಮಧುವಾಹನೋ ರಥೋ ಜೀರಾಶ್ವೋ ಅಶ್ವಿನೋರ್ಯಾತು ಸುಷ್ಪತಃ |
ತ್ರಿವಂಧುರೋ ಮಘನಾ ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ ಶಂ ನ ಅ ವಕ್ಷದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೭-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ತ್ರಿವಂಧುರ, ತ್ರಿವೃತ, ತ್ರಿಚಕ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಕಣ್ವಾಸಃ—ಮೇಧಾವಿನೋ ಋತ್ವಿಜಃ | ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು, ಅಥವಾ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವುತ್ರರು, ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಅಂಥಃ ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ, (ನಿ. ೩-೯) ಮಘಂ, ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು (ನಿ. ೧೨-೩೪) ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರಿಬನ್ಧುರೇಣ—ಬನ್ಧ ಬನ್ಧನೇ ಧಾತು. ಬನ್ಧಂತಿ ಇತಿ ಬನ್ಧುರಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬನ್ಧ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರಯಃ ಬನ್ಧುರಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕಟ್ಟುವ ಮರವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಬನ್ಧುರ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ತ್ರಿಶಬ್ದವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂದು ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸು ಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯-೧) ಎಂದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಎಂದು ಪರಿಸರೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಚನಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಚಕ್ರ, ತ್ರಿಬಂಧುರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ತ್ರಿವೃತಾ—ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ವರ್ತತೇ—ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತ್ರಿಶ ಬೋಧಪದಕವಾದ ವೃತು ವರ್ತನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ತೃತೀಯೈಕವಚನಾಂತ.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಪೇಶ ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯ (ಚಿನ್ನ)ಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಒಳ್ಳೆಯ ಚಿನ್ನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತೇಂದ್ರ್ಯಾಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರ ಪದವು ಎರಡು ಅಚ್ಚುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ದೀಪನಾರ್ಥಕವಾದ ಪಿತಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೇಶ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ.

ಶೃಣುತಮ್—ಶ್ರು+ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಧಸ್. ಲೋಟೋ ಲಜ್ಞತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂದು ಲಜ್ಞದ್ವಾನ. ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿಸಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂದು ತಮ್ ಆದೇಶ. ಶ್ರು+ತ ಈಗ ಶ್ರುವಶ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶಬ್ದಿಷಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಶಬ್ದಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ನು ವಿಕರಣವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶ್ನುವಿಕರಣ ಶೃ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಶ್ರು+ನು+ತ, ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಿಕರಣಗಳೆರಡೂ ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾದುವು. ಸನ್ನಿಯೋಗ= ಸಹಭಾವ, ಶಿಷ್ಟ=ವಿಹಿತ ವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುವು. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ. ಶೃಣುತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಹವಮ್—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿಲ್ಲದ ಹ್ವೇಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ)ವೂ, ಆ ಧಾತುಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಪ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಗಳು ಬಂದರೆ ಹು+ವ+ಅ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ಅ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂದು ಗುಣ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಆವ್ ಆದೇಶ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನ ಅಮ್, ಹವಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್, ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸುಪ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂದು ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಧಾತು ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಶ್ವಿನಾ ಮಧುಮತ್ತಮಂ ಪಾತಂ ಸೋಮಮೃತಾವೃಧಾ |
ಅಥಾದ್ಯ ದಸ್ರಾ ವಸು ಬಿಭ್ರತಾ ರಥೇ ದಾಶ್ವಾಂಸಮುವ
ಗಚ್ಛತಂ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಶ್ವಿನಾ | ಮಧುಮತ್ ತಮಂ | ಪಾತಂ | ಸೋಮಂ | ಮೃತಾವೃಧಾ |
ಅಥ | ಅದ್ಯ | ದಸ್ರಾ | ವಸು | ಬಿಭ್ರತಾ | ರಥೇ | ದಾಶ್ವಾಂಸಂ | ಉಪ |
ಗಚ್ಛತಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋತಾವೃಧಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವರ್ಧಕಾವತ್ಸಿನಾ ಮಧುಮತ್ತಮಂ ಸೋಮಂ ಪಾತಂ | ಪಿಬತಂ
ಹೇ ದಸ್ರಾಶ್ವಿನಾ ಸೋಮಸಾನಾರ್ಥಮಥಾಸ್ಮದಾಹ್ವಾನಾನಂತರಮದ್ಯಾಸ್ತಿನಿನೇ ರಥೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ವಸು

ಬಿಭೃತಾ ಅಸ್ತದುಸಯುಕ್ತಂ ಧನಂ ಧಾರಯಂತೌ ದಾಶ್ವಾಂಸಂ ಹವಿಷ್ವದಂ ಯಜಮಾನಮುಪ ಗಚ್ಛತಂ
ಸಮೀಪೇ ಪ್ರಾಪ್ನುತಂ || ಬಿಭೃತಾ | ಡುಭೃಷ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಶತರಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿ-
ತ್ವಾಚ್ಛೇಪಃ ಶ್ಲೋಕಃ | ಭೃಗಾಮಿದಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂ | ಶತುರ್ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಅಭ್ಯ-
ಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಾವೃಧಾ—ಯಜ್ಞವರ್ಧಕರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಮಧುಮತ್ತಮಂ—ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವಾದ
ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಸಾತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ | ದಸ್ರಾ—ರಮಣೀಯರೂಪರಾದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ |
(ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ) | ಅಥ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನದ ಅನಂತರ | ಅದ್ಯ—ಇಂದು | ರಥೇ—ನಿಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ |
ವಸು—(ನಮಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ) ಧನವನ್ನು | ಬಿಭೃತಾ—ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು | ದಾಶ್ವಾಂಸಂ—ಹವಿರ್ದಾತ
ನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕುರಿತು | ಉಪ ಗಚ್ಛತಂ—ಸಮೀಪಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞವರ್ಧಕರೂ ರಮಣೀಯರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವಾದ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ. ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ
ನಮಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation.

Aswins, encouragers of sacrifice and of pleasing aspects, drink this most
sweet soma juice; approach to-day the giver of the offering, bearing wealth.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಾವೃಧಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.
ಈ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅದ್ಯ—ಈಗ ಅಥವಾ ಈದಿನ.

ದಸ್ರಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ದಸ್ರಾ ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ನಾಸತ್ಯಾ
ಎಂದೂ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬಿಭೃತಾ—ಡುಭೃಷ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್. ಲಟಶ್ಚತ್ವಶಾನಚ್—
(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೫) ಎಂದು ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ವ ಆದೇಶ. ಶಪ್. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೋಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-
೭೫) ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಶಪ್ಗೆ ಶ್ಲೋಕ (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶಪ್ಗೆ ಲೋಪ, ಶ್ಲೋ-

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲ ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಲು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಎಂದರೆ ಎರಡಾ ವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗ ಬರುತ್ತೆ, ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಭೃ+ಭೃ+ಅತ್ ಭೃಜಾಮಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ನಿಜಾಂತ್ರಯಾಣಾಂಗುಣಿಃ ಶ್ಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಶ್ಲಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುವು. ಭೃಜ್ ಮೊದಲಾದಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವು ಶ್ಲ ಬಂದಾಗ ಬರುತ್ತೆ. ಎಂದು ಇತ್ವಬರುತ್ತೆ. ಅದು ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಉರಣ್ರುಪರಃ ಎಂದು ರೇಫ ಶಿರಸ್ಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ, ಭಿರ್+ಭೃ+ಅತ್ ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಎಂದು ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ ಅಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸಿತ್ ಅಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಾತ್ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂಬ ಅತಿದೇಶಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಜಾತ್ತಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಗಿತ್-ಕಿತ್-ಅಥವಾ ಜಾತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಗ್ಗಕ್ಷಣವಾದ ಗುಣಬರುವು ದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂದು ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ಅಂದರೆ ಋಗೆ ರೇಫ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್, (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂದು ಆಕಾರದೇಶ, ಬಿಭ್ರತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಅಭ್ಯಸ್ಥಾನಮಾದಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡಾಗಮಭಿನ್ನವಾದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಎಂದರೆ ಎರಡಾವರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅದ್ವೈದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ ಎಂಬುದು ಅಜಾದಿಯಾದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾ ತುಕ ಬಿಭ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಭ್ಯಸ್ತ, ಅದರ ಆದಿ ಭಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ರಿ॒ಷ॒ಧ॒ಸ್ಥೇ॑ ಬ॒ರ್ಹಿ॒ಷಿ॑ ವಿ॒ಶ್ವ॒ವೇ॒ದ॒ಸಾ॑ ಮ॒ಧ್ವಾ॑ ಯ॒ಜ್ಞಂ॑ ಮಿ॒ಮಿ॒ಕ್ಷ॒ತಂ॑॥
ಕ॒ಣ್ವಾ॑ಸೋ॒ ವಾಂ॑ ಸು॒ತ॒ಸೋ॒ಮಾ॑ ಅ॒ಭಿ॒ದ್ಯ॒ವೋ॑ ಯು॒ನಾಂ॑ ಹ॒ವಂತೇ॑
ಅ॒ಶ್ವಿನಾ॑ ॥ ೪ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ರಿ॒ಷ॒ಧ॒ಸ್ಥೇ॑ | ಬ॒ರ್ಹಿ॒ಷಿ॑ | ವಿ॒ಶ್ವ॒ವೇ॒ದ॒ಸಾ॑ | ಮ॒ಧ್ವಾ॑ | ಯ॒ಜ್ಞಂ॑ | ಮಿ॒ಮಿ॒ಕ್ಷ॒ತಂ॑ ॥
ಕ॒ಣ್ವಾ॑ಸಃ | ವಾಂ॑ | ಸು॒ತ॒ಸೋ॒ಮಾಃ॑ | ಅ॒ಭಿ॒ದ್ಯ॒ವಃ॑ | ಯು॒ನಾಂ॑ | ಹ॒ವಂತೇ॑ |
ಅ॒ಶ್ವಿನಾ॑ ॥ ೪ ॥

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವನೇದಸಾ ಸರ್ವಜ್ಞಾ ವಶ್ವಿನೌ ತ್ರಿಷಢ್ಘೇ ಕಷ್ಟ್ಯತ್ರೇಯರೂಪೇಣಾಸ್ತೀರ್ಣತಯಾ ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷ್ವನಸ್ಥಿತೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ದರ್ಭೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಮಧ್ವಾ ಮಧುರೇಣ ರಸೇನ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಸೇಕ್ತು-
ಮಿಚ್ಛತಂ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ನಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ಸುತಸೋಮಾ ಅಭಿಷುತಸೋಮಯುಕ್ತಾ ಅಭಿದ್ಯೌ
ಮೋಽಭಿಗತದೀಪ್ತಯಃ ಕಣ್ವಾಸೋ ಯುನಾಮುಭೌ ಹವಂತೇ | ಆಹ್ವಯಂತೇ || ತ್ರಿಷಢ್ಘೇ | ತ್ರಿಷು
ಸ್ಥಾನೇಷು ಸಹ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ತ್ರಿಷಢ್ಘಂ ಬರ್ಹಿಃ | ಸುಸಿ ಸ್ಥ ಇತಿ ಕಸ್ಯತೈಯಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ
ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಸಧ ವಾದಸ್ಯಯೋಶ್ವಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೩-೯೬ | ಇತಿ ಸಹಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಧಾದೇಶಃ
ಮಧ್ವಾ | ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ನಮಭಾವಃ | ಜಸಿ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಂ |
ಪಾ. ೭-೩-೧೦೯-೧ | ಇತಿ ವಚನಾನ್ನಾಭಾವಾಭಾವಶ್ಚ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಮಿಹ ಸೇಚನೇ | ಸನ್ಯೇಕಾಚಿ ಇತಿ-
ಛಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಹಲಂತಾಚ್ಛೇತಿ ಸನಃ ಕಿತ್ವಾಲ್ಪಘೂಸಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷ | ಛತ್ವ-
ಕುತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ಸುತಸೋಮಾಃ | ಸುತಃ ಸೋಮೋ ಯೈಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಪ್ಪರಃ | ಅಭಿದ್ಯೌವಃ | ದ್ಯೌರಿತ-
ಹರ್ಣಾಮ | ತೇನ ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ಪ್ರಕಾರೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌಂ | ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯ
ರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ | ಮ. ೨-೨-೧೮-೪ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವನೇದಸಾ-ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ತ್ರಿಷಢ್ಘೇ-ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿರತಕ್ಕ |
ಬರ್ಹಿಷಿ-ದರ್ಭಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು | ಮಧ್ವಾ-ಮಧುರವಾದ ರಸದಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ-ಯಜ್ಞವನ್ನು |
ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ-ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿರಿ | ಅಶ್ವಿನಾ-ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ನಾಂ-ನಿಮಗೋಸ್ವರ | ಸುತ-
ಸೋಮಾಃ-ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ | ಅಭಿದ್ಯೌವಃ-ಪ್ರಕಾಶಯುತರಾಗಿಯೂ ಇರುವ |
ಕಣ್ವಾಸಃ-ಕಣ್ವಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಯುನಾಂ-ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ |
ಹವಂತೇ-ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮ
ವಾಗಿ ದರ್ಭಾಸನಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಮಧುರವಾದ ರಸದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸ
ಲಿಚ್ಛಿಸಿರಿ. ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಪ್ರಕಾಶಯುತರಾದ ಕಣ್ವಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು
ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Omniscient Aswins, sitting on the thrice heaped kusa grass, sprinkle the
sacrifice with the sweet (soma) juice; the bright Kauwas having extracted the
soma juice are invoking you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ರಿಷದಸ್ಥೇ—ಕಪ್ಪಾತ್ರೆಯೆರೂಪೇಣಾಸ್ತೀರ್ಣತಯಾ ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷ್ವವಸ್ಥಿತೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ದರ್ಭೇ|| ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ದರ್ಭಾಸನವು ಮೆತ್ತಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪದರದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದರಂತೆ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹರಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಶ್ವವೇದಸಾ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವರು, ಸರ್ವಜ್ಞರು, Omniscient

ಮಧ್ವಾ—ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೇನುತುಪ್ಪವೆಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಧುವಿನಂತೆ ಸಿಹಿಯಾದ, ರುಚಿಕರವಾದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅನೇಕ ಕಡೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಸೋಮ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೆ ಮಧುಶಬ್ದವನ್ನೇ ಸೋಮಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ.

ಸುತಸೋಮಾಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ.

ಅಭಿದ್ಯವಃ—ಅಭಿತದೀಪ್ತಯಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರಿಷದಸ್ಥೇ—ತ್ರಿಷು=ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ=ಒಟ್ಟಿಗೆ ತಿಷ್ಠತಿ=ಇರುತ್ತೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತ್ರಿಸದಸ್ಥಂ ಎಂದರೆ ಬರ್ಹಿ (ದರ್ಭೆ) ಎಂದರ್ಥ. **ಸುಸಿಸ್ಥಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ತ್ರಿ+ಸಹ+ಸ್ಥಾ+ಅ. ಆತೋಲೋಪಃಪಟೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜುತ್ ಆದ ಅಜಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ವರೂ ಇಡಾಗಮ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಅಗೆ ಲೋಪ. ಸಧಮಾದೆ ಸ್ಥಯೋಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾದ ಅಥವಾ ಸ್ಥ ಈ ಉತ್ತರಪದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸಹ ಸಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಧ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ಎಂದು ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಧ ಆದೇಶ. ತ್ರಿ+ಸಧ+ಸ್ಥಾ+ಅ, ಪೂರ್ವಪದಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೯೬) ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ತ್ರಿಶಬ್ದದ ಇಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಧಶಬ್ದದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ. ತ್ರಿಷದಸ್ಥಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಮಧ್ವಾ—ಫಲಿಸಾಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಧುಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತೆ. ಅದು ನಿತ್ಯ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೈತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾಪ್ರತಯ. ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೩) ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇ. ಉ. ಋಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ. ಎಂದು ನುಮಾಗಮವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಅದು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪರಿಭಾ ೯೬) ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರ ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಎಂದರೆ ನಿಯತವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಜೋ ನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೨೦) ಘಿ ಸಂಜ್ಞಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾಗೆ ನಾ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾ ಅದೇಶವು

ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಜಸಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ. ವಾನಚಿನಂಪ್ರಾಜ್ಞೌ ಚೌಚಿಜ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಎಂದು ವಚನವಿದೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅದಿಶಬ್ದ ಪ್ರಭೃತ್ಯರ್ಥಕವಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥಕ, ಪ್ರಕಾರ ಎಂದರೆ ಸಾದೃಶ್ಯ, ಏಕಪ್ರಕರಣೋಚ್ಚರಿತತ್ವನಿಬಂಧನಂ ಸಾದೃಶ್ಯಮಿಹ ವಿವಕ್ಷಿತಂ, ಚೌಚಿಜ್ಯುಪಧಾಯಾ ಹೃಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರಿಗೆ ಈ ಪ್ರಕರಣ ವಿಹಿತಕಾರ್ಯಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಮಧ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತೆಂ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂದು ಸನ್. ಏಕಾಚೆ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಚ್ಚನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥ ಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪಾಣಿನ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಋಷಿಗಳ ಅದ್ವೈತಾಚ್ಛಾರಣೆಗೆ ಉಪದೇಶ ಎನ್ನುವರು. ಮಿಹ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಚ್ಚಿದೆ. ವಸತಿರ್ಧಹ ದಿಹಿ ಮಹೋನಹ ಮಿಹ ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಿಹ ಧಾತು ಸರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂಬ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಂತಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೦) ಇ ಉ ಋ ಲ್ಗಳ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಯವು ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಕಿತ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿತಿಚೆ ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ಪುಗಂತೆಲಘೂಪಧಸ್ಯಚೆ ಎಂದು ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವ ಆ ಮಿಹ+ಮಿಹ ಸ, ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ಗೆ ಲೋಪ, ಹೋಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹ್ಗೆ ಛ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಛಕಾರದೇಶ. ಷಛೋಃಕಸ್ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರ ಛಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಕಕಾರವು ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೆ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಮಿಮಿಕ್ಷತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಸುತಸೋಮಃ—ಸುತಃ ಸೋಮಃ ಯೈಸ್ತೇ ಯಾರಿಂದ ಸೋಮರಸವು ಸುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಅವರು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಭಿವ್ಯವಃ—ದ್ಯು ಎಂದು ಅಹಸ್ಸಿಗೆ ಹೆಸರು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯೂ ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವೂ ನಿಯತವು. ಈ ಅಹಸ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ದ್ಯು ಶಬ್ದವು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಹಸ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತೆ. ಅಭಿಗತಾಃ ದ್ಯುಂ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮-೪) ಅತಿ ಮೊದಲಾದ ಸುಬಂತಗಳು ಕ್ರಾಂತ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದವಾದ ಅಭಿ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ, ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ, ಎಂದು ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತೆ || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ ಕಣ್ವ ಮುಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರಾವತಂ ಯುವಮುಶ್ವಿನಾ |
ತಾಭಿಃ ಸ್ವಗ್ರಿಸ್ಮಾ ಅವತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ಪಾತಂ ಸೋಮ-
ಮೃತಾವೃಧಾ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಾಭಿಃ | ಕಣ್ವಂ | ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ | ಪ್ರ | ಅವತಂ | ಯುವಂ | ಅಶ್ವಿನಾ |
ತಾಭಿಃ | ಸು | ಅಸ್ಮಾನ್ | ಅವತಂ | ಶುಭಃ | ಪತೀ ಇತಿ | ಪಾತಂ |
ಸೋಮಂ | ಮೃತಾವೃಧಾ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಯುವಂ ಯುವಾನುಮುಭೌ ಯಾಭಿರಭಿಷ್ಟಿಭಿರಪೇಕ್ಷಿತಾಭೀ ರಕ್ಷಾಭಿಃ ಕಣ್ವಂ
ಮಹರ್ಷಿಂ ಪ್ರಾವತಂ ರಕ್ಷಿತವಂತೌ ಹೇ ಶುಭಸ್ವತೀ ಶೋಭನಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಸಾಲಕೌ ತಾಭೀ ರಕ್ಷಾಭಿ-
ರಸ್ಮಾನನುಷ್ಠಾತ್ಸನ್ನವತಂ | ಸುಷ್ಮ ರಕ್ಷತಂ | ಸ್ವಸ್ವಮನ್ಯತ್ || ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನೇಷ್ಯಂತ
ಇತ್ಯಭಿಷ್ಟಯಃ ಫಲಾನಿ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ವಿನಿ ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನೇಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಏನುನಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ಪರರೂಪಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೧-೯೪-೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ತಾದೌ ಚೇತಿ
ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಂ | ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ | ಫಿ ೪-೧೩ | ಇತ್ಯಭಿರಂತೋದಾತ್ತಃ | ಶುಭಸ್ವತೀ |
ಶುಭ ದೀಪ್ತಾ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಷಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಂ | ಸುಬಾಮಂತ್ರತ
ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾತ್ ಷಷ್ಠ್ಯಮಂತ್ರತಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾ
ತ್ತತ್ವಂ || ೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶುಭಸ್ವತೀ—ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳ ಅಥವಾ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳ ಪಾಲಕರಾದ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳೇ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ | ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ—ಹಾರೈಸಿದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ |
ಕಣ್ವಂ—ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು | ಪ್ರಾವತಂ—ಕಾಪಾಡಿದರೋ | ತಾಭಿಃ—ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಅಸ್ಮಾನ್—
(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾತೃಗಳಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ಸು ಅವತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿರಿ | ಮೃತಾವೃಧಾ—ಯಜ್ಞದ
ಅಥವಾ ಸತ್ಯದ ವರ್ಧಕರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಪಾತಂ—ಕುಡಿಯಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು ಅವನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿದರೋ, ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿರಿ. ಯಜ್ಞದ ಅಥವಾ ಸತ್ಯದ ವರ್ಧಕರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಿರಿ.

English Translation.

O Aswins, with such protection as you extended to Kanwa protect us also ; cherishers of pious acts, drink, the soma juice.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕಣ್ವಮುನಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಾದ ಕಾಣ್ವರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ—ತಮ್ಮ ವಂಶಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಕಣ್ವಮುನಿಯನ್ನು ನೀವು ಹೇಗೆ ಕಾಪಾಡಿದರೋ ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಅಭಿಷ್ಠಿಭಿಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿತಾಭೀ ರಕ್ಷಾಭಿಃ | ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅಥವಾ ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವಿನ ಭಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಕ್ರೂರವೃಗಗಳ ಬಾಧೆಯಿಂದ, ಅಥವಾ ವ್ಯಾಧಿಗಳ ಭಯದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶುಭಸ್ವತೀ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿಷ್ಠಿಭಿಃ—ಅಭಿ= ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಇಷ್ಟ್ಯನ್ತೇ—ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಭಿಷ್ಠಿ ಎಂದರೆ ಫಲ ಎಂದರ್ಥ. ಇಮು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರೀನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ರೀನ್. ಇಷ್+ತಿ. ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಮುಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈ ಹತ್ತು ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆ ನಿಷೇಧ. ಏಮನ್ನಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ಪರರೂಪಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪-೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಮನ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ ಏಮನ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿ+ಇಷ್ಟಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಎರಡು ಇಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಇ ಒಂದೇಬರುತ್ತೆ. ಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದು ನಿತ್ ಆದ ಕೃತ್ವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಾದೌಚಿ ನಿತಿಕ್ಯತ್ಯತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತಕಾರಾದಿಯೂ ನಿತ್ವ ಆದ ತುಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಕೃತ್ವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು

ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಭಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಅಭಿಯು ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ವಾಭಿವರ್ಜಂ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸ ಬಂದನೇಲೂ ಇದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ.

ಶುಭಸ್ವತೀ—ಶುಭ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಉಪಪದವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಕ್ವಿಪ್ ಶುಭಃ+ಪತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಾಃ ಪತಿಪುತ್ರ ಸೃಷ್ಟಪಾರ ಪದಪಯೋಸ್ಪೋಷೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೩) ಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳುಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸುಬಾಮುನ್ರಿತೇಪರಾಜ್ಞವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆಮುನ್ರಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸುಬಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಶುಭಃ ಎಂಬುದು ಪತೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗಿ ಈ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಪದವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇರುತ್ತೆ. ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆಮುನ್ರಿತ ಎಂದು ಎನ್ನುವರು. ಆಮುನ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸು^೧ದಾಸೇ^೨ ದಸ್ರಾ^೩ ವಸು^೪ ಬಿಭ್ರ^೫ತಾ^೬ ರಥೇ^೭ ಪೃಕ್ಷೋ^೮ ವಹತಮು^೯ಶ್ವಿನಾ^{೧೦} |
ರಯಿಂ^{೧೧} ಸಮುದ್ರಾ^{೧೨}ದುತ^{೧೩} ನಾ^{೧೪} ದಿವಸ್ಪರ್ಯ^{೧೫}ಸ್ಮೇ^{೧೬} ಧತ್ತಂ^{೧೭} ಪುರುಸ್ಪೃ^{೧೮}ಹಂ^{೧೯} ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸು^೧ದಾಸೇ^೨ | ದಸ್ರಾ^೩ | ವಸು^೪ | ಬಿಭ್ರ^೫ತಾ^೬ | ರಥೇ^೭ | ಪೃಕ್ಷಃ^೮ | ವಹತಂ^೯ | ಅಶ್ವಿನಾ^{೧೦} ||
ರಯಿಂ^{೧೧} | ಸಮುದ್ರಾತ್^{೧೨} | ಉತ^{೧೩} | ನಾ^{೧೪} | ದಿವಃ^{೧೫} | ಪರಿ^{೧೬} | ಅಸ್ಮೇ^{೧೭} ಇತಿ^{೧೮} | ಧತ್ತಂ^{೧೯} ||
ಪುರುಸ್ಪೃಹಂ^{೨೦} || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ರಾ ದರ್ಶನೀಯಾವಶ್ವಿನಾ ಸುದಾಸೇ ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪಿಜವನ-
ಪುತ್ರಾಯ ರಥೇ ವಸು ಬಿಭ್ರತಾ ಯುವಾಂ ಪೃಕ್ಷೋನ್ಮಂ ವಹತಂ | ಪ್ರಾಪಿತವಂತಾ | ಸಮುದ್ರಾದಂತ-
ರಿಕ್ಷಾತ್ | ಸಮುದ್ರಮಿತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ | ಸಮುದ್ರೋಧ್ವರಮಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಉತ ನಾ
ದಿವಸ್ಪರಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಾತ್ಪರ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಪುರುಸ್ಪೃಹಂ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ಪೃಹಣೀಯಂ ರಯಿಂ ಧನಮಸ್ಮೇ
ಧತ್ತಂ | ಅಸ್ಮಾಸು ಸ್ಥಾಪಯತಂ || ಸುಷ್ಮ ದದಾತಿತಿ ಸುದಾಃ | ಅಸುನಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |

ದಿವಸ್ವರಿ | ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥೇ | ಪಾ. ೮-೩-೫೧ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ | ಪುರು-
ಸ್ಸುಹಂ | ಸ್ವುಹ ಈಷ್ವಾಯಾಂ | ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಪುರುಭಿಃ ಸ್ವುಹ್ಯತೆ ಇತಿ ಪುರುಸ್ಸುಹಃ |
ಕರ್ಮಣಿ ಘೞ್ | ಅತೋ ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ಪ್ರಾಲ್ಪಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಇತ್ಯೇವೇಣೋತ್ಪರಪದ-
ಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾ—ಸುಂದರೂಪರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸುದಾಸೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನಯುಕ್ತನಾದ (ಮತ್ತು
ಪಿಜವನ ಪುತ್ರನಾದ) ದೊರೆಗೆ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ | ವಸು—ಧನವನ್ನು | ಬಿಭೃತಾ—ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದ
ನೀವು | ಪೃಷ್ಠಃ—(ಪ್ರಭೂತವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು | ವಹತಂ—ಒದಗಿಸಿದಿರಿ | ಸಮುದ್ರಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಾಗಲಿ
ಉತ ವಾ—ಅಥವಾ | ದಿವಸ್ವರಿ—ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಾಗಲಿ (ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು) | ಪುರುಸ್ಸುಹಂ—ಬಹು
ಜನರಿಂದ ಹಾರೈಸಲ್ಪಡುವ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಅಸ್ಮೀ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಧತ್ತಂ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ (ನಮಗೂ
ಒದಗಿಸಿರಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ದರ್ಶನೀಯರೂಪರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ದಾನಿಯಾದ ಪಿಜವನ
ಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ನೀವು ರಥದಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು
ಒದಗಿಸಿದಿರಿ. ಅದರಂತೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಾಗಲಿ ನಮಗೂ ಸಹ ಬಹುಜನಗಳು
ಹಾರೈಸುವ ಧನವನ್ನು ತಂದು ಒದಗಿಸಿರಿ.

English Translation.

Good-looking Aswins, you brought in your car abundant food to Sudas;
In the same manner bring us riches which many covet whether from the sky
or from heaven beyond.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸುದಾಸೇ—ಸುದಾಸನೆಂಬುವನು ಪಿಜವನನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರನು. ವಿಷ್ಣು
ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನು ಸೂರ್ಯವಂಶದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ರಾಜನು
ಚಂದ್ರವಂಶದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ರಾಜನು ಚಂದ್ರವಂಶದಲ್ಲಿ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ
ರಾಜನ ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ದಿವೋದಾಸನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಪೃಷ್ಠಃ—ಅಂಥಃ ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪೃಷ್ಠಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು.

ಸಮುದ್ರಾತ್—ಅಂಬರಂ ವಿಯತ್ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೦) ಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉತ ನಾ ದಿವಸ್ವರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ತಿನೀದೇವ ತೆಗಳ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಧನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

ಪುರುಸ್ಸೈಹಂ—ಬಹುಭಿಃ ಸ್ವೈಹಣೀಯಂ! ಬಹುಜನರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ, ಧನಾದ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು. ಅದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅಂತಹ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುದಾಸೇ—ಸುಷ್ಮ ದದಾತಿ ಇತಿ ಸುದಾಃ, ಸು ಪೂರ್ವಕ (ಡು) ದಾಇಂ ದಾನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂದು ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ವರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಆದ್ಯದಾತ್. ಗತಿಕಾರಕೋ—(ಪಾ. ಸೂ.೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತ.

ದಿವಸ್ವರಿ—ದಿವಃ-ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ, ಪರಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಉಪರಿಭಾವ ಎಂದರೆ ಮೇಲೆ ಇರತಕ್ಕ ಎಂಬ ಅಧಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪರಿ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಚವಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಪುರುಸ್ಸೈಹಮ್—ಸ್ವೈಹ ಈಪ್ಸಾಯಾಂ, ಹತ್ತನೇಗಣದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪರಿತವಾದ ಧಾತು. ಪುರುಭಿಃ=ಬಹುಜನರಿಂದ, ಸ್ವೈಹೈತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ.೬-೪-೪೮) ಎಂದು ಅಕಾರಲೋಪ. ಸ್ವೈಹ್+ಅ. ಅಚಃಪರಸ್ಮಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಉಪ್ಪವಾದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಗಂತೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂದು ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರಪದ ಇತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್. ಸಮಾಸಬಂದ ಮೇಲೆ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ಯದ್ವಾ ಸ್ಥೋ ಅಧಿ ತುರ್ವಶೇ |

ಅತೋ ರಥೇನ ಸುವೃತಾ ನ ಆ ಗತಂ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ನಾಸತ್ಯಾ | ಪರಾಽವತಿ | ಯತ್ | ವಾ | ಸ್ಥಃ | ಅಧಿ | ತುರ್ವಶೇ ||
ಅತಃ | ರಥೇನ | ಸುವೃತಾ | ನಃ | ಆ | ಗತಂ | ಸಾಕಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |
ರಶ್ಮಿಃ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನಾಸತ್ಯಾಸತ್ಯರಹಿತಾವತ್ತಿನೌ ಯದ್ಯದಿ ಯುನಾಂ ಪರಾವತಿ ದೂರದೇಶೇ ಸ್ಥೋ ವರ್ತೇಥೇ |
ಯದ್ವಾ ಅಥನಾಥಿ ತುರ್ವಶೇಽಧಿಕೇ ಸಮೀಪೇ ಸ್ಥಃ | ಅತೋಽಸ್ಮಾದ್ಧೂರಾತ್ಸಮೀಪಾದ್ವಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ರಶ್ಮಿಃ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲೇ ಸುವೃತಾ ಶೋಭನವರ್ತನಯುಕ್ತೇನ ರಥೇನ ನೋಽಸ್ಮಾನ್
ಪ್ರತ್ಯಾ ಗತಂ | ಆಗಚ್ಛತಂ || ನಾಸತ್ಯಾ | ಸತ್ಯ ಭವಾ ಸತ್ಯಾ | ನ ಸತ್ಯಾವಸತ್ಯಾ | ನ ಅಸತ್ಯಾನಾಸತ್ಯಾ
ನಭ್ರಾಣ್ಣಸಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಜಾಃ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಸ್ಥಃ | ಅಸ ಭುವಿ | ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಗತಂ | ಗಮೇರ್ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅನು
ದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಾಸತ್ಯಾ—ಅಸತ್ಯರಹಿತರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಒಂದುವೇಳೆ (ನೀವು) | ಪರಾವತಿ—
ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಸ್ಥಃ—ಇದ್ದರೂ | ಯದ್ವಾ—ಅಥವಾ | ಅಧಿ ತುರ್ವಶೇ—ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ಇದ್ದರೂ) |
ಅತಃ—ಅಲ್ಲಿಂದ (ದೂರದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಮೀಪಪ್ರದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ) | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ
ರಶ್ಮಿಃ ಸಾಕಂ—ಕಿರಣಗಳೊಡನೆ (ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಸುವೃತಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ |
ರಥೇನ—ರಥದಲ್ಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಆಗತಂ—ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಸತ್ಯರಹಿತರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ವಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ
ಸಮೀಪಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನೀವಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ
ನಮ್ಮ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

O Truthful Nasatyas, whether you happen to be far off at a distance or
close at hand, come to us in your well-constructed chariot along with rays of
the sun (in the morning).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಪರಾವತಿ—ಅಕೇ ಪರಾಕೇ ನೊದಲಾದ ಐದು ದೂರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಾವತಶಬ್ದವು ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨೦) ಪರಾವತಿ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ತುರ್ವಶೇ—ತಳತ್, ಆಸಾತ್ ನೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಅಂತಿಕವಾಚಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತುರ್ವಶೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ತುರ್ವಶೇ ಎಂದರೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆ ಗತಂ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಃ—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೊಡನೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಕೂಡಲೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಾಸತ್ಯಾ—ಸತ್ಸಸಾಧೂ ಸತ್ಯಾ, ನ ಸತ್ಯಾ-ಅಸತ್ಯಾ, ನ ಅಸತ್ಯಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತತ್ರಸಾಧುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ, ಸತ್ಸಭವೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾದರೆ ಭವೇಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂದು ಯತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩)ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ನಭ್ರಾಣ್ಣಿ ಪಾನ್ನವೇದಾನಾಸತ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ಥಃ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನ ಧಸ್ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ ಜಾತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಶ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸ್+ಧಸ್, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು. ಸ್ಥಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಯದ್ವಾಸ್ಥೋ ಅಧಿ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗ ಇದೆ. ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯದ್ವಸ್ಥಿನ್ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಂ ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಎಂಬ ಪದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತಿಜಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುತ್ತೆ ಪೂಜನಾತ್ಮಾಜತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮಾ ನಿರ್ದೇಶೇಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ, ಈ ನಿಷೇಧಬರುತ್ತೆ.

ಗತಮ್—ಗಮ್ಲಿ ಗತಾಧಾತು. ಲೋಟ್, ಲಜ್ವದ್ಭಾವ, ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧-ಎಂದು ಧಸ್, ತಮ್ ಆದೇಶ, ಶಪ್ಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂದು ಲುಕ್ ಅನುದಾ-ತ್ತೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅರ್ವಾಂಚಾ ವ್ರಾಂ ಸಪ್ತಯೋಽ ಧ್ವರಶ್ರಿಯೋ ವಹಂತು ಸವನೇದುಪ |
ಇಸಂ ಸೃಂಚಂತಾ ಸುಕೃತೇ ಸುದಾನವ ಆ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದತಂ ನರಾ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅರ್ನಾಂಚಾ | ವಾಂ | ಸಪ್ತಯಃ | ಅಧ್ವರಸ ಶ್ರಿಯಃ | ವಹಂತು | ಸವನಾ |
 ಇತ್ | ಉಪ ||
 ಇಷಂ | ಪೃಂಚಂತಾ | ಸು ಸ ಕೃತೇ | ಸು ಸ ದಾನವೇ | ಆ | ಬರ್ಹಿಃ | ಸೀದತಂ |
 ನರಾ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯೋ ಯಾಗಸೇವಿನಃ ಸಪ್ತಯೋಃಶ್ವಾಃ ಸವನೇದುಪಾಸ್ತದನುಷ್ಠೇ-
 ಯಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನ್ಯೇವೋಪಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ನಾಂಚಾಭಿಮುಖಾ ನಾಂ ಯುನಾಂ ವಹಂತು | ಪ್ರಾಪಯಂತು |
 ಹೇ ನರಾಶ್ವಿನಾ ಸುಕೃತೇ ಸುಷ್ಕ ಕರ್ಮಕಾರಿಣೇ ಸುದಾನವೇ ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಯ ಯಜಮಾನಾ-
 ಯೇಷಮನ್ನಂ ಪೃಂಚಂತಾ ಸಂಯೋಜಯಂತಾ ಯುನಾಂ ಬರ್ಹಿರಾ ಸೀದತಂ | ದರ್ಭಂ ಪ್ರಾಪ್ನುತಂ ||
 ಅರ್ನಾಂಚಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ | ಅಧ್ವರಂ ಶ್ರಯಂತೀತ್ಯಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ |
 ಕ್ವಿಬ್ವಚಿಪ್ರೇಛೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೨-೫೭ | ಕ್ವಿಬ್ವೀರ್ಘಶ್ಚ | ವಹಂತು | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ವಿ ಘಾತಾಭಾವಃ |
 ಸವನಾ | ಪುಷ್ಪಾ ಅಭಿಷವೇ | ಅಭಿಷಾಯತೇ ಸೋಮ ಏಷ್ವಿತಿ ಸವನಾನಿ | ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ |
 ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲ-
 ಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಪೃಂಚಂತಾ | ಪೃಚೀ ಸಂಸರ್ಕೇ | ಶತರಿ ರುಧಾದಿತ್ಯಾತ್ ಶ್ವಂ | ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ-
 ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸುಕೃತೇ | ಸುಕರ್ಮಪಾಪೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೨-೮೯ | ಕರೋ-
 ತೇರ್ಭೂತೇ ಕಾಲೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ | ಪಾ. ೬-೧-೭೧ | ಇತಿ ತುಕ್ | ಸುದಾನವೇ | ಶೋಭನಂ
 ದಾನು ದಾನಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುದಾನುಃ | ದಾನುಶಬ್ದೋ ನುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ
 ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾವುತ್ರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೀದತಂ | ಪದ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವ ಸಾದ-
 ನೇಷು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ—(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ) ಯಾಗಸೇವಿಗಳಾದ | ಸಪ್ತಯಃ—ಕುದುರೆಗಳು |
 ಸವನೇದುಪ—(ನಾವು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ) ಸವನತ್ರಯವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಅರ್ನಾಂಚಾ—ಅವುಗಳ ಅಭಿ-
 ಮುಖರನ್ನಾಗಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ವಹಂತು—ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಸೇರಿಸಲಿ | ನರಾ—ನೇತೃಗ-
 ಳಾದ ಅಶ್ವಿಗಳೇ | ಸುಕೃತೇ—ಪವಿತ್ರವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ | ಸುದಾನವೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
 ದಾನಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಪೃಂಚಂತಾ—ಒದಗಿಸುತ್ತಾ | ಬರ್ಹಿಃ—
 ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ | ಆ ಸೀದತಂ—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾಗಸೇವಿಗಳಾದ ನಿಮ್ಮ ಕುದುರೆಗಳು ನಾವು ಅನುಷ್ಠಿಸುವ ಸವನತ್ರಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖರನ್ನಾಗಿ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಸೇರಿಸಲಿ. ಎಲೈ ನೇತೃಗಳೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಪವಿತ್ರಗಳಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿರಿ.

English Translation.

May your horses, the grace of the sacrifice, bring you to be present at our rite; guides (of men) bestowing food upon the pious and liberal donor of the offering, sit down on the sacred grass.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಧ್ವರತ್ರಿಯೇ—ಅಧ್ವರಂ ಶ್ರಯಂತೀತ್ಯಧ್ವರತ್ರಿಯೇ | ಯಾಗಸೇವಿನಃ || ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಗಮನವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುವ.

ಸಪ್ತೆಯೇ—ಕುದುರೆಗಳು. ಅತ್ಯುಃ ಹಯಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಿ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೭)

ಸವನಾ—ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ| ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಸವನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸವನಗಳು ಮೂರು ಇರುವವು.

ಪೃಂಚಂತಾ—ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ಸೇರಿಸುತ್ತಾ, ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅರ್ನಾ ಇಷ್ಟಾ-ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಟೆಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ.

ಅಧ್ವರತ್ರಿಯೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಧ್ವರಂ ಶ್ರಯಂತಿ ಇತ್ಯಧ್ವರತ್ರಿಯೇ, ಯಾಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಕ್ವಿಬ್ಬುಚಿಪ್ರಚ್ಛಿ ಶ್ರಿಸ್ತುದ್ವಪುಷ್ಪಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೬) ವಚ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ, ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತೆ, ಮತ್ತು ಕಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರಿಇಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂಚೆ ಕ್ವಿಪ್, ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಅಧ್ವರತ್ರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಜಸ್, ಇಯಜಾದೇಶ.

ವಹನ್ತು—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಲೋಟ್, ಶಪ್, ಇದು ಸಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ - (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ- ವಹನ್ತು ಎಂಬುದು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸವನಾ—ಸುಇಂ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಅಭಿಷಯತೇ ಸೋಮ ಏಷ್ವತಿ ಸವನಾನಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಅದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಎಂದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂದು ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸು+ಯು. ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂದು ಯು ಗೆ ಅನ ಆದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂದು ಗುಣ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ. ಸೋ+ಅನ. ಅವಾದೇಶ. ಸವನ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಪ್ ಜಶ್ಯಸೋಶ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದಿರುವ ಜಪ್ ಅಥವಾ ಶಪ್ ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶಪ್ ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಸವನಾ+ಶಿ, ಶಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಎಂದು ಶಿಗೇ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಝಲಂತ, ವಾ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ನುಮಾಗಮ. ನವನನ್+ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಜಾಸಂಬುದ್ಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂದು ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಶೇ ಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ವೇದದಲ್ಲಿ ಶಿಗೇ ಬಹುಲವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶಿಗೇ ಲೋಪ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸವನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಪೃಚ್ಛತಾ—ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಮ್ ಎಂದು ಶ್ಚಮ್ ಏಕರಣ. ಅದು ಮಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ. ಪೃನಚ್+ಅತ್, ಶ್ಚಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಜಾತ್ ಆದ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಶ್ಚ-ಅಪ್ ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಶ್ಚಾ-ಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ ಎಂದು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿಪರಸವರ್ಣಃ ಎಂದು ಪರಸವರ್ಣ, ಪೃಚ್ಛತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

ಸುಕೃತೇ—ಸು ಉಪಸರ್ಗ. ಕೃ ಇಂ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಸುಕರ್ಮಪಾಪಮನ್ತ್ರ ಪುಣ್ಯೇಷುಕೃತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೯) ಸು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಕೃ ಇಂ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಕ್ವಿಪ್. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಸಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸಿತ್ ಆದ ಕೃತ್ತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ತುಗಾಗಮ ಸುಕೃತ್. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕ ವಚನ.

ಸುದಾನವೇ—ಸು= ಒಕ್ಕೆಯ, ದಾನು-ದಾನವು, ಯಸ್ಯಸಃ= ಯಾವನಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವನು ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ದಾಭಾಭ್ಯಾಂನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಸುಶ್ವಾಭ್ಯಾಂನಿಚ್ಛಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ದಾ-ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ, ಅದು ನಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂದು ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ವಾದ್

ರಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತನಾದ ಪದ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂದ್ಯೈಚ್ಛಾಂಭಂದಸಿ(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯)ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೂ ಎರಡು ಅಚ್ಚುಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಅದ ಉತ್ತರಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತನಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಸೀದತಮ್—ಷಡ್ವೃಧಾತು, ಲೋಟ್, ಥಸ್, ತಮ್ ಅದೇಶ, ಶಪ್. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ ಎಂದು ಸೀದ ಅದೇಶ, ಸರಾನ್ಯಾದಾತ್ತ || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತೇನ ನಾಸತ್ಯಾ ಗತಂ ರಥೇನ ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ |

ಯೇನ ಶಶ್ವದ್ರೂಹಧುದ್ವಾಶುಷೇ ವಸು ಮಧ್ವಃ ಸೋಮಸ್ಯ

ಪೀತಯೇ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತೇನ | ನಾಸತ್ಯಾ | ಅ | ಗತಂ | ರಥೇನ | ಸೂರ್ಯಃ | ತ್ವಚಾ ||

ಯೇನ | ಶಶ್ವತ್ | ಲೂಹಧುಃ | ದ್ವಾಶುಷೇ | ವಸು | ಮಧ್ವಃ | ಸೋಮಸ್ಯ |

ಪೀತಯೇ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನಾಸತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ ಸೂರ್ಯಸಂವೃತೇನ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಸದೃಶೇನ ವಾ ತೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇನ ರಥೇನಾ ಗತಂ ಅಗಚ್ಛತಂ | ದಾಶುಷೇ ಹನಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ವಸು ಧನಂ ಶಶ್ವತ್ ಸರ್ವದಾ ರಯೇನ ರಥೇನೋಹಧುಃ ಪ್ರಾಪಿತವಂತಾ | ತೇನ ರಥೇನೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ಕಿಮರ್ಥಮಾಗಮನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಮಧ್ವೋ ಮಧುರಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ || ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ | ತ್ವಚಿ ಸಂವರಣೇ | ತ್ವಚಿತಿ ಸಂವೃಣೋತೀತಿ ತ್ವಗ್ರಶ್ಮಿಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಗಿವ ತ್ವಗ್ಯಸ್ಯ | ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨-೨-೨೪-೧೨ | ಬಹುವ್ರೀಹಿರುತ್ತರಪದಲೋಪಶ್ಚ | ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಃ ಷೂ ಪ್ರೇರಣಿ ಇತ್ಯೆಸ್ಮಾತ್ ಕೃಪಿ ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ರುಡಾಗಮಸಹಿತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ | ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇಣಿ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಲೂಹಧುಃ | ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲಿಟ್ಯಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ | ಪಾ. ೧-೨-೫-ಇತಿ ಲಿಟಃ ಕಿತ್ತ್ವೇ ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಅಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷಾ ಸರ್ವಣೀದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಾಸತ್ಯಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯೇನ—ಯಾವ ರಥದೊಡನೆ (ಯಾವುದರಲ್ಲಿ) | ದಾತುಷೇ—ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ವಸು—ಧನವನ್ನು | ಶತ್ವತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ಉಹಫುಃ—ಸಾಗಿಸಿ ತಲಪಿಸಿದ್ದೀರೋ | ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ—ಸೂರ್ಯನಿಂದ (ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ) ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ | ತೇನ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ರಥೇನ—(ಅ) ರಥದೊಡನೆ (ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು) ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರವಾದ | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ | ಪೀತಯೇ—ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಆ ಗತಂ—ಬನ್ನಿರಿ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಥವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿ ತಲಪಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಅದು ಸಂಚಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೋಮ ರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation.

Truthful Aswins, come hither to drink the sweet soma with your chariot, bright as the sun in which you have ever conveyed wealth to the worshipper.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ—ಸೂರ್ಯಸಂವೃತೇನ, ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಸದೃಶೇನ ವಾ | ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಸದೃಶವಾದ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ.

ಶತ್ವತ್—ಸರ್ವದಾ | ಯಾವಾಗಲೂ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಬೃತಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೀರೋ ಅಂತಹ ನಿಮ್ಮ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರಥದೊಡನೆ ಎಂದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೂರ್ಯತ್ವಚಾ—ತ್ವಚ ಸಂವರಣೇ ತ್ವಚತಿ ಸಂವೃಣೋತಿ ಇತಿ ತ್ವಕ್ ಸಂವರಣ ಎಂದರೆ ಆಚ್ಛಾದನೆ. ಹೊದಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣವು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊದಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಗಿವ ತ್ವಕ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ= ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣದಂತೆ ಕಿರಣವುಳ್ಳದ್ದು. ರಾಜಸೂಯ ಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಕೃತವಾಗಿ

ನಿಪಾತಿ ಸಲ್ಪಡುವುವು. ಸೂರ್ಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ರುಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ನಿಪಾತಿತನಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತೆ.

ಊಹಫಃ—ವಹಪ್ರಾಸಣೇ ಲಿಟ್ ಥಸ್, ತಸ್ಯ ಸ್ಥಮಿಸಾಂ ಎಂದು ಅಥುಸ್, ಅಸಂಯೋಗಾ-
ಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂದು ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾ ಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಚ್ಯಾದಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ
ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ ಎಂದು ಹಕಾರ ಲೋಪ,
ಉ+ವಹ್+ಅಥುಸ್ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಾದೀನಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಕಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ
ವಚ್ ಸ್ವಪ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಯಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವ
ರೂಪ ಉ-ಉಹ್-ಅಥುಸ್, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಯೇನ ಎಂಬ
ಯದ್ವೃತ್ತದ ಯೋಗ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಾಸಾದಾತ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಕ್ಥೇಭಿರವಾಗವಸೇ ಪುರೂವಸೂ ಅರ್ಕೈಶ್ಚ ನಿ ಹ್ವಯಾಮಹೇ |
ಶಶ್ವತ್ಕಣ್ವಾನಾಂ ಸದಸಿ ಪ್ರಿಯೇ ಹಿ ಕಂ ಸೋಮಂ ಪಪಥುರಶ್ವಿನಾ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಉಕ್ಥೇಭಿಃ | ಅರ್ವಾಕ್ | ಅವಸೇ | ಪುರೂವಸೂ ಇತಿ ಪುರುಃ ವಸೂ | ಅರ್ಕೈಃ |
ಚ | ನಿ | ಹ್ವಯಾಮಹೇ ||
ಶಶ್ವತ್ | ಕಣ್ವಾನಾಂ | ಸದಸಿ | ಪ್ರಿಯೇ | ಹಿ | ಕಂ | ಸೋಮಂ | ಪಪಥುಃ |
ಅಶ್ವಿನಾ || ೧೦ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪುರೂವಸೂ ಪ್ರಭೂತಧನಾವಶ್ವಿನಾವನಸೇ ಸ್ತದ್ರಪ್ತಪ್ರಾಣಾರ್ಥಮುಕ್ಥೇಭಿರುಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈರರ್ಕೈಶ್ಚಾ-
ರ್ಚನಸಾಧನೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚಾರ್ವಾಗಸ್ತದಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನಿ ಹ್ವಯಾಮಹೇ | ನಿತರಾನಾಹ್ವಯಾಮಃ |
ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಕಣ್ವಾನಾಂ ಕಣ್ವಪುತ್ರಾಣಾಂ ಮೇಧಾನಿನಾಂ ನಾ ಪ್ರಿಯೇ ಸದಸಿ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನೇ ಶಶ್ವತ್ಸ-
ರ್ವದಾ ಸೋಮಂ ಪಪಥುರ್ಹಿ ಕಂ | ಯುನಾಂ ಪೀತವಂತಾ ಖಲು | ಉಕ್ಥೇಭಿಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಃ-

ಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಬಹುವಚಿನೇ ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇತ್ಯಂ | ಅರ್ಕೈಃ | ಋಚಿ ಸ್ತುತೌ | ಪುಂಸಿ
ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ಕರಣೇ ಘಃ | ಚೇಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ನಿ ಹ್ವಯಾ
ಮಹೇ | ನಿಸಮುಪನಿಭ್ಯೋ ಹ್ವಃ | ಪಾ. ೧-೩-೩೦ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಸದಸಿ | ಸೀದಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ
ಸದಃ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಪೆಪಥುಃ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಲಿಟ್ಯತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ
ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧಃ || ೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪುರೂವಸೂ—ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅವನೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣಾರ್ಥ
ವಾಗಿ | ಉಕ್ತೇಭಿಃ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಅರ್ಕೈಶ್ಚ—ಪೂಜಾಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಅರ್ನಾಕ್—
ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖರನ್ನಾಗಿ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ನಿ ಹ್ವಯಾಮಹೇ—ಬಹಳವಾಗಿ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ) ಕರೆ
ಯುತ್ತೇನೆ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಕಣ್ವಾನಾಂ—ಕಣ್ವಪುತ್ರರ ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿ
ಕ್ಯುಗಳ | ಪ್ರಿಯೇ ಸದಸಿ—ಬಲವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಶಶ್ವತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು | ಪೆಪಥುಃ ಹಿ ಕಂ—ಕುಡಿದಿದ್ದೀರಲ್ಲವೇ ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು, ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ
ದಯಮಾಡಲು ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಾಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.
ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಕಣ್ವಪುತ್ರರ ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ಯಜ್ಞಸದಸಿ
ನಲ್ಲಿ ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದಿದ್ದೀರಲ್ಲವೇ ?

English Translation.

With hymns and songs we invoke the wealthy Aswins to be present for
our protection. Have you not always drunk the soma juice in the favoured
dwelling of the Kanwas ?

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉಕ್ತೇಭಿಃ—ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪರಿಸುವ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ.

ಅರ್ಕೈಶ್ಚ—ಸೋತ್ರೈಶ್ಚ | ಗಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ.

ಸದಸಿ ಪ್ರಿಯೇ—ನಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥರ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ. ಸೀದಂತ್ಯಸ್ಮಿ
ನ್ನಿತಿ ಸದಃ ಎಂದರೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳ, ಸಭೆ ಯಜ್ಞಶಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಕ್ತೇಭಿಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ, ಪಾತ್ಯೈ ತು ದಿ ವಚಿ ರಿಚಿ ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ಥಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೪) ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಥಕ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಥಕ್, ವಚಿಸ್ವಸಿ ಎಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂದು ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಛುಲೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ರ್ಛುಲಾದಿಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಏತ್ವ

ಅಕ್ಯೇಃ—ಋಚ ಗತಾ ಧಾತು. ಪುಂಸಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಕರಣ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಃ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೆಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ ಅಂದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಕಾರ ಗಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ರಪರತ್ವ, ಅರ್ಕ ಎಂದಾಯಿತು.

ನಿಹ್ವಯಾಮಹೇ—ಹ್ವೇರ್ಜ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದು ಇೌತ್, ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃ ವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಇದರ ಮುಂದೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಸ್ವರಿತಜಾತೇ, (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರದೇ ಇದ್ದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ. **ನಿಸಮುಪವಿಭ್ಯೋರ್ದ್ವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩೦) ನಿ ಸಮ್ ಉಪ ವಿ, ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಹ್ವೇರ್ಜ್ ಧಾತುವಿನಮುಂದಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತೆ.

ಸದಸಿ—ಸೀದನ್ತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಸದಃ, ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೂರುವ ಸ್ಥಳ. **ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂದು ಪದ್ವೈ (ಸದ್) ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಪಪಥುಃ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಥಸ್ ಅಥುಸ್, ಪಾ+ಅಥುಸ್ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಪಪಾ+ಅಥುಸ್ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಕಿತ್ ಜಿತ್, ಆದ ಅಜಾಧ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕವೂ ಇಡಾಗಮವೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಆಲೋಪ ಗೆ, ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಆಗೆ ಲೋಪ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಹಿ, ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದ ಯೋಗ ಇದ್ದರೆ ತಿಜಂತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಥುಸ್ ನ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ || ೧೦ ||

ನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಹ ವಾಮೇನೇತಿ ಷೋಡಶರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪ್ರಸ್ತೃಣ್ಣು ಋಷಿಃ | ಬಾರ್ಹತತ್ವಾ-
ದಯುಜೋ ಬೃಹತೋ ಯುಜಃ ಸತೋಬೃಹತ್ಯಃ | ಉಷಾ ದೇವತಾ | ಸಹ ಷೋಠೋಷಸ್ಯಂ ಪ್ರಿತ್ಯ-
ನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಉಷಸ್ಯೇ ಕ್ರತೌ ಬಾರ್ಹತೇ ಛಂದಸೀದಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಥೋಷಸ್ಯ
ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಶಿ ಸಹ ವಾಮೇನೇತಿ ಬಾರ್ಹತಂ | ಅ. ೪-೧೪ | ಇತಿ | ತಥಾ |
ಪ್ರಿನಶಸ್ತ್ರೈಃ ಸ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ. ೬-೫ | ಇತ್ಯತಿವಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದ—ಸಹ ವಾಮೇನ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ
ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣವುತ್ರನಾದ ಪ್ರಸ್ತೃಣ್ಣುನು
ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಅಸಮಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಎಂದರೆ ೧, ೩, ೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿ-
ನವು. ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಎಂದರೆ ೨, ೪, ೬, ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳು ಸತೋಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿ-
ನವು. ಉಷಾಃ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಸಹ ಷೋಠೋಷಸ್ಯಂ ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಋಷಿದೇವ
ತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳ ವಿವರಣೆಯಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಯಕ್ರತು ಸಂಬಂಧವಾದ
ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೋಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಶಿ ಸಹ ವಾಮೇನೇತಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೪) ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪ್ರಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ
ಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ (ಅ. ೬-೫) ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೪೮

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೯ || ಸೂಕ್ತ—೪೮

ಆಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೩, ೪, ೫ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ—೧-೧೬

ಋಷಿಃ—ಪ್ರಸ್ತೃಣ್ಣುಃ ಕಾಣ್ಣುಃ ||

ದೇವತಾ— ಉಷಾಃ ||

ಛಂದಃ—ಪ್ರಾಗಾಘಂ ಬಾರ್ಹತಂ | ೧, ೩, ೫, ೭, ೯, ೧೧, ೧೩, ೧೫ ಬೃಹತೀ |

೨, ೪, ೬, ೮, ೧೦, ೧೨, ೧೪, ೧೬ ಸತೋ ಬೃಹತೀ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸಹ ವಾಮೇನೇ ನ ಉಷೋ ವೈಚ್ಛಾ ದುಹಿತರ್ದಿವಃ |

ಸಹ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಬೃಹತಾ ವಿಭಾವರಿ ರಾಯಾ ದೇವಿ ದಾಸ್ವತೀ || ೧||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಸಹ | ವಾಮೇನ | ನಃ | ಉಷಃ | ವಿ | ಉಚ್ಛ | ದುಹಿತಃ | ದಿವಃ ||

ಸಹ | ದ್ಯುಮ್ನೇನ | ಬೃಹತಾ | ವಿಭಾ ನರಿ | ರಾಯಾ | ದೇವಿ | ದಾಸ್ವತೀ ||೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದುಹಿತರ್ದಿವೋ ದ್ಯುದೇವತಾಯಾಃ ಪುತ್ರ ಉಷ ಉಷಃಕಾಲದೇವತೇ ನೋಸ್ಯದರ್ಥಂ ವಾಮೇನ ಧನೇನ ಸಹ ವ್ಯುಚ್ಛ | ಪ್ರಭಾತಂ ಕುರು | ಹೇ ವಿಭಾವಯುಷೋದೇವತೇ ಬೃಹತಾ ಪ್ರಭೋ- ತೇನ ದ್ಯುಮ್ನೇನಾನ್ನೇನ ಸಹ ವ್ಯುಚ್ಛ | ಹೇ ದೇವಿ ತ್ವಂ ದಾಸ್ವತೀ ದಾನಯುಕ್ತಾ ಸತೀ ರಾಯಾ ಪಶುಲಕ್ಷ- ಣೇನ ಧನೇನ ಸಹ ವ್ಯುಚ್ಛ || ಉಚ್ಛ | ಉಭೀ ವಿನಾಸೇ | ದುಹಿತರ್ದಿವಃ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗ- ವತ್ಸ್ವರ ಇತ್ಯತ್ರ ಪರಮಸಿ ಚೈಂದಸಿ | ಪಾ. ೨-೧-೨-೬ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ದಿವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಂಗ- ವದ್ಭಾವೇ ಸತ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಷಷ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹತಾ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಭಾವರಿ | ಭಾ ದೀಪ್ತಾ | ಆತೋ ಮನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ವನಿಪ್ | ವನೋ ರ ಚೇತಿ ಜೋಪ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನೆಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಃ | ಸಂಬುದ್ಧಾ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ದಾಸ್ವತೀ | ದುದಾಚಾ ದಾನೇ | ಭಾವೇಽಸುನ್ವತ್ಯಯಃ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ | ಪಾ. ೫-೨-೧೪ | ಇತಿ ದಾಸ್ವತೀ | ಮಾದುಪಧಾಯಾ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೋಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ದ್ಯುದೇವತೆಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ನಃ—ನಮ ಗಾಗಿ | ವಾಮೇನ ಸಹ—ಧನದೊಂದಿಗೆ | ವ್ಯುಚ್ಛ—ಉದಯಿಸು | ವಿಭಾವರಿ—ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹರಡುವ ಎಲೈ ಉಷಸ್ಸೇ | ಬೃಹತಾ—ಸಮೃದ್ಧವಾದ | ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಸಹ—ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ (ಉದಯಿಸು) | ದೇವಿ— ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ | ದಾಸ್ವತೀ—ದಾನಯುಕ್ತಳಾಗಿ | ರಾಯಾ—ಪಶುರೂಪವಾದ ಧನದೊಂದಿಗೆ (ಉದಯಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ ನಮಗೋಸ್ಕರ ಧನದೊಂದಿಗೆ ಉದಯಿಸು. ಪ್ರಭಾಪ್ರಸಾರಕಳಾದ ಎಲೈ ಉಷಸ್ಸೇ, ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಅನ್ನದೊಂದಿಗೆ ಉದಯಿಸು. ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ ದಾನಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಪಶ್ವಾದಿಧನದೊಂದಿಗೆ ಉದಯಿಸು.

English Translation.

O Ushas, daughter of heaven, dawn upon us with riches ; O brilliant goddess dawn upon us with abundant food ; bountiful goddess, dawn upon us with wealth (of cattle).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಷಃಕಾಲವು ಅಥವಾ ಉಷಃಕಾಲಾಭಿಮಾನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತಾಕವಾದ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಹಳ ಉತ್ತಮಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾಗಿವೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದು ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಕಾಶವೇ ಉಷಃಕಾಲವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲವು ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಜನರಿಗೂ ಬಹಳ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ಉಷಃಕಾಲವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಶರೀರಯುಕ್ತಳಾದ ಓರ್ವ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಅಲಂಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ನಮಗೆ ಬೆಳಕು ಬರುವುದರಿಂದ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ದುಹಿತೇರ್ಧಿವಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ದೇವತೆಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ನವಯೌವನಭರಿತಳಾದ ತರುಣಿಯೆಂದೂ, ದಿನಗಳು ಕಳೆದಂತೆಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡುವವಳೆಂದೂ ತಾನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಳೆಂದೂ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸಪಿಶಾಚಾದಿನಿಶಾಚರರನ್ನು ತಾನು ಉದಯಿಸಿ ಓಡಿಸುವಳೆಂದೂ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿ ಗೋವುಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಗೋವುಗಳ ತಾಯಿಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಕೆಂಪು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವಳೆಂದೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಉಷಶ್ಚಬ್ಧದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮಮಹರ್ಷಿಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಉಷಾಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛ್ರೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೀರಪರಃ ಕಾಲಃ ||

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೇಗುಂಟಾಯಿತು ಎಂದರೆ “ಉಚ್ಛ್ರೀತಿ ಸತ್ಯಾಃ ಉಚ್ಛೇ ವಿವಾಸೇ | ವಿವಾಸಯತಿ ಹೀಯಂ ತಮಾಂಸಿ ತಸ್ಮಾದುಚ್ಛ್ರೀತೈನಮಸ್ಯಾ ಉಷಾ ಇತ್ಯೇತಭಿಧಾನಂ ಭವತಿ | ಪುನರಿಯಮುಷಾ? ರಾತ್ರೀರಪರಃ ಕಾಲಃ || (ನಿ. ೨-೧೯).

ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಚ್ಛೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊರದೂಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಹೊರದೂಡುವುದು ಎಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೊರದೂಡಿ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದೇವತೆಯು ಯಾರು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಭಾಗವು, ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವ ಕಾಲವು. ಇದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರೀರಪರಃಕಾಲಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಸ್ಮರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಉಷಾಃ ವಷ್ಠೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣ ಉಚ್ಛೇರಿತರಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ||

(ನಿ. ೧೨-೭)

ಎಂದರೆ ಉಷಶ್ಚಬ್ಧವು “ವಶಕಾಂತಾ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಉಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೊರದೂಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಚ್ಛೇರಿತರಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮಿಕವೆಂದು (optional) ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಋಷಿಗಳು—ಸೂರ್ಯನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಿಯತಮ, ರಾತ್ರಿ ಮುಗಿದು ಬಳಿಕ ಉಷಃಕಾಲವು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯ ಪುತ್ರಿ, ಅದಿತ್ಯ ಭಗ, ವರುಣ ಇವರುಗಳ ಸಹೋದರಿ, ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಖಿ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾರೆ,

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗದ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರಿ. ಬೆಳಕು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ನಮಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಸ್ವರ್ಗ)ದಿಂದ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಉಷಃ ಕಾಲವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಉಷೋದೇವತೆಯು ದುಹಿತರ್ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗದಪುತ್ರಿ (daughter of heaven) ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು.

ದ್ಯುಮ್ಮಂ—ದ್ಯುಮ್ಮಂ ದ್ಯೋತತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ ||

(ನಿ. ೫-೬)

ದ್ಯುಮ್ಮಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಯಶಸ್ಸು ಅಥವಾ ಅನ್ನ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅನ್ನ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ಮಘಂ ಶೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮ್ಮಂ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ದ್ಯುಮ್ಮಂವೆಂದರೆ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ವಿಭಾವರೀ—ವಿಭಾವರೀ, ಸೂನರೀ, ಭಾಸ್ವತೀ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಉಷೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಾವರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೯) ವಿಭಾವರೀ ಎಂದರೆ ಉಷೋದೇವತೆಯು.

ದಾಸ್ವತೀ—ದಾನಯುಕ್ತಾ | ಡುದಾಜಾ ದಾನೀ | ಕೊಡುವವಳು, ಅನ್ನ, ಧನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಚ್ಛ್ರೇ—ಉಚ್ಛ್ರೇ ವಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿಯೇ ಇರುವುದು. ವಿವಾಸವೆಂದರೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಚ್ಛ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸುಬಂತವಾದ ಒಂದು ಅನುಂತ್ರಿತ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪರದ ಅವಯವದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಮುಪಿ ಛಂದಸಿ ಪೂರ್ವಾಂಗವಚ್ಛೇತಿವಕ್ತವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨ ವಾರ್ತಿಕ ೧೬) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು ಆರಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರರ್ಥ. ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ದುಹಿತಃ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಂತ್ರಿತವಿದೆ. ಸಂಭೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುಂತ್ರಿತವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಾಂಗವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದುಹಿತಃ ಎಂಬುದರ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ದುಹಿತರ್ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅನುಂತ್ರಿತವಾದ

ಹಾಗಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಾ—ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯೈಕವಚನ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಬಂದರೆ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ವಾರ್ತಿಕ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೃಹ ಚ್ಚಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವರಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಆತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ ವನಿಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಸುಬಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗಲೀ ಉಪಸರ್ಗವಾಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೀ ಅದಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮುನಿನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ರಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಪದವೆಂದು ಹೆಸರು) ಭಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಾವನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವನೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ವನ್ನಂತವಾದುದರ ಮೇಲೂ ವನ್ನಂತವೇ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮೇಲೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ನಾಡಿದಾಗ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವನ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗೃಹಣ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞನಿಪ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್ ಈ ಮೂರರ ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದರೆ ಉಳಿಯುವುದು ವನ್ನಾದುದರಿಂದ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಅದು ಯಾವುದರಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರ ಮೇಲೆ ವನಿಪ್ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ವಿಭಾವನ್ ಸಂಪೂರ್ಣ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ವನಿಬಂತವಾದುದು ಭಾವನೆಯೆಂಬುದು ಆಗುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ಅಧಿಕೃತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ವನಿಬಂತವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀಪ್ ಬರುವಾಗ ಅದರೊಡನೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವೂ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಭಾವರೀ ಎಂದು ಜ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯೋಸ್ಮಾ ಖ್ಯಾನದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನದೀ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದಾಗಿ ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜ್ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ವೇಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬೋಧನೆಯ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಸ್ತೀ—ಡುಡಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ, ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಃ= ದಾನಂ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ದಾಸ್ತೀ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೈಸ್ತೀನ್ ಇತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾಸ್+ಮತುಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಾಧುಪದಾಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಉಪಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾಸ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರರೂಪ ಉಕ್ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾಸ್ತೀ ಎಂಬುದು ಜ್ಯಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಅಶ್ವಾವತೀಗೋಮತೀರ್ವಿಶ್ವಸುವಿದೋ ಭೂರಿ ಚ್ಯವಂತ ವಸ್ತವೇ |
 ಉದೀರಯ ಪ್ರತಿ ಮಾ ಸೂನೃತಾ ಉಷಶ್ವೋದ ರಾಧೋ
 ಮಘೋನಾಂ || ೨ ||

ಪದಪಾತಃ

ಅಶ್ವಾವತೀಃ | ಗೋಮತೀಃ | ವಿಶ್ವಸುವಿದಃ | ಭೂರಿ | ಚ್ಯವಂತ | ವಸ್ತವೇ |
 ಉತ್ | ಈರಯ | ಪ್ರತಿ | ಮಾ | ಸೂನೃತಾಃ | ಉಷಃ | ಚೋದ | ರಾಧಃ |
 ಮಘೋನಾಂ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಶ್ವಾವತೀರ್ವಿಶ್ವಸುವಿದೋ ಭೂರಿ ಚ್ಯವಂತ ವಸ್ತವೇ ಪ್ರಜಾನಾಂ ನಿನಾಸಾಯ ಭೂರಿ ಪ್ರ-
 ಭೂತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಚ್ಯವಂತ | ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಹೇ ಉಷೋದೇವತೇ ಮಾ ಪ್ರತಿ ಮಾಮುದ್ವಿಶ್ಯ
 ಸೂನೃತಾಃ ಪ್ರಿಯಹಿತವಾಚೇ ಉದೀರಯ | ಬ್ರೂಹಿ | ಮಘೋನಾಂ ಧನವತಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ರಾಧೋ
 ಧನಂ ಚೋದ | ಅಸ್ಮದರ್ಥಂ ಪ್ರೇರಯ || ಅಶ್ವಾವತೀಃ | ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯವಿಶ್ವದೇವ್ಯಸ್ಯ
 ಮತೌ | ಪಾ. ೬-೩-೧೩೧ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ-
 ನಿಷೇಧಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಕಸ್ಯೋಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಚ್ಯವಂತ | ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ | ಲಜಾ ಬಹುಲಂ
 ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯದಭಾವಃ | ವಸ್ತವೇ | ವಸ ನಿನಾಸೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತನೇನ್ವ-
 ತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾಜ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಈರಯ | ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ | ಹೇತುಮತಿ ಚಿಚ್ |
 ಚೋದ | ಚುದ ಸಂಚೋದನೇ ಚೌರಾದಿಕಃ | ಲೋಟಿ ಛಂದಸ್ಯಭಯಥೇತಿ ಶಪೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾತ್
 ಕೇರನಿತಿತಿ ಚಿಲೋಪಃ | ಶಪಃ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ವತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ |
 ಮಘೋನಾಂ | ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನೇ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಮತದ್ವಿತೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೩ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರ-
 ಸಾರಣಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಶ್ವವತೀಃ—(ಬಹಳವಾಗಿ) ಅಶ್ವಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ | ಗೋಮತೀಃ—(ಬಹುವಾಗಿ) ಗೋವುಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ವಿಶ್ವಸುವಿದಃ—ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಧನವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಉಷೋದೇವತೆಗಳು | ವಸ್ತವೇ—(ಪ್ರಜೆಗಳ) ವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಭೂರಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ (ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ) | ಜ್ಯೇವಂತೆ—ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ! ಮಾ ಪ್ರತಿ—ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು (ನನ್ನೊಂದಿಗೆ) ಸೊನ್ನತಾಃ—ಪ್ರಿಯವಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು | ಉದೀರಯ—ಆಡು | ಮಘೋನಾಂ—ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರಿಗೆ ಸೇರಿದ | ರಾಧಃ—ಧನವನ್ನು | ಚೋದೇ—(ನಮಗೆ) ಕಳುಹಿಸು (ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಷಃಕಾಲದ ದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವಗಳರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಗೋವುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಧನವನ್ನು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕವರು. ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡು. ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಧನವನ್ನು ನಮಗೂ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

Ushases, rich in horses, rich in cows, procurers of all wealth have many times dawned and passed away. Ushas, speak to me kind words and send us the affluence of the wealthy.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಾವತೀಃ ಗೋಮತೀಃ ವಿಶ್ವಸುವಿದಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಷೋದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉಷಃಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಋಷಿಯು ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನು. ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಾವತೀಃ, ಗೋಮತೀಃ, ವಿಶ್ವಸುವಿದಃ—ಅಶ್ವಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಧನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿತವಚನಗಳನ್ನು ಆಡಬೇಕೆಂದೂ, ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ತನಗೂ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಚೈವಂತೆ—ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ | ಹೊಂದಿಸಿರಿ, ಸೇರಿಸಿರಿ.

ವಸ್ತವೇ—ವಸ ನಿವಾಸೇ | ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗೃಹ ಮೊದಲಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಚೋದ—ಪ್ರೇರಯ | ಪ್ರೇರಿಸು, ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಮಘೋನಾಂ—ಮಘವೆಂದರೆ ಧನವು. ಧನವಂತರಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿರಬೇಕಾದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಯ ಆಶಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ವಾವತೀಃ—ಅಶ್ವಾಃ ಆಸಾಂ ಸಂತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ವ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ ದಾಗ ಉಗಿತಶ್ಚ--ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಫ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವವತೀ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯೇ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಸ್ಯ ಮತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೧) ಸೋಮ, ಅಶ್ವ, ಇಂದ್ರಿಯ, ವಿಶ್ವದೇವ್ಯ. ಈ ನಾಲ್ಕುಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಾವತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸ-ವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜ ಸಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗಲೂ ಇಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಾವತೈಃ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಾ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಮತ್ತು ಇಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಶ್ವಾವತೀಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಚೈವಂತೆ—ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನರೂಪ. ಬಹುವಚನದ ರ್ಘು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಲಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸ್ಯಾ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಮಾಜ್ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಂದ-ಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಆಟಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತು ವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಾದೇಶಪರರೂಪಗಳು ಬಂದರೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸ್ತವೇ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರು ತ್ತದೆ. ತವೇನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈರಯೆ—ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ ಧಾತು- ಆದಾದಿ. ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಪ್ರಯೋಜಕನ ಪ್ರೋಪಣಾದಿವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಷಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ

ಪೋಷಣವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬಂದಿದೆ. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮವುರುಷೈಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಈರಿ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಚೋದೇ—ಚುದ ಸಂಜೋದನೆ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಚುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯಾಪಪಾಕ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪದಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಸಿಪ್ ಸ್ಥಾನಿತ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಜಂತಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋದಿ+ಅ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತೃಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣೀರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಅನಿಡಾದಿಯಾದ್ಯ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪಿನ ಅಕಾರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಚೋದ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತೃದ್ವರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸುಪ್ಪಿತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರವೇ (ಅಂತೋದಾತ್ತ) ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಘೋನಾಮ್—ಶ್ವನ್ನು ಕ್ಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅವುಗಾಗಮವೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಷಷ್ಟೀಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಮಘವನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಸ್ವಯಮಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಶ್ವನ್), ಯುವನ್, ಮಘವನ್ ಎಂಬ ಅನ್ವಂತವಾದ, ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತದ್ಧಿತಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಿಭಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಮಘವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರ ಯಜ್ಞಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತರತಮ್ಯದಿಂದ ಉಕಾರ ರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘು+ಉ+ಆಮ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘು+ಉನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಸಂಧಿಬಂದರೆ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉವಾಸ್ತೋಷಾ ಉಚ್ಛಾಚ್ಚ ನು ದೇವೀ ಜೀರಾ ರಥಾನಾಂ |

ಯೇ ಅಸ್ಯಾ ಆಚರಣೇಷು ದಧ್ನಿರೇ ಸಮುದ್ರೇ ನ ಶ್ರವಸ್ತ್ಯವಃ ||೩||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉವಾಸ | ಉಷಾಃ | ಉಚ್ಛಾತ್ | ಚ | ನು | ದೇವೀ | ಜೀರಾ | ರಥಾನಾಂ |
ಯೇ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಆ ಚರಣೇಷು | ದಧ್ನಿರೇ | ಸಮುದ್ರೇ | ನ | ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಉಷಾ ದೇವ್ಯವಾಸ | ಪುರಾ ನಿವಾಸಮಕರೋತ್ | ಪ್ರಭಾತಂ ಕೃತವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಚ ನು
ಅದ್ಯಾಪ್ಯುಚ್ಛಾತ್ | ವ್ಯುಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಭಾತಂ ಕರೋತಿ | ಕೀದೃಶೀ ದೇವೀ | ರಥಾನಾಂ ಜೀರಾ ಪ್ರೇರ-
ಯಿತ್ರೇ | ಉಷಃಕಾಲೇ ಹಿ ರಥಾಃ ಪ್ರೇರ್ಯಂತೇ | ಅಸ್ಯಾ ಉಷಸ ಆಚರಣೇಷ್ವಾಗಮನೇಷು ಯೇ
ರಥಾಃ ದಧ್ನಿರೇ ಧೃತಾಃ ಸಜ್ಜೀಕೃತಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷಾಂ ರಥಾನಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ರಥಪ್ರೇರಣೇ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಶ್ರವಸ್ಯವೋ ಧನಕಾಮಾಃ ಸಮುದ್ರೇ ನ | ಯಥಾ ಸಮುದ್ರಮಥೈ ನಾವಃ ಸಜ್ಜೀಕೃತ್ಯ
ಪ್ರೇರಯಂತಿ ತದ್ವತ್ || ಉವಾಸ | ವಸ ನಿವಾಸೇ | ಐಲಿ ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ | ಪಾ. ೩-೧-೧೭ |
ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಲಿತ್ವರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಚ್ಛಾತ್ | ಲೇಟ್ಯಾ-
ಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಗಮಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಉಷಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವಾದಪೇಕ್ಷಯಾಸ್ಯ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಮಾ-
ನವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ಪಾ. ೮-೧-೧೮. ೫ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ | ಜೀರಾ |
ಜು ಇತಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಜೋರೀ ಚ | ಉ. ೨-೨೩ | ಇತಿ ರಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಸ್ಯಾಃ |
ಇದಮೋಽನ್ವದೇಶ ಇತ್ಯಶಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿರಸಿ ಸುಪ್ತಾದನುದಾತ್ತೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಆಚರಣೇಷು | ಚರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಲ್ಯುಟ್ಟ | ಪಾ. ೩-೩-೧೧೫ | ಇತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಲಿತ್ವ-
ರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದಧ್ನಿರೇ | ಧೃಜ್ ಅವ-
ಸ್ಥಾನೇ | ಲಿಟಃ ಕಿತ್ವಾದ್ವ್ಯುತ್ಥಾಭಾವೇ ಯಣಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಚ್ಚ ಬ್ರೂಯೋ-
ಗಾದನಿಘಾತಃ | ಶ್ರವಸ್ಯವಃ | ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ಶ್ರವೋ ಧನಂ | ಅಸುನ್ | ತದಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಶ್ರವ-
ಸ್ಯವಃ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಶ್ರುತಿಪಠಾರ್ಥಃ ||

ಶ್ರವಸ್ಯವಃ—ಧನವನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು | ಸಮುದ್ರೇ ನ—ಸಮುದ್ರ (ಮಧ್ಯ)ದಲ್ಲಿ ದೋಣಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ
ಕೊಂಡು ನಡಿಸುವಂತೆ | ಅಸ್ಯಾಃ—ಈ ಉಪಸ್ಥಿತ | ಆಚರಣೇಷು—ಆಗಮನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಯೇ—ಯಾವ ರಥ
ಗಳು | ದಧ್ನಿರೇ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವೋ | ರಥಾನಾಂ—(ಅ) ರಥಗಳ |
ಜೀರಾ—ಪ್ರೇರಕಳಾದ | ಉಷಾಃ ದೇವೀ—ದಿವ್ಯ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಉಷೋ ದೇವತೆಯು | ಉವಾಸ—ವಾಸಸ್ಥಾನ
ವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು. (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಭಾತವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದಳು) | ಚ ನು—ಈಗಲೂ
ಕೂಡ | ಉಚ್ಛಾತ್—ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಭಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳು ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೌಕೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಯಾವರೀತಿ ಅವನ್ನು ನಡಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ತನ್ನ ಆಗಮನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ರಥಗಳನ್ನು ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯು ನಡೆಸುವಳು. ಆ ರಥಗಳ ಪ್ರೇರಕಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಹಿಂದೆ (ಅನೇಕಾವರ್ತಿ) ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಭಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಭಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

English Translation.

The divine Ushas dwelt (many times); may she dawn to-day, the propeller of chariots which are harnessed (with horses) at her coming, as those who are desirous of wealth send ships to sea.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಉವಾಸೋಷಾಃ—ಉಷೋದೇವತೆಯು (ಹಿಂದೆ) ವಾಸಮಾಡಿದಳು ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉದಯಿಸಿರುವಳು. ಈಗಲೂ ಮುಂದೆಯೂ ಉದಯಿಸುವಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರವಸ್ಯವಃ—ಶ್ರವಯತ ಇತಿ ಶ್ರವೋ ಧನಂ ! ಮಘಂ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರವಃ ಎಂದರೆ ಧನವು. ತದಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಿಗೆ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉವಾಸ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನರೂಪ. ಲಿಚಿನ ತಿಸ್ವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಿಟಿಧಾತೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ ವಸ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ಆದಿಯ ಹಲ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಿಚ್ಯಾಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಚ್ಯಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಗೃಹ್ಯಾದಿಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಚ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಸಧಾತುವು ಸೇರಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದ ಅಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉವಸ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಲಿನಲ್ಲಿ ಣಕಾರವು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉವಾಸ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಳಿದಿದ್ದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಛಾತ್—ಉಭೀ ವಿವಾಸೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಭ್ವಾದಿಸರಿತವಾದುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಪೂರ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ತುದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷೈಕವಚನ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿ ಎಂಬುದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದೇಷು (೩-೪-೯೨) ಲೇಟಿನ ತಿಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಲೇಟಿಗೆ ಆಟ್ ಆಟ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಆಗಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಛೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರೂಪ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಛಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲೇಟಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಆಟಾಗಮವು ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಛಾತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನನಾಕೈ ನಿಘಾತಯುಷ್ಪದಸ್ಮದ್ಗಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮ ವಾ. ೫) ನಿಮಿತ್ತ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಏಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಘಾತವನ್ನು (ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ) ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಉಷಾಃ ಎಂಬುದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತಿಜಂತಬಂದರೂ ಉಷಾಃ ಎಂಬುದು ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಉಚ್ಛಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೀರಾ—ಜು ಗತೌ ಧಾತು. ಇದು ಭ್ವಾದಿ ಪರಿತವಾದುದಲ್ಲ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೌತ್ರಧಾತುವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜೋರೀಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ರಕ್ ಬರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಾಪಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಅಕಾರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಜೀರಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯಾಃ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಟೀ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಇಪ್) ಇರುವಾಗ ಇದನೋನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಃ ಸ್ಯಾಡ್ಘ್ರಸ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ಯಾಟಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಟಾಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಮಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಅಶಾದೇಶವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಚರಣೇಷು—ಚರಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಲ್ಯುಟ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೫) ನಪುಂಸಕೇ ಭಾವೇಕ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೆ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಗಮನವೆಂಬ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದಾಗ ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಯು ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯುಯೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚರನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಟ್ ಕುಸ್ವಾಜನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಃಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-

೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಟಿನ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಜ್ ಉಪ ಸರ್ಗ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಚರಣೇಷು ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಚರಣ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟಪದದಲ್ಲಿ ಚರಣವೆಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಯಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಚರಣೇಷು ಎಂಬುದು ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವುಳ್ಳದು ಆಗುತ್ತದೆ.

ದಧ್ರಿರೆ—ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೆ. ಧಾತು ದಿನಾದಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝ ಎಂಬ ಲಿಟಿನ ತಿಜ್ಗೆ ಇರೇಜ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಧೃ ಧೃ+ಇರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಅಭ್ಯಾಸದ ಋ ನರ್ಣಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಅಕಾರವು ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಥ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಚರ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧೃ+ಇರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕಿತ್ವವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿನಾಡಿದರೆ ದಧ್ರಿರೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಟಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಇರೇಜ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಸಪ್ರಕೃತೇರ್ಬಹ್ವಕಜರ್ಥಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜು ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಸ್ಯವಃ—ಶ್ರೂಯತೇ ಇತಿ ಶ್ರವಃ ಧನಂ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಧನ. ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ, ಸರ್ವದಾತುಭ್ಯೋ ಅಸುನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬರುತ್ತದೆ. ಅಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ (ಓಕಾರಕ್ಕೆ) ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಸ್ ಎಂದುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಃ ಅತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಿ, ಧನವನ್ನು ತನಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪಅತ್ಮನಃಕೃಚ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮) ಇಚ್ಛಾದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇಚ್ಛಾಕರ್ತೃ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಚ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಸ್ಯಂತಿ ಇತಿ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ. ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ತಚ್ಚೀಲಾದಿಗಳು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಸ್ಯಎಂಬುದು ಕೃಜಂತನಾದುದರಿಂದ ತಚ್ಚೀಲವು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದರೆ ಶ್ರವಸ್ಯ+ಉ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅತೋಲೋಪಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರವಸ್ಯಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಶ್ರವಸ್ಯು ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಷ್ಣೋ ಯೇ ತೇ ಪ್ರ ಯಾಮೇಷು ಯುಂಜತೇ ಮನೋ ದಾನಾಯ
ಸೂರಯಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತತ್ಕಣ್ವ ಏಷಾಂ ಕಣ್ವತಮೋ ನಾಮ ಗೃಣಾತಿ ನೃಣಾಂ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಉಷಃ | ಯೇ | ತೇ | ಪ್ರ | ಯಾಮೇಷು | ಯುಂಜತೇ | ಮನಃ | ದಾನಾಯ |
ಸೂರಯಃ ||

ಅತ್ರ | ಅಹ | ತತ್ | ಕಣ್ವಃ | ಏಷಾಂ | ಕಣ್ವತಮಃ | ನಾಮ | ಗೃಣಾತಿ |
ನೃಣಾಂ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉಷಸ್ತೇ ತವ ಯಾಮೇಷು ಗಮನೇಷು ಸತ್ಸು ಯೇ ಸೂರಯೋ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ದಾನಾಭಿಜ್ಞಾ
ದಾನಾಯ ಧನಾದಿದಾನಾರ್ಥಂ ಮನಃ ಸ್ವಕೀಯಂ ಪ್ರ ಯುಂಜತೇ ಪ್ರೇರಯಂತಿ | ದಾನಶೀಲಾ ಉದಾರಾಃ
ಪ್ರಭವಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ದಾತುಮಿಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏಷಾಂ ದಾತುಮಿಚ್ಛತಾಂ ನೃಣಾಂ ತನ್ನಾಮ ದಾನ-
ವಿಷಯೇ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ನಾಮ ಕಣ್ವತಮೋಽತಿಶಯೇನ ಮೇಧಾವೀ ಕಣ್ವೋ ಮಹರ್ಷಿರತ್ರಾಹ ಅ-
ತ್ರೈವೋಷಃಕಾಲೇ ಗೃಣಾತಿ | ಉಚ್ಚಾರಯತಿ | ಯೋ ದಾತುಮಿಚ್ಛತಿ ಯಶ್ಚ ನಾಮಗ್ರಹಣೇನ ದಾ-
ತಾರಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ತಾವುಭಾವಪುಷ್ಕಕಾಲ ಏವ ತಥಾ ಕುರುತ ಇತ್ಯುಷಸಃ ಸ್ತುತಿಃ || ಗೃಣಾತಿ | ಗ್ನಾ-
ಶಬ್ದೇ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ನೃಣಾಂ | ನಾಮಿ ನೃ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೬
ಇತಿ ದೀರ್ಘಪ್ರತಿಷೇಧಃ ನೃ ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೮೪ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯಾಮೇಷು—ಸಂಚಾರವಿರಲಾಗಿ (ಪ್ರಭಾತ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಯೇ ಸೂರಯಃ—(ದಾನದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ) ಯಾವ (ಉದಾರಿಗಳಾದ ಪ್ರಭುಗಳು)
ಪ್ರಾಜ್ಞರು | ದಾನಾಯ—(ಧನಾಧಿ) ದಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಮನಃ—(ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರಯುಂ-
ಜತೇ—ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾರೋ (ದಾನಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೋ) | ಏಷಾಂ ನೃಣಾಂ—ಇಂತಹ (ದಾನಮಾಡಲಿಚ್ಛಿ-
ಸುವ) ಮನುಷ್ಯರ | ತತ್ ನಾಮ—(ದಾತೃಗಳೆಂದು) ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು | ಕಣ್ವತಮಃ—
ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯಾದ | ಕಣ್ವಃ—ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯು | ಅತ್ರಾಹ—ಈ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ | ಗೃಣಾತಿ—
ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಉದಯವಾದೊಡನೆ ದಾನದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಪ್ರಭುಗಳು ದಾನಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ದಾತೃಗಳೆಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಇಂತಹ ಉದಾರಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಕಣ್ವಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉದಾರಿಗಳ ದಾನವೂ ಈ ದಾತೃಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಷಃಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವವಾಗಿರುತ್ತೆ.

English Translation.

Ushas, at your comings wise men turn their minds to free gifts; of these men, the most wise Kanwa proclaims the fame.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್ರ ಅಹ-ಈಗ ಅಥವಾ ಈ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ.

ಕಣ್ವತನು:- ಅತಿಶಯೇನ ಮೇಧಾವೀ - ಕಣ್ವವಂಶಸ್ಥರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿಯಾದವನು ಅಥವಾ ಕಣ್ವಮುನಿಯು.

ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅದರೂ ಮುನಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇನೂ ಕಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೃಣಾತಿ-ಗೃಣ ಶಬ್ದ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ಚಾವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಗೃಣಾತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ಲಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಮುವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂನಾಚ್ಯಂ (ವಾ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜ್ಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಗೃಣಾತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೈಣಾಂ ಮುಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನೈ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನವಾದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಕ್ಷೇನಾಡಿವಾಗ ನೈ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವನಿಡ್ಯಾಪೋನುಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ನೈ+ನಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಾಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತವಾದ ನೈ ಎಂಬ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬) ನೈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಥಿತೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೈಚಾನ್ಯುತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೪) ನೈಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯು

ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನುಡಾಗಮ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಹಲಾದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ನೃಣಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಘ್ರಾ ಯೋಷೇವ ಸೂನರ್ಯುಷಾ ಯಾತಿ ಪ್ರಭುಂಜತೀ |
ಜರಯಂತೀ ವೃಜನಂ ಪದ್ವದೀಯತ ಉತ್ಪಾತಯತಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಘ್ರಾ | ಯೋಷೇವ | ಸೂನರೀ | ಉಷಾಃ | ಯಾತಿ | ಪ್ರ | ಭುಂಜತೀ ||
ಜರಯಂತೀ | ವೃಜನಂ | ಪತ್ವ | ವತ್ | ಈಯತೇ | ಉತ್ | ಪಾತಯತಿ |
ಪಕ್ಷಿಣಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಷಾ ದೇವೀ ಪ್ರಭುಂಜತೀ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸರ್ವಂ ಪಾಲಯಂತ್ಯಾ ಯಾತಿ ಘ್ರಾ | ಪ್ರೃಥಿನ-
ಮಾಗಚ್ಛತಿ ಖಲು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸೂನರೀ ಸುಷ್ಮ ಗೃಹಕೃತ್ಯಸ್ಯ ನೇತ್ರೀ ಯೋಷೇವ ಗೃಹ-
ಣೇವ | ಕೀದೃಶ್ಯುಷಾಃ | ವೃಜನಂ ಗಮನಶೀಲಂ ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಜರಯಂತೀ ಜರಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತ-
ಯಂತೀ | ಆಸಕ್ಯದುಷಸ್ಯಾಪ್ಯತ್ತಾಯಾಂ ವಯೋಹಾನ್ಯಾ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಜೀರ್ಣಾ ಭವಂತಿ | ಕಿಂಚಿ ಉಷಾಃ
ಕಾಲೇ ಸದ್ವತ್ ಸಾದಯುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತನೋಯತೇ | ನಿಧ್ರಾಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಸ್ವಸ್ವಕೃತ್ಯಾರ್ಥಂ ಗಚ್ಛತಿ |
ಕಿಂಚಿ ಇಯಮುಷಾಃ ಪಕ್ಷಿಣ ಉತ್ಪಾತಯತಿ | ಪಕ್ಷಿಣೋ ಹ್ಯುಷಾಃಕಾಲೇ ಸಮುತ್ಥಾಯ ತತ್ರ ತತ್ರ ವ್ರ-
ಜಂತಿ || ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಸುಷ್ಮ ನಯತೀತಿ ಸೂನರೀ | ನ್ನಾ ನ-
ಯೇ | ಅಚಿ ಇರಿತೀಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗತಿಸಮಾಸೇ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ | ಪರಿ-
೨೮ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಪ್ರದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸ್ತನಃ | ಸಾ. ೪-೧-೪೫ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುಕ್ತ-
ರಪದಾಹ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ಪ್ರಭುಂಜತೀ | ಭುಜಪಾಲನಾಭ್ಯವ
ಹಾರಯೋಃ | ಲಟಃ ಶಕ್ತೃ ರುಧಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛಂ | ತ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಉಗಿತತ್ವೇತಿ
ಜೋಷ್ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಜನಂ ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ವರ್ಜಕ ಇತಿ ವೃಜನಂ

ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ | ಕ್ಸ್ಮಾ ಪ್ಸ್ಮ ವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾಙ್ಕುಃ ಕ್ಯುಃ | ಉ. ೨-೪೧ | ಇತಿ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತಾ-
 ಲ್ಲಘೂಪಠಗುಣಾಭಾವಃ | ಯೋರನಾದೇಶೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಪದ್ವತ್ | ಪತ್ ಪಾದಃ | ತದಸ್ಯಾಪ್ತೀತಿ
 ಪದ್ವತ್ | ಝಯ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚ ಸ್ವರವಿಧಾ
 ವ್ಯಂಜನಮನಿದ್ಯಮಾನವತ್ | ಪರಿ. ೭೯ | ಇತಿ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾನಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇ ಸತಿ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್‌ಭ್ಯಾಂ
 ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಮಿತಿ ನಾಚ್ಯಂ | ಹ್ರಸ್ವಾದಿತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧೇ ಪುನರ್ನುಡ್ ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ-
 ದೇಷಾ ಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತ ಇತಿ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ | ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬ | ಇತರಥಾ ಹಿ ಮರುತ್ವಾನಿತ್ಯ-
 ತ್ರಾಪಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ || ೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಾಃ—ಉಷೋದೇವಿಯು | ಸೂನರೀ—(ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ) ಒಳ್ಳೆಯ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯಳಾದ |
 ಯೋಷೇವ—(ಮನೆಯ ಯಜಮಾನಿಯಾದ) ಹೆಂಗಸಿನಂತೆ | ಪ್ರಭುಂಜತೀ—(ಎಲ್ಲರನ್ನೂ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿ-
 ಸುತ್ತ | ವೃಜನಂ—ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವನ್ನೂ | ಜರಯಂತೀ—ಮುಪ್ಪಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತ |
 ಆಯಾತಿ ಘ—(ಪ್ರತಿದಿನವೂ) ಬರುತ್ತಾಳಲ್ಲವೇ | (ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪದ್ವತ್—ಪಾದಗಳುಳ್ಳ (ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವ
 ವುಳ್ಳ) ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವು | ಈಯತೇ—(ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎದ್ದು ತನ್ನ ತನ್ನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ) ಹೋಗುತ್ತದೆ. (ಮತ್ತು
 ಈ ಉಷಸ್ಸು) ಪಕ್ಷಿಣಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು | ಉತ್ಪಾತಯತಿ—(ಎಬ್ಬಿಸಿ) ಹಾರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಗೃಹಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿವುಣಳೂ ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯಳೂ ಆದ ಗೃಹಿಣಿಯಾದ ಹೆಂಗಸು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಲರನ್ನೂ
 ಪೋಷಿಸುವಂತೆ ಉಷೋದೇವಿಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉದಯಿಸಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ
 ಅವಳು ಹೀಗೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉದಯಿಸಿದರೆ ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಮುಪ್ಪಿಗೆ ಒಯ್ಯು-
 ತ್ತಾಳೆ. ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವವಿದ್ದು ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ
 ಎದ್ದು ತನ್ನ ತನ್ನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎದ್ದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾರಿಹೋಗುತ್ತವೆ

English Translation.

Ushas, nourishing all comes daily like a beautiful young damsel well
 versed in household duties; she makes the people old; at her coming those
 beings that have feet get up from their sleep and make a stir; she wakes up
 the birds.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಯೋಷೇವ—ಯುವತಿಯಂತೆ, ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ಎಂದರೆ ಗೃಹಿಣಿಯಂತೆ.

ಸೂನರೀ—ಸೂನರೀ ಶಬ್ದವು ಹದಿನಾರು ಉಷೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ (ನಿ. ೨-೧೯)
 ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಮ ಗೃಹಕೃತ್ಯಸ್ಯ ನೇಶ್ರೀ ಗೃಹಿಣೀ—ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿ-
 ಸುವ ಗೃಹಿಣಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ
 ರುವುದು.

ಪ್ರಭುಂಜತೀ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸರ್ವಂ ಪಾಲಯಂತೀ | ಭುಜಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ | ಸರ್ವ ರನ್ನೂ ಪೋಷಣೆನಾಡುತ್ತಾ ಪಾಲಿಸುವವಳು.

ಜರಯಂತೀ ವೃಜನಂ—ಚಲಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕ್ಷೇಣಮಾಡುವವಳು, ಸಮೆಯಿಸುವವಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಯುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ದಿನಗಳು ಕಳೆದು ಹೋಗಿ ಇವುಗಳ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವು ಕ್ಷೇಣಿಸುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪದ್ವತ್—ಪಾದಯುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ | ಪಾದಗಳು ಅಥವಾ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು.

ಪಕ್ಷಿಣಃ ಉತ್ಪಾತಯಂತೀ—ಉಷಃಕಾಲವಾದೊಡನೆಯೇ ಬೆಳಕಾಗುವುದರಿಂದ ನಿದ್ರಾಪರವಶವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಆಹಾರಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಚಲಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಾದೊಡನೆಯೇ ನಿದ್ರೆಯಿಂದೆಚ್ಚಿ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಉಷಃಕಾಲವು ಅಥವಾ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಳು ಎಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಖಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಋಚಿ ತುನುಘಮಷ್ಟು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಘಾ ಎಂದು ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ

ಸೂನರೀ—ಸುಷು ನಯಂತೀತಿ ಸೂನರೀ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವಳು. ಸು ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೂ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನ್ಯಾ ನಯೆ ಧಾತು ಕ್ರಾೃದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೇಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೫೭೮) ಆಚಂತ್ವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ (ಧಾತುವಿಗೆ) ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ನರ್+ಇ ನರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ನಿಪಾತದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಾದೊಡನೆ ಗತಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಧಾತುಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದ್ಗ್ರಹಣಿಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ (ಪರಿಭಾ. ೨೮) ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃದಂತವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಕೃದಂತಕ್ಕೂ ಕಾರಕಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೃದಂತವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಕೃದಿ-ಕಾರಾದಕ್ರೀನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫ ಗ.) ಕ್ರೀನ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೃದಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವವಾದ ಸೂನರಿ ಎಂಬುದೇ ಕೃದಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇ ರೂಪ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂನರೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೆರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರದ ಉಕ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಕ್ತಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೩-೧೩೬) ನಿಪಾತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಭಂದಸ್ಥಾನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು ಎಂಬುದು ನಿಪಾತವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಸೂನರೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಭುಂಜತೀ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಟಃ ಶತ್ಯಶಾನಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕಾರ ಮಕಾರಗಳು ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಓತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುಧಾದಿ ವಿಕರಣವಾದ ಶ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯದ ಅಚಿನಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಭು+ನ+ಜ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವಸೋರ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕೆತ್ತು ಜಾತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವೂ ಆಸ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದರೆ ಭುಜ್ಜತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷು ಮಾಡಿದಾಗ ಶ್ವತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಂಜತೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮ ಹೊಂದದಿರುವ ಶ್ವತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕವಾದುದರ ಮೇಲಿರುವ ನದೀ (ಈ ಮತ್ತು ಊ) ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಜೀಪಿನ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಭುಂಜತೀ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಜನಂ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೆ. ಧಾತು ಆದಾದಿ ವರ್ಜ್ಯತೆ ಇತಿ ವೃಜನಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ. ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೆಂದರ್ಥ. ಕೃಷ್ಣವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾಙ್ಮುಃಕೃಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯುಮೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ವೃಜನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ವತ್—ಪತ್ ಅಂದರೆ ಪಾದ. ಪತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ (ಕಾಲು ಇದಕ್ಕೆ ಇದೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತೀನ್ವಿತಿಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ದಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಝಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೧) ಝಯಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪರಿಭಾಷಾ ೭೯) ಸ್ವರವಿಧಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪದ್ವತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಕಾರದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಮತುಪಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ದಕಾರದ ವ್ಯವಧಾನಮಾತ್ರವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಭಾಷೆಯರ್ಥದಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದಂತೆ ಆಗು

ತ್ತದೆ. ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಾನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಹ್ರಸ್ವಾಂತದ ಅಂತೋದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನುಟ್ಟಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥ ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಮಧ್ಯೆ ವ್ಯಂಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನುಟ್ ಗ್ರಹಣ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷ-ಣ್ವಂತಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ನುಟಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನುಟ್ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪರಿಭಾಷಾರ್ಥದಂತೆ ಮಧ್ಯೆ ನುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸ್ವರವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ನುಟ್ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಅದುದರಿಂದ ಆ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. (ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಮರುತ್ಸಾನ್ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಮಧ್ಯೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪದ್ಧತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದಲೇ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾವಾತಃ

ವಿ ಯಾ ಸೃಜತಿ ಸಮನಂ ವ್ಯರ್ಥಿನಃ ಪದಂ ನ ವೇತ್ಯೋದತಿ |
ವಯೋ ನಕಿಷ್ಠೇ ಪಪ್ತಿವಾಂಸ ಆಸತೇ ವ್ಯುಷ್ವಾ ವಾಜಿನೀವತಿ || ೬ ||

|| ಪದವಾತಃ ||

ವಿ | ಯಾ | ಸೃಜತಿ | ಸಮನಂ | ವಿ | ಅರ್ಥಿನಃ | ಪದಂ | ನ | ವೇತಿ | ಓದತಿ |
ವಯಃ | ನಕಿಃ | ತೇ | ಪಪ್ತಿವಾಂಸಃ | ಆಸತೇ | ವಿಸ ಉಷ್ವಾ | ವಾಜಿ-
ನೀವತಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಾ ದೇವತಾ ಸಮನಂ ಸಮೀಚೀನಚೇಷ್ಟಾವಂತಂ ಪುರುಷಂ ವಿ ಸೃಜತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ | ಗೃಹಾರಾಮಾದಿಚೇಷ್ಟಾಕುಶಲಾನುರುಷಾನುಷಃಕಾಲಃ ಶಯನಾದುತ್ತಾಪ್ಯ ಸ್ವಸ್ವನ್ಯಾಸಾರೇ ಪ್ರೇರಯತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂಚಿ ಉಷಾ ಅರ್ಥಿನೋ ಯಾಚಿಕಾನ್ವಿ ಸೃಜತಿ | ತೇನ ಹ್ಯುಷಃಕಾಲೇ ಸಮುತ್ಥಾಯ ಸ್ವಕೀಯದಾತ್ಯಗೃಹೇ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಓದತ್ಯುಷೋದೇವತಾ ಪದಂ ಸ್ಥಾನಂ ನ ವೇತಿ | ನ ಕಾಮಯತೇ | ಉಷಃಕಾಲಃ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ವಾಜಿನೀವತ್ಯುಷೋದೇವತೇ ತೇ ವ್ಯುಷ್ವಾ ತ್ವದೀಯೇ ಪ್ರಭಾತ-

ಕಾಲೇ ಪಸ್ತಿನಾಂಸಃ ಪತನಯುಕ್ತಾ ವಯಃ ಪಕ್ಷಿಣೋ ನಕಿರಾಸತೇ | ನ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಕಿಂತು ಸ್ವಸ್ವನೀಡಾ-
ದ್ವಿನಿರ್ಗತ್ಯ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಸೃಜತಿ | ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ | ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾಲ್ಲಘಾ-
ಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ
ಓದತೀ | ಉನ್ದೀ ಕ್ಲೇದನೇ | ಉನತ್ತಿ ಸರ್ವಂ ನೀಹಾರೇಣೇತ್ಯೋದತ್ಯುಷಾಃ | ಶತರಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪೇ ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜಾಪ್ | ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯ-
ತ್ವಾನುಮುಖಾಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುರದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚ ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತೋದಾತ್ತಾಚ್ಛೇತುಃ
ಪರಸ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಧಾನಾತ್ | ನಕಿಷ್ಕೇ | ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತ್ವಃ ಸ್ವಂತಃಪಾದಮಿತಿ ವತ್ತ್ವಂ | ಪಸ್ತಿನಾಂಸಃ | ಪಕ್ಷ್ಯ-
ಗತೌ | ಲಿಟಃ ಕ್ತಸುಃ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಇಟ್ ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ಯಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾನ್ ಪಾಪೋತಿ
ತತ್ಕ್ರಿಯತೇ ಸರ್ವವಿಧೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾತ್ | ಕನಿಪತ್ಯೋಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೯ | ಇತ್ಯುಪ-
ಧಾಲೋಪಃ | ದ್ವಿರ್ವಚನೇಚೀತಿ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವಾದ್ಧಿಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವಾಜಿನೀವತಿ | ವಾಜೋ-
ನ್ನಮಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ವಾಜಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಋನುನ್ನೇಭ್ಯ ಇತಿ ಜಾಪ್ | ತಾದೃಶೀ
ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಾ—(ಯಾವ) ಉಷೋದೇವತೆಯು | ಸಮನಂ—ಉದ್ಯೋಗಶೀಲನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು | ವಿಸೃಜತಿ—
(ಅವನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ) ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ | ಅರ್ಥಿ ನಃ—ಯಾಚಕರನ್ನು | ವಿ (ಸೃಜತಿ)—(ಅವರವರ ದಾತೃಗಳ ಮನೆಗೆ)
ಹೋಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ | ಓದತೀ—ಉಷೋದೇವತೆಯು | ಪದಂ—(ಶಾಶ್ವತವಾದ) ಸ್ಥಾನವನ್ನು |
ನವೇತಿ—ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಯವಾದೊಡನೆ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ | ವಾಜಿನೀವತಿ—ಅನ್ನಯುಕ್ತ(ದಾತ)
ಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ || ತೇ ವ್ಯುಷ್ಠಾ—ನಿನ್ನ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಪಾಸ್ತಿನಾಂಸಃ—ಹಾರುವ ಸ್ವಭಾವ
ವುಳ್ಳ | ವಯಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳು | ನಕಿಃ ಆಸತೇ—(ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ) ನಿಲ್ಲುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಷೋದೇವತೆಯು (ಉಷಃಕಾಲವು) ಮನೆ, ತೋಟ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ನಿಯತ
ವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷರನ್ನು ಅವರವರ ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆಬ್ಬಿಸಿ ಅವರವರ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿ-
ಸುತ್ತಾಳೆ. ಯಾಚಕರನ್ನು ಅವರವರ ದಾತೃಗಳ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇವಳು ಉದಯಿಸಿದ
ಮೇಲೆ ಆದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೇ ಒಡನೇ ತಿರೋಹಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಅನ್ನಯುಕ್ತಳೂ ಅನ್ನದಾತಳೂ
ಆದ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, ನಿನ್ನ ಉದಯವಾದೊಡನೆಯೇ ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೇ ಆಹಾರಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ಹಾರಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

She animates the industrious and sends solicitors to their donors ; she
never stays in one place (but moves on). O bestower of food, birds no longer
stay but begin to fly at your approach.

॥ ವಿಷೇಶ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಸೃಜತಿ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗ | ಕಳುಹಿಸುವಳು, ಹೋಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವಳು.

ಸಮನಂ—ಸಮೀಚೀನಚೇಷ್ಟಾವಂತಂ | ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು, ಉದ್ಯೋಗಶೀಲನನ್ನು, diligent, busy, industrious.

ಓದತೀ—ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ | ಉನತ್ತಿ ಸರ್ವಂ ನೀಹಾರೇಣೇತ್ಯೋದತ್ಯುಷಾಃ ಓದತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಂದೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ನೆನೆಯಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಉಷಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ ತೃಣಾದಿಗಳ ಮೇಲೂ ಹಿಮವು ಬಿದ್ದು ಎಲ್ಲವೂ ನೆನೆಯಿಸುವುದರಿಂದ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆನೆಯಿಸುವವಳು. ಆದುದರಿಂದ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಓದತೀ-ನೆನೆಯಿಸುವವಳು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ನಕಿಃ—ಎಲ್ಲ, ಸಮಸ್ತ. ಹಿಂಕಂ ನುಕಂ ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಕಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ನಕಿಃ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ, ಸಮಸ್ತವೂ ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸೃಜತಿ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ತುದಾದಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಜ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೃಜತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರವೇ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಜತಿ ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ಯಾ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗದಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗವಿರುವಾಗ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಓದತೀ—ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಉನತ್ತಿ ಸರ್ವಂ ನೀಹಾರೇಣ ಇತಿ ಓದತೀ ಉಷಾಃ ಹಿಮಕಿರಣಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವದ್ದೆ ಮಾಡುವವಳು (ಉಷೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟಃ ಶತ್ಯ-ಶಾನಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಂಢ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲಾದಿಯಾದ ಜಿತ್ತು ಕಿತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದಲೇ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಢ್ ಎಂಬ ಲಘೂಪಧಿಯ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಬರುತ್ತದೆ. ಓದತ್ ಎಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾವಾಡಿದರೆ, ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಓದತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿದೇಚಾಂ

ಸರ್ವನಾಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ (ಪರಿಭಾಷಾ ೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯತ್ವ ಆಶ್ರಯಣದಿಂದ, ನುಮಾಗಮವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಓದ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶವ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೆ, ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಇದರಿಂದ ಓದತೀ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ಯರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವೇಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೂ (ಈ ಮತ್ತು ಊ) ಅಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ, ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವೆಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂತೋದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅನುದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಕಿಷ್ಟೆ—ನಕಿಃ ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ನಕಿಸ್+ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮತ್ತತಕ್ಷುಷ್ಯಂತಃ ಪಾದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೩) ಪಾದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮಾದಾದೇಶಗಳಿಂದ ತಾದಿಗಳೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮಜ್ಞಬ್ದಕ್ಕೆ ತೇಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೇ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸತ್ವ ಬಂದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ಲುನಾಷ್ಟುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ಲುತ್ವಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ ಬಂದರೆ ನಕಿಷ್ಟೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತವಾಂಸಃ—ಪತ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಭಂದಸಿಲಿಟ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಭೂತಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಟಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜ, ರಿತ್, ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿ ಅರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕೈ ಸೈ ಭೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಬರುವುದು. ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆ ನಿಯಮದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ನಿಯಮವು ಆರಬ್ಬವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಸ್ತೇತಾಜಾಢ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಏಕಾಚಾದ ಧಾತುಗಳ, ಅದಂತ ಧಾತುಗಳ, ಘಸಾದೇಶದ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಇಟ್ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಸು ಎಂಬುದು ವಲಾದಿ ಅರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡ್ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ನಿಯಮವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಾರದೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ; ಲಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು

ತನಿಪತೋತ್ಪಂಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೯) ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ ಜಾತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಧಾ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವಮಾಡುವಾಗ ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚ್ಛಾಸ್ಥಾನಿಕ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ರೂಪಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅಕಾರವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ ಪತ್‌ಪತ್+ವಸ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಪತ್‌ವಸ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಧಾತುವು ಅನೇಕಾಚಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗಲೂ ಏಕಾಚಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಯಮಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಣ್‌ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀಯುಕ್ತಃ ಛಂದಸಿನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೯) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ನಾ ಎಂದು ಯೋಗ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯದ ನಿಯಮವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪುನಃ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಪಪ್ತ್+ಇವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಪ್ತವಸ್ ಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ (ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ) ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಝಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಪಪ್ತಿನಾಂಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಕ್ವಸು ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಪ್ತಿನಾಂಸ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉಳಿದವುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ವಾಜಿನೀವತಿ—ವಾಜನೆಂದರೆ ಅನ್ನ. ವಾಜಃ ಅನ್ನಂ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ವಾಜಿನೀ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಃ ಇನಿಶನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಇನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಿನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ ಬಂದರೆ ವಾಜಿನೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಾದೃಶೀ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ, ಆ ರೀತಿಯಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಯಾವಳಿಗಿದೆಯೋ ಅವಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಿನೀ ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಿನೀವತ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಗಿತತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಾಜಿನೀವತೀ ಎಂದು ಈಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಸುಲೋಪವಾದರೆ ವಾಜಿನೀವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏಷಾಯುಕ್ತ ಪರಾವತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋದಯನಾದಧಿ |
ಶತಂ ರಥೇಭಿಃ ಸುಭಗೋಷಾ ಇಯಂ ವಿ ಯಾತ್ಯಭಿ ಮಾನುಷಾನ್ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಏಷಾ | ಅಯುಕ್ತ | ಪರಾವತಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ಉತ್ ಸ ಅಯನಾತ್ | ಅಧಿ |
ಶತಂ | ರಥೇಭಿಃ | ಸುಭಗಾ | ಉಷಾಃ | ಇಯಂ | ವಿ | ಯಾತಿ | ಅಭಿ |
ಮಾನುಷಾನ್ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಏಷೋಷೋದೇವಿ ಶತಮಯುಕ್ತ | ಸ್ವಕೀಯಾನಾಂ ರಥಾನಾಂ ಶತಂ ಯೋಜಿತವತೀ |
ಸುಭಗಾ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತೇಯಮುಷಾಃ ಪರಾವತೋ ದೂರಸ್ಥಾತ್ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋದಯನಾದಧಿ
ಸೂರ್ಯೋದಯಸ್ಥಾನಾದಧಿಕಾದ್ವ್ಯುಲೋಕಾನ್ಮಾನುಷಾನಭಿ ಮಾನುಷ್ಯಾನುದ್ಧಿಶ್ಯ ರಥೇಭಿಃ ಶತಸಂಖ್ಯಾ-
ಕೈರ್ಯುಕ್ತೈ ರಥೈರ್ವಿ ಯಾತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತಿ || ಅಯುಕ್ತ | ಲುಜಃ ಝಲೋ ಝಲಿ |
ಪಾ. ೮-೨-೨೬ | ಇತಿ ಸಿಚೋ ಲೋಪಃ | ಉದಯನಾತ್ | ಉದೇತ್ಯತ್ರೇತ್ಯುದಯನಂ | ಇಷ್ ಗತೌ |
ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಭಗಾ | ಶೋಭನೋ ಭಗೋ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ
ಅದ್ಯದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ಛಿಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಾನುಷಾನ್ | ಮನೋಃ ಪುತ್ರಾಃ ಮಾನು-
ಷಾಃ | ಮನೋರ್ಜಾತಾವಙ್ಮತಾ ಷಕ್ ಚೇತ್ಯಿಷ್ ಷುಗಾಗಮಶ್ಚ | ಇತ್ಯಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಏಷಾ—ಈ ಉಷೋದೇವಿಯು | ಶತಂ—(ತನ್ನ ರಥಗಳಲ್ಲಿ) ನೂರನ್ನು | ಅಯುಕ್ತ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ
ಕೊಂಡಳು | ಸುಭಗಾ—ಮಂಗಳಕರಳಾದ | ಇಯಂ ಉಷಾಃ—ಈ ಉಷೋದೇವತೆಯು | ಪರಾವತಃ—ಬಹಳ
ದೂರದೇಶವಾಗಿಯೂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಉದಯನಾದಧಿ—ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ
ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಮಾನುಷಾನ್ ಅಭಿ—ಮನುಷ್ಯರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ರಥೇಭಿಃ—(ತನ್ನ ನೂರು ರಥಗಳೊಡನೆ)
ವಿ ಯಾತಿ—ವೈಭವದಿಂದ ಬರುತ್ತಾಳೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಂಗಳಕರಳಾದ ಉಷೋದೇವಿಯು ತನ್ನ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೂರು ರಥಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು,
ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಬಹುದೂರದೇಶವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
ತನ್ನ ನೂರು ರಥಗಳೊಡನೆ ವೈಭವದಿಂದ ಬರುತ್ತಾಳೆ.

English Translation.

This auspicious Ushas has harnessed (her chariot) from afar, above the rising of the sun; and she goes gloriously towards men with a hundred chariots.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಹರಾವತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ, ಸೂರ್ಯನು ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕಿಂತ ದೂರದಿಂದಲೂ ಉಷೋದೇವಿಯು ಬರುವಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶತಂ ರಥೇಭಿಃ—ನೂರು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ರಥಗಳಿಂದ ಸಹಿತಳಾಗಿ, ಅನೇಕ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು. ಇಲ್ಲಿ ರಥಗಳೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

ಸುಭಗಾ—ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಾ. ಮಂಗಳಕರಳಾದ, ಸೌಭಾಗ್ಯ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನುಂಟುಮಾಡುವ.

ಅಭಿ ಮಾನುಷಾನ್—ಮನುಷ್ಯರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಹೊರಟು ಮನುಷ್ಯಲೋಕವಾದ ಭೂಮಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುವಳೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಯುಕ್ತ—ಯುಜಿರ್ ಲೋಗೆ. ಧಾತು ರುಧಾದಿ ಉಭಯಪದಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಯುಜ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿಜ್ಞಿಲುಜ್ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಲಿಗೆ ಚ್ಲೇಃಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಜ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲೋಝಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೬) ಝಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಝಲಿನ ಜಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದುದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಝಲಿನ ತಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಜ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಡಾಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಯುಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಯನಾತ್—ಉದೇಸ್ಯತಿ ಅತ್ರ ಇತಿ ಉದಯನಮ್ ಇಲ್ಲಿ ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಉದಯನಂ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಣ್ ಗತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಟ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಯು ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯುಪೋನಾಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತು ವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಯನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ವರ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದ ಅಯ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉದಯನಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಭಗಾ—ಶೋಭನಂ ಭಗೋ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಸುಭಗಾ | ಮಹತ್ತಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳುಳ್ಳವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಎರಡು ಅಜುಳ್ಳ ಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಸುವಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಭಗ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಭಗಾ ಶಬ್ದವು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಾತ್—ಮನೋಃ ಪುತ್ರಾಃ ಮಾನುಷಾಃ ಮಾನುವಿನ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮನೋರ್ಜಾ-ತಾವಳ್ಳುತೌ ಷುಕ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಮನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಸಮುದಾಯ) ಅರ್ಜ್ ಮತ್ತು ಯರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಷುಕಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಷುಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಮನು+ಷ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಋತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ವೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅದ್ಯ ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾನುಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಋತ್ತಾದುದರಿಂದ ಋತ್ಯಾ-ದಿರ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ವಾದ ಮಾನುಷಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷಕಾರೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಾಕಾರವು ಪ್ರಚಯವಾಗುತ್ತದೆ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಮಸ್ಯಾ ನಾನಾಮ ಚಕ್ಷಸೇ ಜಗಜ್ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಣೋತಿ ಸೂನರೀ |
ಅಪ ದ್ವೇಷೋ ಮಘೋನೀ ದುಹಿತಾ ದಿವ ಉಷಾ ಉಚ್ಚದಪ್ಪ್ರಧಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಂ | ಅಸ್ಯಾಃ | ನನಾಮ | ಚಕ್ಷಸೇ | ಜಗತ್ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಕೃಣೋತಿ |
ಸೂನರೀ |

ಅಪ | ದ್ವೇಷಃ | ಮಘೋನೀ | ದುಹಿತಾ | ದಿವಃ | ಉಷಾಃ | ಉಚ್ಚತ್ | ಅಪ |
ಪ್ರಧಃ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಮಸ್ಯಾ ಉಷಸಶ್ಚಕ್ಷಸೇ ಪ್ರಕಾಶಾಯ ನನಾಮ | ಪ್ರಹ್ಲಿಭವತಿ | ರಾತ್ರಾ ತಮಸಿ ನಿಮಗ್ನಾಃ ಸರ್ವೇ ಜನಾಸ್ತನ್ನಿವಾರಯಿತ್ರೀಮುಷಸಮುಪಲಭ್ಯ ನಮ.

ಸ್ತುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕುತಃ | ಯಸ್ಮಾದೇಷಾ ಸೂನರೀ ಸುಷ್ಮ ನೇತ್ರೀ ಅಭಿಮತಫಲಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿ-
ತ್ಯುಷಾ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಣೋತಿ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಕಿಂಚಿ ಮಘೋನೀ ಮಘವತೀ ಧನವತೀ
ದಿವೋ ದುಹಿತಾ | ದ್ಯುಲೋಕಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನೋಷಾ ದ್ವೇಷೋ ದ್ವೇಷ್ಯಾನಪೋಚ್ಛತ್ | ಅಪವರ್ಜ-
ಯತಿ | ತಥಾ ಸ್ಪಿಧಃ ಶೋಷಯಿತ್ಯನಪೋಚ್ಛತ್ | ಅಪವರ್ಜಯತಿ | ತಸ್ಮಾದಿಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿನಿಷ್ಟಪರಿ-
ಹಾರಹೇತುಭೂತಾಮುಷೋದೇವತಾಂ ವಿಶ್ವಂ ಜಗನ್ನಮಸ್ಯ ರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಇದಮೋಽನ್ಯಾ-
ದೇಶ ಇತ್ಯಶಾದೇಶೋಽನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ ಸುಸ್ವಾದನುದಾತ್ತೇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನನಾಮ |
ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೋಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ತುಜಾದಿತ್ವೇ ಹಿ ತೂತುಜಾನ ಇತ್ಯಾ-
ದಾವಿವ ಪದಕಾಲೇಽಪಿ ದೀರ್ಘಃ ಶ್ರುತೀತೇ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಇಣಃ ಷ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವಿಸುಸೋಃ ಸಾಮ-
ರ್ಥ್ಯೇ | ಪಾ. ೮-೩-೪೪ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ | ದ್ವೇಷಃ | ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ
ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ನಿಚ್ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಮಘೋನೀ | ಮಘಂ ವನತಿ ಸಂಭಜತ ಇತಿ ಮಘೋನೀ |
ಶ್ವನ್ನುತ್ಪನ್ನಿ ತ್ಯಾದಿನಾ ಮಘವಳ್ಳಾಬ್ದಃ ಕನಿನ್ವತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಮೃನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀವಿತಿ
ಜೀಪ್ | ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಮತದ್ವಿತ ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಚ್ಛತ್ | ಉಭೀ
ವಿನಾಸೇ | ವಿನಾಸೋ ವರ್ಜನಂ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಿ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ | ಸ್ಪಿಧಃ | ಸ್ಪಿಧು ಶೋಷಣೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಂ ಜಗತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ (ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವೂ) | ಅಸ್ಯಾಃ—ಈ ಉಷೋದೇವಿಯು |
ಚಕ್ಷುಸೇ—ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕಾಗಿ | ನನಾಮ—ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ | ಸೂನರೀ—(ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲವನ್ನು) ಸಂಪಾದಿಸಿ
ಕೊಡತಕ್ಕ ಉಷೋದೇವಿಯು | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಣೋತಿ—(ಎಲ್ಲವನ್ನೂ) ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾಳೆ | ಮಘೋನೀ—ಧನ
ವಂತಳು | ದಿವಃ ದುಹಿತಾ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದವಳು ಆದ | ಉಷಾಃ—ಉಷೋದೇವಿಯು |
ದ್ವೇಷಃ—ಕೇಡು ಬಯಸುವವರನ್ನು | ಅಪ ಉಚ್ಛತ್—ಓಡಿಸುತ್ತಾಳೆ | ಸ್ಪಿಧಃ—(ನಮ್ಮ ಧನವನ್ನೂ ಬಲ
ವನ್ನೂ) ಹೀರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ | ಅಪ (ಉಚ್ಛತ್)—ಚದುರಿಸುತ್ತಾಳೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನನುಭವಿಸಿದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ
ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಷೋದೇವಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಆರಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸಕಲರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನೂ ನೆರವೇ
ರಿಸತಕ್ಕ ಈ ಉಷೋದೇವಿಯು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಈ ದೇವಿಯು ನಮಗೆ ಕೇಡುಬಯಸುವ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಸಕಲವನ್ನೂ ಹಿಂಡಿ ಹೀರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಚದುರಿಸಿ ಓಡಿಸುತ್ತಾಳೆ.

English Translation.

All creation bows to her manifestation ; bringer of good, she lights up
the world ; the rich daughter of heaven drives away the haters and disperses
the absorbers (of moisture ?)

|| ವಿವೇಶ ವಿಷಯಗಳು ||

ನನಾಮು—ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು. ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಣೋತಿ—ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾಳೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಬೆಳಕನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಇಂತಹ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಈ ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಸರ್ವರೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂನರೀ—ಸೂನರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಷೋದೇವತೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸೂನರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸುಷ್ಪ ನೇತ್ರಿ, ಅಭಿಮತ ಫಲಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿತ್ರಿ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು.

ದ್ವೇಷಃ—ದ್ವೇಷಿಸುವವರನ್ನು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು.

ಮಘೋನೀ—ಮಘವೆಂದರೆ ಧನ, ಧನ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತಳು ಅಥವಾ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವವಳು.

ದುಹಿತಾ ದಿನಃ—ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿಯು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ) ಸೂರ್ಯನ ಬಳಿಯಿಂದ ಬರುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಸ್ರಿಧಃ—ಸ್ರಿಧು ಶೋಷಣೇ | ಒಣಗಿಸುವವರು, ಹೀರುವವರು. ಏನನ್ನು ಹೀರುವರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಯಾಃ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪಷ್ಠೇಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಇದಮ್+ಇಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದಕ್ಕೇ ಕಾರ್ಯಾಂತರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪುನಃ ಅದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ, ಇದಮೋನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅ+ಅಸ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಡಾಗಮವೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಹಸ್ತವೂ ಬೃದ್ಧವಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಮಾಡಿದಾಗ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದೇಶವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದೆಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣರೂಪವು ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ನನಾಮು—ಇಮು ಪ್ರಹ್ಲಪ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದ ರೂಪ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈಶ್ಯತೆ (೬-೩-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇದನ್ನು ತುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಠನಾಡಬಹುದಷ್ಟೆ. ತುಜಾದಿಗಳಿಗೆ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುಲಭದಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘವು ಸಿದ್ಧವಾ

ಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗೌಣಪಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅದು ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘವು ಶ್ರವಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಅನ್ಯೇಷಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಜ್ಯೋತಿಃ—ಜ್ಯೋತಿಃ+ಕೃಣೋತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ, ಇಸುಸೋಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೪) ಇಸ್, ಉಸ್ ಇವುಗಳ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ ಪವರ್ಗ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಣಿಃಷಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಃ ಎಂಬುದು ಅನುನ್ಯತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವೇಕ್ಷಾ ಲಕ್ಷಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಪದಗಳಿಗೆ ಆಕಾಂಕ್ಷಾಯೋಗ್ಯತಾ ಸನ್ನಿಧಿಗಳಿಂದ ಪರ ಸ್ವರಾನ್ವಯ ಬರುವುದೇ ವ್ಯವೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿಗೂ ಧಾತುವಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕುಣೋತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವೇಷಃ—ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತೌ. ಧಾತು ಆದಾದಿ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ವಕಾರವು ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಬಂದರೆ ದ್ವೇಷ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ದ್ವೇಷಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಘೋನೀ—ಮಘಂ ವನತಿ ಸಂಭಜತೇ ಇತಿ ಮಘೋನೀ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ವನ್ನಿಕ್ಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಘವನ್ ಶಬ್ದವು ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿತಾಗಿದೆ. ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವುಕಾಗಮವೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘ+ಅನ್+ಅನ್=ಮಘವನ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘವನ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಯವ ಮಘೋನಾಮತದ್ವಿತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಇವುಗಳಿಗೆ ತದ್ವಿತಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಮಘ+ಉನ್+ಈ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣಬಂದರೆ ಮಘೋನೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಛೇತ್—ಉಭೀ ವಿವಾಸೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತುದಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚ್ಛ್ರಾಂತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತೆತ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಜಾನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸನಾಜೋಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಜೋಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಚ್ ಆಹ್ಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರಬೇಕಾದ ಆಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಉಚ್ಚತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋತ್ರಃ—ಸ್ತೋತ್ರ ಶೋಷಣೆ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಜಾದಿ ಗಳಂತೆ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹು ವಚನ ತಸ್ಮಾ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸ್ತೋತ್ರಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಷ ಆ ಭಾಹಿ ಭಾನುನಾ ಚಂದ್ರೇಣ ದುಹಿತದಿವಃ |

ಅನಹಂತೀ ಭೂರ್ಯಸ್ತುಭ್ಯಂ ಸೌಭಗಂ ವ್ಯುಚ್ಛಂತೀ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ||೯||

ಪದಪಾಠಃ

ಉಷಃ | ಆ | ಭಾಹಿ | ಭಾನುನಾ | ಚಂದ್ರೇಣ | ದುಹಿತಃ | ದಿವಃ |

ಅನಹಂತೀ | ಭೂರಿ | ಅಸ್ತುಭ್ಯಂ | ಸೌಭಗಂ | ವಿಸ್ ಉಚ್ಛಂತೀ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ||೯||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಿವೋ ದುಹಿತದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಉಷ ಉಷೋದೇವತೇ ಚಂದ್ರೇಣ ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ಲಾ-
ದಿಕೇನ ಭಾನುನಾ ಪ್ರಕಾಶೇನ ಆ ಸಮಂತಾದ್ಭಾಹಿ | ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ | ಕಿಂ ಕುರ್ವತಿ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವಸೇಷು
ಭೂರಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಸೌಭಗಂ ಸೌಭಾಗ್ಯಮಸ್ತುಭ್ಯಮಾನಹಂತೀ ಸಂಪಾದಯಂತೀ | ತಥಾ ವ್ಯುಚ್ಛಂತೀ
ತಮಾಂಸಿ ವರ್ಜಯಂತೀ || ಉಷಃ | ಷಾಷ್ಟಿ ಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುಹಿತದಿವಃ | ಪರಮಪಿ
ಛಂದಸ್ಸೀತಿ ದಿವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಷಷ್ಠಂತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಷಷ್ಠಾಮಂತ್ರಿತ-
ಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನಹಂತೀ | ಜಾ಼ಪ್ಯಪೌ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತಾ | ಶತು-
ಶ್ಚಾದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅತೋ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಭೂರಿ | ಪ್ರಭವತಿ ನ ನಿಶ್ಯತೀತಿ ಭೂರಿ | ಅದಿಶದಿಭೂತುಭಿಭ್ಯಃ
ಕ್ರಿನ್ | ಉ. ೪-೬೫ | ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಭಗಸ್ಯ ಭಾವಃ ಸೌಭಗಂ | ಸುಭ-

ಗಾನ್ತಂತ್ರ ಇತ್ಯುದ್ಗಾತ್ರಾದಿಷು ಸಾಠಾದೇಷ್ಟ್ರೈಃ | ಹೃದ್ಭಗಸಿಂಧ್ವಂತೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಚೇತ್ಯುಭಯ-
ಪದವೃದ್ಧಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಂ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ವಚನಾದತ್ರೋತ್ತರಪದವೃದ್ಧಿರ್ನ
ಭವತೀತಿ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ | ಕಾ. ೭-೩-೧೯ | ವೃಚ್ಛಂತೀ | ಉಭೀ ವಿನಾಸೇ | ವಿನಾಸೋ ವರ್ಜನಂ |
ತಾದಾದಿಕಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತೈಃ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು | ದಿವ್ಯಜ್ವೇನ
ದಿವಿಷ್ಠ ಅದಿತ್ಯೋ ಲಕ್ಷ್ಮಿತೇ | ತಸ್ಯೇಷ್ಟಯ ಏಷಣಾನಿ ಗಮನಾನಿ ಯೇಷು ದಿವಸೇಷು ತೇ ದಿವಿಷ್ಟಯಃ |
ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಿನಃ ದುಹಿತಃ—ದ್ಯುಲೋಕದ ಪುತ್ರಿಯಾದ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಪ್ರತಿ
ದಿನವೂ | ಭೂರಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ಸೌಭಗಂ—ಸೌಖ್ಯವನ್ನು | ಅಸ್ತಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಆವಹಂತೀ—ಸಂಪಾದಿಸಿ
ಕೊಡುತ್ತಲಾ | ವೃಚ್ಛಂತೀ—(ಕತ್ತಲನ್ನು) ಚದುರಿಸುತ್ತಲಾ | ಚಂದ್ರೇಣ—ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ |
ಭಾನುನಾ—ಪ್ರಭೆಯಿಂದ | ಆ ಭಾಹಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನಳಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಮಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡು. ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನಮಾಡತಕ್ಕ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಚದುರಿಸು. ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಂತೋಷ
ದಾಯಕವಾದ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸು.

English Translation.

Ushas, shine around with delightful brightness, bringing us every day
much happiness and dispersing darkness.

|| ವಿವೇಶ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾನುನಾ—ಪ್ರಕಾಶೇನ | ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ. ಭಾನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೧) ಅಹಃ ಎಂದರೆ
ಹಗಲು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಪ್ರಕಾಶವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಇನ್ನೂ ಮುಳಗದೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದ
ರಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯನು ಸಹ ಉದಯಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರ
ರೊಡಗೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರಬಹುದೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಿರುವುದು. ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೦) ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯೇ (ನಿ. ೧೧-೫) ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿ
ಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ಕಾಂತಿವಾಚಕವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು
ಗ್ರಹಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ, ಭಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯ
ನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು)

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದಿನಸೇಷು—ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಯನುಹರ್ಷಿಗಳ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೬-೨೩) ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿನ ಏಷಣೇಷು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಯಾಭಿಃ ಕ್ರಿಯಾಭಿರ್ಧಿವಮಿಚ್ಛಂತಿ ಗಂತುಂ ತಾ ದಿವಿಷ್ಟಯಃ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ದಿವಿಷ್ಟಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಅದರ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಷಃ—ಉಷಸ್ ಶಬ್ದದ ಸಂಬುಧಿ ಏಕವಚನ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬಂದಿದೆ.

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರೈದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದರ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಸಿ ಛಂದಸಿ (ನಾ) (ಪೂರ್ವಾಂಗವಚ್ಛೇದಿವಕ್ರವ್ಯಂ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಯವದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರದ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದುಹಿತಃ ಎಂಬ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ದುಹಿತರ್ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಸರ್ವವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವಹಂತೀ—ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಗಿತತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಹ+ಅತ್ +ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದಲೇ ಉಗಿದೇಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದು ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದರೆ ವಹಂತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಮತ್ತು ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಅಂತೋದಾತ್ತಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಜಿನಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಮಾಸಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಸವಾದವಾಗಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದಂತವಾದುದು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ವರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಅವಹಂತೀ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರಮಾತ್ರ ಉದಾತ್ತವೂ ಉಳಿದದ್ದೆಲ್ಲಾ ಅನುದಾತ್ತಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಭೂರಿ—ಪ್ರಭವತಿ ನ ವಿನಶ್ಯತಿ ಇತಿ ಭೂರಿ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂರಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಶಃಧಿಭೂ ಶುಭಿಭ್ಯ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ರಿ ಎಂದುಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂರಿ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪಪ.

ಸೌಭಗಂ—ಉದ್ಗಾತ್ರಾದಿಗಣಪತಿತನಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸೌಭಗಾನ್ಮಂತ್ರೇ ಎಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೌಭಗ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೌಭಗ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ದೃಢಗೊಳಿಸಿಂಧ್ಯಂತೆ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಗಶಬ್ದ ಅಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ವಾ ಛಂದೆಸಿ ಎಂದು ಯೋಗವಿಭಾಗದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೆ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ಕಾ. ೭-೩-೧೯) ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಗ ತದ್ವಿಶೇಷ್ಯ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದ್ಯಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸೌಭಗಂ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಚ್ಛಂತೀ—ಉಭೀ ವಿವಾಸೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿವಾಸವೆಂದರೆ ವರ್ಜನ ತ್ಯಜಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತುದಾದಿಯ ಶವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಛ+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯನಲ್ಲಿ ಋಕಾರರೂಪ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿಕಲ್ಪಮಾಡಿದಾಗ ಜೀವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಭಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ ಬಂದು ಶ್ಚತ್ವ ಬಂದರೆ ವೃಚ್ಛಂತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ಶವಿಕರಣಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದದ್ದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಚ್ಛಂತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ನುಮ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಉದಾತ್ತತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಇಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಲಕ್ಷಣಯಾ ಗೃಹೀತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗೌಣಲಾಕ್ಷಣಿಕಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ದಿವಃ ಇಷ್ಟಯಃ ಏಷಣಾನಿ ಗಮನಾನಿ ಏಷು ದಿವಸೇಷು ತೇ ದಿವಿಷ್ಟಯಃ ಸೂರ್ಯನ ಗಮನಗಳು ಭ್ರಮಣಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅವುಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರ ಇಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದದ್ದು ಪ್ರಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಾಣನಂ ಜೀವನಂ ತ್ವೇ ವಿ ಯದುಚ್ಛಸಿ ಸೂನರಿ |
ಸಾ ನೋ ರಥೇನ ಬೃಹತಾ ವಿಭಾವರಿ ಶ್ರುಧಿ ಚಿತ್ರಾಮಘೇ ಹವಂ ||೧೦||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಹಿ | ಪ್ರಾಣನಂ | ಜೀವನಂ | ತ್ವೇ | ಇತಿ | ವಿ | ಯತ್ | ಉಚ್ಛಸಿ |
ಸೂನರಿ ||
ಸಾ | ನಃ | ರಥೇನ | ಬೃಹತಾ | ವಿಭಾವರಿ | ಶ್ರುಧಿ | ಚಿತ್ರಾಮಘೇ | ಹವಂ ||೧೦||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಸೂನರೀ ಉಷೋದೇವಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣನಂ ಚೇಷ್ಟನಂ ಜೀವನಂ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಂ ಚ ತ್ವೇ ಹಿ ತ್ವಯ್ಯೇವ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ವೃಚ್ಛಸಿ ತನೋ ವರ್ಜಯಸಿ | ಹೇ ವಿಭಾವರಿ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತೇ ಸಾ ತಾದೃಶೀ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ವೃತಿ ಬೃಹತಾ ಸೌಧೇನ ರಥೇನಾಯಾ-
ಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಹೇ ಚಿತ್ರಾಮಘೇ ವಿಚಿತ್ರಧನಯುಕ್ತೇ ಉಷೋದೇವಿ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ಹವ-
ಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುಧಿ | ಶೃಣು || ಸಾಣನಂ | ಅನ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ | ಲ್ಯುಟ್ಟೀತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಯೋರ-
ನಾದೇಶಃ | ಸಮಾಸೇನಿತೇಃ | ಸಾ. ೮-೪-೧೯ | ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾನ್ನಿ ಮಿತ್ತಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಸಕಾರಸ್ಯ
ಣತ್ವಂ | ನನ್ನನಿತರಿತಿಟಾ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ಕಥಮನ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಣತ್ವಂ | ತರ್ಹಿ ಜೀವನಸ್ಯ ಪೃಥ-
ಗುಪಾದಾನಾತ್ತೇನೈವ ಧಾತುನಾ ಚೇಷ್ಟಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾ-
ಯೋನೋಕಾದೇಶಸ್ಯ ರೇಣೈಕಾದೇಶಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವೇ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷದೇಶಃ |
ಉಚ್ಛಸಿ | ಉಛೀ ವಿನಾಸೇ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಸಿಸಕ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ನಿಪಾತ್ಯ-
ಯೇದ್ಯದಿಹಂತೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಷೇಧಃ | ಸೂನರಿ | ಸುಷ್ವ ನಯತೀತಿ ಸೂನರೀ | ನ್ನ ನಯ ಇತ್ಯ-
ಸ್ಮಾದಚಿ ಇರಿತ್ಯಾಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗತಿಸಮಾಸೇ ಕೃದ್ಗುಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹ-
ಣಾತ್ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿನ ಇತಿ ಜೋಷ್ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ
ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ | ವಿಭಾ-
ವರಿ | ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ | ಛಂದಸೀವನಿಹ | ಸಾ. ೫-೨-೧೦೯-೨ | ಇತಿ ಮತ್ಪ್ರಥಿ-
ಯೋ ವನಿಹ | ವನೋ ರ ಚೇತಿ ಜೋಷ್ ತತ್ಪ್ರಂನಿಯೋಗೇನ ಸಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಶ್ಚ | ಶ್ರುಧಿ |
ಶ್ರುಶೃಣುಸ್ಥಾಕೃವೃಚ್ಛತ್ವಂದಸೀತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಹೇರ-

ಹಿತ್ವೇವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಮಘಮಿತಿ ಧನನಾಮ |
ಚಿತ್ರಂ ಮಘಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಚಿತ್ರಮಘಾ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ಪ್ರತ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಹವಂ | ಹ್ವೇಷ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ತಬ್ಧೀ ಚ | ಭಾವೇನುಸರ್ಗಸ್ಯೇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂನರಿ—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಳಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ವಿ
ಉಚ್ಛಸಿ—(ನೀನು) ತಮಸ್ಸನ್ನು ಚದುರಿಸಿ (ಬೆಳಕನ್ನು ತರುತ್ತೀಯೋ ಅದ್ದರಿಂದಲೇ) | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿ
ವರ್ಗದ | ಪ್ರಾಣನಂ—ಉಸಿರೂ | ಜೀವನಂ—ಪ್ರಾಣಧಾರಣವೂ | ತ್ವೇ ಹಿ—ನಿನ್ನಲ್ಲೇ (ಇದೆ. ನಿನ್ನನ್ನೇ
ನಂಬಿವೆ) | ವಿಭಾಷರಿ—ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಭಾಯುತಳಾದ ಎಲೈ ಉಷಸ್ಸೇ | ಸಾ—ಅಂತಹ (ಸಕಲಜೀವನಾಧಾರವಾದ)
ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ಕುರಿತು | ಬೃಹತಾ—ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ರಥೇನ—ರಥ
(ದಲ್ಲಿ)ದೊಡನೆ (ದಯೆಮಾಡು) | ಚಿತ್ರಾಮಘೇ—ವಿವಿಧವಾಗಿಯೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧನದಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಉಷಸ್ಸೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಹವಂ—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಶ್ರುಧಿ—ಆಲಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಳಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನೀನು
ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನು ಚದುರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೆಳಕನ್ನು ತರುವುದರಿಂದ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿವರ್ಗದ ಉಸಿರೂ ಜೀವನಾಧಾರವೂ
ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಸಕಲ ಜೀವನಾಧಾರವಾದ ಅಂತಹ ನೀನು ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಭಾಯುತಳಾಗಿ ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ
ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿನ್ನ ರಥದೊಡನೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ವಿವಿಧವಾದ ಮತ್ತು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ
ಧನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಆಲಿಸು.

English Translation.

O fair Ushas, when you dawn forth, the breath and life of all (crea-
tures) lies in you; bright goddess, possessor of wondrous wealth, come to us
with your spacious car and hear our invocation.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚದ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಾಶಿಗಳ, of all creatures of the Universe
etc.

ಪ್ರಾಣನಂ—ಅನ ಜೇಷ್ಠಾಯಾಂ | ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಉಸಿರು ಅಥವಾ
ಜೀವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಹಜಧರ್ಮವೆನಿಸಿದ ಜೇಷ್ಠಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳು; movements.

ಜೀವನಂ—ಜೀವಿಸಿರುವುದು, ಬದುಕಿರುವುದು, life.

ವಿ ಉಚ್ಛಸಿ—ತನೋ ವರ್ಜಯಸಿ | ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವೆ.

ಚಿತ್ರಮುಘೇ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾದ, ಮುಘವೆಂದರೆ ಧನವು. ಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಎಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ, ರತ್ನಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧವಿಧವಾದ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾಣನಂ—ಆನ ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ ಧಾತು ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಲ್ಯುಟ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೩.೧೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆನ ಎಂಬ ಅದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆನನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸ ನಾಡಿದಾಗ, ಅನಿತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವು ರೇಫ ಅಥವಾ ಪಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಅನಧಾತು ಬಂದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಣನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಂ ಜೀವನಂ ಎಂದು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆನ-ಚೇಷ್ಟಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಚೇಷ್ಟಾರ್ಥಕ ಅನಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡರೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಣತ್ವವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಿತೇಃ ಎಂದು ಇಚ್ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನ ಪ್ರಾಣನೆ ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಇದು ಅನಿತ್ಯಾದ್ಯರಿಂದ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಚೇಷ್ಟಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಣತ್ವ ಬಾರದೆ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಾಣನಾರ್ಥಕ ಅನಧಾತುವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣವೆಂದರೆ ಮುಂದೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೀವನಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬಂದರೆ ಆಗ ಪ್ರಾಣನಾರ್ಥಕ ಅನಧಾತುವೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂತರವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅನ ಧಾತುವಿಗೆ ಚೇಷ್ಟಾರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಜೀವಿಸಿರುವವನ ಲಕ್ಷಣ ಚೇಷ್ಟಾವೆಂಬುದು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರ ಎಂಬುದು ಗತಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ ಅನನಂ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾರ್ಥ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಅನನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಯ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಉದಾತ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಕಾರಾಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣನಂ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ತವಾದುದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್+ಇ (ಐ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಯುಜಾಗೆ ಶಿ ಎಂಬ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಕಾರವು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಅದೇಶವು ತ್ವಮಾ-ನ್ವೇಕವಚನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ ಎಂಬ ಶೇಷಕ್ಕೆ ಮಹರ್ಯಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರು ತ್ತದೆ. ತ್ವ+ಎ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬಂದರೆ ತ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಛೇಸಿ—ಉಭೀ ವಿನಾಸೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಉಚ್ಛೇಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತುದಾದಿಯ ಶವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಉಚ್ಛೇಸಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಯದಾದಿಯೋಗವಿರುವಾಗ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಬದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಚ್ಛೇಸಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂನರಿ—ಸುಷ್ಪ ನಯತಿ ಇತಿ ಸೂನರೀ ಚಿನ್ನಾಗಿ | ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವಳು ಎಂದರ್ಥ. ನೈ ನಯಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೆ ಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೭೮) ಅಜಂತನಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಧಃಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂನರಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೃದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಗತಿ ಕಾರಕಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವವುಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಸ್ ಫಿನ್ನವಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಸೂನರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಸೂನರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಜಾರ್ಥನದ್ಯೋ ಹ್ಯಸ್ಯೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬಂಧಿಯ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸೂನರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವರಿ—ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ವಿಭಾವರೀ. ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವಳು ಎಂದರ್ಥ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ರೀತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ- ಛಂದಸೀ ವನಿಪೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೯) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ವನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಭಾವನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವನೋರಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನ್ನಂತಾತಕ್ಕೆ ಜೀರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಾವರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ವಿಭಾವರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ರುಧಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇರ್ಹ್ಯಸಿಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ ಶ್ರುಶೃಣಪ್ಪಾಕೃವಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃವಶೃಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದೇಶವೂ ಶ್ವ ವಿಕರಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆಗ, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಬರುವ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುಧಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ

ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಹಿ ಅದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ತವನ್ನು ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಸಾದಾನ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು (ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಶ್ರುಧಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಾಮಘೇ—ಮಘ ಎಂದರೆ ಧನದ ಹೆಸರು. ಚಿತ್ರಂ ಮಘಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಚಿತ್ರಮಘಾ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಬೇರೆ ಪೂರ್ವ ಪದಗಳಿಗೂ ಸಹಿತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದವಾದ ಚಿತ್ರವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಬಂತಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಚಿತ್ರಾಮಘೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವಂ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಭಾವೇನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ಅನುಪಸರ್ಗವುಳ್ಳ (ಕೇವಲವಾದ) ಹ್ವೇಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಅದರೊಡನೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾತುವಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ವೇಜಾನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹು+ವಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಹವಂ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉ॒ಷೋ॑ ವಾ॒ಜಂ॑ ಹಿ ವಂ॒ಸ್ವ ಯ॒ಶ್ಚಿ॒ತ್ರೋ ಮಾ॑ನು॒ಷೇ ಜ॒ನೇ॑ ।

ತೇ॒ನಾ ವ॑ಹ ಸು॒ಕೃ॒ತೋ ಅ॒ಧ್ವ॒ರಾ ಉ॒ಪ ಯೇ॑ ತ್ವಾ ಗೃ॒ಣಂತಿ॑

ವ॒ನ್ವಯಃ॑ ॥ ೧೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಉ॒ಷಃ॑ । ವಾ॒ಜಂ॑ । ಹಿ । ವಂ॒ಸ್ವ । ಯಃ॑ । ಚಿ॒ತ್ರಃ॑ । ಮಾ॑ನು॒ಷೇ । ಜ॒ನೇ॑ ।

ತೇ॒ನ । ಆ । ವ॑ಹ । ಸು॒ಕೃ॒ತಃ॑ । ಅ॒ಧ್ವ॒ರಾನ್ । ಉ॒ಪ । ಯೇ॑ । ತ್ವಾ । ಗೃ॒ಣಂತಿ॑ ।

ವ॒ನ್ವಯಃ॑ ॥ ೧೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉಷೋ ವಾಜಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಹಿ ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ವಂಸ್ತು | ಯಾಚೆಸ್ತು | ಸ್ವೀ-
ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೋ ವಾಜಶ್ಚಿತ್ರಶ್ಚಾಯೇನೀಯೋ ಮಾನುಷೇ ಮನುಷ್ಯೇ ಜನೇ ಜಾತೇ ಯಜಮಾನೇ
ವರ್ತತೇ | ತಂ ವಾಜಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ | ತೇನ ಕಾರಣೇನ ಸುಕೃತಃ ಸುಷ್ಕ ಕೃತವತೋ ಯ-
ಜಮಾನಾನಧ್ಯರಾನ್ | ಹಿಂಸಾರಹಿತಾನ್ ಯಾಗಾನುಸಾರಾ ವಹ | ಪ್ರಾಪಯ | ಯೇ ಯಜಮಾನಾ ವ-
ಹ್ನಯೋ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕಾಸ್ತಾ ತ್ವಾಂ ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ | ತಾನ್ ಸುಕೃತ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂ-
ಬಂಧಃ | ಏತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯಜಮಾನ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ಪುನರಪಿ ತೇಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಂ-
ಪಾಪಯೇತಿ || ವಾಜಂ | ವಜ ವ್ರಜ ಗತೌ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಣಾ | ಅಜಿವ್ರಜ್ಯೋಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೩-೬೦ |
ಇತ್ಯತ್ರ ಚಿಶಬ್ದಸ್ಯಾನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥತ್ವಾದ್ವಾಜೋ ವಾಜ್ಯಮಿತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕೃತ್ವಾಭಾವ ಇತಿ ವೃತ್ತಾ-
ವುಕ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾಭಾವಃ | ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ವಂಸ್ತು | ವನು ಯಾಚೆನೇ | ಅತ್ರ ಯಾಚೆನವಾಚಿನಾ ಧಾತುನಾ ತದುದಾತ್ತಭಾವೀ ಸ್ವೀಕಾರೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸುಕೃತಃ | ಸುಕರ್ಮಸಾಪೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕರೋತೇರ್ಭೂತಾರ್ಥೇ ಕ್ವಿಪ್ |
ತುಗಾಗಮಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಧ್ಯರಾನ್ | ಧ್ಯರೋ ಹಿಂಸಾ ನಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಬಹು-
ವ್ರೀಹೌ ನೆಘ್ನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಧ್ಯರಾನಿತ್ಯಸ್ಯೇಪ್ಪಿತತಮತ್ವಾತ್ಪರ್ತುರ್ನೀಪ್ಪಿತ-
ತಮಂ | ಪಾ. ೧-೪-೪೯ | ಇತಿ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಾ | ಸುಕೃತ ಇತ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಕಥಿತಂ ಚ | ಪಾ. ೧-೪-೫೦ |
ಇತಿ | ನೀವಹ್ಯೋರ್ಹರತೇಶ್ಚ | ಮ. ೧-೪-೫೦ | ಇತಿ ದ್ವಿಕರ್ಮಕೇಷು ವಹತೇಃ ಪರಿಗಣಿತತ್ವಾತ್ |
ಅಧ್ಯರಾನಿತ್ಯತ್ರ ಸಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟೀತಿ ರುತ್ವಂ | ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾ-
ಕಾರಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತಾ | ಗೃಣಂತಿ | ಗ್ನ್ ಶಬ್ದೇ | ಕ್ರಾ ದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಪಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರ-
ಸ್ವತ್ವಂ | ಶ್ವಾ ಭೃಶ್ಚಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, | ಚಿತ್ರಃ—ಉತ್ತಮವಾದ | ಯಃ—ಯಾವ ಅನ್ನವು |
ಮಾನುಷೇ ಜನೇ—ಮಾನವನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆಯೋ | (ತಂ) ವಾಜಂ ಹಿ—ಶ್ರುತಿ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು | ವಂಸ್ತು—ಸ್ವೀಕರಿಸು. | ತೇನ—ಆ ಕಾರಣದಿಂದ |
ಯೇ—ಯಾವ ಯಜಮಾನರು | ವಹ್ನಯಃ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರಾಗಿ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಗೃಣಂತಿ—
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೋ | (ತಾನ್) ಸುಕೃತಃ—ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು | ಅಧ್ಯರಾನ್—
ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಗಳ ಬಳಿಗೆ | ಉಪಾ ವಹ—ಕರೆತಂದು ಸೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ಮಾನವನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ
ರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು. ಈ ರೀತಿ ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಪುನಃ ಆ ಯಜ್ಞ
ಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ, ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರೂ ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡು
ವವರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದುಸೇರಿಸು.

English Translation.

Ushas, 'accept true Sacrificial food of best quality which exists among men and thereby bring to true Ceremony (Sacrifice) the pious, who offering oblations praise you

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ವಂಸ್ತು—ವನು ಯಾಚನೇ | ಅತ್ರ ಯಾಚನವಾಚಿನಾ ಧಾತುನಾ ತದುತ್ತರಭಾವೀ ಸ್ವೀಕಾರೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ವಂಸ್ತು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು, ವನು ಯಾಚನೇ-ಯಾಚಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಾಚನೆಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ, ಆ ಯಾಚನೆಗೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡುವ ವಸ್ತು ವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು-

ಚಿತ್ರೇ—ಚಾಯನೀಯಃ, ಶ್ರೇಷ್ಠಃ, ಪೂಜನೀಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ

ಸುಕೃತಃ—ಸುಷ್ಪ್ಲ ಕೃತವತಃ | ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ (ಯಜಮಾನರು)

ವಹ್ನಯಃ—ವೋಧಾರಃ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕಾಃ | ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ —ದೇವೇಷು ಜನೇಷು ಯದ್ಧನಮುತ್ತಮಮಿತಿ ಕಥ್ಯತೇ ತತ್ತ್ವ ಅಸ್ಮಾದ್ವೈಗ್ಮಿಮರ್ತ್ಯೈರಲಭ್ಯಮೇವ | ಯತ್ಪುನರ್ಮನುಷ್ಯ-ಜನೇಷೂತ್ತಮಮಿತಿ ಗಣ್ಯತೇ ತತ್ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವದ್ವೈಃ ಅಸ್ಮಾದ್ವೈಗ್ಮ್ಯಸ್ತುಂ ದೇಹಿ | ತದ್ವದಾಸಿ ಚೇತ್ತೇನ ಸಮ್ಯದ್ಧಾ ವಯಂ ಯಾನ್ ಯಜ್ಞಾನ್ ಕರಿಷ್ಯಾಮಸ್ತನ್ಮತಿ ಸುಕರ್ಮಕಾರಿಣೋ ದೇವಾ ಹವಿಗ್ರಹ-ಕಾರ್ಥಮವಶ್ಯಮೇವ ಆಗಮಿಷ್ಯಂತೀತಿ || ಎಲೈ ಉಷೋ ದೇವತೆಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ ಜನರು ಸ್ತುತಿಸುವರೋ ಅವರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಸುಕೃತ) ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಾಜಂ—ವಜ ವ್ರಜ ಗತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇೌತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆಲುಪೆಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೆಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಜಿವ್ರಜ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವನಿಷೇಧಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಜ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸದಿದ್ದರೂ ಚಕಾರವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಕ್ತವಾದ ಧಾತುವೆಂದರೆ ಈ ವಜ ಧಾತುವೇ. ಅದುದರಿಂದ ವಾಜಂ ವಾಜ್ಯಂ ಎಂದು ಘಿತ್ತು ಣಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕುತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾಜ ಶಬ್ದವು ಘಂಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ಷಾತ್ಪರೋ ಘಂಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾ-

ದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ವೃಷಾದಿಗಣಸೂತನಾದವುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಜ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಜಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತನಾದ ಪದ.

ವಂಸ್ತು—ವನು ಯಾಚನೇ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಚನೇ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಯಾಚನೇ ಯಾದನಂತರ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಾಪಾರವು ಅಂದರೆ ಸ್ವೀಕಾರವು ಅರ್ಥ. ಲಕ್ಷಣಾಪ್ರಯೋಗ. ತನಾದಿಗೆ ಬರುವ ವಿಕರಣವು (ಉ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಉಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಧಾಸಃ ಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಟಿನ ಮಧ್ಯಮವುರುವುದು ಧಾಸಿಗೆ ಸಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ **ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವನ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ನೆತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಬಂದರೆ ವಂಸ್ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವನು ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಸ್ವ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರವೇ (ಅಂತೋದಾತ್ತ) ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಹಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಹಿ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುಕೃತಃ—ಸು ಉಪಸರ್ಗ. ಡುಕೃತ್ ಕರಣಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಕರ್ಮಸಾಪಮಂತ್ರಪುಣ್ಯೇಷು ಕೃತ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೯) ಇವುಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃತ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕೃ+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹ್ರಸ್ವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಕಾರಾಂತನಾದ ಈ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುಕೃತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋ ಸಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದಂತೋತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರೋತ್ತರ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತನಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರಾನ್—ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ನಾಸ್ತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಅಧ್ವರಃ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ಅಧ್ವರವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, **ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ನಞ್, ಸು, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತನಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸಮರ್ಪದೀರ್ಘ ಬಂದು ನತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಧ್ವರಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತುರೀಪ್ಪಿತತಮಂ ಕರ್ಮ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪೯) ಕರ್ತೃವ್ಯಾಪಾರದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಫಲದ ಸಂಬಂಧವು ಎಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಉತ್ಕಟನಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವುದೋ ಆ ಇಚ್ಛಾದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಾದ ಕರ್ಮವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಾಗುವುದುಂಟಾಗುವ ಶಿಥಿಲವಾಗುವ ಫಲವನ್ನು ಅಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅದು

ಕರ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರಾನ್ ವಹ ಎಂದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಹ ಧಾತುವಿನ ನ್ಯಾಪಾರ ದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಫಲವನ್ನು ಅಧ್ವರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ವರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿ ರುತ್ತದೆ. ಅಕಥಿತಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೧) ಅಪಾದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾನಾಡದೇ ಇರುವಾಗ ಕೇವಲ ಸಂಬಂಧಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗಲೂ ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪರಿಗಣನ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಲ್ಲಿ ನೀ ವಹ್ಯೋರ್ಹರತೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಮ. ೧-೪-೫೧) ಎಂದು ಪಠಿತವಾದವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಹ ಧಾತುವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಇಲ್ಲಿ ವಹ ಧಾತುವಿರುವುದರಿಂದ ವಹಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮವಾದುದು ಅಧ್ವರವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅಕಥಿತಂ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಕೃತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ತೃ ಕಾರಕವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾನಾಡದೆ ಸಂಬಂಧನಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಅಧ್ವರಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಪಾಠೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಾನಪಾಠದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರವು ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉಸ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಅಧ್ವರಾನ್+ಉಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯತ್ವವೂ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರು ತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫದಮೇಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೆಂದುದರಿಂದ ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

ಗೃಣಂತಿ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ರ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ನಾ+ನಾ+ಅಂತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ಲಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾ ರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಗೃಣಂತಿ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ಇಕಾರೋತ್ತರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೃಣಂತಿ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಯೇ ಎಂಬ ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾ ಆ ವಹ ಸೋಮಪೀತಯೇಽಂತರಿಕ್ಷಾದುಷಸ್ತ್ವಂ |
 ಸಾಸ್ಮಾಸು ಧಾ ಗೋಮದಶ್ವಾವದುಕ್ಘೃಂ ಮುಷೋ ವಾಜಂ
 ಸುವೀರ್ಯಂ ||೧೨||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಾನ್ | ದೇವಾನ್ | ಆ | ವಹ | ಸೋಮಪೀತಯೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ | ಉಷಃ |
 ತ್ವಂ |
 ಸಾ | ಅಸ್ಮಾಸು | ಧಾಃ | ಗೋಮತ್ | ಅಶ್ವಾವತ್ | ಉಕ್ಘೃಂ | ಉಷಃ |
 ವಾಜಂ | ಸುವೀರ್ಯಂ ||೧೨||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉಷಸ್ತ್ವಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯಾಂತರಿಕ್ಷಾದಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾದ್ವಿಶ್ವಾ-
 ನ್ವರ್ತಮಾನಾನಾ ವಹ | ಅಸ್ಮದೀಯಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರಾಪಯ | ಹೇ ಉಷಃ ಸಾ ತಾದೃಶೀ
 ತ್ವಂ ಗೋಮತ್ ಗೋಮಂತಂ ಬಹುಭಿರ್ಗೋಭಿಯುಕ್ತಮಶ್ವಾವದಶ್ವೈರುಪೇತಮುಕ್ಘೃಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ
 ಸುವೀರ್ಯಂ ಶೋಭನವೀರ್ಯೋಪೇತಂ ವಾಜಮನ್ನಮಸ್ಮಾಸು ಧಾಃ | ನಿಭೇಹಿ | ಸ್ಥಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಧಾಃ | ದಧಾತೇತ್ಯಂದಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿತಿ ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲುಜ್ | ಗಾತಿಶ್ಲೇಷ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ |
 ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೈಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಗೋಮತ್ | ಅಶ್ವಾವತ್ | ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾ-
 ಶ್ವೇಂದ್ರಿಯೇತಿ ಮತುಸಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉಭಯತ್ರ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರ್ಲುಕ್ | ಉಕ್ಘೃಂ |
 ಉಕ್ಘಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ | ತತ್ರ ಭವಮುಕ್ಘೃಂ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ
 ವಿಕಲ್ಪಂತ ಇತಿ ಯತೋಽನಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಭಾವೇ ತಿತ್ಸ್ಮರಿತಮಿತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಉಷಃ |
 ಅಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಸುವೀರ್ಯಂ | ಶೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ
 ಯಸ್ಯ | ವೀರವೀರ್ಯೋ ಚೇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ
 ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಿಂದ | ನಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನ್—ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ಆ ವಹ—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ
 ಭೂಮಿಗೆ) ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ, | ಸಾ—ಅಂತಹ ನೀನು | ಗೋಮತ್—(ಬಹಳ)

ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಅಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿ ಲುಕ್ಪಾದುದರಿಂದ ಗೋಮತ್, ಅಶ್ವಾವತ್ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಥಂ—ಉಕ್ಥಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ಉಕ್ಥೇ ಭವಂ ಉಕ್ಥಮ್. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೇಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ ಉಕ್ಥಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯೇತೋಽನಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ನೌ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎರಡು ಅಚ್ಚುಗಳುಳ್ಳ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯೆತ್ಯಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೆ | ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ತಿತ್ಸ್ರಿರಿತಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕ್ಥಂ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಷಃ—ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಎಂಟನೇ ಅರ್ಥ್ಯಾಂಕದ ಅಮಂತ್ರಿತ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವೀರ್ಯಂ—ಶೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಸುವೀರ್ಯಂ. ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುವೀರ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಯಾ ರುಶಂತೋ ಅರ್ಚಯಃ ಪ್ರತಿ ಭದ್ರಾ ಅದ್ಯಕ್ಷತ |
ಸಾ ನೋ ರಯಿ ವಿಶ್ವವಾರಂ ಸುಪೇಶಸಮುಷಾ ದದಾತು
ಸುಗ್ಮಂ ||೧೩||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಸ್ಯಾಃ | ರುಶಂತಃ | ಅರ್ಚಯಃ | ಪ್ರತಿ | ಭದ್ರಾಃ | ಅದ್ಯಕ್ಷತ |
ಸಾ | ನಃ | ರಯಿಂ | ವಿಶ್ವವಾರಂ | ಸುಪೇಶಸಂ | ಉಷಾಃ | ದದಾತು |
ಸುಗ್ಮಂ ||೧೩||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಸ್ಯಾ ಉಷಸೋರ್ಚೆಯಃ ಪ್ರಕಾಶಾ ರುಶಂತಃ ಶತ್ರುನ್ದಿಸಂತೋ ಭದ್ರಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಾಃ
ಪ್ರತ್ಯದ್ವಪ್ತತ ಪ್ರತಿದೃಶ್ಯಂತೇ ಸಾ ತಥಾಭೂತೋಷಾ ನೋಸ್ತುಭ್ಯಂ ರಯಿಂ ದದಾತು | ಕೀದೃಶಂ ರಯಿಂ |
ವಿಶ್ವನಾರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಾರಕಂ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವೈರ್ವರಣೀಯಂ | ಸುಪೇಶಸಂ ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ |
ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಂ ಸುಗ್ಮ್ಯಂ ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಂ | ಯದ್ವಾ | ಸುಗ್ಮ್ಯಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ತದ್ವೇ-
ತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಚ್ಯಬ್ಧ್ಯಂ || ರುಶಂತಃ | ರುಶ ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಶತರಿ ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇ ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲ-
ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾದ್ವಿಕರಣಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅದ್ವಪ್ತತ | ದೃಶೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಚಿ ರುಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ ಚ್ಛೇಃ ಸಿಚ್ | ನ ದೃಶಃ | ಪಾ. ೩-೧-೪೭ |
ಇತಿ ಕ್ಸಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಏಕಾಚೇ ಇತಿರ್ಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಲಿಜ್ಸಿಜಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು | ಪಾ ೧-೨-೧೧ |
ಇತಿ ಸಿಚಿಃ ಕಿತ್ವಾಲ್ಪಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಸೃಜಿದೃಶೋರ್ಯುಲ್ಯಮುಕಿತಿ | ಪಾ ೬-೧-೫೮ | ಇತ್ಯ-
ಮಾಗಮಾಭಾವಶ್ಚ ಕಿತ್ವಾದೇವ | ಷತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೈತ್ಯಯೋಗಾದ-
ನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ವನಾರಂ | ವಿಶ್ವಂ ವೃಣೋತಿತಿ ವಿಶ್ವನಾರಃ | ವೃಷ್ ವರಣೇ ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್ | ಯದ್ವಾ |
ವಿಶ್ವೈರ್ವಿಯತ ಇತಿ ವಿಶ್ವನಾರಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಷ್ | ಮರುದ್ವೈಧಾದಿತ್ವಾತ್ಪ್ರವೃಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸುಗ್ಮ್ಯಂ ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಃ ಸುಗ್ಮ್ಯಃ | ಗಮೇರ್ಘೃಷಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮಿತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗಮಹ-
ನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ತತ್ರ ಭವಂ ಸುಗ್ಮ್ಯಂ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋನಾವ
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯಾಃ—ಯಾವ ಉಷೋದೇವತೆಯ | ಅರ್ಚೆಯಃ—ಕಿರಣಗಳು | ರುಶಂತಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಹಿಂಸಿಸುತ್ತ | ಭದ್ರಾಃ—ಮಂಗಳರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ | ಪ್ರತಿ ಅದ್ವಪ್ತತ—ಸುತ್ತಲೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೋ |
ಸಾ ಉಷಾಃ—ಅಂತಹ ಉಷಸ್ಸು | ನಃ—ನಮಗೆ | ವಿಶ್ವನಾರಂ—ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಹಾರೈಸಲ್ಪಡುವುದೂ |
ಸುಪೇಶಸಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸುಗ್ಮ್ಯಂ—ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ | ರಯಿಂ—
ವಿಶ್ವರೈವನ್ನು | ದದಾತು—ಕೊಡಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಷೋದೇವತೆಯ ಕಿರಣಗಳು ಉದಯವಾದೊಡನೆಯೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ
ಮಂಗಳರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳಗುವುವು. ಅಂತಹ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಉಷೋದೇವಿಯು ನಮಗೆ
ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಅಕರ್ಷಕವಾದದ್ದೂ ಮತ್ತು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ
ವಿಶ್ವರೈವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

English Translation.

May that Ushas whose bright and refreshing rays are visible all round,
grant us agreeable and easily attainable riches that all may envy.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ರುಶಂತೆ:—ಶತ್ರುನ್ ಹಿಂಸಂತೆ: ಭದ್ರಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಾಃ | ರುಶ ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಕರವಾದ, (dazzling to the eyes, auspicious, refreshing &c.

ಅರ್ಚಯಿ:—ಜಮತ್, ಕಲ್ಪಲೀಕಿನಂ ಮೊದಲಾದ ಹನೊಂದು ಜ್ವಲನ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿ: ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ಅರ್ಚಯಿ: ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳು.

ವಿಶ್ವನಾರಂ—ವಿಶ್ವವರ್ಣೀಯಂ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದ, (desirable by all). ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತೋರುವುದು. ನಾವು ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು.—

ಅಸ್ಮೇ ರಯಿಂ ವಿಶ್ವನಾರಂ ಸಮಿನ್ವಾಸ್ಮೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ದ್ರವಿಣಾನಿ ಧೇಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೭)

ಅರ್ನಾಗ್ರಥಂ ವಿಶ್ವನಾರಂ ತ ಉಗ್ರೇಂದ್ರ ಯುಕ್ತಾಸೋ ಹರಯೋ ವಹಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೩೭-೧)

ಪ್ರ ನಾಯುಮಚ್ಛಾ ಬೃಹತೀ ಮನೀಷಾ ಬೃಹದ್ರಯಿಂ ವಿಶ್ವನಾರಂ ರಥಸ್ತ್ರಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೪)

ದ್ಯೌಶ್ಚ ಯಂ ಸೈಥಿನೀ ವಾವ್ಯಧಾತೇ ಆ ಯಂ ಹೋತಾ ಯಜತಿ ವಿಶ್ವನಾರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೫)

ಅದಿತ್ಯೇಭಿರದಿತಂ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೈಶ್ಚಿರ್ವಿಶ್ವನಾರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦-೪)

ಅಸ್ಮೇ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ವಿಶ್ವನಾರಂ ರಯಿಂ ಧತ್ತಂ ವಸುಮಂತಂ ಪುರುಕ್ಷುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೪-೪)

ರಯಿಂ ದೇಹಿ ವಿಶ್ವನಾರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೧-೩)

ತ್ವಾಮು ಜಾತನೇದಸಂ ವಿಶ್ವನಾರಂ ಗೃಣೇ ಧಿಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ—

ಸುಪೇತಸಂ—ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತಂ || ಒಳ್ಳೆಯ ರೂಪವುಳ್ಳ

ಸುಗ್ಮಂ—ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಂ | ಯದ್ವಾ ಸುಗ್ಮಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ಶಿಂಜಾತಾ ಶತರಾ ಮೊದಲಾದ ಇವುತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಸುಗ್ಮಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥವು. ಉಷೋದೇವತೆಯು ನಮಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಕೊಡಲೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರುಶಂತಃ—ರುಶ ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವಿಟ್ಟಾಗ ರುಶ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತುದಾದಿಯ ಶವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಶತ್ಯವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಅತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ರುಶತ್ ಎಂದು ತಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಥಮಾ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿದೇಶಾಂ—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ರುಶನ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುಡಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ವಿಕರಣದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ರುಶಂತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮೇಲಿರುವ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರುಶಂತಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ಅದ್ಯಕ್ಷತ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿಧಾಗ ದೃಶ್+ಝ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜಾನ್‌ನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಚಃ ಕ್ಲಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಲಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನ ದೃಶಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶ್+ಸ್+ಅತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚ್ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇಚ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಕಾ ಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಇನ್ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಸಿಚಾನಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೨-೧೧) ಇಕ್ಕಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದುದರಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿತಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸೃಜಿ ದೈಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಕಿತ್ತಾದ ಝಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಚ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಕಿತಿ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವೃತ್ತಭೃಷ್ಟ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷಢೋಃಕಃ ಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಷಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯಕ್ಷತ ಎಂದು ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗಮವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯಕ್ಷತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯಾಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವವಾರಮ್—ವಿಶ್ವಂ ವೃಣೋತಿತಿ ವಿಶ್ವವಾರಃ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಆವರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ವೃಷ್ಣ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧) ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಬರುತ್ತದೆ. ಆ ರೂಪವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಶ್ವೈ ವ್ರೀಯತೇ ಇತಿ ವಿಶ್ವವಾರಃ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆಗ ಕರ್ಮಣಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಘೞ್ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮರುಧ್ವನಿಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ವಿಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವಾರಂ ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾಚ್ ಉದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದ.

ಸುಗ್ಮ್ಯಮ್—ಸುಷ್ಮಗಂತವ್ಯಃ ಸುಗ್ಮಃ ಚಿನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. (ಸುಖ). ಗನ್ಯು ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಘೞ್ಭೇ ಕವಿಧಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮ ನಾ. ೨೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘೞ್ಭಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಗಮ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗಮಹನ ಜನಖನ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜ್ಞಾಭಿನ್ನವಾದ ಕಿತ್ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮಾದಿಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಪಧಿಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಗ್ಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗ್ಮೀ ಭವಂ ಸುಗ್ಮ್ಯಮ್. ಸುಗ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಗ್ಮ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಸುಗ್ಮ್ಯಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವೈಚ್ಛವಾದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಗ್ಮ್ಯಮ್ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯೇ ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಾಮ್ಯಸ್ಯಯಃ ಪೂರ್ವ ಉತಯೇ ಜುಹೂರೇವಸೇ

ಮಹಿ |

ಸಾ ನಃ ಸ್ತೋಮಾ ಅಭಿ ಗೃಣೇಹಿ ರಾಧಸೋಷಃ ಶುಕ್ರೇಣ

ಶೋಚಿಷಾ ||೧೪||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಯೇ | ಚಿತ್ | ಹಿ | ತ್ವಾಂ | ಋಷಯಃ | ಪೂರ್ವೇ | ಊತಯೇ |
ಜುಹೂರೇ | ಅವಸೇ | ಮುಹಿ |
ಸಾ | ನಃ | ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಅಭಿ | ಗೃಣೇಹಿ | ರಾಧಸಾ | ಉಷಃ |
ಶುಕ್ರೇಣ | ಶೋಚಿಷಾ | ||೧೪||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮುಹಿ ಮುಹಿತೇ ಪೂಜನೀಯೇ ವೋಷೋದೇವತೇ ತ್ವಾಂ ಯೇ ಚಿದ್ಧಿ ಯೇ ಖಲು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಪೂರ್ವೇ ಚಿರಂತನಾ ಋಷಯೋ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ | ಅವ ಇತ್ಯೆನ್ನ-
ನಾಮ | ಅವಸೇನ್ನಾಯ ಚ ಜುಹೂರೇ ಜುಹ್ವೀರೇ ಆಹೂತವಂತಃ | ಸೂಕ್ತರೂಪೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತುತ-
ವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಉಷಃ ಸಾ ತಾದೃಶೀ ತ್ವಂ ರಾಧಸಾ ಸ್ತುತೀದತ್ತೇನ ಹರ್ವಿರಕ್ಷಣೇನ ಧನೇನ
ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ದೀಪ್ತೇನ ತನೋ ನಿವಾರಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥೇನ ತೇಜಸಾ ಚೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ಸತೀ
ತೇಷಾಮೃಷೀಣಾಮಿವ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ತೋಮಾನಭಿ ಸ್ತುತೀರಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಗೃಣೇಹಿ | ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ತುತಮಿತಿ
ಶಬ್ದಯ | ಅಸ್ಮದೀಯಾಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸಂತುಷ್ಟಾ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಊತಯೇ | ಅವತೇಃ ಕ್ವಿನಿ ಜ್ವರತ್ವ-
ರೀತ್ಯಾದಿನಾ ವಕಾರಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಶ್ವೋರ್ | ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ನುದಾತ್ಮೋ ನಿಪಾತಿತಃ |
ಜುಹೂರೇ | ಹ್ವೇಣಾಃ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಲಿಡ್ಯಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವಾಭ್ಯ-
ಸ್ತಕಾರಣಭೂತಸ್ಯ ಹ್ವಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಯೋ ಹ್ವಯತಿಃ ಕಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಹ್ವಯತಿಃ
ಯಸ್ತಸ್ಯ ಕಾರಣಂ | ಕಾ ೬-೧-೩೩ | ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತತ್ವಾತ್ | ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಹಲ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ದ್ವಿರ್ವಚನಾದೀನಿ | ಇರಯೋರ ಇತಿರೇಚೋ ರೇಆದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೈತ್ತ-
ಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ತತ್ರ ಹಿ ಸಂಚಮೀನಿರ್ದೇಶೇಽಪಿ ವ್ಯವಹಿತೇಽಪಿ ಕಾರ್ಯಂ ಭವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ |
ಕಾ. ೮-೧-೬೬ | ಮುಹಿ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಔಣಾದಿಕ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನ ಇತಿ ಜಾಣ್ |
ಸಂಬುದ್ಧಾವಂಬಾರ್ಥೇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಪಾ ೭-೩-೧೦೭ | ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಾ-
ದ್ಯುಕ್ತಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣೇಹಿ | ಗ್ವಾ ಶಬ್ದೇ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಶಿತಿ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ
ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ರಾಧಸಾ | ರಾಧ್ನೋತ್ಯನೇನೇತಿ ರಾಧಃ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಷಃ
ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಾಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತಾಭಾವೇ ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾಮಂತ್ರತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮುಹಿ—ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯೇ ಚಿದ್ಧಿ—ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂ |
ಪೂರ್ವೇ—ಪ್ರಾಚೀನರೂ ಆದ | ಋಷಯಃ—ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣ
ಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ | ಅವಸೇ—ಅನ್ನಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ | ಜುಹೂರೇ—ಕರೆದರೋ (ಸೂಕ್ತರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರು) | ಉಷಃ—ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ | ಸಾ—ಹಾಗೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು | ರಾಧಸಾ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಧನದಿಂದಲೂ | ಶುಕ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ—(ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದ) ಶುಭ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಆ ಋಷಿಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದಂತೆ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸ್ತೋಮಾ ಅಭಿ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ | ಗೃಣೇಹಿ—(ನಿನ್ನ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಶಬ್ದವಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ಪ್ರಾಚೀನರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂ ಆದ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಋಷಿಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸೂಕ್ತರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಕರೆದರು. ನೀನು ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಳಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದೆ. ಆದರಂತೆಯೇ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಧನದಿಂದಲೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಿವಾರಿಸತಕ್ಕ ನಿನ್ನ ಶುಭ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಸಂತೋಷಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು.

English Translation.

Adorable Ushas, ancient sages invoked you for protection and food; you Ushas who shine with pure light, accept our offerings and commend our praises

|| ವಿಷೇಶ ವಿಷಯಗಳು ||

ಚಿತ್—ಚಿದಿತೈಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೧-೪) ಚಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಮಹಿ—ಮಹಿತೇ, ಪೂಜನೀಯೇ || ಪೂಜ್ಯಕೇ.

ಸ್ತೋಮಾನ್—ಸ್ತೋತ್ರಾಃ | ನಾವು ಮಾಡುವ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು.

ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದರಂತೆ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವ ನೀನು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಊತಯೇ—ಅವರಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್+ಕ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ತ್ರಿವ್ಯವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಕ್ವಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಝಲಾದಿಯಾದ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಜ್ವರಾದಿಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೂ ವಕಾರಕ್ಕೂ ಸಹ ಊಠಾ-ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರವೇ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಊಠ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿಸ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಜಃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಫಿ ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತಕ ಗುಣ ಬಂದು ಆಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉತಯೇ ಎಂದು ಉಕ್ತರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತಿಯೂತಿಜೂತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸ್ತು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ತಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತಯೇ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ಜುಹೂರೆ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಬಹು ವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಟಸ್ತುರಿಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೩) ಅಭ್ಯಸ್ತವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೊಂದುವ ಹೈಜ್‌ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವಹೊಂದಿದ ಎರಡು ಖಂಡಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಭ್ಯಸ್ತಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಹೈಜ್ ಧಾತುವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೊಂದುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಲು ಪ್ರಮಾಣವು ಭಾಷ್ಯವೇ. ಅಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಯೋ ಹ್ಯಯತಿಃ ಕಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಹ್ಯಯತಿಃ ಯಃ ತಸ್ಯ ಕಾರಣಮ್ (ಕಾ. ೬-೧-೩೩) ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತವಾದ ಯಾವ ಹೈಜ್ ಧಾತು ವಿದೆಯೋ ಅದು. ಅಭ್ಯಸ್ತವಾದುದರ ಯಾವುದು? ಹೈಜ್ ಧಾತುವು. ಯಾವುದು ಅಭ್ಯಸ್ತಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದು ಎಂದು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ವಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಹು+ಏ+ಇರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹು+ಇರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗವಯವ ವಾದ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಹೂ+ಇರೆ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಟಿಮಿತ್ತಕವಾದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಹೋತ್ಪ್ಲಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರ ಬಂದರೆ ಜುಹೂ+ಇರೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇರಯೋರೆ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ಇರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೆ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಜುಹೂರೆ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುಹೂರೆ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಯೆ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಬಂದರೇ ನಿಷೇಧ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೂ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ (ಕಾ. ೮-೧-೬೬) ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮುಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಯ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ.ಸೂ. ೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸ್ತಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೪-೧-೪೫, ೧ ೫೦) ಕ್ರಿಸ್ತು ಭಿನ್ನವಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜಾನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಹಿ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ ಮುಹೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರು

ವಾಗ ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೧೦೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಲೋಪನಾದರೆ ಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತ ಬಂದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋಮಾನ್—ಸ್ತೋಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನವಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ನತ್ವ ಬಂದರೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಅಧ್ವರಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ರುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯತ್ವಲೋಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರಾ ಎಂದು ಅನುನಾಸಿಕಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಹಿ—ಗೃ ಶಬ್ದ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಗೃ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಕಿತ್ತು ಜಿತ್ತು ಆದ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ವಾಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜಿತ್ತಾದ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬಂದು ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ಗೃಣೇಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬಂದಿದೆ.

ರಾಧಸಾ—ರಾಧ್ನೋತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ರಾಧಃ ಇದರಿಂದ ಪುಷ್ಪರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸರ್ವ ಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಧ ಸಂಸಿಧ್ಧಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಧಸಾ ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿವಿಕವಚನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ.

ಉಷಃ—ಸಂಬುಧ್ಧಿ ಏಕವಚನಾಂತ. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತ ಬರಲು— ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಷಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಷೋ ಯದದ್ಯ ಭಾನುನಾ ವಿ ದ್ವಾರಾವೃಣವೋ ದಿವಃ |
ಪ್ರ ನೋ ಯಚ್ಚತಾದವೃಕಂ ಪೃಥು ಚ್ಛದಿಃ ಪ್ರ ದೇವಿ
ಗೋಮುತೀರಿಷಃ ||೧೫||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉ॒ಷಃ | ಯೆ॒ತ್ | ಅ॒ದ್ಯ | ಭಾ॒ನು॒ನಾ | ವಿ | ದ್ವಾ॒ರಾ | ಋ॒ಣವಃ | ದಿ॒ವಃ |
ಪ್ರ | ನಃ | ಯ॒ಚ್ಛತಾ॒ತ್ | ಅ॒ವೃ॒ಕಂ | ಪೃ॒ಥು | ಭ॒ರ್ದಿಃ | ಪ್ರ | ದೇ॒ವಿ |
ಗೋ॒ಮ॒ತಿಃ | ಇ॒ಷಃ ||೧೫||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಉಷಸ್ತ್ವಮದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೃಭಾತೇ ಸಮಯೇ ಯದ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾನುನಾ ಪ್ರಕಾಶೇನ ದಿನೋಂತರಿಷ್ಟ ಸ್ಯ ದ್ವಾರಾ ದ್ವಾರಭೂತೌ ಪೂರ್ವಾಪರದಿಗ್ಭಾಗಾವಂಧಕಾರೇಣಾಚ್ಛಾದಿತೌ ವ್ಯುಣವಃ ವಿಶ್ವಿಷ್ಯ ಸ್ರಾಪ್ನೋಷಿ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಭರ್ದಿಸ್ತೇಜಸ್ವಿ ಗೃಹಂ ಪ್ರ ಯಚ್ಛತಾತ್ | ದೇಹಿ | ಕೀದೃಶಂ ಭರ್ದಿಃ | ಅವೃಕಂ ಹಿಂಸಕರಹಿತಂ ಪೃಥು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ | ಅಪಿ ಚ ಹೇ ದೇವಿ ದೇವನಕೀಲೇ ಗೋಮತೀ- ಬಹುಭಿಗೋರ್ಭಿಯುಕ್ತಾ ಇಷೋಽನ್ನಾನಿ | ಪ್ರೇತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯಾವೃತ್ತೇರ್ಯಚ್ಛತಾದಿತ್ಯನುಷಜ್ಯತೇ | ಪ್ರಯಚ್ಛತಾತ್ | ದೇಹಿ | ತ್ವದಾಗಮನಸ್ಯಾಸ್ತದ್ರಷ್ಟಣಾರ್ಥತ್ವಾದಸ್ಮದಭೀಷ್ಟಂ ಗೃಹಾದಿಕಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇ- ತ್ಯರ್ಥಃ | ಭರ್ದಿರಿತಿ ಗೃಹನಾಮ | ಭರ್ದಿಶ್ಚದಿರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಋಣವಃ | ಋಣ ಗತೌ | ಛಾಂದಸೇ ಲಣ ಸಿಪಿ ತನಾದಿತ್ವಾದುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪಿ ಗುಣಾನಾದೇಶೌ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವ ಉಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ಯುಕ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ದಿವಃ | ಊಡಿದ- ಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರ ನಃ | ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಯಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾನ್ನಸೋ ಣಿತ್ವಾಭಾವಃ | ಯಚ್ಛತಾತ್ | ದಾಣಿ ದಾನೇ | ಶಪಿ ಪಾಘ್ರೇಶ್ಯಾದಿನಾ ಯಚ್ಛಾದೇಶಃ | ಅವೃಕಂ | ನಾಸ್ತಿ ವ್ಯಕೋಽಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನ ಇಬ್ಬಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂಕೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೃಥು | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಪ್ರಥಿಮ್ರದಿಭ್ರಸ್ವಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಉ ೧-೨೯ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ | ಭರ್ದಿರಿತಿ ಗೃಹನಾಮ | ಉಭ್ಯದಿರ್ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ | ಅರ್ಚಿತುಚಿಹುಸ್ಯಪಿಚ್ಛಾದಿಚ್ಛದಿಭ್ಯ ಇಸಿಃ | (ಉ ೨-೧೦೯) ಇತೀಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, | ಅದ್ಯ—ಈಗ (ಈ ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಯೆತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಭಾನುನಾ—ನಿನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ | ದ್ವಾರಾ—ಕತ್ತಲಿನಿಂದ (ಆಚ್ಛಾದಿತ ವಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಪರ ರೂಪಗಳಾಗಿರುವ) ಎರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ | ವಿ ಋಣವಃ—ಬಿಡಿಸಿತೆರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಿಯೋ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ನಃ—ನಮಗೆ | ಅವೃಕಂ—ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾಗಿಯೂ (ನೆಮ್ಮದಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ) | ಪೃಥು—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ಭರ್ದಿಃ—ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಪ್ರ ಯಚ್ಛತಾತ್—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡು | ದೇವಿ—ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ | ಗೋಮತಿಃ—(ಬಹಳ) ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಷಃ—ಅನ್ನಗಳನ್ನು | ಪ್ರ (ಯಚ್ಛತಾತ್) ಕೊಡು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ಈ ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪೂರ್ವಾಪರಗಳೆಂಬ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಎರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನೂ ತೆರೆದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬಂದಿದ್ದೀಯೆ, ಅದರಿಂದ ನಮಗೆ ನೆಮ್ಮದಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಬೆಳಕಿನಿಂದಕೂಡಿದ್ದೂ ಆದ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಡು. ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ, ಬಹಳ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Ushas, since you have to-day set open the two gates of heaven with light, grant us spacious and secure shelter ; bestow upon us cattle and food.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ದ್ವಾರೌ—ದ್ವಾರಭೂತೌ ಪೂರ್ವಾಪರದಿಗ್ಭಾಗೌ ಅಂಧಕಾರೇಜಾಚ್ಛಾದಿತೌ | ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳು ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವುವು. ಉಷೋ ದೇವತೆಯು ಆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ) ದ್ವಾರ ಅಥವಾ ಬಾಗಿಲುಗಳಂತಿರುವ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಾಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿರುವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವನು.

ಅವ್ಯಕಂ—ವೃಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಯುಧ (ನಿ. ೩-೧೧) ಕಳ್ಳ (ನಿ. ೩-೧೯) ಚಂದ್ರ (ನಿ. ೫-೨೧) ಬಾಲ (೬-೨೬) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕಂ—ಬಾಧರಹಿತವಾದ, ಅಕಂಟಕವಾದ, ಏನೆಂದೂ ಭಯವಿಲ್ಲದ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಭರ್ದಿಃ—ಗಯಃ ಕೃದರಃ ವೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭರ್ದಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭರ್ದಿಃ ಎಂದರೆ ಗೃಹವು, ಮನೆಯು ಎಂದರ್ಥವು.

ಗೋಮುತೀಃ ಇಷಃ—ಗೋಮುತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರವೆಂದರೆ ಗೋವುಗಳೂ ಮತ್ತು ಆಹಾರ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದ ಭಿವ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಋಣಿವಃ—ಋಣಿ ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೆ ತನಾದಿಯ ವಿಕರಣವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಣಿ+ಉ+ನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುನಃ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಋಣಿವ್+ಅ+ನ್ ಎಂದು ರೂಪವಿರುವಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಋಣಿವಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಣವಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದದ್ಯ ಎಂಬ ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿನಃ—ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುನ್ಮೈದ್ಯೈಭ್ಯಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ನಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀನಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿನಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುನಃ—ಏಕಾಜುತ್ಪರಪದೇ ಣಃ—(ಪಾ.ಸೂ. ೮-೪-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಯಹುಲಂ ಎಂದು ಬಹುಲವಚನ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಸಿಗೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲವಚನ ಬಂದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅನಿತ್ಯವಾದರೂ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುವಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯಚ್ಚತಾತ್—ದಾಣ್ ದಾನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ತುದ್ಯೋಸ್ತಾತಜ್ ಅಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾತಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾತ್ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಚ್ಚ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚತಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬಂದಿರುವುದ ರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವ್ಯಕಮ್—ನಾಸ್ತಿ ವ್ಯಕೋ ಅಸ್ತಿನ್ನಿತಿ ಅವ್ಯಕಮ್. ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅವ್ಯಕ. (ಮನೆ) ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೆಜ್ಞಾನ ಪರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದಲೂ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಕಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಥು—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. (ಚುರಾದಿ) ಇದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವ್ಯದಿಭಸ್ಯಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಶ್ಚ (ಉ.ಸೂ. ೧-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೃಥು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭರ್ದಿಃ—ಭರ್ದಿ ಎಂಬುದು ಮನೆಗೆ ಹೆಸರು. ಉಭೈದಿರ್ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ ಅರ್ಚಿಶುಚಿ ಹು ಸೈಪಿಚ್ಛಾದಿಚೈರ್ದಿಭ್ಯ ಇಸಿಃ (ಉ.ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಭೈದಿರ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇರಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಛದ್+ಇಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗುಣವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಭರ್ದಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ (ಆದ್ಯದಾತ್ತ) ಭರ್ದಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸಂ ನೋ॑ ರಾ॒ಯಾ ಬೃ॑ಹ॒ತಾ ವಿ॒ಶ್ವಪೇ॑ಶಸಾ ಮಿ॒ಮಿಕ್ಷ್ವಾ॑
ಸಮಿ॑ಳಾ॒ಭಿರಾ॑ |

ಸಂ ದ್ಯು॑ಮ್ನೇ॒ನ ವಿ॒ಶ್ವತು॑ರೋ॒ಷೋ ಮ॒ಹಿ ಸಂ ವಾ॑ಜೈ॒ರ್ವಾ-
ಜಿನೀ॑ವತಿ || ೧೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಂ | ನಃ | ರಾ॒ಯಾ | ಬೃ॑ಹ॒ತಾ | ವಿ॒ಶ್ವಪೇ॑ಶಸಾ | ಮಿ॒ಮಿಕ್ಷ್ವಾ॑ | ಸಂ |
ಇ॒ಳಾ॒ಭಿಃ | ಆ |
ಸಂ | ದ್ಯು॑ಮ್ನೇ॒ನ | ವಿ॒ಶ್ವತು॑ರಾ | ಉ॒ಷಃ | ಮ॒ಹಿ | ಸಂ | ವಾ॑ಜೈಃ |
ವಾ॒ಜಿನೀ॑ವತಿ || ೧೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉ॒ಷೋ ನೋ॑ಸ್ಮಾ॒ನ್ರಾಯಾ॑ ಧನೇನ ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ | ಸಂಸಿಂಚಿ | ಸಂಯೋಜಯೇ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೇನ ಧನೇನ | ಬೃಹತಾ ಪ್ರಭೂತೇನ ವಿಶ್ವಪೇಶಸಾ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ |
ಬಹುವಿಧರೂಪಯುಕ್ತೇನ | ತಥೇಳಾಭಿರಾ ಗೋಭಿಶ್ಚಾಸ್ಮಾನ್ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ | ಇಲೇತಿ ಗೋನಾಮ |
ಇಳಾ ಜಗತಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್ | ಆಕಾರಃ ಸಮುಚ್ಚಯೇ ಪದಾಂತೇ ವರ್ತಮಾನತ್ವಾತ್ |
ಉಕ್ತಂ ಚ | ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥೇ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತೃಭ್ಯ ಏತ್ಯಾಕಾರಃ | ನಿ. ೧-೪ | ಇತಿ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ
ಮಹಿ ಮಹನೀಯ ಉ॒ಷೋದೇವತೇ॑ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಯಶಸಾ ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ | ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೋತತೇಃ
ಯಶೋ ವಾನ್ಸಂ ವೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೫-೫ | ಕೀದೃಶೇನ ದ್ಯುಮ್ನೇನ | ವಿಶ್ವತುರಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಕೇನ | ತಥಾ ಹೇ ವಾಜಿನೀವತಿ ಅನ್ನಸಾಧನಭೂತಕ್ರಿಯಾಯುಕ್ತೇ ವಾಜೈರನ್ನೈ-
ರಸ್ಮಾನ್ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ | ಅನ್ನಂ ವೈ ವಾಜಃ | ಶತ. ಬ್ರಾ. ೯-೩-೪-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ || ರಾಯಾ |
ಉಡಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹತಾ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿ-
ರುದಾತ್ತಾ | ವಿಶ್ವಪೇಶಸಾ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಪೇಶಾಂಸಿ ಯಸ್ಯಾಸೌ ವಿಶ್ವಪೇಶಾಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ
ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ ಮರು-

ದ್ವೈಧಾದಿರ್ವ್ಯವ್ಯಯಃ | ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ | ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಾ | ಧತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಸ್ಯ ಸತಿಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್
ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾಸಮಾನವಾಕ್ಯೈಸ್ಥತ್ವಾತ್ತಿಜ್ಞತಿಜಿ ಇತಿ ನಿಘಾತೋ ನ ಭವತಿ | ಸಮಾನ-
ವಾಕ್ಯೇ ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತೃನ್ಯಾ ಇತಿ ವಚಿನಾತ್ | ವಿಶ್ವತುರಾ | ತೂರ್ವತೀತಿ ತೋಃ
ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಕ್ವಿಶ್ವೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ರಾಲ್ಲೋಪೇ ಇತಿ ವಲೋಪಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತೂರ್ವಶ್ಚತೋಃ |
ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾಜಿನೀವತಿ | ವಾಜೋಽನ್ನಮಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ವಾಜಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ |
ತಾದೃಶೀ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ತಥೋಕ್ತಾ || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಬೃಹತಾ—ಆತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭೂತ
ವಾಗಿಯೂ | ವಿಶ್ವಪೇಶಸಾ—ಬಹುವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ರಾಯಾ—ಧನದೊಂದಿಗೆ |
ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ—ಸಂಯೋಜಿಸು. (ಹಾಗೆಯೇ) | ಇಳಾಭಿಃ ಆ—ಬಹು ಸಂಖ್ಯಾತಗಳಾದ ಗೋವು
ಗಳೊಡನೆಯೂ | ಸಂ (ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ)—ಸಂಯೋಜಿಸು | ಮಹಿ—ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ವಿಶ್ವತುರಾ—
ಸಕಲಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ (ಅವರನ್ನು ಜಯಿಸುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ) ಯಶಸ್ಸಿನೊಡನೆ | ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ
ಸಂಯೋಜಿಸು | ವಾಜಿನೀವತಿ—ಅನ್ನಸಾಧನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಿಯೇ, ವಾಜ್ಯಃ—ಅನ್ನ
ಗಳೊಂದಿಗೆ | (ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ)—(ನಮ್ಮನ್ನು) ಸೇರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪೂಜ್ಯಳೂ, ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು) ಕೊಡುವವಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ
ಬಹುವಿಧರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಯಧಿಕವಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತಗಳಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ, ಸಕಲ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸುವ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Adorable Ushas, associate us with (grant us) different kinds of wealth
liberally; O giver of food, grant us abundant cattle and fame which can be
got by conquering our enemies.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಬಹಳವೂ ನಾನಾವಿಧವೂ
ಆದ ಧನಗಳನ್ನೂ, ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ (ಆಹಾರವನ್ನು) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ
ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಕೊಡು.

ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷ್ವ—ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ | ಸಂಸಿಂಚೆ | ಸಂಯೋಜಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ನೀರಿನಿಂದ
ನೆನೆಸುವಂತೆ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸೇಚನಶಬ್ದವು

ಬಹಳವಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. — ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಸಂತಾಪ ಸಿಂಚಾಮಿ ಯಜುಷಾ ಪ್ರಜಾಮಾಯುರ್ಧನಂ ಚೆ ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ತೈ. ಸಂ. ೧-೬-೧) ಇಳಾಭಿ:—ಇಳಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ (ನಿ. ೨-೫) ವಾಕ್ಯ (ನಿ. ೨-೨೩) ಅನ್ನ (ನಿ. ೨-೯) ಗೋವು (ನಿ. ೩-೯) ಎಂಬ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಗೋವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

ದ್ಯುಮ್ನೇನ—ದ್ಯೋತತೇರ್ಯಶೋ ನಾನ್ನಂ ನಾ—(ನಿ. ೫-೫) ದ್ಯುಮ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಇಳಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಶ್ವತುರಾ—ತೂರ್ವತೀತಿ ತೋಃ | ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತೋಃ ವಿಶ್ವತೋಃ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶತ್ರುಜಾಂ ಹಿಂಸಕೇನ || ವಿಶ್ವ = ಸಮಸ್ತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು, ತುರಾ—ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ (ಜಯಿಸುವ) ಶತ್ರುಜಯದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಯಶಸ್ಸೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದವು ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ನಾಜಿನೀವತಿ—ಅನ್ನವತಿ | ನಾಜವಂದರೆ ಅನ್ನವು (ನಿ. ೩-೯). ಅನ್ನಂ ವೈ ನಾಜಃ ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೯-೩-೪-೧) ನಾಜಿನೀವತಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ವುಳ್ಳವಳು ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಾಯಾ—ರೈ ಎಂಬುದು ಧನವಾಚಿಯಾದ ಐಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಆಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ರಾಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪು ಮೈದ್ಯುಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಯಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಾ—ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾಗಿರುವುದಾದ ಬೃಹತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು, ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಈ ಎರಡು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬೃಹತಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಪೇಶಸಾ—ವಿಶ್ವಾಸಿ ವೇಶಾಂಸಿ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ವಿಶ್ವಪೇಶಾಃ ಯಾರಿಗೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿವೆಯೋ ಅವನು ವಿಶ್ವಪೇಶಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾತೋರದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮರುದ್ವೈಧಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಪೇಶಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಸ್ವರಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಮಿಕ್ಷು—ಮಿಹ ಸೇಚನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದು ಪ್ರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದ ಧಾತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಲೋಪಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾದ ಮಿಹ + ಧಾಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾಭ್ಯಾಂನಾಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರೋತ್ತರ ಎಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಹ + ಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಭ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ ಶ್ಲಾ (ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷಬಂದರೆ ಮಿಮಿಹ + ಸ್ವ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೋಡಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಷಕಾರಯೋಗದಿಂದ ಕ್ಷಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಮಿಕ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಿಮಿಕ್ಷು ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನನಾಕೈ ನಿಘಾತಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಹಿಂದಿನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಮಿಕ್ಷು ಎಂಬುದು ಸಮಾನನಾಕೈದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವತುರಾ—ತೂರ್ವತಿ ಇತಿ ತೂಃ. ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. (ಇತರ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ) ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ತುರ್ವ+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರಾಲ್ಪೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಛಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಮತ್ತು ಅನುನಾಸಿಕಾದಿ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರೇಫದಪರದಲ್ಲಿ ವಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ; ತುರ್ ಎಂದು ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ತೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತೂಃ ವಿಶ್ವತೂಃ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತುರ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ಮ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತುರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಜಿನೀವತಿ—ವಾಜಃ ಅನ್ನಂ ಅಸ್ಯಾಃ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಾಜಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ ಅನ್ನಸಂಪಾದಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರ್ಥ. ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ವಾಜಿನೀವತೀ ಅನ್ನಸಂಪಾದಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಉಳ್ಳವಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಗಿತತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಬಂದು ಸುಲೋಪಬರುವುದರಿಂದ ವಾಜಿನೀವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಿನೀವತಿ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದ. || ೧೬ ||

ನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿರಿತಿ ಚತುರ್ಯುಚಂ ಪಷ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಆತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಉಷಕ್ತ-
ತುಷ್ಕಮಾನುಷ್ವಭಂ ತ್ವಿತಿ | ಕಣ್ವಪುತ್ರಃ ಪ್ರಸೃಣ್ವ ಯುಷಿಃ | ತುಹ್ಯಾದಿಸರಿಭಾಷಯೇದಮುತ್ತರಂ
ಚಾನುಷ್ವಭಂ | ಪೂರ್ವಪ್ರೋಷಸ್ಯಂ ತ್ವಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಸಿ ಸೂಕ್ತಮುಷಸ್ಯಂ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕ-
ಸ್ಯೋಷಸ್ಯೇ ಕ್ರತಾವಾನುಷ್ವಭೇ ಭಂದಸ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರತೇ ಹಿ | ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿರಿತ್ಯಾ-
ನುಷ್ವಭಂ | ಅ. ೪-೧೪ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಷ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ ೬-೫ |
ಇತ್ಯತಿದೇಶಾತ್ ||

ಅನುವಾದ—ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ ಎಂಬುವುದು ಈ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು
ಅನುಷ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಸೂಕ್ತವು ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ
ಕಣ್ವಯುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಪ್ರಸೃಣ್ವನೆಂಬುವನು ಯುಷಿಯ. ಅನುಷ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಉಷೋ ದೇವತೆಯು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಉಷಸ್ಯಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದ
ಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿರಿ-
ತ್ಯಾನುಷ್ವಭಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೪) ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ-
ನ್ಯಾಯೇನ (ಅ. ೬-೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿ
ಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೪೯

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೯ || ಸೂಕ್ತ—೪೯ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೬ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೪

ಯುಷಿಃ—ಪ್ರಸೃಣ್ವಃ ಕಾಣ್ವಃ ||

ದೇವತಾ— ಉಷಾಃ ||

ಭಂದಃ—ಅನುಷ್ವಪ್

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿರಾ ಗಹಿ ದಿವಶ್ಚಿದ್ರೋಚನಾದಧಿ |

ವಹನ್ತ್ವರುಣಸ್ವವ ಉಪ ತ್ವಾ ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹಂ || ೧ ||

|| ಸದಸಾಹ ||

ಉಷಃ | ಭದ್ರೇಭಿಃ | ಆ | ಗಹಿ | ದಿವಃ | ಚಿತ್ | ರೋಚನಾತ್ | ಅಧಿ |

ವಹಂತು | ಅರುಣಸ್ಸವಃ | ಉಪ | ತ್ವಾ | ಸೋಮಿನಃ | ಗೃಹಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಉಷ ಉಷೋದೇವತೇ ಭದ್ರೇಭಿರ್ಭಂದನೀಯೈಃ ಶೋಭನ್ಯಮಾರ್ಗೈರ್ದಿವೋಂತರಿಷ್ಟ-
ಲೋಕಾತ್ ರೋಚನಾದ್ರೋಚಮಾನಾದ್ವಿಪ್ಯಮಾನಾತ್ | ಅಧಿರುಪಯರ್ಥಃ | ಉಪರಿ ವರ್ತಮಾನಾತ್ |
ಚಿದಿತಿ ಪೂಜಿತಾರ್ಥಃ | ಪೂಜಿತಾದೇವಂವಿಧಾಧಂತರಿಷ್ಟಲೋಕಾದ್ವಾಗಹಿ | ಆ ಗಚ್ಛಿ | ಹೇ ಉಷಃ ಅರುಣ-
ಸ್ಸವೋರುಣವರ್ಣಾ ಗಾವಃ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮಯುಕ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಂ ದೇವಯಜನರೂಪಂ
ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮುಪವಹಂತು | ಪ್ರಾಪಯಂತು || ಗಹಿ | ಗಮೇಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಶವೋ ಉಪ್ | ಹೇರಪಿತ್ವೇನ ಜಾತ್ವೇನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಅತೋ
ಹೇರಿತಿ ಉಗ್ಗ್ ಭವತಿ | ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತಾ ಭಾದಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ | ರೋಚನಾತ್ |
ರುಚಿರೋಪ್ಪತ್ತಿ | ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇರಿತಿ ಯುಚ್ | ಯೋರಸಾದೇಶೇ ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅರುಣಸ್ಸವಃ | ಸ್ವಾ ಭಕ್ಷಣೇ | ಸ್ವಾಂತಿ ಭಕ್ಷಯಂತಿ ಸ್ತನಂ ಸಿಬಂತೀತಿ ಸ್ವನೋ ವತ್ಸಾಃ | ಔಷಾದಿಕಃ
ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಅರುಣಾಃ ಸ್ವನೋ ಯಾಸಾಂ ತಾಸ್ತ-
ಭೋಕ್ತಾಃ | ಅತ್ರ ವತ್ಸಾನಾಮಾರುಣ್ಯಪ್ರತಿಪಾದನಾನ್ಮಾತ್ಮಜಾಮಪಿ ತಥಾತ್ವಂ ಗಮ್ಯತೇ | ಪೃತ್ಯಕಮತ್ವಾ
ಅನುಹರಂತೇ ಮಾತೃಕಂ ಗಾವೋನುಹರಂತೇ | ಮಂ ೧-೩-೨೧. ೫ | ಇತಿ ಗೋನರ್ದೀಯಃ | ತಾಸಾಂ
ಚೋಷೋವಾಹನತ್ವಂ ನಿಘಂಟಾವುಕ್ತಂ | ಅರುಣೋ ಗಾವ ಉಷಸಾಮಿತಿ | ಅರುಣಶಬ್ದೋರ್ದೇಶಃ |
ಉ ೩-೬೦ | ಇತ್ಯುನಂತೃತ್ಯಯಾಂತಃ | ತೃಣಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಚಿತ್ | ಉ. ೩-೫೯ | ಇತ್ಯತಶ್ಚಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ ಬಹುಮ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೈತ್ಯಪ್ಪರತ್ವೇನ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ - ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ಅಧಿ ಚಿತ್ - ಮೇಲುಗಡೆ ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ರೋಚನಾತ್ -
ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ | ದಿವಃ - ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಭದ್ರೇಭಿಃ - ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮೂಲಕ |
ಆ ಗಹಿ - ದಯಮಾಡು | (ಎಲೈ ದೇವಿಯೇ) ಅರುಣಸ್ಸವಃ - ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಹಸುಗಳು | ಸೋಮಿನಃ -
ಸೋಮರಸವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನ | ಗೃಹಂ - (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿಸಿ ಮಾಡುವ) ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ
ತ್ವಾ - ನಿನ್ನನ್ನು | ಉಪ ವಹಂತು - ಕರೆತಂದು ಸೇರಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ಮೇಲುಗಡೆ ಪೂಜ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಿಂದ
ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಹಸುಗಳು ಸೋಮರಸಯುಕ್ತ
ನಾದ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆತರಲಿ.

English Translation.

Ushas, come by auspicious ways from above the bright region of the firmament; let the ruddy coloured cows bring you to the dwelling of the offerer of the soma juice.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭದ್ರೇಭಿಃ—ಶೋಭನ್ಯೈರ್ಮಾರ್ಗೈಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ; ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರಿಗಳಿಂದಲಾದ ಕೆಲವರು ಭದ್ರೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭದ್ರೇಭಿಃ ಅಶ್ವೈಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗೈಃ ಅಥವಾ ಅಶ್ವೈಃ ಎಂಬ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಭದ್ರೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನಿರಬಹುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಅರುಣಸ್ಸವಃ—ಅರುಣ ಎಂದರೆ ಕೆಂಪಾದ, ಪುನ ಎಂದರೆ ರೂಪ (ನಿ. ೩-೨೩) ಆದುದರಿಂದ ಅರುಣಸ್ಸವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆಂಪಾದ ರೂಪಗಳು ಅಥವಾ ಕೆಂಪಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರುಣವರ್ಣಾ ಗ್ರಾಹ್ಯ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳು ಎಂದು ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಗೋವುಗಳು ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಕರೆತರುವವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತದ ನಿಘಂಟು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೊಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಅಶ್ವಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಅಶ್ವಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ಉಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವಾಗ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಉಷೋದೇವತೆಗೆ ಕೆಂಪು ಹಸುಗಳೇ ವಾಹನಗಳೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೫)

ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮಯುಕ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ—ದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಹಿ—ಗಂಧ್ಯು ಗತಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇಹ್ಯಸಿಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸಿತ್ತಾದ ಹಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಮ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭ್ವಾದಿಯ ಶಪ್ ಏಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಅಸಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶನ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಾಗ ಗ+ಹಿ ಎಂಧಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಸಮಾನನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರಿಯ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಸೂತ್ರವು ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಅದುದ

ರಿಂದ ಇದರಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವು ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರಿಯವಾದ ಹಿಲುಕ್ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಲೋಪವಾದರೂ ಮಕಾರವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೋಚನಾತ್—ರುಚ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ರೇತತ್ಪ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ರೇತ್ತಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆಕರ್ಮಕವಾದ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ರೋಚನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಚನಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರೋಚನನೆಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕಾದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರುಣಸ್ಪವಃ—ಪ್ರಾ ಭಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಪ್ಸಾಂತಿ ಭಕ್ಷಯಂತಿ ಸ್ತನಂ ಪಿಬಂತಿ ಇತಿ ಸ್ಪವಃ ವತ್ಸಾಃ ; ತಿನ್ನುತ್ತವೆ, ಮೊಲೆಯನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತವೆ ಅಂದರೆ ಕರುಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವು ಆಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ಸ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರುಣಾಃ ಸ್ಪವಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅರುಣಸ್ಪವಃ ಕೆಂಪಾದ ಕರುಗಳು ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಹಸುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಗಳು ಕೆಂಪಾದವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಆ ಕೆಂಪುಕರುಗಳುಳ್ಳ ಹಸುಗಳೂ ಕೆಂಪಾದವುಗಳು ಎಂದು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರುಗಳು ತಾಯಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದು ಲೋಕವಿದಿತವಾಗಿದೆ. ಪೈತ್ಯಕಮಶ್ಚಾ ಅನುಹರಂತೆ ಮಾತೃಕಂ ಗಾವೋನುಹರಂತೆ (ಪಾ. ಮಂ. ೧-೩-೨೧-೫) ಇತಿ ಗೋನರ್ದೀಯಃ ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ “ಕುದುರೆಗಳು ತಂದೆಯ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹಸುಗಳು ತಾಯಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತವೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ತಾಸಾಂ ಚ ಉಷೋವಾಹನತ್ವಂ ನಿಘಂಟುವುಕ್ತಮ್ ಅರುಣ್ಯೋ ಗಾವ ಉಷಸಾಮ್ (ನಿ. ೧-೧೫-೭) ಇತಿ | ಈ ಕೆಂಪಾದ ಹಸುಗಳು ಉಷೋದೇವತೆಯ ವಾಹನಗಳೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರುಣ ಶಬ್ದವು ಅರ್ತೇಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೮೫) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವು. ಅರ್ತೇಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃಣಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಚಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರುಣಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರುಣಸ್ಪವಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋ ದಾತ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುಪೇಶಸಂ ಸುಖಂ ರಥಂ ಯಮಧ್ಯಸ್ಥಾ ಉಷಸ್ತ್ವಂ | .

ತೇನಾ ಸುಶ್ರವಸಂ ಜನಂ ಪ್ರಾವಾದ್ಯ ದುಹಿತದಿವಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸುಪೇಶಸಂ | ಸುಖಂ | ರಥಂ | ಯಂ | ಅಧಿಸ್ತಾಃ | ಉಷಃ | ತ್ವಂ |

ತೇನ | ಸುಶ್ರವಸಂ | ಜನಂ | ಪ್ರ | ಅವ | ಅದ್ಯ | ದುಹಿತಃ | ದಿವಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉಷಸ್ತ್ವಂ ಯಂ ರಥಮಧ್ಯಸ್ಥಾಃ ಅಧಿಸ್ತಾಃ | ಕೀದೃಶಂ ರಥಂ | ಸುಪೇಶಸಂ ಶೋಭ-
ನಾವಯವಂ ಶೋಭನರೂಪಯುಕ್ತಂ ನಾ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೮-೧೧ |
ಯದ್ವಾ | ಶೋಭನಹಿರಣ್ಯಯುಕ್ತಂ | ಪೇತಃ ಕೃಶನಮಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಸುಖಂ ಶೋಭನೇನ
ಖೇನಾಕಾಶೇನ ಯುಕ್ತಂ | ವಿಸ್ತೃತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುಖಹೇತುಭೂತಂ | ಅಥವಾ ಸುಖಮಿತಿ
ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಂ | ಸುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ದಿವೋ ದುಹಿತದ್ಯುಲೋಕಸಕಾಶಾ-
ದುತ್ಪನ್ನ ಉಷೋದೇವತೇ ತೇನ ರಥೇನಾದ್ಯಾಸ್ತಿನಾಲ್ಲೇ ಸುಶ್ರವಸಂ ಶೋಭನಹವಿಯುಕ್ತಂ ಜನಂ
ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಾವ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಗಚ್ಛ || ಸುಪೇಶಸಂ ಪಿಶ ಅವಯವೇ | ಅಸ್ಮಾದಸುನ್ವತ್ಯಯಃ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತಃ ಪೇಶಸ್ಯಬ್ಧಃ | ಶೋಭನಂ ಪೇಶೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಸುಪೇಶಾಃ | ಅದ್ಯದಾತ್ತಂ
ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಧ್ಯಸ್ತಾಃ | ತಿಷ್ಠತೇಶ್ಚಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟ ಇತಿ
ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ಲ ಗಾತಿರ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೈತ್ಯಯೋಗಾದನಿ-
ಘಾತಃ | ತಿಜ್ಲ ಚೋದಾತ್ತವತೀತಿ ಗತೇರನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತೇನ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾ-
ಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಸುಶ್ರವಸಂ | ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಶ್ರಾಯತ ಇತಿ ಸತಃ | ನಿ. ೧೦-೩ | ಇತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಸುಪೇಶಸಮಿತಿವದುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವ | ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಪ್ರೀತಿತ್ಯಪ್ಪೀತ್ಯುಕ್ತ-
ತ್ವಾದತ್ರಾವತಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ದುಹಿತದಿವಃ ಪರಮಸಿ ಛಂದಸೀತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಾಂಗವ-
ದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಪದದ್ವಯಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸುಪೇಶಸಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿರುವುದೂ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ
(ಮತ್ತು), ಸುಖಂ—ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾಶದೊಡನೆ ಕೂಡಿ (ವಿಶಾಲವಾಗಿ) ರುವುದೂ ಅಥವಾ ಸುಖಕರ

ವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ | ಯಂ ರಥಂ—ಯಾವ ರಥವನ್ನು | ಅಧ್ಯಸ್ಥಾಃ—ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಿದ್ದೀಯೋ | ತೇನ ರಥೇನ—
ಆ ರಥದೊಂದಿಗೆ | ದಿವಃ ಭೂತಃ—ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನಳಾದ ದೇವಿಯೇ, | ಅದ್ಯ—ಈಗ | ಸುಶ್ರವಸಂ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ | ಜನಂ—ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕುರಿತು | ಪ್ರಾವ—ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ
ಹೋಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನೀನು ಕುಳಿತಿರುವ ರಥವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ;
ರಘುಣಿಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ; ಉತ್ತಮವಾದ ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು ; ಮಹತ್ವಾನ್ವಿತ ಆಕಾಶ
ದಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸುಖದಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದ ಎಲೈ
ದೇವಿಯೇ, ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೀನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ
ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಹೋಗು.

English Translation

Ushas, daughter of heaven, sitting in the beautiful and easy-moving
chariot, come to the pious offerer of the oblation.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸುಪೇಶಸಂ—ಪೇಶವೆಂದರೆ ರೂಪ (ನಿ. ೮-೧೧) ಸುಪೇಶಸಂ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ,
ಸುಂದರವಾದ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಂದವಾದ. ಅಥವಾ ಪೇಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯ (ಚಿನ್ನ) ವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗು
ವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೦) ಸುಪೇಶಸಂ ಎಂದರೆ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸುಖಂ—ಖಂ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಸುಖಂ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ
ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ. ಸುಖಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ಸುಖವಾಗಿ ಎಂದು ಪ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ
ಹೊಂದುವುದು. ಸುಖಂ ಎಂದರೆ ಮೆತ್ತನೆಯ ಆಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಸುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ
ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಕುಳಿತಿರುವವರಿಗೆ ಆಯಾಸವಾಗದಂತೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಜಲಿಸುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ
ಹೇಳಬಹುದು.

ಸುಶ್ರವಸಂ—ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ (ನಿ. ೧೦-೩) ಶೋಭನಹವಿಯುಕ್ತಂ | ಉತ್ತಮವಾದ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಅನ್ನವನ್ನು) ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ

ಪ್ರಾವ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಪುಕರ್ಷಣ ಗಚ್ಛ | ಸಂರಕ್ಷಿಸು, ಕಾಪಾಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಪೇಶಸಮ್—ಪಿಶ ಅವಯವೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಧಾರಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪೇಶಸ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಸುಪೇಶಾಃ ಮನೋಹರವಾದ ಅವಯವ ಅಥವಾ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸುವಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೈಚ್ಯವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಪದವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೇಶಸ್ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಪಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನವಾದ ಅಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪೇಶಸಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಸ್ಥಾಃ—ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಭವಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿವಾಗ ಸ್ಥಾ+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಸಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್‌ನ ವಿಕರಣವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚ್ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾತಿಸ್ಥಾ ಘಸಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಧಿ+ಅಸ್ಥಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗಮಾ ಉದಾತ್ತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಯಂ ಎಂಬ ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ ಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತಿಯು ಆನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಧಿ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇನ—ತಚ್ಚಬ್ಧದಮೇಲೆ ತೃತೀಯೈಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೇನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈಶ್ಯತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ತೇನಾ ಎಂದು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶ್ರವಸಮ್—ಶ್ರವ ಇತಿ ಅನ್ನನಾಮ ಶ್ರೂಯತೆ ಇತಿ ಸತಃ (ನಿರುಕ್ತ ೧೦-೩) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕರು ಶ್ರವವೆಂಬುದನ್ನು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಹೆಸರೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಶೋಭನಂ ಶ್ರವಃ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಸುಶ್ರವಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಅನ್ನ (ಹವಿಸ್ಸು) ವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನ—ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿ ಕಾಂತಿ ಪ್ರೀತಿ ತೃಪ್ತಿ ಅವಗಮ ಪ್ರನೇಶ ಶ್ರವಣಸ್ವಾಮಿ ಅರ್ಥಯಾಚನ ಕ್ರಿಯೇಚ್ಛಾ ದೀಪ್ತಿ ಅವಾಪ್ತಿ ಆಲಿಂಗನ ಹಿಂಸಾ ಆದಾನಭಾಗವೃದ್ಧಿಷು. ಧಾತು. ಅನೇಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಅವಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶಬಂದು ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲುಕ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುಹಿತರ್ದಿವಃ—ಸುಬಾಹುಮಂತ್ರಿತೆ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತ ಸ್ವರವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪರಾಂಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಪರಮುಪಿ ಛಂದಸಿ ಎಂದು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಪೂರ್ವದ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಯವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದುಹಿತಃ ಎಂಬ ಪೂರ್ವದ ಅಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ದಿವಃ ಎಂಬ ಪರಸುಬಂತವು ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದದ್ವಯಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಯಶ್ಚಿತ್ತೇ ಪತತ್ರಿಣೋ ದ್ವಿಸಪ್ತತುಷ್ಟದರ್ಜುನಿ |

ಉಷಃ ಪ್ರಾರನ್ಯತೂರನು ದಿವೋ ಅಂತೇಭ್ಯಸ್ವರಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಯಃ | ಚಿತ್ | ತೇ | ಪತತ್ರಿಣಃ | ದ್ವಿಸಪತ್ | ಚತುಃಪತ್ | ಅರ್ಜುನಿ |

ಉಷಃ | ಪ್ರ | ಆರನ್ | ಯತೂನ್ | ಅನು | ದಿವಃ | ಅಂತೇಭ್ಯಃ | ಸರಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅರ್ಜುನಿ ಶುಭ್ರವರ್ಣ ಉಷ ಉಷೋದೇವತೇ ತೇ ತವ ಯುತೂರನು ಗಮನಾನ್ಯ-
ನುಲಕ್ಷ್ಯ ದ್ವಿಸಪತ್ ದ್ವಿಸಾತ್ ಮನುಷ್ಯಾದಿಕಂ ಚತುಷ್ಪತ್ ಗವಾದಿಕಂ ತಥಾ ಪತತ್ರಿಣಃ ಪತತ್ರವಂತಃ
ಪಕ್ಷೋಪೇತಾ ನಯಶ್ಚಿತ್ ಪಕ್ಷಿಣಶ್ಚ ದಿವೋಽಂತೇಭ್ಯ ಆಕಾಶಪ್ರಾಂತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ಯುಪರಿ ಪ್ರಾರನ್ |
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ | ರಾತ್ರಾವಂಧಕಾರೇಣಾಭಿಭೂತಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಿನಸ್ತ್ವದಾಗಮಾನಂತರಂ
ಚೇಷ್ಟಾವಂತೋ ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಪತತ್ರಿಣಃ | ಪತ್ತ್ಯ ಗತಾ | ಪತತ್ಯೇನೇನೇತಿ ಪತತ್ರಂ | ಅಮಿನಪ್ತೇತ್ಯಾ-
ದಿನಾ | ಉ. ೧-೧೦೫ | ಅತ್ರೈತ್ಯಯಃ | ತತೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ದ್ವಿಸಪತ್ | ದ್ವಾ ಸಾದಾವಸ್ಯೇತಿ
ಸಂಖ್ಯಾಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಪಾ. ೫-೪-೧೪೦ | ಇತಿ ಪಾದಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತ್ಯಲೋಪಃ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ಆಯಸ್ಕ-
ಯಾದಿತ್ವೇನ ಭತ್ವಾತ್ ಪಾದಃ ಪತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೦ | ಇತಿ ಪದಾಭಾವಃ | ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಸಾದ್ವನ್ನೂರ್ಧ-
ಸು ಬಹುವ್ರೀಹಾ | ಪಾ ೬-೨-೧೯೭ | ಇತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚತುಷ್ಪತ್ | ಚತ್ವಾರಃ ಸಾದಾ
ಅಸ್ಯ | ಸ್ವರವ್ಯತಿರಿಕ್ತಂ ಪೂರ್ವವತ್ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಣಃ ಷ ಇತ್ಯನುವ್ಯ-
ತ್ತಾನಿದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೩-೪೧ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ನ ಚ ಪರತ್ವೇ-
ನಾಸ್ಯ ವಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಕುಪ್ಪೋಃ ಕಃ ಪೌ ಚ | ಪಾ. ೮-೩-೩೭ | ಇತ್ಯುಪಧಾನೀಯಾದೇಶಃ ಶಂಕನೀಯಃ |

ಯೇನ ನಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇನ ತಸ್ಯಾಪವಾದತ್ವಾತ್ | ಅಪವಾದಸ್ತು ಪರಮಸಿ ಪೂರ್ವಂ ಬಾಧತ ಏವೇತಿ
ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ | ಆರನ್ | ಋ ಗತೌ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ಜ ಸರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರ-
ತಿಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ | ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಋದ್ಯಶೋಽಜ್ಜ ಗುಣ ಇತಿ ಗುಣಃ | ಆಡಾಗಮಃ | ಋತೂನ್ | ಋ
ಗತೌ | ಅಸ್ಮಾದಾಣಾದಿಕೋ ಭಾವೇ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅನು | ಅನುರ್ಲಕ್ಷಣೇ | ಪಾ. ೧-೪-೮೪ | ಇತ್ಯನೋಃ
ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯತ್ವಂ | ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಯುಕ್ತೇ | ಪಾ. ೨-೩-೮ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಸಂಹಿ-
ತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವೇತಿ
ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವರ್ಣಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಊಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಅಂತೇಭ್ಯಃ |
ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅರ್ಜುನಿ—ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಋತೂನ್
ಅನು—ಗಮನಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ (ನೀನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ) | ದ್ವಿಪತ್—ಎರಡುಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯಾದಿ
ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ | ಚತುಷ್ಪತ್—ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಗವಾದಿಗಳೂ | ಪತೃಣಃ—ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ | ವಯಶ್ಚಿತ್—
ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಕೂಡ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ | ಅಂತೇಭ್ಯಃ—ಪ್ರಾಂತ ಭಾಗಗಳಿಂದ (ನಾನಾ ಮೂಲೆಗಳಿಂದಲೂ) |
ಪರಿ—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಾರ್ಥ—(ಗುಂಪುಕೂಡಿಕೊಂಡು) ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಉದಯವಾದೊಡನೆಯೇ ನಿನ್ನ ಗಮನಗಳನ್ನನು
ಸರಿಸಿ ಮನುಷ್ಯಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಗವಾದಿ ಚತುಷ್ಪಾದಿಗಳೂ, ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದ
ನಾನಾ ಮೂಲೆಗಳಿಂದಲೂ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation.

O bright Ushas, at your coming in the morning the bipeds (men)
and quadrupeds (animals with four legs) begin to move and even the winged
birds flock around from the boundaries of the sky.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಾದೊಡನೆಯೇ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರು,
ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸತೊಡಗುವವು. ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಹಾರಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವವು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಳಕಾದೊಡನೆಯೇ ಮನುಷ್ಯರು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪಕ್ಷಿಗಳು
ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಜೀವಜಂತುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವವು. ಅದುದರಿಂದ
ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಿನ್ನ (ಉಷಃಕಾಲದ) ಆಗಮನವನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪತೃಣಿಃ—ಪತ್ನೈ ಗತೌ | ಪತೃನೇನೇತಿ ಪತೃಂ—(ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಪತೃಣಿಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳು.

ದ್ವಿಪತ್—ದ್ವೌ ಪಾದಾವಸ್ಯೇತಿ—ಎರಡು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರು.

ಚತುಷ್ಪತ್—ಚಿತ್ತಾರಃ ಪಾದಾ ಅಸ್ಯ—ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು

ಅರ್ಜುನಿ—ವಿಭಾವರೀ ಸೂನರೀ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಉಷೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನಿ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೯) ಅರ್ಜುನೀ ಎಂದರೆ ಉಷೋದೇವತೆಯು. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಜುನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನ ಭಾಷ್ಯಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಋತೂನ್—ಋತೀರರ್ಥೇರ್ಗತಿರ್ಮುಣಃ (ನಿ. ೨-೨-೨೫) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಋತೂನ್ ಎಂದರೆ ಗಮನಗಳನ್ನು ; ಉಷೋದೇವತೆಯ ಪ್ರತಿದಿನದ ಉದಯಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರತಿದಿನದ ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪತೃಣಿಃ—ಪತ್ನೈ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪತತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಪತೃಂ. ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ (ಹಾರಲು) ಸಾಧನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಮಿನೈಕ್ಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪತೃಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪತೃಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಪತೃತಿ. ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅತ ಇನಿಠನೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಲೋಪವಾದರೆ ನಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಪತ್—ದ್ವೌ ಪಾದೌ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ದ್ವಿಪತ್. ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಖ್ಯಾ-ಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೪೦) ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಾಂತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೮) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವೂ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದರೆ ದ್ವಿಪಾದ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯಸ್ಮಯೋ-ದೀನಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨೦) ಈ ಗಣಪರಿತವಾದವುಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಪಾದ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಾದಃ ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೦) ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಪಾದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಪತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್ಮೂರ್ಧಸು ಬಹುವ್ರೀಹೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೭) ದ್ವಿತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ವರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದ್ ದತ್ ಮೂರ್ಧನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಂದಿದೆ.

ಚತುಷ್ಟತ್ ಚತ್ವಾರಃ ಪಾದಾಃ ಅಸ್ಯ ಚತುಷ್ಟತ್. ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ದ್ವಿಪತ್ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಸಂಖ್ಯಾಸು-
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತನನ್ನೂ ಆಯಸ್ತಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿ ಪತ್ ಆದೇಶವನ್ನು
ಹೇಳಬೇಕು. ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುಷ್ಟದ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಚತುಃ ಪದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್
ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಣಃ ಷಃ ಎಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕಾರ ಉಕಾರ
ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಭಿನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ ಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪತ್ ಬರುತ್ತದೆ
ಎಂದು ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ಬಂದರೆ ಚತುಷ್ಟತ್
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಸವಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು
ಮುಂದಿನ ತ್ರಿಪಾದಿಯು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉದ್ಭವವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದೆ, ಕುವೈಃ
ಕಃ ಪೌಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೬) ಕವರ್ಗ ಪವರ್ಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೂ ಕಃ ಪ
ಆದೇಶಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾಗಿರುವುದ
ರಿಂದ, ಇದುದುಪಧಸ್ಯ—ಸೂತ್ರವು ಪರವಾದುದರಿಂದ, ಇದುದುಪಧಸ್ಯ—ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದ
ರಿಂದ ಪತ್ಪಮಾಡಿರೂ ಅದು ಇಲ್ಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಕುವೈಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧ್ಯಾನೀಯ ಆದೇಶವು
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದನ್ನು ಅಪವಾದದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಪರ-
ನಿತ್ಯಾಂತರಂಗ ಅಪವಾದಾನಾಂ ಉತ್ತರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕುವೈಃ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ
ಇದುದುಪಧಸ್ಯ—ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದ. ಯೇನ ನಾಸ್ರಾಸ್ತಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ ಎಂದು
ಅಪವಾದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವುದು ಅನಶ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಾವ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯೊಂದು
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಅಪವಾದವಾಗುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕುವೈಃ ಸೂತ್ರವು ನಾನಾನ್ಯವಾದುದರಿಂದ
ಅನಶ್ಯವಾಗಿ ಈ ಲಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚ—ಸೂತ್ರವು ಆರಬ್ಬವಾದುದ
ರಿಂದ ಅಪವಾದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪವಾದಸ್ತು ಪರಮಸಿ ಪೂರ್ವಂ ಬಾಧತೆ ಏವ ಎಂದು ಮೃತ್ತಿಂಘ್ರಿ ಹೇಳಿರು
ತ್ತಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಪೂರ್ವವನ್ನು
ಬಾಧಿಸಿಯೇ ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಕು ವೃತ್ತಿಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅದರಿಂದ ಉಪಧ್ಯಾನೀಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ
ಪತ್ಪನೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರನ್—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಅಜ್ ಛಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋ+ಝ
ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ರೋಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ
ಲೋಪಬಂದರೆ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರ ರೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಲುಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಸತ್ವಿಶಾಸ್ತ್ರೈರ್ಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದೇಶ
ಬರುತ್ತದೆ. ಋ+ಅ+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋದೃಲೋಽಜ್ ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಆರನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತೂನ್—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಗಮನ) ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಋತೂನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನು—ಅನುರ್ಲಕ್ಷಣೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೪) ಜ್ಞಾಪ್ಯಜ್ಞಾಪಕಭಾವಾದಿಗಳು ತೋರುವಾಗ ಅನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಷೆಯ ಗಮನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಹಾರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾಪ್ಯಜ್ಞಾಪಕಭಾವ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮ ಪ್ರವಚನೀಯೆಯುಕ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೮) ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾಪಕ ವಾಚಕದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸಂಬಂಧವಿರುವ ಜ್ಞಾಪಕವಾಚಕವಾದ ಋತು (ಗಮನ) ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಋತೂನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ರುತ್ವದ ಹಿಂದೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಃ—ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಷಟ್ಕೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಿವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉಡಿದಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತೇಭ್ಯಃ—ಅಂತೇಭ್ಯಃ ಪರಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ (ಉಪರಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಪರಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೇಭ್ಯಸ್ಪರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೃಚ್ಛಂತೀ ಹಿ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ವಿತ್ವಮಾಭಾಸಿ ರೋಚನಂ |

ತಾಂ ತ್ವಾಮುಷರ್ವಸೂಯವೋ ಗೀರ್ಭಿಃ ಕಣ್ವಾ ಆಹೂಷತ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿಽ ಉಚ್ಛಂತೀ | ಹಿ | ರಶ್ಮಿಭಿಃ | ವಿಶ್ವಂ | ಆಭಾಸಿ | ರೋಚನಂ |

ತಾಂ | ತ್ವಾಂ | ಉಷಃ | ವಸುಯವಃ | ಗೀಃಭಿಃ | ಕಣ್ವಾಃ | ಅಹೂಷತ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಉಷೋ ವೃಚ್ಛಂತೀ ತನೋ ವರ್ಜಯಂತೀ ತ್ವಂ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿರ್ನಿಶ್ಚಂ
ಸರ್ವಂ ಭೂತಜಾತಂ ರೋಚನಂ ರೋಚನಾನಂ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾಭಾಸಿ | ಆ
ಸಮಂತಾತ್ ಪ್ರಕಾಶಸೇ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಾಂ ತಾದೃಶೀಂ ತ್ವಾಂ ವಸೂಯವೋ ವಸು-
ಕಾಮಾಃ ಕಣ್ವಾ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಜಃ ಕಣ್ವಗೋಕ್ತೋತ್ಪನ್ನಾ ನಾ ಮಹರ್ಷಯೋ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಲ-
ಕ್ಷಣೈರ್ವಜೋಭಿರಹೂಷತ | ಸ್ತುತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಣ್ವ ಇತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮ | ಕಣ್ವ ಋಭುರಿತಿ
ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ || ಆಭಾಸಿ | ಭಾ ದೀಪ್ತ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಸಿಪಃ ಪಿತ್ವಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ತಿಜಾ ಚೋದಾತ್ತವತೀತಿ ಗತೇರನುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ರೋಚನಂ | ರುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಅನುದಾತ್ತೇತತ್ವ ಹಲಾದೇರಿತಿ ಯುಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ವಸೂಯವಃ | ವಸು ಧನವಾತ್ಪನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಆಕೃತ್ವಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರಿತಿ
ದೀರ್ಘಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಣ್ವಾಃ |
ಕಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಅಶಿಪುಷಿಲಟಿಕಣೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಹೂಷತ |
ಹ್ವೇಇಶೋ ಲುಜಾ ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರ-
ಪೂರ್ವತ್ವೇ ಹಲ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಜ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ | ಏಕಾಚ ಇತಿ ಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕಸ್ಯ
ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ಗುಣಭಾವಃ || ೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, (ನೀನು) | ವೃಚ್ಛಂತೀ—(ಕತ್ತಲನ್ನು) ಚದುರಿಸುತ್ತ
ರಶ್ಮಿಭಿಃ—(ನಿನ್ನ) ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ | ರೋಚನಂ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ |
ಆ ಭಾಸಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ | ಹಿ—ಅದ್ದರಿಂದಲೇ | ತಾಂ ತ್ವಾಂ—ಅಂತಹತೇಜೋಯುಕ್ತಳಾದ
ನಿನ್ನನ್ನು | ವಸೂಯವಃ—ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾದ | ಕಣ್ವಾಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಅಥವಾ ಕಣ್ವ
ಗೋಕ್ತೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳು | ಗೀರ್ಭಿಃ—(ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಅಹೂಷತ—ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡಿ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಉಷೋದೇವಿಯೇ, ನೀನು ಕತ್ತಲನ್ನು ಚದುರಿಸುತ್ತ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ನೀನೂ ಬೆಳಗಿ
ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತಹ ತೇಜೋಯುಕ್ತಳಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಧನಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ

ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಕಣ್ವವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಋಷಿಗಳು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರನಾಡಿ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

English Translation.

O Ushas, dispersing the darkness you illumine the whole universe with your bright rays; therefore, O Ushas, the sons of Kanwas, desirous of wealth, praise you with their hymns.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವ್ಯುಚ್ಛಂತೀ—ತನೋ ವರ್ಜಯಂತೀ | ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವಳು.

ವಸೂಯನಃ—ವಸುಕಾಮಾಃ ಧನಕಾಮಾಃ | ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣೈರ್ವಚೋಭಿಃ | ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ |

ಕಣ್ವಾಃ—ಕಣ್ವಋಷಿಯ ಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಕಣ್ವಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಾಸಿ—ಅಜ್ಞ ಉಪಸರ್ಗ. ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ಹಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರವೇ (ಅಂತೋದಾತ್ತ) ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭಾಸಿ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಾ ಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೧) ಉದಾತ್ತವಿಶಿಷ್ಟತಿ ಜಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಆ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಚನಮ್—ರುಚ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನಾದಾತ್ತೇತ್. ಅನುದಾತ್ತೇತಶ್ಚ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಹಲಾದಿಯಾದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರುಚಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಚನಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರೋಚನಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ವಸೂಯನಃ—ವಸು ಧನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ ವಸೂಯನಃ ಹಣವನ್ನು ತನುಗೆ ಬಯಸುವವರು ಎಂದರ್ಥ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸು ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಚ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಯಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸುಯ

ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಶ್ವತ್ಥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಭಿನ್ನವಾದ ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸೂಯತಿ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸೂಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಚೆಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸೂಯ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ವಸೂಯು ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ವಸೂಯವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಗಿಂ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನವಿರುವಾಗ ರೋರುಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಗೀರ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ನಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗೀರ್ಭಿಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಣ್ವಾಃ—ಕಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ (ಆನೇಕ ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.) ಇದಕ್ಕೆ ಅಶಿಪ್ತುಸಿಲಪಿಕಣಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಣ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಕಣ್ವಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹೂಷತ—ಹ್ವೇಇ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ವೇ+ಅತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವೇಇ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಹು+ಎ+ಅತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಹು+ಅತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗವಯವವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೂ+ಅತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚ್ ನಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೀನುದಾತ್ತಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋನಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿಭಾಷಾ. ೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುವ ಗುಣವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ಚಿನ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗವು ಬಂದರೆ ಅಹೂಷತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಉದು ತ್ಯಮಿತಿ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚೆಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಸೃಣ್ಣಿಸ್ಯಾರ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ-
ದೇವತ್ಯಂ | ಆದೌ ನವ ಗಾಯತ್ರೈಃ ಶಿಷ್ವಾಶ್ಚ ತಸ್ಮೋಽನುಷ್ವಭ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಉದು ತ್ಯಂ ಸಪ್ತೋನಾ ಸೌರ್ಯಂ ನವಾದ್ಯಾ ಗಾಯತ್ರೈ ಇತಿ || ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಸೌರ್ಯೇ ಕೃತಾವುದು
ತ್ಯಮಿತ್ಯಾದಯೋ ನವರ್ಚಃ ಶಂಸನೀಯಾಃ | ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಸೂರ್ಯೋ
ನೋ ದಿವ ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಮಿತಿ ನವ | ಅ. ೬-೫ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಉದುತ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಹದಿನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲನೆಯ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು, ಉಳಿದ
ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ವಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಉದುತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು
ನವಮಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದು ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವಾದುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ
ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ
ಸೌರ್ಯಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಉದುತ್ಯಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ
ಸೂರ್ಯೋ ನೋ ದಿವ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೮) ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ನವ (ಮ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧ ರಿಂದ
೯ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೫೦

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೯ || ಸೂಕ್ತ—೫೦ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೭, ೮ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖೈ—೧-೧೩ ||

ಮುಷಿಃ—ಪ್ರಸೃಣ್ಣಿಃ ಕಾಣ್ವಿಃ ||

ದೇವತಾ—ಸೂರ್ಯಃ ||

ಛಂದಃ—೧-೯ ಗಾಯತ್ರೀ | ೧೦-೧೩ ಅನುಷ್ವಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದು ತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹನ್ತಿ ಕೇತವಃ |

ದೃಶೇ ನಿಶ್ವಾಯ ಸೂರ್ಯಂ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ಯಂ | ಜಾತವೇದಸಂ | ದೇವಂ | ವಹನ್ತಿ | ಕೇತವಃ |
ದೃಶೇ | ವಿಶ್ವಾಯ | ಸೂರ್ಯಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಾಃ ಸೂರ್ಯಾಶ್ಚ ಯದ್ವಾ ಸೂರ್ಯರತ್ನಯಃ ಸೂರ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಪ್ರೇರಕಮಾದಿತ್ಯಮುದು ವಹಂತಿ | ಉಧ್ವಂ ವಹಂತಿ | ಉ ಇತಿ ಸಾದಪೂರಣಃ | ಉಕ್ತಂ ಚ |
ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮೀಮಿದ್ವಿತಿ | ನಿ. ೧-೯ | ಕಿಮರ್ಥಂ ವಿಶ್ವಾಯ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ
ದೃಶೇ ದೃಷ್ಟಂ | ಯಥಾ ಸರ್ವೇ ಜನಾಃ ಸೂರ್ಯಂ ಸತ್ಯಂತಿ ತಥೋಧ್ವಂ ವಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕೇದೃಶಂ ಸೂರ್ಯಂ | ತ್ಯಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಜಾತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ವೇದಿತಾರಂ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಂ
ಜಾತಧನಂ ವಾ ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಉದ್ವಹಂತಿ ತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವ-
ಮಶ್ವಾಃ ಕೇತವೋ ರತ್ನಯೋ ವಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಸಂದರ್ಶನಾಯ ಸೂರ್ಯಂ | ನಿ. ೧೨-೧೫ |
ಇತಿ || ಜಾತವೇದಸಂ | ಜಾತಾನಿ ವೇತ್ತೀತಿ ಜಾತವೇದಾಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ನಂ | ಚೇತ್ಯಸುನ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ಚ | ದೃಶೇ | ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚ | ಪಾ. ೩-೪-೧೧ |
ಇತಿ ತುಮರ್ಥೇ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸೂರ್ಯಂ | ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೂ ಪ್ರೇರಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್
ಕೃಪಿ ರುಡಾಗಮಸಹಿತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಅತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕೇತವಃ—(ಸೂರ್ಯನ ಆಗಮನವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ) ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ
ಕಿರಣಗಳು | ತ್ಯಂ—(ಲೋಕ) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೂ | ಜಾತವೇದಸಂ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವನ್ನು ತಿಳಿದ
ವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ ಇರುವ |
ಸೂರ್ಯಂ—(ಸರ್ವರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ) ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ವಿಶ್ವಾಯ—ಸಮಸ್ತಲೋಕದ |
ದೃಶೇ—ದರ್ಶನಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಉದು ವಹಂತಿ—ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ. (ವಹಿಸುತ್ತವೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವರನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯದೇವನು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು. ಇಂತಹ ದಿವ್ಯಗುಣ
ಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅವನ ಆಗಮನವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳು ಅಥವಾ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಸಮಸ್ತ
ಲೋಕದ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ.

English Translation.

His horses (or rays) carry on high all-knowing and divine Sun that he may be seen by all.

॥ ವಿವೇಕ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಅರವತ್ತೊಂದರೇ ಇರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಸೌರಸೂಕ್ತವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಸೂರ್ಯೋಪಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನಮಸ್ಕಾರ ಮುಂತಾದ ಪೂಜಾಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೌರಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸೂರ್ಯ, ಅದಿತ್ಯ, ಸವಿತ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೂರ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಿತ್ಯಸವಿತ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು.

ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಸೂರ್ಯಃ ಸತ್ತೇರ್ವಾ | ಸುವತೇರ್ವಾ | ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ || (ನಿ. ೧೨-೧೪) ಎಂದರೆ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ, ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸೂರ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಉದ್ವಹಂತಿ ತಂ ಜಾತೇದೇದಸಂ ರಶ್ಮಯಃ ಕೇತವಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ದರ್ಶನಾಯ
ಸೂರ್ಯಮಿತಿ | ಕಮನ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾದೇವಮವಕ್ಷ್ಯತ || (ನಿ. ೧೨-೧೫).

ಈ ನಿರ್ವಚನವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ತ್ಯಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ತಂ ಎಂದರ್ಥವು.

ಜಾತೇದೇದಸಂ—ಜಾತಾನಿ ನೇತ್ತೀತಿ ಜಾತೇದೇದಾಃ ತಂ | ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು.

ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ.

ಉತ್ ವಹಂತಿ—ಮೇಲೆ ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಎತ್ತರವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತವೆ.

ಕೇತವಃ—ಕೇತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ರಶ್ಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೂರ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸ್ವಂದ

ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಹೇಳಿದವರು. ಯಾಸ್ಕರು ಮಾತ್ರ ಕೇತವಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ದೃಶೇ—ದ್ರಷ್ಟುಂ | ದರ್ಶನಾಯ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ನಿಶ್ವಾಸೇ—ನಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ | ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಜನರ (ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾತನೇದಸಮ್—ಜಾತಾನಿ ವೇತ್ತಿ ಇತಿ ಜಾತನೇದಾಃ | ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಯೋಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೬೬) ಗತಿಯೂ ಕಾರಕವೂ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತವೆಂಬ ಕಾರಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಪ್ರಗಂತೆಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಾತನೇದಸ್ಮ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾತನೇದಸಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಜಾತಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಜಾತನೇದಸಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಕಾರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೃಶೇ—ದ್ರಷ್ಟುಂ ದೃಶೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥ. ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ದೃಶೀ ವಿಖ್ಯೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪.೧೧) ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಶೆ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾದ ಶಬ್ದ.

ಸೂರ್ಯಮ್—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ರಾಜಸೂಯಸೂಯಸೂರ್ಯಮೃಷೋದ್ಯುರುಚ್ಯ-ಕುಸ್ಯಕೃಷ್ಯಪಚ್ಯಾನ್ಯಧ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧.೧೧೪) ಇಲ್ಲಿ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ಸೇರಿದೆ. ಸರತಿ ಆಕಾಶೆ ಸೂರ್ಯಃ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಬಹುದು. ಆಗ ಸೃಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ನಿಪಾತನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನೂ ದೀರ್ಘವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಧಾತುವಿಗೇ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುವತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಲೋಕವನ್ನು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ರುಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪ ತೈ ತಾಯವೋ ಯಥಾ ನಕ್ಷತ್ರಾ ಯನ್ಮೃಕ್ತುಭಿಃ |
ಸೂರಾಯ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪ | ತೈ | ತಾಯವಃ | ಯಥಾ | ನಕ್ಷತ್ರಾ | ಯಂತಿ | ಅಕ್ತುಭಿಃ |
ಸೂರಾಯ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೈ ತಾಯವೋ ಯಥಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಸ್ತಸ್ಮರಾ ಇವ ನಕ್ಷತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ದೇವಗೃಹರೂಪಾಣಿ |
ದೇವಗೃಹಾ ವೈ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧. ೫. ೨. ೬ | ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಇಹ ಲೋಕೇ
ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾಯ ಯೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ತೇ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪೇಣ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ |
ಯೋ ನಾ ಇಹ ಯಜತೇನಮುಂ ಸ ಲೋಕಂ ನಕ್ಷತೇ ತನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ನಕ್ಷತ್ರತ್ವಂ | ತೈ. ಬ್ರಾ.
೧-೫-೨-೫ | ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ತೇಷಾಂ ಸುಕೃತಿನಾಂ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಸುಕೃತಾಂ ನಾ
ಏತಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ಯನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ತೈ ಸಂ. ೫-೪-೧-೩ | ಇತ್ಯಾಮ್ನಾನಾತ್ | ಯಾಸ್ಮಸ್ತತ್ಪ್ರಹ |
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ನಕ್ಷತೇರ್ಗತಿರ್ಮೂಲೇ ನೇಮಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ |
ತಥಾವಿಧಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯುಕ್ತುಭಿ ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಸಹಾಪ ಯಂತಿ | ಅಸಗಚ್ಛಂತಿ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯ
ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕಸ್ಯ ಸೂರಾಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಗಮನಂ ದೃಷ್ಟ್ವೇತಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಮರಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚ
ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಸಹ ಸೂರ್ಯ ಅಗಮಿಸ್ಯತೀತಿ ಭೀತ್ಯಾ ಪಲಾಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾಯುರಿತಿ ಸ್ತೇನನಾಮ |
ತಾಯುಸ್ತಸ್ಮರ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಅಕ್ತುರಿತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ಶರ್ವರ್ಯಕ್ತುರಿತಿ ತತ್ರ
ಪಾಠಾತ್ | ಯಥಾ | ಯಥೇತಿ ಸಾದಾಂತ ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಕ್ಷತ್ರಾ | ನಕ್ಷ ಗತಾ | ಅನಿನಕ್ಷಿ-
ಯಜಿಬಂಧಿಸತಿಭ್ಯೋಽತ್ರನ್ | ಉ. ೩-೧೦೫ | ಇತ್ಯತ್ರಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ನಭ್ರಾಣ್ಯಪಾದಿತ್ಯತ್ರ ವೃತ್ತತ್ವೇವಮುಕ್ತಂ | ನಕ್ಷರತಿ ನ ಪ್ರೀಯತ ಇತಿ ವಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರೀಯತೇಃ
ಕ್ಷರತೇರ್ವಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಿತಿ ನಿಸಾತ್ಯತ ಇತಿ | ಶೇಷ್ಠಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಯಂತಿ | ಇಣ್
ಗತಾ | ಇಣೋ ಯಣಿತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಸೂರಾಯ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ | ವಿಶ್ವಂ ಚಪ್ಪೇ ಪ್ರಕಾಶಯತೀತಿ
ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ | ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ | ಉ. ೪-೨೩೨ | ಇತ್ಯಸುಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶಿತ್ವೇನ ಸಾರ್ವಧಾ-
ತುಕತ್ವಾತ್ ಖ್ಯಾತಾದೇಶಾಭಾವಃ | ಉಭಯತ್ರ ಷಷ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ ವಕ್ತವ್ಯಾ | ಮು ೨-೩-೬೨-೧ |
ಇತಿ ಚತುರ್ಥೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತೈಲೇ—(ಅ) ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ | ತಾಯೆವೋ ಯಥಾ—ಕಳ್ಳರಂತೆ | ನಕ್ಷತ್ರಾ—(ದೇವತೆಗಳ ಗೃಹ ರೂಪಗಳಾದ) ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸುಕೃತಿಗಳ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು | ಅಕ್ತುಭಿಃ—ರಾತ್ರಿ ಗಳೊಡನೆ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷುಷೇ—ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ಸೂರ್ಯನ (ಆಗಮನವನ್ನು ನೋಡಿ) | ಅಪ ಯಂತಿ—(ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು) ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಕಳ್ಳರು ಯಾವರೀತಿ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಾರೋ ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಗೃಹರೂಪಗಳಾದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಲೋಕದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದ ಸುಕೃತಿಗಳ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ರಾತ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ಸೂರ್ಯನ ಆಗಮನವನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆ ಮರೆಯಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತವೆ. (ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಮಂಕಾಗುತ್ತವೆ).

English Translation.

At the approach of the illuminating sun, the stars depart with the night like thieves.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತೈಲೇ—ತೈಲೇ ಎಂದರೆ ತೇ, ಅ, ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವ. ಕಳ್ಳರು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳತನವನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಾಯೆವಃ—ತೃಪ್ತಃ, ತತ್ತ್ವಾ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ತ್ರೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಯೆವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾಯೆವಃ ಎಂದರೆ ಕಳ್ಳರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಪ ಯಂತಿ—ಓಡಿಹೋಗುವರು, ಕಾಣದಂತೆ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವರು.

ನಕ್ಷತ್ರಾ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ದೇವಗೃಹಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ದೇವಗೃಹಾ ನೈ ನಕ್ಷತ್ರಾನಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨-೬) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಯೋ ನಾ ಇಹ ಯಜತೇಮುಂ ಲೋಕಂ ನಕ್ಷತೇ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ನಕ್ಷತ್ರತ್ವಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨-೫) ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಸುಕೃತಾಂ ನಾ ಏತಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಸಿ ಯನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ (ತೈ. ಸಂ. ೫-೪-೧-೩) ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದವರು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು. ಅವರೇ ನಮಗೆ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಸ್ಮರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ನಕ್ಷತೇರ್ಗತಿರ್ಮುಃ | ನೇಮಾನಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾಣಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ (ನಿ. ೩-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು. ಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರೆ ಧನವು. ಧನರೂಪವಾದ ಹಿರಣ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸತ್ಯರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು.

ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ; ಅಕ್ಷುಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು (ನಿ. ೧೨-೨೩).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಥಾ—ಇದು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದು. ಚಾದಯೋನುದಾತ್ತಾಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯಥೇತಿಸಾದಾಂತೆ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾದಿಘಟಕ ವಾದ ಯಥಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾ—ನಕ್ಷ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅಮಿಸ್ವಯಜಿ ಬಂಧಿ ಪತಿಭ್ಯೋಽತ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಇವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಣಕ್ಷ ಎಂದು ಇದರ ಸ್ವರೂಪ. ಕೋನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕ್ಸ್+ಆತ್ರನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ನಭ್ರಾಣ್ನಪಾತ್‌ನ್ನ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ನಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. “ನ ಕ್ಷರತಿ ನ ಸ್ತ್ರೀಯತೆ ಇತಿ ವಾ ನಕ್ಷತ್ರಮ್ | ಸ್ತ್ರೀಯತೇಃ ಕ್ಷರತೇ ವಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಿತಿ ನಿಪಾತ್ಯತೆ” (ಕಾ. ೬-೩-೭೫) ಸಂಚಲಿಸದೇ ಇರುವುದು ಅಥವಾ ನಾಶವಾಗದಿರುವುದು ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂದು ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ನಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಳಾಗೆ ನ ಲೋಪವಾಗದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನೂ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕ್ಷಯೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ನಿಪಾತಿತಶಬ್ದವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ನಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ನಕ್ಷತ್ರ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಶಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿ ಗೆ ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತವಾದ ನಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತಲಕ್ಷಣ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ನಲೋಪವಾದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಂತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಇ+ಯಂತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಣೋಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಅಚಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಜಾಗೆ ಅಪವಾದವಾದ ಯಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಬಂದರೆ ಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಾಯ—ಸೂರಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೂರ+ಎ ಎಂದಿರು ವಾಗ ಜೇರ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಿಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸೂರಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ ವಕ್ತೃವ್ಯಾ (ಪಾ. ಮ. ೨-೩-೬೨-೧) ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಆಗಮನ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ—ವಿಶ್ವಂ ಚಪ್ಪೇ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಃ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಚಕ್ಷಿಜ್ ವೃತ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು ಆದಾದಿ 'ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶನಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಚಪ್ಪೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೨) ಚಕ್ಷಿಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷಸ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶಿವ್ದದ್ವಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ತಿಜ್ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರತಕ್ಕ ಖ್ಯಾಇಾದೇಶವು ಚಕ್ಷಿಜ್ಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ ವಕ್ತೃವ್ಯಾ ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಚನದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅದೃಶ್ರಮಸ್ಯ ಕೇತವೋ ವಿ ರಶ್ಮಯೋ ಜನಾ ಅನು |

ಭ್ರಾಜಂತೋ ಅಗ್ನಯೋ ಯಥಾ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅದೃಶ್ರಂ | ಅಸ್ಯ | ಕೇತವಃ | ವಿ | ರಶ್ಮಯಃ | ಜನಾನ್ | ಅನು |

ಭ್ರಾಜಂತಃ | ಅಗ್ನಯಃ | ಯಥಾ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಾ ರಶ್ಮಯೋ ದೀಪ್ತಯೋ ಜನಾನನು ವ್ಯದೃಶ್ರಂ | ಜಾತಾನ್ಸರ್ವಾನನುಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರೇಕ್ಷಂತೇ | ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಪ್ರಕಾಶಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಭ್ರಾಜಂತೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಅಗ್ನಯೋ ಯಥಾ ಅಗ್ನಯ ಇವ || ಅದೃಶ್ರಂ | ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ | ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ | ಇರಿತೋ ನಾ | ಪಾ. ೩-೧-೫೭ | ಇತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ | ರುಡಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ

ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೧-೮ | ಇತಿ ರುಜಾಗಮಃ | ಅತಃ ಏನ ಬಹುಲವಚನಾದ್ಯದೈಶೋಜಃ ಗುಣಃ
ಇತಿ ಗುಣಾಭಾವ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತೀತಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಸ್ಯೋತ್ತಮ-
ಪುರುಷೈಕವಚನಾದೇಶಃ | ಪ್ರಥಮಪುರುಷಾಂತ ಏವ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರೂಯತೇ | ಅದೈಶ್ಯನ್ನಸ್ಯ ಕೇತವಃ |
ಅಥ. ೧೩-೧-೧೮ | ಇತಿ | ಜನಾನಿತ್ಯಸ್ಯ ನಕಾರಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ರುತ್ವಯತ್ಪಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ |
ಭ್ರಾಜಂತಃ | ಶಸಃ ಪಿತ್ವಾದಿನುಬಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಭಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಸೂಕ್ತದೇವನ | ಕೇತವಃ—(ಆಗಮನವನ್ನು) ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ | ರಶ್ಮಯಃ—ಕಿರಣಗಳು |
ಭ್ರಾಜಂತಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ | ಅಗ್ನಿಯೋ ಯಥಾ—ಅಗ್ನಿಗಳಂತೆ | ಜನಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ
ಅನು—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ | ವಿ ಅದೈಶ್ರಂ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತವೆ. (ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂಕ್ತನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸೂಕ್ತನೇ ಆಗಮನವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೂಚಿಸುವ
ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

High illuminating rays are seen among men like blazing fires.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಾಃ—ಕೇತುಶಬ್ದವು ಪ್ರಜ್ಞಾವಾಚಕವು. (ನಿ. ೩-೧೩) ಇಲ್ಲಿ ಕೇತವಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ರಶ್ಮಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೇತವಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನನನ್ನಂಟುಮಾಡುವ,
ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೂರ್ಯ
ರಶ್ಮಿಗಳ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ
ಕೇತವಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅದೈಶ್ರಂ ರಶ್ಮಯಃ ಜನಾನ್ ಅನು—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಜನರನ್ನು ನೋಡುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ
ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಬೆಳಕಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜನರು
ಪ್ರಪಂಚವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಭ್ರಾಜಂತೋ ಅಗ್ನಿಯೋ ಯಥಾ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು
ಯಾವರೀತಿ ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೂ ಸಹ ಸಮಸ್ತಪ್ರಪಂಚವನ್ನು
ಬೆಳಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದೃಶ್ಯಮ್—ದೃಶಿಂ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಭಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ರ್ಛಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಿಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶ್+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಚಿಲುಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇರಿತೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶಿಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರ್ ಎಂಬುದು ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಇರಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ದೃಶ್+ಅ+ಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಿಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮) ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೀಞೋರುರ್ಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಜ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಆಡಾಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದರೆ ಅದೃಶ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಋದ್ಯಶೋಜ್ ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಬಹುಲಿಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದೃಶ್ಯನ್ನ ಸ್ಯ ಕೇತವಃ (ಅ. ಸ. ೧೩-೭-೧೮) ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಾಠವಿರುತ್ತದೆ.

ಜನಾನ್—ಆತೋಽಟಿ ನಿಶ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯತ್ವಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವದ ಹಿಂದೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನಾ ಎಂದು ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭ್ರಾಜಂತಃ—ಭಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಚಃ ಶತೈಶಾನಚಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಜ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ಎಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಜತ್ ಎಂದು ತಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದೇಶಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ ಬಂದರೆ ಭ್ರಾಜನ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭ್ರಾಜಂತಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ವ ವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕದಸಿ ಸೂರ್ಯ |

ವಿಶ್ವಮಾ ಭಾಸಿ ರೋಚನಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತರಣಿಃ | ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ | ಜ್ಯೋತಿಃಕೃತ್ | ಅಸಿ | ಸೂರ್ಯ |

ವಿಶ್ವಂ | ಅ | ಭಾಸಿ | ರೋಚನಂ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಜಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷು ಶುನಾಸೀರ್ಯೇ ಪರ್ವಣ್ಯಸ್ತಿ ಸೂರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ | ತಸ್ಯ ತರಣಿರಿತ್ಯೇ-
ಷಾನುನಾಕ್ಯಾ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರತಂ | ತರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಶ್ಚೈತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಮಿತಿ ಯಾ-
ಜ್ಯಾನುನಾಕ್ಯಾಃ | ಅ. ೨-೨೦ | ಇತಿ | ತಥಾತಿಮೂರ್ತಿನಾನ್ಮೈಕಾಹೇ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷೇ ಸೌರೇಷ್ವಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಾ |
ತಸ್ಯಾಮಪ್ಯೇಷಾನುನಾಕ್ಯಾ | ಅತಿಮೂರ್ತಿನೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ನಮೋ ನಮೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ
ಸ್ತರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ | ಅ ೯-೮ | ಇತಿ

ಹೇ ಸೂರ್ಯ ತ್ವಂ ತರಣಿಸ್ತರಿತಾ ಅನೇನ ಗಂತುಮಶಕ್ಯಸ್ಯ ಮಹತೋಽಧ್ವನೋ ಗಂತಾಸಿ |
ತಥಾ ಚ ಸ್ಮರ್ಯತೇ | ಯೋಜನಾನಾಂ ಸಹಸ್ರೇ ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಶತೇ ದ್ವೇ ಚ ಯೋಜನೇ | ಏಕೇನ ನಿಮಿ-
ಷಾರ್ಧೇನ ಕ್ರಮಮಾಣ ನಮೋಽಸ್ತು ತ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಉಪಾಸಕಾನಾಂ ರೋಗಾತ್ತಾರಯಿತಾಸಿ |
ಅರೋಗ್ಯಂ ಭಾಸ್ವರಾದಿಚೈದಿತಿ ಸ್ಮರಣಾತ್ | ತಥಾ ವಿಶ್ವದರ್ಶತೋ ವಿಶ್ವೈಃ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿರ್ದರ್ಶ-
ನೀಯಃ | ಅದಿತ್ಯದರ್ಶನಸ್ಯ ಚಂಡಾಲಾದಿದರ್ಶನಜನಿತಪಾಪನಿರ್ದರಣಹೇತುತ್ವಾತ್ | ತಥಾ ಚಾಪ-
ಸ್ತಂಬಃ | ದರ್ಶನೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ದರ್ಶನಮಿತಿ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಂ ಸಕಲಂ ಭೂತಜಾತಂ ದರ್ಶತಂ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಂ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಥಾ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕತ್ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಕರ್ತಾ |
ಸರ್ವಸ್ಯ ವಸ್ತುನಃ ಪ್ರಕಾಶಯಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಚಂದ್ರಾದೀನಾಂ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಕಾಶಯಿತಾ | ರಾತ್ರೌ
ಹ್ಯಬ್ಹಯೇಷು ಚಂದ್ರಾದಿಬಿಂಬೇಷು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಾಃ ಪ್ರತಿಫಲಿತಾಃ ಸಂತೋಽಂಧಕಾರಂ ನಿವಾರ-
ಯಂತಿ ಯಥಾ ದ್ವಾರಸ್ಯ ದರ್ಶನೋಪರಿ ನಿಪತಿತಾಃ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯೋ ಗೃಹಾಂತರ್ಗತಂ ತನೋ ನಿವಾರ-
ಯಂತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ರೋಚನಂ ರೋಚಮಾನಮಂತರಿಕ್ಷಮಾ
ಸಮಂತಾಽದ್ಭಾಸಿ | ಪ್ರಕಾಶಯಸಿ || ಯದ್ವಾ | ಹೇ ಸೂರ್ಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿತಯಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಪರ-
ಮಾತ್ಮನ್ ತರಣಿಃ ಸಂಸಾರಾಬ್ಧೇ ಸ್ತಾರಕೋಽಸಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ವಿಶ್ವದರ್ಶತೋ ವಿಶ್ವೈಃ ಸರ್ವೈರ್ಮುಮು-
ಕ್ಷುಭಿರ್ದರ್ಶತೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರ್ತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಧಿಷ್ಠಾನಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೇ ಹ್ಯಾರೋಹಿತಂ ನಿವ-
ರ್ತತೇ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕತ್ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಸೂರ್ಯಾದೇಃ ಕರ್ತಾ | ತಥಾ ಚಾವ್ನಾಯತೇ | ಚಂದ್ರಮಾ

ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ | ತೈ ಆ. ೩-೧೨-೬ | ಇತಿ | ಈದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಚಿದ್ರೂಪತಯಾ ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಂ ದೃಶ್ಯಜಾತಂ ರೋಚನಂ ರೋಚನಮಾನಂ ದೀಪ್ಯಮಾನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಭಾಸಿ | ಪ್ರಕಾಶಯಸಿ | ಚೈತನ್ಯಸ್ಪುರಣೇ ಹಿ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ದೃಶ್ಯತೇ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ತನೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ | ಕ. ಉ. ೫-೧೫ | ಇತಿ | ತರಣಿಃ | ತ್ವಂ ವನತರಣಿಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾದರ್ಶಸೃಭೃದ್ಭವ್ಯಶ್ಯವಿತ್ಯಾಭ್ಯಾಂನಿರಿತ್ಯನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜ್ಯೋತಿಃ ಕರೋತಿತಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಯೇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ಭಾಸಿ | ಭಾ ದೀಪ್ತ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಲ್ಲಟ್ಯ-ದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ (ನೀನು) | ತರಣಿಃ—(ಇತರರಿಂದ ಹೋಗಲಶಕ್ಯವಾದ ಮಹಾ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ) ಸಂಚರಿಸುವವನಾಗಿ ಅಥವಾ (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರನ್ನು ರೋಗದಿಂದ) ದಾಟಿಸುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. (ಹಾಗೆಯೇ) ವಿಶ್ವದರ್ಶಕಃ—ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ ನೋಡಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನು (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ನಿತ್ಯಂ—ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ರೋಚನಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಆ ಭಾಸಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, ನೀನು ಇತರರಿಂದ ಹೋಗಲಶಕ್ಯವಾದ ಮಹಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಥವಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಭಕ್ತರನ್ನು ರೋಗದಿಂದ ದಾಟಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಗೋಚರನು. ಅಥವಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು. ಅಥವಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ತುಂಬಿ ಅದನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು.

ಅಥವಾ

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯ—(ಅಂತರ್ವ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ) ಸಕಲವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ (ನೀನು) | ತರಣಿಃ—(ಸಂಸಾರಸಾಗರದಿಂದ) ದಾಟಿಸುವವನಾಗಿ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೀನು) | ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ—(ನೋಕ್ಷವನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವ) ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವವನು | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್—ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು (ಈ ರೀತಿ ಚಿದ್ರೂಪಿಯಾದ ನೀನು) | ನಿತ್ಯಂ—ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ | ರೋಚನಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ | ಆ ಭಾಸಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತೀಯೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಸಕಲವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ನೀನು ಸಕಲರನ್ನೂ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆವೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವರು. ನೀನು ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಚಿದ್ರೂಪಿಯಾದ ನೀನು ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸುವಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O Surya, you overtake all in speed ; you are visible to all ; you are the source of light ; you shine throughout the whole firmament.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿನ್ಯಾಸವು ಚಾತುರ್ವಿಧವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೈಹಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲವೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ತೆರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತೆರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶಶ್ಚಿತ್ತಂ ದೇನಾನಾಮುದೇಗಾದೀಕಮಿತಿ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೨-೨೦) ಮತ್ತು ಅತಿಮೂರ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸೌರೇಷ್ಟಿಯು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅತಿಮೂರ್ತಿನಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ನಮೋ ನಮೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಸ್ತೆರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವಿವರಿಸುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಒಂದು—ಶ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಸೂರ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ; ಮತ್ತೊಂದು—ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ.

ತೆರಣಿಃ—ಇತರರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು. ೨೨೦೨ ಯೋಜನಗಳ ದೂರವನ್ನು ನಿರ್ಮೇಷಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ (ಒಂದು ರೆವೈ ಹೊಡೆಯುವಷ್ಟು ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಸೂರ್ಯನಿಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ತರಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿ—ಬೇಗನೆ, ತೀವ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ಅಥವಾ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ (ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ) ಅನೇಕ ರೋಗಗಳು ವಾಸಿಯಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ (ಮತ್ತು ಸಸ್ಯವರ್ಗದ) ಆರೋಗ್ಯಕ್ಕೂ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೂ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವೆಂದು ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅನುಭವವೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ರೋಗನಿವಾರಕನೆಂದು ಹೇಳುವುದು

ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆರೋಗ್ಯಂ ಭಾಸ್ಕಾರಾದಿಚೈತ್ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜೀವರುಗಳನ್ನು ಸಂಸಾರನಾಗರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಶ್ವದರ್ಶತೇ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ ನೋಡಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತರೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವರು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನೋಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪಾಪಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತರೂಪವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ ದೋಷನಿವಾರಣೆ ಯಾಗುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣದೆ ಮಾಡುವ ಲೋಪದೋಷಗಳ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ “ಜ್ಯೋತ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ಪೃಥೇ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಪಠನವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ—ಸರ್ವೈರ್ಮುಕ್ತುಭಿದ್ರೌಷ್ಟವ್ಯಃ ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದಲೂ ನೋಡಲ್ಪ ಡುವ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲಾಷಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಬಯಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು. ಸೂರ್ಯ ನಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ಬೆಳಕು ದೊರಕುವುದು. ಸೂರ್ಯನೇ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಬೆಳಕು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಭೂತನಾದವನು. ಸೂರ್ಯನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶವೂ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ ಚಂದ್ರಬಿಂಬಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಬಿದ್ದು ಅವು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿ ಆ ಬೆಳಕು ನಮಗೆ ಕರೋಕ್ಷರೂಪದಿಂದಲೂ ದೊರಕುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಬೆಳಕಿಗೂ ಮೂಲವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಜ್ಯೋತೀರೂಪ ಮಂಡಲಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. “ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ (ತೈ. ಅ. ೩-೧೨-೬) ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ವಿಶ್ವಮಾ ಭಾಸಿ ರೋಚಿನಂ—ಇಲ್ಲಿ ರೋಚಿನಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಸೂರ್ಯನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬೆಳಗುವನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಬೆಳಗುವನು. (ಪ್ರೇರಿಸುವನು) ಎಂದು “ತಮೇನ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ನಿಭಾತಿ” ಎಂದು ಕರೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತರಣಿಃ—ತ್ವ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಣಿಚ್ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಣಿಜರ್ಥವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅರ್ತಿ ಸ್ಯ ಭೃ ಧೃ ಧಮ್ಯಶ್ಯ-ವಿತ್ಯಭ್ಯೋನಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೩೬೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯ+ಅನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂಧರೆ ತರಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತರಣಿಃ ಎಂಬುದು ಮದ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್—ಜ್ಯೋತಿಃ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. (ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಪದವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ) ಕ್ವಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕೃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತ್ ತುರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕೃತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಯೋತಿಃ ಕೃತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನ್ಮತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಇಸ್, ಉಸ್‌ಗಳ ವಿಸರ್ಜನೀಯಕ್ಕೆ (ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗ ಪವರ್ಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸತ್ಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾಸಿ—ಭಾ ದೀಪೌ ಅದಾದಿ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಷೇಷವನ್ನು ಧಾತ್ವರ್ಥದ ಮಧ್ಯೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಪ್ರಸ್ತವಾದರೆ ಅದಿಪ್ರೆಚ್ಛತಿಚ್ಛಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾಬುದೇಷಿ ಮಾನುಷಾನ್ |
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಶ್ಚಂ ಸ್ವರ್ಗೇ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ | ದೇವಾನಾಂ | ವಿಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ | ಉತ್ | ಏಷಿ | ಮಾನುಷಾನ್ |
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ | ವಿಶ್ವಂ | ಸ್ವಃ | ದೃಶೇ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೂರ್ಯ ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶೋ ಮರುನ್ಮಾಮುಕಾನ್ದೇವಾನ್ | ಮರುತೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೫-೭ | ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ತಾನ್ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಾನ್ದೇವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾದೇಷಿ | ತಾನ್ಪ್ರತಿಗಚ್ಛನ್ನದಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ತೇಷಾಮುಭಿಮುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಮಾನುಷಾನ್ಮಾನುಷಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾದೇಷಿ | ತೇಽಪಿ ಯಥಾಸ್ಮದಭಿಮುಖ ಏವ ಸೂರ್ಯ ಉದೇಶೀತಿ ಮನ್ಯಂತೇ | ತಥಾ ವಿಶ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗೋಕಂ ದೃಶೇ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾದೇಷಿ | ಯಥಾ ಸ್ವ-

ಲೋಕನಾಸಿನೋ ಜನಾಃ ಸ್ವಸ್ವಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಥೋದೇಷೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ |
ಲೋಕತ್ರಯವರ್ತಿನೋ ಜನಾಃ ಸರ್ವೇಽಸಿ ಸ್ವಸ್ವಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸೂರ್ಯಂ ಪಶ್ಯಂತೀತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾ-
ಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವ ಏವ ಮನ್ಯತೇ ಮಾಂ ಪ್ರತ್ಯುದಗಾದಿತಿ || ಪ್ರತ್ಯಜ್ | ಪ್ರತ್ಯಂಚತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ |
ಅನ್ಯು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ | ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಉಗಿದಚಾಮಿತಿ
ನುಮ್ | ಹಲ್ಬಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ್ | ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದುಪಧಾದೀರ್ಘನ
ಲೋಪಯೋರಭಾವಃ | ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ | ಪಾ. ೮-೨-೬೨ | ಇತಿ ಕುತ್ವಂ | ಅನಿಗಂತೋಽಂಚತಾ |
ಪಾ. ೬-೨-೫೨ | ಇತ್ಯನಿಗಂತ ಇತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಾಭಾವೇ ಕೃದುತ್ಪರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಏಷಿ | ಇಣ್ ಗತಾ | ಸಿಸ್ಯದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛೋ ಲುಕ್ | ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ
ಷತ್ವಂ | ಸ್ವಃ | ಸುಪೂರ್ವಾದರ್ತೇರ್ವಿಚ್ | ಗುಣೇ ಯಣಾದೇಶಃ | ನೃಜ್ ಸ್ವರಾ ಸ್ವರಿತಾ ಚೇತಿ ಸ್ವಂತ್-
ತ್ವಂ | ದೃಶೇ | ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚೇತಿ ತುಮರ್ಥೇ ನಿಸಾತಿತಃ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ—(ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, ನೀನು) ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮರುದ್ದೇವ-
ತೆಗಳ | ಪ್ರತ್ಯಜ್—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಉದೇಷಿ—ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಮಾನುಷಾ ಪ್ರತ್ಯಜ್—ಮನು-
ಷ್ಯರಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ) | ವಿಶ್ವಂ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ | ಸ್ವಃ—ಸ್ವರ್ಲೋಕಕ್ಕೆ | ದೃಶೇ—
ಗೋಚರವಾಗಲು | ಪ್ರತ್ಯಜ್—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, ನೀನು ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಸಕಲಮಾನವ-
ರಿಗೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸ್ವರ್ಲೋಕಕ್ಕೂ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗುವಂತೆ ಉದ-
ಯಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

You rise opposite to Maruts (or divine beings) opposite to the men and
opposite to all the heaven that they may see.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರತ್ಯಜ್—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಎದುರಾಗಿ.

ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿ ಈ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಮರುತೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೫-೭) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಗಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಸ್ವೇ—ಹೇ ಅದಿತ್ಯ, ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯನೇ. ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೧೪).

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಾಗ ಭೂಲೋಕಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಜನ ರೆಲ್ಲರೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವರು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳನ್ನು ಬೆಳಗುವನು.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು—ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞದಂ ಸರ್ವಮುದೇಷಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞದಂ ಜ್ಯೋತಿರುಚ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞದಂ ಸರ್ವಮಭಿವಿಶತ್ಯಸೀತಿ || (ನಿ. ೧೨-೨೪) ಎಂದಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು—ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಸ್ತಾಃ ಕೃತ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ತಾಸಾಂ ಉದೇಷಿ ಮಾನುಷಾನ್ ಚೈವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ಕೃತ್ವಾ ತೇಷಾಮಪಿ ಪುರಸ್ತಾದೇವ ಉದೇಷಿ | ಕಿಂ ಬಹುನಾ ಹೇ ಸ್ವಃ ಅದಿತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಆತ್ಮನಃ ಕೃತ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾದುದ್ಯನ್ ಸರ್ವಮಭಿವಿಶತ್ಯಸೀತಿ || ಇದರ ಅರ್ಥವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ—ಪ್ರತಿ ಅಂಚತಿ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ. ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಚಲಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್ ಸೃಗ್ಧಿಗುಷ್ಟಿಗಂಚುಯುಜಿಕ್ಪಂಚಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತ. ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ಸುಪ್ ಲುಕ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ (೧-೨-೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಚು ಎಂದು ಧಾತುವು ಉಗಿತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಿದೇಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಾತೋಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿದರೂ ಅಚಾಂ ಎಂದು ಲುಪ್ತನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವನ್ನು ಪುನಃ ಉಪಾದಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯನ್‌ಚ್+ಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತ್ಯವಾದ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತಲಕ್ಷಣ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವೂ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೨) ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದರಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ (ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ) ಕುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ಸಂಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ

ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಿಗಂತೇಽಂಚಿತೌ ವ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫.೨) ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಚುಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತಭಿನ್ನವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ವಕಾರಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳು ಇತ್ಯಾಗುವುದರಿಂದ ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಚುಧಾತುವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದು ಇಗಂತವಾದುದರಿಂದ ತದ್ಭಿನ್ನವಾದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞೆ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಷಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರವಾಗಿ ಬಂದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇ+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಗಂತಲಕ್ಷಣಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಃ—ಸು ಎಂಬುದು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಉಪಪದ. ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು+ಆರ್+ವಿಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು+ಆರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಸಾನನಿಮಿತ್ತಕ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಸ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನ್ಯಜಸ್ವರಾ ಸ್ವರಿತಾ ಚ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೃಶೆ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಶೆ ಎಂದು ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ದ್ರಷ್ಟುಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಶೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾ ಅನು |

ತ್ವಂ ವರುಣ ವಶ್ಯಸಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇನ | ಪಾವಕ | ಚಕ್ಷಸಾ | ಭುರಣ್ಯಂತಂ | ಜನಾನ್ | ಅನು |

ತ್ವಂ | ವರುಣ | ವಶ್ಯಸಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಾವಕ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶೋಧಕ ವರುಣಾನಿಷ್ಪನ್ನವಾರಕ ಸೂರ್ಯ ತ್ವಂ ಜನಾನ್ ಜಾತಾನ್ಪ್ರಾ-
ಣನೋ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಧಾರಯಂತಂ ಪೋಷಯಂತಂ ವೇಮಂ ಲೋಕಂ ಯೇನ ಚಕ್ಷುಸಾ ಪ್ರಕಾಶೇ-
ನಾನು ಪಶ್ಯಸಿ ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಕಾಶಯಸಿ | ತಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ಸ್ತುಮ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ |
ಉತ್ತರಸ್ಯಾಮೃಜಿ ಸಂಬಂಧಃ | ತೇನ ಚಕ್ಷುಸಾ ವೈಷೀತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತಂ | ತತ್ತೇ
ವಯಂ ಸ್ತುಮ ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷೋಽಪಿ ಪೋತ್ತರಸ್ಯಾ ಮನ್ವಯಸ್ತೇನ ವೈಷೀ | ನಿ. ೧೨-೨೨ | ಇತಿ ||
ಭುರಣ್ಯಂತಂ | ಭುರಣ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಕಂಡ್ವಾದಿತ್ವಾದ್ಯಕ್ | ತತಃ ಶತರಿ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ |
ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಯಕ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವರುಣ | ವೃಜಾ ವರಣೇ |
ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೃದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ | ಉ. ೩-೫೩ | ಇತ್ಯುನನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತ್ರ
ವರುಣಶಬ್ದೇನಾದಿತ್ಯ ಏವೋಚ್ಯತೇ | ತಥಾ ಜಾನ್ಯತ್ರಾಮ್ನಾತಂ | ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾ-
ಮಿತಿ | ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಧಾತಾ ಜಾರ್ಯಮಾ ಚ | ತೈ. ಅ. ೧-೧೩-೩ | ಇತಿ ಚ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪಾವಕ—(ಸಕಲವನ್ನೂ) ಶುದ್ಧಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ | ವರುಣ—ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವವನಾ-
ಗಿಯೂ ಇರುವ ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಜನಾನ್—ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ
ಭುರಣ್ಯಂತಂ—ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿರುವ ಅಥವಾ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಲೋಕವನ್ನು | ಯೇನ ಚಕ್ಷುಸಾ—ಯಾವ
ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ | ಅನು ಪಶ್ಯಸಿ—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತೀಯೋ (ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಆ ಪ್ರಕಾ-
ಶವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೀವೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, ನೀನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಅನಿಷ್ಟದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡಿರುವ ಅಥವಾ ಪೋಷಿಸುವ ಈ
ಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ನಾವು ಸ್ತೋತ್ರ
ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

With that light with which you, the purifier and defender from evil,
look upon this world full of living beings.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭುರಣ್ಯಂತಂ—ಭುರಣ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಧಾರಯಂತಂ | ಪೋಷಯಂತಂ ವಾ ||
ಜನರನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಧರಿಸುವ (ಕಾಪಾಡುವ).

ವರುಣ—ವೃಷಾ ವರಣೇ | ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಕ | ಜನರ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು (ಪಾಪಗಳನ್ನು) ನಿವಾರಿಸುವವನು. ವರುಣಶಬ್ದವು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ತಸ್ಮೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೨) ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾಚಾರ್ಯಮಾ ಚ (ತೈ. ಆ. ೧-೧೩-೩) ಎಂಬ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮುಸ್ಸರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.—

ಭುರಣ್ಯುರಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ | ಭುರಣ್ಯುಃ ಶಕುನಿಭೂರಿಮಧ್ವಾನಂ ನಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ ವೋಲ್ವಾ ತತ್ಸಂಪಾತೀ ಭುರಣ್ಯುರನೇನ ಪಾವಕಖ್ಯಾತೇನ | ಭುರಣ್ಯಂ
ತಂ ಜನಾನ್ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣಹತ್ಯಸಿ | ತತ್ತೇ ವಯಂ ಸ್ತುಮ ಇತಿ ವಾಕ್ಯ
ಶೇಷಃ || (ನಿ. ೧೨-೨೨)

ಭುರಣ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರ-ಬೇಗನೆ, ಶ್ರೀಘವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ವೇಗವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ಇಂತಹ ನೀನು ಜನರನ್ನು ನೋಡುವೆ ಎಂದರೆ ಜನರು ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡುವರು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿ ಏಷಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಬೇಕಾದರೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಯೇನ ಚಕ್ಷಸಾ ವ್ಯೇಷಿ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಎಂದು ಉತ್ತರ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಕ್ಷಸಾ—ಚಕ್ಷಿಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷಸ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಚಕ್ಷಿಜಃ ಖ್ಯಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖ್ಯಾಜಾ ದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುರಣ್ಯಂತಂ—ಭುರಣ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುರಣ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಶಪ್ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಗಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಭುರಣ್ಯು+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಕ್ಷ್ಯಭೇದದಿಂದ ಎರಡುಸಾರಿ ಅತೋಗುಣಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುರಣ್ಯುತ್ ಎಂಬ ತಾಂತಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಕ್ಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಶಿನಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರುಣ—ವೃಷ್ ವರಣೆ. ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಣೀಜರ್ಥವನ್ನು (ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು) ಧಾತ್ವರ್ಥದ ನಡುವೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಕೃ ವೃ ದಾರಿಭ್ಯಃ ಉನನ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವರುಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಃರವಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಹಿ. ಕುಸ್ವಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಏಜಿಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುಧೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವರುಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಅಭಿಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಜಾಯೇತಾಮ್ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೨) ಇತಿ | ತೈತ್ತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರುಣಶಬ್ದದಿಂದ ಅಭಿಹಿತನಾದವನು ಸೂರ್ಯನೇ. ಹಾಗೆಯೇ ತೈತ್ತರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ-ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಧಾತಾಚಾಯಮಾಚಿ (ತೈ. ಆ. ೧-೧೩-೩) ಎಂದು ಸೂರ್ಯನ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ದ್ಯಾಮೇಷಿ ರಜಸ್ಪೃಧ್ವಹಾ ಮಿಮಾನೋ ಅಕ್ತುಭಿಃ |

ಪಶ್ಯನ್ಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ದ್ಯಾಂ | ಏಷಿ | ರಜಃ | ಸೃಧು | ಅಹಾ | ಮಿಮಾನಃ | ಅಕ್ತುಃ | ಭಿಃ |

ಪಶ್ಯನ್ | ಜನ್ಮಾನಿ | ಸೂರ್ಯ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೂರ್ಯ ತ್ವಂ ಪೃಥು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ರಜೋ ಲೋಕಂ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಯಾಸ್ತಃ | ನಿ. ೪-೧೯ | ಕಂ ಲೋಕಂ | ದ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಂ | ವ್ಯೇಷಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛಸಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಹಾಹಾನ್ಯಕ್ತುಭಿಃ ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಸಹ ಮಿಮಾನ ಉತ್ಪಾದಯನ್ | ಅದಿತ್ಯಗತ್ಯಧೀನತ್ವಾದಹೋರಾತ್ರವಿಭಾಗಸ್ಯ | ತಥಾ ಜನ್ಮಾನಿ ಜನನವಂತಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಪಶ್ಯನ್ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ | ರಜಸ್ಪೃ-

ದ್ವಿತೀಯ ಶ್ಲೋಕದ ಸಿ ವಾಸ್ತವ್ಯೋದಿತಯೋಃ | ಸಾ ೪-೩-೪೯ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ | ಅಹಾ |
ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಮಿಮಾಂಸಃ | ಮಾಜ್ ಮಾನೇ | ಜಾಹೋತ್ಯಾದಿಕಃ | ಶಾನಚಿ
ಶ್ಲೋ ದ್ವಿಭಾವೇ ಭೃಗಾಮಿದಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂ | ಶ್ಲೋ ಭೃಸ್ತಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾ-
ನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಜನ್ಮಾನಿ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ
ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) ಅಹಾ—ಹಗಲುಗಳನ್ನು | ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ರಾತ್ರಿ
ಗಳಿಂದಿಗೆ | ಮಿಮಾಂಸಃ—ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಜನ್ಮಾನಿ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ |
ಪಶ್ಯನ್—ಬೆಳಗುತ್ತ | ಪೃಥು—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದ್ಯಾಂ ರಜಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ | ವಿ ಏಷಿ—
ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಗತ್ಯಧೀನಗಳು. ನಿನ್ನ ಸಂಚಾರಗಳಿಂದ
ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತ ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗುತ್ತ
(ನೋಡುತ್ತಾ) ನೀನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

You travel through the vast space of the firmament, measuring days
and nights and observing all creatures.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ಯಾಂ ರಜಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನು ರಜಃ ಎಂದರೆ ಲೋಕವು. ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯು-
ಚ್ಯಂತೆ (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ ವಚನವಿರುವುದು.

ಮಿಮಾಂಸಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ | ಅಳತೆಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಮನಾಗಿ
ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣವು ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಜ್‌ಧಾತುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು.

ಅಹಾ ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ಹಗಲುಗಳನ್ನು ರಾತ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಸಮನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ
ಕಾಲಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜನ್ಮಾನಿ—ಜನನವಂತಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ—ಹುಟ್ಟಿದ ಅಥವಾ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು;
ಸೂರ್ಯನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
ನೋಡುವವನು ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು—“ವೈಷಿ ದ್ಯಾಂ ರಜಶ್ಚ ಸೃಥು ಮಹಾಂತಂ ಲೋಕಮಹಾನಿ ಚ ವಿಮಾನೋ ಅಕ್ತುಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಃ ಸಹ ಪಶ್ಯನ್ ಜನ್ಮಾನಿ ಜಾತಾನಿ ಸೂರ್ಯ” ಎಂದಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗೂ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಜಸ್ಸೃಥು—ರಜಃ ಸೃಥು ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸಿ ವಾಪ್ರೇಮ್ರೇಡಿತ್ತಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೯) ಪ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಅಮ್ರೇಡಿತ್ತವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಕವರ್ಗ ಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧ್ಯಾನೀಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಜಸ್ಸೃಥು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹಾ—ಅಹನ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಸಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತಾಂಗದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹಾನ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಶಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪಬಂದರೆ ಅಹಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಿಮಾನಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೆ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಜುತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ. ಅಟಃ ಶತ್ಯಶಾನಜಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾನಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾಮಾ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭೃಷಾಮಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಭೃಷ್ ಮಾಜ್ ಓಹಾಜ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಮಾ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಟ್ ಭಿನ್ನ ಅಜಾದಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ ಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಮಾನಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದ.

ಜನ್ಮಾನಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮನ್ ಎಂದು ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಸಿಗೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಆಂಗದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿತ್ಯಾತಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಾನಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಪ್ತ ತ್ವಾ ಹರಿತೋ ರಥೇ ವಹಂತಿ ದೇವ ಸೂರ್ಯ |

ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ ವಿಚಕ್ಷಣ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಪ್ತ | ತ್ವಾ | ಹರಿತಃ | ರಥೇ | ವಹಂತಿ | ದೇವ | ಸೂರ್ಯ |

ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ | ವಿಚಕ್ಷಣ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೂರ್ಯ ದೇವ ದ್ಯೋತಮಾನ ವಿಚಕ್ಷಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಯಿತಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಹರಿತೋಽತ್ಯಾ ರಸಹರಣಶೀಲಾ ರತ್ನಯೋ ನಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ವಹಂತಿ | ಪ್ರಾಪಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಂ | ರಥೇ-
ವಸ್ಥಿತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ | ಶೋಚೀಂಷಿ ತೇಜಾಂಸ್ಯೇವ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಶಾ ಇವ ದೃಶ್ಯಂತೇ
ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಂ | ಹರಿತ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಶ್ಚಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಹರಿತ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯೇತಿ ನಿಘಂಟಾವುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||
ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಅರ್ಚಿಶುಚಿದೃಶ್ಯಸೀತ್ಯಾದಿನೇಸಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಸ
ಏವ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಸರತ್ವೇನ ಶಿಷ್ಯತೇ | ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪರಪದಸ್ಥಸ್ಯೇತಿ ವಿಸರ್ಜ-
ನೀಯಸ್ಯ ಪತ್ತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ | ವಿಚಕ್ಷಣ—(ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ
ನಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ಸೂರ್ಯ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವವನೂ (ಮತ್ತು) | ಶೋಚಿ-
ಷ್ಯೇಶಂ—ಕೂದಲುಗಳಂತಿರುವ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸಪ್ತ ಹರಿತಃ—ಹರಿತ್ತು
ಗಳೆಂಬ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಅಥವಾ ಜಲವನ್ನು ಹೀರತಕ್ಕ ಕಿರಣಗಳು | ವಹಂತಿ—ಹೊರುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ, ನೀನು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಕನು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು
ವವನು. ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸೇ ನಿನಗೆ ತಲೆಯ ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು
ಹರಿತ್ತುಗಳೆಂಬ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಅಥವಾ ರಸವನ್ನು ಹೀರತಕ್ಕ ಕಿರಣಗಳು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಸಂಚರಿ
ಸುತ್ತವೆ.

English Translation.

Divine and light-spreading Surya, your seven horses (mares) bear you bright-haired in your car.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಪ್ತ ಹರಿತಃ—ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳಿರುವವು. ಈ ಕುದುರೆಗಳು ಹರಿದ್ವರ್ಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಹರಿತ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂಬ ಯಾಸ್ಯರ ವಚನದಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರಿತಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹರಿತಃ ಎಂದರೆ ಕಿರಣಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೇ ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ವಾರದ ಏಳು ದಿನಗಳೇ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ—ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಶೋಚೀಂಷಿ ತೇಜಾಂಸ್ಯೇವ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಶಾ ಇವ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಸ ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳು ಕೂದಲಿನಂತೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕೂದಲುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು ಎಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಹಂತಿ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣಿ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಹಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶವ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಮ್—ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅರ್ಚಿಶುಚಿಹೃಸ್ಯಸಿಛಾದಿಭೃದಿಭ್ಯ ಇಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಚ್+ಇಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಧಾಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೋಚಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಶೋಚಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಚಿಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಚೀಂಷಿ ಕೇಶಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇನುತ್ಪತ್ತಿರಪದೇಶಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೋಚಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಪದದ ಇಸ್ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಮಾಸಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೋಚಿಷ್ಯೇಶಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರೋತ್ತರ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

—॥॥॥—

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಯುಕ್ತ ಸಪ್ತ ಶುನ್ಧ್ಯವಃ ಸೂರೋ ರಥಸ್ಯ ನಪ್ತ್ಯಃ |
ತಾಭಿಯಾತಿ ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಯುಕ್ತ | ಸಪ್ತ | ಶುನ್ಧ್ಯವಃ | ಸೂರಃ | ರಥಸ್ಯ | ನಪ್ತ್ಯಃ |
ತಾಭಿಃ | ಯಾತಿ | ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೂರಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರ್ಯಃ ಶುನ್ಧ್ಯವಃ ಶೋಧಿಕಾ ಅಶ್ವಸ್ತ್ರಿಯಃ ತಾದೃಶೀಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಯುಕ್ತ | ಸ್ವರಥೇ ಯೋಜಿತನಾನ್ | ಕೀದೃಶ್ಯಃ | ರಥಸ್ಯ ನಪ್ತ್ಯೋ ನ ಪಾತಯಿತ್ಯಃ | ಯಾಭಿಯುಕ್ತಾಭಿ ರಥೋ ಯಾತಿ ನ ಪತತಿ ತಾದೃಶೀಭಿರತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾಭಿಸ್ತಾಭಿ ರತ್ನಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯಯೋಜನೇನ ರಥೇ ಸಂಬದ್ಧಾಭಿಯಾತಿ | ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಛತಿ | ಅತಸ್ತಸ್ಮೈ ಹವಿರ್ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ || ಅಯುಕ್ತ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಸ್ವರತೇ ತ್ವಾತ್ಕರ್ತೃಭಿಸ್ತ್ರಾಯ ಅತ್ಮನೇಪದಂ | ಲುಜಾ ಚ್ಛೇಃ ಸಿಚ್ | ಏಕಾಚಿ ಇತಿ ಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಲಿಜಾ ಸಿಚಾ-ವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು | ಪಾ. ೧-೨-೧೧ | ಇತಿ ಸಿಚಃ ಕಿತ್ವಾಲ್ಪಘೂಷಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಝಲೋ ಝಲೀತಿ ಸಿಚಃ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ಶುನ್ಧ್ಯವಃ | ಶುನ್ಧ ವಿಶುದ್ಧ | ಯಜಿಮನಿಶುಂಧಿದ-ಸಿಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ | ಉ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶಸಿ ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮುಪ-ಸಂಖ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೬-೪-೭೭-೧ | ಇತ್ಯುವಜಾದೇಶಃ | ಸೂರಃ | ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ | ಉ. ೨-೨೪ | ಇತಿ ಕ್ರನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಪ್ತ್ಯಃ | ನ ಪಾತಯತೀತ್ಯರ್ಥೇ-ನಪ್ತುನೇಷ್ಟು | ಉ. ೨-೯೬ | ಇತ್ಯಾದಿನೋಣಾದಿಷು ನಪ್ತುಶಬ್ದಸ್ತು ಜಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಯನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೋಬಿತಿ ಜೋಪ್ | ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ವಾರ್ವಾದಿತಿ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ಶಸೋ ಜಸಾದೇಶಃ | ತತೋ ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿ ತತ್ವಂ | ರೇಘೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಉಕ್ತಂ ಚ | ದ್ವಿ ಚಾಪರಾ ವರ್ಣವಿಕಾರನಾಶಾ | ಕಾ ೬-೩-೧೦೯ ಇತಿ | ಶಾಖಾಂತರೇ ತು ನಪ್ತ್ಯ ಇತ್ಯೇವ ಪಠ್ಯತೇ | ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ | ಸ್ವಕೀಯಾಃ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿ ನ್ಯೋ ಯುಕ್ತಯೋ ಯೋಜನಾನಿ ಯಾಸಾಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೂರಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನು | ರಥಸ್ಯ ನಪ್ತ್ಯಃ—(ಸಂಚರಿಸುವಾಗಲೂ) ರಥ ವನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ | ಸಪ್ತ ಶುನ್ಧ್ಯವಃ—ಪರಿಶುದ್ಧಗಳಾದ ಏಳು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು

ಅಯುಕ್ತ—(ರಥಕ್ಕೆ) ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. | ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ—ತಾನೇ ಸ್ವತಃ ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ | ತಾಭಿಃ—ಆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ | ಯಾತಿ—ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರುತ್ತಾನೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಕಲವನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯದೇವನು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಏಳು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವು ರಥವನ್ನು ಎಷ್ಟು ವೇಗವಾಗಿ ಎಳೆದುಕೊಂಡುಹೋದರೂ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸದೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಎಳೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಪರಿಶುದ್ಧಗಳಾದ ಕುದುರೆಗಳು ತಾನೇ ಸ್ವತಃ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ಕುದುರೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು.

English Translation.

The sun has yoked the seven horses that safely draw his chariot and comes with those self-harnessed horses.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಂಭ್ಯವಃ—ಶುಂಭ ವಿಶುನ್ದಾ | ಶುಂಭ್ಯುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಶೋಭನಾತ್ | ತಸ್ಯ ಸ್ವಭೂತಾಃ | ಸಕಲವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶುಂಭ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಶುಂಭ್ಯವಿನ (ಅದಿತ್ಯನ) ಸಂಬಂಧವಾದ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಶುಂಭ್ಯವಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಶೋಭಯಿತ್ಯಃ ಶುಂಭ್ಯವಃ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಕಿರಣಗಳು.

ಸೂರಃ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಸರ್ವರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು.

ನಪ್ತೈಃ—ನ ಪಾತಯಿತ್ಯಃ | ಯಾಭಿಯುಕ್ತಾಭೀ ರಥೋ ಯಾತಿ ನ ಪತತಿ ತಾಃ | ಬೀಳಿಸದಿರುವ; ಈ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಿಂದ ರಥವು ಬೀಳದಂತೆ ಸುಗಮವಾಗಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಈ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ನಪ್ತೈಃ ರಥವನ್ನು ಕೆಡವದಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ—ಸ್ವಕೀಯೋಚನೇನ ರಥೇ ಸಂಬದ್ಧಾಭಿಃ | ಸ್ವಯಮೇವ ಯಾ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಂತೇ ತಾಃ ಸ್ವಯುಕ್ತಯಃ | ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ತಾನೇ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನ ಹರೀ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಯುಕ್ತ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೆ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತಜ್ಞಾತಃ ಶತ್ರ್ವ-ಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೨) ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿಯೂ ಜೌತ್ತಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿಯಾದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಫಲವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವರ್ಥದಿಂದ ತೋರುವ ವ್ಯಾಪಾರಜನಿತವಾದ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ತ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಜ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಚೀಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾ ಚ ಉಪದೇಶೇನು-ದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಟ್ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಲಿಜ್ ಸಿಚಾನಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೧) ಇಕ್ಕಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹಲ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಜ್ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಇದ್ದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಕೆದ್ದದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಯುಜ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲೋ ಝಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೬) ಝಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಯುಜ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚೋಃ ಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಡಾಗನು ಬಂದರೆ ಅಯುಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶುಂಭ್ಯವಃ—ಶುಂಭ ವಿಶುದ್ಧ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಯಜಿಮನಿಶುಂಭಿದಸಿಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶುಂಭ್ಯ ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶುಂಭ್ಯ+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭ ವಾ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಂಭ್ಯವಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಶುಂಭ್ಯವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂರಃ—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಸೂಧಾಗ್ಯದಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರನ್ನಿನಲ್ಲಿ ರೇಫ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ಣಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಸ್ತೈಃ—ನ ಪಾತಯತಿ ಇತಿ ನಪ್ತಾ ಕೆಡಹುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಸ್ತೈನೇಷ್ವು-ತ್ವೇಷ್ವು (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಸ್ತುಶಬ್ದವು ತ್ಯಜಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಯನ್ನೇಭ್ಯೋಜೋಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೋಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಸ್ತು+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತಯಜೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಜ್ ಬಂದಿರುತ್ತದೆಯೋ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ

ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೂ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಪ್ತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದ ಶಸಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಜಸಃ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪ್ತೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ನಿವೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಿತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಯಣ್ ಬಂದಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಜಾಪಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ನಪ್ತೀ ಎಂದು ರೇಫವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಪ್ತುಃ ಎಂದು ರೇಫರಹಿತವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಔಪ್ಪಾ ಜಾಪರೌ ವರ್ಣನಿಕಾರನಾಶೌ (ಶಾ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ವರ್ಣವಿಕಾರವೂ ವಿನಾಶವೂ (ಲೋಪವೂ) ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ನಪ್ತುಃ ಎಂದು ರೇಫ ಘಟಿತವಾಗಿಯೇ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಯುಕ್ತಿಭಿಃ—ಸ್ವಕೀಯಾಃ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿನ್ಯೋ ಯುಕ್ತಯೋ ಯೋಜನಾನಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಸ್ವಯುಕ್ತಯಃ | ಸ್ವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯುಕ್ತಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವಿಕೆ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಯೋಜನೆಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಮಗಳು ಎಂದು ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಶ್ಯಂತ ಉತ್ತರಂ |

ದೇವಂ ದೇವತ್ರಾ ಸೂರ್ಯಮಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ವಯಂ | ತಮಸಃ | ಪರಿ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಪಶ್ಯಂತಃ | ಉತ್ತತರಂ |

ದೇವಂ | ದೇವತ್ರಾ | ಸೂರ್ಯಂ | ಅಗನ್ತ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಉತ್ತತಮಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅನಭ್ಯರ್ಥೇಷ್ವಾ ಹೋತ್ರಕಾ ಜಲಾನ್ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯೋದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರೀತಿ ಮಂತ್ರಂ ಬ್ರೂಯಾಃ | ತಥಾ ಚ ಹತ್ತೀಸಂಯೋಜ್ಯಶ್ಚರಿತ್ವೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರೀತ್ಯುದೇತ್ಯ | ಅ. ೬-೧೩ | ಇತಿ ||

ವಯಮನುಷ್ಯಾತಾರಸ್ತಮಸಸ್ಪರಿ ತಮಸ ಉಪಂ ರಾತ್ರೇರೂರ್ಧ್ವಂ ವರ್ತಮಾನಂ ತಮಸಃ ಪಾಪಾತ್ಪರ್ಯುಪರಿ ವರ್ತಮಾನಂ ನಾ | ಪಾಪರಹಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಪರೀತ್ಯಾಹ ಪಾಪಾ ನೈ ತಮಃ ಪಾಪಾನಮೇವಾಸ್ತಾದಪ ಹಂತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೬ | ಇತಿ | ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚೇಜಸ್ವಿನಮುತ್ತರಮುದ್ಗತತರಮುತ್ಯಷ್ಟತರಂ ನಾ ದೇವತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ದೇವಂ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಂ ಸೂರ್ಯಂ ಪಶ್ಯಂತಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚೋಪಾಸೀನಾಃ ಸಂತ ಉತ್ತಮಮುತ್ಯಷ್ಟತಮಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸೂರ್ಯರೂಪಮಗನ್ತ | ಪ್ರಾಪ್ನುನಾಮು | ತಥಾ ಚ ಶೂಯತೇ | ಅಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತ್ಯಾಹಾಸೌ ನಾ ಅವಿತೋ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಾದಿತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಗಚ್ಛೇತಿತಿ | ಯುಕ್ತಂ ಚೈತತ್ | ತಂ ಯಥಾ ಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವಂತೀತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ || ತಮಸಸ್ಪರಿ | ಸಂಚಿನ್ಯಾಃ ಪರಾವಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಶ್ಯಂತಃ | ಇಸುಸೋಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ | ಪಾ. ೮-೩-೪೪ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ತತ್ರಾಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ | ದೇವತ್ರಾ | ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಷಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಸಪ್ತಮ್ಯಾರ್ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೫-೪-೫೬ | ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ತ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಗನ್ತ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟ ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ಮ್ಯೋಶ್ಚ | ಪಾ ೮-೨-೬೫ | ಇತಿ ಧಾತೋರ್ಮಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಪಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಉತ್ತಮಂ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾ ದನುದಾತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉತ್ತಮಶತ್ವತ್ತಮೌ ಸರ್ವತ್ರೇತ್ಯಂಭಾದಿಷು ಸಾಲಾಪಂತೋಪಾತ್ತತ್ವಂ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಯಂ—(ಯಜ್ಞಾ ನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ) ನಾವು | ತಮಸಸ್ಪರಿ—ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ರಾತ್ರಿಯಾದ ನಂತರ ಬರತಕ್ಕವನೂ ಅಥವಾ ಪಾಪರಹಿತನೂ | ಜ್ಯೋತಿಃ—ತೇಜಸ್ವಿಯೂ | ಉತ್ತರಂ—ಉದಯಿಸಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕವನೂ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ದೇವತ್ರಾ—ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ದೇವಂ—ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯದೇವನನ್ನು | ಪಶ್ಯಂತಃ—(ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ) ಪೂಜಿಸುತ್ತ | ಉತ್ತಮಂ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ | ಜ್ಯೋತಿಃ—(ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಜ್ಯೋತಿ ಯನ್ನು | ಅಗನ್ತ—ಸೇರುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕತ್ತಲುರೂಪವಾದ ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಪಾಪರಹಿತನೂ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರತಕ್ಕ ಈ ಸೂರ್ಯದೇವನನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಸೇರುವೆವು.

English Translation.

Beholding the up-rising light above the darkness, we approach the divine Sun among the gods, the excellent light.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಅವಭೃಥೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ನೀರಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ವರಿ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತಥಾ ಚ ಸತ್ತೀಸಂಯಾಜ್ಯಿಶ್ವರಿತ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ವರಿತ್ಯುದೇತ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೬-೧೩).

ಈ ಋಕ್ವಿಗೂ ಸಹ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ತಮಸಸ್ವರಿ—ತಮಸ ಉಪರಿ ರಾತ್ರೇರೂರ್ಧ್ವಂ—ಕತ್ತಲೆಯು ಹೋಗಿ ಬೆಳಕಾದ ಮೇಲೆ, ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಪ್ರಾತಃಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ತಮಸಃ ಸಾಸಾತ್ಪರ್ಯಾಪರಿ ವರ್ತಮಾನಂ ಸಾಪರಹಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ—ಅಷ್ಟಾನವೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯು ಪರಿಹಾರವಾದ ಬಳಿಕ ಅಥವಾ ಪಾಪವು ನಾಶವಾದ ಬಳಿಕ, ಪಾಪರಹಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ವರೀತ್ಯಾಹ ಸಾಸ್ಮಾ ನೈ ತಮಃ ಪಾಪಾನಮೇವಾಸ್ಮಾದಪ ಹಂತಿ—(ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೬) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ದೇವತಾ—ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಇದು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಷಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಸಪ್ತಮ್ಯೋರ್ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂದು ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಅಗನ್ಮ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು (ಸೂರ್ಯ ಲೋಕವನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಯುಜ್ಯಪದವಿಯನ್ನು) ಹೊಂದುವೆವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೋ ವೈ ಲೋಕಃ | ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಃ | ಸ್ವರ್ಗ ಏವ ಲೋಕೇನ್ತತಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ | (ಶತ ಬ್ರಾ. ೧೨-೯-೨-೮) ಎಂಬ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ, ಅಗನ್ಮ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತ್ಯಾಹಾಸೌ ನಾ ಆದಿತೋ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಾದಿತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತಮಸಸ್ವರಿ—ತಮಸಃ ಪರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪರಾವರ್ಧ್ಯರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೧) ಮೇಲೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಪರಿ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಂಚಮಿಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ತಮಸಸ್ವರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಶ್ಯಂತಃ—ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಶ್ಯಂತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇಸು ಸೋಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೪) ವ್ಯವೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ತೋರುವಾಗ ಕನರ್ಗಪನರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಸ್ ಉಸ್ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸ್ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕಾಂಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅನ್ವಯವೇ ವ್ಯವೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಃಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ.

ದೇವತ್ರಾ—ದೇವನು ನುಷ್ಕವುರುಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಸಪ್ತವ್ಯೋರ್ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ನೇಲೆ ತ್ರಾ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವೇಷು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವತ್ರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ದೇವತ್ರಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗನ್ಮ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಭಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವುರುನಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿಧಾಗ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಸ್ಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಶಪ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗಮ್+ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮ್ನೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೫) ಮಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಮತ್ತು ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಗನ್ಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ — ಅಡುದಾತ್ತಃ ಎಂದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಗನ್ಮ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉತ್ತಮಮ್—ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಮಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ಸೌಪಿತೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಉಂಘಾದೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಈ ಗಣಪತಿವಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಂಘಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಶತ್ವತ್ವಮೌ ಸರ್ವತ್ರ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದ್ಯನ್ನದ್ಯ ಮಿತ್ರಮಹ ಆರೋಹನ್ನುತ್ತರಾಂ ದಿವಂ |

ಹೃದ್ರೋಗಂ ಮಮ ಸೂರ್ಯ ಹರಿಮಾಣಂ ಚ ನಾಶಯ || ೧೧ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಉತ್ಸಾಯನ್ | ಅದ್ಯ | ಮಿತ್ರಮಹಃ | ಆರೋಹನ್ | ಉತ್ಸಾರಾಂ | ದಿವಂ |
ಹೃತ್ಸಾರೋಗಂ | ಮಮ | ಸೂರ್ಯ | ಹರಿಮಾಣಂ | ಚ | ನಾಶಯ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉದ್ಯನ್ನಿತ್ಯಯಂ ತೃಚೋ ರೋಗಶಾಂತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮಣ್ಯಮುಕ್ತಂ | ಅಂತ್ಯ-
ಸ್ತೃಚೋ ರೋಗಘ್ನ ಉಪನಿಷದಿತಿ | ಯುಕ್ತಂ ಚೈತತ್ | ಯಸ್ಮಾದನೇನ ತೃಚೇನ ತ್ವಗ್ನೋಷಶಾಂತಯೇ
ಪ್ರಸ್ಥಣ್ಣಃ ಸೂರ್ಯಮಸ್ತಾತ್ ತೇನ ತೃಚೇನ ಸ್ತುತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ತಮೃಷಿಂ ರೋಗಾನ್ನಿರಗಮಯತ್ ತಸ್ಮಾ
ದಿದಾನೀಮಸಿ ರೋಗಶಾಂತಯೇನೇನ ತೃಚೇನ ಸೂರ್ಯ ಉಪಾಸನೀಯಃ | ತದುಕ್ತಂ ಶಾನಕೇನ |
ಉದ್ಯನ್ನದ್ಯೇತಿ ಮಂತ್ರೋಕ್ತಯಂ ಸೌರಃ ಪಾಪಪ್ರಣಾಶನಃ | ರೋಗಘ್ನಶ್ಚ ವಿಷಘ್ನಶ್ಚ ಭುಕ್ತಿಮುಕ್ತಿ
ಫಲಪ್ರದ ಇತಿ ||

ಹೇ ಸೂರ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಮಿತ್ರಮಹಃ ಸರ್ವೇಷಾಮನುಕೂಲದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತ ಅದ್ಯಾಸ್ತಿ-
ನ್ಮಾಲ ಉದ್ಯನ್ ಉದಯಂ ಗಚ್ಛನ್ ಉತ್ತರಾಮುದ್ಗತತರಾಂ ದಿವಮಂತರಿಕ್ಷಮಾರೋಹನ್ ಆಭಿ-
ಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ | ಯದ್ವಾ | ದಿವಮಂತರಿಕ್ಷಮುತ್ತರಾಮಾರೋಹನ್ ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನು-
ವನ್ | ಏವಂವಿಧಸ್ತ್ವಂ ಮಮ ಹೃದ್ರೋಗಂ ಹೃದಯಗತಮಾಂತರಂ ರೋಗಂ ಹರಿಮಾಣಂ ಶರೀರಗತ-
ಕಾಂತಿಹರಣಶೀಲಂ ಬಾಹ್ಯಂ ರೋಗಂ | ಯದ್ವಾ | ಶರೀರಗತಂ ಹರಿದ್ವರ್ಣಂ ರೋಗಪ್ರಾಪ್ತಂ ವೈವರ್ಣ್ಯ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದುಭಯಮಸಿ ನಾಶಯ | ಮಾಂ ಸ್ತೋತಾರಮುಭಯವಿಧಾದ್ರೋಗಾನ್ಮೋಚಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಮಿತ್ರಮಹಃ | ಮಿತ್ರಮನುಕೂಲಂ ಮಹಸ್ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ | ಆನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ | ಉತ್ತರಾಂ |
ಉದಿತ್ಯನೇನೋಪಸರ್ಗೇಣ ಸ್ವಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಧಾತ್ವರ್ಥೋ ಲಪ್ಸ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಾತಿಶಾಯನಿಕಸ್ತರಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷೇಂತರಿಕ್ಷವಿಶೇಷಣತ್ವೇನ ದ್ವವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷಪ್ರತೀತೇರಾಂ ನ ಭವತಿ | ದ್ವಿತೀಯೇ ತ್ವಾರೋಹಣ-
ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷೋ ಗಮ್ಯತ ಇತಿ ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯಘಾದಾವ್ವದ್ವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ | ಸಾ. ೫-೪-೧೧ |
ಇತಿ ಆಮುಃ | ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷೇ ಟಾಪ್ತರಪೋಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವ ಉಪಸರ್ಗಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ದ್ವಿತೀಯೇ ತ್ವಾಮೃತ್ಯಯಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾತ್ಸೈವ ಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ವೃಷಾದಿರ್ವಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಸ ಹ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ | ಹೃದ್ರೋಗಂ | ವಾ ಶೋಕಃ ಸ್ಯಾನ್ ರೋಗೇಷು | ಸಾ. ೬-೩-
೫೦ | ಇತಿ ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ | ಮಮ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹರಿ-
ಮಾಣಂ | ಹೃಷ್ ಹರಣೇ | ಜನಿಹೃಭ್ಯಾಮಿಮನಿನ್ | ಉ. ೪-೧೪೮ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕ ಇಮನಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಹರಿಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ವರ್ಣನಾಚಿತ್ವಾದ್ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಸ್ಯಾನ್
ಚ | ಸಾ. ೫-೧-೧೨೩ | ಇತಿ ಚಕಾರಾದಿಮನಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇಷ್ಟೇನೇಯಃ ಸ್ವಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ- ಟೀರಿತಿ
ಫಿಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಿತ್ರಮಹಃ—(ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ) ಅನುಕೂಲವಾದಂತಕ್ಕೆ ತೇಜಸುಳ್ಳ | ಸೂರ್ಯ—(ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ) ಪ್ರೇರಕನಾದ ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ | ಅದ್ಯ—ಈಗ | ಉದ್ಯನ್—ಉದಯಿಸುತ್ತ | ಉತ್ತರಾಂ ದಿವಂ ಆರೋಹನ್—ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತ | ಅಥವಾ ದಿವಂ ಉತ್ತರಾಂ ಆರೋಹನ್—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತ || ಮಮ—ನನ್ನ | ಹೃದ್ರೋಗಂ—ಹೃದಯಗತವಾದ (ದೇಹದ ಒಳಗಿನ) ರೋಗವನ್ನೂ | ಹರಿಮಾಣಂ—(ದೇಹದ ಲಾವಣ್ಯವನ್ನು) ಅಪಹರಿಸುವ (ಹೊರಗಿನ) ರೋಗವನ್ನೂ | ಅಥವಾ ವಿಕಾರವಾದ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (ಕಾಮಾಲೆ, ತೊನ್ನು ಮುಂತಾದ) ರೋಗವನ್ನೂ | ನಾಶಯ—ನಾಶಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ನೀನು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅನುಕೂಲವಾದಂತಕ್ಕೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಈಗ ಉದಯಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದಲ್ಲರತಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತಾ ನನ್ನ ಹೃದಯಗತವಾದ ಒಳಗಿನ ರೋಗವನ್ನೂ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕಾಮಾಲೆ, ತೊನ್ನು ಮುಂತಾದ ದೇಹದ ಹೊರಗಿನ ರೋಗಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡು.

English Translation.

O Sun, rising to-day and mounting into the highest heaven you look radiant with benevolent light; remove the sickness of my heart and the yellowness (of my body).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉದ್ಯನ್ಯದ್ಯ—ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ರೋಗಶಾಂತ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂತ್ಯಸ್ತೃಚೋ ರೋಗಘ್ನ ಉಪನಿಷದಿತಿ ಎಂದರೆ ಉದ್ಯನ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕಡೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ರೋಗನಾಶಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದು ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಪ್ರಸೃಣ್ಯಋಷಿಯು ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ರೋಗವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಸೂರ್ಯನು ಅದರಂತೆ ಆ ಋಷಿಯ ರೋಗವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಿದರೆ ಈಗಲೂ ರೋಗ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಉದ್ಯನ್ಯದ್ಯೇತಿ ಮಂತ್ರೋಕ್ತಿಯಂ ಸೌರಃ ಪಾಪಪ್ರಣಾಶನಃ | ರೋಗಘ್ನಶ್ಚ ವಿಷಘ್ನಶ್ಚ ಭುಕ್ತಿಮುಕ್ತಿಫಲಪ್ರದ ಇತಿ—ಎಂದರೆ ಉದ್ಯನ್ಯದ್ಯ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು, ಪಠಿಸಿದವರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಸಕಲರೋಗಗಳನ್ನೂ ವಿಷವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಇಹಲೋಕ ಪರಲೋಕ ಸೌಖ್ಯಗಳಾದ ಭುಕ್ತಿಮುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವು ಎಂದು ಶೌನಕಮಹರ್ಷಿಯು ಹೇಳಿರುವರು. ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ರೋಗಘ್ನಸ್ತೃಚ ಉತ್ತಮಃ (ಬೃ. ದೆ. ೩-೧೧೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉದ್ಯನ್ನದ್ಯ—ಈಗತಾನೇ ಉದಯಿಸಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆರೋಹಣ್ ಉತ್ತರಾಂ ದಿವಂ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದ (ಅಂತರಿಕ್ಷದ) ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು.

ಮಿತ್ರಮಹಃ—ಮಿತ್ರಮನುಕೂಲಂ ಮಹಸ್ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ | ಸರ್ವೇಷಾಮನುಕೂಲ-
ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ—ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ಅಥವಾ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ (ಬೆಳಕಿ-
ನಿಂದ) ಕೂಡಿರುವವನು.

ಉತ್ತರಾಂ ದಿವಂ ಆರೋಹಣ್—ಉದ್ಗತರಾಂ ದಿವಮಾರೋಹಣ್—ಉದಯಾನಂತರ ಕ್ರಮ
ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಲುಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದ
ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಕ್ರಮೇಣ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕೆ ಬರುವನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹೃದ್ರೋಗಂ—ಹೃದಯಸಂಬಂಧವಾದ ರೋಗವನ್ನು.

ಹರಿಮಾಣಂ—ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಹಳದಿಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಚರ್ಮರೋಗ
ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೊನ್ನು (Leprosy) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಚರ್ಮ
ರೋಗವನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಸೃಷ್ಟಪುಷಿಯು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಿತ್ರಮಹಃ—ಮಿತ್ರಂ ಅನುಕೂಲಂ ಮಹಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಮಿತ್ರಮಹಾಃ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಅನುಕೂಲವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮಿತ್ರಮಹಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಂಬಂಧಿವಿವಕ್ಷಾ
ಮಾಡಿದಾಗ ಮಿತ್ರಮಹಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಸಂಬಂಧಿ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ
ದೀರ್ಘವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಲೋಪದಿಂದ ಸು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ
ಮಿತ್ರಮಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನು
ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರಾಮ್—ಉತ್ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯು
ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ
ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಪ್ರಾಕರಣಿಕವಾದ ಒಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉತ್ತಿನಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾ
ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅತಿಶಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ
ದಾಗ ತರಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ತೋರಿಸಿದೆ.
ಮೊದಲನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದರೆ ದ್ರವಗತವಾದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತರಪಿನ
ಮೇಲೆ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಮೇತ್ತಿಜವ್ಯಯಘಾಡಾಮೃದ್ರಮೃ ಪ್ರಕರ್ಷೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧)
ಇದು ಆಮನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ. ತರಪ್‌ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಘ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಕಿಮ್,
ಏದಂತವಾದ ಶಬ್ದ, ತಿಜಂತ, ಅವ್ಯಯ ಇವುಗಳಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ತರಪ್‌ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ ಆಮ್

ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರವ್ಯಗತವಾದ ಪ್ರಕರ್ಷ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷ ಎಂದು ನಿರ್ಣೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವಿಶೇಷಣವಾಗುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಆರೋಹಣ ಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕರ್ಷವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತರಸಿನಮೇಲೆ ಆಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತರಸಿನಮೇಲೆ ಆಮ್ ಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಟಾಪ್ ಮತ್ತು ತರಪ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದರಮೇಲೆ ಆಮ್ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ವೃಷಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬ ಅಮಂತಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಸಿದೆ ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ವೃಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಉತ್ತರಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃದ್ರೋಗಮ್—ಹೃದಯಸ್ಯ ರೋಗಃ ಹೃದ್ರೋಗಃ ತಂ ಹೃದ್ರೋಗಂ || ದೇಹದ ಒಳಗಿನ ರೋಗ ಎಂದರ್ಥ. ನಾ ಶೋಕಷ್ಯ ಇೋರೋಗೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೫೧) ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಕ, ಷ್ಯ ಇೋ, ರೋಗ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹೃದಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರೋಗಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೃದಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೃದಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೃದ್ರೋಗಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಮ—ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತವಮಮೌಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಮಮ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ವ್ಯಾಂ ಜಸೋಽಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಷ್ಠಿಯ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತೋಗುಣಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶೇ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಮ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರಿಮಾಣಮ್—ಹೃ ಇ ಹರಣಿ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಜನಿಹೃಭ್ಯಾಮಿಮನಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೮೮) ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೃ+ಇಮನಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇನ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಗುಣವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹರಿಮನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹರಿಮಾಣಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್‌ನುಮ್ ವೃನಾಯೇಽಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಮಾಣಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹರಿತ್ ಎಂಬುದು ವರ್ಣವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದ. ವರ್ಣದೃಢಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೨೩)

ವರ್ಣವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ದೃಢಾದಿಗಳಿಗೂ ಸ್ಯಜ್ಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹರಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿತ್+ಇಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವ ಅಂಗದ ಟಿಗೆ ಇಪ್ತನ್ ಇಮನಿಚ್ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಇತ್) ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹರಿಮನ್ ಎಂದು ನಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿಮಾಣಂ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶುಕೇಷು ಮೇ ಹರಿಮಾಣಂ ರೋಪಣಾಕಾಸು ದಧ್ಮಸಿ |

ಅಥೋ ಹಾರಿದ್ರವೇಷು ಮೇ ಹರಿಮಾಣಂ ನಿ ದಧ್ಮಸಿ ||೧೨||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶುಕೇಷು | ಮೇ | ಹರಿಮಾಣಂ | ರೋಪಣಾಕಾಸು | ದಧ್ಮಸಿ |

ಅಥೋ ಇತಿ | ಹಾರಿದ್ರವೇಷು | ಮೇ | ಹರಿಮಾಣಂ | ನಿ | ದಧ್ಮಸಿ ||೧೨||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮೇ ಮದೀಯಂ ಹರಿಮಾಣಂ ಶರೀರಗತಂ ಹರಿದ್ವರ್ಣಸ್ಯ ಭಾವಂ ಶುಕೇಷು ತಾದೃಶಂ ವರ್ಣಂ ಕಾನುಯಮಾನೇಷು ಪಕ್ಷಿಷು ತಥಾ ರೋಪಣಾಕಾಸು ಶಾರಿಕಾಸು ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷೇಷು ದಧ್ಮಸಿ | ಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ | ಅಥೋ ಅಸಿ ಚ ಹಾರಿದ್ರವೇಷು ಹರಿತಾಲದ್ರವೇಷು ತಾದೃಗ್ವಣಿ ವತ್ಸು ಮೇ ಮದೀಯಂ ಹರಿಮಾಣಂ ನಿ ದಧ್ಮಸಿ | ನಿಜಧೀಮಹಿ | ಸ ಚ ಹರಿಮಾ ತತ್ತ್ವೇನ ಸುಖೇನಾಸ್ತಮಸ್ತಾನ್ಮಾ ವಾಧಿಷ್ಟೇತ್ಯರ್ಥಃ || ದಧ್ಮಸಿ | ಇದಂತೋ ಮಸಿರಿತಿ ಮಸ ಇಕಾರಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮೇ—ನನ್ನ (ದೇಹದ) | ಹರಿಮಾಣಂ—ಹಳದೀಬಣ್ಣವನ್ನು | ಶುಕೇಷು — (ಆ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಪಡುವ) ಗಿಳಿ ಮುಂತಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ರೋಪಣಾಕಾಸು—ಶಾರಿಕಾ (ಮೈನಾ) ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ದಧ್ಮಸಿ—(ನನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ಬದಲಾಯಿಸಿ) ಇಡೋಣ | ಅಥೋ—ಅಲ್ಲದೆ | ಹಾರಿದ್ರವೇಷು—ಹರಿತಾಳವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಮೇ—ನನ್ನ (ದೇಹದ) | ಹರಿಮಾಣಂ—ಹಳದೀ ಬಣ್ಣವನ್ನು | ನಿಜಧ್ಮಸಿ—ಇಡೋಣ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನನಗೆ ಅನನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ನನ್ನ ದೇಹದ (ಸಚ್ಚಿ) ಹಳದೀ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಆ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಆಸೆಪಡುವ ಗಿಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೈನಾ ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿತಾಳ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಡೋಣ.

English Translation.

Let us transfer the yellowness (of my body) to the parrots, to the starlings or to the Haridala tree.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಚರ್ಮಗತವಾದ ರೋಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನಷ್ಟೆ. ಆ ರೋಗಪರಿಹಾರಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶದಪಡಿಸಿರುವನು.

ಶುಕೇಷು—ಗಿಳಿಗಳಲ್ಲಿ ; ಗಿಳಿಗಳ ಬಣ್ಣವು ಹಸುರಾಗಿಯೂ ಹಳದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ನನ್ನ ಚರ್ಮಗತವಾದ ಆ ಬಣ್ಣವು ಶುಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ರೋಗಜನಿತವಾದ ಈ ಹರಿ ದ್ವರ್ಣವನ್ನು ಶುಕಾದಿಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೇರಿಸಿದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ರೋಗವು ಸುಲಭವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದೆಂಬ ಉಪಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಮುಷಿಯು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

ಹರಿಮಾಣಂ—ಹರಿದ್ವರ್ಣಸ್ಯ ಭಾವಂ | ಹಳದೀ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ನನ್ನ ಚರ್ಮರೋಗ ವನ್ನು ; ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನು.

ಶೋಪೇಣಾಕಾಸು—ಶಾರಿಕಾ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ. Starlings.

ಹಾರಿದ್ರ್ಯವೇಷು—ಹರಿತಾಲವೆಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ- ಇಲ್ಲಿ ಹರಿತಾಲ ವೃಕ್ಷವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಆ ವೃಕ್ಷದ ಎಲೆಗಳು ಹಳದೀ ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಹರಿತಾಲ ಎಂದರೆ ಅರಸಿನ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದಧ್ಯಸಿ—ದುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟಿ ಉತ್ತಮವುರುವ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಧಾ+ ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚಕರ್ತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧಾ+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಮಸಿ ಎಂಬುದು ಅವಿಭಕ್ತಿ ಕ

ವಾದ ನಿರ್ದೇಶ. ಇಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ. ಮಸು ಎಂಬುದು ಇಕಾರರೂಪವಾದ ಅಂತ್ಯಾವಯವದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತದೆ; ಅಂದರೆ ಮಸಿಗೆ ಇತ್ ಎಂಬುದು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದರಿಂದ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಮಸಿ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ. ದಧ್ವಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ದಧ್ವಸಿ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉದಗಾದಯಮಾದಿತ್ಯೋ ವಿಶ್ವೇನ ಸಹಸಾ ಸಹ |

ದ್ವಿಷಂತಂ ಮಹ್ಯಂ ರಂಧಯನ್ಮೋ ಅಹಂ ದ್ವಿಷತೇ ರಥಂ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ್ | ಅಗಾತ್ | ಅಯಂ | ಆದಿತ್ಯಃ | ವಿಶ್ವೇನ | ಸಹಸಾ | ಸಹ |

ದ್ವಿಷಂತಂ | ಮಹ್ಯಂ | ರಂಧಯನ್ | ಮೋ ಇತಿ | ಅಹಂ | ದ್ವಿಷತೇ | ರಥಂ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಂ ಪುರೋವತ್ಯಾದಿತ್ಯೋಽದಿತೇಃ ಪುತ್ರಃ ಸೂರ್ಯೋ ವಿಶ್ವೇನ ಸಹಸಾ ಸರ್ವೇಣಾ ಬಲೇನ ಸಹೋದಗಾತ್ | ಉದಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಮಹ್ಯಂ ದ್ವಿಷಂತಂ ರಂಧಯನ್ | ಮನೋಪದ್ರವಕಾರಿಣಂ ಹಿಂಸನ್ | ಅಸಿ ಜಾಹಂ ದ್ವಿಷತೇನಿಷ್ಟಕಾರಿಣೇ ರೋಗಾಯ ಮೋ ರಥಂ | ನೈವ ಹಿಂಸಾಂ ಕರೋಮಿ | ಸೂರ್ಯ ಏವ ಅಸ್ಮದನಿಷ್ಟಕಾರಿಣಂ ರೋಗಂ ವಿನಾಶಯತ್ಸಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಗಾತ್ ಏತೇರ್ಲುಪಜೀಣೋ ಗಾ ಲುಜೀತಿ ಗಾದೇಶಃ | ಗಾತಿಶ್ಛೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಆದಿತ್ಯಃ | ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇತ್ಯಪತ್ಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಗ್ವಿವೃತ್ತೀಯೋ ಣ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ರಂಧಯನ್ | ರಥ ಹಿಂಸಾಸಂರಾ- ದ್ಧೋಃ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಟಃ ಶತ್ಪ | ರಥಿಜಭೋರಚಿ | ಪಾ. ೭-೧-೭೦ | ಇತಿ ಕೌ ಧಾತೋರ್ನುಮಾಗಮಃ | ಮೋ | ಮಾ ಉ ನಿಸಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯೋ ಮೈವೇತ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥೇ | ಓತ್ | ಪಾ. ೧-೧-೧೫ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತ್ವೇ ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚೀತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ದ್ವಿಷತೇ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತ- ತ್ವಂ | ರಥಂ | ರಥೇರ್ಲುಪಜಿ ಪುಷಾದಿತ್ಯಾತ್ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ರಥಿಜಭೋರಚೀತಿ ಧಾತೋರ್ನುಂ | ಅನಿದಿತಾಮಿತ್ಯನುಷಂಗಲೋಪಃ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯುಚ್ಚಾರಣಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಯಂ ಅದಿತ್ಯಃ—ಎದುರಿಗಿರುವ ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಈ ಸೂರ್ಯನು | ವಿಶ್ವೇನ ಸಹಸಾ ಸಹ—(ತನ್ನ) ಸಮಸ್ತ ಬಲದೊಂದಿಗೆ | ಮಹ್ಯಂ—ನನಗಾಗಿ | ದ್ವಿಷಂತಂ—(ರೋಗರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ಶತ್ರುವನ್ನು | ರಂಧಯನ್—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತ (ನಾಶಮಾಡುತ್ತ) | ಉದಗಾತ್—ಉದಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. (ಮತ್ತು) | ಅಹಂ—ನಾನು | ದ್ವಿಷತೇ—(ನನಗೆ ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರೋಗರೂಪವಾದ) ಶತ್ರುವಿಗೆ | ಮೋ ರಥಂ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (ನನಗೋಸ್ಕರ ಸೂರ್ಯನೇ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎದುರಿಗಿರುವ ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಈ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಬಲದೊಂದಿಗೆ ನನ್ನ ರೋಗರೂಪದ ರುವ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತ ಉದಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಶತ್ರುನಾಶಮಾಡಲು ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನೇ ನಾಶಮಾಡಲಿ.

English Translation.

This Aditya has risen with all his might (glory) destroying my adversar for I am unable to resist my enemy.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಯಂ ಅದಿತ್ಯಃ—ಈ ಸೂರ್ಯನು ಎಂದರೆ ನನ್ನ ಮುಂದೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸೂರ್ಯನು. ಈಗತಾನೇ ಉದಯಿಸಿರುವ ಸೂರ್ಯನು.

ವಿಶ್ವೇನ ಸಹಸಾ ಸಹ—ಸಮಸ್ತ ಬಲಸಹಿತನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ರಶ್ಮಿಸಹಿತನಾಗಿ, ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ. with all his glory. ಸಹಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩.

ಮಹ್ಯಂ ದ್ವಿಷಂತಂ ರಂಧಯನ್—ನನ್ನ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ರಂಧಯನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೇ | ಮಮ ವಶಂ ನಯನ್ನಿತ್ಯಥಾ ಎಂದರೆ ನನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನನ್ನ ವಶಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು.

ಮೋ ಅಹಂ ದ್ವಿಷತೇ ರಥಂ—ಅಸ್ಯ ಭಗವತಃ ಪ್ರಸಾದಾನ್ಮಾಹಂ ಶತ್ರೋರ್ವಶಂ ಗಚ್ಛೇಯೆ ನಾನು ಸಹ ಶತ್ರುಗಳ ವಶವಾಗದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಭಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾನು ನನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಾದ ರೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ. ಸೂರ್ಯನೇ ಅವುಗಳ ನಾಶಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗಾತ್—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಉಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾದಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಣೋಗಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಉಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸಿಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಿಕವಾದ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘಪಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಜಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದಿತ್ಯಃ—ಆದಿತೇಃ ಅಸತ್ಯಂ ಪುನಾನ್ ಆದಿತ್ಯಃ ಆದಿತಿಯ ಮಗನು ಎಂದರ್ಥ. ದಿತ್ಯದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ-ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪೇದಾನ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೮೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿತಿಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿಶೇಷ್ಯಚಾಮಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೊನೆಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂಧರೆ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಂಧಯನ್—ರಂಧ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಧ್ಯೋಃ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಧಿ ಎಂದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾಡ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಲಙ್‌ಧದಲ್ಲಿ ಅಟಃ ಶತ್ಪ್ರಶಾನಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರಂಧ+ಇ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರಂಧಿಜಭೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೬೧) ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಅವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಂಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರವು ಉಪಧೇ ಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಾಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ರಂಧಯತ್ ಎಂಬ ತಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವು ಅಸಿಧ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಂಧಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೋ—ನಾಮಾ ಮತ್ತು ಉ ಎಂಬ ಎರಡು ನಿವಾತಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ವೈವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೋ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ನೋ+ಅಹಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಓತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೫) ಓದಂತವಾದ ನಿವಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನೋ ಎಂಬುದು ಓದಂತವಾದ ನಿವಾತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನಃಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನೋ ಅಹಂ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಷತೆ—ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತ್ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಷತ್ ಎಂದು ತಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಷತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತುರನುಮೋ ನಡ್ಯ-ಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮ್ ಹೊಂದಿರುವ ಶತ್ರಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು (ಎ) ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಷತೆ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದ.

ರಂಧಮ್—ರಂಧ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಧ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಅಟಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಂಧ+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತ್ಯತ್

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ಪುಷಾದಿ-
ಮೃತಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಲುಜ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಜ್ಞಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ
ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರಥಿಜಘೋರತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ರನ್ ಧ್+ಅ+ಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಿತ್ತಾದ ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ಅನಿದಿಶಾಂ ಹಲಿಲಪದಧಾಯಾಃ ಕ್ತಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಮಾಜಯೋಗೆ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ನಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಜ್ ಅಜ್ ಆಗಮಗಳು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮೋ ರಥಂ ಎಂದು ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ
ಬರುತ್ತದೆ. ರಥಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ದಶಮೋನುನಾಕೇ ಸಪ್ತ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಭಿ ತ್ಯಮಿತಿ ಪಂಚದಶಚ್ಚ ಪೃಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ |
ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ಅಂಗಿರಾ ಇಂದ್ರಸದೃಶಂ ಪುತ್ರಮಾತ್ಮನಃ ಕಾಮಯಮಾನೋ ದೇವತಾ
ಉಪಾಸಾಂ ಚಕ್ರೇ | ತಸ್ಯ ಸವ್ಯಾಖ್ಯೇನ ಪುತ್ರರೂಪೇಣೇಂದ್ರ ಏವ ಸ್ವಯಂ ಜಜ್ಞೇ ಜಗತಿ ಮತ್ಪುಲ್ಕಾಃ
ಕಶ್ಚಿನ್ಮಾ ಭೂದಿತಿ | ಸ ಸವ್ಯ ಅಂಗಿರಸೋಽಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಃ | ಚತುರ್ದಶೀಪಂಚದಶ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ |
ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಶಿಷ್ಟಾ ಜಗತ್ಯ ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾವತಿಷ್ಟಾಸ್ತ್ರಯೋದಶಚೋರ ಜಗತ್ಯಃ |
ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಮನುಕ್ರಮಣ್ಯಮುಕ್ತಂ | ಅಭಿ ತ್ಯಂ ಪಂಚೋನಾ ಸವ್ಯೋ ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟು-
ಬಂತಮಂಗಿರಾ ಇಂದ್ರಕುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛನ್ನಭ್ಯಧ್ಯಾಯತ್ಸವ್ಯ ಇತೀಂದ್ರ ಏವಾಸ್ಯ ಪುತೋಽಜಾಯತೇತಿ ||
ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ರಾತ್ರಿಸರ್ವಾಯೇ ಹೋತುಃ ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಅತಿರಾತ್ರೇ
ಸರ್ವಾಯಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿಕಂ | ಅಭಿತ್ಯಂ ಮೇಷಮಧ್ಯಯವೋ ಭರತೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮ-
ಮಿತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ | ಗವಾಮಯನಸ್ಯ ಮಧ್ಯಭೂತೇ ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞ ಕೇಹನ್ಯಪಿ ನಿಷ್ಕೇ-
ವಲ್ಯ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿಕಂ | ಯಸ್ತಿಸ್ತುತ್ಯಂಗೋಽಭಿ ತ್ಯಂ ಮೇಷ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೀತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೈಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ ಶಸ್ತಾ | ಅ. ೬-೬ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಆರಂಭವಾಗುವುದು
ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು (೫೧-೫೭) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿ ತ್ಯಂ ಮೇಷಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲ
ದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ತನಗೆ ಇಂದ್ರಸಮಾನನಾದ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಸಮಾನರಾದವರು ಯಾರು ಇರಬಾರದೆಂಬ ಭಾವನೆ
ಯಿಂದ ತಾನೇ ಆ ಋಷಿಗೆ ಸವ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಅಂಗಿರಸಪುತ್ರನಾದ ಈ
ಸವ್ಯನೆಂಬವನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್
ಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನವು, ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತನಾಗಿರುವುದು. ಅಭಿ ತ್ಯಂ ಪಂಚೋನಾ ಸಮೋ ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟಬಂತಮಂಗಿರಾ ಇಂದ್ರ-
ತುಲ್ಯಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛನ್ನಭ್ಯಧ್ಯಾಯೇತ್ಸ್ಯ ಇತಿಂದ್ರ ಏನಾಸ್ಯ ಪುತ್ರೋಽಜಾಯತೇತಿ—ಎಂದು. ಅತಿರಾತ್ರ
ವೆಂಬ ಯಾಗದ ಪ್ರಥಮರಾತ್ರಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯನೆಂಬ ಮತ್ತಿಜನು ಪರಿಸರಬೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ
ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪರ್ಯಾ-
ಯಾಣಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಭಿತ್ಯಂ ಮೇಷಮಧ್ವರ್ಯವೋ ಭರತೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಮಿತಿ ಯಾಜ್ಯಾ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತನಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೬-೪). ಮತ್ತು ಗವಾಮಯನನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷವತ್ಸಂಜ್ಞಕ
ನೆಂಬ ಮಧ್ಯದಿನದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಯಸ್ತಿಗ್ಮ
ಶೃಂಗೋಽಭಿ ತ್ಯಂ ಮೇಷಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಡೇಶೈತಸ್ಮಿನ್ನೈವಂದ್ರೀಂ ನಿವಿದಂ ರ್ಞತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು
ವಿವರಿಸುವುದು (ಆ. ೪-೬).

ಸೂಕ್ತ—೫೧

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—೫೧ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೯, ೧೦, ೧೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ ||

ಋಷಿ—ಸನ್ಯ ಆಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—೧-೧೩ ಜಗತೀ | ೧೪-೧೫ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ಯಂ ಮೇಷಂ ಪುರುಹೂತನ್ಮುಗ್ಮಿಯಮಿಂದ್ರಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಮದತಾ
ವಸ್ತೋ ಅರ್ಣವಂ |

ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವೋ ನ ವಿಚರಂತಿ ಮಾನುಷಾ ಭುಜೀ ಮಂಹಿಸ್ತಮಭಿ-
ವಿಸ್ರಮರ್ಚತ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ಯಂ | ಮೇಷಂ | ಪುರುಹೂತಂ | ಮುಗ್ಮಿಯಂ | ಇಂದ್ರಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ |
ಮದತ | ವಸ್ತಃ | ಅರ್ಣವಂ |

ಯಸ್ಯ | ದ್ಯಾವಃ | ನ | ವಿಚರಂತಿ | ಮಾನುಷಾ | ಭುಜೀ | ಮಂಹಿಸ್ತಂ | ಅಭಿ |
ವಿಸ್ರಂ | ಅರ್ಚತ || ೧ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೈಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಮೇಷಂ ಶತ್ರುಭಿಃ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಂ | ಯದ್ವಾ | ಕಣ್ವಪುತ್ರಂ ಮೇಧಾತಿಥಿಂ
ಯಜಮಾನಮಿಂದ್ರೋ ಮೇಷದೋಷೇಣಾಗತ್ಯ ತದೀಯಂ ಸೋಮಂ ಪಪೌ | ಸ ಋಷಿಸ್ತಂ ಮೇಷ
ಇತ್ಯವೋಚತ್ | ಅತ ಇದಾನೀಮಪಿ ಮೇಷ ಇತಿಂದ್ರೋ ಭಿಧೀಯತೇ | ಮೇಧಾತಿಥೇರ್ಮೇಷೇತಿ
ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಮಂತ್ರೈಕದೇಶಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮೇಧಾತಿಥಿಂ ಹಿ
ಕಕ್ಷಾಯಿನಿಂ ಮೇಷೋ ಭೂತ್ವಾಜಹಾರೇತಿ | ಅಗತ್ಯ ಸೋಮಮಸಹ್ಯತನಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪುರುಹೂತಂ
ಪುರುಭೀರ್ಯಜಮಾಸೈರಾಹೂತಂ ಯುಗ್ಮಿಯವ್ಯುಗ್ಮಿರ್ವಿಕ್ರಿಯಮಾಣಂ | ಸ್ತೂಯಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತು-
ತ್ಯಾ ಹಿ ಪೇವತಾ ವಿಕ್ರಿಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಋಗ್ವಿರ್ವಾಯತೇ ಶಬ್ದೃತ ಇತಿ ಯುಗ್ಮೀಃ | ತಂ | ವಸ್ತೋ
ಅರ್ಣವಂ ಧನಾನಾಮಾಸಾಭೂಮಿಂ ಏವಂಗುಣನಿಶ್ಚಯಮಿದ್ರಂ ಹೇ ಸ್ತೋತಾರೋ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿ-
ಭಿರಭಿ ಮದತ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪಯತ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಮಾನುಷಾ ಮನು-
ಷ್ಯಾಣಾಂ ಹಿತಾನಿ ನಿಚರಂತಿ ವಿಶೇಷೇಣ ವರ್ತಂತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ದ್ಯಾವೋ ನ | ಯಥಾ ಸೂರ್ಯ-
ರಶ್ಮಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಹಿತಕರಾಃ | ಭುಜೇ ಭೋಗಾಯ ಮಂಹಿಷ್ಯಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ವಿಪ್ರಂ
ಮೇಧಾವಿನಂ ತಥಾನಿಧಮಿದ್ರಮಭ್ಯರ್ಚತ | ಶಿಫಿಪೂಜಯತ || ಮೇಷಂ ಮಿಷ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ | ಇಗು-
ಪಥಲಕ್ಷಣೇ ಕೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ದೇವಸೇನಮೇಷಾದಯಃ ಪಚಾದಿಷು ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಇತಿ ವಚನಾದಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಃ |
ಯುಗ್ಮಿಯಂ | ತಸ್ಯ ವಿಕಾರ ಇತ್ಯರ್ಥ ಏಕಾಚೋ ನಿತ್ಯಂ ಮಯೇತಮಿಚ್ಛಂತಿ | ಕಾ. ೪-೩-೧೪೪ | ಇತಿ
ಮಯೇತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ
ಚ | ಯುಗ್ಮಿರ್ವಾಯತ ಇತಿ ಯುಗ್ಮೀಃ | ಕ್ವಿಪಿ ವಲಿ ಲೋಪಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ ಪರತ್ವಾತ್ ಘಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ಯಂ |
ಅಚಿ ಶ್ರುಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನೇಯಜಾ ದೇಶಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮದತ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ |
ಹೇತುಮಿತಿ ಚಿಚ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋರಿತಿ ಘಟಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್ ಹರ್ಷಾರ್ಥೇ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯ
ಘಟಾದಯೋ ಮಿತಃ | ಧಾ | ೧೯-೧ | ಇತಿ ಮಿತ್ವೇ ಸತಿ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಸಾ. ೭-೪-೯೨ | ಇತಿ
ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವನೇ ಶಪಿ ಚೈಂದ್ರಸ್ಯಭಯಭೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾತ್ ಷೇರ-
ನಿಟೇತಿ ಚಲೋಪಃ | ತಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿದಿತಿ ಪುತ್ವೇ ಯಚಿ ತುನುಘಮಕ್ಷುತಜ್ಞಕುಕ್ರೋರು-
ಷ್ಯಾಣಾಮಿತಿ ದೀರ್ಘಃ | ವಸ್ತಃ | ಇಸ್ಯಾಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ಮಮಭಾವಃ | ಜಹಾದಿಷು ಚೈಂದ್ರಸಿ
ವಾವಚಿನಂ | ಸಾ. ೭-೩-೧೦೯-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಘೇರ್ಜೀತಿ | ಸಾ. ೭-೩-೧೧೧ | ಇತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ
ಯೇಣಾದೇಶಃ | ಅರ್ಣವಂ | ಅರ್ಣ ಉದಕಮಸ್ತಿಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ಸಮುದ್ರಃ | ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ |
ಕಾ. ೫-೨-೧೦೯-೩ | ಇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ವಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ತೇನ ಶಬ್ದೇನ ಜಲಾತ್ರಯವಾಚಿ-
ನಾತ್ರಯವಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಿಚರಂತಿ | ಚರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಪಾರ್ವಧಾತು-
ಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ತಿಜಾ ಜೋದಾತ್ವವತಿತಿ ಗತಿರನುದಾತ್ತಾ | ಯದ್ವೈತ್ತಯೋಗಾದ-
ನಿಘಾತಃ | ಮಾನುಷಾ | ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಭುಜೇ | ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವ-
ಹಾರಯೋಃ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಮಂಹಿಷ್ಯಂ | ಮಹಿ ವಹಿ ವೃದ್ಧಾ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷ್ಯಃ | ತುಶ್ಚಂದಸೀತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತುರಿಷೇನೇಯಃ ಸ್ತಿತಿ ತುಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅರ್ಚತ | ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ |
ಭಾನಾದಿಕಃ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ (ಕರ್ಮಗಳು) | ದ್ಯಾವೋ ನ—ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ | ಮಾನುಷಾ—
ಮಾನವರಿಗೆ (ಹಿತಕರಗಳಾಗಿ) | ವಿಚೇರಂತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆಯೋ, | ತ್ಯಂ—ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೂ |
ಮೇಷಂ—ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಮೇಷ (ಟಿಗರು) ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿಯೂ
ಪುರುಷೂತಂ—ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೂ | ಋಗ್ವಿಂಶಂ—ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿ
ಸಲ್ಲವವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನಾಗಿಯೂ | ವಸ್ತೇ ಅರ್ಣವಂ—ಧನಗಳಿಗೆ ಸಾಗರಪ್ರಾಯ
ನಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಗೀರ್ಭಿಃ—(ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಅಭಿ-
ಮದತ—ಅಭಿಮುಖರಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ | ಭುಜೇ—(ಅಭ್ಯುದಯವನ್ನು) ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—
ಆತ್ಯಂತ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿರುವ | ವಿಪ್ರಂ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಭಿ ಅರ್ಚೇತ—(ಸುತ್ತಲೂ)
ಪೂಜೆಮಾಡಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಕರ್ಮಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕರಗಳಾ
ಗಿವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೂ ಟಿಗರುರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಋಕ್ಕು
ಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನಾಗಿಯೂ ಧನಗಳಿಗೆ ಸಾಗರದಂತೆ ಆಧಾರನಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿ
ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ. ಆತ್ಯಂತ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿರುವ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಭ್ಯು
ದಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪೂಜೆಮಾಡಿ.

English Translation.

Animate with praises that ram (Indra) who is adored by many, who is gratified by hymns and is an ocean of wealth; whose good deeds spread abroad for the benefit of mankind; Worship the wise and powerful Indra for the enjoyment of prosperity.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ತ್ಯಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಜ್ಞಬಾರ್ಥವಿರುವುದು. ತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ತಂ, ಆ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮೇಷಂ—ಮಿಷ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ | ಶತ್ರುಭಿಃ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಂ | ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವ, ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಕಣ್ವಪುತ್ರನಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿ ಋಷಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮೇಷ (ಮೇಕೆ, ಟಿಗರು) ರೂಪದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ | ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಅದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮೇಷ ಎಂಬದಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನು. ಈ ವಿಷಯವು—ಮೇಧಾತಿಥಿಂ ಹಿಂ ಕಣ್ವಾಯಸಿಂ ಮೇಷೋ ಭೂತ್ವಾಜಹಾರ | ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪುರುಹೂತೆಂ—ಪುರುಭಿಃ ಬಹುಭಿಯೇಜಮಾನೈರಾಹೂತಂ | ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ಋಗ್ವಿಯಂ—ಋಗ್ವಿವಿಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಸ್ತೂಯಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತಾವಿಕ್ರಿಯವೆಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವು ಅಥವಾ ಋಗ್ವಿವಿಕ್ರಿಯತೆ ಶಬ್ದ್ಯತೆ ಇತಿ ಋಗ್ವೀಃ | ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಸಹಿತವಾಗಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಋಗ್ವೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಸ್ತೋ ಆರ್ಣವಂ—ಧನಗಳಿಗೆ ಆವಾಸಭೂಮಿಯು ಎಂದರೆ ಆಶ್ರಯಕರ್ತನು. ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು, ಸಮುದ್ರವು ನೀರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನು ಧನಾಧ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾಗಿರುವನು.

ದ್ಯಾವೋ ನ—ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಂತೆ ಹಿತಕರವಾದ.

ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—ಅತಿಶಯೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದ, ಮಹಾನುಹಿಮೆಯುಳ್ಳ,

ವಿಶ್ವಂ—ಮೇಧಾವಿನಂ | ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ, ವಿವೇಕಿಯಾದ

ಮಾನುಷಾ—ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ | ಮನುಷ್ಯರ, ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿತಾನಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಚರಂತಿ—ವಿಶೇಷೇಣ ವರ್ತಂತೆ | ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇರುವವು.

ಅಭಿ ಅರ್ಚತ—ಪೂಜಿಸಿರಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮೇಷಮ್—ಮಿಷ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಇಗುಪಥಜ್ಞಾ ಪ್ರೀತಿಃ ಈಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವು ಇಗುಪಥನಾದುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ದೇವಸೇನಮೇಷಾದಯಃ ಪಚಾದಿಷು ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಷ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಮೇಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮೇಷಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಗ್ವಿಯಮ್—ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಋಚಾಂ ವಿಕಾರಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ನಿತ್ಯಂ ವೃದ್ಧಶರಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚೋ ನಿತ್ಯಂ ಮಯ ಟಮಿಚ್ಛಂತಿ (ಏಕಾಚೋ ನಿತ್ಯಂ) (ಕಾ. ೪-೩-೧೪೪) ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮಚೆಂಬುದು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಿಕಾರಾರ್ಥ ವೀಕ್ಷಾನಾದಿದುದರಿಂದ ಮಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಯಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಚಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃ ಈಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವಿಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಋಗ್ವಿಯಂ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ

ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಾಜ್ ಮಾನೆ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. (ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ) ಋಗ್ವಿಃ ಮೀಯತೇ ಇತಿ ಋಗ್ವಿಃ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು (ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವನು) ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವೆಪಿನಲ್ಲಿ ಕಕಾರವು ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಕಾರವು ಹಲಂತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ನೇರಪ್ರಕೃತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಗ್ಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಪರಕೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಸಾಜಹಾತಿಸಾಂಹಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತು ಜಾತ್ತಾದ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಾಮುಂತಾದುವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವಿಃ ಎಂದು ಈಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭುವಾಂ ಯೋರಿಯಜುವಜಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವಿಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕೋಪಪದಕವಾದ ಕೃದಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮದತ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮವುರುಪ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಥ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟೋಲಜ್ಯತ್ ಎಂದು ಲಜ್ಜದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಸೌಧಸೌಧಮಿಸಾಂ ತಾಂ ತಂ ಆಮುಃ ಎಂದು ಆಯಾಯ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮದ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸೃದ್ಧಿಬರುತ್ತದೆ. ಘಟಾದಯೋಮಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ್ವಾದಿಯ ಆಂತರ್ಗತವಾದ ಘಟಾದಿಗೆ ಮುದ್ದದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಾನಯೋಃ | ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹರ್ಷಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಉಳ್ಳವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮದಿ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸುಛಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮದಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷೇರನಿಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಅನಿಶಿತಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮದತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಟಿನ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಯೇಚಿ-ತುನುಘಮುಕ್ಷುತಜ್ ಕುತ್ರೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ ಮದತಾ ಎಂದು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸ್ತುಃ—ವಸು ಶಬ್ದವಮೇಲೆ ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸು+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾ ಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಅಗಮವಾದುದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯಾಶ್ರಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಸಾದಿಷುಚ್ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯-೧) ಜಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣಾದಿಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿಸಂಜ್ಞಾವಿರುವಾಗ ಘೇರ್ಜತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೧) ಜಾತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು

ವಾಗ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಉಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಯಣಾದೇಶವೇ ಬಂದು ರೂಪವಿವರಗಳು ಬಂದರೆ ವಸ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಣವಮ್—ಅರ್ಣಃ ಉದಕಂ ಅಸ್ತಿನಿ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅರ್ಣವಃ ಸಮುದ್ರಃ ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಣಸೋಲೋಪಶ್ಚ (ಕಾ. ೫-೨-೧೦೯-೨) ಅರ್ಣಸ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಅರ್ಣಸಿನ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಣವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಅರ್ಣವಶಬ್ದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅರ್ಣವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಚರಂತಿ—ವಿ ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಚರಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಾ ಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಾ—ಮಾನುಷಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನವಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾನುಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುಜಿ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಭುಜ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಜಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಜಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂಹಿಷ್ಯಮ್—ಮಹಿ ವಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷಃ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮಹಿ ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಂಹಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತುಶ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೮) ತೃನ್ ತಜಂತದಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಯನ್ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಂಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ತೃಜಂತದಮೇಲೆ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃ ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಂಹಿಷ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಯಿನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಹಿಷ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭೀಮವನ್ವನ್ತ ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಮೂತಯೋಽಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ ತವೀಷೀಭಿರಾವೃತಂ |
 ಇಂದ್ರಂ ದಕ್ಷಾಸ ಯುಭವೋ ಮದಚ್ಯುತಂ ಶತಕ್ರತುಂ ಜವನೀ ಸೂನೃತಾ-
 ರುಹತ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ಈಂ | ಅವನ್ವನ್ | ಸ್ವಅಭಿಷ್ಟಿಂ | ಉತಯಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ |
 ತವೀಷೀಭಿಃ | ಆ ಸ ವೃತಂ |
 ಇಂದ್ರಂ | ದಕ್ಷಾಸಃ | ಯುಭವಃ | ಮದಚ್ಯುತಂ | ಶತಕ್ರತುಂ | ಜವನೀ |
 ಸೂನೃತಾ | ಆ | ಅರುಹತ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಯೋಽಂತರಿಕ್ಷಾರೋ ರಕ್ಷಾರೋ ದಕ್ಷಾಸೋ ದಕ್ಷಯಿತಾರಃ ಪ್ರವರ್ಧಯಿತಾರ ಯುಭವಃ |
 ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವೃತ್ತತ್ವಾ ಯುಭವೋಽತ್ರ ಮರುತ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಏವಂಭೂತಾ ಮರುತ
 ಇಂದ್ರಮುಭೀಮವನ್ವನ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಖಲ್ವುಭಜಂತ | ವೃತ್ತೇಣ ಸಹ ಯುಧ್ಯಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಸರ್ವೇ
 ದೇವಾಃ ಸರ್ಯತ್ಯಜನ್ | ಮರುತಸ್ತು ತಥಾ ನ ಸರ್ಯತ್ಯಾಹ್ವಃ | ತಥಾ ಚಾನ್ನಾಸ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವೇ
 ದೇವಾ ಅಜಹುರ್ಯೇ ಸಖಾಯಃ | ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಆಸು | ಋಗ್ವೇದ ೮-೯-೭ | ಇತಿ |
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಸ್ಯಾವ್ನಾತಂ | ಮರುತೋ ಹೈನಂ ನಾಜಹುಃ | ಐ. ಬ್ರಾ ೩-೨೦ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ |
 ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಂ ಶೋಭನಾಭ್ಯೇಷಣವಂತಂ | ಶೋಭನಾಭಿಗಮನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ
 ದ್ಯುಲೋಕಂ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪ್ರಾತಿ ಪೂರಯತೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಃ | ದ್ವಾದಶಸ್ವಾದಿತ್ಯೇ ಸ್ವಿಂದ್ರಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನ-
 ತ್ವಾತ್ | ಶಾಖಾಂತರೇಽಪಿ ಕ್ರೂಯಂತೇ | ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ ಶ್ವಾಜಾಯೇತಾಂ | ತೈ. ಬ್ರಾ.
 ೧-೧-೯-೩ | ಇತಿ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಂಕ್ಷೇತ್ಯೇತೇ ಇತಿ ಚ | ತವೀಷೀಭಿರಾವೃತಂ | ತವೀಷೀತಿ ಬಲಿನಾಮ |
 ತವೀಷೀ ಶುಷ್ಮಮಿತಿ ತನ್ನಾಮನು ಸಾರಾತ್ | ಬಲೈರಾವೃತಂ | ಅತಿ ಬಲಿನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏವ ಮದ-
 ಚ್ಯುತಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಮದಸ್ಯ ಗರ್ವಸ್ಯ ಜ್ಯಾವಯಿತಾರಂ | ಕಿಂಚಿ ಶತಕ್ರತುಂ ಶತಸಂಖ್ಯಾನಾಂ ಕ್ರತೂ-

ನಾಮಾಹಾರ್ಯಂ ಬಹುನಿಧಕರ್ಮಾಣಂ ನಾ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ತಮಿಂಪ್ರಂ ಜವನೀ ವೃತ್ತವಧಂ ಪ್ರತಿ
ಪ್ರೇರಯಿತ್ರೀ ಸೂಸೃತಾ ತೈರ್ಮರುದ್ಧಿಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ಸ | ಐ. ಬ್ರಾ
೩-೨೦ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತರೂಪಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯಾತ್ಮಿಕಾ ನಾಗಪ್ಯಾರುಹತ್ | ಅರೂಢವತೀ | ವೃತ್ತವಧಂ
ಪ್ರತಿ ಸಾಹಿ ನಾಗಿಂದ್ರಸ್ಯೋತ್ಸಾಹಕಾರಿಣ್ಯಭೂದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅವಸ್ತನ್ | ವನ ಸ್ವನ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಲಜಾ ಶಹಿ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಂ | ಇಷ ಗತಾ | ಭಾವೇ ಶ್ರುನ್ವತ್ಯಯಃ | ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿ-
ನೇರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಏಮನಾದಿತ್ವಾತ್ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಸಾ. ೬-೧-೯೪-೬ | ಶೋಭನಾ ಅಭಿಷ್ಟಯೋ
ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ನ ಇನ್ಯಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಊತಯಃ | ಅನತೇಃ ಕೃತ್ಯ
ಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಶ್ರುನ್ವತ್ಯಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಕ್ವಿಚ್ಛಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ವಿಚ್ಛಾ
ಜ್ವರತ್ಪರೇತ್ಯಾದಿನೋಟ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ | ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ
ಪ್ರಾತಿ ಪೂರಯತೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಃ | ಆತೋ ಮನಿನ್ನಿತ್ಯತ್ರ ಚಿತಜ್ವಾದ್ವಿಚ್ಛಾ | ಆವೃತಂ | ವೃಷಾ
ವರಣೇ | ಆವ್ರಿಯತ ಇತ್ಯಾವೃತಃ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ದಕ್ಷಾಸಃ | ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ | ದಕ್ಷಂತ ಏಭಿರಿತಿ ದಕ್ಷಾಃ | ಕರಣೇ ಘೃಷಾ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅ
ಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ | ಮದಚ್ಯುತಂ | ಚ್ಯುತ್ ಗತಾ | ಅಂತರ್ಭಾವನಿತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ
ಹಿತಿ ಕೃತೀತಿ ತುಕ್ | ಶತಕ್ರತುಂ | ಶತಂ ಕ್ರತವೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಜವನೀ | ಜು ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಟಿಡ್ಛಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಜೇಪ್ | ಲಿತ್ಸರೇಣ
ಜಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅರುಹತ್ | ಅರುಹೇರ್ಲೂಙಿ ಕೃಮೃದೈರುಹಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಚ್ಲೇರ-
ಜಾಡೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಊತಯಃ—ರಕ್ಷಿಸುವವರೂ | ದಕ್ಷಾಸಃ—(ಪೋಷಿಸಿ) ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸುವವರೂ ಆದ | ಯಭವಃ—
ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಸ್ವಭಿಷ್ಟಂ—ಗಂಭೀರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ—
ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು (ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) ತುಂಬುವವನೂ | ತವಿಷೀಭಿಃ ಆವೃತಂ—ಬಲಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದವನೂ
(ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನೂ) | ಮದಚ್ಯುತಂ—(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶತ್ರುವಿನ) ಗರ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡ-
ತಕ್ಕವನೂ | ಶತಕ್ರತುಂ—ನೂರು ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ಅಥವಾ ಬಹುನಿಧವಾದ ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡು-
ವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಭೀಂ ಅವರ್ಣ್ಯ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇವಿಸಿದರು.
ಜವನೀ—(ವೃತ್ತವಧಕ್ಕಾಗಿ) ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ | ಸೂಸೃತಾ—(ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು) ಪ್ರಿಯ-
ವಾದದ್ದೂ ಸತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯ | ಅರುಹತ್—(ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ)
ಹೋಗಿ ಸೇರಿತು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಲೋಕರಕ್ಷಕರೂ ಪೋಷಕರೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಗಂಭೀರಗಮನ-
ವುಳ್ಳವನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬಿಳಗಿಸುವವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನೂ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ
ಶತ್ರುಗಳ ಗರ್ವವನ್ನಡಗಿಸುವವನೂ, ನೂರಾರು ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇವಿಸಿದರು. ವೃತ್ತವಧಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಿಸಲು ಅವರು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದೂ ಸತ್ಯ-
ವಾದದ್ದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು.

English Translation.

If was this Indra, the great granter of wishes, the pervader of heaven, surrounded by powers that his allies, Maruts, loved; it was brave Indra that the mighty and wise Maruts loved; it was Indra of hundred wisdoms that their encouraging voice reached

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯವಾಕ್ಯ—ಉರು ಭಾಂತಿ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ಮುಖ್ಯವೋಽತ್ರ ಮರುತ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ದೇವತೆಗಳಾದ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಮೇಲಿನ ನಿರುಕ್ತವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಪದವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮುತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವಾ | ಮುತೇನ ಭವಂತೀತಿವಾ | ಎಂದು ಬೇರೆ ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ, ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವರು ಎಂಬ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮುಖ್ಯಪದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಸತ್ಯವಂತರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನವಿದೆ. ವೃತ್ರಾಸುರ ನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಹೋರಾಡುವಾಗ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವೃತ್ರನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಆದರೆ ಈ ಮರುತ್ತಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರಸುಖರೆಂದೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರ್ಯೇ ಸಖಾಯಾಃ | ಮರುದ್ಭಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಆಸ್ತು (ಮಂ. ಸಂ. ೮-೯೬-೭) “ಮರುತೋ ಹೈನಂ ನಾಜಹುಃ” (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦) ಈ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾರುತ್ತಿರುವುವು.

ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವಾಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪ್ರಾತಿ ಪೂರಯತೀತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸಾಃ | ದ್ವಾದಶಸ್ವಾದಿತೈಷು ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ | ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ದೇವಲೋಕವನ್ನೂ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗಿಸುವರು. ಆದರೆ ಅವರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯ ವಾಚಕವಾದ, ಈ ಪದವು ‘ಇಂದ್ರ’ ಎಂಬರ್ಥಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. “ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಂಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾಂ” ತೈ. ಬ್ರಾ. (೧-೧-೯-೩) “ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ ಶ್ವೇತೈತೇ” (ತೈ. ಅ. ೧-೧೩-೩) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.

ತವಿಷೀ ತವಿಷೀತಿ ಬಲನಾಮ | ‘ತವಿಷೀ ಶುಷ್ಕಂ’ (ನಿ. ೨-೯) ಹೀಗೆಂದು ಬಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತವಿಷೀ ಎಂದರೆ ಬಲ, ಶಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಶತಕ್ರತುಂ—ನೂರು ಯಾಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದವನು, ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವವನು. ಎಂದರ್ಥವು.

ಜವನೀ—ವೃತಾಸುರವಧಿಗೆ ಪ್ರೇರಿಸಿದ ಮಾತು. ಜು. ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ಸೂನೃತಾ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ “ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ವ” (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತವಾದ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳು.

|| ಪಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಸ್ಥೆನ್—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪುಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದು ಇಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಆನ್ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವನ್+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕರ್ತೃರಿಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವನ್+ಅನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವಸ್ಥೆನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಮ್—ಇಷ ಗತೌ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಭಾವೆ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅರ್ಥಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತಿತುತ್ವತಥಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ಣೇಷೇಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ವತ್ವ ಬಂದರೆ ಇಷ್ಟಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿ+ಇಷ್ಟಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಜಿಪೆರರೂಪಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದೀನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೪-೬) ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿಷ್ಟಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಾ ಅಭಿಷ್ಟಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಃ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ನೆಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಭಿಷ್ಟಿಂ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊತಯಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಜ್ ಕೌ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಅಶೀರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಜ್ಞಾದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜ್ವರತ್ವರಸ್ಸಿವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಮತ್ತು ವಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಎರಡೂ ಸ್ಥಾನಿ) ಊತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಊತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಊತಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಊತಯಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಮ್—ಪ್ರಾ ಪೂರಣೆ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾತಿ ಪೂರಯತಿ ಇತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಃ ಆಕಾಶವನ್ನು ತುಂಬುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆತೋ ಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್ಬನಿಪತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆದಂತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆವೃತಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೆ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಆವ್ರಿಯತೆ ಇತಿ ಆವೃತಃ ಆವರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ತಯೋರೇವಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೦) ಎಂದು ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ

ವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ್ ಎಂಬುದು ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆವೃತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕಕ್ರಾಂತವು ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯಯವಿಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆವೃತಂ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುಧಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಾಸಃ—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ದಕ್ಷಂತ ಏಭಿಃ ಇತಿ ದಕ್ಷಾಃ | ಇವುಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೋ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪುಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಾಸಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ಪವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ದಕ್ಷಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮದಚ್ಯುತಮ್—ಮದಂ ಚ್ಯಾವಯತಿ ಇತಿ ಮದಚ್ಯುತ್. ಚ್ಯುಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಷೇಷಾರ್ಥವು ಧಾತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿಶಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮದಚ್ಯುತ್ ಎಂದು ತಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮದಚ್ಯುತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶತಕ್ರತುಮ್—ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನರೂಪ ಶತಂ ಕ್ರತವೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶತಕ್ರತುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ತಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜವನೀ—ಜು ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಇದು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ನೇಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೋವೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲ್ಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜವನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಟಿಡ್ಛಾಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜವನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಲಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರುಹತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ರುಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುವ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಮ್ಯದ್ವೈರುಹಿಭ್ಯತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅರುಹತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಗೋತ್ರಮಂಗಿರೋಭ್ಯೋಽವೃಣೋರಪೋತಾತ್ರಯೇ ಶತದುರೇಷು
ಗಾತುವಿತ್ |

ಸಸೇನ ಚಿದ್ವಿಮದಾಯಾವಹೋ ವಸ್ವಾಜಾವದ್ರಿಂ ವಾವಸಾನಸ್ಯ
ನರ್ತಯನ್ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಗೋತ್ರಂ | ಅಗಿಂರಃಭ್ಯಃ | ಅವೃಣೋಃ | ಅಪ | ಉತ | ಅತ್ರಯೇ |
ಶತದುರೇಷು | ಗಾತುವಿತ್ |

ಸಸೇನ | ಚಿತ್ | ವಿಮದಾಯ | ಅನಹಃ | ವಸು | ಆಜೌ | ಅದ್ರಿಂ | ವವ-
ಸಾನಸ್ಯ | ನರ್ತಯನ್ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಗೋತ್ರಮವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಂತಂ ವೃಷ್ಟ್ಯದೇಹಸ್ಯಾವರಣಂ ಮೇಘಮಂಗಿರೋ-
ಭ್ಯೋಽಂಗಿರಸಾಮೃಷೀಣಾಮರ್ಥಾಯಾಪಾವೃಣೋಃ | ಅಪವರಣಂ ಕೃತವಾನಸಿ | ವೃಷ್ಟೇರಾವರಣಂ
ಮೇಘಂ ವಜ್ರೇಣೋದ್ಘಾಟ್ಯ ವರ್ಷಣಂ ಕೃತವಾನಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಗೋತ್ರಂ ಗೋಸಮೂಹಂ
ಪೇಣಭಿರಪಹೃತಂ ಗುಹಾಸು ನಿಹಿತಮಂಗಿರೋಭ್ಯ ಯುಷಿಭ್ಯೋಽಪಾವೃಣೋಃ | ಗುಹಾದ್ವಾರೋದ್ಘಾಟ-
ನೇನ ಪ್ರಾಕಾಶಯಃ | ಉತಾಪಿ ಚಾತ್ರಯೇ ಮಹರ್ಷಯೇ | ಕೀದೃಶಾಯಾ | ಶತದುರೇಷು ಶತದ್ವಾರೇಷು
ಯಂತ್ರೇಷ್ವಸುರೈಃ ಪೀಡಾರ್ಥಂ ಪ್ರಕ್ರಿಸ್ತಾಯ | ಗಾತುವಿತ್ ಮಾರ್ಗಸ್ಯ ಅಂಭಯಿತಾಭ್ಯಾಃ | ತಥಾ
ವಿಮದಾಯ ಚಿತ್ ವಿಮದನಾಮ್ನೇ ಮಹರ್ಷಯೇಽಪಿ ಸಸೇನಾನ್ನೇನ | ಯುಕ್ತಂ ವಸು ಧನಮವಹಃ |
ಪ್ರಾಪಿತವಾನ್ | ತಥಾಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜಯಾರ್ಥಂ ವವಸಾನಸ್ಯ ನಿವಸತೋ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯಾನ್ಯಸ್ಯಾಪಿ
ಸೋತುರದ್ರಿಂ ವಜ್ರಂ ನರ್ತಯನ್ ರಕ್ಷಣಂ ಕೃತವಾನಸೀತಿ ಶೇಷಃ | ಅತಸ್ತವ ಮಹಿಮಾ ಕೇನ ವರ್ಣ-
ಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತ ಇತಿ ಭಾವಃ || ಗೋತ್ರಂ | ಗುಜ್ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ | ಔಣಾದಿಕಸ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯದ್ವಾ |
ಖಲಗೋರಥಾದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವಿನಿತ್ರಕಟ್ಯಚಿಕ್ಷ | ಪಾ. ೪.೨-೫೦ | ಇತಿ ಸಮೂಹಾರ್ಥೇ ತ್ರಪ್ರತ್ಯಯಃ |

ಶತದುರೇಷು | ಶತಂ ದುರಾ ದ್ವಾರಾಣ್ಯೇಷಾಂ | ದ್ವೈ ಇತ್ಯೇಕೇ | ದ್ವರ್ಯಂತೇ ಸಂಪ್ರಿಯಂತ ಇತಿ
ದುರಾಃ ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕನಿಧಾನಮಿತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭಾಂದಸಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ತಜ್ಞಾ
ಯೋ ಹ್ಯುಭಯೋಃ ಸ್ಥಾನೇ ಭವತಿ ಸ ಲಭತೇನ್ಯತರೇಣಾಪಿ ವ್ಯಪದೇಶಮಿತ್ಯುರಣ್ ರಪರಃ | ಸಾ.
೧-೧-೫೦ | ಇತಿ ರಪರಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ದ್ವಾರಶಬ್ದಸ್ಯೈವ ಚ್ಛಾಂದಸಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ |
ಗಾತುನಿತ್ | ಗಾಜ್ ಗತಾ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕಮಿನಿಜನಿಭಾಗಾಸಾಯಾಹಿಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೭೩ | ಇತಿ ತುಪ್ರತ್ಯ-
ಯಃ | ತಂ ವೇದಯತಿ ಲಂಭಯತೀತಿ ಗಾತುನಿತ್ | ವಿದ್ವ್ಯ ಲಾಭೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಜ್ಞಾರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ |
ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಷ್ಠರತ್ವಂ | ಸಸೇನ | ಸಸಮಿತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಸಸಂ ನಮ ಆಯುರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು
ಸಾರಾತ್ | ಅಜಿರಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ | ಅಹವ ಅಜಾವಿತಿ ತತ್ರ ಸಾರಾತ್ | ಅದ್ರಿಂ | ಅತ್ತಿ ಭಷ್ಪಯತಿ
ವೈರಿಣಮಿತ್ಯದ್ರಿವೃಜಃ | ಅದಿಶದಿಭೂತುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ನಿತಿ ಕ್ರಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯಾಸ್ಯಸ್ತ್ವೇವಮದ್ರಿಶಬ್ದಂ ವ್ಯಾಚಿಖ್ಯಾ | ಅದ್ರಿರಾದ್ಯಜಾತ್ಯನೇನಾಪಿ ವಾತ್ಸೇಃ ಸ್ಯಾತ್ | ನಿ. ೪-೪ ಇತಿ |
ವವಸಾನಸ್ಯ | ವಸ ನಿವಾಸೇ ಕರ್ತರಿ ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ದ್ವಿಭಾವ
ವಹಲಾದಿಶೇಷಾ | ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಗೋತ್ರಂ—(ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಡೆದು) ಶಬ್ದಮಾಡು
ತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು | ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ—(ಋಷಿಗಳಾದ) ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ | ಅಪ ಅವೃಣೋಃ—(ವಜ್ರ
ದಿಂದ) ಸೀಳಬಿಡಿಸಿದ್ದೀಯೆ (ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದ್ದೀಯೆ) | [ಅಥವಾ ಗೋತ್ರಂ—(ಪಡೆಯಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿ
ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ) ಗೋಸಮೂಹವನ್ನು | ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ—(ಋಷಿಗಳಾದ) ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ | ಅಪ
ಅವೃಣೋಃ—(ಗುಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು) ಸೀಳಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಿದೆ |] ಉತ—ಮತ್ತು | ಶತದುರೇಷು—
(ಶತ್ರುದಮನಕ್ಕಾಗಿ) ನೂರಾರು ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ | ಅತ್ರಯೇ—ಅತ್ತಿಮಹರ್ಷಿಗೆ | ಗಾತುನಿತ್—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ
ನಾಗಿ ಅದೆ | ವಿಮದಾಯ ಚಿತ್—ವಿಮದನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗೂ ಕೂಡ | ಸಸೇನ ಅನ್ನದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ |
ವಸು—ಧನವನ್ನು | ಅವಹಃ—ತಂದು ಹೊಂದಿಸಿದ್ದೀಯೇ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಅಜಾ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ವವಸಾನಸ್ಯ—
(ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ) ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಭಕ್ತನಿಗೂ (ಅವನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ) | ಅದ್ರಿಂ—ವಜ್ರಾಯುಧ
ವನ್ನು | ನರ್ತಯನ್—ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾ (ಅವನನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಋಷಿಗಳಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು ಒಡೆದು ಮಳೆಯನ್ನು
ಸುರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಶತ್ರುದಮನಕ್ಕಾಗಿ ನೂರಾರು ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾದಾಡುತ್ತಿರುವ
ಅತ್ತಿಮಹರ್ಷಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ವಿಮದನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧನವನ್ನು
ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಭಕ್ತನಿಗೂ ಅವನ ಸಹಾಯಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತ ಅವನನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ.

English Translation.

You have opened the cloud for the Angirases, you have shown the way to Atri who vexes his adversaries by a hundred devices; you have granted wealth with food to VIMADA; you are wielding your thunderbolt in defence of a worshipper engaged in battle.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಂಗಿರೋಚ್ಯಃ—ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಬರೆದಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೩ ಪೇಜು 520-522 ನೋಡಿ.

ಅತ್ರಯೇ—ಅತ್ರಮಹರ್ಷಿಗಾಗಿ. ಅತ್ರಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅತ್ರವಂಶಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು. ಈ ಅತ್ರಋಷಿಯೂ ಇವನ ವಂಶಸ್ಥರೂ ಋಗ್ವೇದದ ಐದನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಋಷಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಅತ್ರವಂಶದವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯಮೇಧರೂ, ಕಣ್ವರೂ, ಗೋತಮರೂ, ಕಕ್ಷೇವತರೂ ಹತ್ತಿರದ ಸಂಬಂಧವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ಐದನೇ ಮಂಡಲದ ೯ ಮತ್ತು ೧೭ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಷ್ಣಿ ಮತ್ತು ಯಮುನಾ ಎಂಬ ನದಿಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅತ್ರವಂಶಸ್ಥರು ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಗೋತ್ರಂ—ಅವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಂತಂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸ್ಯಾವರಕಂ ಮೇಘಂ | ಯದ್ವಾ ಗೋತ್ರಂ ಗೋ-ಸಮೂಹಂ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಂ | ಗೋತ್ರಶಬ್ದವು “ಗುಜ್ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ” ಎಂಬ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಗುಡುಗುವ ಮತ್ತು ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವ ಮೇಘ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಅಥವಾ ಗೋಶಬ್ದದಮೇಲೆ “ಇನಿತ್ರಕಟ್ಟೆಚೆಶ್ಚ” (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಟ್ಟರೆ ಗೋಸಮೂಹ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗುವುದು.

ಶತದುರೇಷು—ಶತದ್ವಾರೇಷು ಯಂತ್ರೇಷ್ವಸುರೈಃ ಪೀಡಾರ್ಥಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಾಯ | ಶತಂ ದುರಾ ದ್ವಾರಾಣ್ಯೇಷಾಂ || ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ದ್ವಾರ (ಅಲುಗು) ಗಳುಳ್ಳ ಯಂತ್ರವಿಶೇಷ. ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧ.

ಸಸೇನ—ಅನ್ನೇನ ಯುಕ್ತಂ | ‘ಸಸಂ ನಮಃ ಆಯುಃ (ನಿ. ೩-೯) ಎಂದು ಅನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಸ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅದ್ರಿಂ—ವಜ್ರಂ | ಅತ್ರಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ವೈರಿಣಿಂ ಇತಿ ಅದ್ರಿವರ್ಜಃ | ವೈರಿನಾಶಕವಾದದ್ದು ಎಂಬ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಶಬ್ದವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. “ಅದ್ರಿರಾದ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನಾಪಿ ವಾತ್ರೇಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತೇ ಸೋಮಾದ ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ” ಎಂದರೆ ಅದ್ರಿ (ಪರ್ವತ) ಸಾರವನ್ನೇ ಈ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸೋಮಾಭಿಷವಗ್ರಾವನವುಳ್ಳದ್ದು ಅದ್ರಿವಾನ್ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಂತಹ ಸೋಮವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಅಥವಾ ಹಿಂಡುವ. ಕಲ್ಲೂ ಅದ್ರಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವನಸಾನೇಶ್ಯ—‘ವಸ ನಿನಾಸೇ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃತಾಚ್ಛೇದ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ‘ವಾಸನಾಡುತ್ತಿರುವ’ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಮುಡಾಯೇ—ವಿಮದನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು. ಈ ಋಷಿಯು ಮಗ್ನೇದ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೨೦-೨೬ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ೬೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮ. ಸಂ ೧೦-೨೦-೧೦; ೧೦-೨೬-೨ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮದಋಷಿಯ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶದ ವಿಸಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅರ್ಥ ವರ್ಣನೇದ. ೪-೨೯-೪; ಮತ್ತು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೫-೫-೧ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಮದಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೋತ್ರಮ್—ಗುಜ್ ಆವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದ ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಗೋತ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇನಿತ್ರೆಕಟ್ಟಿಚೆಟ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೫೧) ಖಲಗೋರಥಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮೂಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋತ್ರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶತದುರೇಷು—ಶತಂ ದುರಾ ದ್ವಾರಾಣಿ ನಿಷಾಂ, ಶತದುರಾಣಿ. ತೇಷು. ಶತದುರೇಷು. ದ್ವೈ ಸಂವರಣೇ ಭ್ರಾದಿ. ದ್ವಯಂತಿ ಸಂವ್ರಿಯಂತಿ ಇತಿ ದುರಾಃ. ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವೈ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್+ಉ+ಋ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಾದಿನಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಪೂರ್ವಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವಾಂತದಂತೆಯೂ ಪರಾದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಯಕಾರಕ್ಕೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಉರಣ್‌ರಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದುರ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶತದುರೇಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದ್ವಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ದು+ಅರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ದುರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಾತುವಿತ್—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಗಾಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಮಿಮನಿ-ಜನಿಭಾಗಾಪಾಯಾಹಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಾತುಂ ವೇದಯತಿ ಲಂಭಯತಿ ಇತಿ ಗಾತುವಿತ್. ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭ ಧಾತು. ಲಂಭಯತು ಧಾತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತ್ವವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಸಾನಚರ್ಚದಿಂದ ಗಾತುವಿತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸೇನ—ಸಸಂ ಎಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರು. ಸಸಂ ನಮಃ ಆಯುಃ (ನಿ. ೩-೯) ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನ್ನಸರ್ವಾದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಸೇನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜೌ—ಅಜಃ ಎಂಬುದು ಯುದ್ಧದ ಹೆಸರು. ಅಹವೇ ಅಜೌ (ನಿ. ೩-೯) ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಯ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದ್ರಿವ್—ಅದ್ರಿ ಭಕ್ತಯತಿ ವೈರಿಣಂ ಇತಿ ಅದ್ರಿಃ ವಜ್ರಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು (ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದು) ಎಂದರ್ಥ. ಅದಿಶದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಕ್ತಕಾರ್ಥಕ ಆದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಿ ಎಂಬುದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಭವಾತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಮರು ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದ್ರಿರಾಭ್ಯಣಾತ್ಯನೇನಾಪಿ ನಾತ್ರೇ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿರು. ೪-೪) ದೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲೀ ಆದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಅದ್ರಿ ಎಂಬುದು ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವವಸಾನಸ್ಯ—ವಸ ನಿವಾಸ ಧಾತು ಭವಾದಿ. ತಾಚ್ಛೀಲವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಕ್ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಭಂವಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದಿಹರಿಗೆ ಶೇಷ ಬಂದರೆ ವವಸಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವವಸಾನಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾನಶ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಪಾಮಪಿಧಾನಾವೃಣೋರಪಾಧಾರಯಃ ಪರ್ವತೇ ದಾನುಮದ್ವಸು |
ವೃತ್ರಂ ಯದಿಂದ್ರ ಶನಸಾವಧೀರಹಿಮಾದಿತ್ಸುರ್ಯಂ ದಿವ್ಯಾರೋ-
ಹಯೋದೃಶೇ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಪಾಂ | ಅಪಿಧಾನಾ | ಅನ್ಯೋಃ | ಅಸ | ಅಧಾರಯಃ | ಪರ್ವತೇ |

ದಾನುಮತ್ | ವಸು |

ವೃತ್ರಂ | ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಶನಸಾ | ಅವಧೀಃ | ಅಹಿಂ | ಆತ್ | ಇತ್ |

ಸೂರ್ಯಂ | ದಿವಿ | ಆ | ಅರೋಹಯಃ | ದೃಶೇ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮಸಾಮುದಿಕಾನಾಮಸಿಫಾನಾಸಿಧಾನಾನ್ಯಾಚ್ಛಾದಕಾನ್ಮೇಘಾನಪಾವೃಣೋಃ |
ಅಸಾವರೀಷಾಃ | ತಥಾ ಪರ್ವತೇ ಪರ್ವತತಿ ಪೂರಯಿತವ್ಯಪ್ರದೇಶಯುಕ್ತೇ ಸ್ವಕೀಯನಿವಾಸಸ್ಥಾನೇ
ದಾನುಮತ್ ದಾನುಮತೋ ಹಿಂಸಾಯುಕ್ತ ಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ದನುರಸುರಮಾತಾ ಸೈವ ದಾನುಃ | ತದ್ವತಃ |
ತಾದೃಶಸ್ಯ ವೃತ್ತಾದೇವಸು ಧನಮಧಾರಯಃ | ಶತ್ರುಞ್ವಿತ್ಯಾ ತದೀಯಂ ಧನಮಪಹೃತ್ಯ ಸ್ವಗೃಹೇ ನೃಚಿ-
ಕ್ಷಿಪೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ದಾನುಮದಿತಿ ವಸುವಿಶೇಷಣಂ | ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ
ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಯದ್ಯದಾ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ವೃತ್ರಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಾವರೀತಾರಂ | ತಥಾ ಚ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಂ | ಯದಿಮಾನ್ ಲೋಕಾನವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಂ | ತೈ. ಸಂ.
೨-೪-೧೨-೨ | ಇತಿ | ಅಹಿಂ ಆ ಸಮಂತಾದ್ಧಂತಾರಂ | ತಥಾ ಚ ನಾಜಸನೇಯಿನಃ ಸಮಾಮನಂತಿ |
ಸೋಽಗ್ನೀಷೋಮಾವಭಿಸಂಬಭೂವ ಸರ್ವಾಂ ವಿಧ್ಯಾಂ ಸರ್ವಂ ಯಶಃ ಸರ್ವಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಸರ್ವಾಂ ಶ್ರಿಯಂ
ಸ ಯತ್ಸರ್ವಮೇತತ್ಸಮಭವತ್ತಸ್ಮಾದಹಿರಿತಿ | ಏವಂಭೂತಮಸುರಮವಧೀಃ ವಧಂ ಸ್ಪ್ರಸಿತಃ | ಆದಿತ್
ಅನಂತರವೇವ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ದೈಶೇ ದ್ರಷ್ಟುಂ ಸೂರ್ಯಮಾರೋಹಯಃ | ವೃತ್ರೇಣಾವೃತಂ
ಸೂರ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ರಾದಮೂಮುಚಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸಾಂ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅಸಿಧಾನಾ | ಅಸಿಧೀಯತ ಆಚ್ಛಾದ್ಯತ ಏಭಿರಿತ್ಯಸಿಧಾನಾನಿ | ಕರಣೇ ಲುಹಿ | ಲಿಹೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾ-
ರ್ವಸ್ಯ ಧಾತ್ವಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ ಏಕಾದೇಶಸ್ವರಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅಧಾರಯಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ |
ಪರ್ವತೇ | ಪರ್ವನಾನ್ ಪರ್ವತಃ | ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ ನಿ. ೧-೨೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ |
ದಾನುಮತ್ | ದೋ ಅವಖಂಡನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾ ದಾಣ್ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾ ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುರಿತ್ಯಾಣಾದಿ-
ಕೋ ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಸುರವಿಶೇಷಣತ್ವೇ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಸಾಂ—ನೀರುಗಳಿಗೆ | ಅಸಿಧಾನಾ—ಆಚ್ಛಾದಕ
ಗಳಾದ (ಮುಚ್ಚಿಡುವ) ನೋಡಗಳನ್ನು | ಅಸ ಅವೃಣೋಃ—ಬಿಡಿಸಿರುವೆ (ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿರುವೆ) |
ಪರ್ವತೇ—(ನಿನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ) ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ದಾನುಮತ್—ಹಿಂಸಾಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ
ದಾನುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವೃತ್ರಸುರನ | ವಸು—ಧನವನ್ನು [ಅಥವಾ ದಾನುಮದ್ವಸು—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನ
ಯುಕ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು] ಅಧಾರಯಃ—ನಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿರುವೆ (ಸೇರಿಸಿಟ್ಟಿರುವೆ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯತ್—
ಯಾವಾಗ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಅಹಿಂ—ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಹಿಂಸಕನಾದ (ಮತ್ತು) | ವೃತ್ರಂ—(ಮೂರು
ಲೋಕಗಳನ್ನೂ) ಆವರಿಸಿದ್ದ ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು | ಅವಧೀಃ—ಕೊಂದೆಯೋ | ಆದಿತ್—ಆಕೂಡಲೆ | ದಿವಿ—
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ದೈಶೇ—(ಎಲ್ಲರ) ಗೋಚರಕ್ಕಾಗಿ | ಸೂರ್ಯಂ—(ವೃತ್ರನಿಂದ ಆವೃತನಾದ) ಸೂರ್ಯನನ್ನು |
ಅರೋಹಯಃ—ಬಿಡಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನೀರುಗಳನ್ನು ತುಂಬಿ ಆಚ್ಛಾದಕವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಮಳೆ
ಯನ್ನು ಸುರಿಸಿರುವೆ. ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವನ ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ನಿನ್ನ ವಾಸ

ಸ್ಥಾನವಾದ ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವೆ. ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ವೃತ್ತಾ ಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಾಗ ಒಡನೆಯೇ ಆ ಮರೆಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಮೂರು ಲೋಕಕ್ಕೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

You have opened the receptacle of the waters ; you have detained in the mountain the treasure of the malignant ; when you had slain Vritra, the destroyer, you made the sun visible in the sky.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಪರ್ವತೇ—ಪರ್ವತಿ ಪೂರಯಿತವ್ಯಪ್ರದೇಶಯುಕ್ತೇ ಸ್ವಕೀಯನಿವಾಸಸ್ಥಾನೇ | ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಪರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಕಲ್ಲು ಶಿಖರ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೇವಲ ಶಿಲಾಪೂರಣಾರ್ಥವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ; ಶಿಲಾದಿವಸ್ತುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ವಸ್ತು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಹಿಂ—ಅ ಸಮಂತಾತ್ ಹಂತಾರಂ | ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ವಾಜಸನೇಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಽಗ್ನಿಷೋಮಾವಭಿಸಂಬಭೂವ ಸರ್ವಾಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ವಂ ಯಶಃ ಸರ್ವಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಸರ್ವಾಂ ಶ್ರಿಯಂ ಸ ಯತ್ಸರ್ವಮೇತತ್ಸಮಭವತ್ಸ್ಮಾದಹಿಃ ಅಗ್ನಿಷೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವರ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ, ವಿದ್ಯೆ, ಕೀರ್ತಿ, ಅನ್ನಾದಿಗಳು, ಐಶ್ವರ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದವನು, ರಾಕ್ಷಸನು ಎಂದು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಂ—ತ್ರಯಾಣಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಾವರೀತಾರಂ | ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು. ಇದನ್ನೇ ಯದಿವಾನ್ ಲೋಕಾನವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಂ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಪಾಮ್—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಡಿದಂ ಸದಾದ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಿಧಾನಾ—ಅಪಿಧೀಯತೇ ಆಚ್ಛಾದ್ಯತೆ ಏಭಿಃ ಇತಿ ಅಪಿಧಾನಾನಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಬಂದರೆ ಲ್ಯುಟಿಗೆ ಯುವೋರನಾಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪಿಧಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ

ಒಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಾರಯಃ—ಧ್ಯುಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೆ, ಧಾತು, ತುದಾದಿ, ಣಿಜಂತಮೇಲೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಾರಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಾರಯಃ ಎಂಬುದು ಅಮೃದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರ್ವತೇ—ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪೂರಣಮಾಡುವ ಸ್ಥಳವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ತಪ್ ಪೆರ್ಮರುದ್ಭ್ಯಾಂ (ವಾ. ೩-೨೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ತಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರ್ವ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಷ್ಠಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಸ್ಯ ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಪ್ರೀಣ್ ತರ್ಪಣಕಾಂತೌಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಪರ್ವ ಶಬ್ದವು ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ದಾನುಮತ್—ದೋ ಅವಖಂಡನೆ ಅಥವಾ ದಾಣ್ ದಾನೆ ಧಾತು. ದಾಭಾಭ್ಯಾಂನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೩೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದೋ ಧಾತುವಿಗೂ ಅಸಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೀಶಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದರಿಂದ ರೂಪವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದಾನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾನುಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ದಾನುಮತ್ ತದಪ್ತ್ಯಸ್ತೀನ್ ಇತಿಮತುಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾನುಮತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುರೇನಿ ಇದು ವಿಶೇಷಣ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ತ್ವಂ ಮಾಯಾಭಿರಪ ಮಾಯಿನೋಽಧಮಃ ಸ್ವಧಾಭಿಯೇ ಅಧಿ ಶುಪ್ತಾ-

ವಜುಹ್ವತ |

ತ್ವಂ ಪಿಪ್ರೋನ್ಯಮಣಃ ಪ್ರಾರುಜಃ ಪುರಃ ಪ್ರ ಯುಜಿಶ್ವಾನಂ ದಸ್ಯು-

ಹತ್ಯೇಷ್ವಾನಿಧ || ೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಮಾಯಾಭಿಃ | ಅಸ | ಮಾಯಿನಃ | ಅಧಮಃ | ಸ್ವಧಾಭಿಃ | ಯೇ | ಅಧಿ |

ತುಪ್ತಾ | ಅಜುಹ್ವತ |

ತ್ವಂ | ಸಿಪ್ರೋಃ | ನೈಮನಃ | ಪ್ರ | ಅರುಜಃ | ಪುರಃ | ಸ್ತ | ಯಜಿತ್ವಾನಂ |

ದಸ್ಯುಹತೈಷು | ಆವಿಧ || ೫ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಾಯಾಭಿರ್ಜಯೋಷಾಂಯಜ್ಞಾನೈಃ | ಮಾಯೇತಿ ಜ್ಞಾನನಾಮ | ತಜೇ
ಮಾಯೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಯದ್ವಾ ಮಾಯಾಭಿರ್ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧೈಃ ಕಪಟೈಃ | ಮಾಯಿನ
ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಮಾಯೋಪೇತಾನ್ಯತ್ರಾದಿನಸುರಾನಪಾಧಮಃ | ಅಪಾಜೀಗಮಃ | ಧಮತಿರ್ಗತಿರ್ಮೋತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೬-೨ | ಯೇಷುರಾಃ ಸ್ವಧಾಭಿರ್ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೈರನ್ನೈಃ ಶುಪ್ತಾವಧಿ ಶೋಭಮಾನೇ ಸ್ವ-
ಕೇಯೇ ಮುಖ ಏನಾಜುಹ್ವತ ಅಹಾಷುಃ ನಾಗ್ನಾ | ತಾನಸುರಾನಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ | ತಥಾ ಚ
ಕಾಷೀತಕಿಭಿರಾಮ್ನಾಯತೇ | ಅಸುರಾ ನಾ ಅತ್ಮನ್ನಜುಹವುರುದ್ವಾತೇಗ್ನಾ ತೇ ಪರಾಭವನ್ನಿತಿ | ವಾಜ-
ಸನೇಯಿಭಿರಸ್ಯಾನ್ಮಾತಂ | ದೇವಾಶ್ಚ ಹ ನಾ ಅಸುರಾಶ್ಚಾಸ್ತದ್ಧರ್ತತೇತೋ ಹಾಸುರಾ ಅಭಿಮಾನೇನ
ಕಸ್ಮೈ ಚ ನ ಜುಹುಮ ಇತಿ ಸ್ವೇಷ್ಟೇನಾಸ್ಯೇಷು ಜುಹ್ವತಶ್ಚೇರುಸ್ತೇ ಪರಾಬಭೂವುರಿತಿ | ತಥಾ ಹೇ
ನೈಮನೋ ನೈಷು ಯಜಮಾನೇಷು ರಕ್ಷಿತನ್ಯೇಷ್ವನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತ ತ್ವಂ ಸಿಪ್ರೋಃ ಪೂರಯಿತುರೇ-
ತನ್ನಾವ್ನೋಽಸುರಸ್ಯ ಪುರಃ ಪುರಾಣಿ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾನಿ ಪ್ರಾರುಜಃ | ಪ್ರಾಭಾಂಕ್ಷೀಃ | ಏವಂ ಕೃತ್ವಾ ತೇನಾ
ಸುರೇಣೋಪದ್ರುತಮೃಜಿತ್ವಾನಮೃಜಮನನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ದಸ್ಯುಹತೈಷು ದಸ್ಯೂನಾಮು-
ಪಕ್ಷಪಯಿತ್ವಾಂ ಹನನೇನ ಯುಕ್ತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಯದ್ವಾ | ದಸ್ಯೂನಾಂ ಹನನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂ-
ತೇಷು | ಪ್ರಾವಿಧ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರರಕ್ಷಿಧ | ಮಾಯಿನಃ | ಮಾಯಾಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್
ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಶುಪ್ತಾ | ಶುಭ ದೀಪ್ತಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಿನ | ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿ-
ನೇಟ್ರಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಝಷಸ್ತಥೋರಿತಿ ಧತ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಖರಿ ಚ | ಪಾ. ೮-೪-೫೫ | ಇತಿ ಚತ್ವಂ
ಅಜುಹ್ವತ | ಜುಹೋತೇರ್ಲಜು ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ | ಪಾ. ೭-೧-೪ | ಇತಿ
ಝಷ್ಯಾದೇಶಃ | ಹುಶ್ಚುಮೋಃ ಸಾರ್ವಥಾತುಕ ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಸಿಪ್ರೋಃ | ಸ್ತ ಪಾಲನಪೂ-
ರಣಯೋಃ | ಸ್ತಾಭಿದಿವ್ಯದ್ವೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. -೨೪ | ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯತ್ರ
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದುಕ್ತಾಭಾವಃ | ಛಂದಸಂ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋರದತ್ಪದಲಾದಿ-
ಶೇಷಾಃ | ಅರ್ತಿಪಿತೃರ್ಲಕ್ಷ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಯಣಾದೇಶಃ | ಸ್ತಮಣಃ | ನೈಷು
ಮನೋ ಯಸ್ಯ | ಛಂದಸ್ಯುದವಗ್ರಹಾತ್ | ಪಾ. ೮-೪-೨೬ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ಅರುಜಃ | ರುಜೋ
ಭಂಗೇ | ಶಸ್ಯ ಚಾತ್ವಾದುಕ್ತಾಭಾವಃ | ಯಜಿತ್ವಾನಂ | ಯಜ್ವಶ್ಚತೇ ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯುಜಿತ್ವಾ | ಸ್ತ-

ಷೋದರಾದಿಃ | ದಸ್ಯುಹತ್ಯೇಷು | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ | ಹನಸ್ತ ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦೮ | ಇತಿ ಭಾವೇ
ಕೃಪ್ತೈಶ್ಚಯಸ್ತಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ | ದಸ್ಯುನಾಂ ಹತ್ಯಾ ಯೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ
ಬಹುಲಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾ ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ್ಪುರುಷಪಕ್ಷೇ ತು ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅವಿಧಃ |
ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮಾಯಾಭಿಃ—(ಜಯಸಾಧನಗಳಿಂದ) ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಅಥವಾ
ತಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಯೇ—ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸರು | ಸ್ವಧಾಭಿಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನಗಳಿಂದ | ಶುಷ್ತಾ
ಅಧಿ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿಗಳಲ್ಲೇ | ಅಜುಹ್ವತ—ಹೋಮ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೋ |
ಮಾಯಿನಃ—ಮೋಸಗಾರರಾದ ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಅಸ ಅಧಮಃ—ಸದೆಬಡಿದು ಜಯಿಸಿದೆ | ನೈವುಜಃ—
ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಿಪ್ರೋಃ—ಪಿಪ್ರುವೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ | ಪುರಃ—
ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ಸ್ಯ ಅರುಜಃ—ಭಗ್ನಮಾಡಿದೆ | ಋಜಿಶ್ಚಾನಂ—(ಆ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಹಿಂಸಿತನಾದ) ಋಜಿಶ್ಚ
ನೆಂಬ ಭಕ್ತನನ್ನು | ದಸ್ಯುಹತ್ಯೇಷು—ಜೋರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ |
ಪ್ರ ಅವಿಧಃ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡದೇ ತಮ್ಮ ಬಾಯಲ್ಲೇ
ಹಾಕಿಕೊಂಡ ಮೋಸಗಾರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಸಾಧನಗಳಾದ ತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಜಯಿಸಿದೆ. ಮಾನವರಲ್ಲಿ
ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪಿಪ್ರುವೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದೆ.
ಜೋರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಋಜಿಶ್ಚನೆಂಬ ಭಕ್ತನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ರಕ್ಷಿಸಿದೆ.

English Translation.

O Indra, by your devices you have humbled the deceivers who presented oblations to their own mouths; propititions to men, you have destroyed the cities of Pipru and have well defended Rijswan in robber-destroying contests.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಪಿಪ್ರೋಃ—ಪಿಪ್ರು ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುವು. ಋಜಿಶ್ಚಾ ಎಂಬುವನನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದರ
ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೨;
೪-೧೬-೧೩; ೫-೨೯-೧೦; ೬-೨೦-೭; ೮-೪೯-೧೦; ೧೦-೯೯-೧೧; ೧೦-೧೩೮-೩; ೧-೧೦೩-೮; ೨-೧೪-೫;
೬-೧೮-೮ ಮತ್ತು ಮು. ಸಂ. ೧-೫೧-೫; ೬-೨೦-೭ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಿಪ್ರುವಿನ ಪಟ್ಟಣದ ವಿಷಯವು
ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೮-೩೨-೨; ೧೦-೧೩೮-೩ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇವನು ದಾಸ ಮತ್ತು ಅಸುರನೆಂದು
ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧; ೪-೧೬-೧೩ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಕಪ್ತು
ಜನರೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಭಾಸವಾಗುವುದು.

ಮಾಯಾಭಿಃ—ಇಲ್ಲಿ ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಯವನ್ನು ಕಡೆಯುವ ಉಪಾಯ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಯಾಶಬ್ದವು ಕಪಟಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದ್ದರೂ ಕಚೀ ಮಾಯಾ (ನಿ. ೩-೯) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಮಾಯಾಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮಾಯಿನಃ—ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಾಯಾಶಬ್ದವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಪಟಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದು. ಮಾಯಿನಃ ಎಂದರೆ ಕಪಟೋಪಾಯನಿರತರಾದ ವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥಮಃ—**ಧರ್ಮತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ** (ನಿ. ೬-೨) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು, ಧರ್ಮಭಾತುವಿಗೆ ಗತಿಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದವು, ನೀನು ಜಯಿಸಿದೆ. ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಪದವಾಗಿದೆ.

ಅಭಿಶುಸ್ತೌ ಅಜುಹ್ಯತ—ಇಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡದೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಕಿಕೊಂಡರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅಸುರಾ ನಾ ಅತ್ಯೆನ್ನಜುಹವುರುದ್ವಾತ್ಯೇಗ್ನಾ ತೇ ಪರಾಭವನ್ ಎಂಬ ಕಾಶೀತಕೀ ಶ್ರುತಿಯೂ ದೇವಾಶ್ವ ಹ ವಾ ಅಸುರಾಶ್ವಾಸ್ತೈರ್ಭಾಂತ ತತೋ ಹಾಸುರಾ ಅಭಿಮಾನೇನ ಕಸ್ಮೈ ಚ ನ ಜುಹುಮ ಇತಿ ಸ್ವೇಷ್ಯೇವಾಸ್ಯೇಷು ಜುಹ್ಯತಶ್ಚೇರುಸ್ತೇ ಪರಾಭಿಭಾವೌ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾಗಲು ಆಗ ಅಸುರರು ತಾವು ಯಾರಿಗೂ ಹೋಮಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿಯಲ್ಲೇ ಹಾಕಿಕೊಂಡರೆಂದೂ ಆದರಿಂದ ಅವರು ಪರಾಜಿತರಾದರೆಂದೂ ವಾಚಸೇನೆಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

ನೃಮಣಃ—**ನೃಷು ಮನೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೃಮಣಃ** ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಾಗ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸಾವಧಾನಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಿತರಾದ ಯಜಮಾನರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಸ್ಯುಹತ್ಯೇಷು—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾಗಸಾಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ತಸ್ಯರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೊದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಜಿಶ್ವಾನಂ—ಋಜಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುವನ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೫ ; ೧-೫೩-೮ ; ೧-೧೦೧-೧ ; ೬-೨೦-೬ ; ೮-೪೯-೧೦ ; ೧೦-೯೯-೧೧ ; ೧೦-೧೩೮-೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಗತಿಗಳೇನೂ ತಿಳಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ಪು ಎಂಬುವನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇವನು ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ Ludwig ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೯-೧೧ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಋಜಿಶ್ವನ್ ಎಂಬುವನು ಔಶಿಜನ ಮಗನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು. ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೩ ; ೫-೨೯-೧೧ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ವಿದಧಿನ ಎಂಬುವನ ಪುತ್ರನಾದ ವೈದಧಿನ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಾಯಿನಃ—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಾಯೀ ತಾನ್ ಮಾಯಿನಃ ಮಾಯೆ ಉಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. **ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಈಗಣಪಠಿತವಾದವುಗಳಿಗೆ ನುತ್ವದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಯಾಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಾಯಿನ್ ಎಂದು ನಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾಯಿನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶುಪ್ತೌ—ಶುಭದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇಚಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತಿತುತ್ರತಥಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ಣಿಷೇಢ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಭ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಥಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಎಂಬ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಖರಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರವು ಆಂತರತನ್ಮದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಪ್ತಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶುಪ್ತೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜುಹ್ಯತ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚವರ್ಗಾದೇಶ ಬಂದು ಜಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜುಹು+ಝ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪) ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜುಹು+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉವಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಹುಶ್ಚು ವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉವಜಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಜುಹ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಿಪ್ರೋಃ—ಸ್ಥಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಸ್ವೈಭಿದಿವ್ಯಧಿಗೃಧಿಧೃಷಿಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭,೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವವು ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧,೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ ಉರತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರವು ರಹರವಾಗಿ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಆದಿಹಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಉಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಸ್ಥಾ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ತಿಪಪತ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರಲು ಶ್ಲ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಿಪ್ರು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ರೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೈಮಣಃ—ನೈಷು ಮನೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೈಮನಃ ತನ್ನವರಲ್ಲಿ ಪಾಲನಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಛಂದಸ್ಕೃದವಗ್ರಹಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೬) ಯಕಾರಂತವಾದ ಅವಗ್ರಹದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ನೈಮಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರುಜಃ—ರುಜೋ ಭುಗೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ ಲಙ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತುದಾದಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವು ಜುತ್ವಾ ದುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಸಧಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅರುಜಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಜಿಶ್ವಾನಮ್—ಋಜು ಅಶ್ನುತೆ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ಋಜಿಶ್ವಾ. ಅಶ್ನು ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತುಃ ಸ್ವಾದಿ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದವುಗಳು ಶಿಷ್ಟೋ ಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ, ವಿಕಾರವೂ, ಆಗಮವೂ, ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋಜು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರಲೋಪವೂ ಅಶುಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವೂ ಬಂದಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಋಜಿಶ್ವಾನಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯುಹತ್ಯೇಷು—ದಸ್ಯುನಾಂ ಹತ್ಯಾ ಏಷು ತಾನಿ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾನಿ. ಅನ್ಯಸದಾರ್ಥದಿಂದ ಸಂಗ್ರಾ ಮವು ಗೃಹೀತವಾದುದರಿಂದ ದುಷ್ಟರ ವಧೆಯುಳ್ಳ ಯುದ್ಧಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹನಸ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಭುವೋ ಭಾವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವೆ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಪಸರ್ಗವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹನಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗ ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ದಸ್ಯು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹನ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದಸ್ಯುಹತ್ಯೇಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೆರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಗತಿ ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆವಿಥ—ಅವ್ರಕ್ಷಣೆ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ, ದೀರ್ಘ, ಇಡಾಗಮಗಳು ಬಂದರೆ ಆವಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಕುತ್ಸಂ ಶುಷ್ಣಹತ್ಯೇಷ್ವಾವಿಧಾರಂಧಯೋಽತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಬರಂ |
ಮಹಾಂತಂ ಚಿದರ್ಬುದಂ ನಿ ಕ್ರಮಿಾಃ ಪದಾ ಸನಾದೇವ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ

ಜಜ್ಞಿಷೇ || ೬ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ತ್ವಂ | ಕುತ್ಸಂ | ಶುಷ್ಕಹತ್ಯೇಷು | ಅನಿಧ | ಅರಂಧಯಃ | ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ |

ಶಂಬರಂ |

ಮಹಾಂತಂ | ಚಿತ್ | ಅರ್ಬುದಂ | ನಿ | ಕ್ರಮಿಃ | ಪದಾ | ಸನಾತ್ | ಏವ |

ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ | ಜಜ್ಞಿಷೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಕುತ್ಸಂ ಕುತ್ಸಸಂಜ್ಞಕಮೃಷಿಂ ಶುಷ್ಕಹತ್ಯೇಷು | ಶುಷ್ಕಃ ಶೋಷಯಿತಾ | ಏತನ್ನಾ ಮ್ನೋಗುರಸ್ಯ ಹನನಯುಕ್ತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ವಾನಿಧ | ರರಕ್ಷಿಧ | ತಥಾತಿಥಿಗ್ವಾಯಾತಿಥಿಭಿರ್ಗಂ-
ತನ್ಯಾಯ ದಿವೋದಾಸಾಯ ಶಂಬರಮೇತನ್ನಾ ಮಾನಮಸುರಮರಂಧಯಃ | ಹಿಂಸಾಂ ಪ್ರಾಪಿತಃ | ತಥಾ
ಮಹಾಂತಂ ಚಿತ್ ಅತಿಪ್ರವೃದ್ಧಮಪ್ಯರ್ಬುದಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮಸುರಂ ಪದಾ ಪಾದೇನ ನಿ ಕ್ರಮಿಃ |
ನಿತರಾಮಾಕ್ರಮಿತಾಭೂಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸನಾದೇವ ಚಿರಕಾಲಾದೇನಾರಭ್ಯ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯೋಪ-
ಕ್ಷಪಯಿತ್ಯಾಣಾಂ ಹನನಾಯ ಜಜ್ಞಿಷೇ | ಸರ್ವದಾ ತ್ವಂ ದಸ್ಯುಹನನಶೀಲೋ ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಅರಂ-
ಧಯಃ | ರಥ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಡ್ವೀಃ | ರಥಿಜಭೋರಚಿ | ಪಾ. ೭-೧-೬೧ | ಇತಿ ಧಾತೋರ್ನುಂ | ಅತಿ
ಥಿಗ್ವಾಯ | ಗಮೇರೌಣಾದಿಕೋ ಡ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕ್ರಮಿಃ | ಕ್ರಮು ಸಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ | ಹ್ಯಂತಕ್ಷಣ |
ಪಾ. ೭-೨-೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಪದಾ |
ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವೋಡಿದಂಪದಾದೀತಿ ವಾ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಜ್ಞಿಷೇ | ಜನೀ ಪ್ರಾಪ್ತುರ್ಭಾವೇ |
ಅತಿ ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಕುತ್ಸಂ—ಕುತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು | ಶುಷ್ಕಹತ್ಯೇಷು—ಶುಷ್ಕ
ನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಅನಿಧ—ಕಾಪಾಡಿದೆ | ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ—ಅತಿಥಿಗಳ
ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕದಿವೋ ದಾಸನೆಂಬ ಭಕ್ತನಿಗಾಗಿ | ಶಂಬರಂ—ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಅರಂಧಯಃ
ಹಿಂಸಿಸಿಕೊಂಡೆ | ಮಹಾಂತಂ ಚಿತ್—ಅತಿ ಪ್ರಬಲನಾದಾಗ್ಯೂಕೂಡ | ಅರ್ಬುದಂ | ಅರ್ಬುದನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ
ನನ್ನು ಪದಾ-ಕಾಲಿನಿಂದ | ನಿಕ್ರಮಿಃ—ಮೆಟ್ಟಿತುಳಿದೆ. (ನಾಶಮಾಡಿದೆ ಅದ್ದರಿಂದಲೇ) ಸನಾದೇವ—ಚಿರಕಾಲ
ದಿಂದಲೇ | ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ—ಜೋರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನಾಶಕ್ಕಾಗಿ (ಯೇ) | ಜಜ್ಞಿಷೇ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನೀನು ಕುತ್ಸನೆಂಬ ಪುಷಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದೆ. ಅತಿಥಿಸತ್ವಾರದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ದಿವೋದಾಸನಿಗಾಗಿ ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡಿ ಕೊಂದೆ. ಅರ್ಬುದನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲನಾದಾಗ್ಯೂ ಅವನನ್ನು ಕಾಲಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿಕೊಂಡೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೀನು ಜೋರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಚಿರಕಾಲದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವೆ.

English Translation.

You have defended Kutsa in fatal fights with Sushna ; You have destroyed Sambara in defence of Atithigwa ; you have trodden with your foot upon the great Arbuda ; from remote times you were born for the destruction of oppressors.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಕುತ್ಸಂ—ಕುತ್ಸನೆಂಬವನು ಒಬ್ಬ ಶೂರನು ಇವನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇವನ ಹೆಸರು ಬಹಳ ಹಳೆಯದಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧ ; ೭-೧೯-೨ ; ೮-೧-೧೧ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಅರ್ಜುನೇಯ ಎಂದರೆ ಅರ್ಜುನನ ಮಗನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಶುಷ್ಕಸುರನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಾಗ ಇವನ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೩ ; ೧-೧೨-೧೯ ; ೧-೧೭೪-೫ ; ೧-೧೭೫-೪ ; ೪-೩೦-೪ ; ೫-೨೯-೪ ; ೬-೨೦-೫ ; ೭-೧೯-೨ ; ೧೦-೯೯-೯ ಈ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇವನು ಸೃದಿಭ, ತುಗ್ರ, ವೇತಸು ಎಂಬುವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೪ ರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦ ; ೨-೧೪-೭ ; ೮-೫೩-೨ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗ್ವ ಮತ್ತು ಆಯು ಎಂಬುವರೊಡನೆ ಇವನ ಹೆಸರು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦ ರಲ್ಲಿ ತೂರ್ವಯಾಣನೆಂಬುವನಿಂದ ಇವನು ಪರಾಜಿತನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೬ ; ೬-೨೬-೩ ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹಿತನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇವನ ಹೆಸರು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೮-೫ ; ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಹ್ಮಣ ೯-೨-೨೨ ; ಜೈಮಿನೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧-೨೨೨ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಶುಷ್ಕಹತ್ಯೇಷು—ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯೆ—ಅತಿಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಗಾದರೂ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ದಿವೋದಾಸನಿಗೆ ಶಂಬರಸುರನು ಬಹಳವಾಗಿ ಹಿಂಸೆಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂತಹ ಶಂಬರಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ದಿವೋದಾಸನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಂದುಹಾಕಿದನು. 174 ನೇ ಪೇಜು ನೋಡಿ.

ಚಿತ್—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಎಂಬರ್ಥ.

ಸನಾತ್—ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಎಂಬ ಇದರ ಅರ್ಥವು ಸನಾತನ ಎಂಬ ಪದ್ಯಕದೇಶದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯೆ—ಅತಿಥಿಗ್ವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನೊಡನೆ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಕಾರಣಗಳಿವೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೬ ; ೧-೧೧೨-೧೪ ; ೧-೧೩೦-೭ ; ೪-೨೬-೩ ; ೬-೪೭-೨೨ ಋಕ್ಕುಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಬರನೆಂಬುವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ವಿಚಾರವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೮ ; ೧೦-೪೮-೪ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪರ್ಣಯ ಮತ್ತು ಕರಂಜರೆಂಬವರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ಇವನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೮ ರಲ್ಲಿ ಇವನು ತುರ್ವಶ ಮತ್ತು ಯದು ಎಂಬವರ ಶತ್ರುವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೦ ; ೨-೧೪-೭ ; ೬-೧೮-೧೩ ; ೮-೫೩-೨ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಅಯು ಮತ್ತು ಕುತ್ಸ ಎಂಬುವರೊಡನೆ ಸೇರಿ ತೂರ್ವಯಾಣನೆಂಬುವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿರುವುದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೧೬ ; ೮-೬೮-೧೭ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದಾನಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗ್ವನೆಂಬುವನು ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರಬಹುದು ಅಲ್ಲಿ ಇವನ ಮಗನಾದ ಇಂದ್ರೋತನೆಂಬುವನ ಹೆಸರು ಇರುವುದು.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅತಿಥಿಗ್ವ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆಂದೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಪರ್ಣಯ ಮತ್ತು ಕರಂಜರ ಶತ್ರುವಾದ ಅತಿಥಿಗ್ವನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬನು ; ಅತಿಥಿಗ್ವ ದಿವೋದಾಸನು ಎರಡನೆಯವನು ; ತೂರ್ವಯಾಣನ ಶತ್ರುವಾದ ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಮೂರನೆಯವನು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಆ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇವನ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಏಳಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನು ಪುರಾತನವಾದ ಓರ್ವ ಶೂರನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆದರಂತೆ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಶಂಬರಂ—ಶಂಬರನೆಂಬುವನು ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುವು. ಇವನ ಹೆಸರೂ ಇವನ ವಿಷಯವೂ ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೬ ; ೧-೫೪-೪ ; ೧-೫೯-೬ ; ೧-೧೦೧-೨ ; ೧-೧೦೩-೮ ; ೧-೧೧೨-೧೪ ; ೧-೧೩೦-೭ ; ೨-೧೨-೧೧ ; ೨-೧೪-೬ ; ೨-೧೯-೬ ; ೪-೨೬-೩ ; ೪-೩೦-೧೪ ; ೬-೧೮-೮ ; ೬-೨೬-೫ ; ೬-೩೧-೪ ; ೬-೩೧-೧ ; ೬-೪೭-೨ ; ೬-೪೭-೨೧ ; ೭-೧೮-೨೦ ; ೭-೯೯-೫ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೬-೨೬-೫ ರಲ್ಲಿ ಇವನು ಕುಲಿಕಾರ ಎಂಬುವನ ಮಗನಾದ ದಾಸನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಶುಷ್ಕ, ಪಿಪ್ಪಿ, ವರ್ಚಿನ್ ಎಂಬುವರೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇವನ ಕೋಟಿಗಳು (ದುರ್ಗಗಳು) ೯೦, ೯೯ ಮತ್ತು ೧೦೦ ಇದ್ದವೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೭ ; ೨-೧೯-೬ ; ೨-೧೪-೬ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೨ ರಲ್ಲಿ ಇವನ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಂಬರಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವನು ದಿವೋದಾಸ ಅತಿಥಿಗ್ವನೆಂಬುವನ ಮುಖ್ಯಶತ್ರುವೆಂದೂ ಇವನನ್ನು ಅತಿಥಿಗ್ವನು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗೆದ್ದನೆಂದೂ ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೬ ; ೧-೧೩೦-೭ ; ೨-೧೯-೬ ; ೪-೨೬-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಶಂಬರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು ಇವನು ನಿಜವಾಗಿ ಜೀವಂತನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಅಥವಾ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗುವುದು Hillebrandt ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇವನು ನಿಜವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ದಿವೋದಾಸ

ನೆಂಬುವನ ಮುಖ್ಯಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಭಾವಿಸುವನು. ಇವನು ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮುಖಂಡನೆಂದೂ ಇವನು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ಆರ್ಯರಿಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

ಅರ್ಬುಜಂ—ಇವನು ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನು. ಸಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ೨೫-೧೫ ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಬುಜಂನೆಂಬುವನು ಸರ್ಪಯಾಗದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಒಬ್ಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೬-೧; ಕೌಶೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧೯-೧; ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧೩-೪-೩-೯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಬರುವ ಅರ್ಬುಜಃ ಕಾದ್ರವೇಯಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಗತಿಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರಂಧಯಃ—ರಥ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಧ್ಯೋಃ ಧಾತು, ಚುರಾದಿ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ರಥಿಜಭೋರಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಅರಂಧಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯೆ—ಅತಿಥಿಃ ಗಂತವ್ಯಃ ಅತಿಥಿಗ್ವಃ ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾದ ಡ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ ನಾಡಿದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮಿಗೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮೀಃ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ರೇಪೆ ಧಾತು, ಭ್ರಾದಿ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಸಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಟಿ ಈಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತೋಹಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಧಾತುವು ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಹ್ಯಂತಕ್ಷಣಶ್ಚ ಸಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸೇವಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆಡಾಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಕ್ರಮೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪದಾ—ಪಾದಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನವಿರುಪಾಗ ಪೆದ್ಧೆನ್ನೋಮಾಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾನೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚನಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಊಡಿಪಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಜ್ಞಿಷೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೆ ಧಾತು ದಿವಾದಿ ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಸಃ ಸೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೆ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ನಿಮಿತ್ತಕದ್ವಿತ್ವ ಹಲಾದಿಶೇಷಗಳು ಬಂದರೆ ಜಜನ್‌+ಇಸೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಕಾರ ಇಕಾರ ಯೋಗದಿಂದ ಜ್ಞಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಣ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಜ್ಞಿಷೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವೇ ವಿಶ್ವಾ ತವಿಸೀ ಸದ್ಧೃಗ್ಗಿತಾ ತವ ರಾಧಃ ಸೋಮಪೀಥಾಯ
ಹರ್ಷತೇ |

ತವ ವಜ್ರಶ್ಚಿಕಿತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮೋರ್ಹಿತೋ ವೃಶ್ಚಾ ಶತ್ರೋರವ ವಿಶ್ವಾನಿ
ವೃಷ್ಣಾ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವೇ ಇತಿ | ವಿಶ್ವಾ | ತವಿಸೀ | ಸದ್ಧೃಕ್ | ಹಿತಾ | ತವ | ರಾಧಃ | ಸೋಮ-
ಪೀಥಾಯ | ಹರ್ಷತೇ |

ತವ | ವಜ್ರಃ | ಚಿಕಿತೇ | ಬ್ರಾಹ್ಮೋಃ | ಹಿತಃ | ವೃಶ್ಚ | ಶತ್ರೋಃ | ಅವ |
ವಿಶ್ವಾನಿ | ವೃಷ್ಣಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವೇ ತ್ವಯಿ ವಿಶ್ವಾ ತವಿಸೀ ಸರ್ವಂ ಬಲಂ ಸದ್ಧೃಕ್ ಸದ್ವೀಜೀನಂ ಅಪರಾ-
ಜ್ಮುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಹಿತಾ ನಿಹಿತಂ | ತಥಾ ತವ ರಾಧೋ ಮನಃ ಸೋಮಪೀಥಾಯ ಸೋಮ-
ಪಾನಾಯ ಹರ್ಷತೇ | ಹೃಷ್ಯತಿ | ಕಿಂಚಿ ತವ ಬ್ರಾಹ್ಮೋರ್ಹಸ್ತಯೋರ್ಹಿತೋಽವಸ್ಥಿತೋ ವಜ್ರಶ್ಚಿಕಿತೇ |
ಅಸ್ಮಾಭಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಆತಃ ಶತ್ರೋಃ ಶಾತಯಿತುರ್ವೃಂಣೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ವೃಷ್ಣಾ ವೃಷ್ಣಾನಿ
ವೀರ್ಯಾಣ್ಯವವೃಶ್ಚ | ಛೇದನಂ ಕುರು || ಸಹಾಂಚಿತೀತಿ ಸದ್ಧೃಕ್ | ಅಂಚಿತೇರ್ಯತ್ಪ್ರಿಗಿತಾದಿನಾ
ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿಧಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಸಮಾಸೇ ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ವರಿತಿ ಸಹಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಧ್ರಾದೇಶಃ | ಚೋಃ
ಕುರಿತಿ ಕುತ್ಸಂ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಽದ್ರಿಸಧ್ಯೋರಂತೋದಾತ್ತತ್ವನಿಪಾತನಂ ಕೃತ್ಸ-

ರನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ | ಸಾ. ೬-೩-೯೫-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಸಧ್ಯಾ ದೇಶೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಯಶಾ-
ದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ತರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ರಾಧಃ | ರಾಧೋತಿ ಸಮ್ಯ-
ದ್ಧೋ ಭವತ್ಯನೇನ | ರಾಧೋತ್ಯ ಮನ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಸುನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋಮ-
ಪೀಥಾಯ | ಸಾ ಸಾನೇ | ಸಾತ್ಯ ತುದಿವಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಥಕ್ತ್ಯಯಃ | ಘುಮಾಸ್ಥೇತಿತ್ವಂ | ಹರ್ಷತೇ |
ಹೃಷ ತುಷ್ಠಾ | ಶ್ಯನಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಚ | ಚಿಕಿತ್ಸೇ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ |
ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ | ಬಾಹ್ನೋಃ | ಉದಾತ್ತಯಣ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಶ್ಚ | ಓವ್ರಶ್ನ್ವಾ ಛೇದನೇ | ಶಾದಾದಿಕಃ | ಗ್ರಹಿಜ್ಞಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದ್ವೈಜೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃಷ್ಣಾ | ವೃಷ ಸೇಚನೇ |
ಔಜಾದಿಕೋ ನಕ್ತ್ಯಯಃ | ತತ್ರ ಭವಾನಿ ವೃಷ್ಣಾ ನಿ | ಭನೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಶ್ವಂದಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವೇ—ನಿನ್ನಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾ ತವಿಷೀ—ಸಮಸ್ತ ಬಲವೂ | ಸಧ್ಯುಕ್ ಹಿತಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಶೇಖರಿತವಾಗಲಿಟ್ಟಿದೆ | ತವ—ನಿನ್ನ | ರಾಧಃ—ಮನಸ್ಸು | ಸೋಮಪೀಥಾಯ—ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ |
ಹರ್ಷತೇ—ಹಿಗ್ಗುತ್ತದೆ | ತವ ಬಾಹ್ನೋಃ—ನಿನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ | ಹಿತಃ—ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ | ವಜ್ರಃ—
ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಚಿಕಿತ್ಸೇ—(ನಮ್ಮ) ತಿಳಿವಳಿಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ (ಅದರಿಂದ) | ಶತ್ವೋಃ—ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರು
ವಿನ | ವಿಶ್ವಾನಿ ವೃಷ್ಣಾ—ಸಕಲ ವೀರೈಗಳನ್ನೂ | ಅವ ವೃಶ್ಚ—ಛೇದನ ಮಾಡು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸಮಸ್ತ ಬಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿತವಾಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಸೋಮರಸ
ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಗ್ಗುತ್ತಿದೆ. ನೀನು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಬಲ್ಲೆವು. ಅದ
ರಿಂದ ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನ ಸಕಲ ವೀರೈಗಳನ್ನೂ ಛೇದನಮಾಡು.

English Translation.

O Indra, all vigour is fully concentrated in you; you will delight to
drink the soma juice; it is known by us that the thunderbolt is deposited in
your hands; cut off all prowess from the enemy.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವೇ—ತ್ವಯಿ—ಯುಷ್ಮಜ್ವಬ್ದವು ವೈದಿಕಪ್ರಕ್ರಿಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವಯಿ
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತ್ವೇ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಸಡೆದಿರುವುದು.

ಸಧ್ಯಕ್—ಸಧೀಚೀನಂ ಅಪರಾಜ್ಞುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಈ ಪದವು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಎದುರಾಗದಿರುವ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಸೈನ್ಯವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ದೇವೇಂದ್ರನ ಬಲದ ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸುಲಭವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ತಿಳಿಸುವ ಪದವಿದು.

ಸೋಮಪೀಥಾಯ—ಇಲ್ಲಿ ಪೀಠ ಶಬ್ದವು ಪಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೃಷ್ಣಾ—ವೃಷ್ಣಾ ನಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಎಂಬ ಸೇಚಕಾರ್ಥವಾದ ವೃಷಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪಾದಿತವಾದ ವೃಷ್ಣ ಶಬ್ದವು ವೀರ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ವೃಶ್ಚ—ಇದಕ್ಕೆ ಕತ್ತರಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದು ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಧ್ಯಕ್—ಸಹ ಅಂಚತಿ ಇತಿ ಸಧ್ಯಕ್ ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ಯುತ್ವಿಕ್ ದಧ್ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಬಂತ್ವ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ರಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫) ಅಂಚುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಧ್ರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಧ್ರ್ಯಚ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಧ್ಯಕ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದ್ರಿಸಧ್ರ್ಯರಂತೋದಾತ್ತತ್ವನಿಪಾತಿನಂ ಕೃತ್ ಸ್ವರ ನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೫-೧) ಕೃತ್ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಅದ್ರಿ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ನಿಪಾತ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಚನಾಂತರವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರತಯೋರ್ಯೋಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಿತಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಧಃ—ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ ಧಾತು. ರಾಧ್ನೋತಿ ಸಮೃದ್ಧೋ ಭವತಿ ಅನೇನ ರಾಧಃ. ಇದರಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ರಾಧ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಅಭಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ ಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಧಸ್ ಎಂಬ ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಪೀಠಾಯ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀಠಃ ಸೋಮಪೀಠಃ ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೀಠಾಯ. ಪಾ. ಪಾನೆ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ಯುತುದಿವಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಸಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಪೀಠಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಷತೆ—ಹೃಷ ತುಷ್ಪಾ ಧಾತು ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿನಾದಿಗೆ ಶ್ಯನ್ ಏಕರಣವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ನಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬಂದಿದೆ.

ಚಿಕಿತೆ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾ ಫದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಅಭ್ಯಾಸ ಚುತ್ವಬಂದರೆ ಚಿಕಿತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಾಹ್ಯೋಃ—ಬಾಹುಶಬ್ದದ ಸ್ವರೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್. ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಶ್ಚ—ಓವ್ರಶ್ಚ ಛೇದನೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ವೃಶ್ಚ+ಅ+ಸಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಆತೋಹೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವೃಶ್ಚ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕರಣಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯಜೋತಸ್ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಣಾ—ವೃಷ ಸೇಚನೆ ಧಾತು ಚುರಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃಷ್ಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಣೇ ಭವಾನಿ ವೃಷ್ಣಾನಿ. ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲೋಪ ಬಂದರೆ ವೃಷ್ಣ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಣಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಜಾನೀಹ್ಯಾರ್ಯಾನ್ಯೇ ಚ ದಸ್ಯವೋ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ರಂಧಯಾ ಶಾಸ-
ದನ್ವತಾನ್ |

ಶಾಕೀ ಭವ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೋದಿತಾ ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ತೇ ಸಧಮಾದೇಷು
ಚಾಕನ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಜಾನೀಹಿ | ಆರ್ಯಾನ್ | ಯೇ | ಚ | ದಸ್ಯವಃ | ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ | ರಂಧಯ |
ಶಾಸತ್ | ಅನ್ವತಾನ್ |

ಶಾಕೀ | ಭವ | ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಚೋದಿತಾ | ವಿಶ್ವಾ | ಇತ್ | ತಾ | ತೇ |
ಸಧಮಾದೇಷು | ಚಾಕನ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮಾರ್ಯಾನ್ನಿದುಷೋನುಷ್ಠಾತ್ಯನ್ನಿ ಜಾನೀಹಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಯೇ
ಚ ದಸ್ಯವಸ್ತೇಷಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಯಾಣಾಮುಪಪ್ತಪಯಿತಾರಃ ಶತ್ರುವಸ್ತಾನಪಿ ವಿ ಜಾನೀಹೀತಿ ಶೇಷಃ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ
ಚ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ಬರ್ಹಿಷಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯುಕ್ತಾಯ ಯಜಮಾನಾಯಾವತಾನ್ | ವ್ರತಮಿತಿ ಕರ್ಮ-
ನಾಮ | ಕರ್ಮವಿರೋಧಿನಸ್ತಾನ್ದಸ್ಯೂನ್ ರಂಧಯ | ಹಿಸಾಂ ಪ್ರಾಪಯ | ಯದ್ವಾ | ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ವಶಂ ಗಮಯ | ರಥ್ಯತಿವಶಗಮನೇ | ನಿ. ೬-೩೨ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಶಾಸತ್ ದುಸ್ವಾ-
ನಾಮನುಶಾಸನಂ ನಿಗ್ರಹಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅತಃ ಶಾಕೀ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚೋದಿತಾ
ಪ್ರೇರಕೋ ಭವ | ಯಜ್ಞವಿಘಾತಕಾನಸುರಾಂಸ್ತಿರಸ್ತೃತ್ಯ ಯಜ್ಞಾನ್ಯಜಮಾನ್ಯಃ ಸಮ್ಯಗನುಷ್ಠಾಸಯೇತಿ
ಭಾವಃ | ಅಹಮಪಿ ಸ್ತೋತಾ ತೇ ತವ ತಾ ತಾನಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಶ್ವೇತ್ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇವ
ಸಧಮಾದೇಷು ಸಹಮದನಯುಕ್ತೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಸ್ತೋತುಂ ಚಾಕನ | ಕಾಮಯೇ | ಜಾನೀಹಿ | ಜ್ಞಾ-
ತವಬೋಧನೇ | ಕ್ರಿಯಾದಿಕಃ | ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜೀತಿ ಜಾದೇಶಃ | ಅತ್ರ ಪ್ಲೀ ಗತೌ ವೃತ್ | ಧಾ ೩೧-೩೨ |
ಇತಿ ವೃತ್ತರಣಂ ಲ್ಪಾದಿಸರಿಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಮೇವ ನ ಸ್ವಾದಿಸರಿಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಮಿತಿ ಯೇಷಾಂ ದರ್ಶನಂ

ತೇಷಾಂ ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಮೈವಂ | ಜ್ಞಾನೋರ್ಜೀತಿ ದೀರ್ಘೋ-
 ಜ್ಞಾರಣಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ತು ದೀರ್ಘೋಜ್ಞಾರಣಮಂತರಜಾಪ್ಯತೋ
 ದೀರ್ಘೋ ಯೇಷಾ | ಸಾ. ೭-೩-೧೦೦ | ಇತ್ಯನೇನೈವ ದೀರ್ಘಃ ಸಿದ್ಧತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ದೀರ್ಘೋಜ್ಞಾರಣಿ-
 ನೈಯರ್ಥ್ಯಪ್ರಸಂಗಾದತ್ರ ಹ್ರಸ್ವೋ ನ ಭವತೀತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ | ತಸಾ ಮತ್ಸರ್ಥ ಇತಿ ಭತ್ಯಾತ್
 ರುತ್ವಜತ್ವಯೋರಭಾವಃ | ರಂಧಯ | ರಥ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಧ್ಯೋಃ | ಶಾಸತ್ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ |
 ಶತರ್ಯಾದಾತ್ಯಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ | ಸಾ. ೬-೧-೬ | ಇತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ
 ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುರಿತಿ ನುನ್ಪ್ರತಿವೇಧಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಂತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಶಾಕೀ | ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತಾ |
 ಭಾವೇ ಘೃತ್ | ತತೋ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ವೃಷಾದಿ-
 ರ್ಪ್ರಸ್ತವ್ಯಃ | ನಿಶ್ವಾ ತಾ | ಉಭಯತ್ರ ಶೇತ್ಪಂದಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಸಧಮಾದೇಷು | ಸಹ ಮಾದ್ಯಂ-
 ತ್ಯೇಷ್ಟಿತಿ ಸಧಮಾದಾ ಯಜ್ಞಃ | ಅಧಿಕರಣೇ ಘೃತ್ಯಯಃ | ನನು ಮದೋನುಪಸರ್ಗ ಇತ್ಯಪ್ಪತ್ಯ-
 ಯೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಮೈವಂ | ವ್ಯಧಜಪೋರನುಪಸರ್ಗೇ | ಸಾ. ೩-೩-೬೦ | ಇತ್ಯತ್ರೈವ ಮದ ಇತಿ
 ವಕ್ತವ್ಯೇ ಯನ್ಮದೋನುಪಸರ್ಗ ಇತಿ ಪೃಥಗುಪಾದಾನಂ ತದ್ಭೃಗುಪಿ ಪಪ್ತೇ ಯಥಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ನ್ಯಾಸಕಾ-
 ರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಸಾದೀತ್ಯಸ್ಮಾಭಿಧಾತುತ್ವವೃತ್ತಂ | ಸಧಮಾದೇಷಯೋಶ್ವಂದಸೀತಿ ಸಹಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಧಾ-
 ದೇಶಃ | ಚಾಕನ | ಕನ ದೀಪ್ತಿಕಾನಿಗತಿಷು | ಅತ್ರ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಃ | ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟ ಇತಿ
 ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ಣಲುತ್ವನೋ ವಾ | ಸಾ. ೭-೧-೯೦ | ಇತಿ ಚಿತ್ತ್ವಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪನಾದ್ವೈಧ್ಯಭಾವಃ |
 ತುಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು) ಆರ್ಯಾನ್—(ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ, ಅನುಷ್ಠಾತೃಗಳೂ ಆದ) ಆರ್ಯರನ್ನು |
 ವಿ ಜಾನೀಹಿ—ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿ | ಯೇ ಚ ದಸ್ಯವಃ—ಯಾರು (ಇಂತಹ ಆರ್ಯರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ)
 ಕಳ್ಳರಾದ ಶತ್ರುಗಳೋ (ಅವರನ್ನು ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿ ಅನಂತರ) | ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ—ಯಜ್ಞಯುಕ್ತನಾದ
 ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಅವ್ರತಾನ್—ಕರ್ಮವಿರೋಧಿಗಳಾದ ದಸ್ಯಗಳನ್ನು | ಶಾಸತ್—ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತ (ನಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತ) |
 ರಂಧಯ—ಅಧೀನರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. (ಅಥವಾ ಅವನಿಗಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಮಾಡು) | ಶಾಕೀ—
 ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ನೀನು | ಯಜಮಾನಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ | ಚೋದಿತಾ ಭವ—ಪ್ರೇರಕನಾಗು, (ಭಕ್ತನಾದ
 ನಾನೂ ಕೂಡ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ತಾ ವಿಶ್ವೇತ್—ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತಗಳಾದ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಸಧಮಾ-
 ದೇಷು—(ನಿನಗೆ) ತೃಪ್ತಿಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಚಾಕನ—(ಕೊಂಡಾಡಲು) ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಆರ್ಯರಾರು, ಯಜ್ಞಾನು-
 ಷ್ಠಾನಮಾಡದೇ ಈ ಆರ್ಯರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ದಸ್ಯಗಳಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿ. ಕರ್ಮ
 ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ದಸ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗುವಂತೆ

ಮಾಡು. ಮತ್ತು ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ನೀನು ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು. ನಾನೂ ಕೂಡ ಹಿಂದೆ ವರ್ಣತಗಳಾದ ನಿನ್ನ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ನಿನಗೆ ತೃಪ್ತಿಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಡಾಡಲಿಷ್ಟಪಡುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

Discriminate between the Aryas, and they who are Dasyus; restraining those who perform no religious rites, compel them to submit to the performer of sacrifices; you are powerful, be the encourage of the sacrificer; I am desirous of celebrating all your deeds in ceremonies that give you satisfaction.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಆರ್ಯಾನ್—ಆರ್ಯರೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಸಜ್ಜನರೆಂದೂ, ದಸ್ಯುಗಳೆಂದರೆ ಅರ್ಯರ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರುವವರೆಂದೂ, ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ದಸ್ಯುಗಳು ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಕಪ್ಪುಜನರೆಂದೂ, ಅರ್ಯರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳೆಂದೂ, ಅರ್ಯರೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಅವರಿಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಕಳ್ಳರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಮಾಡಿರುವರು. **ಆರ್ಯಾನ್**—ಪೂಜ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿಯೂ, ಯಾಗಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕರ್ಮಠರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ದಸ್ಯವಃ—ಇವರು ಯಾಗಾದಿ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ ಆಸ್ತಿಕರಿಗೆ ನಾನಾರೀತಿ ಹಿಂಸೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ನೀಚಜನರು. ಆಸ್ತಿಕರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ನಾಸ್ತಿಕರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅವ್ರತಾನ್—ವ್ರತಶೂನ್ಯರು ಎಂದರೆ ಸಕಲಶ್ರೌತಕರ್ಮಕ್ಕೂ ವಿರೋಧಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ರಂಧಯಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ 'ಹಿಂಸೆಮಾಡು' ಅಥವಾ 'ವಶಪಡಿಸು' ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. **ರಥ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೆ** (ನಿ. ೬-೩೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಸೂತ್ರವು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಶಾಕೀ—ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತನು, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಶ್ವಾ ಇತ್-ವಿಶ್ವೇತ್—ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಶಬ್ದವು ಏಕಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಧಮಾದೇಷು—ಸಹಮದನೆಯುಕ್ತೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಸ್ತೋತುಂ | ಸಹ ಮಾದ್ಯಂತಿ ಏಷು ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಧಮಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಹೋತೃ, ಉದ್ಗಾತೃ ಇವರೊಡನೆ ಯಜಮಾನನು ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಯಾಗವಾದ್ದರಿಂದ ಸಧಮಾದಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದೆ.

ಜಾಕನೆ—ದೀಪ್ತಿ, ಕಾಂತಿ, ಗತಿ, ಈ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಕನ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಕಾಂತ್ಯರ್ಥವನ್ನು (ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ) ಕೊಡುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾನೀಹಿ—ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೆ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈಹ-ಲ್ಯಘೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ಜಾ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಜಾನೀಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂದು ಕ್ರ್ಯಾದ್ಯಂತರ್ಗಣ ಪ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ವಾದಿಯ ನಿವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮತಾಂತರವಿದೆ. ಸ್ಲೀಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ವೃತ್‌ಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ವಾದಿಯು ನಿವೃತ್ತವಾಯಿತು (ಮುಗಿಯಿತು) ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಲ್ಲಿರುವ ವೃತ್‌ಕರಣವು ಕೇವಲ ಲ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಪ್ವಾದಿಯು ಮುಂದೆಯೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಎರಡನೆಯವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವೂ ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜಾದೇಶಬಂದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಕ್ತರೂಪವು ಆಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಘಟಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ದೀರ್ಘೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘೋಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಕ್ರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲವಷ್ಟೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು. ಅಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶ ಹೇಳಿದರೂ ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯೇಷಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೃನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ವಾದಿಯಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಸ್ಲೀ ಗತೌ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಈ ಧಾತುವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ—ಬರ್ಹಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಬರ್ಹಿಷ್ಮಾನ್ ತಸ್ಮೈ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ಮತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ತಸೌಮತ್ಸರ್ಥೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಜಪ್ತಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪತ್ವದಿಂದ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಂಧಯೇ—ರಥ ಹಿಂಸಾಸಂರಾಧ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಆರನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಶಾಸತ್—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಲಟೇಶತ್ಯಶಾನಚಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಜಕ್ಷಿತಿ ಮುಂತಾದ ಏಳು ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ದ್ವಿತ್ವಬಾರದಿದ್ದರೂ) ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಕೀ—ಶಕ್ಲೈ ಶಕ್ಲೈ ಧಾತು ಸ್ವಾದಿ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪುತ್ರಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಅತಃಪದಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಕ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಕಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಶಾಕೀ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಃ ಇನಿಲನೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಪುತ್ರಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ ತಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ, ತಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕದ ಬಹುವಚನಾದೇಶ ಶಿಗೆ ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವು ವಿಶ್ವಾ, ತಾ, ಎಂದ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸಥಮಾದೇಷು—ಸಹ ಮಾದ್ಯಂತೆ ಏಷು ಇತಿ ಸದಮಾದಾಃ ಯಜ್ಞಾಃ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾವ. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಾರ್ಥಕ ಮದಧಾತುವಿಗೆ ಘಂ ಪುತ್ರಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಮಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗ ಭಿನ್ನವಾದ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮದಧಾತುವಿಗೆ ಮದೋನುಪಸರ್ಗ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಂಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಪ್ ಪುತ್ರಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಘಂಗೆನಿಂದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಹೇಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಾವು ಧಾತುವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ವ್ಯಥಜಪೋರನುಪಸರ್ಗ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇದರ ಹಿಂದೆ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ ಪುತ್ರಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಮದ ಧಾತುವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಲಾಘವವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮದೋನುಪಸರ್ಗ ಎಂದು ಬೇರೆ ಯೋಗಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮದ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಂ ಪುತ್ರಯವೂ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನ್ಯಾಸಕಾರರು ಪ್ರತಿಪಾದನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಧಾತುವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಘಂಗೆನಿಂದ ಇಷ್ಟರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಥಮಾದೇಷಯೋತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಥ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಥಮಾದೇಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾಕನ—ಕನ ದೀಪ್ತಿಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಿಲಜ್ಲಿಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಣಲ್ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಅಭ್ಯಾಸಚರ್ತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ಚಕನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ (ಉಪಧೆಗೆ) ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಣಲುತ್ತನೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೧) ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣಿತ್ವ ಇಲ್ಲ ದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಕನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅನು॑ವ್ರತಾಯ॑ ರಂ॒ಧಯ॑ನ್ನಪ॑ವ್ರತಾನಾ॒ಭೂಭಿ॑ರಿಂದ್ರಃ ಶ್ವ॒ಥಯ॑ನ್ನನಾ॒-
ಭುವಃ॑ |
ವೃ॒ದ್ಧಸ್ಯ॑ ಚಿ॒ದ್ವರ್ಧ॑ತೋ ದ್ಯಾಮಿ॑ನಕ್ಷತಃ ಸ್ತ॒ವಾನೋ॑ ವ॒ಮ್ರೋ ವಿ ಜಘಾ॑ನ
ಸಂ॒ದಿಹಃ॑ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅನು॑ವ್ರತಾಯ॑ | ರಂ॒ಧಯ॑ನ್ | ಅಪ್ರ॑ವ್ರತಾನ್ | ಆ॒ಭೂಭಿಃ॑ | ಇಂದ್ರಃ॑ |
ಶ್ವ॒ಥಯ॑ನ್ | ಅನಾ॑ಭುವಃ |
ವೃ॒ದ್ಧಸ್ಯ॑ | ಚಿ॒ತ್ | ವರ್ಧ॑ತಃ | ದ್ಯಾಂ | ಇನ॑ಕ್ಷತಃ | ಸ್ತ॒ವಾನಃ॑ | ವ॒ಮ್ರಃ | ಜಘಾ॑ನ
ಸಂ॒ದಿಹಃ॑ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರೋನು॑ವ್ರತಾಯಾನುಕೂಲಕರ್ಮಣೇ ಯಜಮಾನಾಯಾಪ್ರತಾನಪಗತಕ-
ರ್ಮಣೋ ಯಜಮಾನಾನ್ ರಂ॒ಧಯ॑ನ್ ಹಿಂಸಯೆನ್ನಶೀಕುರ್ಮನ್ನಾ ತಥಾಭೂಭಿಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಭವಂ-
ತೀತ್ಯಾಭುವಃ ಸ್ತೋತಾರಃ | ತೈರನಾಭುವಸ್ತದ್ವಿಪರೀತಾನ್ ಶ್ವ॒ಥಯ॑ನ್ ಹಿಂಸಯೆನ್ನರ್ತತೇ | ವೃ॒ದ್ಧಸ್ಯ ಚಿ॒ದ್ವ-
ರ್ಧತಃ ಪೂರ್ವಂ ವೃ॒ದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ ಪುನರ್ವರ್ಧಮಾನಸ್ಯ ದ್ಯಾಮಿನಕ್ಷತಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ನ್ಯಾಪ್ನುವತಸ್ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಸ್ತ॒ವಾನಃ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವಾಣೋ ವಮ್ರಃ ಸ್ತುತ್ಯುದ್ಗಿರಣಶೀಲ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಋಷಿಃ ಸಂದಿಹಃ ಸಮ್ಯಗು-
ಪಚಿತಾ ವಲ್ಮೀಕವಸಾ ವಿ ಜಘಾನ | ಇಂದ್ರೇಣ ಪರಿಹೃತಾಂತರಾಯಃ ಸನ್ನೈಧಿನ್ಯಾಃ ಸಾರಭೂತಂ ವಲ್ಮೀ-
ಕವಸಾಲಕ್ಷಣಂ ಯಜ್ಞಸಂಭಾರಮಾಹಾರ್ಷೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಮಾನ್ಯಾತಂ |
ಯದ್ವಲ್ಮೀಕವಸಾಸಂಭಾರೋ ಭವತಿ ಲೂರ್ಪಮೇವ ರಸಂ ಪೈಥಿನ್ಯಾ ಅವರುಂಧೇ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-
೪ | ಇತಿ || ಅನು॑ವ್ರತಾಯ | ಅನುಕೂಲಂ ವ್ರತಂ ಯಸ್ಯ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ -
ಶ್ವ॒ಥಯ॑ನ್ | ಶ್ವಥ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಷೆಚಿ ಘಟಾದಿತ್ವಾನ್ನಿತ್ವೇ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ |
ವರ್ಧತಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ತ್ರೀಪದಂ | ಇನಕ್ಷತಃ | ನಕ್ಷ ಗತಾ | ಇಕಾತೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ |

ಇನಕ್ಷತಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಕೃತ್ಯಂತರಮನ್ವೇಷ್ಯವ್ಯಂ | ಸ್ತವಾನಃ | ಸಮ್ಯಾನಚ್ಛ್ವವಃ | ಉ. ೨-೮೯ |
ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರೇರ್ಬಹುಲವಚನಾನ್ನಿರುಪಪದಾದಪ್ಯಾನಚ್ಛ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಘಾ-
ನ | ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಛೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಹಂತೇರ್ಹಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ | ಸಂದಿಹಃ | ದಿಹ ಉಪಚಯೇ |
ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅನುವ್ರತಾಯ—ಅನುಕೂಲವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜ
ಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಅಪವೃತಾ—ಯಜ್ಞರಹಿತರಾದ ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟರನ್ನು | ರಂಧಯೇ—ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ವಶಮಾಡಿ
ಕೊಂಡು (ಮತ್ತು) | ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಭಕ್ತರಿಂದ | ಅನಾಭುವಃ—ಪೂಜಾ
ರಹಿತರನ್ನು | ತ್ವಥಯೇ—ಹಿಂಸೆಪಡಿಸುತ್ತಾ (ನೆಲಸಿದ್ದಾನೆ) | ವೃದ್ಧಸ್ಯ ಚಿದ್ವರ್ಧತಃ—ಹಿಂದೆ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ
ದ್ದರೂ ಪುನಃ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಿರುವ (ಮತ್ತು) | ದ್ಯಾಮಿನಕ್ಷತೇ—ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಆ ಇಂದ್ರನ
ಸ್ತವಾನಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ | ವಮ್ರಃ—ವಮ್ರನೆಂಬ ಋಷಿಯು | ಸಂದಿಹಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೇಖರಿತ
ಗಳಾದ ಯಜ್ಞಸಂಭಾರಗಳನ್ನು | ವಿಜಘಾನೇ—ಅಪಹರಿಸಿದನು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಯಜ್ಞರಹಿತರಾದ ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟ
ರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಭಕ್ತರಿಂದ ಪೂಜಾ
ರಹಿತರಾದವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂಸೆಪಡಿಸುತ್ತ ನೆಲಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಿರು
ವವನೂ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ ಆದ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವಮ್ರನೆಂಬ
ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಶೇಖರಿತಗಳಾದ ಯಜ್ಞಸಂಭಾರಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನು.

English Translation.

Indra abides, humbling the neglecters of holy acts in favour of those who observe them, and punishing those who turn away from his worship in favour of those who are present with their praise ; Vamra, while praising him though old still growing, and spreading through heaven, carried off the accumulated (materials of the sacrifice).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅನುವ್ರತಾಯ—ಇದು ಅನುಕೂಲಂ ವ್ರತಂ ಯಸ್ಯಸಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾದ
ವಿಧಿಯಂತೆ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ಅಭೂತಃ—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಭವಂತೀತಿ ಅಭುವಃ ಸ್ತೋತಾರಃ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಡುರಾಗಿ ನಿಂತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ವೃದ್ಧಸ್ಯ ಚಿತ್—ವರ್ಧತಃ ಮೊದಲು ವೃದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ (ಅಲ್ಪಬಲವುಳ್ಳವನಾದರೂ) ಮತ್ತೆ ಇತರ ತತ್ತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದು.

ಚಿತ್—ಎಂಬ ಪದವು ಪುನಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ದ್ಯಾಮಿನಕ್ಷತಃ—ದ್ಯಾಂ--ಇನಕ್ಷತಃ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಅಥವಾ ನೆಲಸಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ನಕ್ಷ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಇನಕ್ಷತಃ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಇಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಆ ಅಕ್ಷರವು ಬರುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇನಕ್ಷತಿ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಇರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಮ್ರಃ—ದೇವತಾಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಬಯಸುವ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯ ಹೆಸರು ಇದು. ಈತನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಕಲ ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು, ಪೃಥಿವಿಯ ಸಾರ ಭೂತವಾದ ವಲ್ಮೀಕಿವಪಾಲಕ್ಷಣಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಯೊಂದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡನು. ಪೃಥಿವೀ ಸಾರವೇ ವಲ್ಮೀಕಿವನೆಯು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯದ್ವಲ್ಮೀಕಿವಸಾಸಂಭಾರೋ ಭವತಿ ಉರ್ಜಾಮೇವ ರಸಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅವರುಂಥೇ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನುವ್ರತಾಯ—ಅನುಕೂಲಂ ವ್ರತಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನುವ್ರತಃ ತಸ್ಮೈ ಅನುವ್ರತಾಯ. ಬಹು ಪ್ರೀತಿ ಸಮಾಸ. ಬಹುಪ್ರೀತೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ವಘಯನ್—ಶ್ವಘ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಭ್ವಾದಿ. ಷಜಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಜಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತಲುಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಘಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಭ್ವಾದ್ಯಂತರ್ಗಣಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಘಟಾದಯೋ-ಮಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಜಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಘಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಸುಲೋಪತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಶ್ವಘಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧತಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾನಚಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ಧತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನಕ್ಷತಃ—ನಕ್ಷ ಗತೌ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಕಾರವು ಉಪಪದವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅಥವಾ ಇನಕ್ಷತಿ ಎಂಬುದೇ ಧಾತುವೆಂದು.

ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಧಾತುಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅನುಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭ್ವಾದಿ, ಚುರಾದಿಗಳು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸ್ತವಾನೇ—ಷ್ಟುಳ್ಳ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಸಮಾನೇಚ್ ಸ್ತುವಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೬) ಸಮ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಆನಚ್ ಬಂದರೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವೂ ಅವಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತವಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘಾನೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಣಲಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷ ಅಭ್ಯಾಸಚಿತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ಜಘಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತರತನ್ಮದಿಂದ ಘಕಾರ ಬಂದರೆ ಜಘಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂದಿಹಃ—ದಿಹ ಉಪಚಯ ಧಾತು ಅದಾದಿ ಕೈತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೈಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂದಿಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಕಾರಕೋಪಸೇದಾತ್-ಕೈತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೈದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಕ್ಷದ್ಯತ್ ಉಶನಾ ಸಹಸಾ ಸಹೋ ವಿ ರೋದಸೀ ಮಜ್ಮನಾ ಬಾಧತೇ

ಶವಃ |

ಆ ತ್ವಾ ವಾತಸ್ಯ ನೃಮಣೋ ಮನೋಯುಜ ಆ ಪೂರ್ಯಮಾಣಮನ-

ಹನ್ನಭಿ ಶ್ರವಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಕ್ಷತ್ | ಯತ್ | ತೇ | ಉಶನಾ | ಸಹಸಾ | ಸಹಃ | ವಿ | ರೋದಸೀ ಇತಿ |

ಮಜ್ಮನಾ | ಬಾಧತೇ | ಶವಃ |

ಆ | ತ್ವಾ | ವಾತಸ್ಯ | ನೃಮನಃ | ಮನಃಯುಜಃ | ಆ | ಪೂರ್ಯಮಾಣಂ |

ಅನಹನ್ | ಅಭಿ | ಶ್ರವಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯದ್ಯದೋಶನಾ ಕಾವ್ಯಃ ಸಹಸಾತ್ವೀಯೇನ ಬಲೇನ ತೇ ಸಹಸ್ತದೀಯಂ ಬಲಂ
ತಕ್ಷತ್ ತನೂಕೃತವಾನ್ | ಸಮ್ಯಕ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಮಕಾರ್ಷೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾ ಶವಸ್ತದೀಯಂ ಬಲಂ
ಮಜ್ಜನಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶೋಧಕೇನ ಸ್ವತೈಕ್ಷ್ಣ್ಯೇನ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿ ಬಾಧತೇ | ತೇ ಬಿಭೀತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾನ್ಯತ್ರಾಮ್ನಾತಂ | ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ | ಋಗ್ವೇ. ೨-೧೨-೧ |
ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ರೋದಸೀ ಯಸ್ಮಾದ್ವ್ಯತ್ರಾದೇರ್ಬಿಭೀತಸ್ತಂ ಬಾಧತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ನೈಮಣೋ
ನೈಷು ರಕ್ಷಿತವ್ಯೇಷು ಯಜಮಾನೇಷು ನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತೇಂದ್ರ ಆ ಪೂರ್ಯಮಾಣಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನ
ಬಲೇಕಾ ಸಮಂತಾತ್ಪೂರ್ಯಮಾಣಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮನೋಯುಜೋ ಮನೋನ್ಯಾಸಾರಮಾತ್ರೇಣ
ಯುಕ್ತಾ ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಃ | ತದ್ವದ್ವೇಗೇನ ಗಚ್ಛಂತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾ ಆಶ್ವಾಃ
ಶ್ರವೋಭಿ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯಾವಹನ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪಯಂತು || ತಕ್ಷತ್ | ತಕ್ಷೂ
ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಷೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು-
ದಾತ್ತಶ್ವೇ ಧಾತುಸ್ತರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಉಶನಾ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ವಶೇಃ ಕನಸಿಃ | ಉ. ೪-೨೩೮ | ಇತಿ
ಕನಸ್ | ಗೃಹಿಜ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಋಮಶನಸ್ಪುರುದಂಶೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ | ಪಾ. ೭-೧-೯೪ |
ಇತ್ಯನಜಾದೇಶಃ | ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚ | ಪಾ. ೬-೪-೮ | ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಹಲ್ವಾದಿನ-
ಲೋಪಾ | ಮಜ್ಜಾನಾ | ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಾ | ಔಣಾದಿಕೋ ಮನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನೈಮಣಃ | ಭಂದಸ್ಯ-
ದವಗ್ರಹಾದಿತಿ ಣತ್ವಂ | ಅವಹನ್ | ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಿ ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಜ್ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಉಶನಾ—ಉಶನಸ್ಸು | ಸಹಸಾ—(ತನ್ನ) ಬಲದಿಂದ |
ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಹಸ—ಬಲವನ್ನು | ತಕ್ಷತ್—(ಅತ್ಯಂತ) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ (ಆಗ) | ಶಪಃ—
ನಿನ್ನ ಬಲವು | ಮಜ್ಜನಾ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಶೋಧಿಸತಕ್ಕ ತೈಕ್ಷ್ಣ್ಯದಿಂದ | ರೋದಸೀ—ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ
ಗಳೆರಡನ್ನೂ | ವಿ ಬಾಧತೇ — ಭಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ (ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಬೆದರಿಸುವ
ವೃತ್ತನನ್ನೂ ಬೆದರಿಸುತ್ತದೆ) | ನೈಮಣಃ—(ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ) ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ
ಇಂದ್ರನೇ | ಆ ಪೂರ್ಯಮಾಣಂ (ಇಂತಹ ಬಲದಿಂದ) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗುವ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
ಮನೋಯುಜಃ—ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವೂ | ವಾತಸ್ಯ—ವಾಯುವಿನ (ವೇಗದಲ್ಲಿ
ಹಿಡಬಲ್ಲವೂ ಅದ ಕುದುರೆಗಳು) | ಶ್ರವಃ ಅಭಿ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಆ ಅವಹನ್—
(ಅದರ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉಶನಸ್ಸು ಯಾವಾಗ ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಶೋಧಿಸತಕ್ಕ ತೈಕ್ಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿನ್ನ ಬಲವು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರ-
ಡನ್ನೂ ಬೆದರಿಸುತ್ತದೆ. (ವೃತ್ತನನ್ನೂ ಬೆದರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ). ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ

ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಳ್ಳವನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಇಂತಹ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವೂ, ವಾಯುವಿನ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಓಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಕುದುರೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ.

English Translation.

If Usanas should sharpen your vigour by his own, then your might would terrify by its intensity both heaven and earth. Friend of man, let the will-harnessed horses, with the velocity of the wind convey you, replete with vigour to partake of the sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉಶನಾ—ಉಶನಸ್ ಎಂಬುವನು ಕವಿಯ ಪುತ್ರನು. ಆದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಉಶನಾಃ ಕಾವ್ಯಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. (ಮ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧) ಈ ಉಶನಸ್ ಎಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಬಹು ಪುರಾತನನಾದ ಮುನಿಯು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕುತ್ಸ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇವನ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೦; ೧-೮೩-೫; ೧-೧೨೧-೧೨; ೪-೧೬-೨; ೬-೨೦-೧೧; ೮-೨೩-೧೭; ೯-೮೭-೩; ೯-೯೭-೭; ೧೦-೪೦-೭; ೧-೧೩೦-೯; ೫-೩೧-೮; ೫-೩೪-೨; ೮-೭-೨೬; ೧೦-೨೨-೬ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವೇದ ೪-೨೯-೬ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಾಗ ಇವನು ಅಸುರರಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತ್ರೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೫; ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೭-೫-೨೦; ಸಾಂಖ್ಯಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರ ೧೪-೨೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಜ್ಞಾ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವಂತಹ ತೀಕ್ಷ್ಣಸ್ವಭಾವ. ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು ದೇವಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಶಕ್ತಿ ಇದು.

ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ ಪೀಡಿತಗಳಾದ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ನೀನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಇದು. ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ (ಮ. ಸಂ. ೨-೧೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಶವಃ—ಈ ಪದವು ಬಲ ಅಥವಾ ಸೈನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ನೈಮಣಃ—ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಯಾಗದೀಕ್ಷಿತರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುವವನು. (ಇಂದ್ರ).

ಶ್ರವಃ ಅಭಿ—ಹರ್ವಿಲಕ್ಷಣಮನ್ನಮುಖಿಹ್ಯ | ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇಗದಿಂದ ಓಡುವ ನಿನ್ನ (ಇಂದ್ರನ) ಕುದುರೆಗಳು ಶತ್ರು ಸಂಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು (ಯಾಗದೀಕ್ಷಿತರು) ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎದುರು ನೋಡುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಗೆ ಬಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಕ್ಷಶ್—ತಕ್ಷೂ ತ್ತಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಶಹ್ ಏಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಸಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್-ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಹ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನು ದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಶನಾ—ನಶ ಕಾಂತಾ ಧಾತು ಅದಾದಿ ವಶೇಃಕನಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಬಂದರೆ ಉ+ಅಶ್+ಅನಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ರೂಪಬಂದರೆ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಶನಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋದುತನಸ್ಸುರುದಂಸೋನೇಹಸಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೪) ಅಸಂಬುದ್ಧಿಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಶನಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಅನಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜುತ್ತ್ವಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಶನನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತದ ಉಪಧೇಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದರೆ ಉಶನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಸ್+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತೋ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೈಮಣಿಃ—ಖನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖಾತವಾಗಿದೆ.

ಅವಹನ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಹನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಮಂದಿಷ್ಟ ಯದುಶನೇ ಕಾವ್ಯೇ ಸಚ್ಚಾ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಾ ವಜ್ಞುತರಾಧಿ

ತಿಷ್ಠತಿ |

ಉಗ್ರೋ ಯಯಿಂ ನಿರಪಃ ಸ್ತೋತಸಾಸೃಜದ್ವಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ದೃಂಹಿತಾ ಏರ-

ಯತ್ಪುರಃ || ೧೧ ||

|| ಪದವಾರ್ತಃ ||

ಮಂ॑ದಿ॒ಷ್ಟ | ಯತ್ | ಉ॒ಶನೇ॑ | ಕಾ॒ವ್ಯೇ | ಸ॒ಚಾ | ಇಂ॑ದ್ರಃ | ವಂ॒ಕೂ ಇತಿ॑ |
ವಂ॒ಕುತ॑ರಾ | ಅ॒ಧಿ | ತಿ॒ಷ್ಠತಿ॑ |

ಉ॒ಗ್ರಃ | ಯ॒ಯಿಂ | ನಿಃ | ಅ॒ಪಃ | ಸ್ತೋ॑ತ॒ಸಾ | ಅ॒ಸೃ॒ಜತ್ | ವಿ | ಶು॒ಷ್ಕಸ್ಯ॑ |
ದೃಂ॒ಹಿತಾಃ॑ | ಐ॒ರ॒ಯತ್ | ಪು॒ರಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದೇಂದ್ರ ಉಶನೇ ಕಾಮಯನಾನೇ ಕಾವ್ಯೇ ಸಚಾ ಸಹ ಮಂದಿಷ್ಟ ಸ್ತೋತೋಭೂತ್
ತದಾನೀಂ ವಂಕೂ ವಂಕುತರಾತಿಶಯೇನ ಕುಟಿಲಂ ಗಚ್ಛಂತಾವಶ್ವಾವಧಿತಿಷ್ಠತಿ | ರಥೇ ಸಂಯೋಜ್ಯ
ತಮಾರೋಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ವಂಕುತರಾತಿಶಯೇನ ವಕ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ ರಥೇ ವಂಕೂ ವಕ್ರಗಮನ
ಶೀಲಾವಶ್ವ ಸಂಯೋಜ್ಯೇತಿ ಯೋಜನೀಯಂ | ಉಗ್ರ ಉದ್ಗೂರ್ಣಸ್ತಾದೃಶ ಇಂದ್ರೋ ಯಯಿಂ
ಗಮನಯುಕ್ತಾನೈಘಾತ್ ಸ್ತೋತಸಾ ಪ್ರನಾಹರೂಪೇಣಾಪೋ ನಿರಸೃಜತ್ | ಜಲಾನಿ ನಿರಗಮಯತ್ |
ತಥಾ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶೋಷಯಿತುರಸುರಸ್ಯ ದೃಂಹಿತಾಃ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಃ ಪುರೋ ನಗರಾಣಿ ನಿವಾಸ-
ಸ್ಥಾನಾನಿ ನೈರಯತ್ | ವಿವಿಧಂ ಪ್ರೇರಿತನಾಂ || ಮಂದಿಷ್ಟ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ತಷ್ಟ ಕಾಂತಿಗತಿಷು |
ಉಜಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ ಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಉಶನೇ | ವಶೇರೌಣಾದಿಕಃ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಯೋರನಾದೇಶಃ | ಸಚಾ | ಷಚಿ ಸಮನಾಯೀ | ಸಂಪದಾದಿ-
ಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ಲಿಪ್ | ಆರ್ಜಯಾಜಯಾರಾಂ ಚೋಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಮ. ೭-೧-೩೯-೧ | ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇ-
ರಾಜಾದೇಶಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಅಜೋನುನಾಸಿಕತ್ವಂದಸಿ | ಪಾ. ೭-೧-೧೨೬. | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಸಾನುನಾ-
ಸಿಕತ್ವಂ | ವಂಕೂ | ವಂಚು ಗತೌ | ಔಣಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲವಚನಾತ್ಪುತ್ರಂ | ವಂಕುತರಾ |
ಅತಿಶಯೇನ ವಂಕೂ ವಂಕುತರಾ | ಸುಪಾಂ. ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಅತ್ರ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯ-
ವಾಚಿನಾ ಗತಿವಿಶೇಷೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಯಯಿಂ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅದೃಗಮಹನಜನ ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತೀತಿ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾತ್ ದ್ವಿರ್ವಚನಹ್ರಸ್ವತ್ವೇ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರ
ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಂಚನ್ಯಾ ಅನಾದೇಶಃ | ದೃಂಹಿತಾಃ | ದೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ |
ಐರಯತ್ | ಈರ ಪ್ರೇರಣೇ | ಜೌರಾದಿಕಃ | ಲಜ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಅಟಿಶ್ಚ | ಪಾ. ೭-೧-೯೦ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಉಶನೇ ಕಾವ್ಯೇ ಸಚಾ—ಕವಿಪುತ್ರನಾದ
ಉಶನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ | ಮಂದಿಷ್ಟ—ತೃಪ್ತನಾದನೋ (ಆಗ) | ವಂಕೂ ವಂಕುತರಾ—ಅತ್ಯಂತ ಕುಟಿಲ
ಗಮನವುಳ್ಳ (ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ ರಥವನ್ನು) ಅಥವಾ ವಂಕುತರಾ ವಂಕೂ—ಅತ್ಯಂತ ಕುಟಿಲ

ವಾಗಿ ಹೋಗುವ (ರಥಕ್ಕೆ) ವಕ್ರಗಮನ ಶೀಲಗಳಾದ (ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ) ಅಧಿ ತಿಷ್ಠತಿ—ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಉಗ್ರಃ—(ಅಂತಹ) ಭಯಂಕರನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಯಯಿಂ—ಸಂಚರಿಸುವ ಮೇಘದಿಂದ ಸ್ಪ್ರೇತಸಾ—ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾಗಿ | ಅಸಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ನಿಃ ಅಸೃಜತ್—ಹೊರಡಿಸಿ ಹರಿಸಿದನು. (ಹಾಗೆಯೇ) | ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಸರ್ವಶೋಷಕನಾದ ರಾಕ್ಷಸನ | ದೈಂಹಿತಾಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ | ಪುರಃ—ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ವಿ ಐರಯತ್—ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಬೆದರಿಸಿದನು. (ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದಾಗ ಆತ್ಯಂತ ಕುಟಿಲಗಮನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳು ಎಳೆಯುವ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಭಯಂಕರನಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮೇಘದಿಂದ ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾಗಿ ನೀರುಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿ ಹರಿಸಿದನು. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಸರ್ವಶೋಷಕನಾದ ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಹೊಡೆದು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು.

English Translation.

When Indra is delighted with acceptable hymns, he ascends (his car) drawn by more and more obliquely-curvetting horses ; fierce, he extracts the water from the passing cloud in a torrent, and has overwhelmed the extensive cities of Sushna.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಚಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ಸಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಜ್ರ್ಯಾ ವಜ್ರ್ಯತರಾಧಿತಿಷ್ಠತಿ—ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಕ್ರರೀತಿಯಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುವನು. ಅಥವಾ ವಕ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯುವ ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖನಾಗುವನು. ಎಂಬ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅರ್ಥವೂ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತೋರಿಬರುವುದು ವಚ್ಚ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಗತ್ಯರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿರುವ ವಜ್ರ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗತಿವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ತರಪ್ರತ್ಯಯಸಹಿತವಾದ ವಜ್ರ್ಯಶಬ್ದದ ಉದ್ದೇಶ.

ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಸರ್ವವನ್ನೂ ಒಣಗಿಸುವ ಎಂದರೆ ನೀರಸವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನು, ರಾಕ್ಷಸ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಂದಿಷ್ಟ—ಮಂದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಮು ಧಾತು. ಉಚ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇಶ ಸತ್ಯಬಂದರೆ ಮಂದಿಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸು ನಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಶನೇ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಷೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಶಿಸ್ಯವಾಗುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಹಿಜ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಅಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಉಶನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ರೂಪ.

ಸಚಾ—ಷಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಸಂಸದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸಂಸದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಯಾಜಯಾರಾಂ ಚೋಷಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಅದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾವಾರದಲ್ಲಿ ಅಜೋನುನಾಸಿಕತ್ವಂಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಅಜ್‌ಗೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಜ್ಯಾ—ವಂಚು ಗತೌ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಜ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಜ್ಯುತರಾ—ಅಶಿಯೇನ ವಜ್ಯಾ ವಜ್ಯುತರಾ. ದ್ವಿವಚನ ವಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತರವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಜ್ಯುತರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಸಾಮಾನ್ಯಬೋಧಕಶಬ್ದದಿಂದ ಗತಿವಿಶೇಷವು ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಟಲಗಮನವೆಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಯಯಿಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಅದ್ವೈಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ಯದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಯಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಸಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಚಮಿಗೆ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಯಯಿಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುಹಿತಾಃ—ದ್ಯುಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇದಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುನಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ದ್ಯುಹಿತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಹಿತಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಐರಯತ್—ಈರ ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. ಚುರಾದಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚುರಾದಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವ್ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ+ಈರಿ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಟಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟಿಗೆ ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಬರುತ್ತದೆ. ಐರಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾರ್ತಃ ||

ಆ ಸ್ತ್ರೀ ರಥಂ ವೃಷಪಾಣೇಷು ತಿಷ್ಠಸಿ ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಾ ಯೇಷು
ಮಂದಸೇ |

ಇಂದ್ರ ಯಥಾ ಸುತಸೋಮೇಷು ಚಾಕನೋನರ್ವಾಣಂ ಶ್ಲೋಕಮಾ
ರೋಹಸೇ ದಿವಿ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಸ್ತ್ರೀ | ರಥಂ | ವೃಷಪಾಣೇಷು | ತಿಷ್ಠಸಿ | ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯ | ಪ್ರಭೃತಾಃ
ಯೇಷು | ಮಂದಸೇ |

ಇಂದ್ರ | ಯಥಾ | ಸುತಸೋಮೇಷು | ಚಾಕನಃ | ಅನರ್ವಾಣಂ | ಶ್ಲೋಕಂ |
ಆ | ರೋಹಸೇ | ದಿವಿ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಕಾಷೀತಕಿನ ಇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಶಾರ್ಯಾತನಾನ್ನೋ ರಾಜರ್ಷೇರ್ಯಜ್ಞೇ ಭೃಗುಗೋ-
ತ್ರೋತ್ಪನ್ನಶ್ಚೈವನೋ ಮಹಿರ್ಷಿರಾತ್ಮಿನಂ ಗೃಹಮಗೃಹ್ಣಾತ್ | ಇಂದ್ರಸ್ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕೃದ್ಗೋಭೂತ್ |
ತಮಿಂದ್ರಮನುನೀಯ ಪುನಃ ಸೋಮಂ ತಸ್ಮೈ ಸ್ತಾದಾದಿತಿ | ಅಯಮರ್ಥೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯತೇ ||
ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ವೃಷಪಾಣೇಷು | ವೃಷಃ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನಾನಿ ವೃಷಪಾಣಾನಿ |
ತೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ರಥಮಾತಿಷ್ಠಸಿ ಸ್ತು | ಸ್ವಯೇನೇವ ರಥಮಾರುಹ್ಯ ಗಚ್ಛಸಿ | ನ ತ್ವನ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿ-
ತ್ತವರ್ತಯಿತೇತಿ ಭಾವಃ | ಏವಂ ಚ ಸತಿ ಯೇಷು ಸೋಮೇಷು ತ್ವಂ ಮಂದಸೇ ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ
ತಾದ್ಯತಾಃ ಸೋಮಾಃ ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯೈತನ್ನಾನ್ನೋ ರಾಜರ್ಷೇಃ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಪ್ರಭೃತಾಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ
ಸಂಸಾದಿತಾಃ | ಅಭಿಷವಾದಿಸಂಸ್ಕಾರೈಃ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಃ ಸುತಸೋಮೇಷುಭಿಷುತಸೋಮ-
ಯುಕ್ತೇಷ್ವನ್ಯದೀಯೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಯಥಾ ಚಾಕನಃ ಯಥಾ ಕಾಮಯಸೇ ಏವಮಸ್ಯಾಸಿ
ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯ ಸೋಮಾನ್ತಾಮಯಸ್ತು | ತಥಾ ಸತಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇನರ್ವಾಣಂ ಗಮನರಹಿತಂ ಸ್ಥಿರಂ
ಶ್ಲೋಕಂ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋ ಯಶೋ ವಾ ಅ ರೋಹಸೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ | ಯದ್ವಾ | ಇಮಂ ಯಜ-
ಮಾನಂ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ಯತಃ ಪ್ರಾಪಯಸಿ || ಸ್ತು | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |

ವೃಷಸಾಣೇಷು | ಸಾ ಸಾನೇ | ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟ್ | ನಾ ಭಾವಕರಣಯೋಃ | ಪಾ. ೮-೪-೧೦ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಸಾನಶಬ್ದನಕಾರಸ್ಯ ಣತ್ವಂ | ಪ್ರಭೃತಾಃ | ಭೃಷ್ ಭರಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮಂದಸೇ | ಮದಿ ಸ್ತುತಿನೋದಮದಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿ-ಗತಿಷು | ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಚಾಕನಃ | ಕನ ದೀಪ್ತಿಕಾಂತಿ-ಗತಿಷು | ಅತ್ರ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಾಂತಿಶ್ಚಾಭಿಲಾಷಃ | ಲೇಟಿ ಸಿಪ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂಪಸೀತಿ ಕಪಃ ಶ್ರುಃ | ತುಜಾದಿಶ್ಚಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೆ ಇತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯು-ದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ಧಾತೋರಿತಿ ಧಾತ್ವಂತಸ್ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನರ್ವಾಣಂ | ಅರ್ತೇರನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣಾದ್ಭಾವೇ ವನಿಷ್ | ನೌಞಾ ಬಹುವ್ರೀಹಾವಮ್ಯವರ್ಣಸ್ತಸಾನೌಞಾ ಇತಿ ಪರ್ಮು-ದಾಸಾತ್ಪ್ರಾದೇಶಾಭಾವೇ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ ಚೇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನೌಞಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರ-ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಶ್ಲೋಕೈ ಸಂಘಾತೇ | ಶ್ಲೋಕೈತ ಇತಿ ಶ್ಲೋಕಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಷ್ಠಾ | ಞಾಶ್ಚಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರೋಹಸೇ | ರುಹೇವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಪನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ನೀನು) | ವೃಷಸಾಣೇಷು—ಸೋಮರಸಪಾನದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಆತಿಷ್ಠಿಸ್ವಿಸ್ತು—(ಇತರರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೇ) ನೀನೇ ಸ್ವಯಂ ಹತ್ತಿ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಯೇಷು—ಯಾವ ಸೋಮರಸಗಳಲ್ಲಿ | ಮಂದಸೇ—(ನೀನು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೋ (ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಗಳು) | ಶಾರ್ಙ್ಗತಸ್ಯ—ಶಾರ್ಙ್ಗತನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯ (ಯಾಗದಲ್ಲಿ) | ಪ್ರಭೃತಾಃ—(ಅಭಿಷ ವಾದಿಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಸುತಸೋಮೇಷು—(ಇತರರು ನೆರವೇರಿ ಸಿದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮರಸಗಳಲ್ಲಿ | ಯಥಾ—ಯಾವರೀತಿ | ಚಾಕನಃ—ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತೀಯೋ (ಅದೇರೀತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗತನಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸಿಪಾನಮಾಡು) ಮತ್ತು ತೃಪ್ತನಾಗು | ದಿವಿ-ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಅನರ್ವಾಣಂ—ಸ್ಥಿರವಾದ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಯಶಸ್ಸನ್ನು (ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು) ಆ ರೋಹಸೇ—ಹೊಂದುತ್ತೀಯೇ (ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತರುತ್ತೀಯೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಕಾಲದ ಸೋಮರಸಪಾನದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೇ ನೀನೇ ಸ್ವಯಂ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿಹೋಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸೋಮರಸಗಳು ಶಾರ್ಙ್ಗತ ನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಇತರರು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮ ರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಗೆ ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತೀಯೋ ಹಾಗೆ ಶಾರ್ಙ್ಗತನಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸಿ ಪಾನಮಾಡು ಮತ್ತು ತೃಪ್ತನಾಗು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಾದ ಶಾರ್ಙ್ಗನಿಗೆ ಆ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

O Indra, you mount your chariot willingly for the sake of drinking the libations; at the sacrifice of Saryata such libations in which you delight have been prepared; be pleased with them, as you are gratified by the effused soma juices at the sacrifices of others, so you obtain imperishable fame in heaven.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯ—ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬವನು ಭೃಗುವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇವನು ಮನುವಂಶದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬ ಹೆಸರು ಶಾರ್ಯಾತಿ ಎಂಬುವನ ಮಗನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇವನು ವೈವಸ್ವತಮನುವಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಗನು. ಇವನ ಮಗಳನ್ನು ಚ್ಯವನನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ನಡೆದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದರು. ಆಗ ಚ್ಯವನನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತಾನೇ ಭಕ್ಷಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೋಪಬಂದಿತು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಕೌಷೀತಕೇಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವೃಷಪಾಣೇಷು—ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಅದು ಸೇಚನಸಮರ್ಥವಾದುದು. ಎಂದರೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶನಾದಿ ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ವೀರ್ಯವತ್ತಾಗಿ ನಿಂತು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬಲ್ಲುದು. ಅಂತಹ ಸೋಮವನ್ನು ವಾನಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವೇಂದ್ರನು ಧಾರಾರೂಢನಾಗಿ ತಾನೇ ನೇಗದಿಂದ ಹೊರಟುಬರುವನು.

ಶಾರ್ಯಾತಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಾಃ—ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬ ಪದವು ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ರಾಜರ್ಷಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಹಿಂದೆ ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಯಾಗಮಾಡಿದಾಗ, ಭೃಗುಗೋತ್ರೋದ್ಭವನಾದ ಚ್ಯವನ ಮಹರ್ಷಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲು ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೋಪಬಂದಿತು. ಆಗ ಶಾರ್ಯಾತನು ಇದನ್ನರಿತು, ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಸುತ್ತಿಸಿ ಆತನನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಭಿಷವಾದಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಈ ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ಈ ಶಾರ್ಯಾತನ ಹೆಸರು ಋ. ಸಂ. ೩-೫೧-೭ ರಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪-೩೨-೭ ರಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪-೧-೫-೧; ಜೈಮಿನೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩-೧೨೧ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಅನರ್ವಾಣಂ—ಇದು ಯಶೋನಾಚಕವಾದ ಶ್ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಗಮನರಹಿತವಾದದ್ದು ಎಂದರೆ ಚಂಚಲವಾಗದೆ ಸ್ಥಿರವಾದದ್ದು ಎಂಬುದೇ ಇದರ ಅರ್ಥ.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸ್ಮ—ಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ. ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಪಾಣೇಷು—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಾನೇಶ ಬಂದರೆ ಪಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟಃ ಪಾನಾನಿ ವೃಷಪಾನಾನಿ. **ವಾಭಾವಕರಣಯೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೦) ಪೂರ್ವಪದದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಭಾವಾರ್ಥ, ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಾನಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾನಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃಷಪಾಣೇಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಭೃತಾಃ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಗತಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ, ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಭೃತಾಃ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತವಾದುದಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂದಸೇ—ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದನುದಸ್ತೃಷ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಘಾಸಃ ಸೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸೇ ಅದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಮಂದಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಂದಸೇ ಎಂಬುದು ಅದ್ಭುತವಾದುದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚ ಬ್ದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಾಕನೇ—ಕನ ದೀಪ್ತಿಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ. ಕಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಅಭಿಲಾಷೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲೇಟ್ ನುಧ್ಯಮವುರುವ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಲೇಟೋಽಡಾಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಕೇಷ ಜುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಚಕನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಚಾಕನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್ಭುತವಾದುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಃ ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಂತೇ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವಾದುದು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಂತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಕನಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನರ್ವಾಣಮ್—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೫) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವನಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಅವರ್ಣ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಜಾನೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದಾಗ ಅನರ್ವಾಣ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವರ್ಣಸ್ತಸಾವನೇಷಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಷಃ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತೃ ಅದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಅನರ್ವಾಣಮ್ ಎಂದ್ರ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೇಷಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕಮ್—ಶ್ಲೋಕೈ ಸಂಘಾತೇ ಧಾತು. ಶ್ಲೋಕೈಃ ಇತಿ ಶ್ಲೋಕಃ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ಲೋಕ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಸ್ತಿತ್ವಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಹಸೇ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ ಧಾತು. ನ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಅದದಾ ಅರ್ಭಾಂ ಮಹತೇ ವಚಸ್ಯನೇ ಕಕ್ಷೀವತೇ ನೃಚಯಾಮಿಂದ್ರ-
ಸುನ್ವತೇ |

ಮೇನಾಭವೋ ವೃಷಣಶ್ವಸ್ಯ ಸುಕ್ರತೋ ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ತೇ ಸವನೇಷು
ಪ್ರವಾಚ್ಯಾ || ೧೩ ||

|| ಪದವಾತಃ ||

ಅದದಾಃ | ಅರ್ಭಾಂ | ಮಹತೇ | ವಚಸ್ಯನೇ | ಕಕ್ಷೀವತೇ | ನೃಚಯಾಂ |
ಇಂದ್ರ | ಸುನ್ವತೇ |

ಮೇನಾ | ಅಭವಃ | ವೃಷಣಶ್ವಸ್ಯ | ಸುಕ್ರತೋ ಇತಿ ಸುಕ್ರತೋ | ವಿಶ್ವಾ |
ಇತ್ | ತಾ | ತೇ | ಸವನೇಷು | ಪ್ರವಾಚ್ಯಾ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರೇಯಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾ | ಅಂಗರಾಜಃ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ವಿವಸೇ ಸ್ವಕೀಯಾಭಿಯೋಷಿದ್ವಿಃ ಸಹ ಗಂಗಾಯಾಂ ಜಲಕ್ರೀಡಾಂ ಚಕ್ರೇ | ತಸ್ಮಿನ್ನಮಯೇ ದೀರ್ಘತಮಾ ನಾಮ ಋಷಿಃ ಸ್ವಭಾರ್ಯಯಾ ಪುತ್ರಭೃತ್ಯಾದಿಭಿಶ್ಚ ದುರ್ಬಲಶ್ಚಾತ್ಮಮಪಿ ಕುರ್ವನ್ ಶಕ್ನೋತಿತಿ ದ್ವೇಷೇಣ ಗಂಗಾಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಚಿಕ್ಷಿಪೇ | ಸ ಚ ಋಷಿಃ ಕೇನಚಿತ್ಸ್ಮನೇನಾಂಗರಾಜಸ್ಯ ಕ್ರೀಡಾಬೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಸಮಾಜಗಾಮ | ಸ ಚ ರಾಜಾ ಸರ್ವಜ್ಞಂ

ತಮ್ಬುಷಿಮವಗತ್ಯ ಸ್ವನಾದವತಾರ್ಯೈವನುಮೋಚಿತ್ | ಹೇ ಭಗವನ್ ಮಮ ಪುತ್ರೋ ನಾಸ್ತಿ | ಏಷಾ ಮಹಿಷೀ | ಅಸ್ಯಾಂ ಕಂಚಿತ್ಪುತ್ರಮುತ್ಪಾದಯೇತಿ | ಸ ಚ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ಸಾ ಮಹಿಷೀ ತು ರಾಜಾನಂ ಪ್ರತಿ ತಥೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾಯಂ ವೃದ್ಧತರೋ ಜುಗುಪ್ಸಿತೋ ಮಮ ಯೋಗ್ಯೋ ನ ಭವತೀತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸ್ವಕೀಯಾಮುಶಿಕ್ಲಂಜ್ಞಾಂ ದಾಸೀಂ ಪ್ರಾಪ್ಯೇಷೀತ್ | ತೇನ ಚ ಸರ್ವಜ್ಞೇನ ಋಷಿಣಾ ಮಂತ್ರ- ಪೂತೇನ ವಾರಿಣಾಭ್ಯುಕ್ಷಿತಾ ಸತೀ ಸೈವ ಋಷಿಪತ್ನೀ ಬಭೂವ | ತಸ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನಃ ಕಕ್ಷೀನಾನ್ನಾಮ ಋಷಿಃ | ಸ ಏವ ರಾಜ್ಞಃ ಪುತ್ರೋಽಭೂತ್ | ಸ ಚ ಬಹುವಿಧೇನ ರಾಜಸೂರ್ಯಾದಿನೇಜೇ | ತಸ್ಮೈ ರಾಜ್ಞೇ ತತ್ಕೃತ್ಯೈರ್ಯಜ್ಞೈಃ ಪರಿತುಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋ ವ್ಯಚಿಯಾಖ್ಯಾಂ ತರುಣಾಂ ಯೋಷಿತಂ ಪ್ರಾದಾತ್ | ಆಯಮರ್ಥಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಹತೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಯ ವಚಸ್ಯವೇ ತ್ವದೀಯಸೋತ್ರಲಕ್ಷಣಂ ವಚಿ ಅತ್ಮನ ಇಚ್ಛತೇ ಸುಸ್ತತೇ ತ್ವದ್ವೇವತಾಕೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಸೋಮಾ- ಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಕಕ್ಷೀವತ ಏತನ್ನಾನ್ನೇ ರಾಜ್ಞೇ ವ್ಯಚಿಯಾಂ ವ್ಯಚಿಯಾಖ್ಯಾಮರ್ಭಾಮಲ್ಪಾಂ | ಯೇನತಿಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಮದದಾಃ | ತಥಾ ಸುಕ್ರತೋ ಶೋಭನಕರ್ಮನ್ ಶೋಭನ- ಪ್ರಜ್ಞಾ ನಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ವೃಷಣಿತ್ವಸ್ಯೈತದಾಖ್ಯಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಮೇನಾಭವಃ | ಮೇನಾ ನಾಮ ಕನ್ಯ- ಕಾಭೂಃ | ತಥಾ ಚ ಶಾತ್ರ್ವಾಯನಿಭಿಃ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾಮಂತ್ರೈಕದೇಶನ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇ- ವಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ವೃಷಣಿತ್ವಸ್ಯ ಮೇನ ಇತಿ ವೃಷಣಿತ್ವಸ್ಯ ಮೇನಾ ಭೂತ್ವಾ ಮಘನಾ ಕುಲ ಉನಾ- ಸೇತಿ | ತಾಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತಯೌವನಾಂ ಸ್ವಯಮೇವೇಂದ್ರಶ್ಚಕಮೇ | ತಥಾ ಚ ತಾಂಧಿರಾಮ್ನಾತಂ | ವೃಷ- ಣಿತ್ವಸ್ಯ ಮೇನಾ ನಾಮ ದುಹಿತಾಸ | ತಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚಕಮ ಇತಿ | ಅತ ಉಕ್ತರೂಪಾಣಿ ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತ್ವಯಾ ಕೃತಾನಿ ತೇ ತಾ ತ್ವದೀಯಾನಿ ತಾನಿ ವಿಶ್ವೇತ್ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇವ ಸವನೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರವಾ- ಙ್ಯಾ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವಕ್ತವ್ಯಾನಿ | ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತೋತವ್ಯಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಹತೇ | ಬೃಹಸ್ಪತೋರುಪ- ಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಚಸ್ಯವೇ | ಸುಪ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರ- ತ್ಯಯಃ | ಕಕ್ಷೀವತೇ | ಅಶ್ವಬಂಧನಹೇತವೋ ರಜ್ಜವಃ ಕಕ್ಷ್ಯಾಃ | ಕಕ್ಷೀನಾನ್ ಕಕ್ಷ್ಯಾನಾನ್ ನಿ. ೬-೧೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಆಸಂದೀವದಷ್ಟೀವಚ್ಛೇವತ್ಪ್ರೀವತ್ಪ್ರೀವತಃ | ಸಾ. ೮-೨-೧೨ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಮತುಸೋ ವತ್ಸಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಮೇನೇತಿ ಸ್ತ್ರೀನಾಮ | ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸಾರಾತ್ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಮನ್ಯತೇ ಗೃಹಕೃತ್ಯಂ ಜಾನಾತೀತಿ ಮೇನಾ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ನತಿಮನ್ಯೋರಲಿಟ್ಯೇತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨೦-೫ | ಇತ್ಯೇತ್ವಂ | ವೃಷಾದಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಮೇನಾ | ಮಾನಯಂತ್ಯೇನಾ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಸವನೇಷು | ಸವನಮಿತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ | ಸೂರ್ಯತೇಽಭಿಷೂಯತ ಏಷ್ವಿತೈ- ಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಪ್ರವಾಳ್ಯಾ | ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ | ಇತಿ ಯಜಯಾಚರುಚಿಪ್ರವಚರ್ಚಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೩-೭೬ | ಇತಿ ಕುತ್ವಾಭಾವಃ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತೇಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ನಾಚ- ಯತೇರಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ-ನಿಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ಮಹತೇ-ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದವನೂ | ವಚಸ್ಯವೇ-(ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರ ರೂಪಗಳಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ (ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದ) ವನೂ | ಸುಸ್ತತೇ-(ನಿನ್ನನ್ನೇ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹುಂಡಿ (ಅರ್ಪಿಸಿ) ದವನೂ

ಆದ | ಕಕ್ಷೀವತೇ—ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ | ವೃಚಯಾಂ—ವೃಚಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ | ಅರ್ಭಾಂ—ಯುವತಿಯನ್ನು | ಅದೇದಾಃ—ಕೊಟ್ಟಿರುವೆ. (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸುಕ್ರತೋ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ವೃಷಣಶ್ಚಸ್ಯ—ವೃಷಣಶ್ಚನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ | ಮೇನಾಭವಃ—ಮೇನಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದೆ. | ತೇ ತಾ—ನಿನ್ನ ಇಂತಹ (ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ) | ವಿಶ್ವೇತ್—ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳೂ | ಸವನೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸನೀಯನಾದವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು, ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದವನೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸಿದವನೂ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸಿದವನೂ ಆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ವೃಚಯಾ ಎಂಬ ಯುವತಿಯನ್ನು ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿ. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃಷಣಶ್ಚನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಮೇನಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ನಿನ್ನ ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದವುಗಳಾಗಿವೆ.

English Translation.

Indra, you have given the youthful Vrichaya, to the aged Kakshivat, praising you and offering libations; O Satakratu, you were born as Mena, the daughter of Vrishanaswa; all these your deeds are to be recited at your worships.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಚಯಾಂ—ವೃಚಯಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ಇವಳನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕಕ್ಷೀವಂತ ಎಂಬ ಮುಖಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೭ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸೂರ್ಯಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಈ ವೃಚಯಾ ಎಂಬವಳೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈ ಸ್ತ್ರೀಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳೇನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ವೃಷಣಶ್ಚಸ್ಯ ಮೇನಾಭವಃ—ವೃಷಣಶ್ಚನೆಂಬವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮೇನಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಕ್ತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದೇ ವಿಷಯವು ಜೈಮಿನೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೨-೭೯; ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩-೩-೪-೧೮; ಷಡ್ವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೧-೧-೧೬; ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೧೨-೩ ಎಂಬ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ವ್ಯಥವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವೃಷಣಶ್ಚ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಅವನು ಮಾಡಿದ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮೇನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪುತ್ರಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಕರುಣಿಸಿದನು. ತಾನೇ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು ಎಂದು ವೃಷಣಶ್ಚಸ್ಯ ಮೇನ ಇತಿ ವೃಷಣಶ್ಚಸ್ಯ ಮೇನಾ ಭೂತ್ವಾ ಮುಘನಾ ಕುಲ

ಉನಾಸ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಖ್ಯಾಯನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮೇನಾದೇವಿಯು ಯುವತಿಯಾದಾಗ ಅವಳನ್ನು ನೋಡಿ ಇಂದ್ರನೇ ಮೋಹಿಸಿದನು. ಇದನ್ನೇ ವೈಷಣಶ್ವಸ್ಯ ಮೇನಾ ನಾಮ ದುಹಿತಾಸೆ ತಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ಕಮೇ ಎಂಬ ತಾಂಡ್ಯಶ್ರುತಿಯು ತಿಳಿಸುವುದು. ಮೇನಾ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವಾಗಿ ಮೇನಾ ಗ್ನಾಃ (ನಿರು. ೩-೨೧) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಮನ್ಯತೇ ಗೃಹಕೃತ್ಯಂ ಜಾನಾತೀತಿ ಮೇನಾ ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವಳು ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದು.

ಕಕ್ಷೀವತೇ—ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಇತಿಹಾಸವು ಹೀಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಂಗದೇಶದ ರಾಜನು ಒಂದುಸಾರಿ ಪತ್ನೀದಾಸೀಯರೊಡನೆ ಜಲಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಗಂಗಾನದಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದನು. ಆ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ದೀರ್ಘತಮನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಒಂದು ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದನು. ಆ ಋಷಿಯು ಅತ್ಯಂತ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಋಷಿಯ ಪತ್ನೀಪುತ್ರಾದಿಗಳು, ಇಂತಹ ದುರ್ಬಲನು ತನಗೆ ಬೇಡವೆಂದು ಅವನನ್ನು ಒಂದು ದೋಣಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಗಂಗಾನದಿಗೆ ಎಸೆದಿದ್ದರು. ಅಂಗರಾಜನು ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ತಾನಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ದೀರ್ಘತಮ ಋಷಿಯನ್ನು ನೋಡಿ, ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷ ದಿಂದ ವಂದಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ದೋಣಿಯಿಂದಿಳಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ, “ಸ್ವಾಮಿ, ನನಗೆ ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ. ಇದೋ ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಳು. ಇವಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಿ’ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕೊಂಡನು. ಆಗ ರಾಣಿಯು ಅತ್ಯಂತ ವೃದ್ಧನಾಗಿರುವ ಈ ಋಷಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನೊಡನೆ ಕೂಡಲು ಇಷ್ಟಪಡದೆ, ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ತನ್ನ ದಾಸಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಆ ಮಹರ್ಷಿಯು ಆಕೆಯ ಮೇಲೆ ಮಂತ್ರಪೂತವಾದ ಜಲವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಲು ಆ ದಾಸಿಯು ಋಷಿಪತ್ನಿಯಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸಿದಳು. ಆಕೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಮಗನೇ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು. ಈತನು ರಾಜಸೂಯವೇ ನೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆ ಯಾಗಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಕಕ್ಷೀವತನಿಗೆ ವೈಷಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ತರುಣಿಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಕಕ್ಷ್ಯಾವಾನ್ (ನಿ. ರು. ೬-೧೦) ಅರ್ಭಾಂ—ಇದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪವೆಂದೂ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದ ಸಂ. ೧-೧೮-೧; ೧-೫೧-೧೩; ೧-೧೧೨-೧೧; ೧-೧೧೬-೬; ೧-೧೧೭-೬; ೧-೧೨೬-೩; ೪-೨೬-೧; ೮-೯-೧೦; ೯-೭೪-೮; ೧೦-೨೫-೧೦; ೧೦-೬೧-೧೬ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥರ್ವ ವೇದ ೪-೨೯-೫ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ವಂಶದ ಹೆಸರು ಪಜ್ರ ಎಂದಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನನ್ನು ಪಜ್ರಿಯ ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೬; ೧-೧೧೭-೬ರಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೪ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಂತತಿಯವರನ್ನು ಪಜ್ರಾಃ ಎಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಋಷಿಯು ಸ್ವನಯಭಾವ್ಯ ಎಂಬ ರಾಜನು ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನವಸ್ತುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ದಾನೆ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಶ್ಲೋತಸೂತ್ರ. ೧೬-೪-೫ ರಲ್ಲಿ ನಾರಾಶಂಸಸೂಕ್ತಗಳೆಂಬ ವೀರರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಉಶಿಜ ಪುತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಸ್ವನಯ ಭಾವಯವ್ಯ ಎಂಬ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಶಂಸೆಯ ಮಂತ್ರವೂ ಸೇರಿರುವುದು. ಇವನು ವಯಸ್ಸಾದ ಮೇಲೆ ವೈಷಯಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಕ್ತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೩) ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇವನು ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೯-೭೪-೮ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧ ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಕುತ್ಸ ಮತ್ತು ಕವಿ ಉಶನಸ್ ಎಂಬುವರೊಡನೆ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಮು. ಸಂ. ೮-೯-೧೦ ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬ ಮುಷಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ವಿಷಯವು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಎಂಬ ಶೌನಕೋಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಕಸ್ತೀವಾನ್ ಎಂಬುವನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೆಂಬ ಮುಷಿಗೆ ಉತಿಜೆ ಎಂಬ ದಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

Weber ಎಂಬ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತನು. ಶೈ. ಸಂ. ೫-೬-೫-೩ ; ಕಾರಕಸಂಹಿತಾ ೧೩-೩ ; ಪಂಚ ವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೫-೧೬-೩ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಕಸ್ತೀವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಮೊದಲು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನ ಹೆಸರು ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರ ಆತ್ಮಾರ, ನೀತ-ಹವ್ಯ, ಶ್ರಾಯಸ, ತ್ರಸದಸ್ಯು ವೌರುಕುತ್ಸ ಎಂಬ ರಾಜರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವನು.

ವಚಸ್ಪನೇ—ಇಂದ್ರಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾತಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಚಃ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ತಾನು ಸರ್ವದಾ ಹೇಳಲನೇಕ್ಷಿಸುವವನು ವಚಸ್ಸು. ಈ ಪದವು ಕಸ್ತೀವಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹತೇ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಸ್ಪನೇ—ವಚಃ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್. ವಚಸ್ಪ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಾಚ್ಯಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚಸ್ಪ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಚಸ್ಪು ಎಂಬ ಉಕಾರಾಂತ ತಬ್ಬವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕಸ್ತೀವತೇ—ಅಶ್ವಬಂಧನಹೇತವೋ ರಜ್ಜವಃ ಕಕ್ಷ್ಯಾಃ (ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗಗಳು) ಕಸ್ತೀವಾನ್ ಕಕ್ಷ್ಯಾವಾನ್ (ನಿರು. ೬-೧೦) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಸಂದೀವದಕ್ಷೀವಚ್ಛಕ್ರೀವತ್ಯಕ್ಷೀವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸವೂ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮೇನಾ—ಮೇನಾ ಎಂಬುದು ಹೆಂಗಸಿನ ಹೆಸರು. ಮೇನಾ ಗ್ನಾಃ (ನಿರು. ೩-೨೧) ಎಂದು ಪಾಠ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಮನ್ಯತೇ ಗೃಹಕೃತ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ ಇತಿ ಮೇನಾ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ಮನ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ನರಿಮನ್ಯೋರಲಿತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦-೫) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲಿಟ್ ಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಸ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತಸ್ಪಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇನಾ ಮಾ ನಯಂತಿ ಏನಾಃ (ನಿರು. ೩-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸವನೇಷು—ಸವನವೆಂಬುದು ಯಾಗದ ಹೆಸರು. ಸೂಯತೇ ಅಭಿಷೂಯತೇ ಏಷು ಇತಿ ಸವನಂ (ಸೋಮವು ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವುದು) ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಾ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. **ಯಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯತ್. ಅತಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಚೋಃ ಈಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಯಜಯಾಚಿರುಚಿ ಪ್ರವಚೇರ್ಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ಸ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣ್ಯತ್ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಷಜಂತದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾಡಿದರೆ ವಾಚ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಕೃತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ಅಶ್ರಾಯಿ ಸುಧ್ಯೋ ನಿರೇಕೇ ಪಜ್ರೇಷು ಸೋಮೋ
ದುರ್ಯೋ ನ ಯೂಪಃ |

ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯಾ ರಥಯುರ್ವಸೂಯುರಿಂದ್ರ ಇದ್ರಾಯಃ ಕ್ಷಯತಿ
ಪ್ರಯನ್ತಾ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ಅಶ್ರಾಯಿ | ಸುಧ್ಯಃ | ನಿರೇಕೇ | ಪಜ್ರೇಷು | ಸೋಮಃ | ದುರ್ಯಃ |
ನ | ಯೂಪಃ |

ಅಶ್ವಯುಃ | ಗವ್ಯಃ | ರಥಯುಃ | ವಸೂಯುಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ರಾಯಃ |
ಕ್ಷಯತಿ | ಪ್ರಯನ್ತಾ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರೋ ದೇವಃ ಸುಧ್ಯಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಣೋ ಯಜಮಾನಾನ್ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಾನ್ಯಾ
ನಿರೀಕೇ ನೈರ್ಧನ್ಯೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ತಾನ್ವಕ್ಷಿತುಮಶ್ರಾಯಿ | ಅಸೇವಿಷ್ಯ | ಪೇತ್ರೇಷು | ಪೇತ್ರಾ
ಇತ್ಯಂಗಿರಸಾಮಾಖ್ಯಾ | ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯನಿಭಿರಾನ್ವಾತಂ | ಪೇತ್ರಾ ನಾ ಅಂಗಿರಸಃ ಪಶುಕಾಮಾಸ್ತ-
ಪೋತಪ್ಯಂತೇತಿ | ಯೇಷು ಯಜಮಾನೇಷ್ವಂಗಿರಸು ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಿಶ್ಚಲಂ ತಿಷ್ಠತಿ
ದುರ್ಯೋ ನ ಯೋಪೋ ದ್ವಾರಿ ನಿಖಾತಾ ಸ್ಥೂಣೇವ | ತಾನ್ವಧ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ | ತಸ್ಮಾ-
ದಿದಾನೀಮಸಿ ರಾಯಃ ಪ್ರಯಂತಾ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರದಾತೇಂದ್ರ ಇತ್ ಇಂದ್ರ ಏವ ಯಜಮಾನಾನಾಂ
ದಾತುಮಶ್ರಯುರಶ್ವಾನಿಚ್ಛನ್ ತಥಾ ಗವ್ಯುರ್ಗಾ ಇಚ್ಛನ್ ರಥಯೂ ರಥಾನಿಚ್ಛನ್ ವಸೂಯು-
ರೇವಮನ್ಯೇದಸಿ ಯದ್ಧನಮಸ್ತಿ ತದಪೀಚ್ಯನ್ ಪ್ರಯತಿ ವರ್ತತೇ || ಅಶ್ರಾಯಿ | ಶ್ರೀಚ್
ಸೇವಾಯಾಂ || ಕರ್ತರಿ ಉಚಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಚೇಶ್ಚಿಣಾದೇಶಃ | ಸುಧ್ಯಃ | ಧೀರಿತಿ
ಕರ್ಮನಾಮ | ಶೋಭನಾ ಧೀರ್ಯೋಷಾಂ | ನಚ್ಚಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಸಿ
ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ | ಪಾ. ೬-೪-೮೬ | ಇತಿ ಯೋಷಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ತರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿ-
ತತ್ವಂ | ನಿರೀಕೇ | ನಿತರಾಂ ರೇಚನಂ ನಿರೀಕಃ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಭಾವೇ ಘಚ್ | ಥಾಥಾದಿನೋ-
ತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುರ್ಯಃ | ದುರೇ ಭವೋ ದುರ್ಯಃ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ |
ಯೇತೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯೂಪಃ | ಯು ಮಿತ್ರಣೇ | ಯೂಯತೇ ಯುಜ್ಯತೇಸ್ವಿನ್ನಿತಿ
ಯೂಪಃ | ಕುಯುಭ್ಯಾಂ ಚ | ಉ. ೩-೨೭ | ಇತಿ ಸಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದೀರ್ಘ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೇದೀರ್ಘ-
ಘಾತ್ವಂ | ಅಶ್ರಯುಃ | ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋಽಶ್ವಾನಿಚ್ಛನ್ | ಛಂದಸಿ ಪರೇಚ್ಚಾಯಾಂ | ಕಾ. ೩-೧-
೮-೨ | ಇತಿ ಕೈಚ್ | ನ ಛಂದಸ್ಕಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ವದೀರ್ಘಯೋರ್ನಿಷೇಧಃ | ಅಶ್ವಾಭಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ವಂ ತು
ಛಂದಸತ್ವಾನ್ ಭವತಿ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಏವಮುತ್ಪರಶ್ವಾಪಿ | ಏತಾವಾಂಸ್ತು ವಿಶೇಷಃ |
ಗವ್ಯುರಿತ್ಯತ್ರ ನಾಂತೋ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ಯನಾದೇಶಃ | ಯಾಸ್ತಸ್ಯೇವಂ ನ್ಯಾಚಿಪ್ತೇ | ಇದಂಯು-
ರಿದಂ ಕಾಮಯಮಾನೋಽಥಾಪಿ ತದ್ವದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ಯತೇ | ವಸೂಯುರಿಂದ್ರೋ ವಸುಮಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಶ್ರಯುರ್ಗವ್ಯೂ ರಥಯುರ್ವಸೂಯುರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೬-೩೧ | ಇತಿ | ಪ್ರಯತಿ | ಪ್ರಿ
ಪ್ರಯೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಪ್ರಯಂತಾ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ತೃಚ್ಯೇಕಾಚೇ ಇತಿರ್ಘಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚಿತ-
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುಧ್ಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನರು | ನಿರೀಕೇ—
ನಿರ್ಗತಿಕರಾಧರೂ (ಧನರಹಿತರಾದರೂ ಅಂತವರಿಂದ) | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಶ್ರಾಯಿ—ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ
ಪೇತ್ರೇಷು—ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿಗಳು ನಿರ್ಧನರಾಗಿದ್ದರೂ | ಸ್ತೋಮಃ—ಅವರು ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡುವ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ದುರ್ಯೋ ನ ಯೂಪಃ—ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಯೂಪವಸ್ತುಂಭದಂತೆ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿರುವವು | ಅಶ್ರಯುಃ
ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ರಥಯುಃ—ರಥಗಳನ್ನು ಕೊಡ
ಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ವಸೂಯುಃ—ಧನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಇಂದ್ರ ಇತ್—ಆ ಇಂದ್ರನೇ
ರಾಯಃ—ಧನದ | ಪ್ರಯಂತಾ—ದಾತನಾಗಿ (ಕೊಡುವವನಾಗಿ) | ಪ್ರಯತಿ—ಇರುತ್ತಾನೆ (ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ.)

॥ ಭಾನಾರ್ಥ ॥

ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ನಿರ್ಧನರಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನು ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ನಿರ್ಧನರಾದರೂ ಅವರು ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಹೂಳಿರುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ರಥಗಳು, ಧನಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವನು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರವೇ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

English Translation.

Indra repairs to the house of the pious even in poverty ; with the Pajras the praise of Indra is firm as the doorpost. Desirous of (winning in battle) horses, cows, chariots and riches for his worshippers, Indra the giver of riches is alone the lord of riches.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಏತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋ ನ ಕೇವಲಂ ಸತಿ ಧನೇ ಸ್ತೋಪಾಸಕಾನಾಂ ಗೃಹೇ ಸೋಮ-
ಪಾನಾಯ ಗಚ್ಛತಿ ತೇ ನಾ ತಮುಪಾಸತೇ ಅಪಿ ತು ಪ್ತಾಪ್ರೇಷಿ ನೈರ್ಧನೈಃ ಸ ತೇಷಾಂ ಗೃಹೇ ಗಚ್ಛತಿ ತೇ
ತಮುಪಾಸತೇ | ಅತಃ ಏವ ಪಜ್ರೇಷು ಸತಿ ನಾ ನ ವಾ ಸತಿ ಧನೇ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಂ ದ್ವಾರಿ ಸ್ಥಿತಾ
ಸ್ತೋತೇವ ನಿಶ್ಚಲಂ | ಸತತಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಗೀಯತೇ | ಅಪಿ ಚ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋಽಶ್ವಾದೀನ್
ಸಂಪಾದಯನ್ನಿಂದ್ರ ಏವ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರಭುರಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಸುಧ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರು
ಎಂದರ್ಥ.

ನಿರೀಕೆ—ಬಡತನವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದಾಗ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿ
ಪಡಿಸಲು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಪಜ್ರೇಷು—ಪಜ್ರಾ ಎಂಬುದು ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರು ಪಜ್ರಾ ವಾ ಅಂಗಿರಸಃ ಪತುಕಾಮಾ-
ಸ್ತು ಪೂರ್ವತಪ್ಯಂತ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಸ್ತೋಮಃ—ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು.

ಮರ್ಯಾದಾ ನಿಯೋಜಃ ಮರೇ ಭವಃ ಮರ್ಯಃ ದ್ವಾರಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಇಲ್ಲಿ ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಥಾ ಎಂದರ್ಥ
ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ನೆಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಂತೆ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ
ಸುಧ್ಯ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು.

ಅಶ್ವಯುಃ, ಗವ್ಯಃ, ರಥಯುಃ, ವಸುಯುಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಾದಿ ಪದಗಳ ಮೇಲೆ ಛಂದಸಿ ಪರೀ-
ಚ್ಛಾಯಾಂ (ಪಾ. ೩-೧-೮-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪರೀಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಕೃಚ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದ್ದರೂ
ಇದೆಯಿರಿದಂ ಕಾಮಯಮಾನೋಽಥಾಸಿ ತದ್ವದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ಯತೇ | ವಸೂಯುರಿಂದ್ರೋ ವಸುಮಾನಿ
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೋರಥಯುರ್ವಸೂಯುರಿತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿರು ೬-೩೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನು
ಸಾರವಾಗಿ ಅಶ್ವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ರಾಯಿ—ಶ್ರೀಞ್ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ನಿಕವಚನ
ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚ್ಛಿಲುಜ್ಞ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಛಿ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಚಿಣಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ
ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಶ್ರಾಯಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಧ್ಯಃ—ಧೀಃ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮದ ಹೆಸರು. ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯೇಷಾಂ ಸುಧ್ಯಃ ಸುಧೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ತಸ್ಮಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಧ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೆಞ್ ಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದ
ರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಿನ ಪರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ
ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿರೀಕೇ—ನಿತರಾಂ ರೇಚನಂ ನಿರೀಕಃ | ರಿಚರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘೞ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಣೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ನಿ ಉಪಸರ್ಗ (ಗತಿ) ವಿರೇಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾಥಘೞ್ಕ್ತಾಜ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ಯಃ—ದುರೇ ಭವಃ ದುರ್ಯಃ. ಭವೇಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯತೋಽನಾವಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೂಪಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಧಾತು. ಯೂಯೇತೇ ಯುಜ್ಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಯೂಪಃ. ಕುಯುಭ್ಯಾಂ
ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೫-೩೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತುವೋದೀರ್ಘತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂದು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಯುವಃ ಕಿಚ್ಛಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಎಂದು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘನಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ಗುಣ ಬರುವುದಾದರೆ ದೀರ್ಘವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅಶ್ವಯುಃ—ಯಜಮಾನೇಽಭ್ಯೋಶ್ವಾನಿಚ್ಛನ್ ಅಶ್ವಯುಃ ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುವಾಗ ಭಂದಿಸಿ ಪರೀಚ್ಛಾಯಾಂ (ಕಾ. ೩-೧೮-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಅಶ್ವ+ಯು ಎಂದಿರುವಾಗ ಕೃಚಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಶ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆ ಭಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಶ್ವ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ನಿಶೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಅಶ್ವವೂ ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದಲೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶ್ವಯು ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಾಚ್ಛೆಂದೆಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಶ್ವಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಗೋವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಗವ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾಸ್ವರು ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಂಯುಃ ಇದಂ ಕಾಮಯಮಾನಃ ಅಥಾಪಿ ತಪ್ಪದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ಯತೇ | ನಸೂಯುರಿಂದ್ರೋ ವಸುಮಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೂ ರಥ ಯುರ್ವಸೂಯುರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿರು. ೬-೩೧) ಇದಂಯುಃ ಎಂಬುದು ಇದನ್ನು ತನಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಉಚ್ಚವನು ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ನಸೂಯುಃ=ಇಂದ್ರನು ಹಣವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಯುಃ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಕ್ಷಯತಿ—ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಭಾದಿ. ೩ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕರ್ತರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ |ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ, ಕ್ಷಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯಂತಾ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್. ಏಕಾ ಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾ-ಶ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಚ್ಛೇಷೇಧ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರವಸವರ್ಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರವರ್ಣದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ ಝಂತ್ವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಗತಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇದಂ ನಮೋ ವೃಷಭಾಯ ಸ್ವರಾಜೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ ತವಸೇನಾಚಿ |
ಅಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರ ವೃಜಿನೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ ಸ್ಮತ್ಪೂರಿಭಿಸ್ತವ ಶರ್ಮನ್ಯಾಮು ೧೫

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇದಂ | ನಮಃ | ವೃಷಭಾಯ | ಸ್ವರಾಜೇ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ | ತವಸೇ | ಅವಾಚಿ |
ಅಸ್ಮಿನ್ | ಇಂದ್ರ | ವೃಜಿನೇ | ಸರ್ವವೀರಾಃ | ಸ್ಮತ್ | ಪೂರಿಭಿಃ | ತವ |
ಶರ್ಮನ್ | ನ್ಯಾಮು || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇದಂ ಪುರೋವರ್ತಿ ನಮಃ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತುಭ್ಯಮನಾಚಿ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ
ಪ್ರಾಯೋಜಿ | ಕೀಡ್ಯಶಾಯ | ವೃಷಭಾಯ | ವರ್ಷಣಶೀಲಾಯ | ಸ್ವರಾಜೇ | ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ
ರಾಜಮಾನಾಯ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ | ಶುಷ್ಮಮಿತಿ ಬಲನಾಮ ಶತ್ರುಜಾಂ ಶೋಷಕತ್ವಾತ್ | ಅನಿತಥ-
ಬಲಯುಕ್ತಾಯ | ತವಸೇತತ್ಕಂಠಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಯ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಶಸ್ತಾದಸ್ಮಿನ್ವೃಜಿನೇ ವರ್ಷನ-
ವತಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ | ವಿಶೇಷೇಣೇರಯೇತ್ಯಮಿತ್ರಾನಿತಿ ನೀರಾ ಭಟಾಃ | ತಾದೃಶೈಃ ಸರ್ವ-
ಭೃಷ್ಟೈರುಪೇತಾ ವಯಂ | ಸ್ಮದಿತಿ ನಿಷಾತಃ ಸುತಜ್ಞಾರ್ಥಃ | ತವ ಸ್ಮತ್ ಶರ್ಮನ್ ತ್ವಯಾ ದತ್ತೇ
ಶೋಭನೇ ಗೃಹೇ ಸೂರಿಭಿರ್ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ ಪುತ್ರಾದಿಭಿಃ ಸಹ ಸ್ಯಾಮು | ಭವೇನು | ನಿವಸೇಮೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ವಾ ತ್ವತ್ಸಂಬಂಧಿನಿ ಶೋಭನೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಸೂರಿಭಿರ್ವಿದ್ವದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತಿಗ್ಗ್ವಿಃ ಸಹ ಸ್ಯಾಮು |
ಶರ್ಮಣಿತಿ ಗೃಹನಾಮು | ಶರ್ಮ ವರ್ಮಣಿತಿ ಪರಿಕತ್ವಾತ್ || ಸ್ವರಾಜೇ | ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ | ಸತ್ಪೂದ್ವಿಷೇತಿ
ಕ್ವಿಪ್ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ | ಸತ್ಯಂ ಶುಷ್ಮಂ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ |
ತವಸೇ | ತವತಿಃ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಅಸ್ಮಾದೌಪಾಧಿಕೋಽಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃಜಿನೇ | ವೃಜೇ ವರ್ಷನೇ |
ಕ್ವೌಪ್ಯವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾನ್ಯಾಭ್ಯಃ ಕ್ಯುಃ | ಉ. ೨-೮೧ | ಇತಿ ಕ್ಯುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶರ್ಮನ್ | ರುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ ನ ಜಾಸಂಬುದ್ವೋಃ | ಪಾ. ೮-೨-೮ | ಇತಿ ನಲೋಪಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಸ್ಯಾಮು | ನಶ್ಚ | ಪಾ. ೮-೩-೩೦ | ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸಕಾರಸ್ಯ ಧುಡಾಗಮಃ | ಖರಿ ಚೇತಿ ಚಿತ್ವಂ |
ಚಿಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ತರಿ ಪಾಷ್ಕರಸಾದೇಃ | ಪಾ. ೮-೪-೪೮-೩ | ಇತಿ ತಕಾರಸ್ಯ ಫಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವೃಷಭಾಯ—ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ | ಸ್ವರಾಜೇ—ಸ್ವತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವವನೂ | ಸತ್ಯಕುಷ್ಮಾಯ—(ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ) ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನೂ | ತವಸೇ—ಪ್ರಬಲನೂ (ಅದ ನಿನಗಾಗಿ) | ಇದಂ ನಮಃ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯ | ಅನಾಚಿ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಸ್ಮಿನ್ ವೃಷಭೇ—ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಸರ್ವವೀರಾಃ—ಸಕಲ ಭಟರೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದ ನಾವು (ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ) | ತವ ಸತ್ ಶರ್ಮನ್—ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೂರಿಭಿಃ—ವಿದ್ಯಾವಂತರಾದ ಪುತ್ರರೊಡನೆ | ಸ್ಯಾಮು—(ಇರುವಂತೆ) ಆಗಲಿ. [ಅಥವಾ ತವ ಸ್ಮತ್ ಶರ್ಮನ್—ನಿನಗೆ ಸೇರಿದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸೂರಿಭಿಃ—ವಿದ್ಯಾವಂತರಾದ ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ | ಸ್ಯಾಮು—(ಇರುವಂತೆ) ಆಗಲಿ.]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ಸ್ವತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು. ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನು. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲನು. ಇಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರರೂಪವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯ ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭಟರ ಸಹಾಯದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾವಂತರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ವಾಸಮಾಡುವಂತಾಗಲಿ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮುಪ್ಪಿಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ ಇರುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

This adoration is offered to the shedder of rain, the self-resplendent, the possessor of true vigour, the mightly ; Indra, may we be aided in this conflict by many heroes and abide in a prosperous dwelling bestowed by you.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ನಮಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾತು ಎಂದರ್ಥ.

ವೃಷಭಾಯ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು. ಇಂದ್ರ.

ಸತ್ಯಕುಷ್ಮಾಯ—ಸತ್ಯವೇ ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಬಲವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಅಂದರೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ, ವೃರ್ಧವಲ್ಲದ ಬಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಸರ್ವವೀರಾಃ—ವಿಶೇಷೇಣ ಈರಯಂತಿ ಅಮಿತ್ರಾನಿತಿ ವೀರಾಃ ಸಮಸ್ತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಕ್ಷಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡುವಂತಹ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವರು.

ಸ್ಮತ್—ಇದು ಸು (ಶ್ರೇಷ್ಠ) ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ನಿಪಾತ.

ಶರ್ಮನ್—ಶರ್ಮನ್ ವರ್ಮ (ನಿರು. ೩-೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶರ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶರ್ಮನ್ ಎಂಬುದು ಶರ್ಮಣಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ಕರುಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದಲೂ, ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಮಾಡೋಣ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ವರಾಜೇ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಭಾದಿ. ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨-೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯೆ—ಸತ್ಯಂ ಶುಷ್ಮಂ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತವಸೇ—ತವ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರ (ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ) ವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ರೂಪ.

ವೃಜನೇ—ವೃಜೇ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಕೃಷ್ಯವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾಙ್ಕೃಃ ಕ್ಯುಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಮೋಽನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯುವಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಜನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ.

ಶರ್ಮನ್—ಶರ್ಮನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಉಕ್. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಜಾ ಸಂಬುಧ್ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಾಮು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರುವುದರಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಂ ಜುತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಹುಪರಸ್ಮೈಪ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಹು ಗಮ. ಕ್ಷಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ಯಾಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶರ್ಮನ್+ಸ್ಯಾಮು ಎಂದಿರುವಾಗ ನಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಧುಟ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಖರಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶರ್ಮನ್ತ್ಯಾಮು ಎಂದು ಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಚೆಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಖರಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ತಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು. ಪೌಷ್ಕರಸಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ವಿಧಾನ ನೂಡಿ ದುದೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಚರ್ತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

—ಸಂಪಾದಕ—

ಐವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೈಂ ಸು ಮೇಷಮಿತಿ ಸಂಚಿದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸವ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಮ್ಪ್ರಂ |
ತ್ರಯೋದಶೀ ಸಂಚಿದಶೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ ಶಿಷ್ಟಾ ಜಗತ್ಯಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ತೈಂ ಸು ತ್ರಯೋದ
ಶ್ಯಂತೈ ತಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ || ಗವಾಮಯನಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮೇಣಹನಿ ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞಕೇ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರ
ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಷುವಾನ್ದಿನಾ ಕೀರ್ತ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ತೈಂ ಸುಮೇಷಂ ಕಯಾಶುಭೇತಿ
ಚ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಂ | ಅ. ೮-೬ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತೈಂ ಸು ಮೇಷಂ ಎಂಬುವುದು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವ್ಯನೆಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು.
ಹದಿಮೂರು, ಹದಿನೈದನೆಯ ಮಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸವು. ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನು-
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೈಂ ಸು ತ್ರಯೋದಶ್ಯಂತೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಗವಾಮಯನನೆಂಬ
ಯಾಗದ ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞಕವೆಂಬ ಮಧ್ಯದ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರನ ವಿಷುವಾನ್ದಿನಾಕೀರ್ತ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದ ತೈಂ ಸು ಮೇಷಂ
ಕಯಾ ಶುಭೇತಿ ಚ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೮-೬)

ಸೂಕ್ತ ೫೨

ಮಂಡಲ-೧ || ಅನುವಾಕ-೧೦ || ಸೂಕ್ತ-೫೨ ||

ಅಷ್ಟಕ-೧ || ಅಧ್ಯಾಯ-೪ || ವರ್ಗ-೧೨, ೧೩, ೧೪ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಪ್ರತಿ-೧೫ ||

ಮುಷಿಃ-ಸವ್ಯ ಆಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ-ಇಂದ್ರಃ ||

ಭಂದಃ-೧-೧೨, ೧೪ ಜಗತೀ | ೧೩, ೧೫ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೈಂ ಸು ಮೇಷಂ ಮಹಯಾ ಸ್ತುರ್ವಿದಂ ಶತಂ ಯಸ್ಯ ಸುಭ್ಯಃ ಸಾಕ-
ಮಾರತೇ |

ಅತ್ಯಂ ನ ವಾಜಂ ಹವನಸ್ಯದಂ ರಥಮೇಂದ್ರಂ ವವೃತ್ಯಾಮವಸೇ ಸು-
ವ್ಯಕ್ತಿಭಿಃ || ೧ ||

|| ಪದವಾಃ ||

ತೈಂ | ಸು | ಮೇಷಂ | ಮಹಯ | ಸ್ವೇನಿದಂ | ತತಂ | ಯಸ್ಯ | ಸ್ವಭ್ವಃ |

ಸಾಕಂ | ಈರತೇ |

ಅತ್ಯಂ | ನ | ನಾಜಂ | ಹವನಸ್ಯದಂ | ರಥಂ | ಅ | ಇಂದ್ರಂ | ವೃತ್ತಾಂ

ಅವಸೇ | ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೈಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಮೇಷಂ ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಹ ಸ್ವರ್ಭಮಾನಂ ಸ್ವರ್ವಿದಂ | ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ
ಜ್ಯೌರ್ವಾ | ತಸ್ಯ ನೇದಿತಾರಂ ಲಬ್ಧಾರಂ ನಾ | ಯದ್ವಾ | ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಟ್ರರಣೀಯಂ ಧನಂ | ತಸ್ಯ
ಲಂಭಯಿತಾರಂ | ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಮಿಂದ್ರಂ ಹೇ ಅಧ್ವಯೋಃ ಸು ಮಹಯ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪೂಜಯ |
ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಶತಂ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ಸುಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಸಾಕಂ ಸಹೈವ ಯುಗಪದೇವೇರತೇ ಸ್ತುತೌ
ಪ್ರವರ್ತಂತೇ | ಯದ್ವಾ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ರಥಂ ಶತಂ ಸುಭ್ಯಃ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಶ್ವಾಃ ಸಾಕಂ ಸಹೇರತೇ |
ಗಮಯಂತಿ | ತಮಿಂದ್ರಮವಸೇಷಸ್ಯದ್ರಷ್ಟೃಣಾಯ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸುಷ್ಟ್ರವರ್ಜಕೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ರಥಮಾವ-
ವೃತ್ಯಾಂ | ರಥಂ ಪ್ರತ್ಯಾವರ್ತಯಾಮಿ | ಕೇವೃತಂ ರಥಂ | ಹವನಸ್ಯದಂ | ಹವನಮಾಹ್ವಾನಂ ಯಾಗಂ
ವಾ ಪ್ರತಿ ವೇಗೇನ ಗಚ್ಛಂತಂ | ನೇಗಗಮನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅತ್ಯಂ ನ ನಾಜಂ | ಗಮನಸಾಧನಮುತ್ಪ-
ಮಿವ || ಮಹಯ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಸಂಹಿತಾಯಾನುಸ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತೆ
ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುಭ್ಯಃ | ಸುಷ್ಯ ಭವಂತೀತಿ ಸುಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ | ಕ್ವಿಪ್ ಚೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೈಮುತ್ತರ
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಜಸ್ಯೋಃ ಸುಹೀತಿ ಯಣಾದೇಶಸ್ಯ ನ ಭೂಸುಧಿಯೋರಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಛಂಪಸ್ಯುಭಯಥಾ | ಪಾ. ೬-೪-೨೬ | ಇತ್ಯುಭಯಥಾಭಾವಾದ್ಯಜ್ಞಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ತರಿತಯೋರ್ಯಾಣಿ
ಇತಿ ಪರಸ್ಯ ಜಸೋಽಮದಾತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತರಿತತ್ವಂ | ಈರತೇ | ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ
ಲುಕ್ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಟೇರೇತ್ವಂ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತು
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದವಿಘಾತಃ | ತತ್ರ ಹಿ ಸಂಚಮೀನಿದೇಶೇನಿ ವ್ಯವಹೀತೇನಿ
ಕಾರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ | ಪಾ. ೮-೧-೬೬ | ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ಯಂ | ಅತ್ಯ ಇತ್ಯಶ್ವನಾಮ | ಆತ್ಮೋ ಹಯ ಇತಿ
ಪಾಠಾತ್ | ನಾಜಂ | ನಾಜ್ಯತೇ ಗಮ್ಯತೇನೇನೇತಿ ನಾಜಃ | ವಜ ವ್ರಜ ಗತೌ | ಕರಣೇ ಘರ್ಷಾ |
ಅಜಿವ್ರಜ್ಯೋಕ್ತ | ಪಾ. ೭-೩-೬೦ | ಇತ್ಯತ್ರ ಚತುರ್ವಿಧಸ್ಯಾನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಶ್ಚಾದ್ವಾಜೋ ನಾಜ್ಯಮಿ-
ತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕುತ್ಸಾಭಾವ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಹವನಸ್ಯದಂ | ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ | ಸ್ಯಂದೋ ಜನೇ | ಪಾ.
೬-೪-೨೮ | ಇತಿ ನೇಗೇ ಗಮ್ಯಮಾನೇ ಘಣಾಸ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಅತ ಏವ ನಲೋಪೋ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವತ್ವ |
ನ ಚ ನ ಧಾತುಲೋಪ ಅರ್ಥಧಾತುಕೇ | ಪಾ. ೧-೧-೪ | ಇತಿ ವೃದ್ಧೇಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಇಗ್ಗಕ್ಷಣಾ ಹಿ
ವೃದ್ಧಿಸ್ತತ್ರ ಪ್ರತಿಷಿಧ್ಯತೇ | ನ ಚೇಯಮಿಗ್ಗಕ್ಷಣಾ | ಘಣೋ ಇತ್ಯಾಹುತ್ವರಹದಸ್ಯಾಹ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ |

ಕೃದುತ್ಪರಪಥವ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನೇನ ತದೇವ ತಿಷ್ಠತೇ | ವವೃತ್ಯಾಂ | ವೃತು ವರ್ತನೇ | ಲಿಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಪರಸ್ಪೃಶದಂ | ಬಹುಳಂ ಛಂದಸೀತಿ ತಪಃ ಶ್ರುಃ | ದ್ವಿವಚನಾದಿ | ಯಾಸುಟೋ ಜುತ್ವಾಲ್ಪಘೂಪಧ
ಗುಣಾಭಾವಃ | ಶಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ) ತೈಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ | ಮೇಷಂ—ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವವನೂ |
ಸ್ವರ್ಗದಂ—ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕವನೂ ಅಥವಾ ಹೊಂದತಕ್ಕವನೂ ಅಥವಾ ಧನ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿಸತಕ್ಕವನೂ ಅದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸು ಮಹಯೆ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸು | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ
ಇಂದ್ರನ (ನ್ನು) | ಶತಂ—ನೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳ | ಸುಭ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು
ಈರತೇ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೋ | [ಅಥವಾ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ (ರಥವನ್ನು) | ಶತಂ—ನೂರು
ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳ | ಸುಭ್ಯಃ—ಕುದುರೆಗಳು | ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಈರತೇ—ಎಳೆಯುತ್ತವೆಯೋ |]
ಇಂದ್ರಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅವಸೇ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಅತ್ಯಂ ನ ವಾಜಂ—ನೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಕುದುರೆ
ಯಂತೆ | ಹವನಸ್ಯದಂ—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಥವಾ ಯಾಗವನ್ನು ಕುರಿತು (ನೇಗವಾಗಿ) ಓಡುವ |
ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಸುವೃತ್ತಿಭಿಃ—ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಆ ವವೃತ್ಯಾಂ—ಹತ್ತುವಂತೆ
ಮಾಡುವೆನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವವನೂ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆಮಾಡುವವನೂ
ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಅದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸು. ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೂ (ರಾ) ರು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ
ಕುದುರೆಯಂತೆ ನೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

Worship well that ram (Indra) who makes heaven known, whom a
hundred worshippers at once are praising. I implore Indra with many prayers
to ascend the car which hastens like a fleet horse to the Sacrifice for my
protection.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತೈಂ—ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕವಾದ ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಂಬುದೇ ಇದರ ಅರ್ಥ.
ಮೇಷಂ—ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವ ಇಂದ್ರ. (ಈ ಪದದ ವಿವರಣೆಯು, ೧-೫೧-೧ ರಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ
ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

ಸ್ತರ್ವಿದಂ—ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ದ್ಯೌರ್ವಾ | ತಸ್ಯ ವೇದಿತಾರಂ ಲಬ್ಧಾರಂ ವಾ | ಯದ್ವಾ ಸುಷ್ವೇರ-
ಣೀಯಂ ಧನಂ ತಸ್ಯ ಲಂಭಯಿತಾರಂ | ಸ್ವರ್ಗವನ್ನಾ, ಅದಿತ್ಯರೋಕವನ್ನಾ ಹೊಂದಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸಕಲ ವಿಷಯ
ಗಳನ್ನಾ ತಿಳಿದಿರುವವನು, ಅಥವಾ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಕರುಣಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥ
ದಿಂದ ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಶತಂ ಸುಭ್ಯಃ ಸಾಕಮಾರತೇ | ಇಲ್ಲಿ ಸುಭೂಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು, ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳು
ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವಿದೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೂರುಜನ ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಏಕಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿರುವರು
ಎಂದೂ, ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ನೂರು ಕುದುರೆಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಎಳೆಯುತ್ತಿವೆಯೆಂದೂ
ಆರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯಂ—ಇದಕ್ಕೆ ಕುದುರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅತ್ಯಃ ಹಯಃ (೧-೨-೨೭) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಇದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವಾಜಂ—ವಾಜ್ಯತೇ ಗಮ್ಯತೇ ಅನೇನ ಎಂಬ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಜ ಶಬ್ದವು ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ
ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಅತ್ಯಂ ನ ವಾಜಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಗಮನಸಾಧಕವಾದ ಕುದುರೆಯಂತೆ
ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ—ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಂತಹ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸುವೃಕ್ತಿ
ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

! ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಯಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಇದು ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಲೋಟ್
ಮಧ್ಯಮವುರೂಪ ಏಕವಚನದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಚುರಾದಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಜ್
ಆತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಲೋಪಃ ಶಪ್ ಎಕರಣ. ಆತೋ ಹೇಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಲುಕ್. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಚಿಚಿಗೆ ಗುಣಾಯಾದೇಶ. ಮಹಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಭ್ಯಃ—ಸುಷ್ವ ಭವಂತಿ ಇತಿ ಸುಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಸುಭೂ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಿಃ ಸುಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ
ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.
ಆದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಾರದಿರುವುದೂ ಇದೆಯಾದುದರಿಂದ ಉತ್ಸರ್ಗಸೂತ್ರದಿಂದ
ಯಣಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ
ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈರತೇ—ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್
ಉಕ್ಯಾಗುವುದರಿಂದ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ
ಆದಾದೇಶ. ಟಿತ ಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಚಿಗೆ ಏತ್ಯ ಈರತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋಷಾತ್ಸಸ್ತರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧ ವಿರುದ್ಧವರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಆ ನಿಷೇಧಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಜಮೀ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಘಾತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ವ್ಯವಹಿತೇಪಿ ಕಾರ್ಯಮಿತ್ಯತೇ (ಕಾ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯಂ—ಅತ್ಯ ಎಂದು ಕುದುರೆಯ ಹೆಸರು. ಅತ್ಯಃ ಹಯಃ (ನಿ. ೨-೨೭) ಎಂದು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ವಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಾಜಂ—ವಾಜ್ಯತೇ ಗಮ್ಯತೇನೇನೇತಿ ವಾಜಃ ವಜ ಪ್ರಜ ಗತೌ ಧಾತು. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಜಿವ್ಯಜ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೬೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಶಬ್ದವು ಅನುಕ್ರಮಜ್ಞಾಪಕವಾದುದರಿಂದ ವಾಜಃ ವಾಜ್ಯಂ ಎಂಬೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಜ ಧಾತು ವಿಗೂ ಕುತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವಾಜ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಸಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವನಸ್ಯದಂ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. ಸ್ಯದೋಜನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೮) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೇಗ ರೂಪಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಘೞಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ನಲೋಪವೂ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಧಾತುಲೋಪ ಆರ್ಥ-ಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧, ೪) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧವು ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿಪಾತವನ್ನು ಏಕೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಇಕ್ ಲಕ್ಷಣವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು. ಇಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಲಕ್ಷಣವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲ ಆತಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿ. ಅದುದರಿಂದ ನಿಪಾತವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಘೞ್ ಜಾತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಸಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವವೃತ್ಯಾಂ—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಭೃದಿ ಅತ್ಯನೇಸದಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರಸದದ ಲಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಉರದತ್ವ ಹಲಾದಿಶೇಷ ತಸ್ಯಥಸ್ಥ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿಸಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ ಲಿಜ್ಗೆ ಯಾಸುಟಾಪ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ವವೃತ್ಯಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟಿಗೆ ಜಿಡ್ವದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘಾಪದಸ್ಯ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘಾಪಧೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಪರ್ವತೋ ನ ಧರುಣೇಷ್ವಚ್ಯುತಃ ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ ತವಿಷೀಷು ವಾವೃಧೇ |
 ಇಂದ್ರೋ ಯದ್ವೃತ್ರಮವಧೀನ್ಮದೀವೃತಮುಬ್ಜನ್ನರ್ಣಾಂಸಿ ಜಹೃ-
 ಷಾಣೋ ಅನ್ಧಸಾ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಪರ್ವತಃ | ನ | ಧರುಣೇಷು | ಅಚ್ಯುತಃ | ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ | ತವಿಷೀಷು |
 ವಾವೃಧೇ |
 ಇಂದ್ರಃ | ಯತ್ | ವೃತ್ರಂ | ಅವಧೀತ್ | ನದೀವೃತಂ | ಉಬ್ಜನ್ | ಅರ್ಣಾಂಸಿ |
 ಜಹೃಷಾಣಃ | ಅನ್ಧಸಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂಧಸಾ ಸೋಮಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ಜಹೃಷಾಣೋತ್ಯರ್ಥಂ ಹೃಷ್ಯನ್ನಿಂದ್ರೋ ಯದ್ವೃತ್ರಾ
 ವೃತ್ರಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಾವರೀತಾರಮಸುರಮವಧೀತ್ | ಹತನಾನ್ | ಕೀದೃಶಂ ವೃತ್ರಂ |
 ನದೀವೃತಂ | ನದಿನಾನ್ನದ್ಯ ಆಪಃ | ತಾಸಾಮಾವರೀತಾರಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ನಿಂದ್ರಃ | ಅರ್ಣಾಂಸಿ ಜಲಾ-
 ನ್ಯುಬ್ಜನ್ | ಆಧಃಪಾತಯನ್ | ತದಾನೀಂ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪರ್ವತೋ ನ ಪರ್ವವಾ ಶಿಲೋಚ್ಚಯ ಇವ
 ಧರುಣೇಷು ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾರಕೇಷೂದಕೇಷು ಮಧ್ಯೇಚ್ಯುತಶ್ಚ ಲನರಾಹಿತೈನ ಸ್ಥಿತಃ ಸಹಸ್ರಮೂತಿರ್ಬಹು-
 ವಿಧರಕ್ಷಣವಾನ್ ತವಿಷೀಷು ಬಲೇಷು ವಾವೃಧೇ | ಪ್ರವೃದ್ಧೋ ಬಭೂವ || ಧರುಣೇಷು | ಧಾರಯತೇರ್ಣಿ-
 ಲುಕ್ ಚೇತ್ಯನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರಃ | ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ | ಸಹಸ್ರಮೂತಯೋ ಯಸ್ಯಾಸೌ | ಉಗ-
 ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವಾವೃಧೇ | ಸಂಹಿತಾಯಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
 ನದೀವೃತಂ | ನದೀಂ ವೃಣೋತಿತಿ ನದೀವೃತ್ | ಕ್ವಿಪ್ | ತುಗಾಗಮಃ | ಉಬ್ಜ | ಉಬ್ಜ ಅರ್ಜವೇ |
 ವಿಕರಣಸ್ತರಃ | ಅರ್ಣಾಂಸಿ | ಉದಕೇ ನುಟ್ಟ | ಉ. ೪-೧೯೬ | ಇತ್ಯರ್ಥೇರಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತತ್ಪನ್ನಿಯೋ-
 ಗೇನ ನುಡಾಗಮಶ್ಚ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಹೃಷಾಣಃ | ಹೃಷ ತುಷ್ಪಾ | ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾ-
 ದ್ವೈತ್ಯಯೇನ ಶಾನಜ್ಞ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಯಜಂತಾದೇವ ಶಾನಜಿ
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಛಂದಸ್ಕುಭಯರ್ಥೇತಿ ಶಾನಜ್ಞ | ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದತೋಲೋಪ-

ಯಲೋಷಾ | ಸಾರ್ವಭೌಮಕತ್ವಾಚ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಂಧಸಾ | ಅದ್ಯತ ಇತ್ಯಂಧಃ | ಅದೇ-
ರ್ನುಮ್ ಧತ್ವ | ಉ. ೪-೨೦೫ | ಇತ್ಯೇಸುನ್ | ಧಾತೋರ್ನುಮಾಗಮೋ ಧಕಾರಾಂತಾದೇಶತ್ವ | ನಿತ್ಯಾ-
ದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸಹಾರ್ಥ ||

ಅಂಧಸಾ—ಸೋಮರೂಪದ ಅನ್ನದಿಂದ | ಜರ್ಘ್ಯಷಾಣಃ—ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತ | ಇಂವ್ರೇ—
ಇಂದ್ರನು | ಅರ್ಣಾಂಸಿ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ಉರ್ಬ್ವ—ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಸುತ್ತ | ನದೀವೃತಂ—ನೀರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿ
ಬಂಧಕನಾದ | ವೃತ್ರಂ—(ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ) ಆವರಿಸಿದ ವೃತ್ರನನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅವ-
ಧೀತ್—ಕೊಂದನೋ (ಆಗ) | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಪರ್ವತೋ ನ—(ಬಂಡೆಗಳ ಸಂಘಾತವಾದ) ಪರ್ವತದಂತೆ |
ಧರುಣೇಷು—(ಸರ್ವ) ಧಾರಕಗಳಾದ ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ಅಚ್ಯುತಃ—ಚಲನರಹಿತನಾಗಿ (ಸ್ಥಿರನಾಗಿ)
ನಿಂತುಕೊಂಡು | ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ—ಸಹಸ್ರಾರು ರಕ್ಷಣಾ ಸಾಧನಗಳೊಡನೆ | ತವಿಷೀಷು—ಬಲಗಳಲ್ಲಿ |
ವಾವೃಥೇ—ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದನು | (ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲನಾದನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಾನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತ ಇಂದ್ರನು ನೀರುಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಸುತ್ತ ನೀರು
ಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದಾಗ ಸರ್ವಧಾರಕಗಳಾದ ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪರ್ವತದಂತೆ ಚಲನ
ರಹಿತನಾಗಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಭಕ್ತರನ್ನು ಸಲಹುವ ಸಹಸ್ರಾರು ರಕ್ಷಣಾಸಾಧನಗಳೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲ
ನಾದನು.

English Translation.

When Indra, who delights in the sacrificial food had slain the stream-
obstructing Vritra, and was pouring down the waters, he stood firm amid the
torrents like mountain, and endowed with a thousand means of protecting,
increased in vigour.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಪರ್ವತೋ ನ—ಪರ್ವತದಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿರುವ ಇವಾರ್ಥಕದ ನಕಾರದ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ
ಬಂದಿದೆ.

ಧರುಣೇಷು—ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾರಕೇಷೂದಕೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತದಂತೆ ಹೆದರದೆ ಸ್ಥಿರನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು

ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ—ಸಹಸ್ರಂ ಉತಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ಪುರುಷತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆ
ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗುವುದು.

ನದೀವೃತಂ—ನದನಾತ್ ನದ್ಯಃ | ತಾಸಾಮಾವರೀತಾರಂ | ಜಲರಾಶಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು ವೃತ್ತಾ ಸುರ. ಅಂತಹ ವೃತ್ತನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧರುಣೇಷು—ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಧಾರಯತೇರ್ಣೆಲುಕ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಧರುಣ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರದಿಂದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ—ಸಹಸ್ರಂ ಉತಯೋ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ ಸಹಸ್ರಮೂತಿಃ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವವೃಥೇ—ವೃಥಾ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಟಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಉರದತ್ವ ಪುನಃ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟಕಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವವೃಥೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ನದೀವೃತಮ್—ನದೀಂ ವೃಣೋತಿ ಇತಿ ನದೀವೃತ್. ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ಯತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮ. ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಉಬ್ಜನ್—ಉಬ್ಜ ಆರ್ಜವೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಉಬ್ಜತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಉಬ್ಜನ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ ಸ್ವರದಿಂದ ಜಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಣಾಂಸಿ—ಮ ಗತೌ ಧಾತು. ಉದಕೇ ಸುಟ್ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೀರು ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಋಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ತತ್ಸಂನಿಲೋಗದಿಂದ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಅರ್ಣಾಸ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಣಾಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಹ್ಯೃಷಾಣಃ—ಹ್ಯಷ ತುಷ್ಠಾ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಅದಕ್ಕೆ ಯೇಜೋಽಚಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಸನಾಡ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರ. ರುಗ್ವಿಕೌಚೆ ಲುಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಕಾಗಮ ಜಹ್ಯೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ

ದರಿಂದ ಶಾನಚ್. ಪಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯ. ಜರ್ಹ್ಯ
ಷಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ
ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಜಂತದ ಮೇಲೆ ಶಾನಚ್ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್.
ಜರ್ಹ್ಯಷ್ಟು+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದ
ರಿಂದ ಅತೋಲೋಪ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಯಸ್ಯಹಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯರೋ
ಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.
ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು.

ಅಂಧಸಾ—ಅದ್ಯತೇ ಇತಿ ಅಂಧಃ. ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದೇರ್ನುಧತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೫)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ, ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಅಂಧಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಹಿ ದ್ವರೋ ದ್ವರಿಷು ವವ್ರ ಊಧನಿ ಚಂದ್ರಬುಧ್ನೋ ಮದವ್ಯದ್ಧೋ
ಮನೀಷಿಭಿಃ |

ಇಂದ್ರಂ ತಮಹ್ವೇ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ಧಿಯಾ ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಂ ಸ ಹಿ ಪಪ್ರಿ-
ರನ್ಧಸಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಹಿ | ದ್ವರಃ | ದ್ವರಿಷು | ವವ್ರಃ | ಊಧನಿ | ಚಂದ್ರಬುಧ್ನಃ | ಮದವ್ಯದ್ಧಃ |
ಮನೀಷಿಭಿಃ |

ಇಂದ್ರಂ | ತಂ | ಅಹ್ವೇ | ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ | ಧಿಯಾ | ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಃ | ಸಃ |
ಹಿ | ಪಪ್ರಿಃ | ಅನ್ಧಸಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಜಞಾಪ್ಯ ||

ಸ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋ ದ್ವರಿಷ್ಠಾವರೇತ್ಯಮು ಶತ್ರುಷು ದ್ವರೋ ಹಿ ಅತಿ-
 ಶಯೇನಾವರೀತಾ ಖಲು | ಶತ್ರುಜಯಶೀಲ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೂಧನ್ಯುದ್ಧೃತಜಲವತ್ಕಂಠಂಕ್ಷೇ-
 ವವ್ರಃ ಸಂಭಕ್ತೋ ನ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತತೇ | ಅತ ಏವ ಚಂದ್ರಬುಧ್ಧಃ | ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಮಾಹ್ಲಾದಕ-
 ಮೂಲಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಸರ್ವಾಹ್ಲಾದಕತ್ವಾತ್ | ಮದವೃದ್ಧಃ | ಮಾದ್ಯಂತೈಭಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಸೋಮಾಃ |
 ತೈರ್ವರ್ಧಿತಃ | ಏವಂಭೂತೋ ಯ ಇಂದ್ರೋ ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಧನಂ ಪ್ರವೃದ್ಧದಾನಂ ವಾ
 ತಮಿಂದ್ರಂ ಮನೀಷಿಭಿರ್ಮನಸ ಈಷಿತೈಭಿಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೈರ್ಮರ್ತ್ವಿಗೈಃ ಸಹ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ಧಿಯಾ ಶೋಭನ-
 ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾಹ್ವೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಇಂದ್ರೋಽಂಧಸೋಽ-
 ನ್ನಸ್ಯಾಸ್ತದಪೇಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಪಪ್ರಿಃ ಪೂರಯಿತಾ || ದ್ವರಃ ದ್ವೃ ಇತ್ಯೇಕೇ | ದ್ವರತ್ಯಾವ್ಯವೋತಿತಿ
 ದ್ವರಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಚಿತ್ ಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವರಿಷು | ಅಚಿ ಇರಿತಿ ಕರ್ತೃರಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ವವ್ರಃ | ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತ | ವ್ರಿಯತೇ ಸಂಭಜ್ಯತ ಇತಿ ವವ್ರಃ | ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾಪ್ಯಾಪಾ-
 ವ್ಯಧಿಹನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಂ | ಪಾ. ೩-೩-೫೪-೪ | ಇತಿ ಪರಿಗಣನಸ್ಯೋಪಲಕ್ಷಣಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಕರ್ಮಣಿ
 ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಉಧನಿ | ಉತ್ ಉಧ್ವಂ ದ್ರಿಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಜಲಮಿತ್ಯಾಧಃ |
 ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನೇಽಸ್ಮಿ ದಧಿಸಕ್ಲೃಪ್ತಾ ಮನಜ್ಜು ದಾತ್ತತ್ವಂ ದಸ್ಯಪಿ ದೃತ್ಯತೇ | ಪಾ. ೭-೧-೭೭ | ಇತಿ ದೃಶಿ-
 ಗ್ರಹಣಾದೂಧಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಪ್ಯನಜಾದೇಶಃ | ಯದ್ವಾ | ಉಧಸೋಽನಜ್ | ಪಾ. ೫-೪-೧೩೧ | ಇತಿ
 ಸಮಾಸೇ ವಿಧೀಯಮಾನೋಽನಜಾದೇಶಶ್ಚಾಂದಸತ್ವಾತ್ಯೇವಲಾದಪಿ ಭವತಿ | ಚಂದ್ರಬುಧ್ಧಃ | ಚಂದಿ
 ಅಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತಾ ಚ | ಇದಿತ್ತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಸ್ಥಾಯಿತಜ್ಜ್ವಲತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋ-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಮದವೃದ್ಧಃ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ |
 ಮದೋಽನುಸಸರ್ಗ ಇತಿ ಕರಣೇಽನ್ | ತಸ್ಯ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮ-
 ಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಹ್ವೇ | ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್
 ಲಜ್ ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ಯಾತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೩-೧-೫೪ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ |
 ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಗುಣಃ | ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ | ಅಪ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶೋಭ-
 ನಮುಪಃ ಸ್ವಪಃ | ತದರ್ಹತಿತಿ ಸ್ವಪಸ್ಯಃ | ಛಂದಸಿ ಚೇತಿ ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಂ |
 ಮಹಿ ವೃದ್ಧಾ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತ್ರೀ ಮಂಹಿಷ್ಯಾ | ತುಶ್ಚಂದಸೀತೀಷ್ಯನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತುರಿಷ್ಯೇ
 ಮೇಯಃಸ್ಥಿತಿ ತೈಲೋಪಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಂಹಿಷ್ಯಾ ರಾತೀರ್ಯಸ್ಯ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ
 ಪುಂವತ್ | ಪಾ. ೭-೩-೩೪ | ಇತಿ ಪುಂವದ್ಭಾವಾದ್ಧ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದ-
 ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪಪ್ರಿಃ | ಪ್ಪಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಆದ್ಯಗಮಹನಜನ ಇತಿ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯುತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಬಹುಳಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಚನಾದಭಾವೇ ಯಣಾದೇಶಃ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾ-
 ವಾದ್ವಿವರ್ಚನೇಽಚೀತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವೋರದತ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಾಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾ-
 ತ್ತತ್ವಂ || ೩ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ವಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ದ್ವರಿಷು — ಕೃತಿಬಂಧಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ | ದ್ವರಃ ಹಿ—
 (ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲನಾಗಿ) ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದಾನಲ್ಲವೇ | (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಉಧನಿ— (ಜಲಭರಿತ

ಗಳಾದ ಮೇಘಗಳಿಂದ) ಕೂಡಿದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ವವ್ರಃ—ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಚಂದ್ರಬುಧ್ಧಃ—(ಸಕಲರಿಗೂ) ಆಹ್ಲಾದಹೇತುವೂ | ಮದವೃದ್ಧಃ—ಸೋಮರಸದಿಂದ ವರ್ಧಿತನೂ (ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಇಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೂ) ಮತ್ತು | ಮಂಹಿಸ್ವರಾತಿಂ—ಅಧಿಕಧನವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ದಾನಯುಕ್ತನೂ ಆದ | ತಂ ಇಂದ್ರಂ—ಆ ಇಂದ್ರ ನನ್ನು | ಮನೀಷಿಭಿಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೊಡನೆ | ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ಧಿಯಾ—ಪವಿತ್ರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ | ಅಹ್ವೇ—ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ | ಹಿ—ಏತಕ್ಕಿಂತರೇ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಅಂಧಸಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ | ಪಪ್ರಿಃ—ಪೂರಕನು (ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸುವವನು. ಜಲಭರಿತಗಳಾದ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆಹ್ಲಾದಹೇತುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಗುಣಪೂರಿತನೂ, ಸೋಮರಸವರ್ಧಿತನೂ, ದಾನಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಪವಿತ್ರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶುದ್ಧಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಏತಕ್ಕಿಂತರೇ ಅವನು ನಮಗೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He who is victorious over his enemies, who is spread through the dewy firmament, the root of happiness, who is exhilarated by the soma-juice; him I invoke, the most bountiful Indra along with learned priests with a mind disposed to pious adoration, for he is the bestower of abundant food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ವರಃ—ದ್ವರತಿ ಆವೃಣೋತಿತಿ ದ್ವರಃ—ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಶತ್ರು ಎಂದರ್ಥ ದ್ವರಿಷು ದ್ವರಃ ಹಿ ಎಂದು ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಲರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಊಘನಿ—ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ ಊಘಂ ದ್ರಿಯತೇಸ್ಮಿನ್ ಜಲಂ ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಲರಾಶಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಮೇಘವೇ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಚಂದ್ರಬುಧ್ಧಃ—ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕರನಾಗಿರುವವನು. ಚಂದ್ರ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತಾ ಚಿ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನನಾದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ಆಹ್ಲಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ದೀಪ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮದವೃದ್ಧಃ—ಹರ್ಷದಾಯವಾದ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದವನು ಇಂದ್ರನು.

ಮಂಹಿಷರಾತಿಂ—ಮಂಹಿಷಾ ರಾತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆತಿಶಯವಾದ ಧನವೃಕ್ಷವನ್ನು, ಅಥವಾ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಾನವನಾದುವನನ್ನು ಎಂಬರ್ಥವು ತೋರಿಬರುವುದು. ರಾತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐಶ್ವರ್ಯ ಮತ್ತು ದಾನ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವಿದೆ.

ಪಪ್ರಿಃ—ಸ್ಯಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪೂರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ವರಃ—ದ್ವ್ಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಠಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಧಾತು. ದ್ವರತಿ ಅವ್ಯಯೋತಿ ಇತಿ ದ್ವರಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ದ್ವರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವರಿಷು—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಚೀಷ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ದ್ವರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನರೂಪ.

ವವ್ರಃ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ರಿಯತೇ ಸಂಭಜ್ಯತೇ ಇತಿ ವವ್ರಃ ಘೃಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಂ ಸ್ಥಾಸ್ಥಾಪಾವ್ಯಧಿನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮-೪) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣನ ಮಾಡಿದರೂ ಪರಿಗಣನವು ಇತರೋಪಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಶರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವವ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊಧನಿ—ಉತ್ ಊರ್ಧ್ವಂ ಧ್ರಿಯತೇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜಲಮಿತಿ ಊಧಃ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಸ್ಥಿದಧಿ ಸಕ್ಲ್ಯಾಕ್ಷ್ಣಾಮಿನಜಾದಾತ್ತಃ ಛಂದಸ್ಯಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೫-೭೬) ಎಂಬ ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಊಧನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅನಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಊಧ-ಸೋಽನಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನಜಾದೇಶವು ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಊಧನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಿಚ್ಛೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಾಷಾಜಿಶ್ಯೋಃ ಎಂಬುದಾದರೆ ಅಲ್ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಂದ್ರಬುಧ್ಃ—ಚದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತಾ ಚ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್-ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸ್ವಾಯಿತಜ್ಞಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಂದ್ರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಅ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮದವೃದ್ಧಃ—ಮದೀ ಹರ್ವೇ ಧಾತು. ಮಾದ್ಯಂತಿ ಎಫಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾಗಿರುವಾಗ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಪಿತೃ

ದುದರಿಂದ ಅನುವಾತ್ತಾಸುಸ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುವಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿ ಯುತ್ತದೆ. ಮದ್ಯಃ ವೃದ್ಧಃ ಮದವೃದ್ಧಃ ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷೇ—ಹ್ವೇಇೌ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಆತ್ಮನೇಪದೇ- ಷ್ವಸ್ಯತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅಜಾದೇಶ. ಅದೇಚಿಲುಪದೇ- ಶೇಽಪಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಏಕಂತವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮ. ಅಜ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಜ್‌ನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಕ್ಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ—ಅಪಃ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮದ ಹೆಸರು. ಶೋಭನಂ ಅಪಃ ಸ್ವಪಃ ತದರ್ಹತಿ ಇತಿ ಸ್ವಪಸ್ಯಃ ಛಂದಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾ- ದ್ಯತೆಷ್ಠಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ರೂಪ.

ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಮ್—ಮಹಿ ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಕರ್ತ್ರ ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಮಂಹಿತ್ರೀ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತ್ರೀ ಮಂಹಿಷ್ಯಾ ತುಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಷ್ಯನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದು ದರಿಂದ ಮಂಹಿಷ್ಯಾ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂಹಿಷ್ಯಾ ರಾತಿಯಸ್ಯ ಮಂಹಿಷ್ಯರಾತಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ- ಪುಂವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಂಹಿಷ್ಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಬದುಮ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೆಪ್ರಿಃ—ಪ್ಪ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಅದ್ಯಗಮಹನಚನ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ಯದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪಪ್ಪ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಸವ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾರದಿರಲು ಯಜಾದೇಶ. ಪಪ್ರಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೊದಲು ಯಜಾದೇಶ ಬಂದರೂ ದ್ವಿವರ್ಚನೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇೌತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಯಂ ಪೃಣಂತಿ ದಿವಿ ಸದ್ಬುರ್ಹಿಷಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸುಭ್ವಃ ಸ್ವಾ
ಅಭಿಷ್ವಯಃ |

ತಂ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ ಅನು ತಸ್ಥೂರೂತಯಃ ಶುಷ್ಮಾ ಇಂದ್ರಮನಾತಾ
ಅಹುತಪ್ಸವಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯಂ | ಪೃಣಂತಿ | ದಿವಿ | ಸದ್ಬುರ್ಹಿಷಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ನ | ಸುಭ್ವಃ |
ಸ್ವಾಃ | ಅಭಿಷ್ವಯಃ |

ತಂ | ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ | ಅನು | ತಸ್ಥೂಃ | ಊತಯಃ | ಶುಷ್ಮಾಃ | ಇಂದ್ರಂ |
ಅನಾತಾಃ | ಅಹುತಪ್ಸವಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಸದ್ಬು ಸದನಂ ಸ್ಥಾನಂ ಬರ್ಹಿಃ ತಬ್ಧೋಪಲಕ್ಷಿತೋ ಯಜ್ಞೋ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ
ಸೋಮಾ ದಿವಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇವಸ್ಥಿತಂ ಯಮಿಂದ್ರಮಾಪೃಣಂತಿ | ಆ ಸಮಂತಾತ್ಪೂರಯಂತಿ | ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸುಷ್ಮ ಭವಂತೀತಿ ಸುಭ್ವೋ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ | ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಂ ಪೂರ-
ಯಂತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶೋ ನದ್ಯಃ | ಸ್ವಾಃ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯ ಸ್ವಭೂತಾಃ | ತಥಾ ಜಾಮ್ಬಯತೇ |
ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ | ತೈ.ಸಂ- ೪-೬-೨-೬ | ಇತಿ | ಅಭಿಷ್ವಯಃ |
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಮನವತ್ಯ ಊತಯೋಽನಿತಾರೋ ಮರುತೋ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ ವೃತ್ರಹನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ
ಸತಿ ತಮಿಂದ್ರಮನುತಸ್ಥಃ | ಅನುಲಕ್ಷ್ಯ ಸ್ಥಿತಾ ಬಭೂವುಃ | ಕೀದೃಶಾ ಮರುತಃ | ಶುಷ್ಮಾಃ | ಶತ್ರುಣಾಂ
ಶೋಷಯಿತಾರಃ | ಅನಾತಾಃ | ನಾಂತಿ ಪ್ರಾತಿಕೂಲ್ಯೇನ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ನಾತಾಃ ಶತ್ರವಃ | ತದ್ರಹಿತಾಃ |
ಅಹುತಪ್ಸವೋಽಕುಟಿಲರೂಪಾಃ | ಶೋಭನಾವಯವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಪೃಣಂತಿ | ಪ್ಲಾ ಸಾಲನಪೂರ-
ಣಯೋಃ | ಕ್ರೈಯ್ಯಾದಿಕಃ | ಪ್ರಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರ
ಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಸದ್ಬುರ್ಹಿಷಃ | ಷಡ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವ-
ಸಾದನೇಷು ಸೀದಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸದ್ಬು | ಟೀಕಾಧಿಕೋಽಧಿಕರಣೇ ಮನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ

ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸುಭ್ಯಃ | ಭವತೇಃ ಕೃಷ್ ಚೇತಿ ಕೃಷ್ | ಕೃ-
ದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಜಸ್ಯೋಃ ಸುಸೀತಿ ಯಜಾದೇಶಸ್ಯ ನ ಭೂಸುಧಿಯೋರಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಭಂದಸ್ಯುಭಯೇಭೇತಿ ಯಜಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತ್ಯನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಜಸಃ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ |
ಅಭಿಷ್ಟಯಃ | ಇಷ್ಟಯ ಏಷಣಾನಿ | ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜನಿತಿ ವಚನಾದಭಿರಂತೋದಾತ್ತೇಃ | ಬಹು-
ವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ಸ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಏಮನಾದಿತ್ಯಾತ್ವರೂಪತ್ವಂ | ವೃತ್ತಹತ್ಯೇ |
ಹನಸ್ತ ಚೇತಿ ಹಂತೇರ್ಭಾವೇ ಕೃಷ್ ತಕಾರಾಂತಾದೇಶತ್ವ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತು-
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಹ್ರತಸ್ಸವಃ | ಹ್ವಾ ಕಾಟಿಲ್ಯೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಹ್ರ ಹ್ರರೇತ್ಯಂವಸಿ | ಪಾ.
೭-೨-೩೦ | ಇತಿ ಹ್ರ ಆದೇಶಃ | ಪ್ಸಾ ಭಕ್ಷಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೌಜಾದಿಕೋ ಡುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನ ಹ್ರತಸ್ಸ
ವೋಽಹ್ರತಸ್ಸವಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ವಾಃ—ತನ್ನ (ಸಮುದ್ರದ) ಬಳಗಗಳೇ ಆದ | ಸುಭ್ಯಃ—ನದಿಗಳು | ಸಮುದ್ರಂ ನ—ಸಮುದ್ರ
ವನ್ನು ಸೇರಿ (ನೀರಿನಿಂದ) ತುಂಬುವಂತೆ | ಸದ್ವಿಬರ್ಹಷಃ—ಬರ್ಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞಗೃಹವೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸೋಮರಸಗಳು | ಯಂ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಆ ಪೈಣಂತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿ
(ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತವೆಯೇ) | ತಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅಭಿಷ್ಟಯಃ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕವರೂ |
ಶುಷ್ಕಾಃ—ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕರೂ (ಅಥವಾ ಇಬ್ಬನಿಯನ್ನು ಹೀರುವವರೂ) | ಅನಾಶಾಃ—ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿಲ್ಲದ
ಗತಿಯುಳ್ಳವರೂ | ಅಹ್ರತಸ್ಸವಃ—ವಿರೂಪವಿಲ್ಲದೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಊತಯಃ—ರಕ್ಷ
ಕರೂ ಆದ ಮರುತ್ತಗಳು | ವೃತ್ತಹತ್ಯೇ—ವೃತ್ರಸಂಹಾರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ | ಅನುತಸ್ತುಃ—(ಬೆಂಬಲಕೊಟ್ಟು)
ಅನುಸರಿಸಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪತಿಯಾದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬುವಂತೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ
ನ್ನಗಳಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತುಂಬಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇಬ್ಬನಿಯನ್ನು ಹೀರುವವರೂ ಶತ್ರುಗಳ
ನಾಶಕರೂ, ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಗಮನಪುಳ್ಳವರೂ, ವಿರೂಪವಿಲ್ಲದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವಯವಗಳು
ಳ್ಳವರೂ ರಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಮರುತ್ತಗಳು ವೃತ್ರಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಾವಧಾನದಿಂದ
ಬೆಂಬಲ ಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

That Indra, whom in heaven the libations sprinkled on the sacred grass
replenish, as the kindred rivers hastening to it fill the ocean ; that Indra whom
the Maruts, the driers up of moisture, who are unobstructed, and of undis-
torted forms attended as helpers at the slaying of Vritra.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಆ ಪೃಣಂತಿ—ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾಲನ, ಮತ್ತು ಪೂರಣ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವಿಧದಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಹೇಳಬಹುದು.

ಸದ್ವಿಬರ್ಹಿಷಃ—ಸದ್ವಿ ಸದನಂ ಸ್ಥಾನಂ ಬರ್ಹಿಶ್ಯಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತೋ ಯಜ್ಞಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸದ್ವಿ ಬರ್ಹಿಷಃ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಸೋಮವೆಂಬುದೇ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥ.

ಸುಭ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ—ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ತುಂಬಿಸುವಂತೆ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವುವು. ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ (ತೈ.ಸಂ. ೪-೬-೨-೬) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ನದಿಗಳಿಗೆ ಸಮುದ್ರ ನಿಧಿಗಳಂತಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಅಭಿಷ್ವಯಃ—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಮನವತ್ಯಃ—ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಬರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಈ ಪದವು ಸ್ವಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅನುತಸ್ಥಃ—ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಡದೆ ಅನುಸರಿಸಿ ನಿಂತು ಯುದ್ಧಮಾಡಿರು.

ಅಹುತಪ್ಸವಃ—ಅಕುಟಿಲರೂಪಾಃ ಶೋಭನಾವಯವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಂದರವಾದ ರೂಪಿನಿಂದಲೂ ಅನುರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದವು ಎಂದರ್ಥವು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೃಣಂತಿ—ಪೃಣ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಯೋರಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಅಂತಾ ದೇಶ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಜಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಲೋಪ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಮುಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪೃಣಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಮ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯೆದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಣಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸದ್ವಿಬರ್ಹಿಷಃ—ಷದ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಸೀದಂತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಸದ್ವಿ. ಅಧಿ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರ. ಸದ್ವಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸದ್ವಿ ಬರ್ಹಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುಭ್ಯಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಸು ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾ ಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸಪದಾತ್‌ಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓಃಸುಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾ

ದಾಗ ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಂಧಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಾದೇಶ. ಆಗ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಜ್ಞನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ಥರಿತಯೋರ್ಯಾಣಃ ಸ್ವಂತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಷ್ಟಯಃ—ಇಷ್ಟಯಃ ಏಷಣಾನಿ. ಇಷ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮ್ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಯು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರವು ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭಿ+ಇಷ್ಟಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿನುನ್ನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಹನಸ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್, ಹನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಹತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹತ್ಯಂ ವೃತ್ರಹತ್ಯಂ ತಸ್ಮಿನ್. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹ್ರುತಸ್ಸವಃ—ಹ್ಯ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ಯ ಹ್ಯರೇತ್ಯಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ಯ ಆದೇಶ. ಹ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ಲಾಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಡು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ಲ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಹ್ಯತಸ್ಸವಃ ಅಹ್ರುತಸ್ಸವಃ ನೌತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನರೂಪ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ ಮದೇ ಅಸ್ಯ ಯುದ್ಧತೋ ರಘೀರಿವ ಪ್ರವಣೇ ಸಸ್ರು
ರೂತಯಃ |

ಇಂದ್ರೋ ಯದ್ವಜ್ರೇ ಧೃಷಮಾಣೋ ಅಂಧಸಾಭಿನದ್ವಲಸ್ಯ ಪರಿಧೀ
ರಿವ ತ್ರಿತಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ | ಮದೇ | ಅಸ್ಯ | ಯುದ್ಧತಃ | ರಘೀರಿವ | ಪ್ರವಣೇ |
ಸಸ್ರುಃ | ರೂತಯಃ |

ಇಂದ್ರಃ | ಯತ್ | ವಜ್ರೇ | ಧೃಷಮಾಣಃ | ಅಂಧಸಾ | ಭಿನತ್ | ವಲಸ್ಯ | ಪರಿ-
ಧೀನ್ ಇವ | ತ್ರಿತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯ ||

ಉತಯೋ ಮರುತೋ ಮದೇ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹರ್ಷೇ ಸತ್ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಧ್ಯತೋ
 ವೃತ್ತೇಣ ಸಹ ಯುಧ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಪುರತಃ ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ ಸ್ವಭೂತವೃಷ್ಟಿಮಂತಂ ವೃತ್ತಮಭಿ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ
 ಸಸ್ಮುಃ | ಜಗ್ಮುಃ | ರಘ್ನೀರಿವ ಪ್ರವಣೇ | ಯಥಾ ಗಮನಸ್ವಭಾವಾ ಅಪೋ ನಿಮ್ಮದೇಶೇ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಯದ್ಯ-
 ದಾಂಧಸಾ ಸೋಮಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ಪೀತೇನ ಧೃಷಮಾಣಃ ಪ್ರಗಲ್ಬಃ ಸನ್ನಜೀ ವಜ್ರವಾನಿಂದ್ರೋ ವಲಸ್ಯ
 ಸಂವೃಣ್ಣತ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞ ಕಮಸುರಂ ಭಿನತ್ | ವ್ಯದಾರಯತ್ | ಅವಧೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ವೃಷ್ಟಾಂತಃ |
 ತ್ರಿತಃ ಪರಿಧೀನಿವ | ದೇವಾನಾಂ ಹವಿರ್ಲೇಪನಿಘರ್ಷಣಾಯಾಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶಾದಪ್-ಸ್ವೇಕತೋ ದ್ವಿತಸ್ತ್ರಿತ
 ಇತಿ ತ್ರಯಃ ಪುರುಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಂ | ಸೋಮಜ್ಞಾ ರೇಣಾಪಃ
 ಅಭ್ಯಸಾತಯತ್ | ತತಃ ಏಕತೋಜಾಯತ | ಸ ದ್ವಿತೀಯಮಭ್ಯಸಾತಯತ್ | ತತೋ ದ್ವಿತೋಜಾಯತ |
 ಸ ತೃತೀಯಮಭ್ಯಸಾತಯತ್ | ತತಸ್ತ್ರಿತೋಜಾಯತ | ೩-೨-೧೦ | ಇತಿ | ತತ್ಪ್ರೋದಕಪಾನಾರ್ಥಂ
 ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ ಕೂಪೇ ಪತಿತಸ್ಯ ಪ್ರತಿರೋಧಾಯಾಸುರೈಃ ಪರಿಧಯಃ ಪರಿಧಾಯಕಾಃ ಕೂಪಸ್ಯಾಚ್ಛಾದಕಾ
 ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ | ತಾಸ್ಯಥಾಸ ಅಭಿನತ್ ತದ್ವತ್ || ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
 ಯುಧ್ಯತಃ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ | ದೈವಾದಿಕಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶತ್ರು | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ
 ನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶ್ಯನೋ ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಘ್ನೀಃ | ರಘಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ರಂಘಿಬಂಹ್ಯೋರ್ನ-
 ಲೋಪಶ್ಚ | ಉ. ೧-೨೯ | ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮೋತೋ ಗುಣವಚನಾದಿತಿ ಜಾಷ್ | ಜಸಿ ವಾ ಛಂದ-
 ಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಿದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಜಾಷ್ ಸ್ವರಃ | ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧೃಷಮಾಣಃ | ಇಾದ್ಯಪಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಬೇ |
 ಶ್ಚುಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಚ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾ-
 ತ್ವತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಶಿಷ್ಯತೇ | ಭಿನತ್ | ಲಜಾ ಬಹುಳಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯದಧಾವಃ |
 ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ವಲಸ್ಯ | ವಲ ಸಂವರಣೇ | ವಲತಿ ಸಂವೃಣೋತಿ
 ಸರ್ವಮಿತಿ ವಲಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚತು-
 ಷ್ಯರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ | ಪರಿಧೀನ್ | ಪರಿಧೀಯಂತ ಇತಿ ಪರಿಧಯಃ | ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ ಕಿಃ | ಸಾ.
 ೩-೩-೯೨ | ಇತಿ ದಧಾತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ |
 ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತಯಃ—(ಮಿತ್ರರಾದ) ಮರುತ್ತಗಳು | ಮದೇ—(ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ) ಹರ್ಷಿತರಾದಾಗೆ |
 ಯುಧ್ಯತಃ—(ವೃತ್ತನೊಂದಿಗೆ) ಯುಧ್ಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ (ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ) | ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ
 ಅಭಿ—ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆದಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ಕುರಿತು (ಅವನ ಎದುರಾಗಿ) | ಪ್ರವಣೇ—
 ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ರಘ್ನೀರಿವ—ನದಿಗಳು (ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ) ಹರಿಯುವಂತೆ | ಸಸ್ಮುಃ—(ಯುಧ್ಯಮಾಡುತ್ತ)
 ಓಡಿದರು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಂಧಸಾ—ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ (ಅದನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದ
 ರಿಂದ) | ಧೃಷಮಾಣಃ—ಉತ್ಸಾಹಪೂರಿತನಾಗಿ (ಆದನೋ ಆಗ) | ವಜ್ರೀ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ |
 ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ತ್ರಿತಃ—ತ್ರಿತನು | ಪರಿಧೀನಿವ—(ತಾನು ಬಾವಿಗೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಬಾವಿಯನ್ನು) ಮುಚ್ಚಿ
 ದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದಂತೆ | ವಲಸ್ಯ—(ತನ್ನನ್ನು ಮುತ್ತಿದ) ವಲನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು |
 ಭಿನತ್—ಸೀಳಿಕೊಂದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತಗಳು ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಿತರಾದಾಗ ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬಿಟ್ಟು ತಾವು ಅವನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ, ನದಿಗಳು ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ, ಅಪ್ರತಿಹತರಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆದಿಟ್ಟಿರುವ ವೃತ್ರನ ಅಭಿಮುಖರಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತ ಹಿಡಿದರು. ತ್ರಿತನು ತಾನು ಬಾವಿಗೆ ಬಿದ್ದಾಗ ಮುಚ್ಚಳದಿಂದ ಬಾವಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದಂತೆ, ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನ ಸೇವನದಿಂದ ಉತ್ಸಾಹಪೂರಿತನಾದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಮುತ್ತಿದ ವಲನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೀಳಿಕೊಂಡನು.

English Translation.

His allies, exhilarated by libations preceded him, warring against the withholder of the rain, as rivers rush down declivities. Indra animated by the sacrificial food, broke through the defences of Vala as did Trita through the coverings of the well.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಪೃಷ್ಟಿಂ—ಸ್ವಭೂತವೃಷ್ಟಿಮಂತಂ ವೃತ್ರಂ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನು, ವೃತ್ರಾಸುರನು.

ರಘ್ನೀರಿವ ಪ್ರವಣೇ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಘಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ರಘೀಶಬ್ದವು ನದೀವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರವಣಶಬ್ದವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶ (ಹಳ್ಳ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಎದುರಾಗಿ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ನೀರುಹರಿಯುವಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ನುಗ್ಗಿಹೋದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ತ್ರಿತಃ ಪರಿಧೀನಿವ—ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ದೃಷ್ಟಾಂತವೊಂದು ತೋರಿಬರುವುದು. ಹಿಂದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಘರ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮೂರು ಜಲಕುಂಡಗಳು (ಬಾವಿಗಳು) ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂವರೂ ಪುರುಷರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ ಹೀಗಿದೆ. ಸೋಂಗಳಾರೇಣಾಪಃ ಅಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತಃ ಏಕತೋಽಜಾಯತ | ಸ ದ್ವಿತೀಯಮಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತೋ ದ್ವಿತೋಽಜಾಯತ | ಸ ತೃತೀಯಮಭ್ಯಪಾತಯತ್ | ತತಸ್ತ್ರಿತೋಽಜಾಯತ | (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೮-೧೦) ಆ ಜಲಕೂಪದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಪ್ರವೇಶಿಸುವವರಿಗೆ ಅಡ್ಡಿಮಾಡಲು ರಾಕ್ಷಸರು ಮೂರು ಬಾವಿಗಳಿಗೂ ಮೂರು ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು (ಆವರಣಗಳು) ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆಯೇ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮುಂದಿನ ಸೈನ್ಯ ಪಂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತನಾದ Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಪರಿಧೀರಿವ ತ್ರಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ—

The text has only ಪರಿಧೀರಿವ ತ್ರಿತಃ and ತ್ರಿತಃ may mean triple or threefold; making the phrase "as through triple coverings" or defences; whence Rosen has custodes veluti

tribus partibus constitutos ; M. Langlois is more correct. in considering త్రిత as a proper name ; but it may be doubted if he has authority for rendering it by Soma—on libations qui porte le nom de Trita ; or for the additional circumstances he narrates. The legend told by the scholiast and confirmed by other passages of the text, as well as by the version of the story found in NITIMANJARI, is wholly different. ఏకత, ద్విత, and త్రిత were three men produced in water by Agni for the purpose of removing or rubbing off the reliques of an oblation of clarified butter, the proper function of the sacred grass, to the three blades of which placed on the altar, the legend may owe its origin ; but this does not appear from the narrative. The Scholiast following Taittiriya says that Agni threw the cinders of the burnt offerings into water whence successively arose ఏకత, ద్విత and త్రిత, who, it elsewhere appears, were therefore called APTYAS or sons of water (సూక్త. ౫-౯) త్రిత having on a subsequent occasion gone to draw water from a well, fell into it, and the Asuras heaped coverings over the mouth of it to prevent his getting out ; but he broke through them with ease. It is to this exploit that Indra's breaking through the defences of the Asura Vata is compared. The story is somewhat differently related in the NITIMANJARI. Three brothers, it is said ఏకత, ద్విత and త్రిత were travelling in a desert and being distressed by thirst, came to a well from which the youngest త్రిత drew water and gave it to his brothers ; in requital they threw him into the well, in order to appropriate his property and having covered the top with a cart-wheel left him in the well ; in this extremity he prayed to all the gods to extricate him and by their-favour he made his escape- పరిధి, the term of the text, means a circumference, a circular covering or lid. Mr. Colebrooke, has briefly, but with his usual accuracy, cited his story in his account of the మృగ్యేద (As Researches viii p. 388) Dr. Roth conceives త్రిత to be the same as త్రితన, a name that occurs in a text of the Rik and converting the latter into a deification, he imagines him to be the original of Thraetona, the Zend form of Feridun, one of the heroes of the Shah-nama, and of ancient Persian tradition—Zeitschrift der D. Morgenlandischen Gesellschaft, vol. ii. p. 216. Professor Lassen seems disposed to adopt this identification—Indische Alterthumskunde, Additions. The identity of త్రిత and త్రితనత, however, remains to be established, and the very stanza quoted by Dr. Roth as authority for the latter name, is explained in the NITIMANJARI in a very different sense from that which he has given. It is said, that the slaves of Dirghatamas, when he was old and blind, became insubordinate and attempted to destroy him, first by throwing him into the fire, whence he was saved by the Aswins, then into water, whence he was extricated by the same divinities ; upon which త్రితన, one of the slaves wounded him on the head, breast, and arms, and then inflicted like injuries on himself of which he perished. After these events, the sage recited in praise of Aswins the hymn in which the verse occurs—

త మా గరన్న ద్యౌః మాతృతమా దాసా యదీం సుసముబ్ధమనాథుః ।

తిరీం యదస్య త్రితనో వితక్షత్స్వయం దాస ణిరీం అంసావపి గృ ॥

(మ. సం. ౧-౧౫౮-౫)

“ Let not the maternal waters swallow me, since the slaves assailed this decrepit old man ; in like manner as the slave త్రితన wounded his head, so has he struck it of himself and likewise his breast and shoulders” If this interpretation be correct there can be little relation between

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪರಿ | ಈಂ | ಘೃಣಾ | ಚರತಿ | ತಿತ್ತಿಷೇ | ಶನಃ | ಅಪಃ | ವೃತ್ತೀ | ರಜಸಃ |
ಬುಧ್ನಂ | ಆ | ಅಶಯತ್ |

ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಯತ್ | ಪ್ರವಣೇ | ದುಃಗೃಭಿಶ್ಚನಃ | ನಿಜಘಂಠ | ಹನ್ನೋಃ | ಇಂದ್ರ |
ತನ್ಯತುಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋ ವೃತ್ತೋಽಪೋ ವೃತ್ತೀ | ಉದಕಾನ್ಯಾವೃತ್ಯ ರಜಸೋ ಬುಧ್ನಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯೋಪರಿಪ್ರ-
ದೇಶಮಾಶಯತ್ | ಅಶ್ರಿತಾಶೇತ | ತಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರವಣೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವನನೀಯೋಂತರಿಕ್ಷೇ ವರ್ತ-
ಮಾನಸ್ಯ ದುರ್ಗೃಭಿಶ್ಚನೋ ದುರ್ಗ್ರಹವ್ಯಾಪನಸ್ಯ | ತಸ್ಯ ಹಿ ವ್ಯಾಪನಂ ನ ಕೇನಾಪಿ ಗ್ರಹೀತುಂ ಶಕ್ಯತೇ |
ಸ ಇಮಾ ಲೋಕಾನಾವೃಣೋದಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂಭೂತಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹನ್ನೋರ್ಮುಖಪಾರ್ಶ್ವಯೋಃ-
ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯದ್ಯದಾ ತನ್ಯತುಂ ಪ್ರಹಾರಂ ವಿಸ್ತಾರಯಂತಂ ಯದ್ವಾ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಂ ವಜ್ರಂ | ತೃತೀ-
ಯಾರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ | ತನ್ಯತುನಾ ವಜ್ರೇಣ ನಿಜಘಂಠ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಜಹರ್ಥ | ತದಾನೀಮಾಮೇನಂ
ತ್ವಾನಿಂದ್ರಂ ಘೃಣಾ ಶತ್ರುಜಯಲಕ್ಷಣಾ ದೀಪ್ತಿಃ ಪರಿಚರತಿ | ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ತ್ವದೀಯಂ
ಶವೋ ಬಲಂ ಚ ತಿತ್ತಿಷೇ | ಪ್ರದಿದೀಪೇ || ತಿತ್ತಿಷೇ | ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ | ಲಿಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರಃ | ತಿಜ್ಞ-
ಪರತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವೃತ್ತೀ | ವೃಷ್ ವರಣೆ | ಸ್ವಾತ್ಮ್ಯಾದಯಶ್ಚ | ಸಾ. ೭-೧-೪೯ | ಇತ್ಯಾದಿ-
ಗ್ರಹಣಾತ್ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯೇಕಾರಃ | ರಜಸಃ | ರಂಜ ರಾಗೇ | ರಜಂತ್ಯಸ್ತೀ ಗಂಧರ್ವಾದಯ ಇತಿ
ರಜೋಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಸುನಿ ರಜಕರಜನರಜಃಸೂಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೬-೪- ೨೪-೪ | ಇತಿ ನಲೋಪಃ |
ನಿತ್ವಾದಾಮ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಶಯತ್ | ಶೀಙೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಕೃಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ
ಶವೋ ಉಗಭಾವಃ | ದುರ್ಗೃಭಿಶ್ಚನಃ | ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾವಿತ್ಯನಯೋರ್ದುಃಶಬ್ದ ಉಪ-
ಪದೇ ಸೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದಭಿಮತರೂಪಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಃ | ನಿಜಘಂಠ | ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ | ಲಿಟಿ ಘಲಿ
ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಮಾಪ್ತಸ್ಯೇಟ ಉಪದೇಶೇತ್ವತಃ | ಸಾ. ೭-೨-೬೨ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ಆಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೇತ್ಯ-
ಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮಾವರ್ಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜ್ಞ ಚೋದಾತ್ತ-
ವತೀತಿ ಗತೇರ್ನಿಘಾತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ತನ್ಯತುಂ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ವೃತ-
ನ್ಯಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಉ. ೪-೨೦ | ಯತುಚ್ | ಯದ್ವಾ | ಸ್ತನ ಶಬ್ದ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಹುಲವಚನಾದ್ಯತುಚ್
ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸಕಾರಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಯಃ—ಯಾವ ವೃತ್ರನು) | ಅಪಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ವೃತ್ತೀ—ಆವರಿಸಿ (ತಡೆದು) | ರಜಸಃ
ಬುಧ್ನಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು | ಅಶಯತ್—ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಲಗಿದನೋ | ಪ್ರವಣೇ—ರಮ್ಯವಾದ

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ದುರ್ಗೃಭಿಶ್ಚನಃ—(ಅವನ ಗತಿಯನ್ನು) ತಡೆಯಲಾಗದಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ಅವೃತ್ರನ |
ಹನ್ಮೋಃ—ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲೆ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇತ್—ಯಾವಾಗ | ತನ್ಯತುಂ—ಗಾಯವ
ನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವ (ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) | ನಿಜಘಂಥ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಡೆದೆಯೋ
(ಅಗ) | ಈಮ್—ಈ ನಿನ್ನನ್ನು | ಘೃಣಾ—(ಶತ್ರುಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ) ಕಾಂತಿಯು | ಪರಿ ಚರತಿ—
ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ (ಹರಡುತ್ತದೆ) | ಶವಃ—(ನಿನ್ನ) ಬಲವನ್ನು | ತಿಪ್ತಿವೇ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವಾಗ ವೃತ್ರನು ನೀರುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ರಮ್ಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ,
ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಾಗದಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮಲಗಿದನೋ ಆಗ ನೀನು ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧ
ದಿಂದ ಅವನ ಕೆನ್ನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆದೆ. ಆಗ ಶತ್ರುಜಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಿನ್ನ ಕಾಂತಿಯು
ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಕೀರಿಯನ್ನು ಹರಡಿತು.

English Translation.

O Indra, when you had smitten with your thunderbolt the cheeks of the
wide-extended Vritra, who, having obstructed the waters, reposed in the region
above the firmament, your fame spread afar, your prowess was renowned.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಈಂ—ಇದು ಏತಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಏನಂ ಎಂಬುದೇ ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸುವುದು.

ವೃತ್ತೀ—ವೃಜ್ ವರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು, ಆವರಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥ
ವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ರಜಸಃ ಬುಧ್ಧಂ—ರಜಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಗಂಧರ್ವಾದಯಃ ಇತಿ ರಜಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಇಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವಾ
ದಿಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೂ ವಿಹಾರಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸರ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದ
ಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವೃತ್ರನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು.

ಪ್ರವಣೇ ದುರ್ಗೃಭಿಶ್ಚನಃ—ಹಾಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ತಡೆಯುವ
ದಕ್ಕೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ದುರ್ಗೃಭಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗ್ರಹ ವ್ಯಾಪನ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾ
ಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನವ್ಯಸೋತ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ತನ್ಯತುಂ—ತನ್ಯತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿಮಾಡುವ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು
ಅರ್ಥವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ
ಕೊಡುವುದು.

ಘೃಣಾ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕವಾಗಿ ಕರುಣೆಯಿಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಜಯಲಕ್ಷಣವಾದ ದೀಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಿತ್ತಿಷೇ—ತಿತ್ತಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟಿನ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಟಿಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ಟಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ತಿತ್ತಿಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ತಿತ್ತಿಷೇ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚರತಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತೀ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವಾತ್ವಾದಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ವೃತ್ತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ರಜಸಃ—ರಂಜ ರಾಗೇ ಧಾತು. ರಜಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಗಂಧರ್ವಾದಯಃ ಇತಿ ರಜಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್. ಸರ್ವಧಾತುನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಬಂದ ಅಸುನ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಜಕರಜನರಜಃಸೂಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ೬-೪-೨೪-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಜಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶಯತ್—ಶೀಜ್ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಸ್ವೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ತಿಗೆ ಇತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿಗೆ ಶವ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ, ಅಶಯತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುರ್ಗಭಿತ್ತನಃ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದುಸ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣವಿಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಜಘಂಥ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವೈಪದಾನಾಂಜಲ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಥಲಾದೇಶ. ಕ್ರ್ಯಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಅನಿಟ್ಟಾದರೂ ಥಲಿಗೆ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉಪದೇಶೇತ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಣ್ನಿಷೇಧ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಜಹನ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಹನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಸರಸವರ್ಣ. ಜಘನ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ. ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ (ತಿಜಂತಕ್ಕೆ)

ತನ್ಯತುಂ— ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಚುತನ್ಯಜ್ಞಾ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಉಪಾದಯೋಬಹುಲಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಯತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ತನ್ಯತು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹ್ರದಂ ನ ಹಿ ತ್ವಾ ನ್ಯೃಷನ್ಮೂರ್ಮಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀಂದ್ರ ತವ ಯಾನಿ
ವರ್ಧಯಾ |

ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್ತೇ ಯುಜ್ಯಂ ವಾವೃಧೇ ಶವಸ್ತತಕ್ಷ ವಜ್ರಮಭಿಭೂತ್ಯೋ-
ಜಸಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹ್ರದಂ | ನ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ನ್ಯೃಷನ್ಮಿ | ಉರ್ಮಯಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಇಂದ್ರ |
ತವ | ಯಾನಿ | ವರ್ಧನಾ |

ತ್ವಷ್ಟಾ | ಚಿತ್ | ತೇ | ಯುಜ್ಯಂ | ವಾವೃಧೇ | ಶವಃ | ತತಕ್ಷ | ವಜ್ರಂ | ಅಭಿಭೂ-
ತ್ಯೋಜಸಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಸೋತ್ರಶಸ್ತ್ರರೂಪಾಣಿ ಮಂತ್ರಜಾತಾನಿ ತವ ವರ್ಧನಾ ವರ್ಧ-
ಯಿತ್ವಾಣಿ ತಾನಿ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ನ್ಯೃಷಂತಿ ಹಿ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತ್ಯೇವ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಉರ್ಮ-
ಯೋ ಜಲಪ್ರವಾಹಾ ಹ್ರದಂ ನ | ಯಥಾ ಜಲಾಶಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ತದ್ವತ್ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್ ಸ ತ್ವಷ್ಟಾಚಿ-
ದೇವಸ್ತೇ ತವ ಯುಜ್ಯಂ ಯೋಗ್ಯಂ ಶವೋ ಬಲಂ ವಾವೃಧೇ | ಪ್ರಾವರ್ಧಯತ್ | ಅಸಿ ಚಾಘಿ-
ಭೂತ್ಯೋಜಸಂ ಶತ್ರುಣಾಮುಭಿವಿತ್ಯಣಾಮೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಯುಕ್ತಂ ವಜ್ರಂ ತತಕ್ಷ | ತೀಕ್ಷ್ಣೇಚಿ-
ಕಾರ || ನ್ಯೃಷಂತಿ | ಋಷೀ ಗತಾ | ತಾದಾನಿಕಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತೇಷ್ವೇ ನಿಹ-
ರಣಸ್ವರಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉರ್ಮಯಃ | ಋ ಗತಾ | ಋಚ್ಛಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯೋ-

ಮರ್ಯಾಃ | ಅರ್ತೇರೂಚಿ | ಉ. ೪.೪೪ | ಇತಿ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣೇ ಸತ್ಯಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ವರ್ಧನಾ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ | ವರ್ಧತ ಏಭಿರಿತಿ ವರ್ಧನಾ | ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಶೇಷ್ಯಂದ-
ಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ತತಕ್ಷ | ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ಲಿಟಿ ಣಲಿ ಲಿತ್ಸ್ಮರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪನ್ನವರ್-
ಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾಧಿತ್ವಾನ್ನಿ ಘಾತಾಭಾವಃ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಸಂ | ಅಭಿಭೂಯೇತೇನೇನೇತ್ಯ-
ಭಿಭೂತಿ | ಕರಣೇ ಪ್ರೆನ್ | ಕಾದೌ ಚಿ ನಿಶೀತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜೋ ಯಸ್ಯ |
ಬಹುಮೀಜೌ ಪೂರ್ವಸದಪ್ರತ್ಯತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರ (ಶಸ್ತ್ರ) ರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರ
ಗಳು | ತವ—ನಿನ್ನ | ವರ್ಧನಾ—(ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿ) ಬೆಳೆಸುವುದೋ ಅವು | ಉರ್ಮಯಃ—
ಜಲಪ್ರವಾಹಗಳು | ಹೃದಂ ನೆ—ಸಾಗರವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ನೈಷಂತಿ ಹಿ—ಸೇರಿಯೇ
ಸೇರುತ್ತವೆ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್—ತ್ವಷ್ಟವಾದರೋ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯುಜ್ಯಂ—ಯೋಗ್ಯವಾದ | ತವಃ—ಬಲವನ್ನು |
ವವೃಧೇ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (ಮತ್ತು) | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಸಂ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಸೋಲಿಸುವ
ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ತತಕ್ಷ—ಅತ್ಯಂತ ಹರಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಬೆಳೆಸುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು,
ಜಲಪ್ರವಾಹಗಳು ಸಾಗರವನ್ನು ಖಂಡಿತ ಸೇರುವಂತೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಿಯೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ತ್ವಷ್ಟಾದೇವನಾ
ದಶೋ, ನಿನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೋಲಿಸುವ
ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಹರಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

O Indra, the hymns, that glorify you, attain you as rivulets flow into a lake. Twashtri has augmented your appropriate vigour; he has sharpened your bolt with overpowering might.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಹೃದಂ ನೆ—ಇವಾರ್ಥಕವಾದ ನೆ ಶಬ್ದ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೊಳವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ
ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು.

ನೈಷಂತಿ—ಮುಷೀ ಗತೌ ಎಂಬ ರತ್ಯರ್ಥಕಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿತರಾಂ
ಪ್ರಾಪ್ತೃವಂತಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್—ಸೆ ತ್ವಷ್ಟಾ ದೇವ ಏವ | ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏವಶಬ್ದಾರ್ಥವಿದೆ. ಅ
ತ್ವಷ್ಟಾದೇವತೆಮಾದರೋ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿಭೂತೋಜಸಂ—ಅಭಿಭೂತಿ+ಓಜಸಂ—ಅಭಿಭೂತಿ ಓಜೋ ಯಸ್ಯ ತತ್ | ಕತ್ತುಗಳನ್ನು ಮಂಕುಗೊಳಿಸುವ ಅಥವಾ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೈಕ್ಯದ್ದು ಎಂದು ಇದು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ವಿಶೇಷಿಸುವುದು. ಅಭಿಭೂತಿಯೇ ಅನೇನೇತಿ ಅಭಿಭೂತಿ ಎಂದು ನಿಗ್ರಹವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನ್ಯೈಷಂತಿ—ನಿ+ಯುಷಂತಿ ಮುಷೀ ಗತೌ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಯೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಿಗೆ ಅಂತಾ ದೇಶ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರರೂಪ. ಋಷಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪದೇಶದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಿಕರಣಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನ ಹಿ ಎಂದು ಹಿ ಶಬ್ದದ ಯೋಗ ನಿರುದ್ಧದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ.

ಊರ್ಮಯಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಯಜ್ಯಂತಿ-ಗಜ್ಯಂತಿ ಇತಿ ಊರ್ಮಯಃ ಆರ್ತೇರೂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಿ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬಂದಾಗ, ಆರಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊಕಾರಾದೇಶ. ಊರ್ಮಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ವರ್ಧನಾ—ವೃಥು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ವರ್ಧತೇ ಏಭಿರಿತಿ ವರ್ಧನಾ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಛುಟ್. ವರ್ಧನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಮೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಋಮಾಗಮ ದೀರ್ಘ. ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗಿ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವರ್ಧನಾ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತಕ್ಷೆ—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ತಿಪಿಗೆ ಪೆರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಲಿಜೈಮಿತ್ರಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಣಲ್ ಲಿತ್ಯಾ ದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದ ರಿಂದ ಆಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಭಿಭೂತೋಜಸಮ್—ಅಭಿಭೂತಯತೇನೇನೇತಿ ಅಭಿಭೂತಿ. ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್. ತಾದೌಚಿನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಭಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿ ಭೂತಿ ಓಜೋ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅಭಿಭೂತೋಜಃ ತತ್ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ ಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಜಘ್ನಾ ಉ ಹರಿಭಿಃ ಸಂಭೃತಕ್ರತವಿನ್ದ್ರ ವೃತ್ರಂ ಮನುಷೇ ಗಾತ್ರ-
ಯನ್ನಸಃ

ಅಯಚ್ಛಥಾ ಬ್ರಾಹ್ಮೋರ್ವಜ್ರಮಾಯಸಮಧಾರಯೋ ದಿವ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಂ
ದೃಶೇ || ೮ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಜಘನ್ಮಾನ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಹರಿಃಭಿಃ | ಸಂಭೃತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಸಂಭೃತಕ್ರತೋ |
 ಇಂದ್ರ | ವೃತ್ರಂ | ಮನುಷೇ | ಗಾತುಯನ್ | ಅಪಃ |
 ಅಯಚ್ಛಥಾಃ | ಬಾಹ್ನೋಃ | ವಜ್ರಂ | ಆಯಸಂ | ಅಧಾರಯಃ | ದಿವಿ | ಆ |
 ಸೂರ್ಯಂ | ದೃಶೇ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಸಂಭೃತಕ್ರತೋ ಸಂಪಾದಿತಕರ್ಮನ್ ಸಂಪಾದಿತಪ್ರಜ್ಞಾ ನೇಂದ್ರ ಮನುಷೇ ಜನಾಯ
 ಗಾತುಯನ್ ಗಾತುಂ ಮಾರ್ಗಮಿಚ್ಛನ್ ವೃತ್ರಂ ಲೋಕಾನಾಮಾವರಕಮಸುರಂ ಹರಿಭಿರತ್ಯಯು-
 ಕ್ತಸ್ತಂ ಜಘನ್ಮಾನ್ ಉ | ಹತನಾನ್ ಖಲು | ತದನಂತರಮಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಪ್ರಾವರ್ತಯ
 ಇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಬಾಹ್ನೋಸ್ತ್ವದೀಯಯೋರ್ಹಸ್ತಯೋರಾಯಸಮಯೋಮಯಂ ವಜ್ರಮಯಚ್ಛ-
 ಥಾಃ | ಅಗ್ರಹೀಃ | ಆಕಾರಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಂ ಚ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ದೃಶೇ ದ್ರಷ್ಟುಂ
 ಸರ್ವೇಷಾಮಸ್ಮಾಕಂ ದರ್ಶನಾಯಾಧಾರಯಃ | ಸ್ಥಾಪಯಾಂ ಚಿಕ್ಕವೇ || ಜಘನ್ಮಾನ್ | ಹಂತೇರ್ಲಿಟಃ
 ಕೃತುಃ | ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನನಿದವಿಶಾಂ | ಪಾ. ೭-೨-೭೮ | ಇತೀಡಾಗಮಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪೋಕ್ತೇರಭಾವಃ |
 ಗಾತುಯನ್ | ಗಾತುಮಿಚ್ಛಸಿ | ಛಂದಸಿ ಪರೇಚ್ಛಾಯಾಮುಪೀತಿ ಕೃಚ್ | ಕಾ. ೩-೧-೮-೨ | ನ ಛಂದಸ್ಯ
 ಪುತ್ರಸ್ಯೇತಿ ದೀರ್ಘಪ್ರತೀತ್ಯೇಧಃ | ಕೃಜಂತಾಚ್ಛತರ್ಯದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃಚಿ
 ಏವ ಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ | ಬಾಹ್ನೋಃ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಯೂರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ || ೮ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಂಭೃತಕ್ರತೋ—ಪವಿತ್ರಗಳಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಅಥವಾ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆ
 ಯುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಎಂದ್ರನೇ | ಮನುಷೇ—ಮಾನವನಲ್ಲಿಗೆ | ಗಾತುಯನ್—ಹೋಗಲು (ಮಾರ್ಗ
 ವನ್ನು ಹೊಂದಲು) ಇಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿ | ವೃತ್ರಂ—ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲ ಆವರಿಸಿದ ವೃತ್ರನನ್ನು | ಹರಿಃಭಿಃ—ಕುದುರೆ
 ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (ನೀನು) | ಜಘನ್ಮಾನ್ ಉ—ಕೊಂದೆಯಲ್ಲವೆ. (ಆ ಮೇಲೆ) | ಅಪಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು (ಬಿಡಿಸಿ
 ಹರಿಸಿದೆ) | ಬಾಹ್ನೋಃ—ನಿನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ | ಆಯಸಂ—ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧ
 ವನ್ನು | ಅಯಚ್ಛಥಾಃ—ಹಿಡಿದುಕೊಂಡೆ ಮತ್ತು | ಆ ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಕೂಡ | ದಿವಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷ
 ದಲ್ಲಿ | ದೃಶೇ—(ನಮಗೆ) ಗೋಚರವಾಗಲು | ಅಧಾರಯಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. (ನಮಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸವಿತ್ರಗಳಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮಾನವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಆವರಿಸಿ ನಿಂತ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕೊಂದೆಯಲ್ಲವೆ. ಆಮೇಲೆ ನೀನು ನೀರುಗಳನ್ನು ವೃತ್ರನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಹರಿಸಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡೆ. ಮತ್ತು ನನುಗೆಲ್ಲ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ.

English Translation.

Indra, performer of holy acts, desirous of going to man, you, with your horses has slain Vritra (has set free) the waters, have taken in your hands your thunderbolt of iron and have made the sun visible in the sky.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಂಭ್ರತಕ್ರತೋ—ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಗ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂದು ಎರಡರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಕಲ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವವನು ಅಥವಾ ಸಂಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಈ ಪದವು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು.

ಮನುಷೇ—ಷಕಾರಾಂತವಾದ ಮನುಶ್ಯಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಜನಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಗಾತುಯನ್—ಗಾತುಂ ಮಾರ್ಗಮಿಚ್ಛನ್—ವೃಷ್ಟಿಯೇ ಇಲ್ಲದೆ ಕಂಗೆಟ್ಟಿದ್ದ ಜನತೆಗೆ ಸುಖವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ದೊರಕಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದೆ.

ದೃಶೇ—ದ್ರಷ್ಟ್ವಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಸ್ಮಾಕಂ ದರ್ಶನಾಯ | ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೂ ದರ್ಶನಯೋಗ್ಯತೆಯು ಲಭಿಸಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಜಘನ್ವಾನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲಿಟ್ ಕೃಸುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕೃಸುರಾದೇಶ. ಹನ್+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟ್ಟು ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋತ್ಪುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ, ಜಸ್ತ್ವ. **ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೆ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. **ನಿಭಾಷಾ ಗಮಹನವಿದನಿಶಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಜಘೆನ್ವಸ್** ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿ

ತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯಚಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಘನ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಾತುಯನ್—ಗಾತುಮಿಚ್ಛತಿ ಛಂದಸಿ ಪರೇಚ್ಛಾಯಾಮಪಿ (ಕಾ. ೩-೧-೮-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾಗದಿದ್ದರೂ ಪರೇಚ್ಛಾ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕೃಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾತುಯ ಎಂದು ಕೃಜಂತವು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಠರ್ಫದಲ್ಲ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾತುಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ ಗಾತುಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯಚ್ಚೇಥಾಃ—ದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮುಘ್ಯವುರುವುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಸಾಘ್ರಾ ಧ್ಮಾಸ್ಥಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಾದೇಶ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಟಿನ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಯಸಂ—ಅಯಸಃ ಇದಂ ಅಯಸಂ | ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ಯಚಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಾರಯಃ—ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಟ್ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಾಹ್ನೋಃ—ಬಾಹು ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನಾಂತದರೂಪ. ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್‌ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಓಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೈಶೇ—ದ್ರಷ್ಟುಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೈಶೇ ವಿಖ್ಯೇಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕ ||

ಬ್ರಹ್ಮತ್ವತ್ತ್ವಂದ್ರಮಮವದ್ಯದುಕ್ಯದ್ರಿಮಕೃಣ್ಣತ ಭಿಯಸಾ ರೋಹಣಂ
ದಿವಃ |

ಯನ್ಮಾನುಷಪ್ರಧನಾ ಇಂದ್ರಮೂತಯಃ ಸ್ವರ್ನ್ಯಾಷಾಚೋ ಮರುತೋ
ಮದನ್ನನು || ೯ ||

|| ಪದನಾಥಃ ||

ಬೃಹತ್ | ಸ್ವಚಂದ್ರಂ | ಅಮವತ್ | ಯತ್ | ಉಕ್ಥಂ | ಅಕೃಣ್ಣತ |
 ಭಿಯಸಾ | ರೋಹಣಂ | ದಿವಃ |
 ಯುತ್ | ಮಾನುಷಪ್ರಥನಾಃ | ಇಂದ್ರಂ | ಊತಯಃ | ಸ್ವಃ | ನೃಸಾಚಃ |
 ಮರುತಃ | ಅಮದನ್ | ಅನು || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಬೃಹತ್ ಬೃಹತ್ಪಾಮ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಜಮಾನಾ ಭಿಯಸಾ ವೃತ್ರಭಯೇನ ಯದ್ಯದೋಕ್ತ-
 ಮುಕ್ತಾರ್ಥಂ ಸ್ತೋತ್ರಯೋಗ್ಯಮಕೃಣ್ಣತ | ಅಕುರ್ವನ್ | ಕೀದೃಶಂ ಬೃಹತ್ಪಾಮ | ಸ್ವಚಂದ್ರಂ |
 ಸ್ವಕೀಯೇನ ಚಂದ್ರೇಣಾಹ್ಲಾದಕೇನ ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಂ ಅಮವತ್ | ಅಮತಿ ಶತ್ರುನ್ ರುಜತ್ಯನೇ-
 ನೇತ್ಯನೋ ಬಲಂ | ತದುಕ್ತಂ | ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ರೋಹಣವಾರೋಹಣಹೇತುಭೂತಂ | ಏವಂವಿ-
 ಧೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ವೃತ್ತಾಧೀತಾ ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಮಸ್ತೋಷತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯದಾ ಮಾನುಷಪ್ರಥನಾಃ |
 ಪ್ರಕೀರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನನಾನಿ ಭವಂತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವೃತ್ತಾ ಪ್ರಥನಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ | ನಿ. ೯-೨೩
 ಮಾನುಷ್ಯಹಿತಸಂಗ್ರಾಮಾ ಊತಯಃ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರೋ ಮರುತೋ ನೃಷಾಚಃ ಪ್ರಾಣರೂಪೇ-
 ಕಾ ನೃಸ್ಸೇವಮಾನಾ ಭೂತೇಂದ್ರಮಪಿ ತೇನೈವ ರೂಪೇಣಾನ್ವಮದನ್ | ಅನುಪೂರ್ವೇಣ ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ-
 ಯೇ | ತದಾನೀಂ ಸ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರವಧಂ ಪ್ರತ್ಯುದ್ಯುಕ್ತೋ ಬಭೂವೇತಿ ಶೇಷಃ || ಸ್ವಚಂದ್ರಂ |
 ಸ್ವಕೀಯಂ ಚಂದ್ರಂ ಯಸ್ಯ | ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರಪದೇ ಮಂತ್ರೇ | ಪಾ. ೬-೧-೧೫ | ಇತಿ ಸುಹ |
 ಶ್ಲೋಕೇನ ಶಕಾರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಭಿಯಸಾ | ಭೀಶಬ್ಧಸ್ಯ ತೃತೀಯೈಕ
 ವಚನೇ ಛಂದಸೋಽಸುಗಾಗಮಃ | ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ | ನೃಷಾಚಃ | ಷಚಿ ಸಮವಾಯೇ | ಅಯಂ
 ಸೇವನಾರ್ಥ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ವಹಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೨-೬೪ | ಇತ್ಯತ್ರ ಚಶಬ್ದಸ್ಯಾನುಕ್ತಸಮುಚ್ಚೇಯಾರ್ಥತ್ವಾ-
 ದಸ್ಮಾದಪಿ ಖೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಮದನ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಷಚಿ ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಗಸನಯೋರಿತಿ ಘಟಾದಿಷು
 ಪಾಠಾನ್ವಿತ್ತೇ ಸತಿ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಲಜಾ ಛಂದಸ್ಕುಭಯಭೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಥಧಾತುಕ
 ತ್ವಾತ್ ಕೇರನಿಠೀತಿಚಲೋಪಃ || ೯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಭಿಯಸಾ—(ವೃತ್ತಾಸುರನ) ಭಯದಿಂದ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | (ಸ್ತೋತಾರಃ)—ಯಜ್ಞಕರ್ತರು
 (ಯಜಮಾನರು) | ಸ್ವಚಂದ್ರಂ—ಅಹ್ಲಾದಕರವಾದ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ | ಅಮವತ್—ಬಲ
 ಯುಕ್ತವಾದುದೂ | ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ | ರೋಹಣಂ—ಹತ್ತಲು ಹೇತುಭೂತವಾದುದೂ ಆದ | ಬೃಹತ್—
 ಬೃಹತ್ ಸಾಮವೆಂಬ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಉಕ್ಥಂ—ಸ್ತೋತ್ರಯೋಗ್ಯವನ್ನಾಗಿ | ಅಕೃಣ್ಣತ—ಮಾಡಿದರೋ, |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಮಾನುಷಪ್ರಥನಾಃ—ಮನುಷ್ಯರಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರೂ | ಊತಯಃ ಸ್ತುಃ—
ದ್ಯುಲೋಕದ ರಕ್ಷಕರೂ ಆದ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು | ನೃಷಾಚಃ—(ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಿಂದ) ಮಾನವರನ್ನು
ಸೇವಿಸುವವರಾಗಿ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ (ಕೂಡ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ) | ಅನು ಅಮರ್ಷ—ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿ
ಸಿದರು (ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರವಧಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಾಸುರನಿಂದ ಭಯಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ತನ್ನ
ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಬಲಯುಕ್ತವಾದುದೂ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹತ್ತುಲು ಹೇತುಭೂತವಾದುದೂ ಸ್ತೋತ್ರ
ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ ಬೃಹತ್ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಮಾನವರಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರೂ ದ್ಯುಲೋ
ಕದ ರಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಾನವರನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿಸಿದರು.
ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರವಧಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು.

English Translation.

Through fear of Vritra, your worshippers composed the suitable hymn
of the Brihat Saman which is self-illuminating, strengthening and forming the
staircase to heaven; on which his allies the Maruts, fighting for men (guardians)
of heaven and protectors of mankind, excited Indra (to destroy Vritra).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಬೃಹತ್—ಬೃಹಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಬೃಹತ್ಸಾಮ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಬೃಹತ್ಸಾಮವನ್ನು
ಸಹಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸ್ತುತ್ವಂದ್ರಂ ಅಮರ್ಷ—ಆ ಬೃಹತ್ಸಾಮವು ಸ್ವರ್ಗೀಯವಾದ ಮತ್ತು ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಚಂದ್ರ
ನಂತಿರುವ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ಮತ್ತು ರತ್ನಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ರಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು.

ದಿವಃ ರೋಹಣಂ—ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂತಹ ಬೃಹತ್ಸಾಮ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಪಿಸಿದರು.

ಮಾನುಷಪ್ರಥನಾಃ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿತವಾಗುವ ಯುದ್ಧ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಥನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಿ-
ಣಾಸ್ಯಾಸ್ಥಿನ್ ಧನಾನಿ ಭವಂತಿ (ನಿರು. ೯-೨೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ನೃಷಾಚಃ—ಪ್ರಾಣಿರೂಪೇಣ ನ್ರೂನ್ ಸೇವಮಾನಾ ಭೂತ್ವಾ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ವೃತ್ರಾಸುರ
ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತಾವು ಪ್ರಾಣಿವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಾಪಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ
ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ನೃಶಾಚರೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಷಚ ಸಮನಾಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ
ಶಬ್ದವು ಸೇವನಾರ್ಥಕವೆಂದು ಅಯಂ ಸೇವನಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ವಶ್ಚಂದ್ರಮ್—ಸ್ವಕೀಯಂ ಚಂದ್ರಂ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಸ್ವಶ್ಚಂದ್ರಮ್ | ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರ-
ಪದೇ ಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್. ಸ್ವಸ್ ಚಂದ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತೋತ್ರು-
ನಾಶ್ಚುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ
ವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮವತ್—ಅಮಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅಮವತ್. ತಪಸ್ವ್ಯಾಸ್ತೈನ್ನಿನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹಾವತ್.
ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಾದುಸೆಧಾಯಾಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ.

ಅಕೃಣ್ವತ—ಕೃ ವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು, ಸ್ವಾದಿ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವ್ಯಾತ್ಯಯ
ದಿಂದ ಆತ್ಮನೇವದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ.

ಭಿಯಸಾ—ಭೀ ತಬ್ಧಕ್ಕೆ ತೃತೀಯೈಕವಚನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಸುಕಾಗಮ ಬರು-
ತ್ತದೆ. ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜಾದೇಶ. ಭಿಯಸಾ ಎಂದು
ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೈವಾಚಿಃ—ನಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಇದು ಸೇವನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೆಂದು ಯಾಸ್ವರ ಮತ.
ವಹತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥವು ಅನುಕ್ರಮಜ್ಞಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ನೇಲೂ
ಣ್ವೈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಃಪದಾಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರೋಪಧೇಗೆ ವೃದ್ಧಿ.
ನೇರಪೃತ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪ-
ಪದಾತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮದನ್—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಣಿಚ್. ಇದು ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋಃ ಎಂದು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಘಟಾದಯೋ
ಮಿತಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಗ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ
ಬಂದರೂ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಪಿನ ಝಿಗೆ ಝೀಂಕೇ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಪರದ
ಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಲೋಪ. ಅಮದನ್
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಿತವಾದರೂ ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೌತ್ವಿ॑ದ॒ಸ್ಯಾ॒ಮ॒ವಾ॒ ಅ॒ಹೇಃ॑ ಸ್ವ॒ನಾ॒ದಯೋ॑ಯವೀ॒ದ್ಧಿ॒ಯಸಾ॒ ವಜ್ರ॑ ಇ॒ಂದ್ರತೇ॑
ವೃ॒ತ್ರಸ್ಯ॑ ಯ॒ದ್ಬ॒ಧ್ವಧಾ॑ನಸ್ಯ॒ ರೋ॒ದಸೀ॑ ಮ॒ದೇ ಸು॒ತಸ್ಯ॑ ಶ॒ವಸಾ॑ಭಿ॒ನ್ನಚ್ಛಿ॑ರಃ॒ ೧೦

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೌತ್ವಿಃ | ಚಿತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅಮುವಾನ್ | ಅಹೇಃ | ಸ್ವನಾತ್ | ಅಯೋಯವೀತ್ |
ಭಿಯಸಾ | ವಜ್ರಃ | ಇಂದ್ರ | ತೇ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಯತ್ | ಬದ್ಧಧಾನಸ್ಯ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಮದೇ | ಸುತಸ್ಯ | ಶವಸಾ |
ಅಭಿನತ್ | ತಿರಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಮುವಾನ್ವಲವಾನ್ದೌತ್ವಿತ್ ದ್ಯುಲೋಕೋಽಪ್ಯಸ್ಯಾಹೇವೃತ್ರಸ್ಯ ಸ್ವನಾಚ್ಛಿಬ್ಧಾದ್ಧಿಯಸಾ
ಭಯೇನಾಯೋಯವೀತ್ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಪೃಥಗ್ಬೂತ ಅಸೀತ್ | ಅಕಂಪತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ
ತವ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷವಾದಿಭಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನೇನ ಮದೇ ಹರ್ಷೇ ಜಾತೇ ಸತಿ ತ್ವದೀಯೋ
ವಜ್ರೋ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಬದ್ಧಧಾನಸ್ಯ ಬಾಧನಶೀಲಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಶಿರೋ ಯದ್ಯದಾ ಶವಸಾ
ಬಲೇನಾಭಿನತ್ | ಅಚ್ಛಿನತ್ | ತದಾನೀಂ ದ್ಯುಲೋಕೋ ಭಯರಾಹಿತೈನ ನಿಶ್ಚಲೋ ಬಭೂವೇತಿ
ಶೇಷಃ || ಅಯೋಯವೀತ್ | ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜಲಗಂತಾಲ್ಲಜಾ ಯಜೋ
ವಾ | ಸಾ. ೭-೩-೯೪ | ಇತ್ಯಪ್ಯಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯೇಡಾಗಮಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಬದ್ಧಧಾನಸ್ಯ | ಬಾಧ್ಯ
ವಿಲೋಡನೇ | ತಾಚ್ಛೀಲಕೇ ಚಾನಶಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲೂಃ | ಹಲಾದಿಶೇಷಾಭಾವೋ ಧಾತೋ
ಹೃಸ್ವತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸತ್ವಾತ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಮುವಾನ್—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ದೌತ್ವಿತ್—ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಕೂಡ | ಅಸ್ಯ ಅಹೇಃ—ಈ ವೃತ್ರಾ
ಸುರನ | ಸ್ವನಾತ್—(ನೋರೆಯುವ) ಶಬ್ದದಿಂದ | ಭಿಯಸಾ—ಭಯಗೊಂಡು | ಅಯೋಯವೀತ್—ಸೀಳಿ
ಹೋಯಿತು | ಇಂದ್ರ—ನಿನ್ನ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಂಡಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮರಸದ
(ಪಾನದಿಂದ) | ಮದೇ—ಹರ್ಷವುಂಟಾದಾಗ | ವಜ್ರಃ—(ನಿನ್ನ) ವಜ್ರಾಯುಧವು | ರೋದಸೀ—ಪೃಥಿವ್ಯಂತ

ರಿಕ್ಷಗಲರಡನ್ನೂ | ಬದ್‌ಬಧಾನಸ್ಯ—ಬಾಧಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರಾಸುರನ | ತಿರಃ—ತಲೆಯನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಶವಸಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಅಭಿನತ್—ಸೀಳಿತೋ (ಆಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಕಂಪನವು ನಂತಿತು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮೊರೆಯುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಲಯುತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಕೂಡ ಭಯದಿಂದ ನಡುಗಿ ಸೀಳಿಹೋಯಿತು. ಆದರೆ, ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹಿಂದಿ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಿಂದ ನಿನಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾದಾಗ ನಿನ್ನ ಬಲವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಸೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಲರಡನ್ನೂ ಬಾಧಿಸುವ ವೃತ್ರನ ತಲೆಯನ್ನು ಯಾವಾಗ ಸೀಳಿತೋ ಆಗ ಸ್ವರ್ಗದ ಕಂಪನವು ನಂತಿತು.

English Translation.

The strong heaven was rent asunder with fear at the clamour of that Ahi (Vritra) when you, Indra, delighted by drinking the effused soma-juice struck with your thunderbolt vigorously the head of Vritra, the obstructor of heaven and earth.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಯದಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಪಿ ಉಪದ್ರವಕಾರಿಣಿಂ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರೋಽವಧೀತ್ತದಾ ಪರಮಮಹಿಮಯುಕ್ತೋ ದ್ಯುಲೋಕೋಽಪಿ ಭಯೇನ ಚಕಂಪೇ | ತಥಾ ಮಹಾಬಲಯುಕ್ತಮಹೀಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಂ ಸ್ವಕೃತಾದ್ವೃತ್ರಹನನಾದನಂತರಂ ದ್ಯುಲೋಕವದೇವ ಚಕಂಪೇ || ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಭೂಲೋಕಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ಮಹಾಪ್ರಭಾವಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಸಹ ಭಯದಿಂದ ನಡುಗು ನಂತಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಸಹ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಕಂಪಿಸಿದಂತೆ ತಾನೂ ಕಂಪಿಸಿತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ದ್ಯೌಶ್ಚಿತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಕೂಡ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿದೆ.

ಅಯೋಯವೀತ್—ಯು ಮಿತ್ರಣಾಮಿತ್ರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಯಜ್ ಲುಗಂತರೂಪವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ, ಇಲ್ಲಿ ನಡುಗಿಸಿತು ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗೊಳಿಸಿತು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬದ್ಬಧಾನಸ್ಯ—ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ, ಬಾಧಿಸುವ ಸ್ವಭಾವದವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುತಸ್ಯ—ಅಭಿಷವವ ಮೊದಲಾದ ಯಾಜ್ಞಿಕ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸುತ ವೆಂದು ಹೆಸರಾದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಯೋಯವೀತ್—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಯಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಯೇಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಇದಕ್ಕೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕ ವಚನ ಬಂದಾಗ ಇತತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಗುಣೋಯೇಜ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯೇಜೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಬಂಧನ ವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅಯೋಯವೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬದ್ವಧಾನಸ್ಯ ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹಲಾದೀಶೇಷಃ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅನಂತ್ಯವಾದ ಅಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಝಲಾಂಜಿಶ್ಝುತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶ. ಬದ್ವಧಾನ ಶಬ್ದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಚಾನಶ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿನತ್—ಭಿದಿಂ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್. ವಿಕರಣ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರು ತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭಿನದ್ ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಭಿನತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದಿನ್ದ್ರಂ ದ್ರ ಪೃಥಿವೀ ದಶಭುಜಿರಹಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ತತನಂತ ಕೃಷ್ಣಯಃ |
 ಆತ್ರಾಹ ತೇ ಮಘವನ್ವಿಶ್ರುತಂ ಸಹೋ ದ್ಯಾಮನು ಶವಸಾ ಬರ್ಹಣಾ
 ಭುವತ್ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಇತ್ | ನು | ಇಂದ್ರ | ಪೃಥಿವೀ | ದಶಭುಜಃ | ಅಹಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |
 ತತನಂತ | ಕೃಷ್ಣಯಃ |
 ಅತ್ರ | ಅಹ | ತೇ | ಮಘವನ್ | ವಿಶ್ರುತಂ | ಸಹಃ | ದ್ಯಾಂ | ಅನು | ಶವಸಾ |
 ಬರ್ಹಣಾ | ಭುವತ್ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದಿನ್ನು ಯದಾ ಖಲು ಪೃಥಿವೀ ದಶಭುಜಿರ್ದಶಗುಣಿತಾ ಭವೇತ್ | ಯದಿ ನಾ ಕೃಷ್ಣಯಃ
 ಸರ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಾ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಹಾನಿ ತತನಂತ | ವಿಸ್ತಾರಯೇಯಃ | ಹೇ ಮಘವನ್ | ಧನವ-
 ನ್ನಿಂದ್ರ ಆತ್ರಾಹ ಅತ್ರೈವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇಷ್ಟೇನ ದೇಶಕಾಲಕರ್ತೃಕೇಷು ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಸಹೋ
 ವೃತ್ರವಧಾದಿಕಾರಣಂ ಬಲಂ ವಿಶ್ರುತಂ ವಿಖ್ಯಾತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಶವಸಾ ತ್ವದೀಯೇನ ಬಲೇನ ಕೃತಾ
 ಬರ್ಹಣಾ ವೃತ್ರಾದೇವಧರೂಪಾ ಕ್ರಿಯಾ ದ್ಯಾಮನು ಭುವತ್ | ಅನುಭವತಿ | ಯಥಾ ದ್ಯಾಮಹತೀ
 ತಥಾ ತ್ವತ್ಕೃತಂ ವೃತ್ರಾದೇಹಿಂಸನಮಪಿ ಮಹದಿತಿ ಭಾವಃ || ತತನಂತ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಸ್ವರಿತೇ-
 ತ್ವಾದಾತ್ಮನೇ ಪದಂ | ಲಿಜರ್ಥೇ ಲಜ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ಛಾಂದಸೋ
 ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಶ್ಲಾ ಸತಿ ಪುನರಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ |
 ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಬಹುಲಂ
 ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ವಿಶ್ರುತಂ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ |
 ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬರ್ಹಣಾ | ವರ್ಹ ವಲ್ಹ ಪರಿಭಾಷಣ-
 ಹಿಂಸಾದಾನೇಷು | ಅಸ್ಮಾದಾಜಾದಿಕಃ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬವಯೋರಭೇದ ಇತಿ ವಕಾರಸ್ಯ ಬತ್ವಂ |
 ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಿಬರ್ಹಯೇತಿತಿ ವಧಕರ್ಮಸು ಪಠಿತಂ ಚ | ಭುವತ್ | ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ | ಲೇಟ್ಝ-

ಡಾಗಮಃ | ಇತತ್ತ್ವ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಭೂಸುವೋ-
ಸ್ತಿಜೋತಿ ಗುಣಪ್ರತೀನೇಧ ಉವಚಾದೇಶಃ || ೧೧ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯದಿನ್ನು—ಒಂದು ವೇಳೆ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯು | ದಶಭುಜಿ—(ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ) ಹತ್ತ
ರಷ್ಟು ಬೆಳೆದರೂ | ಕೃಷ್ಣಯಃ—ಮನುಷ್ಯರೆಲ್ಲ | ವಿಶ್ವಾ ಅಹಾನಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ತತನಂತೆ—ಅಧಿಕ
ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರೂ ಸಹ | ಮಘವಃ—ಧನವಂತನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಆತ್ಮಾಹ—ಈ ಬೆಳೆ
ವಣಿಗೆಗಳೆಲ್ಲ (ಅಷ್ಟು ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಹಃ—(ವೃತ್ರವಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ)
ಬಲವು | ನಿಶ್ರುತಂ—ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗುತ್ತದೆ | ಶವಸಾ—(ನಿನ್ನ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ (ಸಂಪಾದಿಸಿದ) | ಬರ್ಹಣಾ—
(ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪವಾದ) ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು | ದ್ಯಾಮನು—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನನುಸರಿಸಿ (ಅದರಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ) |
ಭುವತ್—(ಕೀರಿಯನ್ನು) ಅನುಭವಿಸುತ್ತದೆ. (ಆಗುತ್ತದೆ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದುವೇಳೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹತ್ತರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆದರೂ,
ಮನುಷ್ಯರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದರೂ ಸಹ, ಈ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಮನಾಗಿ ವೃತ್ರ
ವಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೂ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ
ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪವಾದ ಈ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಕೀರಿಯನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತದೆ

English Translation.

O Indra, had the earth been tenfold (in its extent) and men multiplied
every day, then, Maghavan, your prowess would have been properly renowned;
the exploits, achieved by your might are vast like the sky.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರಹನನಾದಿಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಪ್ರಕಾಶಿ-
ತೇನ ಪರಾಕ್ರಮೇಣ ಯದ್ಯಪಿ ತಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವಾಸ್ತಿ, ತದಪಿ ತಸ್ಯ ಪ್ರಸೇಧಯಿತ್ವಣಾಂ
ಮನುಷ್ಯಭಾವಜನ್ಯಾದಲ್ಪಾಯುಸ್ತ್ವಾತ್ತೇಷಾಂ ಚ ಸ್ಥಾನಭೂತಾಯಾಃ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ಅಲ್ಪತ್ವಾತ್ ತಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ
ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಶ್ರಾವಯಿತುಂ ನ ಶಕ್ಯತೇ | ಯದಿ ತು ಪೃಥಿವೀ ದಶಗುಣಿತಾ ಭವೇತ್ಸಾ ಚ ಸ್ತೋತೃಭಿ-
ರ್ಮನುಷ್ಯೈಃ ಪರಿಪೂರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ತೋತಾರಶ್ಚ ಮರಣಿರಂತಾ ಭೂತ್ವಾಹರ್ನಿಶಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಹಸೋ
ಮಹಿಮಾನಮೇವ ವರ್ಣಯೇಯುಸ್ತದೈವ ಸ ಸರ್ವಾಮಪಿ ದ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಪ್ನುಯಾನ್ ಪ್ರಾಗೀತಿ || ಇಂದ್ರನು
ನಾಡಿದ ವೃತ್ರಾಸುರವಧ ಮುಂತಾದ ಸಾಹಸ ಕೃತ್ಯಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಪಾಯು
ಗಳೂ, ಸಾವಿಗೀಡಾದವರೂ ಆದ ಮನುಷ್ಯರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರು

ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳು ಕೇಳಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಈಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ ವಿಸ್ತಾರವು ಹತ್ತುಪಾಲಿನಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರು ಮರಣರಹಿತರಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವಂತಾದರೆ ಆಗ ಭೂಲೋಕದ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವು. ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯು ಅಷ್ಟು ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯತ್-ಇತ್-ನು—ಯದಿನ್ನು ಇಲ್ಲಿ, ಇತ್, ನು ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಖಲು (ಅಷ್ಟೇ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಬರ್ಹಣಾ—ವೃತ್ತಾದೇಃ ವಧರೂಪಾ ಕ್ರಿಯಾ—ವರ್ಹಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಬಯೋರಭೇದಃ ಎಂಬ ಲೌಕಿಕ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬರ್ಹಣಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬರ್ಹಣಾ (ನಿ. ೬-೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಧಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ದ್ಯಾಮನು ಭುವತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷದಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ. ಎಂಬರ್ಥವು ಅನುಶಬ್ದದ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲೇಡ್ಯೂಪವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತನಂತ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್ ಸ್ವರಿತಜಾತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಿಂಜಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ತನಾದಿಕ್ಯೆ ಇೌಭ್ಯ ಉಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಕ್ಕೆ ಝೀಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಶಪಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ತತನಂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ-ನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ರುತಮ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬರ್ಹಣಾ—ವರ್ಹ ವಲ್ಟ ಪರಿಭಾಷಣ ಹಿಂಸಾಚ್ಛಾದನೇಷು ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ವಬಯೋರಭೇದಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಕಾರ. ಬರ್ಹಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಹಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಬರ್ಹಯತಿ (ನಿರು. ೬-೧೯) ಎಂದು ವಧಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ).

ಮಘವನ್—ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಭುವತ್—ಭೂ ಸತ್ಯಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಲೇಟೋಡಾಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಇತೆಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಿಸ್ಮೈಪೇಜೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂಸುಮೋಸ್ತಿಜು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭೃವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ. ಭುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಸ್ಯ ಪಾರೇ ರಜಸೋ ವ್ಯೋಮನಃ ಸ್ವಭೂತ್ಯೋಜಾ ಅವಸೇ ಧೃಷ್ಠ
ನೃನಃ |
ಚಕ್ರವೇ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿಮಾನಮೋಜಸೋಪಃ ಸ್ವಃ ಪರಿಭೂರೇಷ್ಯಾ
ದಿವಂ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ಪಾರೇ | ರಜಸಃ | ವಿಸ್ಮಮನಃ | ಸ್ವಭೂತೀಽಜಾಃ | ಅವಸೇ |
ಧೃಷ್ಠತ್ವಮನಃ |
ಚಕ್ರವೇ | ಭೂಮಿಂ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ | ಒಜಸಃ | ಅಪಃ | ಸ್ವಂ ರಿತಿ ಸ್ವಃ | ಪರಿ-
ಭೂಃ | ಏಷಿ | ಆ | ದಿವಂ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಧೃಷ್ಠನೃನಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಧರ್ಷಕಮನೋಯುಕ್ತೇಂದ್ರ | ಅಸ್ಯಾಸ್ಮಾಭಿಃ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾ-
ನಸ್ಯ ವ್ಯೋಮನೋ ವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ರಜಸೋ ಲೋಕಸ್ಯ ಪಾರ ಉಪರಿಪ್ರದೇಶೇ ವರ್ತಮಾನಃ
ಸ್ವಭೂತ್ಯೋಜಾಃ ಸ್ವಭೂತಬಲಸ್ತ್ವಮವಸೇಃ ಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಭೂಮಿಂ ಭೂಲೋಕಂ ಚಕ್ರವೇ
ಕೃತವಾನಸಿ | ಕಿಂಚ ಒಜಸೋ ಬಲವತಾಂ ಬಲಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಪ್ರತಿನಿಧಿರಭೂಃ | ತಥಾ ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಪ

ರಣೇಯಂ ಗಂತವ್ಯಂ ! ಅಪಿ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾನು | ಅಪೋಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಂ ಅ ವಿವಂ ದ್ಯುಲೋಕಂ
ಚ ಸರಿಭೂಃ ಸರಿಗ್ರಹೀತಾ | ಸರಿಪೂರ್ವೋ ಭವತಿಃ ಸರಿಗ್ರಹಣಾರ್ಥಃ | ಏಷಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ || ಅಸ್ಯ |
ಊಡಿಷಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವ್ಯೋಮನಃ | ಅವತಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಕಾನ್ವೀತ್ಯಭಿ-
ಧಾನಾತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿ ವ್ಯೋಮ | ಯದ್ವಾ | ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ವಿಶೇಷೇಣ
ಪ್ರಾಣಿನೋಽವತಿ ರಕ್ಷತೀತಿ ವ್ಯೋಮ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ಜ್ವರತ್ಪರೇತ್ಯಾದಿನೋ-
ಪಧಾಯಾ ವಕಾರಸ್ಯ ಚೋಟ | ಗುಣಃ | ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ಯಾತ್ಮವರ್ವಪವೈಕೈತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ |
ಭಾವೇ ಮನಿನ್ | ವಿವಿಧಮೋಮ ರಕ್ಷಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ |
ಯಾಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಾಣ ಇತಿ ಸರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಸ್ವಃ | ಸುಪೂರ್ವಾ-
ದರ್ಶೇರನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ನಿಚ್ | ಅನ್ಯಯಾದಾಪ್ತಪಃ | ಪಾ. ೨-೪-೨೨ | ಇತಿ ಸುಪೂ-
ಲುಕ್ | ನೃಜ್ಞಸ್ವರಾ ಸ್ವರಿತಾ | ಫಿ. ೪-೬ | ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಧೃಷನ್ಮನಃ—(ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಸನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ (ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗಿ
ತಕ್ಕ) | ವ್ಯೋಮನಃ—(ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ರಜಸಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದ (ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ
ಮೀರಿ) | ಪಾರೇ—ಮೇಲ್ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ | ಸ್ವಭೂತ್ಯೋಜಾಃ—ನಿನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿ | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ಅವಸೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಲೋಕವನ್ನು | ಚಕ್ರೇ—ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧಿಯೇ (ಮತ್ತು)
ಓಜಸಃ—(ಪರಾಕ್ರಮಗಳ) ಬಲಕ್ಕೆ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ—ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸ್ವಃ—ಸುಲಭ
ವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ | ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ | ಆ ದಿವಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಕೂಡ | ಸರಿ-
ಭೂಃ—ಸುತ್ತುವರಿದು | ಏಷಿ—ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಸನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ
ವನ್ನೂ ಮೀರಿ ಅದರ ಮೇಲ್ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ನೆಲಸಿ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಭೂಲೋಕ
ವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಪರಾಕ್ರಮಗಳ ಬಲಕ್ಕೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಸುಲಭವಾಗಿ
ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಸುತ್ತುವರಿದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿ
ಸಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Indra, bent upon destroying the enemies, living in your strength, above
the wide-expanded firmament, you have made the earth for our preservation;
you are the representative of the strong; you have encompassed the firmament
and the sky as far as to the heavens.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವೈಮನಃ—ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿ ವೈಮನಂ ಯದ್ವಾ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಣಿನೋವತಿ ರಕ್ಷತೀತಿವೈಮನಂ ಎಂಬ ಎರಡು ರೀತಿಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಕಾಶವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದದ್ದು. ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬಲ್ಲುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ವಿವಿಧಂ ಓಮ ರಕ್ಷಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವರಕ್ಷಕವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸ್ವಭೂತೋಜಾಃ—ತನ್ನದೇ ಆದ ಓಜಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಸರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಃ—ಸುಷು ಆರಣೇಯಂ ಗಂತವ್ಯಂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಸ್ತು ನೀರು ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಆ ಸತ್ಯವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಚಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೧೦) ಇದಕ್ಕೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಿಭೂಃ—ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದವನಾಗಿ—ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಹ ಎಂಬರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಯ—ಇದಂ ಶಬ್ದದ ಸ್ವಸ್ಥಂತದ ರೂಪ. ಉಡಿವಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಮನಃ—ಅವ ಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವ ರಕ್ಷಣಗತಿಕಾಂತಿ—ಎಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿ ಇತಿ ವೈಮನಂ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಣಿನೋವತಿ ರಕ್ಷತೀತಿ ವೈಮನಂ (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಆಕಾಶ ಎಂದರ್ಥ) ಅಸ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ಯಕ್ಕ೦ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ವರತ್ಪರಸ್ರಿವಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧಾಭೂತ. ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಅಂತ್ಯದ ವಕಾರಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಲಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವಿ+ಓಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ವೈಮನನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿನ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಓಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧಂ ಓಮ ರಕ್ಷಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್, ವೈಮನಂ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿ+ಓಮನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನು ದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಿನ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರೇ—ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಸುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಏಕಾಚ್ಛಿ. ಉಪದೇಶೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛೇಫ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತುತಿ—ಸು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ, ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಸು+ಅರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಸ್ತುರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ. ಅನ್ಯಯಾದಾಜ್‌ಸುಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತುಃ ಎಂದು ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಾಗ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಜಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತುಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಷಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಆದಿಪ್ರ. ಭೃತಿಭೈಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಿಪ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ವಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿ ಇಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಭುವಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಋಷ್ವವೀರಸ್ಯ ಬೃಹತಃ ಪತಿಭೂಃ |
ವಿಶ್ವಮಾಸ್ರಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಿತ್ವಾ ಸತ್ಯಮದ್ಧಾ ನಕಿರನ್ಯತ್ನಾವಾನ್
|| ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಭುವಃ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಋಷ್ವವೀರಸ್ಯ | ಬೃಹತಃ | ಪತಿಃ |
ಭೂಃ |
ವಿಶ್ವಂ | ಅ | ಅಸ್ರಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ಮಹಿತ್ವಾ | ಸತ್ಯಂ | ಅದ್ಧಾ | ನಕಿಃ |
ಅನ್ಯಃ | ತ್ನಾವಾನ್ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಭೂನಾನ್ನೈಕಾಹೇ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ನಿವಿಧಾನೀಯೋತ್ಸೂಕ್ತಾಪ್ತೌರಾ ತ್ವಂ ಭುವಃ
ಪ್ರತಿಮಾನಮಿತ್ಯೇಷಾ ಶಂಸನೀಯಾ | ತಥೈನಾಸೂತ್ರಯತ್ | ಶಸ್ಯಮುಕ್ತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಸನೇನ ತ್ವಂ
ಭುವಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಅ. ೯-೫ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಹೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪ್ರಥಿತಾಯಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾಯಾ ಭೂಮೇಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಭುವಃ | ಪ್ರತಿನಿಧಿರ್ಭವಸಿ | ಯಥಾ ಭೂಲೋಕೋ ಮಹಾನಜಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಃ | ಏನಂ ತ್ವಮಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಋಷ್ಯನೀರಸ್ಯ | ನೀರಯಂತಿ ನಿಕ್ರಾಂತಾ ಭವಂತೀತಿ ನೀರಾ ದೇವಾಃ | ಋಷ್ವಾ ದರ್ಶನೀಯಾ ನೀರಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ಬೃಹಂತಸ್ಯ ಪ್ರವೃದ್ಧಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಸ್ಯ ಪತಿರ್ಭೂಃ | ಪಾಲಯಿತಾಸಿ | ತಥಾಂತರಿಕ್ಷಮಂತರಾ ಕ್ಷಾಂತಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಮಾಕಾಶಂ ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಸಿ ಮಹಿತ್ವಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಸತ್ಯಮಾಪ್ರಾಃ | ನಿಶ್ಚಯೇನ ಆ ಸಮಂತಾದಪೂರಯಃ | ಆತಸ್ತಾನಾನ್ ತ್ವತ್ಪದ್ಮಲೋನ್ಮಃ ಕಪ್ಪಿನ್ನಕಿರಸ್ತಿ ನಾಸ್ತೀತಿ | ಯದೇತತ್ತದದ್ಧಾ ಸತ್ಯಮೇವ || ಭುವಃ | ಭವತೇಲೋಚಿ ಸಿಹ್ಯಡಾಗಮಃ | ಉವಜಾದೇಶಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಉದಾತ್ತಯಜೋ ಹಲ್ವಾನ್ವಾದಿತಿ ನಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಬೃಹತಃ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ನಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭೂಃ | ಛಾಂದಸೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಞ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜುಗೋಗೇಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪ್ರಾಃ | ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ | ಆದಾದಿಕಃ | ಲಜ್ಯಡಾಗಮಃ | ಮಹಿತ್ವಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತ್ವೀಯಾಯಾಡಾದೇಶಃ | ತ್ವಾನ್ವಾ | ವತುಸ್ಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೫-೨.೩೯-೧ | ಇತಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥೇ ವತುಸ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚೇತಿ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಆ ಸರ್ವನಾನ್ಮು ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸಿತ್ತಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರವಿವ ತಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ನಿಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಹೃಥಿವ್ಯಾಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಗೆ | ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಭುವಃ—ಆದರ್ಶನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಋಷ್ಯನೀರಸ್ಯ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ನೀರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು) | ಬೃಹತಃ—ಮಹತ್ತಾದದ್ದು ಆದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ | ಪತಿರ್ಭೂಃ—ಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ವಿಶ್ವಂ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಆಕಾಶವನ್ನೂ | ಮಹಿತ್ವಾ—ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | ಸತ್ಯಂ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ | ಆ ಆಪ್ರಾಃ—ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿ (ಕೊಂಡಿ)ದ್ದೀಯೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ತ್ವಾನ್ವಾ—ನಿನಗೆ ಸಮಾನನಾದ | ಅನ್ಯಃ—ಬೇರೊಬ್ಬನು | ನಕಃ—ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು | ಆದ್ವಾ—ಸತ್ಯವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಿಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಭೂಮಿಗೆ ಆದರ್ಶನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿಯೂ ನೀರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಹತ್ತಾದದ್ದು ಆದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಖಂಡಿತ ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು ಬೇರೊಬ್ಬನಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದು.

English Translation.

You are the measure of the extended earth ; you are the protector of the Swarga frequented by the goas ; verily with your greatness, you fill all the firmament ; for, there is none other like you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭೂನಾಮ್ನಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ನಿವಿದ್ಯಾನೀಯಸೂಕ್ತ (ಅದ್ವಾನ ಮಾಡುವ ಸೂಕ್ತ) ಪಠನಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ತ್ವಂ ಭುವಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಎಂಬ ಈ ಋಷ್ಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಶಸ್ತ್ರಮುಕ್ತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-ಸವೇನ ತ್ವಂ ಭುವಃ ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೯-೫).

ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವು ಆತ್ಮಂತ ವಿಶಾಲವಾದ ಭೂಮಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರತಿಮಾನಂ ಭುವಃ—ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಹೇಗೆ ಅಚಿಂತ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೋ ಅಷ್ಟೇ ಶಕ್ತಿಯು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಋಷ್ಯವೀರಸ್ಯ—ಋಷ್ಯಾಃ ಪರ್ವನೀಯಾಃ ವೀರಾಃ ದೇವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಋಷ್ಯವೀರಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸುಂದರರೂ ಕೂರರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಬೃಹತಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಬೃಹಂತವಾದ ಎಂದರೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಅಂತರಾ ಹ್ವಂತಂ ದ್ವಾನಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಆಕಾಶಂ | ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಅವಕಾಶವೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ನಕಿಃ ಅದ್ವಾ—ಇದೆ, ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ಮಾತು ನಿಶ್ಚಯ. ನಕಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿ ನಾಸ್ತೀತಿ ಯದೇತತ್ ತತ್ ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿವ್ವಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭುವಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಖ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ-ಲೋಪಃ ಪರಸ್ವೈಕದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉನಜಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭುವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಪೃಥಿವೀ+ಜನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಣ್‌ನದ್ಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತ-ಯಣೋಹಲ್ ಪ್ರೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಃ—ಪಠ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಞ್‌ಲಞ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಞ್. ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜ್ಞಿ ಲುಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಞಿಗೆ ಜ್ಞೇಃ ಸಿಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಜಾದೇಶ. ಗಾತಿಸ್ಥಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ಪಾ:—ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪಿಗೆ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಆಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿತ್ಯಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೇವರ್ಣ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಟೆ ಲೋಪ.

ತ್ಯಾವಾನ್—ನತುಪ್ ಪ್ರಕರಣೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್ವ್ಯಾಂ ಭಂದಸಿ ಸಾದ್ಯಕ್ಕೇ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೨೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಿಬ್ಧಕ್ಕೆ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನತುಪ್. ಯುಷ್ಮದ್+ವತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮದಿನ ಮಪ ಯಂತ್ಯಕ್ಕೆ ತ್ವಾದೇಶ. ಆಸರ್ವನಾಮ್ನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನತುಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ತ್ವಾವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿವಶಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ವಾವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುಬಾತ್ತಾಸುಸ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಬಾತ್ತ. ಆಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅನು ವ್ಯಚೋ ನ ಸಿಂಧವೋ ರಜಸೋ ಅನ್ತ-
ಮಾನಶುಃ |

ನೋತ ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ ಮದೇ ಅಸ್ಯ ಯುದ್ಧತಃ ಏಕೋ ಅನ್ಯಚ್ಚಕೃಷೇ ವಿಶ್ವ-
ಮಾನುಷಕ್ || ೧೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಯಸ್ಯ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಅನು | ವ್ಯಚಿಃ | ನ | ಸಿಂಧವಃ | ರಜಸಃ |
ಅಂತಂ | ಅನಶುಃ |

ನ | ಉತ | ಸ್ವವೃಷ್ಟಿಂ | ಮದೇ | ಅಸ್ಯ | ಯುದ್ಧತಃ | ಏಕಃ | ಅನ್ಯತ್ |
ಚಕೃಷೇ | ವಿಶ್ವಂ | ಅನುಷಕ್ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪನಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ನಾನ್ವಾನಶಾತೇ
ಪ್ರಾಪ್ತುಮಸಮರ್ಥೇ ಬಭೂವತುಃ | ತಥಾ ರಜಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯೋಪರಿ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನೇಲಾ
ಆಪೋ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ತೇಜಸೋಽಂತಮವಸಾನಂ ನಾನಶುಃ ನ ಪ್ರಾಪುಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ಸೋ-
ಮಪಾನೇನ ಮದೇ ಹರ್ಷೇ ಸತಿ ಸ್ತವೃಷ್ಟಿಂ ಸ್ವೀಕೃತವೃಷ್ಟಿಂ ವೃತ್ರಾದಿಂ ಯುಧ್ಯತೋ ಯುಧ್ಯಮಾನ್-
ಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯಾಂತಂ ವೃತ್ರಾದಿಯೋ ನ ಪ್ರಾಪುಃ | ಅತೋ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಏಕಸ್ತಮಸ್ಯತ್ಸ-
ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಂ ನಿಶ್ಚಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಜಾತಮಾನುಷಕ್ ಅನುಷಕ್ತಂ ಚಕೃಷೇ | ಸಕಲಮಸಿ ಭೂತಜಾತಂ
ತ್ವದಧೀನಮಭೂದಿತಿ ಭಾವಃ || ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ | ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ | ಸಾ-
೩-೩-೨೯ | ಇತಿ ದ್ಯಾವಾದೇಶ ಆದ್ಯುದಾತ್ತೋ ನಿಷಾತಿತಃ | ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದಃ ಸಿದ್ಧೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ
ಜೀಷಂತೋಽನ್ದೋದಾತ್ತಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಪೃಥಿವೀ-
ರುದ್ರಪೂಷಮಂಧಿಷ್ಟಿತಿ ಸರ್ಯುದಾಸಾನೋತ್ತರಸದೇಃನುದಾತ್ತಾದಾನಿತಿ ನಿಷೇಧಾಭಾವಃ | ವ್ಯಚಃ |
ವ್ಯಚೇಃ ಕುಶಾದಿತ್ವಮನಸಿ | ಕಾ. ೧-೨-೧-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಜಾತ್ವಾಭಾವೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಭಾವಃ |
ಅನಶುಃ | ಅಶೋತೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಹರಸ್ತೃಪದಂ | ಅತ ಆದೇರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಅಶೋತೇಶ್ಚೇತಿ
ನುಡಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ವ್ಯಚಃ—ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವ್ಯಂತ
ರಿಕ್ಷಗಣರಡೂ | ನ ಅನು—ಹೊಂದಲಸಮರ್ಥವಾದವೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ರಜಸಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ (ಮೇಲೆ ಹರಿ
ಯುವ) | ಸಿಂಧವಃ—ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹಗಳು | ಅಂತಂ—(ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದ) ಸೀಮೆಯನ್ನು |
ನ ಅನಶುಃ—ಸೇರಲಿಲ್ಲವೋ, | ಉತ—ಮತ್ತು | ಮದೇ—(ಸೋಮಪಾನದಿಂದ) ಉತ್ತೇಜಿತನಾಗಿ | ಸ್ತ-
ವೃಷ್ಟಿಂ—ತನ್ನ ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆದ ವೃತ್ರನೊಡನೆ | ಯುಧ್ಯತಃ—ಯುಧ್ಯಮಾಡತಕ್ಕ | ಅಸ್ಯ—ಅಂತಹ
ಇಂದ್ರನ (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅವನ ಶತ್ರುಗಳು) | ನ ಪ್ರಾಪುಃ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲವೋ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | (ಇಂದ್ರ—
ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಏಕಃ—ನೀನೊಬ್ಬನೇ | ಅನ್ಯತ್ ನಿಶ್ಚಂ—(ನಿನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಉಳಿದ ಸಕಲ ಭೂತ
ಗಳನ್ನೂ | ಅನುಷಕ್—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ | ಚಕೃಷೇ—(ನಿನ್ನಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ) ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧಿಯೇ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ವ್ಯಾಪನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಣರಡೂ ಹೊಂದಲಸಮ
ರ್ಥವಾದುವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದ ಸೀಮೆಯನ್ನು
ಮುಟ್ಟಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತನಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆದ ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುಧ್ಯಮಾಡ
ತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅವನ ಶತ್ರುಗಳು ಹೊಂದಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
ನಿನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ನೀನು ನಿನ್ನಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧಿಯೇ.

English Translation.

You, Indra, of whom heaven and earth have not attained the amplitude; of whose energy the waters flowing above the heavens have not reached the limit; of whom, when fighting with animation, created by the Soma against the withholder of the rains, his adversaries have not equalled the prowess; you alone have made everything else dependent on you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯೋ ಭೂಲೋಕಾಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ್ಯುಲೋಕಾನ್ ವ್ಯಾಪ್ಯಾವಕೇಷಸ್ತಿ-
ಷ್ಠತಿಯಸ್ಯ ಚ ಬಲಂ ವೃತ್ರಹನನಪ್ರಸಂಗೇ ಕೇನಾಪಿ ಪರಿಮಿತತಯಾ ನ ಜ್ಞಾತಂ ಸ ಇಂದ್ರ ಏವ
ವಿಶ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯ ವಸ್ತುಮಾತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತಾ ಭವತೀತಿ ಭಾವಃ || ಇಂದ್ರನ ಬಲಕರಾಕ್ರಮಗಳು ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ ತುಂಬದೆ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರನ ವೃತ್ರಹನನಾದಿ
ಕಾರ್ಯಗಳ ಮಹಿಮೆಯು ಇಷ್ಟೇ ಸರಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾರನು.
ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಈ ಇಂದ್ರನೇ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವನು.

ವ್ಯಚಿಃ—ವ್ಯಾಪನಂ ವ್ಯಚಿಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ (ಕಾ. ೧-೨-೧-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ
ಅಜ್ಞ ಧಾತುವು ವ್ಯಚಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು ವ್ಯಾಪನೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಸಿಂಧವಃ—ಸ್ಯಂಧನಕೀಲಾ ಆಪಃ ಸದಾ ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ನೀರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವುದು.

ಸೈವೃಷ್ಟಿಂ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವೃತ್ರಾದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅನುಷಕ್—ಅನುಷಕ್ತಂ ನಿಶಟಿಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ಯಾವಾದೇಶವು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗಿ ನಿವಾಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವೀ
ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧಿರಾದಿಭ್ಯಕ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀರ್ಣ್ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತಾ
ದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸನಾದಾಗ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.
ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ನೋತ್ತರಪದೇನುದಾತ್ತಾದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ
ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರೂ—ಅಪೃಥಿವೀ
ರುದ್ರಪೂಷಮಂಥಿಸು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಷೇಧಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಚಿಃ—ವ್ಯಚಿ ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಔಜಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಚಿಃ
ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ (ಕಾ. ೧-೨-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಯುದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯವು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಗೃಹಿಜ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ
ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಶುಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ರ್ಗಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸಾದೇಶ ಲಿಣ್ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಅತ ಆದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಶೋಕೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಭ್ಯಾಸದ ಪರದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ. ಅನಶುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞ ಬ್ಬಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಪರವಿಂದ ಅಂತೋವಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಧ್ಯತಃ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರದಾರೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಏಕರಣ. ಯುಧ್ಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುಡಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುವಾತ್ತ. ಶ್ಯನ್ ನಿಶ್ತಾದು ದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕ್ಕೇಶೇ—ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುಡಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆರ್ಚ್ಛನ್ ತ್ರ ಮರುತಃ ಸಸ್ಮಿನ್ನಾಜೌ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅನುದನ್ನನು ತ್ವಾ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ ಯದ್ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ ವಧೇನ ನಿ ತ್ವಮಿಂದ್ರಪ್ರತ್ಯಾನಂ ಜಘಂಥ
|| ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆರ್ಚ್ಛನ್ | ಆತ್ಮ | ಮರುತಃ | ಸಸ್ಮಿನ್ | ಆಜೌ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ಅನುದನ್ |
ಅನು | ತ್ವಾ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಯತ್ | ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ | ವಧೇನ | ನಿ | ತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಪ್ರತಿ |
ಆನಂ | ಜಘಂಥ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಮರುತೋಽತ್ರಾಸ್ಥಿ ಸಂಗ್ರಾಮ ಆರ್ಚನ್ | ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ
ನೀರಯಸ್ತು | ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦ | ಇತ್ಯನೇನ ವಚನೇನಾಪೂಜಯೇ | ಸಸ್ಥಿ ತಸ್ಥಿ ಯದ್ವಾ ಸರ್ವ-
ಸ್ಥಿನ್ನಾಜಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾ ಮರುತಸ್ತಾ ತ್ವಾಮನ್ವ-
ಮದನ್ | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪಯೇ | ಯದ್ವಾ | ತ್ವದೀಯಮದಾನಂತರಂ ತೇಽಪಿ
ಮದಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಯದ್ಯದಾ ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ | ಭ್ರಂಶಯತಿ ಶತ್ರೂನಿತಿ ಭೃಷ್ಟಿ-
ರಶ್ತಿಃ | ತದ್ವತಾ ವಧೇನ ಹನನಸಾಧನೇನ ವಜ್ರೇಣ | ಅಶ್ವಿಮತ್ಸ್ವಂ ಚ ವಜ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾ-
ಮ್ನಾತಂ | ವಜ್ರೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ಯೂಪಃ ಸೋಽಷ್ಟಾಶ್ವಿಃ ಕರ್ತವ್ಯೋಽಷ್ಟಾಶ್ವಿರ್ವೈ ವಜ್ರಃ | ಐ. ಬ್ರಾ.
೨-೧ | ಇತಿ | ತೇನ ವಜ್ರೇಣ ವೃತ್ರಸ್ಯಾನಂ ಪ್ರತಿ ಆನನಂ ಮುಖಂ ಪ್ರತಿ ಯದ್ವಾ ಶ್ವಾಸಹೇತು
ಘ್ರಾಣಂ ಪ್ರತಿ ನಿ ಜಘಂಥ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಾರ್ಥಾಪೀಃ || ಅರ್ಚ್ವ | ಆರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಭಾವಾದಿಕಃ |
ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಸಸ್ಥಿ | ತದೋಃ ಸಃ ಸೌ | ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೦೬ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಂ
ಸತ್ವಂ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಮಪಿ ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಿತ್ಯತ್ರ ವರ್ಧಲೋಪೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ |
ದೇವಾಸಃ | ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ | ಅನಂ | ಅನನಂ | ವರ್ಣಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ |
ಅನ್ಯತೇಽನೇನೇತ್ಯಾನಂ | ಘ್ರಾಣಂ | ಕರಣೇ ಘ್ರಾಣ | ಕರ್ಷಾತ್ವತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಘಂಥ |
ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ | ಥಲ್ಯುಪದೇಶೇತ್ವತ ಇತಿರ್ಲಿಪ್ತಿಸೇಧಃ | ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ
ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ | ಲಿತ್ವೇರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮೋವಸ್ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು) | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು | ಆತ್ರ—ಈ
(ಯುದ್ಧ) ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಆರ್ಚನ್—ಪೂಜಿಸಿದರು | ಸಸ್ಥಿ ಅಜಾ—ಅ (ಅಥವಾ ಎಲ್ಲ) ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ |
ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಯೇತ್—ಯಾವಾಗ | ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ—ಚೂಪಾಗಿಯೂ | ವಧೇನ—
ವಧಸಾಧನವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರನ | ಅನಂ ಪ್ರತಿ—ಮುಖವನ್ನು ಕುರಿತು
ಅಥವಾ ಶ್ವಾಸಹೇತುವಾದ ನಾಸಿಕದ ಮೇಲೆ | ನಿಜಘಂಥ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಡೆಯೋ (ಅಗ) | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ—
ಅ ಸಕಲ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅನು ಅಮರ್ದೆ—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿ-
ಸಿದರು ಅಥವಾ ಅನುಸರಿಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಯುದ್ಧ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ
ನೀನು ಚೂಪಾಗಿಯೂ, ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರನ ಮುಖಕ್ಕೆ ಹೊಡೆದಾಗ
ಎಲ್ಲ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನಂತೆಯೇ ಹರ್ಷಿತರಾದರು.

English Translation.

The Maruts worshipped you in this battle : all the gods in this engagement imitated you in exultation, when you had struck the face of Vritra with your sharp and fatal bolt.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಆರ್ಚನ್—ಮರುದೈವತಗಳು ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ತ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತುತಿನಚನಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು.

ಅನು ಅಮೃತನ್—ಮರುತ್ತುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟನೇನೆಂದರೆ ತಾವೂ ಹರ್ಷಯುತರಾದರು ಎಂದು ಈ ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು.

ಭೃಷ್ಟಿಮತಾ—ಭ್ರಂಶಯತಿ ಶತ್ರುನ್ ಇತಿ ಭೃಷ್ಟಿಃ ತದ್ವತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಅಲಿಗೆ ಭೃಷ್ಟಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಜ್ರಾಯುಧವು ಅಂತಹ ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಇದನ್ನೇ ವಜ್ರೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ಯೋಸಃ ಸೋಽಷ್ಟಾಶ್ರಿಃ ಕರ್ತವ್ಯೋಽಷ್ಟಾಶ್ರಿವೈ ವಜ್ರಃ (ಐ. ಬ್ರಾ ೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಅನಂ ಪ್ರತಿ—ಅನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನನ (ಮುಖ) ಅಥವಾ ಉಸಿರಾಡಲು ಸಾಧಕವಾದ ನಾಸಿಕ (ಮೂಗು) ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮುಖದ ಮೇಲೋ ಅಥವಾ ಮೂಗಿನ ಮೇಲೋ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆದನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನನ ಶಬ್ದವು ವರ್ಣಲೋಕವಾಗಿ ನೇದದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದರೆ, ಮುಖವೆಂದೂ, ಅನ್ಯತೇ ಅನೇನ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದರೆ ನಾಸಿಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಆರ್ಚನ್—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮೈಲಂಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇಕಾರಲೋಪ. ಕರ್ತರಿಶನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್-ವಿತರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಡಜಾದೀನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಆಟಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಮಿನ್—ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಮಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಸತ್ಯವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರ್ಣಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಃ—ದೇವ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸು. ೭-೧-೨೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. ದೇವಾಸನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ದೇವಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮದನ್—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮದನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಮ್—ಅನನಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ನರ್ಣಲೋಪ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಅನಮ್. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಅಕಲುಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಷಾತ್ಯತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘಂಥ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪಿಗೆ ಪರಸ್ಪ್ರಸದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಲಾದೇಶ. ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದೀಶ. ಕುಹೋತ್ಪುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೌನಿಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ ಉಪದೇಶೇಚ್ಚೇತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡ್ವಿಷೇಧ. ಸಕ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯಯುಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ಜಘಂಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಘಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

—೨೫೫—

ಐವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನ್ಯೂ ಸ್ವೀತೈಕಾದಶಚರ್ಚಿಂ ತೈಕೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ದಶನ್ಯೋಕಾದಶ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ | ಶಿಷ್ಯಾ ನವ ಜಗತ್ಯಃ | ಸವ್ಯ ಋಷಿಃ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ—ನ್ಯೂ ಸ್ವೀಕಾದಶಾಂತ್ಯೇ ತಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ಪರ್ಯಾಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಃ ಶಸ್ತ್ರ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಜಾಸೂತ್ರಯದಾಚಾರ್ಯಃ | ನ್ಯೂ ಸ್ವ ವಾಚಮಪ್ಸು ಧೂತಸ್ಯ ಹರಿವಃ ಪಿಬೇಹೇತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಅಶ್ವ. ೬-೪ ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ನ್ಯೂ ಸ್ವ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವ್ಯನು ಋಷಿಯು, ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ಹತ್ತು ಮತ್ತು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾಂಧದ್ದಾಗಿವೆ. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭದ್ದವಾಗಿವೆ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನ್ಯೂ ಸ್ವೀಕಾದಶಾಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾವಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅತಿರಾತ್ರನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂ ಸ್ವ ವಾಚಮಪ್ಸು ಧೂತಸ್ಯ ಹರಿವಃ ಪಿಬೇಹೇತಿ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು (ಅ. ೬-೪).

ಸೂಕ್ತ ಚಿ

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—ಚಿ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೧೩, ೧೬ ||

ಸೂಕ್ತ ಪಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೧ ||

ಋಷಿ—ಸನ್ಯ ಅಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ |

ಭಂದಃ—೧-೯ ಜಗತೀ | ೧೦, ೧೧ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ನ್ಯೂ॑ ३ ಸು॑ ವಾಚಂ ಪ್ರ॑ ಮಹೇ॑ ಭ॒ರಾಮ॑ಹೇ॒ ಗಿರ॑ ಇಂದ್ರಾ॑ಯ॒ ಸದ॑ನೇ
ವಿ॒ವಸ್ವ॑ತಃ |

ನೂ॑ ಚಿ॒ದ್ಧಿ ರತ್ನಂ॑ ಸ॒ಸತಾ॑ಮಿ॒ವಾವಿ॑ದನ್ ದು॒ಷ್ಟುತಿ॑ದ್ರ॒ವಿಣೋ॑ದೇ॒ಷು
ಶ॒ಸ್ಯತೇ॑ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ನಿ | ಉ॑ಂ ಇತಿ | ಸು॑ | ವಾಚಂ | ಪ್ರ॑ | ಮಹೇ॑ | ಭ॒ರಾಮ॑ಹೇ॒ | ಗಿರಃ॑ | ಇಂದ್ರಾ॑ಯ॒ |
ಸದ॑ನೇ | ವಿ॒ವಸ್ವ॑ತಃ |

ನು॑ | ಚಿ॒ತ್ | ಹಿ॑ | ರತ್ನಂ॑ | ಸ॒ಸತಾಂ॑ ಇವ॑ | ಅವಿ॑ದತ್ | ನ | ದು॒ಷ್ಟುತಿಃ॑ |
ದ್ರ॒ವಿಣಾಂ॑ ದೇ॒ಷು | ಶ॒ಸ್ಯತೇ॑ || ೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹೇ ಮಹತ ಇಂದ್ರಾಯ ಸು ವಾಚಂ ಶೋಭನಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ನಿ ಪ್ರ ಭರಾಮಹೇ | ನಿತರಾಂ
ಪ್ರಯುಂಜ್ಮಹೇ | ಉ ಇತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ | ಯತೋ ವಿವಸ್ವತಃ ಪರಿಚರತೋ ಯೇಜಮಾನಸ್ಯ ಸದನೇ
ಯಜ್ಞಗೃಹ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಃ ಕ್ರಿಯಂತೇ | ಹಿ ಯೆಸ್ಮಾತ್ ಇಂದ್ರೋ ನೂ ಚಿತ್ ಪಪ್ರ-
ನೇವ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಮಸುರಾಣಾಂ ಧನಮವಿದತ್ ವಿಂದತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಸತಾಮಿವ |

ಯಥಾ ಸ್ವಪತಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಧನಂ ಚೋರಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಲಭತೇ ತದ್ವತ್ | ಅತೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧನಂ
ದಾತುಂ ಶಕ್ತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ದ್ರವಿಣೋದೇಷು ಧನಸ್ಯ ದಾತೃಷು ಪುರುಷೇಷು ದುಷ್ಟಪುರುಷಮಿಚೇನಾ
ಸ್ತುರ್ತರ್ನ ಶಸ್ಯತೇ ನಾಭಿಧೀಯತೇ | ಅತಃ ಸುನಾಚಂ ಪ್ರ ಭರಾಮಹ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ ||
ನೈಃ ಸು ಇತ್ಯಸ್ಯೋದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಾಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ತತ್ರೋದಾತ್ತಪರತ್ವಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ಕಂಪ್ಯತೇ | ಇಕಃ ಸುಞ್ | ಸಾ. ೬-೩-೧೩೪ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುಞ್ ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಮಹೇ |
ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಸ್ | ಸಾವೇಕಾಚೇ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಯದ್ವಾ | ಮಹಚ್ಛಿಬ್ಬಸ್ಯಾಚ್ಛಿಬ್ಬಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ನೂ ಚಿತ್ | ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ |
ದೀರ್ಘಃ | ಸಸತಾಮಿವ | ಸಸ ಸ್ವಪ್ನೇ | ಅಸ್ಮಾಚ್ಛತ್ರುತಾದಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಶಕು-
ರನುಮಃ ಇತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಸಾ.
೨-೧-೪-೨ | ಇತಿ ಸಮಾಸಃ | ಅವಿದತ್ | ವಿದ್ವ ಲಾಭೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟೆ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ
ಲುಜ್ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದೀತಿ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿ-
ಷೇಧಃ | ದ್ರವಿಣೋದೇಷು | ದ್ರವಿಣಾನಿ ಧನಾನಿ ದದಾತೀತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ | ದ್ರು ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್
ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್ | ಉ. ೨-೫೦ | ಇತೀನನ್ವತ್ಯಯಾಂತೋ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದಃ | ತಸ್ಮಿ ಕರ್ಮ-
ಣ್ಯುಪಪದ ಅತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕ ಇತಿ ಕಃ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸುಗಾಗಮಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಸ್ಯತೇ | ಶನ್ಸು ಸ್ತುತಾ | ಯಕೃನಿದಿತಾನಿತಿ ನಲೋಪಃ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಮಹೇ—ಅದ್ಭುತ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಸು ನಾಚಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ನಿ ಪ್ರ ಭರಾಮಹೇ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು | ವಿವಸ್ವತಃ—ಪೂಜಕನಾದ ಯಜ
ಮಾನನ | ಸದನೇ—ಯಜ್ಞ ಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಗಿರಃ—(ಇಂದ್ರನಿಗೆ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳು (ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ) | ಹಿ—
ಎತಕ್ಕೊಂದರಿ | (ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು) | ನೂ ಚಿತ್—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿಯೇ | ರತ್ನಂ—(ರಾಕ್ಷಸರ) ರಮಣೀಯ
ವಾದ ಧನವನ್ನು | ಸಪತಾಂ ಇವ—ನಿದ್ರೆಮಾಡುವ ಧನಿಕರ ಧನವನ್ನು (ಕಳ್ಳರು ಜಾಗೃತೆ) ಹೊಂದುವಂತೆ |
ಅವಿದತ್—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಕೊಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ) | ದ್ರವಿಣೋ-
ದೇಷು—ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ | ದುಷ್ಟಪುರುಷಃ—ಅಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ನ ಶಸ್ಯತೇ—
ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದುದು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ತೃಪ್ತಿ
ಪಡಿಸುವೆವು. ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುವು.
ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಜನ ಹೊಂದಿ ಅವನು ಬಹಳ ಜಾಗೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಳ್ಳರು ನಿದ್ರೆಮಾಡುವ ಧನಿಕನ
ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರ ರಮಣೀಯಗಳಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ನಮಗೆ ಹಂಚುವನು. ಧನ
ದಾತರಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲ.

English Translation.

We offer laudatory words to the mighty Indra; we offer filling praise to Indra in the house of the sacrificer engaged in the service. He (Indra) has quickly acquired riches, as a thief hastily carries off the property of the sleeping; Ill-expressed words are not praised among the givers of wealth.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ನಿದ್ರಿತಾಃ ಪುರುಷಾ ಇವ ಯದಾ ಮನುಷ್ಯಾ ಧನಂ ನೋಪೇಕ್ಷಂತೇ ತದಪಿ ತೇಭ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ಕ್ಷುಪ್ರಂ ಧನಂ ದದಾತಿ | ಏತಾದ್ಯಶೇಷು ಧನ- ದೇಷು ವಿಷಯೇಷು ಚ ಸಮೀಚೀನಾ ಸ್ತುತಿಃ ಶಂಸ್ಯಾ ಭವತಿ | ಅತಃ ಕಾರಣಾತ್ಸಮೀಚೀನಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ರಚಯಿತ್ವಾಸ್ಯ ನೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಶಾಲಾಯಾಂ ಮಹತ ಇಂದ್ರಾಯಾರ್ಪಯಾ ಮೇತಿ || ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದ್ರವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಚಿಂತೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ದ್ರವ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗಮನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಬೇಗನೆ ಧನ ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟೀಕೊಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹ ನಾದ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

ನಿ+ಊ+ಸು= ನ್ಯೂಷು—ಇಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ. ಊಕಾರವು ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಕ ವಾದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಭನವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಸು ಶಬ್ದವು ವಾಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆನಿಸಿದೆ.

ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಧನ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಅರ್ಥ.

ಸಸತಾಂ ಇವ—ಷಸ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿದ್ರೆಮಾಡುವವರ ಹಣದಂತೆ ಎಂದರ್ಥಕೊಡುವುದು. ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪಹರಿಸಿ ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಪುರುಷರಿಗೆ ಕೊಡುವನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ವಿಷಯವು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದುಷ್ಟುತಿಃ—ಅಸಮೀಚೀನಾ ಸ್ತುತಿಃ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿತವಲ್ಲದ ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದರ್ಥ.

ದ್ರವಿಣೋದೇಷು—ದ್ರು ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ದ್ರವಿಣ (ಚಂಚಲವಾದ ದ್ರವ್ಯ)ವನ್ನು ಕೊಡುವವರು ದ್ರವಿಣೋದರು. ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಅಸಮೀಚೀನವಾದ ಸ್ತುತಿಯು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಾರದು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನ್ಯೂ ಷು—ನಿ+ಊ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನು ದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಉ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸು ಎಂಬ ಉದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠ

ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಕಃ ಸು ಇೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂ ಇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿವಾ ತವಾದ ಸು ಇೌನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೇ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಮಹ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತ್ರೈತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ಅತಿಗೆ ಛಾಂದಸ ವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಲೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರ.

ನೊ ಚಿತ್—ನು ಚಿತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋ ಚಿ ತು ನು ಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸತಾಮಿವ—ಸಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ. ಸಪ್ತೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಸತಾಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತುರನುನೋನದ್ಯಜಾದೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆನೇಲಿ ಇವಶಬ್ದದಿಂದ ಸಮಾಸ. ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಸತಾಮಿವ ಎಂದೇ ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವಿಡನ್—ವಿದ್ವೃ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ತನಾನಾ ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಇತ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರ್ ಲೋಪ. ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಾನ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಹಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಡಾಗ ಮದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ರವಿಣೋದೇಷು—ದ್ರವಿಣಾನಿ ಧನಾನಿ ದದಾತಿ ಇತಿ ದ್ರವಿಣೋದಾಃ. ದ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಆಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ದ್ರವಿಣ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ದ್ರವಿಣಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆತೋನು- ಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೂರ್ವಪದವಾದ ದ್ರವಿಣ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಹೆಶಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವ ಗುಣ. ದ್ರವಿಣೋದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಸ್ಯತೇ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ವಿಕರಣ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಟಿತೆ ಅತ್ಯನೇಸದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಶಸ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜ್ಜಿ: ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ದುರೋ ಅತ್ವಸ್ಯ ದುರ ಇಂದ್ರ ಗೋರಸಿ ದುರೋ ಯವಸ್ಯ ವಸುನ
ಇನಸ್ಯತಿಃ |

ಶಿಕ್ಷಾನರಃ ಪ್ರದಿವೋ ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ ಸಖಾ ಸಖಿಭ್ಯಸ್ತಮಿದಂ ಗೃಣೀ-
ಮಸಿ || ೨ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ದುರಃ | ಅತ್ವಸ್ಯ | ದುರಃ | ಇಂದ್ರ | ಗೋಃ | ಅಸಿ | ದುರಃ | ಯವಸ್ಯ | ವಸುನಃ |
ಇನಃ | ಪತಿಃ |

ಶಿಕ್ಷಾನರಃ | ಪ್ರದಿವಃ | ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ | ಸಖಾ | ಸಖಿಭ್ಯಃ | ತಂ | ಇದಂ |
ಗೃಣೀಮಸಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮತ್ವಸ್ಯ ದುರೋ ದಾತಾಸಿ | ತಥಾ ಗೋಃ ಪಶ್ವಾದೇರ್ದುರೋ ದಾತಾಸಿ |
ತಥಾ ಯವಸ್ಯ ಯನಾದೇರ್ಧಾನ್ಯಜಾತಸ್ಯ ದುರೋ ದಾತಾಸಿ | ವಸುನೋ ನಿವಾಸಹೇತೋರ್ಧ
ಸ್ಯೇನಃ ಸ್ವಾಮೀ ಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಶಿಕ್ಷಾನರಃ | ಶಿಕ್ಷತಿರ್ಧಾನಕರ್ಮಾ | ಶಿಕ್ಷಾಯಾ
ದಾನಸ್ಯ ನೇತಾಸಿ | ಪ್ರದಿವಃ ಪುರಾಣಃ | ಪ್ರಗತಾ ದಿವೋ ದಿವಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ತಥೋಕ್ತಃ |
ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ | ಕಾಮಾನ್ಯರ್ತಯತಿ ನಾಶಯತೀತಿ ಕಾಮಕರ್ತನಃ | ನ ಕಾಮಕರ್ತನೋಽಕಾಮ-
ಕರ್ತನಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ಹನಿರ್ದತ್ತವತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಕಾಮಾನಭಿಮತೆ-
ಫಲಪ್ರದಾನೇನ ಪೂರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಖಿಭ್ಯಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನೇಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗೈಃ ಸಖಾ ಸಖಿವದತ್ಯಂತಂ
ಪ್ರಿಯಃ | ಏವಂಭೂತೋ ಯ ಇಂದ್ರಶ್ಚಂ ಪ್ರತೀದಂ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋ ಗೃಣೀಮಸಿ ಬ್ರೂಮಹೇ ||

ಮರಃ | ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ | ಮಂದಿವಾಶಿಮುಢಿಚಿತಿಚಂಕ್ಯಂಕೆಭ್ಯ ಉರಜ್ | ಉ. ೧-೩೮ | ಇತಿ
 ನಿಧೀಯಮಾನ ಉರಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಸಿ ಭವತಿ | ಅತಃ ಏವಾಕಾರಲೋಪಃ |
 ಶಿಕ್ಷಾನರಃ | ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ | ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೩ | ಇತ್ಯಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ತತಸ್ಪಾಪ್ | ಸ್ಪಷ್ಟೀಸಮಾಸಃ | ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣೇಮಸಿ | ಗ್ಞಾ ತಬ್ಧೇ |
 ಕ್ರಿಯಾದಿಕಃ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಇದಂತೋ ಮಸಿರಿತಿ ಮಸೇರಿಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ಅತ್ಯಸ್ಯ—ಕುದುರೆಯ | ಮರಃ—ದಾತನಾಗಿಯೂ | ಗೋಃ—
 ಪಶ್ವಾದಿಗಳ | ಮರಃ—ದಾತನಾಗಿಯೂ | ಯವಸ್ಯ—ಜವೆಧಾನ್ಯದ | ಮರಃ—ದಾತನಾಗಿಯೂ | ಅಸಿ—
 ಆಗಿದ್ದೀಯ | ವಸುನಃ—(ನಿವಾಸಹೇತುವಾದ) ಧನಕ್ಕೆ | ಇನಃ—ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ | ಪತಿಃ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ)
 ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ | ಶಿಕ್ಷಾನರಃ—ದಾತರಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೂ, | ಪ್ರದಿವಃ—ಪ್ರಾಚೀನನಾಗಿಯೂ | ಅಕಾ-
 ಮಕರ್ಶನಃ—(ಭಕ್ತರ) ಅಶಾಭಂಗಮಾಡದಿರುವವನಾಗಿಯೂ | ಸಖಿಭ್ಯಃ—ನಮ್ಮ ಸಖಿಗಳಿಂದ ಋತ್ವಿಕ್ಕು
 ಗಳಿಗೆ | ಸಖಾ—ಬೇಕಾದವನಾಗಿಯೂ (ಇರುವ ಯಾವ ಇಂದ್ರನುಂಟೋ) | ತಂ—ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು |
 ಇದಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಗೃಣೇಮಸಿ—ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಕುದುರೆಯನ್ನೂ, ಪಶುವನ್ನೂ, ಜವೆಧಾನ್ಯವನ್ನೂ ನಮಗೆ ದಾನಮಾಡು
 ತ್ತೀಯೆ. ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಧನದ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಸಕಲರ ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ, ದಾತರಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳಾ
 ಗಿಯೂ, ಪ್ರಾಚೀನನಾಗಿಯೂ, ಭಕ್ತರ ಅಶಾಭಂಗಮಾಡದಿರುವವನಾಗಿಯೂ, ನಮ್ಮ ಸಖಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕು
 ಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೋ, ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಹರಿಸುವೆವು.

English Translation.

Indra, you are the giver of horses, of cows, of barley, the lord and pro-
 tector of wealth, the instrument of habitation, the foremost in liberality, the
 most ancient god ; you do not disappoint the desires addressed to you ; you
 are a friend to our friends ; we praise such Indra-

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮರಃ—ದಾನಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥ. ಇದು ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ ಎಂಬ
 ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವದಾತ್ಮತ್ವವನ್ನೂ ಈ ಪದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಯವಸ್ಯ—ಇಲ್ಲಿ ಯವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಯವಧಾನ್ಯವಾಚಿತ್ವವಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಯವವೇ
 ನೊದಲಾದ ಸಕಲ ಧಾನ್ಯಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು ತೋರಿರುವುದು.

ಶಿಕ್ಷಾನರಃ—ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥಾನಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೩-೧೦) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದಂತೆ ಶಿಕ್ಷಾಧಾತುವಿಗೆ ಧಾನಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಶಿಕ್ಷೆ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಿದ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನು ದಾತೃವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಪ್ರದಿವಃ—ಪ್ರಗತಾ ದಿವೋ ದಿವಸಾ ಯೆಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರದಿವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾದಿಯಾದವನು, ಮತ್ತು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವವನು ಕಾಮಕರ್ತನನೆನಿಸುವನು. ಕಾಮಾನ್ ಕರ್ಷಯತಿ ನಾಶಯತಿ ಇತಿ ಕಾಮಕರ್ತನಃ ನ ಕಾಮಕರ್ತನಃ ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ. ಕೇಳಿದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ದಯಪಾಲಿಸುವನು ಎಂಬುದೇ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದುರಃ—ಡುಡಾಇಃ ದಾನೇ ಧಾತು. ಉಣಾದಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಮಂದಿನಾಶಿನುತಿಚೇಸಿ ಚಂಕ್ಯಂಕಿಭ್ಯ ಉರಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಉರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲವಚನದಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದುರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತ.

ಇಂದ್ರ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಾಸಸ್ತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಕ್ಷಾನರಃ—ಶಿಕ್ಷೆ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಗುರೋಶ್ಚ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗೇ ಗುರು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಗುರುವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಟಾವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಕ್ಷಾಯಾಃ ನರಃ ಎಂದು ಪಷ್ಠೀಸಮಾಸ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ—ಕಾಮಾನ್ ಕರ್ತಯತಿ ನಾಶಯತಿ ಇತಿ ಕಾಮಕರ್ತನಃ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್. ಯುವೋರಣಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತೂ ಪಥೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ನ ಕಾಮಕರ್ತನಃ ಅಕಾಮಕರ್ತನಃ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಮಸಿ—ಗೃ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು ಕ್ರಾಡ್ವಿ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾಡಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಏಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದು ಜಾತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣತ್ಯಂ ನಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ

ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಗೃಣೇನುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮದಿಂದ ಗೃಣೇನುಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಜಂತದ ಪರದ ಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶಚೀವ ಇಂದ್ರ ಪುರುಕೃದ್ಧ್ಯಮತ್ತಮ ತವೇದಿದನುಭಿತಶ್ಚೇಕಿತೇ ವಸು |
ಅತಃ ಸಂಗೃಭ್ಯಾಭಿಭೂತ ಆ ಭರ ಮಾ ತ್ವಾಯತೋ ಜರಿತುಃ ಕಾಮ-
ಮೂನಯಾಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶಚೀವಃ | ಇಂದ್ರ | ಪುರುಕೃತ್ | ದ್ವ್ಯಮತ್ತಮ | ತವ | ಇತ್ | ಇದಂ |
ಅಭಿತಃ | ಚೇಕಿತೇ | ವಸು |
ಅತಃ | ಸಂಗೃಭ್ಯ | ಅಭಿಭೂತೇ | ಆ | ಭರ | ಮಾ | ತ್ವಾಯತಃ | ಜರಿತುಃ |
ಕಾಮಂ | ಊನಯಾಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಶಚೀವಃ | ಶಚೀತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶಚೀವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನ್ವಾ ಪುರುಕೃತ್ ಪ್ರಭೂತಸ್ಯ ವೃತ್ತನಧಾದೇಃ ಕರ್ತಃ ದ್ವ್ಯಮತ್ತಮಾತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಿಮನ್ ಅಭಿತಃ ಸರ್ವತ್ರ ವರ್ತಮಾನಂ ವಸು ಧನಂ ಯದಸ್ತಿ ತದಿದಂ ತನೇತ್ ತನ್ವವ ಸ್ವಭೂತಮಿತಿ ಚೇಕಿತೇ ಭೃತಮಸ್ಮಾಭಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಅತಃ ಕಾರಣಾದ್ಧನಂ ಸಂಗೃಭ್ಯ ಸಮ್ಯಕ್ ಗೃಹೀತ್ವಾಭಿಭೂತೇ ತತ್ರೂಣಾಮುಭಿಭವಿತರಾಭರ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಾಹರ | ದೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವಾಯತಸ್ತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತೋ ಜರಿತುಃ ಸ್ತೋತುಃ ಕಾಮಮುಭಿಲಾಸಂ ವೋನಯಾಃ | ಪರಿಹೀನಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀಃ | ಪೂರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಶಚೀವಃ | ಮತುನಸೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವಂ | ಸಾಷ್ಟಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇತೇರೇಷ್ವಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನ ಚಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮನಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯನಿದ್ಯಮಾನವತ್ವಂ | ನಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಇತಿ ನಿವೇಧಾತ್ | ಚೇಕಿತೇ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜಂತಾದ್ವರ್ತಮಾನೇ

ಲಿಟ್ಟಮಂತ್ರೇ | ಸಾ. ೩-೧-೩೫ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದಾಮ್ನೈತ್ಯಯಾಭಾನೇ ಸತಿ ಲಿಪಿ ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದ-
ತೋಲೋಪಯೋಗಾಃ | ಸಂಗೃಭ್ಯ ಅಭರೇತ್ಯುಭಯತ್ರ ಹೃಗ್ರ ಹೋರ್ಭಕ್ತಂದಸಿ ಸಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ
ಭತ್ತಂ | ತ್ವಾಯತಃ | ತ್ವಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ | ಸುಸೆ ಅತ್ತನಃ ಕೃಚ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚೇ-
ತಿ ಮಸರ್ಮಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಛಾಂದಸಮಾತ್ಮಂ | ಕೃಜಂತಾಲ್ಲಟಃ ಶತ್ವ | ತಸ್ಯಾದಿಸದೇಶಾಲ್ಲಸಾ-
ರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣಾನುದಾತ್ತಸ್ಯೈಕಾದೇಶಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಏಕಾದೇಶಸ್ವರೋಽಂತರಂಗಃ ಸಿದ್ಧೋ
ಭವತೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೮-೨-೩೨-೧ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವೇ ಸತಿ ಶತುರನುಮ ಇತ್ಯಜಾದಿ-
ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಾಮಂ | ಕಮು ಕಾಂತಾನಿತ್ಯಸ್ಯಾದ್ಯಾವೇ ಘೌ | ಕರ್ಷಾತ್ವತ ಇತ್ಯಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದಿಷು ಸಾಕಾದಾಭ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಊನಯಾಃ | ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ | ಚುರಾದಿಃ |
ಲುಜು ಲೆತ್ರಿದ್ರೈಸ್ತುಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೩-೧-೪೮ | ಇತಿ ಚ್ಲೇಶ್ವಜಾದೇಶಸ್ಯ ನೋನಯತಿಧ್ವನಯತೀತ್ಯಾದಿನಾ |
ಸಾ. ೩-೧-೫೧ | ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಹ್ಯಂತಕ್ಷಣೇತಿ | ಸಾ. ೭-೨-೫ | ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶಚೀವಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೂ | ಪುರುಕೃತ್—(ವೃತ್ರವಧಾದಿ) ಅದ್ಭುತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ
ವನೂ | ದ್ಯುಮುತ್ತಮ—ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞುಲಿಸುವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಭಿತಃ—
ಸುತ್ತಲೂ (ಇರತಕ್ಕ) | ವಸು—ಧನವು (ಯಾವುದಿದೆಯೋ) | ಇದಂ—ಅದೆಲ್ಲ | ತವೇತ್—ನಿನ್ನದೇನೆ ಎಂದು |
ಚೇಕಿತೇ—ನನುಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ | ಅತಃ—ಅದ್ದರಿಂದ | ಸಂಗೃಹ್ಯ—(ಧನವನ್ನು) ಶೇಖರಿಸಿಕೊಂಡು | ಅಭಿ-
ಭೂತೇ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದ ಇಂದ್ರನೇ | ಆ ಭರ—ನನುಗೆ ತಂದುಕೊಡು | ತ್ವಾಯತಃ—ನಿನ್ನನ್ನೇ
ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದ (ನಂಬಿದ) | ಜರಿತುಃ—ಸ್ತೋತ್ರವಿಗೆ | ಕಾಮಂ—ಆಸೆಯನ್ನು | ಮಾ ಊನಯಾಃ—ಭಂಗ
ಮಾಡಬೇಡ (ಪೂರೈಸು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು. ಅದ್ಭುತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅತ್ಯಂತ
ವಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞುಲಿಸುವವನು. ಈ ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ ಈ ಧನವು ನಿನ್ನದೇ ಎಂದು ನನುಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಅದ್ದ-
ರಿಂದ ಆ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲ ಶೇಖರಿಸಿಕೊಂಡು ನನುಗೆ ತಂದುಕೊಡು. ಶತ್ರುಜೇತ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನೇ
ನಂಬಿ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸಿದ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನ ಆಸೆಯನ್ನು ಭಂಗಮಾಡದೆ ಅದನ್ನು ಪೂರೈಸು.

English Translation.

Wise and resplendent Indra, the achiever of mighty deeds, the riches
that are spread around are known to be yours; having collected them (victor
over your enemies) bring them to us, disappoint not the expectation of the
worshipper who trusts in you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಅತ್ರ ಜಗತಿ ಯದ್ವಿನಂ ದೈತ್ಯತೇ ತತ್ಸರ್ವಂ ತನ್ನೇನಾಸ್ತಿ | ಅತಃ—ಕಾರಣಾದ್ವೇ ಇಂದ್ರ, ತತ್ಸರ್ವಂ ತತ್ತತ್ಸ್ಥಾನಾದಾನೀಯಾಸ್ತುಭ್ಯಂ ದೇಹಿ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಶಾನಾಂ ತವ ಸ್ತೋತ್ಯಾ ಜಾಂ ದೈಭಿಲಾಷಂ ಸರಿಹೀನಂ ಕರ್ತುಂ ನಾರ್ಹಸೀತಿ ಭಾವಃ || ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಧನ ವೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲ ವನ್ನೂ ತಂದು ನಮಗೆ ಕೊಡು. ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ನಮ್ಮಂತವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನತೆಯನ್ನು ತಾಳಬೇಡ.

ಶಚೀವಃ—ಇಲ್ಲಿ ಶಚೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ವಿಶೇಷ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ- ೨-೨೩)

ಪುರುಕೃತ್—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅಂದರೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಮಾಡಲಸಾಧ್ಯವಾದ ವೃತ್ತವಧರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಎಂಬುದು ಈ ಪದದ ವಿಶ್ವತಾರ್ಥ.

ಚೇರಿತೇ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿರುವ ಈ ರೂಪವು ಬಹಳವಾಗಿ ನಮ್ಮಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಆ ಭರ—ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಸ್ತುಭ್ಯಂ ಭರ ಅಂದರೆ ನಮಗೆ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದಯೆ ಪಾಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವಿದೆ.

ತ್ವಾಯತಃ—ತ್ವಾಮಾತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಃ—ನಿನ್ನನ್ನೇ ಅಂದರೆ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನನಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಚೀವಃ—ಶಚೀ ಆಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಚೀವಃ. ಮತುವಸೋ ರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಭೋಭಗೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ವ. (ಇಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ಲೋಪಃ-ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕೇವಲವಿರುನಾಗ ಖಿರವಸಾನಯೋರ್ವಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಅರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿರುವ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಇಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಆಮಂತ್ರಿತಗಳಿಗೆ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಹೇಳುವಾಗ ಪದಾತ್ ಪರಕತ್ವವನ್ನು (ಒಂದು ಪದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರಬೇಕು) ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಚೀವಃ ಎಂಬುದು ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದಿರುವುದ ರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಂತ್ರಿತೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಚೀವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ವ್ಯವನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಬಂದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧವಿಲ್ಲ.

ಚೇರಿತೇ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು ಭಾವದಿ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜಂತದ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ

ಲಿಟ್. ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಾಸ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮು-
ಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುಂತ್ರೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧನಾದಿರುವುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿಟಿಗೆ ಅರ್ಧ-
ಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಸ್ಯ ಹಲಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ. ಲಿಣ್ಣಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಯಜಾಿಗೆ
ಸ್ಯಾ ನಿವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣೋಯಜ್‌ಲುಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೮-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ
ಗುಣ. ಲಿಟಸ್ತರ್ಯುಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಕ್ ಆದೇಶ. ಚೇಕಿತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬುರುತ್ತದೆ.

ಸಂಗೃಭ್ಯ | ಅಭರ | ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು ಲ್ಯಪ್. ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್
ಮಧ್ಯಮವುರುಷವಕವಚನರೂಪ. ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾ-
ರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ.

ತ್ವಾಯತಃ—ತ್ವಾಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ತ್ವಾಯತ್. ಆತ್ಮಸಂಬಂಧಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಸಪ್ತನಃ
ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್. ಯುಷ್ಮದ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದೇ-
ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಆದೇಶ. ಶೇಷೇ
ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹರ್ಯಂತದ ಶೇಷಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಅಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರು-
ತ್ತದೆ. ತ್ವಯ ಎಂಬುದು ಸನಾಪ್ಯಂತಾಧಾತೇನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ
ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ತ್ವಾಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದುಪದೇಶ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ-
ಕೃಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರೊಡನೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ
ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶಸ್ವ-
ರೋಂತರಂಗಃ ಸಿದ್ಧೋ ಭವತೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಕಾಂಡ
ದಲ್ಲಿ ಅದು ಪರಿತವಾದರೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವೀವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಾಯತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಉದಾತ್ತಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುನೋನೈದ್ಯಜಾದೀ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾಮನು—ಕಮು ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೃಜ್ ಜೌತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಉಪ-
ಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಷಾತ್ವೇತಃ ಸೂತ್ರ-
ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊನಯೀಃ—ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ ಧಾತು ಚುರಾದಿ. ಲುಣ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿ
ರುವಾಗ ಚಿತ್ರದ್ವೈಸುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿಜೆಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಚಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತ-
ವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೋನಯತಿಧ್ವನಯತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.
ಜ್ಞೇಃ ಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ.
ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಪ್ಯಕ್ತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಟಿಕಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಿಚಿಗೆ

ತೃಕಾರಲೋಕಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಮತಿಂ | ಮಂತನ್ಯಾ
ಮತಿರೈಶ್ವರ್ಯಂ | ನ ಮತಿರಮತಿಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ನ ಲೋಕಾನ್ಯಯೇತಿ
ಷಷ್ಠೀಪ್ರತಿವೇಧಃ | ಅತ್ತಿನಾ | ಅಶ್ವೋತಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯಶ್ಚ ಧನಂ | ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಏಭಿಃ ದ್ಯುಭಿಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ) ಈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಪುರೋ
ಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | ಏಭಿಃ ಇಂದುಭಿಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ (ತೃಪ್ತನಾಗಿ) | ಅಮತಿಂ—(ನಮ್ಮ)
ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು | ಗೋಭಿಃ—ಪಶುಗಳನ್ನು ಕೊಡೋಣದಿಂದಲೂ | ಅತ್ತಿನಾ—ಅಶ್ವರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು
ಕೊಡೋಣದಿಂದಲೂ | ನಿರುಂಧಾನಃ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತ | ಸುಮನಾಃ—ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ
(ಆಗು) | (ವಯಂ—ನಾವು) | ಇಂದುಭಿಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ) ಸೋಮರಸ (ಪಾನ) ದಿಂದ ತೃಪ್ತ
ನಾದ | ಇಂದ್ರೇಣ—ಇಂದ್ರನಿಂದ | ದಸ್ಯುಂ—ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು | ದರಯಂತಃ—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತ |
ಯುತದ್ವೇಷಃ—ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ | ಇಷಾ—(ಇಂದ್ರದತ್ತವಾದ) ಅನ್ನದಿಂದ | ಸಂ ರಭೇಮಹಿ—
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಸುಖಪಡುವೆವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಈ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ
ತೃಪ್ತನಾಗಿ, ನಮಗೆ ಪಶು, ಅಶ್ವ ಮುಂತಾದ ಧನದಾನಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ
ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗು. ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾ
ಯದಿಂದ ನಾವು ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಇಂದ್ರದತ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು
ನಾವೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಭವಿಸುವೆವು.

English Translation.

Propitiated by these offerings, by these libations, drive away poverty
with gifts of wealth consisting of cattle and horses and be delighted; Indra,
may we, subduing our enemy, and relieved from foes by our libations enjoy
together abundant food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ದೀಪ್ತಿಮತೋ ಯೋನ್ನೋವಗಾನ್ ವಯಮರ್ಪಯಾಮಸ್ತಾನ್ ಪೀ-
ತ್ವೇಂದ್ರಃ ಪ್ರಸನ್ನೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಅಸಿ ಚಾಸ್ಮಾಕಂ ಶತ್ರುಹನನಾಯ ಸಾಹಾಯ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯತಿ ತೇನ
ವಯಂ ನಿಶ್ಚಿತ್ರವಃ ಕೃತಾ ಅನ್ನಸಂಪನ್ನಾ ಭವೇಮೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏಭಿರಿತ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿರುಕ್ತಿರಾದರಾರ್ಥೇತ್ಯನು-
ಸಂಧೇಯಂ || ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ನಮಗೆ
ಶತ್ರುಸಂಹಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಬಾಧೆಯು ತಪ್ಪುವುದಲ್ಲದೆ ಆಹಾರಾದಿಗಳೂ

ನಮಗೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ದೊರೆಯುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಏಳು ಎಂಬ ಪದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದರಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು.

ದ್ಯುಭಿಃ—ದೀಪ್ತೈಃ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಭಿಃ—ಪ್ರಕಾಶಕರಗಳಾದ ಪುರೋಡಾಶವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥವು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬರುವುದಾಗಿದೆ.

ಅಮುತಿಂ—ಮಂತವ್ಯಾ ಮುತಿಃ ಐಶ್ವರ್ಯಂ ನ ಮುತಿಃ ಅಮುತಿಃ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಪದವು ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಇಂದುಭಿಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಕವಸ್ತುಗಳೆನಿಸಿದ ಸೋಮಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಯುತದ್ವೇಷಸಃ—ದ್ವೇಷಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವರು ಅಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವೋಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಅಶ್ವಿ ಧನಂ—ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ, ಕುದುರೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಮನಾಃ—ಶೋಭನಂ ನಃ ನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮನಾಃ | ಸೋಮಂ ನಸೀ ಅಲೋಮಸೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸಂತ ಬಂದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿರುಂಧಾನಃ—ರುಧಿರ್ ಅವರಣೇ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್ ಸ್ವರಿತಜ್ಞಾತಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದದ ಶಾನಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿರುಂಧಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪ ಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮುತಿಮ್—ಮಂತವ್ಯಾ ಮುತಿಃ ಐಶ್ವರ್ಯಮ್. ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಿನ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನು-ದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನ ಮುತಿಃ ಅಮುತಿಃ ತುತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮುತಿಂ ನಿರುಂಧಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಷ್ಠಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಲೋಕಾವ್ಯಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಸಷ್ಠೀನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅಶ್ವಿ. ಧನಮ್. ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತೆ ಇನಿತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ರೂಪ.

ದರಯಂತೆ—ದ್ವ್ಯ ಭಯೇ ಧಾತು. ಚಿಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿಂತನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಂತಿಗೆ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣಾಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ದರಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಂತ ಸ್ವರದಿಂದ ರೇಫೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಋನಾಗಮ ಬರುವುದರಿಂದ ದರಯಂತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಭೇಮಹಿ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃ ಸೀಯುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿಜಿಗೆ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಕರ್ತರಿತಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಲಿಜಃ ಸಲೋನಂತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ರಭೇಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಃ ||

ಸಮಿಂದು ರಾಯಾ ಸಮಿಷಾ ರಭೇಮಹಿ ಸಂ ನಾಜೇಭಿಃ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೈ-
ರಭಿದ್ಯುಭಿಃ |

ಸಂ ದೇವ್ಯಾ ಪ್ರಮತ್ಯಾ ವೀರಶುಷ್ಮಯಾ ಗೋಅಗ್ರಯಾಶ್ವಾವತ್ಯಾ
ರಭೇಮಹಿ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ | ಇಂದ್ರ | ರಾಯಾ | ಸಂ | ಇಷಾ | ರಭೇಮಹಿ | ಸಂ | ನಾಜೇಭಿಃ |

ಪುರುಚಂದ್ರೈಃ | ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ |

ಸಂ | ದೇವ್ಯಾ | ಪ್ರಮತ್ಯಾ | ವೀರಶುಷ್ಮಯಾ | ಗೋಅಗ್ರಯಾ | ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ |

ರಭೇಮಹಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ರಾಯಾ ಧನೇನ ವಯಂ ಸಂ ರಭೇಮಹಿ | ಸಂಗಚ್ಛೇಮಹಿ || ತಥೇಷಾನ್ನೇನ
ಸಂ ರಭೇಮಹಿ | ತಥಾ ನಾಜೇಭಿರ್ಬಲೈಃ ಸಂ ರಭೇಮಹಿ | ಕೀದೃಶೈರ್ವಾಜೈಃ | ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೈಃ
ಪುರುಷಾಂ ಬಹುನಾಮಾಹ್ಲಾದಕೈಃ ಅಭಿದ್ಯುಭಿರಭಿತೋ ದೀಪ್ಯಮಾನ್ಯೈಃ | ಕಿಂಚಿ ದೇವ್ಯಾ ದ್ಯೋತ-

ಮಾನಯಾ ಪ್ರಮತ್ಯಾ ತ್ವದೀಯಯಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯೈಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಂ ರಭೇಮಹಿ | ಕೀದೃಶ್ಯಾ | ನೀರಶುಷ್ಕಯಾ |
ನೀರಂ ನಿಶೇಷೇಣ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪ್ಲೇಸಣಸಮರ್ಥಂ ಶುಷ್ಕಂ ಬಲಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ತಥೋಕ್ತಾ | ಗೋ-
ಅಗ್ರಯಾ | ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಭೋದಾನಾರ್ಥಮಗ್ರೇ ಪ್ರಮುಖತ ಏವ ಗಾವೋ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ತಥೋಕ್ತಾ |
ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾಶ್ವೈರುಪೇತಯಾ || ರಾಯಾ | ಉಡಿಡಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರು-
ಶ್ಚಂದ್ರೈಃ | ಹೃಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರಪದೇ ಮಂತ್ರ ಇತಿ ಸುಖ | ಶ್ವತ್ವೇನ ಶಕಾರಃ | ಸಮಾಸಸ್ವರಃ |
ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ | ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌರ್ದೀಪ್ತಿಯೇಷಾಂ | ಅತ್ರ ದಿವ್ಯಶಬ್ದೋ ದೀಪ್ತಿಂ ಲಕ್ಷಯತಿ | ಅನ್ಯಯ-
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದೇವ್ಯಾ | ಉದಾತ್ತಯೇಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರಮತ್ಯಾ |
ತಾದೌ ನಿತೀತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉತ್ತರಯೋರ್ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ | ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೨ | ಇತಿ ಗೋಅಗ್ರಯೇತ್ಯತ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅಶ್ವಾ-
ವತ್ಯಾ | ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯೇತಿ ಮತುಪಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ರಾಯಾ—ಧನದೊಂದಿಗೆ | (ವಯಂ—ನಾವು) | ಸಂ ರಭೇಮಹಿ—ಸ್ವಾಮ್ಯ
ವನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ | ಇಷಾ—ಅನ್ನದೊಡನೆ | ಸಂ (ರಭೇಮಹಿ)—ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ | ಪುರು-
ಶ್ಚಂದ್ರೈಃ—ಬಹಳ ಜನರಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದವೂ | ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ |
ನಾಜೇಭಿಃ—ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ | ಸಂ (ರಭೇಮಹಿ)—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ | ದೇವ್ಯಾ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವುದೂ | ನೀರ-
ಶುಷ್ಕಯಾ—ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಗೋಅಗ್ರಯಾ—(ದಾನಕ್ಕಾಗಿ) ಮುಂದೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ
ಗೋವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ | ಪ್ರಮತ್ಯಾ—ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿ
ಯೊಡನೆ | ಸಂ ರಭೇಮಹಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ (ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು
ಹೊಂದೋಣ) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಧನವನ್ನೂ, ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ
ಸ್ವಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬಹು ಜನರಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವೂ, ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆ
ಯುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವುದೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳದ್ದೂ, ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದೆ
ಗೋವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ
ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Indra, may we become possessed of riches and of food ; and with ener-
gies agreeable to many, and shinning around, may we prosper through your
divine power, the source of prowess, of cattle and of horses.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೈಃ—ಚದಿ ಅಹ್ಲಾದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುಜನ್ಯನಾದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಅಹ್ಲಾದಕ ವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಪುರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳನಾದ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅತಿ ಶಯವಾಗಿ ಅಹ್ಲಾದಕವೆನಿಸಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಎಂಬುದು ಈ ಪದದ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥ.

ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ—ಇಲ್ಲಿರುವ ದಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ. ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ವೀರಶುಷ್ಮಯಾ—ಇದು ಪ್ರಮತ್ಯಾ (ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಬುದ್ಧಿ) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವೀರಂ ವಿಶೇಷೇಣ ಶತ್ರುಣಾಂ ಕ್ಷೇಪೇಣಸಮರ್ಥಂ ಶುಷ್ಮಂ ಬಲಂ ಯಸ್ಯಾಸ್ಸ ಎಂದು ವಿನರಣೆಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನ ಬುದ್ಧಿಯು ಶತ್ರುಗಳ ಮಿತಿಮೀರಿದ ಬಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಗೊಳಿಸಬಲ್ಲುದು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿಶದ ಪಡಿಸಿರುವರು.

ಗೋಅಗ್ರಯಾ—ತನ್ನನ್ನು ಹವಿದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಮೊದಲು ಗೋವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಔದಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಮತಿ (ಬುದ್ಧಿ).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಾಯಾ—ರೈ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಚೋಯೇನಾಯಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಊಡಿ-ಹಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರೈಃ—ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರಪದೇ ಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ. ಚಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತೋಃಶ್ಚ ನಾಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಪುರೂಣಾಂ ಚಂದ್ರಾಃ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಾಃ ತೈಃ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ—ಅಭಿಗತಾ ದ್ಯೌರ್ದೀಪ್ತಿಃ ಯೇಷಾಂ ಅಭಿದಿವಃ ತೈಃ ಅಭಿದ್ಯುಭಿಃ. ಇಲ್ಲಿ ದಿನ್ ಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವ್ಯಾ—ದೇವೀ ಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ. ಉದಾತ್ತಯೋಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಮತ್ಯಾ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನು-ದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತಾದಾಚನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ವಾದ ತಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೀರಶುಷ್ಮಯಾ—ವೀರಂ ಶುಷ್ಮಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ. ವೀರಶುಷ್ಮಾ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ ಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಅಗ್ರಯಾ—ಗಾವಃ ಅಗ್ರೇ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಗೋಅಗ್ರಾ ತಯಾ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸವಾಸವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರ. ಸರ್ವತ್ರೇನಿಭಾಷಾ ಗೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವಾವತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಾಃ ಆಸ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ಇತಿ ಅಶ್ವಾವತೀ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್. ಆಕಾರ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಪ್. ಮಂತ್ರೇಸೋಮಾಶ್ವೇಂದ್ರಿಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದ ಅಶ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಶ್ವಾವತೀ ಎಂದು ಕೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ತ್ವಾ ಮದಾ ಅನುದನ್ತಾನಿ ವೃಷ್ಟಾ ತೇ ಸೋಮಾಸೋ ವೃತ್ರ
ಹತ್ಯೇಷು ಸತ್ಯತೇ |
ಯತ್ಕಾರವೇ ದಶ ವೃತ್ರಾಣ್ಯಪ್ರತಿ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ನಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಬ
ರ್ಹಯಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ತ್ವಾ | ಮದಾಃ | ಅನುದನ್ | ತಾನಿ | ವೃಷ್ಟಾ | ತೇ | ಸೋಮಾಸಃ |
ವೃತ್ರಹತ್ಯೇಷು | ಸತ್ಯತೇ |
ಯತ್ | ಕಾರವೇ | ದಶ | ವೃತ್ರಾಣಿ | ಅಪ್ರತಿ | ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ | ನಿ | ಸಹಸ್ರಾಣಿ |
ಬರ್ಹಯಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸತ್ಯತೇ ಸತಾಂ ಪಾಲಯಿತಂಧ್ರ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇಷು ವೃತ್ರಹನನೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ಸತ್ಯ ತೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾ ಮದಾ ಮಾದಕಾ ಮರುತಸ್ತಾ ತ್ವಾಮಮದನ್ | ಅಮದರ್ಯ | ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪರ್ಯ | ತಾನಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಿ ವೃಷ್ಟಾ ವೃಷ್ಟಃ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಸ್ಯ ತವ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಚರುತು.

ರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹವೀಂಸಿ ತ್ವಾನುಮರ್ಧೇ | ತೇ ಸೋಮಾಸಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಸೋಮಾಶ್ಚ ತ್ವಾಮಮ-
ದನ್ | ಯದ್ಯದಾ ಕಾರನೇ ಸ್ತುತಿಕರ್ತ್ರೇ ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ ಯಜ್ಞವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ದಶ ಸಹ-
ಸ್ರಾಣ್ಯಪರಿನಿತಾನಿ ವೃತ್ರಾಣ್ಯಾವರಕಾಣ್ಯಪದ್ರವಜಾತಾನ್ಯಪ್ರತಿ ಶತ್ರುಭಿರಪ್ರತಿಗತಸ್ತ್ವಂ ನಿಬರ್ಹಯಃ
ಸ್ಯವಧೀಃ | ತದಾನೀಮಿತಿ ಪೂರ್ದೇಣ ಸಂಬಂಧಃ || ವೃಷ್ಣಾ || ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ |
ಬರ್ಹಯಃ | ಬರ್ಹಯತಿರ್ಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ | ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ |
ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಚೇಚ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸತ್ವತೇ—ಸತ್ಪುರುಷರ ಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ವೃತ್ರಹತ್ಯೇಷು—ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಸಂದ-
ರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ | ತೇ—ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತಗಳಾದ | ಮಹಾಃ—ನೂದಕ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ (ಸುಹೃತ್ತುಗಳಾದ) ಮರುತ್ಯ-
ಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಮರ್ಧೇ—ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದರು | ಯಶ್—ಯಾವಾಗ | ಕಾರನೇ—ಸ್ತುತಿ-
ಕರ್ತನೂ | ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ—ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವನೂ (ಸಂಪಾದಕನೂ) ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ದಶ ಸಹಸ್ರಾಣಿ—
ಹತ್ತು ಸಹಸ್ರ (ಅಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ) | ವೃತ್ರಾಣಿ—ವಿಘ್ನಕರಗಳಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು | ಅಪ್ರತಿ—ಶತ್ರುಗಳ
ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗಿದ ನೀನು | ನಿ ಬರ್ಹಯಃ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದೆಯೋ (ಆಗ) | ತಾನಿ-
ವೃಷ್ಣಾ (ವೃತ್ರವಧ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ) ಆ ಚರುವುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ | ತೇ ಸೋ-
ಮಾಸಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಆ ಸೋಮರಸಗಳೂ | (ತ್ವಾಂ ಅಮರ್ಧೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಿದವು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸತ್ಪುರುಷರಪಾಲಕನು. ಸತ್ಪುರುಷರ ಹಂಸಕನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುತ್ಯಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಿದರು. ಯಾವಾಗ ನೀನು
ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ, ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಅಸಂಖ್ಯಾಕಗ-
ಳಾದ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡದೇ ನಾಶಮಾಡಿದೆಯೋ ಆಗ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಚರುವು-
ರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಆ ಸೋಮರಸಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಿದವು.

English Translation.

O protector of the pious, they, who were your allies (the Maruts) glad-
dened you while you were engaged in slaying Vritra; those oblations and liba-
tions gladdened you, when you, unimpeded by foes destroyed the ten thousand
obstacles opposed to him who praised you and offered you oblations.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಯದಾ ಯದೇಂದ್ರಃ ಸ್ತೋತಾಸಕಾನಾಂ ಶತ್ರುನ್ ಹಂತಿ ತದಾ ತದಾ ತೈರುಪಾಸಕೈಃ ಸಮ-
ರ್ಪಿತಾನ್ ಸೋಮಾನ್ ಚರುವುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಚ ಅನ್ನಾನಿ ಭಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ಹೃಷ್ಟಃ ಸನ್ನೇವ ಹಂತಿ |

ತೆಸ್ಮಾದಧುನಾಸ್ಯಾಗತ್ಯಾಸ್ಮಾಕಂ ಸೋಮಾದೀನಿ ಭಕ್ಷಯಿತುಮರ್ಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರನು ಸೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಉಪಾಸಕರಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸ, ಚರುವುರೋಡಾಶಾದಿಗಳು, ಅನ್ನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ತೃಪ್ತನಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ವೃತ್ರ ಹತ್ಯೇಷು—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ಕಾರ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮದಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ವೃಷ್ಟ್ಯಾ—ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವವನು ಇಂದ್ರ. ಅವನಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಚರು ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಬರ್ಹಿಷ್ಮತೇ—ಬರ್ಹಯತಿಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೨-೧೯) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಸೂತ್ರದಂತೆ ಬರ್ಹಿಶ್ಯಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನಿಗೆ ಬಹ್ಮಿಷ್ಮಾನ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಪ್ರತಿ—ಶತ್ರುಭಿರಪ್ರತಿಗತ್ಸ್ವಂ—ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಎಂದೂ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟದವನು ನೀನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎದುರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಾ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಾಮ್ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮದನ್—ಮದೀ ಹರ್ವೇ. ಧಾತು. ಷಜಫವು ಧಾತ್ವರ್ಥಾಂತರ್ಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟ್ಯಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಜತ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಝಲಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಚ್ಯಾಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ವೃತ್ರಹತ್ಯೇಷು—ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹತ್ಯಾನ್. ವೃತ್ರಹತ್ಯಾನ್ ತೇಷು. ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಹನ-ಸ್ತಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಸದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃವ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಕೃವ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸೆದಾತ್-ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬರ್ಹಯಃ—ಬರ್ಹಯತಿಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರ್ಹಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ

ಛಂದಸ್ಕಮಾಜ್ಯೋಗೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ಪಿತೃದುಂದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಗ ಚಿಚಿನ ಸ್ವರವೇ ಸಿತಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ರಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿವಾತ್ಯರ್ಯ-
ಭ್ಯದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುಧಾ ಯುಧಮುಪ ಘೇದೇಷಿ ಧೃಷ್ಟ್ಯಯಾ ಪುರಾ ಪುರಂ ಸಮಿದು
ಹಂಸ್ಯೋಜಸಾ |

ನನ್ಮಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾಮು
ಮಾಯಿನಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಧಾ | ಯುಧಂ | ಉಪ | ಘ | ಇತ್ | ಏಷಿ | ಧೃಷ್ಟ್ಯಯಾ | ಪುರಾ | ಪುರಂ |
ಸಂ | ಇದಂ | ಹಂಸಿ | ಓಜಸಾ |

ನನ್ಮಾ | ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಸಖ್ಯಾ | ಪರಾವತಿ | ನಿಬರ್ಹಯಃ | ನಮುಚಿಂ |
ನಾಮು | ಮಾಯಿನಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಧೃಷ್ಟ್ಯಯಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಧರ್ಷಕಸ್ತ್ವಂ ಯುಧಾ ಯುಧೇನ ಸಂಬದ್ಧಂ ಯುಧಂ
ಯುಧಮುಪ ಘೇದೇಷಿ ಉಪೈವ ಗಚ್ಛಸಿ | ಸರ್ವದಾ ಯುಧಶೀಲೋ ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಘ ಇತಿ ಪಾಠ-
ಪೂರಣಃ | ಶತ್ರುಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಪುರಾ ಪುರೇಣ ನಗರೇಣ ಸಹೇದಂ ಪುರೋವರ್ತಿ ಪುರಂ ಶತ್ರು-
ನಗರನೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಸಂ ಹಂಸಿ | ಸಮ್ಯಗ್ವಿನಾಶಯಸಿ | ಶತ್ರುಣಾಂ ಪುರಾಣ್ಯಭೈತ್ತೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ
ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ನನ್ಮಾ ಶತ್ರುಷು ನಮನಶೀಲೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಹಾಯಭೂತೇನ ವಜ್ರೇಣ ಪರಾವತಿ ದೂರ-
ದೇಶೇ ನಮುಚಿಂ ನಾಮಾನಯಾ ಸಂಜ್ಞಯಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಮಾಯಿನಂ ಮಾಯಾವಿನಮಸುರಂ ಯದ್ಯ-

ಸ್ಮಾನ್ನಿಬರ್ಹಯಃ ನಿತರಾಮಹಿಂಸೀಃ | ಅತಸ್ತಮೇವಂ ಸ್ತೂಯಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯುಧಾ |
ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಏಷಿ | ಇಣ್ ಗತಾ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೋಲುಕ್ | ಧೃಷ್ಟಯಾ | ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ | ತ್ರಸಿಗೃಧಿ-
ಧೃಷಿಕ್ಷಿಪೇಃ ಕ್ನುರಿತಿ ಕ್ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರ್ಯಾ-
ಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪುರಾ | ಸ್ಪೃ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ | ಪೂರಯತಿ
ರಾಜ್ಞಾಮುಭಿನುತಾನೀತಿ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯುತ್ಪಂ | ಸಾನೇಕಾಚಿ
ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಹಂಸಿ | ಹಂತೇರ್ಲಟಿ ಸಿಹ್ಯದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೋಲುಕಿ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ |
ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪ | ಇತ್ಯನುಸ್ವಾರಃ | ನಮ್ಯಾ | ಣಮು ಪ್ರಹ್ವತ್ವೇ | ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ವತ್ಯಯಃ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀಯಾಯಾ ಡ್ಯಾದೇಶಃ | ಟಿಲೋಪಃ | ಸಖ್ಯಾ | ಶೇಷೋ ಘ್ಯಸಖಿ |
ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭ | ಇತಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾಪ್ರತಿಷೇಧಾನ್ನಾಭಾವಾಭಾವೇ ಯಣಾದೇಶಃ | ನಮುಚಿಂ | ಇಂದ್ರೇಣ
ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚತೀತಿ ನಮುಚಿಃ | ಔಣಾದಿಕಃ | ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಃ ನಭ್ರಾಣ್ಣಸಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ
ನೇಷಃ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ನೇಷಾ ನ ಗತೀರ್ನ ಚಿ ಕಾರಕಮಿತಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಾಭಾವೇತ್ಯಯೇ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಮಾಯಿನಂ | ಮಾಯಾಶಬ್ದಸ್ಯ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್ಮಮತ್ವರ್ಥೀಯ
ಇನಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಧೃಷ್ಟಯಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಸದೆಬಡಿಯುವ ನೀನು | ಯುಧಾ—ಯುದ್ಧ-
ದಿಂದ | ಯುಧಂ—ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ | ಉಪ ಘೇದೇಷಿ—ಸಮಾಪಿಸಿ ಬರುತ್ತೀಯೆ (ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧಶೀಲ
ನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀಯೆ) | ಪುರಾ—(ಶತ್ರುಗಳ) ನಗರಗಳೊಡನೆ | ಇದಂ ಪುರಂ—ಈ (ಮುಂದುಗಡೆ ಇರುವ)
ಪಟ್ಟಣವನ್ನು | ಓಜಸಾ—ನಿನ್ನ ಬಲದಿಂದ | ಸಂ ಹಂಸಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀಯೆ | ಇಂದ್ರ—
ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು) | ನಮ್ಯಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಬಗ್ಗಿಸುವುದೂ | ಸಖ್ಯಾ—(ಯಾವಾಗಲೂ ನಿನಗೆ)
ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಪರಾವತಿ—ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ | ನಮುಚಿಂ ನಾಮ—
ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ | ಮಾಯಿನಂ—ಮೋಸಗಾರನಾದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಯೇತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ |
ನಿಬರ್ಹಯಃ—ನಿಶ್ಶೇಷವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದೆಯೋ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೀನು ಸ್ತುತೃನಾಗಿರುವೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು, ಯುದ್ಧದಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿ
ಯಿಂದ ಒಂದಾದಮೇಲೊಂದಾಗಿ ಅನೇಕ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಮ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೂ ನಿನಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ದೂರ
ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಮೋಸಗಾರನಾದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಸ್ತುತೃನಾದೆ.

English Translation.

Humiliator of adversaries, you go from battle to battle, and destroy,
by your might city after city; with you foe-prostrating associate (the thunder-
bolt) you Indra, did slay afar off the deceiver named Namuchi.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಮುಚಿಂ—ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚಿತೀತಿ ನಮುಚಿಃ ತಂ | ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ನಮುಚಿಯೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನು. ಇವನು ಮಹಾಬಲವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಗಂ ಹತ್ವಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಭಾವ್ಯ | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ |
ತಗ್ ಶಚ್ಯಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | ತಾ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿತುನತರೋಽಭವತ್ |
ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಸಂಧಾಗ್ಂ ಸಂದಧಾವಹೈ | ಅಥ ತ್ವಾವಸ್ರಹ್ಣಾಮಿ | ನ ಮಾ ಶುಷ್ಕೇಣ
ನಾರ್ದ್ರೇಣ ಹನಃ | ನ ದಿನಾ ನ ನಕ್ತಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಸಾಂ ಘೇನಮಸಿಂಚತ್ |
ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಕೋ ನಾರ್ದ್ರೋ ವ್ಯುಷ್ಪಾಸೀತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ
ಏತದ್ಧಿನಾ ನ ನಕ್ತಂ | ತಸ್ಯೈತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ | ಅಸಾಂ ಘೇನೇನ ಶಿರ ಉದವರ್ತ-
ಯತ್ | ತದೇನಮನ್ಯವರ್ತತ | ಮಿತ್ರದ್ವುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾನಸಾಮಾರ್ಗಾನಜನಯತ್ |
ತಾನಜುಹೋತ್ | ತೈರ್ನೈ ಸ ರಕ್ಷಾಗ್ಸ್ಯಸಾಹತ | ಯದಪಮಾರ್ಗಹೋಮೋ ಭವತಿ |
ರಕ್ಷಸಾಮಸಹತ್ಯೈ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೧)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ಜಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರ ಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲ ನಮುಚಿಯ ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು ಮತ್ತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಸಿಯಾಗಿರಕೂಡದು. ಒಣಗಿರಲೂಕೂಡದು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒಪ್ಪಿವಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಈ ನೊರೆಯು ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ ಒಣಗಿದುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವೆನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಷಃ ಕಾಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು

ಕೊಂದರೆ ನಾನು ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ದೈತ್ಯನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೈ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿಲ್ಲು. ನಿಲ್ಲು ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗಲೂ ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗವೆಂಬ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಅಪಾಮಾರ್ಗ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ನಮುಚಿಯ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ—

ಯೇ ಪಿಪ್ರುಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫)

ನಿನ್ನೇತನೇ ಶತತಮಾವಿನೇಷೀರಹಂಞ್ ವೃತ್ರಂ ನಮುಚಿಮುತಾಹನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫)

ತ್ವಂ ಜಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮುಖಸ್ಯುಂ ದಾಸಂ ಕೃಣ್ವಾನ ಋಷಯೇ ವಿಮಾನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೧-೭೩-೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತಯೋ ಮನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಛನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭)

ಯುಜಂ ಹಿ ಮಾಮಕೃಥಾ ಅದಿದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮)

ಪ್ರ ತ್ಯೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂತುಮಸ್ತೃ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಥಾಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೬)

ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೇಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೧೩)

ಯುವಂ ಸುರಾಮಮಶ್ವಿನಾ ನಮುಚಾನಾಸುರೇ ಸಚಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯೆದಾ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವೋಪಾಸಕಸ್ಯ ನಮಿನಾಮ್ನ ಋಷೇ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ನಮುಚಿನಾಮಾನಮಸುರಂ ಹತವಾನ್ ತದಾ ತೇನ ನಮುಚಿನಾ ಸಹೈಕಸ್ಮಾದ್ಯುದ್ಧಾದನಂತರಮನ್ಯುದ್ಯುದ್ಧಮೇವಂ ಪ್ರಕಾರೇಣಾನೇಕಾನಿ ಯುದ್ಧಾನಿ ಚಿಕಾರ, ತಥೈಕಸ್ಮಾನ್ನಗರಾದನಂತರಮನ್ಯನ್ನಗರಮೇವಂ ಪ್ರಕಾರೇಣ ನಮುಚೇಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯಪಿ ನಗರಾಣಿ ಹತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ನಮಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನೊಡನೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅವನ ನಗರಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಕಡೆಗೆ ಅವ

ನನ್ನ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ನಮಿ ಎಂಬ ಮುಷಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನೆಂತಿರುವ (ಎಂದರೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ) ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಘ ಇತ್ ಏಷಿ—ಇಲ್ಲಿ ಘಕಾರವು ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಕ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ.

ಧೃಷ್ಟಯಾ—ಇದು ಯುಧಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಕೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇೌಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಧೃಷ್ಟಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ನಮ್ಯಾ—ಶತ್ರುಗಳು ಬಗ್ಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಜ್ರವಾಚಕವಾದ ಸಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಕೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಮಿ ಎಂಬ ಮುಷಿಯೊಡನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯುಧಾ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರದಾರೇ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏಷಿ—ಇತ್ ಗತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಿಪ್ ನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಇಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಏಷಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃಷ್ಟಯಾ—ಇೌಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭೇ ಧಾತು. ತ್ರಸಿಗೃಧಿ ಧೃಷಿಕ್ಷಿಪೇಃ ಕ್ಷ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧೃಷ್ಟಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿಗೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಜಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಾ—ಪ್ಪ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪೂರಯತಿ ರಾಜ್ಞಾ ಅಭಿಮತಾನೀತಿ ಪುರಾ. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್‌ರಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪುರಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಂಸಿ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಲಣ್‌ಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮ್ಯಾ—ಣಮು ಪ್ರಹೃತ್ಯೇ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ನಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಡ್ಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಮಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಖ್ಯಾ—ಶೇಷೋ ಘ್ಯಸಖಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೭) ಎಂಬ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಖ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಖ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಅಜೋನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯತೀಯಾ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಸಖ್ಯಾ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಮುಚಿಮ್—ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚತೀತಿ ನಮುಚಿಃ (ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಬಿಡದಿರುವವನು) ಮುಚ್ಲೈ ಮೋಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು ಓಣಾದಿಕ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಚ್ಛಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ನಭ್ರಾಣ್ಣಿಪಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಚ್ಛಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ನಚ್ಛಿ ನ ಗತಿಃ ನಚಿ ಕಾರಕಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರಲು ನಿಮಿತ್ತ ಎಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಿನಮ್—ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವು ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೂತವಾದುದರಿಂದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಲೋಪ. ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾನಾಃ ||

ತ್ವಂ ಕರಂಜಮುತ ಪರ್ಣಯಂ ವಧೀಸ್ತೇಜಿಷ್ಯ ಯಾತಿಧಿಗ್ವಸ್ಯ ವರ್ತನೀ |
ತ್ವಂ ಶತಾ ವಂಗ್ಯದಸ್ಯಾಭಿನತ್ಪುರೋನಾನುದಃ ಪರಿಷೂತಾ ಋಜಿಶ್ವನಾ
|| ೮ ||

|| ಪದವಾಃ ||

ತ್ವಂ | ಕರಂಜಂ | ಉತ | ಪರ್ಣಯಂ | ವಧೀಃ | ತೇಜಿಷ್ಯಯಾ | ಅತಿಧಿಗ್ವಸ್ಯ
ವರ್ತನೀ |

ತ್ವಂ | ಶತಾ | ವಂಗ್ಯದಸ್ಯ | ಅಭಿನತ್ | ಪುರಃ | ಅನನುದಃ | ಪರಿಷೂತಾಃ |
ಋಜಿಶ್ವನಾ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಕರಂಜಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮಸುರಮುತಾಪಿ ಚ ಪರ್ಣಯಮೇತನ್ನಾಮಾನ-
ಮಸುರಂ ಚಾತಿಥಿಗ್ನಸ್ಯೈತತ್ಸಂಜ್ಞಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಪ್ರಯೋಜನಾಯ ತೇಜಿಷ್ಯಯಾತಿಶಯೇನ ತೇಜ-
ಸ್ಸಿನ್ಯಾ ವರ್ತನೀ ವರ್ತನ್ಯಾ ಶತ್ರುಪ್ರೇರಣಕುಶಲಯಾ ಶಕ್ತ್ಯಾ ವಧೀಃ | ಹತವಾನಸಿ | ತಥಾನನುದಃ |
ಅನು ಪಶ್ಚಾದ್ಯತಿ ಖಂಡಯತೀತ್ಯನುದೋನುಚರಃ | ತಾದ್ಯತೋನುಚರಹಿತ ಏಕ ಏವ ತ್ವಮ್ನ-
ಜಿತ್ವನೈತತ್ಸಂಜ್ಞಕೇನ ರಾಜ್ಞಾ ಪರಿಷೂತಾಃ ಪರಿತೋಷವಸ್ತುಬ್ಧಾಃ ಶತಾ ಶತಾನಿ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ವಂಗ್ಯ-
ದಸ್ಯೈತತ್ಸಂಜ್ಞಕಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಪುರಃ ಪುರಾಣಿ ನಗರಾಣ್ಯಭಿನತ್ | ಬಿಭಿಧಿಷೇ || ವಧೀಃ | ಹಂತೇರ್ಲುಜಾ
ಸಿಸಿ ಲುಜಾ ಚೇತಿ ವಧಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯಾದಂತತ್ವಾದ್ವೈದ್ಯಭಾವಃ | ಪಾ. ೭-೩-೩೫ | ಆತ ಏವಾನೇಕಾ-
ಚ್ಚ್ವಾದಿರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಾಭಾವಃ | ಪಾ. ೭-೨-೧೦ | ಇಟಿ ಈಟೀತಿ ಸಿಚೋ ಲೋಪಃ | ತೇಜಿಷ್ಯಯಾ |
ತೇಜಸ್ ಶಬ್ದಾದ್ವೈದ್ಯಯೋಧೇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ವಿನಿಃ | ತಸ್ಮಾದಾತಿಶಾಯನಿಕ ಇಷ್ಯನಿ ವಿನೈತೋ
ರ್ಲುಗಿತಿ ವಿನೋ ಲುಕ್ | ಟೀರಿತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ವರ್ತನೀ | ವೃತ್ಯತೇ
ಪ್ರೇರ್ಯತೇನಯೇತಿ ವರ್ತನೀ | ಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ | ಟಿತ್ವಾತ್ ಜಾಃ | ಪಾ. ೪-೧-೧೫ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವೃತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಭಿನತ್ | ಭಿದಿರ್
ವಿದಾರಣೇ | ಲಜಾ ಸಿಸಿ ರುಧಾದಿತ್ವಾತ್ ಶ್ಮಮ್ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಹಲ್ಲ್ಯಾಬ್ಬಿ ಇತಿ ಸಕಾರ
ಲೋಪಃ | ಅನನುದಃ | ದೋ ಅವಖಂಡನೇ | ಆದೇಚಿ ಇತ್ವಂ | ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗ ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ನಾಸ್ಮೈನುದೋಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ನಜ್ಞಾಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಂಹಿತಾಯಾಂ
ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಪರಿಷೂತಾಃ | ಪೂ ಪ್ರೇರಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಕರಂಜಂ—ಕರಂಜನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು |
ಪರ್ಣಯಂ—ಪರ್ಣಯನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ | ಅತಿಥಿಗ್ನಸ್ಯ—ಅತಿಥಿಗ್ನನೆಂಬ ದೊರೆಯ (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ)
ತೇಜಿಷ್ಯಯಾ—ತೇಜಸ್ವಿಯಾದುದೂ | ವರ್ತನೀ—(ಶತ್ರುವನ್ನು) ಕೆರಳಿಸುವುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ವಧೀಃ—
ಕೊಂದಿದ್ದೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) ಅನನುದಃ—ಅನುಚರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು (ಒಬ್ಬನೇ) | ಋಜಿ-
ಶ್ವನಾ—ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬ ದೊರೆಯಿಂದ | ಪರಿಷೂತಾಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ | ವಂಗ್ಯದಸ್ಯ—ವಂಗ್ಯದನೆಂಬ
ಅಸುರನ | ಶತಾ—ನೂರು | ಪುರಃ—ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ಅಭಿನತ್—ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಕರಂಜನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪರ್ಣಯನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ ಅತಿಥಿ
ಗ್ನನೆಂಬ ದೊರೆಯ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಆಪ್ತದಿಂದ ಕೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇತರರ
ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಋಜಿಶ್ವನು ಮುತ್ತಿದ ವಂಗ್ಯದನೆಂಬ ಅಸುರನ ನೂರು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸ
ಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

You have slain Karanja and Parnaya with your bright gleaming spear in the cause of Atithigwa; unaided, you demolished the hundred cities of Vangrida when besieged by Rijiswan.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕರಂಜಂ ಪರ್ಣಯಂ—ಕರಂಜನೆಂಬ ಒಂದು ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷವಿರುವುದು. (Pongamia-glabra) ಇಲ್ಲಿ ಕರಂಜನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದೈತ್ಯನ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವೂ ಮತ್ತು ಪರ್ಣಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ—

ಯಕ್ಷಾರ್ಣಯಘ್ನ ಉತ ನಾ ಕರಂಜಹೇ ಸ್ರಾಹಂ ಮಹೇ ವೃತ್ರಹತ್ಯೇ ಅಶುಕ್ರವಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಕರಂಜನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರ್ಣಯ ಎಂಬ ದೈತ್ಯನ ಹೆಸರೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇವರ ವಿಷಯ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿಯದು.

ಅತಿಥಿಗೃಸ್ಯ—ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು. ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ೧೭೪ ನೆಯ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ವರ್ತನೀ—ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಶತ್ರುವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂಬುದೇ ಇದರ ಅರ್ಥ. ವೃತ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ಅನೇನೇತಿ ವರ್ತನೀ ಎಂದು ಇದರ ವಿವರಣೆ.

ಅನನುದಃ—ಅನು ಪಶ್ಚಾತ್ ದ್ಯುತಿ ಖಂಡಯತೀತಿ ಅನುದಃ ಅನುಚೇರಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನುದ ಶಬ್ದವು ಸೇವಕನೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವುದು. ಆ ರೀತಿಯಾದ ಯಾವ ಸೇವಕರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ಇಂದ್ರನು ಎಂಬರ್ಥವು ಈ ಅನುದಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ತೋರುವುದು. ನಾಸ್ತಿ ಅನುದಃ ಯಸ್ಯ ಅನನುದಃ ಎಂಬುದೇ ಇದರ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೀರ್ಘವು ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಭಂಡಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು.

ವಜ್ರಾದಸ್ಯ—ಈ ಹೆಸರಿನವನು ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನು. ಇವನ ಹೆಸರು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಋಜಿಸ್ತನಾ—ಋಜಿಶ್ವನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ೧೭೯ ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ಪರಿಷೂತಾ—ಷೂ ಪ್ರೇರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವರ್ಧಿ:—ಹನ ಹಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲುಜ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ಧಾದೇಶ. ಇದು ಅದಂತ ಸಾದುದರಿಂದ ಅತೋದಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದ ರಿಂದಲೇ ಅನೇಕಾಜಾದುದರಿಂದ ಏಕಾಚೇಲುಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ಅರ್ಥಧಾತುವಾದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಷ್ಟವೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ದಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ ಸಿಪಿಗೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಟಿ ಈಟಿ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಧಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೇಜಿಷ್ಯಯಾ—ತೇಜಸ್ ಶಬ್ದ ಅಸಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಸ್ಮನಾಯಾಮೇಧಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿಶ್ಚಯ. ತೇಜಸ್ವಿನ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಅತಿ ಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮುಚಿಷ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಷ್ಯನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿಗೆ ಲುಕ್. ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೇಜಸಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾದ ಟಾಪ್. ತೇಜಿಷ್ಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ವರ್ತನೀ—ವೃತ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ವರ್ತನೀ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಯುವೋ ರನಾಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲ್ಯುಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಧಾಣಿಞ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೋಪ್. ವರ್ತನೀ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ವರ್ತನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿನತ್—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಜ್ಜಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ಏಕರಣ. ಮಿದ್-ಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲ್-ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತಸಕಾರಲೋಪ. ನಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಂತ್ಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವರ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭಿನತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನನುದಃ—ದೋ ಅವಖಂಡನೇ ಧಾತು. ಅದೇಚೇಲು— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪ-ಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅನುದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಸ್ತಿ ಅನುದಃ ಅಸ್ಯಞ್ ಅನನುದಃ ನಲೋನೇಞಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್

ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಾಗ ತಸ್ಮಾನ್ನದಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಬಹು ವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ನೆಇಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದರಿಂದ ಅನಾನುದಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಿಸ್ಥೂತಾಃ—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ತ್ವಮೇತಾನ್ ಜನರಾಜ್ಞೋ ದ್ವಿದ್ವಶಾಬಂಧುನಾ ಸುಶ್ರವಸೋಪಜಗ್ಮುಷಃ |
ಷಷ್ಠಿಂ ಸಹಸ್ರಾ ನವತಿಂ ನವ ಶ್ರುತೋ ನಿ ಚಕ್ರೇಣ ರಥ್ಯಾ ದುಷ್ಪದಾ-
ವ್ಯಣಕ್ || ೯ ||

ಪದಸಾಲಃ

ತ್ವಂ | ಏತಾನ್ | ಜನರಾಜ್ಞಃ | ದ್ವಿಃ | ದಶ | ಅಬಂಧುನಾ | ಸುಶ್ರವಸಾ |
ಉಪಜಗ್ಮುಷಃ |
ಷಷ್ಠಿಂ | ಸಹಸ್ರಾ | ನವತಿಂ | ನವ | ಶ್ರುತಃ | ನಿ | ಚಕ್ರೇಣ | ರಥ್ಯಾ | ದುಃಪದಾ |
ಅವ್ಯಣಕ್ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶ್ರುತೋ ವಿಶ್ರುತಃ ಪ್ರಖ್ಯಾತಸ್ತ್ವಂ ದ್ವಿದ್ವಶ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನಬಂಧುನಾ ಬಂಧುರಹಿತೇನ ಸಹಾಯರಹಿತೇನ ಸುಶ್ರವಸೈತತ್ಸಂಜ್ಞಕೇನ ರಾಜ್ಞಾ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಮುಪಜಗ್ಮುಷ ಉಪಗತವತ ಏತಾನೇವಂವಿಧಾ ಜನರಾಜ್ಞೋ ಜನಪದಾನಾಮಧಿಪತೀ | ಷಷ್ಠಿಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ತೇಷಾಂ ರಾಜ್ಞಾಮನುಚರಸಂಖ್ಯೋಚೈತೇ | ಷಷ್ಠಿಂ ಸಹಸ್ರಾ ಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ಷಷ್ಠಿಂ ನವತಿಂ ನವ ನವ ಸಂಖ್ಯೋತ್ತರಾಂ ನವತಿಂ | ತಾ ರಾಜ್ಞ ಈದೃಕ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾನನುಚರಾಂಶ್ಚ ರಥ್ಯಾ ರಥಸಂಬಂಧಿನಾ ದುಷ್ಪದಾ ದುಷ್ಪ್ರಪದನೇನ | ಶತ್ರುಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತಮಶಕ್ಯೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶೇನ ಚಕ್ರೇಣ ನ್ಯವ್ಯಣಕ್ ನ್ಯವರ್ಜಯಃ | ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತಃ ಸುಶ್ರವಸೋ ಜಯಾರ್ಥಂ ತ್ವಮಾಗತ್ಯ ತದೀಯಾ ಶತ್ರೂನಜೈಷೀ-

ಸುಶ್ರವಸ ಎಂಬುವನ ತಂದೆಯೆಂದೂ, ಸುಶ್ರವಾಃ ಕೌಸ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೦-೫-೫-೧) ಒಬ್ಬ ಆಚಾರ್ಯನೆಂದೂ ಸುಶ್ರವಾಃ ವರ್ಷಗಣ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ವೃಷಗಣನ ವಂಶದವನೂ, ಒಬ್ಬ ಆಚಾರ್ಯ ವುರುಷನೂ ಪ್ರಾತರಹ್ನ ಕೌಹಲನೆಂಬುವನ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ವಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೦-೭೫-೫) ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸುಶ್ರವಸನು ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಅಬಂಧುನಾ ಶುಶ್ರವಸಾ—ಸುಶ್ರವಸ್ಸೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವಾಗಲೀ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಬಂಧುಗಳಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಾನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಶೋಭನಂ ಶ್ರವಃ ಅನ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು, ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜನೇರಾಜ್ಞಃ—ಭೂಪತಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಜನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನಪದ, ದೇಶ ಎಂದರ್ಥ.

ಷಷ್ಠಿಂ ಸಹಸ್ರಾ ನವತಿಂ ನವ—ಸುಶ್ರವಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಜರು ಅರುವತ್ತು ಸಾವಿರದ ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು ಸೈನಿಕರೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದರು.

ದೃಷ್ಟದಾ—ಪದೆ ಗತೌ—ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗತ್ಯರ್ಥವು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು,

ರಥಾ—ರಥಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂಬರ್ಥದ ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರನ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜನೇರಾಜ್ಞಃ—ಜನಾನಾಂ ರಾಜಾ ಎಂದು ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ರಾಜಾಹಃ ಸಖಿಭ್ಯಃ ಟಿಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಚ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಮಾಸಾಂತವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದವು ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರ-ಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಬಂಧುನಾ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಬಂಧುಃ ಯಸ್ಯ ಅಬಂಧುಃ ತೇನ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ನೆಇಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶ್ರವಸಾ—ಶೋಭನಂ ಶ್ರವಃ ಅನ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸುಶ್ರವಾಃ ತೇನ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವೈಚ್ಛವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಜಗ್ಮುಷಃ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ ಗಮದನಜನೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ. ಉಪಜಗ್ಮುಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಸ್

ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನಸೀನಾಂಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಶಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಉಪಜಗ್ಮುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಥಾ—ರಥಸ್ಯ ಇದಂ ರಥ್ಯಮ್. ರಥಾಭ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ರಥಾ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುಷ್ಪದಾ—ಪದ ಗತೌ ಧಾತು. ಈಷದ್ಧುಃಸುಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದುಷ್ಪದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಖಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯಾದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅವೃಣಕ್—ವೃಜೇ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಂತ್ಯದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ವಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆಡಾಗಮ. ಅವೃಣಕ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತ್ವಮಾವಿಥ ಸುಶ್ರವಸಂ ತವೋತಿಭಿಸ್ತವ ತ್ರಾಮಭಿರಿದ್ವ ತೂರ್ವ-
ಯಾಣಂ |

ತ್ವಮಸ್ಮೈ ಕುತ್ಸಮತಿಥಿಗ್ವಮಾಯುಂ ಮಹೇ ರಾಜ್ಞೇ ಯೂನೇ ಆರಂ-
ಧನಾಯಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಆವಿಥ | ಸುಶ್ರವಸಂ | ತವ | ಊತಿಭಿಃ | ತವ | ತ್ರಾಮುಭಿಃ | ಇಂದ್ರ |

ತೂರ್ವಯಾಣಂ |

ತ್ವಂ | ಅಸ್ಮೈ | ಕುತ್ಸಂ | ಅತಿಥಿಗ್ವಂ | ಆಯುಂ | ಮಹೇ | ರಾಜ್ಞೇ | ಯೂನೇ |

ಅರಂಧನಾಯಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ತವೋತಿಭಿಸ್ತದೀಯೈಃ ಪಾಲನೈಃ ಸುಶ್ರವಸಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ರಾಜಾನ-
ಮಾವಿಥ ರರಕ್ಷಿಥ | ತಥಾ ತೂರ್ವಯಾಣಮೇತನ್ನಾಮಾನಂ ರಾಜಾನಂ ತವ ತ್ರಾಮುಭಿಸ್ತದೀಯೈಸ್ತ್ರಾ-
ಯಕೈಃ ಪಾಲಕೈರ್ಬಲೈರಾವಿಥೇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವಂ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಯೂನೇ ತರುಣಾಯಾಸ್ಮೈ
ಸುಶ್ರವಸೇ ರಾಜ್ಞೇ ಕುತ್ಸಾಧೀಂಸ್ತ್ರೀನಾಜ್ಞೋರಂಧನಾಯಃ | ವಶಮನಯಃ | ರಥ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೇ |
ನಿ. ೬-೩೨ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತಃ || ತ್ರಾಮುಭಿಃ | ತ್ರೈಜ್ಞಃ ಪಾಲನೇ | ಆದೇಚಿ ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಆತೋ ಮನಿ.
ನ್ನಿತಿ ಮರ್ನಿ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅರಂಧನಾಯಃ | ರಂಧನಂ ವಶೀಕರಣಂ ಕರೋತಿ ರಂಧನ-
ಯತಿ | ತತ್ಕರೋತಿ | ಸೂ. ೩-೧-೨೬-೫ | ಇತಿ ಷೇಚ್ | ಇಷ್ಯವಣ್ಣಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ | ಸೂ-
೬-೪-೧೫೫-೧ | ಇತಿಷ್ಯವದ್ಭಾವಾಙ್ವಿಲೋಪಃ | ಲಜ್ಞಾ ಸಿಪಿ ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತವ—ನಿನ್ನ | ಊತಿಭಿಃ—ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ | ಸುಶ್ರ-
ವಸಂ—ಸುಶ್ರವಸ್ಸೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು | ಆವಿಥ—ಕಾಪಾಡಿದೆ | ತೂರ್ವಯಾಣಂ—ತೂರ್ವಯಾಣನೆಂಬ ರಾಜ-
ನನ್ನೂ | ತವ—ನಿನ್ನ | ತ್ರಾಮುಭಿಃ—ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯದಿಂದ (ಉಳಿಸಿದೆ ಅಲ್ಲದೆ) | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ಯೂನೇ—ಯುವಕನಾದರೂ | ಮಹೇ—ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಸುಶ್ರವಸ್ಸೆಂಬ | ರಾಜ್ಞೇ—
ದೊರೆಗೆ | ಕುತ್ಸಂ—ಕುತ್ಸನನ್ನೂ | ಅತಿಥಿಗ್ವಂ—ಅತಿಥಿಗ್ವನನ್ನೂ | ಆಯುಂ—ಆಯುವನ್ನೂ (ಈ ಮೂರು
ದೊರೆಗಳನ್ನು) | ಅರಂಧನಾಯಃ—ಅಧೀನರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದ ಸುಶ್ರವಸ್ಸೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದೆ. ತೂರ್ವ-
ಯಾಣನೆಂಬ ರಾಜನನ್ನೂ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣಾಸಹಾಯದಿಂದ ಉಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ನೀನು ಈ ಸುಶ್ರವಸ್ಸು ಯುವಕ
ನಾದರೂ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದುದರಿಂದ, ಈ ದೊರೆಗೆ ಕುತ್ಸ, ಅತಿಥಿಗ್ವ ಮತ್ತು ಆಯು ಎಂಬ ಮೂರು ದೊರೆ
ಗಳೂ ಅಧೀನರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

Indra, you have preserved Susravas by your protection, Tnrvayana by your help ; you have made kutsa, Atithigwa, and Ayu subject to the mighty, though youthful Susravas.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅತಿಥಿಗ್ವಂ—ಗೌತಮನೇ ವೇಜಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ಕುತ್ಸಂ—ಇವನ ವಿಷಯವನ್ನು ಗೌತಮನೇ ವೇಜಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಆಯುಂ—ಆಯುಂವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ಸಕ್ಕ ಎಂಬ ಜನಾಂಗದ ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಇವನನ್ನು ತೂರ್ವಯಾಣನೆಂಬವನು ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನ ಹೆಸರು ಋ. ಸಂ. ೬-೧೧-೪ ; ೬-೧೮-೧೩ ; ೮-೫೩-೨ ; ೧೦-೨೦-೭ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ತವ ಊತಿಭಿಃ—ಊತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆ ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಕೊಡುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

ತೂರ್ವಯಾಣಂ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಪಡೆದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು ಇದು. ಇವನು ಅತಿಥಿಗ್ವ, ಆಯು, ಕುತ್ಸ ಎಂಬವರ ಶತ್ರುವೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೭ರಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ಸಕ್ಕರೆಂಬ ಜನಾಂಗದ ರಾಜನೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೨ರಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನ ಹೆಸರು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೪-೩ ; ೬-೧೮-೧೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಾಮುಭಿಃ—ತ್ರೈವಿಕ್ ಪಾಲನೇ ಎಂಬ ಧಾತುಜನ್ಯವಾದ ಈ ಪದವು ಅತ್ತಿತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸೈನ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ರಾಜ್ಞೇ—ಸುಶ್ರವಸ್ಸೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಎಂಬುದು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥ.

ಅರಂಧನಾಯಃ—ವಶಮಾಡಿಕೊಂಡೆ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ರಥ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೇ (ನಿ. ೬-೩೨) ಎಂಬ ಯಾಸ್ಮರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ರಂಧನಂ ವಶೀಕರಣಂ ಕರೋತಿ ರಂಧನಯತಿ ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಿಥ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಕೈಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅತೇತದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅವಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶ್ರವಸಮ್—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತ್ರಾಮುಖಿಃ—ತ್ರೈಜ್ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಅದೇಚಲುಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಅತೋಮುನಿನ್‌ವಸಿಷ್‌ಕೈಸಿಪೆತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರಾಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮೈ—ಇದಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನೋನ್ವಾದೇಶೇತನುದಾತ್ಮಸ್ಯೈತೀಯಾದಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಮವಾದ ಅಶಾದೇಶ ಬಹುತ್ವದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ಮಂಸುಪ್ಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರುಂಧನಾಯಃ—ರಂಧನಂ ವಶೀಕರಣಂ ಕರೋತಿ ರಂಧನಯತಿ. ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಧಾತ್ವರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಛಿಚ್. ಛಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಷ್ಟವೆಷ್ಟಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಟವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಛಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಟಿಲೋಪಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ರುಂಧನಿ ಎಂಬ ಛಿಜಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತೇವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತೇರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಛಿಚಿಗೆ (ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ) ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್‌ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅರುಂಧನಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರುಂಧನಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಉದ್ಯಚೀಂದ್ರ ದೇವಗೋಪಾಃ ಸಖಾಯಸ್ತೇ ಶಿವತಮಾ ಆಸಾಮು |
ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಷಾಮು ತ್ವಯಾ ಸುವೀರಾ ದ್ರಾಘೀಯ ಅಯುಃ ಪ್ರತರಂ
ದಧಾನಾಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಉತ್ಯಾಯಚಿ | ಇಂದ್ರ | ದೇವಗೋಪಾಃ | ಸಖಾಯಃ | ತೇ | ಶಿವ-
ತಮಾಃ | ಆಸಾಮು |
ತ್ವಾಂ | ಸ್ತೋಷಾಮು | ತ್ವಯಾ | ಸುವೀರಾಃ | ದ್ರಾಘೀಯಃ | ಅಯುಃ |
ಪ್ರತರಂ | ದಧಾನಾಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯೇ ವಯಂ ಉದ್ಯಚ್ಯುತಕೇ ಯಜ್ಞಸಮಾಸ್ತಾ ವರ್ತಮಾನಾ ದೇವ-
ಗೋಪಾ ದೇವೈಃ ಪಾಲಿತಾಸ್ತೇ ತವ ಸಖಾಯಃ ಸಖಿವದತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಾ ಅತಃ ಏವ ಶಿವತಮಾ
ಅಸಾಮು ಅತಿಶಯೇನ ಕಲ್ಯಾಣಾ ಅಭೂಮು, ತೇ ವಯಂ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತುಕ್ತರಕಾಲಮಪಿ ತ್ವಾಂ
ಸ್ತೋಷಾಮ ಸ್ತನಾಮು | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತೇನ ತ್ವಯಾ ಸುವೀರಾಃ ಶೋಭನಪುತ್ರವಂತಃ ಸಂತೋ ದ್ರಾಘೀ-
ಯೋತಿಶಯೇನ ದೀರ್ಘಮಾಯುರ್ಜೀವನಂ ಪ್ರತರಂ ಪ್ರಕೃಷ್ಯತರಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ದಧಾನಾ
ಧಾರಯಂತೋ ಭೂಯಾಸ್ತು || ದೇವಗೋಪಾಃ | ದೇವಾ ಗೋಪಾ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುಮ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಸಾಮು | ಅಸ ಭುವಿ | ಲುಚರ್ಥೇ ಲೋಟ್ಯಾಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚೇತಿ ಪಿದ್ವ-
ದ್ವಾನಾತ್ಪಿಚ್ಚ ಜಾನ್ವೇತಿ ಇತ್ಯಾಭಾವೇ ತ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಾಭಾವಃ | ಪಿತ್ವಾಹೇವ
ತಿಜೋಽನುಬಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸ್ತೋಷಾಮು | ಸ್ತುತೇರ್ಲೋಪಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ
ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ ಲೋಟ್ಯಪಿ ಸಿಪ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದ್ಗುಣಃ | ಸುವೀರಾಃ | ವೀರವೀರ್ಯಾ ಚೇತ್ಯು-
ತ್ತರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ರಾಘೀಯಃ | ದೀರ್ಘಶಬ್ದಾದೀಯಸುನಿ ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ.
೬-೪-೧೫೭ | ದ್ರಾಘಾದೇಶಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರತರಂ | ಪ್ರಶಬ್ದಾತ್ತರಪ್ರಮು ಚ
ಚೈಂದಸಿ | ಸಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨ | ಇತ್ಯದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇಮುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರೇಣಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಧಾನಾಃ | ದಧಾತೇಃ ಶಾನಚೈಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ—ಯಾವ ನಾವು | ದೇವಗೋಪಾಃ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ವರಾಗಿ | ಉದ್ಯಚ್ಯುತಕೇ—ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶಿವತಮಾಃ—ಅತ್ಯಂತ ಅದೃಷ್ಟಶಾಲಿಗಳಾದ |
ಸಖಾಯಃ—ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿ | ಅಸಾಮು—ಇರುವೆನೋ (ಆ ನಾವು) | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸ್ತೋಷಾಮು—
(ಯಜ್ಞ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದರೂ) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ | ತ್ವಯಾ—(ಸ್ತುತನಾದ) ನಿನ್ನಿಂದ | ಸುವೀರಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ
ಸಂತತಿಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ | ದ್ರಾಘೀಯಃ—ದೀರ್ಘವಾದದ್ದೂ | ಪ್ರತರಂ—ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಡು
ವಂತಹುದೂ ಆದ | ಆಯುಃ—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ದಧಾನಾಃ—ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ (ಇರುವೆನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಅದೃಷ್ಟ
ಶಾಲಿಗಳಾದ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿರುವೆನು. ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂತತಿಗಳನ್ನೂ, ದೀರ್ಘವಾದದ್ದೂ,
ಉಚ್ಛ್ರಾಯಸ್ಥಿತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ
ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

Protected by the gods, remain, Indra, at the close of the sacrifice, your
most fortunate friends; we praise you, for we enjoy through you excellent
offspring and a long and prosperous life,

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉದ್ಯಚಿ—ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಯೇ—ಪ್ರಕರಣಾನುರೋಧವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಬದ್ಧಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಬ್ಧಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ದೇವಗೋಪಾಃ—ದೇವಾಃ ಗೋಪಾಃ ರಕ್ಷಕಾಃ ಯೇಷಾಂ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಜೀವಿಸುವವು ಎಂಬುದೇ ಇದರ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥ.

ಸುವೀರಾಃ—ಶೋಭನರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವರು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸುವವರು ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವವರು ಎಂಬ ಫಲಶ್ರುತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

ದ್ರಾಘೀಯೈಃ—ಅತಿಶಯವಾದ ಅವಧಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇದು ಆಯುಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದೇವಗೋಪಾಃ—ದೇವಾ ಗೋಪಾ ಯೇಷಾಂ ದೇವಗೋಪಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಮು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ವೃತ್ತಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಚರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಟ್. ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಚೋಲಜ್ಜತ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮದ ಮಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಡುತ್ತಮಸ್ಯಸಿಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಾಚ್ಚೆಸಿನ್- ಸಿಚ್ಚೆಜಿನ್ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆಟಿಗೆ ಪಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಜಾದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತಿಜ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋಷಾಮು—ಷ್ಠೌ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಡುತ್ತಮ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯೇ ಮಸ್. ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಇಕಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಅಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸ್ತೋಷಾಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವೀರಾಃ—ಶೋಭನಾಃ ವೀರಾಃ ಯೇಷಾಂ ಸುವೀರಾಃ ವೀರವೀರ್ಯಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ರಾಘೀಯಃ—ದೀರ್ಘಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನದೇವ-
ಜ್ಯೋತಪದ್ಯೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರೋರು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭)
ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ರಾಘ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ
ನಾದರೆ ದ್ರಾಘೀಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ನಿತಂ ಎಂಬು-
ದರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತರಂ—ಪ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತರವ್ ಇರುವಾಗ ಅನು ಚಿ ಚೈಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ರವ್ಯಗತಪ್ರಕರ್ಷವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತರಂ ಎಂದು
ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಧಾನಾಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಜುಹೋತ್ಯಾಭ್ಯಃ
ಶ್ಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಃ ಶ್ಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಜಸ್ತ್ವ. ದಧಾನ
ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

||ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ||

ಮಾ ನ ಇತಿ ಏಕಾದಶರ್ಚಿಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಷಷ್ಠ್ಯಷ್ಟಮಿನವಮ್ಯೇಕಾದತ್ಯಸ್ತಿ-
ಷ್ಟುಭಃ | ಶಿಷ್ಠಾಃ ಸಪ್ತ ಜಗತ್ಯಃ | ಸವ್ಯ ಋಷಿಃ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಮಾ
ನೋಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಷಷ್ಠ್ಯಷ್ಟಮಿನವಮಿ ಚೇತಿ | ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ಪರ್ವಾಯೇಚ್ಛಾ-
ವಾಕಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಥಾ ಚಿ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಮಾನೋ ಅಸ್ತಿನೈಘವನ್ನಿಂದ್ರ ಪಿಬ ತುಭ್ಯಂ ಸುತೋ
ಮದಾಯೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಾ ನಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಆರು, ಎಂಟು, ಒಂಭತ್ತು, ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು
ಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನವು ಉಳಿದ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವ್ಯನು ಋಷಿಯು.
ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಾ ನೋಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಷಷ್ಠ್ಯಷ್ಟಮಿನವಮಿ ಚೇತಿ ಎಂದು
ಹೇಳಿರುವುದು. ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪರಿಸ
ರ್ಜೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಮಾ ನೋ
ಅಸ್ತಿನೈಘವನ್ನಿಂದ್ರ ಪಿಬ ತುಭ್ಯಂ ಸುತೋ ಮದಾಯೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರು-
ವುದು. (ನಿ. ೬-೪)

ಸೂಕ್ತ—೫೪

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—೫೪ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೧೭, ೧೮ ||

ಸೂಕ್ತವಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೧ ||

ಯಜುಃ—ಸವ್ಯ ಆಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—೧-೫, ೭, ೧೦ ಜಗತೀ | ೬, ೮, ೯, ೧೧ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾ ನೋ ಅಸ್ಮಿನ್ಮಘವನ್ಮತ್ಸ್ಯಂಹಸಿ ನಹಿ ತೇ ಅಂತಃ ಶವಸಃ ಪರಿಣಶೇ |
 ಅಕ್ರಂದಯೋ ನದ್ಯೋಽ ರೋರುವದ್ವನಾ ಕಥಾ ನ ಕ್ಷೋಣೀರ್ಭಿಯ-
 ಸಾ ಸಮಾರತ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಾ | ನಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಮಘವನ್ | ಮೃತ್ಯಾಸು | ಅಂಹಸಿ | ನಹಿ | ತೇ | ಅಂತಃ |
 ಶವಸಃ | ಪರಿಣಶೇ |

ಅಕ್ರಂದಯಃ | ನದ್ಯಃ | ರೋರುವತ್ | ನನಾ | ಕಥಾ | ನ | ಕ್ಷೋಣೀಃ |
 ಭಿಯಸಾ | ಸಂ | ಆರತ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ನಿಂದ್ರ ಅಸ್ಮಿನ್ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನೇಂದ್ರಹಸಿ ಪಾಪೇ ಪೃತ್ನು ಪೃತನಾಸು
 ಪಾಪಫಲಭೂತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಚ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಾ ಪ್ರಕ್ಷೈಪ್ಸೀರಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯಸ್ಮಾತ್ತೇ
 ತವ ಶವಸೋ ಬಲಸ್ಯಾಂತೋಽವಸಾನಂ ಪರಿಣಶೇ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತುಂ ನ ಹಿ ಶಕ್ಯತೇ | ಸರ್ವೋಽಸಿ ಜ-
 ನಸ್ತದೀಯಂ ಬಲಮತಿಕ್ರಮಿತುಂ ನ ಶಕ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಮಂತರಿಕ್ಷೇ ವರ್ತಮಾನೋ
 ರೋರುವತ್ ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ ನದ್ಯೋಃ ನದೀರ್ವನಾ ತತ್ಸಂಬಂಧೀನ್ಮೃದಕಾನಿ ಚಾಕ್ರಂದಯಃ ||

ಶಬ್ದಯಸಿ | ಕ್ಷೋಣೀಃ ಕ್ಷೋಣ್ಯಃ | ಕ್ಷೋಣೀತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ | ತದುಪಲಕ್ಷಿತಾಸ್ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ
ಭಿಯಸಾ ತ್ವದ್ಭಯೇನ ಕಥಾ ಕಥಂ ನ ಸಮಾರತ | ನ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ | ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಮವಲೋಕ್ಯ
ತ್ರಯೋಽಪಿ ಲೋಕಾ ಬಿಭೃತೀತಿ ಭಾವಃ || ಪೃತ್ನು | ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸ್ಪೃತ್ಸ್ಮಿನ್ನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ |
ಪಾ. ೩-೧-೭೩-೧ | ಇತಿ ಪೃತನಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೃದ್ಭಾವಃ | ಪರೀಣಶೇ | ನಶತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮಾ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ
ತನ್ವೇಕೇನಿತಿ ಕೇನ್ವ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀ-
ರ್ಘತ್ವಂ | ನದ್ಯಃ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ರೋರುವತ್ | ರು ಶಬ್ದೇ | ಯಜ್ಞಗಂತಾಲ್ಲ ಟಃ
ಶತ್ಯ | ಅದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ ವಚನಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಜಾತ್ಯಾದ್ಯುಜಾಭಾವ ಉವಜಾದೇಶಃ |
ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುರಿತಿ ನುಮ್ಪ್ರತಿವೇದಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಥಾ | ಥಾ
ಹೇತೌ ಚಿ ಚೈಂದಸೀತಿ ಕಿಂ ಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ
ಕಿಮಃ ಕಃ | ಪಾ. ೭-೨-೧೦೩ | ಇತಿ ಕಾದೇಶಃ | ಆರತ | ಋ ಗತಾ | ಸಮೋ ಗಮ್ಯಚ್ಛಿತ್ಯಾತ್ಮನೇ-
ಸದಂ | ಛಾಂದಸೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ಯದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ರ್ಋಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ | ಅಡಾಗಮೋ
ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಘವನ್—ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಂದಸಿ—(ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವ) ಈ ಪಾಪ
ದಲ್ಲಿಯೂ | ಪೃತ್ನು—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪಾಪಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುವ ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಾ (ಪ್ರ-
ಕ್ಷೈಪ್ಸೀಃ)—ಬಲಾತ್ಕರಿಸಬೇಡ. (ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶವಸಃ—ಬಲದ | ಅಂತಃ—ಅವಧಿಯನ್ನು
ಪರೀಣಶೇ—ಮೀರಿವ್ಯಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ | ನ ಹಿ—ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. | (ನೀನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು)
ರೋರುವತ್—ಗರ್ಜಿಸುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ | ನದ್ಯಃ—ನದಿಗಳನ್ನೂ | ವನಾ—ಅವುಗಳ ನೀರುಗಳನ್ನೂ
ಅಕ್ರಂದಯಃ—ಶಬ್ದಮಾಡಿಸುತ್ತೀಯೇ | ಕ್ಷೋಣೀಃ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ | ಭಿಯಸಾ—ನಿನ್ನ
ಭಯದಿಂದ | ಕಥಾ—ಹೇಗೆತಾನೇ | ನ ಸಮಾರತ—ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕ ಈ ಪಾಪಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಪಾಪಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುವ
ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಲಾತ್ಕರಿಸಬೇಡ. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ನಿನ್ನ ಬಲದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಮೀರುವುದಕ್ಕೆ
ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ನೀನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನೀನೂ ಗರ್ಜಿಸುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ
ನದಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನೀರುಗಳನ್ನೂ ಶಬ್ದಮಾಡಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ನಿನಗೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ
ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಭಯಪಡುವುದಿಲ್ಲ ?

English Translation.

O Maghavan, do not throw us into this iniquity, into these sinful con-
flicts, for the limit of your strength cannot be measured [you are shouting in
the heavens and making the waters of the rivers roar; why shall not the earth
be filled with terror ?

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—ಕಂಚಿತ್ಸಂಗ್ರಾಮರೂಪಂ ಪ್ರಾಣಸಂಕಟಪ್ರಸಂಗಮುದ್ವಿತ್ಯ ವಚನಮಿದಂ ಸವ್ಯಸ್ಯ | ಯ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ಭಿತ್ವಾ ಸರ್ಗರ್ಜನೇನ ತಥಾ ಲೋಕಾಂಶ್ಚ ಭಯೋಹೇತುತ್ವಾತ್ಮಮಾಸಯತಾ ಮಹತಾ ನೋಘಜಲವರ್ಷಣೇನ ತಜ್ಜ್ವತಾ ನದೀರ್ಮಹದಶಬ್ದಯಾತ್ ತೇನ ಚ ಸ್ವಬಲಮನಂತಮಿತ್ಯಾವಿರಭಾವಯತ್ ಸೋಽಸ್ತಿಸ್ಥಾರುಣ ಪ್ರಸಂಗೇಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಾಣಸಂಕಟಸ್ಯ ನಿವಾರಕೋ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ಭಾಗವತಂ || ಯುದ್ಧಭಯವು ಒದಗಿದಾಗ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಸವ್ಯನು ಹೇಳುವ ವಚನವಿದು. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಭಯಪಡಿಸುವಂತೆ ಮಹಾ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಗುಡುಗು ಮಿಂಚುಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಹಾವೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯು ಮಹಾ ರಭಸವಾಗಿ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ ಹರಿಯತೊಡಗಿತು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಸವ್ಯನು ಹೆದರಿ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪೃತ್ನು—ಪಾಪಫಲಭೂತವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಸೇನಾನಾಚಕವಾದ ಪೃತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃದ್ವಾವ ಬಂದು ಪೃತ್ನು ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪರೀಣಶೇ—ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಂ | ಇಲ್ಲಿ ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ನಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ನದ್ಯಃ—ಇದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವನಾ—ಜಲಾರ್ಥಕವಾದ ವನಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಂತವಾಗಿದ್ದು ನದೀ ಸಂಬಂಧವಾದ ಜಲ ಎಂದರ್ಥಕೊಡುತ್ತಿದೆ.

ಪೋಣೇ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೂಮಿಯಿಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮ್ಯುಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃತ್ನು—ಪೃತನಾಶಬ್ದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪದಾದಿಷು ವೂಂಸ್ ಪೃತ್ ಸ್ನಾನಾಮುಸ ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೃತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃತ್ನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರೀಣಶೇ—ಣಶ ಅದರ್ಶನೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವೇಕೇನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಶೇ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪರಿ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ನಿಸಾತಸ್ಯಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ನದ್ಯಃ—ನದೀ ಶಬ್ದ. ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾಜ್ಞಸಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ. ಯಣಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ.

ರೋರುವತ್—ರು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಯಜೋಜಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಣೋಯಜ್‌ಲುಕೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸನಾಧ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್‌ಲುಗಂತವಾದ ರೋರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ. ಯಜ್‌ಲುಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಾದಿವಚ್ಚೆ ಎಂದು ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪಿಗೆ ಅದಿಪ್ರೆಭೈತಿಭ್ಯಃಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಆಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೋರು+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜಾದೇಶ. ರೋರುವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚೈತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದರೆ ರೋರುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಥಾ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ. ಪುಕಾರಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಥಾ ಹೇತೌಚಚ್ಛಿಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾಗ್ಧಿಶೋವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಿಮಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ ಎಂಬ ಅದೇಶ. ಕಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಆರತ—ಯು ಗತಾ ಧಾತು. ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಸನೋಗಮೃಚೈಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಿಜ್‌ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಾದೇಶ. ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರೆಭೈತಿಭ್ಯಃಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆಡಜಾದೀನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅಟಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆರತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅರ್ಜೌ ಶಕ್ರಾಯ ಶಾಕಿನೇ ಶಚೀವತೇ ಶೃಣ್ವಂತಮಿಂದ್ರಂ ಮಹಯ
ನ್ನಭಿ ಸ್ಪೃಹಿ |

ಯೋ ಧೃಷ್ಟುನಾ ಶವಸಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ವೃಷಾ ವೃಷತ್ವಾ ವೃಷ-
ಭೋ ನ್ಯಂಜತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅರ್ಚ | ಶಕ್ರಾಯ | ಶಾಕಿನೇ | ಶಚೀವತೇ | ಶೃಣ್ವಂತಂ | ಇಂದ್ರಂ | ಮಹ-
ಯನ್ | ಅಭಿ | ಸ್ತುಹಿ |
ಯಃ | ಧೃಷ್ಟನಾ | ಶವಸಾ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ವೃಷಾ | ವೃಷತ್ವಾ |
ವೃಷಭಃ | ನಿಸ್ಸಂಜತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಧ್ಯರ್ಯೋ ಶಾಕಿನೇ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತಾಯ ಶಚೀವತೇ ಪ್ರಜ್ಞಾವತೇ ಶಕ್ರಾಯೇಂದ್ರಾಯಾ-
ರ್ಚ | ಏವಂವಿಧಮಿಂದ್ರಂ ಪೂಜಯ | ಕಿಂಚಿ ಸ್ತುತೀಃ ಶೃಣ್ವಂತಂ ಸಮೀಚೀನೇಯಂ ಸ್ತುತಿರಿತಿ
ಜಾನಂತಂ ತಮಿಂದ್ರಂ ಮಹರ್ಯ ಪೂಜಯನ್ನಭಿಷ್ಟುಹಿ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ತಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರು |
ಯ ಇಂದ್ರೋ ಧೃಷ್ಟನಾ ಶತ್ರುಜಾಂ ಧರ್ಷಕೇಣ ಶವಸಾ ಬಲೇನೋಭೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
ನ್ಯೈಂಜತೇ ನಿತರಾಂ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ನಿ. ೬-೨೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ |
ಸ ಇಂದ್ರೋ ವೃಷಾ ಸೇಚನಸಮರ್ಥೋ ವೃಷತ್ವಾ ವೃಷತ್ವೇನಾನೇನೈವ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ವೃಷಭೋ
ವರ್ಷಿತಾ ಕಾಮಾನಾಂ ಯದ್ವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಾಂ || ಅರ್ಚ | ಶಸಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತು-
ಸ್ವರಃ | ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಶಾಕಿನೇ | ಶಕ್ತಿಃ ಶಾಕಃ | ಶಕ್ಲೈಶಕ್ತಾ | ಭಾವೇ
ಘೃಷ್ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚ-
ತುರ್ಥೀ | ಅಭಿ ಸ್ತುಹಿ | ಸ್ತೋತೇರದಾದಿತ್ವಾಚ್ಚಪೋ ಲುಕ್ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತಿತಿ ಷತ್ವಂ | ಸ್ವನಾ
ಷ್ಟುರಿತಿ ಸ್ವತ್ವಂ | ವೃಷತ್ವಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ನ್ಯೈಂಜತೇ | ಋಜಿ ಭೃಜೀ
ಭರ್ಜನೆ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಧ್ಯರ್ಯವೇ) ಶಾಕಿನೇ—ಶಕ್ತಿವಂತನೂ | ಶಚೀವತೇ—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೂ ಆದ | ಶಕ್ರಾಯ-
ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಅರ್ಚ—ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸು | ಶೃಣ್ವಂತಂ—(ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು) ಕೇಳುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರ
ನನ್ನು | ಮಹರ್ಯ—ಪೂಜಿಸುತ್ತ | ಅಭಿ ಸ್ತುಹಿ—ಆವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. | ಯಃ—
ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಧೃಷ್ಟನಾ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಸದೆಬಡಿಯುವ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಉಭೇ ರೋದಸೀ-
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ | ನ್ಯೈಂಜತೇ—ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾನೋ | (ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು)
ವೃಷಾ—(ಮಳೆಯನ್ನು) ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು | ವೃಷತ್ವಾ—ಈ ಸೇಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ | ವೃಷಭಃ—
(ನಮ್ಮ) ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಆದವನು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳ ದಾತನು. (ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ಯಕ್ಷನೇ, ಶಕ್ತಿವಂತನೂ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸು. ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವ ಬಲದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಅಲಂಕರಿಸತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

English Translation.

Adore the wise and powerful Indra; adoring the listening Indra, praise him who adorns both heaven and earth by his irresistible might, he is the sender of showers, and by his bounty gratifies our desires.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಶಾಕಿನೇ—ಶಕ್ತ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಶಾಕ ವುಳ್ಳವನು ಶಾಕೇ ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಶೃಣ್ವಂತಂ—ಇದು ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟು ಕೇಳುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅಭಿಷ್ಟುಹಿ—ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅವನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡು.

ಉಭೇ ರೋಡಸೀ—ಎರಡಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ರೋಡಶಬ್ದದ ಮೇಲಿರುವ ದ್ವಿವಚನ ದಿಂದಲೇ ಉಭೇ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಉಭಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥ ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸೃಂಜತೇ—ನಿತರಾಂ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಜಿ ಭೃಜೀ ಭರ್ಜನೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಿ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ಬರುವುದು. ಆದಕ್ಕೆ ಋಂಜತಿ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೬-೨೧) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

ವೃಷಾ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು.

ವೃಷತ್ತಾ—ವೃಷ್ಟಿಸೇವನ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು.

ವೃಷಭಃ—ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವವನು. ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉಪ ಕಾರದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನು. (ಇಂದ್ರ)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ಚೆ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಪ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಸೇರ್ಹೈ ಸಿಚ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ತಪ್ ಸೂತ್ರವಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ಅತೋದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಅರ್ಚ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ

ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ವಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಕಿನೇ—ಶಕ್ತಿಃ ಶಾಕಃ ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಶಾಕಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ (ಶಕ್ತಿಯು ಇವನಿಗೆ ಇದೆ) ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತ ಇನಿತನ್ಯೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಾಕಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಅಭಿ ಸ್ವಹಿ—ಸ್ವಪ್ನಾ ಸ್ವತೌ ಧಾತು. ಲೋಟು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ತ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಸ್ವಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರ ಸಂಬಂಧ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಾಸ್ವಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃಷ್ಟುನಾ—ಜಾಢೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭೇ ಧಾತು. ತ್ರಸಿಗೃಧಿಧೃಷಿಪಿಪೇಃ ಕ್ಷುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ನಾಭಾವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷತ್ತಾ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರ ಆದೇಶ. ವೃಷತ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯೌಜ್ಜತೇ—ಋಜಿ ಭೃಜೀ ಭರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಂಜತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧ ಬಂದಾಗ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಯಃ ಎಂದು ಯಜ್ಞಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅರ್ಚಾ ದಿವೇ ಬೃಹತೇ ಶೂಷ್ಯಂ ವಚಃ ಸ್ವಪ್ನತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಧೃಷತೋ
ಧೃಷನ್ಮನಃ |

ಬೃಹತ್ಪ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ ಕೃತಃ ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವೃಷಭೋ
ರಥೋ ಹಿ ಸಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅರ್ಚ | ದಿವೇ | ಬೃಹತೇ | ಶೂಷ್ಯಂ | ವಚಃ | ಸ್ವಪ್ನತ್ರಂ | ಯಸ್ಯ | ಧೃಷತಃ |
ಧೃಷತ್ | ಮನಃ |

ಬೃಹತ್ಪ್ರವಾಃ | ಅಸುರಃ | ಬರ್ಹಣಾ | ಕೃತಃ | ಪುರಃ | ಹರಿಭ್ಯಾಂ | ವೃಷಭಃ
ರಥಃ | ಹಿ | ಸಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇಸ್ಮೋತಃ ದಿವೇ ದೀಪ್ತಾಯ ಬೃಹತೇ ಮಹತೇ ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷ್ಯಂ | ಶೂಷಮಿತಿ ಸುಖ-
ನಾಮ | ತತ್ರ ಸಾಧು ಶೂಷ್ಯಂ | ತಾದೃಶಂ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋಽರ್ಚ | ಉಚ್ಚಾರಯ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರ-
ಸ್ಯ ಧೃಷತಃ ಶತ್ರುನ್ದರ್ಷಯತಃ ಸ್ವಪ್ನತ್ರಂ ಸ್ವಭೂತಬಲವನ್ಮನೋ ಧೃಷತ್ ಧೃಷ್ಟಂ ಭವತಿ | ಹಿ ಸಃ
ಸ ಹಿ ಸ ಖಲ್ವಿಂದ್ರೋ ಬೃಹತ್ಪ್ರವಾಃ ಪ್ರಭೂತಯಶಾ ಅಸುರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ಅಸುಃ
ಪ್ರಾಣೋ ಬಲಂ ವಾ | ತದ್ವಾನ್ | ರೋ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯಃ | ಅಥವಾ | ಅಸವಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ತೇನ ಚಾ-
ಪೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಅಸಃ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೫-೨ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತಾನ್ಮಾತಿ ದಾದಾತೀತ್ಯ-
ಸುರಃ | ಬರ್ಹಣಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿಬರ್ಹಯಿತಾ ಹರಿಭ್ಯಾಮಪ್ತಿಭ್ಯಾಂ ಪುರಸ್ಕೃತಃ ಪೂಜಿತಃ ವೃಷಭಃ
ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ರಥೋ ರಂಹಣಶೀಲಃ || ಶೂಷ್ಯಂ | ತತ್ರ ಸಾಧುರಿತಿ ಯತ್ | ಸರ್ವೇ ನಿಧಯತ್ಯಂ-
ದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ |
ಧೃಷತಃ | ಇಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೃಹ-
ತ್ಪ್ರವಾಃ | ಬೃಹತ್ಪ್ರವೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಸುರಃ | ಅಸು
ಪ್ರೇಸಣೇ | ಅಸೇರುರನ್ | ಉ. ೧-೪೩ | ಇತ್ಯುರಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಸ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬರ್ಹಣಾ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಪುರಃ | ಪೂರ್ವಾಧರೇತ್ಯಾದಿನಾಸಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ) ದಿವೇ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಬೃಹತೇ—ಅದ್ಭುತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಶೂಷ್ಯಂ—ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ | ವಚಿಃ—(ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಅರ್ಚೆ—(ಅರ್ಪಿಸು.) ಪಠಿಸು. | ಧೃಷತಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಭಯಪಡಿಸತಕ್ಕ ಅಥವಾ ನಿರ್ಭೀತನಾದ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರಂ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಿರವಾದ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸು | ಧೃಷತ್—(ಏಕಾಗ್ರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) ನೆಲೆಸಿದೆಯೋ | ಹಿ ಷಃ—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಬೃಹಚ್ಛೈವಾಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು. | ಅಸುರಃ—ಮಳೆಯನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. | ಬರ್ಹಣಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸುವವನು. | ರಥಃ—(ಈಕಡೆ) ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನು. (ನಮ್ಮ ಕಡೆ ಬರತಕ್ಕವನು.)

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಅದ್ಭುತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ವನ್ನರ್ಪಿಸು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಯಪಡಿಸಿ ತಾನು ನಿರ್ಭೀತನಾದ ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಿರವಾದ ಮನಸ್ಸು ಏಕಾಗ್ರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೆಲೆಸಿದೆಯೋ ಆ ಇಂದ್ರನು ಅಧಿಕವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಬರತಕ್ಕವನು.

English Translation.

Offer pleasant laudations to the great and illustrious Indra, who is the victor of enemies and is firm-minded by his own strength. He, of great renown is obeyed by his horses, the showerer of bounties and impetuous, drives away the Asuras and enemies.

ದಿವೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಚಕವಾದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಿದೆ. ಇದು ಬೃಹಚ್ಛೈವಾಃ ವಿಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಶೂಷ್ಯಮ್—ಶೂಷಂ ಎಂದರೆ ಸುಖ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವೇ ಶೂಷ್ಯ ವೆನಿಸುವುದು.

ಅಸುರಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿರಸನ ಮಾಡುವವನು. ಅಥವಾ ಅಸುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಬಲಂ ವಾ ತದ್ವಾನ್ ಅಸುರಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದರೆ ವಿಕೀರ್ಣ ಬಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಅಸವಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೇ ನೀರೂ ಎಂದರ್ಥವಿದೆ. ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಅಸಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೨.೫.೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ. ಅಂತಹ ನೀರನ್ನು ರಾತಿ ದದಾತಿ ಅಂದರೆ ವೃತ್ತಾದಿ ರಾಕ್ಷಸರು ಆಗಾಗ ಮೇಘ ರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಭೂಮಿಗೆ ಜಲರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂತಹವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು. ಅಥವಾ ಸ್ವಯಂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆಸುವವನು (ಇಂದ್ರ).

ಬರ್ಹಣಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಿಕ್ಕಾಪಾಲಾಗಿ ಚದುರಿಸುವವನು,

ವೃಷಭಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಕರುಣಿಸುವವನು.

ರಥಃ—ರಂಹಣಶೀಲಃ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನು.

(ಇಂದ್ರ).

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದಿನೇ—ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೂಷ್ಯಂ—ಶೂಷೇ ಸಾಧು ಶೂಷ್ಯಂ ತತ್ರ ಸಾಧುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಶೂಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ತತ್ತಾದುದರಿಂದ ಯತೋಲ್ಪನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃಷತಃ—ಇಹ ಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶವಿಕರಣ. ಅದುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ ಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನು ಜಾತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಧೃಷತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ವಕವಚನರೂಪ. ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಚ್ಚೈನಾಃ—ಬೃಹತ್ ಶ್ರವಃ ಯಸ್ಯ ಬೃಹಚ್ಚೈವಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುರಃ—ಅಸುಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಅಸೇರುರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸುರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬರ್ದಣಾ—ಸುಪಾಂಸುಲಕ್— ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಃ—ಪೂರ್ವಾಧರಾವರಾಣಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೭-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ತಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುರ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರಸ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಕುತ್ಸವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಪುರ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತ್ವಂ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಸಾನು ಕೋಪಯೋವ ತ್ಮನಾ ಧೃಷತಾ ಶಂಬರಂ

ಭಿನತ್ |

ಯನ್ಮಾಯಿನೋ ವ್ರಂದಿನೋ ಮಂದಿನಾ ಧೃಷಚ್ಚಿತಾಂ ಗಭಸ್ತಿಮಶನಿಂ

ಪೃತನ್ಯಸಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಬೃಹತಃ | ಸಾನು | ಕೋಪಯಃ | ಅವ | ತ್ಮನಾ | ಧೃಷತಾ |
 ಶಂಬರಂ | ಭಿನತ್ |
 ಯತ್ | ಮಾಯಿನಃ | ವ್ರಂದಿನಃ | ಮಂದಿನಾ | ಧೃಷತ್ | ಶಿತಾಂ | ಗಭಸ್ತಿಂ |
 ಅಶನಿಂ | ಪೃತನ್ಯಸಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಬೃಹತೋ ಮರುತೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಸಾನು ಸಮುಚ್ಚ್ರಿತಮುಪರಿಪ್ರ-
 ಬೇಶಂ ಕೋಪಯಃ | ಅಕಂಪಯಃ | ಧೃಷತಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಧರ್ಷಯಿತ್ರಾ ತ್ಮನಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಯಮೇವ ಶಂ-
 ಬರನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಮನಾಭಿನತ್ | ಅವಧೀಃ | ಯದ್ಯದಾ ವ್ರಂದಿನಃ ಶತ್ರುಣೋಜೇತುಂ ಮೃದು-
 ಭಾವಂ ಪ್ರಾಸ್ತಾ | ಯದ್ವಾ | ವೃಂದಂ ಸಮೂಹಃ | ಅಸುರಸಮೂಹವತಃ | ಮಾಯಿನೋ ಮಾಯಾನಿ-
 ನೋಽಸುರಾನ್ಮಂದಿನಾ ಹೃಷ್ಣೇನ ಧೃಷತ್ ಧೃಷತಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತಾ ಮನಸಾ ಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಂ
 ಶಿತಾಂ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕೃತಾಂ ಗಭಸ್ತಿಂ ಹಸ್ತೇನ ಗೃಹೀತಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಗಭಸ್ತಿರಿತಿ ರಶ್ಮಿನಾಮ | ತದ್ವತೀ-
 ಮಶನಿಂ ವಜ್ರಂ ಪೃತನ್ಯಸಿ | ತಾನಸುರಾಃ ಜೇತುಂ ಪೃತನಾರೂಪೇಣೇಚ್ಛಸಿ | ತಾನ್ವತಿ ಪ್ರೇರಯಸೀತ್ಯರ್ಥಃ |
 ತದಾನೀಂ ಬೃಹತೋ ದಿವಃ ಸಾನು ಕೋಪಯಃ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ || ಕೋಪಯಃ | ಕುಪ ಕೋಪೇ |
 ಣ್ಯಂತಾಲ್ಲಜ್ಞಃ ಬಹುಲಂ | ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇ ೨ ಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ತ್ಮನಾ | ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಙ್ಮಾ
 ದೇರಾತ್ಮನ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಧೃಷತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀಯಾಯಾ ಲುಕ್ | ಶಿತಾಂ |
 ಶೋ ತನೂಕರಣೇ | ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ ಶಾಚ್ಛೋರನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೭-೪-೪೧ | ಇತೀಕಾರಾದೇಶಃ |
 ಪೃತನ್ಯಸಿ | ಪೃತನಾಶಬ್ದಾತ್ಸುಪ ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕವೃಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯೇಂತ್ಯಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ
 ಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಧೃಷತಾ—(ಶತ್ರುವಿಗೆ) ಆಘಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ | ತ್ಮನಾ— ಸ್ವಶಕ್ತಿ
 ಯಿಂದಲೇ (ನೀನೇ) | ಶಂಬರಂ— ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಅನಾಭಿನತ್— ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ |
 ಯತ್— ಯಾವಾಗ | ವ್ರಂದಿನಃ— (ತಮ್ಮ) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಮೃದುಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ
 ಅಥವಾ ಸಮೂಹದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಮಾಯಿನಃ— ಮೋಸಗಾರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಮಂದಿನಾ—ಹರ್ಷ
 ತವಾದದ್ದು | ಧೃಷತ್ (ಧೃಷತಾ)—(ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ) ದೃಢನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದ್ದು ಅದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ
 (ನೀನು) | ಶಿತಾಂ— ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದದ್ದು | ಗಭಸ್ತಿಂ— ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದದ್ದು ಅಥವಾ ಕೈಯಿಂದ
 ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಅದ | ಅಶನಿಂ— ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಪೃತನ್ಯಸಿ— (ಆ ಅಸುರರ ಮೇಲೆ) ತೀವ್ರವಾಗಿ ಎಸೆದ
 ಯೋ, (ಆಗ) | ತ್ವಂ— ನೀನು | ಬೃಹತಃ— ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ | ದಿವಃ— ದ್ಯುಲೋಕದ | ಸಾನು— ಶಿಖರ
 ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಕೋಪಯಃ— ನಡುಗಿಸಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ನಿನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಶಂಬರನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೋ ಆಗ ಆ ಮಾಯಾವಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಹೃಷ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ದೃಢನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದದ್ದೂ ಮತ್ತು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದದ್ದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಆ ಅಸುರರ ಮೇಲೆ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಎಸೆದೆ. ಆ ರಭಸದಿಂದ ನೀನು ಆತಿ ಮಹತ್ವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದ ಶಿಖರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನಡುಗಿಸಿದೆ.

English Translation.

You have shaken the summit of the spacious heavens; you have yourself killed Sambara by your foe-destroying might; you have hurled with exulting and determined mind the sharp and bright-eyed thunderbolt against the assembled Asuras.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಅನೇಕಮಾಯಾವ್ಯನುಚರಯುಕ್ತಃ ಶಂಬರ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಾ-
ಯಾಜಗಾಮ | ತದಾ ಹಸ್ತಗ್ರಹಣೋಚಿತಂ ತೀಕ್ಷ್ಣಂ ವಜ್ರಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸೋಮಪಾನೇನ ಜಾತಹರ್ಷ
ಇಂದ್ರೋ ಧೈರ್ಯಯುಕ್ತಮನಾಃ ಸನ್ ಶಂಬರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ಕೃತ್ವಾ ತಂ ಜಘಾನ | ತಸ್ಮಿನ್ನಮ-
ಯೇ ಮಹಾನ್ ದ್ಯುಲೋಕೋಽಸಿ ಇಂದ್ರಭಿಯಸಾ ಚಿಕಂಠ ಇತಿ | ಮಾಯಾವಿಗಳೂ ದುಷ್ಟೋಪಾಯಚತು-
ರರೂ ಆದ ಅನೇಕ ಅನುಚರರಿಂದ ಕೂಡಿ ಶಂಬರಾಸುರನು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಂದನು.
ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಅದರಿಂದಂಟಾದ ಹರ್ಷದಿಂದ ಧೈರ್ಯೋತ್ಸಾಹಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಹರಿತ-
ವಾದ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಶಂಬರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದನು. ಆ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಅರ್ಭಟರಿಂದ ಬಹು ದೊಡ್ಡದಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಸಹ ಭಯದಿಂದ ತತ್ತರಿಸಿತು.

ದಿವಃ ಸಾನು—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮೇಲುಭಾಗ. ಲೌಕಿಕವಾಗಿ ಸಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು
ಪ್ರದೇಶವೆಂದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆಕಾರದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ
ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ.

ಶಂಬರಂ—ಶಂಬರಾಸುರನೆಂಬವನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾಕ್ಷಸ. ಇವನನ್ನು ಮನ್ಮಥನು ಕೊಂದನೆಂದು
ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರೀತಿಯ ಕಥೆಗಳಿವೆ.

ವ್ರಂದಿನಃ—ಇದು ಮಾಯಿನಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಪಟ
ದಿಂದ ಮೃದುಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು, ಅಥವಾ ಸರ್ವದಾ ಅಸುರಸಮೂಹವುಳ್ಳವರು.

ಮಂದಿನಾ—ಹೃಷ್ಯವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಇದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಧೃಷತಾ—ಶತ್ರುಧ್ವಂಸಮಾಡುವಂತಹ ನಿಷ್ಕುರಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. (ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಪ್ರಕರಣವಿದೆ)

ಗಭಸ್ತಿ—ಹಸ್ತೇನ ಗೃಹೀತಾ | ಯದ್ವಾ | ಗಭಸ್ತಿಃ ಇತಿ ರಶ್ಮಿನಾಮ ತದ್ವೃತ್ತೀಂ | ಇಂದ್ರನ ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು, ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು ವಜ್ರಾಯುಧ.

ಸೃತನ್ಯಸಿ—ಸಂಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಸೈನ್ಯ ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಸೃತನಾಶಬ್ದಕ್ಕುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಸೈನ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವೆ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೋಪಯಃ—ಕುಪ ಕೋಪೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಣ್ಯಂತದಮೇಲೆ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛೇಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂ ಪಥಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಛೇಚಿಗೆ ಗುಣಾಯಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಕೋಪಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸ್ಯಮಾಜಾಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಆತ್ಮನಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಞ್ಯದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಿನಃ—ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವು ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಂದಿನಃ—ವೃಂದ ಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವೃಂದೀ. ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತ ಇನಿತನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧೃಷತ್—ಜಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ ಧಾತು. ಲಙ್‌ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ ಏಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಧೃಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಏಕರಣಸ್ವರ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿತಾಮ್—ಶೋ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೋ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶಾಚ್ಛೋರನ್ಯತೆರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಶಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸೃತನ್ಯಸಿ—ಸೃತನಾಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಸೃತನ್ಯತಿ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್. ಸೃತನಾ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕನ್ಯಧ್ವರಸೃತನೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೃತನ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ

ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರನ್ನೇಲೆ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಸಿಪ್ ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಪೃತನ್ಯಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಯತ್ಸಂಬಂ ಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಯಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿಯದ್ವೃಣಕ್ತಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವಂದಿನೋ ರೋ
ರುವದ್ವನಾ |

ಪ್ರಾಚೀನೇನ ಮನಸಾ ಬರ್ಹಣಾವತಾ ಯದದ್ಯಾ ಚಿತ್ಕೃಣವಃ ಕನ್ಯಾ
ಪರಿ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ನಿ | ಯತ್ | ವೃಣಕ್ತಿ | ಶ್ವಸನಸ್ಯ | ಮೂರ್ಧನಿ | ಶುಷ್ಕಸ್ಯ | ಚಿತ್ | ವಂದಿನಃ |
ರೋರುವತ್ | ವನಾ |

ಪ್ರಾಚೀನೇನ | ಮನಸಾ | ಬರ್ಹಣಾವತಾ | ಯತ್ | ಅದ್ಯಾ | ಚಿತ್ | ಕೃಣವಃ |
ಕಃ | ತ್ವಾ | ಪರಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ರೋರುವತ್ ಮೇಘೈರತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದರ್ಥ ಶ್ವಸನಸ್ಯ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತೀತಿ
ಶ್ವಸನೋ ವಾಯುಃ | ತಸ್ಯ ವಂದಿನಃ ಸ್ವಕಿರಣೈರಾಮ್ರಫಲಾದೀನ್ಮೃದುಭಾವಂ ಪ್ರಾಪಯತಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ
ಚಿತ್ ರಸಾನಾಂ ಶೋಷಯತುರಾದಿತ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಮೂರ್ಧನ್ಯಪರಿಪ್ರದೇಶೇ ವನಾ ವನಾನ್ಮೃದಕಾನಿ
ಯದ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿವೃಣಕ್ತಿ ಅವರ್ಜಯಸಿ | ಪ್ರಾಪಯಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಾಯುನಾ ಸೂರ್ಯಕಿರಣೈಶ್ಚ
ವೃಷ್ಟಾ ಆಪಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋಪರಿ ಪುನರವಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ | ತದೇವಾವಸ್ಥಾಪನಮಿಂದ್ರಃ ಕರೋತೀತ್ಯುಪಚೇ-
ರ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಚೀನೇನ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಂತ್ರಾ | ಅಪರಾಜ್ಞುಖೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬರ್ಹಣಾವತಾ | ನಿಬರ್ಹಯೇ-
ತೀತಿ ವಧಕರ್ಮಸು ಪಾಠಾದ್ಬರ್ಹಣಾ ಶತ್ಕೂಟಾಂ ಹಿಂಸಾ | ತದ್ವೃತಾ | ಏವಂಭೂತೇನ ಮನಸಾ ಯುಕ್ತ-
ಸ್ತ್ವಂ ಯದ್ಯಸ್ಮಾದದ್ಯಾಚಿದದ್ಯಾಪಿ ಕೃಣವಃ | ಘರ್ಮಕಾಲೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೋಪರಿ ಭೂಮಾ ರಸಾನ
ವಸ್ಥಾಪಯಸಿ ವರ್ಷಾಸು ಚಿ ವರ್ಷಯಸೀತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇತತ್ಕುರುಷೇ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಾಣಾತ್ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ
ಪರ್ಯುಪೇರಿ ಕೋ ವರ್ತತೇ ನ ಕೋಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಸ್ತಮೇವ ಸರ್ವಾಧಿಕ ಇತಿ ಭಾವಃ ||
ವೃಣಕ್ತಿ | ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ರಾಧಾಧಿಕಃ | ಸಿಪಃ ಪಿಶ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋ-

ಗಾದನಿಘಾತಃ | ಪ್ರಾಚೀನೇನ | ಪ್ರಪೂರ್ವಾದಂಚಿತೇರ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಿಪ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತ-
ನಲೋಪಃ | ವಿಭಾಷಾಂಚೇರದಿಕ್ಪ್ರಿಯಾಮಿತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಖಃ | ಖಸ್ಯೇನಾದೇಶಃ | ಅಚಿ ಇತ್ಯಕಾರ-
ಲೋಪೇ ಚಾನಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಖಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ತದಾದೇಶಸ್ಯೋಪದೇಶವದ್ಭಾವೇ
ನೇಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ | ಅದ್ಯಾ ಚಿತ್ | ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕೃಣಿವಃ | ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋ-
ಶ್ಚ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಲೇಟಿ ಸಿಪ್ಯಡಾಗಮಃ | ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚ್ಚೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಕಾರಸ್ಯಾ-
ಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪೇ ಸತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಗುಣಾವಾದೇ-
ಶಾ | ಆಗಮಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ವ್ರಂದೀ ವ್ರಂದತೇರ್ಮೃದೂಭಾವಕರ್ಮಣಃ |
ನಿವೃಣಕ್ತಿ ಯಚ್ಚೈಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯಿತೂ ರೋರೂಯ-
ಮಾಣೋ ವನಾನೀತಿ ವಾ ಧನಾನೀತಿ ವಾ | ನಿರು ೫-೧೬ | ಇತಿ | ಧನಾನೀತಿ ಪಕ್ಷೇ ಮೇಘಸ್ಯ ಧನಾ-
ನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು) ರೋರುವತ್—(ಮೇಘಗಳಿಂದ) ಗರ್ಜನಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ | ಶ್ವಸ-
ನಸ್ಯ—ವಾಯುವಿನ ಮತ್ತು | ವ್ರಂದಿನಃ—(ಫಲಗಳನ್ನು) ಶಕ್ತಮಾಡಿಸುವವನೂ | ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿತ್—ರಸಗ-
ಳನ್ನು ಹೀರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನ | ಮೂರ್ಧನಿ—ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ | ವನಾ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ಯತ್—
ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಯಾವಪ್ರಭಾವದಿಂದ) | ನಿ ವೃಣಕ್ತಿ—ಸುರಿಸುತ್ತೀಯೋ (ಸುರಿಸಿದ್ದೀಯೆ ಅದೂ
ಅಲ್ಲದೆ) | ಪ್ರಾಚೀನೇನ—ಪ್ರಕರ್ಷವಾದ (ಸ್ಥಿರವಾದ) ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಬರ್ಹಣಾವತಾ—ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ
ತತ್ಪರವಾದದ್ದೂ ಆದ | ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿ (ನೀನು) | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ಅದ್ಯಾ
ಚಿತ್—ಈಗಲೂ ಕೂಡ | ಕೃಣಿವಃ—(ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಅಸಾಧಾರಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು) ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತೀಯೋ
(ಅ ಕಾರಣದಿಂದ) | ತ್ವಾ ಪರಿ—ನಿನ್ನನ್ನು ಮೀರಿ | ಕೇ—ಯಾವನು (ಇದ್ದಾನೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಗರ್ಜನಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ವಾಯುವಿನ ತಲೆಯಮೇಲೂ; ಮತ್ತು ಫಲಗಳನ್ನು
ಶಕ್ತಮಾಡಿಸುವವನೂ, ರಸಗಳನ್ನು ಹೀರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನ ನೆತ್ತಿಯಮೇಲೂ ನೀರುಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವುದ-
ರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ಕೂಡ ನಿನ್ನ ಪ್ರಕರ್ಷಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ ತತ್ಪರವಾದದ್ದೂ ಆದ ಮನ-
ಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೇಲಿನ ಅಸಾಧಾರಣ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಮೀರಿದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ
ವರು ಯಾರು ?

English Translation.

Loud-shouting (Indra) you have poured the rain upon the wind and on
the head of the maturing and absorbing (sun). Who is above you in the work
that you, endowed with a mind, unaltered and bent upon destroying enemies
have done to-day ?

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರಃ ಪುರಾ ಅಪ್ ಶೋಷಣರೂಪಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಶುಷ್ಕನಾಮಕಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾನಂ ತದುಪರಿ ಮೇಘೋದಕಾನಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಬಿಭೇದೇತಿ ಯಸಿವಚನೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ | ತಥೈವ ತನ್ನೂರ್ಧ್ವಚ್ಛೇದನಂ | ಅಧುನಾಪಿ ಯದಿ ಕಾಮಯೇತ ತತ್ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋತಿ | ಏವಂ ಸತಿ ಕೋಸ್ತಿ ನಾಮ ಇಂದ್ರಾದಪಿ ಗರೀಯಾನ್ ? ನ ಕೋಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ನೀರನ್ನು ಹೀರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಣಗಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಈ ಶುಷ್ಕನು ಸುರನ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಮೇಘದಿಂದ ಜಲವನ್ನು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ಋಷಿವಚನವಿರುವುದು. ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೆ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವನು ಯಾವನು ತಾನೇ ಇರುವನು? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರೋರುವತ್—ಮೇಘಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗರ್ಜಿಸುವವನು, ಇಂದ್ರನು.

ಶ್ವಸನಸ್ಯ—ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತೀತಿ ಶ್ವಸನಃ ವಾಯುಃ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಸಿರುಬಿಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ವಾಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ.

ವ್ರಂದಿನಃ, ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸೂರ್ಯಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾವಿನಹಣ್ಣೇ ಮೊದಲಾದ ಕಠಿಣ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾಡುವವನು. ಹಾಗೂ ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಮಸ್ತ ರಸಗಳನ್ನೂ ಒಣಗಿಸುವವನು. ಈ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದು. ಬಿಸಿಲುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಗತವಾದ ಸಕಲರಸವನ್ನೂ ಸೂರ್ಯನ ಮೂಲಕ ಹೀರಿ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೃಣಕ್ಶಿ—ಅವರ್ಜಯಿಸಿ | ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಭೂಮಿಗೆ ಬಿದ್ದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಮತ್ತೆ ಅವಿಯರೂಪದಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಸೇರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಬರ್ಹಣಾವತಾ—ಬರ್ಹಣಾಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬರ್ಹಣಾವತಾ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ಕೃಣವಃ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು, ಇಷ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ವ್ರಂದಿನಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಈ ಪದಗಳ ವಿವರಣೆಯು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವ್ರಂದೀ ವ್ರಂದತೇರ್ಮೃದುಭಾವಕರ್ಮಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯಿತೂ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾತೀತಿ ನಾ ಧನಾನೀತಿ ನಾ (ನಿರು. ೫.೧೫).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಣಕ್ಷಿ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು ರುಧಾದಿ. ಲಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ಏಕರಣ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃನಜ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಖರಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರ. ತಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಕಪಸಂಬಂಧ ಬಂದಾಗ ಕ್ಷಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣಕಾರಾದೇಶ. ವೃಣಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತೇಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕರಣಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನೇನ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಧಿತಾಂಕಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಭೂತನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಾಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಾಷಾಂಚೇರದಿಕ್ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಯನೇಯೀನೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈನಾದೇಶ. ಅಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಉಪ್ಪನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ಪಾಕಾರನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚು ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಈನಾದೇಶಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶವದ್ವಾನ ಇರುವುದರಿಂದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನೇನ ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಅದ್ಯಾಚಿತ್—ಅದ್ಯ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ. ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣವಃ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಲೇಟೋಃಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಧಿನ್ವಿಕ್ಯಣ್ವೋರಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಚೇಪರಸ್ವಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ವಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃನು+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅಸ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿವರ್ಗ. ಕೃಣವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗಮಾ ಅನುದಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಅನುದಾತ್ತ. ಏಕರಣಸ್ವರ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೃದೂಭಾವ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವೃಂದ ಧಾತುವಿದೆ. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಣಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಂದಿನಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವೃಣಕ್ಷಿ ಯತ್ ಶ್ವನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಕೋಪ-

ಯುತೂ ದೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾನೀತಿ ಧನಾನೀತಿ ವಾ (ನಿರು. ೫-೧೫-೧೬) ಎಂದು ಅನ್ವಯಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಧನಾನೀತಿ ಪಕ್ಷೇ ಮೇಘಸ್ಯ ಧನಾನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಮ್ (ಮೇಘದ ಜಲವೆಂದರ್ಥ).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಮಾವಿಥ ನರ್ಯಂ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ತ್ವಂ ತುರ್ವೀತಿಂ ವಯ್ಯಂ
ಶತಕ್ರತೋ |

ತ್ವಂ ರಥಮೇತಶಂ ಕೃತ್ವೇ ಧನೇ ತ್ವಂ ಪುರೋ ನವತಿಂ ದಂಭಯೋ
ನವ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಅವಿಥ | ನರ್ಯಂ | ತುರ್ವಶಂ | ಯದುಂ | ತ್ವಂ | ತುರ್ವೀತಿಂ | ವಯ್ಯಂ |
ಶತಕ್ರತೋ ಇತಿ ಶತಕ್ರತೋ |

ತ್ವಂ | ರಥಂ | ಏತಶಂ | ಕೃತ್ವೇ | ಧನೇ | ತ್ವಂ | ಪುರಃ | ನವತಿಂ | ದಂಭಯಃ |
ನವ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ನರ್ಯಾದೀಂಸ್ತ್ರೀನ್ರಾಜ್ಞ ಅವಿಥ ರರಕ್ಷಿಥ | ತಥಾ ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಬಹು-
ವಿಧಕರ್ಮನ್ ಬಹುವಿಧಪ್ರಜ್ಞ ವಾ ತ್ವಂ ವಯ್ಯಂ ವಯ್ಯಕುಲಜಂ ತುರ್ವೀತಿನಾಮಾನಂ ರಾಜಾನ-
ಮಾವಿಥೇತ್ಯೇವ | ಅಪಿ ಚ ತ್ವಂ ರಥಂ ರಂಹಣಸ್ತಭಾವಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮೃಷಿನೇತನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಂ
ಧನೇ ಧನನಿಮಿತ್ತೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಕೃತ್ವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಸತ್ಯಾವಿಥೇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಪುರೋಕ್ತಾನಾಂ
ರಾಜ್ಞಾಂ ರಥಂ | ಏತಶಃ ಇತ್ಯಶ್ವನಾಮ | ಏತಶಮಶ್ವಂ ಚ ರರಕ್ಷಿಥೇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ತಥಾ ತ್ವಂ
ಶಂಬರಸ್ಯ ನವತಿಂ ನವ ನವೋತ್ತರನವತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ಪುರಃ ಪುರಾಣಿ ದಂಭಯಃ ವ್ಯನೀನಶಃ || ಏತಶಂ |
ಏತಿ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯೇತಶಃ | ಇಹಾ ಗತಾ | ಇಣಿಸ್ತಶಂತಶಸುನಾ | ಉ. ಸೂ. ೩-೧೪೯ ಇತಿ ತತಸ್ತತ್ಯಯಃ |
ಗುಣಃ | ಕೃತ್ವೇ | ಕರ್ತವ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವರ್ಣವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಮೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ನರ್ಯಂ—(ದೊರೆಗಳಾದ) ನರ್ಯನನ್ನೂ | ತುರ್ವತಂ—
ತುರ್ವಶನನ್ನೂ | ಯದುಂ—ಯದುವನ್ನೂ | ಆವಿಥ—ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ | (ಹಾಗೆಯೇ) ಶತಕ್ರತೋ—ಅನೇಕರ್ಮ
ಕಾರಿಯಾದ ಅಥವಾ ಬಹು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನೇ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಯ್ಯಂ—ನಯ್ಯ
ವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ | ತುರ್ವೀತಿಂ—ತುರ್ವೀತಿಯೆಂಬ ದೊರೆಯನ್ನೂ (ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರಥಂ—
(ಅವರ) ರಥಗಳನ್ನೂ | ಏತಶಂ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ [ರಥಂ—ರಥನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ | ಏಕಶಂ—
ಏಕಶನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ] | ಧನೇ—ಧನನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯುದ್ಧವು | ಕೃತ್ವೇ—(ಅವಶ್ಯವಾಗಿ) ನಡೆಯಲೇ
ಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (ಕಾಪಾಡಿರುವೆ) | ತ್ವಂ—ನೀನು (ಶಂಬರಸ್ಯ—ಶಂಬರನ) | ನವತಿಂ ನವ—ತೊಂಭ
ತ್ತೊಂಭತ್ತು | ಪುರಃ—ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ಪಂಭಯಃ—ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದೆ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತಕ್ರತುವಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನರ್ಯ, ತುರ್ವಶ ಮತ್ತು ಯದು ಎಂಬ ದೊರೆಗಳನ್ನೂ
ಹಾಗೆಯೇ ವಯ್ಯವಂಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ತುರ್ವೀತಿಯೆಂಬ ದೊರೆಯನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ. ಅವರ ರಥಗಳನ್ನೂ ಕುದು
ರೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಧನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಡಿರುವೆ. ಮತ್ತು
ಶಂಬರನ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿರುವೆ.

English Translation.

You have protected Narya, Turvasa, Yadu and Turviti, of the race of
Vayya; you have protected their chariots and horses in a battle undertaken
for necessary wealth; you have destroyed the ninety-nine cities (of Sambara).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತುರ್ವತಂ, ಯದುಂ—ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೪, ಪೇಜು ೨೪೦-೨೪೨ರಲ್ಲಿ
ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ತುರ್ವೀತಿಂ—ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೪, ಪೇಜು ೨೪೪ರಲ್ಲಿ ಇವನ ವಿಷಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು.

ನರ್ಯಂ—ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು. ಇವನ ಹೆಸರು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೯
ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳು ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ.

ಶತಕ್ರತೋ—ಬಹುವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು, ಅಥವಾ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು,
ಅಥವಾ ನೂರು ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು. ಇಂದ್ರ ಎಂದು ನಾನಾರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ವಯ್ಯಂ ತುರ್ವೀತಿಂ—ವಯ್ಯವೆಂಬುದು ಒಂದು ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೆಸರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು ತುರ್ವೀತಿ ಎಂಬ ರಾಜ. ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ಕಾಪಾಡಿದನು.

ಏತಶಂ ರಥಂ—ರಥ, ಏತಶ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಾಜರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆಥವಾ ರಥ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕೆಲವು ರಾಜರ ರಥ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ, ಏತಶ ಶಬ್ದವು ಕುದುರೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಕುದುರೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಏತಶಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕು.

ನವತಿಂ ನವ—ಇದಕ್ಕೆ ತೊಂಬತ್ತೊಂಭತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಪುರಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಶಂಬರಾಸುರನಿಗೆ ತೊಂಬತ್ತೊಂಭತ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳಿದ್ದವು. ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಆವಿಥ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಥಲಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಆತಆದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಆವಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶತಕ್ರತೋ—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏತಶಮ್—ಏತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಏತಶಃ ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಇಣಸ್ತಶಂತಶಸುನಾ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಶನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಶನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಏತಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃತ್ವೇ—ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಎಂಬುದು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಲೋಪಗಳಿಂದ ಕೃತ್ವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಂಭಯಃ—ದಂಭು ದಂಭೇ ಧಾತು ಚುರಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಶಪ್. ಣಿಚಿಗೆ ಶಬ್ದನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸು ಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಂಭಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

—೨೨೪—

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಘಾ ರಾಜಾ ಸತ್ಪತಿಃ ಶೂಶುವಜ್ಜನೋ ರಾತಹವ್ಯಃ ಪ್ರತಿ ಯಃ ಶಾಸ-
ಮಿನ್ವತಿ |
ಉಕ್ಥಾ ವಾ ಯೋ ಅಭಿಗೃಣಾತಿ ರಾಧಸಾ ದಾನುರಸ್ಮಾ ಉಪರಾ ಪಿ-
ನ್ವತೇ ದಿವಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಘಾ | ರಾಜಾ | ಸತ್ಪತಿಃ | ಶೂಶುವತ್ | ಜನಃ | ರಾತಹವ್ಯಃ | ಪ್ರತಿ |
ಯಃ | ಶಾಸಂ | ಇನ್ವತಿ |
ಉಕ್ಥಾ | ವಾ | ಯಃ | ಅಭಿಗೃಣಾತಿ | ರಾಧಸಾ | ದಾನುಃ | ಅಸ್ಮೈ | ಉಪರಾ |
ಪಿನ್ವತೇ | ದಿವಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಘ ಸ ಖಲು ಜನೋ ಜಾತೋ ರಾಜಾ ರಾಜಮಾನಃ ಸತ್ಪತಿಃ ಸತಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಯಜಮಾನಃ
ಶೂಶುವತ್ | ಅತ್ಮಾನಂ ವರ್ಧಯತಿ | ಯ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿ ರಾತಹವ್ಯೋ ದತ್ತಹವಿಷ್ಠಃ ಸಃ ಶಾಸ-
ಮಿಂದ್ರಕರ್ತೃಕಮನುಶಾಸನಂ ಯದ್ವಾ ತಸ್ಯ ಸ್ತುತಿಮಿನ್ವತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಉಕ್ಥಾ ವೋಕ್ಥಾನಿ
ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ನಾ ಯಃ ಸ್ತೋತಾ ರಾಧಸಾ ಹನಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ಸಹಾಭಿಗೃಣಾತಿ ತಸ್ಯಾಭಿಮುಖೀಕರ-
ಣಾಯ ಶಂಸತಿ | ಅಸ್ಮೈ ಸ್ತೋತ್ರೇ ದಾನುರಭಿಮುತಫಲಪ್ರದಾತೇಂದ್ರ ಉಪರೋಪರಾನ್ಮೇಘಾನ್ |
ಉಪರ ಇತಿ ಮೇಘನಾಮ | ಸ ಚ ಯಾಸ್ತೇನೈವಂ ನಿರುಕ್ತಃ | ಉಪರ ಉಪಲೋ ಮೇಘೋ ಭವ-
ತ್ಯುಪರಮಂತೇ ಸ್ತಿನ್ವಭ್ರಾಣ್ಯುಪರತಾ ಅಪ ಇತಿ ನಾ | ನಿರು ೨-೨೧ | ಇತಿ | ತಾ ಮೇಘಾ ದಿವಃ
ಸಕಾಶಾತ್ಪಿನ್ವತೇ | ಸೇಚಯತಿ | ದೋಗ್ಧೀತಿ ಯಾವತ್ || ಘ ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ದೀರ್ಘಃ |
ಸತ್ಪತಿಃ | ಸತಾಂ ಪತಿಃ ಸತ್ಪತಿಃ | ಪತ್ಯಾನ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶೂಶುವತ್ |
ಟುಟಿತಿ ಗತಿವೃದ್ಧೋಃ | ಣ್ಯಂತಾದ್ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜಾ ಚ್ಚೇತ್ಪಜಾದೇಕೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಂಪ್ರ-
ಸಾರಣಾಶ್ರಯಂ ಚಿ ಬಲೀಯಃ | ಮ. ೬-೧-೧೭-೨ | ಇತ್ಯಂತರಂಗಮಪಿ ವೃದ್ಧಾದಿಕಂ ಬಾಧಿ-
ತ್ವಾಣೌ ಚಿ ಸಂಕ್ಷಜೋಃ | ಪಾ. ೬-೧-೨೨ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಂಕ್ಷಾ ಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರ-
ನಿತ್ಯತ್ಯಾದ್ಯೃದ್ಧಭಾವೇ ದ್ವಿರ್ವಚನಾದಿ | ಉವಜಾದೇಕಃ | ರಾತಹವ್ಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವ
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಶಾಸಂ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾವಿತ್ಯಸ್ಯಾದ್ಭಾವೇ ಘಾ ಕರ್ಷಾತ್ಪತ ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸ್ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ವೃಷಾದಿರ್ವಾ ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಸಹ್ಯಾ-
ಕೃತಿಗಣ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಯದ್ವಾ | ತನ್ನ ಸ್ತುತಾವಿತ್ಯಸ್ಯಾದ್ಭಾವೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನಲೋಪಃ |

ಇನ್ನತಿ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ತಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೈತ್ಯಯೋಗಾದನಿಭಾತಃ |
ಅಭಿಗೃಣಾತಿ | ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಪಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವೈಃ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ತಪಃ ಪಿತ್ತಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಪೂರ್ವವನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಉಪರಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತಪಃ
ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪಿನ್ವತೇ | ಪಿವಿ ಮಿವಿ ಚಿವಿ ಸೇಚನೇ | ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವನು | (ಇಂದ್ರಂ) ಪ್ರತಿ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು | ರಾತೆಹವ್ಯಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿ
ಸುತ್ತ | ಶಾಸಂ—ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಇನ್ನತಿ—ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಮತ್ತು
ಯಃ—ಯಾವನು | ಉಕ್ಥಾ ವಾ—ಉಕ್ಥವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ (ಉಕ್ಥರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರ
ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು) | ರಾಧಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ | ಅಭಿಗೃಣಾತಿ—(ತನ್ನ) ಅಭಿಮುಖ
ವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೋ | ಸ ಘ—ಅದೇ | ಜನಃ—ಮಾನವನೂ | ರಾಜಾ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ
ವನೂ | ಸತ್ಪತಿಃ—ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನು | ಶೂಶುವತ್—(ತನ್ನನ್ನು) ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊ
ಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ತೌ—ಇಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರವಿಗಾಗಿ | ದಾನುಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು |
ಉಪರಾ—ಮೇಘಗಳನ್ನು | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತ ಉಕ್ಥ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಆ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಮಾನವನೂ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜನರ
ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರವಿಗಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

That eminent person, the cherisher of the pious, advances his own prosperity, who while offering oblations to Indra, sings his praise; or who, along with the offerings he presents, recites hymns in honour of him; for him the bounteous Indra causes the clouds to rain from heaven.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯೋ ಜನೋ ದತ್ತಹವಿಷ್ಕಃ ಸನ್ ತಥಾ ದತ್ತರಾಧಾಃ ಸನ್ನಿಂಭಸ್ಯ
ಶಾಸನಂ ಪಾಲಯತಿ ತಥಾ ತಸ್ಯ ಸ್ತುತಿರ್ಗಾಯತಿ ಸ ನಿಃಸಂತಯಂ ಸತ್ಪತೀ ರಾಜಾ ಭೂತ್ವಾ ವರ್ಧತೇ
ತದರ್ಥೇ ಚ ದಿವ್ಯಾ ಮೇಘೋದಕವೃಷ್ಟಿರ್ವಿಪುಲಂ ಯಥಾ ತಥಾ ಪತತೀತಿ || ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾವ
ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳ

ಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನು ರಾಜನಾಗುವನು. ಅವನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘಾ—ಇದು ಘ ತಬ್ಧ. ಇದಕ್ಕೆ ಖಲು (ಅಷ್ಟ, ಅದರೋ) ಎಂದರ್ಥ. ಋಚಿ ತುನುಘ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ.

ಸತ್ಪತಿಃ—ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಪುರುಷರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು, ಯಾಗದೀಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಶುಶೂವತ್—ಋ ಓಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ ಎಂಬ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು, ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ರಾತದವ್ಯಃ—ರಾತಂ ಹವ್ಯಂ ಯೇನ ಸಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಶಾಸಂ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಅಪ್ಪಣೆ ಎಂದೂ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಕೊಡುವುದು.

ರಾಧಸಾ—ಹವಿರ್ವಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನದಿಂದ.

ಉಕ್ಥಾ ವಾ—ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಸ್ತ್ರಗಳೆಂಬ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಉಪರಾ—ಉಪರಾ ಎಂಬುದು ಮೇಘದ ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪರ ಉಪಲೋ ಮೇಘೋ ಭವ. ತ್ಯುಪರಮತೇಽಸ್ತಿಸ್ತನ್ನಭ್ರಾಣ್ಯುಪರತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ (ನಿರು. ೨-೨೧) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

ದಾನುಃ—ಯಜಮಾನರು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವವನು ಇಂದ್ರನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಘ—ಯಚಿ ತುನುಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಪತಿಃ—ಸತಾಂ ಪತಿಃ ಸತ್ಪತಿಃ ಪತ್ಯಾನ್ಯೈಶ್ವರ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಶೂವತ್—ಋ ಓಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ ಧಾತು ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಷಿಚ್. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಿಲಜ್ಲಿಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಜ್ಲಿಲುಜ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಲಿ ಗೆ ಷಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ತುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜ್. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಟು ಮತ್ತು ಓ ಎಂಬುದು ಇತ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಷಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂತರಂಗವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯಂ ಚಿ ಬಲೀಯಃ (ಪಾ. ಮು. ೬-೧-೧೭-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವಾದ ವೃದ್ಧಾದಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಜಾಚಿಸಂಕ್ಷಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ

ರೂಪ. ಶು+ಇ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋನಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಚಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿ ಲೋಪ. ಶುಶು+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್ನೆಲ್ಲಘನಿಚಜ್ ಪರೇನಗ್ಲೋಪೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಲಘುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಚಜ್ಞಿನ ಅಕಾರನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ವಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜಾದೇಶ. ಶುಶುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸು ಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾತಹವ್ಯಃ—ರಾತಂ ಹವ್ಯಂ ಯೇನ ರಾತಹವ್ಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾ ಆದಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಶಾಸಮ್—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೃಷಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಶಾಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ವತಿ—ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಕರಣ. ಲಟಿನ ತಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇನ್ವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತೀಕೇ.

ಅಭಿಗೃಣಾತಿ—ಗೃ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಾದಿ. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆಹ್ರಸ್ವ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಗೃಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪರಾ—ಉಪರ+ಶಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿನ್ವತೇ—ಪಿವಿ, ಣಿವಿ, ಮಿವಿ, ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎತ್ಯ. ಪಿನ್ವತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸಮಂ ಕ್ಷತ್ರಮಸಮಾ ಮನೀಷಾ ಪ್ರ ಸೋಮಪಾ ಅಪಸಾ ಸಂತು
ನೇಮೇ |

ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ದದುಷೋ ವರ್ಧಯಂತಿ ಮಹಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸ್ಥವಿರಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ
ಚ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸಮಂ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ಅಸಮಾ | ಮನೀಷಾ | ಪ್ರ | ಸೋಮಪಾಃ | ಅಪಸಾ |
ಸಂತು | ನೇಮೇ |

ಯೇ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ದದುಷಃ | ವರ್ಧಯಂತಿ | ಮಹಿ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ಸ್ಥವಿರಂ |
ವೃಷ್ಟ್ಯಂ | ಚ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬಲಮಸಮಂ | ನ ಕೇನಚಿತ್ಸಮಂ | ಸರ್ವಾಧಿಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಮನೀ-
ಷಾ ಬುದ್ಧಿಶ್ಚಾಸಮಾ | ನ ಕಸ್ಯಾಪಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಮಾನಾ | ಸರ್ವಂ ವಸ್ತು ವಿಷಯಾಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ನೇಮ ಇತಿ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ ಏತಚ್ಛಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥಃ | ನೇಮ ಏತೇ ಸೋಮಪಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತಾ-
ರೋ ಯಜಮಾನಾ ಅಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರ ಸಂತು | ಪ್ರವೃದ್ಧಾಭವಂತು | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ದದುಷೋ
ಹವಿರ್ವತ್ಸವಂತೋ ಯೇ ತ್ವದೀಯಂ ಮಹಿ ಮಹತ್ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬಲಂ ಸ್ಥವಿರಂ ಸ್ಥೂಲಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ
ವೃಷತ್ಸಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ವರ್ಧಯಂತಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ದದುಷೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋ
ಯಾಗಫಲಂ ದತ್ತವತ್ಸವೇತಿ ಯೋಜನೀಯಂ || ನೇಮೇ | ಸರ್ವನಾಮತ್ಪಾಜ್ಜಸಃ ತೀಭಾವೇ
ಗುಣಃ | ಪಾ. ಸೂ- ೭-೧-೧೭ | ತ್ವಸಮಸಿಮನೇಮೇತ್ಯನುಜ್ಞಾನಿ | ಫಿ. ಸು- ೪-೧೦ | ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ದದುಷಃ | ದದಾತೇರ್ಲಿಟಃ ಕ್ತಸುಃ | ಜಸೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಶಸಾದೇಶಃ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಶ್ರಯಂ ಚ ಬಲೀಯ ಇತೀಜಾಗಮಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ಸಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಮಹಿ | ಮಹೇರಾಣಾದಿಕ
ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಥವಿರಂ | ಅಜಿರಶಿಶಿರೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ಸೂ- ೧-೫೪ | ತಿಷ್ಠತೇಃ ಕಿರಚ್ಛ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ
ನಿಪಾತಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ) | ಕ್ಷತ್ರಂ—ಬಲವು | ಅಸಮಂ—ಅಸಮಾನವಾದುದು (ಎಲ್ಲರ ಬಲಕ್ಕೂ ಮೀರಿದುದು) | ಮನೀಷಾ—ಬುದ್ಧಿಯೂ (ಕೂಡ) | ಅಸಮಾ—ಅಸಮಾನವಾದುದು | ನೇಮೇ ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮರಸಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಯಜಮಾನರು | ಅಪಸಾ—ತಮ್ಮ ಪವಿತ್ರಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಪ್ರ ಸಂತು—ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗಲಿ (ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಬಲವನ್ನೂ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ ಅಥವಾ ಹವಿರ್ದಾರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿನ್ನ | ದದುಷಃ—ಹವಿರ್ದಾರರು | ಯೇ—ಯಾವ ಯಜಮಾನರು | ಮಹಿ—ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತಾದ | ಬಲಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ | ಸ್ಥವಿರಂ—ಸ್ಥೂಲವಾದ | ವೃಷ್ಣಂಚಿ—ಪುರುಷ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ | ವರ್ಧಯಂತಿ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಬಲವು ಅಸಮಾನವಾದುದು. ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಅಸಮಾನವಾದುದು. ಸೋಮರಸಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಯಜಮಾನರು ತಮ್ಮ ಪವಿತ್ರ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗಲಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಬಲವನ್ನೂ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸ್ಥೂಲವಾದ ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಹ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Peerless is his power ; peerless is his wisdom ; may these drinkers of the soma-juice become equal to him by the pious act, for they, Indra, who present oblations, to your augment your vast strength and your manly vigour.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ಷತ್ರಂ-ಅಸಮಂ—ಇಂದ್ರನ ಕ್ಷಾತ್ರಧರ್ಮ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದದ್ದು. ಶೌರ್ಯಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೋಲುವವರು ಯಾರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನೇಮೇ—ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಎತದ್ (ಇದು) ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ ಇದರ ಅರ್ಥ. ನೇಮೇ ಎಂದರೆ ಇವು ಎಂದರ್ಥ.

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವರು, ಯಜಮಾನರು.

ಅಪಸಾ—ಅಪಶ್ಯಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೧)

ದದುಷಃ—ಇದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವಾಗಿಯೂ, ಪಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವಾದಾಗ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ, ಪಷ್ಠಿ

ಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ, ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಯಾಗಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಪಾಃ—ಸೋಮಂ ಪಿಬಂತಿ ಇತಿ ಸೋಮಪಾಃ ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂತು—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು ಅದಾದಿ. ರೈಲಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಏರುಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಮೇ—ಸರ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ನೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೀನಿಸರ್ವನಾಮಾನಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಸಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಶಃ ಶೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಅದೇಶ. ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣ. ನೇಮೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವ ಸಮ ಸಿಮ ನೇಮೇತ್ಯನುಜ್ಞಾನಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಗುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದುಷಃ—ಡುಡಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟಿಗೆ ಕೃಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಕೃಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ದದಾ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋ- ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ದದ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶಸಾದೇಶ. ಆಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವೂ ವಸೋಃ- ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾ- ಶ್ರಯೇಂ ಚಿ ಬಲೀಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸಿನ ಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ದದುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಗುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ದಿಂದ ದದುಷಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಮಹಿ ಎಂಬುದ ಅದ್ಗುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥವಿರಮ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಿರಶಿಶಿರ ಶಿಥಿಲ ಸ್ಥಿರ ಸ್ಥಿರ ಸ್ಥವಿರ ಖದಿರಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿರಚಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಬಾರದಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚಾರಮಾಡುವುದೇ ನಿಪಾತ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದ್ಗುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತುಭ್ಯೇದೇತೇ ಬಹುಲಾ ಅದ್ರಿದುಗ್ಧಾಶ್ಚಮೂಷದಶ್ಚಮಸಾ ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ |
 ವ್ಯಶ್ನುಹಿ ತರ್ಪಯಾ ಕಾಮಮೇಷಾಮಥಾ ಮನೋ ವಸುದೇಯಾಯ
 ಕೃಷ್ಣ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತುಭ್ಯ | ಇತ್ | ಏತೇ | ಬಹುಲಾಃ | ಅದ್ರಿದುಗ್ಧಾಃ | ಚಮೂಷದಃ | ಚಮಸಾಃ
 ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ |
 ವಿ | ಅಶ್ನುಹಿ | ತರ್ಪಯ | ಕಾಮಂ | ಏಷಾಂ | ಅಥ | ಮನಃ | ವಸುದೇಯಾ-
 ಯ | ಕೃಷ್ಣ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತುಭ್ಯೇತ್ ತುಭ್ಯಮೇವ ಚಮಸಾಃ | ಚಮ್ಯಂತೇ ಭಕ್ಷ್ಯಂತ ಇತಿ ಚಮಸಾಃ
 ಸೋಮಾಃ | ಏತೇ ಸೋಮಾಸ್ತದರ್ಥಂ ಸಂಪಾದಿತಾಃ | ಕೇದೃಶಾ ಇತ್ಯಾಹ | ಬಹುಲಾಃ ಪ್ರಭೂತಾ
 ಅದ್ರಿದುಗ್ಧಾ ಅದ್ರಿಭಿಗ್ರಾಹವಿರಭಿಷುತಾಶ್ಚಮೂಷದಶ್ಚಮೂಷು ಚಮಸೇಷ್ವವಸ್ಥಿತಾ ಇಂದ್ರಪಾನಾ
 ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪಾನೇನ ಸುಖಕರಾಃ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ತಾನ್ಯಶ್ನುಹಿ | ವ್ಯಾಪ್ನುಹಿ | ವ್ಯಾಪ್ಯ ಚೈಷಾಂ ತ್ವದೀ-
 ಯಾನಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಕಾಮಮುಖಲಾಷಂ ತೈಸ್ತರ್ಪಯ ಪೂರಯೇತಿ ಯಾವತ್ | ಅಥಾನಂ-
 ತರಂ ವಸುದೇಯಾಯಾಸ್ಮಭ್ಯಮಭಿಮತಧನಪ್ರದಾನಾಯ ತ್ವದೀಯಂ ಮನಃ ಕೃಷ್ಣ ಕುರುಷ್ವ ||
 ತುಭ್ಯ | ಛಾಂದಸೋ ಮಲೋಪಃ | ಅದ್ರಿದುಗ್ಧಾಃ | ದುಹೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ
 ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಚಮೂಷದಃ | ಚಮು ಅದನೇ | ಚಮಂತ್ಯನೇನೇತಿ ಚಮೂಃ | ಕೃಷಿ-
 ಚಮಿತಾನೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ಸೂ. ೧-೮೧ | ಔಜಾದಿಕಃ ಊಪ್ರತೈಯಃ | ಚಮೂಷು ಸೀದಂತೀತಿ
 ಚಮೂಷದಃ | ಸತ್ಸೋದ್ರಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ | ಪೂರ್ವಪದಾತ್ | ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ |
 ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಯೇನ ಸಂಸ್ಪರ್ಶಾತ್ | ಪಾ. ಸೂ.
 ೩-೩-೧೦೬ | ಇತಿ ಸಿಬತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟ್ | ಅಶ್ನುಹಿ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಕೊಪದಂ | ವಸುದೇ-
 ಯಾಯ | ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ | ಅಸ್ಮಾದಚೋ ಯದಿತಿ ಭಾವೇ ಯತ್ | ಈದೃತಿ | ಪಾ. ೬-೪-೬೫ |
 ಇತೀಕಾರಾದೇಶಃ | ಗುಣಃ | ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
 ಕೃಷ್ಣ | ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತುಭ್ಯೇತ್—ನಿನಗಾಗಿಯೇ | ಬಹುಲಾಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿರುವವು | ಅದ್ವಿ-
ದುಗ್ಧಾಃ—ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವು | ಚಮೂಷದಃ—ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿರುವವು | ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ—ಇಂದ್ರ
ನಿಂದ ಕುಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವು ಆದ | ಏತೇ ಚಮಸಾಃ—ಈಸೋಮರಸಗಳು (ಸಂಪಾದಿತಗಳಾಗಿವೆ) |
ವ್ಯಶ್ನುಹಿ—(ನೀನು ಅವನ್ನು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕುಡಿ (ಮತ್ತು) | ಏಷಾಂ—ನಿನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ | ಕಾಮಂ—
ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು | ತರ್ಪಯ—ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು | ಅಥ—ಅನಂತರ | ವಸುದೇಯಾಯ—(ನಮಗೆ) ಅನುಗ್ರ
ಹಿಸಬೇಕಾದ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ | ಮನಃ—(ನಿನ್ನ) ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಕೃಷ್ಣ—ಮಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಕುಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ
ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು. ಇವನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕುಡಿದು ನಿನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅಭಿ
ಲಾಷೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು. ಅನಂತರ ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾದ ದ್ರವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸುಮಾಡು.

English Translation.

These copious Soma-juices expressed with stones and contained in
ladles, are prepared for you; they are the beverage of Indra; drink them;
Satiat your appetite with them; and then fix your mind on the wealth that
is to be given to us.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತುಭ್ಯೇತ್—ತುಭ್ಯ-ಇತ್—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ತುಭ್ಯಂ ಎಂಬ ರೂಪವು
ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ (ಮಕಾರವು) ಲೋಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಚಮಸಾಃ—ಚಮ್ಯಂತೇ ಭಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಚಮಸಾಃ ಸೋಮಾಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಕ್ಷಿಸಲು
ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಚಮಸವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅದ್ವಿದುಗ್ಧಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲು ಎಂದರ್ಥ. ಕಲ್ಲುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ
ಸೋಮರಸ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಚಮೂಷದಃ—ಚಮೂಷು ಚಮಸೇಷು ಅವಸ್ಥಿತಾಃ—ಸೌಟಿನಂತಿರುವ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ
ಚಮಸವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ.

ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ—ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸವು. ಇದು ಚಮಸಾಃ
ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವಸುದೇಯಾಯೆ—ಸೋಮರಸದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಧನಕನಕಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಕೃಷ್ಣ—ಕೃಣುಷ್ಣ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಃಸಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವೆನಿಸಿದ ಮಧ್ಯಗತವಾದ ನುಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಮನಸ್ಸುಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುಭ್ಯ—ತುಭ್ಯಮಹ್ಯಾ ಜಯಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಜ್ಜಬ್ದದ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಜೀ (ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುಭ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. **ಜಾ ಪ್ರಥಮ**—ಯೋರಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ. **ಶೇಷೇಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. **ಅಮಿಪೂರ್ವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. **ತುಭ್ಯಮ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಮಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ರಿದುಗ್ಧಾಃ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ಹೋಥಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾದ್ರಹಮುಹ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘತ್ವ. **ಝಷಸ್ತಘೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. **ಝಲಾಂಜಶ್ಝಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. **ಅದ್ರಿಭಿಃ ದುಗ್ಧಾಃ ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಮೂಷದಃ—ಚಮು ಅದನೇ ಧಾತು. ಚಮಂತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಚಮೂಃ ಕೃಷಿಚಮಿತನಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಚಮೂಷು ಸೀದಂತಿ ಇತಿ ಚಮೂಷದಃ ಸತ್ಸೋದ್ವಿಷ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಲ್ಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಚಮೂಷದ್** ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **ಪೂರ್ವಸದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಪಾನಾಃ—ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಯೇನ ಸಂಸ್ಪರ್ಶಾತ್ಕರ್ತುಃ ಶರೀರಸುಖಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಲ್ಯುಟ್. **ಯುವೋರನಾಕೌ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. **ಇಂದ್ರಪಾನ** ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ನುಹಿ—ಅಶೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಸ್ನಾದಿ. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಲೋಟ್** ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸ್ನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ. **ಅಶ್ನುಹಿ** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸುದೇಯಾಯೆ—ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಈದ್ಯತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೫) ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಾದೇಶ. ದೀ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯತ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. **ಯತೋನಾವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ವಸುಮೋಡನೆ** ಸಮಾಸವಾದಾಗ **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣ—ಓ ಕೃಷ್ಣಾ ಕರಣೀ ಧಾತು. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಃ ಸೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಅದೇಶ. ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣ ನಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಬಂದುದ ರಿಂದ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವ ವಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಅಪಾ॑ಮ॒ತಿ॒ಷ್ಠ॒ಧ್ರು॑ಣ॒ಹ್ವ॒ರಂ॒ ತ॒ನೋ॑ಽಂತ॒ವೃ॒ತ್ರ॒ಸ್ಯ॒ ಜ॒ಠರೇ॑ಷು॒ ಪ॒ರ್ವ॑ತಃ |
ಅ॒ಭಿ॒ಮಿ॒ಂದ್ರೋ॑ ನ॒ದ್ಯೋ॑ ವ॒ವ್ರಿ॒ಣಾ॒ ಹಿ॒ತಾ॒ ವಿಶ್ವಾ॑ ಅ॒ನು॒ಷ್ಠಾಃ॒ ಪ್ರ॒ವ॒ಣೇ॑ಷು॒
ಜಿ॒ಹ್ವತೇ॑ || ೧೦ ||

ಪದಸಾರಃ

ಅಪಾಂ | ಅತಿಷ್ಠತ್ | ಧ್ರುಣಹ್ವರಂ | ತನುಃ | ಅಂತಃ | ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಜಠರೇಷು |
ಪರ್ವತಃ |

ಅಭಿ | ಈಂ | ಇಂದ್ರಃ | ನದ್ಯಃ | ವವ್ರಿಣಾ | ಹಿತಾಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅನುಷ್ಠಾಃ |
ಪ್ರವಣೇಷು | ಜಿಹ್ವತೇ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಪಾಂ ನೃಷ್ಟ್ಯದೇಕಾನಾಂ ಧ್ರುಣಹ್ವರಂ | ಧ್ರುಣಶಬ್ದೋ ಧಾರಾನಾಚನಃ | ಧಾರಾನಿರೋ-
ಧಕಂ ತನೋಽಂತಕಾರಮತಿಷ್ಠತ್ | ಅಯಮೇವಾರ್ಥಃ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ಲೋಕತ್ರಯಾ-
ವರಿತುರಸುರಸ್ಯ ಜಠರೇಷೂದರಪ್ರದೇಶೇಷ್ವಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವವಾನ್ಮೇಘೋಽಭೂತ್ | ಅತಃ
ಸ್ತನೋರೂಪೇಣ ವೃತ್ರೇಣ ಮೇಘಸ್ಯಾವೃತತ್ವಾದ್ವೃಷ್ಟ್ಯದೇಕಮಸ್ಯಾವೃತಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಈಮಿಮಾಃ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾ ನದ್ಯೋ ನದೀರಪಃ | ಸದನಾನ್ನದ್ಯ ಇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ನದೀಶಬ್ದೇನಾಪ ಉಚ್ಯಂತೇ |
ವವ್ರಿಣಾವರಣೇಣ ವೃತ್ರೇಣ ಹಿತಾಃ ಪಿಹಿತಾ ವಿಶ್ವಾ ನ್ಯಾಪನೀರನುಷ್ಠಾ ಅನುಕ್ರಮೇಣ ತಿಷ್ಠಂತೀಃ |
ಏವಂ ವಿಧಾ ಅಪ ಇಂದ್ರಃ ಪ್ರವಣೇಷು ನಿಮ್ಮೇಷು ಭೂಪ್ರದೇಶೇಷ್ವಭಿಜಿಹ್ವತೇ ಅಭಿಗಮಯತಿ || ವವ್ರಿ-
ಣಾ | ವೃಷಾ ವರಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪ್ಯಗಮಹನಜನ ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿಭಾವಾದಿ |
ಯಿಣಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅನುಷ್ಠಾಃ | ಅತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗ ಇತಿ ತಿಷ್ಠತೇಃ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉಪ-

ಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತೀತಿ ಸತ್ತ್ವಂ | ಜಿಘ್ನತೇ | ಹಂತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾದ್ವೈತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂ-
ದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲೋಕಃ | ಅರ್ತಿಸಿಸತ್ಯೋಕ್ತಂ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಪಾಂ—(ಮಳೆಯ) ನೀರುಗಳ | ಧರುಣಹೃದಂ—ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವ | ತಮಃ—ಅಂಧ
ಕಾರವು | ಅತಿಷ್ಠತ್—ನೆಲೆಸಿತು | ವೃತ್ರಸ್ಯ—(ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ) ವೃತ್ರಾಸುರನ | ಜಠರೇಷು—
ಉದರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ಅಂತಃ—ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಪರ್ವತಃ—ಮೇಘವು (ತಿರೋಹಿತವಾಯಿತು) |
ವಪ್ರಿಣಾ—(ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ) ವೃತ್ರನಿಂದ | ಹಿತಾಃ—ಮುಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ (ಅಂತಹ) | ವಿಶ್ವಾಃ—
ಸಮಸ್ತವಾದ | ಅನುಷ್ಠಾಃ—ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿರುವ | ಈಂ ನದ್ಯಃ — ಈ ನೀರುಗಳನ್ನು | ಇಂದ್ರಃ—
ಇಂದ್ರನು | ಪ್ರವರ್ಣೇಷು—(ಭೂಮಿಯ) ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ಅಭಿ ಜಿಘ್ನತೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಹರಿಯುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದುದರಿಂದ ನೀರುಗಳ್ಳಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವ ಅಂಧ
ಕಾರವು ನೆಲೆಸಿತು. ವೃತ್ರನ ಉದರಪ್ರದೇಶದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೇಘವು ಮರೆಯಾಯಿತು. ವೃತ್ರನು ಹೀಗೆ
ನೀರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಚ್ಚಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಆ ಸಮಸ್ತ ನೀರನ್ನೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ಭೂಮಿಯ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶ
ಗಳಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುಲೂ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

The darkness obstructed the current of the waters, the cloud was within
the belly of Vritra, but Indra precipitated all the waters which the obstructor
had concealed, in succession, down to the hollows (of the earth).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂಭವತಿ | ಪುರಾ ಕಿಲ ಜಲಾನಾಂ ವರ್ಷಕಂ ಮೇಘಂ ವೃತ್ರಃ ಸ್ತೋದರೇ
ನಿಧಾಯ ಸಕಲಂ ಜಗತ್ ತಿಮಿರಾವೃತಂ ಕೃತ್ವಾ ಮೇಘೋದಕಾನಿ ನಿರುದ್ಧವಾನ್ | ತದಾ ಇಂದ್ರಸ್ತದ್ರು-
ದರಸ್ಥಂ ಮೇಘಾರೂಪಂ ಪರ್ವತಂ ಭಿತ್ತ್ವಾ ತತ್ರಸ್ಥಾನ್ಯುದಕಾನಿ ಭೂಮೌ ಪಾತಿತವಾನಿತಿ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ವೃತ್ರಾಸುರನು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘವನ್ನು ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ
ಕತ್ತಲೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಮೇಘವು ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯದಿರುವಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟಿದನು.
ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಾಕಾರದಂತೆ ಇದ್ದ ಮೇಘವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಉದಕ
ವನ್ನು ಮಳೆಯರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಧರುಣಹೃದಂ—ಇಲ್ಲಿ ಧರುಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾರೆ (ನೀರಿನ) ಎಂದರ್ಥ. ಅದನ್ನು ತಡೆಯುವುದು ಧರುಣ
ಹೃದವು. ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಕತ್ತಲೆ (ತಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಂಧಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವ ಮಳೆಯನ್ನು ತಡೆದುಬಿಟ್ಟನು.

ಈಮ್—ಇದು ಇದೆಂ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ನದ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ನದ್ಯಃ—ನದನಾತ್ ನದ್ಯಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ನದೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಲ ಎಂದರ್ಥ.

ವಪ್ರಿಣಾ—ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ, ತಮೋರೂಪದಿಂದ ಆವರಿಸುವವನು. ವೃತ್ರಾ ಸುರ ಇವನಿಂದ.

ಅನುಷ್ಠಾಃ ಅನು ಕ್ರಮೇಣ ತಿಷ್ಠಂತೀತಿ ಅನುಷ್ಠಾಃ—ತಡೆದಿದ್ದ ನೀರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹರಿಯು ವಂತಾಗುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಈಪದವು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಪ್ರವಣೇಷು—ಹಳ್ಳವಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಕೇಳಿರವಾಗಿದ್ದ ಜಲರಾಶಿಯನ್ನು ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಿಷ್ಠತ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಿಕವಚನದ ತಿಪಿಗೆ ಇತ್ಯಂಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾಮ್ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಷ್ಠತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಪ್ರಿಣಾ—ವೃಷ್ ನರಣೇ ಧಾತು. ಆದ್ಯಗಮಹನಜನ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟ್ಟ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆದಿಹಲ್ಶೇಷ. ವವೃ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ವಪ್ರಿ ಎಂದು ಇಕಾರಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನರೂಪ.

ಹಿಂತಾಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ತಿಷ್ಠಾ (ಕ್ರ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಧಾ- ತೇರ್ಹಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಿ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನುಷ್ಠಾಃ—ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಷ್ಠಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತಶ್ಲೋಪ- ಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟೀಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದ ಉಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ವತ್ವದಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಠಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜಿಘ್ಷತೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾ

ಸಕ್ಕೆ ಕುಹೋತ್ತು: ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ತು ಜಸ್ತು. ಜಹನ್‌+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಾದುದರಿಂದ ತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜುಧ್ವದ್ವಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ತು. ಅಥವಾ ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಪಿತೃರ್ಯಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇತ್ಯವು ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಘತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಶೇವೃಧಮಧಿ ಧಾ ದ್ಯುಮ್ನಮಸ್ಮೇ ಮಹಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಜನಾಷಾಳಿಂದ್ರ
ತವ್ಯಂ |

ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ಮಘೋನಃ ಪಾಹಿ ಸೂರಿನ್ರಾಯೇ ಚ ನಃ ಸ್ವಪತ್ಯಾ
ಇಷೇ ಧಾಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಶೇವೃಧಂ | ಅಧಿ | ಧಾಃ | ದ್ಯುಮ್ನಂ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಮಹಿ | ಕ್ಷತ್ರಂ |
ಜನಾಷಾಟ್ | ಇಂದ್ರ | ತವ್ಯಂ |

ರಕ್ಷ | ಚ | ನಃ | ಮಘೋನಃ | ಪಾಹಿ | ಸೂರಿನ್ | ರಾಯೇ | ಚ | ನಃ |
ಸ್ವಪತ್ಯೈ | ಇಷೇ | ಧಾಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ ತ್ವಮಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಸು ದ್ಯುಮ್ನಂ ಯಶೋಽಧಿ ಧಾಃ | ಅಧಿನಿಧೇಹಿ | ಕೀದೃಶ-
ಮಿತ್ಯಾಹ | ಶೇವೃಧಂ | ಶಂ ಶಮನಂ | ರೋಗಾಣಾಂ ಶಮನೇ ಸತಿ ಯದ್ವೇದಫತೇ ತಾದ್ಯಶಂ | ತಥಾ
ಮಹಿ ಮಹತ್ ಜನಾಷಾಟ್ ಶತ್ರುಜನಾನಾಮಭಿಭವಿತ್ಯ ತವ್ಯಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬಲಂ ಚಾಧಿ ಧಾ
ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಘೋನೋ ಧನವತಃ ಕೃತ್ಯಾ ರಕ್ಷ | ಪಾಲಯ | ಸೂರೀ

ವಿದುಷೋನ್ಯಾನಪಿ ಪಾಹಿ | ಪಾಲಯ | ತಥಾ ರಾಯೇ ಧನಾಯ ಚ ಸ್ವಪತ್ಯೈ ಶೋಭನಪುತ್ರಯುಕ್ತಾ-
ಯೇಷೇನ್ಯಾಯ ಚ ನೋನ್ಯಾನ್ಯಾಃ | ಭೇಹಿ | ಸ್ಥಾಪಯ || ಧಾಃ | ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲಿಖ ಇತಿ
ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲುಜ್ಞ ಗಾಹಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಬದುಲಂ ಭಂದಸ್ಯವಾಜ್ಞೋಗ್ಯೇಪೀತ್ಯಡ-
ಧಾವಃ | ಅಸ್ಮೇ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಸ್ಮಚ್ಛಿಬ್ಧಾತ್ಯಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷದೇಶಃ | ಜನಾಪಾಹಿ |
ಜನಾನ್ ಸಹತ ಇತಿ ಜನಾಪಾಹಿ | ಭಂದಸಿ ಸಹಃ | ಪಾ. ೩-೨-೬೩ | ಇತಿ ಚೈಃ | ಅತ ಉಪಧಾ-
ಯಾ ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ | ಪಾ. ೮-೩-೫೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ
ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದದೀರ್ಘಃ | ತವ್ಯಂ | ತವತಿವ್ಯದ್ಧೈರ್ಭಃ | ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಅಚೋ ಯದಿತಿ
ಯತ್ | ಗುಣೇ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವ | ಪಾ. ೬-೧-೮೦ | ಇತ್ಯವಾದೇಶಃ | ಯತೋನಾವ
ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಕ್ಷ | ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ | ಶಸಃ ಪಿಶ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಿ-
ಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಮಘೋನಃ | ಶ್ವಯಿವಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತ ಇತಿ ಶಸಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪಾ-
ಹಿ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಿವೋ ಲುಕ್ | ಹೇರಪಿಶ್ತಾತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಮಘೋನ ಇತ್ಯಸ್ಯ
ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಧಾವಃ | ಸ್ವಪತ್ಯೈ | ಶೋಭನಾನ್ಯಪತ್ಯಾನಿ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ತಥೋಕ್ತಾ |
ನಜ್ಞಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಸಾದಿಷು ಚ್ಛಿಂದಸಿ ವಾವಚಿನಮಿತಿ ಯಾಡಾಪಃ |
ಪಾ. ೭-೩-೧೦೩ | ಇತಿ ಯಾಡಾಗಮಾಭಾವೇ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ | ಪಾ. ೬-೧-೮೮ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ಸಃ—ಆ ನೀನು | ಅಸ್ಮೇ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಶೇವೃಧಂ—ವೃದ್ಧಿಹೊಂದ
ತಕ್ಕ | ದ್ಯುಮ್ನಂ—ಯಶಸ್ಸನ್ನು | ಅಧಿ ಧಾಃ—ಇಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು (ಹಾಗೆಯೇ) | ಮಹಿ—ಮಹತ್ತಾದುದು
ದೂ | ಜನಾಪಾಹಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ | ತವ್ಯಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ | ಷತ್ವಂ—
ಬಲವನ್ನು | (ಅಧಿ ಧಾಃ—ಇಡು) | (ಮತ್ತು) (ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಘೋನಃ—
ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ | ರಕ್ಷ—ಪಾಲಿಸು | ಚಿ—ಮತ್ತು | ಸೂರ್ವೀ—ವಿದ್ಯಾವಂತರಾದ ಇತರರನ್ನೂ |
ಪಾಹಿ—ಕಾಪಾಡು | ರಾಯೇ—ಧನಕ್ಕೂ | ಸ್ವಪತ್ಯೈ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿದ | ಇಷೇ ಚಿ—
ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಕೂಡ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಧಾಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸು (ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡತಕ್ಕ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಶತ್ರುಗ
ಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಬಲವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಮ್ಮನ್ನು ಧನವಂ
ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪಾಲಿಸು. ಇತರ ವಿದ್ಯಾವಂತರನ್ನೂ ಸಲಹು. ನಮಗೆ ಧನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ
ಪುತ್ರರೊಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Bestow upon us, Indra, increasing reputation; (bestow upon us) great
augmenting and foe-subduing strength; protect us by making us rich; cherish
the wise; and confer upon us wealth with excellent progeny and food.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಅಸ್ತೇ—ಇದು ಅಸ್ತುಚ್ಛಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಅಸ್ತಾಸು (ನಮ್ಮಲ್ಲಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಶೇವ್ಯಧಂ—ಶಂ ಶಮನಂ | ರೋಗಾಣಾಂ ಶಮನೇ ಸತಿ ಯತ್ ವರ್ಧತೇ ತಾದ್ಯತಂ—ವ್ಯಾಧಿಯು ನಿವಾರಣೆಯಾದ ಮೇಲೆ ರೋಗಿಯು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾದಂತೆ, ನಮ್ಮ ಕೀರ್ತಿಯು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಲಿ.

ಜನಾಷಾಟ್—ಶತ್ರು ಜನರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು. ಇದು ಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಜನಾನ್ ಸಹತೇ ಇತಿ ಜನಾಷಾಟ್ ಎಂಬುದೇ ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ.

ಮಘೋನಃ — ಮಘಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐಶ್ವರ್ಯವೆಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಸ್ತಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸೈಹತ್ಯೈ—ಶೋಭನಾನಿ ಅಪತ್ಯಾನಿ ಯಸ್ಯಾಃ—ಶೋಭನರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಈ ಪದವು ಇವೇ (ಅನ್ನಾಯ) ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧಾಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಿಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಸಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಜ್ಲೇಃಸಿಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಿಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾ ಘುಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಕಮಾಜ್ಞಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಧಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತೇ—ಅಸ್ತುಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತದ ಮೇಲಿರುವ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಸ್ತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜನಾಷಾಟ್—ಜನಾನ್ ಸಹತೇ ಇತಿ ಜನಾಷಾಟ್. ಛಂದಸಿ ಸಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ (ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ) ಷಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜನಸಾಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಜನಾಷಾಹ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ರೋಪ. ಹೋಡಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕೇ ಜಸ್ತದಿಂದ ಡಕಾರಾದೇಶ. ವಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚತ್ವ. ಜನಾಷಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತವ್ಯಮ್—ವೃದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತು ಎಂಬ ಧಾತುವು ಸೂತ್ರಮಾತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ

ಅರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಆಗ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿಯೇ ಓಕಾರರೂಪ ಏಚ್ ಬಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾದಿಯಾದ ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋಕ್ತನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ಷ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪಿ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ರಕ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವೈಚ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಘೋನಃ—ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಸಂಕ್ಷಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಮಘ+ಉನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಮಘೋನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ಲುಕ್. ಹಿ ಗೆ ಅಪಿತ್ತವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಹಿ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಘೋನಃ ಎಂಬ ಅತಿಜಂತವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದು ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ, ಪಾಹಿ ಘಟಿತವಾಕ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಪತ್ಯೈ—ಶೋಭನಾನಿ ಅಪತ್ಯಾನಿ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ. ಸ್ವಪತ್ಯಾ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ಜಃ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯೋಡಾಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೋಡಾಗಮವು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಏಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಸ್ವಪತ್ಯೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನೆಚ್ಚಾಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಏಕಾದೇಶ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗಲೂ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಯಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಐವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯೇತ್ಯಪ್ಯರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಮ್ಯಕ್ಸಾರ್ವಮೈಂದ್ರಂ ಜಾಗತಂ | ತಥಾ
ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ಜಾಗತಂ ಹೀತಿ | ಹೀತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾ ದಿಪರಿಭಾಷಯೋತ್ತರೇ ದ್ವೇ ಚ
ಸೂಕ್ತೇ ಜಾಗತೇ || ಅತಿರಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ಪರ್ವಾಯೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ |
ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯೇತಿ ಪರ್ಯಾಸಃ ಸ ನೋ ನನ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಚ | ಅ. ೬-೪ | ಇತಿ | ವಿಷು-
ವತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೈಶ್ಚೈತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಶಂಸೇದೇವೋತ್ತರಾಣಿ ಪರ್ವದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ | ಅ.
೮-೬ | ಇತಿ | ಸಮೂಲ್ನಸ್ಯ ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇಽಪಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೈಶ್ಚೈತತ್ಸೂ-
ತ್ರೀತಂ | ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ಯೋ ಹ ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ತುಭ್ಯಮಿತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ |
ಅ. ೮-೭ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸಮ್ಯನು ಋಷಿಯು, ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು, ಜಗತೀ
ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ಜಾಗತಂ ಹೀತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬ
ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸು ವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅತಿರಾತ್ರ
ನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿ
ರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯೇತಿ ಪರ್ಯಾಸಃ ಸ ನೋ ನನ್ಯೇಭಿರಿತಿ
ಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೪) ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೈಶ್ಚೈತತ್ಸೂ-
ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಶಂಸೇದೇವೋತ್ತರಾಣಿ
ಪರ್ವದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೮-೬) ಸಮೂಲ್ನವೆಂಬ ದಶರಾತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ
ದ್ವಿತೀಯಛಂದೋಮಾನುಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೈಶ್ಚೈತತ್ಸೂತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು
ದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ಯೋ ಹ ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ತುಭ್ಯ
ಮಿತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೭).

ಸೂಕ್ತ—೫೫

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—೫೫ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೧೯, ೨೦ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಜೈ—೮ ||

ಋಷಿಃ—ಸಮ್ಯ ಅಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ |

ಛಂದಃ—ಜಗತೀ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಿವತ್ತೈದಸ್ಯ ವರಿಮಾ ವಿ ಪಪ್ರಥ ಇಂದ್ರಂ ನ ಮಹಾ ವೈಧಿವೀ ಚನ ಪ್ರತಿ
ಭೀಮಸ್ತು ವಿಷ್ಣು ಇಷ್ಟಾರಣಿಭ್ಯ ಆತಪಃ ಶಿಶೀತೇ ವಜ್ರಂ ತೇಜಸೇ ನ-
ವಂಸಗಃ || ೧ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ದಿವಃ | ಚಿತ್ | ಅಸ್ಯ | ವರಿಮಾ | ವಿ | ಪಪ್ರಥೇ | ಇಂದ್ರಂ | ನ | ಮಹ್ನಾ |
 ಪ್ರಥಿವೀ | ಚನ | ಪ್ರತಿ |
 ಭೀಮಃ | ತುವಿಷ್ಮಾನ್ | ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯಃ | ಆತಪಃ | ಶಿಶೀತೇ | ವಜ್ರಂ |
 ತೇಜಸೇ | ನ | ವಂಸಗಃ || ೧ ||

||ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ||

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ವರಿನೋರುತ್ಸಂ ಪ್ರಭಾವಂ ದಿವಶ್ಚ ದ್ಯುಲೋಕಾದಪಿ ವಿ ಪಪ್ರಥೇ |
 ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಬಭೂವ | ಪ್ರಥಿವೀ ಚನ ಪ್ರಥಿವ್ಯಪಿ ಚ ಮಹ್ನಾ ಮಹಿಮ್ನಾ ಮಹತ್ತೇನೇಂದ್ರಂ ನ ಪ್ರತಿ
 ಭವತಿ | ಭೂಮಿರಸೀಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿರ್ನ ಭವತಿ | ತತೋಽಪಿ ಸ ಗಂಧಾರ್ಯಾನ್ಯರ್ಥಃ | ಭೀಮಃ ಶತ್ರು-
 ಜಾಂ ಭಯಂಕರಸ್ತುವಿಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನ್ವಾ ಬಲವಾನ್ವಾ ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯ-
 ಸ್ತೇಷಾಮರ್ಥಾಯ ಶತ್ರುಜಾಮಾತಪಃ ಅಸಮಂತಾತ್ತಾಪಕಾರೀ | ಏವಂವಿಧಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಂ
 ವರ್ಜನಶೀಲಮಾಯುಧಂ ತೇಜಸೇ ತೈಕ್ಷ್ಣ್ಯಯ ಶಿಶೀತೇ ತನೂಕರೋತಿ | ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರೋತಿ | ತತ್ರ ದ್ಯ-
 ಸ್ವಾಂತಃ | ವಂಸಗೋ ನ | ವನನೀಯಗತಿಮಾನ್ಸೃಷಭೋ ಯಥಾ ಸ್ವಶೃಂಗೇ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕ-
 ರೋತಿ ತದ್ವತ್ || ದಿವಃ | ಉಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವರಿಮಾ | ಉರುಶಬ್ದಾತ್ ಪ್ರಥಾದಿಲಕ್ಷಣ
 ಇಮನಿಚ್ | ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರೇತ್ಯಾದಿನೋರುಶಬ್ದಸ್ಯ ವರಾದೇಶಃ | ಪಪ್ರಥೇ | ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ | ಮಹ್ನಾ
 ಮಹಿಮ್ನಾ | ವರ್ಣಲೋಕಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಹೇರ್ಜಾಣಾದಿಕಃ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ-
 ಜಾಂತೋದಾತ್ತಃ | ತೃತೀಯೈಕವಚನೇಽಲ್ಲೋಪೋಽನ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ
 ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪ್ರತಿ | ಪ್ರತಿಃ ಪ್ರತಿನಿಧಿಪ್ರತಿದಾನಯೋರಿತಿ ಪ್ರತಿನಿಧೌ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯ-
 ತ್ವಂ | ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಯುಕ್ತೇ | ಪಾ. ೨-೩-೮ | ಇತಿೇಂದ್ರಶಬ್ದಾದ್ವಿತ್ತೀಯಾ | ಪ್ರತಿನಿಧಿ-
 ಪ್ರತಿದಾನೇ ಚ ಯಸ್ಮಾತ್ | ಪಾ. ೨-೩-೧೦ | ಇತಿ ಪಂಚಮಾ ತು ಛಾಂದಸತ್ವಾನ್ನ ಭವತಿ |
 ಭೀಮಃ | ಇಾಭೀ ಭಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಃ ಸುಗ್ವಾ | ಉ. ೧-೧೪೭ | ಇತಿ ಮುಕ್ತೃತ್ಯಯಃ |
 ಭೀಮೋ ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾದಿತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೧-೨೦ | ಆತಪಃ | ತಪತೀತಿ ತಪಃ | ಪಜಾದ್ಯಚ್ |
 ಛಾಂದಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಿಶೀತೇ | ಶೋ ತನೂಕರಣೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ |
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ತ್ವಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಈ ಹಲ್ಯುಘೋ-
 ರಿತಿತ್ವಂ | ಅನಜಾದಾವಪಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಭ್ಯಸ್ತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪಾ. ೬-
 ೧-೧೮೯ | ವಂಸಗಃ | ವನ ಸಣ ಸಂಭಕ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣಾದಿಕಃ ಸಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಂಸಂ ವನ-
 ನೀಯಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಂಸಗಃ | ಡೋಽನ್ಯತ್ರಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಪಾ. ೩-೨-೪೮ | ಇತಿ ಗಮೇರ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ದಿವೋದಾಸಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ವರಮಾ—ವೈಶಾಲ್ಯವು ಅಥವಾ ಮಹತ್ತ್ವವು | ದಿವಸ್ಥಿತ್—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆಂ
ತಲೂ | ವಿ ಪಪ್ರಥೇ—ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಯಿತು | ಪೃಥಿವೀ ಚನ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಕೂಡ | ಮಹ್ನಾ—ಮಹತ್ತ್ವ
ದಿಂದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ನ ಪ್ರತಿ—ಅನುಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ) | ಭೀಮಃ—
(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯಂಕರನೂ | ತುವಿಷ್ಣ್ವಾ—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೂ ಅಥವಾ ಬಲವಂತನೂ ಮತ್ತು |
ಚರ್ಷಣಿಭ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯರಿಗಾಗಿ | ಅತಃಪಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಸುತ್ತಲೂ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವ
ನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ತೇಜಸೇ—ಹರಿತವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ವಂಶಗಃ ನ—
ಅಕರ್ಷಕವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳ ವೃಷಭವು (ತನ್ನ ಕೊಂಬನ್ನು) ಉಜ್ಜುವಂತೆ | ಶಿಶಿತೇ—ಮಳೆಯುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಇಂದ್ರನ ವೈಶಾಲ್ಯವು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಕೂಡ ಮಹ
ತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭಯಂಕರನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯೂ, ತನ್ನ ಭಕ್ತರನ್ನು ತೊಂದರೆ
ಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹರಿತ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೃಷಭವು
ತನ್ನ ಕೊಂಬನ್ನು ಉಜ್ಜುವಂತೆ, ಅದನ್ನು ಮಳೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The power of Indra was vaster than heaven; earth could not equal
Indra in bulk; formidable and most mighty, he has been ever the afflicter (of
the enemies of) those men (who worship him); he whets his thunderbolt for
sharpness, as a bull (his horns)

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಮಪೀಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಗರೀಯಾನ್ ತಥೇಂದ್ರೋ ಭೀಮಾದಿಗುಣಿ
ವಿಶಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಸ್ವಬಲಸ್ಯ ದರ್ಶಯಿತ್ಯ ವಜ್ರಂ ಹಸ್ತೇ ಧಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು
ಅಥವಾ ಮಹಿಮೆಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಗಳಿಗಿಂತ (ಭೂಲೋಕ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ) ಎಷ್ಟೋ ಹೆಚ್ಚಿನದು.
ಆದರೂ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ವಬಲಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ
ಧರಿಸುವನು.

ವರಮಾ—ಉರುತ್ತಂ ಉರುಶಬ್ದದಮೇಲೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥ
ವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಪೃಥಿವೀ ಚನ ಪ್ರತಿ—ಭೂಮಿಯೂ ಸಹ ಸಮವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಭೂಮಿಯು ಸಂಸಮ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂಮಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನು ಮಹಿಮಾಶಾಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಭೀಮಃ—ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾದವನು. ಭಯಾರ್ಥಕವಾದ ಭೀಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೀಮೋ ಭಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾತ್ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಎಂದು ವೃತ್ತಮಾಡಿ, ಯಾರಿಂದ ಇತರರು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೆದರುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಭೀಮರೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು ಎಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತುವಿಷ್ಮಾನ್—ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು ಎಂದರ್ಥ. ಬಲಿಷ್ಠನೂ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತೈಜಸೇ ಶಿಶೀತೇ—ವಜ್ರಾಯುಧವು ಹರಿತವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಮಸೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಶಿಶೀತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು (ತನೂಕರಣೆ) ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಸೆದು ಜೂಪಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಂಸಗಃ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ವಂಸಂ ವನನೀಯಂ ಗಚ್ಛ-ತೀತಿ ವಂಸಗಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಮಸೆಯುತ್ತಾ ಹೋಗುವುದು ಎತ್ತು ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಗೂಳಿಯು ಮತ್ತೊಂದು ಗೂಳಿಯೊಡನೆ ಹೋರಾಡುವಾಗ ತನ್ನ ಕೋಡನ್ನು ಅದು ಮಸೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹರಿತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಿವಃ - ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಉಡಿದಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರಿಮಾ—ಉರು ಶಬ್ದ. ಇದು ಪೃಥ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಇಮನಿಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮನಿಜ್ಞ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರ-ಸ್ಥಿರ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವರಿಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನಾಂತಲಕ್ಷಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ವರಿಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪ್ರಥೇ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹ್ಮಾ—ಮಹಿಮ್ನಾ ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಇಕಾರಮಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಮಹನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವು ಲುಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ—ಪ್ರತಿಃ ಪ್ರತಿನಿಧಿಪ್ರತಿದಾನಯೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೧-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ (ಸದೃಶ) ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಗೆ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಯುಕ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ

ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಪ್ರತಿದಾನೇ ಚ ಯಸ್ಮಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಚಮಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೀಮಃ—ಜಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಯಃ ಷುಗ್ವಾ (ಉ.ಸೂ. ೧-೧೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೀಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೀನೋ ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾತ್ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವನಿಂದ ಹೆದರುತ್ತಾರೋ ಅವನು ಭೀಮನು ಎಂದರ್ಥ.

ಆತಪಃ—ತಪತೀತಿ ತಪಃ ಪಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಜಾದಿಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಥಾಥಘ್ನಾಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶೀತೇ—ಶೀ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಶಿಶಾ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತೇ ಎಂಬುದು ಜುಹೋದುದರಿಂದ ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಶಿಶೀತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸಾನಾನಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಅದಿಗೆ ಉದಾತ್ತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅನ ಜಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂಸಗಃ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಸ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ವಂಸ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಂಸಂ ವನನೀಯಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಂಸಗಃ. ಗಮ್ ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಷೋಃಸ್ಯತ್ಪ್ರಾಪಿ ದೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಮ. ೩-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ವಂಸಗ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ದಿವೋದಾಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೋ ಆರ್ಣವೋ ನ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಪ್ರತಿ ಗೃಭ್ಣಾತಿ ವಿಶ್ರಿತಾ ವ-

ರೀಮಭಿಃ |

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ವೃಷಾಯತೇ ಸನಾತ್ಸ ಯುಧ್ಮ ಓಜಸಾ
ಪನಸ್ಯತೇ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಅರ್ಣವಃ | ನ | ನದ್ಯಃ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಪ್ರತಿ | ಗೃಭ್ಣಾತಿ | ವಿಶ್ರಿತಾಃ |

ವರೀಮುಭಿಃ |

ಇಂದ್ರಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸೀತಯೇ | ವೃಷಸ್ಯಯತೇ | ಸನಾತ್ | ಸಃ | ಯುಧ್ಮಃ |

ಓಜಸಾ | ಪನಸ್ಯತೇ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಸಮುದ್ರೈವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪ ಇತಿ ಸಮುದ್ರಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ತತ್ರ
ಭವಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಏವಂಭೂತಃ ಸರ್ವ ವರೀಮುಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಸಂವರಣೈರ್ಯದ್ವೋರುತ್ಪ್ರೇ-
ವಿಶ್ರಿತಾ ವ್ಯಾಸ್ಮಾ ನದ್ಯೋ ನದೀಃ ಶಬ್ದಕಾರಿಣೀರ್ವೃತ್ತೇಣಾವೃತಾ ಅಪೋರ್ಣವೋ ನ ಸಮುದ್ರ ಇವ
ಪ್ರತಿ ಗೃಭ್ಣಾತಿ | ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ವನರ್ಷೇತಿ ಭಾವಃ | ಸಚೇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೀತಯೇ ಪಾನಾಯ ವೃಷಾ-
ಯತೇ ವೃಷ ಇವಾಚರತಿ | ಹರ್ಷಯುಕ್ತೋ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಯುಧ್ಮೋ
ಯೋಧಾ ಸನಾಚ್ಚಿರಾದೇವ ಯದ್ವಾ ಸನಾತನ ಓಜಸಾ ಬಲಕೃತೇನ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪೇಣ ಕರ್ಮಣಾ
ಪನಸ್ಯತೇ ಪನಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ || ಅರ್ಣವಃ | ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ | ಕಾ. ೫-೨-೧೦೯-೩ | ಮತ್ಸರ್ಥೀ
ಯೋ ವಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನದ್ಯಃ | ನದ ಅನ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕರ್ತರಿ ಪಚಾ
ದ್ಯಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನದತ್ | ಸಾ. ೩-೧-೧೩೪ | ಇತಿ ಟಿಪ್ಪಣಿನ ಪಾಠಾತ್
ಟಿಡ್ಢಾಣಿಗಳೇತಿ ಜಾಣ್ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಲೋಪೇ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಸಿ
ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವಂತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವಂತತ್ವಂ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅನಯಾ
ವೃತ್ತತ್ವಾ ನದ್ಯ ಇತ್ಯಾಪ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ ಅಹಾವನದತಾ ಹತೇ ತಸ್ಮಾದಾ
ನದ್ಯೋ ನಾಮ ಸ್ಯ ತಾ ವೋ ನಾಮಾನಿ ಸಿಂಧವಃ | ಅಥ. ೩-೧೩-೧ | ಇತಿ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಸಮು-
ದ್ರಾಭ್ರಾಢ್ಯಃ | ಸಾ. ೪-೪-೧೧೮ | ಇತಿ ಭವಾರ್ಥೇ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಘಸ್ಯೇಯಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯೋ
ಪದೇಶಿವದ್ವಚನಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಭ್ಣಾತಿ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ವಿಶ್ರಿತಾಃ | ಶ್ರಿಞ್
ಸೇವಾಯಾಂ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವರೀಮುಭಿಃ | ವೃಞ್
ವರಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕ ಈಮನಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ ಉರುಶಬ್ದಾದಿ
ಮನಿಜಿ ದೀರ್ಘ ಅದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ಛಾಂದಸತ್ವಾತ್ | ವೃಷಾಯತೇ | ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋ
ಪಶ್ಚ | ಸಾ. ೩-೧-೧೧ | ಇತ್ಯಾಚಾರಾರ್ಥೇ ಕೃಜ್ | ಜಾತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಅಕೃತ್ಸರ್ವಧಾ-
ತುಕಯೋರಿತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯುಧ್ಮಃ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಿಷಿಯುಧೀಂಧಿದಸಿಶ್ಯಾಧೂ-
ಸೂಭ್ಯೋ ಮಗಿತಿ ಮಕ್ | ಪನಸ್ಯತೇ | ಪನ ಸ್ತುತ್ | ಪನನಂ ಪನಃ | ತದಿಚ್ಛತಿ ಪನಸ್ಯತಿ |
ವೃತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ (ನೆಲಿಸಿ) | ವರೀಮುಭಿಃ—ತನ್ನ ಮಹತ್ವದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ವಿಕ್ರಿತಾಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ | ನದ್ಯಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅರ್ಜವೋ ನ—ಸಮುದ್ರದಂತೆ | ಪ್ರತಿಗೃಭ್ಣಾತಿ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ) | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ—ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ವೃಷಾಯತೇ—ವೃಷಭದಂತೆ ಹುರುಬಿನಿಂದ ಬರುತ್ತಾನೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಯುಧ್ಧಃ—ಯೋಧನಾದ | ಸಃ—ಆ ಇಂದ್ರನು | ಸನಾತ್—ಬಹಳ ಕಾಲ ದಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಯಾವಾಗಲೂ | ಓಜಸಾ—(ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪವಾದ) ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಕೆಲಸಗಳಿಗಾಗಿ | ಪನಸ್ಯತೇ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನ ವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೆಲಿಸಿ ತನ್ನ ಮಹತ್ವದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ ನೀರುಗಳನ್ನು ಸಮುದ್ರವು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸೋಮರಸಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ವೃಷಭದಂತೆ ಹರ್ಷ ದಿಂದಲೂ ಹುರುಬಿನಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಯೋಧನಾದ ಆ ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನ ವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The firmament-abiding Indra grasps the wide-spread waters with his comprehensive faculties as the ocean receives the rivers; he rushes (impetuous) as a bull, to drink of the soma-juice; he, the warrior ever covets praise for his prowess.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾನೇ ಪ್ರಭೂತಮೇವ ತೃಷ್ಣಾಲುರ್ಭವತಿ | ಅತ ಏವಾನೇಕೈರುಪಾಸಕೈರರ್ಪಿತಾನ್ ಸೋಮಾನ್ ಸಮುದ್ರೋ ನದೀರಿವ ಸ್ವೀಕರೋತಿ | ಸೋಮಂ ಪೀತ್ವಾ ಚ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹಾಣಿ ವೃತ್ರಹನನಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕರೋತಿ || ಇಂದ್ರನು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದವನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಆಶೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಅನೇಕಮಂದಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸವೆಲ್ಲವನ್ನೂ, ನದಿಯ ನೀರುಗಳನ್ನು ಸಮುದ್ರವು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ, ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಸೋಮಪಾನಾನಂತರ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸೆ ಸಲ್ಲುವ ವೃತ್ರವಧಾದಿಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಸಮುದ್ರವಂತಿ ಅಸ್ಮಾದಾಪಃ ಇತಿ ಸಮುದ್ರಂ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ, ತತ್ರ ಭವಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಭೂಮಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದು ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ವೃತ್ರಾ ಸುರನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಲು ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಗತನಾಗಿ ಜಲರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು.

ನದ್ಯಃ—ನದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ನದೀಶಬ್ದವು. ಶಬ್ದಮಾಡುವ ನೀರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಹಾವನದತಾ ಹತೇ ತಸ್ಮಾದಾ ನದ್ಯೋ ನಾಮ ಸ್ಥ ತಾ ವೋ ನಾಮಾನಿ ಸಿಂಧವಃ (ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು.

ವೃಷಾಯತೇ—ವೃಷ ಇವಾಚೇರಿತಿ | ಹರ್ಷಯುಕ್ತೋ ವರ್ತತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಇಂದ್ರನು ವೃಷಭ ದಂತೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪನಸ್ಯತೇ—ಪನಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನು. ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪನನ ಶಬ್ದವೇ ಪನಶಬ್ದವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ಣವಃ—ಅರ್ಣಸ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಣಸೋ ಲೋಪಶ್ಚ (ಕಾ. ೫-೨-೧೦೯-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದರೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಣವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನದ್ಯಃ—ನದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಂದಿಗ್ರಹ- ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂದಿಗ್ರಹ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪ ಗ) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನದೇತ್ ಎಂದು ಗಣ ದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಟಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಟಿಡ್ವಾಣಿಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಯಸ್ಯೇ- ತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ಪ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರರೂಪಾನುಧಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಾತ್ತಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದುದರಿಂದ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗು ತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಿಕಯಣಾದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿವ- ಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನದ್ಯಃ ಎಂದರೆ ನೀರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಇದು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲೂ ಸ್ವೀಕೃತ ವಾಗಿದೆ. “ಅಹಾವನದತಾ ಹತೇ | ತಸ್ಮಾದಾ ನದ್ಯೋನಾಮ ಸ್ಥ ತಾ ವೋ ನಾಮಾನಿ ಸಿಂಧವಃ” (ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧-೨) ಎಂದು ನೀರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಸಮುದ್ರಾಭ್ರಾಢ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶವದ್ಭಾವ ದಿಂದ ಘತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಭ್ಣಾತಿ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರು ತ್ತದೆ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಗೃಭ್ಣಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗು ತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಾಃ—ಶ್ರೀಜ್ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತಾಃ ಎಂಬುದು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರೀಮುಃ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಈಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ವರೀಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ಯತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದಾಗ ವರೀಮುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಉರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮನಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವರಾದೇಶ. ಆಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವನ್ನೂ, ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು.

ವೃಷಾಯತೇ—ವೃಷ ಇವ ಆಚರತಿ ವೃಷಾಯತೇ. ಕರ್ಮಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ತ ಜಾತ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಷ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾದ ವೃಷ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಧ್ಮಃ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷಿ ಯುಧೀಂಧಿ ದಸಿ ಶ್ಯಾಧೂ ಸೂಚ್ಯೋ ಮಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಧ್ಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪನಸ್ಯತೇ—ಪನ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಪನನಂ ಪನಃ ತತ್ ಇಚ್ಛತಿ ಪನಸ್ಯತೇ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪನಸ್ಯತೇ ಎಂದು ಲಟಿನಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ನ ಭೋಜಸೇ ಮಹೋ ನೃವ್ಯಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಾ-

ಮಿರಜ್ಯಸಿ |

ಪ್ರ ವೀರ್ಯೇಣ ದೇವತಾತಿ ಚೇಕಿತೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಉಗ್ರಃ ಕರ್ಮಣೇ ಪು-

ರೋಹಿತಃ || ೩ ||

|| ಸದಸಾಹಃ ||

ತ್ವಂ | ತಂ | ಇಂದ್ರ | ಸರ್ವತಂ | ನ | ಭೋಜಸೇ | ಮಹಃ | ನೃವ್ಣಸ್ಯ |
 ಧರ್ಮಣಾಂ | ಇರಜ್ಯಸಿ |
 ಪ್ರ | ವೀರ್ಯೇಣ | ದೇವತಾ | ಅತಿ | ಚೇಕಿತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ | ಉಗ್ರಃ | ಕರ್ಮಣೇ |
 ಪುರಃ ೨ ಹಿತಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಭೋಜಸೇ ಭೋಜನಾಯ ಸರ್ವತಂ ಸರ್ವವಂತಂ ಮೇಘಂ ನಾಕಾಸೀಃ |
 ನ ಹಿ ಹತೋ ಭುಂಕ್ತೇ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ವರ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಮೇಘಂ ವಜ್ರೇಣಾಹಂತಿ | ತಥಾ ಮಹೋ
 ಮಹತೋ ನೃವ್ಣಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಾಂ ಧಾರಯಿತ್ವಾಣಾಂ ಕುಬೇರಾದೀನಾಮಿರಜ್ಯಸಿ | ಈಶಿಷೇ | ಇರ-
 ಜ್ಯತಿರೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾ | ಸ ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ವೀರ್ಯೇಣಾತ್ಯತಿಶಯಿತ ಇತಿ ಪ್ರ ಚೇಕಿತೇ ಪ್ರಕ-
 ಸೇಣಾಸ್ಮಾಭಿಜ್ಞಾತೋ ಬಭೂವ | ಸ ಚೋಗ್ರ ಉದ್ಗೂರ್ಣ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ವೃತ್ರವಧಾ-
 ದಿರೂಪಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ದೇವೈಃ ಪುರೋಹಿತಃ | ಪುರಸ್ತಾದವಸ್ಥಾಪಿತಃ || ಧರ್ಮಣಾಂ | ಧೃಙ್ ಧಾರಣೇ |
 ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಮರ್ನಿ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇರಜ್ಯಸಿ | ಇರಜ್ಞ
 ಈಷ್ಯಾಯಾಂ | ಐಶ್ವರ್ಯ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಕಂಡಾದಿತ್ಯಾದ್ಯಕ್ | ವೀರ್ಯೇಣ | ಶೂರ ವೀರ
 ವಿಕ್ರಾಂತಾ | ಚುರಾದಿಃ | ಅಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಜಲೋಪಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹಾ ವೀರವೀರ್ಯಾ
 ಚೇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವನಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ಯತೋನಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ತಿತ್ಸುರಿತ
 ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನಿ ಸತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯನೇನೈವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಪುನರ್ವೀರ್ಯಗ್ರಹಣ-
 ಮನರ್ಥಕಂ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ದೇವತಾ | ದೇವ ಏವ ದೇವತಾ | ದೇವಾತ್ತಲ್ | ಪಾ. ೫-೪-೨೭ |
 ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಲ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮನರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚೇಕಿತೇ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ |
 ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜಂತಾಚ್ಚೇಕಿತೈಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಪ್ಯತೋಲೋಪಯಲೋಪಾ | ಪುರೋಹಿತಃ | ಪುರಸ್ತಬ್ಧ-
 ಸ್ಯಾಸಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿರಿತ್ಯವ್ಯಯತ್ನೇವ ಪುರೋವ್ಯಯಮಿತಿ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ
 ತಿರನಂತರ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಭೋಜಸೇ—(ನಿನ್ನ ಸ್ವಂತ) ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕಾಗಿ |
 ಂ—ಆ ಮೇಘವನ್ನು | ನ—(ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ) ಹೊಡೆಯಲಿಲ್ಲ (ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಳೆಸುರಿಸುವುದ
 ಕವನ್ನು ನೀಳಿದೆ) | ಮಹಃ—ಮಹತ್ವಾದ | ನೃವ್ಣಸ್ಯ—ಧನಕ್ಕೆ | ಧರ್ಮಣಾಂ—ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ

ಕುಬೇರಾದಿಗಳಿಗೆ | ಇರಜ್ಯಸಿ—ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ದೇವತಾ—ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು |
ವೀರೈಣಿ—ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ | ಅತಿ—(ಎಲ್ಲರನ್ನೂ) ಮೀರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಎಂಬುದು) | ಪ್ರಚೀಕಿತೇ—(ನಮಗೆ)
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದೆ | ಉಗ್ರಃ—ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು (ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ) | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಕರ್ಮಣೇ—
(ವೃತ್ತವಧಾದಿರೂಪವಾದ) ಸಮಸ್ತ ವೀರೈಕೃತ್ಯಗಳಿಗೂ | ಪುರೋಹಿತಃ—(ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ) ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಂತ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆ
ಯಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಳೆಸುರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಡೆದಿ. ನೀನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಕುಬೇ
ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ
ಮೀರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬುದು ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತ ವೀರೈಕೃತ್ಯಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳ
ಮುಂದಾಳಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

Indra, you have not set open the cloud for your own enjoyment; you
rule over the great lords of riches; that Divinity (Indra) has been, by his own
trength, greatly known to us, that fierce (Indra) has been, on account of his
exploits, leader of all the gods.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭೋಜಸೇ—ಭೋಜನಾಯ—ಸಕಾರಾಂತ ಭೋಜನ್ ಶಬ್ದವು ನೇದದಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಎಂಬರ್ಥ
ವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಪರ್ವತಂ—ಪರ್ವತಂ ಮೇಘಂ—ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುವುದು. ಜಲದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಜನರನ್ನು ಆನಂದ
ಗೊಳಿಸುವುದು. ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ | ಅರ್ಥಮಾಸಪರ್ವ—
ದೇವಾನಸ್ತುನ್ ಪ್ರೀಣಂತೀತಿ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಎಂಬ ಈ ನಿರುಕ್ತವಚನವು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿ
ಸುವುದು.

ನೈಮ್ಲಸ್ಯ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. (ನಿ.೩-೯)

ಇರಜ್ಯಸಿ—ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಇರಜ್-ಈಷ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬ
ಈಷ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಇತ್ಯೇಕೇ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಐಶ್ವರ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳು
ತ್ತಾರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಚೀಕಿತೇ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಅಸ್ಮಾಭಿಜ್ಞಾತೋ ಬಭೂವ—ನಮಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪ
ಟ್ಟಿರುವನು. ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು.

ಉಕ್ತಃ—ಉದ್ಗೋರ್ಣ ಇಂದ್ರಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂಬುದು ಇದರ ಪ್ರಾಕರಣಿಕವಾದ ಅರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧರ್ಮಣಾಮ್—ಧೃಷ್ಣಾ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಅರ್ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಧರ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಣಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇರಜ್ಯಸಿ—ಇರಜ್ ಈರ್ಷ್ಯಾಯಾಂ ಧಾತು ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಯಗಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇರಜ್ಯಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀರ್ಯೇಣ—ಶೂರ ವೀರ ವಿಕ್ರಾಂತಾ ಧಾತು ಚುರಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಾಪೇಕ್ಷಾಶ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಅಚೋಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ವೀರ್ಯಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯಶಬ್ದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವೀರವೀರ್ಯೇಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವವಿಧಾನವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯತ್ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಾದರೆ ವೀರ-ವೀರ್ಯೇಣಿ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವಾಗ ಪುನಃ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಏಕೆ? ವ್ಯರ್ಥವೆಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ದೇವತಾ—ದೇವ ಏವ ದೇವತಾ. ದೇವಾತ್ಮಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಲಂತೆಂಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೇಕಿತೇ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥ (ಅತಿಶಯ) ತೋರುವಾಗ ಯಜ್. ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಗುಣೋಯಜ್ ಲುಕೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಚೇಕಿತ್ಯ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು

ತ್ತದೆ. ಯಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಲಿಟಿಗೆ ಲಿಟ್ಟ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾನ್ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಸ್ಯಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಿಟಿಸ್ತುಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಚೀಕಿತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರೋಹಿತಃ—ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಾತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಧರಾವರಾಣಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪುರ್ ಆದೇಶ. ಪುರಸ್ ಎಂಬುದು ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಪುರೋವ್ಯಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗತೀರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಃ ||

ಸ ಇದ್ವನೇ ನಮಸ್ಯುಭಿರ್ವಚಸ್ಯತೇ ಚಾರು ಜನೇಷು ಪ್ರಬ್ರುವಾಣ
ಇಂದ್ರಿಯಂ |

ವೃಷಾ ಭಂದುರ್ಭವತಿ ಹರ್ಯತೋ ವೃಷಾ ಕ್ಷೇಮೇಣ ಧೇನಾಂ
ಮಘವಾ ಯದಿನ್ವತಿ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಇತ್ | ವನೇ | ನಮಸ್ಯುಭಿಃ | ವಚಸ್ಯತೇ | ಚಾರು | ಜನೇಷು |
ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ | ಇಂದ್ರಿಯಂ |

ವೃಷಾ | ಭಂದುಃ | ಭವತಿ | ಹರ್ಯತಃ | ವೃಷಾ | ಕ್ಷೇಮೇಣ | ಧೇನಾಂ |
ಮಘವಾ | ಯತ್ | ಇನ್ವತಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇತ್ ಸ ಏವೇಂದ್ರೋ ವನೇರಣ್ಯೇ ನಮಸ್ಯುಭಿರ್ವಮಸಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಪೂಜಯಿತ್ಯಭಿ-
ರ್ಯುಷಿಭಿರ್ವಚಸ್ಯತೇ | ವಚ ಇಚ್ಛನ್ ಕ್ರಿಯತೇ | ಸ್ತೋತೃತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ವಚಃ ಸ್ತೋತ್ರ-

ಮಾತೃನ ಇಚ್ಛತಿ | ಸ ಚೇಂದ್ರ ಅತ್ತೀಯೇಷು ಜನೇಷ್ಟಿಂದ್ರಿಯಂ ಸ್ತವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ ಪ್ರಕಟ-
ಯನ್ ಚಾರು ವರ್ತತೇ | ಕಿಂಚಿ ಸ ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಕೋ ಹರ್ಯತಃ ಪ್ರೇಸ್ತಾವತೋ
ಯಿಯಕ್ಷತತ್ಪಂದುರುಪಚ್ಛಂದಯಿತಾ ಭವತಿ | ಯಿಯಕ್ಷತಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಯಾಗೇ ರುಚಿಮುತ್ಪಾದಯ-
ತೀತಿ ಭಾವಃ | ವೃಷಾ ಹವಿಷಾಂ ವರ್ಷಯಿತಾ | ಹವಿಷ್ವದಾತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಘವಾ ಧನವಾನ್ | ಏವಂಭೂ
ತೋಯಜಮಾನಃ ಕ್ಷೇಮೇಣೇಂದ್ರಕೃತೇನ ರಕ್ಷಣೇನ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಯದ್ಯದಾ ಧೇನಾಂ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾಂ
ವಾಚಮಿನ್ದ್ರತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ | ತದಾನೀಂ ಛಂದುರ್ಭವತೀತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಘವಾ
ವೃಷೇಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೇಣ ಕ್ಷೇಪಕರೇಣ ಮನಸಾ ಧೇನಾಂ ಯಜಮಾನೈಃ ಕೃತಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಯದ್ಯದಾ
ಸ್ತುತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ತಸ್ಮಾದಿತಿ ಯೋಜ್ಯಂ || ನಮಸ್ಯುಭಿಃ | ನಮೋವರಿವ ಇತಿ ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಕೃಚ್ |
ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ | ವಚಸ್ಯತೇ | ವಚಿ ಇಚ್ಛತಿ ವಚಸ್ಯತಿ | ತಂ ವಚಸ್ಯಂತಂ ಕುರ್ವಂತಿ
ಮುನಯೋ ವಚಸ್ಯಯಂತಿ | ವಚಸ್ಯಯತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಯಕ್ಕತೋಲೋಪಯಲೋಪಾ | ಯದ್ವಾ |
ವಚಸ್ಯತೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಸದಂ | ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ | ಬ್ರೂಜಾ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ | ಲಟಃ
ಶಾನಜ್ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೋ ಲುಕ್ | ಶಾನಚೋ ಜಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವ ಉವಜ್ | ಚಿತ್ಸೇರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ಇಂದ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಮಿಂದ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರದೃಷ್ಟ-
ಮಿಂದ್ರಸೃಷ್ಟಮಿಂದ್ರಜುಷ್ಟಮಿಂದ್ರದತ್ತಮಿತಿ ವಾ | ಪಾ. ೫-೨-೯೩ | ಇತಿ ಲಿಂಗಾದಿಷ್ಟರ್ಥೇಷ್ಟಿಂದ್ರಶ-
ಬ್ದಾತ್ ಘಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯೋನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಅಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇನ್ದ್ರತಿ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತ | ಶಸಃ
ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಯದ್ಯುತ್ಪಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ ಇತ್—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ವನೇ—ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ | ನಮಸ್ಯುಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
ಪೂಜಿಸುವ ಋಷಿಗಳಿಂದ | ವಚಸ್ಯತೇ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತನಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ |
ಜನೇಷು—(ತನ್ನವರಾದ) ಮಾನವರಲ್ಲಿ | ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಸ್ವವೀರ್ಯವನ್ನು | ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತ |
ಚಾರು—ರಮ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ವೃಷಾ—ಹವಿರ್ವಾತನಾಗಿಯೂ | ಮಘವಾ—ಧನವಂತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ
ಯಜಮಾನನು | ಕ್ಷೇಮೇಣ—(ಇಂದ್ರದತ್ತವಾದ) ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಧೇನಾಂ—
ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಇನ್ದ್ರತಿ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೋ (ಆಗ) | ವೃಷಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ದಯಪಾಲಿಸುವ
ಇಂದ್ರನು | ಹರೃತಃ—(ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು) ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಛಂದುಃ—ಹರ್ಷ
(ತೃಪ್ತಿ)ದಾಯಕನಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ [ಅಥವಾ | ಮಘವಾ—ಧನವಂತನೂ | ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ಪ್ರದನೂ ಆದಇಂದ್ರನು | ಕ್ಷೇಮೇಣ—ಕ್ಷೇಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಧೇನಾಂ—(ಯಜಮಾನನಿಂದ
ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ | ಇನ್ದ್ರತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೋ
(ಆದ್ದರಿಂದ) ಹರೃತಃ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಛಂದುಃ—ಹರ್ಷ (ತೃಪ್ತಿ) ದಾಯಕ
ನಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತಾನೆ]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನವರಾದ
ಮಾನವರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಮ್ಯವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹವಿರ್ವಾತನಾಗಿಯೂ ಧನವಂತನಾಗಿಯೂ

ಇರುವ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರದತ್ತವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಯಾವಾಗ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೋ, ಅಗ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

English Transation.

He is praised by adoring (sages) in the forest, he stands beautifully by announcing his own strength amongst men, when protected by Indra, a wealthy sacrificer, the offerer of oblation, recites laudatory verses, Indra, the showerer of desires, engages him who is desirous of performing a sacrifice in that rite.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ನಮಸ್ಯುಭಿಃ—ನಮಸಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಪೂಜಯಿತ್ಯುಭಿಃ ಋಷಿಭಿಃ | ಕೇವಲ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತನಾಗುವನು.

ವಚಸ್ಯತೇ—ವಚ ಇಚ್ಛತಿ ವಚಸ್ಯತಿ | ತಂ ವಚಸ್ಯಂತಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಮುನಯೋ ವಚಸ್ಯಂತಿ ಇಲ್ಲಿ ವಚಶ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ಮುನಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹರ್ಯತಃ—ಪ್ರೇಷ್ಯಾವತೋ ಯಿಯಕ್ಷತಃ | ಸ್ವಂತ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಯಾಗ ಮಾಡುವವನು.

ಭಂದುಃ ಭವತಿ—ಉಪಚ್ಯಂದೆಯಿತಾ ಭವತಿ—ಯಾಗ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಯಾಗ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ರುಚಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಇಂದ್ರನು ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ವೃಷಾ—ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಧೇನಾಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನು ಯಾಗಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಬಂದಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಮಸ್ಯುಭಿಃ—ನಮಸ್ ಎಂಬುದು ಸಾಂತ ಅವ್ಯಯ. ಪೂಜಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ನಮೋವರಿ-ವಕ್ಷಿತ್ರಜಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಮಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉ ಪರವಾದಾಗ ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ನಮಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಬ್ರಹ್ಮವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಚಸ್ಯತೇ—ವಚಃ ಇಚ್ಛತಿ ವಚಸ್ಯತಿ. ಸುಪೇತನ್ಯುನಃಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಂ ವಚಸ್ಯಂತಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಮುನಯಃ ವಚಸ್ಯಯಂತಿ. ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಜಂತದ ಮೇಲೆ ಚಿಚ್. ಚಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಜೇರನಿಟಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯಸ್ಯಹಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಚಸ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಕೃಚ್ ಬಂದಾಗ ವಚಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಬ್ರುವಾಣಃ—ಬ್ರೂಣ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು ಇಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಚಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಬ್ರುವಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಧ್ವನಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯಮ್—ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಇಂದ್ರಿಯಮ್. ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರದೈಷ್ಟ್ಯಮಿಂದ್ರ ಸೃಷ್ಟ್ಯಮಿಂದ್ರಜುಷ್ಟ್ಯಮಿಂದ್ರದತ್ತಮಿತಿನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫. ೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಂಗಾದ್ಯರ್ಥ ತೋರುನಾಗ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಫಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಫ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ವತಿ—ಇವಿ ನ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿತಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶವ್. ವಿಕರಣವೂ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಇನ್ಮಹಾನಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಮಜ್ಜನಾ ಕೃಣೋತಿ ಯುಧ್ಮ ಓಜಸಾ

ಜನೇಭ್ಯಃ |

ಅಥಾ ಚನ ಶ್ರದ್ಧಧತಿ ತ್ವಿಷೀಮತ ಇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ನಿಘನಿಘ್ನತೇ
ವಧಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಇತ್ | ಮಹಾನಿ | ಸಂಽಇಥಾನಿ | ಮಜ್ಜನಾ | ಕೃಣೋತಿ | ಯುಧ್ಮಃ |

ಓಜಸಾ | ಜನೇಭ್ಯಃ |

ಅಥ | ಚನ | ಶ್ರತ್ | ದಧತಿ | ತ್ವಿಷೀಮತೇ | ಇಂದ್ರಾಯ | ವಜ್ರಂ | ನಿಘನಿ-
ಘ್ನತೇ | ವಧಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇತ್ ಸ ಏವೇಂದ್ರೋ ಯುಧ್ಮೋ ಯೋದ್ಧಾ ಮಹಾನಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಮಹತಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾನ್ಮ-
ಜ್ಜನಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶೋಧಕೇನೌಜಸಾ ಬಲೇನ ಕೃಣೋತಿ | ಕರೋತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಜನೇಭ್ಯಃ | ಸ್ತೋ-
ತೃಜನಾರ್ಥಂ | ಯದೇಂದ್ರೋ ವಧಂ ಹನನಸಾಧನಂ ವಜ್ರಮಾಯುಧಂ ಮೇಘೇಷು ನಿಘನಿಘ್ನತೇ |
ನಿಹಂತಿ ಅಥಾ ಚನ ಅನಂತರಮೇವ ತ್ವಿಷೀಮತೇ ದೀಪ್ತಿಮತ ಇಂದ್ರಾಯ ಸರ್ವೇ ಜನಾಃ ಶ್ರದ್ಧ-
ಧತಿ | ಶ್ರದಿತಿ ಸತ್ಯನಾಮ | ಇಂದ್ರೋ ಬಲವಾನಿತಿ ಯದುಚ್ಯತೇ ತತ್ಸತ್ಯಮೇವೇತಿ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿಪ-
ದ್ಯಂತೇ || ಮಹಾನಿ | ಮಹಾಂತೀತ್ಯಸ್ಯ ತಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಹ್ಯಂತೇ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ಇತಿ
ಮಹಾನಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಾನಿ | ಘಾಘರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮಿತಿ ಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಮಿಥಾನಿ | ಇಣ್ ಗತೌ |
ಸಂಯಂತಿ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನೀರಾ ಇತಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ | ಸಮಿಾಣಃ | ಉ. ೨-೧೦ | ಇತಿ
ಭಕ್ತೃತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಜ್ಜನಾ | ಋಮ-
ಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಾ | ಮನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝತಿ | ಪಾ. ೮-೪-೫೩ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಚತ್ವಂ
ದಕಾರಃ | ತತಶ್ಚತ್ವಂ ಜಕಾರಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಥ | ಛಾಂದಸಂ ಧತ್ವಂ | ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ
ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ದೀರ್ಘಃ | ತ್ವಿಷೀಮತೇ | ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ | ಇನ್ದರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತಿಽನ್ದ್ರತ್ಯಯಃ |
ದ್ವ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮತುಪಃ ಪಿತ್ವಾದ್ನುದಾತ್ತತ್ವೇ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ

ಇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ದೀರ್ಘಃ | ನಿಘನಿಘ್ನತೇ | ಹಂತೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ಬಹುವಚನಂ ಚ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಘತ್ವಂ | ನಿಗಾ-
ಗಮಶ್ಚ ಅಗನೀಗಂತೀತಿ ಚ | ಪಾ. ೭-೪-೬೫ | ಇತೀಚಿತಬ್ಧಃ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ಬಾಧ-
ತ್ವಾರ್ಥದಾನೇತದ್ವೈತ್ಯವ್ಯಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯುಧ್ಧಃ—ಯೋಧನಾದ | ಸ ಇತ್—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಮಹಾನಿ—ಅದ್ಭುತಗಳಾದ | ಸಮಿ-
ಥಾನಿ—ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು | ಮಜ್ಜನಾ—(ಸಕಲವನ್ನೂ) ಶೋಧಿಸತಕ್ಕ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡತಕ್ಕ) |
ಓಜಸಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜನೇಭ್ಯಃ—(ತನ್ನ) ಭಕ್ತಜನರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ | ಕೃಣೋತಿ—ಮಾಡುತ್ತಾನೆ
(ಯಾವಾಗ ಇಂದ್ರನು) | ವಧಂ—ವಧಕಾರಿಯಾದ | ವಜ್ರಂ—ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ನಿಘನಿಘ್ನತೇ—
(ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ) ಬಿರುಸಾಗಿ ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅಥಾ ಚನ—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ತ್ವಿಷೀಮತೇ—ಪ್ರಜ್ವಲಿ-
ಸುವ | ಇಂದ್ರಾಯೇ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಶ್ರದ್ಧೆಧತಿ—(ಸಕಲರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ನಿಜವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು
ಎಂದು) ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯೋಧನಾದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಭಕ್ತರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಶಕ್ಯನಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ
ಅದ್ಭುತಗಳಾದ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಇಂದ್ರನು ವಧಕಾರಿಯಾದ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧ
ವನ್ನು ಬಿರುಸಾಗಿ ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲರೂ ಸಹ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅವನ ಪರಾಕ್ರ
ಮದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿಡುವ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Indra, the warrior, engages in many great conflicts for man with his
all-purifying prowess; when he hurls his fatal thunderbolt, every one immedi-
ately has faith in the resplendent Indra (as being highly powerful).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಇತ್—ಇದು ಏವ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅವ್ಯಯ.

ಯುಧ್ಧಃ—ಯೋಧಾ | ಯುದ್ಧಮಾಡುವವನು

ಸಮಿಥಾನಿ—ಸಂಯಂತಿ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ವೀರಾ ಇತಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ—ವೀರರಾದ
ವರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ನಡೆಸುವ ಯುದ್ಧಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಟುನುಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಶೋಧಿ-
ಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಅಥಾ ಚೇನೇ—ಈ ಪದಸಮೂಹವು ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂಬ ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಶ್ರದ್ಧಧತಿ—ಶ್ರತ್ ಇತಿ ಸತ್ಯನಾಮ ಇಂದ್ರನು ಬಲಿಸ್ತನಾದವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಜವೆಂದು ನಂಬುವರು.

ತ್ವಿಷೀಮತೇ—ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾನಿ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಮಹಾಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬಂದರೆ ಮಹಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹ್ಯಂತೇ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಮಹಾನಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಾನಿ (ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವುಗಳು) ಘರ್ಷಾರ್ಥೇಕವಿಧಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಹಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಿಥಾನಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಸಂಯಂತಿ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇಸ್ತೀನ್ ವೀರಾ ಇತಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ || (ವೀರರು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ) ಸಮೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ ಉಪಪದವಾಗಿ ರುವಾಗ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಿಥ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಾಥಘರ್ಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧ ಧಾತು. ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಸ್ತು+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ತೋಃ-ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮನ್ನನೆ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಕಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಥತ್ವ. ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಿಷೀಮತೇ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವಿಷಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಿಷೀ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತೀನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮತುಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತ್ವಿಷಿಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನೈಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಚತುರ್ಥಿ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ವಿಷೀಮತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಘನಿಘ್ನತೇ—ಹನ ಹಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಹುವಚನವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಚ ಆದೇಶ ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗಮಹನೇಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಭೂತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಘತ್ವವೂ ನಿಕ್ ಅಗಮವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಹೋಹಂತೇಃ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಅನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ-
ಪದೇಷ್ಟನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ನಿಘನಿಘ್ನತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗನೀ-
ಗಂತೀತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಇದರಂತೆ ಇರುವುದು) ಇದೆ
ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಢರ್ಥ. ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವಂತೆಯೇ ಇದನ್ನೂ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ
ಸೇರಿಸಿ ಛಾಂದಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಃ ||

ಸ ಹಿ ಶ್ರವಸ್ಯುಃ ಸದನಾನಿ ಕೃತ್ರಿಮಾ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ವೃಧಾನ ಓಜಸಾ ವಿನಾ-
ಶಯನ್ |

ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ಕೃಣ್ಣನ್ವವೃಕಾಣಿ ಯಜ್ಯವೇವ ಸುಕ್ರತುಃ ಸರ್ತವಾ ಅಪಃ
ಸೃಜತ್ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಹಿ | ಶ್ರವಸ್ಯುಃ | ಸದನಾನಿ | ಕೃತ್ರಿಮಾ | ಕ್ಷ್ಮಯಾ | ವೃಧಾನಃ | ಓಜಸಾ |
ವಿನಾಶಯನ್ |

ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ | ಕೃಣ್ಣನ್ | ಅವೃಕಾಣಿ | ಯಜ್ಯವೇ | ಅವ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಸರ್ತವೈ |
ಅಪಃ | ಸೃಜತ್ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಶ್ರವಸ್ಯುರನ್ನಂ ಯಶೋ ವಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛನ್ ಕೃತ್ರಿಮಾ ಕೃತ್ರಿಮಾಣಿ ಕ್ರಿಯಯಾ ನಿರ್ವೃತ್ತಾನಿ
ಸದನಾನ್ಯಸುರಪುರಾಣ್ಯೋಜಸಾ ಬಲೇನ ವಿನಾಶಯನ್ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಭೂಮ್ಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಧಾನೋ
ವರ್ಧನಶೀಲಃ | ಯದ್ವಾ | ಕ್ಷ್ಮಯೇತ್ಯೋಜೋವಿಶೇಷಣಂ | ಶತ್ಕೂಣಾಮುಭಿಭವಿತ್ರಾ ಬಲೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ಸೂರ್ಯಾದೀನಿ ವೃತ್ರೇಣಾವೃತಾನ್ಯವೃಕಾಣಿ ವೃಕೇಣಾವರಕೇಣ ತೇನ ರಹಿತಾನಿ ಕೃಣ್ಣನ್ |
ಕುರ್ವನ್ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಸಹಿತ ಏವಂವಿಧಃ ಸ ಖಿಲ್ವಿದ್ರೋ ಯಜ್ಯವೇ ಯಷ್ಟೇ ಯಜ-
ಮಾನಾಯ ತದರ್ಥಂ ಸರ್ತವೈ ಸರಣಾಯಾಪೋ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾನ್ಯದಕಾನ್ಯವಾಸೃಜತ್ | ವೃಷ್ಟಿಂ ಕೃತ-
ವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಕೃತ್ರಿಮಾ | ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ | ದ್ವಿತಃ ಕ್ರಿಃ | ಪಾ. ೩-೩-೮೮ | ಇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ರಿ-

ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತ್ರೇರ್ಮುಮ್ನಿತ್ಯಂ | ಪಾ. ೪-೪-೨೦ | ಇತಿ ನಿವೃತ್ತಾರ್ಥೇ ಮನ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶೇಷ್ಯಂವಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಕ್ಷ್ವಯಾ |
ಕ್ಷಮೂಷ್ ಸಹನೇ | ಕ್ಷಮತೇ ಪ್ರಾಣಜಾತಕೃತಮುಪದ್ರವಮಿತಿ ಕ್ಷಮಾ | ಸಿದ್ಧಿದಾದಿಭ್ಯೋಃ ಜ್ |
ಪಾ. ೩-೩-೧೦೪ | ಇತ್ಯಜ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಃಪ್ಪಾತ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಾತೋರುಪಧಾಲೋಪಃ | ಛಾಂ-
ವಸಂ ನಿಭಕ್ತುಡಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಂ ಧಾತುರಭಿಭವಾರ್ಥಃ | ಸಹ ಅಭಿಭವ ಇತಿ ಸಹನಸ್ಯಾ-
ಭಿಭವಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ಅಸ್ಮಾದೌಜಾದಿಕೋ ಮನಿನ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತಾ | ಮನಃ | ಪಾ.
೪-೧-೧೧ | ಇತಿ ಜೋವೋ ನಿಷೇಧೇ | ಡಾಬುಭಾಭ್ಯಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಪಾ. ೪-೧-೧೩ | ಇತಿ ಡಾವ್ |
ಟೆಲೋಪಃ | ವೃಧಾನಃ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅವ್ಯಕಾಣಿ | ವೃಜ್ ವರಣೇ | ಸ್ಯವೃಭೂಶುಷಿಮುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೪೧ | ಇತಿ
ಕನ್ಯತ್ಯಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಭ್ಯಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜ್ಯನೇ | ಯಜಿಮನಿ-
ಶುಂಧದಸಿಜನಿಭ್ಯೋ ಯುರಿತಿ ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದಾದ್ಯುಡಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಕ್ರತುಃ |
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುಡಾತ್ತತ್ವಂ | ಸರ್ತವ್ಯೇ | ಸ್ಯ ಗತೌ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವ-
ಕೇನಿತಿ ಭಾನೇ ತನ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣಃ | ಅಂತಶ್ಚ ತನ್ವ ಯುಗಪತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೨೦೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯಂತ-
ಯೋರ್ಯುಗಪದುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪಃ | ಖಾಡಿದಮಿತಿ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಯಜತ್ | ಲಜ್ ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶ್ರವಸ್ಯುಃ—ಅನ್ನವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ | ಕೃತ್ರಿಮಾ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ |
ಸದನಾನಿ—(ರಾಕ್ಷಸರ) ಮನೆಗಳನ್ನು | ಓಜಸಾ—ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ | ವಿನಾಶಯೇ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಲೂ |
ಕ್ಷ್ವಯಾ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ | ವೃಧಾನಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯು-
ತ್ತಲೂ | ಜ್ಯೋತಿಃಸಂಪಿ—ಸೂರ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳನ್ನೂ | ಅವ್ಯಕಾಣಿ—(ವೃತ್ತರೂಪವಾದ) ಮರೆ
ಯಿಲ್ಲದಿರುವಂತಹವುಗಳನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣ್ಣಿ—ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ
ಇರುವ | ಸ ಹಿಃ—ಅದೇ ಇಂದ್ರನು | ಯಜ್ಯನೇ—ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಸರ್ತವ್ಯೇ—ಹರಿ
ಯುವುದಕ್ಕೆ | ಅಪಃ—(ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ) ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅವ ಸ್ಯಜತ್—ಬಿಡಿಸಿದನು (ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿ-
ಸಿದನು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ, ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ರಾಕ್ಷಸರ ಮನೆಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿ-
ಸುತ್ತಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಲೂ, ಸೂರ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳನ್ನೂ ವೃತ್ತ-
ರೂಪವಾದ ಮರೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಅದೇ
ಇಂದ್ರನು ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ನೀರನ್ನು ಹರಿಸಿದನು.

English Translation.

Desiring of fame, destroying the well-built houses of the Asuras with his power, expanding like the earth and setting the (heavenly) luminaries free from concealment, he, the performer of good deeds enables the waters to flow for the sake of his worshippers.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ರವಸ್ಯುಃ—ಅನ್ನಂ ಯತೋ ವಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛನ್—ಅನ್ನವನ್ನಾಗಲಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು.

ಕೃತ್ತಿಮಾ—ಕೃತ್ತಿಮಾಣಿ ಕ್ರಿಯಯಾ ನಿರ್ವೃತ್ತಾನಿ—ಕಲ್ಪನೆ ಮಾಡಿದುದು. ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಿದುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ಬಲ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಓಜಸಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಜ್ಯೋತೀಂಸಿ ಅವ್ಯಕಾಣಿ—ವೃತ್ತಾಸುರನು ಅಂತರಿಕ್ಷಗತನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ್ದನು. ಇಂದ್ರನು ಅಂತಹ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ವೃತ್ತನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ಪೀಡೆಯನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ವೃತ್ತನಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ಅವರಣಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಜ್ಯವೇ—ಯಜ್ಞೇ—ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸರ್ತವೈ—ಸೃಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುನಿಪ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶ್ರವಸ್ಯುಃ—ಶ್ರವಃ ಅನ್ನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಶ್ರವಸ್ಯತಿ. ಸುಪೆ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್. ಶ್ರವಸ್ಯತಿ ಇತಿ ಶ್ರವಸ್ಯುಃ ಕ್ಯಾಚ್ಛೆಂದೆಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪರವಾದಾಗ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃತ್ತಿಮಾ—ಡುಕೃಚ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಡು ಎಂಬುದು ಅದೇರ್ಜಾಟುಡವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಡ್ವಿತಃ ಕ್ರಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೩.೮೮) ಡು ಇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರೇರ್ಮಮ್ ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪.೪.೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಮಪ್. ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ತಿಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಅದೇಶಬಂದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದೆಸಿಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಕ್ಷತ್ರಯಾ—ಕ್ಷಮೂಷ್ ಸಹನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಮತೇ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಕೃತಮುಪದ್ರವಂ ಇತಿ ಕ್ಷಮಾ. ಸಿದ್ಧಿಭಿದಾದಿಭ್ಯೋಽಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಷಮು ಎಂದು ಅದಂತವಾದಾಗ ಅಜಾದ್ಯತಸ್ವಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಧಾತು ವಿನ ಉಪಧೇಗೆ (ಅಕಾರ) ಲೋಪ. ಕ್ಷ್ವಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಧಾತುವು ಅಭಿಭವ (ತಿರ ಸ್ಕಾರ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಸಹ ಅಭಿಭವೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಭಿಭವ ಎಂಬರ್ಥವು ದೃಷ್ಟ ವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾದಿಕವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಡಾಬುಭ್ಯಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಧಾನಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ತಾಜ್ಜೀಲ್ಯ ತೋರುವಾಗ ತಾಜ್ಜೀಲ್ಯವಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಾನಶಿಗೆ ಜಾನ್ಯ ದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವ್ಯಕಾಣಿ—ವ್ಯಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಸೃವ್ಯಭೂತುಷಿಮುಷಿಭ್ಯಃಕಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ವ್ಯಕಾಣಿ ಯೇಷಾಂ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನಜ್ ಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಯವೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯಜಿಮನಿ ಶುಂಠಿ ದಸಿ ಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೩-೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ವೃಷಾದಿಯು ಅಕೃತಿ ಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—ಶೋಭನಃ ಕ್ರತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಕ್ರತುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೆತ್ವಾದಯೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉತ್ತರಸದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ತವ್ಯೈ—ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈತೇನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಂತತ್ವ ತವೈಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ—ಅಪ್ ಶಬ್ದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನದರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜತ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಸ್ಪಧಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವ-

ಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ-
ಛಂಪಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಾನಾಯ ಮನಃ ಸೋಮಪಾವನ್ನಸ್ತು ತ್ರೈವಾಂಚಾ ಹರೀ ವಂದನ-
ಶ್ರುದಾ ಕೃಧಿ |

ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ ಸಾರಥಯೋ ಯ ಇಂದ್ರ ತೇ ನ ತ್ವಾ ಕೇತಾ ಆ
ದಭ್ನುವಂತಿ ಭೂರ್ಣಯಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಾನಾಯ | ಮನಃ | ಸೋಮಪಾವನ್ | ಅಸ್ತು | ತೇ | ತ್ರೈವಾಂಚಾ | ಹರೀ
ಇತಿ | ವಂದನಶ್ರುತ್ | ಆ | ಕೃಧಿ |

ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ | ಸಾರಥಯಃ | ಯೇ | ಇಂದ್ರ | ತೇ | ನ | ತ್ವಾ | ಕೇತಾಃ |
ಆ | ದಭ್ನುವಂತಿ | ಭೂರ್ಣಯಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸೋಮಪಾವನ್ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾತರಿಂದ್ರ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಮನೋ ದಾನಾ-
ಯಾಸ್ಮದಭಿಮತಫಲಪ್ರದಾನಾಯಾಸ್ತು | ಭವತು | ಹೇ ವಂದನಶ್ರುತ್ | ವಂದನಾನಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ
ಶ್ರೋತಃ ಹರೀ ತ್ವದೀಯಾವಶ್ವಾವರ್ತಾಂಚಾಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖಾನಾ ಕೃಧಿ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಕುರು |
ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಸ್ವಭೂತಾ ಯೇ ಸಾರಥಯಃ ಸಂತಿ ತೇ ಯಮಿಷ್ಠಾಸೋಽತಿಶಯೇನ ಯಂತಾರಃ |
ಅಶ್ವನಿಯಮನಕುಶಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಕೇತಾಃ ಪ್ರಾತಿಕೂಲ್ಯಜ್ಞಾತಾರೋ ಭೂರ್ಣಯಃ
ಸ್ವಕೀಯಾಯುಧಾದೀನಾಂ ಭರ್ತಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ಭೀತಾಸ್ತೀಷ್ಟಾಃ ಶತ್ರುವಸ್ತಾ ತ್ವಾಂ ನಾ ದಭ್ನುವಂತಿ |

ನ ಹಿಂಸಂತಿ || ಸೋಮಪಾವನ್ | ಆತೋ ಮನಿನ್ನಿತಿ ವನಿಪ್ | ಅಸಂಬುದ್ಧಾವಿತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾದ್ವೀ-
ರ್ಘಾಭಾವಃ | ಅರ್ವಾಂಚಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲಗಿತಿ ನಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ವಂದನಶ್ರುತ್ | ವದಿ ಅಭಿನಾದ-
ನಸ್ತುತ್ಯೋಃ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟ್ | ತೇಷಾಂ ಶ್ರೋತಾ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಕ್ವಿಪಿ ತುಗಾ.
ಗಮಃ | ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ | ಯಂತುಃ ಶಬ್ದಾತ್ಪುಶ್ಪಂದಸೀತೀಷ್ಠನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃ ಸ್ವಿತಿ
ತ್ಯಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಗಿತ್ಯಸುಕ್ | ಕೇತಾಃ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ |
ಚಿಕೇತತಿ ಪ್ರತಿಕೂಲಂ ಜಾನಂತೀತಿ ಕೇತಾಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ಯದ್ವಾ | ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ಜ್ಞಾಯಂತ ಇತಿ ಕೇತಾಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಣ್ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |
ದಭ್ನುವಂತಿ | ದನ್ವು ದಂಭೇ | ಸ್ವಾದಿತ್ವಾಚ್ಛ್ವಾಃ | ತಸ್ಯ ಜ್ಞಾತ್ವಾದನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಸಂಯೋ-
ಗಪೂರ್ವತ್ವೇನ ಹುಶ್ನುವೋರಿತಿ ಯಜಾದೇಶಾಭಾವೇಚಿ ಶ್ನುಧಾತ್ವಿತ್ಯಾದಿನೋವಜಾದೇಶಃ | ಭೂರ್ಣ-
ಯಃ | ಭೃಜ್ ಭರಣೇ | ಘೃಣಿಃ ಪೃಶ್ನಿರಿತ್ಯಾದಾ | ಉ. ೪. ೫೨ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ |
ಯತ ಉತ್ಪಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ | ಭ್ಯ- ಭಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಲೂಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕರ್ತರಿ
ಕ್ರಿಸ್ತೈದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯುತ್ಪಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಯೋಕಾರಲ್ಪಾದಿಭ್ಯಃ ಪ್ರಿನ್ನಿಷ್ಠಾವದ್ಭವತಿ |
ಪಾ. ೮-೨-೪೪-೧ | ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾವದ್ಭವಾನುತ್ಪಂ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸೋಮಪಾವನ್—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಮನಃ—
ಮನಸ್ಸು | ದಾನಾಯ—(ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ದಯಪಾಲಿಸಲು | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ (ಒಲಿಯಲಿ) |
ವಂದನಶ್ರುತ್—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಹರೀ—ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು |
ಅರ್ವಾಂಚಾ—(ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಆ ಕೃಧಿ—ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯೇ ಸಾರಥಯಃ—ಯಾವ ಸಾರಥಿಗಳಿದ್ದರೋ (ಅವರು) | ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ಸ್ವಾರ್ಥೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಓಡಿಸತಕ್ಕವರು (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಕೇತಾಃ—ತಂತ್ರಿಗಳೂ ಅಥವಾ ಕಪಟಿಗಳೂ (ನಿನ್ನ
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ತಿಳಿದವರೂ | ಭೂರ್ಣಯಃ—(ತಮ್ಮ) ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದವರೂ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ
ಭಯಗೊಂಡವರೂ ಕ್ರೂರಿಗಳೂ ಅದ ಶತ್ರುಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ನ ಆ ದಭ್ನುವಂತಿ—ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಲಾ-
ರರು (ಜಯಿಸಲಾರರು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೋಮರಸಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನುಗ್ಗಿಹಿಸಲಿ
ಒಲಿಯಲಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳತಕ್ಕವನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಓಡಿಬರುವಂತೆ ಮಾಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸಾರಥಿಗಳು ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಾರ್ಥೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟು
ಕೊಂಡು ಓಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರು. ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅರಿತವರೂ ಕ್ರೂರಿಗಳೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು
ನಿನ್ನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರರು.

English Translation.

Drinker of the soma-juice, may your mind be disposed to grant our desires ; hearer of praises, let your horses be present (at our sacrifice); your charioteers are experts in restraining your horses ; thererore, (your enemies) cherishing malevolent feelings against you and carrying arms cannot injure you.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮಪಾವನ್—ಸೋಮಪಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥ. ಸೋಮಪಾಶಬ್ದದ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯರೂಪ ಸೋಮಪಾವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಲೈ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದರ್ಥ.

ವಂದನಶ್ರುತ್—ವಂದನಾನಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ ಶ್ರೋತೇ—ಈ ಪದವೂ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನ. ವಂದನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರ, ಸ್ತುತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾಸಕ್ತನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅರ್ವಾಣ್ಣಾ ಹರೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಕುದುರೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಾಗಕ್ಕೆ ನೀನು ರಥಸಹಿತನಾಗಿ ಬಂದು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಪ್ರಕರಣವಿದು.

ಕೇತಾಃ—ಪ್ರಾತಿಕೂಲ್ಯಜ್ಞಾತಾರಃ—ಚಿಕೇತತಿ ಪ್ರತಿಕೂಲಂ ಜಾನಂತೀತಿ ಕೇತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ಜ್ಞಾಯಂತೇ ಇತಿ ಕೇತಾಃ | ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಭಾವಿಸುವವರು. ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಭೂರ್ಣಯಃ—ಆಯುಧಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನರಾದವರು ಅಥವಾ ಹೆದರಿದ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೋಮಪಾವನ್—ಪಾ ವಿನೇ ಧಾತು. ಅತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೋಮಪಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಃ-ಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಾಂತೋಪಧೇಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನೆಜಾಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವಾಂಜಾ—ಅರ್ವಾಂಜ್+ಓ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವಂದನಶ್ರುತ್—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ.

ವಂದನಾನಾಂ ಶ್ರೋತಾ ವಂದನಶ್ರುತ್. ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸ್ಥಿತಿ ಕೃತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಂತ್ಯ ಎಂದಾ ಗುತ್ತದೆ. ತುತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇಮೇ-ಯೇಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚಿಗೇ ಲೋಪ. ಯಮಿಷ್ಠ ಶಬ್ದವಾ ಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞ-ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೇ ಅಸುಗಾಗಮ. ಯಮಿಷ್ಠಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೇತಾಃ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಚಿಕೇತತಿ ಪ್ರತಿಕೂಲಂ ಜಾನಂತಿ ಇತಿ ಕೇತಾಃ. ಈ ಧಾತುವು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದ್ಯಿಗೃಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಸಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿ ಅಕೃತಿಗಣವೆಂಬುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿದೆಮೆಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಕೂಲತಯಾ ಜ್ಞಾಯಂತೇ ಇತಿ ಕೇತಾಃ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಇತ್ಯಾದಿ-ರ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಭ್ನುವಂತಿ—ದಂಭು ದಂಭೇ ಧಾತು ಸ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವು ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಿಲು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿ ಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶ್ವು ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹುಶ್ಚು ಮೋಃ ಸಾರ್ವಧಾ-ತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭೃವಾಂ—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ದಭ್ನುವಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಿಂ ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂರ್ಣಯಃ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಭೃಣಪೃತ್ವಿಪಾಸ್ವಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪೯೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಯಕಾ ರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪನ್ನ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಭೃ ಭಯೇ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತ ಇಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಋಕಾರಲ್ಪಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ನಿಷ್ಠಾವದ್ಭವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೪-೧) ಎಂಬ ವಚನವಿಂದ ನಿಷ್ಠಾವ ದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಭೂರ್ಣಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಪ್ರ¹ಕ್ಷಿತಂ ವಸು ಬಿಭ²ರ್ಷಿ ಹಸ್ತ³ಯೋರ⁴ಷಾ⁵ಳ್ತಂ ಸಹ⁶ಸ್ತ⁷ನ್ನಿ ಶ್ರು⁸ತೋ
ದಧೇ |

ಅವ್ಯ¹ತಾಸೋ²ವತಾ³ಸೋ ನ ಕ⁴ರ್ತೃ⁵ಭಿ⁶ಸ್ತನೂ⁷ಷು⁸ತೇ ಕ್ರ⁹ತವ ಇ¹⁰ಂದ್ರ
ಭೂ¹¹ರಯಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪ್ರ¹ಕ್ಷಿತಂ | ವಸು | ಬಿಭ²ರ್ಷಿ | ಹಸ್ತ³ಯೋಃ | ಅ⁴ಷಾ⁵ಳ್ತಂ | ಸಹಃ | ತನ್ನಿ |
ಶ್ರುತಃ | ದಧೇ |

ಅವ್ಯ¹ತಾಸಃ | ಅವತಾ²ಸಃ | ನ | ಕ³ರ್ತೃ⁴ಭಿಃ | ತನೂ⁵ಷು | ತೇ | ಕ್ರತವಃ |
ಇಂದ್ರ | ಭೂ⁶ರಯಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ಪ್ರಜ್ಞಯರಹಿತಂ ವಸು ಧನಂ ಹಸ್ತಯೋರ್ಬಿಭರ್ಷಿ | ಸ್ತೋತ್ರ-
ಭ್ಯೋ ದಾತುಂ ಧಾರಯಸಿ | ತಥಾ ಶ್ರುತಃ ಪ್ರಖ್ಯಾತೋ ಭವ ತನ್ನಾತ್ಮೀಯೇ ಶರೀರೇಷಾಳ್ತಂ
ಶತ್ರುಭಿರನಭಿಭೂತಂ ಸಹೋ ಬಲಂ ದಧೇ | ಧಾರಯತಿ | ತ್ವದೀಯಾಸ್ತನವಃ ಕರ್ತೃಭಿರ್ವೃತ್ತಾದೀರಸು-
ರಸ್ಯ ವಧಂ ಕುರ್ವದ್ಬಿರ್ಬಲಕೃತ್ಯಃ ಕರ್ಮಭಿರಾವೃತಾಸ ಅವೃತಾಃ | ಬಲಕೃತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯೇ-
ತಸ್ಯ ಶರೀರಮಾವೃತ್ಯಾವತಿಷ್ಠಂತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅವತಾಸೋ ನ | ಅವತ ಇತಿ ಕೂಪನಾಮ |
ಯಥಾ ಕೂಪಾ ಜಲೋದ್ಧರಣಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತೈಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿರಾವ್ರಿಯಂತೇ ತದ್ವತ್ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾತ್ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಶರೀರೇಷು ಕ್ರತವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಭೂರಯೋ ಬಹೂನಿ ವಿದ್ಯಂತೇ || ಅಪ್ರ-
ಕ್ಷಿತಂ | ಕ್ಷಿ ಪ್ರಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾವೇ ನಿಷ್ಠಾ | ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ | ಪಾ. ೬-೪-೬೦ | ಇತಿ ಸರ್ಯುದಾಸಾದ್ವೀ-
ರ್ಘಾಭಾವಃ | ಅತ ಏವ ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾದಿತಿ ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಾಭಾವಃ | ಪ್ರಕೃತ್ಯಂ ಕ್ಷಿತಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ಪ್ರ-
ಕ್ಷಿತಂ | ನ ಪ್ರಕ್ಷಿತಮಪ್ರಕ್ಷಿತಂ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಬಿಭರ್ಷಿ | ಡುಭೃತ್ ಧಾರಣ-
ಪೋಷಣಯೋಃ | ಲಟಿ ಸಿಹಿ ಶಸಃ ಶ್ರುಃ | ಭೃಗೌಮಿದಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಅಷಾಳ್ತಂ | ಪಹ ಅಭಿಭವ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ತಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ತೀಷಸಹ | ಪಾ. ೭-೨-೪೮ | ಇತೀಟೋ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾತ್

ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿರ್ಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಧತ್ವಧತ್ವಷ್ಟುತ್ವಧಲೋಪೇಷು ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯೇ-
ತೋತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸಾಧ್ಯೈ ಸಾಧ್ಯಾ ಸಾಧೇತಿ ನಿಗಮೇ | ಸಾ. ೬-೩-೧೧೩ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದಾತ್ಮಂ |
ಯದುಕ್ತಂ ಸಾಧೇತಿ ತೃಜಂತಮೇತದಿತಿ ತದುಪಲಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ತನ್ನಿ | ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ
ನಾವಚನಮಿತಿ ಅಚ್ಚ ಘೇಃ | ಸಾ. ೭-೩-೧೧೪ | ಇತ್ಯತ್ಯತ್ಯಯೋರಭಾವೇ ಯಜಾದೇತಃ | ಉದಾತ್ತ-
ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಘ್ನವಾದಿತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ತು
ಛಾಂದಸತ್ವಾನ್ ಪ್ರವರ್ತತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು) ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ | ವಸು—ಧನವನ್ನು | ಹಸ್ತಯೋಃ—
ನಿನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಬಿಭರ್ಷಿ—(ನಮಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ | ಶ್ರುತಃ—ಪ್ರಖ್ಯಾ-
ತನಾದ ನೀನು | ತನ್ನಿ—ನಿನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ | ಆಷಾಳ್ವಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ) ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ | ಸಹಃ—
ಬಲವನ್ನು | ದಧೇ—ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ (ನಿನ್ನ ಅವಯವಗಳು) | ಕರ್ತೃಭಿಃ—(ವೃತ್ತಾದಿವಧರೂಪವಾದ) ವೀರೈ-
ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ | ಅವತಾಸೋ ನ—(ನೀರಿಗಾಗಿ ಬಂದಿರುವವರಿಂದ) ಬಾವಿಯು ಸುತ್ತಲೂ ಆವೃತವಾಗಿರುವಂತೆ |
ಆವೃತಾಸಃ—ತುಂಬಿವೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ (ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ) | ಕೃತವಃ—
ವೀರೈಕರ್ಮಗಳು | ಭೂರಯಃ—ಹೇರಳವಾಗಿವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನೆರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಧನವನ್ನು
ಹಿಡಿದಿದ್ದೀಯೆ. ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ನಿನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬಲವಿದೆ. ನೀಂ-
ಗಾಗಿ ಬಂದಿರುವವರಿಂದ ಬಾವಿಯು ಸುತ್ತಲೂ ಆವೃತವಾಗಿರುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಅವಯವಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಹೇರಳ-
ವಾದ ವೀರೈಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ.

English Translation.

You hold in you hands unexhausted wealth ; renowned Indra, you have
irresistible strength in your body ; your limbs are invested with (glorious)
exploits, as wells (are surrounded by those who come for water) ; Indra, you
have many exploits in your body.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ—ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ಪ್ರಿತಂ ಯಸ್ಯ ತತ್—ಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ನ ಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ಪ್ರಕ್ಷಯಸಹಿತಂ
ಎಂದರೆ ಯಾವರೀತಿಯ ನಾಶವೂ ಆಗದ ಸ್ಥಿರವಾದ ಹಣ ಎಂದರ್ಥ.

ತನ್ನಿ—ತನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ತನು ಶಬ್ದವು ವೇದದಲ್ಲಿ ತನ್ ಎಂಬ ರೂಪದಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ
ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅಷಾಛ್ಲಮ್—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದು. ಇದು ಜಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ತೃಭಿಃ—ವೃತ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಸಂಹಾರ ಮೊದಲಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ; ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದ.

ಅವತಾಸೋ ನ—ಅವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಾವಿ ಎಂದರ್ಥ. (ನಿರು. ೩-೧೯) ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವತನೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೂಪವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನೀರನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜನರು ಬಾವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟುವಂತೆ, ಸಮಸ್ತಕರ್ಮಗಳೂ ಬಲಿಷ್ಠಗಳಾಗಲು ನಿನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಮ್—ಕ್ಷಿಪ್ತಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾಪ್ರತ್ಯಯ (ಕ್ತ) ನಿಷ್ಕಾಯೋ-ಮಣ್ಯದರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೦) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಯದರ್ಥೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ಯದರ್ಥವಾದ ಭಾವ ತೋರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಪರವಾದಾಗ ಬರುವ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಬಾರದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷಿಯೋದೀರ್ಘಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ಸ್ಥಿತಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಪ್ರಕ್ಷಿತಮ್. ನ ಪ್ರಕ್ಷಿತಮ್ ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಮ್. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಭರ್ಷಿ—ಡುಭೃಷ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಶ್ಲಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಭೃಷಾಮಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಷಾಛ್ಲಮ್—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ತ್ರಿಷಸಹಲುಭಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೮) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಷಧಾತುವಿನಪರಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯ-ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡ್ವಿಷೇಧ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಹ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ಝಷಸ್ತಘೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವನಾಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ಛೋಛೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಛಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಙ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಸಾಙ್ಯಂ ಸಾಙ್ಯಾ ಸಾಙೇತಿ ನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೩) ಎಂದು ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಙಾ ಎಂಬುದು ತೃಜಂತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಉಪಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಇತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ತನ್ನಿ—ತನು ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಜಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಆಚ್ಛೇದಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತೈಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ-
ನಾವಚೇನಮ್ ಎಂಬ ವಚನಾಂತರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಯಚಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಹಲ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯೋಃಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾ
ಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಭಾಂದಸನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಧೇ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭಾಂದಸನಾದ ಲಿಟ್ ದ್ವಿತ್ವ. ಆತೋಲೋ-
ಪಇಟೀಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏವತ್ತ ಏದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಏವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರಿತಿ ಪಡ್ಯಚಂ ಪಷ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸವ್ಯಸ್ಯಾರ್ಷನ್ಯೈಂದ್ರಂ ಜಾಗತಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ |
ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಏಷ ಪ್ರ ಪಡಿತಿ || ವಿಷುವತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ವಿಷುವಾ-
ನ್ದಿವಾಕೀರ್ತ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರ್ವ್ಯಷಾಮದಃ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಮಾಯ |
ಅ. ೮-೬ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಪುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವ್ಯನು ಪುಷಿಯು, ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು,
ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಏಷ ಪ್ರ ಪಡಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿಷುವತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇ
ವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಿಷುವಾನ್ದಿವಾ-
ಕೀರ್ತ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರ್ವ್ಯಷಾಮದಃ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಮಾಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶ
ಸುವುದು. (ಅ. ೮-೬)

ಸೂಕ್ತ—೫೬

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—೫೬ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೨೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೪ ||

ಋಷಿಃ—ಸವ್ಯ ಅಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ |

ಭಂದಃ—ಜಗತಿ |

ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರವ ತಸ್ಯ ಚಮ್ರಿಷೋತ್ಯೋ ನ ಯೇಷಾಮುದಯಂ
ಸ್ತು ಭುವಣಿಃ |

ದಕ್ಷಂ ಮಹೇ ಸಾಯಯತೇ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ರಥಮಾವೃತ್ಯಾ ಹರಿಯೋಗ-
ಮೃಭ್ಯಸಂ || ೧ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ಏಷಃ | ಪ್ರ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಅವ | ತಸ್ಯ | ಚಮ್ರಿಷಃ | ಅತ್ಯಃ | ನ | ಯೇಷಾಂ |
ಉತ್ | ಅಯಂಸ್ತು | ಭುವಣಿಃ |

ದಕ್ಷಂ | ಮಹೇ | ಸಾಯಯತೇ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ | ರಥಂ | ಆವೃತ್ಯ | ಹರಿ-
ಯೋಗಂ | ಋಭ್ಯಸಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಭುವಣಿರತ್ತೈಷ ಇಂದ್ರಸ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪೂರ್ವೀಃ ಪ್ರಭೂತಾಶ್ಚಮ್ರಿಷಶ್ಚಮೂಷು
ಚಮಸೇಷ್ಟವಸ್ಥಿತಾಃ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಾ ಇಷಃ ಪ್ರಾವೋದಯಂಸ್ತು | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಾನಾರ್ಥಮುದ್ಧರತಿ |
ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅತ್ಯೋ ನ ಯೇಷಾಂ | ಯಥಾಶ್ವೋ ವಡನಾಂ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಮುಪಯಚ್ಛತಿ |
ಸ ಚೇಂದ್ರೋ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ಹರಿಯೋಗಂ ಹಂಭ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಮೃಭ್ಯಸಮುರು ಭಾಸ-
ಮಾನಂ ರಥಮಾವೃತ್ಯಾವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಮಹೇ ಮಹತೇ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ದಕ್ಷಂ ಪ್ರವೃದ್ಧ-
ಮಾತ್ಮಾನಂ ಸೋಮಂ ಸಾಯಯತೇ | ಸಾನಂ ಕಾರಯತಿ || ಪೂರ್ವೀಃ | ಸ್ಯ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋಃ |

ಪ್ಲೇಭಿದಿವ್ಯಧೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ ೧-೨೪ | ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯೇತ್ಯುತ್ಪಂ | ಪುರುಶಬ್ಧಾ-
ದ್ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾದಿತಿ ಜಾನ್ | ಯಜಾದೇಶಃ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರಃ |
ಚಮ್ಪಿಷಃ | ಚಮು ಅದನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕೃಷಿಚಮಿತನಿಧನೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೨೨ | ಊಪ್ರತ್ಯಯಾಂ-
ತಶ್ಚಮುಶಬ್ದಃ | ತಸ್ಯಾಂ ವರ್ತಮಾನಾ ಇಷಶ್ಚಮ್ಪಿಷಃ | ವಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕೃದುತ್ಪರಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಅಯಂಸ್ತ | ಛಾಂದಸೇ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ನಿಕಾಚೆ
ಇತೀಷ್ಟ್ರವೇಧಃ | ಭುವಣಃ | ಭುವಣಿರತ್ತಿಕರ್ಮೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೯-೨೩ | ಧಾತುಸಾಥೇ ತು ಭವ
ಹಿಂಸಾಯಾಮಿತಿ ಪಥ್ಯತೇ | ಆಸ್ಮಾದ್ವಾಜಾದಿಕೋಽನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಕಾರಸ್ಯೋಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸಾಯಯತೇ | ಸಾ ಸಾನೇ | ಶಾಭಾಸಾಹ್ವಾಯಾವೇಶಾಂ ಯುಕ್ | ಸಾ. ೭-೩-೩೭ | ಇತಿ ಹೇತು-
ಮತಿ ಷಚಿ ಯುಗಾಗಮಃ | ಷಚಿಶ್ಚ | ಸಾ. ೧-೩-೭೪ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ | ಋತ್ಯ-
ನಾಸ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದಾದುತ್ಪರಸ್ಯ ಮಯೆಟೋ ಮಶಬ್ದಲೋಪೋನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಹರಿಯೋಗಂ |
ಹರ್ಯೋಯೋಗೋ ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ | ಹರಿಶಬ್ದ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಸ ಏವ
ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸ್ವರೇಣ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಋಭ್ವಸಂ | ಉರುಭಾಸಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದ್ಯಭ್ಯಸಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಭುವಣಃ—ಭಕ್ಷಕನಾದ | ಏಷಃ—ಇಂದ್ರನು | ಯೋಷಾಂ—ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯನ್ನು (ಕಂಡು) |
ಅತ್ಯೋ ನ—ಗಂಡುಕುದುರೆಯು (ಕ್ರೀಡಿಸಲು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ) ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ | ತಸ್ಯ—ಯಜಮಾನನ |
ಪೂರ್ವೀಃ—ಅಧಿಕವಾದುವೂ | ಚಮ್ಪಿಷಃ—ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿರುವುವೂ ಆದ ಸೋಮರಸರೂಪಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು
(ಕುಡಿಯಲು) | ಪ್ರ ಅವ ಉದಯಂಸ್ತ—ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಸುವರ್ಣ
ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೂ | ಹರಿಯೋಗಂ—ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ | ಋಭ್ವಸಂ—ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾ
ದದ್ದೂ ಆದ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಅವ್ಯತ್ಯ—ಹತ್ತಿಕುಳಿತು | ಮಹೇ—(ವೃತ್ರವಧಾದಿ) ಮಹಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ |
ದಕ್ಷಂ—ಸಮರ್ಥವಾದ ತನಗೆ (ಉದರಕ್ಕೆ) | ಸಾಯಯತೇ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಕುಡಿಸುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಭಕ್ಷಕನಾದ ಇಂದ್ರನು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಗಂಡುಕುದುರೆಯು ಕ್ರೀಡಿಸಲು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ
ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೂ, ಸೌಟುಗಳಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಎದ್ದಿದ್ದಾನೆ. ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದೂ, ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ
ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದದ್ದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿಕುಳಿತು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ತನ್ನನ್ನು
ವೃತ್ರವಧಾದಿ ಮಹಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಥನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Voracious (Indra) has risen up, as a horse (approaches) a mare, to
partake of the copious libations (contained) in the sacrificial ladles; having
stayed his well-horsed, golden and splendid chariot, he plies himself, capable
of heroic (actions with the beverage).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವೀ:—ಪೂ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಬಹಳವಾದ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಚಮ್ರಿಷಃ—ಚಮ್ರಾಂ ವರ್ತಮಾನಾ ಇಷಃ—ಚಮ್ರಿಷಃ—ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಂತೆ, ಚಮೂ ಎಂದರೆ ಚಮುಸಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನ. ಇಷ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿಂ. ೩-೯) ಅನ್ನ ಪರಾಕಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ಯೋ ನ ಯೋಷಾಂ—ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದರ್ಥ. ಗಂಡುಕುದುರೆಯು ಕ್ರೇಡಾರ್ಥವಾಗಿ (ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.

ಹರಿಯೋಗಂ—ಹಯೋಃ ಯೋಗಃ ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಹೂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ, ಎಂದರ್ಥ. ಇದೂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ, ಋಭ್ವಸಂ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಪದಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಭುವರ್ಣಿ:—ತನ್ನ ನವನು ಎಂದರ್ಥ. ಭುವರ್ತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೯-೨೩) ಎಂದು ಭರ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ನವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೂರ್ವೀ:—ಪೂ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂಭಿದಿ ವೃಥಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್ವಿಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್. ಈ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಆಗ ಹಲಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪೂರ್ವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಮ್ರಿಷಃ—ಚಮು ಅದನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಷಿಚಮಿತನಿಘನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೮೧) ಎಂಬುದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಮೂ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದ. ಚಮ್ರಾಂ ವರ್ತಮಾನಾ ಇಷಃ ಚಮ್ರಿಷಃ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾರಕಉಪಪದವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಂಸ್ತ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ವೃತ್ತಯೋಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಜ್ಲೇಸಿಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಜ್ ಏಕಾಚಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ.

ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾದೇಶಪ್ರತೀತೇಫ ಬರುತ್ತದೆ. **ನೆಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವರಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುವಣಿಃ—ಭುವತೀರತ್ತಿಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೯-೨೩) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಭುವ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಭವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. **ಅಟಿಕ್ಯುಪ್ಪಾಜ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಯಯತೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರೇರಣಾವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಚಿಚ್. **ಣಿಚಿಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಜನ್ಯಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗುವಾಗ ಣಜಂತದ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಾಚ್ಛಾಸಾಹ್ಯಾವ್ಯಾವೇಶಾಂ ಯುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಚಿಗೆ ಶಫ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. **ಟಿತಆತ್ಮನೇ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಹಿರಣ್ಯ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತ್ವೈವಾಸ್ತೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಯಟಿನ ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಹರಿಯೋಗಮ್—ಹರ್ಯೋಃ ಯೋಗಃ ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಮಿನ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇನ್ವಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಹರಿಶಬ್ದದ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಋಭ್ವಸಮ್—ಉರು ಅಧಿಕಂ ಭಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಉರುಭಾಃ ತಂ ಉರುಭಾಸಮ್. ಇದು ಪೃಷ್ಠೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೃಷ್ಠೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಭ್ವಸಾದೇಶಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ಗೂರ್ತಯೋ ನೇಮನ್ನಿಷಃ ಪರೀಣಸಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸಂಚರಣೇ ಸ-

ನಿಷ್ಯವಃ |

ಪತಿಂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಿದಧಸ್ಯ ನೂ ಸಹೋ ಗ್ರಿಂ ನ ವೇನಾ ಅಧಿ ರೋಹ ತೇ-

ಜಸಾ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಗೂರ್ತಯಃ | ನೇಮನ್ಮಿಷಃ | ಪರಿಣಸಃ | ಸಮುದ್ರಂ | ನ | ಸಂಚ-
ರಣೇ | ಸನಿಷ್ಯವಃ |
ಪತಿಂ | ದಕ್ಷಸ್ಯ | ವಿದಧಸ್ಯ | ನು | ಸಹಃ | ಗಿರಿಂ | ನ | ವೇನಾಃ | ಅಧಿ | ರೋಹ |
ತೇಜಸಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗೂರ್ತಯಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ನೇಮನ್ಮಿಷೋ ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಂ ಗಚ್ಛಂತಃ | ಯದ್ವಾ | ನೀತ-
ಹವಿಷ್ಯಾಃ ಪರಿಣಸಃ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತು ವಂತಃ | ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಾ ಯಜಮಾನಾಸ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತುತಿ-
ಭಿರಧಿರೋಹಂತಿ | ಸ್ತುವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸನಿಷ್ಯವಃ ಸನಿಂ ಧನಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ
ವಣಿಜೋ ಧನಾರ್ಥಂ ಸಂಚರಣೇ ಸಂಚಾರೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಸಮುದ್ರಂ ನ | ಯಥಾ ನಾನಾ
ಸಮುದ್ರಮಧಿರೋಹಂತಿ ಏವಂ ಸ್ತೋತಾರೋಽಪಿ ಸ್ವಾಭಿಮತಧನಲಾಭಾಯೇಂದ್ರಂ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಭಾವಃ |
ಹೇ ಸ್ತೋತಸ್ತುಂ ಚ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಪವೃದ್ಧಸ್ಯ ವಿದಧಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪತಿಂ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ಸಹಃ ಸಹ-
ಸ್ತಂತಂ ಬಲವಂತಮಿಂದ್ರಂ ತೇಜಸಾ ದೇವತಾಪ್ರಕಾಶಕೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ನು ಹಿಪ್ರಮಧಿ ರೋಹ |
ಸ್ತುಹೀತಿ ಯಾವತ್ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವೇನಾಃ ಕಾಂತಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ಗಿರಿಂ ನ | ಯಥಾ ಪರ್ವತಂ
ಸ್ವಾಭಿಮತಪುಷ್ಪೋಪಚಯಾರ್ಥಮಧಿರೋಹಂತಿ || ಗೂರ್ತಯಃ | ಗ್ನ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ
ಗೂರ್ತಯಃ | ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ರಾ ಚೇತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ರಿಚ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ಜಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೇಮನ್ಮಿಷಃ | ಐಮು ಪ್ರಹೃತ್ ಇತ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಛತರಿ ವೃತ್ಯಯೇನೈತ್ಯಂ | ತಕಾರಸ್ಯ
ನಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ | ನಮಂತ ಇಷ್ಯಂತೀಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ತು ವಂತೀತಿ ನೇಮನ್ಮಿಷಃ | ಇಷು ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್
ಕ್ವಿಪ್ ಚೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಣೀಚ್ ಪ್ರಾಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದರ್ತಿಪ್ರ-
ಸ್ತಿತ್ವಾದಿನಾ ಮನ್ತ್ರೈತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲವಚನಾನ್ನ ಕಾರಸ್ಯೇತ್ಯಂಜ್ಞಾಭಾವಃ | ನೀತಾಃ ಪ್ರತ್ಯ ಇಷೋ
ಯೇಷಾಂ | ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪರಿಣಸಃ | ಣಸ ಕೌಟಿಲ್ಯ
ಇತ್ಯಯಂ ಧಾತುರ್ಗತ್ಯರ್ಥೋ ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ಪರಿತೋ ನಸಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಪರಿ-
ಣಸಃ | ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇನೀತಿ
ಣತ್ವಂ | ವೃತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ನಶತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ಅಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವವತ್ ಕ್ವಿಪಿ ಶಕಾ-
ರಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಸನಿಷ್ಯವಃ | ಪಣು ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಿನ್ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತಿ ಕರ್ಮಣೀನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಸನಿಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಕೃಚಿ | ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯೋ ಲಾಲಸಾಯಾಮಸುಗ್ನಕ್ತವ್ಯಃ | ಸುಗಾ-
ಗಮೋಽಪಿ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಪಾ. ೭-೧-೫೧-೩ | ಇತಿ ಸುಕ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನು | ಋಚಿ
ಶುನುಘೇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ದೀರ್ಘಃ | ಸಹಃ | ಅಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಮತುಪಶ್ಚಾಂದಸೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಗೂರ್ತಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ | ನೇಮನ್ನಿಷಃ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಗುವವರೂ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದವರೂ | ಪರಿಣಿಷಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡವರೂ ಅದ ಯಜಮಾನರು | ತಂ—ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಸನಿಷ್ಯವಃ—ಧನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ವರ್ತಕರು | ಸಂಚರಣೇ—ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಸಮುದ್ರಂ ನ—(ದೋಣಿಗಳ ಮೂಲಕ) ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ (ಸ್ತುತಿಗಳಮೂಲಕ ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ) | ದಕ್ಷಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿವಂತನಾಗಿಯೂ | ವಿದಥಸ್ಯ—ಪವಿತ್ರವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಪತಿಂ—ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ | ಸಹಃ—ಬಲವಂತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ತೇಜಸಾ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ವೇನಾಃ—ರಮಣಿಯರು | ಗಿರಿಂ ನ—(ಪುಷ್ಪಾರ್ಥವಾಗಿ) ಪರ್ವತವನ್ನು ಹತ್ತುವಂತೆ | ನು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ | ಅಧಿ ರೋಹ—(ಸ್ತೋತ್ರದ ಮೂಲಕ) ಮೇಲೇರಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ವರ್ತಕರು ಧನಸಂಚಯದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ದೋಣಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ, ರಮಣಿಯರು ಪುಷ್ಪಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರ್ವತವನ್ನು ಹತ್ತುವಂತೆ, ನೀನೂ ಸಹ ಶಕ್ತಿವಂತನೂ, ಪವಿತ್ರವಾದ ಯಜ್ಞದ ಪಾಲಕನೂ, ಬಲವಂತನೂ ಅದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದ ಮೂಲಕ ಮೇಲೇರಿ ಸಮಾಪಿಸು.

English Translation.

He adorers, bearing oblations, thronging round (him) as (merchants) covetous of gain crowd the ocean (in vessels) on a voyage; ascend quickly, with a hymn to the powerful Indra, the protector of the solemn sacrifice as women (climb) a mountain.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೂರ್ತಯಃ—ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಗೂರ್ತಯಃ ಎಂದು ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ನೇಮನ್ನಿಷಃ—ನಮಂತಃ ಇಷ್ಯಂತಿ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತೀತಿ ನೇಮನ್ನಿಷಃ ಎಂದು ಈ ಪದದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರು, ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಡುವವರು ಎಂದೂ ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪರಿಣಿಷಃ—ಪರಿತೋ ನಸಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಪರಿಣಿಷಃ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತಃ ಏವಂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಾ ಯಜಮಾನಾಃ | ಯಾಗಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಎಂದರ್ಥ.

ಸನಿಷ್ಠವಃ—ಸನಿಂ ಧನಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ವಣಿಜಃ—ದ್ರವ್ಯಾರ್ಜನೆಗಾಗಿ ಹಾತೋರಿಯುವ ವರ್ತಕರು (ವೈಶ್ಯರು) ಎಂದರ್ಥ. ಧನಾರ್ಜನೆಗೆ ತೊಡಗಿದವರು ದೋಣಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ, ಯಜಮಾನರು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು ಎಂಬುದು ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸಹಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ವಂತಂ, ಬಲವಂತಂ ಅಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವೇನಾಃ ಗಿರಿಂ ನ—ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪುಷ್ಪಪಚಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಸರ್ವತನನ್ನು ಹತ್ತುವಂತೆ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೂರ್ತಯಃ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಗೃಣಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ ಇತಿ ಗೂರ್ತಯಃ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು) ಕ್ರಿಚ್ ಕೌ ಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್ಣಪೆರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಲಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೂರ್ತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ.

ನೇಮನ್ನಿಷಃ—ಋಷಿ ಪ್ರಹೃತ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಎತ್ವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಮಂತಃ ಇತ್ಯಂತಿ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ನವಂತಿ ಇತಿ ನೇಮನ್ನಿಷಃ. ಇಷು ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೇಮನ್ನಿಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪ್ ಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಣೇಇ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಮನ್ನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ನೇಮನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನೀತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಾಃ ಇಷೋ ಯೇಷಾಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪರಾದಿತ್ವಂಧಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರೀಣಸಃ—ಋಷಿ ಕೌಟಿಲೇ ಧಾತು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪರಿತೋ ನಸಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಪರೀಣಸಃ. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪರೀಣಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಃ ಪಿಣೋಪದೇಶಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಶಧಾತು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಛಂದಸವಾಗಿ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ.

ಸನಿಷ್ಯವಃ—ಷಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್‌ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಉಪಾಧಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತಾದಿಗೇ ಸಕಾರಾದೇಶ ಸನಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಿಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪೇಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಚ್. ಕೃಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇ-
ಭ್ಯೋ ಲಾಲಿಸಾಯಾಂ ಸುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ ಸುಗಾಗಮೋಽಪಿವಕ್ತವ್ಯಃ (ಕಾ. ೭-೧-೫೧-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಗಾಗಮ. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಸನಿಷ್ಯ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸನಿಷ್ಯ ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಲ್ಲಿ ಜಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ.

ನು—ಋಚಿ ತುನುಘ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಃ—ಸಹಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸಹಸ್ವಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೌ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ.

ರೋಹ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ತುರ್ವಣಿಮಹಾ ಅರೇಣು ಪಾಂಸ್ಯೇ ಗಿರೇರ್ಭೃಷ್ಟಿರ್ನ್ ಭ್ರಾಜತೇ ತು.

ಜಾ ಶವಃ |

ಯೇನ ಶುಷ್ಣಂ ಮಾಯಿನಮಾಯಸೋ ಮದೇ ದುಧ್ರ ಆಭೂಷು ರಾ-
ಮಯನ್ನಿ ದಾಮನಿ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ತುರ್ವಣಿಃ | ಮಹಾನ್ | ಅರೇಣು | ಪಾಂಸ್ಯೇ | ಗಿರೇಃ | ಭೃಷ್ಟಿಃ | ನ |

ಭ್ರಾಜತೇ | ತುಜಾ | ಶವಃ |

ಯೇನ | ಶುಷ್ಣಂ | ಮಾಯಿನಂ | ಆಯಸಃ | ಮದೇ | ದುಧ್ರಃ | ಆಭೂಷು |

ರಮಯತ್ | ನಿ | ದಾಮನಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇಂದ್ರಸ್ತುರ್ವಣಿಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಿತಾ ಪ್ರಪ್ರಕಾರೀ ವಾ | ತುರ್ವಣಿಸ್ತುರ್ವಣವನಿರಿತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೬.೧೪ | ತೋರ್ಣಸಂಭವನ ಇತಿ ಶಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಮಹಾನ್ವವೃದ್ಧತ್ವ ಭವತಿ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಶವೋ ಬಲಂ ಪಾಂಸ್ಯೇ ವೀರೈಃ ಪುರುಷೈಃ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೋರೇಣ್ಣನವದ್ಯಂ ತುಜಾ ಶತ್ರುಣಾಂ
ಹಿಂಸಕಂ ಸತ್ ಭ್ರಾಜತೇ | ದೀಪ್ಯತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಗಿರೀಃ ಪರ್ವತಸ್ಯ ಭೃಷ್ಟಿರ್ನ ತ್ಯಂಗೆಮಿವ |
ತದ್ಭೋನ್ನತಂ ಸದ್ವೀಪ್ಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಅಯಸೋಽಯೋಮಯಕವಚಯುಕ್ತದೇಹೋ ಮುಧೋ
ಮುಷ್ಣಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಧರ್ತಾವಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ಏವಂಭೂತ ಇಂದ್ರೋ ಮದೇ ಸೋಮಪಾನೇನ
ಹರ್ಷೇ ಸತಿ ಯೇನ ಬಲೇನ ಶುಷ್ಕಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಶೋಷಕಮಸುರಂ ಮಾಯಿನಂ ಮಾಯಾವಿನಮಾಭೂಷು
ಕಾರಾಗೃಹೇಷು ದಾಮನಿ ಬಂಧಕೇ ನಿಗಡೇ ನಿ ರಮಯತ್ ನೈವಾಸಯತ್ | ತದ್ಬಲಮಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾ-
ನ್ವಯಃ || ತುರ್ವಣಿಃ | ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಾದ್‌ಜಾದಿಕೋನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅರೇಣು | ರೇಣು-
ವದಾಚ್ಛಾದಕತ್ವಾದ್ರೇಣುಶಬ್ದೇನಾವದ್ಯಮುಚ್ಯತೇ | ಬಹುವ್ರೀಹ್ ನೆಳ್ವಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ತುಜಾ | ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾ-
ಕಾರಃ | ದುಧ್ರಃ | ದುಷ್ಪಾನ್ ಧ್ರಿಯತೇವಸ್ಥಾಪಯತೀತಿ ದುಧ್ರಃ | ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಂತ-
ರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾನೂಲಂಭಿಜಾದಿತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪಾ. ೩.೨.೫-೨ | ಯಣಾದೇಶಃ | ರೇಫಲೋಪ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ರಮಯತ್ | ಅಮಂತತ್ವಾನ್ನಿತ್ಯೇ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಛಾಂದಸಃ
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀಘಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ತುರ್ವಣಿಃ—ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡತಕ್ಕವನೂ
ಗಿಯೂ ಮತ್ತು | ಮಹಾನ್—ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ | ಅಯಸಃ—ಉಕ್ಕಿನ ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿದ
ದೇಹವುಳ್ಳವನೂ | ದುಧ್ರಃ—ದುಷ್ಟ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಮನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಮದೇ—
ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾದಾಗ | ಯೇನ—ಯಾವ ಬಲದಿಂದ | ಶುಷ್ಕಂ—ಸರ್ವಶೋಷಕನೂ |
ಮಾಯಿನಂ—ಮೋಸಗಾರನೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಅಭೂಷು—ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿ | ದಾಮನಿ—ಬಂಧಕವಾದ
ಸಂಕೋಲೆಯಲ್ಲಿ | ನಿರಮಯತ್—ಸಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ | ಶವಃ—ಆ ಬಲವು | ಪಾಂಸ್ಯೇ—ವೀರರು
ನಡಿಸತಕ್ಕ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಅರೇಣು—ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ | ತುಜಾ—ಶತ್ರುಹಿಂಸಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು |
ಗಿರೀಃ—ಪರ್ವತದ | ಭೃಷ್ಟಿರ್ನ—ಶಿಖರದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ | ಭ್ರಾಜತೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಶೀಘ್ರಕರ್ಮಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಉಕ್ಕಿನ ಕವಚ
ವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ದೇಹವುಳ್ಳವನೂ, ದುಷ್ಟ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಮನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸಪಾನ
ದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾದಾಗ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಶೋಷಕನೂ ಮೋಸಗಾರನೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕಾರಾಗೃಹ
ದಲ್ಲಿ ಬಂಧಕವಾದ ಸಂಕೋಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಆ ಬಲವು ವೀರರು ನಡಿಸತಕ್ಕ ಯುದ್ಧಕಾಲ
ದಲ್ಲಿ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ, ಶತ್ರುಹಿಂಸಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

He is quick in actions and mighty; his faultless and destructive prowess shines in manly (conflict) like the peak of a mountain (afar) with which clothed in iron (armour), he, the suppressor of the malignant, when exhilarated by the soma-juice, cast the whily sushna into prison and into bonds.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತುರ್ವಣಿ:—ಶತ್ರುಜಾಂ ಹಿಂಸಿತಾ ಪ್ಲಿಪ್ತಕಾರೀ ನಾ ತುರ್ವಣಿಸ್ತೂರ್ಣವನಿ: (ನಿರು. ೬-೧೪) ತೂರ್ಣಂಹಿ ಯಃ ಸಂಭಜತೇ—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. “ಸತುರ್ವಣಿರ್ಮಹಾಂ ಅರೇಣು” (ಮ. ಸಂ. ೧-೫೬-೩) ಎಂಬುದಾಗಿ ತುರ್ವಣಿ ಶಬ್ದವು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಫಲಕೊಡುವನೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಸೌಂಸ್ಯೇ:—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವೀರೈಃ ಪುರುಷೈಃ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ. ವೀರರು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅರೇಣು:—ಅನವದ್ಯಂ—ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲದ್ದು.

ತುಜಾ:—ತುಜ-ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಗಿರೇಃಭೃಷ್ಟಿರ್ನ:—ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇವಾರ್ಥಕತ್ವವಿರುವುದು.

ದುಧ್ರಿ:—ಧೃಜ್ ಆವಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿಕ್ಷಿತಿ ಅವರವರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುರ್ವಣಿ:—ತುರ್ವೀ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್ ನುಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರೇಣು:—ರೇಣುವದಾಚ್ಚಾದಕತ್ವಾತ್ ರೇಣುಶಬ್ದೇನ ಅವದ್ಯಂ ಉಚ್ಯತೇ. (ಧೂಲಿಯಂತೆ ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ನೆಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭ್ರಾಜತೇ:—ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುಜಾ:—ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇತ್ ಉಪಧೇಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾಸುಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಮಾಯಿನಮ್—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭೈಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೈಥ್ರಃ—ದುಷ್ಠಾನ್ ದ್ವಿಯತೇ ಅವಸ್ಥಾಪಯತಿ ಇತಿ ಮೈಥ್ರಃ ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಇದು ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿರುವಾಗ (ಜಿಜರ್ಥ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವಾಗ) ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುಸರಿಂದ ಕಪ್ರಕರಣೇ ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ರಮಯತ್—ರಮು ಕ್ರಿಡಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಚ್. ಆತಉಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಮಂತವಾದುದರಿಂದ ಜನೀಜ್ಞಾನ್ ಕ್ಷಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅಮಂತವಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಿತಾಂಹ್ರಷ್ಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಹ್ರಸ್ವ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಚಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ-ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೇನ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ. ಚಿಚ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾವಾಕದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆದಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ದೇವೀ ಯದಿ ತವಿಷೀ ತ್ವಾವೃಧೋತಯ ಇಂದ್ರಂ ಸಿಷಕ್ತ್ಯುಷಸಂ ನ
ಸೂರ್ಯಃ |

ಯೋ ಧೃಷ್ಟುನಾ ಶವಸಾ ಬಾಧತೇ ತಮ ಇಯರ್ತಿ ರೇಣುಂ ಬೃಹದ್-
ಹರ್ರಿಷ್ವಣಿಃ || ೪ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ದೇವೀ | ಯದಿ | ತವಿಷೀ | ತ್ವಾವೃಧಾ | ಲೂತಯೇ | ಇಂದ್ರಂ | ಸಿಷಕ್ತಿ | ಉ-
ಷಸಂ | ನ | ಸೂರ್ಯಃ |
ಯಃ | ಧೃಷ್ಟುನಾ | ಶವಸಾ | ಬಾಧತೇ | ತಮಃ | ಇಯರ್ತಿ | ರೇಣುಂ | ಬೃಹತ್ |
ಅಹರ್ರಿಷ್ವನಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಇಂದ್ರೋ ಧೃಷ್ಟನಾ ಧರ್ಷಕೇಣ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ತನುಸ್ತನೋರೂಪಂ ವೃತ್ತಾದಿಮು-
ಸುರಂ ಬಾಧತೇ ಹಿಂಸಸ್ತಿ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ತ್ವಾವೃಧಾ ತ್ವಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಾ ವರ್ಧಿತಂ ತಮಿಂದ್ರಂ
ದೇವೀ ತವೀಷೀ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಬಲಂ ಯದಿ ಯದಾ ಸಿಷಕ್ತಿ ಸಮವೈತಿ | ಸೇವತೇ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ |
ಸೂರ್ಯ ಉಷಸಂ ನ ಯಥೋಷೋದೇವತಾಂ ಸೇವತೇ | ನಿತ್ಯ ತತ್ಸಂಬದ್ಧೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ತದಾನೀಮರ್ಹರಿಷ್ಟಾಣಿ | ಗಚ್ಛಂತೋ ಹರಂತೀತ್ಯರ್ಹರಯಃ ಶತ್ರುವಃ | ತೇಷಾಂ ವ್ಯಭೋತ್ತಾದನೇನ
ಸ್ತನಯಿತಾ ಶಬ್ದಯಿತೇಂದ್ರೋ ರೇಣುಂ ರೇಷಣಂ ಹಿಂಸನಂ ಬೃಹತ್ಪ್ರಭೂತಮೀರ್ತಿ | ಶತ್ರುನ್
ಗಮಯತಿ || ತ್ವಾವೃಧಾ | ತ್ವಯಾ ವರ್ಧತ ಇತಿ ತ್ವಾವೃತ್ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದ-
ಯೋಶ್ವೇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ಛಾಂದಸಂ ದೇಕಾರಸ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿತೀ-
ಯಾಯಾ ಆಕಾರಃ | ಸಿಷಕ್ತಿ | ಷಚಿ ಸಮನಾಯೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಇಯೇತಿ | ಋ ಸ್ಯ ಗತಾ | ಜೌಹೋತ್ಯಾದಿಕಃ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವನೀತ್ಯ-
ರ್ಥಾಲ್ಲಟ್ | ಶಪಃ ಶ್ಲ ದ್ವಿರ್ಭಾವೋರದತ್ಪದಲಾದಿಶೇಷಾಃ | ಅರ್ತಿಸಿಸತ್ಯೋಶ್ವೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ |
ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ | ಸಾ. ೬-೪-೭೮ | ಇತೀಯಜಾದೇಶಃ | ಅನುದಾತ್ತೇ ಚೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸ್ಯದಾ-
ತ್ತೇತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ನಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವೇನ ಪದಾದಪರತ್ವಾನ್ನಿ ಘಾತಾಭಾವಃ | ರೇಣುಂ | ರೀ ಗತಿ-
ರೇಷಣಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದೌಷಾದಿಕೋ ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅರ್ಹರಿಷ್ಟಾಣಿ | ಅರ್ತೇರನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ
ಧೃತ್ಯಂತೇ ಇತಿ ವಿಜ್ಞ | ಅರೋ ಗಚ್ಛಂತಶ್ಚೇನೇ ಹರಯಶ್ಚೇತ್ಯರ್ಹರಯಃ | ತೇಷಾಂ ಸ್ತನಯಿತಾ | ಸ್ಯಮು
ಸ್ತನ ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ಯಂತಾದೌಷಾದಿಕ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜೇರನಿಷೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ಘಟಾದಿ-
ತ್ವಾನ್ವಿತ್ವೇ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಧೃಷ್ಟನಾ—(ಶತ್ರುವನ್ನು) ದಮನಮಾಡತಕ್ಕ | ಶವಸಾ—ಬಲ
ದಿಂದ | ತಮಃ—ತನೋರೂಪವಾದ ವೃತ್ತಾದಿ ಅಸುರರನ್ನು | ಬಾಧತೇ—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೋ (ಮತ್ತು) |
ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ತ್ವಾ ವೃಧಾ—ಸ್ತೋತ್ರವಾದ ನಿನ್ನಿಂದ ವರ್ಧಿತನಾಗುತ್ತಾನೋ | (ತಂ) ಇಂದ್ರಂ—
ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ದೇವೀ—ದಿವ್ಯವಾದುದೂ | ತವೀಷೀ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯು | ಯದಿ—
ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯದೇವನು | ಉಷಸಂ ನ—ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುವಂತೆ | ಸಿಷಕ್ತಿ—
ಸೇವಿಸುತ್ತದೆಯೋ (ಆಗ) ಅರ್ಹರಿಷ್ಟಾಣಿ—(ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ
ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು | ರೇಣುಂ—ನೋವನ್ನು | ಬೃಹತ್—ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಇಯೇತಿ—
(ಶತ್ರುವಿಗೆ) ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುದಮನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತನೋರೂಪವಾದ ವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ
ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದ ವರ್ಧಿತನಾಗುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವಾಗ ದಿವ್ಯವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯು ಸೂರ್ಯನು ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಸೇವಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಆಗ ಆ
ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುವಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Divine strength waits, like the sun, upon the dawn, upon that Indra, who is made more powerful for protection by you, (his worshipper), who with resolute vigour resists the gloom, and inflicts severe castigation upon his enemies, making them cry aloud (with pain).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಾವ್ಯಧಾ—ತ್ವಯಾ ವರ್ಧತೇ ಇತಿ ತ್ವಾವೃತ್—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ನಿನ್ನಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಿಷಕ್ತಿ—ಸಮವೈತಿ—ಸೇವತೇ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯ: (ನಿರು. ೩-೨೧) ಪಚ ಸಮವಾಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಒಟ್ಟುಗೂಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವಂತಿದ್ದರೂ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಿಷಕ್ತು ಸಚತೇ ಇತಿ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ | ಸನ: ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರ: (ಮಂ. ೧-೧೮-೨) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಿಷಕ್ತು—ಸಚತೇ ಏತೇ ನಾಮನೀ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅರ್ಹರಿಷ್ಯಣಿ:—ಗಚ್ಛಂತೋ ಹರಂತೀತಿ ಅರ್ಹರಯ: ಶತ್ರುವ: | ತೇಷಾಂ ವೃಥೋತ್ಪಾದನೇನ ಸ್ತನಯಿತಾ ಶಬ್ದಯಿತಾ ಇಂದ್ರ:—ಹೋಗುತ್ತಲೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಕ್ಷಮೆಯಿಂದ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವವರು ಶತ್ರುಗಳು. ಅಂತಹ ದ್ರೋಹಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡಿ ಅವರು ವೃಥೆಯಿಂದ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಅರ್ಹರಿಷ್ಯಣಿ: ಎಂದು ಹೆಸರು.

ರೇಣುಂ—ರೇಷಣಂ-ಹಿಂಸನಂ—ಇಂದ್ರನ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವಾವ್ಯಧಾ—ತ್ವಯಾ ವರ್ಧತೇ ಇತಿ ತ್ವಾವೃತ್. ವೃಧು ವರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮದ್+ವೃಧ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ದದ ಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ ಎಂಬಆದೇಶ. ಶೇಷೇಲೋಪ: ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಅದಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತ್ವಾವೃತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಪರಮಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಿಷಕ್ತಿ—ಪಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಚೋಷಕು: ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಯದಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷಾತ್ಯಯ:—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದು.

ದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ. ಅನುದಾತ್ತೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಾಧತೇ—ಬಾಧ್ಯ ಲೋಡನೇ. ಲೋಡನಂ ಪ್ರತೀಘಾತಃ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನರೂಪ. ಯಃ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಯರ್ತಿ—ಋ ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಜಹೋತ್ಯಾದಿ. ಚಿಜರ್ಥವು ಧಾತ್ವರ್ಥಾಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ಲು ವಿ ಕರಣ. ಶ್ಲು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರಸರ ನಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅರ್ತಿಪಿಸ್ತೋರ್ ಶ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಇ ಋ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸವರ್ಣ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾಜಾದೇಶ. ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಇಯರ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಪದವು ವಾಕ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದ ಪದದಪರದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೇಣುಮ್—ರೀ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅರ್ಹರಿಷ್ಟಣಿಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರಃ ಗಚ್ಛಂತಶ್ಚೇಮೇ ಹರಯಶ್ಚ ಇತಿ ಅರ್ಹ ರಯಃ. ತೇಷಾಂ ಸ್ವನಯಿಶಾ. ಸ್ಯಮು ಸ್ವನ ಧ್ವನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಸೂತ್ರ. ದಿಂದ ಪ್ರೇರಣಾವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಚಿಚ್. ಚಿಜಂತದಮೇಲೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಇದು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಘಟಾದಯೋಮಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗೆ (ಆಕಾರಕ್ಕೆ) ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಅರ್ಹರಿಷ್ಟನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಸ್ವನಿ ಎಂಬುದು ನಾಂತಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಅರ್ಹರಿ ಎಂಬುದು ಕಾರಕಪೂರ್ವ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

—ॐॐॐ—

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತಿ ||

ವಿ ಯತ್ತಿರೋ ಧರುಣಮಚ್ಯುತಂ ರಜೋತಿಷ್ಠಿಪೋ ದಿವ ಆತಾಸು ಬ-
ಹರ್ಹಣಾ |

ಸ್ವರ್ಮಿಾಳ್ತೇ ಯನ್ಮದ ಇಂದ್ರ ಹರ್ಷ್ಯಾಹನ್ಮತ್ರಂ ನಿರಪಾಮಾಬೋ
ಅರ್ಣವಂ || ೫ ||

|| ಪದಸಾಹಿತಿ ||

ವಿ | ಯತ್ | ತಿರಃ | ಧರುಣಂ | ಆಚ್ಯುತಂ | ರಜಃ | ಅತಿಷ್ಠಿಪಃ | ದಿವಃ | ಆ-
ತಾಸು | ಬಹರ್ಹಣಾ |

ಸ್ವರ್ಮಿಾಳ್ತೇ | ಯತ್ | ಮದೇ | ಇಂದ್ರ | ಹರ್ಷ್ಯಾ | ಅಹನ್ | ವೃತ್ರಂ | ನಿಃ
ಅಪಾಂ | ಔಬ್ಜಃ | ಅರ್ಣವಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯದಾ ತಿರೋ ವೃತ್ತೇಣ ತಿರೋಹಿತಂ ಧರುಣಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೇಜಾತಸ್ಯ ಧಾರಕಮ-
ಚ್ಯುತಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ರಜ ಉದಕಂ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾತಾಸು | ಆತಾ ಇತಿ ದಿಜ್ಞಾಮು | ಆತಾಸು
ವಿಸ್ತೃತಾಸು ದಿಕ್ಷು ಹೇ ಇಂದ್ರ ಬಹರ್ಹಣಾ ಹಂತಾ ತ್ವಂ ವೃತಿಷ್ಠಿಪೋ ವಿವಿಧಂ ಸ್ಥಾಪಯಾಂ ಚಕ್ರವೇ |
ತಥಾ ಯದ್ಯದಾ ಸ್ವರ್ಮಿಾಳ್ತೇ | ಮಿಾಳ್ತಮಿತಿ ಧನನಾಮು | ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಂ ಮಿಾಳ್ತಂ ಧನಂ
ಯಸ್ಮಿನ್ ತಸ್ಮಿನ್ನಂಗ್ರಾಮೇ ಮದೇ ತವ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹರ್ಷೇ ಸತಿ ಹರ್ಷ್ಯಾ ಹೃಷ್ಣಯಾ ಶಕ್ತ್ಯಾ
ವೃತ್ರಮಾವರಕಮಸುರಮಹನ್ ತ್ವಮವಧೀಃ | ತದಾನೀಮಪಾಂ ಪೂರ್ಣಮರ್ಣವಂ ಮೇಘಂ
ನಿರಾಬ್ಜಃ | ವರ್ಷಣಾಭಿಮುಖಮುಧೋಮುಖಮಕಾರ್ಷೀಃ | ವೃಷ್ಟೇರಾವರಕಂ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ವೃಷ್ಟಿ-
ಜಲೇನ ಭೂಮಿಂ ನೃಸೃಷ್ಟೇರಿತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ || ಅತಿಷ್ಠಿಪಃ | ತಿಷ್ಠತೇರ್ಜ್ಯಂತಾಲ್ಪಜಾಃ ಚ್ಛೇಶ್ವಜಾ-
ದೇಶಃ | ಷೇಲೋಪಃ | ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್ | ಸಾ. ೭-೪-೫ | ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ಇತ್ಯಂ | ಚಿಜಾ ಸಾ. ೬-೧-೧೧ |
ಇತಿ ದ್ವಿವರ್ಚನೇ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯೇ ಇತಿ ಫಕಾರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಚಿತ್ವೇನ ತಕಾರಃ | ಆಡಾಗಮ
ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಬಹರ್ಹಣಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರಾಕಾರಃ |
ಸ್ವರ್ಮಿಾಳ್ತೇ | ಮಿಹ ಸೇಚನೇ | ನಿಷ್ಕಾ | ಹೋ ಛಃ | ಸಾ. ೮-೨-೩೧ | ಇತಿ ಛತ್ವಂ | ರುಷಸ್ತುಭೋ-

ಧೋಽಽಥ ಇತಿ ತಕಾರಸ್ಯ ಧತ್ವಂ | ತಸ್ಯ ಸ್ವೃತ್ವೇ ಧೋ ಧೇ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೮.೩.೧೩ | ಇತಿ
 ಧಲೋಪಃ | ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ | ಪಾ. ೬.೩.೧೧೧ | ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸ್ವರಿತ್ಯೇತತ್ ನೃಜ್ಞಸ್ವರೌ
 ಸ್ವರಿತಾವಿತಿ ಸ್ವರ್ಯತೇ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಹನ್ |
 ಹಂತೇರ್ಲಙ್ಗಾ ಮಧ್ಯಮೈಕವಚೇನೇ ಹಲ್ಲ್ಯಾಭ್ಯ ಇತಿ ಸೇರ್ಲೋಪಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ |
 ಔಬ್ಜಃ | ಉಬ್ಜ ಆರ್ಜವೇ | ಲಜ್ಯಾಡಾಗಮೋ ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಬರ್ಹಣಾ—(ಶತ್ರು) ಹಂತಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇತ್—ಯಾವಾಗ | ತಿರಃ—ವೃತ
 ನಿಂದ ಮರೆಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಧರುಣಿಂ—(ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ) ಜೀವಾತುನಾಗಿರುವುದೂ | ಅಚ್ಯುತಂ—ನಾಶರಹಿತ
 ವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ | ರಜಃ—ನೀರನ್ನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಆತಾಸು—ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕು
 ಗಳಲ್ಲಿ | ನಿ ಅತಿಷ್ಠಿ ಪಃ—ನಾನಾ ಕಡೆಯೂ ಹರಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆಯೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಯೇತ್—ಯಾವಾಗ |
 ಸ್ವರ್ಮೀಳ್ವೇ—ಹೆಚ್ಚು ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಲು ನಡೆಸಿದ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ಮದೇ—(ಸೋಮಪಾನದಿಂದ)
 ನಿನಗೆ ಹರ್ಷವಾದಾಗ | ಹರ್ಷ್ಯಾ—ಹರ್ಷಪೂರಿತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ವೃತ್ತಂ—(ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮರೆಸಿದ) ವೃತ
 ನನ್ನು | ಅಹನ್—ಕೊಂದೆಯೋ (ಆಗ) | ಅಪಾಂ—ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ | ಅರ್ಣವಂ—ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವ
 ಮೇಘವನ್ನು | ನಿಃ ಔಬ್ಜಃ—ಕೆಳಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಬರಮಾಡಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುಹಂತಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವಾಗ ನೀನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೀವಾತುನಾಗಿರುವುದೂ, ನಾಶ
 ರಹಿತವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ನೀರನ್ನು ವೃತ್ತನ ಮರೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳ
 ಲ್ಲಿಯೂ ಬಿದ್ದು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿಸಿದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಧನಾರ್ಥವಾದ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೀನು ಸೋಮ
 ಪಾನ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಹರ್ಷಪೂರಿತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಕೊಂದೆಯೋ, ಆಗ ಮೇಘದಿಂದ ನೀರನ್ನು
 ಸುರಿಸಿ ನೀರಿನ ಸಮುದ್ರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

When you, destroying India, distributed the hidden, life-sustaining,
 undecaying waters through the different quarters of the heaven, then,
 animated (by the Soma-juice) you engaged in battle, and with exulting
 (prowess) slew Vritra and sent down an ocean of waters.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತಿರಃ—ಇದು ಜಲಶಬ್ದವಾಚಕವಾದ ರಜಶ್ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದದ್ದು
 ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ಅತಾಸು—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅತಾಃ, ಆಶಾಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎಂಟು ಪದಗಳನ್ನು ದಿಗ್ವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಹೇಳಿರು ವರು. ವಿಶಾಲವಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಮೀಳ್ವೇ—ಮೀಳ್ವೇಂ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಮ ಗಂತವ್ಯಂ ಮೀಳ್ವೇಂ ಧನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ—ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಂತಹ ಯುದ್ಧ ಎಂದರ್ಥ. ಮೀಳ್ವೇಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಧನ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಔಬ್ಜಃ—ವರ್ಷಣಾಭಿಮುಖಮಧೋಮುಖಮುಕಾರ್ಷೀಃ—ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕನಾಗಿದ್ದ ವೃತ್ತಾ ಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಮಳೆಯನ್ನು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅಂದರೆ ಭೂಮಿಗೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆಸಿ ಭೂಲೋ ಕವನ್ನು ಉಳಿಸಿದೆ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತಿಷ್ಠಿಪಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿಚೆ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಣಿಚ್. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಆರ್ತಿಹ್ರೀ— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಗಾಗಮ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚ್ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಣಿಶ್ರಿದುಸ್ತು— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಕೇರನಿಟಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಚೆಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಧಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಷ್ಠತೇರಿಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಇತ್ತ್ವ ಬರುವುದ ರಿಂದ ಸ್ಥಿಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಥಿ ಎಂದು ಉಳಿದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚೆಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ (ಷತ್ತ್ವ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಷ್ಠಿಪಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯೆದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬರ್ಹಣಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಮೀಳ್ವೇ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಿಹ+ತ ಎಂದಿರು ವಾಗ ಹೋ ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ. ಝಷಸ್ತಫೋರ್ಭೋಧಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ. ಥಕಾರ ಸಂಬಂ ಧವಿರುವುದರಿಂದ ಷ್ವನಾಷ್ಟುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಥಕಾರಾದೇಶ. ಆಗ ಥೋಥೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಥಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದು (ಥಕಾರ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಥೈಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಿಗೆ

ದೀರ್ಘ. ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಕಗಂತವ್ಯಂ ಮೀಕ್ಷಂ ಧನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಸ್ವಮೀಕ್ಷ್ಯಃ ತಸ್ಮಿನ್. ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದು ನೈಜಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರೆಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಲ್-ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಯತ್ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಔಬ್ಜಃ—ಉಬ್ಜ ಅರ್ಜವೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇಕಾರ ಲೋಪ ಕರ್ತರಿಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅಡಜಾದೀನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಟೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ದಿವೋ ಧರುಣಂ ಧಿಷ್ ಓಜಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರ ಸದನೇಷು ಮಾ-
ಹಿನಃ |

ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯ ಮದೇ ಅರಿಣಾ ಅಪೋ ವಿ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಸಮಯಾ ಪಾಷ್ಯಾ-
ರುಜಃ || ೬ ||

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಧರುಣಂ | ಧಿಷೇ | ಓಜಸಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಇಂದ್ರ | ಸದನೇಷು |
ಮಾಹಿನಃ |

ತ್ವಂ | ಸುತಸ್ಯ | ಮದೇ | ಅರಿಣಾಃ | ಅಪಃ | ವಿ | ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಸಮಯಾ |
ಪಾಷ್ಯಾ | ಅರುಜಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಾಹಿನಃ ಪ್ರವೃದ್ಧಸ್ತಂ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸದನೇಷು ಪ್ರದೇಶೇ-
ಷ್ವೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಧರುಣಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಧಾರಕಂ ವೃಷ್ಟಿಜಲಂ ಧಿಷೇ | ದಧಿಷೇ | ಸ್ಥಾಪಯಸಿ |
ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ಸುತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾನೇನ ಮದೇ ಹರ್ಷೇ ಸತ್ಯಪ್ತೋ ಜಲಾನ್ಯರಿಣಾ ಮೇಘಾನ್ನಿರಗ-
ಮಯಃ ವೃತ್ರಸ್ಯಾವರಕಂ ವೃತ್ರಂ ಚ ಸಮಯಾ ಧೃಷ್ಟಯಾ ಸಾಷ್ಯಾ ಶಿಲಯಾ ಯದ್ವಾ ಶಕ್ತ್ಯಾ
ವ್ಯರುಜೋ ವಿಶೇಷೇಣಾಭಾಂಕ್ಷೀಃ || ಧಿಷೇ | ದಧಾತೇಶ್ವಾಂದಸೋ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಿಟ್ | ದ್ವಿವರ್ಚನ-
ಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ನೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಂ. ೬-೧-೮-೧ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ವಿವರ್ಚನಾಭಾವಃ | ಕ್ರಾದಿ-
ನಿಯಮಾದಿಡಾಗಮ ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಮಾಹಿನಃ | ಮಹೇರಿನಃ ಚ |
ಉ. ೨-೫೬ | ಇತಿ ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕ ಇನಣ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತ ಉಪಧಾಯಾ ಇತಿ
ವೃದ್ಧಿಃ | ಅರಿಣಾಃ | ೦೬ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಲಜಃ ಸಿಪಿ ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ
ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಸಮಯಾ | ಸಮಷ್ಟಮ ವೈಕ್ಲವ್ಯೇ | ಸಮತೀತಿ ಸಮಾ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾಷ್ಯಾ | ಪಿಷ್ಟ ಸಂಚೋಣನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲವಚನಾ-
ದುಪಧಾಯಾ ಆಕಾರಃ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸ್ತನಃ | ಸಾ. ೪-೧-೪೫ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂ-
ತೋದಾತ್ತಃ | ತೃತೀಯೈಕವಚನೇ ಯಣಾದೇಶೇ ಸತ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯುಣ ಇತಿ ಸ್ವಂತತ್ವಂ |
ಅರುಜಃ | ರುಜೋ ಭಂಗೇ | ತೌದಾದಿಕಃ | ಶಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಮಾಹಿನಃ—ಅದ್ಭುತವಾದ (ಪೂಜ್ಯವಾದ) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ದಿವಃ—
ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಯ | ಸದನೇಷು—(ನಾನಾ) ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ಓಜಸಾ—(ನಿನ್ನ)
ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಧರುಣಂ—(ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ) ಧಾರಕವಾದ ನೀರನ್ನು (ಜೀವಾತುವಾದ) | ಧಿಷೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸು
ತ್ತೀಯೆ. | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸುತಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ (ಪಾನದಿಂದ) | ಮದೇ—ಸಂತೋಷವುಂಟಾದಾಗ |
ಅಪಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅರಿಣಾಃ—(ಮೇಘಗಳಿಂದ) ಹೊರಡಿಸಿದೆ | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರನನ್ನು | ಸಮಯಾ—
ಕಠಿಣವಾದ (ಘನೀಭೂತವಾದ) | ಸಾಷ್ಯಾ—ಶಿಲೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ವಿ ಅರುಜಃ—ಜೆನ್ನಾಗಿ
ಧ್ವಂಸವಾದಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ನಾನಾಪ್ರದೇಶ
ಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜೀವಾತುವಾದ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಸೋಮರಸದ ಪಾನ
ದಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾದಾಗ ಮೇಘಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕಠಿಣವಾದ
ಶಿಲೆಯಿಂದ ಹೊಡೆದು ಧ್ವಂಸವಾದಿದೆ.

English Translation.

O mighty Indra, you sent down from heaven, by your power, upon the
realms of earth, the world-sustaining rain; exhilarated by the (soma-juice)
you have expelled the waters (from the clouds) and have crushed Vritra by a
solid rock.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಮಾಹಿನೆ:—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು. ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವವನು, ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ಧರುಣಂ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಧಾರಕಂ ವೃಷ್ಟಿಜಲಂ—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ಜಲ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ.

ಸಮಯೋ—ಸಮಮಿತಿ ಸಮಾ ಸಮ-ಷ್ಟಮ-ಅನೈಕಲ್ಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಿರವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಬಲವಾದ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ಸಾಷ್ಟಾ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವೂ ಉಂಟು.

ವಿ ಅರುಜಃ—ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡಿದೆಯಲ್ಲವೇ. ರುಜ-ಭಂಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಇದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಿಷೇ—ಡುಧಾ ಇತ್ಯರ್ಥ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾಸಃಸೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ದ್ವಿವರ್ಚನಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ತಾ. ೬-೧-೮-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತವಾತ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತ್ಯಭ್ಯವ್ಯ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚಾರದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ಮಿಷೇಫ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಸೂತ್ರಸೂತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾಇತ್-ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ಟಾದರೂ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಇಡಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪೇಷಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧಿಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಹಿನಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಹೇರಿನೇಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟೇಣಾದಿಕವಾದ ಇನಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೇಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಮಾಹಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಿಣಾಃ—ರೀ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ನಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅರಿಣಾಃ ಎಂಬುದು ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಯೋ—ಷಮ ಷ್ವಮ ಅನ್ವೈಕಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಸಮತೀತಿ ಸಮಾ ನಂದಿಗ್ರಹಸಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಾಷ್ಯಾ—ಪಿಷ್ಲ್ಯ ಸಂಚೂರ್ಣನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಾನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫ ಗ) ಕ್ತೀನ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತದ ಪ್ರಾದಿಪದಕಕ್ಕೆ ಜೋಷ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜೋಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಷೀ ಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಜಃ—ರುಜೋ ಭಂಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಜುತ್ವಾದುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅರುಜಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಐವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯೇತಿ ಷಡ್ಭಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸವ್ಯಸ್ಯಾರ್ಷಮೈಂದ್ರಂ ಜಾಗತಂ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯೇತಿ || ವಿಷುವತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯ ತ್ಯಮೂಷ್ಠೀಹ ತಾರ್ಹ್ವಮಂತತಃ || ಅ. ೮-೬ ಇತಿ || ಉಕ್ಥೈ-ಸಂಸ್ಥೇ ಕ್ರತೌ ತೈತೀಯಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿತಸ್ತೇಃಪ್ರೋತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಸರ್ವಾಃ ಕಕುಭಃ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯೋದಪ್ಪುತಃ | ಅ. ೬-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುನಾದವು—ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವ್ಯನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯ ತ್ಯಮೂಷ್ಠೀಹ ತಾರ್ಹ್ವಮಂತತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೮-೬) ಉಕ್ಥೈಸಂಸ್ಥೆಯೆಂಬ ಕೃತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ತೈತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಸರ್ವಾಃ ಕಕುಭಃ ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಯಾಯೋದಪ್ಪುತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೬-೧).

ಸೂಕ್ತ—೫೭

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೦ || ಸೂಕ್ತ—೫೭ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೨೨ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೬ ||

ಋಷಿ—ಸವ್ಯ ಅಂಗಿರಸಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—ಜಗತಿ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ಮಂಹಿಷ್ಠಾಯ ಬೃಹತೇ ಬೃಹದ್ರಯೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಠಾಯ ತವಸೇ
ಮತಿಂ ಭರೇ |

ಅಪಾಮಿವ ಪ್ರವಣೇ ಯಸ್ಯ ದುರ್ಧರಂ ರಾಧೋ ವಿಶ್ವಾಯು ಶವಸೇ
ಅಪಾವೃತಂ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಮಂಹಿಷ್ಠಾಯ | ಬೃಹತೇ | ಬೃಹತ್ಸರಯೇ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಠಾಯ | ತವಸೇ |
ಮತಿಂ | ಭರೇ |

ಅಪಾಮಿವ | ಪ್ರವಣೇ | ಯಸ್ಯ | ದುರ್ಧರಂ | ರಾಧಃ | ವಿಶ್ವಾಯು | ಶವಸೇ |
ಅಪಾವೃತಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಮಂಹಿಷ್ಠಾಯ | ಮಂಹತಿರ್ಧಾನಕರ್ತೃಯಾ ಸ್ತುತಿಃ | ನಿ. ೧-೭ | ದಾತೃತಮಾಯ ಬೃಹತೇ
ಗುಣೈರ್ಮಹತೇ ಬೃಹದ್ರಯೇ ಮಹಾಧನಾಯ ಸತ್ಯಶುಷ್ಠಾಯಾವಿಶತಃಪಲಾಯ ತವಸ ಆಕಾರತಃ ಪ್ರವೃ-
ದ್ಧಾಯ | ಏವಂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಮತಿಂ ಮನನೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಪ್ರ ಭರೇ | ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ
ಸಂಪಾದಯಾಮಿ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಂ ದುರ್ಧರಮನ್ಯೈರ್ಧರ್ತುಮಶಕ್ಯಂ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ |
ಪ್ರವಣೇ ನಿವ್ನ ಪ್ರದೇಶೇಪಾಮಿವ | ಯಥಾ ಜಲಾನಾಂ ವೇಗಃ ಕೇನಾಪ್ಯವಸ್ಥಾಪಯಿತುಂ ನ ಶಕ್ಯತೇ

ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ರಾಧೋ ಧನಂ ವಿಶ್ವಾಯು ಸರ್ವೇಷು ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಶವಸೇ ಸ್ತೋತ್ರೈಷಾಂ ಬಲಾಯು
ಯೇನೇಂದ್ರೇಣಾಪಾವೃತಂ | ಅಪಗತಾವರಣಂ ಶ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ ||
ಮಂಹಿಷಾಯ | ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷಃ | ತುಶ್ಯಂದಸೀತೀಷ್ಯನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತುರೀಷ್ಣೇ-
ಮೇಯಃ ಸ್ಥಿತಿ ತೈಲೋಪಃ | ಬೃಹತೇ | ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉತ್ತರಯೋರ್ಬಹುಮ್ರೀಹಿಸ್ವರಃ | ಮತಿಂ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನುದಾ-
ತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಮುರ್ಧರಂ | ಧೃಷ್ ಧಾರಣೇ | ಈಷದ್ವೈಃ ಸುಸ್ಥಿತಿ
ಕರ್ಮಣಿ ಖಲ್ | ವಿಶ್ವಾಯು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ನರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಾಯು ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ತದ್ವಿಶ್ವಾಯು | ಏತೇಶ್ಯಂದ-
ಸೀಣಃ | ಉ. ೧-೨ | ಇತ್ಯುಣ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಮ್ರೀಕಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಪಾವೃತಂ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತೀರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ (ಬಲವು) | ಪ್ರವಣೇ—(ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೇ)
ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಹರಿಯುವ) | ಅಪಾಂ ಇವ—ನೀರುಗಳ ಪ್ರವಾಹದಂತೆ | ಮುರ್ಧರಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ)
ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಮತ್ತು | ರಾಧಃ—(ಯಾವ ಇಂದ್ರನ) ಧನವು | ವಿಶ್ವಾಯು—ಸಕಲರಲ್ಲಿಯೂ
ಹರಡಿ | ಶವಸೇ—(ಭಕ್ತರ) ಬಲಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ | ಅಪಾವೃತಂ—ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೋ ಅಂತಹ | ಮಂಹಿ-
ಷಾಯ—ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಯೂ | ಬೃಹತೇ—ಗುಣಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡವನೂ | ಬೃಹದ್ರಯೇ—
ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧನವಂತನೂ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯ—ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನೂ | ತವಸೇ—ಪ್ರಭಾವ
ಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಮತಿಂ—ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಪ್ರ ಭರೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಸಂಪಾ-
ದಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರು-
ವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಅವನ ಧನವು ಸಕಲ ಭಕ್ತರ ಬಲ
ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸಕಲರಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವಂತೆ ತೆರೆದಿಟ್ಟಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಯೂ, ಗುಣಗಳಿಂದ
ದೊಡ್ಡವನೂ, ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧನವಂತನೂ, ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ
ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I offer the most desirable praise to the most bountiful, the great, the
opulent, the highly powerful and stately Indra, whose irresistible impetuosity
is like the rush of waters down a precipice, and by whom, widely-diffused
wealth is laid open (to his worshippers) to sustain their strength.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮಂಹಿಷಾಯ—ಮಂಹತಿರ್ಧಾನಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೧-೭) ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿಕಾ ಮಂಹಿಷಃ ಎಂಬುದು ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಮಂಹತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದರ್ಥ.

ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯ—ಸತ್ಯಂ ಶುಷ್ಕಂ ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ವ್ಯರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ತವಸೇ—ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನು. ಇದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರವಣೇ ಅಸಾಮಿವ—ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಂತೆ, ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನು ಇಂದ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ತಡೆಯಲಾರರೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ವೇಗವು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವಾಯು—ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಆಯು ಗಮನಂ ಯಸ್ಯತತ್ ಪ್ರಪಂಚದ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶದ ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಂಹಿಷಾಯ—ಮಹಿ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಮಾಗಮ. ಮಂಹಿತ್ಯಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷಃ ತುಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃ ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪ ೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಮಂಹಿಷಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಠನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಠಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಬೃಹತೇ—ಬೃಹಚ್ಚಬ್ಧ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹದ್ರಯೇ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಆಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮತಿಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನು-ದಾತ್ತೋಪದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ (ಸಕಾರ) ಲೋಪ ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷವಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭರೇ—ಭೃಣ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಮ್— ಉಡಿದಂಸದಾದಿ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಸ್ತೀಬಹುವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ಧರಮ್—ಧ್ಯೌಃ ಧಾರಣೇ ಧಾತು ಈಷದ್ವಿಃಸುಷುಕ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದುಸ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾಯು—ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್=ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಆಯು ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ವಿಶ್ವಾಯು. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ ಆಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾವೃತಮ್—ವೃಷ್ಣಿ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರ.ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆಧ ತೇ ವಿಶ್ವಮನು ಹಾಸದಿಷ್ಟಯ ಆಪೋ ನಿಮ್ಮೇವ ಸವನಾ ಹವಿಷ್ಟತಃ |
ಯತ್ಪರ್ವತೇ ನ ಸಮಶೀತ ಹರ್ಯತ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಃ ಶ್ವಧಿತಾ ಹಿರ-
ಣ್ಯಯಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆಧ | ತೇ | ವಿಶ್ವಂ | ಅನು | ಹ | ಅಸತ್ | ಇಷ್ಟಯೇ | ಆಪಃ | ನಿಮ್ಮಾಃ | ಇವ |
ಸವನಾ | ಹವಿಷ್ಟತಃ |
ಯತ್ | ಪರ್ವತೇ | ನ | ಸಮಶೀತ | ಹರ್ಯತಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ವಜ್ರಃ | ಶ್ವಧಿತಾ |
ಹಿರಣ್ಯಯಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥ ಹಾನಂತರಮೇವ ಹೇ ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನ ಇಷ್ಟಯೇ ಯಾಗಾಯಾನ್ತಸತ್ | ಅನ್ವಭವತ್ | ಯದ್ವಾ | ಇಷ್ಟಯೇ ಹವಿರಾದಿಭಿಸ್ತವ ಸ್ತಾಪ್ತಯ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಹವಿಷ್ಠತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸವನಾ ಸವನಾನಿ ಯಜ್ಞಜಾತಾನಿ ನಿಮ್ಮೇವ ನಿಮ್ಮಾನಿ ಭೂಸ್ಥಲಾನ್ಯಾಪೇ ಇವ ತ್ವಾಂ ಸಂಭಜಂತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಹರ್ಯತಃ ಶತ್ರುವಧಂ ಪ್ರೇಕ್ಷತ ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಹರ್ಯತಃ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಕರ್ಮೇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ | ನಿ. ೭-೧೭ | ಯದ್ವಾ | ಹರ್ಯತಃ ಶೋಭನಃ | ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಶ್ವಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸನಶೀಲೋ ವಜ್ರಃ ಪರ್ವತೇ ಪರ್ವತತಿ ಶಿಲೋಚ್ಚಯೇ ವೃತ್ರೇ ವಾ ಯದ್ಯದಾ ನ ಸಮಶೀತ ಸಂಸುಪ್ತೋ ನಾಭವತ್ | ಕಿಂತು ಜಾಗರಿತಃ ಸನ್ನವಧೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದೇಂ- ದ್ರೇಣ ಪ್ರೇರಿತೋ ವಜ್ರೋಽಪ್ರತಿಹತಃ ಸಂಸ್ತೃತಮವಧೀತದಾಪ್ರಭೃತ್ಯೇವ ತಂ ಯಷ್ಟುಂ ಸರ್ವೇ ಯಜ- ಮಾನಾಃ ಪ್ರಾವರ್ತಿಷ್ಯತೇತಿ ಭಾವಃ || ಅಥ | ಛಾಂದಸಂ ಧತ್ತಂ | ಅಸತ್ | ಅಸ್ತೇರ್ಲಙ್ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಗಭಾವಃ | ಇಷ್ಟಯೇ | ಯಜತೇರ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿನಿ ವಚಿಸ್ತಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ವ್ರಶ್ಚಾದಿನಾ ಪತ್ತಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಇಷ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ತಾದ್ಯಾವೇ ಕ್ವಿನಿ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷೇತಿ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿಮ್ಮೇವ ಸವನಾ | ಶೇಷ್ಯಂದಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಸಮಶೀತ | ಶೀರ್ಷ ಸ್ಪಷ್ಟೇ | ಲಜಃ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ಯಾತ್ ಶೀಜಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ | ಸಾ. ೭-೪-೨೧ | ಇತಿ ಗುಣಾಭಾವಃ | ಹರ್ಯತಃ | ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ | ಭೃಮೃದ್ಯಶೀತ್ಯಾದಿನಾತ ಚ್ಚೈತ್ಯಯಃ | ಶ್ವಃ ಶತ್ರುಣಾಂ | ಶ್ವಃ ಕ್ವಃ ಕ್ವಃ ಕ್ವಃ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಸ್ತುನ್ಪ್ರೈತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹರ್ಯತಃ—(ಶತ್ರು) ವಧವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಹಿರಣ್ಮಯಃ—ಸುವರ್ಣ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು | ಶ್ವಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಅದ | ವಜ್ರಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಪರ್ವತೇ—ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವೃತ್ರನಮೇಲೆ ಬೀಸಿ ಎಸೆದಾಗ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ನ ಸಮಶೀತ—ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೋ (ಅಂದರೆ ಚುರುಕಾಗಿದ್ದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಂದಿತೋ) ಆಗ | ಅಥ ಹ—ಒಡ ನೆಯೇ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಇಷ್ಟಯೇ—ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ | ಅನ್ಯ ಅಸತ್ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು | ಹವಿಷ್ಠತಃ—ಯಜಮಾನನ | ಸವನಾ—ಪೂಜೆಗಳು (ಹವಿಸ್ಸುಗಳು) | ನಿಮ್ಮೇವ ಆಪಃ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಂತೆ | (ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಿದವು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುವಧವನ್ನೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ನಿನ್ನ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಅದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ವೃತ್ರಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಬೀಸಿ ಎಸೆದಾಗ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಾವಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಂದಿತು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಲನ್ನು ವಾಯಿತು. ಯಜಮಾನನ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಂತೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಿದವು.

English Translation.

Indra, this entire universe was engaged in your sacrifice; the oblations of the sacrificer flowed like water falling to a depth; the beautiful, golden, fatal thunderbolt of Indra did not sleep upon the mountain.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಥ—ಅಥಶಬ್ದವು ಅಥ (ಅನಂತರ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಷ್ಟಯೇ—ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸವನಾ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಯಜ್ಞವಾಚಕತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಹರ್ಯತಃ—ಶತ್ರುವಧಂ ಪ್ರೇಕ್ಷತಃ—ಹರ್ಯತಃಪ್ರೇಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೭-೧೭) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ ಹರ್ಯಗತಿಕಾಂತೋಃ ಎಂಬ ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಹರ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ತನಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ಕರ್ಮ ಎಂದರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ಶ್ವಧಿತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ವಜ್ರಾಯುಧ. ಈ ಪದವು ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಸರ್ವರೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಥ—ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧತ್ವಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸತ್—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಯೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಸಿಯಜಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ (ಯಕಾರ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಜ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃಶ್ಚಭೃಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಸಕಾರಯೋಗ ಬಂದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ ಇಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಸ ಗತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಮಂತ್ರೇವೃಷೇಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದಕ್ರಿಯೆಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಮ್ನೇವ ಸವನಾ—ನಿಮ್ನಾ ಸವನಾ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಶೇಷ್ಯಂದೆಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಜಸಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸಮಶೀತ—ಶೀರ್ಷ್ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಜಾಡ್ಯದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಕಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಇಲ್ಲಿ ಶೀರ್ಷಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿ. ೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅಶೀತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಡಾಗಮದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಯತಃ—ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಭೃಮೃದ್ಯಶಿಯಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ನುಧಿತಾ—ಶ್ನುಧ ಕ್ಷುಧ ಕ್ರಿಧ ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ ಧಾತು. ತಾಚ್ಚೀಲೃಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಷ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಶ್ನುಧಿತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದರೆ ಋದುದುಶಸಸ್ಪೃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಾದೇಶ. ಅಪ್-ತೃನ್ತೃಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃಪ್ರಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ||

ಅಸ್ಮೈ ಭೀಮಾಯ ನಮಸಾ ಸಮಧ್ವರ ಉಷೋ ನ ಶುಭ್ರ ಆ ಭರ
ಪನೀಯಸೇ |
ಯಸ್ಯ ಧಾಮ ಶ್ರವಸೇ ನಾಮೇಂದ್ರಿಯಂ ಜ್ಯೋತಿರಕಾರಿ ಹರಿತೋ
ನಾಯಸೇ || ೩ ||

ಪದವಾಕ್ಯಃ

ಅಸ್ಮೈ | ಭೀಮಾಯ | ನಮಸಾ | ಸಂ | ಅಧ್ವರೇ | ಉಷಃ | ನ | ಶುಭ್ರೇ | ಆ |
ಭರ | ಪನೀಯಸೇ |
ಯಸ್ಯ | ಧಾಮ | ಶ್ರವಸೇ | ನಾಮ | ಇಂದ್ರಿಯಂ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಅಕಾರಿ |
ಹರಿತಃ | ನ | ನಾಯಸೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಉಷ ಉಷೋದೇವತೇ ಶುಭ್ರೇ ಶೋಭನೇ ತ್ವಂ ಭೀಮಾಯ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಯಂಕ-
ರಾಯ ಪನೀಯಸೇತಿಶಯೇನ ಸ್ತೋತವ್ಯಾಯಾಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಧ್ವರೇ ಹಿಂಸಾರಹಿತೇಸ್ತಿನ್ಯಾಗೇ |
ನೇತಿ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಅಸ್ತು ಪಮಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇಹೇವ
ನಿರ್ಧೇಹಿ | ನಿ. ೭-೩೦ | ಇತಿ | ಸಂಪ್ರತೀದಾನೀಂ ನಮಸಾ ನಮೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಸಮಾ ಭರ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಪಾದಯ | ಧಾಮ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾರಕಂ ನಾಮ ಸ್ತೋತೃಷು ನಮನಶೀಲಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ
ವೇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರತ್ವಸ್ಯ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೈವಂವಿಧಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶ್ರವಸೇ-
ನ್ನಾಯ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಲಾಭಾರ್ಥಮಯಸ ಇತಿ ಸ್ತತೋ ಗಮನಾಯಾಕಾರಿ | ಕ್ರಿಯತೇ ಹರಿತೋ
ನ | ಯಥಾಶ್ವಾನ್ನಾದಿನಃ ಸ್ವಾಭಿಲಷಿತದೇಶಂ ಗಮಯಂತಿ ತದ್ವದಿಂದ್ರೋಽಪಿ ಸ್ವಾಭಿಮತಹವಿರ್ಲಾಭಾಯ
ಸ್ಯಕೀಯಂ ತೇಜೋ ಗಮಯಂತಿತಿ ಭಾವಃ || ಉಷಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಶುಭ್ರೇ | ಶುಭ
ದೀಪ್ತಾ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ | ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಜ
ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಪನೀಯಸೇ | ಪನತೇಃ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಾದ್ಭವಲವಚನಾತ್ಪರ್ಮಣ್ಯಸುನ್ | ತಸ್ಮಾದಾತಿ-
ಶಾಯನಿಕ ಈಯಸುನಿ ಟೀರಿತಿ ಟೀಲೋಪಃ | ಅಕಾರಿ | ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಿಲಜ್ಲಿಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ
ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಅಯಸೇ | ಅಯ ಗತಾ-
ವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾವೇಽಸುನ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶುಭ್ರೇ—ಪಾವನಳಾದ | ಉಷಃ—ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ | ಭೀಮಾಯ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ)
ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ | ಪನೀಯಸೇ—ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ಅಸ್ತು—ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ |
ಅಧ್ವರೇ—ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ನ—ಈಗ | ನಮಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು |
ಸಮಾಭರ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸು | ಧಾಮ—(ಸಕಲರಿಗೂ) ಆಧಾರವಾಗಿಯೂ | ನಾಮ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾ
ಗಿಯೂ | ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಕ್ಷಣಸೂಚಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ಜ್ಯೋತಿಃ—
(ಇಂದ್ರನ) ತೇಜಸ್ಸು | ಶ್ರವಸೇ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ | ಹರಿತೋ ನ—(ಸಾರಧಿಯು) ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
ತನ್ನ ಇಪ್ಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಡೆಯುವಂತೆ | ಅಯಸೇ—ನಾನಾ ಕಡೆಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸುಮಾಡು
ವಂತೆ | ಅಕಾರಿ—ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪಾವನಳಾದ ಎಲೈ ಉಷೋದೇವತೆಯೇ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತೋತ್ರಾ
ರ್ಹನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ
ಸಂಪಾದಿಸು. ಸಕಲರಿಗೂ ಆಧಾರವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿಯೂ, ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರನ ತೇಜಸ್ಸು, ಸಾರಧಿಯು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಇಪ್ಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಡೆ
ಯುವಂತೆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸಂಚಯನಕ್ಕಾಗಿ ನಾನಾಕಡೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

English Transation.

Beautiful Ushas, now present the oblation in this rite to the formidable, praise-deserving Indra, whose all-sustaining, celebrated and characteristic radiance has impelled him hither and thither, (in quest) of (sacrificial) food, as a charioteer drives his horses (in various directions).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉಷಃ—ಇದು ಉಷೋನಾಮಕವಾದ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೯) ಉಷೋದೇವಗತೆ ಹದಿನಾರು ನಾಮಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ರಾತ್ರೇರೇವ ಹೃಷರಃ ಕಾಲಃ ಉಷ ಅಪ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮುಭ್ಯ ಉತ್ತರಾಣಿ ಉಷೋನಾಮಾನಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಷಶ್ಯಬ್ದನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುತ್ತಾ, “ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಾಚ್ಚಿತ್ರಃ ಪುಕೇತೋ ಆಜನಿಷ್ಟ ವಿಭ್ವಾ | ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಸ್ಸ ವಾಯ ಏವಾ ರಾತ್ರುಷಸೇ ಯೋನಿಮಾರ್ಚಕ ” ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉಷಶ್ಯಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ಅಪರಾರ್ಥದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಷಃಕಾಲವೆಂದೂ, ಆ ಕಾಲಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯೇ ಉಷಸ್ಸೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪನೀಯಸೇ—ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅತಿಶಾಯನಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಅತಿ ಶಯವಾದ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ನೆ—ಇಲ್ಲಿನ ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರತಿ ಅಂದರೆ ಈಗ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿರು. ೭-೩೧) ಅಸ್ತೃಪಮಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇಹೇವ ನಿರ್ಧೇಹಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇವಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನೂ, ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥಕತ್ವವನ್ನೂ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಂದ್ರಿಯಂ—ಇಂದ್ರತ್ವಸ್ಯ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಂ ಯಸ್ಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಏವಂವಿಧಂ | ಇದು ಇಂದ್ರನ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸೂಚಕವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ತೇಜಸ್ಸೇ ಇದು. ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹರಿತೋ ನೆ—ಇಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಸವಾರರು ತಮಗೆ ಇಷ್ಟಬಂದಕಡೆಗೆ ತಮ್ಮ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಮೈ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಷಃ—ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಭ್ರೇ—ಶುಭ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿಕಂಚಿವಂಚಿತಃ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಭ್ರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಸಂಬಂಧ್ಯಂತರೂಪ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರೇ—ಹೃಜ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋಹೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಹೈಗ್ರ-ಹೋರ್ಭೃತ್ಪಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವೈಚೋತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ದ್ವೈಚ್ಛವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪನೀಯಸೇ—ಪನ ವ್ಯವಹಾರೇ ಸ್ತುತೌ ಚ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪನಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ಪನಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷುನಾದಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನ-ವಿಭಜ್ಯೋಪೇ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿಶಾಯನಿಕವಾದ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈಯಸುನ್ ಪರವಾದಾಗ ಟೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪನಸ್ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಟಿಗೆ (ಅಸ್) ಲೋಪ. ಪನೀಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇಂದ್ರಿಯಮ್—ಇಂದ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಲಿಂಗ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕಾರಿ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ ಲುಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಞಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಚಿಣೋಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿಣ್‌ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ-ಲುಜ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅಕಾರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ಕ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯಸೇ—ಅಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಮೇ ತ ಇಂದ್ರ ತೇ ವಯಂ ಪುರುಷ್ಪುತ್ರ ಯೇ ತ್ವಾರಭ್ಯ ಚರಾಮಸಿ
ಪ್ರಭೂವಸೋ |

ನಹಿ ತ್ವದನ್ಯೋ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರಃ ಸಘತ್ಯೋಣೀರಿವ ಪ್ರತಿ ನೋ ಹ-
ರ್ಯ ತದ್ವಚಃ || ೪ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಇಮೇ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ತೇ | ವಯಂ | ಪುರುಷ್ಪುತ | ಯೇ | ತ್ವಾ | ಆರಭ್ಯ |
 ಚರಾಮಸಿ | ಪ್ರಭುವಸೋ ಇತಿ ಪ್ರಭುವಸೋ |
 ನಹಿ | ತ್ವತ್ | ಅನ್ಯಃ | ಗಿರ್ವಣಃ | ಗಿರಃ | ಸಘತ್ | ಕ್ಷೋಣೇಽವ
 ಪ್ರತಿ | ನಃ | ಹರ್ಯ | ತತ್ | ವಚಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಪ್ರಭುವಸೋ ಪ್ರಭುತಧನ ಅತ ಏವ ಪುರುಷ್ಪುತ ಪುರುಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ಯಜ-
 ಮಾನ್ಯಃ ಸ್ತುತ ಯೇ ಚ ವಯಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಾರಭ್ಯಾಶ್ರಯತಯಾವಲಂಬ್ಯ ಚರಾಮಸಿ ಚರಾಮೋ
 ಯಾಗೇ ವರ್ತಾಮಹೇ ತ ಇಮೇ ವಯಂ ತೇ ತವ ಸ್ವಭೂತಾಃ | ಹೇ ಗಿರ್ವಣೋ ಗೀರ್ಭಿರ್ವನನೀ-
 ಯೇಂದ್ರ ತ್ವದನ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರೋಽನ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿದಪಿ ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರ್ನಹಿ ಸಘತ್ | ನ ಹಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
 ಅತಸ್ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ತತ್ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ ವಚಃ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ | ಕಾಮಯಸ್ವ | ಕ್ಷೋಣೇರಿವ |
 ಯಥಾ ಕ್ಷೋಣೇ ಸೃಥಿವೀ ಸ್ವಕೀಯಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಕಾಮಯತೇ || ಚರಾಮಸಿ | ಇದಂತೋ ಮಸಿ |
 ತಪಃ ಸಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಸಘತ್ | ಷಘ ಹಿಂಸಾ-
 ಯಾಂ | ಅತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತೃಭೋಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ | ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಃ
 ಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಕ್ಷೋಣೇರಿವ | ಹಲ್ವಾಬ್ಜ್ಯ ಇತಿ ಸುಲೋ-
 ಸಾಭಾವಶ್ಯಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಭುವಸೋ—ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನೂ | ಪುರುಷ್ಪುತ—(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಬಹು ಜನರಿಂದ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ—ಯಾವ ನಾವು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು |
 ಆರಭ್ಯ—ಆಶ್ರಯಿಸಿ | ಚರಾಮಸಿ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ (ನಿನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ)ರುತ್ತೀವೆಯೋ | ತೇ ಇಮೇ
 ವಯಂ—ಆ ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನವರೇ ಅಗಿದ್ದೇವೆ | ಗಿರ್ವಣಃ—ಸ್ತುತಿಪ್ರೀತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವದನ್ಯಃ—
 ನಿನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು | ನಹಿ ಸಘತ್—ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ನಃ—
 ನಮ್ಮ | ತತ್—ಆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ | ವಚಃ—ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಕ್ಷೋಣೇರಿವ—ಸೃಥಿವಿಯು (ತನ್ನಲ್ಲಿ
 ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಭೂತಗಳನ್ನು) ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ (ವೋಷಿಸುವಂತೆ) | ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ—ಪ್ರೀತಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಬಹುಜನರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನವರೇ ಆಗಿದ್ದೇವೆ. ನೀನು ಸ್ತುತಿಪ್ರೀತನಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರಿಗೂ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೃಥಿವಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುವಂತೆ ನೀನೂ ನಮ್ಮ ಆ ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿ ಬೆಳಸು.

English Translation.

Much-praised and most opulent Indra, we are those, who relying on your favour, approach you ; acceptor of praise, no other than you receives our commendations ; be pleased (with our address) as the earth (cherishes her creatures).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಭಾವಸೋ—ಪ್ರಭಾವತಂ ವಸು ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನು. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಎಂಬರ್ಥವು ಈ ಪದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷ್ವತ—ಪುರುಭಿಃ ಬಹುಭಿಃ ಯಜಮಾನ್ಯಃ ಸ್ತುತ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆವಹಿಸಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಯಜಮಾನರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು

ಗಿರ್ವಣಃ—ಗೀರ್ಭಿಃ ವನನೀಯಃ—ಸ್ತುತಿವಚನಗಳಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ನಹಿ ಸಘಾತ್—ನಹಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ—ಸಘ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ತುತಿ ನೋ ಹರ್ಯ ತದ್ವಚಃ—ನಾವು ಹೇಳುವ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ನೀನು ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಿಡು. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ, ಭೂಮಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಕೇಳಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುರುಷ್ವತ—ಪುರುಭಿಃ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಪುರುಷ್ವತಃ | ಸ್ವ್ವಜ್ಞಾ ಸ್ತುತಾ ಧಾತು ಆಮಾ಼. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರಾಪ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರಭ್ಯ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಜ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. **ಸಮಾಸೇ ನೌ ಪೂರ್ವೇ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೈಬಾದೇಶ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿರಾಮಸಿ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿತಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಆತೋದೀರ್ಘೋರ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವಿಶಿಷ್ಟಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇದಂತೋಮಸಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಯೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಬವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಮಸಿ) ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಘತ್—ಸಘ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ವೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೋಣೇರಿವ—ಕ್ಷೋಣೇ ಶಬ್ದವು ಜ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಸಜುಷೋರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ.

ಹರ್ಯ—ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಭೂರಿ ತ ಇಂದ್ರ ವೀರ್ಯಂ ಗತವ ಸ್ಮಸ್ಮಸ್ಮ ಸ್ತೋತುರ್ಮಘವನ್ಮಾಮು-
ಮಾ ಪೃಣ |

ಅನು ತೇ ದ್ಯೌರ್ಬೃಹತೀ ವೀರ್ಯಂ ಮಮ ಇಯಂ ಚ ತೇ ಸೃಧಿವೀ
ನೇಮ ಓಜಸೇ || ೫ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಭೂರಿ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ವೀರ್ಯಂ | ತವ | ಸ್ಮಸಿ | ಅಸ್ಯ | ಸ್ತೋತುಃ | ಮಘಾವನ್ |
 ಕಾಮಂ | ಆ | ಪೃಣ |
 ಅನು | ತೇ | ದ್ಯೌಃ | ಬೃಹತೀ | ವೀರ್ಯಂ | ಮಮೇ | ಇಯಂ | ಚ | ತೇ |
 ಪೃಥಿವೀ | ನೇಮೇ | ಓಜಸೇ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ವೀರ್ಯಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಭೂರಿ ಬಹು | ನ ಕೇನಾಪ್ಯವಚ್ಛೇತ್ತುಂ ಶಕ್ಯತೇ |
 ತಾದೃಶಸ್ಯ ತವ ವಯಂ ಸ್ಮಸಿ | ಸ್ವಭೂತಾ ಭವಾಮಃ | ಹೇ ಮಘಾವನ್ನಸ್ಯ ಸ್ತೋತುಃ ತ್ವಾಂ
 ಸ್ತುವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕಾಮಮಭಿಲಾಷಮಾ ಪೃಣ | ಆಪೂರಯ | ಬೃಹತೀ ದ್ಯೌರ್ಮಹಾನ್
 ದ್ಯುಲೋಕೋಽಸಿ ತೇ ತವ ವೀರ್ಯಮನು ಮಮೇ | ಅನ್ವಮಂಸ್ತ | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹಾವಸ್ಥಾನಾದಿಯಂ
 ಚೇಯಮಸಿ ಪೃಥಿವೀ ತೇ ತವಾಜಸೇ ಬಲಾಯ ನೇಮೇ | ಪ್ರಹ್ಲೀಬಭೂವ | ತ್ವದ್ಬಲಾದ್ಭೀತಾ ಸತ್ಯಧ
 ಏವ ವರ್ತತ ಇತಿ ಭಾವಃ || ಸ್ಮಸಿ | ಅಸ ಭುವಿ | ಲಟಿ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪಃ |
 ಇದಂತೋ ಮಸಿ | ಪೃಣ | ಪೃಣ ಪ್ರೀಣನೇ | ಆತ್ರ ಪ್ರೀತಿಹೇತುತಯಾ ಪೂರಣಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ತುದಾದಿತ್ವಾ-
 ಚೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ಮಮೇ | ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ | ಜಾತ್ವಾದಾ-
 ತ್ಮನೇಪದಂ | ಲಿಟ್ಯಾತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ನೇಮೇ | ಣಮು ಪ್ರಹ್ಲಪ್ತೇ | ಲಿಟ್ಯತ
 ಏಕಹಲ್ಪಧ್ಯ ಇತ್ಯೇತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ | ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವೀರ್ಯಂ—ಪರಾಕ್ರಮವು | ಭೂರಿ—ಅಧಿಕವಾದುದು |
 ತವ—(ಆಂತಹ) ನಿನ್ನ (ಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿ) | ಸ್ಮಸಿ—(ನಾವು) ಇದ್ದೇವೆ | ಮಘಾವನ್—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
 ಅಸ್ಯ ಸ್ತೋತುಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಯಜಮಾನನ | ಕಾಮಂ—ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು |
 ಆ ಪೃಣ—ಪೂರಿಸು | ಬೃಹತೀ—ಮಹತ್ತಾದ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವೀರ್ಯಂ—ಪರಾಕ್ರಮ
 ವನ್ನು | ಅನು ಮಮೇ—ಅಂಗೀಕರಿಸಿದೆ | ಇಯಂ ಚ ಪೃಥಿವೀ—ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಸಹ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
 ಓಜಸೇ—ಶಕ್ತಿಗೆ (ಶಕ್ತಿಯ ಮುಂದೆ) | ನೇಮೇ—(ನಮ್ರಳಾಗಿ) ಬಗ್ಗಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ನಾವು ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿ ನಿನ್ನವರೇ ಆಗಿದ್ದೇವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಈ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸು. ಮಹತ್ತಾದ ದ್ಯುಲೋಕವು ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದೆ. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ನಮ್ರವಾಗಿ ಬಗ್ಗಿದೆ.

English Translation.

Indra, great is your prowess; we are yours; satisfy, Maghavan, the desires of this your worshipper; the vast heaven has acknowledged your might; this earth has been bowed down through your vigour.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತುತಿ—ಸ್ವಭೂತಾ ಭವಾಮಃ | ಇದು ಅಸ ಭುವಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಿನ್ನವರಾಗಿ ಆಗುವೆವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

ಆ ಪೃಣ—ಆಪೂರಯ—ಪೃಣ-ಪ್ರೀಣನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರೀತಿ ಹೇತುಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೂ, ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪೂರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವರು. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸು ಎಂದು ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

ನೇಮೇ—ನಿಮು-ಪ್ರೇಕ್ಷತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ರೂಪ ಇದು. ನಿನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಹೆದರಿದ ಭೂಮಿಯು ನಿನಗೆ ನಮ್ರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ತುತಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾಧ್ಯದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪರನಾದಾಗ ಅಸಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಂತೋ ಮಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಇಕಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ ವಸ್ತುವಿವರಣನಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋತುಃ—ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುವಿವರಣನಂತರೂಪ.

ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವೀ ಪ್ರೀತಿಯೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಹೇತುವಾದ ಪೂರಣಾರ್ಥವು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತೋರುತ್ತದೆ. ಲೋಟು ಮಧ್ಯಮವುರುಷದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತೋಹೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನೋ—ಮಾಜಿ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಜಾತ ಆತ್ಮನೇ-ಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಟಃತರುಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶಾದೇಶ. ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಮೋ—ಋಣು ಪ್ರಹ್ಲತ್ವೇ (ಶಬ್ದೇಚ) ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಶಾದೇಶ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರವು ಅಸಂಯುಕ್ತ ಹಲ್ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಃ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ನೇಮೋ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ತ್ವಂ ತಮಿಂಧ್ರ ಪರ್ವತಂ ಮಹಾಮುರುಂ ವಜ್ರೇಣ ವಜ್ರಿನ್ವವಶಶ್ಚಕ-
ತಿಥ |
ಅವಾಸ್ಯಜೋ ನಿವೃತಾಃ ಸರ್ತವಾ ಅಪಃ ಸತ್ರಾ ವಿಶ್ವಂ ದಧಿಷೇ ಕೇವ-
ಲಂ ಸಹಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ತಂ | ಇಂಧ್ರ | ಪರ್ವತಂ | ಮಹಾಂ | ಉರುಂ | ವಜ್ರೇಣ | ವಜ್ರಿನ್ |
ಪರ್ವತಃ | ಚಕತಿಥ |
ಅವ | ಅಸ್ಯಜಃ | ನಿವೃತಾಃ | ಸರ್ತವೈ | ಅಪಃ | ಸತ್ರಾ | ವಿಶ್ವಂ | ದಧಿಷೇ |
ಕೇವಲಂ | ಸಹಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಜ್ರಿನ್ಮಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ತ್ವಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಮಹಾಮಾಯಾಮತೋ ಮಹಾಂತಮುರುಂ
ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸರ್ವತಂ ಸರ್ವವಂತಂ ಮೇಘಂ ವೃತ್ತಾಸುರಂ ನಾ ವಜ್ರೇಣಾಯುಧೇನ ಸರ್ವಶಃ ಸರ್ವಜಃ
ಸರ್ವಜಃ ಚಕರ್ತಿಥ | ಶಕಲೇಚಕೃಷೇ | ತೇನ ಮೇಘೇನ ನಿವೃತಾ ಆವೃತಾ ಅಸಃ ಸರ್ತವ್ಯ ಸರಣಾಯ
ಗಮನಾಯ ಅನಾಸೃಜಃ | ಅನಾಙ್ಮುಖಮಸ್ತಾಕ್ಷೀಃ | ಅತಸ್ತ್ವಮೇವ ಕೇವಲಂ ವಿಶ್ವಂ ನ್ಯಾಪ್ತಂ
ಸಹೋ ಬಲಂ ದಧಿಷೇ | ಧಾರಯಸಿ | ನಾನ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿದಿತಿ | ಯದೇತತ್ತ್ವತ್ರಾ ಸತ್ಯಮೇವ | ಸತ್ರೇತಿ
ಸತ್ಯನಾಮ | ಸತ್ರೇತ್ಥೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ || ಮಹಾಂ | ಮಹಾಂತಂ | ನಕಾರತಕಾರಯೋ-
ರ್ಲೋಪಶಬ್ದಾಂದಸಃ | ಚಕರ್ತಿಥ | ಕೃತೀ ಛೇದನೇ | ಲಿಟಿ ಛಲ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋರದತ್ವದಲಾದಿಶೇಷಚು-
ತ್ವಾನಿ | ಸರ್ತವ್ಯ | ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಯಕೇನಿತಿ ಭಾವೇ ತನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ | ಸಾ. ೧-೧-೩೯ |
ಇತ್ಯವ್ಯಯತ್ವೇವ್ಯಯಾದಾಪ್ತುಸ ಇತಿ ಸುಪೋ ಲುಕ್ | ಅಂತಶ್ಚ ತನ್ಯ ಯುಗಪದಿತ್ಯಾದ್ಯಂತಯೋ-
ರ್ಯುಗಪದುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಧಿಷೇ | ಲಿಟಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾದಿಟ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಿಣ್—ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತಂ—ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ |
ಮಹಾಂ—ಮಹತ್ತಾದುದೂ | ಉರುಂ—ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ ಆದ | ಸರ್ವತಂ—ಮೇಘವನ್ನು ಅಥವಾ ವೃತ್ತ
ನನ್ನು | ವಜ್ರೇಣ—ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಸರ್ವಶಃ—ಪುತಿಯೊಂದು ಎಣುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಚಕರ್ತಿಥ—
ಚೂರುಚೂರಾಗಿ ಸೀಳಿದ್ದೀಯೆ | ನಿವೃತಾಃ—(ಆ ಮೇಘದಿಂದ) ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಅಸಃ—ನೀರುಗಳನ್ನು |
ಸರ್ತವ್ಯ—ಹರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅನಾಸೃಜಃ—ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಸಿದೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಕೇವಲಂ—ನೀನೊಬ್ಬನೇ |
ವಿಶ್ವಂ ಸಹಃ—ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ | ದಧಿಷೇ—ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆಂಬುದು | ಸತ್ರಾ—ಸತ್ಯವು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮಹತ್ತಾದುದೂ, ವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ ಆದ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಮೇಘವನ್ನು ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಚೂರು ಚೂರಾಗಿ ಸೀಳಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ನೀರುಗಳನ್ನು ಹರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಹೊಂದಿ
ದ್ದೀಯೆಂಬುದು ಸತ್ಯವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

English Translation.

Weilder of the thunderbolt, you have shattered with your bolt, the
broad and massive cloud into fragments, and have sent down the waters that
were confined in it, to flow (at will); verily you alone possess all power.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹಾಂ—ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೊಡ್ಡದಾದದ್ದು.

ಪರ್ವತಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೧) ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ವೃತ್ತಾಸುರನೆಂದೂ, ಪರ್ವತನೆಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. **ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ** | **ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ನಾ** | **ದೇವಾನ-ಸ್ಥಿನ್ ಪ್ರೀಣಂತೀತಿ** | **ಮೇಘೋಽಸಿ ಗಿರಿರೇತಸ್ಮಾವೇವ** | (ನಿ. ೧-೨೦) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸತ್ಯಾ—ಇದು ಸತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. **ಸತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾ** (ನಿ. ೩-೧೦) ಎಂಬುದಾಗಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಸತ್ಯಪರ್ಯಾಯಪದವನ್ನಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪರ್ವತಃ-ಪರ್ವಣಿ ಪರ್ವಣಿ ಖಂಡಖಂಡವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಾಮ್—ಮಹಚ್ಛಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಾಂತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಕಾರತಕಾರಗಳಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಪರ್ವತಃ—ಸಂಖ್ಯೈಕವಚನಾಚ್ಚ ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಾ ತೋರುವಾಗ ಏಕತ್ವವಿತಿಷ್ಠಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಪರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಚಕರ್ತಿಥ—ಕೃತೀ ಛೇದನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಲಾದೇಶ. ಲಿಟ್ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. **ಆರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಥಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸೃಜಃ ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಶ ವಿಕರಣ ಜುಕ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಥಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ತವೈ—ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೯) ಮಕಾರಾಂತ ಏಜಂತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯತ್ವವು ಬಂದಾಗ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಅವ್ಯಯಾದಾಸುಸುಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಶ್ಚ ತವೈ ಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಆದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಿಸೇ — ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಃಸೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇ ಅದೇಶ. ಲಿಟ್ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ತ್ರಸ್ವ. ಜತ್ವ. ಕ್ರಾಡಿನಿಯಮದಿಂದ ಅನಿಟ್ಟಾದರೂ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ

ಇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಅತೋ-
ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ತೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಐವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಕಾದಶಾನುವಾಕೇ ಸಪ್ತ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ನೂ ಚಿದಿತಿ ನವರ್ಚಿಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ
ಗೌತಮಸ್ಯ ನೋಧಸ ಅರ್ಷಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಅದ್ಯಾಃ ಪಂಚಿ ಜಗತ್ಯಃ | ಶಿಷ್ವಾಶ್ಚ ತಸ್ರಸ್ತ್ರಿಸ್ಪೃಭಃ | ತಥಾ
ಜಾನುಕ್ಯಾಂತಂ | ನೂ ಚಿನ್ನವ ನೋಧಾ ಗೌತಮ ಅಗ್ನೇಯಂ ಹಿ ಚಿತುಸ್ತ್ರಿಸ್ಪೃಬಂತಮಿತಿ | ಹೀತಿ
ವಚನಾದುತ್ತರೇ ಚ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕೇ || ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯ ಪಂಚಮೇಽಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತ
ಇದಂ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ತೈತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ
ಶರ್ಧಾಯ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ | ಅ. ೭-೭ | ಇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ
ಕ್ರತಾನಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಚ ಜಾಗತೇ ಛಂದಸ್ಯಾದಿತಃ ಪಂಚಿರ್ಚಿಃ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ
ಅಂಗಿರಾ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಅಮೃತೋ ನಿ ತುಂದತ ಇತಿ ಪಂಚಿ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾ-
ಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೂ ಚಿತ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲ-
ನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗೋತಮಪುತ್ರನಾದ ನೋಧಾಃ ಎಂಬು-
ವನು ಪುಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಪುಕ್ತುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿ-
ನವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಪುಕ್ತುಗಳು ತ್ರಿಸ್ಪೃವ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೂ ಚಿನ್ನವ ನೋಧಾ
ಗೌತಮ ಅಗ್ನೇಯಂ ಹಿ ಚಿತುಸ್ತ್ರಿಸ್ಪೃಬಂತಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ
ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ
ಐದನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ಸಂಭವಾದ ನಿವಿದ್ಧಾನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ
ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತೈತೀಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ
ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರು-
ವುದು. (ಅ. ೭-೭) ಮತ್ತು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಐದು ಪುಕ್ತುಗಳ ವಿವಿಧೋಗ-
ವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಅಮೃತೋ
ನಿ ತುಂದತ ಇತಿ ಪಂಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩)

ಸೂಕ್ತ—೫೮

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೫೮ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೨೩, ೨೪ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೯

ಋಷಿ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಛಂದಃ—೧-೫ ಜಗತಿಃ | ೬-೯ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಅಮೃತೋ ನಿ ತುಂದತೇ ಹೋತಾ ಯದ್ದೂತೋ
ಅಭವದ್ವಿವಸ್ವತಃ |

ವಿ ಸಾಧಿಸ್ತೇಭಿಃ ಪಥಿಭಿಃ ರಜೋ ಮಮ ಆ ದೇವತಾತಾ ಹವಿಸಾ ವಿವಾ-
ಸತಿ || ೧ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ನು | ಚಿತ್ | ಸಹೋಜಾಃ | ಅಮೃತಃ | ನಿ | ತುಂದತೇ | ಹೋತಾ | ಯತ್ |
ದೂತಃ | ಅಭವತ್ | ವಿವಸ್ವತಃ |

ವಿ | ಸಾಧಿಸ್ತೇಭಿಃ | ಪಥಿಭಿಃ | ರಜಃ | ಮಮೇ | ಆ | ದೇವತಾತಾ | ಹವಿಸಾ |
ವಿವಾಸತಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಸಹೋಜಾಃ ಸಹಸಾ ಬಲೇನ ಜಾತಃ | ಅಗ್ನಿರ್ಗಿ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋಽರಣ್ಯೋಃ ಸಕಾ-
ಶಾಜ್ಜಾಯತೇ | ಅಮೃತೋ ಮರಣರಹಿತಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿನೋ ಚಿತ್ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ನಿ ತುಂದತೇ |
ನಿತರಾಂ ವ್ಯಥಯತಿ | ಉತ್ಪನ್ನಮಾತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನೀಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟಮುಶಕೃತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ |
ತುಂದತಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ತೋತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಯದ್ಯದಾ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾ-
ದಿಕೋ ವಾಯುಮಗ್ನಿರ್ವಿವಸ್ವತಃ ಪರಿಚರತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ದೇವಾನ್ಮೃತಿ ಹವಿರ್ವಹನಾಯ
ದೂತೋಽಭವತ್ ಹವಿರ್ವಹನೇ ನಿಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ ತದಾನೀಂ ಸಾಧಿಸ್ತೇಭಿಃ ಸಮೀಚೀನ್ಯೈಃ ಪಥಿಭಿಃ

ಮಾರ್ಗೈರ್ಗಚ್ಛನ್ ರಜೋಽಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಂ ವಿ ಮನೇ | ನಿರ್ಮನೇ | ಪೂರ್ವಂ ವಿದ್ಯಮಾನಮಸ್ಯಂ-
ತರಿಕ್ಷಮಸತ್ಕಲ್ಪಮುಭೂತ್ | ಇದಾನೀಂ ತಸ್ಯ ತೇಜಸಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಂ ಸದುತ್ಪನ್ನಮಿವ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಕಿಂಚ | ದೇವತಾತೇತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ | ದೇವತಾತಾ ದೇವತಾತೌ ಯಜ್ಞೇ ಹವಿಷಾ ಚಿರುಪುರೋಡಾಶಾ-
ವಿಲಕ್ಷಣೇನ ದೇವಾನಾ ವಿನಾಸತಿ | ಪರಿಚರತಿ || ಅಮೃತಃ | ಮೃತಂ ಮರಣಮಸ್ಯ ನಾಸ್ತಿತಿ ಬಹು-
ಮ್ರೀಹೌ ನೌಘೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ ಇತ್ಯುತ್ರರಸದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ತುಂದತೇ | ತುದ ವ್ಯಥನೇ |
ಸ್ವರಿತೇತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ | ನಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸಾಧಿಷ್ಯೇಭಿಃ | ನಾಥತಬ್ಧಾದಾತಿಶಾಯನಿಕ
ಇಷ್ಯಂತಿಕನಾಥಯೋರ್ನೇದಸಾಧೌ | ಸಾ. ೫-೩-೬೩ | ಇತಿ ಸಾಧಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಭಿಃ ಐಸಭಾವಃ | ನಿಶ್ಚಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ದೇವತಾತಾ | ಸರ್ವದೇವಾತ್ತಾತಿಲ್ | ಸಾ. ೪-೪-೧೪೨ |
ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಸ್ತಾತಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತೇನ ಚ ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ಯಜ್ಞೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ದೇವಾನ್ದ-
ವಿಷಾ ಆ ವಿನಾಸತೀತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಜಾದೇಶಃ | ಲಿತ್ವ್ರರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾ-
ತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ಮತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹೋಜಾಃ—(ಘರ್ಷಣ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ | ಅಮೃತಃ—ಮರಣರಹಿತನೂ ಆದ
ಅಗ್ನಿಯು | ನೌ ಚಿತ್—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿಯೇ | ನಿ ತುಂದತೇ—ಅವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅಥವಾ ಸುಡುತ್ತಾನೆ) |
ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |
ವಿವಸ್ವತಃ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತಲಪಿಸಲು) | ದೂತಃ ಅಭವತ್—ದೂತನಾದನೋ
(ಅಗ) ಸಾಧಿಷ್ಯೇಭಿಃ—ಅನುಕೂಲಗಳಾದ | ಪಥಿಭಿಃ—ದಾರಿಗಳಿಂದ (ಸಂಚರಿಸುತ್ತ) | ರಜಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷ
ವನ್ನು | ವಿ ಮನೇ—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು (ಕತ್ತಲಾಗಿದ್ದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದನು ಮತ್ತು) | ದೇವ-
ತಾತಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಹವಿಷಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ಆ ವಿನಾಸತಿ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಮರಣರಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಅವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗ ಯಜಮಾನನ ದೂತನಾದನೋ ಅಗ ಅನುಕೂಲ
ಗಳಾದ ದಾರಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಬೆಳಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ದೇವ
ತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The immortal Agni, generated by great strength, quickly issues forth, when he became the invoker of the gods and the messenger (of the sacrificer); he, going by suitable paths created the firmament; he worships (the gods) in the sacrifice with oblations.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹೋಜಾಃ—ಸಹಸಾ ಬಲೇನ ಜಾತಃ—ಮಂತ್ರಪೂತವಾಗಿ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಲಜಾತ ಅಥವಾ ಸಹೋಜಸ್ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಅಮೃತಃ—ಮೃತಂ ಮರಣಂ ಅಸ್ಯ ನಾಸ್ತೀತಿ—ಅಮೃತಃ ಮರಣರಹಿತನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ನೂ ಚಿತ್—ಇವೆರಡೂ ಅವ್ಯಯಗಳು. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ. ಚಿತ್ ಶಬ್ದವು ಏವಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ನಿ ತುಂದತೇ—ನಿಶರಾಂ ವ್ಯಥಯತಿ ಅಥವಾ ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ—ಅರಣಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಒಂದುವೇಳೆ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅಥವಾ ಅರಣಿಯಿಂದ ಹೊರಹೊರಟು, ತಾನು ನೊದಲು ಅಡಗಿದ್ದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ತು ದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೋತಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನು ಹೋತೃವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೇ ಕರೆಯುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಹೋತೃವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ವಿವಸ್ವತಃ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನು ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸುವನು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನ ಎಂದರ್ಥವು.

ದೇವತಾತಾ—ಇದು ಯಜ್ಞದ ಹೆಸರು. ನಿರುಕ್ತ (೩-೧೯)ದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಸಂಖ್ಯೆಯಪದಗಳನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಸಂಚಿದತ. ಈ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನು—ಋಚಿತುನುಘ—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮೃತಃ—ಮೃತಂ ಮರಣಂ ಅಸ್ಯ ನಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಅಮೃತಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ನೆಞೋಃ ಜರಮರಮಿತ್ರವ್ಯತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುಂದತೇ—ತು ದ ವ್ಯಥನೇ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರತೆಞಾತಃ ಕೆ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೀರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕವಚನ ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ತ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಇದು ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರು

ವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರಾಗಮವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗ ವರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಿವೈಭಿಃ—ಬಾಧೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರ ವಾದಾಗ ಅಂತಿಕೆ ಬಾಧೆಯೋರ್ನೇದಸಾಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾಧೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾ ದೇಶ. ಟೀಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾಧಿಷ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಷ್ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಷಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾ ರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಇಷ್ಯನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವತಾತಾ—ದೇವಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ತಾತಿರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾತಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದೇವತಾತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸಂಬಂಧಿ ಯಜ್ಞವು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದೇವನಾ ಹವಿಷಾ ಆ ವಿನಾಸತಿ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಮ್. (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ದೇವತಾತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾತಿಲ್ ಲಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿನಾಸತಿ—ವಿನಾಸ ಧಾತುವು ಪರಿಚರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಸ್ವಮದ್ವೈಯುವಮಾನೋ ಅಜರಸ್ತ್ವಿಷ್ಯನ್ನತಸೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ |
ಅತ್ಯೋ ನ ಪೃಷ್ಠಂ ಪುಷ್ಪಿತಸ್ಯ ರೋಚತೇ ದಿವೋ ನ ಸಾನು ಸ್ತನಯ-
ನ್ನಚಿಕ್ರದತ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಸ್ವಂ | ಅದ್ವೈ | ಯುವಮಾನಃ | ಅಜರಃ | ತ್ವಿಷ್ಯ | ಅನಿಷ್ಯನ್ | ಅತಸೇಷು |
ತಿಷ್ಠತಿ |
ಅತ್ಯಃ | ನ | ಪೃಷ್ಠಂ | ಪುಷ್ಪಿತಸ್ಯ | ರೋಚತೇ | ದಿವಃ | ನ | ಸಾನು | ಸ್ತನ-
ಯನ್ | ಅಚಿಕ್ರದತ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಜರೋ ಜರಾರಹಿತೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯಮದ್ವಾದನೀಯಂ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಕಂ
ಯುವಮಾನಃ ಸ್ವಕೀಯಜ್ವಾಲಯಾ ಸಂಮಿಶ್ರಯನ್ ತದನಂತರಂ ಜಾವಿಷ್ಯನ್ ಭಕ್ಷಯಂಶ್ಚ | ಅವಿ-
ಷ್ಯನ್ನಿತ್ಯೇತದತ್ತಿಕರ್ಮಸು ಸತಿತಂ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಸ್ತೃಷು ಹಿಸ್ತಮೇವಾತಸೇಷು ಪ್ರಭೂತೇಷು
ಕಾಷ್ಠೇಷ್ವಾ ತಿಷ್ಠತಿ | ಅರೋಹತಿ | ಅತ್ರಾತಸಶಬ್ದಃ ಕಾಷ್ಠವಾಚೀ | ಅತಸಂ ನ ಶುಷ್ಕಂ | ಋಗ್ವೇ.
೪.೪.೪ | ಇತಿ ದರ್ಶನಾತ್ | ಪುಷಿತಸ್ಯ ದಗ್ಧಮಿತ್ಯಸ್ತುತಃ ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪೃಷ್ಠಮುಪಯವಸ್ಥಿತಂ
ಜ್ವಾಲಾಜಾಲಮತ್ಯೋ ನ ರೋಚಿತೇ | ಯಥಾ ಸತತಗಮನಶೀಲೋಽಶ್ವ ಇತಸ್ತತೋ ಗಚ್ಛನ್
ಶೋಭತೇ ಏವಮಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾಪಿ ಸರ್ವತ್ರ ಗಚ್ಛಂತೀ ಶೋಭತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ತದಾನೀಂ ದಿವೋ
ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾನು ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಮಭ್ರಂ ಸ್ತನಯನ್ ಶಬ್ದಯನ್ನಿವಾಚಿಕೃದತ್ | ಗಂಭೀರಂ
ಶಬ್ದಮಾತ್ಮಾನಮಚೀಕರತ್ || ಯುವಮಾನಃ | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಶಪಿ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಲುಗಭಾವಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಥಾತು-
ಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಜರಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಘೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ
ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ವ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಚಿಕೃದತ್ | ಕದಿ ಕ್ರದಿ ಕ್ಲದಿ ಅಹ್ವಾನೇ ರೋದನೇ ಚ | ಅಸ್ಮಾ-
ಣ್ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪುಜಾ ಚಜ್ಯಾಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ನಮಭಾವಃ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಸನ್ನದ್ವಾವೇ-
ತ್ವಾನಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಜರಃ—ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸ್ವಂ—ತನ್ನ | ಅದ್ವ—ಭಕ್ಷ್ಯವನ್ನು | ಯುವಮಾನಃ—(ತನ್ನ
ಜ್ವಾಲೆಯೊಂದಿಗೆ) ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು | ಅವಿಷ್ಯ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ | ತೃಷು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ | ಅತಸೇಷು—
ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ತಿಷ್ಠತಿ—ಹತ್ತುತ್ತಾನೆ | ಪುಷಿತಸ್ಯ—ದಹಿಸಲು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು |
ಪೃಷ್ಠಂ—ಮೇಲೆದ್ದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯು | ಅತೋಽನ—ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಯಂತೆ |
ರೋಚಿತೇ—ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ (ಆಗ) | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದ | ಸಾನು—ಶಿಖರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ (ಮೇಘವು) |
ಸ್ತನಯನ್ ನ—ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ಅಚಿಕೃದತ್—(ಗಂಭೀರವಾಗಿ) ಶಬ್ದಮಾಡಿತು (ಮಾಡುತ್ತದೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದ (ಎದರೆ ಅರಿಹೋಗದಿರುವ) ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಭಕ್ಷ್ಯವಾದ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ
ಜ್ವಾಲೆಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿ ಉರಿಯುತ್ತದೆ.
ದಹಿಸಲು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕುದುರೆ
ಯಂತೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಆಗ ದ್ಯುಲೋಕದ ಶಿಖರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘವು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ
ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ.

English Translation.

Undecaying Agni, combining his food (with his flame) and devouring
it quickly, ascends the dry wood; (the blaze) situate on the back (of Agni)
spreading hither and thither for consuming, shines like a horse and roars like
a roaring (cloud) in the height of heaven.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅದ್ವೈತ—ಅದನೀಯಂ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಕಂ—ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿರುವ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆಹಾರವಾದುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು.

ಯುವಮಾನಃ ಅವಿಷ್ಯನ್—ಸ್ವಕೀಯಜ್ವಾಲಯಾ ಸಂಮಿಶ್ರಯನ್ ತದನಂತರಂ ಚ ಭಕ್ಷಯನ್—ತನ್ನ ಆಹಾರವಾದ ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಬೆರೆಸಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಅವಿಷ್ಯನ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅತ್ತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು (ನಿ. ರು. ೨-೮).

ಅತಸೇಷು—ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಸ ಶಬ್ದವು ಕಾಷ್ಠವಾಚಿಯಾಗಿ ಅತಸಂ ನ ಶುಷ್ಕಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೪) ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರುಷಿತಸ್ಯ—ದಗ್ಧಮಿತಸ್ತತಃ ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ—ಸರ್ವವನ್ನೂ ದಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹರಡುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರುಷಿತನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಅತ್ಯೋ ನ ರೋಚತೇ—ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇವಾರ್ಥಕತ್ವವುಂಟು. ಕುದುರೆಯು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಹೇಗೆ ಶೋಭಿಸುವುದೋ, ಅದೇರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲಾ ವರಣದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದ್ವೈತ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುವಮಾನಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ (ಅಮಿಶ್ರಣೇಚ) ಧಾತು. ಅದಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಮನೇ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತೃಂಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂಛಂದೆಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಪರವಾದಾಗ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಉಪಪಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಅನ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜರಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಜರಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನೌಘೋ ಜರಮರ ಮಿತ್ರವ್ಯುತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ವೈತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಿಷ್ಠತಿ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಪವಚನದರೂಪ. ಪ್ರಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಅದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚಿಕ್ರದತ್—ಕದಿ ಕೃದಿ ಕ್ಲದಿ ಆಹ್ವಾನೇ ರೋದನೇ ಚ ಧಾತು. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಿತ್ತಾದರೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚಿ ಲುಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚಿಗೆ ಣಿಶ್ರಿದ್ವೈಸ್ಯಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜಾದೇಶ. ಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋತ್ಪ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಸನ್ನಲ್ಲಘನಿಚಿಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಘುಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕ್ರಾಣಾ ರುದ್ರೇಭಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಹೋತಾ ನಿಷತ್ನೋ ರ-
ಯಿಷಾಳಮರ್ತ್ಯಃ |

ರಥೋ ನ ವಿಕ್ಷೃಂಜಸಾನ ಆಯುಷು ವ್ಯಾನುಷ್ವಾಗ್ವಾರ್ಯಾ ದೇವ
ಯುಣ್ವತಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕ್ರಾಣಾ | ರುದ್ರೇಭಿಃ | ವಸುಭಿಃ | ಪುರೋಹಿತಃ | ಹೋತಾ | ನಿಷತ್ನಃ | ರಯಿ-
ಷಾಳ | ಅಮರ್ತ್ಯಃ |

ರಥಃ | ನ | ವಿಕ್ಷು | ಋಂಜಸಾನಃ | ಆಯುಷು | ವಿ | ಆನುಷ್ವಕ್ | ವಾರ್ಯಾ |
ದೇವಃ | ಯುಣ್ವತಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಕ್ರಾಣಾ ಹವಿರ್ವಹನಂ ಕುರ್ವಾಣೋ ರುದ್ರೇಭಿಃ ರುದ್ರೈರ್ವಸುಭಿಶ್ಚ ಪುರೋಹಿತಃ ಪುರ-
ಸ್ಕೃತೋ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ನಿಷತ್ನೋ ಹವಿಸ್ವೀಕರಣಾಯ ದೇವಯಜನೇ ನಿಷತ್ನೋ
ರಯಿಷಾಃ ರಯಿಷಾಂ ಶತ್ರುಧನಾನಾಮಭಿಭವಿತಾಮರ್ತ್ಯೋ ಮರಣರಹಿತಃ | ಏವಂಭೂತೋ ದೇವೋ
ದ್ಯೋತಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ಲೌಕಿಕಜನೇಷು ರಥೋ ನ ರಥ ಇವಾಯುಷು ಯಜಮಾನ-
ಲಕ್ಷಣೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷ್ವಂಜಸಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ವಾರ್ಯಾ ವಾರ್ಯಾಣಿ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ
ಧನಾನ್ಯಾನುಷಕ್ ಆನುಷಕ್ತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ವ್ಯುಣ್ವತಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತಾಪಯತಿ | ಯದ್ವಾ |

ನಾರ್ಯಾಣಿ ವರಣೀಯಾನಿ ಹವೀಂಸಿ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಕ್ರಾಣಾ | ಕರೋತೇಃ ಶಾನಜಿ ಬಹುಲಂ
 ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಶಾನಜೋ ಜುತ್ವಾದ್ವಾಣಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
 ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನಿಷತ್ತಃ | ಸದ್ವೈ ವಿಶರಣಗತ್ಯ-
 ವಸಾದನೇಷು | ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಸಾ. ೪-೨-೬೨ | ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಾ-
 ಭಾವೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ರಯಿಷಾಟ್ | ಷಹ ಅಭಿಭವೇ |
 ಛಂದಸಿ ಸಹಃ | ಸಾ. ೩-೨-೬೩ | ಇತಿ ಣೈಃ | ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ | ಸಾ. ೪-೩-೫೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ |
 ಋಂಜಸಾನಃ | ಋಂಜತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ಅಸಾನಜಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೃಂಜಿವೃಧಿಮಂದಿಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ |
 ಉ. ೨-೪೭ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣ್ಯಸಾನಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಯುಷು |
 ಅಯವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ | ಇಣ್ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಛಂದಸೀಣ ಇತ್ಯುಣ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃದ್ಧ್ಯಾಯಾ-
 ದೇಶೌ | ವಾರ್ಯಾ | ವೃಜ್ಞ ಸಂಭಕ್ತಿ | ಋಹಲೋಣ್ಯತ್ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಈಡವಂದವೃಶಂ-
 ಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶೇಶ್ವಂದಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಋಣ್ವಿತಿ | ರಿವಿ ಗತಾ | ವೃತ್ಯ-
 ಯೇನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕ್ರಾಣಾ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ವಹಿಸುವವನೂ | ರುದ್ರೇಭಿಃ—ರುದ್ರರಿಂದಲೂ | ವಸುಭಿಃ—ವಸುಗ-
 ಳಿಂದಲೂ | ಪುರೋಹಿತಃ—ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಕರೆಯುವವನೂ |
 ನಿಷತ್ತಃ—(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಾಸನವಹಿಸಿ) ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವವನೂ | ರಯಿಷಾಟ್—(ಶತ್ರುಗಳ) ಧನವನ್ನು
 ಜಯಿಸಿ ಹಂಚುವವನೂ | ಅಮತ್ಯಃ—ಮರಣರಹಿತನೂ ಆದ | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |
 ವಿಪ್ತು—ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ರಥೋ ನ—ರಥಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ | ಅಯುಷು—ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ
 ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ | ಋಂಜಸಾನಃ—ಸ್ತುತನಾಗಿ | ವಾರ್ಯಾ—ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಅನುಷಕ್—
 ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿಯೂ | ವಿ ಋಣ್ವಿತಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಧನಗಳನ್ನು
 ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹವಿರ್ವಾಹಕನೂ, ರುದ್ರರಿಂದಲೂ ವಸುಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯು-
 ವವನೂ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಾಸನವನ್ನು ವಹಿಸುವವನೂ, ಶತ್ರುಧನಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಹಂಚುವವನೂ, ಮರಣ-
 ರಹಿತನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು, ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ರಥಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಯಜಮಾನ-
 ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಾನವರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಮತ್ತು ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು
 ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The immortal and effulgent Agni, the bearer of oblations, placed in front of all by the Rudras and Vasus, the invoker (of the gods) who is present at a sacrifice and conquers the wealth (of the enemies), lauded by his worship-
 pers, and admired like a chariot amongst mankind, accepts the oblations that are successively presented.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ರಾಣಾ—ಹವಿರ್ವಹನಂ ಕುರ್ವಾಣಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನು

ನಿಷತ್ತಃ—ಹವಿಸ್ಸೀಕರಣಾಯ ದೇವಯಜನೇ .ನಿಷಣ್ಣಃ—ದೇವತೋದ್ದೇಶಕವಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಸಕಲ ಯಾಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವನು.

ರಯಿಷಾಟ್—ಷಹ ಅಭಿಭವೇ ಎಂಬ ಅಭಿಭವಾರ್ಥಕ (ತಿರಸ್ಕಾರ)ವಾದ ಷಹ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಷಾಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ಧನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶತ್ರುಗಳ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಗೊಳಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಗೆದ್ದು ತರುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಕ್ಷು ರಥೋ ನ—ಪ್ರಜಾಸು ಲೌಕಿಕಜನೇಷು—ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಜನರಿಗೆ ರಥವು ಹೇಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಾಧಕವಾಗುವುದೋ ಅದೇರೀತಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟದಂತೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶೇಷ ಸಹಾಯಕನಾಗುವನು.

ಆಯುಷು—ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು—ಇಲ್ಲಿ ಆಯುಶ್ಯಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯವಾಚಿಯಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿರು. ೨-೩-೧೭).

ವಿ ಋಣ್ಣತಿ—ರಿವಿ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಹೊಂದಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕ್ರಾಣಾ—ಡುಕ್ಯ ಇತ್ಯೇ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಉ) ಲುಕ್. ಅಸಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಣಾದೇಶ. ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನ್‌ಚಿನ ನೆಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು ಪರ ವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಕ್ರಾಣಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಷತ್ತಃ—ಷದಲ್ಯ-ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತನಿಷತ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಗತೀನಂತರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಯಿಷಾಟ್ || ಷಹ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಸೇದಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಲುಪಧಾಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಘೋಢಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡತ್ವ. ಝಲಾಂ ಜರೋಂತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜತ್ವ. ವಾವ-ಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚತ್ವ. ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೇದಃ ಸಾಡಃ ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ರಯಿಷಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಗ್ವಾಸಾನಃ—ಋಂಜ ಧಾತುವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಾನಚ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಋಗ್ವಾ ವೃದ್ಧಿಮಂದಿ ಸಹಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ಅಸಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಯುಷು—ಆಯವಃ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ (ನಿರು. ೨-೩-೧೭) ಇದು ಮನುಷಸರ್ವಾಯವಾಚಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಜ್ಞಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಯಾದೇಶಃ ಆಯು ಶಬ್ದವಾಗು ತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಾಯೋ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಜ್ಞಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ವಾಯೋ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈಡವಂದವೃಶಂಸೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇತ್ವಂವಸಿ- ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಣ್ಣಿತಿ—ರಿವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಿಲೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವೃತ್ಯ ಯದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಕರ್ತರಿಶಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ—ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ವಾತಜೂತೋ ಅತಸೇಷು ತಿಷ್ಠತೇ ವೃಥಾ ಜುಹೂಭಿಃ ಸೃಣ್ಯಾ ತುನಿ
ಷ್ಠಣಿಃ |
ತ್ವಷು ಯದಗ್ನೇ ವನಿನೋ ವೃಷಾಯಸೇ ಕೃಷ್ಣಂ ತ ವಮ ರುಶದೂ
ಮೇ ಅಜರ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿ | ವಾತಜೂತಃ | ಅತಸೇಷು | ತಿಷ್ಠತೇ | ವೃಥಾ | ಜುಹೂಭಿಃ | ಸೃಣ್ಯಾ |
ತುನಿಷ್ಠನಿಃ |
ತ್ವಷು | ಯಗ್ | ಅಗ್ನೇ | ವನಿನಃ | ವೃಷಾಯಸೇ | ಕೃಷ್ಣಂ | ತೇ | ವಮ | ರು-
ಶತ್ಃಉರ್ಮೇ | ಅಜರ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನಾತಜೂತೋ ನಾಯುನಾ ಪ್ರೇರಿತಸ್ತು ವಿಷ್ವಣಿರ್ಮಹಾಸ್ತನಃ ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿ ಜುಹೂಭಿಃ
ಸ್ತುತೀಯಾಭಿರ್ಜಿಹ್ವಾಭಿಃ ಸೃಣ್ಯಾ ಸರಣಿಶೀಲೇನ ತೇಜಃಸಮೂಹೇನ ಜಿ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ | ವ್ಯುಥೇತ್ಯನಾಯಾ-
ಸವಚಿನಃ | ವೃಥಾನಾಯಾಸೇನೈವಾತಸೇಷೂನ್ನತೇಷು ವೃಕ್ಷೇಷು ವಿ ತಿಷ್ಠತೇ | ವಿಶೇಷೇಣ ತಿಷ್ಠತಿ |
ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯದಾ ವನಿನೋ ವನಸಂಬಂಧಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತಾನ್ದಗ್ಧಂ ವೃಷಾಯಸೇ ವೃಷವದಾಚರಸಿ ದಹ-
ಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ರುಶದೂರ್ಮೇ ದೀಪ್ತಜ್ವಾಲ ಅಜರ ಜರಾರಹಿತಾಗ್ನೇ ತೇ ತವೈವ ಗಮನಮಾರ್ಗಃ
ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣೋ ಭವತಿ || ನಾತಜೂತಃ | ಜೂ ಇತಿ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ನಾತೇನ
ಜೂತೋ ನಾತಜೂತಃ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವಿ ತಿಷ್ಠತೇ | ಸಮವ-
ಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ತ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಜುಹೂಭಿಃ | ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ | ಹೂಯತ ಅಸ್ತಿತಿ ಜುಹೂಃ |
ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚ | ಉ. ೨-೬೦ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಚಕಾರಾದ್ವೀರ್ಫಃ | ಶ್ಲವಧ್ವಾವಾದ್ವೀರ್ಫಾವಾದಿ |
ಧಾತೋರಿತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೃಣ್ಯಾ | ಸೃ ಗತಾ | ಸರಣೀತಿ ಸೃಣಿಃ | ಸೃವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ |
ಉ. ೪-೪೯ | ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಏಮ | ಏತ್ಯನೇನೇತ್ಯೇಮ ಮಾರ್ಗಃ | ಇಣ್ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕರಣ
ಔಣಾದಿಕೋ ಮನಿನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಾತಜೂತಃ—ನಾಯುನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನೂ | ತುವಿಷ್ವಣಿಃ—ಗರ್ಜಿಸುವ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನೂ ಆದ
ಅಗ್ನಿಯು | ಜುಹೂಭಿಃ—ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದಲೂ | ಸೃಣ್ಯಾ—ಪ್ರಸರಿಸುವ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ |
ವೃಥಾ—ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ | ಅತಸೇಷು—(ಉನ್ನತವಾದ) ಕಾಷ್ಠವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ | ವಿ ತಿಷ್ಠತೇ—ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು
ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ | ರುಶದೂರ್ಮೇ—ಭಯಂಕರವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಅಜರ—ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನೂ ಆದ |
ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವನಿನಃ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು (ಸುಡುವುದಕ್ಕೆ) | ತೃಷು—
ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ | ವೃಷಾಯಸೇ—ಎತ್ತಿನಂತೆ ಮುಂದೆ ನುಗ್ಗುತ್ತೀಯೋ (ಆಗ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಏಮ—
(ನೀನು) ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದ ಮಾರ್ಗವು | ಕೃಷ್ಣಂ—ಕಪ್ಪಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಾಯುನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನೂ ಮತ್ತು ಗರ್ಜಿಸುವ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗ-
ಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಸರಿಸುವ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಉನ್ನತವಾದ ಕಾಷ್ಠವೃಕ್ಷ-
ಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಯಂಕರವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ವನ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ದಹಿಸಲು ನೀನು ವೃಷಭದಂತೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದಾಗ ನಿನ್ನ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

English Translation.

Urged on by the wind, and roaring loudly, Agni easily sits upon the trees with his burning tongue and deffusive energy; when, undecaying and fiercely-blazing Agni, you rush rapidly like a bull amongst the forest trees, your bath is blackened.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ನಾತಜೂತಃ—ನಾತೇನ ಜೂತಃ—ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಜೂಧಾತುವು ಕೇವಲ ಸೂತ್ರಧಾತುವು. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತುವಿಷ್ವಣಿಃ—ಮಹಾಸ್ವನಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಭಟಭಟಾತ್ಮಾರದಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಧ್ವನಿವಿಶಿಷ್ಟನೆಂದೂ, ಆ ಧ್ವನಿಗೆ ವಾಯುವು ಕಾರಣನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೃಣ್ಯಾ—ಸರತೀತಿ ಸೃಣಿಃ—ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೃಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದಹಿಸುವನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ವೃಥಾ—ಇಲ್ಲಿ ವೃಥಾಶಬ್ದವು ಅನಾಯಾಸವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ವನಿನೋ ವೃಷಾಯಸೇ—ವನಸಂಬಂಧವಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಲ್ಲಿ ವೃಷಭನಂತೆ ಅಂದರೆ ಗೂಳಿಯಂತೆ ಮುಂದುವರಿಯುವೆ. ಎಂದರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ದಹಿಸಬೇಕಾದರೂ ನೀನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮುಂದುವರಿಯುವೆ. ಯಾವ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗೂ ನಿನ್ನ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿ ಬೇಕಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಭಾವಾರ್ಥ.

ರುಶದೂರ್ಮೇ—ರುಶಂತಃ ಊರ್ಮಯಃ ಯಸ್ಯ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನು ದೀಪ್ತಿಜ್ವಾಲನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಏಮ—ಏತ್ಯನೇನೇತಿ ಏಮ—ಇಹಾ ಗತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ನಾತಜೂತಃ—ಜೂ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾತೇನ ಜೂತಃ ನಾತಜೂತಃ. ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪುರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶಿಷ್ಟತೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವು ಉಪಸರ್ಗವೆಂಬುದರಿಂದ ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಹೋಭಿಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಹೂಯತೇ ಆಸು ಇತಿ ಜುಹ್ವಃ. ಕುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕಾರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಲವ ದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ದ್ವಿತ್ವ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ. ಜುಹೂ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವವೂ ಉಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಣ್ಯಾ—ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಸರತಿ ಇತಿ ಸೃಣಿಃ ಸೃವ್ಯಷಿಭ್ಯಾಂಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿದ್ವದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ.

ವೃಷಾಯಸೇ—ವೃಷವತ್ ಆಚರಿಸಿ ವೃಷಾಯಸೇ. ವೃಷಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಮ—ಏತ್ಯನೇನೇತಿ ಏಮ ಮಾರ್ಗ. ಇಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಣಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಏಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕ ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸ್ವಮೋರ್ನವುಂಸಕಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತವುರ್ಜಂಭೋ ವನ ಆ ವಾತಚೋದಿತೋ ಯೂಥೇ ನ ಸಾಹ್ವಾ ಅವ
ವಾತಿ ವಂಸಗಃ |

ಅಭಿವ್ರಜನ್ನಕ್ಷಿತಂ ಪಾಜಸಾ ರಜಃ ಸ್ಥಾತುಶ್ಚರಥಂ ಭಯತೇ ಪತತ್ರಿಣಃ

|| ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಪುಃಜಂಭಃ | ವನೇ | ಆ | ನಾತಚೋದಿತಃ | ಯೋಥೇ | ನ | ಸಹ್ವಾನ್ |

ಅವ | ನಾತಿ | ವಂಸಗಃ |

ಅಭಿವ್ರಜನ್ | ಅಕ್ಷಿತಂ | ಪಾಜಸಾ | ರಜಃ | ಸ್ಥಾತುಃ | ಚರಥಂ | ಭಯತೇ |

ಪತತ್ರಿಣಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತಪುರ್ಜಂಭಃ | ತಪೂಂಷಿ ಜ್ವಾಲಾ ಏವ ಜಂಭಾ ಆಯುಧಾನಿ ಮುಖಾನಿ ನಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ನಾತಚೋದಿತೋ ನಾಯುನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಯೋಥೇ ಜ್ವಾಲಾಸ-
ಮೂಹೇ ಸತ್ಯಕ್ಷಿತಮಕ್ಷೀಣಂ ರಜ ಆದ್ರವೃಕ್ಷಾಂತರ್ಗತಮುದಕಂ ಪಾಜಸಾ ತೇಜೋಬಲೇನಾಭಿವ್ರಜನ್
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛನ್ನನೇರಣ್ಯೇ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಸರ್ವಮಭಿಭವನ್ ಆ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನಾವ ನಾತಿ |
ನ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಂಸಗೋ ನ | ಯಥಾ ವನನೀಯಗತಿವ್ಯಷೋ ಗೋಯೋಥೇ
ಸರ್ವಮಭಿಭವನ್ವರ್ತತೇ ತದ್ವತ್ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪತತ್ರಿಣಃ ಪತನವತೋಽಗ್ನೀಃ ಸಕಾಶಾ-
ತ್ಸ್ಥಾತುಃ ಸ್ಥಾವರಂ ಚರಥಂ ಚ ಜಂಗಮಂ ಚ ಭಯತೇ | ಬಿಭೇತಿ || ಸಾಹ್ವಾನ್ | ದಾಶ್ವಾನ್ಸಾಹ್ವಾನಿತಿ
ಕ್ಷಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ |
ಅತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ | ಯತ್ಪಲೋಪಾ | ಪ್ರಸ್ತತ್ವಂ ಛಾಂದಸಂ | ಸ್ಥಾತುಃ |
ಕಮಿಮನಿಜನೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೧-೭೩ | ವಿಹಿತಸ್ತುಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಪ್ರತ್ಯೇರಪಿ ಭವತಿ |
ಯದ್ವಾ | ಸ್ಥಾತುರನಂತರಂ ಚರಥಂ ಭಯತೇ | ಪ್ರಥಮಂ ಸ್ಥಾತ್ಯ ಸ್ಥಾವರಂ ಬಿಭೇತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಚರಥ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಚರಥಂ | ಚರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಾದಾಹಾದಿಕೋಽಭಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭಯತೇ | ಇಾಭೀ
ಭಯೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶ್ಲೋಕರಭಾವಃ | ಗುಣಾನಾದೇಶಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತಪುರ್ಜಂಭಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳೇ ಆಯುಧಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ | ನಾತಚೋದಿತಃ—ನಾಯುವಿನಿಂದ
ಪ್ರೇರಿತನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು | ಯೋಥೇ—ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹವಿರಲು | ಅಕ್ಷಿತಂ—ಇಂಗದಿರುವ ಮತ್ತು |
ರಜಃ—ವದ್ದೆಯಾಗಿರುವ (ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ) ನೀರನ್ನು ಕುರಿತು | ಪಾಜಸಾ—(ತನ್ನ) ತೇಜೋಬಲದಿಂದ |
ಅಭಿವ್ರಜನ್—ಎದುರಾಗಿ ನುಗ್ಗುತ್ತಾ | ಸಾಹ್ವಾನ್—ಎಲ್ಲರನ್ನು ಜಯಿಸಿ | ವನೇ—ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ | ವಂಸಗಃ ನ—
ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳ ಎತ್ತಿನಂತೆ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ | ಅವ ನಾತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಆದ್ದ-
ರಿಂದಲೇ) | ಪತತ್ರಿಣಃ—ಹಾರುವಂತೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ | ಸ್ಥಾತುಃ—ಸ್ಥಾವರವಾದ ಜಗತ್ತೂ |
ಚರಥಂ—ಜಂಗಮವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾವರ ಜಗತ್ತಿನನಂತರ ಜಂಗಮವಾದ ಜಗತ್ತು | ಭಯತೇ—
ಭಯಪಡುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಜ್ವಾಲಾರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಆಯುಧವುಳ್ಳವನೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹದೊಂದಿಗೂ, ತೇಜೋಬಲದೊಂದಿಗೂ ಸಹ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಗದಿರುವ ನೀರಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನೆದುರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ, ಕಾಡಿನ ವೃಷಭವು ಗೋ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗತಿಯಿಂದ ಮೆರೆಯುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಕಾಡಿನ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಜಯಿಯಾಗಿ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾರುವಂತೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮರೂಪವಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಭಯಪಡುತ್ತದೆ.

English Translation.

The flame-weaponed and breeze-excited Agni, assailing the unexhaled moisture (of the trees) with all his strength, in a volume of fire, rushes triumphant (against all things) in the forest, like a bull, and all, whether stationary or moveable, are afraid of him as he flies along.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತಪ್ತುರ್ಜಂಭಃ—ತಪ್ತೂಂಷಿ : ಜ್ವಾಲಾ ಏವ ಜಂಭಾ ಆಯುಧಾನಿ ಮುಖಾನಿ ವಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ—ಅಗ್ನಿಗೆ ಜ್ವಾಲೆಯೇ ಆಯುಧಗಳು. ಅಥವಾ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದಲೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವನಾ ದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜ್ವಾಲೆಗಳೇ ಮುಖಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ. ೪ ನೇಜು 234 ನೋಡಿ.)

ರಜಃ—ಅದ್ರ್ಯವ್ಯಕ್ಷಾಂತರ್ಗತಮುದೇಕಂ—ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲಾಸಮೂಹದಿಂದ ವೃಕ್ಷಾಂತರ್ಗತವಾದ ಜಲಸಮೂಹವನ್ನು (ಹಸಿವನ್ನು) ಒಣಗಿಸಿ ನಿಷ್ಕಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದಹಿಸಿಬಿಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಜಶ್ಯಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ವಂಸಗಃ ನ—ವನನೀಯಗತಿಃ ವೃಷಃ ಗೋಯೂಥೇ ಸರ್ವಮಭಿಭವನ್ ವರ್ತತೇ ತದ್ವತ್—ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಗೂಳಿ. ಅಂತಹ ಗೂಳಿಯು ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷಿಸದೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುವುದು.

ಸ್ಥಾತುಃ ಚರಥಂ ಚ—ಸ್ಥಾವರಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಚಲಿಸದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು, ಚರಥಂ ಅಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ನೊದಲು ಸ್ಥಾವರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿ ಅನಂತರ ಚರ (ಜಂಗಮ) ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸುಡುವೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುವರು. ಚರಥಂ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಚರಥಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದಾನಾಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಕಾಡುಕಿಚ್ಚನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಾಹ್ವಾನ್—ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸ್ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಾಹ್ವಾನ್+ಅವ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಿತಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ.

ಸೂ. ೮.೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತೋಲ್ಪಟ ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ಭೋಭಗೋಅ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯತ್ವ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ನಾತಿ—ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುವ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಾತುಃ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಉಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕಮಿಮುನಿ-ಜನಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ತು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇದಕ್ಕೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಥಾತ್ವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್ಥಾತುರನಂತರಂ ಚರಥಂ ಭಯತೇ ಎಂದು ಅನ್ವಯ. ಪ್ರಥಮಂ ಸ್ಥಾತ್ವ ಸ್ಥಾವರಂ ಬಿಭೇತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ ಚರಥಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (ಮೊದಲು ಸ್ಥಾವರವೂ ಅಮೇಲೆ ಜಂಗಮವೂ ಹೆದರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅನ್ವಯವೂಡಬೇಕು.) ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚರಥಮ್—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಜಾದಿಕವಾದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಯತೇ—ಇೌಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೌಹೋತ್ಯಾದಿಕವಾದರೂ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತೇರಿತಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಟಿತಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ--ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಧುಷ್ವಾ ಭೃಗವೋ ಮಾನುಷೇಷ್ವಾ ರಯಿಂ ನ ಚಾರುಂ ಸುಹವಂ

ಜನೇಭ್ಯಃ |

ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ಅತಿಥಿಂ ವರೇಣ್ಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ ದಿವ್ಯಾಯ ಜ-

ನ್ಮನೇ || ೬ ||

|| ಪದವಾರ್ತಃ ||

ದಧುಃ | ತ್ವಾ | ಭೃಗವಃ | ಮಾನುಷೇಷು | ಆ | ರಯಿಂ | ನ | ಚಾರುಂ | ಸು-
ಹವಂ | ಜನೇಭ್ಯಃ |
ಹೋತಾರಂ | ಅಗ್ನೇ | ಅತಿಥಿಂ | ವರೇಣ್ಯಂ | ಮಿತ್ರಂ | ನ | ಶೇವಂ | ದಿವ್ಯಾಯ
ಜನ್ಮನೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮಾನುಷೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಭೃಗವ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಮಹ-
ರ್ಷಯೋ ದಿವ್ಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಚಾರುಂ ರಯಿಂ ನ ಶೋಭನಂ ಧನಮಿವಾ ದಧುಃ |
ಅಧಾನಸಂಭಾರೆಷು ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ಥಾಪನೇನ ಸಮಸ್ಕರ್ಮಣ್ | ಕೀದೃಶಂ ತ್ವಾಂ | ಜನೇಭ್ಯಃ ಸುಹವಂ
ಯಜಮಾನಾರ್ಥಮಾಹ್ವಾತುಂ ಸುಶಕಂ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ಅತಿಥಿಮತಿಥಿವತ್ಸೌಜ್ಯಂ |
ಯದ್ವಾ | ದೇವಯಜನದೇಶೇಷು ಸತತಂ ಗಂತಾರಂ | ವರೇಣ್ಯಂ ವರಣೀಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ |
ಯಥಾ ಸಖಾ ಸುಖಕರೋ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ ಸುಖಕರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದಧುಃ | ಲಿಟ್ಟುಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪ-
ಱಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತ್ಪುಷ್ಪಂತಃಪಾದಮಿತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಪತ್ನಂ |
ಸುಹವಂ | ಹೃಯತೇರೀಷದ್ವುಃಸುಷ್ಪಿತಿ ಖಲ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪರಪೂ-
ರ್ವತ್ವಂ | ಗುಣಾವಾದೇಶ್ | ಲಿತಿಲಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಮ್ಯವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜನೇಭ್ಯಃ—ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ | ಸುಹವಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಯಜ್ಞವಾ-
ಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ | ಹೋತಾರಂ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವವನೂ | ಅತಿಥಿಂ—(ಶ್ರೇಷ್ಠ-
ನಾದ) ಅತಿಥಿಯೂ (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದೇಶಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬರುವವನೂ) | ವರೇಣ್ಯಂ—ಇಷ್ಟತಮನಾದ |
ಮಿತ್ರಂ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ | ಶೇವಂ—ಸುಖಕರನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಾನುಷೇಷು—ಮಾನವರ
ನಡುವೆ | ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುಮುನಿಗಳು | ದಿವ್ಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ—ದೇವಾತ್ಮಕವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯಲು |
ಚಾರುಂ ರಯಿಂ ನ—ಮನೋಹರವಾದ ನಿಧಿಯಂತೆ | ಆ ದಧುಃ—ಇಟ್ಟು ಆದರಿಸಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಯಾಗಮಾಡುವವನು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಕರೆಯುವವನು. ಪ್ರಿಯನಾದ ಅತಿಥಿಯು. ಇಷ್ಟತಮನಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಸುಖದಾಯಕನು. ಇಂತಹ

ನಿನ್ನನ್ನು ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಭೃಗುಮುಷಿಗಳು ತಾವು ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಮನೋಹರವೂ ಇಷ್ಟತಮವೂ ಆದ ನಿಧಿಯಂತೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪೋಷಿಸಿ ಆದರಿಸಿದರು.

English Translation.

The Bhrigus amongst men, for the sake of being born as gods, cherished you like a costly treasure. Agni, you sacrifice for men, you are the invoker of the gods, the welcome guest at sacrifices and you are to be esteemed like a loving friend.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುವೆಂಬ ಮುಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು.

ದಿನ್ಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ—ದೇವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಎಂದರ್ಥ.

ಚಾರುಂ ರಯಿಂ ನ—ಸರ್ವಜನಾಹ್ಲಾದಕವಾದ ಹಣದಂತೆ ಎಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥ. ಹಣವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವು.

ಸುಹವಂ — ಯಜಮಾನಾರ್ಥಮಾಹ್ವಾತುಂ ಸುತಕಂ—ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದಕ್ಕೆ.

ಅತಿಥಿಂ—ಅತಿಥಿಯಂತೆ ಪೂಜ್ಯನು. ಅಥವಾ ದೇವಯಜನ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ—ಮಿತ್ರನಂತೆ ಸುಖಕರನು ಎಂದರ್ಥ. ಹೇಗೆ ಪ್ರಿಯಸ್ನೇಹಿತನು ಸುಖವನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದನು ಎಂದು ಭಾವವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧುಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆತೋಲೋಪೇಷೆಗೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ದಧುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಾ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮತ್ತತಕ್ಷುಷ್ವಂತಃ ಪಾದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೀಯಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಹವಮ್—ಹ್ಯೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಉಪಪದವಾದಾಗ ಈಷದ್ವುಃಸುಷುಕ್ಯಚ್ಛಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ

ಬಹುಲಂ ಭಂವೇಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಹು+ವಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸು ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೋತಾರಮ್—ಹು ದಾನಾಥನಯೋಃ ಧಾತು. ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಭು ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಋತೋಜಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹೋತಾರಂ ಸಪ್ತ ಜುಹ್ವೋ ೨ ಯಜಿಷ್ಯಂ ಯಂ ವಾಘತೋ ವೃಣತೇ
ಅಧ್ವರೇಷು |

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಮರತಿಂ ವಸೂನಾಂ ಸಪರ್ಯಾಮಿ ಪ್ರಯಸಾ ಯಾಮಿ
ರತ್ನಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹೋತಾರಂ | ಸಪ್ತ | ಜುಹ್ವಃ | ಯಜಿಷ್ಯಂ | ಯಂ | ವಾಘತಃ | ವೃಣತೇ |
ಅಧ್ವರೇಷು |

ಅಗ್ನಿಂ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ | ಅರತಿಂ | ವಸೂನಾಂ | ಸಪರ್ಯಾಮಿ | ಪ್ರಯಸಾ |
ಯಾಮಿ | ರತ್ನಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಜುಹ್ವೋ ಹೋತಾರೋ ವಾಘತ ಋತ್ವಿಜೋಽಧ್ವರೇಷು ಯಾಗೇಷು
ಯಜಿಷ್ಯಂ ಯಷ್ಟೃತಮಂ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ಯಮಗ್ನಿಂ ವೃಣತೇ ಸಂಭಜಂತೇ
ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸೂನಾಮರತಿಂ ಪ್ರಾಸಯಿತಾರಂ ತಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರಯಸಾ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ
ಸಪರ್ಯಾಮಿ | ಪರಿಚಿರಾಮಿ | ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಕರ್ಮಫಲಂ ಚ ಯಾಮಿ | ಯಾಚಾಮಿ ||

ವೃಣತೇ | ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರಃ | ಅರಶಿಂ | ಋ. ಗತಿಸ್ತಾಸಣಯೋಃ |
ಅಸ್ಮಾದೌಜಾದಿಕೋ ವಹಿವಸ್ಯರ್ಥಭ್ಯಶ್ಚಿತ್ | ಉ. ೪-೬೦ | ಇತ್ಯತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ಸಸರ್ಯಾಮಿ | ಸಸರ್ಯತಿಃ ಸರಿಚಿರಣಕರ್ವಾ | ಸಸರ ಪೂಜಾಯಾಮಿತಿ ಧಾತುಃ ಕಂಡಾದಿಃ |
ಅತೋ ಯಕ ಏವ ಸ್ತರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಯಾಮಿ | ಯಾಜಾಮಿತ್ಯಸ್ಯ
ವರ್ಣಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಸ್ತ—ಏಳುಜನ | ಜುಹ್ವಃ—ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ | ನಾಘತಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಅಧ್ವ-
ರೇಷು—ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ | ಯಜಿಷ್ಯಂ—ಪೂಜ್ಯತಮನೂ | ಹೋತಾರಂ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಕರೆಯು
ವವನೂ ಆದ | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವೃಣತೇ—ಆರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೋ (ಅಂತಹ) |
ವಿಶ್ವೇಷಾಂ—ಸಕಲವಾದ | ವಸೂನಾಂ—ಧನಗಳಿಗೂ | ಅರಶಿಂ—ದಾತನಾದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಪ್ರಯೇಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನದಿಂದ | ಸಸರ್ಯಾಮಿ—ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮತ್ತು) | ರತ್ವಂ—ರಮ
ಣೀಯವಾದ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು (ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು) | ಯಾಮಿ—ಬೇಡುತ್ತೇನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯತಮನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ ಆದ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಸಕಲ ಧನದಾತನಾದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರಮಣೀಯವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ
ಬೇಡುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I worship with oblations that Agni whom the seven invoking priests
invite as the invoker of the gods ; who is most worthy of adoration at
sacrifices, and who is the giver of all riches ; I solicit of him riches ;

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸಸ್ತ ಜುಹ್ವಃ—ಏಳು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಹೋತೃಗಳು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದ
ಕ್ಕಾಗಿ ಏಳು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೋತೃವರ್ಗವಿರುವುದು.

ನಾಘತಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು. ಭಾರತಾಃ ಕರವಃ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ನಾಘತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಘತಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೧೪)

ಯಜಿಷ್ಠಂ—ಯಾಗಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರು.

ವಸೂನಾಂ ಆರತಿಂ—ಸಂಪೂರ್ಣ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಪುರುಷ.

ಸಪರ್ಯಾಮಿ—ಸೇವಿಸುವೆನು. ಸಪರ್ಯತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬು ಧಾತು ವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು.

ಯಾಮಿ—ಯಾಚಾಮಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮವರ್ಣ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜಿಷ್ಠಮ್—ಯಷ್ಟ್ಯ ಶಬ್ದ. ತುತ್ಪಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಇಷ್ಠನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಣತೇ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿ-ಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಅತ್ಯನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝ.ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜುದ್ವದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಜುತ್ವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಣತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆರತಿಮ್—ಋ ಗತಿಪ್ರಾಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ವಹಿವಸ್ಥುತಿಭ್ಯಷ್ಟಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರ-ಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತ ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಪರ್ಯಾಮಿ—ಸಪರ್ಯತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ. (ಸೇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂದೂ ಈ ಧಾತುವು ಕಂಡ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಂಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತೋದೀರ್ಘೋಯೇಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ ಸ್ವರವು ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾಮಿ—ಟುಯಾಚ್ಯ ಯಾಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು, ಉಭಯಪದೀ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾಚಾಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ನೋ ಅದ್ಯ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಮಹಃ
 ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛ |
 ಅಗ್ನೇ ಗೃಣಂತಮಂಹಸ ಉರುಷ್ಯೋರ್ಜೋ ನ ಪಾತ್ರೃರ್ಭಿರಾಯು-
 ಸೀಭಿಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ | ಸೂನೋ ಇತಿ | ಸಹಸಃ | ನಃ | ಅದ್ಯ | ಸ್ತೋತೃಭ್ಯಃ | ಮಿತ್ರಮಹಃ |
 ಶರ್ಮ | ಯಚ್ಛ |
 ಅಗ್ನೇ | ಗೃಣಂತಂ | ಅಂಹಸಃ | ಉರುಷ್ಯ | ಊರ್ಜಃ | ನಪಾತ್ | ಪುಂಃಭಿಃ |
 ಆಯುಸೀಭಿಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ | ಬಲೇನ ಹಿ ಮಥ್ಯಮನೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾಯತೇ | ಮಿತ್ರ-
 ಮಹೋಽನುಕೂಲದೀಪ್ತಿಮನ್ನಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ತೃಭ್ಯಂ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯೋಽದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತರ್ಮಣ್ಯಚ್ಛಿದ್ರಾಚ್ಛೇದ್ಯಾನಿ
 ಶರ್ಮ ಶರ್ಮಾಣಿ ಸುಖಾನಿ ಯಚ್ಛ | ದೇಹಿ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಊರ್ಜೋ ನಪಾತ್ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಪುತ್ರ | ಭುಕ್ತೇ-
 ನಃನ್ನೇನ ಜತರಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರವರ್ಧನಾದಗ್ನೇರನ್ನಪುತ್ರತ್ವಂ | ಏವಂವಿಧಾಗ್ನೇ ಗೃಣಂತಂ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವಂತ-
 ಮಾಯುಸೀಭಿರ್ವ್ಯಾಪ್ತೈಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಯೋವದ್ವೃಥತರ್ಯಃ | ಪೂರ್ಭಿಃ ಪಾಲನೈರಂಹಸಃ ಪಾಪಾದು-
 ರುಷ್ಯ | ರಕ್ಷ | ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ | ನಿ. ೫-೨೩ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ || ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ | ಶೇಶ್ವಂದಸೀತಿ
 ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಸೂನೋ ಸಹಸಃ | ಪರಮಹಿ ಚೈಂದಸೀತಿ ಪರಸ್ಯ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಮಂತ್ರಿತಾಂಗ-
 ವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಪದದ್ವಯಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕಂ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶರ್ಮ | ಸುಪಾಂ ಸುಲು-
 ಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ಊರ್ಜೋ ನಪಾತ್ | ನ ಪಾತಯೇತಿ ನಪಾತ್ | ನಭ್ರಾಣ್ಣಪಾದಿತಿ ನಜಃ
 ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವೇ ಸತಿ ಪಾದಾದಿತ್ವಾದಾಷ್ಟಮಿಕ-
 ನಿಘಾತಾಭಾವೇ ಷಾಷ್ಠಿಕಮಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ಭಿಃ | ಪ್ಸ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾ-
 ತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಉತ್ಪದೀರ್ಘಾ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸಃ ಸೂನೋ—ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನೂ | ಮಿತ್ರಮಹಃ—ಅನುಕೂಲವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯಃ—ಸ್ತೋತೃಗಳಾದ ನಮಗೆ | ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಅಜ್ಞಿದ್ರಾ—ತಡೆಯಿಲ್ಲದ (ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಗಳಾದ) | ಶರ್ಮ—ಸುಖಗಳನ್ನು | ಯಚ್ಛೇ—ಕೊಡು (ಮತ್ತು) | ಊರ್ಜೋ ನಪಾತ್—ಅನ್ನದ ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ಗೃಣಂತಂ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ಭಕ್ತನನ್ನು | ಆಯಸೀಭಿಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಥವಾ ಕಬ್ಬಿಣದಂತೆ ಘನವಾದ | ಪೂರ್ಭಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳ ಮೂಲಕ | ಅಂದಸಃ—ಪಾಪದಿಂದ | ಉರುಷ್ಯ—ಕಾಪಾಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನೂ, ಅನುಕೂಲವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ತೋತೃಗಳಾದ ನಮಗೆ ಈ ಯಾಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಗಳಾದ ಸುಖಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು. ಅನ್ನಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣದಂತೆ ದೃಢವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಪಾಪದಿಂದ ಕಾಪಾಡು.

English Translation.

Son of strength, favourably-shining Agni, grant to your adorers, on this occasion, uninterrupted happiness ; offspring of food, preserve him who praises you from sin with guards of iron.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸಃ ಸೂನೋ—ಇದು ಅಗ್ನಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಸಂಬೋಧನೆ. ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಅರಣ್ಯಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವುದಾದುದರಿಂದ, ಬಲಪುತ್ರತ್ವವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಮಿತ್ರಮಹಃ—ಮಿತ್ರಂ ಮಹಃ ಯಸ್ಯ | ಅನುಕೂಲವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ರುಜ್ಜಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವವನಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಊರ್ಜೋ ನ ಪಾತ್—ನ ಪಾತೆಯಂತಿತಿ ನಪಾತ್ ಅನ್ನಸ್ಯ ಪುತ್ರ | ಮಾನವರು ತಾವು ತಿಂದ ದ ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಆಗ ಅನ್ನದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವ ಶಕ್ತಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಸಲೀ ಅನ್ನಪುತ್ರನು ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಆಯಸೀಭಿಃ—ವ್ಯಾಪ್ತೈಃ ಯದ್ವಾ ಆಯೋವತ್ ದೃಢತರೈಃ | ಎಂದರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ ಅಥವಾ ಕಬ್ಬಿಣದಂತೆ ದೃಢತರಗಳಾದ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉರುಷ್ಯ—ರಕ್ಷಿಸು—ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೫-೨೩) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉರುಧಾತ್ಮಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ—ನ ಚಿದ್ರಾಣಿ ಅಚ್ಛಿದ್ರಾಣಿ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸೂನೋ ಸಹಸಃ—ಪರಮಸಿ ಛಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹಸಃ ಎಂಬ ಪಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬ ಅಷ್ಟಮಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಪದದ್ವಯ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶರ್ಮ—ಶರ್ಮಾಣಿ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ.

ಯೇಚ್ಛಿ—ದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಚ್ಛಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊರ್ಜೋನಪಾತ್—ನ ಪಾತಯತಿ ಇತಿ ನಪಾತ್. ನೆಭ್ರಾಣ್‌ನಪಾತ್ ನಾಸತ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೆಜ್ಞಾಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್‌ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ಭಿಃ—ಪ್ಯಾ ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಲಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷಧಾ ಭೂತವಾದ ಇತಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಸಾನೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯೋದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಾ ದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಭವಾ ವರೂಥಂ ಗೃಣತೇ ವಿಭಾವೋ ಭವಾ ಮಘವನ್ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ ಶರ್ಮಾ
ಉರುಷ್ಯಾಗ್ನೇ ಅಂಹಸೋ ಗೃಣಂತಂ ಪ್ರಾತರ್ಮಕ್ಷಾ ಧಿಯಾವಸುಜಃ
ಗಮ್ಯಾತ್ || ೯ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಭವ | ವರೂಢಂ | ಗೃಣತೇ | ವಿಭಾವಃ | ಭವ | ಮಘವನ್ | ಮಘವತ್-
ಭ್ಯಃ | ಶರ್ಮ |
ಉರುಷ್ಯ | ಅಗ್ನೇ | ಅಂದಸಃ | ಗೃಣಂತಂ | ಪ್ರಾತಃ | ಮಕ್ಷು | ಧಿಯಾವಸುಃ
ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹೇ ವಿಭಾವೋ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಾಗ್ನೇ ಗೃಣತೇ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ವರೂಢ-
ಮಿತಿ ಗೃಹನಾಮ | ವರೂಢಮನಿಷ್ಟನಿವಾರಕಂ ಗೃಹಂ ಭವ | ಹೇ ಮಘವನ್ ಧನವನ್ನಗ್ನೇ ಮಘ-
ವದ್ಭ್ಯೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಧನಯುಕ್ತೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಶರ್ಮ ಸುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಭವ |
ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಗೃಣಂತಂ ಸ್ತುವಂತಮಂದಸಃ ಪಾಪಕಾರಿಣಃ ಶತ್ಪೋರುರುಷ್ಯ | ರಕ್ಷ | ಧಿಯಾವಸುಃ
ಕರ್ಮಣಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನೋಽಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾತರಿದಾನೀಮಿವ ಪರೇದ್ಯುರಪಿ ಮಕ್ಷು ಶೀಘ್ರಂ ಜಗ-
ಮ್ಯಾತ್ | ಆಗಚ್ಛತು || ವರೂಢಂ | ವೃಷಾ ವರಣೇ | ಜ್ಯವೃಷ್ಪಾಮೂಢನ್ | ಉ. ೨-೬ | ಇತ್ಯಾ-
ಥಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೃಣತೇ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ವಿಭಾವಃ | ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾ ವಿಭಾಃ | ಆತೋ ಮನಿನಿತಿ ವಿಚ್ | ತದಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮತುಪ್ | ಮಾದುಪ-
ಧಾಯಾ ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ತ್ವಂ | ಮತುವಸೋ ರುಂತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ | ಮಘನಾ
ಬಹುಲಂ | ಪಾ. ೬-೪-೧೨೮ | ಇತಿ ಮಘವಇಬ್ದಸ್ಯ ತೃತೀದೇಶಃ | ಸ ಚ ನಾನುಬಂಧಕೃತಮನೇ-
ಕಾಲ್ಪ್ವಂ | ಪರಿ. ೬ ಮ. ೧-೧-೫೫ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಅಲೋಕಂತ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೧-೧-೫೨ | ಇತ್ಯಂತಸ್ಯ
ಭವತಿ | ಮಕ್ಷು | ಋಚಿ ತುನುಘಮಕ್ಷಿತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಧಿಯಾವಸುಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯ-
ತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಉಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ |
ಗಮ್ನು ಸ್ಯಪ್ಲು ಗತೌ | ಲಿಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಭಾವಃ—ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಗೃಣತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜ-
ಮಾನನಿಗೆ | ವರೂಢಂ—(ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವ) ಮನೆ (ಆಸರೆ)ಯಾಗಿ | ಭವ—ಆಗು | ಮಘವನ್—ಧನ-
ವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ—(ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ) ಧನವಂತರಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಶರ್ಮ—
ಸುಖವುಂಟಾಗುವಂತೆ (ಸುಖದಾಯಕನಾಗಿ) | ಭವ—ಆಗು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಗೃಣಂತಂ—
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನನ್ನು | ಅಂದಸಃ—ಪಾಪಕಾರಿಯಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ | ಉರುಷ್ಯ—ಕಾಪಾಡು | ಧಿಯಾ

ವಸುಃ—ಪವಿತ್ರವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಧನವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಪ್ರಾತಃ—(ಈಗಿನಂತೆ) ಬೆಳಿಗ್ಗೆ (ಯೂ) | ಮಹ್ನು—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಬರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಸರೆ ಯಾಗಿರು. ಧನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಸುಖ ದಾಯಕನಾಗಿ ಆಗು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ (ಪಾಪಕಾರಿಯಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ) ಕಾಪಾಡು. ಪವಿತ್ರವಾದ ಕರ್ಮರೂಪದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಬೆಳಿಗ್ಗೆಯೂ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Agni of various rays, be a house to him who praises you; wealthy Agni, be a source of happiness to the wealthy (sacrificers); protect, Agni, your worshippers from sin; may Agni who is rich with righteous deeds, come to us speedily in the morning.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಭಾವಃ—ವಿಶೇಷರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕಾಶಿಸುವ ಅಗ್ನಿ. ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾಃ ವಿಭಾಃ ಎಂಬುದು ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ.

ವರೂಥಂ—ವರೂಥ ಶಬ್ದವು ಗೃಹಸಂಸ್ಥೆಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಲೌಕಿಕನಾಗಿ ವರೂಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಗೃಹನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಎಂದು (೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಗೃಹವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರೂಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಕವಾದ ಗೃಹವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಕರ್ಮಣಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನೋಽಗ್ನಿಃ | ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಾಗಲಿ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಧಿಯಾ ವಸುಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಲೋಪವಾಗದಿರುವುದು ಕೇವಲ ಛಾಂದಸ.

ಮಹ್ನು ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಶೀಘ್ರಂ ಆಗಚ್ಛತು. ಗಮ್ನು ಸೃಷ್ಟೃಗತೌ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಇದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಛಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನರೂಪ. ದ್ವೈಚೋಃತಸ್ತಿಜಃ ಎಂಬರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ದೀರ್ಘ.

ವರೂಢಮ್—ವೃಷ್ಣೋ ವರಣೇ ಧಾತು. ಜ್ಞವೃಷ್ಣಭ್ಯಾಮೂಢನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಢನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ರಹರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣತೇ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. (ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶತ್ಯ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಭ್ಯಸ್ತು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಋಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಗೃಣತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಶೂನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವಃ—ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಭಾಃ ವಿಭಾಃ. ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಆತೋಮನಿಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭಾಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ವಿಭಾವನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾ-ಯಾಶ್ಚ ಮತೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುಪರವಾದಾಗ ಮತುಪಸೋರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅಮಂತ್ರಿ-ತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಘವದ್ಭ್ಯಃ—ಮುಘವಾ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃ ಎಂಬುದು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾನುಬಂಧಕೃತಮನೇಕಾಲ್ವಾಮ್ (ಪರಿಭಾಷಾ ೩) ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರ್ಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅನೇಕಾಲ್ವಾಮನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತೃ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯ—ಉರುಷ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ. ಲೋಪ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುಕ್ತೂ—ಋಚಿತುನುಘ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಧಿಯಾ ವಸು ಯಸ್ಯ ಸಃ ಧಿಯಾವಸುಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಿಯಾ ಎಂಬುದು ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬಂದಾಗ ಅದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಗಮಲ್ಯ ಸೃವಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಜಾಗೆ ಯಾಸುಟ್.ಟಾಗಮ. ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ. ಲಿಜಃಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಂತ್ಯವಾದ ಎರಡು ಸಕಾರಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಐವತ್ತ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಐವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯಾ ಇದಿತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ನೋಧಸ ಅರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ವೈಶ್ವಾನರ-
ಗುಣಕೋಽಗ್ನಿದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ವಯಾ ಇತ್ಯಪ್ತ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಮಿತಿ || ಸೂಕ್ತ-
ವಿನಿಯೋಗೋ ಲಿಂಗಾದವಗಂತವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದವು—ವಯಾ ಇತ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾ ಗಾತಮನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ವ. ವೈಶ್ವಾನರನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಯಾ ಇತ್ಯಪ್ತ ವೈಶ್ವಾ-
ನರೀಯಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸೂಕ್ತ—೫೯

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೫೯ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೨೫ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆ—೭

ಋಷಿಃ—ನೋಧಾ ಗಾತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ||

ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಯಾ ಇದಗ್ನೇ ಆಗ್ನಯಸ್ತೇ ಅನ್ಯೇ ತ್ವೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ
ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಭಿರಸಿ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ಸ್ಥೂಣೇವ ಜನಾ ಉಪಮಿದ್ಯಯಂಥ
|| ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಯಾಃ | ಇತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಅಗ್ನಯಃ | ತೇ | ಅನ್ಯೇ | ತ್ವೇ ಇತಿ | ವಿಶ್ವೇ |
 ಅಮೃತಾಃ | ಮಾದಯಂತೇ |
 ವೈಶ್ವಾನರ | ನಾಭಿಃ | ಅಸಿ | ಪ್ರತೀನಾಂ | ಸ್ಥೂಣಾಃ ಇವ | ಜನಾನ್ | ಉಪ್ಸ-
 ಮಿತ್ | ಯಯಂಥ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಯಾಃ ಶಾಖಾ ನೇತೇರ್ವಾಶಾಯನಾ ಭವಂತೀತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ನಿ. ೧-೪ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯೇ-
 ನೈಃ ಅಗ್ನಯಃ ಸಂತಿ ತೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ತೇ ತವ ವಯಾ ಇತ್ ಶಾಖಾ ಏವ | ತತಸ್ತೃತೋಽನ್ಯೇ ನ ಸಂತೀತಿ
 ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವೇ ತ್ವಯಿ ಸತಿ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಮೃತಾ ಅಮರಣಿಧರ್ಮಾಣೋ ದೇನಾ ಮಾದಯಂತೇ |
 ದೃಷ್ಟಂತಿ | ನ ಹಿ ತ್ವದ್ವೈತಿರೇಕೇಣ ತೈರ್ಜೀವಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ | ಹೇ ವೈಶ್ವಾನರ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ
 ಜಾತರರೂಪೇಣ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರತೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ನಾಭಿಃ ಸಂನದ್ಧಾಸಿ | ಅವಸ್ಥಾಪಕೋ
 ಭವಸಿ | ಅತಸ್ತ್ವಮುಪಮಿದುಪಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ಸನ್ | ಯದ್ವಾ | ಉಪಮಿದಿತ್ಯೇತದ್ವೈಷ್ಣಾಂತವಿಶೇ-
 ಷಣಂ | ಜನಾನ್ಯಯಂಥ | ಅಧಾರಯಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಉಪಮಿದುಪನಿಖಾತಾ ಸ್ಥೂಣೇವ |
 ವಂಶಧಾರಣಾರ್ಥಂ ನಿಖಾತಃ ಸ್ತಂಭೋ ಯಥಾ ಗೃಹೋಪರಿಸ್ಥಂ ವಂಶಂ ಧಾರಯತಿ ತದ್ವತ್ || ವೈಶ್ವಾ-
 ನರ | ವಿಶ್ವೇ ಚೇಮೇ ನರಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಃ | ನರೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೩-೧೨೯ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ
 ದೀರ್ಘಃ | ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ತಸ್ಯೇದಮಿತ್ಯಣ್ | ನಾಭಿಃ | ನಹೋ ಮಶ್ವ | ಉ. ೪-೧೨೫ |
 ಇತೀಷ್ಟುತ್ಯಯೋ | ಭಕಾರಶ್ಚಾಂತಾದೇಶಃ | ಇತ್ಯಾತ್ಮದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸಿ | ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪ
 ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಪ್ರತೀನಾಂ | ಪ್ರಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಿಚ್ಛಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ
 ಪ್ರಿಚ್ಛಾ | ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಮಿತಿಶಬ್ದಾದುತ್ಪತ್ತಿರಸ್ಯ ನಾಮೋ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಪ-
 ಮಿತ್ | ಡುಮಿಞ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ | ಅಸ್ಮಾದುಪಪೂರ್ವಾದ್ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಿಪ್ | ತುಗಾಗಮಃ |
 ಯಯಂಥ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಲಿಟಿ ಥಲಿ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾದಿಟಿ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉಪದೇಶೇತ್ಯತಃ | ಸಾ.
 ೭-೨-೬೨ | ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಯೇ | ಅನ್ಯೇ ಅಗ್ನಯಃ—ಇತರ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗಳಿರುವರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ |
 ತೇ—ನಿನ್ನ | ವಯಾ ಇತ್—ಶಾಖೆಗಳೇ | ತ್ವೇ—ನೀನಿರಲು | ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾಃ—ಮರಣರಹಿತರಾದ
 ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ | ಮಾದಯಂತೇ—ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ | ವೈಶ್ವಾನರ—ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ ಜಾತ

ರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—ಮಾನವರ | ನಾಭಿಃ ಅಸಿ—ಹೊಕ್ಕುಳುರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಉಪಮಿತ್—ಅಳವಾಗಿ ನೆಡಲ್ಪಟ್ಟು | ಸ್ಥೂಣೇವ—ಸ್ತಂಭವು (ಮನೆಯನ್ನು) ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ | ಜರ್ನಾ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಯೇಯಂಥ—ಅವಲಂಬನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಿಡಿದಿದ್ದೀಯೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿದೇವನೇ, ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಇತರ ಯಾವ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗಳಿರುವರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ಶಾಖೆಗಳೇ ಆಗಿರುವರು. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಮರಣರಹಿತರಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಜಾತರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲೂ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಳವಾಗಿ ನೆಟ್ಟ ಸ್ತಂಭವು ಮನೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿಯನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ನೀನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲ ಅವಲಂಬನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

O Agni, whatever other fires there may be, they are but ramifications of you ; all the immortals rejoice in you ; you Vaiswanara, are the navel of men and uphold them like a deep-planted column.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಯಾಃ—ವಯಾ ಶ್ವಾಖಾ ವೇತೇರ್ವಾತಾಯನಾ ಭವಂತಿ (ನಿರು. ೧-೪) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಂತೆ ವಯಶ್ಯಬ್ಧಕ್ಕೆ ಶಾಖೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಯಶ್ಯಬ್ಧವನ್ನು ಶಾಖಾಶಬ್ದ ಸರ್ವಾಯವನ್ನಾಗಿ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಯಾಃಶ್ವಾಖಾಃ ಇತಿ ಸರ್ವಾಯವಚೇನಃ—ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಮಾಡಯಂತೇ—ಹೃಷ್ಯಂತಿ| ದೇವತೆಗಳು ಆತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿ ಸಹಾಯ ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಅಗ್ನಿ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವರು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಲಾರರು ಎಂಬುದೇ ಭಾವಾರ್ಥ.

ವೈಶ್ವಾನರ—ವಿಶ್ವೇ ಚೇಮೇ ನರಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಃ ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ—ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ರೂಪದಿಂದಿರುವವನು ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ವೈಶ್ವಾನರ ಪದದ ವಿವರಣೆ.

ಉಪಮಿತ್—ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುವವನು. ಈ ಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಾಪನವಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು. ಮನೆಯ ಭಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟುಕಂಬವು ಮನೆಯ ಭಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊರುವಂತೆ ಮಾನವರ ಜಠರದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸರ್ವರ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವೆ ಎಂಬುದು ಈ ಪದದಿಂದ ತೋರಿಬರುವ ವಿವರಣೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಾದಯಂತೇ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. **ಸತ್ಯಾಪೇಪಾತ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರ—ವಿಶ್ವೇ ಚ ಇಮೇ ನರಾಶ್ಚ ವಿಶ್ವಾನರಾಃ ನರೇಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವಾಗ ನರಶಬ್ದ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವಿಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಅಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸ್ಯೇದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತೇಪ್ಪಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಏಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಭಿಃ—ಣಹ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಷೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಹೋಭಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಭಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಉಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದರಿಂದ ತಾಸಸ್ಮೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೀತೀನಾಮ್—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುವಾಗ ಕ್ಷಿಚ್ ಕ್ಷಾಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆಗ ನಾಮನೃತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಾನ್—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನೇಸಾದೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವ.

ಉಪಮಿತ್—ಡುಮಿಜ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕ್ಯತಿ ತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಯಿನ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಥಲಾದೇಶ. ಅನಿಟ್ಟಾದರೂ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರಿ

ಉಪದೇಶೇತ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ
ವುನಃ ಇಷ್ಟಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನೆತ್ತಾಪದಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ
ಪರಸವರ್ಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಥಾಭವದರತಿ ರೋದಸ್ಯೋಃ |
ತಂ ತ್ವಾ ದೇವಾಸೋಽಜನಯಂತ ದೇವಂ ವೈಶ್ವಾನರ ಜ್ಯೋತಿರಿದಾ-
ರ್ಯಾಯ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮೂರ್ಧಾ | ದಿವಃ | ನಾಭಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಅಥ | ಅಭವತ್ | ಅರತಿಃ
ರೋದಸ್ಯೋಃ |

ತಂ | ತ್ವಾ | ದೇವಾಸಃ | ಅಜನಯಂತ | ದೇವಂ | ವೈಶ್ವಾನರ | ಜ್ಯೋತಿಃ | ಇತ್
ಆರ್ಯಾಯ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯ ||

ವಿಷುವತ್ಸಂಜ್ಞೇಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ವೈಕಲ್ಪಿ-
ಕೋನುರೂಪಸ್ತೃಚಃ | ವಿಷುವಾನ್ದಿನಾಕೀರ್ತ್ಯ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಮೂರ್ಧಾನಂ ದಿವೋ ಅರತಿಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ನಾ | ಅ. ೮-೬ | ಇತಿ ||

ಆಯಮಗ್ನಿದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾ ಶಿರೋವತ್ಪ್ರಧಾನಭೂತೋ ಭವತಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ಭೂಮೇಶ್ವ ನಾಭಿಃ ಸಂನಾಹಕಃ | ರಕ್ಷಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥಾನಂತರಂ ರೋದಸ್ಯೋದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋ-
ರಯಮರತಿರಧಿಪತಿರಭವತ್ | ಹೇ ವೈಶ್ವಾನರ ತಂ ತಾದೈಶಂ ದೇವಂ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ
ದೇವಾಸಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಆರ್ಯಾಯ ವಿದುಷೇ ಮನವೇ ಯಜಮಾನಾಯ ನಾ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್
ಜ್ಯೋತಿರೂಪನೇನಾಜನಯಂತ | ಉದಪಾದಯನ್ || ಮೂರ್ತಮಸ್ತಿಸ್ತೀಯತ ಇತಿ ಮೂರ್ಧಾ |
ನಿ. ೭-೨೭ | ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತನಾದ್ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಪೃಥಿವೀಶಬ್ಧಃ ಸಿದ್ಧೌರಾದಿಭ್ಯ-
ಶ್ಚೇತಿ ಜಾ಼ಷ್ಟ್ರತ್ಯಯಾಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ಅಜನಯಂತ | ಜನೀಜ್ಞಾಷ್ಟ್ರಸುರಂಜೋಽಮಂತಾಶ್ಚ |
ಧಾ. ೧೯-೬೩, ೬೭ | ಇತಿ ಮಿತ್ತ್ವಾನ್ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿ ದೇವನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ | ಮೂರ್ಧಾ—(ಪ್ರಧಾನವಾದ) ಶಿರಃಪ್ರಾಯನಾಗಿಯೂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಗೆ | ನಾಭಿಃ—(ಕೇಂದ್ರದ) ಹೊಕ್ಕಳು ರೂಪದಲ್ಲಿ (ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ) | ಅಥ—ಮತ್ತು | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ | ಅರತಿಃ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿಯೂ | ಅಭವತ್—ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ವೈಶ್ವಾನರ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತಂ—ಅಂತಹ | ದೇವಂ—ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ದೇನಾಸಃ—ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ | ಆರ್ಯಾಯ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಮನುವಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಜ್ಯೋತಿರಿತ್—ಜ್ಯೋತಿಯರೂಪದಲ್ಲಿ | ಅಜನಯಂತೆ—ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿ ದೇವನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಂತೆ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿಯೂ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೊಕ್ಕಳಿನಂತೆ ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. ನಿನ್ನನ್ನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದರು.

English Transation.

Agni, the head of heaven, the navel of earth, became the ruler over earth and heaven; all the gods created you, Vaiswanara, in the shape of light for the Arya.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಷುವತ್ಸಂಕ್ಷು ವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಪುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಿಷುವಾನ್ದಿನಾಕೀರ್ತೃ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾನಂ ದಿವೋ ಅರತಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮೂರ್ಧಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ನಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತನಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೬)

ಮೂರ್ಧಾ—ಶಿರೋವತ್ಪ್ರಧಾನಭೂತೋ ಭವತಿ—ತಲೆಯಂತೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಧಾನ ಭೂತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೂರ್ತಮಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ ಇತಿ ಮೂರ್ಧಾ (ನಿರು. ೭-೨೭) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು.

ಆರ್ಯಾಯ—ವಿದ್ವಾಂಸನಿಗೆ, ಮನುವಿಗೆ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹೀಗೇ ಮೂರರ್ಥವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ಯೋತಿರ್—ಜ್ಯೋತೀರೂಪಮೇವ—ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಶಬ್ದವು ಏವಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಜ್ಯೋತಿಯೇ ಅಗ್ನಿದ್ವೀಯೆ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮೂರ್ಧಾ—ಮೂರ್ತಮಸ್ತೀನ್ ಧೀಯತೇ ಇತಿ ಮೂರ್ಧಾ. (ನಿರು. ೭-೨೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಶ್ವನ್ನೃಪ್ತನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾದುದರಿಂದ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಉಡಿಡಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೈಥಿವ್ಯಾಃ—ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು. ಸಿದ್ಧಿರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಾತ್ತ ಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇನಾಸೇ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸು ಕಾಗಮ.

ಅಜನಯಂತೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಅತಲುಸಧಾಯಾಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜಾನಿ ಎಂಬುದು ಸನಾಧ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ಜನೀ ಜ್ಞಾಷ್‌ಕ್ಸಸು-** **ರಂಜೋಮಂತಾಶ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಣಿಜಿಗೆ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತ ವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಭಿಃ, ವೈಶ್ವಾನರಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಸುರ್ಯೇ ನ ರಶ್ಮಯೋ ಧ್ರುವಾಸೋ ವೈಶ್ವಾನರೇ ದಧಿರೇಗ್ನಾ
ವಸೂನಿ |

ಯಾ ಪರ್ವತೇಷ್ವೋಷಧೀಷ್ವಪು ಯಾ ಮಾನುಷೇಷ್ವಸಿ ತಸ್ಯ ರಾಜಾ

|| ೩ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಸೂರ್ಯೇ | ನ | ರಶ್ಮಯಃ | ಧ್ರುವಾಸಃ | ವೈಶ್ವಾನರೇ | ದಧಿರೇ | ಅಗ್ನಾ |
ವಸೂನಿ |

ಯಾ | ಪರ್ವತೇಷು | ಓಷಧೀಷು | ಅಹ್ವಾಸು | ಯಾ | ಮಾನುಷೇಷು | ಅಸಿ |
ತಸ್ಯ | ರಾಜಾ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಽಗೌ ವಸೂನಿಧನಾನ್ಯಾ ದಧಿರೇ | ಅಹಿತಾನಿ ಸ್ಥಾಪಿತಾನಿ ಬಭೂವುಃ |
ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧ್ರುವಾಸೋ ನಿಶ್ಚಲಾ ರಶ್ಮಯಃ ಕಿರಣಾಃ ಸೂರ್ಯೇ ನ ಯಥಾ ಸೂರ್ಯ ಅಧೀ-
ಯಂತೇ ತದ್ವತ್ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ಪರ್ವತಾದಿಷು ಯಾನಿ ಧನಾನಿ ವಿದ್ಯಂತೇ ತಸ್ಯ ಧನಜಾತಸ್ಯ ರಾಜಾಸಿ |
ಅಧಿಪತಿರ್ಭವಸಿ || ಅಗ್ನಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾದೇಶಃ | ಯಾ | ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ
ಶೇಲೋಪಸಃ | ಓಷಧೀಷು | ಉಷ ದಾಹೇ | ಓಷಃ ಪಾಕಃ | ಭಾವೇ ಘರ್ಷ್ | ಜಾತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಓಷ ಅಸು ಧೀಯತ ಇತ್ಯೋಷಧಯಃ | ಕರ್ಮಾಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚೇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದಾಸೀ-
ಭಾರಾದಿಷು ಪಠಿತತ್ವಾದ್ವರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಸ್ತಮಿಬಹುವಚನೇ ಓಷಧೇಶ್ಚ ವಿಭಕ್ತಾವಪ್ರಥ-
ಮಾಯಾಂ | ಸಾ. ೬-೩-೧೩೨ | ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಅಪು | ಉಡಿವಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೈಶ್ವಾನರೇ ಅಗ್ನಾ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ವಸೂನಿ—(ಸಕಲ) ಧನಗಳೂ |
ಧ್ರುವಾಸಃ—ಶಾಶ್ವತಗಳಾದ | ರಶ್ಮಯಃ—ಕಿರಣಗಳು | ಸೂರ್ಯೇ ನ—ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗಳಾಗಿರುವಂತೆ |
ಅ ದಧಿರೇ—ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿತಗಳಾಗಿವೆ (ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು) | ಪರ್ವತೇಷು—ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿಯೂ |
ಓಷಧೀಷು—ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಪು—ನೀರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಮಾನುಷೇಷು—ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ |
ಯಾ—ಯಾವ ಧನಗಳಿವೆಯೋ | ತಸ್ಯ—ಅ ಸಕಲಧನ ಸಮೂಹಕ್ಕೂ | ರಾಜಾ ಅಸಿ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಾಶ್ವತಗಳಾದ ಕಿರಣಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗಳಾಗಿರುವಂತೆ ಸಕಲಧನಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪ
ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಪರ್ವತಗ
ಳಲ್ಲಿಯೂ- ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನೀರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಧನಗಳಿವೆಯೋ ಅ
ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Treasures were deposited in Agni, Vaiswanara, like the permanent rays (of light) the Sun; You are the sovereign of all the treasures that exist in the mountains, in the herbs, in the waters, or amongst men

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿ—ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಧನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ.

ಆ ದೆಧಿರೆ—ಆಹಿತಾನಿ ಸ್ಥಾಪಿತಾನಿ ಬಭೂವುಃ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ಸೂರ್ಯೇನ—ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಕಿರಣಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಅಡಗಿವೆಯೋ, ಅದರಂತೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಧನಜಾತವೂ ಅಡಗಿರುವುದು ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿರುವುದು.

ಓಷಧೀಷು—ಉಷ-ದಾಹೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ರೂಪ ಇದು. ಓಷಃ ಎಂದರೆ ಪಾಕ ಎಂದರ್ಥ. ಓಷಃ ಆಸು ಧೀಯಂತೇ ಇತಿ ಓಷಧಯಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಗುಣವೂ ಪಾಕಜನ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವು ಓಷಧ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧ್ರುವಾಸಃ—ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿಗೆ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ.

ದೆಧಿರೇ—ಡುಧಾಇಃ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತುರಿಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿ—ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ.

ಯಾ—ಯಚ್ಚಬ್ಧ. ನವುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಓಷಧೀಷು—ಉಷ ದಾಹೇ ಧಾತು. ಓಷಃ ಪಾಕಃ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಓಷಃ ಆಸು ಧೀಯಂತೇ ಇತಿ ಓಷಧಯಃ. ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪು—ಅಪ್ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಉಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ-ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ನಿಂಬುದರಿಂದ ಯಾ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರವು ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮನಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಇವ ಸೂನವೇ ರೋದಸೀ ಗಿರೋ ಹೋತಾ ಮನುಷ್ಯೋಽ-
ನ ದಕ್ಷಃ |

ಸ್ವರ್ವತೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ ಪೂರ್ವೀರ್ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ನೃತಮಾಯ
ಯುಹ್ವೀಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಇವೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತೀಽಇವ | ಸೂನವೇ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಗಿರಃ | ಹೋತಾ |
ಮನುಷ್ಯಃ | ನ | ದಕ್ಷಃ |

ಸ್ವರ್ವತೇ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯ | ಪೂರ್ವೀಃ | ವೈಶ್ವಾನರಾಯ | ನೃತಮಾಯ |
ಯುಹ್ವೀಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಸೂನವೇ ಸ್ವಪುತ್ರಾಯ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಇವ ಪ್ರಭೂತೇ
ಇನಾಭೂತಾಂ | ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪುತ್ರತ್ವಂ ಮಂತ್ರಾಂತರೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮವಗಮ್ಯತೇ |
ಉಭಾ ಪಿತರಾ ಮಹಯನ್ನಜಾಯತಾಗ್ನಿರ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂರಿರೇತಸೇತಿ | ಋಗ್ವೆ. ೩-೩-೧೧ | ಇತಿ ಮ-
ಹತೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಾ ವಸ್ತಾನಾಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಸ್ತೃತೇ ಜಾತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಯಂ ಹೋತಾ
ದಕ್ಷಃ ಸಮರ್ಥಃ ಪೂರ್ವೀರ್ಬಹುವಿಧಾ ಯುಹ್ವೀರ್ಮಹತೀರ್ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರ್ವೈಶ್ವಾನರಾಯಾಗ್ನಯೇ ಪ್ರಾ-
ಯುಂಕ್ತೇತಿ ಶೇಷಃ | ಕೀದೃಶಾಯ | ಸ್ವರ್ವತೇ | ಶೋಭನಗಮನಯುಕ್ತಾಯ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಮಾಯಾವಿತಫ-
ಬಲಾಯ | ನೃತಮಾಯಾತಿಶಯೇನ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನೇತ್ರೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮನುಷ್ಯೋ ನ |
ಯಥಾ ಮನುಷ್ಯೋ ಲೌಕಿಕೋ ವಂದೀ ದಾತಾರಂ ಪ್ರಭುಂ ಬಹುವಿಧಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸ್ತುತಿ ತದ್ವತ್ ||
ಮನುಷ್ಯಃ | ಮನೋರ್ಜಾತಾವಙ್ಮತೌ ಸುಕ್ಷೇತಿ ಜಾತೌ ಗಮ್ಯಮಾನಾಯಾಂ ಮನುಶಬ್ದಾದ್ಯತ್
ಷುಗಾಗಮಶ್ಚ | ತತ್ಪ್ರಸಾರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಯತೋನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ ನ ಭವತಿ | ತತ್ರ
ಹಿ ದ್ವೈಜಿತ್ಯನುವರ್ತತೇ | ಸ್ವರ್ವತೇ | ಸುಪೂರ್ವಾದರ್ತೇರ್ಭಾವೇ ವಿಚ್ | ತತೋ ಮತುಸ್ | ಮಾದು-
ಸಥಾಯಾ ಇತಿ ವತ್ಸಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ಸೊನವೇ—(ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗಾಗಿ | ಬೃಹತೇ ಇವ—ವಿಸ್ತೃತಗಳಾದವೋ ಎಂಬಂತಾದವು | ದಕ್ಷಃ—ಸಮರ್ಥನಾದ | ಹೋತಾ—ಹೋತೃವು | ಸ್ವರ್ವತೇ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ | ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯೇ—ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ | ನೈತಮಾಯೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆದ | ವೈಶ್ವಾನರಾಯೇ—ಅಗ್ನಿಗೆ | ಮನುಷ್ಯೋನ—(ರಾಜನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಿ) ಲೌಕಿಕನಾದ ಹೊಗಳುಭಟನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಂತೆ | ಪೂರ್ವೀಃ—ಪುರಾತನವೂ ಅಥವಾ ಬಹುವಿಧವಾದುವೂ | ಯಹ್ನೀಃ—ಮಹತ್ತಾದುವೂ ಆದ | ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು (ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ತಮ್ಮ ಮಗನಾದ ಅಗ್ನಿಗಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತಗಳಾದಂತೆ ಕಂಡುಬಂದವು. ಸಮರ್ಥನಾದ ಹೋತೃವು ಲೌಕಿಕನಾದ ಹೊಗಳುಭಟನು ರಾಜನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪುರಾತನವೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದವೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Heaven and earth expanded as it were for their son. The experienced sacrificer recites, like a bard, many ancient and copious praises addressed to the graceful-moving, truly-vigorous and all-guiding Vaiswanara.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೊನವೇ—ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮಗನು ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉಭಾ ಪಿತರಾ ಮಹಯೆನ್ನಜಾಯತಾಗ್ನಿರ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂರಿ ರೇತಸಾ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಎಂದರೆ ಮಹತ್ವರಿ ಜಾಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರಗಳಾದುವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವರ್ವತೇ-ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯೇ—ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಗಮನ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುವು. ಅಗ್ನಿಯ ನಡಗೆಯು ಶೋಭನವಾಗಿದ್ದರೂ, ವಿಶೇಷಬಲವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು.

ಮನುಷ್ಯೋನ—ಮನುಷ್ಯನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾನವನು ಹೇಗೆ ಹೊಗಳುಭಟನಾಗಿದ್ದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ

ನಾನಾ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನೋ ಅದರಂತೆ, ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮನುಷ್ಯಃ—ಮನೋರ್ಜಾತಾವಞ್ಯಾತೌ ಷುಕ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಜಾತಿಯು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಲ್ಲ.

ಸ್ವರ್ವತೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಸು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಸ್ವರ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಪಧಿ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾತ್ಮ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವರ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಜ್ ಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸತ್ಯಕುಷ್ಮಾಯ—ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವೀಃ—ಪ್ತಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ತಾಭಿದಿವ್ಯಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಪುರು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣ. ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಹಲಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಿ॒ವ॒ಶ್ಚಿ॒ತ್ತೇ॒ ಬೃ॒ಹ॒ತೋ॒ ಜಾ॒ತವೇ॒ದೋ॒ ವೈ॒ಶ್ವ॒ನರ॒ಪ್ರ ರಿ॒ರಿಚೇ॒ ಮಹಿ॒ತ್ಸಂ ।
ರಾ॒ಜಾ॑ ಕೃ॒ಷ್ಣೀ॒ನಾಮ॑ಸಿ॒ ಮಾನು॑ಷೀಣಾಂ ಯು॒ಧಾ ದೇ॒ವೇ॒ಭ್ಯೋ॒ ವರಿ॑ವ-
ಶ್ಚ॒ಕರ್ಥ॑ ॥ ೫ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಿನಃ | ಚಿತ್ | ತೇ | ಬೃಹತಃ | ಜಾತನೇದಃ | ವೈಶ್ವಾನರ | ಪ್ರ | ರಿರಿಚೇ |
ಮಹಿತ್ವಂ |

ರಾಜಾ | ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ | ಅಸಿ | ಮಾನುಷೀಣಾಂ | ಯುಧಾ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ವರಿವಃ |
ಚಕರ್ಥ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಜಾತನೇದೋ ಜಾತಾನಾಂ ವೇದಿತವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಮಹಿತ್ವಂ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ
ಬೃಹತೋ ಮಹತೋ ದಿವಶ್ಚಿತ್ ದ್ಯುಲೋಕಾದಪಿ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ | ಪ್ರವವೃಧೇ | ಕಿಂಚಿತ್ವಂ ಮಾನುಷೀ-
ಣಾಂ ಮನೋರ್ಜಾತಾನಾಂ ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ರಾಜಾಸಿ | ಅಧಿಪತಿರ್ಭವಸಿ | ತಥಾ ವರಿವೋಽಸು-
ರೈರಪಹೃತಂ ಧನಂ ಯುಧಾ ಯುದ್ಧೇನ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಕರ್ಥ | ದೇವಾಧೀನಮಕಾರ್ಷೀಃ || ವೈಶ್ವಾನರ |
ಪಾದಾದಿತ್ವಾದಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ರಿರಿಚೇ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಅತ್ರೋಪಸರ್ಗವಶಾತ್ಪ್ರದ್ವಿಪ-
ರಿತ ಅಧಿಕೈ ವರ್ತತೇ | ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಾನುಷೀಣಾಂ |
ಮಾನುಷಶಬ್ದೋ ಮನೋರ್ಜಾತಾವಿತ್ಯೇವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಜಾತಿಲಕ್ಷಣೇ ಜಾತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪ-
ನಾದತಯಾ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯೇ ಇತಿ ಜೋನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜ್ಯಾತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ |
ಪಾ. ೬-೧-೧೭೮ | ಇತಿ ಬಹುಲವಚನಾನ್ನಾಮ ಉದಾತ್ತಸ್ಯಾಭಾವಃ | ಯುಧಾ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ವರಿವ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ನಬ್ವಿಷಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾ
ತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜಾತನೇದಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ | ವೈಶ್ವಾನರ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಹಾತ್ಮ್ಯವು | ಬೃಹತಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಶ್ಚಿತ್—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ—
ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ಮತ್ತು ನೀನು) | ಮಾನುಷೀಣಾಂ—ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ | ಕೃಷ್ಣೀ-
ನಾಂ—ಪ್ರಜೆಗಳಿಗಲ್ಲ | ರಾಜಾ ಅಸಿ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ವರಿವಃ—(ಅಸುರರಿಂದ ಅಪ-
ಹೃತವಾದ) ಧನವನ್ನು | ಯುಧಾ—ಯುದ್ಧದಿಂದ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—(ಪುನಃ)
ಗಳಿಸಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು
ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಮತ್ತು ನೀನು ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ

ನಾನಾ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನೋ ಅದರಂತೆ, ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮನುಷ್ಯಃ—ಮನೋರ್ಜಾತವಚ್ಛಾತೌ ಪುಕ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಪುಕಾಗಮ. ಜಾತಿಯು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಲ್ಲ.

ಸ್ವರ್ವತೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಸು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಸ್ವರ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಪಧಿ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ **ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವರ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನೈಜ್ ಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸತ್ಯತುಷ್ಮಾಯ—ಬಹುನೀಕೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವೀಃ—ಸ್ಯ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. **ಪ್ಲಾಭಿದಿವ್ಯಧಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಪುರು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ **ವೋತೋಗುಣವಚನಾತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾೀಷ್. ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಹಲಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಿವತ್ವಿತ್ತೇ ಬೃಹತೋ ಜಾತವೇದೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ |
ರಾಜಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮಸಿ ಮಾನುಷೀಣಾಂ ಯುಧಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಿವ-
ತ್ವಕರ್ಥ || ೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ದಿವಃ | ಚಿತ್ | ತೇ | ಬೃಹತಃ | ಜಾತನೇದಃ | ವೈಶ್ವಾನರ | ಪ್ರ | ರಿರಿಚೇ |
ಮಹಿತ್ವಂ |

ರಾಜಾ | ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ | ಅಸಿ | ಮಾನುಷೀಣಾಂ | ಯುಧಾ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ವರಿವಃ |
ಚಕರ್ಥ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಜಾತನೇದೋ ಜಾತಾನಾಂ ನೇದಿತವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಮಹಿತ್ವಂ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ
ಬೃಹತೋ ಮಹತೋ ದಿವಶ್ಚಿತ್ ದ್ಯುಲೋಕಾದಸಿ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ | ಪ್ರವವೃಧೇ | ಕಿಂಚಿತ್ತ್ವಂ ಮಾನುಷೀ-
ಣಾಂ ಮನೋರ್ಜಾತಾನಾಂ ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ರಾಜಾಸಿ | ಅಧಿಪತಿರ್ಭವಸಿ | ತಥಾ ವರಿವೋಽಸು-
ರೈರಪಹೃತಂ ಧನಂ ಯುಧಾ ಯುದ್ಧೇನ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚಕರ್ಥ | ದೇವಾಧೀನಮಕಾರ್ಷೀಃ || ವೈಶ್ವಾನರ |
ಪಾದಾದಿತ್ಯಾದಾಪ್ಯಮಿಕನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ರಿರಿಚೇ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ | ಅತ್ರೋಪಸರ್ಗವಶಾತ್ಪ್ರದ್ವಿಪ-
ರೀತ ಅಧಿಕೈ ವರ್ತತೇ | ಕೃಷ್ಣೀನಾಂ | ನಾಮಸ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಾನುಷೀಣಾಂ |
ಮಾನುಷಶಬ್ದೋ ಮನೋರ್ಜಾತಾವಿತ್ಯರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಜಾತಿಲಕ್ಷಣೇ ಜೀಷಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪ-
ನಾದತಯಾ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯೌ ಇತಿ ಜೇನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜ್ಯಾಫ್ಲಂದಸಿ ಬಹುಲಂ |
ಪಾ. ೬-೧-೧೭೮ | ಇತಿ ಬಹುಲವಚನಾನ್ಯಾಮ ಉದಾತ್ತಸ್ಯಾಭಾವಃ | ಯುಧಾ | ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ವರಿವ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ನಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜಾತನೇದಃ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ | ವೈಶ್ವಾನರ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಹಾತ್ಮ್ಯವು | ಬೃಹತಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಶ್ಚಿತ್—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ—
ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು (ಮತ್ತು ನೀನು) | ಮಾನುಷೀಣಾಂ—ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ | ಕೃಷ್ಣೀ-
ನಾಂ—ಪ್ರಜೆಗಳಿಗಲ್ಲ | ರಾಜಾ ಅಸಿ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಹಾಗೆಯೇ) | ವರಿವಃ—(ಅಸುರರಿಂದ ಅಪ-
ಹೃತವಾದ) ಧನವನ್ನು | ಯುಧಾ—ಯುದ್ಧದಿಂದ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—(ಪುನಃ)
ಗಳಿಸಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು
ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಮತ್ತು ನೀನು ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ

ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆಸುರರಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಧನವನ್ನು ಅವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಪುನಃ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟೆ.

English Translation.

Vaiswanara, who knows all that are born, your magnitude has exceeded that of the spacious heaven; you are the monarch of Manu-descended men; you have regained for the gods in battle, the wealth (carried off by the Asuras)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತಾನಾಂ ವೇದಿಕೇ—ಹುಟ್ಟಿದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು.

ವೈಶ್ವಾನರ—ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜಠರಾಗ್ನಿಯರೂಪದಿಂದ ನೆಲೆಸಿರುವವನು (ಅಗ್ನಿ).

ವರಿವಃ—ಅಸುರೈರಪಹೃತಂ ಧನಂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡಿಸಿದೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ವರಿವ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನಪರಾಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿರು. ೩-೯).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೈಶ್ವಾನರ—ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಒಂದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿಸ್ಯ ಎಂಬ ಷಾಷ್ಠ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿರಿಚೇ—ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು. ಉಪಸರ್ಗೇಣ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಬಲಾದನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣೀನಾಮ್—ಸಸ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟ್. ನಾಮಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷೀಜಾಮ್—ಮನೋರ್ಜಾತಾವಚ್ಯಾತೌ ಷುಕ್ಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದುದು ಮಾನುಷ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್

(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಜೀರ್ಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸವಾದವಾಗಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯೋಜೋ ಜೀರ್ಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಪಕ್ಷೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಸ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಯಾ ಶೃಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯುಧಾ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಕಾರೇ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಯುಧ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರಿವಃ—ವರಿವಸ್ ಶಬ್ದ ಧನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ನೆಬ್ಬಿಷಯಸ್ಯ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಕರ್ಥ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನರೂಪ ಕ್ರಾದಿ. ನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ನೂ ಮಹಿತ್ವಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ತಹಣಂ

ಸಚಂತೇ |

ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ವಾ ಅಧೂನೋತ್ಕಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂ-

ಬರಂ ಭವೇತ್ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ನು | ಮಹಿತ್ವಂ | ವೃಷಭಸ್ಯ | ವೋಚಂ | ಯಂ | ಪೂರವಃ | ವೃತ್ತಹಣಂ |

ಸಚಂತೇ |

ವೈಶ್ವಾನರಃ | ದಸ್ಯಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ಜಘನ್ವಾನ್ | ಅಧೂನೋತ್ | ಕಾಷ್ಠಾಃ | ಅವ |

ಶಂಬರಂ | ಭೇತ್ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದೇನ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಸ್ಥೋ ವೈದ್ಯತೋಗ್ನಿರಭಿಧೀಯತೇ | ಪೂರವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ | ಪೂರವೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ತಹಣಮಾವರಕಸ್ಯ ಮೇಘಸ್ಯ ಹಂತಾರಂ ಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ

ಸಚಂತೇ | ವರ್ಷಾರ್ಥಃ ಸೇವಂತೇ | ತಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯಾಸಾಂ ವರ್ಷಿತುರ್ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮಹಿತ್ತಂ ಮಾಹಾ-
 ತ್ಯಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಕಿಂ ತದಿತ್ಯತ ಆಹ | ಆಯಂ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿದ್ವಿಸ್ಯಂ
 ರಸಾನಾಂ ಕರ್ಮಣಾಂ ವೋಪಕ್ಷಯಿಕಾರಂ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಕಂ ಜಘನ್ನಾನ್ ಹತನಾನ್ | ತಥಾ ಕಾಷ್ಠಾ
 ಅಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನ್ಯಧಾನೋತ್ | ಅಧೋಮುಖಾನ್ಯವಾತಯತ್ | ಶಂಬರಂ ತಂ ನಿರೋಧಕಾರಿಣಂ
 ಮೇಘಮವ ಭೇತ್ | ಅವಾಭಿನತ್ || ವೋಚಂ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ಞ-
 ಸ್ಯತಿವಕ್ತೃತ್ವಾದಿನಾ ಜ್ಞೇರಜಾದೇಶಃ | ವಚಿ ಉಮಿತ್ಯಮಾಗಮಃ | ಗುಣಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾ-
 ಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯದಭಾವಃ | ಜಘನ್ನಾನ್ | ಹಂತೇರ್ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ
 ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ | ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನೇತಿ ವಿಕಲ್ಪನಾದಿಡಭಾವಃ | ಭೇತ್ | ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ | ಲಜಾ
 ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಹಲ್ ಜ್ಯಾಬ್ಬ್ಯ ಇತಿ ತಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ ||
 ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ತನ್ಮಹಿತ್ತಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಸಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ
 ಪೂರಯಿತವ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾ ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇಃ
 ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯಂತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ಘ್ನನ್ನವಾಧೂ-
 ನೋದಪಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಅಭಿನಚ್ಛಂಬರಂ ಮೇಘಂ ನಿ. ೭-೨೩ | ಇತಿ || ಅತ್ರೇವಂ ಚಿಂತನೀಯಂ | ಕೋಽಸೌ
 ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ | ತತ್ರ ಕೇಚಿದಾಹುಃ | ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಸ್ಥೋ ವಾಯುರಿಂದ್ರೋ ವಾ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ತಸ್ಯ
 ಹಿ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಸಂಸ್ತವ ಉಪಪದ್ಯತೇ | ನ ತ್ವಗ್ನೇಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನತ್ವಾದಿತಿ | ಅನ್ಯೇ ತ್ವೇವಂ ಮನ್ಯಂ-
 ತೇ | ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ | ಯುಕ್ತಿಂ ಚಾಹುಃ | ಸಾತಃಸವನಾದೀನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ
 ಲೋಕತ್ರಯಾತ್ಮಕಾನಿ | ತತ್ರ ತ್ವತೀಯಸವನಂ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ
 ಪ್ರಚ್ಯುತೋ ಭವೇತ್ | ತತ್ಪ್ರಚ್ಯುತಿಪರಿಹಾರಾಯಾಗ್ನಿಮಾರುತೇಽಂತಿಮೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಹೋತಾ ಸ್ವರ್ಗಾ-
 ದ್ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹತಿ | ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಇತರಶಸ್ತ್ರವತ್ | ಸ್ತೋತ್ರಿಯತ್ಯಚೇನ ಪ್ರಾರಂ-
 ಭಮುಕ್ತ್ವಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಸಂಬಂಧಿನಾ ವೈಶ್ವಾನರೋಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭತೇ | ತತೋ ಮಧ್ಯಮ
 ಸ್ಥಾನಸಂಬಂಧಿನಂ ರುದ್ರಂ ಮರುತಶ್ಚ ಪ್ರತಿ ತದ್ದೇವತ್ಯಸೂಕ್ತಸಾಲೇನಾವರೋಹತಿ | ತತ್ರ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ-
 ಮಗ್ನಿಂ | ಯದ್ಯತ್ರ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸೂರ್ಯೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ ತದಾನೀಮವರೋಹೋ ನೋಪಪದ್ಯತೇ | ತದೇ-
 ತನ್ಮತದ್ವಯಮಪ್ಯನುಪಪನ್ನಂ | ಆಯಮೇವಾಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಕುತಃ | ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಾನು-
 ರೋಧಾತ್ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ ಲೋಕಾಂತರಂ ಪ್ರತಿ ನೇತ್ವತಯಾ ಸಂಬಂಧೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ತಥಾ
 ಚಾಮ್ನಾತಂ | ವೈಶ್ವಾನರ ಪುತ್ರಃ ಪಿತೃಲೋಕೈಜ್ಞಾತನೇದೋ ವಹೇಮಂ ಸುಕೃತಾಂ ಯತ್ರ ಲೋಕಾ
 ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ನರಾ ಏನಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞಾದೌ ಪ್ರಣಯಂತೀತಿ ತತ್ಸಂಬಂಧಾದ್ವೈಶ್ವಾ-
 ನರಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ಪ್ರಾಣಿನಃ ಪ್ರತ್ಯುತೋ ಗಚ್ಛತ ಇತಿ ವೈಶ್ವಾನರೌ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮೌ |
 ಋಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಚಾದ್ಯಚ್ | ಲುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತಾಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನತ್ವಾದಯಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ |
 ವೈದ್ಯುತೋಽಗ್ನಿರ್ಹಿ ಮಧ್ಯಮಸಕಾಶಾಜ್ಞಾಯತೇ | ಅಶನಿಪತನಾನಂತರಮಯಮೇವ ಪಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿಃ
 ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಅದಿತ್ಯಸಕಾಶಾದಪಿ ಘರ್ಮಕಾಲೇ ಸೂರ್ಯಕಾಂತಾದಿಮಣಿಷ್ಕಗ್ನೇರುತ್ಪತ್ತಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ |
 ತಸ್ಮಾನ್ನಾಮನಿರ್ವಚನಾನುರೋಧೇನಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯೇತದುಪಪನ್ನಂ | ಅಸ್ಯಾಪಿ ವರ್ಷ
 ಕರ್ಮಣಾ ಸ್ತುತಿಃ ಸಂಭವತಿ | ಅಗ್ನೌ ಪ್ರಾಪ್ತಾಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ | ಅದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ
 ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಪ್ರಜಾಃ | ಮನು. ೩-೭೬ | ಇತಿ ಸ್ಮರಣಾತ್ | ಪ್ರತ್ಯವರೋಹೇಽಪಿ ನ ಕರ್ತ-

ವ್ಯಃ | ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ಭಕ್ತಸ್ತುರ್ಗತ್ವಾತ್ | ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಯಾಸ್ಯೇನ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ
ಬಹುಧಾ ಪ್ರಪಂಚಿತಂ | ನಿ. ೭-೨೧ | ಅತ್ರ ಯದನುಕ್ತಂ ತತ್ಸರ್ವಂ ತತ್ತ್ರಿವಾನುಸಂಧೇಯಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂರವಃ—ಮಾನವರು | ವೃತ್ರಹಂ—(ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲ) ಆವರಿಸಿದ ಮೇಘದ ಭೇದಕನಾದ |
ಯಂ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ಸಚಂತೇ—(ಮಳೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ) ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೋ | ವೃಷ-
ಭಸ್ಯ—ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು | ನು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ |
ಪ್ರ ವೋಚಂ—ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ | ವೈಶ್ವಾನರಃ ಅಗ್ನಿಃ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ದಸ್ಯುಂ—ನೀರನ್ನು
ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕದಿಯುವ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು | ಜಘನ್ವಾ—ಕೊಂದನು (ಹಾಗೆಯೇ) | ಕಾಷ್ಠಾಃ—
ಮಳೆಯ ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅಧೂನೋತ್—ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸಿದನು | ಶಂಬರಂ—(ನೀರನ್ನು ತಡೆದಿರುವ) ಮೇಘ
ವನ್ನು | ಅವ ಭೀತ್—ಸೀಳಿದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲ ಆವರಿಸಿದ ಮೇಘದ ಭೇದಕನಾದ ಯಾವ (ವಿದ್ಯುದ್ದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ) ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಮಳೆಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮಾನವರೆಲ್ಲ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ
ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರನ್ನು ಕದಿಯುವ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು
ಕೊಂದನು. ಮತ್ತು ನೀರನ್ನು ತಡೆದಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿ ಮಳೆಯ ನೀರುಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸಿದನು.

English Translation.

I extol the greatness of that showerer of rain whom men celebrate as
the slayer of Vritra ; Vaiswanara, Agni killed the stealer (of the waters) and
sent them down (upon earth), and clove the (obstructing) cloud.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಶಯಗಳು ||

ಪೂರವಃ—ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪೂರುಶಬ್ದವನ್ನು ಮನುಷ್ಯವಾಚಕವನ್ನಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿ
ದ್ದಾರೆ. (ನಿರು. ೩-೮) ಇಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿಃ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು
ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯಪರ್ಯಾಯಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವೈಶ್ವಾನರಃ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ನರಾ ಏನಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞಾ ದಾ
ಪ್ರಣಯಂತೀತಿ ವಿಶ್ವೇನರಾಃ ತತ್ಸಂಬಂಧಾವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ನರಾಣಾಂ
ಲೋಕಾಂತರಂ ಪ್ರತಿ ನೇತೃತಯಾ ಸಂಬಂಧೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂದೂ ವಿಶ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಿನಃ

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತೋ ಗಚ್ಛತ ಇತಿ ವೈಶ್ವಾನರೌ, ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮೌ, ತಾಭ್ಯಾಮುತ್ತನ್ನಃ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂಬುದಾ
ಗಿಯೂ ಮೂರು ರೀತಿಯಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೇಘಾವರಕ
ನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವನೂ, ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನೂ, ರಾಕ್ಷಸನಾಶಕನೂ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು
ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಭಾವವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಿರುಕ್ತವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ. ಪ್ರಬ್ರ
ವೀಮಿ ತನ್ನಹಿತ್ತಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಸಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ ಪೂರಯಿತನ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ
ವೃತ್ರಹಣಿಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾ ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇಃ ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದುಪದೇ-
ಸ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ರಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮಗ್ನಿ ವ್ಯೌಶ್ವಾನರೋ ಘ್ನನ್ನವಾಧಾನೋದಪಃ
ಕಾಷ್ಠಾ ಅಭಿನಚ್ಚಂಬರಂ ಮೇಘಂ (ನಿರು. ೭-೨೦) ಇದರ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನು
ಯಾರು ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಗ ಕೆಲವರು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ನಾಯುನನ್ನೋ, ಇಂದ್ರ
ನನ್ನೋ ವೈಶ್ವಾನರನೆನ್ನಬೇಕು ಎಂದಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ವರ್ಷಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದು.
ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವರನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೇ ಸ್ಥಾನವ
ನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿ
ರುವ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ,
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ಸಾಯಂಸವನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಭೂಲೋಕ, ಭುವಲೋಕ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆಂದು
ನಿರೂಪಿಸಿ, ಆಯಾಸವನಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಆಯಾ ಲೋಕಗಳು ದೊರೆಯುವವೆಂದೂ ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಆಗ ಸಾಯಂಸವನಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ಜ್ಯೋತಿಯೊದಗುವುದು. ಅಂತಹ ಪ್ರಜ್ಯೋತಿಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಾತ್ಮಕವಾದ ಕೊನೆಯ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ
ಮತ್ತೆ ಭೂಮಿಗೆ ಬರಲು ಆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು ವೈಶ್ವಾನರ ಸೂಕ್ತದಿಂದ
ಆರಂಭವಾಗುವುದು. ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ಸಂಬಂಧವಾದ ರುದ್ರದೇವತೆ ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಯರನ್ನು
ತದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಪಾಠದಿಂದ ಅವರೋಹಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೃಥಿವೀ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ
ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನಾಚಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಅವರೋಹಣವು ಹೇಗೆತಾನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿತು ?
ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಡಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಸಾಯಣಚಾರ್ಯರ
ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮಾತ್ರ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಿದ್ಯುತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಅಗ್ನಿ
ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಶಂಬರಂ—ತನ್ನಿ ರೋಧಕಾರಿಣಂ ಮೇಘಂ—ನೀರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಮೇಘ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೋಚಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತ್ಯ. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾ
ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಸ್ಯಾಫಸ್ಯಾಫಮಿಸಾಂ—ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮಾದೇಶ. ಜಿಲ್ಲುಜಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜಿಗ್ಗೆಗೆ ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಪ್ರಾತಿಭ್ಯೋಜ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ. ವಚಿಲುಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿಗೆ ಉನಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ

ಗುಣ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸುಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೋಷಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಂತೇ—ಸಚ ಸೇಚನೇ ಸೇವನೇ ಚ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್, ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜಘನ್ವಾನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ವಸುಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಿಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಅಭಾಸಾಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅಂತರತಮ್ಯದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಘನ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್ನಮಾಗಮ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜಘನ್ವಾನ್+ಅಧಾನೋತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನವಾದೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ.

ಅಧಾನೋತ್—ಧೂಜ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೇತ್—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ವಮ್) ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಭೇದ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ತೋರಿಸಿದೆ. ಅರ್ಥಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಪ್ರತಿ ಮತೋ ಗಚ್ಛತಃ ಇತಿ ವಿಶ್ವಾನರಾ ಮಧ್ಯನೋತ್ತಮೌ | ಮು ಗತೌ ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶ್ವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ತಾಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ಅಯಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿವೃದ್ಧಿ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೈಶ್ವಾನರೋ ಮಹಿಮ್ನಾ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಟಿಭರದ್ವಾಜೇಷು ಯಜತೋ ವಿ-
ಭಾವಾ |

ಶಾತವನೇಯೇ ಶತಿನೀಭಿರಗ್ನಿಃ ಪುರುಣೇಥೇ ಜರತೇ ಸೂನ್ಯತಾವಾನ್
|| ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಮಹಿಮ್ನಾ | ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಟಿಃ | ಭರತ್ವಾವಾಜೇಷು | ಯಜತಃ | ವಿ-
ಭಾವಾ |

ಶಾತವನೇಯೇ | ಶತಿನೀಭಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಪುರುಣೇಥೇ | ಜರತೇ | ಸೂನ್ಯತಾ-
ವಾನ್ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರ್ಮಹಿಮ್ನಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಟಿಃ | ಕೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ |
ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ್ವಭೂತಾಃ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಭರದ್ವಾಜೇಷು ಪುಷ್ಟಿಕರಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾ-
ನ್ನತಸ್ತು ಯೋಗೇಷು | ಯದ್ವಾ | ಏತತ್ಸಂಕ್ಷೇಪ್ಯಾಪಿಷು | ಯಜತೋ ಯಸ್ಯನ್ಯೋ ವಿಭಾವಾ ವಿಶೇ-
ಷೇಣ ಪ್ರಕಾಶಯಿತಾ ಸೂನ್ಯತಾವಾನ್ | ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಾ ಸತ್ಯಾ ನಾಕ್ | ತದ್ಯುಕ್ತಃ | ಏವಂಭೂ-
ತೋಽಗ್ನಿಃ ಶಾತವನೇಯೇ | ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ ಕ್ರತೂನ್ನನತಿ ಸಂಭಜತ ಇತಿ ಶತವನಿಃ | ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ
ಶಾತವನೇಯಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ಪುರುಣೇಥೇ ಬಹೂನಾಂ ನೇತರ್ಯೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕೇ ರಾಜನಿ ಚ ಶತಿನೀಭಿರ್ಬ-
ಹುಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಜರತೇ | ಸ್ತೂಯತೇ || ಭರದ್ವಾಜೇಷು | ಭರಂತಿ ಪೋಷಯಂತಿ ಭೋಕ್ತೃನಿತಿ
ಭರಂತಃ | ತಾದೃಶಾ ವಾಜಾ ಯೇಷು | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಸ್ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮರುದ್ವ್ಯ-
ಧಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಜತಃ | ಭೃವೃದ್ಧಶಿಯಜಿಸರ್ವಸಚ್ಯಮಿತಮಿನಮಿಹ-
ರ್ಯೇಭ್ಯೋಽತಚ್ | ಉ. ೩-೧೧೦ | ಇತಿ ಯಜತೇರತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿಭಾವಾ | ಭಾ ದೀಪ್ತ | ಅತೋ
ಮುನಿಸ್ನಿತಿ ವನಿಸ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಶಾತವನೇಯೇ | ಇನ್ ಸರ್ವ-
ಧಾತುಭ್ಯ ಇತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಶತವನಿಶಬ್ದಃ | ಇತಶ್ಚಾನಿಷಾಃ | ಸಾ. ೪-೧-೧೨೨ | ಇತಿ ಥಕ್ | ಕಿತ
ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತಿನೀಭಿಃ | ಶತಶಬ್ದಾನ್ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಯನ್ನೇಭ್ಯ ಇತಿ ಜಾಪ್ | ಪುರು-
ಣೇಥೇ | ಪೂರ್ವಪದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ | ಸಾ. ೮-೪-೩ | ಇತಿ ಣತ್ವಂ | ಜರತೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವೈಶ್ವಾನರಃ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಹಿಮಾ—ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ | ವಿಶ್ವ-
ಕೃಷ್ಣಿಃ—ಸಕಲಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಐಕ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಮತ್ತು) | ಭರದ್ವಾಜೇಷು—ಪುಷ್ಪಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ
ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭರದ್ವಾಜಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಭಾವಾ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿಯೂ |
ಯಜತಃ—ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ | ಸೂನ್ಯತಾರ್ವಾ—ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ
ಇರುವ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಶಾತವನೇಯೇ—ಶಾತವನಿಯಮಗನಲ್ಲಿಯೂ | ಪುರುಣೇಥೇ—ಅನೇಕರಿಗೆ
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ ಪುರುಣೀಥನೆಂಬ ರಾಜನಲ್ಲಿಯೂ | ಶತಿನೀಭಿಃ—ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಜರತೇ—
ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಐಕ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.
ಪುಷ್ಪಿಕರವಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿಯೂ,
ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಶಾತವನಿಯ ಮಗ
ನಲ್ಲಿಯೂ, ಅನೇಕರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ ಪುರುಣೀಥನೆಂಬ ರಾಜನಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿ
ಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Vaiswanara by his magnitude exists in all men, and is worthy of being
adored in sacrifices of nourishing foods; Agni, endowed with rays and truthful
speech, is praised with many commendations, by Purunitha, and the son of
Satavani.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಿಃ—ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಸ್ಯ—ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರು-
ಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮನುಷ್ಯವಾಚಕವನ್ನಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಭರದ್ವಾಜೇಷು—ಪುಷ್ಪಿಯನುಂಟುಸಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಯಾಗ,
ಅಥವಾ ಭರದ್ವಾಜಋಷಿ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭರಂತಿ,
ಪೋಷಯಂತಿ, ಭೋಕ್ತೃಣಾನ್ ಇತಿ ಭರಂತಃ, ತಾದೃಶಾ ನಾಜಾ ಯೇಷು ಭರದ್ವಾಜಾಃ ಎಂದು ಯಾಗ
ವಿಷಯಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಭಾವಾ—ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ರೂಪ ಇದು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾ-
ಶಿಸುವುದು ಎಂದು ಇದರ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ.

ಸೂನ್ಯತಾವಾನ್—ಸೂನ್ಯತಾ ಪ್ರಿಯಾ ಸತ್ಯಾ ವಾಕ್ ತದ್ಯುಕ್ತಃ—ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತುಗಳುಳ್ಳವನು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಶಾತವನೇಯೇ—ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ ಕ್ರತೂನ್ ವನತಿ ಸಂಭಜತೇ ಇತಿ ಶತವನಿಃ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಶಾತವನೇಯಃ | ನೂರು ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಶತವನಿ ಮಹರ್ಷಿಯ ಪುತ್ರನು ಶಾತವನೇಯನು.

ಪುರುಣೇಥೇ—ಬಹುಜನರಿಗೆ ಮುಖಂಡನಾದವನು—ಅಥವಾ ಪುರುಣೇಥನೆಂಬ ರಾಜನು ಎಂದು ಎರಡರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭರದ್ವಾಜೇಷು—ಭರಂತಿ ಪೋಷಯಂತಿ ಭೋಕ್ತೞ್ ಇತಿ ಭರಂತಃ. ಡುಭೞ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭರಂತಃ ವಾಜಾಃ ಯೇಷು ತೇ ಭರದ್ವಾಜಾಃ ತೇಷು. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು (ಅದ್ಯುದಾತ್ತ) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೃವ್ಯ ದೃಶಿ ಯಜಿ ಸರ್ಯ ಪಚ್ಯೆ ಮಿತ ಮಿನ ಮಿಹರ್ಯೇಭ್ಯೋಽತಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೩ ೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವಾ—ಅತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್‌ವನಿಬತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಭಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಜಾಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃಸ್ಪ್ರಾತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ.

ಶಾತವನೇಯೇ—ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತವನಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಶ್ಚಾನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ ವೃತ್ತಿರಿಕ್ತ ಇಕಾ ರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಥಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. **ಆಯೇನೇಯೇ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ಏಯಾದೇಶ. ಶಾತವನೇಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ರಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶತಿನೀಭಿಃ—ಶತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ (ತತ್‌ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ) ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶತಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿವಾಗ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಽಜೀಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಗ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ತಕಾರೋತ್ತರ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೈಯಾ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪುರುಣೇಥೇ—ಪುರು ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನನು(ರೇಫ)ಸರಿಸಿ ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ.

ಜರತೇ—ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಕರ್ತರಿತಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂನ್ಯತಾನಾನ್—ಸೂನ್ಯತಾ ಸತ್ಯಾ ವಾಕ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುವ್. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಮಾದುಪದಾಯಾಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸು ಪರವಾ ದಾಗ ಆತ್ಮಸಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ತಲೋಪವಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಹ್ನಿಮಿತಿ ಪಂಚಚರ್ಚಿಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ನೋಧಸ ಅರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ವಹ್ನಿಂ ಪಂಚೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕ್ರತೌ ತ್ರೈಷ್ಟುಭೇ ಛಂದಸೀದಂ ಸೂಕ್ತಮಾಶ್ವಿನೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಚ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರತಂ | ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಮುಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ವಹ್ನಿಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಹ್ನಿಂ ಪಂಚೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಮುಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩)

ಸೂಕ್ತ—೬೦

ಮಂಡಲ—೧ | ಅನುವಾಕ—೧೧ | ಸೂಕ್ತ—೬೦ ||

ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ— ೨೬ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ— ೫

ಋಷಿ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ |

ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

|| ಸಂಹಿತಾನಾಥಃ ||

ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಸುಪ್ರಾವ್ಯಂ ದೂತಂ ಸದ್ಯೋಽರ್ಥಂ |
 ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರದ್ಭ್ಯಗವೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ
 || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಹ್ನಿಂ | ಯಶಸಂ | ವಿದಥಸ್ಯ | ಕೇತುಂ | ಸುಪ್ರಾವ್ಯಂ | ದೂತಂ | ಸದ್ಯೋಽ-
 ಂ |
 ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ | ರಯಿಮಿವ | ಪ್ರಶಸ್ತಂ | ರಾತಿಂ | ಭರತ್ | ಭ್ಯಗವೇ | ಮಾ-
 ತರಿಶ್ವಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ವಹ್ನಿಂ ಹವಿಷಾಂ ಮೋಢಾರಂ ಯಶಸಂ ಯಶಸ್ವಿನಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ-
 ಯಿತಾರಂ ಸುಪ್ರಾವ್ಯಂ ಸುಷ್ಕ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಿತಾರಂ ದೂತಂ ದೇವೈರ್ಹವಿರ್ವಹನಲಕ್ಷಣೇ ದೂತ್ಯೇ
 ನಿಯುಕ್ತಂ | ಸದ್ಯೋ ಅರ್ಥಂ | ಯದಾ ಹವೀಂಸಿ ಜುಹ್ವತಿ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಸಹ
 ದೇವಾಸ್ಸಂತಾರಂ | ಯದ್ವಾ | ಸದ್ಯೋಽರ್ಥಮರಣಂ ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ತಂ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ | ದ್ವಯೋ-

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರರಣ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಧನಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ |
 ಏವಂಭೂತಮಗ್ನಿಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುರ್ಭಗವ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕಾಯ ಮಹರ್ಷಯೇ ರಾತಿಂ ಭರತ್ |
 ಮಿತ್ರಮಹರತ್ | ಅಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ರಾತಿನಾ ಸಂಭಾಷ್ಯೇತ್ಯತ್ರ | ಅಪ. ಗೃ ೧೨-೧೪ | ರಾತಿರ್ಮಿತ್ರ-
 ಮಿತಿ ಕಸರ್ದಿನೋಕ್ತಂ | ರಾತಿಃ ಪುತ್ರ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಏತದರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಂ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ ಚ ಭವತಿ |
 ರಾತಿಂ ಭೃಗೂಣಾಮುತಿಜಂ ಕವಿಕ್ರತುಂ | ಋಗ್ವೇ. ೩-೨-೪ | ಇತಿ || ವಹ್ನಿಂ | ವಹಿಶ್ರಿಯುಶ್ರುಗ್ಲಾ-
 ಹಾತ್ಪರಿಭ್ಯೋ ನಿದಿತಿ ವಹತೇರ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿದ್ವದ್ಭಾವಾದಾಹ್ವದಾತ್ಪತ್ವಂ | ಯಶಸಂ | ಯಶಸ್-
 ಶಬ್ದಾದುತ್ಪರಸ್ಯ ವಿನೋ ಲುಕ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ಪತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಅರ್ಶಆದಿತ್ವಾದೇಚ್ |
 ಸ್ವರಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಸುಪ್ರಾವ್ಯಂ | ಸುಷ್ಮ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾವತಿ ರಕ್ಷತೀತಿ ಸುಪ್ರಾವೀ | ಉಪಸರ್ಗದ್ವ-
 ಯೋಪಸೃಷ್ಟಾದವತೇರವಿತ್ಯಸ್ತೃತಂತ್ರಿಭ್ಯ ಈಃ | ಉ. ೩-೧೫೮ | ಇತೀಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಾ ಛಂದಸೀ-
 ತ್ಯಮಿ ಪೂರ್ವ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪೇ ಸತಿ ಯಣಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ |
 ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಂ | ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ಥಭ್ಯಸ್ಥನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕರ್ತರಿ ಛನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸದ್ಯ ಏವಾರ್ಥೋ
 ಗಂತಾ ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಃ | ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವದ್ವಂ | ಯದಿ ತ್ವವ್ಯಯೇ ಇಚ್ಛಾನಿಸಾತನಾ-
 ಮಿತಿ ವಕ್ರವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೨-೨-೩ | ಇತ್ಯವ್ಯಯಗ್ರಹಣೇನ ತ್ರಿತಯಂ ಗೃಹ್ಯೇತ ತರ್ಹ ಬಹುವ್ರೀಹಿ-
 ಸ್ವರೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಸರ್ವನಿರ್ಮಾಣಾಹೇತುತ್ವಾನ್ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ | ಶ್ವಸಿತರತ್ರ ಗತಿಕರ್ಮಾ |
 ಮಾತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತನಾದ್ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ |
 ಯದ್ವಾ | ಮಾತರ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಾಶ್ವಸತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಅಸ ಗತಿದೀಪ್ತ್ಯಾದಾನೇಷ್ವಿತ್ಯಸ್ಮಾ-
 ದೌಣಾದಿಕೋ ಡ್ವನ್ನೈತ್ಯಯಃ | ಏತಚ್ಚ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತಂ || ನಿ. ೭-೨೬ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಹ್ನಿಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವವನೂ | ಯಶಸಂ—ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದವನೂ | ವಿದ್ವತ್ಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ |
 ಕೇತುಂ—ಪ್ರಕಾಶಕನಾದವನೂ | ಸುಪ್ರಾವ್ಯಂ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡುವವನೂ | ದೂತಂ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿ-
 ಸುವ) ದೂತನಾದವನೂ | ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಂ—ತತ್ಕ್ಷಣವೇ (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒದಗಿಸುವವನೂ |
 ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಅರಣಿ ದ್ವಯದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ | ರಯಿ-
 ಮಿವ—ಧನದಂತೆ | ಪ್ರಶಸ್ತಂ—ಅಮೂಲ್ಯವಾದವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ವಾಯುವು |
 ಭೃಗವೇ—ಭೃಗುಮುಷಿಗೆ | ರಾತಿಂ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ | ಭರತ್—ಕರಿತಂದನು (ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹವಿರ್ವಾಕನೂ, ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ, ಯಜ್ಞದಪ್ರಕಾಶಕನೂ, ಒಳ್ಳೆಯರಕ್ಷಕನೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಡ
 ನೆಯೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ ದೂತನೂ; ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಅರಣಿದ್ವಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ
 ವನೂ, ಐಶ್ವರ್ಯದಂತೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾಯುವು ಕರಿತಂದು ಭೃಗುಮುಹರ್ಷಿಗೆ
 ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

Matariswan brought as a friend to-Bhrigu the celebrated Vanhi, (Agni) the illuminator of sacrifices, the careful protector (of his worshippers) the swift-coursing messenger (of the gods) the offspring of two parents, highly spoken of like wealth.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಯಶಸಂ—ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿನಂ ಯಶಶ್ಚಾಲಿಯು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

ಕೇತುಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿ. ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧ್ವಜವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಧ್ವಜಪ್ರಾಯನು ಎಂದರ್ಥ.

ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಂ—ಸದ್ಯಃ ಅರ್ಥಂ ಅರಣಂ ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ತಂ ಅಥವಾ ಸದ್ಯೋ ಅರ್ಥಂ ಯದಾ ಹವೀಂಷಿ ಜುಹ್ಯತಿ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವ ಹವಿರ್ಭಿಸ್ಸಹ ದೇವಾನ್ ಗಂತಾರಂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಡನೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಹವಿರ್ವ್ಯಸಮೇತನಾಗಿ ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ—ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ, ಅಥವಾ ಎರಡು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಭೃಗವೇ—ಭೃಗುವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮಹರ್ಷಿಗೆ.

ರಾತಿಂ ಭರತ್—ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ರಾತಿನಾ ಸಂಭಾಷ್ಯ (ಅಪ. ಗೃ. ೧೨ ೧೪) ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಾತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರನೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕಪರ್ದಮಹರ್ಷಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ರಾತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ರಾತಿಂ ಭೃಗೂಣಾ ಮುಶಿಜಂ ಕವಿಕ್ರತುಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೪) ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿದೆ. ಭೃಗುವಂಶದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು ಉಶಿಜನು ಎಂದು ಆ ಮಂತ್ರಭಾಗದ ಅರ್ಥ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಸರ್ವನಿರ್ಮಾಣಹೇತುತ್ವಾತ್ ಮಾತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಶ್ವಸಿತರಿತ್ರ ಗತಿಕರ್ವಾ—ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ವಾಯು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಹ್ನಿಮ್—ವಹ ಪ್ರಾಕಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವಹಿಶ್ರಿಯುಶ್ಚುಗ್ಲಾಹಾತ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ವವನ್ನು ಆತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿತ್ಯಾದಿ-ನಿಫತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಶಸಮ್ — ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಯಶಸ್ವೀ. ಅಸ್ಮಮಾಯಾನೋದಾಸ್ರಜೋವಿನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವಿನಿಗೆ

ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅರ್ಥ ಅದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಅದಿಭ್ಯೋಽಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಚಿತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಪ್ರಾವ್ಯಮ್—ಸುಷ್ಮ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಅವತಿ ರಕ್ಷತಿ ಇತಿ ಸುಪ್ರಾವೀಃ. ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅವಿತ್ಯಸ್ತೃತಂತ್ರಿಭ್ಯ ಈಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪ್ರಾವೀ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಪೂರ್ವರೂಪವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅಮ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಮ್—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಷಿಕುಷಿಗಾರ್ತಿಭ್ಯಸ್ಥನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅರ್ಥಶಬ್ದವಾ ಗುತ್ತದೆ. ಸದ್ಯ ಏವ ಅರ್ಥಃ ಗಂತಾ ಸದ್ಯೋ ಅರ್ಥಃ (ಬೇಗನೆ ಹೊಂದುವವನು) ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಪದದಿಂದ ಅವ್ಯಯೇ ನೌಕು ನಿಪಾತಾನಾಮಿತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨-೩) ಎಂದು ಕೇವಲ ಮೂರನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಸದ್ಯಃ ಎಂಬುದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಸದ್ಯಃ ಅರ್ಥಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ. ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾದುದರಿಂದ ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ. ಅಸ ಗತಿದೀಪ್ತ್ಯಾ-ದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಡ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಯಾಸ್ಕರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ನಿರು. ೭-೨೬)

ಭರತ್—ಹೃಷ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ ಶಾಸುರುಭಯಾಸಃ ಸಚಂತೇ ಹವಿಷ್ಮಂತ ಉಶಿಜೋ ಯೇ ಚ
ಮರ್ತಾಃ |

ವಿವತ್ವಿತ್ರೋವೋ ನೃಸಾದಿ ಹೋತಾಪೃಚ್ಛೋ ವಿಶ್ವತಿರ್ವಿಷ್ಣು ವೇಧಾಃ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಶಾಸುಃ | ಉಭಯಾಸಃ | ಸಚಂತೇ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಉಶಿಜಃ | ಯೇ |
ಚ | ಮರ್ತಾಃ |

ವಿವತ್ | ವಿತ್ | ಪೂರ್ವಃ | ನಿ | ಅಸಾದಿ | ಹೋತಾ | ಅಪೃಚ್ಛಃ | ವಿಶ್ವತಿಃ |
ವಿಷ್ಣು | ವೇಧಾಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಶಾಸುಃ ಶಾಸಿತುರಸ್ಯಾಗ್ನೇರುಭಯಾಸ ಉಭಯೇಷು ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ |
ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಜ್ಞೈರ್ಯಜಮಾನಾಶ್ಚೇಮಮಗ್ನಿಂ ಶಾಸಿತಾರಂ ಸಚಂತೇ | ಸೇವಂತೇ |
ಉಶಿಜಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ದೇವಾ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಹವಿಷಾ ಯುಕ್ತಾ ಯೇ ಚ ಮರ್ತಾ ಮರಣಧ-
ರ್ಮಣೋ ಯಜಮಾನಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಉಶಿಜ ಇತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮ | ಉಶಿಜೋ ಮೇಧಾವಿನಃ
ಸ್ತೋತಾರೋ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಹವಿರ್ಯುಕ್ತಾ ಮರ್ತಾ ಯಜಮಾನಾಃ | ಕಿಂಚಾಯಂ ಹೋತಾ
ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋಽಗ್ನಿದಿವತ್ವಿತ್ ಆದಿತ್ಯಾದಪಿ ಪೂರ್ವ ಉಷಃಸು ವರ್ತಮಾನೋ ಭೂತ್ವಾಗ್ನಿ-
ಹೋತ್ರಹೋಮಾರ್ಥಂ ವಿಷ್ಣು ಯಜಮಾನೇಷು ನೃಸಾದಿ | ಅಧ್ವರ್ಯುಣಾಗ್ನಾಯತನೇ ನೃಧಾಯಿ |
ಸ್ಯಾಸ್ತತೇ | ಕೀದೃಶೋ ಹೋತಾ | ಅಪೃಚ್ಛ ಆ ಸ್ಪೃಷ್ಯವ್ಯಃ | ಪೂಜ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವತಿರ್ವಿಶಾಂ
ಪೂಜನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ವೇಧಾಃ | ವಿಧಾತಾಭಿಮತಫಲಸ್ಯ ಕರ್ತಾ || ಶಾಸುಃ ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ-
ತ್ಯನ್ತ್ರಜಾ ಶಂಸಿಶಸಿಶಾಸಿಪ್ರದಾದಿಭ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚಾನಿಹೌ | ಉ. ೨-೯೪ | ಇತಿ ತೈನ್ | ಇಡಾಗ-
ಮಾಭಾವಶ್ಚ | ಷಷ್ಠ್ಯೇಕವಚನೇ ತಕಾರಲೋಪಶಬ್ದಸಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಉಶಿಜಃ |
ವಶಃ ಕಿತ್ | ಉ. ೨-೭೦ | ಇತಿ ವಷ್ಟೇರಿಜಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಮರ್ತಾಃ |
ಮೃದ್ ಸ್ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ | ಅಸಿಹಸಿಮೃಗಿಷ್ಣಾನಿಾತ್ಯಾದಿನಾ ತನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ |

ಅಪೃಚ್ಛೈಃ | ಪ್ರಚ್ಛ ಜೀವಾನ್ಮಯಾಂ | ಅರ್ಜಪೂರ್ವಾದಸ್ಮಾಚ್ಛಂದಸಿ ನಿಷ್ಪರ್ಯೇತ್ಯಾದೌ | ಸಾ
೩-೧-೧೨೩ | ಕೃಪಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಕೃಪಃ ಸಿತ್ತಾದನುದಾ-
ತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪತ್ಯಾನ್ವೈತ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತಿಜಃ—(ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ) ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಥವಾ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ
ಮತ್ತು | ಹವಿಸ್ತಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಯೇ ಚ ಮರ್ತಾಃ—ಮರ್ತ್ಯರಾದ ಯಜಮಾನರೂ ಆದ |
ಉಭಯಾಸಃ—ಈ ಎರಡು ಗುಂಪಿನವರೂ (ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರೂ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ, ಯಜಮಾ
ನರೂ ಸಹ) | ಶಾಸುಃ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ) ಅಧಿಪತಿಯಾದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಸಚಂತೇ—
ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅಲ್ಲದೇ) | ಅಪೃಚ್ಛೈಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ | ವಿಶ್ವತಃ—ಪ್ರಜೆಗಳ ಪಾಲಕನೂ | ವೇಧಾಃ—ಅಭಿ
ಮತಫಲಗಳ ದಾಯಕನೂ ಮತ್ತು | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ದಿವ-
ಶ್ಚಿತ್—ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪೂರ್ವಃ—ಮುಂಚೆಯೇ (ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ) | ವಿಶ್ವು—ಯಜಮಾ
ನರಲ್ಲಿ (ಅವರ ನಡುವೆ) | ನೃಸಾದಿ—(ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಗೃಹದಲ್ಲಿ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಾನವರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಾನವರೂ, ಈ ಎರಡು
ಗುಂಪಿನವರೂ ಸಹ ಈ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜ್ಯನೂ, ಪ್ರಜೆಗಳ ಪಾಲಕನೂ,
ಅಭಿಮತಗಳಾದ ಫಲಗಳದಾಯಕನೂ ಮತ್ತು ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ
ಮುಂಚೆ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Both (gods and men) are the worshippers of this ruler; those who are
to be desired (gods) and the mortals bearing oblations (are also worshippers);
for this adorable invoker (of the gods), the protector of people and distributor
of desired-for objects, was placed by the officiating priests (upon the altar),
before the Sun was in the sky.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಉಭಯಾಸಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರೂ ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಅಥವಾ-
ಸ್ತುತಿಪಾಠಕರು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಯಜಮಾನರು ಯಾಗಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವರು
ಎಂದರ್ಥ.

ಉತಿಜಃ—ಸರ್ವವನ್ನೂ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಥರ್ಥ ಮತ್ತು ಉತಿಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವಿ ಎಂದರ್ಥವೂ, ಮೇಧಾವಿಪರ್ಯಾಯಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠವೂ ಇವರು. (ನಿರು. ೩-೧೯) ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಾನುತ್ಪರಾಣಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ. ಈ ಅರ್ಥದಿಂದ ಮೇಧಾವಿಗಳಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾರೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮಾನವರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಿವಶ್ಚಿತ್ ಪೂರ್ವಃ—ಹೊಸುನಿಷ್ಪಾದಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯು ನೊದಲಾದ ಮುತ್ಪಜರು ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವನು.

ವಿಶ್ವತಿಃ—ವಿಶಾಂ ಪತಿಃ—ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ವೇಧಾಃ—ವಿಧಾತ್ಯವಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು (ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನೀಯನು) ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಾಸುಃ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟ ಧಾತು. ತ್ಯನ್ ತ್ಯೆಚೌ ಶಂಸಿ ತಸಿ ಶಾಸಿಕ್ಷದಾದಿಭ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾ-ಮನಿಟೌ (ಉ. ಸು. ೨-೨೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಡಾಗಮಾಭಾವವೂ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತೃ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣವನ ಪರವಾದಾಗ ಯೇತೇಽಽಽ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಆಗ ತಕಾರ ಲೋಪವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಭಯಾಸಃ—ಉಭಯೋಽನ್ಯತ್ರ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಉಭಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಯಚಾದೇಶ. ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಉತಿಜಃ—ನಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವಶಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಹೀಜ್ಯಾವಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ (ವಕಾರಕ್ಕೆ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಉತಿಜಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಾಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಿಹಸಿವೃಗ್ರಿಣ್ವಾನಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಮರ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆಪೃಚ್ಛೈಃ—ಪ್ರಚ್ಛ ಜ್ಞೀಪ್ನಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಂದಸಿ-ನಿಷ್ಪರ್ಕ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿತಾಗಿದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗ್ರಹೀಜ್ಯಾವಯಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಕ್ಯಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಿಃ—ವಿಶಾಂ ಪತಿಃ ಪಾಲಯಿತಾ ವಿಶ್ವತಿಃ. ಪತ್ಯಾನ್ವೈತ್ಯಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಃ—ಸತ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತ್ಯತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ನವ್ಯಸೀ ಹೃದ ಆ ಜಾಯಮಾನಮಸ್ತತ್ಸುಕೀರ್ತಿರ್ಮಧುಜಿಹ್ವ
ಮಶ್ಯಾಃ |

ಯಮೃತ್ವಿಜೋ ವೃಜನೇ ಮಾನುಷಾಸಃ ಪ್ರಯಸ್ವಂತ ಆಯವೋ ಜೀ-
ಜನಂತ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ನವ್ಯಸೀ | ಹೃದಃ | ಆ ಜಾಯಮಾನಂ | ಅಸ್ತತ್ | ಸುಕೀರ್ತಿಃ | ಮಧು-
ಜಿಹ್ವಂ | ಅಶ್ಯಾಃ |

ಯಂ | ಮೃತ್ವಿಜಃ | ವೃಜನೇ | ಮಾನುಷಾಸಃ | ಪ್ರಯಸ್ವಂತಃ | ಆಯವಃ | ಜೀ-
ಜನಂತ || ೩ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ನವ್ಯಸೀ ನವತರಾ ಸುಕೀರ್ತಿಃ ಸುಷ್ಮ ಕೀರ್ತಯಿತ್ಯಸ್ತತ್ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ತುತಿರ್ಹೃದೋ ಹೃದ್ಯ-
ವಸ್ತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾಜ್ಞಾಯಮಾನಮುತ್ಪದ್ಯಮಾನಂ | ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ವಾಯೋರುತ್ಪದ್ಯತೇ ವಾಯುಶ್ಚ ಸ್ಪ್ರಾಣ
ಏವ | ಯಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಸ ವಾಯುರಿತ್ಯಾಮಾನಾತ್ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ ಮಾದಯಿತ್ವಜ್ವಾಲಂ | ಏವಂಭೂತಂ
ತಮಗ್ನಿಮಾಶ್ಯಾಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನ್ಯಾಪ್ನೋತು | ವೃಜನೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಸ್ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸತ್ಯಾಯವೋ
ಮನುಷ್ಯಾ ಯಮಗ್ನಿಂ ಜೀಜನಂತ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮುದಪಾದಯನ್ | ಕೀದೃಶಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಮೃತ್ವಿಜಃ
ಋತೌ ಕಾಲೇ ಯಷ್ಟಾರೋ ಮಾನುಷಾಸೋ ಮನೋಃ ಪುತ್ರಾಃ ಪ್ರಯಸ್ವಂತೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನೋ-
ಪೇತಾಃ || ನವ್ಯಸೀ | ನನೀಯಸೀತ್ಯತ್ರೇಕಾರಲೋಪಶ್ವಾಂದಸಃ | ಹೃದಃ | ಅತ್ರ ಹೃದಯಶಬ್ದೇನ ತತ್ತ್ವಃ
ಸ್ಪ್ರಾಣೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ | ಜಾಯಮಾನಂ | ಜನೀ
ಸ್ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಶ್ಯನಿ ಜ್ಞಾನೋರ್ಜೀತಿ ಜಾದೇಶಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಶ್ಯನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ತತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರ್ಲುಕ್ | ಅಶ್ಯಾಃ | ಅಶೂ
ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಲಿಜಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಮಧ್ಯಮೌ |
ಜೀಜನಂತ | ಜನೀ ಸ್ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಂ ಚ್ಚೇಶ್ವಜಾದೇಶಃ | ದ್ವಿಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಃ |
ಸನ್ನದ್ಭಾವೇತ್ಪದೀರ್ಘಾಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಚಿಜ ಏವ ಸ್ವರೇ ಸ್ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಭ್ಯಸ್ತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಯಸೀ—ಅತ್ಯಂತ ನವೀನವಾದುದೂ | ಸುಕೀರ್ತಿಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗುಣಗಾನಮಾಡತಕ್ಕುದೂ ಆದ -
ಅಸ್ತತ್—ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವು | ಹೃದಃ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಣದಿಂದ | ಜಾಯಮಾನಂ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವವನೂ | ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ, ಮತ್ತು | ಯಂ—ಯಾವನನ್ನು |
ವೃಜನೇ—ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು | ಋತ್ವಿಜಃ—ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರೂ | ಮಾನುಷಾಸಃ—
ಮನುಷ್ಯರೂ | ಪ್ರಯಸ್ವಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ | ಆಯವಃ—ಮನುಷ್ಯರು | ಜೀಜನಂತಃ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ) ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ ಅಂತಹ | ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಆ ಆಶ್ವಾಃ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೃದಯದ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವವನೂ, ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಮತ್ತು ಯಾವನನ್ನು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರೂ, ಮನುಷ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಮನುಷ್ಯರು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ನವೀನವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗುಣಗಾನಮಾಡತಕ್ಕುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation.

May our newest hymn reach that Agni, who is sweet-tongued, and is to be engendered in the heart; whom the decendants of Manu, sacrificing and presenting oblations to him, beget in the time of battle.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸುಕೀರ್ತಿಃ—ಸುಷ್ಮ ಕೀರ್ತಿಯಿತ್ತೀ — ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸ್ತುತಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಹೃದಃ—ಹೃತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಹೃದಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪ್ರಾಣ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಜುಟ್ಟುವವನು ಎಂಬಂತವನ್ನು ಅಗ್ನಿಹಿ ವಾಯೋರುತ್ಪದ್ಯತೇ ವಾಯುಶ್ಚಪ್ರಾಣ ಏವ ಯಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಾಯುಃ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣ ಪುರಸ್ಕರನಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಡಿರುವರು.

ಮಧುಜಿಹ್ವಂ—ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅಸ್ವಾದಿಸುವ ನಾಲಿಗೆ ಅಂದರೆ ಜ್ವಾಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನು ಅಗ್ನಿಯು.

ಋತ್ವಿಜಃ—ಋತ್ ಕಾಲೇ ಯಜ್ಞಾರಾಃ—ಕಾಲಾತಿಕ್ರಮಣವಿಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾ ಅಹುತಿಕೊಡುತ್ತಿರುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಮಾನುಷಾಸಃ—ಮನೋಃ ಪುತ್ರಾಃ—ಮಾನವರು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನವ್ಯಸೀ—ನವಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಪದೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ನಕಾರಗಳು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವತೋರುವಾಗ ಉಗಿತತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಜೀಪ್ ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಹೃದಃ—ಹೃದಯ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಹೃದಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮೆನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಹೃದಾದೇಶ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಯಮಾನಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾ-ದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಏಕರಣ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕರಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾಪಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಅನ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿ-ತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸ್ತತ್—ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನ (ಆಮ್) ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಉಕ್.

ಅಶ್ಯಾಃ—ಅಶೋ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್) ಉಕ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾದರೂ ಅತ್ಯನೇಸದಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಯೋಸುಪ್ ಪರ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಪಾಗಮ. ಲಿಜಃಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀಜನಂತೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮುತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಜ್. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಣ್ಯಂತದಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜ್ಞಿಗೆ ಣಿಶ್ರಿದ್ರಸ್ತುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜಾದೇಶ. ಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಸನ್ನಲ್ಲಘನಿ ಚಿಜ್ ಪರೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜಂತಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಭಾವ. ಅಗ ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ-ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಝ) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಉಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಶಿಕ್ವಾವಕೋ ವಸುರ್ಮಾನುಷೇಷು ವರೇಣ್ಯೋ ಹೋತಾಧಾಯಿ
ವಿಕ್ಷು |

ದಮೂನಾ ಗೃಹಪತಿರ್ದಮ ಆ ಅಗ್ನಿಭುವದ್ರಯಿವತಿ ರಯಿಣಾಂ ||೪||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಶಿಕ್ | ಪಾವಕಃ | ವಸುಃ | ಮಾನುಷೇಷು | ವರೇಣ್ಯಃ | ಹೋತಾ | ಅಧಾಯಿ |
ವಿಕ್ಷು |

ದಮೂನಾಃ | ಗೃಹಪತಿಃ | ದಮೇ | ಆ | ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವತ್ | ರಯಿಪತಿಃ | ರ-
ಯಿಣಾಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಶಿಕ್ ಕಾಮಯಮಾನಃ ಪಾವಕಃ ಶೋಧಕೋ ವಸುರ್ನಿವಾಸಯಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋ ವರಣ-
ಶೀಲಃ ಏವಂಭೂತೋ ಹೋತಾಗ್ನಿವಿಕ್ಷು ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಯಜಮಾನೇ-
ಷ್ವಧಾಯಿ | ಸ್ಥಾಪ್ಯತೇ | ಸ ಚಾಗ್ನಿರ್ದಮೂನಾ ರಕ್ಷಸಾಂ ದಮನಕರೇಣ ಮನಸಾ ಯುಕ್ತೋ ಗೃಹಪತಿ-
ಗೃಹಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಚ ಸಂದಮೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ರಯಿಪತಿರ್ಧನಾಧಿಪತಿರಾ ಭುವತ್ | ಆ ಸಮಂತಾ-
ದ್ಭವತಿ | ನ ಕೇವಲಮೇಕಸ್ಯ ರಯೇರಸಿ ತು ಸರ್ವೇಷಾಮಿತ್ಯಾಹ ರಯಿಣಾಂನಿತಿ | ಯದ್ವಾ |
ರಯಿಣಾಂ ಮಧ್ಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಯದ್ದನಂ ತಸ್ಯ ಪತಿವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಧಾಯಿ | ಛಂದಸಿ ಲುಚ್ಛಲಿಚ್ಛಲಿಟಿ
ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಚ್ಛಿ ಚ್ಛೇಶ್ಚಿಣಾದೇಶ ಅತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಣಿತ್ವೋಂತಿ ಯುಗಾಗಮಃ |
ದಮಯತಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಕಮಿತಿ ದಮೂನಾಃ | ದಮ ಉಪಶಮೇ | ದಮೇರೂನಸಿಃ | ಉ. ೪-೨೩೪ |
ಇತ್ಯೌಣಾದಿಕ ಊನಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಯಸ್ತಾಹ | ದಮೂನಾ ದಮಮನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ
ದಾಂತಮನಾ ವಾಪಿ ವಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ನನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | ನಿ. ೪-೪ | ಇತಿ | ದಮ ಆ ಅಗ್ನಿಃ |
ಆಚೋಽನುನಾಸಿಕತ್ವಂ ದಸೀತ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತ್ವಂ | ಪ್ರಕೃತಿಭಾವತ್ | ಭುವತ್ | ಲೇಟ್ಯಡಾ-
ಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ರಯಿಪತಿಃ | ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪ-
ದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಯಿಣಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಉಶಿಕ್—ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ | ಪಾವಕಃ—ಶುದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕವನೂ | ವಸುಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನೂ | ವರೇಣ್ಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ | ಹೋತಾ—ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಕ್ಷು—ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ (ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ) | ಮಾನುಷೇಷು—ಯಜಮಾನರ ನಡುವೆ | ಅಧಾಯಿ—(ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ) ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ದಮೂನಾಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ | ಗೃಹಪತಿಃ—ಗೃಹಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ | ದಮೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ರಯೀಣಾಂ—ಐಶ್ವರ್ಯಗಳ ನಡುವೆ | ರಯಿಪತಿಃ—(ಉತ್ತಮವಾದ) ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿಯೂ | ಆ ಭುವತ್—ಇರಲಿ ॥

॥ ಭಾಷಾರ್ಥ ॥

ಪ್ರಿಯನೂ, ಪಾವನಕಾರಕನೂ, ವಾಸಸ್ಥಾನದಾತನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರ ನಡುವೆ ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಗೃಹಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳ ನಡುವೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಇರಲಿ.

English Translation.

Agni, the desirable, the purifying, the giver of dwellings, the excellent, the invoker (of the gods) has been placed (upon the altar) among men; may he be determined upon subduing (our foes) the protector of our dwellings, and the lord of treasures in the sacrificial chamber.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಉಶಿಕ್—ಕಾಮಯಮಾನಃ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು.

ದಮೂನಾಃ—ದಮು.ಉಪಶಮೇ | ದಮಯೇತಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಕಮಿತಿ ದಮೂನಾಃ | ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನು. ದಮೂನಾ ದಮಮಾನಾ ನಾ, ದಾನಮನಾ ನಾ, ದಾಂತಮನಾ-ವಾಪಿ, ನಾ ದಮು ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿರು. ೪-೪) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದ ರೀತಿಯಾಗಿ, ನಾಶ ಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿನವ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಯಿಪತಿಃ ರಯೀಣಾಂ—ರಯೀಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಯದ್ಧನಂ ತಸ್ಯ ಪತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ರಯಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಧನವೆಂದರ್ಥ. ಕೇವಲ ಧನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಧಿಪತಿಯಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ ಭುವತ್—ಅಸಮಂತಾತ್ ಭವತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಧಾಯಿ—ಡುಧಾಇತ್ಯಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್‌ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜ್ಞು—ವಿಶ್ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿತ್ಪ್ರತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಮೂನಾಃ—ದಮಯಂತಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಕಮಿತಿ ದಮೂನಾಃ ದಮ ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದೇವೇರೂಪನಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪನಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಮೂನಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ದಮೂನಾ ದಮಮಾನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾಪಿ ವಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿರು. ೪-೪) ಶಾಂತಿ ಹೊಂದುವವರು, ದಾನಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು. ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ದಮನೇಂದರಿ ಮನೆ ಇದರಲ್ಲಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ.

ದಮ ಆ ಅಗ್ನಿಃ—ಅಜ್ಞೋನುನಾಸಿಕತ್ವಂಧಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾನುನಾಸಿಕತ್ವವೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ತ್ವ ಲೋಪಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂಛಂಧಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಯಿಸತಿಃ—ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಪರಾದಿತ್ವಂಧಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಯೀಣಾಮ್—ರಯಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ತ್ವಾ ವಯಂ ಪತಿಮಗ್ನೇ ರಯೀಣಾಂ ಪ್ರ ಶಂಸಾಮೋ ಮತಿಭಿ-

ಗೋತಮಾಸಃ

ಆಶುಂ ನ ವಾಜಂಭರಂ ಮರ್ಜಯಂತಃ ಪ್ರಾತರ್ಮಹೋಧಿಯಾವಸುರ್ಜ-

ಗಮ್ಯಾತ್ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ತ್ವಾ | ವಯಂ | ಪತಿಂ | ಅಗ್ನೇ | ರಯಿಣಾಂ | ಪ್ರ | ಶಂಸಾಮಃ | ಮ-
ತಿಭಿಃ | ಗೋತಮಾಸಃ |
ಅಶುಂ | ನ | ನಾಜಂಭರಂ | ಮರ್ಜಯಂತಃ | ಪ್ರಾತಃ | ಮುಕ್ತು | ಧಿಯಾ-
ವಸುಃ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಗೋತಮಾಸೋ ಗೋತಮಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾ ವಯಂ | ನೋಧಸಃ ಸ್ತೋತುರೇಕತ್ವೇಽಪ್ಯಾತ್ಮನಿ
ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ರಯಿಣಾಂ ಧನಾನಾಂ ಪತಿಂ ರಕ್ಷಿತಾರಂ ತಾದೃಶಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ
ಮತಿಭಿರ್ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪ್ರಶಂಸಾಮಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುತುಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ನಾಜಂ-
ಭರಂ ನಾಜಸ್ಯ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಸ್ಯ ಭರ್ತಾರಂ ತ್ವಾಂ ಮರ್ಜಯಂತೋ ಮಾರ್ಜಯಂತಃ | ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅಶುಂ ನ ಅಶ್ವಮಿವ | ಯಥಾಶ್ವಮಾರೋಹಂತಃ ಪುರುಷಾಸ್ತಸ್ಯ ವಹನಪ್ರದೇಶಂ
ಹಸ್ತೇರ್ನಿಮೃಜಂತಿ | ತದ್ವದ್ವಯಮಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಹವಿರ್ವಹನಪ್ರದೇಶಂ ನಿಮೃಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ
ಜಾಗ್ನಿಸಂಮಾರ್ಜನಪ್ರಕರಣೇ ನಾಜಸನೇಯಿಭಿರಾಮ್ನಾತಂ | ಅಥ ಮಧ್ಯೇ ತೂಷ್ಟೀನೋವ ತ್ರಿಃ
ಸಂಮಾಷ್ಟಿ ಯಥಾ ಯುಕ್ತಾ ಪ್ರೇಹಿ ವಹೇತಿ ವ್ರಜೇದೇವನೋತದಗ್ನಿಂ ಯುಕ್ತೋಪಕ್ರಿಸತಿ
ಪ್ರೇಹಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹೇತಿ | ಧಿಯಾವಸುಃ ಕರ್ಮಣಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನಃ ಸೋಽಗ್ನಿಃ
ಪ್ರಾತಃ ಶ್ಲೋಚಭೂತಸ್ಯಾಹ್ನಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಮುಕ್ತು ಶೀಘ್ರಂ ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಅಗಚ್ಛತು || ಮತಿಭಿಃ |
ಮನ ಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಪ್ಯಾತ್ಮಮರ್ಶಿ ಕ್ರಿನ್ | ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾಜಂಭರಂ |
ಅಗ್ನೇರೇಷಾ ವೃದಿಕೇ ಸಂಜ್ಞಾ | ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಭೃತ್ಪ್ರವೃಜೀತಿ | ಸಾ. ೩-೨-೪೬ | ನಾಜಶಬ್ದೇ ಕರ್ಮ-
ಣ್ಯುಪಸದೇ ಖಚ್ಛತ್ಯಯಃ | ಅರುದ್ವಿಷದಜಂತಸ್ಯ ಮುಮು | ಸಾ. ೬-೩-೬೭ | ಇತಿ ಮುಮಾಗಮಃ |
ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮರ್ಜಯಂತಃ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ಯಾತ್ ಮೃಜೇವ್ಯದ್ಧಿಃ |
ಸಾ. ೬-೨-೧೧೪ | ಇತಿ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ | ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಜಿಜಿ ಏವ ಸ್ವರಃ
ಶಿಷ್ಯತೇ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಲಿಜಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ರುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಗೋತಮಾಸಃ—ಗೋತಮವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು |
ರಯಿಣಾಂ—ಧನಗಳಿಗೆ | ಪತಿಂ—ಪಾಲಕನಾದ | ತಂ ತ್ವಾ—ಆ ನಿನ್ನನ್ನು | ಮತಿಭಿಃ—ಗ್ರಾಹ್ಯಗಳಾದ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಅಶುಂ ನ—(ಅಶ್ವಾರೋಹಿಯು) ಕುದುರೆಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವಂತೆ | ನಾಜಂಭರಂ—ಹವಿಸಿನ
ರೂಪದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಮರ್ಜಯಂತಃ—ಉಜ್ಜುತ್ತ | ಪ್ರ ಶಂಸಾಮಃ—ಸ್ತುತಿಸುವೆವು |

ಧಿಯಾವಸುಃ—(ಪವಿತ್ರವಾದ) ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹೊಂದಿದ ಧನವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ಪ್ರಾತಃ—
ಬೆಳಿಗ್ಗೆ | ಮುಕ್ತು—ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ | ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಬರಲಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಗೋತಮ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ನಾವು ಧನಗಳ ಪಾಲಕನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಗ್ರಾಹ್ಯ
ಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಾರೋಹಿಯು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವಂತೆ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು
ಉಜ್ಜುತ್ತ ಸ್ತುತಿಸುವೆವು. ಪವಿತ್ರಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ
ಜಾಗೃತೆ ಬರಲಿ.

English Translation.

We, born of the race of Gotama, praise you, Agni, the protector of
riches, with desirable hymns; rubbing you, the bearer of oblations (as a rider
rubs down) a horse; may he who has acquired riches by sacred rites, come
hither quickly in the morning.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋತಮಾಸಃ—ಗೋತಮಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದವರು. ಇದು ವಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ
ವೆನಿಸಿ ಬಹುವಚನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಬಹುವಚನ
ವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ತನ್ನಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥವಾದ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಮತಿಭಿಃ—ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ—ಜ್ಞಾನವಿಷಯಕವಾದ ಸ್ತುತಿವಚನಗಳಿಂದ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ
ಎಂಬ ಧಾತುಜನ್ಯವಾದ ಪದ ಇದು.

ವಾಜಂಭರಂ—ವಾಜವೆಂದರೆ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನ್ನ. (ನಿರು. ೩-೯) ಅಂತಹ ಅನ್ನಕ್ಕೆ
ಅಧಿಪತಿಯಾದವನು ವಾಜಂಭರ—ಅಗ್ನಿ.

ಆಶುಂ ನ—ಆಶ್ವಮಿವ—ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಸಂಮಾರ್ಜನಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕುದುರೆಯ
ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವವರು ಮೊದಲು ಕುದುರೆಯ ಬೆನ್ನನ್ನು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಒಯ್ಯುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾರ್ಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಸಂಮಾರ್ಜನ ಪ್ರಕರಣ
ದಲ್ಲಿ ವಾಜಸನೇಯ ಮಂತ್ರವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಆಥ ಮಧ್ಯೇ ತೂಷ್ಣೀಮೇವ ತ್ರಿಃ ಸಂಮಾರ್ಜ್ವ
ಯಥಾ ಯುಕ್ತ್ವಾಪ್ರೇಹಿ ವಹೇತಿ ವ್ರಜೇದೇವಮೇತದಗ್ನಿಂ ಯುಕ್ತ್ವಾಪ್ರೇಹಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ಹವ್ಯಂ ವಹ.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಕರ್ಮಣಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನಃ ಸೋಽಗ್ನಿಃ | ಕರ್ಮದಿಂದಾಗಲಿ, ಬುದ್ಧಿ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಸಮಸ್ತ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವವನು ಅಗ್ನಿಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಂಕಾಮುಃ—ಶಂಕು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮತಿಭಿಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮಂತ್ರೇವರ್ಷೇಷಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋತಮಾಸಃ—ಪ್ರಥಮಾ ಜಸಿಗೆ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ.

ವಾಜಂಭರಮ್—ಅಗ್ನಿಗೆ ಇದು ವೈದಿಕವಾದ ಸಂಜ್ಞೆ. ಡುಭ್ಯಾಂ ಭರಣೇ ಧಾತು. ವಾಜ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಭೃತ್ಯ ವೃಜಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಆರುದ್ವಿಷದಜಂತಸ್ಯಮುಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಜಂತ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಂತವಾದ ವಾಜ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಜಂಭರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾರ್ಜಯಂತಃ—ಮೃಜೂ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುನಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವತೋವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೃಜೇವೈದ್ಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಮಾರ್ಜಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶತ್ಯ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣಿಚಿನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಜಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ.

ಮುಪ್ತೋ—ಮುಚಿತುನುಘ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್. ಇತತ್ತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುರೋಶ್ಚುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಯಾಸುಟಪರಸ್ಪೃಷ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಸುಟ ತಿಥೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ. ಲಿಜಿ.

ಸರ್ವೋಪೋನಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಸಕಾರಗಳಿಗೂ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಚ್ಚು ತಿಚ್ಚು ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅರವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸ ಇತಿ ಷೋಡಶರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನೋಧಸ ಅರ್ಷಮೈಂದ್ರಂ ತ್ರೈಷುಭಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಷೋಢಶೇತಿ | ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ನೋಧಾ ದ್ರಷ್ಟೇತ್ಯೇತ ದ್ವಾಹ್ವಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನೋಧಾಸ್ತ ಏತೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೮ | ಇತಿ || ಷಳಹಸ್ತೋತ್ತ್ರಿಯಾವಾಪವತ್ಪು ಚತುರ್ವಿಂಶಮಹಾವ್ರತಾದಿಷ್ಟಹಃಸು ಮಾಧ್ಯಂ- ದಿನೇ ಸವನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಶಸ್ತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜೇತ್ಯಸ್ಯಾ ಅರಂಭಣೀಯಾಯಾ ಉರ್ಧ್ವಮಹೀನಸೂಕ್ತಸಂಜ್ಞಮೇತಚ್ಛಂಸನೀಯಂ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ಶಾಸದ್ವಹ್ನಿರಿತೀತರಾವಹೀನಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಭವತಿ | ತ ಏತೇ ಪ್ರಾತಃಸ- ವನೇ ಷಳಹಸ್ತೋತ್ತ್ರಿಯಾಞ್ಞಸ್ತಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇಹೀನಸೂಕ್ತಾನಿ ಶಂಸಂತೀತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾಃ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ವುರ್ವಂದಸ್ತು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಷೋಢ- ಶೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನೋಧಾಸ್ತ ಏತೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೮ | ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಷಳಹಸ್ತೋತ್ತ್ರಿಯಾವಾವಸನಯುಕ್ತವಾದ ಚತುರ್ವಿಂಶಮಹಾವ್ರತಾದಿ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬ ಮುಷಿಜನು ಪರಿಸರೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜಾ ಎಂಬ ಮುಕ್ಕನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಮಹೀನಸೂಕ್ತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಈ ಸೂಕ್ತ ವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ಶಾಸದ್ವಹ್ನಿರಿತೀತರಾವಹೀನ- ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೭-೪) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ ಏತೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಷ ಷಳಹಸ್ತೋತ್ತ್ರಿಯಾಞ್ಞಸ್ತಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇಹೀನಸೂಕ್ತಾನಿ ಶಂಸಂತೀತಿ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೬೧

ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೬೧ ||
ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೪ || ವರ್ಗ—೨೭, ೨೮, ೨೯ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಖ್ಯೆ—೧೬ ||

ಋಷಿಃ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ತುರಾಯ ಪ್ರಯೋ ನ ಹರ್ಮಿ ಸ್ತೋಮಂ
ಮಾಹಿನಾಯ |

ಋಚೀಷಮಾಯಾಧ್ರಿಗವ ಓಹಮಿಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ರಾತತಮಾ
|| ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಪ್ರ | ತವಸೇ | ತುರಾಯ | ಪ್ರಯಃ | ನ | ಹರ್ಮಿ |
ಸ್ತೋಮಂ | ಮಾಹಿನಾಯ |

ಋಚೀಷಮಾಯ | ಅಧ್ರಿಗವೇ | ಓಹಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ರಾತ-
ತಮಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇದು ಇತಿ ನಿಸಾತದ್ವಯಂ ಸಾದಪೂರಣೇ | ಅಥಾಪಿ ಸಾದಪೂರಣಾಃ ಕಮಿಮಿದ್ವಿತಿತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಂ | ತವಸೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಾಯ ತುರಾಯ ತ್ವರಮಾಣಾಯ | ಯದ್ವಾ |
ತುರ್ವಿತ್ರೇ | ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಿತ್ರೇ | ಮಾಹಿನಾಯ ಗುಣೈರ್ಮಹತೇ ಋಚೀಷಮಾಯ ಯಚಾ

ಸಮಾಯ | ಯಾದೃಶೀ ಸ್ತುತಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಸಮಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದ್ವಿಗವೇದ್ಯತಗಮನಾಯ |
 ಅಪ್ರತಿಹತಗಮನಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಅದ್ವತಗಮನಕರ್ಮವನ್ನಿಂದ್ರೋಪ್ಯದ್ವಿ-
 ಗುರುಚ್ಯತೇ | ನಿ. ೫-೧೧ | ಇತಿ | ಏವಂಭೂತಾಯಾಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರ ಹರ್ಮಿ |
 ಪ್ರಹರಾಮಿ | ಕರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪ್ರಯೋ ನ | ಪ್ರಯ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಯಥಾ
 ಬುಭುಕ್ಷುತಾಯ ಪುರುಷಾಯ ಕಶ್ಚಿದನ್ವಂ ಪ್ರಹರತಿ | ಕೀದೃಶಂ ಸ್ತೋಮಂ | ಓಹಂ | ವಹನೀಯಂ |
 ಪ್ರಾಪಣೀಯಂ ವಾ | ಅತ್ಯಂತೋತ್ಕೃಷ್ಟಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಸ್ತೋಮಂ ಕಿಂತರ್ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ
 ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನಿ | ಕೀದೃಶಾನಿ | ರಾತತಮಾ | ಪೂರ್ವೈರ್ಯಜಮಾನ್ಯೈರತಿಶಯೇನ ದತ್ತಾನಿ |
 ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಹವಿಷಾ ಚ ಪರಿಚರೇನೋತಿ ಭಾವಃ || ತುರಾಯ | ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ
 ಕಃ | ಯದ್ವಾ | ತುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ತುರ್ವತೀತಿ ತುರಃ | ಪಚಾದ್ಯಚಿ ಛಾಂದಸೋ ವಲೋಪಃ |
 ಹರ್ಮಿ | ಹೃಷ್ ಾ ಹರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಮಾಹಿನಾಯ | ಮಹ ಪೂಜಾ-
 ಯಾಮಿತ್ಯಸ್ಮಾನ್ಮಹೇರಿನಣ್ ಚ | ಉ. ೨-೫೬ | ಇತೀನಿಷ್ಟುತ್ಯಯಃ | ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ಋಚೀಷ-
 ಮಾಯ | ಋಚೀಷಮ ಋಚಾ ಸಮಃ | ನಿ. ೬-೨೩ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ತೃತೀಯಾ ತತ್ತ್ವತೇತಿ ಸಮಾಸಃ |
 ಸಾ. ೨-೧-೨೦ | ತೃತೀಯಾಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದೀಕಾರೋಪಪಜನಃ |
 ಸುಷಾಮಾದಿತ್ವಾತ್ ಷತ್ವಂ | ಕೇಚಿದಾಹುಃ | ಋಚಿ ಸ್ತುತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಿಗುಪಧಾತ್ವಾದೀಪ್ರತ್ಯಯಃ |
 ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಯ ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಋಚೀ ಸ್ತುತಿಃ | ತಯಾ ಸಮಃ | ಪೂರ್ವವತ್ ಷತ್ವಂ | ಅಸ್ತಿಸ್ತುತ್ವೇ
 ತೃತೀಯಾಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಸತಿ ಜೋಷ ಉದಾತ್ತತ್ವೇನ ಭನಿತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
 ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವರಶ್ಚಿಂತನೀಯಃ | ಯದ್ವಾ | ದಿವೋದಾಸಾದಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಅದ್ವಿಗವೇ | ಅದ್ವತೋಪ್ಯೇನಾನಿ-
 ವಾಂತೋ ಗೌರ್ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಸರ್ಜನಸ್ಯ | ಸಾ. ೧-೨-೪೮ | ಇತಿ
 ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದಧೃತಬ್ದಸ್ಯಾದ್ವಿಭಾವಃ | ಓಹಂ | ವಹತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಣಾ ಛಾಂದಸಂ
 ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಯದ್ವಾ | ತುಹಿರ್ ದುಹಿರ್ ಉಹಿರ್ ಅರ್ಧ ನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೋಹತೇಃ ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾ |
 ರಾತತಮಾ | ರಾ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾನ್ವಿಷ್ಣಾಂತಾದಾತಿಶಾಯಿನಿಕಸ್ತಮಪ್ | ಶೇಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಶೇಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತವಸೇ—ಬಲಶಾಲಿಯೂ | ತುರಾಯ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೂ | ಮಾಹಿ-
 ನಾಯ—ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ಋಚೀಷಮಾಯ—ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪನೂ | ಅದ್ವಿಗವೇ—ಅಪ್ರತಿ
 ಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಅಸ್ಮೈ ಇಂದ್ರಾಯ— ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಓಹಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ |
 ಸ್ತೋಮಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ | ರಾತತಮಾ—(ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನರಿಂದ) ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರಯೋ ನ—(ಹಸಿದವನಿಗೆ) ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ | ಪ್ರ ಹರ್ಮಿ—
 ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಲಶಾಲಿಯೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪನೂ, ಅಪ್ರತಿ
 ಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನ
 ರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಹಸಿದವನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆದರದಿಂದ
 ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I offer acceptable adorations and oblations, offered by the preceeding sacrificers, to that powerful, quick-coursing, mighty, praiseworthy and unobstructed Indra, as food (to a hungry man).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಸಯಗಳು ||

ಇತ್-ಉ—ಇವು ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. **ಅಥಾಸಿ ಪಾದಪೂರಣಾಃ ಕಮೀಮಿದ್ವಿತಿ** ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಕಂ, ಈಂ, ಇತ್, ಉ ಎಂಬ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತುರಾಯೆ—ತ್ವರಮಾಣಾಯೆ ಯದ್ವಾ ತುರ್ವಿತ್ರೇ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಿತ್ರೇ—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವವನು. ಅಥವಾ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು ಇಂತಹವನಿಗೆ ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಚೇಷಮಾಯೆ—ಮುಚಾ ಸಮಾಯೆ—ಇದು ಇಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿ ಯಾವರೀತಿ ಇರುವುದೋ, ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಚೇಷಮ ಮುಚಾಸಮಃ (ನಿರು. ೬-೨೩).

ಅಧ್ರಿಗನೇ—ಅಧ್ಯತಗಮನಾಯೆ—ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ನಡಗೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. **ಅಧ್ಯತಕರ್ಮ-**ವನ್ನಿಂದ್ರೋಪ್ಯಧ್ರಿಗುರುಚ್ಯತೇ (ನಿರು. ೫-೧೧) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧ್ರಿಗುಪದವನ್ನು ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ಪರಾಯವನ್ನಾಗಿ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಯೋ ನ—ಪ್ರಯ ಇವ—ಪ್ರಯಶ್ಯಬ್ದವು ಅನ್ನಪರಾಯ ಪದವಾಗಿ (ನಿರು. ೩-೯) ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ,

ಓಹಂ—ವಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಹೊರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು. ಅಥವಾ ಒಯ್ಯಲು ಅರ್ಹವಾದದ್ದು ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುರಾಯೆ—ತುರ ತ್ವರಣೇ ಧಾತು. ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗುಪಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಥಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ತುರ್ವಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ ತುರ್ವಾತಿ ತುರಃ. ನಂದಿಗ್ರಹ-ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹರ್ಮಿ—ಹೃಷ್ ಘ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಮಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಹರ್ಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಹಿನಾಯ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಹೇರಿನಣ್ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆಲುಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಮಾಹಿನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಋಚೀಷಮಾಯ—ಋಚೀಷಮ ಋಚಾಸಮಃ (ನಿರು. ೬-೨೩) ಎಂದು ಯಾಷ್ಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಋಕ್ಸಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದು). ತೃತೀಯಾ ತತ್ತ್ವೇತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ. ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತೃತೀಯಾಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಈಕಾರಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಷಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸುಷಾಮಾದಿಷುಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋಚ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಗುಸೆಧಾತ್ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿದ್ವ ದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಚಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಚೀ ಸ್ತುತಿಃ ತಯಾ ಸಮಃ ಋಚೀಸಮಃ ಹಿಂದಿ ನಂತೆಯೇ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯಾಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ವರವು ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸ್ವರವಿವಯ ಚಿಂತಿಸಬೇಕಾದುದೇ. ಅಥವಾ ದಿವೋದಾಸಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಅದ ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಧ್ರಿಗವೇ—ಅಧೃತಃ ಅನ್ಯೇನ ಅನಿವಾರಿತೋ ಗೌರ್ಗಮನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಧ್ರಿಗುಃ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋ-ರಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದವು ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಏಚೆ ಇಕ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಧೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧ್ರಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಧ್ರಿಗು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಓಹಮ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘೞ್. ಆಗ ಛಾಂದ ಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ (ವಕಾರಕ್ಕೆ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಹ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ ಓಹಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ತುಹಿರ್. ದುಹಿರ್ ಉಹಿರ್ ಅರ್ಥನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘೞ್. ಆಗ ಲಘೂಪಥಿ ಗುಣ ದಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾತತಮಾ—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ರಾತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರಯ ಇವ ಪ್ರ ಯಂಸಿ ಭರಾಮ್ಯಾಗ್ರಾಷಂ ಬಾಧೇ ಸು-
ವೃಕ್ತಿ |

ಇಂದ್ರಾಯ ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಮನೀಷಾ ಪ್ರತ್ನಾಯ ಪತ್ಯೇ ಧಿಯೋ
ಮರ್ಜಯಂತ || ೨ ||

|| ಪದವಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಲೂಂ ಇತಿ | ಪ್ರಯಃ ಇವ | ಪ್ರ | ಯಂಸಿ | ಭರಾಮಿ | ಅಂ.
ಗ್ರಾಷಂ | ಬಾಧೇ | ಸುಃವೃಕ್ತಿ |

ಇಂದ್ರಾಯ | ಹೃದಾ | ಮನಸಾ | ಮನೀಷಾ | ಪ್ರತ್ನಾಯ | ಪತ್ಯೇ | ಧಿಯಃ |
ಮರ್ಜಯಂತ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಅಸ್ಮಾ ಏನೇಂದ್ರಾಯ | ಪ್ರಯ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಪ್ರಯ ಇವಾನ್ವಮಿವ
ಪ್ರ ಯಂಸಿ | ಪ್ರಯಚ್ಛಾಮಿ | ತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಬಾಧೇ ಶತ್ರುಣಾಂ ಬಾಧನಾಯ ಸಮರ್ಥಂ
ಸುವೃಕ್ತಿ ಸುಷ್ಣಾವರ್ಜಕಮಾಗ್ರಾಷಂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಮಾಘೋಷಂ ಭರಾಮಿ | ಸಂಪಾದಯಾಮಿ |
ಅನ್ಯೇಽಪಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ಪ್ರತ್ನಾಯ ಪುರಾಣಾಯ ಪತ್ಯೇ ಸ್ವಾಮಿನ ಇಂದ್ರಾಯ ಹೃದಾ ಹೃದಯೇನ
ಮನಸಾ ತದಂತರ್ವರ್ತಿನಾಂತಃಕರಣೇನ ಮನೀಷಾ ಮನೀಷಯಾ ತಜ್ಜನ್ಯೇನ ಜ್ಞಾನೇ
ಸ್ತುತೀಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ವಾ ಮರ್ಜಯಂತ | ಮರ್ಜಯಂತಿ | ಸಂಸ್ಕೃವಂತಿ || ಪ್ರ ಯಂ
ರಮ ಇತ್ಯಸ್ಮಾಲ್ಲಟೆ ಪುರುಷವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅಂಗ.
ಸ್ತೋಮ ಆಘೋಷಃ | ನಿ- ೫-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಆಘ್ ಪೂರ್ವಾಽದ್ಭುಷೇರ್ಘಜಾ ಪೈ
ದ್ಭೋ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಗೂ ಆದೇಶಃ | ಆಜೋ ಜಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಾಭಾವಶ್ಚ | ಥಾಥಾದಿನೋತ್ತರಪದ.
ತ್ತತ್ತ್ವಂ | ಬಾಧೇ | ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವ್ಯಕೇನಿತಿ ಭಾವೇ ಕೇನ್ತ್ರ
ಏಜಂತತ್ವಾದವ್ಯಯತ್ವೇನ ಸುಪೋ ಲುಕ್ | ಮನೀಷಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತ್ವತೀಯಾಯಾ ದಾ
ಪತ್ಯೇ | ಪತಿಃ ಸಮಾಸ ಏವ | ಪಾ. ೧-೪-೮ | ಇತಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಮಾಸವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಘೇ
ತಿತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಾಪಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು—ಇದೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಪ್ರಯತ್ನವೆ—ಅನ್ನದಂತೆ (ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) | ಪ್ರಯಂಸಿ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ | ಬಾಧೇ—ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದರಲ್ಲಿ | ಸುವೃಕ್ತಿ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ | ಅಂಗೂಷಂ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಘೋಷವನ್ನು | ಭರಾಮಿ—ಪರಿಸುತೇನೆ (ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಸಹ) ಪ್ರತ್ನಾಯ—ಪುರಾತನನೂ | ಪತ್ಯೇ—ಒಡೆಯನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಾಯೆ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಹೃದಾ—ಹೃದಯದಿಂದಲೂ | ಮನಸಾ—(ತದಂತರ್ವರ್ತಿಯಾದ) ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ | ಮನೀಷಾ—(ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ) ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ | ಧಿಯೇ—ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಮರ್ಜಯಂತೆ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನ್ನದಂತೆ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಘೋಷವನ್ನು ಪರಿಸುತೇನೆ. ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಸಹ ಪುರಾತನನೂ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೃದಯದಿಂದಲೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಸಹ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

I offer (oblations acceptable as) food (to the hungry) to that Indra; I raise (to him) exclamations that may be of efficacy in discomfiting (my enemies); others (also) adore Indra, the ancient lord, in heart, in mind, and in understanding.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು—ಅಸ್ಮೈ ಏವ—ಇಲ್ಲಿ ಇತ್, ಉ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಏವಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವನಿಗೇ (ಇಂದ್ರನಿಗೇ) ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣಾನುಗತವಾದ ಅರ್ಥ.

ಪ್ರಯೇ—ಇದು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. (ನಿರು. ೩-೯). ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಜ್ಞೂಷಂ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಮಾಘೋಷಂ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಘೋಷಣೆ. ಅಜ್ಞೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಆಘೋಷಃ (ನಿರು. ೫-೧೧) ಹೀಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ತುತಿಘೋಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಹೃದಾ—ಹೃದಯದಿಂದ; ಇಲ್ಲಿ ಹೃದಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಯಾ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅಂತಃಕರಣವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

ಮರ್ಜಯಂತೆ—ಮಾರ್ಜಯಂತಿ ಸಂಸ್ಕರ್ವಂತಿ—ಶುದ್ಧಿರೂಪವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಯೋಗಿ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಝಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದ ಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಾಮಿ—ಡುಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜ್ಞಾಷಮ್—ಅಜ್ಞಾಷಃ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷಃ (ನಿರು. ೫-೧೧) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಅಪ್ಪೂರ್ವಕ ವಾದ ಘುಷಿರ್ ವಿಶಬ್ದನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಘೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷ್ಠೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಘೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗೂ ಎಂಬ ವರ್ಣವಿಕಾರವೂ ಅಜ್ಞಾನ ಜಿಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಾಭಾವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾಢಘೃಜ್-ಕ್ರಾಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇೌತ್ ಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಾಧೇ—ಬಾಧ್ಯ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವೇಕೇನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಜಂತವಾದ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್‌ಸುಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್.

ಮನೀಷಾ—ಮನೀಷಾ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾದೇಶ.

ಪತ್ಯೇ—ಪತಿ ಶಬ್ದ. ಇಕಾರಾಂತವಾದರೂ ಪತಿಃಸಮಾಸ ಏವ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಘೋರ್ಜಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯೋಣಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜಾದೇಶ.

ಮರ್ಜಯಂತೆ—ಮೃಜೂ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಂತಾದೇಶ. ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಬಹುಲಂಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋ-ಗೇಷಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ತ್ಯಮುಪಮಂ ಸ್ವರ್ಷಾಂ ಭರಾಮ್ಯಾಂಗೂಷಮಾಸ್ಯೇನ |
ಮಂಹಿಷ್ಯಮಚ್ಛೋಕ್ತಿಭಿರ್ಮತೀನಾಂ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸೂರಿಂ ವಾವೃಧಧ್ಯೈ
|| ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ಯಂ | ಉಪಮಂ | ಸ್ವಃಸಾಂ | ಭರಾಮಿ |
ಆಂಗೂಷಂ | ಆಸ್ಯೇನ |
ಮಂಹಿಷ್ಯಂ | ಅಚ್ಛೋಕ್ತಿಭಿಃ | ಮತೀನಾಂ | ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ | ಸೂರಿಂ | ವ-
ವೃಧಧ್ಯೈ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯ ತ್ಯಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮುಪಮಮುಪಮಾನಹೇತುಭೂತಂ
ಸ್ವರ್ಷಾಂ ಸುಷ್ಪರಣೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ ಸೂರಿಂ ವಿಪಶ್ಚಿತಮಿಂದ್ರಂ ವವೃಧಧ್ಯೈ ವರ್ಧಯಿತುಂ
ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸುಷ್ಪಾವರ್ಜಕೈಃ | ಸಮರ್ಥೈರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮತೀನಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ ಸಂಬಂಧಿಭಿರಚ್ಛೋಕ್ತಿಭಿಃ
ಸ್ವಚ್ಛೈರ್ವಚೋಭಿರ್ಮಂಹಿಷ್ಯಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧಮೇವಂಲಕ್ಷಣಮಾಂಗೂಷಮಾಘೋಷಮಾಸ್ಯೇನ
ಮುಖೇನ ಭರಾಮಿ | ಕರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಪಮಂ | ಉಪಮಾಯತೇನೇನೇತ್ಯುಪಮಃ | ಘೃಣಾರ್ಥೇ
ಕವಿಧಾನಮಿತಿ ಕರಣೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಸ್ವರ್ಷಾಂ | ಸುಪೂ-
ರ್ವಾದರ್ಶೇರ್ವಿಜಂತಃ ಸ್ವರಶಬ್ದಃ | ಷಣ್ಣು ದಾನೇ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ | ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿ-
ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಂ | ಸನೋತೇರನಃ | ಪಾ. ೮-೩-೧೦೮ | ಇತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಭರಾಮಿ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾನ್ನಿ ಘಾತಾ-
ಭಾವಃ | ಅಚ್ಛೋಕ್ತಿಭಿಃ | ಅಚ್ಛಾ ಉಕ್ತಯೋ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಮತೀನಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ವವೃಧಧ್ಯೈ | ವೃಧು ವೃದ್ಧಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಂತ-
ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾತ್ತಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ಕಧ್ಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ | ದ್ವಿಭಾವಶ್ಚಾಂ-
ದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದಸ್ಮಿನ್ನೈತ್ಯಯ ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ರೀಗಾದ್ಯಭಾವಃ |
ಅನೈಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕಮುಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು—ಇದೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೂ | ಉಪಮಂ—ಮಾದರಿಯಾಗಿಯೂ |
ಸ್ವರ್ಷಾಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ಧನದಾತನಾಗಿಯೂ | ಸೂರಿಂ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವವೃ-

ಧಘೈ—ಉನ್ನತವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಸುವ್ಯಕ್ತಿಭಿಃ—ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಗಳಾದ | ಮತೀನಾಂ—
ಸ್ತೋತ್ರಗಳ | ಅಚ್ಛೋಕ್ತಿಭಿಃ—ಶುದ್ಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—ಅತ್ಯಂತ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ |
ಅಂಗೂಷಂ—ಸ್ತೋತ್ರಘೋಷವನ್ನು | ಅಸ್ಯೇನ—ಮುಖದಿಂದ | ಭರಾಮಿ—ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೂ, ಮಾದರಿಯಾಗಿಯೂ, ಒಳ್ಳೆಯಧನದಾತನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಿಯೂ
ಇರುವ ಇಂದ್ರನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮರ್ಥವಾದವೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವೂ
ಅದ ಶುದ್ಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ ಸ್ತೋತ್ರಘೋಷವನ್ನು ನನ್ನ ಮುಖದಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I offer with my mouth a loud exclamation with powerful and pure words of praise, to exalt him who is the type (of all), the giver (of good things) the great, the wise.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತರ್ಷಾಂ—ಸುಷ್ಮ ಅರಣೀಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ—ಪ್ರಕರ್ಷವಾದ ಧನಸಮುದಾಯವನ್ನು
ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು.

ಮಂಹಿಷ್ಯಂ—ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವ. ಇದು ಅಂಗೂಷಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ
ವಿಶೇಷಣ.

ಅಜ್ಞಾಷಂ—ಅಜ್ಞಾಷಃಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷಃ (ನಿರು. ೫-೧೧) ಸ್ತುತಿವಿಷಯವಾದ ಘೋಷಣೆ.

ಉಪಮಂ—ಉಪಮೀಯತೇ ಅನೇನೇತಿ ಉಪಮಃ—ಉಪಮಾನ ಹೇತುಭೂತಂ—ಹೋಲಿ
ಕೆಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದದ್ದು.

ಭರಾಮಿ—ಕರೋಮಿತ್ಯರ್ಥಃ—ಧರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡು
ತ್ತೇನೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೈಮ್—ತೈದ್ ಶಬ್ದ. ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತೈದಾದೀನಾಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯ. ಅತೋ-
ಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ.

ಉಪಮಮ್—ಉಪಮೀಯತೇನೇನೇತಿ ಉಪಮಃ ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಘೌರ್ವಾರ್ಥ-
ವಿಧಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸ್ಪರ್ಶಮ್—ಋಗತಾ ಧಾತು. ಸು ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಣ್ಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದುಪರವಾದಾಗ ವಿಡ್ಯನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಪ. ಸನೋತೇರನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಪ. ಸ್ಪರ್ಶಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭರಾಮಿ—ಡುಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಡುತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಂಹಿಷ್ಮಮ್—ಮಹಿ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಮಹಿತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗು ತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಷ್ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಃಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಇಷ್ಮನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜ್ಞೋಕ್ತಿಭಿಃ—ಅಚ್ಛಾ ಉಕ್ತಯೋ ಯೇಷಾಂ. ಅಜ್ಞೋಕ್ತಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮತೀನಾಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪ. ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ. ಪೂರ್ವದ ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮುನ್ಯ-ತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವೃಥದ್ಧೈಃ—ವೃಥು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಷಜರ್ಥವು (ಪ್ರೇರಣಾ) ಧಾತ್ವರ್ಥಾಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರು ವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಧೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್. ಯಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜಲಜಂತದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಧೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಆಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ರೀಗಾದಿಆಗಮ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೃನ್ನೇಜಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಧಕಾರೋತ್ತರಾಕಾ ರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದ್ರು ಸ್ತೋಮಂ ಸಂ ಹಿನೋಮಿ ರಥಂ ನ ತಪ್ತೇವ ತತ್ಸಿನಾಯ |
ಗಿರಶ್ಚ ಗಿರ್ವಾಹಸೇ ಸುವೃಕ್ತೀಂದ್ರಾಯ ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರಂ ಮೇಧಿರಾಯ ||೪||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಸ್ತೋಮಂ | ಸಂ | ಹಿನೋಮಿ | ರಥಂ | ನ |
ತಪ್ತೇವ | ತತ್ಸಿನಾಯ |
ಗಿರಃ | ಚ | ಗಿರ್ವಾಹಸೇ | ಸುವೃಕ್ತಿ | ಇಂದ್ರಾಯ | ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರಂ | ಮೇಧಿ-
ರಾಯ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯ ಸ್ತೋಮಂ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಸಂ ಹಿನೋಮಿ | ಪ್ರೇರಯಾಮಿ |
ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ತತ್ಸಿನಾಯ | ಸಿನಮಿತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಸಿನಮನ್ವಂ ಭವತಿ ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನೀತಿ ಯಾಸ್ಯಃ |
ನಿ. ೫-೫ | ತೇನ ರಥೇನ ಸಿನಮನ್ವಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಸ್ಮೈ ರಥಸ್ವಾಮಿನೇ ತಪ್ತೇವ ತಪ್ತಾ
ತಪ್ತಕೋ ರಥನಿರ್ಮಾತಾ ರಥಂ ನ | ಯಥಾ ರಥಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಇವೇತ್ಯೇತತ್ಪಾದಪೂರಣಂ |
ತಥಾ ಗಿರ್ವಾಹಸೇ ಗೀರ್ಭಃ ಸ್ತುತಿಭಿರುಹ್ಯಮಾನಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಗಿರಶ್ಚ ಶಸ್ತ್ರಸಂಬಂಧಿನೀಃ ಕೇವಲಾ
ಋಚಿಶ್ಚ ಸುವೃಕ್ತಿ ಶೋಭನಮಾವರ್ಜನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಪ್ರೇರಯಾಮಿ | ತಥಾ ಮೇಧಿರಾಯ
ಮೇಧಾವಿನ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರಂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಂ ವಿಶ್ವೈರ್ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಹವಿಶ್ಚ ಸಂ ಹಿ-
ನೋಮೀತ್ಯನುಷಂಗಃ || ಹಿನೋಮಿ | ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ | ಸ್ವಾದಿತ್ಯಾತ್ ಶ್ನುಃ | ತಪ್ತೇವ | ತಪ್ತೋ
ತ್ಪಪ್ತೋ ತನೂಕರಣೇ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಸ್ತೃನ್ | ಉದಿತ್ವಾತ್ಪಪ್ತ ಇಡಭಾವಃ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ
ಚೇತಿ ಕಕಾರಲೋಪಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ್ಸಿನಾಯ | ಶಿನಶಬ್ದಃ | ಷಿಞ್ ಬಂಧನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾ-
ದಿಣ್ ಷಞ್ ಷೇಜುಷ್ಯವಿಭ್ಯೋ ನಕ್ | ಉ. ೩-೨ | ಇತಿ ನಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವ-
ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗಿರ್ವಾಹಸೇ | ವಾಹಿಹಾಧಾಙ್ಕೃತ್ವಂದಸೀತಿ ವಹತೇಃ ಕೇವಲಾದ್ವಿಹಿತೋಽಸು-
ನ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಭವತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ | ಚಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರುಪಧಾವೃದ್ಧಿಃ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಭಾವಶ್ಚಾಂ-
ದಸಃ | ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರಂ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌ | ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿ ವಿಶ್ವಮಿನ್ದ್ರಂ | ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಲುಗ-
ಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಖಜ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ಧಾತೋದ್ರ್ವಷ್ಟ್ಯವ್ಯಃ | ಮೇಧಿ-
ರಾಯ | ಮೇಧಾ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಮೇಧಿರಃ | ಮೇಧಾರಥಾಭ್ಯಾಮಿರನಿರಜೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ | ಪಾ.
೫-೨-೧೦೯-೩ | ಇತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇರನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತೆತ್ತಿನಾಯೆ—(ಸಾರಥಿಗೆ) ಅನ್ನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ | ತಪ್ಪೇವ ರಥಂ ನ—ಬಡಗಿಯು ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ | ಗಿರ್ವಾಹಸೇ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಡುವ (ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವ) | ಇಂದ್ರಾಯೆ—ಇಂದ್ರನಿ ಗೋಸ್ಕರ | ಸ್ತೋಮಂ—ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ | ಗಿರಶ್ಚ—(ಶಸ್ತ್ರಸಂಬಂಧಗಳಾದ ಕೇವಲ) ಋಕ್ಕು ಗಳನ್ನೂ | ಸುವೃಕ್ತಿ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಗಳಾಗುವಂತೆ | ಸಂ ಹಿನೋಮಿ—ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮತ್ತು) | ಮೇಧಿರಾಯೆ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ವಿಶ್ವಮಿನ್ಯಂ—ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | (ಸಂ ಹಿನೋಮಿ—ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಡಗಿಯು ಸಾರಥಿಯ ಅನ್ನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ನಾನೂ ಸಹ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಕೇವಲ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸಾರ್ಥಕಗಳಾಗುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I send hymns to him (Indra) as the constructor of a car drives it to its owner, (so that he) may thence (obtain) food ; I send praises to him who is entitled to commendation ; and most excellent oblations to the wise Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತೋಮಂ—ಶಸ್ತ್ರರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಹಲವು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಸಮೂಹಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತೆತ್ತಿನಾಯೆ—ತೇನ ರಥೇನ ಸಿನಮನ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ರಥಸಹಿತವಾದ ಹವಿರ್ವಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಸಿನಮನ್ನಂ ಭವತಿ ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನಿ (ನಿರು. ೫-೫) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಿನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತಪ್ಪೇವ—ತಪ್ಪಾ ಇವ—ತಪ್ಪುಕೋ ರಥನಿರ್ಮಾತಾ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ತಪ್ಪುಕನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಳ್ಲಿ ಇವ ಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಕ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದೇ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ನ ಶಬ್ದವು ರಥಶಬ್ದಾನ್ವಯದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ಗಿರ್ವಾಹಸೇ—ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಉಹ್ಯಮಾನಾಯೆ—ಇದು ಇಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಹೋತ್ರವು ಮಾಡಿದ ಸ್ತುತಿ ವಚನಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಸುವೃಕ್ತಿ—ಶೋಭನಮಾವರ್ಜನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಪ್ರೇರಯಾಮಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅರೀತಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ.

ವಿಶ್ವಮಿನ್ದಂ—ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಹವಿಕ್ಷ ತಂ ಹಿನೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ—ವಿಶ್ವಮಿನ್ದತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವಮಿನ್ದಂ—ಇದು ಹವಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಹವಿಸ್ಸು, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು, ಅಥವಾ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದುದು, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದದ್ದು, ಎಂದು ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ತುತಿ ಇಲ್ಲಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹಿನೋಮಿ—ಹಿ ಗತೌ ನೃದ್ಧೌ ಚ. ಧಾತು ಸ್ವಾದಿ. ಲಡುತ್ತಮವುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಜುದ್ವದ್ಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿವ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಗುಣ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಷ್ಟೇವ—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನ ಮಾಡಿ ರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಕ್‌ಷ್+ತ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಪೋಟಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ವನಾಷ್ಟ್ರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಪೃತ್ವ. ತಷ್ಟೃ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಮದುಶನಸ್ಥರು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಜಾದೇಶ. ಅಸತ್ಯನ್-ತ್ಯಚ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ತಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತ್ಸಿನಾಯ—ಸಿನ ಶಬ್ದ. ಸಿಜ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಣ್‌ಸಿಜ್ ಜಿ ದೀಜಾಷ್ಟ್ರ-ವಿಭ್ಯೋ ನಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತೌದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೇನ ಸಿನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತತ್ಸಿನಃ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಾಹಸೇ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ವಹಿಹಾಧಾಇ ಭೃಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ವಹ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಗತಿಕಾರಕಯೋರಸಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಕಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೊಡನೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸುನಿಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಆತಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಿರ್ವಾಹಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಿರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಹಲ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಲಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ.

ವಿಶ್ವಮಿನ್ದಮ್—ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ವಿಶ್ವಮಿನ್ದತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವಮಿನ್ದಮ್. ಇದಿತ್ಯೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಏಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿ-ಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ವಿಶ್ವಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ

ಲುಗಭಾವವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅರುದ್ಧಿಷದಜಂತಸ್ಯ ಮುಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ ಎಂಬ ಅಜಂತಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗಮ.

ಮೇಧಿರಾಯೆ—ಮೇಧಾ ಆಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮೇಧಿರಃ ಮೇಧಾರಥಾಭ್ಯಾಮಿರನ್ನಿರಜೌ ವಕ್ತವ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೯-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಮೇಧಿರ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇರನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

|| ಸಂಹಿತಾಶಾತಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಸಪ್ತಮಿವ ಶ್ರವಸ್ಯೇಂದ್ರಾಯಾರ್ಕಂ ಜುಹ್ವಾ ಸಮಂಜೇ |
ವೀರಂ ದಾನಾಕಸಂ ವಂದಧ್ಯೈ ಪುರಾಂ ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ ದರ್ಮಾಣಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಸಪ್ತಮಿವ | ಶ್ರವಸ್ಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಅರ್ಕಂ |
ಜುಹ್ವಾ | ಸಂ | ಅಂಜೇ |
ವೀರಂ | ದಾನಾಕಸಂ | ವಂದಧ್ಯೈ | ಪುರಾಂ | ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ | ದ-
ರ್ಮಾಣಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯಾರ್ಕಂ ಸ್ತುತಿರೂಪಂ ಮಂತ್ರಂ ಶ್ರವಸ್ಯಾ ಶ್ರವಸ್ಯಯಾನ್ನೇಚ್ಛಯಾ |
ಅನ್ನಲಾಭಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜುಹ್ವಾಹ್ವಾನಸಾಧನೇನ ನಾಗಿಂದ್ರಿಯೇಣ ಸಮಂಜೇ | ಸಮಕ್ತಂ ಕರೋಮಿ |
ಏಕೀಕರೋಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಪ್ತಮಿವ | ಯಥಾನ್ನಲಾಭಾಯ ಗಂತುಕಾಮಃ
ಪುಮಾನಶ್ಚ ರಥೇನೈಕೀಕರೋತಿ ತದ್ವತ್ | ಏಕೀಕೃತ್ಯ ಚ ವೀರಂ ಶತ್ರುಕ್ಷೇಪಣಕುಶಲಂ ದಾನಾ-
ಕಸಂ ದಾನಾನಾಮೇಕನಿಲಯಂ ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಾನ್ನಂ ಪುರಾಮಸುರಪುರಾಣಾಂ ದರ್ಮಾಣಂ
ವಿದಾರಯಿತಾರಂ | ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಮಿಂದ್ರಂ ವಂದಧ್ಯೈ ವಂದಿತುಂ ಸ್ತೋತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತೋಸ್ತೀತಿ
ಶೇಷಃ || ಸಪ್ತಮಿವ | ಷಪ ಸಮನಾಯೇ | ಸಮನ್ಯತಿ ರಥೇನೈಕೀಭವತಿತಿ ಸಪ್ತರಶ್ವಃ | ವಸಸ್ತಿಪ್ |
ಉ. ೪-೧೭೯ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಸ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಸಿ ಧಾತೋರ್ಭವತಿ |
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ಇವೇನ ಸಮಾಸ ಉಕ್ತಃ | ಶ್ರವಸ್ಯಾ | ಶ್ರವಸ-

ಶಬ್ದಾತ್ಮನು ಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕೃಚಂತಾದ್ಧಾತೋರ್ಭಾವೇ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ | ಪಾ. ೩-೩-೧೦೨ | ಇತ್ಯ-
ಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತಸ್ಪಾಸ್ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ದಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ಸ-
ರೇಣ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆರ್ಕಂ | ಋಚಿ ಸ್ತುತಾ | ಋಚ್ಯತೇ ಸ್ತಾಯತೇನೇತೃಕೋ ಮಂತ್ರಃ |
ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ಕರಣೇ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚೆಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಣತೋರಿತಿ
ಕುತ್ವಂ | ಲಘೂಪಧಗುಣಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಜುಹ್ವಾ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಕೃತಸಂಪ್ರಸಾರಣಸ್ಯ
ಹೈಞೋ ಹುವಃ ಹುವಃಶ್ಚ ವಚ್ಛೇ | ಉ. ೨-೬೦ | ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಧಾತೋರ್ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಧಾತುಸ್ವರೇ-
ಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತೃತೀಯೈಕವಚನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತ-
ಯಣೋ ಹಲ್ಗುರ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯ ನೋಜಾಧಾತ್ವೋಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭೫ | ಇತಿ
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅಂಜೇ | ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಮ್ರಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಷು | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ವಂದಧ್ಯೈ |
ವದಿ ಅಭಿನಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ಕಧ್ಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ | ಗ್ನೌ ಶಬ್ದೇ |
ನಿಷ್ಕಾಯಾಂ ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿತಿರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತ್ಯಾದೌ | ಪಾ. ೮-೨-೬೧ | ನಿಸಾತನಾನ್ನಿಷ್ಠಾನತ್ಪಾಭಾವಃ | ಗೂರ್ತಂ ಶ್ರವೋ ಯಸ್ಯ |
ಬಹುವ್ರೀಕಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ | ದೆರ್ಮಾಣಂ | ದ್ವೌ ವಿದಾರಣೇ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ
ಇತಿ ಮನಿನ್ | ನೇಡ್ವತಿ ಕೃತೀತಿರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ |
ಔಣಾದಿಕೋ ಮನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶ್ರವಣ್ಯಾ—ಅನ್ನ ಸಂಪಾದನೆಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ | ಅಸ್ಮೈ ಇದು ಇಂದ್ರಾಯ—ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೇ (ಈ
ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) | ಆರ್ಕಂ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು | ಜುಹ್ವಾ—(ಆಹ್ವಾನಸಾಧನವಾದ)
ವಾಗುಕ್ತಿಯೊಡನೆ | ಸಪ್ತಿಮಿವ—(ಅನ್ನ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಹೋಗುವ ಪುರುಷನು) ಕುದುರೆಯನ್ನು (ರಥದೊಡನೆ)
ಸೇರಿಸುವಂತೆ | ಸಂ ಅಂಜೇ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತೇನೆ | ವೀರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ | ದಾನಾಕಸಂ—ಉದಾ-
ರವಾದ ದಾನಾಶ್ರಯನೂ | ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ—ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ | ಪುರಾಂ—(ಶತ್ರು)
ಪಟ್ಟಣಗಳ | ದೆರ್ಮಾಣಂ—ಧ್ವಂಸಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಂದಧ್ಯೈ—ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಮಂತ್ರ
ವನ್ನೂ ವಾಗುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತೇನೆ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅನ್ನ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಹೋಗುವ ಪುರುಷನು ಕುದುರೆಯನ್ನೂ ರಥವನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುವಂತೆ
ನಾನೂ ಸಹ ಅನ್ನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಸಾಧನವಾದ
ವಾಗುಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ, ಉದಾರಾಶ್ರಯನೂ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾದ ಅನ್ನ
ವುಳ್ಳವನೂ, ಶತ್ರು ಪಟ್ಟಣಗಳ ಧ್ವಂಸಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ವಾಗುಕ್ತಿ-
ಯನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

For the sake of food, I combine praise with the instrument of invoca-
tion as a man harnesses a horse to a car ; I begin to celebrate the heroic, muni-
ficient and food-conferring Indra, the destroyer of the cities (of the Asuras).

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅರ್ಕಃ—ಯಜ್ಞತೇ ಸ್ತೂಯತೇ ಅನೇನೇತಿ ಅರ್ಕಃ (ಮಂತ್ರಃ) ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚಂತಿ | (ನಿ. ೫-೪) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು.

ಶ್ರವಸ್ಯಾ—ಶ್ರವಸ್ಯಯಾ ಅನ್ನೇಚ್ಛಯಾ—ಅನ್ನಲಾಭಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಅನ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಸಪ್ತಮಿವ ಷಪ ಸಮನಾಯೇ—ಸಮವೈತಿ ರಥೇನೈಕೇಭವತೀತಿ ಸಪ್ತಿರಶ್ವಃ—ರಥದೊಡನೆ ಕೂಡುವುದು ಕುದುರೆ. ಅಹಾರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವವನು ಅಶ್ವವನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೊಡೆದಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವೆನು ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾದ ವಿವರಣೆ.

ದಾನಾಕಸಂ—ದಾನಾನಾಂ ಏಕನಿಲಯಂ—ಯಜಮಾನರ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿ ಸುವವನು.

ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಂ—ಗೂರ್ತಂ ಶ್ರವೋ ಯಸ್ಯ—ಗ್ವಾ-ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುಜನ್ಯವಾದ ಗೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಹವಿದ್ರವ್ಯವುಳ್ಳವನು.

ದರ್ಮಾಣಂ—ದ್ಯೌ-ವಿದಾರಣೇ ವಿದಾರಯಿತಾರಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ವನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಪ್ತಮಿವ—ಷಪ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಸಮವೈತಿ ರಥೇನೈಕೇಭವತಿ ಇತಿ ಸಪ್ತಿರಶ್ವಃ. ವಸ- ಸ್ತಿಪ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಈ ಧಾತು ವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ತಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವೇನಸಮಾಸಃ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ ಎಂದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರವಸ್ಯಾ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರವಃ ಅತ್ಯನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪಾತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕೃಜಂತಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರವಸ್ಯಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಯತ್ಪ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತವು ನಿವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಕಮ್—ಋಚ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಋಚ್ಯತೇ ಸ್ತೂಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರಃ ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಸ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ

ತೋರುವುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚೆಜೋಃ ಕು ಘೀಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜುಹ್ವಾ—ಹ್ವೇಇೌ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಹೊಂದಿದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಹುವಶ್ಚ ವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಜುಹೂ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಆಗ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯುಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಯೋಣೋ ಹಲ್ ಪ್ರೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನೋಜೌಧಾತ್ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಜೇ—ಅಇೌ ವ್ಯಕ್ತಿವೃಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಡುತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದಧೈ—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಥೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಏಕವಚನಾದುದರಿಂದ ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಗೂರ್ತಶ್ರವಸಮ್—ಗ್ ಷ್ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರನಾದಾಗ ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವ. ಉರಣ್ಣಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಗೂರ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ರದಾಭ್ಯಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತನಿಷತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾನತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೂರ್ತಂ ಶ್ರವೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಗೂರ್ತಶ್ರವಾಃ. ಬಹುನೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದರ್ಮಾಣಮ್—ದ್ ಧ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಶಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಮನಿನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನಿತ್ವಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತೋಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ರೇಫನಿಮತ್ತವಾಗಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ತ್ವಷ್ಟಾ ತಕ್ಷದ್ವಜ್ರಂ ಸ್ವಪಸ್ತಮಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ರಣಾಯ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ ಚಿದ್ವಿದದ್ಯೇನ ಮರ್ಮ ತುಜನ್ನಿಶಾನಸ್ತುಜತಾ ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ವಷ್ಟಾ | ತಕ್ಷತ್ | ವಜ್ರಂ | ಸ್ವಪಃತಮಂ |
ಸ್ವರ್ಯಂ | ರಣಾಯ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ | ಚಿತ್ | ವಿದತ್ | ಯೇನ | ಮರ್ಮ | ತುಜನ್ | ಈಶಾನಃ | ತುಜತಾ |
ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಸ್ಮಾ ಇದು ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ವರ್ಜಕಮಾಯುಧಂ
ರಣಾಯ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ ತಕ್ಷತ್ | ತೀಕ್ಷ್ಣಮಕರೋತ್ | ಕೀದೃಶಂ ವಜ್ರಂ | ಸ್ವಪಸ್ತಮಮತಿಶಯೇನ
ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಿ ಸ್ವರ್ಯಂ ಸುಷ್ಪ ಶತ್ರುಷು ಪ್ರೇರ್ಯಂ ಯದ್ವಾ ಸ್ತುತ್ಯಂ | ತುಜನ್ ಶತ್ರು-
ನ್ವಿಂಸನ್ ಈಶಾನ ಐಶ್ವರ್ಯವಾನ್ ಕಿರ್ಯೇಧಾ ಬಲವಾನ್ ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಚಿತ್
ಅವರಕಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಮರ್ಮ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಂ ತುಜತಾ ಹಿಂಸತಾ ಯೇನ ವಜ್ರೇಣ ವಿದತ್ | ಪ್ರಾಹಾ-
ರ್ಷೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ್ವಪಸ್ತಮಂ | ಶೋಭನಮಪಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯಾಸೌ | ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ವಪಾಃ ಸ್ವಪಃ-
ಸ್ತಮಃ | ತಮಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೋರ್ಮನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ ಇತ್ಯುತ್ಪರಪದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವರ್ಯಂ | ಸ್ವರ್ಯಂ ತಕ್ಷತ್ | ಋಗ್ವೇ ೧-೩೨-೨ | ಇತ್ಯುತ್ಪರೇಕ್ತಂ | ವಿದತ್ | ವಿದ್ವೈ
ಲಾಭೇ | ಲೃದಿತ್ತಾತ್ ಜ್ಞೇರಜಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯುತ್ಪರಪದವಃ | ಯದ್ವೈ-
ತ್ಯಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ತುಜನ್ | ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಅದುಪದೇ-
ಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ | ಈಶಾನಃ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ | ಶಾನಚೈದಾದಿತ್ಯಾ-
ಚೈವೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ತುಜತಾ | ಶತುರನುಮ-
ಇತಿ ನಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ ಕ್ರಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ನಾ ಕ್ರಮ-
ಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವೇತಿ | ನಿ. ೬-೨೦ | ಅಸ್ಯಾಯಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಕಿರ್ಯತ್ ಕಿಂಪರಿಮಾಣಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ
ತಾದೃಶಂ ಬಲಂ ದಧಾತಿ ಧಾರಯತೀತಿ ಕಿಯದ್ಧಾಃ | ಯಃಕೋಽಸ್ಯಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯೇಯತ್ವಾಂ ನ ಜಾನಾತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಕ್ರಮಮಾಣಮಾಕ್ರಮಮಾಣಂ ಪರೇಷಾಂ ಬಲಂ ಧಾರಯತಿ ನಿನಾರಯತೀತಿ
ಕ್ರಮಮಾಣಧಾಃ | ಉಭಯತ್ರಾಪಿ ಸ್ಯಮೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಕಿರ್ಯೇಭಾವಃ | ದಧಾತೇರ್ನಿಚ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತುಜಃ—(ಶತ್ರು) ಹಿಂಸಕನೂ | ಈಶಾನಃ—ಅಧಿಪತಿಯೂ | ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ—ಶಕ್ತಿವಂತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ರಸ್ಯ ಚಿತ್—ವೃತ್ರಸುರನ | ಮರ್ದು—ಮರ್ಮಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ತುಜತಾ—(ಶತ್ರುವನ್ನು) ಹಿಂಸಿತಕ್ಕ (ನಾಶಕವಾದ) | ಯೇನ—ಯಾವ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ದಿದತ್—ಪ್ರಹರಿಸಿದನೋ ಅದೇ ಆದ | ಸ್ವಪಸ್ತಮಂ—ಆತ್ಮಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದೂ | ಸ್ವರೈ—ಶತ್ರುವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯತಕ್ಕದೂ ಅಥವಾ ಸ್ತುತ್ಯನಾದುದೂ ಆದ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ತ್ವಷ್ಟಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಅಸ್ಮಾ ಇದು—ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರವೇ | ರಣಾಯ—ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ತಕ್ಷತ್—ಹರಿತ ಮಾಡಿದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಆತ್ಮಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯತಕ್ಕದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹರಿತ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಅದೇ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೂ, ಲೋಕಾಧಿಪತಿಯೂ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿವಂತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಸುರನ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಡೆದು ಸೀಳಿದನು.

English Translation.

For that Indra, verily Twashtri sharpened the well-acting, sure-aimed thunderbolt for the battle, with which fatal (weapon), the mighty and lordly (Indra) desirous of killing his enemies, pierced the vital parts of Vritra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವಷ್ಟಾ—ತ್ವಷ್ಟಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಪಸ್ತಮಂ—ಅತಿಶಯೇನ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ—ಶೋಭನಂ ಅಪಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯಾಸ್ಮಾ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ವಪಾಃ ಸ್ವಪಸ್ತಮಃ—ಈ ರೀತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿನರಿಸಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ದುಷ್ಟವಧರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ವಜ್ರಾಯುಧ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಯಂ—ಸುಷ್ಮ ಶತ್ರುಷು ಪ್ರೇರೈಂ ಯದ್ವಾ ಸ್ತುತ್ಯೈಂ—ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವಾತ ಪ್ರೇರಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಗೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು. ಸ್ವಯಂ ತತಕ್ಷ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨) ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨)

ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ—ಬಲಿಷ್ಠನು ಎಂದರ್ಥ. ಕಿರ್ಯೇಧಾಃ ಕಿರ್ಯೇದ್ವಾ ಇತಿ ನಾ ಕ್ರಮಮಾಣಿಧಾ ಇತಿ ನಾ (ನಿರು. ೬-೨೦) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಕಿರ್ಯೇತ್ ಕಿಂಪರಿಮಾಣ ಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಶಾದ್ಯಶಂ ಬಲಂ ದಧಾತಿ ಧಾರಯತೀತಿ ಕಿರ್ಯೇದ್ವಾಃ ಯೋಕೋಪ್ಯಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯೇಯತ್ತಾಂ ನ ಜಾನಾತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಮಾಕ್ರಮಮಾಣಂ ಪರೇಷಾಂ ಬಲಂ ಧಾರಯತಿ ನಿನಾರಯತೀತಿ ಕ್ರಮಮಾಣಿಧಾಃ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವನ್ನು ಧರಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಇದರ ಬಲವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಅಥವಾ ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳ ಬಲವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಡೆಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತಕ್ಷತ್—ತಕ್ಷ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಃ- ಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರ್ಯಮ್—ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ವಿಜತ್—ವಿಡ್‌ಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಷ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಾನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಃಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯ- ತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಾನ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ದಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಪಸ್ತಮಮ್—ಶೋಭನಂ ಅಪಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಅಸೌ. ಸ್ವಪಾಃ ಅತಿಶಯೇನ ಸ್ವಪಾಃ ಸ್ವಪ ಸ್ತಮಃ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೋರ್ಮನೇ ಅಲೋಮೋಷಸೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುಜನ್—ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ಧಾತು ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಜತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶತ್ಯ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿನಾ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ತುಜನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತುಜತಾ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ಯತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯ ಜಾದೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಿಯೇಧಾಃ—ಈ ಶಬ್ದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವಾ (ನಿರು. ೬-೨೦) ಇತಿ. ಅದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಕಿಯದ್ಧಾ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಯತ್ ಕಿಂ ಪರಿಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ತಾದೃಶಂ ಬಲಂ ದಧಾತಿ ಧಾರಯತಿ ಇತಿ ಕಿಯದ್ಧಾಃ. ಯಃ ಕೋಽಪಿ ಅಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯೇಯತ್ತಾಂ ನ ಜಾನಾತೀತ್ಯರ್ಥಃ (ಇವನಲ್ಲಿರುವ ಬಲವು ಎಷ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.) ಅಥವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಮಾಣಮಾಕ್ರಮಮಾಣಂ ಪರೇಷಾಂ ಬಲಂ ಧಾರಯತಿ ನಿವಾರಯತಿ ಇತಿ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾಃ (ಆಕ್ರಮಿಸುವ ಇತರರ ಬಲವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವನು) ಎರಡುರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಕಿಯೇ ಎಂಬ ಅದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಜ್ ಬಂದಾಗ ಧಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿವಾಂಚಾ-
ವನ್ನಾ |

ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಟುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿ-
ಮಸ್ತಾ || ೭ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಮಾತುಃ | ಸವನೇಷು | ಸದ್ಯಃ | ಮಹಃ | ಪಿತುಂ |
ಪಪಿವಾನ್ | ಚಾರು | ಅನ್ನಾ |

ಮುಷಾಯತ್ | ವಿಷ್ಟುಃ | ಪಚತಂ | ಸಹೀಯಾನ್ | ವಿಧ್ಯತ್ | ವರಾಹಂ |
ತಿರಃ | ಅದ್ರಿಂ | ಅಸ್ತಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇದು ಇತ್ಯೇತನ್ನಿಪಾತದ್ವಯಂ ಸಾಧಪೂರಣಂ | ಯದ್ವಾವಧಾರಣಾರ್ಥಂ | ಮಾತುರ್ವೃಷ್ಟಿ-
ದ್ವಾರೇಣ ಸಕಲಸ್ಯ ಜಗತೋ ನಿರ್ಮಾತುರ್ಮಹೋ ಮಹತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸವನೇಷ್ವವಯವಭೂ-
ತೇಷು ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಷು ತ್ರಿಷು ಸವನೇಷು ಪಿತುಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಸದ್ಯಃ ಪಪಿವಾನ್ |
ಯದಾಗ್ನೌ ಹೂಯತೇ ತದಾನೀನೇವ ಸಾನಂ ಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚಾರ್ವನ್ನಾ ಚಾರೂಣಿ
ಶೋಭನಾನಿ ಧಾನಾಕರಂಭಾದಿಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನಿ ಭಕ್ತಿತವಾನಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ವಿಷ್ಟುಃ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಜಗತೋ ವ್ಯಾಪಕಃ ಪಚತಂ ಪರಿಪಕ್ವಮಸುರಾಣಾಂ ಧನಂ ಯದಸ್ತಿ ತನ್ಮುಷಾಯತ್ ಅಪಹರನ್
ಸಹೀಯಾನ್ ಅತಿಶಯೇನ ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾದ್ರಿಮಸ್ತಾದ್ರೇವೃಜಸ್ಯ ಕ್ಷೇಪಕಃ | ಏವಂಭೂತ
ಇಂದ್ರಸ್ತಿರಃ | ಸತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ತಿರಃ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಸನ್ ವರಾಹಂ ಮೇಘಂ
ವಿಧ್ಯತ್ | ಅತಾಡಯತ್ | ಯದ್ವಾ | ವಿಷ್ಟುಃ ಸುತ್ಯಾದಿವಸಾತ್ಮಕೋ ಯಜ್ಞಃ | ಯಜ್ಞೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ
ನಿಲಾಯ ವಿಷ್ಟು ರೂಪಂ ಕೃತ್ವೇತ್ಯಾಮಾನಾತ್ | ಸ ವಿಷ್ಟುಃ ಪಚತಂ ಪರಿಪಕ್ವಮಸುರಧನಂ ಯತ್ತನ್ಮು-
ಷಾಯತ್ | ಅಚೂಚುರತ್ | ತದನಂತರಂ ದೀಕ್ಷೋಪಸದಾತ್ಮನಾಂ ದುರ್ಗರೂಪಾಣಾಂ ಸಸ್ತಾನಾ-
ಮಹ್ನಾಂ ಪರಸ್ತಾದಾಸೀತ್ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಸಹೀಯಾನಿಂದ್ರೋ ದುರ್ಗಾಣ್ಯತೀತ್ಯೆ ತಿರಃ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಸನ್
ವರಾಹಮುತ್ಕೃಷ್ಟದಿವಸರೂಪಂ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿಧ್ಯತ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ವರಾಹೋಽಯಂ

ನಾಮನೋಷಃ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಗಿರೀಣಾಂ ಪರಸ್ತಾದ್ವಿತ್ವಂ ವೇದ್ಯಮಸುರಾಣಾಂ ಬಿಭರ್ತಿ | ಸ ದರ್ಭಪುಂ-
ಜೀಲಮುದ್ಧೃಹ್ಯ ಸಪ್ತ ಗಿರೀನ್ವಿತ್ವಾ ತಮಹನ್ನಿತಿ ಚ | ತೈ- ಸಂ. ೬-೨-೪-೨, ೩ || ಮಹಃ | ಮಹತಃ |
ಅಚ್ಛಿಬ್ಧಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಹ ಇತ್ಯೇತತ್ಪಿತುನಿಶೇಣಂ | ಮಹಃ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸಿತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಪಸಿನಾನ್ | ಪಿಬತೇರ್ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾಂಧ್ಯಸಾನುತೀಡಾಗಮಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ
ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಜಾರು | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ಮುಷಾ-
ಯತ್ | ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ | ಘೞಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮಿತಿ ಭಾವೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮುಷಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ-
ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ವವದ್ವೀರ್ಘಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ದೀರ್ಘಃ |
ಅಸ್ಮಾತ್ಕೃಜಂತಾಲ್ಟಃ ಶತ್ಯ | ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ನಮಭಾವಃ | ದ್ವಿತೀಯಪಕ್ಷೇ ತು
ಕೃಜಂತಾಲ್ಟಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಃ ಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಅತ್ರ ಸ್ತೇಯೇಚ್ಛೆಯಾ ತದುತ್ತರ-
ಭಾವಿನೀ ಕ್ರಿಯಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಪಚಿತಂ | ಭೃವ್ಯದೃಶೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪಚಿತೇರತಚ್ಚೈತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ವಾದಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಿಧ್ಯತ್ | ವ್ಯಧ ತಾಡನೇ | ಲಜಾ ದಿನಾತಿತ್ವಾತ್ ಶ್ಯನ್ | ತಸ್ಯ ಜಿತ್ವಾದ್ಗುಹಿಜ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶ್ಯನೋ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ವರಾಹಂ |
ವರಮುದಕಮಾಹಾರೋ ಯಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ವರಮಾಹರತೀತಿ ವರಾಹಾರಃ ಸನ್ ಪೃಷೋಢರಾದಿತ್ವಾದ್ವ-
ರಾಹ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ವರಾಹೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ವರಾಹಾರಃ | ವರಮಾಹಾರಮಾ-
ಹಾರ್ಷೀಣಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತಿ | ನಿ. ೫-೪ | ಯಜ್ಞಪಕ್ಷೇ ತು ವರಂ ಚ ತದಹೋ ವರಾಹಃ | ರಾಜಾ-
ಹಃಸಖಿಭ್ಯಃ | ಪಾ. ೫-೪-೯೦ | ಇತಿ ಸಮಾಸಾಂತಷ್ಟಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಅಸ್ಮಾ | ಅಸು ಪ್ಲೇಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾಧುಕಾರಿಣಿ ತೈನ್ | ಪಾ. ೩-೨-೧೩೫ | ಇಡಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ನ
ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ಪ್ಲೇಪಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಾತುಃ—(ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ) ನಿರ್ವಾತೃವಾದ ಮತ್ತು | ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾದ |
ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ | ಸವನೇಷು—ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ | ಪಿತುಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು |
ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ಪಸಿನಾನ್—(ಗಟಿಗಟನೆ) ಕುಡಿದುಬಿಟ್ಟನು (ಹಾಗೆಯೇ) | ಜಾರ್ವನ್ನಾ—ಪುಷ್ಟಿಕರ
ನಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅನ್ನವನ್ನೂ (ನುಂಗಿಬಿಟ್ಟನು ಮತ್ತು) | ವಿಷ್ಣುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇಂದ್ರನು |
ಪಚಿತಂ—(ಅಸುರರ) ಧನವನ್ನು | ಮುಷಾಯತ್—ಅಪಹರಿಸಿದನು | ಸಹೀರ್ಯಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮರ್ಧನ
ಮಾಡುವವನೂ | ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸಿ ತಿರುಗಿಸತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ತಿರಃ—
(ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ) ಎದುರುಬಿದ್ದು | ವರಾಹಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ನಿಧ್ಯತ್—ಸೀಳಿದನು [ಅಥವಾ | ವಿಷ್ಣುಃ—
ಯಜ್ಞವು | ಪಚಿತಂ—(ಅಸುರರ) ಧನವನ್ನು | ಮುಷಾಯತ್—ಅಪಹರಿಸಿತು (ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ
ದುರ್ಗರೂಪಗಳಾದ ಏಳು ದಿನಗಳ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿತು ಆಗ) | ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು
ತಿರುಗಿಸುವವನೂ | ಸಹೀರ್ಯಾ—ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು (ಆ ದುರ್ಗರೂಪಗಳಾದ
ದಿನಗಳನ್ನು ಕಳೆದು) | ತಿರಃ—ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ | ವರಾಹಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದಿವಸದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಆ
ಯಜ್ಞವನ್ನು | ನಿಧ್ಯತ್—ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು ||]

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞದ ಮೂರು ಸವನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಣಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಗಟಗಟನೆ ಕುಡಿದು ಬಿಟ್ಟನು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅನ್ನವನ್ನೂ ನುಂಗಿಬಿಟ್ಟನು. ಅಲ್ಲದೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮರ್ದನಮಾಡುವವನೂ ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸಿತಿರಿಗಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ಎದುರುಬಿದ್ದು ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು ||

English Translation.

Quickly drinking the libations, and devouring the grateful viands (presented) at the three (daily) sacrifices which are dedicated to the creator (of the world), he, the pervader of the universe, stole the ripe (treasure of the Asuras); the vanguard (of his foes), the hurler of the thunderbolt, encountering, pierced the cloud.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಶಯಗಳು ||

ಇತ್-ಉ—ಇವೆರಡೂ ನಿಪಾತಗಳು. ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥವಾಗಿರ ತಕ್ಕವುಗಳು. ಅಥವಾ ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅವ್ಯಯಗಳು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸವನೇಷು—ಅವಯವಭೂತಗಳಾದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ.

ಸದ್ಯಃ ಸಸಿನಾನ್—ಯದಾಗ್ನಾ ಹೂಯತೇ ತದಾನೀನೇವ ಪಾನಂ ಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ— ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಪಾನಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಚಾರ್ವನ್ನಾ—ಚಾರೂಣಿ ಶೋಭನಾನಿ ಧಾನಾಕರಮ್ಭಾದಿ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನಿ ಭಕ್ಷಿತವಾನ್ ಧಾನಾಕರವೃನ್ವೇ ಮೊದಲಾದ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಿಶೇಷ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸಚೇತಂ—ಪರಿಪಕ್ವಭೂತವಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ದ್ರವ್ಯ ಎಂದರ್ಥ.

ತಿರಃ ವಿಷ್ಣುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇಂದ್ರ. ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತನ್—ತಿರಃಸತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ (ನಿರು. ೩-೧೦) ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞೋದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿಲಾಯತೆ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೪-೨) ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಅಧಾರದಂತೆ ಯಜ್ಞನೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಅಸುರಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿತು. ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷೋಪಸ ದಾತ್ತಕವಾದ ಏಳು ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ದಿನಗಳು ವಾಸಮಾಡಿತು. ಅದ್ರಿಭೇದಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಪ್ತಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿಹೋಗಿ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು.

ವರಾಹಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಿವಸರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞ—ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರಂ ಚ ತತ್ ಅಹಶ್ಚ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವರಾಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರಂ ಉದಕಂ ಆಹಾರೋ ಯಸ್ಯ ಯದ್ವಾ ವರಮಾಹರತೀತಿ ವರಾಹಾರಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ನೀರು

ಕೃದ್ವು, ಅಥವಾ ನೀರನ್ನು ಅನಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೇ ವರಾಹಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ವಿವರಿಸತಕ್ಕ ವರಾಹೋಯಂ ವಾಮಮೋಷಃ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಗಿರೀಶಾಂ ಪರಸ್ತಾದ್ವಿತ್ತಂ ವೇದ್ಯಮಸುರಾಣಾಂ
ಬಿಭರ್ತಿ ಮತ್ತು ಸದರ್ಭಪುಂಜೀಲಮುದ್ಯತೈ ಸಪ್ತಗಿರೀನ್ ಭಿತ್ತಾ ಕಮಹನ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೪-೨-೩)
ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ ಮಂತ್ರವು ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಃ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ಪಕ್ಷೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾ
ದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಹ ಎಂಬುದು ಪಿತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಮಹಃ
ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಪಿತುಂ ಎಂದರ್ಥ.

ಸಪಿನಾನ್—ಪಾ. ಪಾನೇ ಧಾತು. ಕೃಸುಕ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕೃಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸ್ತೇಕಾ-
ಜಾದ್ವೈಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಏಕಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿ
ರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೪ ೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿವಚನೇಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಮಾಡುವಾಗ
ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಸಪಿನಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರಾ
ಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಕರ್ಯಾಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ
ದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ.

ಚಾರು—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್.

ಮುಷಾಯತ್—ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ ಧಾತು. ಘೃಣಾರ್ಥೇಕವಿಧಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ
ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಷ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಷಮಾತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪೇತತ್ಮನಃ ಕೃಚ್
ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಈತ್ವ ದೀರ್ಘಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರೈಸ್ಯ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.
ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತವಾದ ಮುಷಾಯ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು
ತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆಗಮಾನು-
ಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಅಚೂಚುರತ್
ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೇಯ (ಕಳುವುದು)
ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅದರಮುಂದೆ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಚಿತಮ್—ಡುಪಚಿತ್ ಪಾಕೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೈವೃದ್ವೈತಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩.೩೯೦) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಆತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ
ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಧ್ಯತ್—ವೃಥ ತಾಡನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಇಕಾರಲೋಪ. ದಿವಾ-
ದಿಭ್ಯಃ ಶೃನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೃನ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಜಾತ್ತಾಗುವುದ
ರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ....(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ (ಯಕಾರಕ್ಕೆ

ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೈನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯ ಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವರಾಹಮ್—ವರಂ ಉದಕಂ ಆಹಾರೋ ಯಸ್ಯ. ಅಥವಾ ವರಂ ಆಹರತಿ ಇತಿ ವರಾಹಾರಃ. ಪೃಷ್ಠೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ವರಾಹೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ವರಾಹಾರಃ | ವರಮಾಹಾರ ಮಾಹಾರ್ಷಿರಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ (ನಿರು. ೫-೪) | ಇತಿ. ಯಜ್ಞಪತ್ರದಲ್ಲಿ -ವರಂ ಚ ತದಹೋ ವರಾಹಃ (ಶುಭದಿನ) ರಾಜಾಹಃ ಸಖಿಭ್ಯಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ ಟಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತನಾಗು ತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಾ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ [ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಧುಕಾರಿ ಎಂಬರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ತೈನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಯತೋಜ್ಞ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಜಾದೇಶ. ಆಸ್ತೈನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ನಲೋಕಾವ್ಯಯ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನೀನೀಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಗ್ನಾಶ್ಚಿದ್ವೇವಪತ್ತೀರಿಂದ್ರಾಯಾರ್ಕಮಹಿಹತ್ಯ ಉವುಃ |

ಪರಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜಭ್ರ ಉರ್ವೀ ನಾಸ್ತ್ಯ ತೇ ಮಹಿಮಾನಂ ಪರಿ
ಷ್ವಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಗ್ನಾಃ | ಚಿತ್ | ದ್ವೇವಪತ್ತೀಃ | ಇಂದ್ರಾಯ |

ಅರ್ಕಂ | ಅಹಿಹತ್ಯೇ | ಉವುರಿತ್ಯೋವುಃ |

ಪರಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಜಭ್ರೇ | ಉರ್ವೀ ಇತಿ | ನ | ಅಸ್ತ್ಯ | ತೇ ಇತಿ |

ಮಹಿಮಾನಂ | ಪರಿ | ಸ್ತ್ಯ ಇತಿ ಸ್ತಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯಾಹುತೈಃ ಹೇವ್ಯತ್ರಸ್ಯ ಹನನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಗ್ನಾಶ್ವಿತೌ ಗಮ-
ನಸ್ತಭಾವಾ ಅಪಿ ಸ್ಥಿತಾ ದೇವಪತ್ನೀಃ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ಯೋ ಗಾಯತ್ರಾಧ್ಯಾ ದೇವತಾ ಅರ್ಕಮ-
ರ್ಚನಸಾಧನಂ ಸ್ತೋತ್ರಮೂವುಃ | ಸಮತನ್ವತ | ಚಕ್ರುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚೇಂದ್ರ ಉರ್ವೀ ವಿಸ್ತೃತೇ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರಿ ಜಭ್ರೇ | ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪರಿಜಹಾರ | ಅತಿಚಕ್ರಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಊವುಃ | ವೇಂಜ್ ತಂತುಸಂತಾನೇ | ಲಿಟಿ ವೇಂಜೋ ವಯಿಃ | ಪಾ. ೨-೪-೪೧ | ಲಿಟಿಃ ಕಿತ್ವಾದ್ಯ-
ಜಾದಿತ್ವೇನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣೇ ಯಕಾರಸ್ಯ ಲಿಟಿ ವಯೋ ಯಃ | ಪಾ. ೬-೧-೩೮ | ಇತಿ
ಪ್ರತೀವೇದಾಧ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ದ್ವಿರ್ವಚನಾದಿ | ವಶ್ವಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಕಿತಿ |
ಪಾ. ೬-೧-೩೯ | ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ವಕಾರಾದೇಶಃ | ಜಭ್ರೇ | ಹೃಂ ಹರಣೇ | ಲಿಟಿ ಇತಿತ್ವಾದ್ಯತ್ವಭಿ-
ಪ್ರಾಯ ಅತ್ಮನೇಪದಂ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಉರ್ವೀ | ಉರುಶಬ್ದಾದ್ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾ-
ದಿತಿ ಜೋಷ್ | ವಾ ಭಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಹಿಹತ್ಯೇ—ಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ರನ ನಾಶದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ | ಗ್ನಾಶ್ವಿತೌ—ಗಮನಸ್ತಭಾವದವರಾದರೂ
(ನಿಂತವರಾಗಿ) | ದೇವಪತ್ನೀಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಗಾಯತ್ರಾಧಿ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳು | ಅರ್ಕಂ—
ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಊವುಃ—ರಚಿಸಿ (ಅರ್ಪಿಸಿ)ದರು (ಆ ಇಂದ್ರನಾದರೋ) | ಉರ್ವೀ—
ವಿಸ್ತೃತಗಳಾದ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಜಭ್ರೇ—(ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) ಮೀರಿದ
ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳವನಾದನು (ಆದರೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡೂ) | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಮಹಿಮಾನಂ—ಮಹತ್ತ್ವ
ವನ್ನು | ನ ಪರಿ ಸ್ತಃ—ಮೀರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುವಾದ ವೃತ್ರನ ನಾಶದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪಾಲಿಕೆಯರಾದ ಗಾಯತ್ರಾಧಿ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆ
ಗಳು ಗಮನಸ್ತಭಾವದವರಾದರೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತವರಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ
ವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಆ ಇಂದ್ರನಾದರೋ, ಸ್ತಭಾವವಾಗಿಯೇ ವಿಸ್ತೃತಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರ
ಡನ್ನೂ ಮೀರಿದ ವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳವನಾದನು. ಆದರೆ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು
ಮೀರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

English Translation.

To that Indra, the women, the wives of the gods addressed their hymns,
on the destruction of Ahi (Vritra); he encompasses the extensive heaven and
earth; they two do not surpass his vastness.

! ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಅಹಿಹತ್ಯೇ—ಅಹೀ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಹನನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ—ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಎಂದರ್ಥ

ಗ್ನಾಶ್ಚಿತ್—ಗಮನಸ್ವಭಾವಾ ಅಪಿ ಸ್ಥಿತಾಃ—ಸದಾ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಇದು ದೇವ ತೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಆರ್ಕಂ—ಅರ್ಚನಸಾಧನವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ, ಮಂತ್ರ

ಪರಿಜಘ್ನೇ—ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪರಿಜಹಾರ ಅತಿಚಕ್ರಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ—ಮಿತಮಾರಿದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತೇ—ಆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಎಂದೂ ಮೀರಿಸಲಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ಕಮ್—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಜನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಉವುಃ—ವೇದೋ ತಂತುಸಂತಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾಸಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾದೇಶ. ವೇದಾಽಶೀ ವಯಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಯಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಿತ್ತ ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ-ಇದು ಯಾಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರು ತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಎರಡಿನಿ. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾ- ರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಧಾತು ವಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟಿ ವಯೋ ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಯ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತ ವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವಶ್ವಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಕಾರಾದೇಶ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘ್ನೇ—ಹೃಷ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಇಂತಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಞಾತಃ ಕರ್ತೃಭಿಸ್ತ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾ- ಫಲೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟಿಸ್ತ- ರ್ಘುಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿ ಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ. ಯಣಾದೇಶ. ಜಹ್ರೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವೀ—ಉರು ಶಬ್ದ. ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಮೋತೋಗುಣ- ವಚನಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಣಾದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ದ್ವಿವಚನ ಟಿ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ.

ಸ್ತಃ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವ- ಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಜಾತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಾನಯವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ

ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಸ್ಪಾದುಭ್ಯಾಂಅಸ್ತಿ-
ಯೇಜಾಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾ
ದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಷ್ಟನಾಷ್ಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯೇದೇವ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾತ್ |
ಸ್ವರಾಳಿಂದ್ರೋ ದಮ ಆ ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ ಸ್ವರಿರಮತ್ತೋ ವವಕ್ಷೇ
ರಣಾಯ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಏವ | ಪ್ರ | ರಿರಿಚೇ | ಮಹಿತ್ವಂ | ದಿವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಪರಿ |
ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ |
ಸ್ವರಾಟ್ | ಇಂದ್ರಃ | ದಮೇ | ಆ | ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ | ಸ್ವಅರಿಃ | ಅಮುತ್ರಃ |
ವವಕ್ಷೇ | ರಣಾಯ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯೇದೇವ | ಇದಿತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ | ಅಸ್ಯೇವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹಿತ್ವಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ |
ಅತಿರಿಚ್ಯತೇ | ಅಧಿಕಂ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರೋಪಸರ್ಗೋ ಧಾತ್ವರ್ಥಸ್ಯ ನಿವೃತ್ತಿಮಾಚಿಷ್ಟೇ | ಯಥಾ
ಪ್ರಸ್ತರಣಂ ಪ್ರಸ್ಥಾನಮಿತಿ | ಕುತಃ ಸಕಾಶಾತ್ಪ್ರಿರಿಚಿ ಇತ್ಯತ ಆಹ | ದಿವೋ ಧ್ಯುಲೋಕಾತ್
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂಲೋಕಾತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ ದ್ಯಾನಾಪಥಿವ್ಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಾದಂತರಿಕ್ಷಲೋ-
ಕಾಚ್ಛೇ | ಪರ್ಯುಪರ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ರಿನ್ಲೋಕಾನತೀತ್ಯೋಪರಿ ಪ್ರಿರಿಚಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದಮೇ ದಮಯಿತವ್ಯೇ
ವಿಷಯೇ ಸ್ವರಾಟ್ ಸ್ವೇನ್ಯೇವ ತೇಜಸಾ ರಾಜಮಾನೋ ವಿಶ್ವಗೂರ್ತೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ನರ್ವಸ್ಮಿನ್ನಾರ್ಯ
ಉದ್ಗೂರ್ಣಃ ಸಮರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಾಯುಧಂ ಗೂರ್ತಮುದ್ಯತಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ |
ಸ್ವರಿಃ | ಶೋಭನಶತ್ರುಕಃ | ಶೋಭನೇ ಶತ್ರ್ವಾ ಹಂತವ್ಯೇ ಸತಿ ಹಂತಾ ನೀರ್ಯವತ್ತಮ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ |
ಯಥಾಕನಾರಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಶಾಸಮಿಂದ್ರಂ | ಋಗ್ವೇ. ೩-೪೭-೫ | ಇತಿ | ಅಕುತ್ಸಿತಾರಿಮಿತಿ ಹಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ |
ಅಮತ್ತೋ ಯದ್ವಾದಿಷು ಗಮನಕುಶಲಃ | ಮಾತ್ರಯೇಯತ್ತಯಾ ರಹಿತೋ ವಾ | ಅಮತ್ತೋಽ-
ಮಾತ್ತೋ ಮಹಾನ್ಯವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ನೇತಿ ಯಾಸ್ಮಃ | ನಿ. ೬-೨೩ | ಏವಂಭೂತ ಇಂದ್ರೋ ರಣಾಯ

ರಣಂ ಯುದ್ಧಮಾ ವವಕ್ಷೇ | ಅವಹತಿ | ಮೇಘಾನ್ಪ್ರಾಪಯತಿ | ಮೇಘೈಃ ಪರಸ್ಪರಯುದ್ಧಂ ಕಾರ-
ಯಿತ್ವಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಚಿಕಾರೇತಿ ಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಯುದ್ಧಾಯ ಸ್ವಕೀಯಾನ್ಪಟಾನ್ ಗಮಯತಿ || ಅಸ್ಯ |
ಊಡಿವಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಿರಿಚೇ | ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚಿನೇ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತ-
ಮಾನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಉದಾತ್ತಯಾಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವರಾಟ್ | ರಾಜ್ಯ
ದೀಪ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಪ್ರಾದ್ವಿಷೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ವ್ರಶ್ವಾದಿನಾ ಪತ್ನೇ ಜತ್ವಂ | ದಮೇ | ದಮ ಉಪಶಮ ಇತ್ಯ-
ಸ್ಮಾತ್ಪರ್ಮಣಿ ಘಣಾ ನೋದಾತ್ತೋಪದೇಶಸ್ಯ ಮಾಂತಸ್ಯಾನಾಚೇಮೇಃ | ಪಾ. ೭-೩-೩೪ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಿ-
ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಘೞೋ ಘೞ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ | ಗ್ನೌ ನಿಗರಣೇ | ಅಸ್ಮಾ-
ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಶ್ರುಕಃ ಕಿತಿತಿಟ್ಟ್ರತಿಷೇಧಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ಯದ್ವಾ | ಗೂರೇ ಉದ್ಯಮೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಿಷ್ಠಾ | ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತನಾನ್ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಭಾವಃ |
ತತ್ಪುರುಷಪಕ್ಷೇ ಮರುದ್ವೃಧಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹಪಕ್ಷೇ ತು ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತ್ಯಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಮತ್ರಃ | ಅಮ ಗತ್ಯಾ-
ದಿಷು | ಅಮಿನಕ್ರಿಯೇಜಿಬಂಧೀತ್ಯಾದಿನೌಜಾದಿಕೋತ್ಪನ್ನತ್ವಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವವಕ್ಷೇ |
ವಹೇರ್ಲೇಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿತಿ ಸಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ತಪಃ ಶ್ರುಃ | ಛತ್ವಪತ್ಯಕತ್ವಾನಿ |
ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇಪದೇಷ್ವಿತಿ ತಲೋಪಃ | ರಣಾಯ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರ-
ದಾನತ್ವಾಚ್ಚತುರ್ಥೀ | ಯದ್ವಾ | ಗತ್ಯರ್ಥಕರ್ಮಣಿ | ಪಾ. ೨-೩-೧೨ | ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯದೇವ—ಇದೇ ಇಂದ್ರನ | ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ |
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್—(ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ) ಅಂತರಿಕ್ಷ
ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪರಿ—ಮೇಲೆ | ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ | ದಮೇ—[ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ] [ದಮನ
ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ] ಸ್ವರಾಟ್—ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ | ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ—ಸಕಲ
ವಾದ ವೀರೈಕೈತ್ಯಕ್ಕೂ ಸಮರ್ಥನಾದವನೂ ಅಥವಾ [ಸಕಲ ಆಯುಧವನ್ನೂ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದವನೂ] | ಸ್ವರಿಃ—
(ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪನಾದ) ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶತ್ರುವುಳ್ಳವನೂ | ಅಮತ್ರಃ—(ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ನಿಪುಣತೆ
ಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ಆಳತೆಗೆ ಮೀರಿದವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ರಣಾಯ—
ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ | ಅ ವವಕ್ಷೇ—(ಮೇಘಗಳನ್ನು) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದನು (ಅವುಗಳ ಘರ್ಷಣದಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನು
ಸುರಿಸಿದನು) ಅಥವಾ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಭಟರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಅಧಿ-
ಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ, ಸಕಲವೀರೈಕೈತ್ಯಕ್ಕೂ
ಸಮರ್ಥನೂ, ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪನಾದ ಶತ್ರುವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ನಿಪುಣತೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧಭೂಮಿ
ಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಘರ್ಷಣದಿಂದ
ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು.

English Translation

His magnitude verily exceeds that of the heaven and earth and sky; Indra, self-irradiating in his dwelling, equal to every exploit, engaged with no unworthy foe, and skilled in conflict, calls to battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರ. ರಿರಿಚೇ—ರಿಚಿರ್. ವಿರೇಚಿನೇ—ವಿರೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ರಿಚಿರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ-ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ನಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃರಣ, ಪ್ರಸ್ಥಾನ. ಈ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ನಿವೃತ್ತಿಹೊಂದುವುದು.

ಪರಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪರಿ (ಮೇಲೆ) ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ—ವಿಶ್ವಸ್ಥಿನ್ ಸರ್ವಸ್ಥಿನ್ ಕಾದ್ಯೇ ಉದ್ಗೂರ್ಣಃ ಮುಘಃ | ಯದ್ವಾ. ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಾಯುಧಂ ಗೂರ್ತಂ ಉದ್ಯತಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ | ಸರ್ವಕಾರ್ಯಸಮರ್ಥನು, ಅಥವಾ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವರಿ—ತೋಭನಶತ್ರುಕಃ—ವೀರರಾದ ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳವನು. ಶತ್ರುಗಳು ವೀರರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಅಂಥಹವರನ್ನು ಕೊಂದವನು ಅವನಿಗಿಂತ ಶೂರನೆಂದು ಖ್ಯಾತಿ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿ: ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಆಕಿವಾರಿಂ ದಿವ್ಯಂ ಶಾಸಮಿಂದ್ರಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೪೭-೫) ಎಂಬ ಋಜ್ವಂತ್ರವು ವಿವರಿಸುವುದು. ಕುತ್ತಿತನಲ್ಲದ ಶತ್ರುವುಳ್ಳವನು ಇಂದ್ರ ಎಂಬುದೇ ಅದರ ಅರ್ಥ.

ಅಮುತ್ರೇ—ಯುದ್ಧಾದಿಸು ಗಮನಕೃತಲಃ—ಮಾತ್ರಯಾ ಇಯೇತ್ತಯಾ ರಹಿತೋ ವಾ | ಯುದ್ಧವೇ ನೊದಲಾದ ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಟುವಟಿಕೆಯುಳ್ಳವನು. ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಲಾರದವನು. ಅಮುತ್ರೋಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ (ನಿ. ೬-೨೩) ಅತಿಶಯವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಮುತ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ಪಸ್ವೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿರಿಚೇ—ರಿಚಿರ್ ವಿರೇಚನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಶಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೈಧಿನ್ಯಾಃ—ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಜೇಷ್ಠ) ಯಜ್ಞ ಬಂದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯೋಗೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರಾಟ್—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸತ್ಸೋದ್ದಿಷ್ಟ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಪ್ರಶ್ನಭೃಷ್ಮಮೃಜ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರ್ಭುಲಾಂಜಲೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜತ್ವ. ನಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚತ್ವ.

ದಮೇ—ಧಮ ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಘೞ್. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೋದಾತ್ಪೋಸದೇಶಸ್ಯ ಮಾಂತಸ್ಯಾನಾಚೇಮೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ತಮೀ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ—ಗ್ಮ ನಿಗರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಾತಕಾರಸರವಾದಾಗ ಶ್ಚ್ಯುಕೇಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣೈವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಉರ-ಣ್ರಿಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಹಲಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾಂತ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೂರ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗೂರೇ ಉದ್ಯಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಾಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ನೆಸತ್ವನಿಷತ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪಾನ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ ಗೂರ್ತಃ ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿಪಾಠದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಂ ಗೂರ್ತಂ ಯಸ್ಯಸಃ ವಿಶ್ವಗೂರ್ತಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ಬಹು-ಪ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗಲೂ ಪೂರ್ವ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮುತ್ರಃ—ಅಮು ಗತ್ಯಾದಿನು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮಿನಕ್ಷೆಯೇಜಿಬಂಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವಕ್ಷೇ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ್ವ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಹೋಢಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಪಥೋಃಕೇಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇಪ. ದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಣಾಯ—ಕರ್ಮಣಾಯಮುಭಿಸ್ಪೃತಿ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಗತೈರ್ಧಕರ್ಮಣಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ.

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಅಸ್ಯೇದೇವ ಶವಸಾ ಶುಷಂತಂ ವಿ ವೃಶ್ಚದ್ವಜ್ರೇಣ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರಃ |
ಗಾ ನ ವ್ರಾಣಾ ಅವನೀರಮುಂಚದಭಿ ಶ್ರವೋ ದಾವನೇ ಸಚೇತಾಃ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಏವ | ಶವಸಾ | ಶುಷಂತಂ | ವಿ | ವೃಶ್ಚತ್ | ವಜ್ರೇಣ | ವೃತ್ರಂ
ಇಂದ್ರಃ |
ಗಾಃ | ನ | ವ್ರಾಣಾಃ | ಅವನೀಃ | ಅಮುಂಚತ್ | ಅಭಿ | ಶ್ರವಃ | ದಾವನೇ |
ಸಚೇತಾಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯೇವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಶುಷಂತಂ ಶುಷ್ಯಂತಂ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ವಿ ವೃ-
ಶ್ಚತ್ | ವೃಶ್ಚಿನತ್ | ತಥಾ ಗಾ ನ ಚೋರೈರಪಹೃತಾ ಗಾವ ಇವ ವ್ರಾಣಾ ವೃತ್ರೇಣಾವೃತಾ ಅವನೀ
ರಕ್ಷಣಹೇತುಭೂತಾ ಅಪೋರಮುಂಚತ್ | ಅವರ್ಷೀತ್ | ತಥಾ ದಾವನೇ ಹವಿರ್ವಾತ್ರೇ ಯಜಮಾ-
ನಾಯ ಸಚೇತಾಸ್ತೇನ ಯಜಮಾನೇನ ಸಮಾನಚಿತ್ತಃ ಸನ್ ಶ್ರವಃ ಕರ್ಮಫಲಭೂತಮನ್ನಮಭ್ಯಾಭಿ-
ಮುಖ್ಯೇನ ದದಾತೀತಿ ಶೇಷಃ || ಶುಷಂತಂ | ಶುಷ ಶೋಷಣೇ | ಶ್ಯನಿ ಸ್ರಾಪ್ತೇ ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಃ |
ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ವ್ರಾಣಾಃ | ವೃಷ್ಣಾ ವರಣೇ |
ಕರ್ಮಣಿ ಲುಟಃ ಶಾನಚಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಯಕೋ ಲುಕ್ | ಶಾನಚೋ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವೇ
ಯಜಾದೇಶಃ | ಅವನೀಃ | ಅವತೇಃ ಕರಣೇರ್ನಿತ್ಯಧ್ಯಧಮೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೧೦೩ || ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಾವನೇ | ಆತೋ ಮನಿನ್ನಿತಿ ವನಿಪ್ | ಚತುರ್ಥೇಕವಚನೇಲ್ಲೋಸಾಭಾ-
ವತ್ಪಾಂಧಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯೇದೇವ—ಇದೇ ಇಂದ್ರನ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಶುಷಂತಂ—(ನೀರನ್ನು) ಇಂಗಿಸತಕ್ಕ |
ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರನನ್ನು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಜ್ರೇಣ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ವಿ ವೃಶ್ಚತ್—ಸೀಳಿದನು |
ಗಾಃ ನ—(ಚೋರರಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ) ಹಸುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಂತೆ | ವ್ರಾಣಾಃ—(ವೃತ್ರನಿಂದ) ಮುಚ್ಚಲ್ಪ
ಟ್ಟವು | ಅವನೀಃ—ರಕ್ಷಣಹೇತುವಾದವು ಆದ ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅಮುಂಚತ್—ಬಿಡಿಸಿ ಸುಂಸಿದನು |
ದಾವನೇ—ಹವಿರ್ವಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಸಚೇತಾಃ—ಅವನ ಇಷ್ಟದೊಡನೆ ಕೂಡುವ ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸು
ಳ್ಳವನಾಗಿ | ಶ್ರವಃ—(ಅವನ ಕರ್ಮಫಲವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು | ಅಭಿ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ವಬಲದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಇಂಗಿಸುವ ವೃತ್ರನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಸೀಳಿಹಾಕಿದನು. ಜೋರಿಂದ ಅಪಹೃತಗಳಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಂತೆ ವೃತ್ರನಿಂದ ಅವೃತಗಳಾದ ನೀರುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಸುರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಹವಿರ್ದಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ನುಸರಿಸುವಂತೆ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಏಕಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ಅವನ ಕರ್ಮಫಲವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Indra, by his power, cut to pieces with his thunderbolt Vritra, the absorber (of moisture), and set free the waters obstructed by Vritra and capable of protecting the universe, like cows (recovered from thieves); and in accordance with the wishes of the giver of the oblation; (grants him) food.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಷಂತಂ—ಶುಷ್ಯಂತಂ-ಶುಷ-ಶೋಷಣೇ—ಶೋಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಶುಷಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು (ಉದಕವನ್ನು) ಒಣಗಿಸುವವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥಕೊಡುವುದು. ಇದು ವೃತ್ರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ.

ಪ್ರಾಣಾಃ—ವೃತ್ರೇಣಾವೃತಾಃ—ವೃತ್ರಾಸುರನಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ನೀರುಗಳು. ವೃಜ್-ವರಣೆ ಎಂಬ ಧಾತುಜನ್ಯವಾದ ಶಬ್ದ ಇದು.

ಸಚೇತಾಃ—ತೇನ ಯಜಮಾನೇನ ಚೇತಃ ಚಿತ್ತಂ ಯಸ್ಯ—ಯಜಮಾನನೊಡಗೂಡಿದ ಸ್ಥಿರ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು, ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ನಡೆಯುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಶ್ರವಃ—ಕರ್ಮಫಲಭೂತಂ ಅನ್ನಂ—ಇಂದ್ರನು ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವರಿಗೆ ಅವರ-ವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಭಾವ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶುಷಂತಮ್—ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುಷತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶತ್ಯ) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾ-ತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದೇಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ.

ವೃಶ್ಚತ್—ಓವ್ರಶ್ಚಾ ಛೇದನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಬಹುಲಂಭಂದೇಸ್ಯಮಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ರಾಣಾಃ—ವೃಷ್ಣೋ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಲಟಿಗೆ ಶಾನ್‌ಚ್. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಯಕಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚ್ ಜಿತೌಗುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯಣಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವನೀಃ — ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರಿಸ್ಯಧೃಮಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಮುಂಚಿತ್—ಮುಚ್ಚ್ಯ ನೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾ ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾವನೇ—ಡಾದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಆತೋಮನಿನ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಛಾಂವಸವಾಗಿ ಅಲ್ಲೊಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯೇದು ತ್ವೇಷಸಾ ರಂತ ಸಿಂಧವಃ ಪರಿಯದ್ವಜ್ರೇಣ ಸೀಮಯಚ್ಛತ್ |
ಈಶಾನಕೃದ್ಧಾತುಷೇ ದಶಸ್ಯಂತುವೀತಯೇ ಗಾಧಂ ತುರ್ವಣಃ ಕಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ವೇಷಸಾ | ರಂತ | ಸಿಂಧವಃ | ಪರಿ | ಯತ್ | ನ-
ಜ್ರೇಣ | ಸೀಂ | ಅಯಚ್ಛತ್ |

ಈಶಾನಕೃತ್ | ದಾತುಷೇ | ದಶಸ್ಯನ್ | ತುವೀತಯೇ | ಗಾಧಂ | ತುರ್ವಣಃ
ಕರಿತಿ ಕಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಅಸ್ಯೇವೇಂದ್ರಸ್ಯ ತ್ವೇಷಸಾ ದೀಪ್ತೇನ ಬಲೇನ ಸಿಂಧವಃ ಸಮುದ್ರಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಗಂಗಾದ್ಯಾಃ
ಸಪ್ತ ನದ್ಯೋರಂತ | ಸ್ತೇ ಸ್ತೇ ಸ್ಥಾನೇ ರಮಂತೇ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದಯಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ಸೀಮೇನಾನ್ವಿಂ-
ಧಾನ್ವಜ್ರೇಣ ಪರ್ಯಯಚ್ಛತ್ | ಪರಿತೋ ನಿಯಮಿತವಾನ್ | ಅಪಿ ಚ ಈಶಾನಕೃತ್ ವೃತ್ತಾದಿತತ್ಪ್ರವ-
ಧೇನಾತ್ಮಾನಮೈಶ್ವರ್ಯವಂತಂ ಕುರ್ವನ್ನಿಂದ್ರೋ ದಾತುಷೇ ಹವಿದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಫಲಂ

ದಶಸ್ಯಸ್ ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ ತುರ್ವಣಿಸ್ತೂರ್ಣಸಂಭಜನಃ | ತುರ್ವಣಿಸ್ತೂರ್ಣವನಿರಿತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೬-೧೪ |
ಯದ್ವಾ | ತುರ್ವಿತಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಿತಾ | ಏವಂಭೂತ ಇಂದ್ರಸ್ತುರ್ವೀತಯ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಯೋದಕೇ
ನಿಮಗ್ನಾಯ ಋಷಯೇ ಗಾಧಮವಸ್ಥಾನಯೋಗ್ಯಂ ಧಿಷ್ಠ್ಯಪ್ರದೇಶಂ ಕಃ | ಅಕಾರ್ಷೀತ್ || ರಂತೆ |
ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ | ಛಾಂದಸೇ ಲಜಾ ಬಹುವಚಿನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಧಾತೋ-
ರಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅಯಚ್ಛತ್ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಭ ಇತಿ ಭತ್ಯಂ |
ಕಃ | ಕರೋತೇರ್ಲುಞ್ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣಶೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೨-೪-೮೦ | ಜ್ಞೇರ್ಲುಞ್ | ಗುಣಃ |
ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿನಾ ತಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಇಂದ್ರನು) | ವಜ್ರೇಣ—ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಸೀಂ—ಈ
ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳನ್ನು | ಪಂ ಅಯಚ್ಛತ್ — ಸುತ್ತಲೂ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ (ಅದ್ದರಿಂದ) |
ಅಸ್ಯೇದು—ಇದೇ ಇಂದ್ರನ | ತ್ವೇಷಸಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಲದಿಂದ | ಸಿಂಧವಃ—ಸಮುದ್ರಗಳು ಅಥವಾ
ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳು | ರಂತೆ—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ) ರಮಿಸುತ್ತವೆ (ಅಲ್ಲದೆ) | ಈಶಾನಾಕೃತ್—
(ವೃತ್ತಾದಿ ಶತ್ರುವಧದಿಂದ ತನ್ನ) ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತಲೂ (ಇಂದ್ರನು) | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿರ್ಧಾತನಾದ
ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ದಶಸ್ಯಃ—(ಫಲವನ್ನು) ಕೊಡುತ್ತಲೂ | ತುರ್ವಣಿಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಶತ್ರು
ಹಿಂಸಕನಾಗಿ | ತುರ್ವೀತಯೇ—ತುರ್ವೀತಿಯೆಂಬ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದ) ಮುಷಿಗೆ | ಗಾಧಂ—ವಾಸದ
ನೆಲೆಯನ್ನು | ಕಃ—ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಹರಿಯು
ವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಲದ ಸಹಾ
ಯದಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ರಮಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುವಧದಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವ
ವನ್ನು ಸಾರುತ್ತಲೂ ಹವಿರ್ಧಾತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಲೂ ಸಹ ತಾನೂ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ
ಯಾಗಿ ತುರ್ವೀತಿಯೆಂಬ ಮುಷಿಗೆ ವಾಸದ ನೆಲೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು.

English Translation.

Through his power the rivers sport, since he has, by his thunderbolt, determined their limits; establishing his supremacy (by killing Vritra) and granting recompense to the giver (of the oblation), he, the swift-moving, provided a resting place for Turviti.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವೇಷಸಾ—ದೀಪ್ತೇನ ಬಲೇನ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಬಲದಿಂದಲೂ.

ಸಿಂಧವಃ—ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮುದ್ರ ಅಥವಾ ಗಂಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ನದಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ರಂತೆ—ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ—ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸೀಮ್—ಏನಾನ್ ಸಿಂಧೂನ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯತ್ಯವೂ, ಪದಪೂರ್ಣಾರ್ಥವು ಅಂದರೆ ಸ್ವೀಕಾರಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಸೂಚಕತ್ವವೂ, ವೇದವಾಕ್ಯದ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥಕತ್ವವೂ ಉಂಟು. ಸೀಮಿತಿ ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯೋ ವಾ ಪದಪೂರಣೋ ವಾ (ನಿರು. ೧-೭) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೀಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈಶಾನಕೃತ್—ವೃತ್ತಾಸುರನೇ ನೊದಲಾದವರ ವಧೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು

ತುರ್ವಣಿಃ—ತೂರ್ಣಸಂಭಜನಃ—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು. ತುರ್ವಣಿ ಸ್ತೂರ್ಣವನಿಃ (ನಿ. ೬-೧೪) ಯದ್ವಾ ತುರ್ವಿತಾ ತತ್ಪೂರ್ಣಾಂ ಹಿಂಸಿತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನು (ಇಂದ್ರ).

ತುರ್ವೀತಯೇ—ತುರ್ವೀತನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಮಹರ್ಷಿ. ಆತನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು.

ಗಾಥಂ—ಅವಸ್ಥಾನಯೋಗ್ಯಂ ಧಿಷ್ಣ್ಯಪ್ರದೇಶಂ—ವಾಸಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗೃಹಾಂತರ್ಗತ ಪ್ರದೇಶ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಂತೆ—ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಿಞ್‌ಲಿಱಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಞ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ-ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಚ್ಛತ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲಿಞ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂಘಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಾದೇಶ. ಲಿಞ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಶಾನಕೃತ್—ಈಶಾನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಈಶಾನಕೃತ್. ಕೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಃ—ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿ ಲುಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಲಿಗೆ ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಆಗ ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಅಪೃತ್ವವಾದುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಲೋಪ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೇಫಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ಭರಾ ತೂತುಜಾನೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾನಃ
ಕಿಯೇಧಾಃ |

ಗೋರ್ನ ಪರ್ವ ವಿ ರದಾ ತಿರಶ್ಚೈಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಧೈ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಲೂಂ ಇತಿ | ಪ್ರ | ಭರ | ತೂತುಜಾನಃ | ವೃತ್ತಾಯ | ವಜ್ರಂ |
ಈಶಾನಃ | ಕಿಯೇಧಾಃ |

ಗೋಃ | ನ | ಪರ್ವ | ವಿ | ರದ | ತಿರಶ್ಚಾ | ಇಷ್ಯನ್ | ಅರ್ಣಾಂಸಿ | ಅಪಾಂ |
ಚರಧೈ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ತೂತುಜಾನ ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ರನಾಮ | ತೂತುಜಾನಸ್ತೃರಮಾಣಃ | ಯದ್ವಾ | ಶತ್ಕೂನ್ದಿಂಸನ್ |
ಈಶಾನ ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯತೋಽನವದ್ಧತಸರಿಮಾಣಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಧಾತಾ | ಯದ್ವಾ |
ಕ್ರಮಮಾಣಂ ಶತ್ರುಬಲಂ ದಧಾತ್ಯವಸ್ಥಾಪಯಂತೀತಿ ಕಿಯೇಧಾಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಏವಂಭೂತಸ್ತಮಸ್ಮೈ
ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಂ ಪ್ರ ಭರ | ಇಮಂ ವೃತ್ರಂ ವಜ್ರೇಣ ಪ್ರಹರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಹೃತ್ಯಚ್ಚಾರ್ಣಾಂಸಿ ವೃಷ್ಟಿ-
ಜಲಾನೀಷ್ಯನ್ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ತಾದ್ಗಮಯಂತ್ಸ್ವಮಪಾಂ ಚರಧೈ ತಾಸಾಮಪಾಂ ಚರಣಾಯ ಭೂಪ್ರ-
ದೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಗಮನಾಯ ತಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಮೇಘರೂಪಸ್ಯ ಪರ್ವ ಪರ್ವಾಣ್ಯವಯವಸಂಧೀನ್ ತಿರಶ್ಚಾ
ತರ್ಯಗವಸ್ಥಿತೇನ ವಜ್ರೇಣ ವಿ ರದ | ವಿಲಿಖ | ಛಿಂದೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಗೋರ್ನ |
ಯಥಾ ಮಾಂಸಸ್ಯ ವಿಕರ್ತಾರೋ ಲೌಕಿಕಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಪಶೋರವಯವಾನಿತಸ್ತತೋ ವಿಭಜಂತಿ
ತದ್ವತ್ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾನಃ
ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ವಾ ಇತಿ ನಾ ಕ್ರಮಮಾಣಿಧಾ ಇತಿ ನಾ ಗೋರಿವ ಪರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇ-
ಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಣಾಯ | ನಿ. ೬-೨೦ | ಇತಿ || ಭರ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ |
ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ದೀರ್ಘಃ | ತೂತುಜಾನಃ | ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕಾನಚಿ
ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯಭೇತಿ ಕಾನಚಿಃ ಸಾರ್ವ-
ಧಾತುಕತ್ವೇ ಸತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಕಿಯೇಧಾಃ | ತುಜತಾ ಕಿಯೇಧಾ ಇತ್ಯ-
ತೋಕ್ತಂ | ರದ | ರದ ವಿಲೇಖನೇ | ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ | ತಿರಶ್ಚಾ | ತಿರೋಽಂಚತೀತಿ

ತೀರ್ಯಜ್ | ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನೆಲೋಪಃ | ತೈತೀಯೈಕವಚಿನೇ ಭಸಂಜ್ಞಾ-
ಯಾಮಚಿ ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಶ್ವತ್ವೇನ ಸಕಾರಸ್ಯ ಶಕಾರಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಷ್ಯನ್ | ಇಷ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಚತರಿ ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ | ತಸ್ಯ
ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚರಥ್ಯೈ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ಚರತೇರಥ್ಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ತೊತುಜಾನಃ—ಶೀಘ್ರಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಹಿಂಸ
ಕನೂ | ಈಶಾನಃ—ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದವನೂ | ಕಿಯೇಧಾಃ—ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನೂ ಅಥವಾ
ಶತ್ರುಬಲವನ್ನು ಕಮ್ಮಿ ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ನೀನು | ಆಸ್ಮಾ ಇದು ವೃತ್ತಾಯ—ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನ
ಮೇಲೆಯೇ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಪ್ರ ಭರ—ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಪ್ರಹರಿಸು | ಅರ್ಜಾಂಸಿ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕ
ಗಳನ್ನು (ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು) | ಇಷ್ಯನ್—ವೃತ್ತಾಸುರ ಅಥವಾ ಮೇಘದಿಂದ ಹೊರಡಿಸುವ ನೀನು |
ಅಪಾಂ—ಉದಕಗಳ | ಚರಥ್ಯೈ—ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ (ಹರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಗೋಃ ಪರ್ವ ನ—(ಮೇಘರೂಪ
ದಿಂದಿರುವ ಆ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಕಟುಕರು ಗೋವಿನ ಶರೀರದ ಮಾಂಸಖಂಡಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸು
ವಂತೆ | ತಿರಶ್ಚಾ—ಹರಿತವಾದ ನಿನ್ನ ವಿಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ವಿ ರಡ—ಕತ್ತರಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದವನೂ,
ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆದ ನೀನು ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಮೇಘ
ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವು ಮಳೆಯರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು.
ಈರೀತಿ ಮೇಘದಿಂದ ನೀರು ಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಟುಕರು ಗೋವಿನ ಮೃತಶರೀರವನ್ನು ತುಂಡುತಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿ
ಸುವಂತೆ ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಶರೀರವನ್ನು ನಿನ್ನ ಹರಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸು.

English Translation.

Indra, quick-moving and strength-endowed lord of all, hurl your
thunderbolt at this Vritra and cut off his joints as (butchers cut up) a cow,
that the rains may issue from him, and the waters flow (over the earth). ३

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ತೊತುಜಾನಃ—ಇದು ಕ್ವಿಪ್ರ (ಜಾಗ್ರತೆ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ. ನಿರುಕ್ತ (೩-೯) ದಲ್ಲಿ
ಕ್ವಿಪ್ರವಾಚಕವಾಗಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಪದಗಳನ್ನು ನು, ಮುಂಕ್ಷು, ದ್ರುವತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕತ್ರ ಪಾಠಮಾಡಿ
ದ್ದಾರೆ. ಈಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ವರೆಗೊಳಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿ
ಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕಿಯೇಧಾಃ—ಕಿಯೆತೋ, ಅನವಧ್ಯತಪರಿಮಾಣಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಧಾತಾ | ಯದ್ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಂ
ಶತ್ರುಬಲಂ ದಧಾತ್ಯವಸ್ಥಾಪಯತೀತಿ ಕಿಯೇಧಾಃ | ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಬಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು, ಅಥವಾ

ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಬರುವ ಶತ್ರುಬಲವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವವನು ಇಂದ್ರ. ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾನಃ ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ನಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ನಾ ಗೋರಿವ ಸರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಸಾಂ ಚರಣಾಯ (ನಿರು. ೬-೩೦) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನದಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಣಕಾರರನ್ನು ಎದುರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಯದ್ಧಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಾತ್ ಅಸಾಂ ಚರಧ್ಯೈ—ಆ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಜಲರಾಶಿಯು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ವೃತ್ರನು ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಭೂಮಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಭೂಮಿಗೆ ಜಲವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಕಥಾನುವಾದವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬರುವುದು.

ತಿರಶ್ಚಾ—ತಿರ್ಯಗವಸ್ಥಿತೇನ ವಜ್ರೇಣ—ತಿರೋಂಚತೀತಿ.

ತಿರ್ಯಜ್—ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ, ಸದಾ ಅಡ್ಡವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವ ಎಂದರ್ಥ.

ಗೌರ್ವ—ಹಸುವಿನಂತೆ—ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಮಾಂಸವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಕಟುಕರು ಮೊದಲು ಪ್ರಾಣಿಯ ದೇಹವನ್ನು ತುಂಡುತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಚೂರುಚೂರಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾನಃ ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ನಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ನಾ ಗೋರಿವ ಸರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಸಾಂ ಚರಣಾಯ (ನಿರು. ೬-೧೦) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತವು ತಿಳಿಸುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭರ—ಹೃಷ್ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವೈಚೋತಃಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೭-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೂತುಜಾನಃ—ತುಜ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಕಾನಚ್. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಚಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಿಯೇಧಾಃ—ತುಜತಾ ಕಿಯೇಧಾಃ (ಮು. ಸಂ. ೧-೬೧-೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ರದ—ರದ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಿರಶ್ಚಾ—ತಿರೋಽಜ್ಞಾತಿ ಇತಿ ತಿರ್ಯಜ್. ಮುತ್ವಿಕ್‌ದಧೃಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾದಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನ

ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಚಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಯೋಗ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ವತ್ವದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ತಿರಶ್ಚಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಯನ್—ಇಷ ಗತೌ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಾದ್ಯದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಲೋಪ.

ಚರಧ್ಯೇ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೈನ್ಮೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಆಸಾಮ್—ಊದಿದಂಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯೇದು ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ ಪೂರ್ವ್ಯಾಣಿ ತುರಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ನವ್ಯ ಉಕ್ಥೈಃ |
ಯುಧೇ ಯದಿಷ್ಟಾನ ಆಯುಧಾನ್ಯಘಾಯಮಾಣೋ ನಿರಿಣಾತಿ ಶ-
ತ್ರುನ್ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಪ್ರ | ಬ್ರೂಹಿ | ಪೂರ್ವ್ಯಾಣಿ | ತುರಸ್ಯ | ಕರ್ಮಾಣಿ |
ನವ್ಯಃ | ಉಕ್ಥೈಃ |
ಯುಧೇ | ಯತ್ | ಇಷ್ಟಾನಃ | ಆಯುಧಾನಿ | ಋಘಾಯಮಾಣಃ | ನಿರಿಣಾತಿ |
ಶತ್ರುನ್ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈರ್ನವೈಃ ಸ್ತುತೈಃ ಯ ಇಂದ್ರ ಅಸ್ಯೇದು ಅಸ್ಯೈವ ತುರಸ್ಯ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ
ತ್ವರಮಾಣಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಪುರಾಣಾನಿ ಕರ್ಮಾಣೈತತ್ಕೃತಾನಿ ಬಲಕರ್ಮಾಣಿ ಹೇ ಗ್ತೋತಃ
ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ | ಪ್ರಶಂಸ | ಯದ್ಯದಾ ಯುಧೇ ಯೋಧನಾಯಾಯುಧಾನಿ ವಜ್ರಾದೀನೀಷ್ಣಾನ ಅಭೀಷ್ಟೇನ
ಪ್ರೇರಯನ್ ಶತ್ರುನೈಘಾಯಮಾಣೋ ಹಿಂಸಂಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ನಿರಿಣಾತಿ ಅಭಿಮುಖಂ ಗಚ್ಛತಿ | ತದಾನೀಂ
ಪ್ರ ಬ್ರೂಹೀತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ | ಪೂರ್ವ್ಯಮಿತಿ ಪುರಾಣನಾಮ | ಪೂರ್ವ್ಯಮಹ್ನಾಯೇತಿ ಪುರಾಣ-
ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ || ತುರಸ್ಯ | ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ನವೈಃ | ಣು ಸ್ತುತೌ | ಅಚೋ
ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಗುಣಃ | ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತಸ್ಯೈವೇತ್ಯವಾದೇಶಃ | ಇಷ್ಣಾನಃ | ಅಭೀಷ್ಟೈಃ | ಕ್ರಿಯಾ-
ದಿಕಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಶಾನಚಿತ್ತಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಘಾಯಮಾಣಃ | ನಹಿ
ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಋಘಾಯಮಾಣಂ | ಮುಗ್ಧೇ. ೧-೧೦-೮ | ಇತ್ಯತ್ರ ವೃತ್ತಾದಿತಂ | ನಿರಿಣಾತಿ |
೦೬ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ | ಕ್ರಾಧಿಭೈಃ ಶ್ನಾ | ಪಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ತಿಪಃ | ಸಿತ್ವಾದನು-
ದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಿಜ್ ಚೋದಾತ್ತವತೀತಿ ಗತೇರ್ನಿಘಾತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾ-
ತ್ತಿಜ್ಜತಿಜ ಇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಯುಧೇ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಆಯುಧಾನಿ—ವಜ್ರ
ದ್ವಾಯುಧಗಳನ್ನು | ಇಷ್ಣಾನಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತ | ಶತ್ರು—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಋಘಾಯ-
ಮಾಣಃ—ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತ | ನಿರಿಣಾತಿ—(ಅವರ) ಮೇಲೆ ಬಿಳುತ್ತಾನೋ (ಆಗ) | ಉಕ್ಥೈಃ—ಶಸ್ತ್ರ
ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ನವೈಃ—ಸ್ತುತೃನಾದ ಯಾವ ಇಂದ್ರನುಂಟೋ | ಅಸ್ಯೇದು ತುರಸ್ಯ—(ಯುದ್ಧ
ಕ್ಕಾಗಿ) ತ್ವರೆಮಾಡುವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನ | ಪೂರ್ವಾಣಿ—ಹಿಂದಿನ | ಕರ್ಮಾಣಿ—ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು |
ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರವೇ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಜ್ರದ್ವಾಯುಧಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಲೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಾಗ, ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತೃನಾದವನೂ
ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ತ್ವರೆಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಆ ಇಂದ್ರನ ಹಿಂದಿನ ವೀರೈಕ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸು.

English Translation.

Describe, with new hymns, the former exploits of that quick-moving
Indra, when holding his weapons in battle, he encounters and destroys his
enemies.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ನವೈಃ—ಸ್ತುತೃನಾದವನು.

ಅಸ್ಯೇದು—ಅಸ್ಯ+ಇತ್+ಉ—ಇಲ್ಲಿರುವ ಇತ್ ಮತ್ತು ಉಕಾರವು ಏವ (ಅದೇನೇ) ಎಂಬರ್ಥ
ವನ್ನು ಕೊಡುವುವು.

ತುರಸ್ಯ—ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ತ್ವರೆ ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು.

ಪೂರ್ವಾಣಿ—ಪುರಾಣಾನಿ—ಹಿಂದಿನದಾದ—ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಅಹ್ನಾಯ (ನಿ. ೩-೭) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಪುರಾಣ (ಹಳೆಯದು) ವಾಚಕಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಋಷಾಯಮಾಣಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು(ಇಂದ್ರ)ನಹಿ ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಋಷಾ-ಯಮಾಣಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೮) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವು ವಿಕೀಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬ್ರೂಹಿ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಲೋಞ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುರಸ್ಯ—ತುರ ತ್ವರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಗುಸಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕರಃಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಸ್ವೀವಕವಚನರೂಪ.

ನವ್ಯಃ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಓತ್ವ ಬಂದುದರಿಂದ ಧಾತೋಸ್ತನ್ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯೈವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಯಧೇ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತ್ರತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಠಾನಃ—ಇಷ ಆಭೀಕ್ಷೇಞ್ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವದ್ವಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಷಾಯಮಾಣಃ—ನಹಿ ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಋಷಾಯಮಾಣಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ನಿರಿಣಾತಿ—ರಿಃ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾವಾಠಃ

ಅಸ್ಯೇದು ಭಿಯಾ ಗಿರಯಶ್ಚ ದೃಳ್ತಾ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಭೂಮಾ ಜನುಷಸ್ತು-
ಜೇತೇ |

ಉಪೋ ವೇನಸ್ಯ ಜೋಗುವಾನ ಓಣಿಂ ಸದ್ಯೋ ಭುವದ್ವೀರ್ಯಾಯ
ನೋಧಾಃ || ೧೪ ||

|| ಪದವಾಠಃ ||

ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಭಿಯಾ | ಗಿರಯಃ | ಚ | ದೃಳ್ತಾಃ | ದ್ಯಾವಾ | ಚ
ಭೂಮು | ಜನುಷಃ | ತುಜೇತೇ ಇತಿ |

ಉಪೋ ಇತಿ | ವೇನಸ್ಯ | ಜೋಗುವಾನಃ | ಓಣಿಂ | ಸದ್ಯಃ | ಭುವತ್ | ವೀ-
ರ್ಯಾಯ | ನೋಧಾಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯೇವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಭಿಯಾ ಪಕ್ಷಜೈವಭಯೇನ ಗಿರಯಃ ಪರ್ವತಾ ಅಸಿ ದೃಳ್ತಾಃ | ನಿಶ್ಚಲಾಃ
ಸ್ವಸ್ತದೇಶೇವತಿಷ್ಠಂತೇ | ಜನುಷಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಾದಸ್ಮಾದೇವೇಂದ್ರಾದ್ವೀತ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾ ಭೂಮಾ ಚ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ತುಜೇತೇ | ತುಜಿರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥೋಽಸ್ಯತ್ರ ಕಂಪನೇ ಪ್ರಷ್ಠವ್ಯಃ | ಕಂಪೇತೇ ಇತ್ಯ-
ರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ವೇನಸ್ಯ ಕಾಂತಸ್ಯಾಸ್ಯಾಣಿ ದುಃಖಸ್ಯಾಪನಾಯಕಂ ರಕ್ಷಣಮುಪೋ ಜೋಗುವಾ-
ನೋನೇಕೈಃ ಸೂಕ್ತೈಃ ಪುನಃ ಪುನರುಪಶಬ್ದಯನ್ | ಉಪಶ್ಲೋಕಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತೋ
ನೋಧಾ ಯುಷಿಃ ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವ ವೀರ್ಯಾಯ ಭುವತ್ | ವೀರ್ಯವಾನಭವತ್ || ದ್ಯಾವಾ ಚ
ಭೂಮಾ | ದ್ಯಾವಾ ಭೂಮೇತ್ಯನಿಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಚಶಬ್ದಸ್ಯ ಪಾಠಶ್ಚಾಂದಸಃ | ದಿವೋ ದ್ಯಾವೇತಿ ದಿನ್-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾದೇಶಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೌರ್ವಾದೇಶಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಪದದ್ವಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿರಸಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕೇ | ಜನುಷಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ |
ಜನೇರುಸಿಃ | ಉ. ೨. ೧೧೬ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕ ಉಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜೋಗುವಾನಃ | ಗುಜ್ ಅನ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ |
ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ ಲುಗಂತಾದ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾನಜ್ | ಅದಾದಿವಚ್ಚೇತಿ ವಚನಾಚ್ಛೇಪೋ ಲುಕ್ | ಉವಜಾ-
ದೇಶಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರೀತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ಓಣಿಂ | ಓಣ್ಯ ಅಪನಯನೇ | ಅಸ್ಮಾದ್‌ಾಣಾದಿಕ ಇ
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭುವತ್ | ಭವತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಭೂಸುವೋಸ್ತಿ
ಜಾತಿ ಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ನೋಧಾಃ | ನೋಧಾ ಯುಷಿರ್ಭವತಿ ನವನಂ ದಧಾತೀತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ನಿ-
೪-೧೬ | ತಸ್ಮಾದ್‌ಾಣೀಸುನ್ ನವಶಬ್ದಸ್ಯ ನೋಭಾವತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯೇದು—ಇದೇ ಇಂದ್ರನ | ಭಿಯಾ—(ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ) ಭಯದಿಂದ | ಗಿರಯಶ್ಚ—ಪರ್ವತಗಳೂ ಕೂಡ | ದೈತ್ಯಾಃ—ಚಲನವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ | ಜನುಷಃ—ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದ ಈ ಇಂದ್ರನ (ಭಯದಿಂದಲೇ) | ದ್ಯಾವಾ ಭೂಮಾ ಚ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ತುಜೇತೇ—ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ (ಮತ್ತು) | ವೇನಸ್ಯ—ಪ್ರಿಯನಾದ ಇಂದ್ರನ | ಓಣಿಂ—ದುಃಖವನ್ನು ವಿನಾಶಮಾಡುವ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು | ಉಪೋ ಜೋಗುವಾನಃ—(ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ) ಪದೇಪದೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ | ನೋಧಾಃ—ನೋಧಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯು | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ವೀರ್ಯಾಯ ಭುವತ್—ವೀರ್ಯವಂತನಾದನು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಭಯದಿಂದ ಪರ್ವತಗಳೂ ಚಲನವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಅವನ ಭಯದಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಿಯನಾದ ಇಂದ್ರನ ದುಃಖವಿನಾಶಕವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಪದೇಪದೇ ಪಠಿಸುತ್ತ ನೋಧಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯು ಒಡನೆಯೇ ಅತ್ಯಂತ ವೀರ್ಯವಂತನಾದನು.

English Translation.

Though fear of him; the mountains remain still; and through fear of his appearance, heaven and earth tremble; praising repeatedly with hymns the preserving power of that beloved Indra, Nodhas speedily acquired vigour.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಜನುಷಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗುವ ಇಂದ್ರನ ದೆಸೆಯಿಂದ.

ತುಜೇತೇ—ತುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಪನ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ದೆಸೆಯಿಂದ ನಡುಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ.

ವೇನಸ್ಯ—ಕಾಂತಸ್ಯಾಸ್ಯ—ಮನೋಹರನಾದ (ಇಂದ್ರನ).

ಜೋಗುವಾನಃ—ಗುರ್ಜ್ ಆವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ—ಪದೇಪದೇ ಸ್ಫುಟವಲ್ಲದ ಧ್ವನಿಮಾಡುವವನು.

ನೋಧಾಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ಎಂದರ್ಥ. ಉಪೋ ಅದರ್ಶ ಶುಂಭ್ಯವೋ ನವಕ್ಷೋ ನೋಧಾ ಇವಾವಿರಕ್ಯತಪ್ರಿಯಾಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೪) ಇಲ್ಲಿಯೂ ನೋಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನೋಧಾ ಇವಾವಿರಕ್ಯತಪ್ರಿಯಾಣಿ, ನೋಧಾ ಋಷಿಭವತಿ ನವನಂ ದಧಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಋಷಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭಿಯಾ—ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿಷ್ಟೃತೀಯಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾ ಚಿ ಭೂಮಾ—ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಶಬ್ದ. ದ್ಯಾವಾ ಭೂಮಾ ಎಂಬೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಚಕಾರ ಪಾಠಮಾಡಿದೆ. ದಿವೋದ್ಯಾವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ದ್ಯಾವಾದೇಶ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪದಸಿದ್ಧಿಯೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿದೆ.

ಜನುಷಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಜನೇರುಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನುಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೋಗುನಾನಃ—ಗುಜ್ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್. ಅದಕ್ಕೆ ಯೆಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿರ್ಕರೀತಂಚಿ ಎಂದು ಯಜ್‌ಲುಜಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಣೋಯಜ್‌ಲುಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಜೋಗು+ಆನ ಎಂದಿ ರುವಾಗ ಆಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಓಣಿಮ್—ಓಣ್ಯ ಅಪನಯನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಭುವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂಭಂದೆಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉವಜಾದೇಶ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೋಧಾಃ—ನೋಧಾ ಋಷಿಭವತಿ ನವನಂ ದಧಾತಿ. (ನಿರು. ೪-೧೬) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ (ನೋಧಾ ಎಂಬುದು ಋಷಿಯ ಹೆಸರು) ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನ ವಾಗಿ ಬರುವ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನವನಂ ದಧಾತಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೋಧಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ನೋಧಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಸ ಜಾಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಂತೋಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ತ್ಯದನು ದಾಯ್ಯೇಷಾಮೇಕೋ ಯದ್ವನ್ನೇ ಭೂರೇರಿ-

ಶಾನಃ |

ಪ್ರೈತಶಂ ಸೂರ್ಯೇ ಪಸ್ಯಧಾನಂ ಸೌವಶ್ಚೈ ಸುಷ್ವಿಮಾವದಿಂದ್ರಃ

|| ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ಯತ್ | ಅನು | ದಾಯಿ | ಏಷಾಂ | ಏಕಃ |
ಯತ್ | ವನ್ನೇ | ಭೂರೇಃ | ಈಶಾನಃ |
ಸ್ಯ | ಏತಶಂ | ಸೂರ್ಯೇ | ಸ್ಪೃಧಾನಂ | ಸೌವತ್ಸ್ಯೇ | ಸುಸ್ವಿಂ | ಅವತ್ |
ಇಂದ್ರಃ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಕ ಏಕ ಏವ ಶತ್ರುಗಳ್ವೇತುಂ ಸಮರ್ಥೋ ಭೂರೇರ್ಬಹುವಿಧಸ್ಯ ಧನಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸ್ವಾಮಿ
ಯತ್ತೋತ್ರಂ ವನ್ನೇ ಯಯಾಚೇ ಏಷಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧಿ | ಯದ್ವಾ | ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯಕ್ತಯಃ | ಏ-
ತ್ಯಸ್ಯತ್ ತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾನು ದಾಯಿ | ಅಕಾರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ್ತರಾರ್ಧಸ್ಯೇ-
ಯಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾ | ಸ್ತೋತ್ರೋ ನಾನು ಕಶ್ಚಿದ್ರಾಜಾ | ಸ ಚ ಪುತ್ರಕಾಮಃ ಸೂರ್ಯಮುಪಾಸಾಂ ಚಕ್ರೇ |
ತಸ್ಯ ಚ ಸೂರ್ಯ ಏವ ಪುತ್ರೋ ಬಭೂವ | ತೇನ ಸಹೈತಶನಾನ್ನೋ ಮಹರ್ಷೇರ್ಯುದ್ಧಂ ಜಾತಮಿತಿ
ತದೇತದಿಹೋಚ್ಯತೇ || ಅಯಮಿಂದ್ರಃ ಸೌವತ್ಸ್ಯೇ ಸ್ವಶ್ವಪುತ್ರೇ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಪೃಧಾನಂ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಂ
ಸುಸ್ವಿಂಸೋಮಾನಾಮುಭಿಷೋತಾರಮೇತಶನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮೃಷಿಂ ಸೌವತ್ | ಸ್ವಾರಪ್ತತ್ || ದಾಯಿ | ಬ-
ಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ವನ್ನೇ | ವನು ಯಾಚಿನೇ | ಲಿಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪಧಾ-
ಲೋಪಃ | ಸ್ಪೃಧಾನಂ | ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ದ್ವಿವಚನೇ ಶಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಿ
ಇತಿ ಸಕಾರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಧಾತ್ವಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ಪ್ರಪೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ |
ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೌವತ್ಸ್ಯೇ | ಸ್ವಶ್ವ ಇತಿ ಜನಪದಶಬ್ದಃ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸಂಜ್ಞಾತ್ವೇನ ವರ್ತತೇ |
ನಾ ನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ | ಪಾ. ೧-೧-೭೩-೫ | ಇತಿ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ವೃದ್ಧೇ-
ತ್ಯೋಸಲಾಜಾದಾಜ್ಯಾಜಿ | ಪಾ. ೪-೧-೧೭೧ | ಇತ್ಯೇತತ್ಯಾರ್ಥೇ ಇ್ಯಾಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನ ಯ್ವಾಭ್ಯಾಂ
ಸದಾಂತಾಭ್ಯಾಂ | ಪಾ ೭-೩-೩ | ಇತಿ ವೃದ್ಧೇಃ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಏಜಾಗಮಶ್ಚ | ಇತ್ಯಾದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸುಸ್ವಿಂ | ಸುಷ್ವಾ ಅಭಿಷವೇ | ಉತ್ಸರ್ಗಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೨-೧೭೧-೨ | ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಲಿಡ್ಯ
ದ್ಭಾವಾತ್ ದ್ವಿಭಾವಃ | ಯೇನಾದೇಶಃ | ಉವಜಾದೇಶಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಏಕಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಏಕಮಾತ್ರನೂ | ಭೂರೇಃ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಧನಕ್ಕೆ |
ಈಶಾನಃ—ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಯತ್—ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು (ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) | ವನ್ನೇ—
ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನೋ | ಏಷಾಂ—ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಅಥವಾ ಅವರಿಂದ | ತ್ಯತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಸ್ತೋತ್ರವು |
ಅಸ್ಮೈ ಇದು—ಆ ಇಂದ್ರನಿಗೇ | ಅನು ದಾಯಿ—ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಸೌವತ್ಸ್ಯೇ—
ಸ್ವಶ್ವಪುತ್ರನಾದ | ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ | ಸ್ಪೃಧಾನಂ—ಹೆಣಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ | ಏತಶಂ—ಏತಶನೆಂಬ
ಮುಸಿಯನ್ನು | ಪ್ರ ಅವತ್—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿದನು ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಏಕಮಾತ್ರನೂ, ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದನೋ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಸ್ತೋತ್ರವು ಅವರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಶ್ವಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಹೆಣಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಏತಶನೆಂಬ ಪುಷಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿದನು.

English Translation.

He alone (is capable of subduing his enemies) and is the powerful lord of manifold riches ; give unto him the hymns which he has desired for. Indra defended the pious sacrificer Etasa, when fighting Surya, the son of Swaswa.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಏಕಃ—ಇಲ್ಲಿ ಏಕಶಬ್ದವು ಅಸಹಾಯವಾಚಿ. ಇಂದ್ರನು ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದರ್ಥ.

ಏಷಾಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸೌವಶ್ಯೈ—ಸ್ವಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನ ಮಗನಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದೆ ಸ್ವಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನು ಪುತ್ರಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದನು. ಅವನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಸೂರ್ಯನೇ ಆ ರಾಜನ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅವನಿಗೂ ಏತಶನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗೂ ಘೋರವಾದ ಯುದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸುಷ್ಪಿಂ—ಷುಚಿ-ಅಭಿಷೇಕವೇ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿಷೇಕಿಸುವವನು (ಅರ್ಪಿಸುವವನು) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಏತಶನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು ಸೋಮಯಾಗದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವನನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಿದನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದಾಯಿ—ಡುಡಾಚ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣ್‌ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಾದೇಶ. ಚಿಣೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆತೋಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಯುಕಾಗಮ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನ್ನೇ—ವನು ಯಾಚನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಶಾದೇಶ. ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಪಧಾಲೋಕ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಪೃಧಾನಮ್—ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾನಚ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಗ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತಪೋರ್ವಾಃಖಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಸಕಾರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೌವಶ್ಯೇ—ಸ್ವಶ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರು. ಇದು ಕ್ಷತ್ರಿಯಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಾನಾಮಧೇಯಸ್ಯ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞಾ ವಕ್ತವ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೩-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವೃದ್ಧೇತ್ಕೋಸಲಾಜಾದಾಞ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಶ್ಯಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಞ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆ ಯ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವತುತಾಭ್ಯಾನ್ಯೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ವಕಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಐಚಾಗಮು. ಸೌವಶ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಷ್ಠಿಮ್—ಸುಷ್ ಅಭಿಷನ್ಯೇ ಧಾತು. ಉತ್ಸರ್ಗಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಷು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಉವಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಜಾದೇಶ. ಸುಷ್ಠಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವತ್—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏವಾತೇ ಹಾರಿಯೋಜನಾ ಸುವೃಕ್ತೇಂದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಗೋತಮಾಸೋ
ಅಕ್ರನ್ |
ಐಷು ವಿಶ್ವಪೇಶಸಂ ಧಿಯಂ ಧಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಮಕ್ಷೂ ಧಿಯಾನಸುರ್ಜಗ-
ಮ್ಯಾತ್ || ೧೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಏವ | ತೇ | ಹಾರಿಯೋಜನ | ಸುವೃಕ್ತ | ಇಂದ್ರ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಗೋತಮಾಸಃ |
ಅಕ್ರನ್ |
ಆ | ಏಷು | ವಿಶ್ವಪೇಶಸಂ | ಧಿಯಂ | ಧಾಃ | ಪ್ರಾತಃ | ಮಕ್ಷು | ಧಿಯಾ-
ನಸುಃ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ||

ಹರ್ಯೋರಶ್ವಯೋರ್ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಥೇ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿತ್ವೇನ ಸಂಬಂಧೀ
ಹಾರಿಯೋಜನಃ | ಹೇ ಹಾರಿಯೋಜನೇಂದ್ರ ಗೋತಮಾಸೋ ಗೋತಮಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾ ಋಷಯಃ
ಸುವೃಕ್ತಿ ಸುಷ್ವಾವರ್ಜಕಾನ್ಯಭಿಮುಖೀಕರಣಕುಶಲಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಸ್ತುತಿರೂಪಾಣಿ ಮಂತ್ರಜಾತಾನಿ ತೇ
ತವೈವಾಕ್ರನ್ | ಅಕ್ರಪತ | ಏಷು ಸ್ತೋತ್ರೈಷು ವಿಶ್ವಪೇಶಸಂ ಬಹುವಿಧರೂಪಯುಕ್ತಂ ಧಿಯಂ ಧಾಃ |
ಧಿಯಾ ಲಭ್ಯತ್ವಾದ್ಧೀರ್ಧನಮುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಧೀಶಬ್ದಃ ಕರ್ಮವಚನಃ | ಪಶ್ವಾದಿಬಹುವಿಧರೂಪಂ
ಧನಮಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಕಂ ಬಹುವಿಧರೂಪಂ ಕರ್ಮ ವಾ ಧಾಃ | ಧೇಹಿ | ಸ್ಥಾಪಯ | ಪ್ರಾತರಿದಾನೀಮಿವ
ಪರೇದ್ಯುರಸಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಧಿಯಾವಸುರ್ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನ ಇಂದ್ರೋ ಮಹ್ನು ಶೀಘ್ರಂ
ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಅಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಾಗಚ್ಛತು || ಏವ | ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ |
ಸುವೃಕ್ತಿ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಶಸೋ ಲುಕ್ | ಅಕ್ರನ್ | ಕರೋತೇರ್ಲುಫಜಂ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರೇತ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಚ್ಲೇರ್ಲುಫ | ಅಂತಾದೇಶಃ | ತಸ್ಯ ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಣಾದೇಶಃ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರ-
ಲೋಪೇ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪೇ ಚಾಡಾಗಮಃ | ಧಾಃ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಿ ಇತಿ ಲೋಡರ್ಥೇ
ಲುಜ್ಲ ಗಾತಿಶ್ಚೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಾರಿಯೋಜನ—(ರಥಕ್ಕೆ) ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸತಕ್ಕ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಗೋತ-
ಮಾಸಃ—ಗೋತಮ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳು | ಸುವೃಕ್ತಿ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—
ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು | ತೇ ಏವ—ನಿನಗಾಗಿಯೇ | ಅಕ್ರನ್—ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧಾರೆ | ಏಷು—ಈ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಪೇಶಸಂ—ನಾನಾ ವಿಧವುಳ್ಳ | ಧಿಯಂ—ಪಶ್ವಾದಿ ಧನವನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ
ಕರ್ಮವನ್ನು | ಅಧಾಃ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು | ಪ್ರಾತಃ—(ಈಗಿನಂತೆ) ಮುಂದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ |
ಧಿಯಾವಸುಃ—ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಕರ್ಮದಿಂದ (ಧನವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ) ಇಂದ್ರನು | ಮಹ್ನು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ
ಜಗಮ್ಯಾತ್—(ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ) ಬರಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ರಥವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೋತಮವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ
ಋಷಿಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾದ ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿನಗಾಗಿಯೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ
ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಪಶ್ವಾದಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಈಗಿನಂತೆ ಮುಂದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲೂ
ಸಹ ತನ್ನ ಪವಿತ್ರವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಧನವನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ
ಬರಲಿ.

English Translation.

O Indra, harnesser of horses, the descendants of Gotama, have offered to
you well-worded hymns to secure your presence ; confer upon them manifold
riches ; may he (Indra) who has acquired wealth by pious deeds, come here
in quickly the morning.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಾರಿಯೋಜನ—ಹರ್ಯೋಃ ಅಶ್ವಯೋಃ ಯೋಜನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ—ಹರಿಯೋಜನಃ—ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀ (ಸ್ವಾಮೀ) ಹಾರಿಯೋಜನಃ—ಅಶ್ವಸಹಿತನಾದ ರಥವುಳ್ಳವರು. ಅಥವಾ ಅಶ್ವರಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವವನು.

ಗೋತಮಾಸಃ—ಗೋತಮ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳು.

ಸುವೃಕ್ತಿ—ಸುಷ್ಕ ಅವರ್ಜಕಾನ್ಯಭಿಮುಖೀಕರಣಕುಶಲಾನಿ—ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಭಿಮುಖಗೊಳಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳು. ಇದು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಸ್ತುತಿರೂಪಗಳಾದ ಮಂತ್ರಸಮೂಹಗಳು.

ವಿಶ್ವಸೇತಸಂ—ಬಹುವಿಧರೂಪಯುಕ್ತಂ—ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು. ಇದು ಧಿಯಂ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಧಿಯಂ ಧಾಃ—ಧನವನ್ನು ಕೊಡು. ಧಿಯಾ ಲಭ್ಯತ್ಯಾತ್ ಧೀಃ ಧನಮುಚ್ಯತೇ. ಯದ್ವಾ ಧೀಶಬ್ದಃ ಕರ್ಮವಚನಃ ಸಶ್ವಾದಿ ಬಹುವಿಧರೂಪಂ ಧನಂ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಕಂ ಬಹುವಿಧರೂಪಂ ಕರ್ಮವಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ. ಧಿಯಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ಬುದ್ಧಿಲಭ್ಯವಾದ ವಸ್ತು (ದ್ರವ್ಯ) ಅಥವಾ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಧೀಶಬ್ದದಿಂದ ಬಹುವಿಧರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಸ್ವಾಸ್ತಧನ ಇಂದ್ರಃ—ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಫಲದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದವನು.

ಮಹ್ನು ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಶೀಘ್ರಂ ಅಸ್ತದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಾಗಚ್ಛತು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬರಲಿ.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಏವ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಾರಿಯೋಜನ—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವೃಕ್ತಿ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಸಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಗೋತಮಾಸಃ—ಪ್ರಥಮಾ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಅಕ್ರನ್—ಡುಕ್ಪ್ರಾ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝೀಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಚ್ಲಿಗೆ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜುದ್ವದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋಯೋಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ತಕಾರಕ್ಕೆ

ಲೋಕ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಪೇಶಸಮ್—ವಿಶ್ವಾನಿ ಪೇಶಾಂಸಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವಪೇಶಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ-ಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಃ—ಡುಧಾಇತ್ಯರ್ಥಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಕ. ಚ್ಲೇಷಿಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ—(ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಘ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದ-ಸ್ಯ ಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ-ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತಾ—ಋಚಿತುನುಘ—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

ನೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತನೋ ಹಾರ್ದಂ ನಿವಾರಯನ್ |

ಪುಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲಃ

ಸಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಂಜಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ

ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ

ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

|| ಹಿಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಧವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

ಪರಿಶಿಷ್ಟ .

ಸೂಚನೆ :—[ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ನಡೆಸಿರುವ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನೂ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತೇವೆ. ವೇದವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೂ ವೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ ಇತರರಿಗೂ ಈ ಭಾಗವು ವಿಶೇಷಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಂಡಲ, ಸೂಕ್ತ, ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.]

|| ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದ ದೇವತೆಗಳು ||

ದ್ಯೌಃ

ದ್ಯೌಃ :—ನಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಕಾಶದ ಹೆಸರಿದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಐನೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಆಕಾಶ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಗಲು ಎಂತಲೂ ಐವತ್ತು ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆಕಾಶದ ದೇವತೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾರೋಪಣೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ 'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅವರಿಬ್ಬರೂ 'ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆಕಾಶದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸೂಕ್ತ ಒಂದಾದರೂ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಪಿತೃತ್ವವೊಂದೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಅಂಶ. ಪಶ್ಚಿಮಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಅಂದರೆ ೫೦ ಕಡೆ ಇದೆ. ಈ ಪಶ್ಚಿಮಭಕ್ತಿರೂಪವಿದ್ದೆಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವತೆ ಇವನ ಮಗ ಅಥವಾ ಮಗಳು ಎಂದಿರುವುದು. ಮುಕ್ತಾಲುಪಾಲು ಉಪೋದೇವತೆಯೇ ಇವನ ಮಗಳು; ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಇವನ ಸಂತಾನ; ಅಗ್ನಿ ಇವನ ಮಗ ಅಥವಾ ಶಿಶು; ಪರ್ಜನ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಆದಿತ್ಯರು, ಮರುತ್ತಗಳು, ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರು ಇವನ ಪುತ್ರರು. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮೂವತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗ ಎಂಟೇಸಲ; ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಅಥವಾ ಇತರ ದೇವತಾಸಹಚರಿತವಾಗಿ. ಮೂರು ಸಲತಂದೆ (೧-೯೦-೭; ೧-೧೬೪-೩೩; ೪-೧-೧೦); ಒಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರನ ತಂದೆ (೪-೭೨-೩); ಒಂದು ಸಲ ಹೆಚ್ಚಾದ ರೇತಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಜನಕ (೪-೧೭-೪); ವೃಷಭ (೫-೩೬-೫), ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಗುಟುರು ಹಾಕುವ ಕೆಂಪು ಗೂಳಿ (೫-೫೮-೬), ಮತ್ತು ವೃತ್ರವಧೆಯನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದವನು (೬-೭೨-೩) ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೂರು ಕಡೆ. ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸಲ ಇದೆ; ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರೇ ಸಲ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ. ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ತಂದೆ (೧-೭೧-೫) ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು (೧-೫೪-೩) ಮತ್ತು ಉನ್ನತವಾದ ಮನೆ (೫-೪೭-೭) ಎಂತಲೂ ಇದೆ. ದ್ವಿತೀಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಸಲ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಒಂದು ಸಲ ಯಾವ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ದೆಯೂ (೧-೧೭೪-೩) ಒಂದು ಸಲ ಅಗ್ನಿಯು ಅವನನ್ನು ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಗರ್ಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ (೧-೩೧-೪) ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ, ದ್ಯೌಃ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಗಳ ತಂದೆಯೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧೫-೧೬ ಸಲಮಾತ್ರ ಅವನ ಪಿತೃತ್ವವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯಾಗಲೀ, ಪೃಥಿವೀಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತೆಯ ಮುಖ್ಯಲಕ್ಷಣವೇ ಪಿತೃತ್ವ. ಬಹಳ ಕಡೆಮೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಒಂದು ವೃಷಭಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹದಮಾಡುವ, ಗುಟುರು ಹಾಕುವ ಪ್ರಾಣಿ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (೧೦-೬೮-೧೧) ಮುತ್ತುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಕಪ್ಪುಕುದುರೆ. ಇದು ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತವಾದ ಆಕಾಶವಿರಬೇಕು. ದ್ಯೌದೇವತೆಯ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ (ಬಾಣ) ಅಶನಿಯಿದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯತ್ವಾರೋಪಣೆ ಇರುವಂತೆ

ತೋರುತ್ತದೆ. ನೋಡಗಳ ನಡುವೆ ನಗುತ್ತಾನೆ (೨-೪-೬) ಇದೂ ಕೂಡ ವಿದ್ಯುದ್ರಂಜಿತ ಆಕಾಶವೇ. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳು ಎಲ್ಲೂ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಇವೆ. ಇವು ಹೊರತು ದ್ಯುದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಪಶು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯನೆಂಬ ಆರೋಪ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಪಿತೃ (ತಂದೆ) ಎಂಬುದೇ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಪೃಥಿವಿಯೇ ತಾಯಿ. ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಜಾಸ್ತಿ. ಪೃಥಿವೀಸಹಿತ ದ್ಯುದೇವತೆಗೆ ಇರುವಷ್ಟು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಒಟ್ಟಿಯಾದ ದ್ಯುದೇವತೆಗೆ ಇಲ್ಲ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇತರ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಇವನೂ ಒಬ್ಬ ಅಸುರ (೧-೧೨೨-೧ ; ೧-೧೩೧-೧ ; ೮-೨೦-೧೭) ; ಒಂದು ಕಡೆ ದ್ವ್ಯಾಪಿತಃ, ಪೃಥಿವೀಮಾತಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂಬೋಧನೆಯೂ (೬-೫೧-೫) ಇದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸಂಚಕ್ಯೇ ಪಿತೃನೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದರೆ ಅಪಾರ್ಥಕಲ್ಪಿಸಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇವನಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲ ಎಂತಲೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದ್ಯುದೇವತೆಗಿಂತ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಈ ಪದವು ದಿವ್ (ಹೊಳೆಯುವುದು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು. ದೇವ ಎಂಬುದರಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ, ಶುಭ್ರವಾದ ವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರುಣ.

ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವತೆ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನನು. ವರುಣ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಆತನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹನ್ನೆರಡು. ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದಾದರೆ ಅವನು ಮೂರನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ದೇವತೆಯಾಗುವನು ; ಅಥವಾ ಈತನ ಜೊತೆ ದೇವತೆಯಾದ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಈತನನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ, ತಾರತಮ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಳಗೂ, ಮರುತ್ತಗಳಿಗೆ ಸಮವೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ವರುಣನ ನಿಜವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಲೀ ಆತನ ಶ್ರೇಷ್ಠ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ವರುಣನಿಗೆ ಮಾನುಷ ದೇಹ, ಮಾನುಷ ವ್ಯಾಪಾರಗಳುಂಟು. ಆದರೆ ಭೌತಿಕ ಶರೀರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆತನ ನೈತಿಕ ವ್ಯಾಪಾರಗಳ ಕಡೆಗೇ ಗಮನವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವನ ದೇಹ ಮತ್ತು ಸಲಕರಣೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ ; ಆತನ ಕಾರ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು. ಅವನಿಗೆ ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ತೋಳುಗಳು ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿವೆ. ಅವನು ಕೈಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾನೆ ; ರಥನಡೆಯಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ; ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವರುಣನ ಮುಖ (ಅನೀಕಂ) ವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದೆ (೭-೮೮-೨ ; ಮತ್ತು ೭-೮೭-೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮಿತ್ರ ವರುಣನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ನೇತ್ರ (೧-೧೧೫-೧ ; ೬-೫೧-೧ ; ೭-೬೧-೧ ; ೭-೬೩-೧ ; ೧೦-೩೭-೧) ಸೂರ್ಯನು ಇವರಿಗೆ ನೇತ್ರಪ್ರಾಯನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಮಿತ್ರವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ, ಮೊದಲು ಗೋಚರವಾಗುವುದೇ ಈ ಅಂಶವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೧-೫೦-೬) ವರುಣನು ತನ್ನ ನೇತ್ರದಿಂದ ಮಾನವರನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವಾಗ, ಆ ನೇತ್ರವು ಸೂರ್ಯನೇ ಇರಬೇಕು. ಆರ್ಯಮ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ಸೂರ್ಯನೇತ್ರರು (೭-೬೬-೧೦). ಈ ವಿಶೇಷವು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ವರುಣನು ದೂರ

ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು (೧-೨೫-೫ ರಿಂದ ೧೬ ; ೮-೯೦-೨) ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನು (೭-೩೪-೧೦) ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ತಮ್ಮ ತೋಳುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ (೫-೬೪-೨ ; ೭-೬೨-೫) ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನೇ ತೋಳುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವಿತ್ವ ಮತ್ತು ತ್ವಷ್ಟ್ಯಗಳಂತೆ ಅವರೂ ಸುಂದರವಾದ ಹಸ್ತಗಳುಳ್ಳವರು (ಸುಪಾಣೇ). ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರು ತಮ್ಮ ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ (೫-೬೪-೭) ಮತ್ತು ವರುಣನು ದುಷ್ಯತ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಳೆಯುವ ಪಾದಗಳಿಂದ ತುಳಿಯುತ್ತಾನೆ (೮-೪೧-೮). ಅವನು ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು (೧-೨೬-೪ ; ೫-೭೨-೨). ಮಿತ್ರನೊಡನೆ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಸೋಮ ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೪-೪೧-೩ ಮುಂತಾದುವು). ವರುಣನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಮೇಲುಹೊದಿಕೆ ಅಥವಾ ನಿಲುವಂಗಿಯನ್ನೂ (ದ್ರಾಪಿ). ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೨೫-೧೩). ತುಪ್ಪದಿಂದ ಮಾಡಿದ, ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ (೫-೬೨-೪ ; ೭-೬೪-೧) ಇರುವುದು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಆಜ್ಯ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುವ 'ಥಳ ಥಳಸುವ ಬಟ್ಟೆಗಳೂ' ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರಬೇಕು (೧-೧೫೨-೧) ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (೧೩-೩-೬-೫) ವರುಣನನ್ನು ಸುಂದರನೂ, ಬೋಳಾಗಿರುವ ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಹಳದಿಯ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಮುದುಕನೆಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ಆತನ ಸಲಕರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಅವನ ರಥ. ಅದು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದುದು (೧-೧೨೨-೧೫), ಆಸನ ಮತ್ತು ಚಾಟಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು (೫-೬೨-೭) ಮತ್ತು ದೃಢವಾಗಿ ಕೂಡಿರುವ ಕುದುರೆಗಳು ಅದನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತವೆ. (೫-೬೨-೪). ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಥಾರೋಹಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೬೩-೧). ಆ ರಥವನ್ನು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ನೋಡಬೇಕೆಂಬ ಹಂಬಲ, ಕವಿಗೆ (೫-೬೭-೨) ಇರುವುದು.

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ವಾಸಗೃಹವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು. ಮತ್ತು ಮೇಲು ಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ (೫-೬೭-೨ ; ೧-೧೩೬-೨) ಮತ್ತು ವರುಣನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಸಾದದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (೧-೨೫-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧) ವರುಣನ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರನ ಆಸನವು (ಸದಸ) ದೊಡ್ಡದು, ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದುದು, ಸಹಸ್ರ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ, ದೃಢವಾಗಿದೆ. (೫-೬೮-೫ ; ೨-೪೧-೫) ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಸಹಸ್ರದ್ವಾರಗಳಿವೆ (೭-೮೮-೫) ಸರ್ವದರ್ಶಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಮನೆಗೆ, ಮನುಷ್ಯರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು, ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೭-೬೦-೧ ಮತ್ತು ೩); ಮತ್ತು ಅವರ ಪಿಯವಾದ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೫೨-೪). ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲೇ, ಪಿತೃಗಳು ವರುಣನನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸುವುದು (೧೦-೧೪-೮). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ವರುಣನು ಜಗತ್ತಿಗೇ ಒಡೆಯ, ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಂದ ತನ್ನ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ (೧೧-೬-೧).

ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಗೂಢಚಾರರಿಂದಾರಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರು ಅವನ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆ (೧-೨೪-೧೩). ಅವರು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳೆರಡನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾರೆ; ಯಾಗಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ ಇವರು ಸ್ತುತಿಪ್ರೇರಕರಾಗುತ್ತಾರೆ; (೭-೮೭-೩). ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಗೂಢಚಾರರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೧-೩), ಮೋಸಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ಬುದ್ಧಿವಂತರು (೬-೬೭-೫) ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ (ಅ. ವೇ. ೪-೧೬-೪), ವರುಣನ ಚಾರರು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಿಳಿದು ಬಂದು, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ

ಸುತ್ತಿ, ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಾರರೆಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ ಇರಬೇಕು. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಚಾರರಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿದ್ಯೆ ಮಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಲೌಕಿಕ ರಾಜರುಗಳಂತೆ, ಇವರಿಗೂ ಚಾರರುಂಟೆಂದು ವರ್ಣನೆಯಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ, ಚಾರರು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅಗ್ನಿ (೪-೪-೩) ಸೋಮ (೯-೭೩-೪ ಮತ್ತು ೭) ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ರಾಕ್ಷಸರು (೧-೩೩-೮) ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಇವರಿಗೆಲ್ಲಾ (೧೦-೧೦-೮) ಚಾರರಿದ್ದಾರೆ. ಆದಿತ್ಯರು ಗೂಡಚಾರರಂತೆ, ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾರೆ (೮-೪೭-೧೧) ಎಂದಿದೆ. ವರುಣನ, 'ಬಂಗಾರದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ದೂತನು' (೧೦-೧೨೩-೭) ಸೂರ್ಯನೇ ಇರಬೇಕು.

ವರುಣನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಸಹಿತನಾಗಿ, ಯಮ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (೧-೨೪-೭, ೮ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನು, ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ರಾಜನು (೧೦-೧೩೨-೪; ೨-೨೭-೧೦); ಇಡೀ ಜಗತ್ತಿಗೂ (೫-೮೫-೩) ಮತ್ತು ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಿಗೂ (೭-೮೭-೭) ರಾಜನು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾದ ರಾಜನೆಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ವರುಣನೂ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯು (೨-೨೮-೧). ರಾಜನೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ವರುಣ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಸಂರಾಟ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇದು ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂದ್ರನ ಎರಡರಷ್ಟು ಸಲ, ವರುಣ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಸಂರಾಟ್ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಂದ್ರ ದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರತಿ ಎಂಟು ಹತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ, ವರುಣ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಿರುವುದು ಒಂದೇ ಎಂದಮೇಲೆ, ಈ ವಿಶೇಷಣವು ವರುಣನಿಗೇ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

'ಕ್ಷತ್ರ' ನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಿತ್ರನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೂ, ಎರಡುಸಲ ಅರ್ಯಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವರುಣನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ನಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ವನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇರಿತಿ, (ಕ್ಷತ್ರಿಯು) 'ಅಳುವವನು' ಎಂಬುದು ಬರುವ ಐದು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕುಸಲ ವರುಣ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯರಿಗೂ, ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹೇಳಿದೆ. 'ಅಸುರ' ಎಂಬುದು, ವರುಣ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಸಲ, ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ವರುಣದೇವತಾಕ ಸೂಕ್ತಗಳ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರೆ, ಅಸುರನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ವರುಣನಿಗೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆನ್ನಬೇಕು. ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಯವರು, ಪೂಜ್ಯರು (ಅಸುರಾಃ ಆರ್ಯಾಃ) ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ (೭-೬೫-೨).

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ದೈವಿಕಶಕ್ತಿಯನ್ನು 'ಮಾಯಾ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗೂಢವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗೂಢವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಈ ಪದವು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೆಟ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇರಿತಿ 'ಅಸುರ' ಎಂಬ ಪದವೂ 'ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯವು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, 'ಸುರರಲ್ಲದವರು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢ

ವಾದ ಈ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವರುಣನು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು, ಅಳತೆ ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅಳೆಯುವಂತೆ, ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. (೫-೮೫-೫); ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೬೧-೭); ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವನನ್ನು ಮಳೆ ನೋಡಗಳಿಂದ ಮಸಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಆಗ ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಹನಿಗಳು ಉದುರುತ್ತವೆ. (೫-೬೩-೪); ಆಕಾಶವು ಮಳೆಗರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಮತ್ತು ಅಸುರನ (ದ್ಯುದೇವತೆ ಅಥವಾ ಪರ್ಜಾನ್ಯನ) ಅಡಗಿದ ಬಲದಿಂದ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ 'ಮಾಯೀ' ಎಂಬ ಪದವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೇ ಹೇಳಿದೆ. (೬-೪೮-೧೪; ೭-೨೮-೪; ೧೦-೯೯-೧೦; ೧೦-೧೪೭-೫)

ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ಆದರೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದಾದರೂ ಕಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ವಿಧಿಗಳ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು ವರುಣನು. ಅವನೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೪೨-೧) ಮೂರು ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳು ಅವನಲ್ಲಿವೆ (೭-೮೭-೫) ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾರೆ (೫-೬೩-೭) ಅಥವಾ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆಯುತ್ತಾರೆ (೭-೬೧-೪). ಅವರೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕರು (೨-೨೭-೪ ಇತ್ಯಾದಿ) ವರುಣನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದು. (೬-೭೦-೧; ೭-೮೬-೧; ೮-೪೧-೧೦) ಮಿತ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದ, ವರುಣನು ಸ್ವರ್ಗ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ (೫-೬೨-೩) ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೫-೬೯-೧ ಮತ್ತು ೪) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಚಂಡು (ಸೂರ್ಯನು) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ (೭-೮೭-೫). ಅವನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಕಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನೂ-ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೫-೮೫-೨). ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಅಗಲವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. (೧-೨೪-೮; ೭-೮೭-೧) ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರು ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೦-೪). ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವಗಳು ಓಡುವ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಅಧಿಕಾರವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ (೫-೬೨-೧). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯೇ ವರುಣನ ಉಸಿರು (೭-೮೭-೨).

ವರುಣನ ಅಪ್ಪಣೆಗಳಿಂದಲೇ (ವ್ರತಾನಿ), ಚಂದ್ರನು ರಾತ್ರಿಯನ್ನೇಳೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು, ಹಗಲು ಮರೆಯಾಗುತ್ತವೆ. (೧-೨೪-೧೦). ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಆಲಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಪರಿಷಸ್ವಜೇ); ತನ್ನ ಗುಢವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಅಥವಾ ಹಗಲು (ಉಸ್ರಾಃ) ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೮-೪೧-೩) ಇದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೂ ರಾತ್ರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು, ಅವನಿಗೂ ಹಗಲಿಗೂ ಇರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಾಪವಾದುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ವರುಣನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಹೊರತು, ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರರಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವರುಣನೇ ಹಗಲಿನ ಬೆಳಕಿಗೂ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯ ಬೆಳಕಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನು (ಮಿತ್ರನು) ಹಗಲಿನ ಬೆಳಕಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿಯಾಮಕನು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ವರುಣನಿಗೂ ರಾತ್ರಿಗೂ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರನು ಹಗಲನ್ನೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೩); ಹಗಲು

ಮಿತ್ರನಿಗೂ, ರಾತ್ರಿ ವರುಣನಿಗೂ ಸೇರಿದುದು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೭-೪) ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕವು ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ವರುಣನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಒಂದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಋತುಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳೂ ತಿಳಿದಿವೆ (೧-೨೫-೮); ಮಿತ್ರ ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರೈಮರು ಶರತ್ಕಾಲ, ತಿಂಗಳು, ಹಗಲು ಮತ್ತು, ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರು (೭-೬೬-೧೧).

ಉದಕವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ; ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಮೇರೆಯೇ ಅವುಗಳು ಸತತವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ (೨-೨೮-೪). ನದಿಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಸಮುದ್ರದೊಳಕ್ಕೆ ನೀರುತಂದು ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಅದನ್ನು ತುಂಬದಿರುವುದು ಅವನ ಹುದುಗಿದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ (೫-೮೫-೬). ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ನದಿಗಳ ಒಡೆಯರು (೭-೬೪-೨). ವರುಣನು ಸಾಗರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಶವಾದರೂ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಪ್ರಾಯಶಃ, ಇದು ಬಹಳ ಅಮುಖ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವ ವರುಣನನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಮರುತ್ತಗಳು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಇವರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧-೧೬೧-೧೪). ಏಳು ನದಿಗಳು, ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಳವಾದ ಕಮರಿಯಂತಿರುವ, ವರುಣನ ಬಾಯೊಳಗೆ ಧುಮುಕುತ್ತವೆ (೮-೫೮-೧೨). ಎಂಬುದು ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಿರಬೇಕು. ವರುಣನು ಆಕಾಶದಂತೆ (ದ್ಯೌಃ) ಸಮುದ್ರದೊಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಯುತ್ತಾನೆ (೭-೮೭-೬). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇರುವ ನೀರಿನೊಡನೆಯೇ. ಮರೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಾಗರದಂತೆ, ವರುಣನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಾನೆ (೮-೪೧-೮). ಮನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ, ಸಿಹಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಾಗಿ ಹನಿ ಹನಿಯಾಗಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವರುಣನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೪೯-೩). ವರುಣನು ನೀರಿನ ಬಿಟ್ಟಿರುವೆಡೆ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೯೦-೨; ೮-೬೯-೧೧ ಮತ್ತು ೧೨ಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ) ವೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಪರ್ವತಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಾಗ, ಬುಡಮೇಲಾದ (ಮೋಡದಿಂದ) ಬಾನೆಯಿಂದ, ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ನೀರ್ಗರೆದು, ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೇವವಾಗಿ ಮಾಡುವವನು ವರುಣನು, (೫-೮೫-೩ ಮತ್ತು ೪). ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಹತ್ತಿರ, ಕ್ಷೀರಪ್ರದವಾದ ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಜೇನುತುಪ್ಪದ ನದಿಗಳು ಇವೆ (೫-೬೯-೨). ಮಳೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ನದಿಗಳೂ ಇವೆ (೫-೬೮-೫) ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳನ್ನು ಘೃತದಿಂದ (ಮಳೆಯಿಂದ)ಲೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮಧುವಿನಿಂದಲೂ ನೆನೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೬೨-೧೬). ಅವರು ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಳೆ ಮತ್ತು ದಣಿವಾರಿಸುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೪-೨). ಸ್ವರ್ಗಿಯೋದಕದ ಮಳೆಯು ಅವರಿಂದಲೇ ಬರುತ್ತದೆ (೮-೨೫-೬). ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ ಅವರ ಮಳೆಗರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ (೫-೬೩) ಅಂತರಕ್ಷದ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ವರುಣನ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ, ಅವನಿಗೆ ನೀರು ಮತ್ತು ಮಳೆಯೊಡನಿರುವ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವೇ ಕಾರಣವಿರಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಮಿತ್ರವರುಣರೂ ಮಳೆಯ ದೇವತೆಗಳು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಸಂರಾಜತ್ವ ಹೇಳಿಲ್ಲ; ಆದರೆ, ನೀರಿನಮೇಲಿರುವ ಅಧಿಕಾರಮಾತ್ರ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಸೋಮನಿಗೆ ಪರ್ವತದೊಡನೆ ಬಾಂಧವ್ಯವಿರುವಂತೆ ವರುಣನಿಗೆ ನೀರಿನ ಬಾಂಧವ್ಯ (ಆ. ವೇ. ೪-೧೫-೧೨). ಅವನ ಬಂಗಾರದ ಮನೆಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿದೆ (ಆ. ವೇ.

೭-೪೩-೧). ಅವನು ನೀರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನು ; ಅವನು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಮಳೆಯ ಒಡೆಯರು (ಅ. ವೇ. ೫-೨೪-೪ ಮತ್ತು ೫). ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವನು ಮಳೆಯ ಶಿಶುವೆಂದೂ, ತಾಯಿಯಂತಿರುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವನೆಂದೂ (ವಾ. ಸಂ. ೧೦-೭) ಹೇಳಿದೆ. ನೀರುಗಳು ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯರು (ತೈ. ಸಂ. ೫-೫-೪-೧) ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ನೀರಿಗೆ ನಾಯಕರು (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೩-೨).

ವರುಣನ ಶಾಸನಗಳು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಪದೇಪದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಧೃತವ್ರತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗಿಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಂದಿದೆ. ದೇವತೆಗಳೇ ವರುಣನ (೮-೪೧-೭), ಅಥವಾ ವರುಣ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರ ಅಪ್ಸಣೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅವರ ಧೃತವ್ರತಗಳನ್ನು ಮೀರಲಾರರು (೫-೬೯-೪ ; ೫-೬೩-೭ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮಿತ್ರವರುಣರು ನಿಯಮ (ಋತ) ಮತ್ತು ಬೆಳಕಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು. ಈ ಶಾಸನಗಳ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅವರು ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ (೧-೨೩ ೫). ಈ ಗುಣವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು (ಋತ) ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವರು (೧-೨-೮). ವರುಣ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರು ನಿಯಮಗಳ ರಕ್ಷಕರು (ಋತಸ್ಯಗೋಪಾಃ) ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮರಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸಿದೆ. ಋತಾ ವನ್ (ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಇದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವರುಣನ ಶಕ್ತಿಯು ಅಗಾಧವಾದುದು ; ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಾಗಲೀ, ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಾಗಲೀ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿ ಮೇರೆಯನ್ನು ಸೇರಲಾರವು ; ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೀರಲಾರವು ; ಅವನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು (೧-೨೪-೬). ಮಿತ್ರವರುಣರ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ನದಿಗಳೂ ಕೂಡ ತಲುಪಿಲ್ಲ. (೧-೧೫೧-೯). ಸಮಸ್ತವೂ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಡಗಿವೆ ; ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಸತಿಗಳೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ (೮-೪೧ ಮತ್ತು ೭) ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ (೭-೮೭-೫). ವರುಣನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಹಾರಾಟ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವೆಗಳ ಸಂಚಾರ ದೂರಗಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನಗತಿ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ ; ಹಿಂದೆ ಕಳೆದುಹೋದ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ (೧-೨೫-೭,೯,೧೧) ಮನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದಾನೆ (೭-೪೯-೩) ಅವನಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಕಣ್ಣುರೆಪೆ ಕೂಡ ಮಿಟುಕಿಸಲಾರವು (೨-೨೮-೬) ಮನುಷ್ಯನ ನಿರ್ಮೇಷಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅವನಿಗೆ ಗೊತ್ತು ; ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಯೋಚನೆಗಳು, ಉಪಾಯಗಳು, ಎಲ್ಲವೂ ವರುಣನಿಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೧೬-೨ ಮತ್ತು ೫). ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆ ಇರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು ; ಆಕಾಶದಾಚೆ ಎಷ್ಟೇ ದೂರ ಓಡಿಹೋದರೂ, ಯಾರೂ ವರುಣನ ದೃಷ್ಟಿಪಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಅ. ವೇ. ೪-೧೬-೪ ಮತ್ತು ೫). ಈ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ವರುಣನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಗುಣವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದೇ ಆಧಾರ.

ನೀತಿನಿಯಾಮಕನಾಗಿ, ವರುಣನು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ದಾನೆ. ಪಾಪವೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಬಹಳ ಕೋಪಬರುತ್ತದೆ ; ಅವನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೂ ಕೋಪ.

ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅವನು ಬಹಳ ಕ್ರೂರ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೮೬-೩ ಮತ್ತು ೪) ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ಪಾಶವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧-೨೪-೧೫; ೧-೨೫-೧೧; ೬-೭೪-೪; ೧೦-೮೫-೨೪) ಏಳು ಅಥವಾ ಮೂರು ಪದರವಾಗಿ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟು, ಆ ಪಾಶವು ಅನ್ಯತವಾದಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ; ಸತ್ಯವಾದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೧೬-೬) ಅನೇಕ ಶೃಂಖಲೆಗಳನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ಅನ್ಯತನಿರೋಧಕರಾಗಿದಾರೆ (೭-೬೫-೩) ಇಂದ್ರಸಹಚರಿತನಾದ ವರುಣನು ಹಗ್ಗವಲ್ಲದ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ (೭-೮೪-೨) ಎಂದು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಡೀ ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಒಂದು ಕಡೆ, ಈ 'ಪಾಶ' ವೆಂಬ ಪದ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ; ಅದೂ ಅವನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಡಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಶಬಂಧನ ಮತ್ತು ಮೋಚನ ಕಾರ್ಯಗಳು ವರುಣನವೇ. ಕೆಲವರು ಈ ಪಾಶ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಬಂಧನವೆಂಬುದು ನೀರನ್ನು ಅಡ್ಡಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೆಂತಲೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ರಾತ್ರಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಬಂಧನಗಳೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ನೈತಿಕವಾಗಿ ಪತಿತರನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ಕಟ್ಟುಗಳು ಎಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಮಿತ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರುಣನು ಅನ್ಯತವನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು, ದ್ವೇಷಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು (೧-೧೫೨-೧; ೭-೬೦-೫; ೭-೬೬-೧೩). ಅವರು ತಮ್ಮ ಪೂಜೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪಾರದಿಂದಿರುವವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೨೨-೯). ಆದರೆ ವರುಣನು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನು ಮನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ; ಹಗ್ಗದಂತೆ ಬಿಚ್ಚುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಾಪ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೨-೨೮-೫; ೫-೮೫-೭ ಮತ್ತು ೮) ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅವನ ಪೂರ್ವಿಕರು ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ, ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೭-೮೬-೫). ತನ್ನಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನೂ ಉಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೧-೨೫-೧); ಮತ್ತು ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಕನಿಕರ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೮೯-೫). ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಲ್ಲದ ಇತರ ದೇವತಾಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು; ಅದೇರೀತಿ ಅಪರಾಧಕ್ಷಮಾಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಲ್ಲದ ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವೇ ಇಲ್ಲ.

ವರುಣನಲ್ಲಿ ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಿಗಳು ಇವೆ; ಅವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಪಾಪವನ್ನೂ ಪರಿಹಾರಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೨೫-೯). ಅವನು ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರ ಮಾಡಬಲ್ಲನು; ಜೀವದಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಬಲ್ಲನು (೧-೨೪-೧೧; ೧-೨೫-೧೨; ೭-೮೮-೪; ೭-೮೯-೧). ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕೌಶಲನು (೮-೪೨-೨). ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಅನಂದವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರನ್ನು—ವರುಣ ಮತ್ತು ಯಮರನ್ನು—ಆಮುಷ್ಮಿಕಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಯಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೭).

ಅವನ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ವಾಸಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವನೊಡನೆ, ಅವನ ಆರಾಧಕರು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಾನಸಿಕ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಅವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ (೫-೨೫-೧೨; ೭-೮೮-೨). ಅಂತಹವರೊಡನೆ ವರುಣನು ಸರಿಸಮಾನರಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೮೮-೪-೬).

ವರುಣನ ನಿಜವಾದ ಸ್ಥಾನವೇನು, ಅವನ ಸ್ವಭಾವವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯೋಣ. ಈವರೆಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವರುಣನೂ ಮಿತ್ರನೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ವರುಣನು ಮಿತ್ರನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಬಂಧಪಡೆದಿದಾನೆ. ವರುಣನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ, ಮಿತ್ರನಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುವುದು. ಮಿತ್ರನು ಸೌರವ್ಯೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತಾಗ್ರಹ. ವರುಣನು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬೇರೆ ಒಂದಂಶ

ವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಬೇಕು. ವರುಣ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ವೈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆವರಿಸು ಎಂದರ್ಥ ಅದರಿಂದ ವರುಣ ಎಂದರೆ ಆವರಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಆವರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವರುಣ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಆಕಾಶದ ಗುಮ್ಮಟವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ವರುಣ ಪದದಿಂದ ಈ ವಸ್ತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ವರುಣನಿಂದ ಕೃತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತ ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದೊಡ್ಡ ಪದಾರ್ಥ. ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯವಿದೆ; ಆಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲ; ಸೂರ್ಯನು ವರುಣನ ಕಣ್ಣು; ಈ ಕಣ್ಣು (ಸೂರ್ಯನು) ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವರುಣನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ; ವರುಣನು ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು; ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ವೇಳೆಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಪಂಚವು ವರುಣನ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ; ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ. ಇನ್ನಾವನಾದರೂ, ಆಕಾಶದಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂರಾಜತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೆಲ್ಲ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಮೇಲುಗಡೆ ಇರುವ ಆಕಾಶವು, ಅಹರ್ನಿಶಿಯೂ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅನುಲಂಘನೀಯವಾದ ಶಾಸನಕರ್ತೃವಾದ ದೇವತೆ ಎಂದು ಊಹಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಲಾರದು.

ಮಿತ್ರ.

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೊಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸೂಕ್ತ ಒಂದೇ ಒಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (೩-೫೯) ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ತುತಿಭಾಗವು ಬಹಳ ಅಸ್ಪಷ್ಟ; ಆದರೆ ಮೊದಲ ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಿತ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೊಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ (ಬ್ರುವಾಣಃ), ಮನುಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ (ಯಾತಯತಿ), ಉಳತ್ತಿರುವವನ್ನು ಅನಿಮಿಷನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅನಿಮಿಷ ಎಂಬುದು ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ (೭-೬೦-೬) ಹೇಳಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪದಗಳು (ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (೭-೩೬-೨) ಅಲ್ಲೇ ವರುಣನನ್ನು ಮಹಾಬಲಿಷ್ಠನೂ, ನಿರವದ್ಯನೂ ಆದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ (೫-೮೨-೯) ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯಾದ ಸವಿತೃವು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿರುವನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮಿತ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಹನೀಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಮಿತ್ರನನ್ನು ಕರೆದಿದೆ. ಈ (ಯಾತಯಜ್ಞನ) ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕಲೆ ಹಾಕುವುದು ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮೂರೇ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದೆ. (೫-೭೨-೨) ರಲ್ಲಿ ಅದು ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೂ, (೧-೧೩೬-೩) ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರಿಗೂ ಮೂರನೆಯದಾದ (೮-೯೧-೧೨) ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕಡೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನಂತೆ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುವವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಮಿತ್ರನಿಗೇ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದು. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರನು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿದಾನೆ; ಮನುಷ್ಯರ ಐದು ಪಂಗಡಗಳು ಅವನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿದಾರೆ; ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಜೀವನಾಧಾರನಾಗಿದಾನೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಅವರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಧಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಒಂದೇ (೫-೮೧-೪) ಎಂದೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (ವಾ. ೪.೩) ಮಿತ್ರನ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ

ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುನೆಂದೂ ಇದೆ. ಇವೆರಡರಿಂದ ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯಪಥವನ್ನು ಸಂಪದಿಸು ತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉಷಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರನನ್ನು ತಾನೇ, ತನ ಗೋಸ್ಕರ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮-೪); ದೀಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನು (೩-೫-೪); ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿ ತನಾದಾಗ ವರುಣನು; ದೀಪ್ತನಾದಾಗ ಮಿತ್ರನು (೫-೩-೧). ಸೂರ್ಯೋದಯದ ಮಿತ್ರನಿಗೂ ಸಾಯಂಕಾಲದ ವರುಣನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೩-೧೭); ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದುದನ್ನು ಅನಾ ವರಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮಿತ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೯-೩-೧೮). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನನ್ನು ರಾತ್ರಿಯ ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನು ಹಗಲಿನ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಮರ್ಥಿ ಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಶ್ವೇತ ವರ್ಣದ ಪಶುವನ್ನೂ, ವರುಣನಿಗೆ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಪಶುವನ್ನೂ ಬಲಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೭-೪; ೨-೧-೯-೧ ವೈ. ಸಂ. ೨-೫-೭) ಆದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಪದವನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ನಾನಾ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಉಪಕಾರಿ ಎಂಬಂಶವು ಈ ಮಿತ್ರನಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯ.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಎಷ್ಟುಸಲ ಈಪದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಯೆಂಬುದನ್ನೂ, ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆಯೋ, ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಬಿಂಬವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಎಂಬುದನ್ನೂ ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನಷ್ಟು ಇಂದ್ರಿಯ ಗೋಚರವಾದ ದೇವತೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕೇ ಅಗ್ನಿಯಮುಖ (೧೦-೭-೩). ಸೂರ್ಯನ ನೇತ್ರವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾ ಗಿದೆ (೫-೪೦-೮ ಇತ್ಯಾದಿ), ಆದರೆ ಅವನೇ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ (೭-೬೬-೧೦) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯ ಕಣ್ಣೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೧೫-೧); ಒಂದು ಸಲ. ಉಷೋದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕಣ್ಣನ್ನು ತರುತ್ತದೆ (೭-೭೭-೩) ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ನೇತ್ರೇಂದಿಯಕ್ಕೂ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯವಿದೆ. ಮೃತನಾದ ಮನುಷ್ಯನ ನೇತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೧೬-೩; ೧೦-೯೦-೩ ಮತ್ತು ೧೦-೧೫೮-೩, ೪ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ.) ಸೂರ್ಯನು ನೇತ್ರೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೪-೯); ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕಣ್ಣಾಗಿ ಆಕಾಶ, ಭೂಮಿ, ನೀರು, ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಜಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧೪-೫). ಅವನು ದೂರದರ್ಶಿ (೭-೩೫-೮; ೧೦-೩೭-೧); ಸರ್ವದರ್ಶಿ (೧-೫೦-೨); ಎಲ್ಲ ಪ್ರಪಂಚದ ಗೊಡ್ಡಚಾರಿ (೪-೧೩-೩); ಜಂಗಮ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೂ, ಮಾನವರು ಮಾಡುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೦-೭; ೬-೫೧-೨; ೭-೬೦-೨; ೭-೬೧-೧; ೭-೬೩-೧, ೪). ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಮನುಷ್ಯರು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೬೩-೪). ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸೇರಿದವನು ಅವರನ್ನು ಎಚ್ಚ ರಿಸುತ್ತಾ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೬೩-೨, ೩) ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನೇ ಆತ್ಮ, ಅವನೇ ರಕ್ಷಕ (೧-೧೧೫-೧; ೭-೬೦-೨) ಅವನ ರಥಕ್ಕೆ, ಒಂದೇ ಕುದುರೆ (೭-೬೩-೨), ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಆಶ್ವಗಳು (೧-೧೧೫-೩; ೧೦-೩೭-೩; ೧೦-೪೯-೭), ಅಥವಾ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು (೫-೨೯-೫), ಅಥವಾ ಏಳು ಕುದುರೆ ಗಳು (೫-೪೫-೯), ಅಥವಾ ಏಳು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು (ಹರಿತಃ ಎಂಬವು) (೧-೫೦-೮ ಮತ್ತು ೯; ೭-೬೦-೩), ಅಥವಾ ಏಳು ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು (೪-೧೩-೩).

ವರುಣನು ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಅವನ ಪಥವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೨೪-೮ ; ೭-೮೭-೧), ಅಥವಾ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರೆಂಬ ಆದಿತ್ಯರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೦-೪). ಪೂಷಣನು ಅವನ ದೂತನು (೬-೫೮-೩). ಉಷಃಕಾಲ ಅಥವಾ ಉಷಃಕಾಲಗಳು ಸೂರ್ಯ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳನ್ನು ಅನಾವರಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ (೭-೮೦-೨ ; ೭-೭೮-೩). ಉಷೋದೇವಿಯು ಮಡಲಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ, ಹೊರಹೊರಡುತ್ತಾನೆ (೭-೬೩-೩). ಬೇರೆ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಷೋದೇವಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ (೭-೭೫-೫).

ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅವನ ತಾಯಿಯ ಕಡೆಯಿಂದ (೧-೫೦-೧೨ ; ೧-೧೯೧-೯ ; ೮-೯೦-೧೧) ಆದಿತ್ಯ (ಅದಿ ತಿಯ ಮಗ) ಅಥವಾ ಅದಿತೇಯ (೧೦-೮೮-೧೧) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಇವನೂ ಆದಿತ್ಯರೂ ಭಿನ್ನರು (೮-೩೫-೧೩,೧೫). ದ್ಯುದೇವತೆಯು ಅವನ ಜನಕನು (೧೦-೩೭-೧). ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದವನು. ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಅವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದರು (೧೦-೭೨-೭). ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟರು (೧೦-೮೮-೧೧). ಇವನು ವಿರಾಡ್ರುಪದ ಪುರುಷನ ನೇತ್ರದಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದನೆಂದು (೧೦-೯೦-೩) ಒಂದು ಮತ. ದಿವಾಕರನು (ಸೂರ್ಯನು) ವೃತ್ತಿನಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದನು (ಅ.ಪೇ. ೪-೧೦-೫).

ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ (೨-೧೨-೪), ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಏರಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೪೪-೨; ೮-೭೮-೭). ಇಂದ್ರ-ವಿಷ್ಣುವು ಅವನ ಜನಕರು (೮-೯೯-೪). ಬೆಳಕಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಇಂದ್ರ-ಸೋಮರು ಬೆಳೆಸಿದರು (೬-೭೨-೨); ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅವನನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (೪-೧೩-೨; ೫-೬೩-೪ ಮತ್ತು ೭). ಇಂದ್ರ ವರುಣರು ಅವನನ್ನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಏರಿಸಿದರು (೭-೮೨-೩). ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಸೋಮನಿಂದ ನಿಹಿತವಾಯಿತು (೬-೪೪-೨೩ ; ೯-೯೭-೪೧); ಸೋಮನಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನು ಜನಿಸಿದನು (೯-೯೬-೫ ; ೯-೧೧೦-೫); ಸೋಮದೇವತೆಯೇ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೯-೬೩-೭) ಅಥವಾ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೯-೧೦೭-೭). ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬಹಳ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೂ (೧೦-೩-೨) ಮತ್ತು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಏರುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದೂ (೧೦-೧೫೬-೪) ಅಗ್ನಿಯೇ. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದ ಧಾತೃವೇ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ರೂಪುಗೊಳಿಸಿದುದು (೧೦-೧೯೦-೩). ಅಂಗಿರಸರ ಯಾಗ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶವನ್ನು ಏರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು (೧೦-೬೨-೩). ಸೂರ್ಯನ ಜನ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಲ್ಲಾ, ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೇ ಸೂಚಿತವಾದಂತಿದೆ.

ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ (೧೦-೧೭೭-೧ ಮತ್ತು ೨), ಪುಷ್ಪವಾದ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ (೫-೪೭-೩); ಸೂರ್ಯನು ಹಾರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೯೧-೯); ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಗಿಡುಗನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೭-೬೩-೫); ಗಿಡುಗನೆಂದೇ ಕರೆದಿದೆ (೫-೪೫-೯). ಒಂದು ಕಡೆ ಅವನನ್ನು ವೃಷಭ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿ ಎಂತಲೂ (೫-೪೭-೩) ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಚುಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ವೃಷಭ (೧೦-೧೮೯-೧ ; ೫-೪೭-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಎಂತಲೂ, ಪಕ್ಷಿ ಎಂತಲೂ, ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಉಷೋದೇವಿಯಿಂದ ಅನೀತವಾದ, ಶ್ವೇತವರ್ಣದ ಮತ್ತು ಉಜ್ವಲವಾದ ಅಶ್ವವೆಂದೊಂದು ಕಡೆ (೭-೭೭-೩), ಸೂರ್ಯನ ಸಪ್ತಾಶ್ವಗಳು ಅವನ ರಶ್ಮಿಗಳು (೮-೬೧-೧೬), ಏಕೆಂದರೆ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅವನನ್ನು ಒಯ್ದು (ವಹಂತಿ) ತರುತ್ತವೆ. ಅವನ ಏಳು ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು ಅವನ ರಥದ ಪುತ್ರಿಯರು (೧-೫೦-೯).

ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸೂರ್ಯನು ಜಡಪದಾರ್ಥವೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಅವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ರತ್ನ (೭-೬೩-೪; ೬-೫೧-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಆಕಾಶ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿರುವ ನಾನಾ ವರ್ಣದ ಶಿಲೆ (೫-೪೭-೩; ಶತ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಅವನು ಒಂದು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಯುಧ; ಅದನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಮರೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೬೩-೪). ಅವನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪವಿ ಎಂಬ ಆಯುಧ (೫-೬೨-೨), ಅಥವಾ ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನಿಹಿತವಾದ, ಉಜ್ವಲವಾದ ರಥ (೫-೬೩-೭) ಸೂರ್ಯನೇ ಒಂದು ಚಕ್ರ (೧-೧೭೫-೫; ೪-೩೦-೪). ಸೂರ್ಯನ ಚಕ್ರವು ಅನೇಕ ಕಡೆ (೪-೨೮-೨; ೫-೨೯-೧೦) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೋಸ್ಕರ (೭-೬೩-೧); ಮನುಷ್ಯರು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ (೧-೫೦-೫) ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹಿಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೩೭-೪) ಚರ್ಮದಂತೆ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಸುರಳಿಸುತ್ತಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ (೭-೬೩-೧). ಚರ್ಮವೊಂದನ್ನು ಎಸೆಯುವಂತೆ, ಅವನ ಕಾಂತಿಯು ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಿರನೊಳಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುತ್ತದೆ. (೪-೧೩-೪) ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ, ಮಾಟಗಾತಿಯರನ್ನೂ ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೯೧-೮ ಮತ್ತು ೯; ೭-೧೦೪-೨೪ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಚಂಡವಾದ ತಾಪದ ವಿಷಯವಾದ ಉಕ್ತಿಗಳು ಎರಡು ಮೂರು ಮಾತ್ರ (೭-೭೪-೧೯; ೯-೧೦೭-೨೦). ಮುಗ್ಧೋದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಕ್ರೂರ ದೇವತೆಯಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನ ಈ ಅಂಶವು ಅರ್ಧವೇ ವೇದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯನು ದಿನಮಾನವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೦-೭) ಮತ್ತು ಜೀವದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಸುತ್ತಾನೆ (೮-೪೮-೭) ರೋಗರುಜಿನಗಳನ್ನೂ, ಕೆಟ್ಟ ಕನಸುಗಳನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. (೧೦-೩೭-೪). ಸೂರ್ಯೋದಯ ದರ್ಶನವೇ ಜೀವನದ ಗುರಿ (೪-೨೫-೪; ೬-೫೨-೫). ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿವೆ (೧-೧೬೪-೧೪). ಮತ್ತು ಆಕಾಶವೂ ಅವನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ (೧೦-೮೫-೧). ಅವನಿಗೆ ಸರ್ವಕರ್ತನೆಂದೂ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮ) ಹೆಸರು (೧೦-೧೭೦-೪). ಅವನ ಮಹತ್ವದಿಂದ, ಅವನು ದೇವತೆಗಳ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದಾನೆ (೮-೯೦-೧೨). ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಮತ್ತಿತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ತಾವು ಪಾಪರಹಿತರೆಂದು ಹೇಳ ಬೇಕೆಂದು, ಮನುಷ್ಯರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೦-೧; ೭-೬೨-೨). ಉದಿಸಿದ ಮೇಲೆ ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸುವ ಇಂದ್ರನ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಸೂರ್ಯನೇ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೮-೮೨-೧, ೨ ಮತ್ತು ೪).

ಸೂರ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಇತಿಹಾಸವು ಒಂದೇ. ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿ (೧೦-೪೩-೫). ಅವನ ರಥಚಕ್ರವನ್ನು ಕದ್ದನು (೧-೧೭೫-೪; ೪-೩೦-೪). ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು, ಚಂಡಮಾರುತದಿಂದಾಗುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ತಿರೋಧಾನಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು.

ಸವಿತ್ರ

ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳ ಭಾಗಗಳೂ ಸವಿತ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ; ಸುಮಾರು ೧೭೦ ಸಲ ಅವನ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಹನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮಾತ್ರ ಒಂದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉಳಿದವು ಬಾಕಿ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಸವಿತ್ರವು ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುವರ್ಣಮಯನಾದ ದೇವತೆ; ಅವನಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ, ಅವನ ಸಲಕರಣೆಗಳೂ ಸುವರ್ಣಮಯರೆಂದೇ ವರ್ಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವನ ಕಣ್ಣು ಬಂಗಾರದ್ದು (೧-೩೫-೮); ಕೈಗಳು ಬಂಗಾರದವು (೧-೩೫-೯ ಮತ್ತು ೧೦);

ಬಂಗಾರದ ನಾಲಿಗೆ (೬-೭೧-೩) ಯುಳ್ಳವನು. ಈ ತರಹ ವರ್ಣನೆ ಸವಿತೃವಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅವನ ಕೈಗಳು ಬಂಗಾರದವು (೬-೭೧-೧ ಮತ್ತು ೫; ೭-೪೫-೨) ಅಗಲವಾದವು (೨-೩೮-೨); ಅಥವಾ ಸುಂದರವಾದವು (೩-೩೩-೬) ಅವನದು ಸವಿನುಡಿ (೬-೭೧-೪) ಸುಂದರವಾದ ನಾಲಿಗೆ (೩-೫೪-೧೧); ಮತ್ತು ಒಂದೇ ಒಂದುಕಡೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ದವಡೆಗಳುಳ್ಳವನೆಂದಿದೆ (೬-೭೧-೪). ಅವನ ಕೇಶವು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣ (೧೦-೧೩೯-೧); ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರ ಕೇಶವೂ ಇದೇ ವರ್ಣದ್ದು. ಕಪಿಲ ವರ್ಣದ ಉಡುಪು (೪-೫೩-೨). ಸ್ವರ್ಣ ದಂಡಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ವರ್ಣರಥ (೧-೩೫-೨ ಮತ್ತು ೫). ಈ ರಥವು, ಅವನಂತೆಯೇ (೫-೮೧-೨) ಅನೇಕ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು (೧-೩೫,೩). ಅವನ ರಥಕ್ಕೆ ಎರಡು ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಆಶ್ವಗಳಿವೆ. ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಾಸಲುಬಣ್ಣದ, ಬಿಳಿಯ ಗೊರಸಿನ ಕುದುರೆಗಳು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತವೆ (೧-೩೫-೨ ಮತ್ತು ೫; ೭-೪೫-೧).

ಅಪಾರವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಸವಿತೃವಿನದು. ಅವನದು ಅಮಿತವಾದ ಸುವರ್ಣಕಾಂತಿ; ಇದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುವುದು ಅಪರೂಪ (೩-೩೮-೮; ೭-೩೮-೧). ಅವನು ಈ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಜಾಚುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ವಾಯು ಮಂಡಲ, ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ, ಪ್ರಸಂಚ, ಭೂವಿಪರಗಳು ಮತ್ತು ಆಕಾಶ, ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುತ್ತವೆ (೧-೩೫-೭ ಮತ್ತು ೮; ೪-೧೪-೨; ೪-೫೩-೪; ೫-೮೧-೨) ವಿಗಂತದ ವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತನ್ನ ಬಲವಾದ ಬಂಗಾರದ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೩೮-೨; ೪-೫೩-೩ ಮತ್ತು ೪; ೬-೭೧-೧ ಮತ್ತು ೫; ೭-೪೫-೨). ಸವಿತೃವು ತೋಳುಗಳನ್ನೆತ್ತುವಂತೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಹೋಲಿಸುವುದರಿಂದ, ಇದೂ ಒಂದು ಅವನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಗುಣವೆನ್ನಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಸವಿತೃವಿನಂತೆ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಎತ್ತುತ್ತಾನೆ (೧-೯೫-೭); ಸವಿತೃವು ತನ್ನ ತೋಳನ್ನು ಜಾಚುವಂತೆ, ಉಷಸ್ಸು ಬೆಳಕನ್ನು ಜಾಚುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೯-೨). ಇದರಂತೆ, ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೯೦-೩). ಅಥೋಮುಖವೂ ಮತ್ತು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವೂ ಆದ ಪಥದಲ್ಲಿ, ಸವಿತೃವು, ತನ್ನ ಬಂಗಾರದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾ, ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೧-೩೫-೨ ಮತ್ತು ೩). ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಅವನು ಆಶ್ವನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೩೪-೧೦). ಉಷೋದೇವಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ, ತಾನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫-೮೧-೨). ಭೂಮಿಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳಿದಿದಾನೆ; ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮೂರು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ; ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (೫-೮೧-೩ ಮತ್ತು ೪) ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಬರುವುದು ಒಂದೇಸಲ. ಅದು ಸವಿತೃವಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ, ಹರಿದ್ರಕೇಶನಾದ ಸವಿತೃವು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಸತತವೂ ಬೀರುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೯-೧). ಅವನು ವಾಯುಮಂಡಲವನ್ನೂ ಮೂರು ಆಕಾಶಗಳನ್ನೂ ಉರ್ಧ್ವ ಲೋಕದ ಮೂರು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ, ಮೂರು ಸಲ ಸುತ್ತಿ ಬರುತ್ತಾನೆ (೪-೫೩-೫). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಅವನು ಅನುಸರಿಸುವ ಪುರಾತನ ಮಾರ್ಗಗಳು ಶುದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ನಡೆಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲೇ, ಅವನ ಆರಾಧಕರು ಅವನನ್ನೂ " ರಕ್ಷಿಸು " ಎಂದು ಆರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೩೫-೧೧). ' ಮೃತವೆ ಜೀವವನ್ನು ಸಜ್ಜೀವಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸು ' ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೭,೪). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವವನು ಅವನೇ (೪-೫೪-೨). ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಪುಭುಗಳಿಗೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದವನೂ ಅವನೇ (೧-೧೧೦-೨ ಮತ್ತು ೩). ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಸವಿತೃವನ್ನೂ, ದುಷ್ಕೃತ್ಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ (೫-೮೨-೪)

ಮತ್ತು ಪಾಪವಿಮೋಚನೆಗಾಗಿಯೂ(೪-೫೪-೩)ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ದುರ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಮಾಟಗಾರರನ್ನೂ ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೩೫-೧೦; ೭-೩೮-೭).

ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಇವನೂ ಅಸುರನು (೪-೫೩-೧). ಅವನು ಅನುಸರಿಸುವುದು ಗೊತ್ತಾದ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು (೪-೫೩-೪; ೧೦, ೩೪-೮; ೧೦-೧೩೯-೩). ನೀರು ಮತ್ತು ಗಾಳಿಗಳು ಅವನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ (೨-೩೮-೨). ನೀರುಗಳಿಗೆ ಅವನೇ ದಾರಿ ತೋರಿಸುವವನು; ಅವನಿಂದ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು, ಅವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ (೩-೩೩-೬ ನಿರುಕ್ತ ೨-೨೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಇವನ ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ (೫-೮೧-೩). ಅವನ ಮನೋನಿರ್ಧಾರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಯಾರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾರರು; ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದವರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾರರು (೨.೩೮-೭ ಮತ್ತು ೯; ೫-೮೩-೨). ವಸುಗಳು, ಅದಿತಿ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಆರ್ಯಮರು ಅವನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೩೮-೩ ಮತ್ತು ೪). ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಂತೆ, ಸವಿತೃವು ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು (೪-೫೩-೬). ಸರ್ವರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಅಧೀನ; ಅವನೇ ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಂದ ಶುಭಪ್ರದನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧-೨೪-೩; ೨-೩೮-೧೧) ಎರಡುಸಲ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ (ಗೃಹ್ಯ). ಮನೆಗೆ ಸೇರಿದವನು (ದಮಾನಃ) ಎಂತಲೂ (೧-೧೨೩-೩; ೬-೭೧-೪) ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವನೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನು (೪-೫೩-೨; ೧೦-೧೪೯-೪). ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಧಾರನು (೪-೫೪-೪). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಆಕಾಶವನ್ನು ತೊಲೆ ತೇರುಗಳೆಲ್ಲದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ (೧೦-೧೪೯-೧).

ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲುವ (ಅಪಾಂನಪಾತ್) “ ನೀರಿನಿಂದ ಜನ್ಯವಾದುದು ” ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಒಂದು ಸಲನಾದರೂ ಸವಿತೃಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧-೨೨-೬; ೧೦-೧೪೯-೨). ರಲ್ಲಿಯೂ ಸವಿತೃವಿಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಮರು (ನಿರುಕ್ತ ೧೦-೩೨) ರಲ್ಲಿ, ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ (೧೦-೧೪೯-೨) ನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಮೇಲೆ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆಯುತ್ತಾ, ಮಳೆಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶ ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ (ಆದಿತ್ಯ) ಸವಿತೃ ಎಂಬಭಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸವಿತೃವು ಈ ಮಧ್ಯೆ ಲೋಕದ ದೇವತೆಯೇ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮಧ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ (೧-೩೫-೧೧) ಸವಿತೃವಿನ ಪಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ನೈಘಂಟುಕ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯ ಲೋಕಗಳ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಒಂದು ಸಲ ಸವಿತೃವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂತಲೂ (೪-೫೩-೨) ಕರೆದಿದೆ. ಕತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡುತ್ತದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೫-೧). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧-೬-೪-೧) ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸವಿತೃವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಜೀವದಾನಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಅಧೀಶ್ವರನು; ತನ್ನ ಜಲನೆಗಳಿಂದ (ಯಾಮಭಿಃ) ಪೂಷಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. (೫-೮೨-೫). ಪೂಷಣನು ಜೀವದಾಯಕ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಪೋಷಕನಂತೆ, ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೯, ೧). ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (೩-೬೨-೯ ಮತ್ತು ೧೦) ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ಪೂಷಣರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವ ಪೂಷಣನ ಕೃಪೆಯನ್ನು ಬೇಡಿದೆ; ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವಿನ ಓಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲಪೇಕ್ಷಿಸುವವರ, ಆರಾಧಿಸುವವರ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ತನ್ನುಖವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯದೇ ಪುಸಿದ್ಧರಾದ ಸಾವಿತ್ರೀ ಅಥವಾ

ಗಾಯತ್ರೀ. ವೇದಾಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಬಂದಿದೆ. ಸವಿತೃವು ವಿಧಿನಿಯಾಮಕ ನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೫-೮೧-೪). ಸವಿತೃವು ಕೆಲವು ಸಲ 'ಭಗ' ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೫-೮೧-೧ ಮತ್ತು ೨; ೭-೩೮-೧ ಮತ್ತು ೬). ಅಥವಾ ಇದೂ ಒಂದು ಅವನಿಗನ್ವಯಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಿರಬಹುದು. 'ಭಗ' ಎಂಬ ಪದವು (ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಶುಭ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆ) ಅನೇಕವೇಳೆ ಸವಿತೃವಿಗೆ ಸೇರಿ ಸಲ್ಲುಟ್ಟು 'ಸವಿತಾಭಗಃ' ಅಥವಾ 'ಭಗಃಸವಿತಾ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಸವಿತೃ ವಿಗೂ ಮಿತ್ರ ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಭಗಂಗೂ ಭೇದ ಹೇಳಿದೆ. ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಗೆ ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸವಿತೃವು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ (೪-೧೪-೨). ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ೭-೬೩-೧,೨ ಮತ್ತು ೪ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ 'ಪ್ರಸವಿತೃ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವೇ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ (೧೦-೧೫೮-೧ರಿಂದ ೪; ೧-೩೫-೧ ರಿಂದ ೧೧; ೧-೧೨೪-೧) ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವುದೇ ದುಸ್ತರ. ಸವಿತೃವು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ; ರೋಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ; (೧-೩೫-೯) ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಸವಿತೃಗಳಿಗೆ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸವಿತೃವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಪಾಪರಹಿತರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ (೧-೧೨೩-೩). ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೊಡನೆ ಬೆರೆಯುತ್ತಾನೆ (೫-೮೧-೪) ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೯-೧; ೧೦-೧೮೧-೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ; ೧-೧೫೭-೧; ೭-೩೫-೮ ಮತ್ತು ೧೦). ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆರಾಧಕನನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನ ಗೊಳಿಸುವಂತೆ, ಮಿತ್ರ, ಆರೈಕೆ, ಭಗ, ಇವರುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಸವಿತೃವು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (೭-೬೬-೪).

ಯಾಸ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಕತ್ತಲು ಪರಿಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೧. ೧೨-೧೨). ಸಾಯಣರು (೫-೮೧-೪) ಉದಯಾತ್ಮ್ಯರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸವಿತೃವೆಂತಲೂ, ಉದಯಕಾಲದಿಂದ ಅಸ್ತಮಯ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಸೂರ್ಯನೆಂತಲೂ, ಹೆಸರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸವಿತೃವು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಿದ್ರೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೪-೫೩-೬; ೭-೪೫-೧) ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಸವಿತೃವಿಗೆ ಸಾಯಂಕಾಲ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಗಳೆರಡರೊಡನೆಯೂ ಸಂಬಂಧವಿರಬೇಕು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೩೮) ಅಸ್ತಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ; ಅಲ್ಲದೆ, ಸವಿತೃವಿನ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಸಾಯಂಕಾಲ ಕರ್ಮಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಹವನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವನೇ ದ್ವಿಪಾದ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದ ಜಂತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೭೧-೨; ೪-೫೩-೩ ಮತ್ತು ೭-೪೫-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ತನ್ನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುತಾನೆ; ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವವನ್ನು ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಯಾಯಿತೆಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತದೆ; ನೆಯ್ನೆಯವನು ತನ್ನ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮಡಿಚುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಕೆಲಸಗಾರನು ತನ್ನ ಅರ್ಧ ಮುಗಿದಿರುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೩೮-೩ ಮತ್ತು ೪). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸೋಮನೂ ಇದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೩-೧೮).

ಈ ಸವಿತೃ ಪದವು ' ಸೂ ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಾಧಿತವಾದುದು. ಸವಿತೃ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಧಾತು ನಾನಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥ ಬರಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಇತರ ದೇವತಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಜಾಗೃತಿಗೊಳಿಸುವುದು, ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸುವುದು, ಈ ಅರ್ಥಗಳೇ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿವೆ. ಸವಿತೃವು ಚಲಿಸುವ ಪ್ರತಿ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರವನ್ನಾಗಿ (ಪ್ರಾಸಾವೀತ್) ಮಾಡಿದಾನೆ (೧-೧೫೭-೧); (ಪ್ರಸವಸ್ಯ) ಜೇತನಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ನೀನೇ ಸಮರ್ಥನು (೫-೮೧-೫); ಸವಿತೃವು ನಿನಗೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು (ಅಸುವತ್) ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು (೧-೧೧೦-೩); ಸವಿತೃವು ನಮ್ಮನ್ನು ಜಾಗೃತಿಗೊಳಿಸಲು (ಸವಾಯ) ಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿದಾನೆ (೨-೩೮-೧); ಆಕಾಶದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರುಸಲ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು (ಸೋಸವೀತಿ) ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೫೬-೬); ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ, ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಸುವತಾತ್. ೪-೫೪-೩); ಸವಿತೃವಿನ ಬಲದಿಂದ (ಸವೇ), ಆದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಪರಹಿತರಾದ ನಮಗೆ, ಸಕಲ ವರಗಳೂ ಲಬ್ಧವಾಗಲಿ (೫-೮೨-೬); ದುಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡು (ಪರಾಸವ), ಆಪತ್ತುಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸು, ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು (ಅಸುವ) ಅನುಗ್ರಹಿಸು (೫-೮೨-೪ ಮತ್ತು ೫); ಸವಿತೃವು ರೋಗ (ಅಪಸಾವಿಶತ್) ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲಿ (೧೦-೧೦೦-೮); ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸೆಂದು ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಸವಿತೃವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೨-೫೬-೬; ಇತ್ಯಾದಿ). ಈ ರೀತಿ ಈ ಧಾತುವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸವಿತೃವಿಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಎರಡು ಮೂರು ಸಲ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ (೭-೬೩-೨ ಮತ್ತು ೪; ೧೦-೩೭-೪). ಉಷಸ್ಸಿನೊಡನೆ ೭-೭೭-೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ವರುಣನಿಗೆ ೨-೨೮-೯ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಆದಿತ್ಯರಿಗೆ ೮-೮-೧ ರಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮ ಮತ್ತು ಸವಿತೃಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ೭-೬೬-೪ ರಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸವಿತೃವಿಗೇ ಈ ಧಾತು ಇಷ್ಟಬಾರಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾಸ್ಕರು ಸವಿತೃವನ್ನು (ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ, ನಿ. ೧೦-೩೧) ' ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಉಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸುವವನು ' ಎಂದಿದಾರೆ.

ಸವಿತೃ ಎಂಬ ಪದವು ಬರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಡೆ ' ದೇವ ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲಾ ' ದೇವ ' ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದೇವತೆ ಎಂಬರ್ಥವೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ, ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಂತೂ, ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಪದವಾಗಿದೆ (ದೇವಃ ತ್ವಷಾ ಸವಿತಾ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ೩-೫೫-೧೯; ೧೦-೧೦-೫); ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಜೋಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ತ್ವಷ್ಟೃಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಜೇತನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಚಲನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ, ಸೂರ್ಯನ ಒಂದು ಶಕ್ತಿಗೆ ಈ ಸವಿತೃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ (ನಮಗೆ ಕಾಣುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೆ) ಹೋಲಿಸಿದರೆ, ಸವಿತೃವು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗೋಚರನಾದ ದೇವತೆಯಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನು ಈ ಸ್ಥೂಲವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ, ತೇಜಃಪುಂಜವಾದ ಮಂಡಲನೆಂತಲೂ, ಸವಿತೃವು ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ, ಆ ಸೂರ್ಯನ ದೈವೀಶಕ್ತಿಯೆಂತಲೂ ಮುಗ್ಧೇದದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ, ಜೇತನಗೊಳಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ಸವಿತೃವು, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಕ್ಲೃಪ್ತವಾದ ಸಂಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಂಶಗಳು.

ಪೂಷಣ

ಈ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರಾಪ್ಪತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂಟು ಸೂಕ್ತಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಅರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಎರಡು ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಹತ್ತನೆಯದರಲ್ಲಿಯೂ, ಪೂಷಣನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ (೬-೫೭), ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೋಮನೊಡನೆಯೂ (೨-೪೦) ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ. ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ವಿಷುವಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಂತ್ರಗಳು ಇವನ ಪರವಾಗಿವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬರುಬರುತ್ತಾ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ಧರವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಶರೀರಧಾರಣಾದಿ ಮಾನವ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಕಡಿಮೆ. ದುಷ್ಟರನ್ನು ತುಳಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಅವನ ಪಾದದ ಉಕ್ತಿಯಿದೆ. ಅಲ್ಲೇ ಅವನ ಬಲಗೈಯೂ ಹೇಳಿದೆ (೬-೫೪-೧೦). ರುದ್ರನಂತೆ ಅವನಿಗೂ ಜಟಿಯಿದೆ (೬-೫೫-೨) ಮತ್ತು ಗಡ್ಡವಿದೆ (೧೦-೨೬-೭) ಅವನು ಒಂದು ಬಂಗಾರದ ಭರ್ಜಿಯನ್ನು (೧-೪೨-೬) ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಡಬ್ಬಳ (೬-೫೩-೫, ೬ ಮತ್ತು ೮) ಅಥವಾ ಅಂಕುಶವನ್ನು (೬-೫೩-೯; ೬-೫೪-೭) ಧರಿಸಿದಾನೆ. ಚಕ್ರ, ಚಕ್ರದನೇಮಿ, ಅಥವಾ ಆಸನ (೬-೫೪-೩) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅವನು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ರಥಿಕನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೬-೫೬-೨ ಮತ್ತು ೩) ಅವನ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವವು ಟಿಗರುಗಳು (ಅಜಾಶ್ವ, ೧-೩೮-೪; ೬-೫೫-೩ ಮತ್ತು ೪). ಗಂಜಿಯೇ ಅವನ ಆಹಾರ (೬-೫೬-೧; ೩-೫೨-೭ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಹಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು (೨. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೪-೭).

ಪೂಷಣನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (೩-೬೨-೯) ಈ ಪದಗಳೇ ಅಗ್ನಿಗೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (೧೦-೧೮೭-೪) ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಇವನೂ ಚಲಿಸುವ ಮತ್ತು ಚಲಿಸದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನು (೧-೧೧೫-೧; ೭-೬೦-೨). ಇವನು ತಾಯಿಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೫೫-೫) ಅಥವಾ ಸೋದರಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೫೫-೪ ಮತ್ತು ೫). ಸೂರ್ಯನಿಗೂ (೧-೧೧೫-೨) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗೂ (೧೦-೩-೩) ಈ ಪದಗಳೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ದೇವತೆಗಳು ಇವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿದರು (೬-೫೮-೪) ವಿವಾಹಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧೦-೮೫) ವಧುವಿನ ಕೈಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ, ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವಾದ ವರದಾನ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು, ಸೂರ್ಯಾಸತಿಯಾದ ಪೂಷಣನನ್ನೇ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (೯-೬೭-೧೦), ಅವನನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡುವವರಿಗೆ, ಅವರ ಪಾಲಿನ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕ್ಲಿನ್ನನಾದ ಇವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವ ತನ್ನ ನಾವೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ದೂತನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೫೮-೩). ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, ಮುಂದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೨-೪೦-೫; ೬-೫೮-೨); ಮತ್ತು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮನೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೨-೪೦-೪). ಸವಿತೃವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯ ಮೇರೆ ನಡೆಯುವ ಇವನೂ ಒಬ್ಬ ರಕ್ಷಕ; ಇವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಿಚಿತರು. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತಮ ರಥಿಕನಾದ ಪೂಷಣನು ಸೂರ್ಯನ ಬಂಗಾರದ ರಥ ಚಕ್ರವನ್ನು ಅಭೋಮುಖವಾಗಿ ಓಡಿಸಿದನೆಂದು (೬-೫೬-೩) ಇದೆ. ಆದರೆ ಸಂದರ್ಭ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೨-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇವನೊಬ್ಬನಿಗೇ ಸಲ್ಲುವ ವಿಶೇಷಣ (ಆಘ್ರಣಿ) 'ಮಿಣಗುವ' ಎಂಬುದು. ಸವಿತೃವಿಗೇ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ (ಅಗೋಹ್ಯ) 'ಅಡಗಿಸಲ ಸಾಧ್ಯ' ಎಂಬುದು, ಇವನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಪೂಷಣನು ಜನಿಸಿದ್ದು ದಾರಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ದೂರವಾದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ; ದೂರವಾದ ಸ್ವರ್ಗದ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ; ತನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅವೆರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ (೬-೧೭-೬) ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸವಿತೃಗಳು ಮೃತರ ಜೀವಗಳನ್ನು ಸಜ್ಜಿವರು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಂತೆ, ಪೂಷಣನೂ ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಮೃತರನ್ನು ಬಹಳ ದೂರದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ, ಸಜ್ಜಿವರು ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೭-೩ ರಿಂದ ೫). ಪೂಷಣನು ಸನ್ಮಾರ್ಗಗಾಮಿಗಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ, ರಮ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೬-೯-೨; ೧೮-೨-೫). ಪೂಷಣನ ಟಿಗರು ಯಜ್ಞಾಶ್ವವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ (೧-೧೬೨-೨ ಮತ್ತು ೩). ಅವನ ರಥಕ್ಕೆ ಅಸ್ಥಲಿತಪದವಾದ ಟಿಗರುಗಳಿವೆ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಈ ಕಷ್ಟವಾದ ದಾರಿಗಳ ಪರಿಚಯವು ಇರಬಹುದು.

ದಾರಿಗಳ ಪರಿಚಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಅವನನ್ನು ವೀಧಿಗಳ ರಕ್ಷಕನೆನ್ನುವುದು. ಒದಗಬಹುದಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೂ, ತೋಳಗಳನ್ನೂ, ದರೋಡೆಕೋರರನ್ನೂ ರಸ್ತೆಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚಿಹಾಕು ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಬೇಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೧-೪೨-೧ ರಿಂದ ೩). ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ, ಅವನಿಗೆ (ವಿಮುಚೋನಪಾತ್) 'ವಿಮೋಚನೆಯ ಪುತ್ರ' ಎಂದಿರುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯೂ (೬-೫೫-೧) ಇದೇ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೬-೫೫-೧) ಮತ್ತು ಎರಡು ಸಲ (ವಿಮೋಚನ) ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಸುವವನು (೮-೪-೧೫ ಮತ್ತು ೧೬) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ವಿಮೋಚನ ಪಾತ್' ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪಾಪದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಅ. ವೇ. ೬-೧೧೨-೩) ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಚದರಿಸು, ನಮ್ಮ ದಾರಿಯು ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಡೆಗೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಒಯ್ಯಲಿ (೬-೫೩-೪); ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕು, ರಸ್ತೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು ಮತ್ತು ರಸ್ತೆಯು ಒಳ್ಳೆಯ ಮೇವಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಲಿ (೧-೪೨-೭ ಮತ್ತು ೮) ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ (೬-೫೪-೯). ದಾರಿಯನ್ನು ಶುಭಪ್ರದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ (೧೦-೫೯-೭). ಎಲ್ಲಾ ದಾರಿಗೂ ಅವನೇ ರಕ್ಷಕ (೬-೪೯-೮). ಅವನೇ ಒಡೆಯ (೬-೫೩-೧). ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ದಾರಿ ತೋರಿಸುವನು (ಪ್ರಪಥ್ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೨೨-೨೦) ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಯಾಣೋನ್ಮುಖನಾದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ರಸ್ತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ಪೂಷಣನಿಗೆ ೬-೫೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ದಾರಿ ತಪ್ಪಿದವರೆಲ್ಲಾ ಪೂಷಣನನ್ನೇ ಮರೆಹೋಗಬೇಕು (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೬-೮ ಮತ್ತು ೯; ಸಾಂ. ಶ್ರೀ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಪಾತಕಕಾಲದ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲದ ಸವನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾದಾಗ, ಪೂಷಣನು ಮನೆಯ ಹೊಸ್ತಿಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತನ್ನ ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಸಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧೪-೯).

ಎಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನು ನಿಗೂಢವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಯಲಿಗೆ ತರಬಹುದು ಮತ್ತು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದನ್ನು ಸುಲಭಮಾಡಬಹುದು (೬-೪೮-೧೫). ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುವಂತೆ ಹುಡುಕಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾದ ಪೂಷಣನು, ನಷ್ಟನೂ, ನಿಗೂಢನೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಜನನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನೆಂದಿದೆ (೧-೨೩-೧೪ ಮತ್ತು ೧೫; ತೈ. ಸಂ. ೩-೩-೯-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಏನು ಕಳೆದು ಹೋದರೂ, ಪೂಷಣನಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕು (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೭-೯). ಅದೇ ರೀತಿ, ದನಕರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಪೂಷಣನ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ (೬-೫೪-೫, ೬ ಮತ್ತು ೧೦; ೬-೫೮-೨; ೧೦-೨೬-೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಹಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಗಾಯಗೊಳ್ಳದಂತೆ ಕಾಪಾಡಿ, ಅಸಾಯವಾಗದಂತೆ, ಮನೆಗೆ

ವಾಸಸು ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ; ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವುಗಳನ್ನೂ ಪುನಃ ತರುತ್ತಾನೆ (೬-೫೪-೭ ಮತ್ತು ೧೦). ಅವನ ಅಂಕುಶವು ದನಕರುಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಅಟ್ಟುತ್ತದೆ (೬-೫೩-೯). ನೇರವಾಗಿ ಅಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದ ರಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು, ಅವನು ನೇಗಿಲಿನ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬಂದಿರುವುದು (೪-೫೭-೭). ಅವನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೫೪-೫) ಮತ್ತು ಕುರಿಗಳ ತುಪ್ಪಟವನ್ನು ನಯಮಾಡು ತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೨೬-೬). ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪೂಷಣನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ವಾದುವು (೧-೫-೧ ಮತ್ತು ೨) ಮತ್ತು ಅವನು ದನಕರುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸುವವನು (ಮೈ. ಸಂ. ೪-೩-೭ ; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೨-೪). ದನಕರುಗಳು ಮೇಯುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಪೂಷಣನ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. (ಸಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೯).

ಇತರ ತೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪೂಷಣನಿಗಿವೆ. ಅವನಿಗೂ 'ಅಸುರ' ಎಂಬ ಭಿಧಾನವುಂಟು (೫-೫೧-೧೧); ಅವನು ಬಲಿಷ್ಠ (೫-೪೩-೯); ಸತ್ವಪೂರ್ಣ (೮-೪-೧೫); ಬಹಳ ಸುಟೆಯಾಗಿ ದಾನೆ (೬-೫೪-೮); ಶಕ್ತ (೧-೧೩೮-೧); ಅಪ್ರತಿಹತ (೬-೪೮-೧೫) ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮಾರಿಸಿದಾನೆ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನನು (೬-೪೮-೧೯). ವೀರರ ಅಧಿನಾಯಕ (೧-೧೦೬-೪); ಅಜೇಯ ನಾದ ರಕ್ಷಕ (೧-೮೯-೫) ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೪೮-೧೯). ಅವನು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೭-೩ ; ೨-೪೦-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿ ; ಪುರೋಹಿತನಿಗೆ ರಕ್ಷಕನಾದ ಸ್ನೇಹಿತ ; ದೀನರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಎಂದಿಗೂ ಕೈಬಿಡದ ಮಿತ್ರ (೧೦-೨೬-೫ ಮತ್ತು ೮). ಅವನು ಜ್ಞಾನಿ (೧-೪೨-೫) ಮತ್ತು ಉದಾರಿ (೨-೩೧-೪). ಅವನ ಔದಾರ್ಯವು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧ ವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಇದೆ (೧-೮೯-೬); ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದೆ (೮-೪-೧೫); ಐಶ್ವರ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (೧-೮೯-೫); ಉಪಕಾರಿ (೧-೧೩೮-೨); ಔದಾರ್ಯಯುಕ್ತ (೬-೫೮-೪ ; ೮-೪-೧೮); ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶುಭಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೪೨-೬). ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವನು ದೃಢಸ್ನೇಹಿತ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಟಿ ಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವವನು (೧೦-೨೬-೭ ಮತ್ತು ೮). (ದಸ್ರಾ) ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ತೃವೆಂಬುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪೂಷಣನಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧-೪೨-೫ ; ೬-೫೬-೪) ಅದೇರೀತಿ (ದಸ್ರಾ) ಅಶ್ವರ್ಯಕರ ಎಂಬುದೂ (೧-೪೨-೧೦ ; ೧-೧೩೮-೪) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವ (ದಸ್ರಾ) ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಕಾಂತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಎಂಬುದೂ (೬-೫೮-೪) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವ (ನರಾಶಂಸ) ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯ ಎಂಬುದೂ ಎರಡುಸಲ ಪೂಷಣನಿಗೆ ಸಂದಿದೆ (೧-೧೦೬-೪ ; ೧೦-೬೪-೩) ಒಂದು ಕಡೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತ (೨-೪೦-೬), ಭಕ್ತುದ್ರೇಕಕಾರಕ (೯-೮೮-೩); ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತ್ವರಿಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. (೨-೪೦-೬); ಅವನ ಅಂಕುಶವು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ (೬-೫೩-೮).

ಇವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವು : 'ಅಘೈಣೀ', 'ಅಜಾಶ್ವ', 'ವಿಮೋಚನ', 'ವಿಮುಚೋನಪಾತ್', ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದು ಸಲ 'ಪುಷ್ಟಿಂಭರ' (ಅಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕ) ಮತ್ತು 'ಅನಷ್ಟಪಶು' (ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದವನು), 'ಅನಷ್ಟವೇದಃ' (ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಳೆಯದವನು) ಮತ್ತು 'ಕರಂ ಭಾದ' (ಗಂಜಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುವವನು). ಈ ಕಡೆಯದು ಪೂಷಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರ ಬಹುದು (೬-೫೬-೧; ೧-೧೩೮-೪ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೋಮವು ಇಂದ್ರನ ಆಹಾರವಾಗಿರುವಂತೆ, ಕರಂಭವು ಪೂಷಣನ ಆಹಾರ ; ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ಕರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೫೨-೭). ಕರಂಭ (ಗಂಜಿಯೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ) ಎಂಬ ಪದ ಬರುವ ಎರಡೇ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅದು ಇಂದ್ರನ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ವ

ಯಿಸುತ್ತದೆ (೩-೫೨-೧ ; ೮-೮೦-೨). ' ಪಶುಪಾ ' (ಪಶುಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನು) ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಪೂರ್ವಣನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ.

ಪೂರ್ವಣನನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು, ಸೋಮ (೨-೪೦) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ (೬-೫೭) ಇಬ್ಬರೊಡನೆ. ಇಂದ್ರನ ಸೋದರನೆಂದು ಒಂದು ಸಲ (೬-೫೫-೫) ಕರೆದಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ; ಭಗನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವುದು (೧-೯೦-೪ ; ೪-೩೦-೨೪ ; ೫-೪೧-೪ ; ೫-೪೬-೨ ; ೧೦-೧೨೫-೨ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೪-೩-೩ ; ಕಾ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೧೩-೧ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೯೦-೫ ; ೫-೪೬-೩ ; ೬-೨೧-೯ ; ೭-೪೪-೧ ; ೧೦-೬೬-೫) ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಣನು ಮತ್ತು ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೂ ಸರಿಸಮಾನರಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಇದುವರೆಗೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವಣನು ಪ್ರತ್ಯತಿಯ ಒಂದಂತವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅವನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವನೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾಸ್ಮರೂ (ನಿ. ೭-೯) ಇವನನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಂದರೆ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ಮೃತರನ್ನು ಸತ್ಪುರುಷರುಗಳೆ ಸೇರಿಸುವುದು, ಮೊದಲನೆಯ ಗುಣದಿಂದ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದಾನೆ ಎಂದರೆ ಜನರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸುವವನು ಎನ್ನಬಹುದು.

ಪೂರ್ವಣ ಎಂಬ ಈ ಪದವು ಪುಷ್ (ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆ. ಈ ಗುಣವು ಅವನ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ (ವಿಶ್ವವೇದಾಃ, ಅನಷ್ಟವೇದಾಃ, ಪುರೂವಸು, ಪುಷ್ಪಿಂಭರ) ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಿಂದಲೂ (೬-೪೮-೧೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಅಪಾರ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ, ರಾಶಿಗೂ ಒಡೆಯ (೬-೫೫-೨-ಮತ್ತು ೩). ಆದರೆ ಪೂರ್ವಣನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಇಂದ್ರ, ಪರ್ವತ, ಮರುದಾದಿಗಳಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಸಂಪತ್ತಿನಂತೆ ವೃಷ್ಟಿಸಂಬಂಧವಾದುದಲ್ಲ, ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ [ಬೆಳಕಿಗೆ] ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ಇಹಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, ದನಕರುಗಳಿಗೆ, ಅವನ ನಿರ್ಭಯವಾದ ಆಶ್ರಯ; ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆನಂದಕರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ದಾರಿ ತೋರಿಸುವುದು. ಇವುಗಳಿಂದ ಜನರ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉತ್ತಮಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಜನರು ಸುಖಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವಣನು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶವೆನ್ನಬಹುದು.

ವಿಷ್ಣು

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯಾದರೂ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯಿಲ್ಲ. ಸಂಖ್ಯೆ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ, ಅವನ ಪ್ರಭಾವವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕ. ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಅವನ ಹೆಸರು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅವನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದರ್ಜೆಯದೇವತೆ. ಅವನ ಶರೀರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಹೆಜ್ಜೆಗಳು ಅನೇಕ ಸಲ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ, ಅಗಾಧ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಯುವಕ (೧-೧೫೫-೬). ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಅವನು ಇಡುವ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳು (ವಿಕ್ರಮ); ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನ ವಿಶೇಷಣಗಳು ' ಉರುಗಾಯ ' ಮತ್ತು

‘ಉರುಕ್ರಮ’ ಎಂಬಿವೂ ಕೂಡ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಿಂದ ಭೂಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸಿದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹೆಜ್ಜೆಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ, ಮೂರನೆಯದು ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ಯರಿಗೂ ಅಗೋಚರ (೧-೧೫೫-೫, ೭-೯೯-೨). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವೇ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ, ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧-೩) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನದಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೫-೩-೩). ಜ್ಞಾನಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾರೆ (೧-೨೧-೨೦) ಯೋಗ್ಯರು ಆನಂದ ಮಗ್ನರಾಗುವುದು, ಮಧುವಿನ ಬಾವಿಯಿರುವುದು (೧-೧೫೪-೫) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಸಂತೋಷಪಡುವುದೂ (೮-೨೯-೭) ಅವನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ. ಆ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಹೆಜ್ಜೆಯು ಕೆಳಮುಖನಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನ. ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಗೋವುಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುವವನ ಹಂಬಲ (೧-೧೫೪-೬). ಈ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನಾಸಿಸುತ್ತವೆ (೧-೧೫೪-೨), ಅವು ಮಧುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿವೆ (೧-೧೫೪-೪) ವಿಷ್ಣುವು ತನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಾಸಸ್ಥಳವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೫೫-೧೦, ೧-೧೫೪-೫). ಅವನು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೧೦೦-೫). ಅವನಿಗೆ ಮೂರು ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಿವೆ (ತ್ರಿಷಫಸ್ತ ೧-೧೫೬-೫). ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂದಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಸೂರ್ಯಪಥವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಕರ ಪೂರ್ವೀಕನಾದ (ನಿ. ೧೨-೧೯) ಔರ್ಣವಾಭನೂ, ಬಹುಜನ ಐರೋಪ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳೂ ಈ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳು, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದು, ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅಸ್ತಮಿಸುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಯಜುರಾದಿ ಮೂರು ವೇದಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು, ಯಾಸ್ಕರ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪೂರ್ವೀಕನಾದ ಶಾಕಪೂಣಿ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಐರೋಪ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು, ಇವರ ಪ್ರಕಾರ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳೂ, ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಚಲನೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಉರುಗಾಯ, ಉರುಕ್ರಮ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಮ (ಧಾತುಗಳು) ಅವನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಈ ಧಾತು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನು ಆಕಾಶ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಾನಾ ವರ್ಣದ ಒಂದು ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋದನು (೫-೪೭-೩) ಎಂದಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ವೇಗವುಳ್ಳವನು (ಏಷ) ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ (ಏವಯಾ, ಏವಯಾವನ್). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶೀಘ್ರ ಮತ್ತು ದೂರ ಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುವುದೂ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ (೧-೨೨-೧೮) ನಿಯತವಾಗಿ ಆವರ್ತಿಸುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ (ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು) ವಿಷ್ಣುವು ನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸದಾ ಇರತಕ್ಕವನು, ನಿಯಮಗಳ ವಿಧಾಯಕನು, ಮತ್ತು (ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸುಗಳಂತೆ) ಪುರಾತನನೂ ಹೌದು, ಆಧುನಿಕನೂ ಹೌದು (೧-೧೫೬-೨ ರಿಂದ ೪). ಸವಿತೃವಿನಂತೆ (೫-೮೧-೩), ವಿಷ್ಣುವೂ ಭೂಭಾಗಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದಾನೆ (೧-೧೫೪-೧; ೬-೪೯-೧೩) ಒಂದು ಕಡೆ (೧-೧೫೫-೬; ೧-೧೬೪-೪; ೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ವಿಷ್ಣುವು, ಚಕ್ರದಂತೆ, ತನ್ನ ನಾಲ್ಕು ನಾಮ (ಋತು) ಗಳುಳ್ಳ ೯೦ ಅಶ್ವ (ದಿನ)ಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ೩೬೦ ದಿನಗಳುಳ್ಳ ವರ್ಷವಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಇರಲಾರದು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಾಖವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೬-೭) ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ತಲೆ ಭಿನ್ನವಾದರೆ ಅದೇ ಸೂರ್ಯನಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಗರಗರನೆ ತಿರುಗುವ ಚಕ್ರವು

ಅವನ ಆಯುಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು, ಸಕ್ಷಿರಾಜನಾದ ಗರುಡನೇ ಅವನ ವಾಹನ. ಈ ವಾಹನವು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಉಜ್ವಲಕಾಂತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಗರುತ್ಮಾನ್, ಸುಪರ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿವೆ. ಈ ನಾಮಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಸಕ್ಷಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕೌಸ್ತುಭವೆಂಬ ಮಣಿಯೊಂದು ಅವನ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ರಾಜಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ಮತ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವುದೊಂದು ಅಂಶವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಲುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ನೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿ. ಇದು ದೂರದೂರವಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸುತ್ತುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ಸೂರ್ಯನ ಒಂದು ಅಂಶವೂ ಹೌದು. ವಿಶ್ ಧಾತುವೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೂರ್ಯನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರುಗಳು ವಿಷ್ಣುವು ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾದವೇ ಅವನ ಧಾಮವು. ಸೂರ್ಯನ ಅತ್ಯುಚ್ಚಾಯಸ್ಥಿತಿಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ವಿಷ್ಣು ಪದ ಎಂದಿರುವುದು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು, ಮತ್ತು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲೇ (ಗಿರಿಕ್ಷಿತ್) ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನು. [ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ] ಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೇಳಿರಬೇಕು [೧-೧೫೪-೨ ಮತ್ತು ೩], ೧೫೫ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ [೧-೧೫೫.೧] ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ಒಟ್ಟಾಗಿ “ಮೋಸಕ್ಕೊಳಗಾಗದ ಇಬ್ಬರು, ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ [ಸಾನುನಿ] ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪರ್ವತಾಕಾರವಾದ ಮೋಡಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೋಡುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ, ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ [೫-೮೭-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಇಂತಹ ಉಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪರ್ವತಗಳಿಗೊಡೆಯ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು [ತೈ. ಸಂ. ೩-೪-೫-೧].

ವಿಷ್ಣುವು ಈ ರೀತಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡಲು ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದು ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ವಿಷಯ. ದುಃಖಮುಗ್ಧನಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೂರು ಸಲ ಹಾದುಹೋದುದು [೬-೪೯-೧೩]; ಮನುಷ್ಯನು ಮನೆಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ, ಅವನು ಹೆಜ್ಜೆ ಹಾಕಿದುದು [೭-೧೦೦-೪]; ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಅವನು ದೂರದೂರವಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ನಾವು ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು [೬-೬೯-೫, ೬]. ಈ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಾಮನಾವತಾರ ಕಥಾದಿಗಳು ಹೊರಟಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ [ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೫-೫, ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೩-೧, ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೧-೫], ಅಸುರರಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಕೊಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನನಾದನು ಎಂದಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ನೇಹ, ವೃತ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೆಂಬಲ. ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೊಂದಿದೆ [೬-೬೯] ಮತ್ತು ಇವರಿಬ್ಬರ ಹೆಸರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಬಹಳ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯಾಗಲೀ [೭-೯೯-೫ ಮತ್ತು ೬; ೧-೧೫೫-೨] ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯಾಗಲೀ [೭-೯೯-೪; ೧-೧೫೪-೬ ೧-೧೫೫-೧] ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ. ಇಂದ್ರನ ಓಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟನು [೮-೧೨-೨೭]. ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು “ಮಿತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಹಾಕುತ್ತಾ ಹೊರಡು” [೪-೧೮-೧೧] ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸಿದನು (೬-೨೦-೨) ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ದಾಸನನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು; ಶಂಬರನ ೯೯ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು (೭-೯೯-೪ ಮತ್ತು ೫). ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನ ಆಪ್ತ ಮಿತ್ರ (೧-೨೨-೧೯). ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನೊಡಗೂಡಿ, ವಿಷ್ಣುವು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆ ಯುತ್ತಾನೆ (೧-೧೫೬-೪). ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅವನ ಹಿಂದೆಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೫-೧). ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು (೪-೨-೪; ೪-೫೫-೪; ೮-೧೦-೨; ೧೦-೬೬-೪) ಆಹ್ವಾನಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣು ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ, ವಿಷ್ಣು ವಿಗೂ ಇಂದ್ರನ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳು ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ; ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ (೬-೬೯) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಜಯಗಳೇ (೭-೯೦-೪ರಿಂದ ೬) ಅವು. ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೊಡ್ಡ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡುವ ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ (೬-೬೯-೫; ೭-೯೯-೬) ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಾಯುಮಂಡಲ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವ ಕಾರ್ಯ (೬-೬೯-೫), ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಜನನ ಕಾರ್ಯ (೭-೯೯-೪) ಇವುಗಳು ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಿವೆ. ಈ ಸ್ನೇಹಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ, ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣು ವಿನೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿ (೮-೩-೮; ೮-೧೨-೧೬), ಅದರಿಂದ ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೩-೮; ೧೦-೧೧೩-೨). ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸುತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಮೂರು ಬಟ್ಟೆಲುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾನ ಮಾಡಿದನು (೨-೨೨-೧); ಇದು, ಮಧುಪೂರಿತವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತದೆ (೧-೧೫೪-೪). ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ೧೦೦ ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೧೭-೧೧) ಅಥವಾ ೧೦೦ ಎಮ್ಮೆ ಮತ್ತು ಹಾಲಿನಿಂದಾದ ಪಾನೀಯವನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೮-೬೬-೧೦). ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೧೫-೯).

ವೃತ್ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸತತವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಚಾರಿಗಳಾಗಿ ದಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಮದಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ನೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಕುಳಿತರು (೧-೮೫-೭). ಕ್ಷಿಪ್ರಗತಿಯ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ, ಮರುತ್ತು ಗಳು ಆಹೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ (೨-೩೪-೧೧). ನೇಗಗಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಔದಾರ್ಯದ ಫಲವೇ ಈ ಮರುತ್ತು ಗಳು (೮-೨೦-೩). ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ೧೦೦ ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಮರುತ್ತುಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೆಂಬಲರಾಗಿದ್ದರು (೬-೧೭-೧೧). ಮರುತ್ತುಗಳ ಮನೋಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ವರುಣ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇಂತಹ ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಸಹಚರಿತನಾಗಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಧಿ ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು (೧-೧೫೬-೪). ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೫-೮೭) ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಯೇ ಇದ್ದಾರೆ. ತಾನು ಹೊರಟಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ನೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೫-೮೭-೪ ಮತ್ತು ೫).

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ನಾನಾಗುಣ ಮತ್ತು ರೂಪವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. “ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೇರರೂಪಧಾರಿಯಾದರೂ, ನಮಗೆ ಈ ರೂಪವು ಮರೆಯದಂತಿರಲಿ” (೭-೧೦೦-೬). ಅವನು ಗರ್ಭರಕ್ಷಕ (೭-೩೬-೯); ಗರ್ಭಧಾರಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗೆಂದು ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೧೦-೧೮೪-೧). ೧೦-೧೮೪-೧೭ನೇ ಮಂತ್ರವಾದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಖಿಲದಲ್ಲಿ, ಗರ್ಭ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿಯಾದ ಪುಂಶಿತನನ್ನು ಇಡು ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರರೂಪದಂತೆ ರೂಪ ವುಳ್ಳ ಪುಂಶಿತನನ್ನು ಇಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇತರ ಗುಣಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾದುವು ; ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತಹವು. ಅವನು ಉದಾರ ಮತ್ತು ತೊಂದರೆ ಮಾಡುವವನಲ್ಲ (೮-೨೫-೧೨) ಉಪಕಾರಿ (೧-೧೫೬-೫) ; ಧಾರಾಳ (೭-೪೦-೫) ; ರಕ್ಷಕ (೩-೫೫-೧೦) ; ಅವನನ್ನು ವಂಚಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. (೧-೨೨-೧೮) ; ನಿರುಪದ್ರವನೂ, ಉದಾರಿಯೂ ಆದ ವಿವೇಚಕನು (೧-೧೫೫-೪). ಅವನೇ ತ್ರಿಲೋಕಗಳ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನು (೧-೧೫೪-೪). ಅವನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಗೂಟಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿದಾನೆ (೭-೯೯-೩). ಅವನು ವಿಧಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು (೧-೧೫೬-೪).

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣುವು, ಸ್ವರ್ಗ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟನೆಂದಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೯ ; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೨-೭). ಈ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಯಾಗ ಕರ್ತೃವು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅನುಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩ ೧೦ ಮತ್ತು ೧೫).

ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎರಡು ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ರಾಕ್ಷಸನಾಶ ಮಾಡಿದಾನೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರು ನಿತ್ಯ ವೈರಿಗಳು ; ಪದೇ ಪದೇ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೇ ಸದಾ ಜಯಶೀಲರಲ್ಲ ; ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪರಾಜಯ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಜಯಪಡೆಯಲು ಉಪಾಯ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೫)ರಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳು ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ಒಂದು ಒಬ್ಬಂದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ ; ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಆವರಿಸುವಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು (ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು) ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದೆಂದು. ಅದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಸಂಚ, ವೇದಗಳು, ವಾಕ್ಯ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದನು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫)ರಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.—ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು ; ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಂದೆನಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದು ತನು ಗೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೇಳಿದರು. ವಾಮನರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ಜಾಗವನ್ನು ಕೊಡಲು ಅಸುರರು ಒಪ್ಪಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗಮಾಡಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೯) ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹಾಯ್ದು, ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನನಾಗಿ, ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಗೆದ್ದನು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೩-೧). ವಾಮನರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದುದು ದೈತ್ಯರ ಅಸನಂಬಿ ಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು. ಇದೇ ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಮನಾವತಾರ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರ ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು (೧-೬೧-೭ ; ೮-೬೬-೧೦). ವಿಷ್ಣುವು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ವೃತ್ರ ವರಾಹನಿಗೆ ಸೇರಿದ ನೂರು ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನೂ ಕ್ಷೀರ ಪಾತ್ರೆಯೊಂದನ್ನೂ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋದನು ; ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಪರ್ವತಾಕಾರವಾದ ಮೋಡಗಳ ಮೂಲಕ ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಡೆದು, ಆ ವರಾಹವನ್ನು ಕೊಂದನು. ಇದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. (೬-೨) ಅಸುರರ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ದೋಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ, ಒಂದು ವರಾಹವು ಸಪ್ತಪರ್ವತಗಳ ಅಚ್ಚಿ ಆ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಿತು ; ಆಗ ಇಂದ್ರನು ದರ್ಭೆಯೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅದರಿಂದ, ವಿಳು ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ವರಾಹವನ್ನು ಕೊಂದನು ; ವಿಷ್ಣುವು (ಯಜ್ಞವು) ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋದನು ; ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸರ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಸಿಕ್ಕಿತು. ಇದೇ ಕಥೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗೊಳಿಸಿ ಚರಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರಿಂದ ೫-೬೬-೧೦ನೆಯ ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ

ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೪-೧-೨-೧೧) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವರಾಹವು ಮೆಲಕ್ಕೆತ್ತಿತು ಎಂದೂ, ತೈತ್ತಿರೀಯು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೭-೧-೫-೧), ಪ್ರಳಯ ಜಲಧಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದ ವರಾಹವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಒಂದು ರೂಪವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರಾಹವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಅವತಾರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮನುವನ್ನು ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೮-೧-೧) ಮತ್ಸ್ಯವು ಮುಂದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ, ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅವೇಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೧-೫; ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೩) ಪ್ರಳಯೋದಕದಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮರೂಪಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮುಂದೆ ಇದೂ ಒಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಪ್ರಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವೇ ಮೊದಲು ಯೋಗದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು, ಬಹಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ; ಬಿಲ್ಲು ಹತೋಟಿ ತಪ್ಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ (ಯೋಗದ) ತಲೆ ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೋಗಿ, ಅದೇ ಸೂರ್ಯ (ಆದಿತ್ಯ)ನಾಯಿತು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧). ಆಮೇಲೆ (ತೈ. ಆ. ೫-೧-೧ ರಿಂದ ೭) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಯಾಗದ ಶಿರೋಭಾಗವನ್ನು ಮುಂಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಟ್ಟಿರು; ಅದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಲು, ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು ಎಂಬುದೊಂದು ಕಥೆ.

ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ದೊಡ್ಡವನು; ಅಗ್ನಿಯು ಚಿಕ್ಕವನು; ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವರ ಮಧ್ಯೆ ಇದಾರೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧). ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳ ಬಾಗಿಲು ಕಾಯುವವನು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೩೦) ಎಂದೂ ಇದೆ; ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನೊಡಗೂಡಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳ ಬಾಗಿಲು, ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ತೆರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ೧-೧೫೬-೪ನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಉದ್ಭೂತವಾಗಿದೆ.

ವಿವಸ್ವಾನ್

ವಿವಸ್ವತನನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕಸೂಕ್ತವಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಸಲ ಆ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ತಂದೆ (೧೦-೧೭-೨) ಮತ್ತು ಯಮನ ತಂದೆ (೧೦-೧೪-೫; ೧೦-೧೭-೧). ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಮನುವಿನ ತಂದೆ. ಈ ಮನುವಿಗೇ ವಿವಸ್ವಾನ್ (ವಾಲ. ೪-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಅಥರ್ವವೇದ, ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಮನುವಿಗೆ ವೈವಸ್ವತ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರೂ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಆದಿತ್ಯನ ಸಂತಾನ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೨; ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿವಸ್ವತನಿಂದ (ಜನಿಮಾ) ಜನಿಸಿದರೆಂದಿದೆ (೧೦-೬೩-೧). ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಪುತ್ರಿ ಸರಣ್ಯುವು ವಿವಸ್ವತನ ಪತ್ನಿ (೧೦-೧೭-೧ ಮತ್ತು ೨).

ವಿವಸ್ವತ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು (೧-೩೧-೩). ಒಂದೇ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ವಿವಸ್ವತನ ದೂತನು (೬-೮-೪); ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವನ ದೂತನು (೧-೫೮-೧; ೪-೭-೪; ೮-೩೯-೩; ೧೦-೨೧-೫) ಎಂದಿದೆ. ವಿವಸ್ವತನು ಋಷಿಯಾಗಲು ಅಗ್ನಿಯು ಅವನ ಮಾತಾಪಿತೃ (ಅರಣಿ)ಗಳಿಂದ ಮಥಿತನಾದನು (೫-೧೧-೩).

ವಿವಸ್ವತನ ಆಸನ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನವು ಐದು ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು (೧೦-೧೨-೭) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು (೩-೫೧-೩) ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ; ಅಲ್ಲಿಯೇ ಗಾಯಕರು ಇಂದ್ರನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೫೩-೧; ೩-೩೪-೭); ಅಥವಾ ಉದಕದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧೦-೭೫-೧). ವಿವಸ್ವತನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವು ನಿಹಿತವಾಯಿತು ಎಂದು (೧-೧೩೯-೧) ಹೇಳುವುದೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು.

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಿವಸ್ವತನಿಗೂ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವತನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂತೋಷ (೮-೬-೩೯) ತನ್ನ ನಿಧಿಯನ್ನು ವಿವಸ್ವತನ ಹತ್ತಿರ ಇಟ್ಟನು (೨-೧೩-೬). ವಿವಸ್ವತನ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಆಕಾಶದಿಂದ ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೬-೮ ; ೫-೫೩-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ವಿವಸ್ವತನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇಷ್ಟು ಸಾಮೀಪ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಸೋಮವು ಅಲ್ಲಿರಲೇಬೇಕು. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿಗೂ ವಿವಸ್ವತನಿಗೂ ಸಮೀಪಸಂಬಂಧಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಸೋಮವು ವಿವಸ್ವತನೊಡನೆ ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ (೯-೨೬-೪) ಮತ್ತು ವಿವಸ್ವತನ ಪುತ್ರಿಯರಿಂದ (ಬೆರಳುಗಳಿಂದ) ಸೋಮವು ಶುದ್ಧ ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೧೪-೫). ವಿವಸ್ವತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಮೇಲೆ ನಸುಗೆಂಪಾದ ಸೋಮವು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದ್ದೆ ಎಳು ಜನ ಸೋದರಿಯರು (ಉದಕ) ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಸೋಮನು ವಿವಸ್ವತನ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೯-೬೬-೮ ; ೯-೯೯-೨). ವಿವಸ್ವತನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದು, ಸೋಮಧಾರೆಗಳು ಜರಡಿಯಿಂದ ಬೀಳುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆ (೯-೧೦-೫).

ವಿವಸ್ವತನೊಡನೆ ವಾಸಿಸುವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಹವನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೧-೪೬-೧೩). ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಹೂಡುವಾಗ ಆಕಾಶದ ಪುತ್ರಿಯು (ಉಷಸ್ಸು) ಮತ್ತು ವಿವಸ್ವತನ ಎರಡು ದಿನಗಳು (ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿ) ಜನಿಸುತ್ತವೆ (೧೦-೩೯-೧೨ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಮರುಣ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ವಿವಸ್ವತನೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬೫-೬). ವಿವಸ್ವತನಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಷ್ಟಗುಣವಿದೆ; ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರು, ವಿವಸ್ವತನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣವು ವಾರ್ಧಕ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ವಧಿಸದಿರಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೫೬-೨೦ ; ಅ. ವೇ. ೧೯-೯-೭ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ವಿವಸ್ವತನು ಯಮನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅ. ವೇ. ೧೮-೩-೬ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವಸ್ವತ್ ಎಂದರೆ ಹೊಳೆಯುವ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ, ಅಮಿತ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದನು (೧-೯೬-೨). ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ಞಾನಿ, ಪಾರರಹಿತನು, ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಋಷಿ ಮತ್ತು ಉಪಕಾಲದ ಅರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೯-೩). ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾರೆ (೧-೪೪-೧) ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು, ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಳಾದ ಉಷೋದೇವಿಯ ಬೆಳಗುವ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಲು ಕಾತುರರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೩-೩೦-೧೩). 'ವಿವಾಸ್' (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಗು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಿವಸ್ವಾ ಮತ್ತು ಉಷಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಈ ಪದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ; ಆದಿತ್ಯವಿವಸ್ವತನು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಹಗಲುಗಳನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೪)

ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೮-೫ ; ಮೈ. ಸಂ. ೧-೬-೧೨) ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವತನಿಗೇ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅದೂ ಒಂದು ನಾಮಧೇಯ.

ವಿವಸ್ವತನು ಪುರಾಣಕಥಾನಾಯಕನಾಗಿ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿರುವ ಸಂಬಂಧ, ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯೇ ಅವನ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು, ಇವುಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ, ವಿವಸ್ವತನು ಉದಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನೆನ್ನಬಹುದು. ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿವಸ್ವತನು ಸೂರ್ಯನೆಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿವಸ್ವತನೆಂದು ಒಬ್ಬರ ಮತ.

(Bergaigne) ಮತ್ತು ಮೊಲ್ಡೆನ್ಬರ್ಗ್ (Oldenberg) ವಿವರಿಸಿದ ಬೆಳಕಿನ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಕ್ಕೆ ಅಧಾರಗಳು ಸಾಲದೆಂದೂ, ಅವನನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದವನು, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಎಂದೂ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆದಿತ್ಯರು

ಇದು ಒಂದು ದೇವಗಣ. ಈ ಗಣವನ್ನು ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಮತ್ತೆರಡು ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳೂ ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿವೆ, ಅವರ ಹೆಸರುಗಳೇನು ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲೂ ಎಣಿಸಿಲ್ಲ; ಆದೂ ಒಂದೇ ಒಂದು ಕಡೆ ಇದೆ; ಮಿತ್ರ, ಅರೈಮ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ (೨-೨೭-೧) ಈ ಆರು; ಕಡೇ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಕೆಂದೂ (೯-೧೧೪-೩), ಒಂದು ಸಲ ಎಂಟೆಂದೂ (೧೦-೭೨-೮), ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯು ಮೊದಲು ಏಳು ಜನರನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಎಂಟನೆಯ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಅನಂತರ ತಂದಳೆಂದೂ ಇದೆ. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಮಕ್ಕಳು (ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧); ಅವರು, ಮಿತ್ರ, ಅರೈಮ, ವರುಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಧಾತ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿವಸ್ವತ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧); ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಐದು ಹೆಸರುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (೨-೨೭-೧). ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಆದಿತ್ಯರು ಎಂಟು ಜನರಾದರು (ತೈ. ಬ್ರಾ.) ಮತ್ತೆರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೮; ೧೧-೬-೩-೮) ಆದಿತ್ಯರು ತಿಂಗಳಿಗೊಬ್ಬರಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು ತಿಂಗಳೊಬ್ಬರಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರು, ಅವರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೂ ಒಬ್ಬನು ಮತ್ತು ಅವನೇ ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಋಗ್ವೇದದ ಆರು ಜನದ ಜೊತೆಗೆ (೨-೨೭-೧) ಸೂರ್ಯನೂ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಗಣಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾದ ಸೂರ್ಯನು ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದನು (೧೦-೮೮-೧೧). ಒಂದು ಕಡೆ, ನಾಲ್ಕು ಜನ (ಭಗ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರೈಮ) ಆದಿತ್ಯರೊಡನೆ, ಸವಿತ್ಯ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೮-೧೮-೩). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರು ಏಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯನೇ ಏಳನೆಯವನು, ಅದಿತಿಯು ಒಂದು ಸಲ ಎಸೆದು ಪುನಃ (೧೦-೭೨-೮ ಮತ್ತು ೯) ತಂದ ಮಾರ್ತಾಂಡನೇ (ಅಸ್ತಮಾನ ಸೂರ್ಯ) ಎಂಟನೆಯವನಿರಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನು ಅದಿತಿ ಮಗ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೨-೯ ಮತ್ತು ೩೭), ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ಆದಿತ್ಯರು (೮-೨-೧೫), ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವೂ, ಮಿತ್ರ ವರುಣ, ವಿಷ್ಣು ಭಗ, ಅಂಶ ಮತ್ತು ವಿವಸ್ವತ, ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ (೧೧-೬-೨) ಆದಿತ್ಯನು. ಒಂದೇ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (೯-೧-೪), ಆದಿತ್ಯರ ತಾಯಿ ಅದಿತಿಯಲ್ಲ; ವಸುಗಳ ಮಗಳು ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣದ ಮಧುಕಶಾ ಎಂಬುವಳು ಎಂದಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವರುಣನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನೂ ಒಂದು ಸಲ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ೭-೮೫-೪, ಮತ್ತು ವಾಲ. ೪-೭ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆದಿತ್ಯನು. ಮೈ. ಸಂ. ೨-೧-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು, ಆದರೆ ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೩-೫ರಲ್ಲಿ ಅವನು ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದಿದೆ. ಒಂದೇ ದೇವತೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ, ವರುಣನೇ ಆದಿತ್ಯ; ಆದರೆ ಮಿತ್ರದೇವತಾಕ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೩-೫೯) ಮಿತ್ರದೇವತೆಯು ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಬ್ಬರು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ಆದಿತ್ಯರು; ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರವರು ಆದಿತ್ಯರು. ಮೂರು ಜನ ಆದರೆ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರೈಮರು ಆದಿತ್ಯರು. ಐದು ಜನ ಆದರೆ (ಒಂದೇ ಸಲ ಹೇಳಿದುದು). ಹಿಂದಿನ ಮೂವರ ಜೊತೆಗೆ ಸವಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಗರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷನೆಂಬುದು, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ

ಆರು ಹೆಸರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯಗಣವನ್ನು ಅನೇಕಕಲ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ: ಪ್ರತಿಸಲವೂ ಗಣದ ಜೊತೆಗೆ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಹೆಸರು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಹೆಸರು ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಮರುತ್ತುಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು, ಋಭುಗಳು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯರೆಂದು ಸೂರ್ಯಗಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವರ ಸ್ವಭಾವವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ತೇಜಸ್ಸಿನ ದೇವತೆಗಳೆನ್ನು ಬಹುದು. ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಂತೆ ನೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಉಷಸ್ಸಿನಂತೆ ಬೆಳಕಿನ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಆಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದಿತ್ಯರ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, (೨-೨೭)ರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಆದಿತ್ಯರೆಂದರೆ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟರು. ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವರಿಗೆ ಸವಾಸ; ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವರು, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೨-೨೭-೩ ಮತ್ತು ೪). ಮನುಷ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಒಳ್ಳೆಯದು ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕರ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು (೨-೨೭-೩; ೮-೧೮-೧೫). ಅವರಿಗೆ ಸುಳ್ಳೆಂದರೆ ದ್ವೇಷ ಮತ್ತು ಪಾಪಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ (೨-೨೭-೪; ೭-೫೨-೨; ೭-೬೦-೫; ೭-೬೬-೧೩). ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದೂ (೨-೨೭-೪; ೭-೨೯-೫); ಆದರೆ ದುಷ್ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ತ್ರಿತ ಅಪ್ಪುನಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಬೇಕೆಂದೂ (೫-೫೨-೨; ೮-೪೭-೮) ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಕೋಲೆಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸುತ್ತಾರೆ (೨-೨೭-೧೬) ಆದರೆ, ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಮರಿಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಂತೆ, ತಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೪೭-೨). ಕವಚಗಳಂತೆ ಸೇವಕರನ್ನು ಒಂದು ಬಾಣವೂ ತಾಕದಂತೆ, ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೪೭-೭ ಮತ್ತು ೮). ರೋಗ ಮತ್ತು ದುಃಖಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೧೮-೧೦) ಮತ್ತು ಬೆಳಕು, ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು, ಸಂತಾನ, ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತನ ಮುಂತಾದ ಸತ್ವಲಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೨-೨೭; ೮-೧೮-೨೨; ೮-೫೬-೧೫ ಮತ್ತು ೨೦).

ಅವರಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇವು: ಶುಚಿ, ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣ, ಅನೇಕ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ (ಭೂರ್ಯಕ್ಷ), ಕಣ್ಣು ಮಿಟುಕಿಸದೇ ಇರುವ (ಅನಿಮಿಷ), ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ (ಅಸ್ತೃತ್ವಜ), ದೂರದರ್ಶಿ ದೀರ್ಘಾಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅವರು ರಾಜರು, ಮಹಾಬಲಾಢ್ಯರು, ಬಹುದೊಡ್ಡವರು, ಗಂಭೀರರು, ಅನುಲ್ಲಂಘನೀಯರು, ನಿಯತವ್ರತರು, ನಿರ್ದೋಷರು, ಪಾಪರಹಿತರು, ಶುದ್ಧರು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರರು.

ಆದಿತ್ಯರು ಎಂಬ ಹೆಸರು ತಾಯಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು. ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದದ ಮೂರು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು (ನಿ. ೨-೧೩ ತೈ. ಆ. ೧-೧೪-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ.

ಅರ್ಯಮಾ:—ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನೂರು ಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ನಿಘಂಟುವಿನ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿದೆ. ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತಾಗಿ, ಬಾಕಿ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ, ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪ; ಅದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ; ಹತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು 'ಜೊತೆಗಾರ' 'ಕಾಸಾರ' ಎಂಬ ರೂಢಾರ್ಥ

ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಈ ಅರ್ಥವು ಆ ದೇವತೆಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ “ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ನೀನೇ ಅರ್ಯಮ” (೫-೩-೨) ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಯಮ್ಯ (ಅರ್ಯಮ ಸಂಬಂಧವಾದುದು) ಎಂಬುದು ಮಿತ್ರ (ಸ್ನೇಹಿತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ (೫-೮೫-೭) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮಿತ್ರನೆಂಬ ಅದಿತ್ಯ (ಸ್ನೇಹಿತ), ಅರ್ಯಮ, ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಗ:—ಒಂದು ಸೂಕ್ತ (೭-೪೧) ಈ ದೇವತೆಯ ಸರವಾಗಿರುವುದು; ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದರಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ. ಈ ಹೆಸರು ಸುಮಾರು ೬೦ ಬಾರಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ‘ದಾತೃ, ಹಂಚಿಕೊಡುವವನು’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಲ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸವಿತೃವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚುವವನು ಎಂದೇ ಕಲ್ಪನೆ; ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುವಾಗ, ಭಗನಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವುದು. ಔದಾರ್ಯ, ಸಂಪತ್ತು, ಭಾಗ್ಯ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦ ಕಡೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮತ್ತು ಈ ಶ್ಲೇಷವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. (೭-೪೧-೨)ರಲ್ಲಿ, ಭಗನಿಗೆ ಹಂಚುವವನು ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ಮನುಷ್ಯರು ತಾವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತಾಗಲೆಂದು ಆವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ (೫-೪೬-೬), ಅವನು ಹಂಚಿಕೊಡುವವನು; ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಪಾರ ಸಂಪತ್ತುಕೊಡುವವನಾಗಲೆಂದು (ಭಗವಾನ್) ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಉಷೋದೇವಿಯು ಭಗನ ಸೋದರಿ (೧-೧೨೩-೫). ಭಗನ ಕಣ್ಣು ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ (೩-೫೪-೧೪)- ಯಾಸ್ವರು (ನಿರು. ೧೨-೧೩)ರಲ್ಲಿ ಭಗನು ಬೆಳಗಿನವೇಳೆಗೆ ಒಡೆಯನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಭಗನು ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನು ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಬೇಕು; ಅಥವಾ ಬಹಳ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದೆಂದರೆ, ಆಪಾರ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ದೇವತೆಯೆನ್ನಬಹುದು.

ಅಂಶ:—ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಭಗ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅಂಶ ಎಂಬುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು. ಭಾಗ ಅಥವಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಂಚುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮೂರೇ ಸಲ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದು; ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಸಲಮಾತ್ರ ಆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಲ್ಲದೆ, ಬೇರೆ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಂಶನೆಂದೂ, ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಉದಾರಿಯಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ (೨-೧-೪) ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ದಕ್ಷ:—ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಾಗಿ ಸುಮಾರು ಅರುಸಲ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮರಿಗೆ (೩-೧೪-೭; ೯-೬೧-೧೮; ಇತ್ಯಾದಿ) “ಚುರುಕು, ಬಲಾಢ್ಯ ಚತುರ, ಬುದ್ಧಿವಂತ” ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾರೋಪಣೆಯಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಚತುರ ಅಥವಾ ಕುಶಲನಾದ ದೇವತೆಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ದಕ್ಷ ಎಂಬ ಪದವು ಅರು ಜನ ಅದಿತ್ಯರ ಹೆಸರು ಬರುವ (೨-೨೭-೧) ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೊರತು, ಒಂದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು. (೧-೮೯-೩)ರಲ್ಲಿ ಇತರ ಅದಿತ್ಯರೊಡನೆಯೂ, (೧೦-೬೪-೫)ರಲ್ಲಿ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರೊಡನೆಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಅವನ ಜನಿತೃಯೆಂದೂ ಇದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಷಯವಾದ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೧೦-೭೨-೪ ಮತ್ತು ೫). ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ಅಲ್ಲೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಅದಿತಿಯು ಅವನಿಂದ ಜನಿಸಿದಳೆಂದೂ, ಅವನ ಮಗಳೆಂದೂ, ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದಕ್ಷನ ಜನ್ಮ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅಸೃಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದ್ದವು (೧೦-೫-೭). ಈ ಕಡೆಯ

ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ದಕ್ಷ ಅದಿತಿಯರು ಜಗನ್ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಕ್ಕಳು ತಂದೆ ತಾಯಿ ಯರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರೆಂಬ ವಿರೋಧಾಭಾಸವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಲ್ಲ. ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ 'ದಕ್ಷಪಿತರಃ' ಎಂದರೆ ದಕ್ಷನೇ (ಕೌಶಲ್ಯವೇ) ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು (೬-೫೦-೨) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಇದೇ ಹೆಸರಿದೆ (೭-೬೬-೨; ದಕ್ಷಪಿತರೌ) ಮತ್ತು ಅವರು 'ಸುದಕ್ಷ'ರೂ ಹೌದು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ (೮-೨೫-೫) ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ಸೂನೂ ದಕ್ಷಸ್ಯ). ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ 'ದಕ್ಷ' ಎಂಬ ಪದವು ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣ ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳಿಗೂ 'ದಕ್ಷಪಿತರಃ' ಎಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಪದವಿನ್ಯಾಸಗಳೇ ದಕ್ಷನಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾರೋಪಣೆ, ಅವನಿಗೆ ಅದಿತಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿತ್ತಂತೆ ಇದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ದಕ್ಷಪಿತರಃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃ. ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬನೇ ದೇವತೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೪-೨).

ಉಪಾಃ

ಉಪೋದೇವತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇವು ಮತ್ತು 'ಉಪಸ್' ಎಂಬ ಪದವು ೩೦೦ ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಸ್ ಎಂಬ ಪದವು ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಉಪಾಕಾಲಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ ಚರ್ಚಿಸುವಾಗಲೂ, ಅರುಣೋದಯವು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಪೋದೇವಿಯಷ್ಟು ಮನೋಹರರೂಪ ವೇದದ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಇಲ್ಲ. ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಪದ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ರಮ್ಯವಾದ ವರ್ಣನೆ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾಗ ಅಥವಾ ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿವರಣೆಗಳು ಆಕೆಯ ರೂಪಾತಿಶಯವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿಲ್ಲ. ನರ್ತಕಿಯಂತೆ ಅಂದವಾದ ಉಡುಪನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಆಕೆಯು ತನ್ನ ವಕ್ಷಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೪; ೬-೬೪-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ತಾಯಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾದ ಕನ್ಯೆಯಂತೆ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೩-೧೧). ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾಗಿ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು, ತನ್ನ ಸೊಬಗನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೪-೩ ಮತ್ತು ೪). ಅತುಲವಾದ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ, ಚಿಕ್ಕವರು, ದೊಡ್ಡವರೆನ್ನದೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೪-೬). ಸ್ನಾನ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಉದಿಸಿ ಬಂದು ಆಕೆಯು, ಕತ್ತಲನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾಳೆ (೫-೮೦-೫ ಮತ್ತು ೬). ಪುರಾತನಳಾದರೂ, ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನಿಸುವುದರಿಂದ, ಅವಳು ತರುಣಿ; ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಅವಳು ಮರ್ತ್ಯರ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರೇಣಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೧೦). ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಆಕೆಯು ಈಗಲೂ, ಮುಂದೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾಳೆ; ಅವಳು ಅಮರಳು, ವೃದ್ಧಳಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ (೧-೧೧೩-೧೩ ಮತ್ತು ೧೫). ಆ ತರುಣಿಯು ಪುನಃ ಬಂದು, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಂಚೆ ಎಚ್ಚರವಾಗುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೩-೨). ಕಳೆದುಹೋದ ಉಪಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಕಡೆಯವಳಾಗಿಯೂ, ಮುಂದೆ ಬರುವವುಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯವಳಾಗಿಯೂ, ಮರ್ತ್ಯರ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೪-೨). ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊಸಬಳಾಗಿ, ಚಕ್ರದಂತೆ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತಾಳೆ (೩-೬೧-೩). ಪಾದಚಾರಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಹಾರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ; ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರಿಗೂ ಅವಳೇ ಉಸಿರು ಅವಳೇ ಪ್ರಾಣ (೧-೪೮-೫ ಮತ್ತು ೧೦; ೧-೪೯-೩). ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಏಳಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೯; ೭-೭೭-೧). ಉಪಸ್ಸುಗಳು ದ್ವಿಪಾದ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದ ಜಂತುಗಳನ್ನು

ನಿದ್ರೆಯಿಂದೆಬ್ಬಿಸಿ, ಕಾಡ್ಯೋನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತವೆ (೪-೫೧-೫). ಅರುಣೋದಯವಾದರೆ, ವಕ್ಷಿಗಳು ಗೂಡಿನಿಂದ ಹಾರುತ್ತವೆ; ಮನುಷ್ಯರು ಆಹಾರಾನ್ವೇಷಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ (೧-೧೨೪-೧೨). ಐದು ಪಂಗಡದವರನ್ನೂ ಎಬ್ಬಿಸಿ, ಮನುಷ್ಯರು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೭-೭೯-೧) ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಹೊಸ ಜೀತನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ (೭-೮೦-೧ ಮತ್ತು ೨). ದುಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನು ಶ್ರಿತ ಆಪ್ತನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೮-೪೭-೧೪ ಮತ್ತು ೧೬) ರಾತ್ರಿಯ ಕರಿಯ ಮುಸಕನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೧೩-೧೪). ಕತ್ತಲನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾಳೆ (೬-೬೪-೩ ; ೬-೬೫-೨) ದುರ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅನಿಷ್ಟವಾದ ಕತ್ತಲನ್ನು ನಿವಾರಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೫-೧). ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿಗೂಢವಾದ ನಿಧಿಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿ, ಅದನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹಂಚುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೩-೪ ಮತ್ತು ೬). ಅವಳು ಉದಿಸಿದಾಗ, ದಿಗಂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೧೧). ಸ್ವರ್ಗದ (ಆಕಾಶದ) ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ (೧-೪೮-೧೫ ; ೧-೧೧೩-೪). ಗೋವುಗಳು ಗೋಶಾಲೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಉಷೋದೇವಿಯು ತಾನು ಬಂದೊಡನೆಯೇ, ಕತ್ತಲಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೪). ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡುಗಳಂತೆ ಆಕೆಯ. ಕಿರಣಗಳು ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ (೪-೫೨-೨೦೦೦೦೦). ದನಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸುತ್ತಾ ಇರುವಂತೆ ಅವಳು ಬಹಳದೂರ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೧೨). ರಕ್ತವರ್ಣದ ಕಿರಣಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆ; ಕಪಿಲಗೋವುಗಳು ತಾವೇ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ತೊಡಗುತ್ತವೆ; ಕೆಂಬಣ್ಣದ ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆ, ತಮ್ಮ ಬೆಳಕಿನ ಜಾಲವನ್ನು ಬೀಸುತ್ತವೆ (೧-೯೨-೨). ಆದುದರಿಂದ ಉಷೋದೇವಿಗೆ ದನಕರುಗಳ ಮಾತೆ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (೪-೫೨-೨ ಮತ್ತು ೩ ; ೭-೭೭-೨).

ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮೀರದೆ, ಉಷಸ್ಸು ದಿನದಿನವೂ ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ (೧-೯೨-೧೨ ; ೧-೧೨೩-೯ ; ೧-೧೨೪-೨ ; ೭-೭೬-೫) ; ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆಯು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ ; ತಾನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಮಾರ್ಗವು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದೂ ದಾರಿತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ (೫-೮೦-೪). ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಬ್ಬಿಸಿ, ಹೋಮಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ; ಈ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಉಪಕಾರಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೧೩-೯). ಶ್ರದ್ಧಾ ವಂತನೂ, ಉದಾರಿಯೂ ಆದ ಆರಾಧಕನನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವಂತೆಯೂ, ಅಶ್ರದ್ಧಾಳುವೂ, ದೀನನೂ ಅದವನನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಡುವಂತೆಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದಾಳೆ (೧-೧೨೪-೧೦ ; ೪-೫೧-೩). ಒಂದೊಂದು ಸಲ, ಉಷಸ್ಸು ಪೂಜೆ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು ಬಿಟ್ಟು, ಅವರು ಆಕೆಯನ್ನು ಜಾಗೃತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ (೪-೫೨-೪ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದವರು ನಾನೇ ಎಂದು ವಸಿಷ್ಠರು ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೮೦-೧). ಒಂದು ಕಡೆ, ಶತ್ರು ಅಥವಾ ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡಿದವಳು ಎಂದೂ, ಸೂರ್ಯನು ಸುಡದಿರಬೇಕಾಕರೆ, ತ್ವರೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದೂ (೫-೭೯-೯) ಅವಳಿಗೆ ಎಚ್ಚರಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರಬೇಕೆಂದು (೧-೪೮-೧೨) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಇರಬಹುದು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಉಷಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಏಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (೧-೧೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಉಷೋದೇವಿಯು ಹೊಳೆಯುವ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೮-೧) ; ರಥವು ಧಳಧಳಿಸುತ್ತಿದೆ (೧-೨೩-೭) ; ಶುಭ್ರವಾಗಿದೆ (೩-೬೧-೨) ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ (೧-೪೯-೨) ; ಎಲ್ಲರಿಗೂ, ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ (೭-೭೫-೬) ; ಸುದೃಢವಾಗಿದೆ (೧-೪೮-೧೦ ಇತ್ಯಾದಿ) ; ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ

ವಾಗಿ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (೭-೭೮-೪). ಅಕೆಯು ನೂರು ರಥಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತಾಳೆ (೧-೪೮-೭). ರಥಕ್ಕೆ ಕೆಂಬಣ್ಣದ (೭-೭೫-೬), ಸುಲಭವಾಗಿ ನಡೆಸಬಹುದಾದ (೩-೬೧-೨), ತಪ್ಪದೇ ಹೊಡಲ್ಪಡುವ (೪-೫೧-೫) ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದೆ. ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾಗಿ ದೇದೀಪ್ಯಮಾನಳಾಗಿದಾಳೆ (೫-೭೯-೧, ೧೦). ಕೆಂಪು ಗೋವುಗಳಿಂದಲೂ ಅವಳ ರಥವು ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೧-೯೨-೨; ೧-೧೨೪-೧೦; ೫-೮೦-೩). ಅಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳೆಂದರೆ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕಿರಣಗಳರಬೇಕು; ಆದರೆ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೇಘನೆಂದರ್ಥ. ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ, ಉಷೋದೇವಿಯು ಮೂವತ್ತು ಯೋಜನ ದೂರ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೩-೮).

ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ನಿಕಟಬಾಂಧವ್ಯವಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ. ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೆರೆದಿದಾಳೆ (೧-೧೧೩-೧೬). ದೇವತೆಗಳ ಕಣ್ಣನ್ನು (ಸೂರ್ಯನನ್ನು) ತರುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಬಿಳಿಯ ಕುದುರೆಗೆ ದಾರಿ ತೋರುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೭-೩). ಸೂರ್ಯನ (೧-೧೧೩-೯) ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ (೧-೯೨-೧೦) ಬೆಳಗುತ್ತಾಳೆ. ಸವಿತೃವು ಉಷಸ್ಸಿನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೫-೮೧-೨). ಸೂರ್ಯನು ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು, ಯುವಕನು ಯುವತಿಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವಂತೆ, ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೧೫-೨). ಅವಳನ್ನು ಪೇಕ್ಷಿಸುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಅವಳು ಸಂಧಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೨೩-೧೦). ಅವಳು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿ (೭-೭೫-೫); ಉಷೋದೇವಿಯರು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯರು (೪-೫-೧೩). ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಅನುಸೃತಳಾದ ಅಕೆಯು ಆತನ ಪತ್ನಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಭಾವನೆ. ಕಾಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಬರುವ ಅವಳು ಅವನ ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಗಣನೆಯಿದೆ. ಅವಳು ಸೂರ್ಯ, ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಳು (೭-೭೮-೩). ಅವಳು ಹುಟ್ಟಿರುವುದೇ ಸವಿತೃವಿನ ಜನನಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ತೇಜಃಪುಂಜವಾದ ಶಿಶುವಿನೊಡನೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೧೩-೧ ಮತ್ತು ೨). (ಆದಿತ್ಯನಾದ) ಭಗನ ಸೋದರಿ ಅಕೆ (೧-೧೨೩-೫) ಮತ್ತು ವರುಣನ ಬಂಧು (೧-೧೨೩-೫). ಅವಳು ರಾತ್ರಿಯ ಸೋದರಿ ೧-೧೧೩-೨ ಮತ್ತು ೩; ೧೦-೧೨೭-೩) ಅಥವಾ ಅಕೆಯ ಅಕ್ಕ (೧-೧೨೪-೮); ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು 'ನಕ್ತೋಷಾಸಾ', 'ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉಷಸ್ಸು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತದೆ (೭-೭೫-೧); ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಕೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಕಾಶದ ಮಗಳು (೧-೩೦-೨೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂದೂ, ಒಂದೇ ಒಂದುಸಲ ಆಕಾಶದ ಪ್ರಿಯೆ ಎಂದೂ (೧-೪೬-೧) ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ.

ಉಷಾಕಾಲದಲ್ಲೇ ಉದ್ದೀಪ್ತವಾಗುವ ಹೋಮಾಗ್ನಿಗೂ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನೂ ಸೂಚಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವ ವೇಳೆಗೇ ಸೂರ್ಯನೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧೦; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅಗ್ನಿಯು ಉಷಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಉಷಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಉಷೋದೇವಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೧-೧೧೩-೯). ಆದ್ದರಿಂದ, ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ, ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಕೆಯ ಪ್ರಿಯನು (೧-೬೯-೧; ೭-೧೦-೧; ೧೦-೩-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಗ್ನಿಯು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಎದುರೋಳ್ಳಲು ಹೋಗಿ ಅವಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೬೦-೬). ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ದೇವತೆಗಳಾದ, ಅಶ್ವನಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಅಕೆಗೆ ಬಾಂಧವ್ಯವಿದೆ (೧-೪೪-೨ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವರು ಅವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ (೧-೧೮೩-೨) ಮತ್ತು ಅವಳು ಅವರ ಸ್ನೇಹಿತಳು (೪-೫೨-೨ ಮತ್ತು ೩). ಅವರನ್ನೆಚ್ಚರ ಗೊಳಿಸೆಂದು ಅವಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದಾಳೆ (೮-೯-೧೭), ಮತ್ತು ಅವಳ ಸ್ತುತಿಯು ಅವರನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿದೆ

(೩-೫೮-೧). ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ, ಉಷೋದೇವಿಯೂ ಜನಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧೦-೩೯-೧೨). ಒಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ ಉಷಸ್ಸು ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಇದೆ. ಚಂದ್ರನು ಹೊಸ ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ಹಗಲು ಬರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ, ಉಷಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೫-೧೦).

ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳು ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣರು ಅಥವಾ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಬೆಳಕನ್ನು ಜಯಿಸಿರುವವನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಪಡೆದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ಅಥವಾ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಬೆಳಕು ಕೊಟ್ಟನು (೨-೧೨-೨ ಇತ್ಯಾದಿ). ಕೆಲವು ಸಲ ಅವನು ಅವಳಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಯಾಗಿದಾನೆ; ಅವನು ಅವಳ ರಥವನ್ನು ಚೂರು ಚೂರು ಮಾಡಿದನು. ಜನಿಸಿದಾಗಲೇ, ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಸೋಮನಿಂದ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು (೬-೩೯-೩). ಅಗ್ನಿಯಂತೆ (೭-೬-೫), ಸೋಮನೂ ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮನಾದವನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೬-೪೪-೨೩) ಕತ್ತಲನ್ನು ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಉಷಸ್ಸು, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೧೦-೬೮-೯). ದೇವತೆಗಳ ಸಹವಾಸಿಗಳಾದ ಪಿತೃಗಳು, ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ, ಗೂಢವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡು, ಅದರಿಂದ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು (೭-೭೬-೪).

ಪೂಜೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಬೇಡಿದಾರೆ (೧-೩೦-೨೨; ೧-೪೮-೧; ಇತ್ಯಾದಿ). ಸ್ತುತಿ ಸುವವನಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದವರಿಗಿಲ್ಲಾ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ (೫-೭೯-೬; ೧-೪೮-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವಳ ಭಕ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಅವಳಿಂದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ತಾವು ಅವಳಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಂತಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅವರ ಇಚ್ಛೆ (೭-೮೧-೪). ಮೃತನ ಆತ್ಮವು ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷೋದೇವಿಯರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ (೧೦-೫೮-೮) ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳು ಕೆಂಬಣ್ಣದ ವಸ್ತುಗಳ ಮಡಲಲ್ಲಿ ಕುಳಿ ತಿದಾರೆ ಎನ್ನುವಾಗ, ಕೆಂಬಣ್ಣದ ವಸ್ತುಗಳು ಉಷಸ್ಸೇ ಇರಬೇಕು.

ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧-೮)ರುವ ಹದಿನೆಂಟಲ್ಲದೇ, ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ದೇದೀಪ್ಯ ಮಾನಳು; ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ; ಶುಭ್ರಳು. ಅವಳದು ಬಿಳಿಯಬಣ್ಣ, ರಕ್ತವರ್ಣ, ಸುವರ್ಣ, ಉದಾರಳು, ನಿಯಮಜಾತಳು, ಇಂದ್ರನಂತಿರುವವಳು, ದೇವತಾಸ್ವರೂಪಳು, ಅಮರಳು. ಔದಾರ್ಯವು ಅವಳಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಗುಣ (ಮಘೋನಿ).

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು

ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಅತ್ತಿನಿಗಳೆಂಬ ಯಮಳದೇವತೆಗಳೇ ಮುಖ್ಯರು. ಐವತ್ತು ಕ್ಷಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕು ನೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಅತ್ತಿನಿಗಳ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವರೂ (ತೇಜಸ್ಸು) ಬೆಳಕಿನ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತರಾದರೂ, ಅದರ ಯಾವ ಅಂಶವನ್ನು ಅವರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಅವರು ಅವಳಿದೇವತೆಗಳು, (೩-೩೯-೩; ೧೦-೧೭-೨) ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲಾಗದವರು. ಇಡೀ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಅವರನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ಯಮಳ ಅಥವಾ ಜೋಡಿ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ (ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕೈಗಳು, ಕಾಲುಗಳು, ರೆಕ್ಕೆಗಳು

ಪಕ್ಷಿಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೋಡಿಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೋಲಿಸಿದೆ (೫-೭೮-೧ ರಿಂದ ೩ ; ೮-೩೫-೭ ರಿಂದ ೯ ; ೧೦-೧೦೬-೨ ರಿಂದ ೧೦). ಆದರೆ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವರು ನೋಡಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದರೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಜನಿಸಿದರು (ನಾನಾ ; ೫-೭೩-೪) ; ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು (ಇಹೇಹ) ; ಒಬ್ಬನು ಜಯಶೀಲನಾದ ರಾಜಕುಮಾರನು ; ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಆಕಾಶದ ಮಗನು (೧-೧೮೧-೪). ಯಾಸ್ಮರೂ ಕೂಡ ಒಬ್ಬನು ರಾತ್ರಿಯ ಮಗನೆಂದೂ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಉಷಃಕಾಲದ ಮಗನೆಂದೂ ಹೇಳುವ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಾರೆ (ನಿರು. ೧೨-೨). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಕಡೆ (೪-೩-೬), ' ಆವರಿಸುವನಾಸತ್ಯ ' ಎಂದು ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪದವು (ನಾಸತ್ಯ) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನವರು (೭-೬೭-೧೦). ಅವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕಿರಿಯವರು (ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೭-೨). ಅವರು ಪುರಾತನರೂ ಹೌದು (೭-೬೨-೫). ಶುಭ್ರರು (೭-೬೮-೧) ; ಕಾಂತಿಗೆ ಒಡೆಯರು (೮-೨೨-೧೪ ; ೧೦-೯೩-೬) ; ಸುವರ್ಣದಂತೆ ಹೊಳೆಯುವವರು (೮-೮-೨) ; ಮತ್ತು ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವರು (೮-೨೬-೬). ಅವರಿಗೆ ನಾನಾ ರೂಪಗಳು (೧-೧೧೭-೯). ಅವರು ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿಗಳು (೬-೬೨-೫ ; ೬-೬೩-೧) ; ಕಮಲ ಪುಷ್ಪದ ಹಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೮೪-೨ ; ಅ. ವೇ. ೩-೨೨-೪ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧೫-೧೬). ಅವರು ಚುರುಕಾಗಿದಾರೆ (೬-೬೩-೫), ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ (೮-೨೨-೧೬) ಅಥವಾ ಹದ್ದಿನಂತೆ (೫-೭೮-೪) ವೇಗಶಾಲಿಗಳು. ಬಹಳ ಬಲಿಷ್ಠರು (೧೦-೨೪-೪), ಬಹಳ ದೃಢಾಂಗರು (೬-೬೨-೫), ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸಲ ' ರಕ್ತ 'ರು (ರೌದ್ರಾವೇಶವುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೫-೭೫-೩ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಿಗಳು (೮-೮-೨) ಮತ್ತು ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು (೬-೬೩-೫ ; ೧೦-೯೩-೭). ಪದೇ ಪದೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಮತ್ತು ಅವರದೇ ಆದ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದರೆ (ದಸ್ರಾ) ಅಶ್ವರ್ಯಕರರಾದ ಮತ್ತು (ನಾಸತ್ಯಾ) ' ಅಸತ್ಯವಂತರಲ್ಲ ' ಎಂಬವು. ಈ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ' ರಕ್ಷಕರು ' ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಪದಗಳೇ ಅವರ ನಾಮಧೇಯಗಳಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗಿವೆ. (ಋದ್ರ ವರ್ತನೀ) ' ರಕ್ತವರ್ಣದ ದಾರಿಯುಳ್ಳವರು ' ಮತ್ತು (ಹಿರಣ್ಯವರ್ತನೀ) ಬಂಗಾರದ ದಾರಿಯುಳ್ಳವರು. ಇವೆರಡೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ' ಹಿರಣ್ಯವರ್ತನೀ ' ಎಂಬುದು ಎರಡುಕಡೆ ನದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಧು (ಜೇನು)ವಿನ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಮಧುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಒಂದು ತೊಗಲಿನ ಚೀಲ ಅವರಲ್ಲಿದೆ ; ಮಧುವನ್ನು ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ದುಂಬಿಗಳು ಅದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಇವೆ (೪-೪೫-೩ ಮತ್ತು ೪). ಅವರು ನೂರು ಜಾಡಿ ಮಧುವನ್ನು ಅಳೆದುಕೊಟ್ಟರು (೧-೧೧೭-೬). ಮಧುವಿನ ಚುಚ್ಚುಗೋಲು ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷ ವಾದುದು (೧-೧೨೨-೩ ; ೧-೧೫೭-೪) ; ಇದರಿಂದ ಅವರು ಯಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಚುಮುಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ರಥವು ಮಾತ್ರ ಮಧುವಿನ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ವರ್ಣಿತ (ಮಧುವರ್ಣ) ವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಮಧುವನ್ನು ವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ (ಮಧುವಾಹನ) ಇದೆ. ಮಧುವೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ. ಅದನ್ನು ಕುಡಿಯುವವರೂ (ಮಧುಪಾ) ಹೌದು. ಯಾವ ಮಿಶ್ರಜನ ಹತ್ತಿರ ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನಿತರೋ ಆತನೂ ಮಧುಹಸ್ತನು (೧೦-೪೧-೩). ಅವರೇ ದುಂಬಿಗೆ ಮಧುವನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೧೨-೨೧ ;

೦-೪೦-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಅವರನ್ನು ದುಂಬಿಗಳಿಗೆ (೧೦-೧೦೬-೧೦) ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವರಿಗೂ ಸೋಮರಸವೆಂದರೆ ಪ್ರೀತಿ (೩-೫೮-೭ ಮತ್ತು ೯; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಉಪಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರೊಡನೆ ಸೋಮಾನನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ (೮-೩೫-೧). ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹದೇವತೆಗಳ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಇವರು ಸೇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಅವರ ರಥವು ಸೂರ್ಯನಂತಿದೆ (೮-೮-೨); ಅಥವಾ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು (೪-೪೪-೪ ಮತ್ತು ೫) ಮತ್ತು ಚಕ್ರ ಅಚ್ಚು ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡಿದುದು (೧-೧೮೦-೧ ; ೮-೫-೨೯ ; ೮-೨೩೫). ಅದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಕಿರಣಗಳು (೧-೧೧೯-೧) ಅಥವಾ ಅಭರಣಗಳು (೮-೮-೧೧ ಮತ್ತು ೧೪). ಅದು ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ರಥ; ಮೂರು ವಿಧವಾದುದು; ಮೂರು ಚಕ್ರ; ಮೂರು ಬಂಡಿಗಳು; ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳೂ ಮೂರು ಮೂರು (೧-೧೧೮-೧ ಮತ್ತು ೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ಬಹಳ ಹಗುರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ (೮-೯-೮); ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ (೧-೧೧೭-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ನಿರ್ಮೇಷಕೃಂತಲೂ (೮-೬೨-೨) ಹೆಚ್ಚು ಚುರುಕು. ಅದು ಋಷಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಯಿತು (೧೦-೩೯-೧೨). ಮೂರು ಚಕ್ರದ ರಥವೆಂದರೆ ಅವರೊಬ್ಬರದೇ. ಸೂರ್ಯನು ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ, ರಥದ ಒಂದು ಚಕ್ರವು ಹಾಳಾಗಿಹೋಯಿತಂತೆ (೧೦-೮೫-೧೫);

ಅವರ ಹೆಸರೇನೋ ಅಶ್ವವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಅವರು ಅಶ್ವಾರೋಹಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರು ಅವರಿಗೆ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲ. ಅವರ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವವು ಅಶ್ವಗಳು (೧-೧೧೭-೨; ಇತ್ಯಾದಿ); ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು (೬-೬೩-೬; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಪತೃತ್ರಿ(೧೦-೧೪೩-೫); ಹಂಸಗಳು (೪-೪೫-೪); ಗರುಡಪಕ್ಷಿಗಳು (೧-೧೧೮-೪) ಪಕ್ಷಿರೂಪಾಶ್ವಗಳು (೬-೬೩-೭); ಶೈನರೂಪವಾದ ಅಶ್ವಗಳು (೮-೫-೭) ರಥವಾಹಕಗಳು. ಒಂದೊಂದು ಸಲ, ಒಂದು ಎಮ್ಮೆ, ಎಮ್ಮೆಗಳು (೫-೭೩-೭ ; ೧-೧೮೪-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ); ಒಂದು ಕತ್ತಿ (೧-೩೪-೯ ; ೧-೧೧೬-೨ ; ೮-೭೪-೭) ಅದನ್ನು ಎಳೆಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯ ಇವರ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಪಂಚ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಸಭ ರಥದಿಂದಲೇ ಗೆದ್ದರೆಂದಿದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ- ೪-೭೯ ; ಋ. ವೇ. ೧-೧೧೬-೭ ಮತ್ತು ಅದರಮೇಲೆ ಸಾಯಣ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.) ಅವರ ರಥವು ದಿಗಂತವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಐದು ದೇಶಗಳವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದೆ (೭-೬೩-೨ ಮತ್ತು ೩). ಅದು ಆಕಾಶದ ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುತ್ತದೆ (೧-೧೮೦-೧೦) ಸೂರ್ಯನ [೧-೧೧೫-೩] ಮತ್ತು ಉಷಾದೇವಿಯ [೪-೫೧-೫] ರಥಗಳಂತೆ, ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಹಾಯುತ್ತದೆ [೩-೫೮-೮]. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಸುತ್ತುತ್ತದೆ [೧-೧೧೨-೧೩]. 'ಪರಿಜಾ' [ಗುಂಡಗೆ ತಿರುಗುವವನು] ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಇವರಿಗೆ ಬಹಳ ಕಡಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಾತ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯರಿಗೂ ಇದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವರು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ [೮-೫-೩೦], ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ [೮-೮-೭], ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಿಂದ [೧-೪೪-೫], ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ವಾಯು ಮಂಡಲದಿಂದ [೮-೮-೪ ; ೮-೯-೨], ವಾಯುಮಂಡಲದಿಂದ [೮-೮-೩], ಭೂಮಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಆಕಾಶದಿಂದ [೮-೧೦-೧], ಮತ್ತು ವಾಯುಮಂಡಲದಿಂದ, ದೂರದಿಂದ, ಹತ್ತಿರದಿಂದ [೫-೭೩-೧] ಬಂದಿದಾರೆ. ಅವರು ಆಕಾಶದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ [೮-೨೬-೧೭], ಸ್ವರ್ಗದ ಪ್ರವಾಹಗಳಲ್ಲಿ, ತರುಗಳಲ್ಲಿ, ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪರ್ವತಶಿಖರದ ಮೇಲೆ- ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ [೭-೭೦-೩]. ಅವರು ಹಿಂದೆ, ಮುಂದೆ, ಕೆಳಗೆ, ಮೇಲೆ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತಾರೆ [೭-೭೨-೫]. ಯಾವುದೂ ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೇ ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಳವು ಯಾವುದೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

[೫-೭೪-೨ ಮತ್ತು ೩ ; ೬-೬೩-೧ ; ೮-೬೨-೪]. ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸಲ ಆಹಾರಾಹಾರವಾದುದರಿಂದಲೋ ಏನೋ, ಅವರಿಗೆ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಿವೆಯೆಂದು [೮-೮-೨೩] ಹೇಳಿದೆ.

ಇನ್ನೂ ಕತ್ತಲಿರುವಾಗಲೇ, ಅರುಣೋದಯದವೇಳೆಗೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವರು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬರುವುದು (೧೦-೬೧-೪); ಅವರು ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ತಮ್ಮ ಆರಾಧಕರಿಂದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು, ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾರೆ (೧-೨೨-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಉಷಸ್ಸು ಅವರನ್ನು ನಿರ್ದ್ರೆಯಿಂದ ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಾಳೆ (೮-೯-೧೭). ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಉಷಸ್ಸನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೫-೨). ಅವರು ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆದು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಉಷಸ್ಸು ಉದಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧೦-೩೯-೧೨). ಅವರಿಬ್ಬರ (ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು) ಕಾಲವು ಪ್ರಾಯಶಃ ಅರುಣೋದಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯೋದಯಗಳ ಮಧ್ಯಕಾಲವು. ಆದರೆ ಸವಿತೃವು ಅವರ ರಥವನ್ನು ಅರುಣೋದಯಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೩೪-೧೦) ಎಂದು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಆಗಮನ, ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಜ್ವಲನ, ಅರುಣೋದಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯೋದಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ (೧-೧೫೭-೧ ; ೭-೭೨-೪) ಎಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅವರನ್ನು ಯಾಗ ಶಾಲೆಗೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಅವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸಾಯಂಕಾಲ (೮-೨೨-೧೪), ಬೆಳಿಗ್ಗೆ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೫-೭೬-೩) ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಪ್ರಾತರಾದಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಇರಬೇಕೆಂಬುದೇ, ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಎಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (೧-೩೪). ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ, ಅವರು ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೩೯-೩) ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಲ ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವುದೂ ಉಂಟು (೭-೭೩-೪ ; ೮-೩೫-೧೬). ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು ಉಷಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯರು ಉಷಃಕಾಲದ ದೇವತೆಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೫); ವೈದಿಕ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳು. ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಶ್ವೇತರಕ್ತವರ್ಣದವರು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೪-೧); ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅಂತಹದೇ ಒಂದು ಆಡನ್ನು ಬಲಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕು.

ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಆಕಾಶದ ಪುತ್ರರು (೧-೧೮೨-೧ ; ೧-೧೮೪-೧ ; ೧೦-೬೧-೪); ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು, ಒಂದು ಸಲಮಾತ್ರ ಆಕಾಶದ ಮಗನೆಂದು (೧-೧೮೪-೪) ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದುಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಗರವು ಅವರಿಗೆ ತಾಯಿ (ಸಿಂಧುಮಾತೃ ೧-೪೬-೨). ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೭-೨) ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ವಿಶ್ವವತ ಮತ್ತು ತೃಷ್ಣಪುತ್ರಿ, ಸರಣ್ಯಾ, ಇವರಿಬ್ಬರ ಅವಳಿ ಮಕ್ಕಳು; ಉದಿಸುವ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲಗಳೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಶ್ವವತ ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯಾಗಳು ಇರಬೇಕು. ಪೂಷಣನು ಅಶ್ವಿನಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಜನಕರೆಂದು ವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೫-೧೪). ಅವರ ಸೋದರಿ (೧-೧೮೦-೨) ಎಂಬುದು ಉಷೋದೇವಿಗೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಬೆಳಿಗಿನ ಪುರುಷ ದೇವತೆಗಳಾದ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಲ 'ಸೂರ್ಯಾ' ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯೋ ಅವರನ್ನು ವರಿಸಿದಳು (೭-೬೯-೪); ಅವರಿಬ್ಬರು ಅವಳ ಪತಿಯರು (೪-೪೩-೬ ; ೧-೧೯-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೂರ್ಯ (೫-೭೩-೫) ಅಥವಾ ಕನ್ಯೆಯು (೮-೮-೧೦) ಅವರ ರಥವನ್ನು ಏರಿದಳು. ಸೂರ್ಯನ ಪುತ್ರಿಯು ಅವರ ರಥವನ್ನು ಏರುತ್ತಾಳೆ (೧-೩೪-೫ ; ೧-೧೧೬-೧೭ ; ೧-೧೧೮-೫ ; ೬-೬೩-೫) ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಚುನಾಯಿಸಿಕೊಂಡಳು (೧-೧೧೭-೧೩ ; ೪-೪೩-೨). ಸೂರ್ಯನನ್ನು ತಮ್ಮವಳೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೬೮-೩) ಮತ್ತು ಅವಳು ರಥದಲ್ಲಿ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ (೮-೨೯-೮).

(೫-೪೬-೮)ರಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರೊಡನೆ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಶ್ವಿನೀ' ಎಂಬದೇವತೆ ಅವಳೇ ಇರಬೇಕು. ಸೇವಿತ್ಯವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪತಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದಾಗ, ಸೋಮದೇವತೆಯು ಅವಳನ್ನು ಮೋಹಿಸದವನೆಂದೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವರ ಎಂದೂ (೧೦-೮೫-೯) ಹೇಳಿದೆ. ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ (೬-೫೮-೪) ದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯಗೆ ಪೂಜಣನನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂರ್ಯಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ವಧುವನ್ನು ರಥದ ಮೇಲೆ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಎಂದು ಬೇಡಿರುವುದು (೧೦-೧೮೪-೨). ವಧುವನ್ನು ಪುತ್ರವತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು, ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಇವರನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ನಪುಂಸಕನ ಪತ್ನಿಗೆ ಶಿಶುವನ್ನೂ ದಯಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಬಂಜೆ ಹಸುವು ಹಾಲುಕೊಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೨೨-೩). ವೃದ್ಧಳಾಗಿದ್ದ ಕನ್ಯೆಗೆ ಪತಿಯನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು (೧-೧೧೬-೧). ಅವರು ಪ್ರಣಯಿಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೩೦-೨; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಆರ್ತರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ದುಃಖದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಸಹಾಯ ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಇವರಷ್ಟು ಚುರುಕಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. (೧-೧೧೨-೨; ೧-೧೧೮-೩) ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಅವರು ಸದಾ ಸ್ತುತರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ನಿಧಿಯನ್ನು ತರುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ (೧-೪೭-೬) ಮತ್ತು ಅವರ ರಥವು ಸಾಗರದ ಕಡೆಯಿಂದ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತದೆ (೪-೪೩-೫); ಇಲ್ಲಿ ಸಾಗರವೆಂಬುದು ಆಕಾಶವಿರಬೇಕು. ಇವರು ಆರ್ತರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಸಹಾಯವು ಶಾಂತರೀತಿಯದು, ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಂತೆ ಯುದ್ಧ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲ; (ಅದರೆ ಒಂದು ಸಲ ಇವರೂ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿದರೆಂದೂ, ಒಂದುಕಡೆ, ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ). ಅದ್ದರಿಂದ ಅವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೇವವೈದ್ಯರು (೮-೧೮-೮; ಇತ್ಯಾದಿ) ತಮ್ಮ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೨೨-೧೦; ಇತ್ಯಾದಿ); ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೧೬-೧೬); ಕುರುಡರು, ಖಾಯಿಲೆಯವರು ಮತ್ತು ಊನವಾದ ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವರು ಇವರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೩೯-೩). ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರು, ಅಮರತ್ವ ರಕ್ಷಕರು. ಪೂಜೆ ಮಾಡುವವನ ಮರಣವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೭-೫೩-೧; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೧೧). ಸಹಾಯಕರು, ವೈದ್ಯರು, ಆಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಈ ಗುಣಗಳಲ್ಲದೇ, ಅವರ ಔದಾರ್ಯವೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ ಆರಾಧಕನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಾದಾಗಲೂ ನೇತ್ರಪಾಟವವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂತಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೧೬-೨೫; ೮-೮-೧೩ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಅವರು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಗಳಿವೆ. ವೃದ್ಧನಾಗಿ, ಪತ್ನೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿತ್ಯಕ್ತನಾಗಿದ್ದ ಜೈವನನನ್ನು ಅವನ ಶಿಥಿಲದೇಹದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು; ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಪುನಃ ಯುವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಅವನನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು; ಮತ್ತು ಇತರ ಕನ್ಯೆಯರು ಅವನನ್ನು ವರಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು (೧-೧೧೬-೧೦; ಇತ್ಯಾದಿ) ಜೈವನನಿಗೆ ಯೌವನದಾನದ ಕಥೆ ವಿಶದವಾಗಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫)ಹೇಳಿದೆ. ಅವರು ಕಲಿ ಎಂಬ ವೃದ್ಧನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಯೌವನವನ್ನು ಪುನಃ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟು (೧೦-೩೯-೮), ಲಗ್ನಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಅವನ ಸ್ನೇಹಿತರೂ ಅಗಿದ್ದರು (೧-೧೧೨-೧೫). ಅವರು ವಿಮದನ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಯುವತಿಯರಿಗೋಸ್ಕರ ರಥವೊಂದನ್ನು (೧-೧೧೨-೧೯), ಅಥವಾ ಅವನಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು (೧-೧೧೭-೧) ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಅವಳು ಪುರುಮಿತ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾಗಿ

ದ್ವಳೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ (೧-೧೧೭-೨೦; ೧೦-೩೯-೭) ಮತ್ತು ಅವಳ ಹೆಸರು ಕಮಧ್ಯು (೧೦-೬೫-೧೨). ಕೃಷ್ಣನ ಪುತ್ರನಾದ, ತಮ್ಮ ಆರಾಧಕ ನಿಶ್ಚಯನಿಗೆ, ನಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೧-೧೧೬-೨೩; ೧-೧೧೭-೭; ೧೦-೬೫-೧೨). ಆದರೆ ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಭುಜ್ಯುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಕಥೆ. ಭುಜ್ಯುವು ತುಗ್ರವೆಂಬುವನ ಪುತ್ರನು. ಇವನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಿನಿಗಳಮರೆಹೊಕ್ಕನು. ಆಳವೇ ತಿಳಿಯದ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ನೂರು ಹುಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನೌಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ, ಒಡಕುಗಳಲ್ಲದ ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ಹಡಗುಗಳಲ್ಲಿ, ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ದೋಣಿಯಲ್ಲಿ ನೂರು ಪಾದಗಳು ಮತ್ತು ಆರು ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ ಮೂರು ಹಾರುವ ರಥಗಳಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ವೇಗಶಾಲಿಗಳಾದ, ಹಾರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಅಥವಾ ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳ ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ, ಭುಜ್ಯುವನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಮನೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಅಲೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭುಜ್ಯುವು ಒಂದು ಮರದ ತುಂಡನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತೇಲಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು, ಕೈಕಾಲು ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿ, ದ್ವೇಷಿಗಳಿಂದ ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಹತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತು ಹಗಲು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದು, ಮೃತನಂತೆ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದ ರೇಭನನ್ನು, ಸೌಟಿನಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಎತ್ತುವಂತೆ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಎತ್ತಿ, ಜೀವದಾನ ಮಾಡಿದರು. ವಂದನನನ್ನು ಅಪಾಯದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿ, ಅವನನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದರು (೧-೧೧೨-೫; ೧-೧೧೬-೧೧; ೧-೧೧೭-೫; ೧-೧೧೮-೬); ಹಳ್ಳವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಸತ್ತಂತೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದವನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದರು (೧೦-೩೯-೮); ಅಥವಾ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿದ್ದವನನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು (೧-೧೧೯-೬ ಮತ್ತು ೭). ರಾಕ್ಷಸನೊಬ್ಬನ ಮಾಯೆಯಿಂದ 'ಚಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅಶ್ವಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯನ್ನೂ ಅವನ ಜೊತೆಗಾರರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ತಂಪಾದ ಮತ್ತು ಜೇತನಗೊಳಿಸುವ ಪಾನೀಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಉರಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ, ಕೊನೆಗೆ ತಾರುಣ್ಯ ಬಲಾದಿಗಳನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸಿದರು. ಅವನನ್ನು ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸಿದರು ಎಂತಲೂ ಇದೆ. ಅಶ್ವಿಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯ ಕಾವಿನಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯು ತಪ್ಪಿಸಿದನು (೧೦-೩೦-೩) ಎನ್ನುವಾಗ, ಪ್ರಾಯಶಃ, ಅದು ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಿಂದಲೇ ನಡೆದಿರಬೇಕು. ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡಿದ ವರ್ತಿಕಾ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ತೋಳದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಋಷಿಪುತ್ರನು ಒಂದುನೂರ ಒಂದು ಕುರಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ತೋಳಕ್ಕೆ ಅಹಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಅವನ ತಂದೆಯು ಕುಪಿತನಾಗಿ, ಅವನನ್ನು ಅಂಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆ ತೋಳವು ಅಶ್ವಿನಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿತು ಅವರು ತುಷ್ಟರಾಗಿ, ಋಷಿಪುತ್ರನಿಗೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು (೧-೧೧೬-೧೬; ೧-೧೧೭-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮). ಪರಾವೃಜನ ಕುರುಡುತನವನ್ನೂ, ಕುಂಟುತನವನ್ನೂ ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದರು (೧-೧೧೨-೮) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಲೆಯ ಕಾಲು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಅವಳಿಗೆ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಾಲನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ವಿವಾಹವಿಲ್ಲದೇ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಿಲ್ಲೇ ವೃದ್ಧಳಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಘೋಷಾ ಎಂಬುವಳಿಗೆ ಪತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ಅವಳಿಗೆ ನೆರವಾದರು (೧-೧೧೭-೭; ೧೦-೩೯-೩ ಮತ್ತು ೬; ೧೦-೪೦-೫). ನಪುಂಸಕನೊಬ್ಬನ ಪತ್ನಿಗೆ ಹಿರಣ್ಯಹಸ್ತನೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸಿದರು (೧-೧೧೬-೧೩, ೧-೧೧೭-೨೪; ೬-೬೨-೭, ೧೦-೩೯-೭), ಅವನಿಗೆ ಶ್ಯಾವನೆಂದೂ ಹೆಸರಿದೆ (೧೦-೬೫-೧೨). ಶಯು ಎಂಬುವನ ಗೋವು ಕರು ಹಾಕುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಗೋವು|ಹಾಲುಕೊಡುವಂತೆ ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದರು (೧-೧೧೬-೨೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ವೇದುವಿಗೆ ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ, ಬಲಿಷ್ಠವಾದ, ಬಿಳಿಯ, ಅಸದೃಶವಾದ, ರಾಕ್ಷಸನಾತಕವಾದ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಅಶ್ವವನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸಿದರು; ಅದರಿಂದ

ಅವನು ಅಪಾರವಾದ ಲಾಭವನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು (೧-೧೧೬-೬ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಪಶ್ಯ ಎಂಬುದರ ವಂಶೀಯನಾದ ಕಕ್ಷೇವತನಿಗೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ನೂರಾರು ಜಾಡಿ ಸುರಾ ಅಥವಾ ಮಧುವನ್ನು ಜರಡಿಯಿಂದ ಸುರಿಯುವಂತೆ, ಅಶ್ವದ ಗೊರಸಿನಿಂದ ಸುರಿಸಿದರು (೧-೧೧೬-೭ ; ೧-೧೧೭-೬). ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದವರುಗಳಲ್ಲದೆ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕರು ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಂದ ಉಪಕೃತರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (೧-೧೧೨ ಮತ್ತು ೧೧೬-೧೧೯ ಸೂಕ್ತಗಳು). ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು ಅಥವಾ ಗುಣಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು ಅನೇಕರು ಇರಬಹುದು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರಾದುದರಿಂದ, ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅವರಿಂದಲೇ ಈ ಸಹಾಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುವಂತೆ, ಸೂರ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಾನಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳೆಂದು ಒಂದು ರೂಪ ಕೊಟ್ಟಿರುವರೇ ಹೊರತು ನಿಜವಾಗಿ ದೇವತಾ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವುದಾ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವ ಅಂಶ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಅಶ್ವಿನಿತವಾದ ವಿಷಯ. ಬೆಳಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಸು, ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾವುವೂ ಇವರಿಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಕರಂತಹವರಿಗೂ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಸ್ವಭಾವ ಸಂದಿಗ್ಧವೇ. ಅವರೂ ಕೂಡ- (ನಿಋ-೧೨-೧). ಕೆಲವರು ಅಶ್ವಿನಿಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ದಲ್ಲಿಯೂ ೪-೧-೫-೧೬ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ), ಕೆಲವರು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೆಂದೂ, ಕೆಲವರು ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರೆಂದೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪವಿತ್ರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆಂದು ನಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ, ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಶುಕ್ರ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ನಕ್ಷತ್ರ) ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಕಾಣಿಸುವಕಾಲ, ಪ್ರಕಾಶ, ಆಕಾಶದ ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುವುದು, ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೂ, ಶುಕ್ರ (Morning Star) ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಯಮಳರೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸರಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ನಕ್ಷತ್ರವೂ (ಶುಕ್ರ), ಸಾಯಂಕಾಲದ ನಕ್ಷತ್ರವೂ (ಬುಧ ಅಥವಾ ಗುರು) ಜೋಡಿಯಾಗಿ ಬಹುದು; ಆದರೆ ಅವೆರಡೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅಶ್ವಿನಿಗಳಾದರೋ ಜೊತೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವವರು. ಆದರೆ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಅವರಿಬ್ಬರೂ (ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು) ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆಂಬುದೂ ಬಂದಿದೆ. ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಷ್ಟು ಪ್ರಶಸ್ತ ಸಾಯಂಕಾಲವಲ್ಲ (೫-೭೭-೨) ವಾದರೂ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಎರಡು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೮-೨೨-೧೪ ; ೧೦-೩೯-೧ ; ೧೦-೪೦-೪). ಇವರಿಬ್ಬರು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರನೆಂಬ ಮತವು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಸಂಖ್ಯೆಗಳು ದರಜೊತೆಗೆ, ಅವರು ಅವಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬುದೂ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದೇವತೆಗಳು

ಇಂದ್ರಃ

ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತೆ. ೨೫೦ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳು ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಸುಮಾರು ೩೦೦ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಅವನ ಪರವಾಗಿರುವುವು; ಅಂದರೆ, ಸುಮಾರು ಋಗ್ವೇದದ ಕಾಲುಭಾಗವೇ ಆದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವುದೊಂದಂಶವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ

ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವರ್ಣನೆಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಆವರಿಸಿವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವನು ವಿದ್ಯುದ್ದೇವತೆ. ತಮಸ್ಸಿನ ಅಥವಾ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯ ದುರ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ನೀರನ್ನೂ ಅಥವಾ ಬೆಳಕನ್ನು ಗಳಿಸುವುದೇ ಆತನ ಮುಖ್ಯಕಾರ್ಯ.

ಮಧ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯ. ವಾಯುಮಂಡಲವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ (೧-೫೧-೨). ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ, ವಾಯುಮಂಡಲ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ನಿರು. ೫-೪) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ (ವಾಯು) ಸೂರ್ಯರೆಂಬ ದೇವತಾತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇವನೇ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು.

ಇಂದ್ರನ ದೇಹದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವನಿಗೊಂದುದೇಹ, ತಲೆ, ತೋಳುಗಳು, ಕೈಗಳು ಇವೆ (೨-೧೬-೨ ; ೮-೮೫-೩). ಅವನ ಸೋಮಪಾನದ ವಿಷಯ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಉದರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೨-೧೬-೨ ಇತ್ಯಾದಿ). ಸೋಮದಿಂದ ತುಂಬಿರುವಾಗ ಅವನ ಉದರವು ಸರೋವರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೩-೩೬-೮). ಅವನ ತುಟಿಗಳು, ಸುಂದರವಾದ ತುಟಿಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ದವಡೆಗಳನ್ನು ಆಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೬೫-೧೦). ಅವನಿಗೆ ಬಹಳ ಸಂತೋಷವಾದಾಗ ಅಥವಾ ಅವನು ಜಲಿಸುವಾಗ, ಅವನ ದಾಡಿಯು ಜೋರಾಗಿ ಆಡುತ್ತದೆ (೨-೧೧-೧೭ ; ೧೦-೨೩-೧). ಅವನ ಕೇಶವು (೧೦-೯೬-೫ ಮತ್ತು ೮) ಮತ್ತು ದಾಡಿಯು ಕಂದುಬಣ್ಣ. ಅವನ ರೂಪವೇ ಕಂದುಬಣ್ಣ (೧೦-೯೬). ಕೆಲವು ಸಲ ಸುವರ್ಣ ವರ್ಣವೆಂದೂ (೧-೭-೨ ; ೮-೫೫-೩) ಇದೆ. ಈ ಸುವರ್ಣವರ್ಣ ಸವಿತೃವಿನ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣ. ಇಂದ್ರನು ಸವಿತೃವಿನಂತೆ ಸುವರ್ಣಬಾಹು (೭-೩೪-೪) ; ಅವನದಾಗೇ ಕಬ್ಬಿಣದಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಬಾಹುಗಳು (೧-೫೬-೩ ; ೧೦-೯೬-೪ ಮತ್ತು ೮). ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಜ್ರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಅವನ ಬಾಹುಗಳು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವು ಬಹಳ ಉದ್ದ, ದೂರ ಚಾಚಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ- ದೊಡ್ಡವು (೬-೧೯-೩ ; ೮-೩೨-೧೦ ; ೮-೭೦-೧) ಬಲವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕಾರವುಳ್ಳವು (ಸಾ. ವೇ. ೨-೧೨೧೯). ಇಂದ್ರನು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕೆಂಪುಭಾಯೆಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಶುಭ್ರವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೧೨-೩) ; ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಾನಾ ರೂಪಧಾರಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ (೩-೪೮-೪ ; ೩-೫೩-೮ ; ೬-೪೭-೧೮).

ವಜ್ರಾಯುಧವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಆಯುಧ. ಸಿಡಿಲಿಗೆ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತ್ವಷ್ಟುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ರೂಪಗೊಟ್ಟವನು (೧-೩೨-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ; ಆದರೆ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ ಎಂಬುವನು ಅದನ್ನು ಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂತಲೂ ಇದೆ (೧-೧೨೧-೧೨ ; ೫-೩೪-೨). ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದವರು ದೇವತೆಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧). ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನೀರಿನಿಂದಾ ನೃತವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಬಿದ್ದಿದೆ (೮-೮೯-೯). ಸೂರ್ಯನ ಕೆಳಗಡೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನ (೧೦-೨೭-೨೦). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದು ಅಥವಾ ಲೋಹಗಳಿಂದ (೧-೫೨-೮) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು (೧-೫೭-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ; ಕಂದುಬಣ್ಣದ್ದು (೩-೪೪-೪ ; ೧೦-೯೬-೩) ; ಅಥವಾ ಶುದ್ಧ ಶ್ವೇತ ವರ್ಣದ್ದು (೩-೪೪-೫). ಅದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳು (೪-೨೨-೨), ನೂರು ಮೂಲೆಗಳು (೪-೧೭-೧೦), ನೂರು ಕೇಲುಗಳು (೮-೬-೬ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಮತ್ತು ಸಾವಿರ ಮೊನೆಗಳು (೧೦-೮೦-೧೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅದು ಹಂತವಾಗಿದೆ (೭-೧೮-೧೮ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಚಾಕುವಿನಂತೆ ಅಥವಾ ಎತ್ತು ತನ್ನ ಕೊಂಬುಗಳನ್ನು ಉಜ್ಜುವಂತೆ ಉಜ್ಜುತ್ತಾನೆ (೧-೧೩೦-೪ ; ೧-೫೫-೧). ಅದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಪರ್ವತ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರಿದೆ (೭-೧೦೪-೧೯)

ಇಂದ್ರನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ವಜ್ರವನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೮-೫೯-೨). ವಜ್ರ ಎಂಬ ಪದ ದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ, ಅಥವಾ ಅದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗಿರುವ ಪದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವಜ್ರಭೃತ್, ವಜ್ರಿವತ್, ವಜ್ರದಕ್ಷಿಣ ಇವುಗಳು ಅವನಿಗೆ ಸಂದಿವೆ; ಆದರೆ ವಜ್ರಬಾಹು, ವಜ್ರಹಸ್ತ, ವಜ್ರೀ, ಇವುಗಳು ರುದ್ರ, ಮರುತ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಮನ್ಯು ಇವರುಗಳಿಗೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಇಂದ್ರನು ಚಿನ್ನದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬರುತ್ತಾನೆ (೬-೨೯-೨; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಅದು ಮನಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು (೧೦-೧೧೨-೨). ಅದಕ್ಕೆ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳು ಕಟ್ಟಿವೆ. 'ಹರೀ' ಎಂತಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು, ನೂರು, ಸಾವಿರ ಅಥವಾ ಸಾವಿರದನೂರರವರೆಗೂ ಹೇಳಿದೆ (೨-೧೮-೪ ರಿಂದ ೭; ೪-೪೬-೩; ೬-೪೭-೧೨; ೮-೧-೯ ಮತ್ತು ೨೪). ಈ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಕಣ್ಣು (೧-೧೬-೧ ಮತ್ತು ೨). ಅವು ಘೋರಕರಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಕನೆಯುತ್ತವೆ (೧-೩೦-೧೬). ಅವಕ್ಕೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಕೇಸರವಿದೆ (೧-೧೦-೩; ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಥವಾ ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದ ಕೂದಲು (೮-೩೨-೨೯; ೮-೮೨-೨೪). ಅವುಗಳ ಕೂದಲು ನವಿಲಿನ ಪುಕ್ಕಗಳಂತೆ ಇದೆ (೩-೪೫-೧; ೮-೧-೨೫). ಅವು ಸೇರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳವು ಎಷ್ಟೇ ದೂರವಿದ್ದರೂ ಬಹಳ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಹದ್ದು ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಾರಿಹೋಗುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಈ ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೧೭-೩; ೮-೩೪-೯). ಸ್ತುತಿಗಳೇ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೊಡುತ್ತವೆ (೨-೧೮-೩; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಂದರೆ, ಸ್ತುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಕರೆತರುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಗಳು (೧೦-೪೯-೭) ಅಥವಾ ವಾಯುವಿನ ಅಶ್ವಗಳು (೧೦-೨೨-೪ ರಿಂದ ೬) ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿನ ಸಾರಥಿ (೪-೪೬-೨; ೪-೪೮-೨) ಅಥವಾ ಸಹರಥಿಕ (೭-೯೧-೬). ಮುಖಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು (೧-೧೧೧-೧; ೫-೩೧-೪). ಇಂದ್ರನು ಚಿನ್ನದ ಚಾಟಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೩೩-೧೧).

ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸೋಮಪಾನವು ಬಹಳ ಇಷ್ಟ (೮-೨-೧೮; ೮-೫೮-೧೧); ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಷ್ಟ (೧-೧೦೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ). ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅದನ್ನು ಅವನು ಕದ್ದನು (೩-೪೮-೪; ೮-೪-೪). ದೇವಮಾನವರಲ್ಲಿ ಆವನೊಬ್ಬನೇ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವವನು (೮-೨-೪); ಅವನ ಜೊತೆಗಾರನಾದ ವಾಯುವು ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಮಾನನು. ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪುಷ್ಟಿಕರ (೮-೪-೧೨). ಸೋಮಪಾ, ಸೋಮಪಾವನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಕ್ಕವು. ಅಗ್ನಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ವಾಯುವಿಗೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹರಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿಶ್ವದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು, ಸೋಮವು ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದಂತೆ (೨-೧೫-೨). ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಅವನ ರಾಕ್ಷಸ ಮತ್ತು ವೃತ್ರವಧಾದಿ ಯುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಹಾಯಕ (೨-೧೫-೧; ೨-೧೯-೨; ೬-೪೭-೧-ಮತ್ತು-೨) ಅಥವಾ ಶತ್ರುಜಯರೂಪ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವು (೬-೨೭; ೭-೨೨-೨; ೮-೮೧-೬). ಅವನ ತಾಯಿಯೇ ಅವನಿಗೆ ಅದನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಕೊಟ್ಟಳು ಅಥವಾ, ಅವನು ಜನಿಸಿದ ದಿನವೇ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದನೆಂದನೇಲಿ ಅದು ಅವನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಅವಶ್ಯಕವೆಂಬುದನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದು (೩-೪೮-೨ ಮತ್ತು ೩; ೩-೩೨-೯ ಮತ್ತು ೧೦; ೬-೪೦-೨;

೭-೯೮-೩) ವೃತ್ತವರ್ಧಿಗೆ ಸಿದ್ಧನಾಗುವಾಗ ಮೂರು ಸರೋವರದಷ್ಟು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದನು (೫-೨೯-೭); ಮೂವತ್ತು ಸರೋವರಗಳಷ್ಟು ಪಾನೀಯವನ್ನು ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿಗೆ ಪಾನಮಾಡಿದನು (೮-೬೬-೪) ಸೋಮ ಪಾನ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಗುವ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತ (೧೦-೧೧೯)ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ರೋಗ ಬರುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅತಿಯಾದ ಸೋಮಪಾನದಿಂದಾದ ಜಾಡ್ಯವನ್ನು ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಯಾಗದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಗುಣಪಡಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕ್ಷೀರವೂ ಅವನ ಪಾನೀಯ (೮-೪-೮)

ಎತ್ತುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನೂ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ (೧೦-೨೮-೩). ಒಂದು (೧೦-೨೭-೨), ಇಪ್ಪತ್ತು (೧೦-೮೬-೧೪), ನೂರು (೬-೧೭-೧೧; ೮-೬೬-೧೦), ಅಥವಾ ಮುನ್ನೂರು (೫-೨೯-೭) ಎಮ್ಮೆಗಳ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾಂಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ರೊಟ್ಟಿಯನ್ನು (೩-೫೨-೭ ಮತ್ತು ೮), ಧಾನ್ಯವನ್ನು (೩-೫೩-೩ : ೩-೪೩-೪ ; ೧-೧೬-೨) ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಅವನ ಅಶ್ವಗಳೂ ತಿನ್ನುತ್ತವೆ (೩-೩೫-೭ ; ೩-೫೨-೭).

ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಇಂದ್ರನು ಜನ್ಮತಾಳಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು (೩-೪೮ ; ೪-೧೮) ಅವನ ಜನನದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿವೆ. ಪ್ರಕೃತಿವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಿಂದ, ಜನಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನಂತೆ (೪-೧೮-೧ ಮತ್ತು ೨). ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೇಘಪಾರ್ಶ್ವದಿಂದ ಸಿಡಿಲು ಹೊರಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರಬೇಕು ಜನಿಸಿ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ (೩ ೪೪-೪) ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ಷಣವೇ, ಸೂರ್ಯನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೧-೧೩೦-೯). ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಯೋಧನಾದನು (೩-೫೧-೮ ; ೫-೩೦-೫ ; ೮-೪೫-೪ ; ೮-೬೬-೧ ; ೧೦-೧೧೩-೪) ಮತ್ತು ಜನ್ಮಾರಭ್ಯ ಅಪ್ರತಿಹತನು (೧-೧೦೨-೮ ; ೧೦-೧೩೩-೨). ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ, ಅವನ ಭಯಕ್ಕೆ, ಅಚಲವಾದ ಪರ್ವತಗಳು, ಸ್ವರ್ಗ, ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳು ಕಂಪಿಸಿದವು (೧-೬೧-೧೪). ಜನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕೋಪದ ಭಯದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳು ನಡುಗಿದವು (೪-೧೭-೨) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೊಂಡರು (೫-೩೦-೫). ಅವನ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರು ಬಹಳ ಸಲ ಬಂದಿದೆ (೩-೪೮-೨ ಮತ್ತು ೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಒಂದು ಸಲ (೪-೧೮-೧೦) ಅವಳು ಗೋವು, ಅವನು ಅದರ ಕರು ; ಗೋವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದ (ಗಾಷ್ಟೇಯ) ವೃಷಭನೆಂದೊಂದು ಕಡೆ (೧೦-೧೧೧-೨) ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಷ್ಪ್ರಿಯ ಮಗ (೧೦-೧೦೧-೧೨). ನಿಷ್ಪ್ರಿಯು ಅದಿತಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ಮತ. ಇಂದ್ರ (ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯ)ನ ತಾಯಿ 'ಎಕಾಷ್ಟಕಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿ (ಅ. ವೇ. ೩-೧೦-೧೨ ಮತ್ತು ೧೩). ಅಗ್ನಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (೬-೫೯-೨) ಜನಕ ಜನನಿಯರು ; ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವರೇ. (೪-೧೭-೪)ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೂ, ಒಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ, ಆಕಾಶವೇ ಇಂದ್ರನ ಜನಕ. (೧೦-೧೨೦-೧ ; ೬-೩೦-೫ ; ೮-೩೬-೪ ; ೧೦-೫೪-೩ ; ೧೦-೧೩೮-೬ ; ೧-೧೬೪-೧೧) ಇವುಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಜ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ತಂದೆಯೆಂದೂ (೨-೧೭-೬) ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು, ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ತಾಯಿಯು ಕೊಟ್ಟ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು (೩-೪೮-೨) ಇಂದ್ರನು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದನು (೪-೧೮-೩). ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಸೋಮವನ್ನು ಕದ್ದು, ಬಟ್ಟಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕುಡಿದನು (೩-೪೮-೪). ಇಂದ್ರನು, ತಂದೆಯನ್ನು ಕಾಲಹಿಡಿದಿತ್ತೆನೆಲಕ್ಕೆ ಬಡಿದನು. ಅದೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ, ತಾಯಿಯನ್ನು ವಿಧವೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿದವರು ಯಾರೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಇದೆ (೪-೧೮-೨). ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ, ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಇಂದ್ರನು ವಧಿಸಿದ ಅವನ

ತಂದೆ ತೃಷ್ಣುವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ (೧-೮೦-೧೪) ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರೆಂಬುದು, (೪-೩೦-೩) ಸೋಮವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಪಡೆಯುವ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು.

ಇಂದ್ರನ ಜನ್ಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೇಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ದೇವತೆಗಳು ದುಷ್ಕರನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವವನೆಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು (೩-೪೯-೧); ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಜನ್' ಧಾತುವು 'ನೇಮಿಸು' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ (೨-೧೩-೫; ೩-೫೧-೮ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೋಮವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿತು (೯-೯೬-೫). ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳು ವಿರಾ ಟ್ಪುರುಷನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದರೆಂದು ಇದೆ (೧೦-೯೦-೧೩) ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಪರಮೇಶ್ವರಿಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಜಿತರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (೨. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪). ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧೦-೧)

ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನ ಅವಳಿಸೋದರನು (೬-೫೯-೨) ಮತ್ತು ಪೂಷಣನೂ ಅವನ ಸೋದರನು. ಇಂದ್ರನ ಭ್ರಾತೃವಿನ ಪುತ್ರರೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆ (೧೦-೫೫-೧) ಇದೆ; ಆದರೆ ಅವರು ಯಾರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರನ ಹೆಂಡತಿಯ ಹೆಸರು ಅನೇಕ ಸಲ ಬಂದಿದೆ (೧-೮೨-೫, ೬; ೩-೫೩-೪, ೬; ೧೦-೮೬-೯, ೧೦) ಅವಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೆಂದು ಹೆಸರು (೧೦-೮೬-೧೧, ೧೨); ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. (೧-೨೨-೧೨; ೨-೩೨-೮; ೫-೪೬-೮) ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ (೨. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೧೮) ಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಸೇನೆಯರು ಅವನ ಪತ್ನಿಯರು. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೨-೨) ಇವೆರಡೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಹೆಸರುಗಳು. (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨-೨, ೮; ಮೈ. ಸಂ. ೩-೮-೪; ೪-೧೨-೧) ಶಚಿ ಎಂಬುದೇ ಅವಳ ಸರಿಯಾದ ನಾಮಧೇಯ (ವಾ. ಸಂ. ೨-೫೨) ಒಬ್ಬ ಅಸುರಸ್ತ್ರೀಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದಳು (ಅ. ವೇ. ೬-೩೮-೨) ವಿಲಿಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ದಾನವಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಹೆಂಗಸರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸಿನಂತೆಯೂ, ಗಂಡಸರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಡಸಿನಂತೆಯೂ, ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಅಸುರಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದನು. (ಕಾತಕ)

ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕಲೆಯುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯ ಸ್ನೇಹಿತರು, ಮಿತ್ರರು ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಅವನಿಗೆ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮರುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೂ, ಹಾಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು ಇಂದ್ರನ ವಿಶೇಷವಾದ ಹಕ್ಕು. ಇದರಂತೆಯೇ ಮರುದ್ಧಣದಿಂದ ಅನುಸೃತ ಎನ್ನುವುದೂ ಕೂಡ. (೫-೪೨-೬; ೯-೬೫-೧೦). ಇಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ದ್ವಂದ್ವ ದೇವತಾರೂಪವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗ. ವಿದ್ಯುತ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದುರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ ಸಹಜವಾದುದು. ಇಂದ್ರನು ಎರಡು ಶಿಲೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನು. (೨-೧೨-೩) ಅಥವಾ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೧೦-೩೨-೬) ವರುಣ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೊಡನೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೂ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸೋಮ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ವೂಷಣ. ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರಮ ಮಿತ್ರ; ರಾಕ್ಷಸರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮವೆಂದು, ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ತಾನು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಾನೇ ಹೇಳಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ (೪-೨೬-೧) ಸೂರ್ಯನೆಂದೇ ಸಂಬೋಧನೆಯೊಂದು ಸಲ (೧೦-೮೯-೨); ಇಂದ್ರ ಸೂರ್ಯರು ಏಕದೇವತೆಯಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೮-೮೨-೪). ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸವಿತೃ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (೨-೩೦-೧). ಇಂದ್ರನೇ ಸೂರ್ಯ, ವೃತ್ರನು ಚಂದ್ರ (ಶ. ಬ್ರಾ ೧-೬-೪-೧೮).

ಇಂದ್ರನು ಬೃಹದಾಕಾರನು. ಎರಡು ಅನಂತವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಾಗ, ಅವು ಅವನ ಮುಷ್ಟಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುವು (೩-೩೦-೫). ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಮೀರುತ್ತಾನೆ (೩-೪೬-೩). ಎರಡು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ, ಅವನ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತವೆ (೬-೩೦-೧ : ೧೦-೧೧೯-೭) ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಅವನ ಸೊಂಟದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೂ ಸರಿತೂಗಲಾರವು (೧-೧೭೩-೬). ಭೂಮಿಯು ಈಗಿರುವುದರ ಹತ್ತರಷ್ಟಾದರೆ, ಆಗ ಅದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮವಾಗುತ್ತದೆ (೧-೫೨-೧೧). ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನೂರು ಸ್ವರ್ಗಗಳೂ, ನೂರುಭೂಮಿಗಳೂ ಸೇರಿದರೆ, ಸಾವಿರ ಸೂರ್ಯರೂ, ಆಗ ಅವನಿಗೆ ಸಮನಾಗಲಾರರು (೮-೫೯-೫).

ಅವನ ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸಿದಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಜನಿಸಿರುವವರಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನರು ಇಲ್ಲ (೪-೧೮-೪). ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಅವನಂತಿರುವವರೂ ಯಾರೂ ಜನಿಸಿಲ್ಲ (೭-೩೨-೨೩). ದೇವಮಾನವರಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಮರೂ, ಅಥವಾ ಅಧಿಕರೂ ಇಲ್ಲ (೬-೩೦-೪) ಹಿಂದೆ ಇದ್ದವರು, ಮುಂದೆಬರುವವರು, ಅಥವಾ ಈಗ ಇರುವವರು ಯಾರೂ ಅವನಷ್ಟು ಸಾಹಸಿಗಳಲ್ಲ (೫-೪೨-೬) ಅವನ ಶಕ್ತಿಯ ಅಂಶವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಾಗಲೀ ಮನುಷ್ಯರಾಗಲೀ, ಅಥವಾ ನೀರೇ ಆಗಲಿ ಕಂಡಿಲ್ಲ (೧-೧೦೦-೧೫). ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಂತಿರುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ; ಜನ್ಮ ತಾಳಿದವರು, ಹಿಂದೆಯೇ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಈಗಲೇ ಆಗಲಿ ಅವನೊಡನೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲಾರರು (೧-೧೬೫-೯). ಅವನು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರನ್ನು ಮೀರಿಸಿದಾನೆ (೩-೪೬-೩). ಖಲಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅವನಿಗೆ ತಲೆತಗ್ಗಿಸುತ್ತಾರೆ. (೮-೫೧-೭). ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಅವನ ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಘನತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಮಾರಿದರು. (೭-೨೧-೭) ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿದರೂ, ಅವನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅವನ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಲಾರರು. (೨-೩೨-೪). ವರುಣ ಸೂರ್ಯರೂ ಅವನ ಆಪ್ತರಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟವರು (೧-೧೦೧-೩ ; ೨-೩೮-೯ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೮೯-೮ ಮತ್ತು ೯) ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಸ್ಥಳ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು (೭-೯೮-೩) ಇದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯ (೩-೪೬-೨) ಚಲಿಸುವ ಮತ್ತು ಉಸಿರಾಡುವ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಒಡೆಯ (೧-೧೦೧-೫). ಚಲಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ರಾಜನು (೫-೩೦-೫); ಚಲಿಸುವ ಮತ್ತು ನೋಡುವವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನೇ ಕಣ್ಣು (೧೦-೧೦೨-೧೨). ವಾನವ ಮತ್ತು ದೇವಜಾತಿಗಳಿಗೆ ಅವನೇ ನಾಯಕ. ಅನೇಕ ಸಲ ಅವನಿಗೆ ಸಂರಾಟ (೪-೧೯-೨; ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂತಲೂ, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾದವನು ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರ. (೩-೪೬-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಪುರುಷನ ಋಷಿಯಾದ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಸಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಳುತ್ತಾನೆ (೮-೬೪-೧) ಅವನು ಕೆಲವು ಸಲ ಅಸುರನೆಂದೂ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೭೪-೧ ; ೮-೭೯-೬). ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ್ಯೋತಕವಾದ ಕೆಲವು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. 'ಶಕ್ರ' ಎಂಬುದು ಅವನಿಗೆ ೪೦ ಸಲವೂ, ಇತರರಿಗೆ ೫ ಸಲವೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ; 'ಶಚೀವತ್' ಎಂಬುದು ೧೫ ಸಲ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಎರಡೇಸಲ ಇತರರನ್ನೂ, 'ಶಚೀಪತಿ' ಎಂದೂ ಹತ್ತು ಸಲ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಅಶ್ವಿನಿಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

‘ಶಚೀಪತೇ ಶಚೀನಾಂ’ ಎಂದೊಂದು (೧೦-೨೪-೨) ಕಡೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಶೇಷಣವು ‘ಶಚೀದೇವಿಯ ಪತಿ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಶತಕ್ರತು (ನೂರು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು) ಎಂಬುದು ೬೦ ಕಡೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಸಲ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ‘ಸತ್ವತಿ’ (ಸಮರ್ಥನಾದ) ಎಂಬುದೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಅವನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನು ಬಲಿಷ್ಠ (ತವಃ), ಚುರುಕು (ನೃತು), ಜಯ ಶಾಲಿ (ತುರ), ಶೂರ (ಶೂರ), ಅಪಾರಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು (೧-೧೧೪-೪; ೧-೧೦೨-೬), ಅಪ್ರತಿಹತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವುಳ್ಳವನು. (೧-೮೪-೨). ಆನೆಯಂತೆ ಶಕ್ತಿಯೇ ಕವಚವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಸಿಂಹದಂತೆ ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. (೪-೧೬-೧೪). ಯುವಕನೂ ಹೌದು (೧-೧೧-೪; ಇತ್ಯಾದಿ); ಮುಪ್ಪೇ ಇಲ್ಲ (ಅಜರ); ಮತ್ತು ಪುರಾತನನು (ಪೂರ್ವ).

ಇನ್ನು ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿಸೋಣ. ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿ, ಮರುದ್ಗುಣಸಹಿತನಾಗಿ, ಅನಾವೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ, ವೃತ್ರ ಅಹಿ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ವಜ್ರದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆದಾಗ, ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳು ನಡುಗುತ್ತವೆ (೧-೮೦-೧೧; ೨-೧೧-೯ ಮತ್ತು ೧೦; ೬-೧೭-೯) ವಜ್ರವನ್ನು ಮೂಡಿದ ತ್ವಷ್ಟೃವೂ, ಇಂದ್ರನ ಕೋಪವನ್ನು ಕಂಡು ಕಂಪಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೦-೧೪). ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಪುಡಿಪುಡಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೩೨-೫; ೧-೬೧-೧೦; ೧೦-೮೯-೭). ವೃತ್ರನನ್ನು ವಜ್ರದಿಂದ ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ (೧-೩೨-೭; ೧-೮೦-೫), ತನ್ನ ಮೊನಚಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಮುಖಕ್ಕೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ (೧-೫೨-೧೫). ಅಪಾಯ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ (೩-೩೨-೪; ೫-೩೨-೫). ನೀರನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದಿದ್ದಾ ವೃತ್ರನನ್ನು (೬-೨೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ನೀರನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಸರ್ಪವನ್ನು (೪-೧೯-೨) ಹೊಡೆದನು, ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದ ಸರ್ಪವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು (೫-೩೦-೬). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ನೀರು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸರ್ಪವನ್ನು ವಧಿಸಿ (೨-೧೧-೫), ನೀರನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವೃತ್ರನನ್ನು, ಗಿಡವನ್ನು ಭೇದಿಸುವಂತೆ ಭೇದಿಸಿದನು (೨-೧೪-೨). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಇತರ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಸಲ್ಲದ ‘ಅವೃಜಿಃ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನು, ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ, ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಇದು ಸತತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಘಟನೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರವಧಿಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ಉಷಃ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಶರದೃತುಗಳಲ್ಲಿ, ನೀರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದಾನೆ (೪-೧೯-೮), ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೮-೭೮-೪). ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ, ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಅಥವಾ ಗೋವುಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೭-೬; ೧೦-೮೯-೭), ವಜ್ರದ ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ (೬-೨೭-೪). ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರವಾಹಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಹೊರಟವು, ರಾಕ್ಷಸನು ಹತನಾದನು, ಪರ್ವತಗಳ ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತೆ ಇದ್ದ, ಹುದುಗಿಟ್ಟ ಜಲವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಡುವಂತಾಯಿತು (೫-೩೨-೧ ಮತ್ತು ೨). ರಾಕ್ಷಸ ನನ್ನು ಕೊಂದು, ಪರ್ವತವನ್ನು ಜೂರು ಜೂರು ಮಾಡಿ, ಬಾವಿಯನ್ನು ಒಡೆದು, ಹುದುಗಿಟ್ಟಿದ್ದ ನೀರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು (೧-೫೭-೬; ೫-೩೩-೧). ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿರುವ ಗೋವುಗಳಂತಿದ್ದ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಮೋಚನ ಮಾಡಿಸು ತ್ತಾನೆ (೧-೬೧-೧೦) ಅಥವಾ ಅವು ಅರಚುತ್ತಿರುವ ದನಗಳಂತೆ, ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ (೧-೩೨-೨). ಅವನು ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಸೋಮವನ್ನೂ ಪಡೆದು, ಏಳು ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೧-೩೨-೧೨; ೨-೧೨-೧೨). ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದ ನೀರನ್ನು (೧-೫೭-೬; ೧-೧೦೩-೨) ಸರ್ಪದಿಂದ ಹಿಡಿದುಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ನೀರನ್ನೂ (೨-೧೧-೨) ವಿಮೋಚನ ಮಾಡಿದನು, ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ನಾಲೆಗಳನ್ನು ತೋಡಿದನು (೨-೧೫-೩), ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೨-೧೯-೩), ವೃತ್ರನು ಅಡ್ಡಗಟ್ಟಿದ್ದ ನೀರನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೨೬-೬; ೪-೧೭-೧). ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು, ಅವನು ಮುಚ್ಚಿದ್ದ ನೀರಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದನು

೧-೩೨-೧೧). ಅವನ ಆಯುಧಗಳು ೯೦ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೆದುರಿಹೋಗಿದೆ (೧-೮೦-೮). ವೃತ್ರವಧೆ ಮತ್ತು ನೀರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವ ಕಥೆ ಪದೇ ಪದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ (೧-೮೦) ಇದನ್ನು ನಾನಾ ಬಗೆಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಒಂದು (೧-೩೨) ಸೂಕ್ತ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ವಜ್ರ, ಪರ್ವತ, ಪ್ರವಾಹ ಎಂಬ ಪದಗಳೇ ಹೊರತು, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಸಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು, ಮೇಘ ಮತ್ತು ಮಳೆ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು (೧-೫೨-೫, ೬ ಮತ್ತು ೧೪ ಇತ್ಯಾದಿ). ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಭೂಮಿಯ ನದಿಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ವೇದದಲ್ಲಿ ವಾಯುಮಂಡಲ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳ ನೀರೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧-೧೦-೮; ೨-೨೦-೮; ೨-೨೨-೪). ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಮೋಚಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು ಎಂದರೆ ನೀರೇ ಇರಬೇಕು, ಅನೇಕ ಕಡೆ ನೀರು ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ಪವನ್ನು ಕೊಂದು, ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯನಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೫-೨೯-೩; ೧-೫೨-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇಂದ್ರನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ಬೆಳಕನ್ನೂ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು, ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಹೊರತೆಗೆದನು (೧-೩೩-೧೦) ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋ ಎಂದರೆ ನೀರೆಂದೂ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬೆಳಕನ್ನು (ಗೋ) ಸಂಪಾದಿಸಿದನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ (ಹಸುಗಳನ್ನೂ) ಎಂದೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಮೊದಮೊದಲು ಕಾಣುವ ಕೆಂಪು ಕಿರಣಗಳು ಗೋಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೇಘಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರದಿದ್ದರೂ, ಕೆಚ್ಚಲು, ಬುಗ್ಗೆ, ಜಾನೆ, ಮಡಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು, ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂದ್ರನು ಜನಿಸಿದಾಗ (೮-೫೯-೪) ಗೋವುಗಳು ಗರ್ಜಿಸಿದವು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳು ಎಂದರೆ ಮೇಘಗಳೇ ಇರಬೇಕು.

ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ, ಪರ್ವತ, ಗಿರಿ ಎಂತಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ರಾಕ್ಷಸರು ವಾಸಮಾಡುವ ಪರ್ವತಗಳೇ ಅವು (೧-೩೨-೨; ೧-೩೨-೧; ೨-೧೨-೧೧); ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕುರುಳಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೩೧-೬; ೪೩೦-೧೪; ೯-೨೬-೫). ಜೆನ್ನಾಗಿ ಗುರಿಕಟ್ಟಿ, ಇಂದ್ರನು ಬಾಣವನ್ನು ಈ ಪರ್ವತಗಳಿಂದಲೇ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ (೮-೬೬-೬). ಹಸುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲು, ಈ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಸೀಳಿದನು (೮-೪೫-೩೦). ಅಥವಾ, ಮೇಘವೇ ಹಸುಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಪರ್ವತ; ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಅದರ ಜಾಗದಿಂದ ಕದಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೧೭-೫). ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿ, ಹಸುಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೧೦-೧೧೨-೮) ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಹಸುಗಳನ್ನು ವಿಮೋಚನ ಮಾಡಿದನು (೬-೪೩-೩; ೫-೩೦-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪರ್ವತದಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳು ಸ್ಥಾಯಿಯಾದ ಬಿಳಿಯ ಮೋಡಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಮಳೆತರುವ ಜಲಿಸುತ್ತಾ, ಗುಡುಗುತ್ತಾ ಇರುವ ಮಳೆಯ ಮೋಡಗಳೂ ಇರಬಹುದು.

ಮೋಡಗಳು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಸಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಕೋಟೆಗೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಕೋಟೆಗಳು, ತೊಂಬತ್ತು, ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು ಅಥವಾ ನೂರು (೨-೧೪-೬; ೨-೧೯-೬; ೮-೧೭-೧೪; ೮-೮೭-೬). ಇವು ಚಲಿಸುತ್ತವೆ (೮-೧-೨೮); ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ (೧-೧೩೦-೬; ೧-೧೩೧-೪; ೧-೧೭೪-೨; ೬-೨೦-೧೦); ಲೋಹದಿಂದ ಮಾಡಿದವು (೨-೨೦-೮); ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದವು (೪-೩೦-೨೦). ಇಂದ್ರನು ಅವುಗಳನ್ನು ಪುಡಿಪುಡಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೧-೫, ಇತ್ಯಾದಿ), ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪೂರ್ಭಿದ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆಯುವವನು ಮತ್ತು ನೀರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವನು (೧೦-೧೧೧-೧೦) ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ, ಈ ಇತಿಹಾಸದ ನಾನಾ ಅಂಶಗಳು ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಅವನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನು, ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದನು, ನದಿಗಳಿಗಾಗಿ ನಾಲೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಪರ್ವತವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೮೯-೭).

ಈ ವೃತ್ರವಧೆಯ ಕಥೆಯು ಎಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವೆಂಬುದು, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವ 'ವೃತ್ರಹಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಹೆಸರು ೭೦ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನ ಜೋಡಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೂ ಈ ಹೆಸರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸೋಮನಿಗೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ,

ಅದು ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವಧಿಸಿದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ (೧-೧೬೫-೮, ೭-೨೧-೬, ೧೦-೧೩೮-೬), ಆದರೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರು ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ (೧-೫೫-೩, ೬-೧೬-೮) ಅಥವಾ ವೃತ್ರವಧೆಗೋಸ್ಕರ (೮-೧೨-೨೨) ರಥದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿದರು. ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳು ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡಿದರು (೧೦-೧೧೩-೮), ಅಥವಾ ಅವನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಟ್ಟರು (೧೦-೮೦-೧೫, ೬-೨೦-೨, ೧೦-೪೮-೩, ೧೦-೧೨೦-೩), ಅಥವಾ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಅವನ ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟರು (೨-೨೦-೮). ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರು ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಬೆಂಬಲವಾಗಿರುವವರು (೩-೩೨-೪, ೧೦-೭೩-೧ ಮತ್ತು ೨, ಇತ್ಯಾದಿ). ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ವೃತ್ರನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿ ಹೋದಾಗಲೂ (೮-೮೫-೭, ೪-೧೮-೧೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ, ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೦), ಮರುತ್ತುಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ, ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಒಂದು ಸಲ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿದರೆಂದು (೮-೭-೩೧) ಇದೆ. ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಕಾದಾಡುವಾಗ, ಅವನಿಗೆ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣುಗಳೂ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರು. ಋಷಿಜರೂ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದಾರೆ (೫-೩೦-೮, ೮-೫೧-೧೧, ೧೦-೪೪-೯). ಪೂಜೆ ಮಾಡುವವನು (ಸ್ತೋತ್ರವು) ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಅವನ ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟನು (೧-೬೩-೨) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವು ರಾಕ್ಷಸ ವಧೆಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು (೩-೩೨-೧೨). ಸೂಕ್ತಗಳು, ಸ್ತುತಿಗಳು, ಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಸೋಮ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂದ್ರನು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಾಕ್ಷಸರೊಡನೆಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಾನೆ. ಉರಣ (೨-೧೪-೪)ನಿಗೆ ಫಲ ಕೈತೋಳುಗಳಿವೆ, ವಿಶ್ವರೂಪನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆ ಮತ್ತು ಆರು ಕಣ್ಣುಗಳು (೧೦-೯೯-೬) ಅವರುಗಳನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದಲೇ ವಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಬುಧ ಎಂಬೊಬ್ಬನನ್ನು ಕಾಲಿನಿಂದ ಒದ್ದು ಅಥವಾ ವೆಂಜುಗೆಡ್ಡೆಯಿಂದ ಇರಿದು ಸಾಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೫೧-೬, ೮-೩೨-೨೬). ಸಾಮಾನ್ಯರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸನ್ನು ರಥಚಕ್ರದಿಂದ ಒರಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ (೮-೮೫-೯), ಶುಷ್ಕವನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವಂತೆ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ವಜ್ರದಿಂದ ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡಿದನು (೬-೧೮-೧೦) ಮತ್ತು ದುರ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೨೩-೭, ೮-೨೮-೨).

ಜಲವಿಮೋಚನದ ಜೊತೆಗೆ, ಬೆಳಕು, ಸೂರ್ಯ, ಮತ್ತು ಉಷ್ಣತೆಗಳ ಲಾಭವೂ ಸೇರಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರ್ಗೀಯ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ಉದಕವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದನು (೩-೩೪-೮). ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು, ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ (೮-೭೮-೪). ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಲೋಹದಿಂದ ಮಾಡಿದ ತನ್ನ ವಜ್ರದಿಂದ ಕೊಂದು, ಮನುಷ್ಯರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಿದಾಗ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (೧-೫೧-೪, ೧-೫೨-೮). ವೃತ್ರಸಂಹಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಮುದ್ರದ ಕಡೆ ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೨-೧೯-೩). ರಾಕ್ಷಸರ ವಧವಾದ ಮೇಲೆ ಅವನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮತ್ತು ನೀರನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು (೩-೩೪-೮ ಮತ್ತು ೯). ಇಂದ್ರನು, ರಾಕ್ಷಸನಾಯಕನನ್ನು ವಧಿಸಿ, ನೀರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಸೂರ್ಯ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣತೆಗಳು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೧-೩೨-೪, ೬-೩೦-೫). ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೂರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು (೮-೩-೨೦). ಈ ಇಂದ್ರ ರಾಕ್ಷಸರ ಘರ್ಷಣೆಯ ಫಲ ಸೂರ್ಯನೇ ಆದರೂ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಅದು (ಸೂರ್ಯಬಿಂಬವು) ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳಿಂದ, ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ (೮-೧೨-೯) ವೃತ್ರವಧೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ (೧-೧೦೮-೮, ೪-೧೬-೪) ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನೆಂದು (೩-೩೪-೪, ೮-೧೫-೫, ೧೦-೪೩-೪) ಇದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಸೂರ್ಯನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ (೩-೪೯-೪). ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟನು (೮-೧೨-೨೦). ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ (೮-೩-೬, ೮-೮೭-೨) ಮತ್ತು ಆಕಾಶವನ್ನು ಏರುವಂತೆ (೧-೭-೩)

ಮಾಡಿದನು. ಅವನೇ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು (೧-೧೦೦-೬ ಮತ್ತು ೧೮, ೩-೩೪-೯), ಅಥವಾ ಅವನಿದ್ದ ಕತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೩-೩೯-೫) ಮತ್ತು ಅವನಿಗಾಗಿ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು (೧೦-೧೧೧-೩).

ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೨-೧೨-೭ ; ೨-೨೧-೪ ; ೩-೩೧-೧೫ ; ೩-೩೨-೮ ; ೩-೪೯-೪). ಅವನೇ ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೪೪-೨). ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ (೧-೬೨-೫). ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಕದಿಯುತ್ತಾನೆ (೨-೨೦-೫). ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ (೧-೬೨-೫ ; ೨-೧೨-೭ ; ೬-೧೭-೫) ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನೊಬ್ಬನೊಡನೆ ಮಾತ್ರ (೧-೭-೩ ; ೨-೧೯-೩ ; ೩-೩೪-೯ ; ೬-೧೭-೩ ; ೬-೩೨-೨ ; ೧೦-೧೩೮-೨). ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ, ದತ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಜಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು ಎಂದರೆ ನೀರಾಗಲೀ ಮೇಘಗಳಾಗಲೀ ಇರಲಾರದು ; ಬೆಳಗಿನ ಕಿರಣಗಳೇ ಇರಬೇಕು. ನಸುಗಿಂಪಾದ ಮತ್ತು ಜಲಮಯವಾದ (೯-೧೦೮-೬) ಗೋವುಗಳೆಂದರೆ ಮೇಘಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿನ ಕಿರಣಗಳು ಅಥವಾ ಮೇಘಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗೋವುಗಳೊಡೆಯನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆಯೇ ಉಷಸ್ಸು ಅವನನ್ನು ಎದುರ್ಗೊಳ್ಳಲು ಮುಂದೆ ಹೋದಳು (೩-೩೧-೪). ವೃತ್ರನನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ, ರಾತ್ರಿಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೩೪-೩). ಉಷಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋವುಗಳ ಲಾಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿದೆ. ಗೋಶಾಲೆಯನ್ನು ಗೋವುಗಳಂತೆ, ಉಷಸ್ಸು ಕತ್ತಲಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದಳು (೧-೯೨-೪) ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಬಂಡೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಉಷೋದೇವಿಯು ತೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೯-೪). ಹಸುಗಳು ಉಷಸ್ಸಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅರಚುತ್ತವೆ (೭-೭೫-೭). ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಉಷಾದೇವಿಯ ಗೋಶಾಲೆಗಳ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಅಂಗಿರಸು ಒಡೆದು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ (೬-೬೫-೫). ನೀರಿನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೂರ್ಯನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ (೧-೩೨-೧, ೨ ಮತ್ತು ೪ ; ೬-೩೦-೫ ; ೧೦-೧೩೮-೧ ಮತ್ತು ೨). ಹೀಗೆ ಬಿರುಗಾಳಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ವಿಮೋಚನೆ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯ ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ಅವನ ಬಿಡುಗಡೆ ಇವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕು ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಣ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ನೊಡಲನೆಯದನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪ (ವಿಸ್ತರಿಸಿ) ಮುಂದುವರಿಸಿ, ರಾತ್ರಿಯ ಕತ್ತಲಿನಿಂದಲೂ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಮಳೆ ಗುಡುಗುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪಾತ್ರವು ಇನ್ನೂ ವೃಷ್ಟವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸಿಡಿಲುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು (೨-೧೩-೭) ಮತ್ತು ನೀರು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಅವನೇ (೨-೧೭-೫).

ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳ ಲಾಭ ಇವುಗಳೊಡನೆ ಸೋಮವೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು, ವಾಯು, ಆಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರ ಸಮೀಪದಿಂದ ಓಡಿಸಿದಾಗ, ಸೋಮವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು (೮-೩-೨೦). ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಪಾನೀಯವಾಗಿ ಅರಿಸಿಕೊಂಡನು (೩-೩೬-೮) ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಸೋಮವು ಅವನ ಸ್ತಂಭವನ್ನು ವಾಯಿತು (೭-೯೮-೫), ಅವನು ಸೋಮವನಕ್ಕೇ ರಾಜನಾದನು (೬-೨೦-೩). ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಸುತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಗಟ್ಟಿದನು (೩-೪೪-೫). ಗೋವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೋಮರಸವನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದನು (೧-೩೨-೧೨). ನಿಗೂಢವಾಗಿದ್ದ ಅಮೃತವನ್ನು ಅವನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡನು (೬-೪೪-೨೩) ಕಪಿಲಗೋವಿನಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿದ್ದ ಮಧುವನ್ನು ಕಂಡನು (೩-೩೯-೬). ಸಾಧಾರಣ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಕ್ಷೀರವಿದೆ, ಆದರೆ, ಕಪಿಲಗೋವಿನಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯವೆಲ್ಲ ಅಡಕವಾಗಿದೆ, ಸಂತೋಷಾನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಅವನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಇಡಿಸಿದುದು (೩-೩೦-೧೪). ಕಛು ಅಥವಾ

ಕೆಂಪು (೧-೬೨-೯) (ಮತ್ತು ತಾನು ಬಾಗಿಲು ತೆಗೆದು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವ) (೬-೧೭-೬) ಹಸುಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷವಾದ (ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ) ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೮-೩೨-೨೫). ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ಮೈೋತಕಗಳು.

ಇಂದ್ರನು ಕೌಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರ್ವತಗಳು ಮತ್ತು ಮೈದಾನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ತಿಮಿತಕ್ಕೆ ತಂದನು ೨-೧೨-೨, ೧೦-೪೪-೮). ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಹಾರಿಕುಳಿತು, ಭೂಮಿಯ ಸ್ಥಿರತೆಯನ್ನು ಕೆಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ಇದೆ. ಈ ರೆಕ್ಕೆಗಳೇ ಮುಂದೆ ಗುಡುಗುವ ಮೇಘಗಳಾದುವು (ಮೈ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೩). ಈ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಆಧಾರ (೫-೫೪-೫)ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವಂತಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು (೮-೧೪-೯). ಅವನೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರ ಭೂತನು (೨-೧೭-೫ ಇತ್ಯಾದಿ). ರಥದ ಅಚ್ಚು ಗಾಲಿಗಳೆರಡನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿರುವಂತೆ, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿರುವವನೂ ಅವನೇ (೧೦-೮೯-೪). ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಚರ್ಮವನ್ನು (೮-೬-೫) ಹೊಡುವಂತೆ ಹೊಡುವವನೂ ಅವನೇ (೮-೩-೬). ಅವನೇ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದವನು (೮-೩೬-೪, ೬-೪೭-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವನ ಗುಪ್ತನಾಮದಿಂದ, ಈಗ ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಬರುವುದು ಎಲ್ಲ ವನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದನು (೧೦-೫೫-೨) ಮತ್ತು ಅಸತ್ತಾದುದನ್ನು ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸತ್ಪದಾರ್ಥವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದನು (೬-೨೪-೫). ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದು ಇವೆರಡೂ, ಈ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದ (೮-೬-೧೭) ರಾಕ್ಷಸನೊಬ್ಬನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಜಯಿಸಿದುದರ ಪರಿಣಾಮ (೫-೨೯-೪). ವೃತ್ರವಧೆಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಜನಿಸಿದಾಗ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವರಸಿ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದನು (೮-೭೮-೫). ರಾಕ್ಷಸ ಸಂಹಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನದಿಗಳಿಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಭೂಮಿಯು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೨-೧೩-೫). ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೮-೮೫-೧೬), ಅಥವಾ ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ನೀರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅವೆರಡನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದನು (೩-೩೪-೮). ಕತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಸೇರಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳು ಬೆಳಕು ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ವಜ್ರಧಾರಿಯಾಗಿ, ವಾಯುಮಂಡಲದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯೋಧರು ಸತತವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೨೪-೩ ಇತ್ಯಾದಿ). ಯುದ್ಧದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವನನ್ನೇ, ಭೂದೈತ್ಯಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕನಾಗುವಂತೆ ಆರೈಕು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. ಆರೈಕರ ವರ್ಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಅವರ ಅಧೀನಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೩೪-೯, ೧-೧೩೦-೮). ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದವರಾದ ೫೦,೦೦೦ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ಅವರ ಗೋವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೆಡವಿದನು (೪-೧೬-೧೩). ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಆರೈಕರ ಅಧೀನಮಾಡಿ (೬-೧೮-೩) ಆರೈಕಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು (೪-೨೬-೨). ಎಳು ನದಿಗಳ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದಸ್ಯುಗಳ ಆಯುಧಗಳು ಆರೈಕರ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆಕಡೆ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೨೪-೨೭). ಅತ್ತಿನಿಗಳು (೧-೧೧೭-೨೧), ಅಗ್ನಿ (೮-೯೨-೧), ಅಥವಾ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು (೬-೨೧-೧೦), ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಮಾತ್ರ ಆರೈಕರ ರಕ್ಷಕರು.

ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಸಹಾನುಭೂತಿಯುಳ್ಳ ಸಹಾಯಕನು (೧-೮೪-೧೯ ; ೮-೫೫-೧೩, ೮-೬೯-೧) ; ತನ್ನ ಆರಾಧಕರನ್ನು ಬಿಡಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಅವರ ಪರವಾಗಿ ವಾದಿಸುವವನು (೮-೮೫-೨೦) ; ಆರಾಧಕರಿಗೆ ಶಕ್ತಿ

ದಾಯಕನೂ (೭-೩೧-೫) ಮತ್ತು ದುರ್ಗವೂ (೮-೬೯-೭) ಅವನೇ. ಅವನ ಮಿತ್ರರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವರೂ, ಪರಾ ಜಯಗೊಳಿಸುವವರೂ ಇಲ್ಲ (೧೦-೧೫೨-೧). ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ, ಅವನು ಮಿತ್ರನು? ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಭ್ರಾತೃವು (೩-೫೩-೫) ತಂದೆ [೪-೧೭-೧೭, ೧೦-೪೮-೧) ಅಥವಾ ತಾಯಿ ಮತ್ತು ತಂದೆ ಎರಡೂ ಅವನೇ (೮-೮೭-೧೧). ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಮಿತ್ರನು (೬-೨೧-೮, ೭-೩೩-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ಕುಶಿಕ ಗೋತ್ರದವರಿಗೆ ಪರಮಮಿತ್ರನು, ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಕೌಶಿಕ (೧-೧೦-೧೧) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಆರ್ಪಿಸದವನ ಸ್ನೇಹ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಿಲ್ಲ (೧೦-೪೨-೪). ಆದರೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೧೯-೪, ೨-೨೨-೩, ೭-೨೭-೩). ಇತರ ಆರಾಧಕರ ಕಡೆ ಗಮನ ಹೋಗದೇ ಇರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೨-೧೮-೩, ಇತ್ಯಾದಿ). ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರೂ ಅವನಿಂದ ಉಪಕೃತರು (೮-೫೪-೭) ಅವನ ಎರಡ ಹಸ್ತಗಳೂ ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ (೭-೩೭-೩). ಅವನು ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಒಂದು ಕೋಶಾಗಾರ (೧೦-೪೨-೨). ಕೊಕ್ಕೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು, ಗಿಡದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉದುರಿಸುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪೂಜಕರ ಮೇಲೆ, ಧನವನ್ನು ವರ್ಷಿಸಬಲ್ಲನು (೩-೪೫-೪). ರೋಷಾವಿಷ್ಟನಾದ ಗೊಳಿಯನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಬಹುದು, ಆದರೆ ದಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ತಡೆಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ (೮-೭೦-೩). ಅವನು ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಗರವಿದ್ದಂತೆ (೧-೫೧-೧); ನದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಗರದ ಕಡೆಗೇ ಹರಿಯುವಂತೆ, ಐಶ್ವರ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ (೬-೧೯-೫) ಇಂದ್ರನಿಂದ ಲಭ್ಯವಾದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವಿದೆ (೧೦-೪೭) ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಆಶ್ವಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿವೆ (೧-೧೬-೯ ; ೧-೧೦೧-೪ ಇತ್ಯಾದಿ). “ಗೋಪತಿ” ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ. ಅವನು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ “ಗವಿಷ್ಟಿ” (ಗೋವುಗಳಿಗಾಗಿ ಆವೇಕ್ಷೆ ೮-೨೪-೫, ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನಿಂದ ದತ್ತವಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಜಯದ ಫಲ (೪-೧೭-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ). ಇಂದ್ರನು ಪತ್ನೀವುತ್ರಾದಿ ದಾತೃವು (೪-೧೭-೧೬, ೧-೫೩-೫) ಔದಾರ್ಯ ಅವನದೊಂದು ವಿಶೇಷಗುಣ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ “ಮಘವನ್”, ‘ನಸುಪತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರವಧೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದಾದರೂ, ಅನೇಕ ಶೌರ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಬಂದಿದೆ. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವಿಯೊಡನೆ ಘರ್ಷಣೆಯಾಯಿತೆಂದು ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು ಉಷೋದೇವಿಯ ಬಂಧಿಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿದನು (೧೦-೭೩-೬). ಅವಳ ಬಂಧಿಯನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಚೂರು ಚೂರು ಮಾಡಿ, ತನ್ನ ವೇಗಶಾಲಿಗಳಾದ ಆಶ್ವಗಳಿಂದ ಅವಳ ನಿದಾನವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು (೨-೧೫-೬). ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ, ಉಷೋದೇವಿಯು ತನ್ನ ರಥದ ಬಂಧಿಯನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿದಳು (೧೦-೧೩೮-೫). ಒಳಗೇ ಸಂಚುನಡೆಸುವ, ದುರ್ದೇವತೆಯಾದ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಹೊಡೆದು, ನಾಶಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದನು; ಅವಳ ಚಾರ್ಣವಾದ ರಥವು ವಿವಾಹಿನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿತ್ತು, ಮತ್ತು ಅವಳು ಗಾಬರಿಯಾಗಿ ಓಡಿಹೋದಳು (೪-೩೦-೮ರಿಂದ೧೧). ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದ ಉದಸ್ಸಿನ ತಿರೋಧಾನವೇ ಈ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ತನ್ನ ನಿಯತ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಹೊತ್ತು ಇದ್ದು ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಎಂತಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಲ್ಪ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಕಥೆಯೊಂದಿದೆ. ಏತಸಾ ಎಂಬ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ, ಸೂರ್ಯನ ‘ಹರಿತ’ಗಳೆಂಬ ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ ಸಂದ್ಯನಡೆದು, ಸೂರ್ಯನೇ ಮುಂದೆ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ

ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥನ ರಥದ ಒಂದು ಚಕ್ರವು ಕಳೆದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಾರ್ಥನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ತಡೆದನು (೧೦-೯೨-೮) ಎಂಬುದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬಹುದು. ಸೋಮವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದೆ. ಪಣಿನಾಮಕ ಅಸುರನಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಡೆದನೆಂಬುದು (೧೦-೧೦೮) ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆ ಈ ಪಣಿಗಳು ಮಹಾಲೋಭಿಗಳು. ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೋ ಸ್ವರ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಕೊಡದೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರನ ದೂತಳಾದ ಸರಮೆ ಎಂಬ ನಾಯಿಯು ಆ ಗೋವುಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಪಣಿಗಳು ಅವಳನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬಾಶೆಯಿಂದ, ಇಂದ್ರನು, ವಲನ ಕೋಟಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ಪಣಿಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ (೬-೩೯-೨). ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಲನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟಿದ್ದನು; ಅವುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹೊರಕ್ಕುಟ್ಟಿದನು (೨-೧೨-೩, ೩-೩೦-೧೦) ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಣಿಯ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲ. ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ವಲನ ಪರಾಜಯ ಮತ್ತು ಗೋವಿನೋಚನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಇದೆ.

ದಾಸ ಅಥವಾ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಒಂದೊಂದು ಉಕ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ದಾಸ ಅಥವಾ ದಸ್ಯುಗಳು ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಯವರು; ಅವರ ವರ್ಣ ಕಪ್ಪು (೧-೧೩೦-೮; ೨-೨೦-೭ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಅವರಿಗೆ ನಾಕವಿಲ್ಲ (೫-೨೯-೧೦); ದೇವರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದ್ಯಾಚರಣೆಯಿಲ್ಲ. ಇವರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವವರೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ, ವೃತ್ರವಧಾದಿಗಳು ಮನುಷ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯದ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ದಸ್ಯುಗಳ ಸಂಹಾರವು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಇಲ್ಲವೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ. ಈ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಾಯ ಪಡೆಯುವವರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲ; ರಾಜರು ಅಥವಾ ಯೋಧರುಗಳು. ದಿವೋದಾಸ ಆತಿಥಿಗ್ವ ಎಂಬುವನು ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನ ಮಗ; ಅವನ ಶತ್ರು, ಕುಲಿತರನ ಮಗ ಶಂಬರ. ಆದರೆ ಈ 'ದಾಸ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ, ಇಂದ್ರನು ನೀರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಧಿಸಿದ 'ಅಹ' (೨-೧೧-೨) ಅಥವಾ, ತ್ರಿತನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ ಮೂರುತಲೆ, ಅರುಕಣ್ಣಿನ ಪಿಶಾಚಿ (೧೦-೯೯-೬), ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ವಸಡುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದುಹಾಕಿದ ವ್ಯಂಶ (೪-೧೮-೯), ಇವರುಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಎಂತಲೇ ಅರ್ಥ. ನಮುಚಿ ಮುಂತಾದ ದಸ್ಯುಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನ ಯುದ್ಧಗಳ ವಿಷಯವು ರಾಕ್ಷಸರ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದಾಗ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಣಿ ಯರಿಗೆ, ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದ ಮನಸ್ತಾಪ, ವೃಷಾಕಪಿಗೆ ಆದ ಶಿಕ್ಷೆ, ಅದು ಓಡಿಹೋಗುವುದು, ಅನಂತರ ಇಂದ್ರ ವೃಷಾಕಪಿಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಯಾಗಿ, ವೃಷಾಕಪಿ ಹಿಂತಿರುಗುವುದು ಈ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳದ್ದೊಂದು (೧೦-೮೬) ಕಥೆ. ಇಂದ್ರನು ತುರ್ವಸಾ ಮತ್ತು ಯದು ಎಂಬವರನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ನದಿ ದಾಟಿಸಿದುದು (೧-೧೭೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಇನ್ನೊಂದು ಸುದಾಸನು ಮಾಡಿದ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯ, ಇದೂ ಒಂದು. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಅಪಾಲಾ ಎಂಬುವಳೊಬ್ಬಳು ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಂಡು, ಅದನ್ನು ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ, ಒಂದ ರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ, ಅವನಿಂದ ಬೇಕಾದ ವರಗಳನ್ನು ಪಡೆದಳೆಂಬುದು ಒಂದು ಕಥೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ದೈಹಿಕವಾದ ಶಕ್ತ್ಯತಿಶಯ ಮತ್ತು ಭೌತಿಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಇವೆರಡೇ ಇಂದ್ರನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳು. ಅವೇಶಪೂರಿತವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ಅವನ ನೈತಿಷ್ಟ್ಯ. ವರುಣನದು ಅಪ್ರವರ್ತಕವಾದ ಪ್ರಭಾವ. ವರುಣನಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಂರಾಜತ್ವ. ಆದರೆ ನಿಯತವಾದ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತರಿಸುವವನಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಅವನ ಸಂರಾಜತ್ವ; ಅವನು ಬಹಳ ಶಕ್ತನಾದ ಯೋಧ; ಅವನಿಗೆ ಎದುರೇ ಇಲ್ಲ; ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸಬಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವನ ಔದಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಸೋಮ ಪಾನದಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ಅಪಾರ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ವರುಣನಿಗಿರುವ ನೈತಿಕ ಉನ್ನತಿ ಘನತೆಗಳಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಅವನೂ ವರುಣನಂತೆ ನೈತಿಕ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ನಿಯಮ ಬದ್ಧನಾಗಿದ್ದು, ಅದರಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಇದೆ (೧೦-೧೬೭-೧; ೧೦-೧೫೯-೪ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ತ್ರಿತ ಆಪ್ತೆ

ಈ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ೩೯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಕೊಂಡಿರುವ ಸುಮಾರು ೪೦ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತ ಆಪ್ತೆ, ತ್ರಿತ ಅಥವಾ ಆಪ್ತೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತ ಆಪ್ತೆ ಅಥವಾ ಆಪ್ತೆ ಎಂಬುದಾಗಿ, ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ (೧-೧೦೯; ೫-೪೧; ೮-೪೭; ೧೦-೮). ಏಳು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತ್ರಿತ ಎಂಬುದಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲೆಯೇ, ಏಳು ಸಲ ಅಗ್ನಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನೇಕ ಸಲ ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಸಲ ಸೋಮದೇವತೆ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸೋಮರಸದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತ್ರಿತನೊಬ್ಬನೇ ವೃತ್ರನನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನೆಂದು (೧-೧೨೭-೧) ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿತ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು (೮-೭-೨೪). ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳು ತ್ರಿತನೈತಿಷ್ಟ್ಯವಿರಬೇಕು. ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ತ್ರಿತನು ವಲನ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಂತೆ ಮಳೆಯನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿದ್ದ ವೃತ್ರನೊಡನೆಯುಧವಾಗಿದ್ದಾಗ, ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು (೧-೫೨-೪ ಮತ್ತು ೫) ಭೇದಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರಾಣ್ಣಿಗಳಿಂದ, ಸಹಾಯ ಪಡೆದ ಮನುಷ್ಯನೂ ಬಲವಾದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು, ತ್ರಿತನಂತೆ, ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (೫-೮೬-೧). ತ್ರಿತ ಆಪ್ತೆನು ಪಿತೃದತ್ತವಾದ ಆಯುಧಸಹಿತನಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ತ್ವಷ್ಟೃ ಪುತ್ರನಾದ ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನೊಡನೆ ಹೊಡೆದಾಡಿ, ಅವನನ್ನು ವಧಿಸಿ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು (೧೦-೮-೮). ಇದೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನೂ ಮಾಡಿದಾನೆ; ತ್ವಷ್ಟೃ ಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನ ಮೂರುತಲೆಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು (ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು) ಘರ್ಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ, ಮೂರುತಲೆ ಮತ್ತು ಆರುಕಣ್ಣಿನ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದನು; ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಲುಗಿನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಆ ವರಾಹ (ರಾಕ್ಷಸ) ವನ್ನು ಕೊಂದನು (೧೦-೯೯-೬). ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ ತ್ರಿತನಿಗೋಸ್ಕರ ಇಂದ್ರನು ಸರ್ಪದ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನು (೧೦-೪೮-೨). ತ್ವಷ್ಟೃ ಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತ್ರಿತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು (೨-೧೧-೧೯) ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಿರುವ ತ್ರಿತನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ. ಇಂದ್ರನು ಅರ್ಬುದನನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ, ಅಂಗಿರಸರಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ವಲನನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೨-೧೧-೨೦). ಚಿರುಗಾಳಿಯು

ಬೀಸುತ್ತಿದ್ದು ಮಿಂಚು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತ್ರಿತನು ಗುಡುಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ನೀರು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತದೆ (೫-೫೪-೨). ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ (೨-೩೪) ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ತ್ರಿತನು ಕಾಣಿಸಿದಾಗ, ಮರುತ್ತುಗಳ ಪಥವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ರಥದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದನೆಂದೂ ಇದೆ. ಅಗ್ನಿ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಗಳು ತ್ರಿತನನ್ನು ಕಂಡು ತಮಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವಂತೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು (೧೦-೧೧೫-೪) ಇದೆ. ಕಮ್ಮಾರನು ತಿದಿಯಿಂದ ಗಾಳಿಯನ್ನು ಒತ್ತುವಂತೆ ತ್ರಿತನು ಆಕಾಶದಿಂದ ಬೀಸಿದಾಗ, ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆ (೫-೯-೫). ತ್ರಿತನು ಬಹಳ ಕಾತುರನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ, ಅವನನ್ನು ಗೋವಿನ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಕಂಡನು. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದಾಗ, ಯುವಕನಂತೆ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿ, ಆ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಆವೃತನಾಗಿ, ತ್ರಿತನು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನು (೧೦-೪೬-೩ ಮತ್ತು ೬). ತ್ರಿತನ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ಸ್ವರ್ಗವಿರಬೇಕು (೫-೯-೫). ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳವು ಗುಪ್ತವಾದುದು (೯-೦೨-೨). ಅದು ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ; ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ದುಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನೂ, ದುಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನು ತ್ರಿತ ಆಶ್ರಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ (ನಮ್ಮಿಂದ ಬಹಳ ದೂರ) ಹಾಕಿ ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸ್ಥುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೮-೪೭-೧೩ ರಿಂದ ೧೭). ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳವು ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪ ದಲ್ಲಿಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ, ತ್ರಿತನು (ಸೂರ್ಯನುಂಡಲದೊಡನೆ) ಅದರೊಡನೆ ತನಗೆ ಸಂಬಂಧವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಂತಿದೆ (೧-೧೦೫-೯). ತ್ರಿತನು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಹೂಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ನೆಂದೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅವನನ್ನು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸಿದನೆಂದೂ ಅದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (೧೦-೮-೭), ಗರ್ತದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತನು ತಂದೆಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ, ಅವನಿಂದ ಅವನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪಡೆದು, ವಿಶ್ವರೂಪನೊಡನೆ (೧೦-೮-೮) ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು. ಇಂದ್ರನು, ವಿಷ್ಣು, ತ್ರಿತ ಆಶ್ರಯ ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳು, ಇವರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೮-೧೨-೧೬), ತ್ರಿತನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ತುಷ್ಟನಾಗಿದಾನೆ (ವಾಲ. ೪-೧). ಸೋಮವನ್ನು ತ್ರಿತನೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೧೧-೨೦) ತ್ರಿತನೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವುದು (೯-೩೪-೪). ತ್ರಿತನ ಕನ್ಯೆಯರು (ಬರಳುಗಳು) ನಸುಗೆಂಪಾದ ಸೋಮರಸದ ತೊಟ್ಟುಗಳನ್ನು, ಇಂದ್ರನ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ, ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ (೯-೩೨-೨ ; ೯-೩೮-೨) ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿತನ ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಹತ್ತಿರ, ಗುಪ್ತವಾದ ಸ್ಥಾನ ವನ್ನು ಸೋಮವು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ (೯-೧೦೨-೨); ತ್ರಿತನ ಬೆನ್ನೇಣುಗಳ ಮೇಲೆ, ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾಗಿ ಸಂಪ ತ್ತನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಸೋಮ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದೆ (೯-೧೦೨-೩). ತ್ರಿತನ ಸಾನುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರಿಯರು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಸೋಮವು ಮಾಡಿದೆ. (೯-೩೭-೪). ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನಿಗೆ ತ್ರಿತನು ಉತ್ತೇಜನ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೯-೯೫-೪). ಸೋಮನು ಮಧುವನ್ನು ಸುರಿಯುವಾಗ, ತ್ರಿತ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಾನೆ (೯-೮೬-೨೦).

ತ್ರಿತ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ಏನು ತಿಳಿಯಲೂ ಆಧಾರಗಳು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನ ಹೆಸರು ಅನೇಕ (೨-೩೧-೬ ; ೫-೪೧-೪ ; ೧೦-೬೪-೩) ಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿವೆ; ಆದರೆ, ಅವುಗಳಿಂದ ಏನೂ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (೫-೪೧-೯ ಮತ್ತು ೧೦) ಅರ್ಥ ನಿರ್ಧರವಾಗಿಲ್ಲ. ವರುಣ ಸೂಕ್ತ ವೊಂದರಲ್ಲಿ, ಚಕ್ರನಾಭಿಯಂತೆ ತ್ರಿತನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದೆ (೮-೪೧-೬) ಎಂದಿದೆ. ಬೇರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಯಮನಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಶ್ವವೊಂದನ್ನು ತ್ರಿತನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿದನೆಂತಲೂ, ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಆ ಅಶ್ವವೇ ಒಂದು ಗುಪ್ತಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಯಮ, ಸೂರ್ಯ

ಮತ್ತು ತ್ರಿತರು ಆಗುತ್ತದೆ (೧-೧೩-೨ ಮತ್ತು ೩) ಎಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಐದಾರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ತ್ರಿತ' ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಏನೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ರಿತನು ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆ, ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಪಾಪ ಅಥವಾ ದುಸ್ವಪ್ನಗಳು ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ (೧-೧೩-೧ ಮತ್ತು ೩ ; ೧೯-೫೬-೪). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು ಎಂದಿದೆ (ತೈ ಸಂ. ೧-೨-೧೦-೨) ಅವನು ಅನುರತ್ನದಾಯಕವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ, ಇದು ಅದರಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಗುಣವಿರಬಹುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನು, ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತರೆಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನು; ಈ ಮೂವರೂ ಆಗ್ನಿ ಪುತ್ರರು; ತ್ರಿತನು ನೀರಿನಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದವನು (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೩-೧ ಮತ್ತು ೨) ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೮-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧). ಋಗ್ವೇದ ೧-೧೦೫ರ ವಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಸಾಯಣರು ಸಾತ್ಯಾಯನಿಗಳ ಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಾರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಈ ಏಕತ, ದ್ವಿತ ಮತ್ತು ತ್ರಿತರು ಮೂವರೂ ಋಷಿಗಳು, ಅವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಇಬ್ಬರು ತ್ರಿತನನ್ನು ಬಾವಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಗಳು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಿರಬೇಕು ದ್ವಿತ ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಸಲ ತ್ರಿತದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೮-೪೭-೧೬) ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ ಆಗ್ನಿ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿದ್ಯೋತಕವಾಗಿಯೂ (೫-೧೮ ೨) ಬಂದಿದೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲ. ಯಾಸ್ಮರು (ನಿರು. ೪-೬) ಈ ಪದಕ್ಕೆ 'ಮಹಾಜ್ಞಾನಿ' ಏಕತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ನಿರು. ೯-೨೫), ಮೂರು (ಶ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶ) ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನೆಂತಲೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಋಗ್ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ೩-೪ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ತ್ರಿತರು ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯವನ್ನು-ರಾಕ್ಷಸವಧೆ-ಮಾಡಿದಾರೆ ಒಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರನು ತ್ರಿತನಿಗೆ ಪ್ರಚೋದಕನಾಗಿದಾನೆ; ಒಂದು ಕಡೆ ತ್ರಿತನಿಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿತನಾಗಿದಾನೆ; ಎರಡು ಸಲ ಇಂದ್ರನು ತ್ರಿತನಿಗಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಿದಾನೆ. ಮರುತ್ತುಗಳೂ ತ್ರಿತನೂ ಚಂಡಮಾರುತದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ತ್ರಿತನು ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಜ್ವಲನಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಯ ಬದಲು ನಾಸಿ ಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳ ಬಹಳದೂರ ಮತ್ತು ಗುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವೂ ಇದೆ. ಇಂದ್ರ ತ್ರಿತನಿಗೆ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ತ್ರಿತನು ಸೋಮವನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಿತನಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅವ್ (ನೀರು) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಅವಾನಪಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮವಂತಲೂ ಹೇಳಬಹುದು. ತ್ರಿತನಿಗೆ 'ವೈಭಾವಸ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಸಲ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೧೦-೪೬-೩). ಇದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬಹುದು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಂಶಗಳಿಂದ ತ್ರಿತನು ವಿದ್ಯುದ್ದೇವತೆ ಅಂದರೆ, ಆಗ್ನಿಯ ಮೂರನೆಯ ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಂಡಲದ ರೂಪವೆನ್ನುಬಹುದು; ಆಗ್ನಿ, ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರೆಂಬ ದೇವತಾತ್ರಯದ ಮಧ್ಯಮದೇವತೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವತೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆಯಾಗಿ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವನು ಅಪ್ರಧಾನದೇವತೆಯಾಗಿದಾನೆ. ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪನಾಗಿ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದುದರಿಂದಲೇ ತ್ರಿತನಿಗೂ ಸೋಮಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿರಬಹುದು ಆಧಾರಗಳು ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದ

ರಿಂದ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಪಂಡಿತರು ಒಂದೊಂದು ರೀತಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ರಾತ್ (Roth) ಎಂಬುವರು ನೀರು ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ, ಹಿಲ್‌ಬ್ರಾಂಡ್ (Hillebrandt) ಎಂಬುವರು ಉದ್ದೀಪನವಾದ ಆಕಾಶದ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ, (Perry) ಎಂಬುವರು ಬಿರುಗಾಳಿಯ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪಿಶ್ಚೆಲ್ (Pischel) ಎಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ನೋದಲು ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ನೀರಿನ ದೇವತೆ ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯ, ಆಮೇಲೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಹಾರ್ಡಿ (Hardy) ಎಂಬುವರು ಚಂದ್ರದೇವತೆಯೆಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪಾಂನಪಾತ್

ಈ ದೇವತಾಕವಾದವು ಒಂದು ಸೂಕ್ತ (೨-೩೫) ಮತ್ತು ಜಲದೇವತಾಕ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು (೧೦-೩೦-೩, ೪) ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಮೂವತ್ತು ಸಾರಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಅಪಾಂನಪಾದ್ದೇವತೆಯ (ನೀರಿನ ಮಗ) ಸುತ್ತಲೂ ನೀರು ನಿಂತಿತ್ತು. ಯುವಕನಾದ ಇವನನ್ನು ನೀರು ಸುತ್ತುತ್ತದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇವನಿಗೆ ಮೂವರು ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ; ಅದಿ ಮಾತೃಗಳ ಸ್ತನೈವನ್ನು ಅವನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೨-೩೫-೩, ೫). ವೃಷಭರೂಪನಾದ ಅವನು ಅವರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು; ಶಿಶುರೂಪನಾದ ಅವನು ಅವರ ಸ್ತನೈವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಅವರು ಅವನನ್ನು ಚುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಸೌದೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೩೦-೪). ಮಿಂಚನ್ನು ಉಡುಪಾಗಿ ಧರಿಸಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ಓರೆಯಾಗಿರುವ ನೀರಿನ ಮಸಲನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ, ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುವ ನೀರು ಅವನನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡು ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ತಿರುಗುತ್ತದೆ (೧-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೫ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ). ಇವನದು ಸ್ಪರ್ಶಕಾಂತಿ, ದೇಹದ ವರ್ಣವೂ ಅದೇ, ಸ್ಪರ್ಶ ಗರ್ಭದಿಂದ ಜನಿಸಿ, ಇವನು ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಳೆಗುಂದದೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನೀರುಗಳು, ತಮ್ಮ ಪುತ್ರನಿಗೆ (ಅಪಾಂನಪಾತ್) ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಘೃತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಂದು, ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸುತ್ತಲೂ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಇವನ ಮುಖವು ಬಂಗಾರದ ವರ್ಣದ್ದು, ಇದನ್ನು ಕನ್ಯೆಯರು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಇವನಿಗೆ ತುಪ್ಪವೇ ಆಹಾರ; ಯಾರ ಗಮನಕ್ಕೂ ಬಾರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಹಾಲುಕೊಡುವ ಗೋವು ಒಂದಿದೆ. ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳು ಇವನನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು; ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಅಂಶಗಳು. ಈ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಕಡೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇವನೇ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ಅಗ್ನಿ ಸೂಕ್ತಗಳು ಕೆಲವೆಡೆರಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೮-೨೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನ ಮಗ (೩-೯-೧). ಅಗ್ನಿಯು ಅಪಾಂನಪಾತಿನೊಡಗೂಡಿ, ವೃತ್ರನ ಮೇಲೆ ಜಯವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೧೩-೩). ಅಪಾಂನಪಾದ್ದೇವತೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ದೇಹದೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗುತ್ತಾನೆಯೋ (೨-೩೫-೧೩) ಎಂಬಂತಿದೆ.

ಅಪಾಂನಪಾತನ ಹೆಸರು ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿದೆ; ಅದರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಅಜಮಕಪಾದ (೨-೩೧-೬, ೭-೩೫-೧೩) ಅಹಿಬುಧ್ನ್ಯ (೧-೧೮೬-೫, ೨-೩೧-೬, ೭-೩೫-೧೩) ಮತ್ತು ಸವಿತ್ಯ (೨-೩೧-೬ ;

೬-೫೦-೧೩)ಗಳೊಡನೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸವಿತೃವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವ ಒಂದು ರೂಪವಿಶೇಷವಾದುದರಿಂದ, ಆ ಸವಿತೃವಿಗೂ 'ಅಪಾಂನಪಾತ್' ಎಂದು ಒಂದುಕಡೆ (೧-೨೨-೬) ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದವನೂ, ಮಿಂಚಿನ ಉಡುಪುಳ್ಳವನೂ, ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನೂ, ಗುಪ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವವನೂ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ, ನೀರಿನ ಮಗನೂ, ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದು ಬರುವವನೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನೂ ಆದ ಅಪಾಂನಪಾದ್ದೇವತೆಯು, ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇರಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುವುದಲ್ಲದೆ, ನೀರಿನ ಗರ್ಭ (ಅಪಾಂಗರ್ಭಃ) ನೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೭-೯-೩; ೧-೭೦-೩). ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮನುಷ್ಯರ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೩-೫-೩); ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅವನ ವಾಸ (೮-೪೩-೯); ಸಸ್ಯಗಳ ಮತ್ತು ನೀರಿನ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಜನಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೩-೧-೧೩). ಅಗ್ನಿಗೆ ಪರ್ಮತಪುತ್ರ (ಅದ್ರೇಃ ಸೂನುಂ ೧೦-೨೦-೭ ೬-೪೮-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ನೆಂದೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಿದೆ. ಪರ್ಮತಾಕಾರನಾದ ಮೇಘದಿಂದ ಜನಿತನಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಪರ್ಮತ ಪುತ್ರನಿರಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯಲೋಕರೂಪಗಳಿಗೆ, ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯ ತೃತೀಯ ರೂಪವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ, ಸಾಗರದಲ್ಲಿ, ಆಕಾಶದ ಸ್ತನದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನೀರಿನ ಮಡಲಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ (೧೦-೪೫-೧೦೦-೩) ಎಂದಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ನೀರು ವಾಸಸ್ಥಳವೆಂಬಂಶವು ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಈ ದೇವತೆಯು ನೀರಿನ ದೇವತೆ, ನೀರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ, ವಿದ್ಯುತ್ತು, ಇವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ನಾನಾ ರೀತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ

ಈ ದೇವತೆಯೊಂದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಹೆಸರು ಬರುವುದೇ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಸಲ. ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಒಂದೆ ಅಥವಾ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು (೩-೫-೯; ೩-೨೬-೨; ೧-೯೬-೪). (೯-೮೮-೧೯) ರಲ್ಲಿರುವ ಸಂಭೋಧನೆಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ, “ಸ್ವರ್ಗಿಯ ಅಣುರೂಪದಲ್ಲಿ” ‘ತನೂ ನಪಾತ್’ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಜನಿಸಿದ ಮೇಲೆ ‘ನರಾಶಂಸ’ ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಮಾತರಿಶ್ವರೂಪನಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದಾಗ, ಅವನೇ ಶೀಘ್ರ ಗತಿಯುಳ್ಳ ವಾಯುವಾಗುತ್ತಾನೆ (೩-೨೯-೧೧). ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಾನಾ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ; ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ಮಾತರಿಶ್ವ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೪-೪೬). ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಅನೇಕಬಾರಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೂ ಉಂಟು. “ಆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನಾದನು” (೧-೧೯೦-೨)

ಇತರ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಭಿನ್ನರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನು (ಅಗ್ನಿಯು) ಅತಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು (೧-೧೪೩-೨). ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವತರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿದನು (೧-೩೧-೩). ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಗಗನಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಆಹುತಿವಾಹಕನನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೫-೧೦). ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಒಬ್ಬನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು; ಗಿಡುಗುವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು (ಸೋಮವನ್ನು) ಪರ್ವತದಿಂದ

ತಂದಿತು (೧-೯೩-೬). ಮಾತರಿಶ್ವನು, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪುರೋಹಿತನೂ, ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು (೩-೨-೧೩). ಭೃಗುವಿನಿಂದ ಜನಿತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಆದಿ ಪುರೋಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. (೧೦-೪೬-೯) ಮಾತರಿಶ್ವದೇವತೆಯು ಅವನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ತಂದನು (೧-೧೨೮-೨). ವಿಶ್ವವತನದೂತನಾದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ವೈಶ್ವನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು; ಅವನನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠರಾದವರು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಬಿಟ್ಟರು (೬-೮-೪-). ಅರಣಿಮಥನದಿಂದ ಉದ್ಭೂತನೂ ನಿಗುಢನೂ ಆಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ತಂದನು (೩-೯-೫) ನಿಗುಢನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಮಥಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು (೧-೧೪೦-೩) ಮಾತರಿಶ್ವನಿಂದ ಮಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ವಸತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು- (೧-೭೧-೪, ೧-೧೪೮-೧) ಇಂದ್ರನು ಸರ್ಪದ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತ್ರಿತನಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೪೮-೨).

ಮುಗ್ಧೇದದ ಕಡೆಯ ಭಾಗದ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾತರಿಶ್ವನ ಸ್ವಭಾವ, ಗುಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೯-೬೭-೩೧; ೧೦-೧೧೪-೧), ಅವನು ಸೋಮವನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ವಾಲ. ೪-೨) ಪಿತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ; ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವನ ಪಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಸಲ ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಇವನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧೦-೧೦೫-೬). ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರೇಮಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಈ ಕೌಶಲ್ಯವೇ ಉದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಒಂದು ಕಡೆ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಪಾರನೆಂದೂ, ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿರುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೧೦೯-೧). ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ, ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಯೆನ್ನಬಹುದು; ಅಲ್ಲದೆ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದವನೂ ಇವನೇ. ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಮೂಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೂತನಾಗಿರುವಂತೆ, ಮಾತರಿಶ್ವನು ವಿಶ್ವವತನ ದೂತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದನೆನ್ನಬಹುದು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮಧೇಯ (ಅ. ವೇ. ೧೦-೮-೩೯ ಮತ್ತು ೪೦); ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವು ಆಗಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೩-೨೯-೧೧). ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬುಸುಗುಟ್ಟುವ ಸರ್ಪದಂತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುವ ಗಾಳಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದಾನೆ (೧-೭೯-೧).

ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವವನು, ರೂಪುಗೊಂಡವನು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಶು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದು, ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದಲೇ ಶಿಶು ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮಾತರಿಶ್ವನಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ತಾಯಿಯರಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೦-೫). ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಅನ್ನಯಿಸುವಾಗ, ಅರಣಿಯ ಕೆಳಭಾಗ ಅಥವಾ ಮೇಘವು ಮಾತೃವಿರಬಹುದು. ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ಅವನ ಮಾತೃವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಮರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂದರೆ ವಾಯುವು; 'ಮಾತರಿ' ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶ್ವನ್' ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಥವಾ 'ಆಶು ಅನ್' ಬೇಗಬೇಗ ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಂದರೆ ಗಾಳಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ

ಅಹಿ ಬುಧ್ವ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರದ ಅಥವಾ ಪಾತಾಲಲೋಕದ ಸರ್ಪವೆನ್ನಬಹುದು ಈ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಐದು ಸಲ ಅಜ ಏಕಪಾದದ ಒಡನೆ ಮೂರು ಸಲ ಅಪಾಂನಪಾತನೊಡನೆ, ಮೂರು ಸಲ ಸಮುದ್ರದೊಡನೆ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಸಲ ಸವಿತೃವಿನೊಡನೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮೂರೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ (೫-೪೦-೧೬ ; ೭-೩೪-೧೬ ಮತ್ತು ೧೭) ಈ ಹೆಸರು ಒಂದೇ ಬಂದಿರುವುದು. ಇವನ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವತೆ ಹೇಳಿರುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ, ಆ ದೇವತೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಜ ಏಕಪಾದ (೧೦-೬೪-೪) ಇಲ್ಲವೇ ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ (೧-೧೮೬-೫) ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಜ ಏಕಪಾದ ಮತ್ತು ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿದಂತಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ (೧೦-೬೬-೧೦)ರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಹೆಸರ ಬರುವ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ. ಅಜ ಏಕಪಾದ, ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ, ಸಾಗರ, ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಮತ್ತು ಪೃಶ್ನಿ (೭-೩೫-೧೩) ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ ಅಜಏಕಪಾದ ತ್ರಿತ, ಋಭುಕ್ಷಾ, ಸವಿತೃ, ಅಪಾಂನಪಾತ್ (೨-೩೧-೬) ; ಸಾಗರ, ಸಿಂಧು, ಆಕಾಶ, ಗಾಳಿ, ಅಜ ಏಕಪಾದ, ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರವಾಹ, ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ, ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು (೧೦-೬೬-೧೦). ಈ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೫-೪) ಮಧ್ಯಲೋಕ ಅಥವಾ ವಾಯುಮಂಡಲದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಯೊಂದನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೇ, ಈ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಖಚಿತವಾಗಿ ಏನಾದರೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪ್ರವಾಹದ ತಳದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ, ನೀರಿನಲ್ಲೇ ಜನಿಸಿದ ಸರ್ಪವನ್ನು ಗಾನದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ) ೭-೩೪-೧೬ ; ೧೦-೯೩-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಇದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಆಕಾಶದ ಜಲರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಕರು (ನಿರು. ೧೦-೪೪) ಬುಧ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗಾಳಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾನೆ. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (೭-೩೪-೧೭) ಅವನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬಾರದೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯೂ (೫-೪೧-೧೬) ಇದೇ ಪದಗಳು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ, ಅವನ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ದೌಷ್ಟ್ಯವಡಗಿದೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಹಿ' ಎಂಬುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೃತ್ರನಿಗೆ ಉಪಯೋಗಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೃತ್ರನೂ ಇದೇ ರೀತಿ, ನೀರನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು, ನೀರು ಅವನನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹರಿಯಿತು ಅಥವಾ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಾಯುಮಂಡಲದ ತಳದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದನು (೧-೫೨-೬) ಎಂದು ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಹಿ ಎಂದೂ (೧-೭೯-೧). ಅವನು ಅಂತರಿಕ್ಷದತಳದಲ್ಲಿ ಜನಿತನಾದನೆಂದೂ (೪-೧೧-೧) ಹೇಳಿದೆ. ಅಹಿ ಬುಧ್ವ್ಯ ಮತ್ತು ಅಹಿವೃತ್ರ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರು; ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯನೂ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬಂದು, ಅವನ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯನಿಗೂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾ ಗ್ನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇರ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೫-೩೩ ; ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೬ ; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೧೦-೩). ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯ ಎಂಬುದು ರುದ್ರನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಅಜ ಏಕಪಾದ

ಅಹಿ ಬುಧ್ವ್ಯನಿಗೂ ಅಜಏಕಪಾದನಿಗೂ ಬಹಳ ನಿಕಟಬಂಧವ್ಯವಿದೆ. ಎರಡೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಐದು ಸಲವೂ, ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಅಜಏಕಪಾದ ಮಾತ್ರ (೧೦-೬೫-೧೩) ಬಂದಿದೆ. ಛರ್ಜಿಸುವ ಸಾವಿರವೇ,

ಏಕಪಾತ್ ಅಜ, ದಿವೇಧರ್ತಾ (ಆಕಾಶವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನು), ಸಿಂಧು, ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ; ವಿಶ್ವೇ ದೇವತೆಗಳು, ಸರಸ್ವತೀ (೧೦-೬೫-೧೩) ಮತ್ತು ಸಾಗರ, ಸಿಂಧು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಅಜಏಕಪಾದ, ಘರ್ಜಿಸುವ ಪ್ರವಾಹ, ಅಹಿಬುಧ್ನ್ಯ, ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು (೧೦-೬೬-೧೧), ಈ ಎರಡೂ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ, ಅಜಏಕಪಾದನೂ ವಾಯುಮಂಡಲದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣನೆಯಿದೆ. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಅಜ ಏಕಪಾದನು ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಿಸಿದನು (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೬) ಎಂದಿದೆ. ಅಜಏಕಪಾದನು ಪೂರ್ದದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿದನು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೨೮). ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನು ಅಜಏಕಪಾದನು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ರೂಪವೆಂದೂ, ದುರ್ಗ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ (೧೨-೨೯) ಇವನು ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಸ್ಮರು ಸ್ವತಃ ಇದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಏನೂ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ಅಜ ಎಂದರೆ, ಗಮಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಏಕಪಾದ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಕಾಲುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಕಾಲಿನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಪಾನಮಾಡುವವನು. ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಇವನಿಗೂ ಮತ್ತು ಅಹಿಬುಧ್ನ್ಯನಿಗೂ ಗೃಹಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯಿದೆ (ಪಾರಸ್ಕರ ೨-೧೫-೨). ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಜ ಏಕಪಾದ ಎಂಬುದು ಏಕಾದಶರುದ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿರುಗಾಳಿಯ ಒಂದು ರೂಪ, ಸೌರವ್ಯೂಹದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಈ ಅಜವು ಚಂದ್ರನು “ಏಕಪಾದವುಳ್ಳ, ಜನಿಸದೇ ಇರುವ ಇವನು” ಯಾವುದೋ ಅಜ್ಞಾತವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ದೇವತೆ, ಇನ್ನೇ ನೊದಲಾದ ನಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ರುದ್ರ

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರುದ್ರನ ಸ್ಥಾನವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯಲ್ಲ; ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು, ಒಂದು ಸೂಕ್ತಭಾಗ, ಸೋಮದೇವತೆಯೊಡನೆ ಒಂದರಲ್ಲಿ, ಇಷ್ಟೇ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಈ ಹೆಸರು ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವನ ಅಂಗಾಂಗಳ ವರ್ಣನೆ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ. ಅವನಿಗೆ ಒಂದುಕೈ (೨-೩೩-೭; ಇತ್ಯಾದಿ), ಬಾಹುಗಳು (೨-೩೩-೩; ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೧) ಮತ್ತು ದೃಢವಾದ ಅಂಗಗಳು (೨-೩೩-೧೧) ಇವೆ. ಅವನ ತುಟಿಗಳು ಸುಂದರವಾದವು (೨-೩೩-೫) ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಕೂಡಲು ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೦೪-೧ ಮತ್ತು ೫). ಅವನದು ಕಂದುಬಣ್ಣ (೨-೩೩-೫; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನ ರೂಪವು ಕಣ್ಣು ಕೊರೈಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದು (೧-೧೦೪-೫), ಮತ್ತು ಅವನು ಅನೇಕರೂಪವುಳ್ಳವನು (೨-೩೩-೯). ಜ್ವಲಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಸುವರ್ಣದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೪೩-೫). ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳನ್ನು (೨-೩೩-೯) ಮತ್ತು ನಾನಾ ವರ್ಣದ ಹೊಳೆಯುವ ಕಂಠಹಾರವನ್ನು (೨-೩೩-೧೦) ಧರಿಸಿದಾನೆ. ರಥದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದಾನೆ (೨-೩೩-೪). ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವನು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೨-೨ ಮತ್ತು ೭; ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೭). ಅವನಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆ, ಬಾಯಿ, ನಾಲಗೆ ಮತ್ತು ಹಲ್ಲುಗಳು (ಅ. ವೇ. ೧೧-೨-೬) ಇವೆ. ಅವನ ಹೊಟ್ಟೆಯು ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಅವನ ಬೆನ್ನು ಕೆಂಪು (ಅ. ವೇ. ೧೫-೧-೭ ಮತ್ತು ೮). ಅವನ ಕಂಠವು (ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೭) ನೀರಿ ಮತ್ತು ಕೇಶವೂ ನೀರಿ

(ಅ. ವೇ. ೨-೨೭-೬). ಅವನದು ತಾಮ್ರ ವರ್ಣ, ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ (ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೭). ಚರ್ಮಧಾರಿ (ವಾ. ಸಂ. ೩-೬೧; ೧೬-೫೧) ಮತ್ತು ಶರ್ವತವಾಸಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೨೦೦೦೦೦) ಅವನು.

ಆಕ್ರಮಣಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದಾನೆ (೨-೩೩-೩). ಅವನ ಬಾಣವು ಆಕಾಶದಿಂದ ವಿಸೃಷ್ಟವಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ (೭-೪೬-೩). ಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿ ಧನುರ್ಬಾಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ (೨-೩೩-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧; ೫-೪೨-೧೧; ೧೦-೧೨೫-೬); ಆ ಬಾಣ ಗಳು ಬಲಿಷ್ಠವಾದುವು ಮತ್ತು ವೇಗವುಳ್ಳವು (೭-೪೬-೧). ಅವನು ಕೃಶಾನು ಮತ್ತು ಇತರ ಧನುರ್ಧಾರಿಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ (೧೦-೬೪-೮). ಇಂದ್ರನು ಧನುರ್ಧಾರಿಯೊಡನೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದಾನೆ (೬-೨೦-೯; ೨-೩೩-೧೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸು) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಧನುರ್ಧಾರಿಯು ರುದ್ರನೇ ಇರಬೇಕು. ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಧನುರ್ಧಾರಿಯೆಂತಲೇ ಸಂಜ್ಞೆ (ಅ. ವೇ. ೧-೨೮-೧; ೬-೯೩-೧; ೧೫-೫-೧೦೦೦೦೦). ಅರ್ಥವೇ ವೇದ ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವನ ಧನುಸ್ಸು, ಬಾಣ, ಆಯುಧ, ವಜ್ರಾಯುಧ ಅಥವಾ ಗದೆ ಇವುಗಳು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ (ಅ. ವೇ. ೧-೨೮-೫ ಇತ್ಯಾದಿ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೧-೧-೬).

ರುದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವ ಅಂಶವೆಂದರೆ, ಅವನಿಗೂ ಮರುತ್ತಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ. ರುದ್ರನು ಮರುತ್ತಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯು (೧-೧೧೪-೬ ಮತ್ತು ೯; ೨-೩೩-೧); ಅಥವಾ ಮರುತ್ತಗಳು ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ರುದ್ರರು ಅಥವಾ ರುದ್ರಿಯರು ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ರುದ್ರನು ಮರುತ್ತಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು (೨-೩೪-೨). ಆದರೆ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳು ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೇರವಂತೆ, ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳು ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೇರಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ, ರುದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರೊಡನೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತೊಡಗಿಲ್ಲ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ರುದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ತ್ರ್ಯಂಬಕನೆಂಬ ಹೆಸರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೩-೫೮; ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೨-೯); ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ (೭-೫೯-೧೨). ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಜನ ಜನನಿಯರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ (೩-೫೬-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಜನ ಮಾತೃಗಳೆಂಬುವುದು ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂರು ಭಾಗಗಳು ಇರಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಬಿಕಾ ಎಂಬುವಳು ರುದ್ರನ ಪತ್ನಿ. ಆದರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳು ಅವನ ನೋದರಿ (ವಾ. ಸಂ. ೩-೫). ಶಿವನ ಪತ್ನಿಯ ನಾಮಗಳಾದ ಉಮಾ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತಿ ಎಂಬವುಗಳು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮಾನರೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನೂ ಒಬ್ಬನು (೨-೧-೬). ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಒಂದು (ಅ. ವೇ. ೮-೮೭-೧; ತೈ. ಸಂ. ೫-೪-೩-೧; ೫-೫-೭-೪; ಮತ್ತು ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೩-೧೦; ೯-೧-೧-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ರುದ್ರ ಎಂಬುದು ಅನೇಕವೇಳೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಲ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ರುದ್ರನಿಗೆ ಶರ್ವ ಮತ್ತು ಭವ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೊಸ ಹೆಸರುಗಳು (ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೧೮-೨೮). ಈ ಎರಡು ನಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು ಅವನ ನಾಶಕಾರಕವಾದ ಬಾಣಗಳೂ ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (೨-೨೭-೬; ೬-೯೩-೧; ೧೦-೧-೨೩; ೧೧-೨-೧ ಮತ್ತು ೧೨); ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶರ್ವ, ಭವ ಮತ್ತು ರುದ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವನೆ ಇರುವಂತಿದೆ. ಶರ್ವ ಮತ್ತು ಭವರು ರುದ್ರಪುತ್ರರು ಮತ್ತು ಬೇಟೆಯಲ್ಲಿ

ಬಹಳ ಆಸಕ್ತರು (ಸಾಂ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪.೨೦-೧). ಅಗ್ನಿ, ಅಶನಿ, ಪಶುಪತಿ, ಭವ, ಶರ್ವ, ಈಶಾನ, ಮಹಾದೇವ, ಉಗ್ರದೇವ ಮತ್ತು ಇತರರು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ನಾನಾ ರೂಪಗಳು (ವಾ. ಸಂ. ೩೯-೮). ರುದ್ರ, ಶರ್ವ, ಪಶುಪತಿ, ಉಗ್ರ, ಅಶನಿ, ಭವ, ಮತ್ತು ಮಹಾನ್ ದೇವ; ಇವುಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಎಂಟು ರೂಪಗಳು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೩-೭; ಶಾಂ. ಬ್ರಾ. ೬-೧ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಮತ್ತು ಶರ್ವ, ಭವ, ಪಶುಪತಿ ಮತ್ತು ರುದ್ರ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮಗಳು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೩-೮). ಈ ಮೇಲಿನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಅಶನಿ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿ ಕುಮಾರ (ವಿದ್ಯುತ್)ನಿಗೆ ಹೆಸರು (೬-೧-೩-೧೦); ಆದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (ಶಾಂ. ಬ್ರಾ.) ಅದು ಇಂದ್ರನ ನಾಮವು. ಮನೆಯಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳು ರುದ್ರನ ಆಘಾತಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದು ಹೆಚ್ಚು; ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ ಅಂಥವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಪಶುಪತಿ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯ.

ರುದ್ರನು ಘೋರರೂಪಿ (೨-೩೩-೬ ಮತ್ತು ೧೧; ೧೦-೧೨೬-೫) ಮತ್ತು ಕ್ರೂರವೃಗದಂತೆ ನಾಶಕಾರಕನು (೨-೩೩-೧೧). ಅವನು ಆಕಾಶದ, ಕೆಂಪುಭಾಯೆಯ ವರಾಹ (೧-೧೧೪-೫). ವೃಷಭ (೨-೩೩-೭, ೮ ಮತ್ತು ೧೫). ಉದಾತ್ತನು (೭-೧೦-೪); ಬಲಾಢ್ಯನು (೧-೪೩-೧; ೧-೧೧೪-೧); ಬಲಾಢ್ಯರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬಲಿಷ್ಠನು (೨-೩೩-೩); ಅಪ್ರತಿಹತನು (೭-೪೬-೧); ಪರಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೀರಿದವರಿಲ್ಲ (೨-೩೩-೧೦); ವೇಗಶಾಲಿಯು (೧೦-೯೨-೫); ಜುರುಕು (೧-೧೧೪-೪). ಅವನು ಪ್ರಾಯದವನು (೫-೬೦-೫) ಮತ್ತು ವೃದ್ಧನಾಗುವುದಿಲ್ಲ (೬-೪೯-೧೦). ಅವನು ಅಸುರನಾಮಧೇಯನು (೫-೪೨-೧೧) ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಮಹಾ ಅಸುರ (೨-೧-೬). ಆತ್ಮವಿಖ್ಯಾತನು (೧-೧೨೯-೩; ೧೦-೯೨-೯); ವೀರರನ್ನು ಆಳುತ್ತಾನೆ (೧-೧೧೪-೧ ಮತ್ತು ೨; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೇ ಈಶ್ವರ (೨-೩೩-೯) ಮತ್ತು ಜನಕನು (೬-೪೯-೧೦). ಅವನು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು (೬-೪೬-೧) ಮತ್ತು ತನ್ನ ವಿಧಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಜಗದಾಧಿಪತ್ಯದಿಂದ, ದೇವಮಾನವರ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೭-೪೬-೨). ನದಿಗಳು ಹರಿದು, ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆದ್ರ್ವವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ (೧೦-೯೨-೫). ಬುದ್ಧಿವಂತ (೧-೪೩-೧); ಜ್ಞಾನಿ (೧-೧೧೪-೪); ಮತ್ತು ಉದಾರಿ (೨-೩೩-೭; ೬-೪೯-೧೦). ಅನೇಕ ಸಲ ಅವನಿಗೆ ಮೀಡ್ಡು. (ಉದಾರಿ) ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೧-೧೧೪-೩) ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗ. ಅವನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ತುತ್ಯನು (೨-೩೩-೬) ಮತ್ತು ಮಂಗಳಕರನು (ಶಿವ ೧೦-೯೨-೯).

ಕೆಡಕು ಮಾಡುವುದು ಇವನು ವಿಶೇಷವಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ, ಅವನ ಬಾಣದ ಭಯ, ಅವನ ಕೋಪದ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಣಾಮಗಳು, ಇವುಗಳೇ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಸ್ತುತಿಸುವವರು-ಅವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು, ಮಕ್ಕಳು ಅನುಯಾಯಿಗಳು, ದನಕರುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು, ಇವುಗಳು ಯಾವುದನ್ನೂ ಕೋಪದಿಂದ ಕೊಲ್ಲಬಾರದು ಅಥವಾ ನೋಯಿಸಬಾರದು (೧-೧೧೪-೭ ಮತ್ತು ೮), ಆದರೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಏಕೆಕೊಡಬೇಕು (೨-೩೩-೧) ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ತಿರುಗಿಸಿ, ಇತರರನ್ನು ಅದರಿಂದ ಧ್ವಂಸಮಾಡಬೇಕು (೨-೩೩-೧೧ ಮತ್ತು ೧೪), ಕೋಪ ಬಂದಾಗ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ವಿಮುಖವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ತನ್ನ ಆರಾಧಕರನ್ನು ತೊಂದರೆಪಡಿಸಬಾರದೆಂದೂ (೬-೨೮-೭; ೬-೪೬-೨ರಿಂದಳು), ಅವರ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ವಧಿಸುವ ಆಯುಧವನ್ನು ತಮ್ಮಿಂದ ದೂರ ಇಡಬೇಕೆಂದೂ (೨-೩೩-೧) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ. ಕೋಪತಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದೂ (೨-೩೩-೪ರಿಂದ೬ ಮತ್ತು ೧೫), ಮತ್ತು 'ನಡೆಯುವ ಆಹಾರದ' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೃಪೆಯಿಡಬೇಕೆಂದೂ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೧೬೯-೧). ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ವಧಿಸುವವನೆಂಬ (ನೈಘ್ನೇ ೪-೩-೬) ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ವಧಿಸಲು ಅವೇಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆ.ಗ್ಯ. ೪-೮-೩೨).

ಅವನ ಕೋಪವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಸದೇ ಪದೇ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (ವಾ. ಸಂ. ೩-೬೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ ; ಅ. ವೇ. ೧-೨೮-೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿ ಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದೆಂದೂ, ಸಿಡಿಲು ಬೇರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಬೇ ಕೆಂದೂ ಬೇಡಿದಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೨-೨೬ ; ೧೦-೧-೨೩). ಜ್ವರ, ಕೆಮ್ಮು, ವಿಷ, ಇವುಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಇವನು ಮನುಷ್ಯರ ಮೇಲೆ ಕೈ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೦-೨-೨೨ ಮತ್ತು ೨೬). ಬೇಟೆಯನ್ನು ಅಗಿಯದೇ ನುಂಗುವ ಅಗಲವಾದ ಬಾಯುಳ್ಳ ಸದಾ ಬೊಗಳುನ ನಾಯಿಗಳೂ ಅವನ ಹತ್ತಿರ ಇವೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೦-೧-೩೦ ; ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೨೮ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಹೆದೆಯೇರಿಸಿದ ಅವನ ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಕಂಡರೆ, ತಮ್ಮನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ನಾಶ ಮಾಡುವನೋ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಭಯ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೧-೧ ೧ ಮತ್ತು ೬) ಮಹಾದೇವನಾಮನಾಗಿ, ಇವನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ (ತಾಂ. ಮ. ಬ್ರಾ. ೬-೯-೬). ಸಮಸ್ತ ಭಯಂಕರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ರಚಿತನಾದವನು ಇವನು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೩-೧). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರು ತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು, ಇವನ ಈ ಭೀಕರ ಗುಣಗಳಿಂದಲೇ ಇರಬಹುದು. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿ ದಾಗ, ರುದ್ರನು ಹಿಂದುಳಿದನು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೩-೧). ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಯಶಃ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಹುತಿ ಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ, ಉಳಿದುದು ರುದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ (ಅ. ಧ. ಸೂ. ೨-೪-೨೩). ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಶಾಚಿ ಗಳ ಭಾಗವೆಂದು ರಕ್ತವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೭-೧), ಅವನ ಸೈನಿಕರು, ರೋಗ ಮತ್ತು ಮೃತ್ಯುಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಅಕ್ರಮಿಸಿ, ತಮಗೆ ಬಲಿಯಾದವರ ರಕ್ತ ಸಿಕ್ತವಾದ ಅವಶಿಷ್ಟವನ್ನು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಸಾಂ. ಶ್ತೌ. ಸೂ. ೪-೧೯-೮). ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಳವು ಪೂರೈದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ ಆದರೆ ರುದ್ರನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿ ಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ರೌದ್ರ ಸ್ವಭಾವದವನಾದುದರಿಂದಲೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯಾಗಿ, ಸೋಮನೊಡನೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೊರತು, ಸ್ತುತಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತನಾಗಿರುವ ರುದ್ರನ ಭೀಕರವಾದ ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದುನೇಳೆ ಅಸಹ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳು ಕೆಲವು ವಾಚನೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಆದರೆ ರುದ್ರನು ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳಂತೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕನಲ್ಲ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಗಬಹ್ಯ ದಾದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೧೪-೪ ; ೨-೩೩-೭). ಅಪಾಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿ ಸುವುದಲ್ಲದೆ (೫-೫೧-೧೩), ವರಪ್ರದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (೧-೧೧೪-೧ ಮತ್ತು ೨ ; ೨-೩೩-೬) ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಕ್ಷೇಮವನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೪೩-೬). ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಇವನಿ ಗುಂಟೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಔಷಧಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೩೩-೧೨) ; ಎಲ್ಲಾ ಔಷಧಿಗಳೂ ಇವನಿಗಧೀನವಾಗಿವೆ (೫-೪೨-೧೧) ; ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಾರು ಔಷಧಿಗಳಿವೆ (೭-೪೬-೩). ಅವನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಾದ ಔಷಧಿಗಳಿವೆ (೧-೧೧೪-೫) ; ಅವನ ಹಸ್ತವೇ ಗುಣಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದು (೨-೩೩-೭). ತನ್ನ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಯಿಂದ ನೀರರನ್ನು ಬೆಳಸುತ್ತಾನೆ ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ವೈದ್ಯರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮ ವೈದ್ಯನು (೨-೩೩-೪) ಮತ್ತು ಅವನು ಮದ್ದಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆರಾಧಕನು ನೂರು ವರ್ಷ ಜೀವಿಸಲು ಆಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೩೩-೨). ಪೂಜೆ ಮಾಡು ವವರ ಸಂತಾನಕ್ಕೆ ಶುಭಪ್ರದನಾಗು (೭-೪೬-೨), ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವವರೆಲ್ಲರೂ ರೋಗರುಜಿನಗಳಿಲ್ಲದೆ, ತಿಂದುಂಡುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ, ಸಶುಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರು (೧-೧೧೪-೧) ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಜಲಾಶ ಮತ್ತು ಜಲಾಶಭೇಷಜ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ (೧-೪೩-೪ ; ಅ. ವೇ. ೨-೨೭-೬). ಇಲ್ಲಿ ಔಷಧಿಗಳೆಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿಜಲವಿರಬೇಕು (೫-೫೩-೧೪ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ (೧೦-೫೯-೯). ರುದ್ರನ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮತ್ತು ಅವನ ಚಿಕಿತ್ಸಾಶಕ್ತಿಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. (೭-೪೬-೩). ವೈದ್ಯ ರುದ್ರನು ಇತರ ರುದ್ರರೊಡನೆ ಪ್ರಸನ್ನ ನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೭-೩೫-೬) ರುದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮರುತರಿಗೂ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಶಕ್ತಿಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. (೨-೩೩-೧೩). ರುದ್ರನ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ (ವಾ. ಸಂ. ೩-೫೯ ; ೧೬-೫-೪೯ ; ಅ. ವೇ. ೨-೨೭-೬) ; ಆದರೆ ಅವನ ವಿನಾಶಕಾರಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು

ಹೇಳಿರುವಷ್ಟು ಸಲ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ರೋಗ ಪರಿಹಾರ ಅಥವಾ ನಿವಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಯಾಗಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ (ಆ. ಗೃ. ೪-೮-೪೦ ; ಕೌ. ಸೂ. ೫೧-೭ ; ಇತ್ಯಾದಿ).

ರುದ್ರನು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಒಬ್ಬ ಚಂಡಮಾರುತದ ದೇವತೆ. ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನಂತೆ ಇವನ ರೋಷವು ಹಿಂಸಾಕಾರಕರ ಮಾತ್ರ, ಮೇಲಲ್ಲ ; ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇವನಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟು. ಅದುದರಿಂದ ಇವನು ಚಂಡಮಾರುತದ ಒಂದು ಭಾಗ. ಹಾನಿಕರವೂ ಆದ ಸಿಡಿಲು ಎನ್ನ ಬಹುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೊಪ್ಪಿದರೆ, ಬಾಣಗಳು ಮಾರಕವಾದುವು. ಚಂಡ ಮಾರುತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜನಕ ಅಥವಾ ಅವರ ಮುಖಂಡ, ಮುಂತಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವನಿಂದ ಆಗುವ ಉಪಕಾರ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೋಡಲಾದುವು ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದಾಗುವ ಮಳೆಯ ಸತ್ಪರಿಣಾಮಗಳು ಎನ್ನ ಬಹುದು. ಇವನ ಕೋಪತಾಪಗಳ ದುಸ್ಪರಿಣಾಮ ಪರಿಹಾರವಾಗಲೆಂದೇ ಇವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಶಿವ' ಎಂಬ ಸೌಮ್ಯ ನಾಮಧೇಯವು ಇವನಿಗೆ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟಬಾಂಧವ್ಯವೂ ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು

ಬಹು ಮುಖ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ೩೩ ಸೂಕ್ತಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ೭ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ, ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪೂಷಣರೊಡನೆ, ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೪೨ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಒಂದು ಗಣ ಅಥವಾ ಶರ್ಧರು (೧-೩೭-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗ. ಅವರು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತರ ಮೂವತ್ತರಷ್ಟು (೮-೮೫-೮) ಅಥವಾ ಏಳರ ಮೂರರಷ್ಟು (೧-೧೩೩-೬ ; ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೧೩). ಅವರು ಜನನ ಸೋದಿದರೆಯುಂಟು ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಹೇಳಿದೆ (೫-೫೭-೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವರು ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರು ; ಅವರಿಗೆ ರುದ್ರರೆಂದೇ ಹೆಸರು. (೧-೩೯-೪ ಮತ್ತು ೭ ಇತ್ಯಾದಿ) ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ ರುದ್ರಿಯ ರೆಂದೂ (೧-೩೮-೭ ; ೨-೩೪-೧೦ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೆಸರು ; ಪೃಥ್ವಿಯ ಮಕ್ಕಳು (೨-೩೪-೨ ; ೫-೫೨-೧೬ ; ೫-೬೦-೫ ; ೬-೬೬-೩) ; ಪೃಥ್ವಿಮಾತರ : (ಪೃಥ್ವಿಯು ತಾಯಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು) ಎಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಕರೆದಿದೆ (೧-೨೩-೧೦ ; ಇತ್ಯಾದಿ ; ಅ. ವೇ. ೫-೨೦-೧೧). ಪೃಥ್ವಿ ಎಂಬ ಗೋವು (೫-೫೨-೧೬), ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಗೋವು (೮-೮೩-೧), ಅವರ ಜನನ ; ಅವರನ್ನು ಗೋಮಾತರ : ಎಂತಲೂ ಕರೆದಿದೆ (೧-೮೫-೩ ; ೮-೨೦-೮ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಈ ಗೋವು ಪ್ರಾಯಶಃ ಚಂಡಮಾರುತದ ನಾನಾ ವರ್ಣರಂಜಿತವಾದ ಮೇಘವಿರಬಹುದು. ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೆಚ್ಚಲುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳು ಉರಿಯುತ್ತಾ ಬರುತ್ತವೆ. (೨-೩೪-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವು ಬಿರುಗಾಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ, ಮಿಂಚು, ಸಿಡಿಲುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮೋಡವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯರಲಾರದು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದಾಗ, ಮರುತ್ತ ಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೬-೬೬-೧೦೦೦೩). ಸಿಡಿಲಿನ ನೆಗುವಿನಿಂದ, ಮರುತ್ತಗಳು ಜನಿಸಿದರು. (೧-೨೩-೧೨ ; ೧-೩೮-೮ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಗ್ನಿಯು ಅವರಿಗೆ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು ಅಥವಾ ಅವರನ್ನು ಪಡೆದನು. (೬-೩-೮ ; ೧-೭೧-೮). ವಾಯುವು ಅವರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟನು (೧-೧೩೪-೪) ಮತ್ತು ಅವರು ಆಕಾಶದ ಮಕ್ಕಳು (೧೧-೭೭-೨) ; ಮತ್ತು ಆಕಾಶದ ವೀರರು (ವೀರಾಃ ೧-೬೪-೪ ; ೧-೧೨೨-೧ ; ೫-೫೪-೧೦) ಅಥವಾ ಆಕಾಶದ ಗಂಡುಗಳು (೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೫೯-೬). ಒಂದು ಕಡೆ, ಅವರಿಗೆ ಸಮುದ್ರವು ತಾಯಿ (ಸಮುದ್ರ ಮಾತರಃ) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೭೮-೬). ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಆತ್ಮಯೋನಿಗಳು (ತಮ್ಮಿಂದ ತಾವೇ ಜನಿಸಿದರು) (೧-೧೭೮-೨ ; ೫-೮೭-೨) ಎಂದಿದೆ.

ಅವರು ಭ್ರಾತೃಗಳು; ಆದರೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಅಥವಾ ಕನಿಷ್ಠನೆಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ (೫-೫೯-೬ ; ೫-೬೦-೫), ಏಕೆಂದರೆ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸಮಾನವಯಸ್ಕರು (೧-೧೬೫-೧). ಅವರೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆದವರು (೫-೫೬-೫ ೬-೫೮-೧) ಮತ್ತು ಏಕ ಮನಸ್ಕರು (೮-೨೦-೧ ಮತ್ತು ೨೧). ಅವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನ (೫-೫೩-೩) ಮತ್ತು ಒಂದೇ ವಾಸಸ್ಥಳ (೧-೧೬೫-೧ ; ೬-೫೬-೧). ಅವರು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು (೫-೫೫-೬) ಅಥವಾ ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು (೫-೬೦-೬). ಪರ್ವತವಾಸಿಗಳೆಂದೂ ಒಂದು ಕಡೆ (೮-೮೩-೧ ಮತ್ತು ೨) ಇದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಅವರಿಗೆ ಮಿತ್ರಳು. ಇಂದ್ರಾಣಿ (೧೦-೮೬-೯) ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯರೊಡನೆ (೬-೯೬-೨) ಸಲೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಈ ರೀತಿ ಬಾಂಧವ್ಯವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು ರೋದಸಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೊಡನೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು; ಅವಳು ಅವರಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವವಳಾಗಿ, ಅವರೊಡನೆ ಅವರ ರಥದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾಳೆ (೫-೫೬-೮) ಅಥವಾ ಅವರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾಳೆ (೬-೬೬-೬). ಅವಳ ಹೆಸರು ಬರುವ ಐದು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮರುತರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅವಳು ಇರುವುದು (೧-೧೬೬-೪ ಮತ್ತು ೫ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಅದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯಿಯಂತೆ ಅವಳು ಅವರ ವಧುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅವರಿಗೆ “ಭದ್ರಜಾನಯಿ” (ಸುಂದರಳಾದ ಭಾರ್ಯೆಯುಳ್ಳವರು) (೫-೬೧-೪) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು; ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ವರರಿಗೆ (೫-೬೦-೪) ಅಥವಾ ಯುವಕರಾದ ಪ್ರಣಯಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು (೧೦-೭೮-೬).

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ತೇಜಸ್ಸು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರು ಸುವರ್ಣವರ್ಣದವರು, ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು, ಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಈಷದ್ರಕ್ಷವರ್ಣದವರು (೬-೬೬-೨ ; ೬-೫೯-೧೧ ; ೮-೭೭-೭). ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೭೮-೩). ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರು (೧೦-೮೪-೧ ; ೩-೨೬-೫); ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅವರನ್ನು ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧೧-೭೮-೨). ಅವರು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ (೨-೩೪-೧) ಅಥವಾ ಉದ್ದೀಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ (೬-೬೬-೨) ಇದಾರೆ; ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಹೆಸರು (೩-೨೬-೪). ಸರ್ಪಗಳ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು (ಅಹಿಭಾನವಃ ೧-೧೭೨-೧). ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೭-೧). ಅವರು ‘ಸ್ವಭಾನು’ ಗಳು (ಸ್ವತಃ ಪ್ರಕಾಶರು ೧-೩೭-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಬೇರೆಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ತೇಜಸ್ವಿಗಳು, ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನರು ಎನ್ನುವುದು ಸದೇ ಹದೇ ಬರುತ್ತದೆ (೧-೧೬೫-೧೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ).

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನೊಡನೆ ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆ (೫-೫೪-೨, ೩ ಮತ್ತು ೧೧ ; ೧-೬೪-೫). ಮರುತರು ಘೃತವನ್ನು ಸುರಿಯುವಾಗ, ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನುನೋಡಿ, ಹಸನ್ಮುಖರಾಗುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೮-೮ ; ೫-೫೨-೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಮರುತರು ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆದಾಗ, ಕರುವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ಹಸುವು ಅರಚುವಂತೆ, ಸಿಡಿಲು ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತದೆ (೬-೫೬-೧೩). ವಿದ್ಯುತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂದರೆ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಪದವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಐದು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಹೊರತಾಗಿ, ಉಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ಮರುತರ ಎಂಬುದರೊಡನೆಯೇ. ಸಿಡಿಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (೮-೭೭-೨೫ ; ೫-೫೪-೧೧); ಸಿಡಿಲೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಒಹಳ ಅನಂದ (೫-೫೪-೩). ಅವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಭರ್ಜಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭರ್ಜಿ (ಋಷ್ವಿ) ಎಂಬುದೂ ಸಿಡಿಲೇ ಇರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಋಷ್ವಿವಿದ್ಯುತ್ (ಸಿಡಿಲನ್ನೇ ಭರ್ಜಿಯನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವವರು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೧-೧೬೮-೫ ; ೫-೫೨-೧೩). ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಬಂಗಾರದಿಂದ (೮-೭೭-೩೨)

ಮಾಡಿದ ಕೊಡಲಿಯೂ ಆಯುಧ (೧-೩೭-೨, ೧-೮೮-೩ ; ೫-೩೩-೪ ; ೫-೫೭-೨ ; ೮-೨೦-೪). ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಅವರು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಇದೆ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧನುರ್ಬಾಣಧಾರಿಗಳೆಂದೂ (೫-೫೩-೪, ೫-೫೭-೨, ೮-೨೦-೪ ಮತ್ತು ೧೨), ಒಂದು ಸಲ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿರುವ ಬಿಲ್ಲುಗಾರರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅವರಿಗೆ ಅಪರೂಪ. ಅವರು ಪುಷ್ಪಹಾರ ನೊಡಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿದಾರೆ (೫-೫೩-೪) ಬಂಗಾರದ ನಡುಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದಾರೆ (೫-೫೫-೬) ವಿವಾಹಾರ್ಥಿಯಾದ ಶ್ರೀಮಂತನಂತೆ, ತಮ್ಮ ದೇಹವನ್ನು ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೫-೬೦-೪). ಬಾಹುಪುರಿ ಅಥವಾ ಕಾಲಂದಿಗೆ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಆಭರಣ. ಈ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾದ ಅವರು ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತನಾದ ಆಕಾಶದಂತೆ ಅಥವಾ ನೋಡದಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಮಳೆಯ ಹನಿಗಳಂತೆ ಧಳಧಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಭುಜದ ಮೇಲೆ ಭಲ್ಲೆಗಳೂ, ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಾಲಂದಿಗೆಗಳೂ, ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಚಿನ್ನದ ಆಭರಣಗಳೂ, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಡ ಕಾರುತ್ತಿರುವ ಸಿಡಿಲುಗಳೂ, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣಗಳೂ ಇವೆ (೫-೫೪-೧೧).

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರಥಗಳು ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತವೆ (೧-೮೮-೧; ೩-೫೪-೧೩); ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುವು (೫-೫೭-೧); ಚಿನ್ನದ ಚಕ್ರಗಳು ಅಥವಾ ನೇಮಿಗಳು (೧-೬೪-೧೧ ; ೧-೮೮-೫). ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳಿವೆ. (೫-೫೭-೬); ನೀರಿನ ಬಾನೆಗಳಿವೆ (೧-೮೭-೨). ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳು ಕಂದುಬಣ್ಣ (೧-೮೮-೨ ; ೫-೫೭-೪); ಬಂಗಾರದ ಗೊರಸುಗಳು (೮-೭-೨೭) ಮತ್ತು ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳವು (೧-೮೫-೪). ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಚುಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳವು; ಪೃಷ್ಠದಶ್ಚರೇಂದು (ಚುಕ್ಕೆ ಚುಕ್ಕೆಯಾಗಿರುವ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವರು) ಇವರಿಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಹೆಸರು. ಇವರ ರಥಕ್ಕೆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದೂ (೧-೩೯-೬) ಇದೆ. ಇವರು ಗಾಳಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದರೆಂದು (೫-೫೮-೭) ಹೇಳಿದೆ.

ಮರುತರು ಆಕಾಶದಂತೆ ಬೃಹದಾಕಾರರು (೫-೫೭-೪); ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೭೭-೩) ಅವರ ಮಹತ್ವವು ಅಮಿತವಾದುದು (೫-೫೮-೨); ಅವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಮಿತಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು (೧-೧೬೭-೯). ಅವರು ಯುವಕರು (೧-೬೪-೨ ; ೧-೧೬೫-೨ ; ೫-೪೨-೧೫) ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ (೧-೬೪-೩). ಅವರು ಅಸುರರು, ಉತ್ಸಾಹಶಾಲಿಗಳು, ಓಜಸ್ವಿಗಳು, ಕೊಳೆಯಿಲ್ಲದವರು (೧-೬೪-೨ ಮತ್ತು ೧೨) ಮತ್ತು ಧೂಳು ಇಲ್ಲದವರು (೬-೬೬-೨). ಭಯಂಕರರೂಪರು (೧-೧೯-೪); ಸಿಡುಕು ಸ್ವಭಾವದವರು (೭-೫೬-೮); ಭಯಂಕರರು (೫-೫೬-೨ ಮತ್ತು ೩, ೭-೫೮-೨) ದುಷ್ಟ ಮೃಗಗಳಂತೆ ಭೀಕರರು (೨೩೪-೧); ಇತ್ಯಾದಿ. ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಅಥವಾ ಕರುಗಳಂತೆ ಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತರು (೧-೧೬೬-೨ ; ೭-೫೬-೧೬ ; ೨೦-೭೮-೬). ಕಪ್ಪಾದ ಬೆನ್ನುಭಾಗವುಳ್ಳ ಹಂಸಗಳಂತಿದಾರೆ (೭-೫೯-೭). ಆಯೋಮಯವಾದ ಕೋರಿದಾಡೆಗಳುಳ್ಳ ಕಾಡು ಹಂದಿಗಳು (೧-೮೮-೫); ಸಿಂಹಗಳಂತಿದಾರೆ (೧-೬೪-೮).

ಅವರು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೯-೭ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಆ ಧ್ವನಿಯೇ ಗುಡುಗು (೧-೨೩-೧೧); ಅದು ಗಾಳಿಯು ಬೀಸುವ ಶಬ್ದವೂ ಹೌದು (೭-೫೬-೩). ಅವರು ಬಂದರೆ ಆಕಾಶವು ಭಯದಿಂದ ಅರಚುತ್ತದೆಯೋ ಎನ್ನುವಂತಿದೆ (೮-೭-೨೬). ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆಯೂ, ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಡುಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಥನೇಮಿಗಳಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಜೂರು ಜೂರು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೧೧ ; ೫-೫೨-೯). ಗಾಳಿಯಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ ಬಂದಾಗಲೇ, ಅವರು ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು (೮-೭-೪). ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ, ಕಾಡಾನೆಗಳಂತೆ,

ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೩೯-೫, ೧-೬೪-೭). ಕಾಡುಗಳು ಅವರಿಗೆ ಹೆದರಿ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗುತ್ತವೆ (೫-೬೦-೨). ಪರ್ವತಗಳಂತೆ ಅಪ್ರತಿಹತರಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೩). ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅವರಿಗೆ ಹೆದರುತ್ತವೆ (೧-೮೫-೮). ಬಿರುಗಾಳಿಯಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೭೮-೩); ಧೂಳನ್ನು ಸುಳಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೧೨). ಗಾಳಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಗಾಳಿಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೫೬-೩). ಗಾಳಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ (೮-೭-೩, ೪ ಮತ್ತು ೧೭); ಅದನ್ನು ಸಮೃದ್ಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೫-೫೮-೭).

ಮಳೆಗರೆಯುವುದೇ ಅವರ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಮಳೆಯು ಅವರ ಉಡುಪು (೫-೫೭-೪). ಅವರು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದು, ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೩೮-೯). ಎರಡು ಪ್ರಪಂಚಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತಾ, ಬೀಸುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೬ ; ೮-೭-೧೬). ಮಳೆಯು ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ (೫-೫೩-೧೦). ನೀರನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೫೮-೩). ಮಳೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮರೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೫-೫೯-೧). ಸೂರ್ಯನ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮಳೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುತ್ತಾರೆ (೫-೫೯-೫). ಮಳೆಗರೆದಾಗ, ಮೋಡಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೩೮-೯). ಗಾಳಿಯೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾ ಹಿಮವನ್ನೆರಚುತ್ತಾರೆ (೮-೭-೪). ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಬಾನೆ (ಮೋಡ ೫-೫೩-೬ ; ೫-೫೯-೮) ಮತ್ತು ಪರ್ವತ ಪ್ರವಾಹಗಳು ನೀರು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೫೯-೭). ಅವರು ಧಾವಿಸುವಾಗ ನೀರು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ. (೫-೫೮-೬) ಅವರ ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದ, ಭೂಲೋಕದ ನದಿಯೊಂದಕ್ಕೆ 'ಮರುದ್ಭ್ರದ್ಧಾ' (ಮರುತ್ತಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ೧೦-೭೫-೫) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ರುದ್ರ ಪುತ್ರರ ಬೆವರೇ ಮಳೆಯಾಯಿತು (೫-೫೮-೭). ಮರುತರಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ' ಸ್ತೀರ (೧-೧೬೬-೩), ಘೃತ (೧-೮೫-೩ ; ೧೦-೭೮-೪), ಸ್ತೀರ ಮತ್ತು ಘೃತ (೧-೬೪-೬), ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ವಸಂತಕಾಲ (ಮಧು) ವನ್ನೆ ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೮೫-೧೧) ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಧುವಿನಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ (೫-೫೪-೮). ಸಮುದ್ರದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಳೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ (೬. ವೇ. ೪-೨೭-೪). ಅವರು ಸುರಿಸುವ ಮಳೆಯು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಿಂಚು, ಗುಡುಗುಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಮರುತ್ತಗಳು ಘರ್ಜಿಸುತ್ತಾ, ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುತ್ತಾರೆ (೫-೫೪-೩). ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಗಾಳಿ, ಮಿಂಚು, ಸಿಡಿಲುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದೋಹನಮಾಡಿ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೫) ಅವರಿಂದ ದುಗ್ಧವಾಗುವ ಚಿಲುಮೆಯು ಘರ್ಜಿಸುತ್ತದೆ. (೧-೬೪-೬). ಅವರಿಂದ ಉದಕವು ವೃಷ್ಟವಾದಾಗ, ಆಕಾಶವು, ಕೆಂಬಣ್ಣದ ವೃಷಭವು, ಗುಟುರುಹಾಕುತ್ತದೆ (೫-೫೮-೬). ಅಶ್ವವು ನೀರನ್ನು ಸೃಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೬೪-೬). ಆಕಾಶದ ಮಳೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ, ಅಶ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೮೩-೬). ಅಶ್ವದೊಡನೆ ಸೇರಿ, ನೀರನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಾಗ, ಮರುತ್ತಗಳು ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣದವರಾಗುತ್ತಾರೆ (೨-೩೪-೧೩) ಮೇಘಗಳು ಧ್ವನಿಗೈಯುವಾಗ, ಪ್ರವಾಹಗಳು ಮರುತ್ತಗಳ ರಥನೇರಿಗಳ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ (೧-೧೬೮-೮). ಇಂದ್ರನು ಸುರಿಸುವ ನೀರಿಗೆ 'ಮರುತ್ತತೀಃ' (ಮರುತರಿಂದ ಸಹಿತವಾದವು) ಎಂದು ಹೆಸರು (೧-೮೦-೪). ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕರೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ, ಅವರಿಗೆ 'ಪುರುದ್ರಪ್ನಾಃ' (೫-೫೭-೫) ಅಥವಾ 'ದ್ರಷ್ಟಿನಃ' (೧-೬೪-೨) (ಹೆಚ್ಚಾದ ಜಲಜಿಂದುಗಳುಳ್ಳವರು) ಮತ್ತು 'ಸುದಾನವಃ' (ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆದಿರುವವರು) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು.

ಅವರು ಶಾಖವನ್ನೂ ಕಡಿದು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೫-೫೪-೧). ಆದರೆ, ಅವರೇ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೊಗಳಲಾಡಿಸಿ (೭-೫೬-೨೦). ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ (೧-೮೬-೧೦). ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ದಾರಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೮-೭-೮). ವಾಯು ವಿನ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದಾರೆ (೫-೫೫-೨); ಭೂಭಾಗಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಆಕಾಶ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದಾರೆ (೮-೮೩-೯ ಮತ್ತು ೧೧).

ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಸುವ ಧ್ವನಿಯಿಂದಲೇ ಇರಬಹುದು, ಅವರಿಗೆ ಗಾಯಕರು (೫-೫೨-೧; ೫-೬೦-೮; ೭-೩೫-೯) ಎಂದಿರುವುದು. ಅವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಗಾಯಕರು (೫-೫೭-೫). ಒಂದು ಗಾನವನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೯-೪; ೧-೧೬೬-೭). ಹಾಡುತ್ತಾ, ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೮-೨೯-೧೦); ಕೊಳಲು ಉಡುತ್ತಾ ಪರ್ವತವನ್ನು ಸೀಳಿದರು (೧-೮೫-೧೦). ಇಂದ್ರನು ಸರ್ಪವನ್ನು ವಧಿಸಿದಾಗ, ಮರು ತರು ಅವನಿಗಾಗಿ, ಗಾನಮಾಡಿ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು (೫-೨೯-೨; ೫-೩೦-೬). ಗಾನಮಾಡಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು (೧-೮೫-೨). ಅವರ ಗಾನವೆಂದರೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಳಬರುವಶಬ್ದ (೪-೨೨-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಆದರೂ, ಅದು ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೩-೧೪-೪). ಇಂದ್ರ ಸಹಿತರಾಗಿರುವಾಗ, ಅವರು ಋತ್ವಿಜರೆಂದು ಆಹೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ (೫-೨೯-೩) ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾರೆ (೧೦-೭೮-೧). ಅವರೇ ಮೊದಲು ಯಾಗ ಮಾಡಿದವರು (೨-೩೬-೨); ಶಿಷ್ಠರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿದವರೂ ಇವರೇ; ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೀಪಿಸಿಗೊಳಿಸಿದವರು ಭೃಗುಗಳು (೧೦-೧೨೨-೫). ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವರೂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವರೆಂದು (೨-೩೬-೨; ೮-೮೩-೯ ರಿಂದ ೧೨; ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದಾರೆ.

ಗುಡುಗು ಮಳೆ ಮತ್ತು ಇವರೂ ಒಂದು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಇವರು ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹಿತರು; ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳಾಗಿ, ಅವನೊಡನೆ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿ, ಗಾನ ಇವುಗಳಿಂದ (೧-೧೬೫-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೩೫-೯; ೬-೧೭-೧೧). ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತರೇ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಕರು (೮-೬೫-೨ ಮತ್ತು ೩; ೧೦-೧೧೩-೩). ತ್ರಿತ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಿಗೆ, ಅವರು ವೃತ್ರವಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೮-೭-೨೪). ವೃತ್ರವಧಕಾರಿಯಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದಾರೆ (೮-೭೮-೧ ರಿಂದ ೩). ಸರ್ಪ ಮತ್ತು ಶಂಬರರೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ, ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು (೩-೪೭-೩ ಮತ್ತು ೪). ಮರುತ್ಸಹಿತನಾಗಿಯೇ, ಇಂದ್ರನು ಬೆಳಕು (೮-೬೫-೪) ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು (೧-೬-೫) ಪಡೆದನು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನಾದನು (೭-೪೭-೫). ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ಇವರ ಸಹಾಯ ದಿಂದಲೇ, ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಸಾಹಸಕಾಸ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವುದು (೧-೧೦೦, ೧೦೧ ಮತ್ತು ೧೬೫ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು; ೧೦-೬೫). ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಸಾಹಸ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವತಂತ್ರರು. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ, ಮರುತರು ವೃತ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತಾರೆ (೧-೨೩-೯). ವೃತ್ರಾಸುರನ ಕೀಲುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಾಡಿದರು (೮-೭-೨೩); ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು (೨-೩೪-೧). ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವರಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ನಾಯಕನು (೧-೨೩-೮; ಇತ್ಯಾದಿ). ಇಂದ್ರ ನಿಂದ ಯುಕ್ತರು (೧೦-೧೨೮-೨). ಅವರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪುತ್ರಸದೃಶರು (೧-೧೦೦-೫); ಅವನ ಭಾತ್ಯಗಳನ್ನಿ ಸಿ ಕೊಂಡಿದಾರೆ (೧-೧೭೦-೨). ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಮರುತ್ಸುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಕೈಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸರ್ಪನೊಡನೆ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಂತೆ ಸನ್ನಿವೇಶವೊದಗಿಸಿ (೧-೧೬೫-೬), ಅವನನ್ನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರು (೮-೭-೩೧). ಒಂದೇ ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇವರಿಗೆ ದ್ವೇಷವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮರುತರು." ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ವಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವುದೇಕೆ? ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ವಧಿಸಬೇಡ " ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿದಾರೆ (೧-೧೭೦-೨; ೧-೧೭೧-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೭-೧೧-೧) ಇಂದ್ರ ಮರುತರಿಗೆ ಘರ್ಷಣೆಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರ ಸಹಚರಿತರಾಗದೇ ಇರುವಾಗ, ಮರುತರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕ ಗುಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ರುದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಆರಾಧಕರನ್ನು ಸಿಡಿಲು ತೊಂದರೆಪಡಿಸದಂತೆಯೂ, ಅವರ ದುರಾಗ್ರಹವು ಅವರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಂತೆಯೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು (೭-೫೬-೯) ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಎಸೆಯುವ ಬಾಣ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು (೧-೧೭೨-೨), ಸಿಡಿಲು (೭-೫೭-೪), ಗೋವು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ವಧಿಸುವ ವಜ್ರಾಯುಧ (೭-೫೭-೧೭), ಇವುಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೊರೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಂದ ಕೆಡಕುಂಟಾಗಬಹುದು (೧-೩೯-೮); ಅವರು ಕುಪಿತರಾಗಬಾರದೆಂದು ಬೇಡಿಕೆ (೧-೭೧-೧; ೭-೫೮-೫); ಅವರಿಗೆ ಸರ್ಪಗಳಂತೆ ಕೋಪ ಬರುತ್ತದೆ (೧-೭೪-೮ ಮತ್ತು ೯). ರುದ್ರ ನಂತೆ, ಇವರಿಂದಲೂ, ಸಿಂಧು, ಆಸಿಕ್ವಿ, ಸಮುದ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಔಷಧಿಗಳು ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (೮-೨೦-೨೩ರಿಂದ೨೬); ಶುದ್ಧವೂ, ಅನುಕೂಲವೂ, ಸುಖಕರವೂ ಆದ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನಗಳು ಮರುತ್ಸಹಿತನಾದ ರುದ್ರನಲ್ಲಿವೆ (೨-೩೩-೧೩). ಆದನ್ನು ಮರುತ್ಸಗಳು ಮಳೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (೫-೫೩-೧೪); ಆದುದರಿಂದ ಔಷಧಿ ಎಂದರೆ ಉದಕವಿರಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯಂತೆ, ಇವರಿಗೂ 'ಪಾವಕ' (ಶುದ್ಧಮಾಡುವವರು) ಎಂದು ಹೆಸರು (೭-೫೬-೧೨; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳಿಂದ, ಮರುತ್ಸಗಳು ಚಂಡಮಾರುತದ ದೇವತೆಗಳೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮರುತ' ಎಂದರೆ ಗಾಳಿ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುವುದು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಿಯಾದರೂ, ಮೇಲೆಕಂಡ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಳಪಟ್ಟಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾಯು-ವಾತ.

ವಾಯು ಮತ್ತು ವಾತ ಎಂಬಿವೆರಡು ಪದಗಳೂ ವಾಯುದೇವತೆ ಮತ್ತು ಗಾಳಿ, ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೆ ವಾಯುವು ದೇವತೆ; ವಾತವು ಜಡವಾದ ಗಾಳಿ. ವಾಯುದೇವತಾಕವಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ತಿ ಸೂಕ್ತವೂ, ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇವೆ. ವಾತದ ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಬರುವುದೂ ಉಂಟು (೭-೫೦-೧೨; ೧೦-೯೨-೧೩). ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾಗುವುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿರು. ೭-೫) ವಾಯು ಅಥವಾ ವಾತವು ದೇವತಾತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ ಒಂದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ವಾತವು ಪರ್ಜನ್ಯನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾದುವು; ವಾತನ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವೇಗ ಮತ್ತು ರಭಸವನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ವಾಯುವಿನ ಮೂಲದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಎರಡು ಲೋಕಗಳು ಐಶ್ವರ್ಯ ಕ್ರೋಸ್ಟರ ಅವನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದವು (೭-೯೦-೩). ಅವನ ಪತ್ನಿಯ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ವಾಯುವು ತ್ವಷ್ಟು ವಿನ ಜಾಮಾತ್ಯವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೮-೨೬-೨೧, ೨೨). ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ

ಉಸಿರಿನಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದನೆಂದು (೧೦-೯೦-೧೩) ಹೇಳಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೂ ಮರುತರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಒಂದೇ ಒಂದುಕಡೆ (೧-೧೩೪-೪) ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಯೋನಿಯಿಂದ ಮಾರುತರನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ಅವರು (೧-೧೪೨-೧೨) ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ವಾಯುವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅವನ (ಗುಣಗಳೂ) ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಅಪ್ಪವಾಗಿನೆ. ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿ (೧-೨-೧), ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನಾದ ಇವನು, ಮನೋನೇಗದಿಂದ, ಇಂದ್ರಸಹಿತನಾಗಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿದನು (೧-೨೩-೨ ಮತ್ತು ೩). ವಾಯುವಿನ ರಥವು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದೆ; ಅದಕ್ಕೆ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಅಥವಾ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಒಂದು ತಂಡ ಅಥವಾ ಒಂದು ಜೊತೆ ಅಶ್ವಗಳು. ಆ ತಂಡದಲ್ಲಿ ೯೯ (೪-೪೮-೪) ಅಥವಾ ನೂರು ಅಥವಾ ಒಂದು ಸಾವಿರ (೪-೪೬-೩) ಕುದುರೆಗಳಿವೆ; ಅವು ಅವನ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಅರ್ಥದ ನಿಯುಕ್ತತ್ವ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಂದ್ರ, ಆಗ್ನಿ, ಪೂಷಣ ಅಥವಾ ಮರುತ್ತಗಳಿಗೆ ಒಂದೆರಡು ಸಲ ಹೊರತಾಗಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಾಯುವಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಾಗ, ಇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಹಚರನು (೪-೪೬-೨; ೪-೪೮-೨; ೬-೯೧-೫); ಬಂಗಾರದ ಆಸನವಿದೆ; ಆಕಾಶವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ (೪-೪೬-೪). ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವನಿಗೂ ಸೋಮರಸವು ಪ್ರಿಯವಾದುದು; ಇವನು ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಒಂದು, ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಹೂತನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧-೧೩೫-೪); ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅವನೇ ಪ್ರಪ್ರಗತಿಯ ದೇವತೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧-೨-೬; ಇತ್ಯಾದಿ). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೨-೨೫) ಸೋಮರಸದ ಪ್ರಥಮ ಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂದ್ಯವಾಗಿ, ವಾಯುವು ಮೊದಲನೆಯವನೂ, ಇಂದ್ರನು ಎರಡನೆಯವನೂ ಆದರು ಎಂದು ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಅವನು ಸೋಮರಕ್ಷಕ (೧೦-೮೫-೫); ಅವನೊಬ್ಬನಿಗೇ ಶುಚಿಪಾ (ಶುದ್ಧವಾದ (ಸೋಮ) ಪಾನಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ; ಒಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಾಯುವು ಯಶಸ್ಸು, ಸಂತಾನ, ಅಶ್ವಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ಸುವರ್ಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೯೦-೨ ಮತ್ತು ೬). ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೪೮-೨); ದುರ್ಬಲರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು (೧-೧೩೫-೫) ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ.

ಗಾಳಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಾದ 'ವಾತ' ಎಂಬುದು 'ವಾ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ (೧೦-೧೬೮) ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುಡಿಮಾಡುತ್ತಾ, ಜೋರಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಧೂಳಿಬಿಡುತ್ತಾ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಒಂದು ದಿನವೂ ವಿಶ್ರಾಂತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವನು ನೀರಿಗೆ ಮಿತ್ರನು; ಅವನ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನ ತಿಳಿಯದು. ಈ ದೇವತೆಯು ಮನಬಂದ ಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ; ಇವನ ಶಬ್ದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಇವನನ್ನು ಕಂಡವರಿಲ್ಲ (೧-೧೬೪-೪೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇವನು ದೇವತೆಗಳ ಉಸಿರು (೬-೮೬-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ; ೧೦-೯೨-೧೩); ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೋಸ್ಕರ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಝದ್ರನಂತೆ ವಾತನೂ ಔಷಧಗಳನ್ನು ಜನಗಳಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ; ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾನೆ; ಏಕೆಂದರೆ, ಇವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವದ ನಿಧಿಯಿದೆ (೧೦-೧೮೬). ಚಿಕಿತ್ಸಾಶಕ್ತಿಯೆಂದರೆ, ವಾಯುವಿನ ಶುದ್ಧೀಕರಣಶಕ್ತಿಯಿರಬೇಕು. ಗಾಳಿಯ ಕೆಲಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚಂಡಮಾರುತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ (೪-೧೭-೨೨; ೫-೮೩-೪; ೧೦-೧೬೮-೧ ಮತ್ತು ೨). ಶಿಡಿಲು ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಗಾಳಿಯು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೋರಾಗಿ ಬೀಸುವುದರಿಂದ, ವಾತನು ರಕ್ತವರ್ಣದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೬೮-೧) ಮತ್ತು ಉಪಸ್ಸು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೧೩೪-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಾಯುವೇಗವೇ ದೇವತೆಗಳ ವೇಗ (೪-೧೭-೧೨ ; ೫-೪೧-೩ ; ೯-೯೭-೫೨) ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಅಶ್ವಗಳ ವೇಗ (೧-೧೬೩-೧೧ ; ೧೪-೩೮) ಇವುಗಳ ಹೋಲಿಕೆಗೆ ಆಧಾರ. ಅದರ ಶಬ್ದವೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೪-೨೨-೪ ; ೮-೯೧-೩ ; ೧೦-೧೬೮-೧ ಮತ್ತು ೪).

ಪರ್ಜನ್ಯ

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನ ಬಹಳ ಅಮುಖ್ಯ. ಮೂರೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ; ಈ ಹೆಸರು ಬರುವುದೇ ಮೂವತ್ತು ಸಲ. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (೪-೧೫) ಒಂದು ಸೂಕ್ತ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತಾಕವಾದುದು, ಅದರ ಆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಋಗ್ವೇದದಿಂದ ಆರಿಸಿ ಕೊಂಡವು. ಈ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂದರೆ, ಸರಿಚಿತವಾದ ಮೋಡ ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ. ಮಳೆ ಮೋಡಗಳು (ಪರ್ಜನ್ಯ) ಭಾಮಿಯನ್ನು ಜೇತನಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ (೧-೧೬೪-೫೧). ಮರುತ್ತು ಗಳು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಜಲನಾಹಕವಾದ ಮೋಡಗಳಿಂದ (ಪರ್ಜನ್ಯ) ಕತ್ತಲು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೩೮-೯). ಅವರು ಎರಡು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಡಗಳನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾರೆ (೫-೫೩-೬). ಮಳೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಮಳೆ ಮೋಡವನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೧೦-೯೮-೧ ಮತ್ತು ೪). ಸೋಮವು ಮಳೆ ಮೋಡದಂತೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ (೯-೨೭-೯) ಮತ್ತು ಸೋಮಬಿಂದುಗಳು, ಮೋಡದಿಂದ ಮಳೆಯು ಬೀಳುವಂತೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ (೯-೨೨-೨). ಅಥರ್ವ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಳೆಗರೆಯುವ 'ವಶಾ' ಎಂಬ ಗೋವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ " ಪರ್ಜನ್ಯವೇ ಎಂದು ನಿನ್ನ ಕೆಚ್ಚಲು " ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೮. ವೇ. ೧೦-೧೦-೭). ಅದರ (ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೬)ರಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂದರೆ ಸ್ತನಯಿತ್ನ (ತಿಡಿಲು) ಎಂತಲೂ, (ಶ.ಬ್ರಾ. ೧೪-೫-೫-೧೦)ರಲ್ಲಿ, ದ್ಯೌಃ (ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೬) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದುದು ರೂಢಾರ್ಥವೇ ಅಥವಾ ದೇವತಾರ್ಥವೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಪರ್ಜನ್ಯನಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ (೮-೯೨-೫). ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಕವ್ವೆಗಳು ವಟಿ ಗುಟ್ಟುತ್ತವೆ (೭-೧೦೩-೧). ಪರ್ಜನ್ಯ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಡವು, ಕೆಚ್ಚಲು, ಬಾನೆ, ನೀರಿನ ಚೀಲ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೫-೮೩-೮ ಮತ್ತು ೯ ; ೭-೧೦೧-೪). ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪರ್ಜನ್ಯ ದೇವತೆಯು ವೃಷಭ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಹನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತ್ತು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗುಟುರು ಹಾಕುವ ಗೂಳಿ (೫-೮೩-೧ ; ೫-೮೩-೭ ಮತ್ತು ೯ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸು ; ೮. ವೇ. ೪-೧೫-೧). ಬುಕುಗುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಉದಕಮಯವಾದ ವೃಷಭದಿಂದ ಬರುವ ಮತ್ತು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಿರುವ ನೀರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತದೆ (೮. ವೇ. ೪-೧೫-೧). ಪರ್ಜನ್ಯನು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಗೊಡ್ಡು ಹಸು ; ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಹಾಲು ಕೊಡುವ ಹಸು, ಪರ್ಜನ್ಯನು ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೧೦೧-೩).

ಮಳೆಗರೆಯುವುದೇ ಪರ್ಜನ್ಯನ ಮುಖ್ಯಕಾರ್ಯ. ಜಲಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಾ (೫-೮೩-೭) ನೀರಿನ ಚೀಲವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ, ಅಭೋಮುಖವಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ರಥಿಕನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸುವಂತೆ, ಪರ್ಜನ್ಯನು ವೃಷ್ಟಿದೂತರನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಮಳೆಗರೆದಾಗ, ದೂರದಿಂದ ಸಿಂಹಗರ್ಜನೆಯಾಗುತ್ತದೆ ; ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾ, ಗರ್ಜಿಸುವ ಪರ್ಜನ್ಯನು, ನಮ್ಮ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಜನಕನಂತೆ (ಅಸುರ), ಬರುತ್ತಾನೆ

(೫-೮೩-೩ ಮತ್ತು ೬). ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆಯೂ (೭-೧೦೧-೫), ಸುರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆಯೂ (೫-೮೩-೧೦) ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಪರ್ಜಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳು ಮಳೆ ಸುರಿಸುವವರು. ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡೇ (೫-೮೩-೩ ರಿಂದ ೬), ಅನೇಕ ಸಲ ಅವನು ಆರ್ಭಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೫-೮೩). ಆರ್ಭಟಿಸುತ್ತಾ ಅವನು ವೃಕ್ಷಗಳು, ಪಿಶಾಚಿಗಳು, ದುಷ್ಟರು, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಉರುಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಪಂಚವೇ ಅವನ ಈ ಆಯುಧಕ್ಕೆ ಹೆದರಿದೆ (೫-೮೩-೨). ಅವನು ಮತ್ತು ವಾತ, ಇಬ್ಬರು ಆ ಆಯುಧ ವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವರು (೧೦-೮೬-೧೦). ಸಿಡಿಲಿಗೂ ಇವನಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ಬೀಜ ಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಜೇತನಗೊಳಿಸುವಾಗ, ಗಾಳಿಬೀಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಶಿಡಿಲು ಹೊಡೆಯುತ್ತದೆ (೫-೮೩-೪). ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ಸಿಡಿಲಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೯-೩೦-೪).

ಮಳೆಗರೆಯುವವನಾದುದರಿಂದ, ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ಸಸ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜ ವನ್ನು ಬಿತ್ತಿದಾಗ, ಗಿಡಗಳು ಏಳುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಾತರಹ ಸಸ್ಯಗಳೂ ಅವನ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿವೆ; ಪುಷ್ಪಿ ಗೋಸ್ವರ ಅವನು ಗಿಡಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಾನೆ (೫-೮೩-೪, ೫ ಮತ್ತು ೧೦ ; ೬-೫೨-೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು ; ಅ. ವೇ. ೪-೧೫-೨, ೩ ಮತ್ತು ೧೫ ; ೮-೭-೨೧). ಗಿಡಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವವನೂ, ಫಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಅವನೇ ; ಆ ದೇವತೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿ, ಸಸ್ಯಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲ ಬಿಡುತ್ತವೆ (೭-೧೦೧-೧ ಮತ್ತು ೫). ಅವನ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಜೊಂಡು ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ (೭-೧೦೨-೧ ; ೫-೭೫-೧೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು ; ಅ. ವೇ. ೧-೨-೧ ; ೧-೩-೧ ; ೧೯-೩೦-೫). ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಹಸುಗಳು, ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಕುರವನ್ನು, (ಗರ್ಭಾಣುವನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೧೦೨-೨) ಮತ್ತು ಫಲಶಕ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೫-೮೩-೭ ; ೬-೫೨-೧೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಫಲವಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಭ ; ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲದರ ಆತ್ಮವೂ ಅವನಲ್ಲಿದೆ (೭-೧೦೧-೬ ; ೧-೧೧೫-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುವ, ಸರ್ವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವುಳ್ಳ ರಾಜನು ; ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಗಳೂ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ತ್ರಿವಿಧವಾದ ನೀರುಹರಿಯುತ್ತದೆ (೭-೧೦೧-೨, ೪ ಮತ್ತು ೫). ಈ ಜನನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ, ಅವನಿಗೆ ಜನಕನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅನೇಕಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೭-೧೦೧-೩ ; ೯-೮೨-೩ ; ಅ. ವೇ. ೪-೧೫-೧೨ ; ೧೨-೧-೧೨). ಅವನು ನಮ್ಮ (ಅಸುರಕುಪಿತಾ) ಸ್ವರ್ಗೀಯಜನಕನು (೫-೮೩-೬).

ಭೂಮಿಯು ಅವನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ (೫-೮೩-೪ ; ೭-೧೦೧-೩ ; ೧-೧೬೦-೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಅರ್ಧವ ನೇದದಲ್ಲಿ (೧೨-೧-೧೨) ಭೂಮಿಯು ತಾಯಿಯು ಮತ್ತು ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ತಂದೆಯೆಂದೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (೧೦-೧೦-೬) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ವಶಾ ಎಂಬುವಳು ಅವನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ವೃಷಭನೆನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗುಡುಗು, ಶಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಳೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿಯೂ, ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ದ್ವುದೇವ ತೆಗೆ ಸಮಾನನು (೧೦-೪೫-೪ ; ೨-೪-೬ ; ೨-೨೭-೧೫ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಒಂದು ಕಡೆ ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ದ್ವುದೇವ ತೆಯ ಮಗನು (೭-೧೦೨-೧). ಪರ್ಜಾನ್ಯನೇ ಒಂದು ವತ್ಸ (ಕರು) ವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ; ಇದೇ ಗಿಡಗಳ ಅಂಕುರ (೭-೧೦೧-೧ ; ೫-೮೩-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸು). ಈ ಕರುವು ಸಿಡಿಲು ಅಥವಾ ಸೋಮವಿರಬಹುದು. ಒಂದು ಕಡೆ ಪರ್ಜಾನ್ಯನು ಸೋಮಕ್ಕೆ ತಂದೆಯೆಂದೂ (೯-೮೨-೩), ಅದು ಪರ್ಜಾನ್ಯನಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯಾಯಿತೆಂದೂ (೯-೧೧೩-೩) ಹೇಳಿದೆ.

ಪರ್ಜಾನ್ಯನಿಗೆ ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದರೆ ಸಂಬಂಧ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ವಾತ ನೊಡನೆಯೇ. ಅಗ್ನಿ ಯೊಡನೆ ಒಂದುಸಲ ಹೊರತಾಗಿ, ವಾತನು ದ್ವಂದ್ವ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಕ್ತನಾಗಿರುವುದು ಪರ್ಜಾ ನ್ಯನೊಡನೆಯೇ. ಮರುತರೂ ಪರ್ಜಾನ್ಯನೊಡನೆ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ (೫-೬೩-೬ ; ೫-೮೩-೫) ; ಅವರು ಪರ್ಜಾನ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೧೫-೪). ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇವನೊಡನೆ ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ (೬-೫೨-೬

ಮತ್ತು ೧೬). ವೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಮಾನ ಧರ್ಮಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ (೮-೬-೧) ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಕೃತಿಯ ಒಂದೇ ಅಂಶವು ಆಧಾರವಾಗಿದೆ ; ಆದರೆ ಪರ್ಜನ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಈ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪದಿಂದ ರೂಢಾರ್ಥವಾದ ಮೋಡವೂ, ಮೇಘಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೂ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಿವೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯರು ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅವಃ

ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ (೭-೪೭ ಮತ್ತು ೪೯ ; ೧೦-೯ ಮತ್ತು ೩೦), ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ವೃತ್ತೀಕರಣವು ಬಹಳ ಅರಂಭದಶೆಯಲ್ಲಿದೆ ; ವಾರಿಗಳು, ತಾಯಿಯರು, ಎಳೆಯ ವಯಸ್ಸಿನ ಪತ್ನಿಯರು, ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಬಂದು ವರ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು (೭-೪೭-೩). ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ನೀರು ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಾಲುನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು (೭-೪೭-೪ ; ೭-೪೯-೧) ಮತ್ತು ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಎಂದಿಗೂ ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ (೭-೪೭-೩). ಸವಿತ್ಯವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಗೂ ನೀರು ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ (೨-೩೮-೨). ಅವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಬಂದವು ; ಕಾಲುನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ ; ಸಮುದ್ರವೇ ಅವುಗಳ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನ (೭-೪೯-೨). ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಾರಿಗಳೂ ಇವೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ (೧೦-೩೦-೧). ಅವು ಸೂರ್ಯನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿವೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನು ಅವುಗಳೊಡನೆ ಇದ್ದಾನೆ (೧-೨೩-೧೭). ಮನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೪೯-೩). ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ (ನಿರಿ ೫-೧).

ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲೇ ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆಂದು ಅನೇಕಸಲ ಹೇಳಿದೆ. ನೀರಿನೊಳಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದನು (೭-೪೯-೪) ; ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಪಾಂನಪಾತ್' (ನೀರಿನ ಪುತ್ರ) ಎಂದು ಹೆಸರು ಮಾತೃಭೂತರಾದ ನೀರುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತವೆ (೧೦-೯೧-೬ ; ೧೦-೨-೭ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ, ಅ. ವೇ. ೧-೩೩-೧). ಅಬ್ಜೇವತೆಗಳು ಜನನಿಯರು (೧೦-೧೭-೧೦ ; ೧-೨೩-೧೬) ; ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಭಾರ್ಯೆಯರು ; ವಯಸ್ಸು ಮತ್ತು ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರು (೧೦-೩೦-೧೦). ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತರಾದ ತಾಯಿಯರಂತೆ, ಮಂಗಳಕರವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೋರಿದೆ (೧೦-೯-೨). ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸುವವರು ; ತಾಯನವು ಅವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡುತ್ತದೆ (೬-೫೦-೭).

ನೀರು [ಮನುಷ್ಯರನ್ನು] ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿ ಪೂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ; ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತವೆ. ಆರಾಧಕನು ಶುದ್ಧನೂ, ಪವಿತ್ರನೂ, ಆಗಿ ನೀರಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ [೧೦-೧೭-೧೦]. ಕೆಟ್ಟ ನೆಡತೆ ಮತ್ತು ಹಿಂಸೆ, ದೂಷಣೆ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಾಪಗಳಿಂದಲೂ ಪೂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ [೧-೨೩-೨೨ ; ೧೦-೯-೮]. ಅವು ರೋಗಪರಿಹಾರಕಗಳು [೬-೫೦-೭] ; ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು, ಔಷಧಿಗಳು ನೊದಲಾದುವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆ. ಔಷಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವೂ ಸೇರಿದೆ [೧೦-೯-೫೦-೧೭, ೧-೨೩-೧೯-೧೭-೨೦]. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತದೆ [ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೪-೫]. ವರಗಳು, ಸಂಪತ್ತು ಇವುಗಳನ್ನೂ, ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯ ಮತ್ತು ಅಮರತ್ವಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆ [೧೦-೯-೫, ೧೦-೩೦-೧೨]. ಅವರ ಸಹಾಯ ಮತ್ತು ಕೃಪಾ

ದವು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ [೭-೪೭-೪, ೭-೪೯-೧೦೦ದಳ, ೧೦-೯ ನೇಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ೧೦-೩೦-೧೧], ಅಪಾಂನಪಾತನೊಡನೆ ಬರ್ಹಿಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಆಸೀನರಾಗಿ, ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಆಹೂತರಾಗಿದಾರೆ [೧೦-೩೦-೧೪ ಮತ್ತು ೧೫].

ನೀರಿಗೆ ಮಧುವಿನ ಸಂಬಂಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಜನನಿಯರಾದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಹಾಲಿನೊಡನೆ ಮಧುವನ್ನು ಬೆರಸುತ್ತಾರೆ [೧-೨೩-೧೬]. ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧುವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಈ ನೀರು ಇಂದ್ರನ ಪಾನೀಯವಾಗಿ, ಅವನಿಗೆ ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು [೭-೪೭-೧ ಮತ್ತು ೨]. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಪಾರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ, ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ನೀರನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪಾಂನಪಾತನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ [೧೦-೩೦-೪]. ಮಧುವಿನಿಂದ ಸ್ನಿಗ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ಅಲೆಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಹೊರಡಿಸಬೇಕೆಂದು ನೀರನ್ನು ಬೇಡಿದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇಂದ್ರನು ನೀರನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಲೆಯು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಇಂದ್ರನ ಪಾನೀಯ; ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಜನಿತವಾಗುತ್ತದೆ [೧೦-೩೦-೭೦೦ದ-೯]. ಈ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ನೀರೇ ಸೋಮವೆಂದೂ ಅಥವಾ ಸೋಮಮಿಶ್ರಿತವೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನೀರು ಅಭಿಪ್ರೇತವಿರಬಹುದು. ಘೃತ, ಕ್ಷೀರ, ಮಧು ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾಗ, ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಯಾರಿಸಿದ ಸೋಮರಸಧಾರಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ [೧೦-೩೦-೧೩]. ತರುಣನು ತರುಣಿಯರನ್ನು ಕಂಡು ಆನಂದಿಸುವಂತೆ, ಸೋಮವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಆನಂದಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಣಯಿಯಂತೆ ನೀರನ್ನು ಸವಿಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವು ಯುವಕನ ಮುಂದೆ ತಲೆತಗ್ಗಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ಕನ್ಯೆಯರು [೧೦-೩೦-೫೦೦ದ-೬].

ಭೂಮಿಯ ದೇವತೆಗಳು

ನದಿಗಳು

ಸ್ವರ್ಗೀಯೋದಕದಂತೆ, ನದೀ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೇ ಪಡೆದಿವೆ. ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ [೧೦-೭೫] ಸಿಂಧು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕು, ಸಿಂಧುವಿನ ಉಪನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನದಿಗಳು ಅದರ ಉಪನದಿಗಳೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ [೩-೩೩], ವಿವಾಹ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರಿ ಎಂಬ ಜೋಡಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ.

ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ. ದೇವತೆಯೆಂಬ ಭಾವನೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ, ದೇವತೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳಿಗಿರುವ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯ ಸರ್ವದಾ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಅನೇಕ ಬಿಡಿ ಮಂತ್ರಗಳೂ ವಾಸಲು. ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಯೂ ಮತ್ತು ಸಿಂಧುಗಳು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು [೧೦-೬೪-೯], ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶುತುದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪರಿಚಿತ ಮತ್ತು ಅಪರಿಚಿತವಾದವು ಒಟ್ಟು ೨೧ ನದಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ [೧೦-೭೫-೫]. ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ವಾಜರು ಮತ್ತು ಜನರ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ [೭-೯೬-೨, ೮-೨೧-೧೪]. ಸರಸ್ವತಿಯು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯದು; ರಸನತ್ತಾದ ನೀರುಳ್ಳದ್ದು; ನದಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದೊಂದೇ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದು. ಆಕಾಶದ ಸಾಗರದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುತ್ತದೆ [೭-೯೫-೧ ಮತ್ತು ೨,

೫-೪೩-೧೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಪ್ರಚಂಡವಾದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಪರ್ವತಶಿಖರಗಳನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹವು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಾ, ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುತ್ತದೆ [೬-೬೦-೨ ಮತ್ತು ೪]. ದೊಡ್ಡದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದೂ, ಚುರುಕಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ಚುರುಕಾದುದೂ ಆದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ [೬-೬೦-೧೩]. ಹೊಸ ಜಾಗಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸಬೇಡವೆಂದು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ [೬-೬೦-೧೪]. ಆಕೆಗೆ ಏಳು ಜನ ಸೋದರಿಯರು ಮತ್ತು ಆಕೆಯು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿದಾಳೆ [೬-೬೦-೧೦ ಮತ್ತು ೧೨]. ಅವಳು ನದೀ ಮಾತೃ ; ಏಳು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು [೭-೩೬-೬]. ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ತಾಯಿಯು [೨-೪೧-೧೬]. ಅವಳಿಗೆ ಪಾವೀರವೀ [ಸಿಡಿಲಿನ ಮಗಳು] ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವೀರನ ಪತ್ನಿ [೬-೪೯-೭]. ಭೂಭಾಗಗಳನ್ನೂ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾಳೆ [೬-೬೦-೧೧ ಮತ್ತು ೧೨]. ಆಕಾಶದಿಂದ, ದೊಡ್ಡ ಪರ್ವತದಿಂದ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಅಹ್ವಾನವಿದೆ [೫-೪೩-೧೧] ಈ ಕಡೆಯ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಗೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಅವಳಿಗೆ ಅಸೂರ್ಯ (ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀ) ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೭-೯-೬-೧). ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಆ ದೇವತೆಯು ಬಂದು, ಕುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೧೦-೧೭-೮ ಮತ್ತು ೯), ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧೦-೧೭-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧) ನದಿಯೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನದೀದೇವತೆಯೇ ಅಭಿವೇಶಕಾಗಿರಬೇಕು.

ಆಕೆಯು ಸ್ವತಃ ಪವಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. (೧-೩-೧೦) ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಬಾರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (೬-೫೨-೬); ಆ ನೀರುಗಳು ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂತಾನ, ಮತ್ತು ಅಮರತ್ವಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಕೆಯು ವೀರ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದಾಳೆ. (೧೦-೩೦-೧೨) ಅವಳು ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸಂತಾನವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೨-೪೧-೧೭) ಮತ್ತು ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. (೧೦-೧೮೪-೨) ವಧ್ರಾಶ್ವನಿಗೆ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ನುಗ್ರಹಿಸಿದಳು. (೬-೬೧-೧) ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಫಲವಾಗದ ಅವಳ ಸ್ತನಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ. (೧-೧೬೪-೪೯) ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಮೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕಳು. (೭-೯೫-೨; ೮-೨೧-೧೭; ೯-೬೭-೩೨; ೧೦-೧೭-೮ ಮತ್ತು ೯) ಮತ್ತು ಅನೇಕಸಲ 'ಸುಭಗಾ' (ಸಮೃದ್ಧಳು) ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. (೧-೮೯-೩; ೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೬; ೮-೨೧-೧೭) ತಾಯಿ (ಅಂಬಾ) ಯಾದ ಇವಳು, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೨-೪೦-೧೬) ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೧-೩-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧; ೨-೩-೮; ೬-೬೧-೪). ಸ್ತುತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅವಳೂ ಆಹೂತಳಾಗಿದಾಳೆ (೭-೩೭-೧೧; ೧೦-೬೫-೧೩). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೂಷಿಸುವವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾಳೆ; ಕ್ರೂರಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವಳು (೬-೬೧-೩ ಮತ್ತು ೭). ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಅವರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೫; ೨-೩೦-೮; ೯-೪೯-೭).

ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆಹೂತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆಯು ಸ್ತುತಳಾಗಿರುವುದು. (೩-೫೪-೧೩;

೭-೯-೫ ; ೭-೨೯-೫ ; ೭-೪೦-೩). ಆವರಿಂದ ಅನುಸೃತಳು (೨-೩೦-೮) ಅಥವಾ ಅವರು ಇವಳ ಮಿತ್ರರು, (೭-೯೭-೨) ಅಶ್ವಿನಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಒಂದುಕಡೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ. ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಾಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನ ದಣವಾರಿಸಿದ್ದಾಳೆ (೧೦-೧೩೧-೫). ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗಮಾಡಿದಾಗ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ನಾಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರು. (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೧೨). ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಶ್ವಿನಿಗೆ ಪತ್ನಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೯೪) ಅಪ್ರಿಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಗಳೊಡನೆ ಅನೇಕಸಲ ಜೊತೆಗೂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ ; ಮೂರು ಜನರೂ ಸೇರಿ ದೇವತಾತ್ರಯವೆಂದು ಭಾವನೆ ; ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ಮಹೀ ಮತ್ತು ಹೋತ್ರಾ ಇವರೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿರುವುದುಂಟು. ಈ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಸರಸ್ವತಿಯ ಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ದೃಷದ್ವತಿಗಳ ತೀರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉದ್ದೀಪ್ತನಾದನು. (೩-೨೩-೪). ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡಿದರು. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೯)

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀದೇವತೆಯೇ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾವ ಗುಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗಭಿಮಾನದೇವತೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೧-೭ ; ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೧೦) ; ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಪಟುತ್ವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪತ್ನಿ.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂಬೇಕು. (ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಿಂಧು ನದಿ) ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ನದಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು, ಈಗ ಅದು ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗಿಹೋಗಿ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ್ದರೂ, ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶುತುದ್ರಿಯ ಉಪನದಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸರಸ್ವತ್ ಎಂಬ ಒಂದೇವತೆಯೆಂದು, ಸರಸ್ವತಿಯ ಸ್ತುತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದ ಎರಡೆ ನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ ; ಇಲ್ಲಿ ಭಾರ್ಯೆಯರು, ಸಂತತಿ, ರಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಮೃದ್ಧಿಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿವೆ (೭-೯೬).

ವೃದ್ಧೀ

ವೃದ್ಧಿಯು (ಭೂಮಿಯು) ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ಯುದೇವತೆಯೊಡನೆ ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯಾಗಿಯೇ ಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದು. ವೃದ್ಧಿಯೊಂದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಒಂದೇ ಒಂದು, ಮೂರು ಋಕ್ಕಿನ ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತ (೫-೮೪). ಅಥರ್ವ ಪೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸೂಕ್ತವು ವೃದ್ಧೀ ದೇವತಾಕವಾದುದು ಇದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೧). ವೃತ್ತೀ ಕರಣವು ಬಹಳ ಅಲ್ಪ ; ದೇವತೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭೌತಿಕವಾದುವು. ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ಪರ್ವತಗಳ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿದಾಳೆ ; ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತಳು (ಕ್ಷಮಾ). ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ; ಮಳೆಯನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾಳೆ ; ದೊಡ್ಡವಳು, ದೃಢವಾಗಿದಾಳೆ ; ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಳು,

ವೃದ್ಧೀ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದನು. ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು (ಪತ್ರಧರ್. ೨-೧೫-೨). ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೫ ; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೫) ವೃದ್ಧೀಪದವು ಪ್ರಥಮ (ವಿಸ್ತರಿಸು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇಮಸ್ವರೂಪಳಾದ ಪೃಥ್ವೀಮಾತೆಯೆಂತಲೂ, ಮೃತನಾದವನು ಆಕೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೧೮-೧೦). ದ್ಯುದೇವತೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಾತೆಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿ

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಭೂದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯವು. ವೇದಗಳ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನ ನಂತರ ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ. ಇನ್ನೂ ರಕ್ತಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಗ್ನಿಯೆಂಬುದು ಬೆಂಕಿಯ ಸರಿಯಾದ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯತ್ವಾರೋಪವು ಬಹಳ ಪ್ರಾರಂಭ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಗಾಂಗ ವರ್ಣನೆಯೆಲ್ಲವೂ, ಹೋಮಾಗ್ನಿಯ ನಾನಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಘೃತಮಯವಾದ ಬೆನ್ನುಭಾಗವೂ (೫-೪-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಘೃತಮಯವಾದ ಮುಖವೂ (೩-೧-೧೮ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಸುಂದರವಾದ ನಾಲಿಗೆಯೂ (೧-೧೪-೭) ಇವೆ. ಅವನಿಗೆ ಘೃತವೇ ಕೇಶ (೮-೪೯-೨), ಜ್ವಾಲೆಯೇ ಕೇಶ (೧-೪೫-೬ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಕೂದಲು (೩-೨-೧೩), ಮತ್ತು ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಗಡ್ಡ (೫-೭-೭). ಅವನಿಗೆ ಜೊಪಾದ (೮-೪೯-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ದವಡೆ (೧-೫೮-೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಬಂಗಾರದ (೫-೨-೩) ಅಥವಾ ಧಳಧಳಿಸುವ ಹಲ್ಲುಗಳು (೫-೭-೪) ಮತ್ತು ಕಬ್ಬಿಣದ ದವಡೆ ಹಲ್ಲುಗಳು (೧೦-೮೭-೨). ಅವನಿಗೆ ಕಾಲುಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆಯೆಲ್ಲವೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆ (೪-೧-೧೧) ಹೇಳಿದೆ; ಆದರೆ ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ತಲೆ (೭-೩-೧) ಅಥವಾ ಮೂರು ತಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಏಳು ಕಿರಣಗಳು (೧-೧೪೬-೧ ; ೨-೫-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವನು ವಿಶ್ವತೋಮುಖನು (೨-೩-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನ ನಾಲಿಗೆಯು ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೮-೬೧-೧೮ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅವನಿಗೆ ಮೂರು (೩-೨೦-೨) ಅಥವಾ ಏಳು (ವಾ. ಸಂ. ೧೭-೭೯) ನಾಲಿಗೆಗಳು. ಅವನ ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ ಏಳು ನಾಲಿಗೆಗಳು (೩-೬-೨) ಈ ಏಳಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ಹೆಸರಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಘೃತವೇ ಅಗ್ನಿಯ ನೇತ್ರ (೩-೨೬-೭); ಅವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು (೧-೩೧-೧೩) ಸಾವಿರ (೧-೭೯-೦೨) ಕಣ್ಣುಗಳು ಮತ್ತು ಸಾವಿರ ಕೊಂಬುಗಳು (೬-೧-೮). ಅವನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಗೋಸ್ಕರ ಅನೇಕ ಬಹುಮಾನಗಳು ಸದಾ ಇರುತ್ತವೆ (೧-೭೨-೧). ಅವನು ಒಬ್ಬ ಧನುರ್ಧಾರಿ (೪-೪-೧) ಅಥವಾ ಅವನನ್ನು ಧನುರ್ಧಾರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧-೭೦-೧೧); ಅವನು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಲುಗಿನಂತೆ ಹದ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೩-೫).

ಅನೇಕ ಸಲ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾನಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು, ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವನ ನಾನಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೊರತು, ಅವನ ಯಾವುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಿರಲಾರದು. ಪದೇ ಪದೇ ಅವನನ್ನು ವೃಷಭ ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (೧-೫೮-೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಸ್ಥೂಲವಾದ ಕುತ್ತಿಗೆಯುಳ್ಳ, ಮಹಾ ಬಲಿಷ್ಠ ನಾಗಿರುವ ವೃಷಭ (೫-೨-೧೨). ಅದರಿಂದಲೇ, ಅವನು ಗುಟ್ಟುರು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮-೧), ಅಧಿಕವಾಗಿ ರೇತೋವಿಶಿಷ್ಟನು (೪-೫-೩); ಕೊಂಬುಗಳಿವೆ (೫-೧-೮ ; ೬-೧೬-೩೯); ಆ ಕೊಂಬುಗಳನ್ನು ಮಸೆಯುತ್ತಾನೆ (೮-೪೯-೧೩) ಮತ್ತು ಅಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಅವನನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ (೧-೧೪೦-೬) ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಜನಿಸಿದಾಗ ಕರು (ವತ್ಸ)ವಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಹೇಳ

ಬ್ರಹ್ಮವೆ. ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ (೧-೫೪-೨; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಅಶ್ವವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದಾನೆ (೧-೧೪೯-೩; ೬-೧೨-೬). ಅವನು ಅಶ್ವದಂತೆ (೨-೪-೪) ಆಡಿಸುವ ಬಾಲವು ಜ್ವಾಲೆಯೆರಬೇಕು. ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಲೀಸು ಮಾಡಿದ ಕುದುರೆಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ (೧-೬೦-೫; ಇತ್ಯಾದಿ). ಯಾಗಮಾಡುವವರು ಅವನನ್ನು ಕುದುರೆಯಂತೆ, ನಡೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೨-೭), ಉದ್ದೇಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವರು ತಮ್ಮ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ನಡೆಸಲು ಅನೇಕ್ಷಿಸುವ ಕುದುರೆಯು ಅಗ್ನಿಯೇ. (೨-೫-೧; ೩-೨೭-೩). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತರುವ ಅಶ್ವವೆಂದು ಅವನನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೨೭-೧೪). ಯಾಗ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಯೂಸಗಳಿಗೆ (೨-೨-೧) ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯೂಸಕ್ಕೆ (೧-೧೪೩-೭) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹುತವಾದುದನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಅಶ್ವವನ್ನು) ಹೂಡುತ್ತಾರೆ (೧೦-೫೧-೭). ಕೆನೆಯುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೩-೨೬-೩) ಅಥವಾ ಅವನೇ ಕೆನೆಯುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆ (೧-೩೬-೪) ಎಂದಿದೆ ಜಯಗಳಿಸಿದ ಕುದುರೆಯಂತೆ ಇದಾನೆ (೮-೯೧-೧೨); ಅಥವಾ ಜನಗಳಿಗೆ, ಅಪಾಯದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿದಾನೆ (೪-೨-೮). ಇವುಗಳಲ್ಲದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಯಂತಿದಾನೆ. ಅವನೇ ಆಕಾಶದ ಗಿಡುಗ (೭-೧೫-೪) ಮತ್ತು ಒಂದು ದೇವಲೋಕದ ಪಕ್ಷಿ (೧-೧೬೪-೫೨). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಇವನು ಹಂಸಪಕ್ಷಿಯಂತಿದಾನೆ (೧-೬೫-೯). ಗಿಡದ ಮೇಲೆ ಹಕ್ಕಿಯು ಗೂಡು ಕಟ್ಟುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಕಾಡನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೧-೬೬-೨; ೬-೩-೫; ೧೦-೯೧-೨). ಅವನಿಗೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿವೆ (೧-೫೮-೫; ೨-೨-೪) ಮತ್ತು ಅವನ ಗಮನವು ಹಾರಿಕೆ (೬-೩-೭; ೬-೪-೬ ಇತ್ಯಾದಿ). ವೇಗವಾಗಿ ಹಾರಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬-೪). ಒಂದು ಸಲ ಅವನನ್ನು ಬಸಗುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಸರ್ಪನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ (೧-೭೯-೧).

ಪದೇಪದೇ ನಿರ್ಜೀವ ಪಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಸುವರ್ಣವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಾನೆ (೨-೨-೪; ೭-೩-೬). ನಾಲಗೆಯನ್ನು ಚಾಚಿದಾಗ, ಅವನು ಕೈಗೊಡಲಿಯಂತಿರುತ್ತಾನೆ (೬-೩-೪; ೧-೧೨೭-೩ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನೇ ಒಂದು ರಥ (೩-೧೦-೫) ಅಥವಾ ರಥದಂತಿದಾನೆ (೧-೧೪೧-೮ ಇತ್ಯಾದಿ); ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ (೧-೫೮-೩; ೩-೧೫-೫) ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಲ ಸಾಧ್ಯನು (೧-೬೬-೬). ಇತರರಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುವ, ತುಂಬಿದ ರಥದಂತೆ, ಇವನೂ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಸಾಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೭೬-೩). ಐಶ್ವರ್ಯ (೧-೫೮-೬, ೧೭೦-೧) ಅಥವಾ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾಗಿ ಬಂದ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ (೧-೭೩-೧) ಉಪಮಿತನಾಗಿದಾನೆ.

ವನ (೨-೭-೬) ಅಥವಾ ಫೃತವು (೭-೩-೧) ಅವನ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಕರಗಿಸಿದ ಬೆಣ್ಣೆಯೇ ಅವನ ಪಾನೀಯ (೨-೭-೬; ೧೦-೬೯-೨). ಅವನ ಬಾಯೊಳಗೆ ಸುರಿದ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಪುಷ್ಟಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (೩-೨೧-೧, ೫-೧೧-೩, ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧-೭-೨). ತನ್ನ ಹರಿತವಾದ ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಅಗಿದು, ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಕಪ್ಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೩-೫; ೬-೬೦-೧೦; ೧೦-೭೯-೨). ಅವನು ಸರ್ವಭಕ್ಷಕ (೮-೪೪-೨೬). ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರುಸಲ ಪುಷ್ಟಿ ಕರವಾದ ಆಪಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೧೨-೧, ೧-೧೪೦-೨; ೭-೧೧-೩ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ದೇವತೆಗಳು ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ ಮತ್ತು ನಾಲಗೆ (೨-೧-೧೩ ಮತ್ತು ೧೪); ದೇವತೆಗಳಿಗೆ

ಆಹಾರಕೊಡುವ ಚಮಚಗಳು ಇವನ ಜ್ವಾಲೆಗಳೇ (೧-೭೬-೫; ೧೦-೬-೪). ಆದರೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಹೋಮ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದು ಇವನನ್ನೇ (೩-೨೧-೧೦೦೦೦೦: ೩-೨೮-೧೦೦೦೦೦) ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತಿರುವ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗಭಿಮುಖವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಆರ್ಪಿತವಾದ ಘೃತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ನುಗ್ಗಿಬರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೦೭-೧). ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೌದೆ ಅಥವಾ ಘೃತವೇ ಆಹಾರವಾದರೂ, ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೂ ಆಹ್ವಾನಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೇ ಅವನಿಗೆ ಆಹ್ವಾನ (೧-೧೪-೧೦, ೧-೧೯-೯, ೧-೨೧-೧ ಮತ್ತು ೩; ೨-೩೬-೪). ಅವನಿಗೆ ಸೋಮಗೋಪ (ಸೋಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು)ನೆಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೧೦-೪೫-೫ ಮತ್ತು ೧೨). ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದೂ (೧೦-೯೮-೯), ಬಂದು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ದರ್ಭಾಸನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕೆಂದೂ (೩-೧೪-೨; ೫-೧೧-೨; ೫-೨೬-೫; ೭-೧೧-೨; ೭-೪೩-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ.

ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶವು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅವನದು ಕುಭ್ರವಾದ ಕಾಂತಿ (೨-೧೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ); ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು (೬-೧೦-೩); ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು (೭-೧೫-೧೦ ಇತ್ಯಾದಿ), ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉರಿ (೮-೪೩-೩೧), ಬೆಳಗುವ ಬಣ್ಣ (೧-೧೪೦-೧, ೫-೨-೩). ಅವನದು ಸುವರ್ಣವರ್ಣವಾದ ರೂಪ (೪-೩-೧, ೧೦-೨೦-೯). ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೯-೩; ೭-೩-೬). ಅವನ ಪ್ರಭೆಯು ಉಷ್ಣನ, ಸೂರ್ಯನ ಅಥವಾ ಸಿಡಲಿನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ (೧೦-೯೧-೪ ಮತ್ತು ೫). ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೫-೭-೪). ಸೂರ್ಯನಂತೆ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೪೩-೩೨). ಅವನು ತನೋ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯ ಮಬ್ಬಿನಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನು (೧-೯೪-೫; ೭-೯-೨). ಉದ್ದೀಪನಾಗಿ, ಕತ್ತಲಿನ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾನೆ (೩-೫-೧). ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ, ಅಂಧಕಾರವೃತ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯೂ ಮತ್ತು ಆಕಾಶವೂ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ. (೧೦-೮೮-೨). ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ; ಅಗ್ನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೇ ಉಷರ್ಬುಧನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಆದರೆ, ಅಗ್ನಿಯ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ರಥನೇಮಿಗಳು, ಎಲ್ಲವೂ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ (೧-೧೪೧-೭; ೨-೪-೬ ಮತ್ತು ೭, ೬-೬-೧, ೭-೮-೨, ೮-೨೩-೧೯), ಅವನ ಕುದುರೆಗಳು ಕಪ್ಪಿರುವ ಜಾಡುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ (೧-೧೪೦-೪). ಗಾಳಿಯಿಂದ ಚೇತನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ (೧-೫೮-೪ ಮತ್ತು ೫); ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ, ಭೂಮಿಯ ಕೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಛೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೬೫-೮); ಹ್ವರಕನಂತೆ ಭೂಮಿಯ ಕೇಶ ಛೇದನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೪೨-೪).

ಅವನ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸಮುದ್ರದ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತವೆ. (೧-೪೪-೧೨) ಅವನ ಧ್ವನಿಯು ಗಾಳಿಯ ತಬ್ಬದಂತೆ ಅಥವಾ ಆಕಾಶದ ಗುಡುಗಿನಂತೆ (೫-೨೫-೮; ೭-೩-೬) ಆಕಾಶದಂತೆ (೧೦-೪೫-೪); ಅಥವಾ ಪರ್ಜನ್ಯನಂತೆ (೮-೯೧-೫) ಅಥವಾ ಸಿಂಹದಂತೆ (೩-೨-೧೧) ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ ಕಾಡಿನ ಮರಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಗೊಳಿಯಂತೆ ಅರ್ಭಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಅವನ ಕಿಡಿಗಳು ಹಾರುವ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ಹಕ್ಕಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಬೆದರುತ್ತವೆ. (೧-೯೪-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತರುವುದು (೧-೧೪೩-೫). ಮರುತ್ತಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ದಿಕ್ಕುಪಾಲಾಗಿ ಚದುರುತ್ತಿರುವ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಸಿಡಲನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತರುವಷ್ಟೇ ಸುಲಭ.

ಅಗ್ನಿಯು ಉರ್ಧ್ವಮುಖನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆ (೬-೧೫-೨). ಗಾಳಿಯಿಂದ ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅವನ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ಚಾಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ (೮-೪೩-೪). ಅವನ ಹೊಗೆಯು ಅಲುಗಾಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅವನ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (೮-೨೩-೧). ಕೆಂಪಾದ ಹೊಗೆಯು ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. [೭-೩-೩; ೭-೧೬-೩] ಹೊಗೆಯು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (೬-೨-೬). ಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವವನಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಧೂಮದಿಂದ ಆಕಾಶವನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೬-೨). ತನ್ನ ಮೇಲ್ಭಾಗದಿಂದ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೊಡನೆ ಬೆರೆಯುತ್ತಾನೆ (೭-೨-೧). ತನ್ನ ನಾಲಗೆಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನಾವರಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೬೦-೧೮). ಧೂಮಕೇತುವೆನ್ನುವುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಸಿಡಿಲಿನ (೩-೧೪-೧), ತೇಜಃಪುಂಜವಾದ (೧-೧೪೦-೧), ಶುಭ್ರವಾದ (೧-೧೪೧-೧೨), ಹೊಳೆಯುವ (೫-೧-೧೧), ಉಜ್ವಲವಾದ (೧೦-೧-೫), ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ (೪-೧-೮) ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ (೪-೨-೪) ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಕುದುರೆಗಳು. ಆ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಬೆಣ್ಣೆಯಂತೆ ಬೆನ್ನು (೧-೧೪-೬); ಅವು ಕಂದುಬಣ್ಣ (೭-೪೨-೨); ಸುಂದರ (೪-೨-೨); ಸರ್ವವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳು (೧೦-೭೦-೨); ಚುರುಕು (೨-೪-೨); ಗಾಳಿಯಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (೧-೯೪-೧೦) ಮತ್ತು ಇಬ್ಭಾಗಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ (೧-೧೪-೬). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪-೧೨; ೩-೬-೬; ೮-೬೪-೧). ಯಜ್ಞದ (೧೦-೯೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸಾರಥಿ (೧-೨೫-೩ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ (೩-೬-೯). ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಬರುತ್ತಾನೆ (೩-೪-೧೧; ೭-೧೧-೧) ಅಥವಾ ಅವರಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಬರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೭೦-೨). ಯಾಗಕ್ಕೆ ವರುಣನನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ವಾಯುಮಂಡಲದಿಂದ ಮರುತ್ತಗಳನ್ನೂ ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೭೦-೧೧).

ದ್ಯುದೇವತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಜನಕ; ಅವನೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದವನು (೧೦-೪೫-೮). ಅಗ್ನಿಯು ಆಕಾಶದ ಶಿಶು (೪-೧೫-೬; ೬-೪೯-೨), ಆ 'ಅಸುರ'ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದನಂತೆ (೩-೨೯-೪). ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ (೩-೨-೨; ೩-೩-೧೧; ೩-೨೫-೧; ೧೦-೧-೨; ೧೦-೨-೭; ೧೦-೧೪೦-೨) ಹೇಳಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟು ಮತ್ತು ಅಬ್ಧೇವತೆಗಳ, ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳ, ಪುತ್ರನೆಂದೂ (೧೦-೨-೭; ೧೦-೪೬-೯) ಹೇಳಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟುವಿನ (೧-೯೫-೨) ಅಥವಾ ಅಬ್ಧೇವತೆಯ ಮಗ (೧೦-೯೧-೬; ೨. ವೇ. ೧-೩೩-೧)- ಉಷೋದೇವಿಯರು ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು (೭-೭೮-೩), ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳು, ಅಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು [೭-೯೯-೪] ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಎರಡು ಶಿಲೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (೨-೧೨-೩), ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಇಳೆಯ ಮಗನೆಂದೂ (೩-೨೯-೩) ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಅಂಕುರವೆಂದೂ (೬-೪೮-೫) ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ, ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ (೬-೭-೧; ೮-೯೧-೧೭), 'ಆರ್ಯ'ನಿಗೆ ಬೆಳಕಿಗೋಸ್ಕರ (೧-೫೯-೨) ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ (೧೦-೪೬-೯) ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ನಿಹಿತನಾದನು (೧-೩೬-೧೦; ೨-೪-೩; ೬-೧೬-೧; ೮-೭೩-೨). ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯು (೧-೬೯-೧). ಆಪಾತತಃ ಭಿನ್ನವಾದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ದೃಷ್ಟಿಭೇದಗಳಿಂದ ಜನಿತವಾಗಿವೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯ.

ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಇತಿಹಾಸಗಳು ಅವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಏನನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಾಗಿ ಅವನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವೊಂದೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು; ಇದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅವನ ಜನನ, ರೂಪವಿಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ವಾಸಸ್ಥಳಗಳು ಇವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಅವನ ಜನನ ವಿಷಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ನಿಜವಾಗಿ 'ಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಮಥಿತನಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೨೯-೨; ೩-೨೩-೨ ಮತ್ತು ೩; ೭-೧-೧; ೧೦-೭-೯). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಗಳೇ ಅವನ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು; ಮೇಲುಗಡೆಯ ಅರಣಿ ಪಿತೃವೆಂತಲೂ, ಕೆಳಗಡೆಯದು ಮಾತೃವೆಂತಲೂ ಗಣನೆ (೩-೨೯-೩) ಅಥವಾ, ಅವನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ತಾಯಿಯರು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಅರಣಿಗಳೆರಡೂ ಅವನ ಜನನಿಯರು (೧-೩೧-೨). ಎರಡು ಕಾಷ್ಠಗಳೂ ಅವನನ್ನು 'ಅದೇ ಜನಿಸಿದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಆದರೆ ಶಿಶುವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಷ್ಟ (೫-೯-೩ ಮತ್ತು ೪). ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ, ದೇವತೆಯು ಜೀವಸಹಿತನಾಗಿ ಜನಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧-೬೮-೨). ಜನನವಾದ ಕೂಡಲೇ ಶಿಶುವು ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ನುಂಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ (೧೦-೭೯-೪). ಸ್ತನ್ಯಕೊಡಲಾರದ ತಾಯಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೧೫-೧). ಈ ಅರಣಿ ಮಥನದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೬೦-೩; ೪-೧-೧; ೭-೧-೧); ಮೇಲುಗಡೆಯ ಕಾಷ್ಠವನ್ನು ಉಜ್ಜುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಹತ್ತು ಕನ್ಯೆಯರು (೧-೯೫-೨). ಈ ಮೇಲುಗಡೆಯ ಕಾಷ್ಠಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಮಂಥ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ (ಕರ್ಮಪ್ರದೀಪ ೧-೭೫).

ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಬಲವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ 'ಸಹಸ್ರಃ ಸೂನುಃ, ಪುತ್ರಃ' (ಬಲದ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಬಲವಾಗಿ ಮಥನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ" (೬-೪೮-೫). ಅಗ್ನಿ ಮಥನವು ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಡೆಯಬಾರದೆಂದು ಒಂದುಕಡೆ (ಮೈ. ಸಂ. ೧-೬-೧೦) ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ 'ಯವಿಷ್ಠ, ಯವಿಷ್ಠೈ' (ಅತ್ಯಂತ ಕಿರಿಯವನು) ಎಂಬುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಅವನ ಜನನಗಳು, ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ, ಹಿಂದಿನ ಜನನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು (೩-೧-೨೦). ವೃದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಯುವಕನಾಗಿ ಪುನಃ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೪-೫). ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅವನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ (೧-೧೨೮-೨); ಅವನ ಹೊಸ ಪ್ರಕಾಶವು ಹಳೆಯದರಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ (೬-೧೬-೨೧). ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವನೂ ಯುವಕ. ವಯಸ್ಸಾದವನೂ ಹೌದು. ಅವನೇ ನೊದಲನೆಯ ಯಾಗಮಾಡಿದವನು (೩-೧೫-೪); ಅದುದರಿಂದ ಅವನಿಗಿಂತ ಹಿರಿಯನಾದ ಯಾಗಕರ್ತೃ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ (೫-೩-೫). ನೊದಲಿನ ಉಪಸ್ಥಾನಗಳ ಅನಂತರ, ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು (೧-೪೪-೧೦). ಪೂರ್ವೀಕರ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪಾತ್ರವು ಪದೇ ಪದೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೮-೪೩-೧೩; ಇತ್ಯಾದಿ). ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೀರ ವಿರುದ್ಧವಾದ 'ಪುರಾತನ' ಮತ್ತು 'ಬಹಳ ಕಿರಿಯವನು' ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ (೧೦-೪-೧ ಮತ್ತು ೨).

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನೆಂದೇ ಹೇಳಿರುವುದು (೬-೩-೩; ೧೦-೭೯-೭); ವೃಕ್ಷಗಳ ಅಂಕುರವೆಂದೂ (೨-೧-೧೪; ೩-೧-೧೩) ಅಥವಾ ಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದೂ (೧೦-೧-೨) ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವನು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವನು (೮-೪೩-೯), ವೃಕ್ಷಗಳ (೧-೭೦-೪) ಅಥವಾ ಗಿಡಮರಗಳ (೨-೧-೧) ಅಂಕುರ. ಅಗ್ನಿಯು ಮರಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಘರ್ಷಣದಿಂದ ಜನಿಸುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರಬಹುದು.

ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಆಧಾರವಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ' ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಿಃ ' (ಭೂಮಿಯ ನಾಭಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. (೧-೫೯-೨) ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ, ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗಾಗಿ ರಚಿಸುವ ವೇದಿಕೆಗೇ ನಿರ್ದೇಶವಿರಬಹುದು. ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಳಿಗೆ ' ನಾಭಿ ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಅಮರತ್ವಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು (೩-೧೭-೪). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಸಲ ' ವೇದಿಷದ್ ' (ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವನು) ಎಂಬುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು; ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅದು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿದನೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ' ಅಪಾಂನಪಾತ್ ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೇ ಆಗಿಹೋಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೂ ನೀರಿನ ಗರ್ಭ (ಅಪಾಂಗರ್ಭಃ ೩-೧-೧೨ ಮತ್ತು ೧೩); ನೀರಿನಲ್ಲೇ ಉದ್ಭವವಾಗುತ್ತಾನೆ (೧೦-೪೫-೧; ಆ. ವೇ. ೧೩-೧-೫೦); ನೀರಿನ ಮಡಿಲಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಒಂದು ವೃಷಭ (೧೦-೮-೧); ಅವನು ಸಾಗರದಿಂದ ಆವೃತ (೮-೯೧-೫). ಧನು (ಮೇಘಗಳ ದ್ವೀಪ) ವಿನಿಂದ ಇಳಿದು ಬಂದಿದಾನೆ; (೧-೧೪೪-೫; ೧-೧೦೪-೫) ತೇಜೋಮಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಹೊಳೆಯುವ ಮಿಂಚೇ ಅವನು (೬-೬-೨). ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲಿನರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಹತ್ತ ನೆಯ ಮಂಡಲದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯು ನೀರು ಮತ್ತು ಗಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದನೆಂಬುದೊಂದು ಕಥೆಯಿದೆ (೧೦-೫೧, ೫೨, ೫೩, ೧೨೪ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು). ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಂಶ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ, ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಸಿಡಿಲಿನ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಹೇಳಿದೆ (ಆ. ವೇ. ೩-೨೧-೧ ಮತ್ತು ೭; ೮-೧-೧೧). ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದವು (ಆ. ವೇ. ೧೨-೧-೩೭). ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಿ ದಾನೆ (೮-೩೯-೮; ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೮-೨-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಕೆರೆ ಕುಂಟೆಗಳ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಾಂತಸ್ಥ ವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಆಕಾಶದಂತೆ, ನೀರೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಳವು (೫-೮೫-೨; ಆ. ವೇ. ೧೩-೧-೫೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಗಿಡಮರಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನೀರೂ, ಅಗ್ನಿಯ ವಾಸಸ್ಥಳವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತ ವಾಗಿದೆ (೨-೧-೧; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನೆಂದೂ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಆಕಾಶಭಾಗ ದಲ್ಲಿ ಅವನು ಜನಿಸಿದನು (೧-೧೪೩-೨; ೬-೮-೨). ಅಗ್ನಿರೂಪನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿರದಿದ್ದರೂ, ಗುಪ್ತವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಲ್ಲಿದ್ದು (೧೦-೫-೭). ಬಹಳ ದೂರದ, ಆ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ, ಮಾತರಿಶ್ವನಿಂದ ಅನೀತನಾದನು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲಿನ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಸಿಡಿಲಿನ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಮತ್ತು ನೀರಿನಿಂದ ಬರುವುದು (ಆ. ವೇ. ೩-೨೧-೧ ಮತ್ತು ೭; ೮-೧-೧೧); ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೊಂದರಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೭-೨), ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ನೀರು (ದಿವ್ಯ, ಅಪ್ಸುಮತ್) ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಸುಮಾರು ೩೦ ಸಲ ' ಅಗ್ನಿ 'ಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ, ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ನೆಂತಲೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು ದೇವತೆಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಘಟನೆಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಇಳಿದು ಭೂಮಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದೂ ಸಿಡಿಲಿನಿಂದಂಟಾಗುವ ಬೆಂಕಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಮತ್ತು ಸಿಡಿಲು ಬೆಂಕಿಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಅಭೇದವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆ ಗಳ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಮಾರಿಶ್ವನಿಂದ ಅನೀತನಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನ ಹಸ್ತಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂದಮೇಲೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದವನೇ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದಂತಾಯಿತು. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ಅತಿಥಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮವೆಂದು ಗಣನೆಯಿದೆ; ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ರೂಪವೆಂಬುದೇ ವೇದಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆಕಾಶಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯನಾಗಿ, ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಆಕಾಶದ ಬೆಳಕಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (೩-೨-೧೪). ವಾಯುಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಆಕಾಶ ಹುಟ್ಟಿದಾನೆ, ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೮೭-೪ ಮತ್ತು ೫). ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದಾನೆ (೧೦-೮೮-೬). ಅಸ್ತಮಿಸಿದಾಗ ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಪುನಃ ಅವನಿಂದ ಜನಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೮-೯ ಮತ್ತು ೧೩). ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕಿನೊಡನೆ ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯು ಬೆರೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಅಗ್ನಿ ಸೂರ್ಯರ ಈ ಸಮಾನತೆಯೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬೇಕು (೫-೩೭-೧; ೭-೨-೧); ಮನುಷ್ಯರು ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿದಾಗ, ದೇವತೆಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ (೬-೨-೩) ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೨೭-೧೨; ೮-೪೪-೨೯) ಎಂದಿರುವಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬೇಕು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಸಿಡಿಲಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೌಮ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಭೇದವೆಂದು ಹೇಳುವಷ್ಟು ಸೂರ್ಯನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಘಟನೆಯಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದಾಗಲೆಲ್ಲಾ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಮನಸ್ಸು ಧಾವಿಸುತ್ತದೆ (೧-೧-೪). ಅಗ್ನಿಯು ಇತರ ರೂಪಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವರೂಪ, ಉದ್ದಿಷ್ಟವೆಂಬುದು ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿಗೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಗಳು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ರೂಪತ್ರಯವು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮಗಳು (೧-೯೫-೩; ೪-೧-೭). ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ತ್ರಿವಿಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. (೧೦-೮೮-೧೦). ಅವನು ಮೂರು ರೂಪವಾದ ಬೆಳಕು (೩-೨೬-೭); ಅವನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳು (೧-೧೪೬-೧), ಮೂರುನಾಲಿಗೆಗಳು, ಮೂರು ದೇಹಗಳು, ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳು (೩-೨೦-೨). 'ತಿಪ್ರಧಸ್ಥ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ; ತ್ರಿಪಸ್ತ್ವಿ (೮-೩೯-೮) ಎನ್ನುವುದು ಅಗ್ನಿಯೊಬ್ಬನಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನಗಳು ಒಂದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲು ಆಕಾಶದಿಂದಲೂ, ಎರಡನೆಯಸಲ (ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ) ನಮ್ಮಿಂದಲೂ, ಮೂರನೆಯ ಸಲ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿದಾನೆ (೧೦-೪೫-೧) ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನಗಳೂ (ಆಕಾಶ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ನೀರು) ಇದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿವೆ (೮-೪೪-೧೬; ೧೦-೨-೭; ೧೦-೪೬-೯). ಆದರೆ ಒಂದು ಕಡೆ (೧-೯೫-೩) ಅವನ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳು, ಸಾಗರ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ನೀರು ಎಂದಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಭೂಮಿಯ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಮನೆಗಳಲ್ಲೂ, ಅಮೇಲೆ ಆಕಾಶದ ತಳದಲ್ಲೂ, ವಾಯು ಮಂಡಲದಲ್ಲೂ ಜನಿಸಿದನು (೪-೧-೧೧); ಅಮರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು; ಒಂದನ್ನು ಮನುಷ್ಯನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು; ಉಳಿದ ಎರಡು ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವು (೩-೨-೯). ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಯು ಮಂಡಲದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ (ಆಪ. ಶ್ವೃ.

ಸೂ. ೫-೧೬-೪). ಅಪರೂಪವಾಗಿ ವೃಥಾವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರನೆಯದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ಜನ ಸೋದರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ; ಅವರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದವನೇ ಸಿಡಿಲು, ಮೂರನೆಯವನಿಗೆ ಬೆಣ್ಣೆಯೇ ಬೆನ್ನಾಗಿದೆ (೧-೧೬-೧ ; ೧-೧೪-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಗ್ನಿಯು ಆಕಾಶದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ವಾಯುಮಂಡಲವು ಸೇರಿದೆ ; ಹುತವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ದು ಕೊಡುವವನೂ, ಘೃತವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಹೊತ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೧-೨೦ ; ೧೩-೩-೨೦ ; ೧೪-೪-೧೦ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಮೂರನೆಯ ರೂಪವೇ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದೂ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧೦-೧-೩ ; ೫-೩-೩ ; ೧-೨೨-೨ ಮತ್ತು ೪ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಪ್ರಕಾರ, (೧೦-೮೮-೧೦)ರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೂರ್ಯನು (ನಿರು. ೭-೨೮ ; ನಿರು. ೧೨-೧೯ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಮೂರು ವಿಭಾಗವೂ, ಸೂರ್ಯ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ದೇವತಾತ್ರಯ ವಿಭಾಗವೂ (೮-೧೮-೧೯), ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ದೇವತಾತ್ರಯವೂ ಒಂದೇ ಇರಬೇಕು. ಅಗ್ನಿತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ದೇವತಾತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ, ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ, ವಾತ ಅಥವಾ ವಾಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರು ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕಾಗ್ನಿಯಲ್ಲದೇ ಮೂರು ಬೇರೆ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿತ್ರಯವೆಂಬುದು ಈ ವಿಭಜನೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು, ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ (೨-೩೬-೪ ; ೫-೧೧-೨ ; ೧೦-೧೦೫-೯ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಭಾಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಎರಡು ಜನ್ಮಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅವನೊಬ್ಬನಿಗೇ 'ದ್ವಿಜನ್ಮಾ' ಎಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು (೧-೬೦-೧ ; ೧-೧೪೦-೨ ; ೧-೧೪೯-೨ ಮತ್ತು ೩). ಮೇಲಿನ (ಉರ್ಧ್ವ) ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ (ಅಧಃ) ಜನ್ಮಗಳೂ (೨-೯-೩), ಉಚ್ಚನೀಚ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳೂ (೧-೧೨೮-೩) ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಭೂಲೋಕದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಗಳೇ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು (೩-೫೪-೧ ; ೧೦-೪೫-೧೦) ಹೇಳುವುದು ; ಆದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (೮-೪೩-೨೮). ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನನಗಳಿಗೆ ವೃತ್ತಾಸ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅವನ ಅತ್ಯುನ್ನತ ವಾಸಸ್ಥಳದಿಂದ ಆಹೂತನಾಗಿ (೮-೧೧-೭), ಅಧೋಲೋಕಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ (೮-೬೪-೧೫). ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಂದು, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೇರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೧-೪). ಅಗ್ನಿಯು ಮಳೆಯ ಮೂಲಕ ಕೆಳಗೆ ಬಂದು, ಗಿಡಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ ; ಆ ಗಿಡಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ನೀರಿನಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು, ಪುನಃ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೬೪-೫೧). ಅಗ್ನಿಯು ಈ ದೈವಿವಿಧ್ಯವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ, ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೇ ಹೋಮಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು (೧೦-೭-೬), ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರತರಬೇಕು (೭-೩೯-೫), ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಇಳಿದುಬರಬೇಕು (೩-೬-೯ ಇತ್ಯಾದಿ), ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೊರಟಿರಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯರು ಹೊತ್ತಿಸುವುದಲ್ಲದೇ, ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿದರು ಎಂಬುದೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ದ್ವಿವಿಧನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತದೆ (೬-೨-೩). ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಯೂ ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಗಬೇಕು.

ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೆಂತೆ ಯಾಗಮಾಡಬೇಕು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವ ಮಾನವರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕು.

ಬೇರೆ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಾನಾ ಜನ್ಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು (೧೦-೫-೧). ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ವೈವಿಧ್ಯ ಸಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಸಂಸಾರ, ಮನೆ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಇದಾನೆ (೪-೬-೮; ೪-೭-೧ ಮತ್ತು ೩; ೫-೧-೫; ೫-೬-೮ ಇತ್ಯಾದಿ). ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೩-೫೪-೧೯) ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ, ಅನೇಕ ದೇಹಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧೦-೯೮-೧೦). ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚದುರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಅವನು ಒಬ್ಬನೇ (೩-೫೫-೪). ಅನೇಕ ಸ್ಥಳ ಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ವರಿತನಾದರೂ, ಅವನು ಒಬ್ಬನೇ (ವಾಲ. ೧೦-೨). ಶಾಖೆಗಳು ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ, ಅನೇಕ ಅಗ್ನಿಗಳು ಅವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ(೮-೧೯-೩೩). ಅದುದರಿಂದ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳೊಡನೆ (೭-೩-೧; ೮-೧೮-೯; ೮-೪೯-೧; ೧೦-೧೪೧-೬) ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ಅಗ್ನಿಗಳೊಡನೆ ಆಹೂತನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧-೨೬-೧೦; ೬-೧೨-೬).

ಅಗ್ನಿಜನನದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬರುವ ನಾನಾ ಕಥನಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಆ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ವಿಭವಿಧ ವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವು, ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಉದಕ ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿದೆ (೩-೨೨-೨), ಅಥವಾ ಅವನು ಆಕಾಶ, ಉದಕ, ಶಿಲೆ, ಕಾಡು ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೧-೧). ಇನ್ನೂ ಉದ್ದವಾದ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ (ಅ. ವೇ. ೩-೨-೧; ೧೨-೧-೧೯; ಅಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೧೬-೪). ಅಗ್ನಿಯು ಪರ್ವತದಲ್ಲಿದಾನೆ (೧-೭೦-೪, ೬-೪೮-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಎನ್ನುವಾಗ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾಗಿರುವ ಸಿಡಿಲೇ ಉದ್ಭವವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು (೨-೧೨-೩) ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದನು (೨-೧೨-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಈ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಿಮುಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಬಹುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನವಿರಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ (೧೦-೫-೧) ಅಥವಾ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ದ್ವಿಪಾದ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿದಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೩-೨೧-೨; ೧೨-೧-೧೯; ೧೨-೨೩೩; ತೈ. ಸಂ. ೪-೬-೧-೩) ಎನ್ನುವಾಗ, ಜಾತರಾಗ್ನಿಯೇ ಅಭಿವ್ರೇತವಾಗಿರಬೇಕು. ಜೀವನಾಧಾರನೆನಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಕೃತಿ ಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೂಲಾಧಾರನೆನ್ನುವುದೇನಾಶ್ಚರ್ಯ (೧-೭೦-೩, ಅ. ವೇ. ೫-೨೫-೭).

ಅಗ್ನಿಯು ಈ ತ್ರೈವಿಧ್ಯವೇ ಮೂರು ಸೋದರರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟಿದೆ (೧-೧೬೪-೧), ಅಗ್ನಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಸೋದರರು ಅನೇಕರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಹೋಮಾಗ್ನಿಗಳೇ ಆಧಾರ (೧೦-೫೧-೬). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಮೂವರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಹೋತೃಗಳು ; ಅವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂವರು ಮೃತರಾದರು (ಕಠ. ೨೫-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಂಶವೇ ಪುಷ್ಟೀಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ವರುಣನು ಅಗ್ನಿಯ ಸೋದರನೆಂದು (೪-೧-೨) ಹೇಳಿದೆ. ಬೇರೆ ಒಂದು ಕಡೆ, ಇಂದ್ರನೂ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮಳರೆಂದೂ (೬-೫೯-೨) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಅಗ್ನಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಎರಡು ಸಲ ಹೊರತಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಜೊತೆ ಯಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದು ಇಂದ್ರನೇ (೧-೨೧-೧, ೧-೧೦೮-೧, ೭-೯೩-೬, ೮-೩೮-೪ ಮತ್ತು ೭ ರಿಂದ,

ಇತ್ಯಾದಿ). ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯವೇ, ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತಾಪದಿಂದ ಪರ್ವತವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೮-೮೬-೧೬), ಮತ್ತು ಅಶ್ವದ್ಭಾಳುಗಳಾದ ಪಥೆಗಳನ್ನು (೭-೬-೩) ನಿರ್ವಂಶಮಾಡಿದನು ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೆ ಆಧಾರ ವಿರಬಹುದು. ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ (೧-೯೩) ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮಗಳ ದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ.

ಅಪರೂಪವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (೨-೧-೪; ೩-೫-೪; ೭-೧೨-೩). ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯೇ ವರುಣ (೧೦-೮-೫). ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ ವರುಣನು, ಜ್ವಲಿತನಾದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೫-೩-೧). ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವರುಣನಾಗಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನಾಗಿ ಉದಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಸವಿತೃವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ; ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಡುನೆತ್ತಿಯಮೇಲೆ) ಇಂದ್ರನಾಗಿ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೩-೧೩). ಒಂದುಕಡೆ (೨-೧-೩ರಿಂದ-೭), ಅಗ್ನಿಯು, ಐದು ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ, ಹನ್ನೆರಡು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅನೇಕ ದಿವ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ (೩-೩೮-೭), ನಾನಾ ನಾಮಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ (೩.೨೦-೩). ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇವನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗುತ್ತಾರೆ (೫-೩-೧); ಚಕ್ರನೇಮಿಯು ಆರೆಕಾಲುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿರುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ (೫-೧೩-೬).

ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಪುರಾತನವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ, ದುಷ್ಟ ಪಿಶಾಚಿಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಮಾಟ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವುದು. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಮಾಡಿರುವುದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನೊಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೧೫-೧ ಇತ್ಯಾದಿ); ಅದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ' ರಕ್ಷೋಹಾ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧೦-೮೭-೧). ಉದ್ದೀಪ್ತನಾದಾಗ, ಕಬ್ಬಿಣದ ದಂತಗಳಿಂದ ಮಾಟಮಾಡುವವರನ್ನು ಮತ್ತು ಪಿಶಾಚಿಗಳನ್ನು ಅಗಿದು ನುಂಗುತ್ತಾನೆ; ತನ್ನ ಕಾವಿನಿಂದ ಅವರನ್ನು ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೭-೨, ೫ ಮತ್ತು ೧೪); ಯಾಗವನ್ನು ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳ ವಂಶವೇ ಅವನಿಗೆ ಪರಿಚಿತನಾಗಿದೆ; ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧-೮-೪). ಭೂಲೋಕದ ಪಿಶಾಚಿಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೋಮ, ಇವರುಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಈ ಕರ್ಮವು ಅಗ್ನಿಯದೇ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಲ್ಲುವ ಅಸುರವಧಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಭಾಗವಿರುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನೊಡಿಸುವ ಮತ್ತು ನಾಶಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಅಗ್ನಿಯದೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯಷ್ಟು ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿರುವ ದೇವತೆಯೇ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯರ ವಸತಿಗಳೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಂಬಂಧವು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು. ಗೃಹಪತಿ (ಮನೆಯ ಋಜುವಾನ್) ಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇವನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೇ ಸಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವನು ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೧೫-೨); ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ (೮-೪೯-೧೯). ' ದಮೂನಃ ' (ಗೃಹಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು (೧-೬೦-೪ ಇತ್ಯಾದಿ). ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿನ ಅಗ್ನಿತ್ರಯದಲ್ಲಿ, ಆಹವನೀಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಗಳು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ನಯನಾನಯನಗಳುಂಟು. ಅಗ್ನಿಯು ಸುತ್ತಲೂ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (೪-೯-೩; ೪-೧೫-೧); ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಶತಪಥಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೪-೧೫-೩); ಯಾಗ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು

ಮೂರು ಸಲ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೪-೬-೪ ಮತ್ತು ೫; ಮತ್ತು ೪-೧೫-೨); ತನ್ನ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಂದ (ಅರಣಿ) ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ ಕೂಡಲೇ, ನೊದಲು ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (೧-೩೧-೪).

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ನಿಗೆ, ಮನುಷ್ಯರ ಅತಿಥಿಯೆಂದೂ, ಒಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದೆ- ಅವನು ಪ್ರತಿಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಥಿಯಾಗಿದಾನೆ (೧೦-೯೧-೨); ಅತಿಥಿಗಳಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯವನು (೫-೮-೨). ಮರಣರಹಿತರಾದವರಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ) ಇವನೊಬ್ಬನೇ ಮರ್ತ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವವನು (೮-೬೦-೧). ಮನುಷ್ಯರ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದಾನೆ ಅಥವಾ ನೆಲಸಿದಾನೆ (೩-೫-೩; ೪-೬-೨). ಈ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ, ಮನುಷ್ಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿರುವುದು (೩-೧-೧೭). ಅವನು ಹೊಸಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲಸುವವರಿಗೆ ಮುಖಂಡನು (೩-೨-೫) ಮತ್ತು ರಕ್ಷಕನು (೧-೯೬-೪); ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವತಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಈಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತ (೧-೭೫-೧). ಅಥವಾ ಸಮಾಪ ಬಂಧು (೧-೨೬-೩; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಿ (೭-೧೫-೧; ೮-೪೯-೧೦) ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಿಗೆ ತಂದೆಯೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲವೂ (೬-೧-೫; ಇತ್ಯಾದಿ), ಪುತ್ರ (೨-೧-೯), ಜನನಿ (೬-೧-೫), ಸೋದರ (೮-೪೩-೧೬; ೧೦-೭-೩; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮೊದಲಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಸಲವೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಷ್ಟು ಸಮಾಪ ಸಂಬಂಧ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಸಾಧನ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ನಿತ್ಯಜೀವನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕ ವಸ್ತುವೆಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರ ಪೂರ್ವೀಕರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಆಗಿದೆ (೧-೭೧-೧೦). ಪೂರ್ವೀಕರು ಅವನನ್ನೇ ಉದ್ದೀಪ್ತಗೊಳಿಸಿದರು, ಅವನನ್ನೇ ಅವರು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಭರತ (೨-೭-೧; ೭-೮-೪, ಇತ್ಯಾದಿ), ವಧ್ಯಶ್ವ (೧೦-೬೯-೧), ದೇವವಾತ (೩-೨೩-೩), ದಿವೋದಾಸ (೮-೯೨-೨) ಮತ್ತು ತ್ರಸದಸ್ಯ (೮-೧೯-೩೨) ಮೊದಲಾದವರ ಅಗ್ನಿಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳಿಂದ ಋಷಿಗಳ ವಂಶದವರು ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮರೇಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ, ವಸಿಷ್ಠಾದಿ ಕೆಲವರು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂತಲೂ, ಅಂಗಿರಸರು, ಭೃಗುಗಳು ಮೊದಲಾದವರು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂತಲೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಗೂ ಮನುಷ್ಯನ ದೈನಂದಿನ ಜೀವನಕ್ಕೂ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯವು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯನಿಂದ ಹುತವಾದುದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥಗಾರನಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೋಮಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವನೇ ಅವನು; ಅವನಿಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವೇ ಉಂಟಾಗದು (೭-೧೧-೧). ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ (೩-೧೪-೨) ಮತ್ತು ಹುತವಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೧೧-೫). ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು (೫-೧-೧೦; ಇತ್ಯಾದಿ), ಅವರನ್ನು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೩೧-೧೭; ೮-೪೪-೩). * ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ (೬-೧೭-೩) ಅಗ್ನಿಯು, ಭೂಮಿಗೆ (೮-೭-೨) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ (೧೦-೯೮-೧೧) ಹೋಗುವ ಎರಡು ದಾರಿಗಳಲ್ಲೂ

ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದೂತನೆಂತಲೇ ಕರೆಯುವುದು ವಾಡಿಕೆ; ಇವನಿಗೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿವೆ ಮತ್ತು ಯಾಗವನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ (೧-೭೨-೭) ಅಥವಾ ಎಲಾವತಿಗಳಿಗೂ ಬೇಟೆಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೪-೧-೮); ಬಹಳ ನೇಗವಾಗಿ (೧೦-೬-೪) ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ (೪-೭-೮; ೪-೮-೪; ೧೦-೪-೨) ಅಥವಾ ದೇವಮಾನವರೆಂಬ ಎರಡು ಜನಾಂಗಗಳ ಮಧ್ಯೆ (೪-೨-೨- ಮತ್ತು ೩) ಓಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು (೫-೮-೬; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು (೧೦-೪೬-೧೦) ಅವನನ್ನು ಹವ್ಯವಾಹ ಅಥವಾ ಹವ್ಯವಾಹನನ್ನಾಗಿ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು) ನೇಮಿಸಿದಾರೆ. (ಈ ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿ ಗೊಬ್ಬನಿಗೇ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು). ಯಾಗಕರ್ತೃವು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದು (೧-೨೭-೪) ಅಥವಾ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರತರುವುದು (೪-೮-೨). ಇವೇ ಅವನ ಕೆಲಸಗಳು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳ (೬-೧೫-೯) ಮತ್ತು ವಿವಸ್ವತನ (೧-೫೮-೧; ೪-೭-೪; ೮-೩೯-೩; ೧೦-೨೧-೫) ದೂತನು. ಸ್ವರ್ಗದ ಮೂಲೆ ಮೂಲೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವವನೂ, ಯಾಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರತರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ, ಮನುಷ್ಯರ ದೂತನೆಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಪ್ಪುವುದು. ಬೇರೆ ಒಂದು ನೇದದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೫; ೨-೫-೧೧-೮), ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನೆಂದೂ, ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾಃ ಅಥವಾ ದೈವ್ಯ ಎಂಬುವನು ಅಸುರರ ದೂತನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೧-೬). ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೂತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅದು ಮಾರ್ಗವೆಂತಲೂ, ಆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋದರೆ, ಸ್ವರ್ಗದ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೋಗಬಹುದೆಂತಲೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಾನವೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಋತ್ವಿಕ್, ವಿಪ್ರ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪುರೋಹಿತ, ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು 'ಹೋತಾ' (ಸ್ತುತಿಸುವವನು, ಮುಖ್ಯ ಪುರೋಹಿತ) ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ (೮-೪೯-೧; ೧೦-೭-೫) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ (೬-೧೬-೧) ನಿಯಮಿತನಾದ ಹೋತೃವು. ಅವನು ಹೋತೃಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನು ಮತ್ತು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು (೧೦-೨-೧; ೧೦-೯೧-೮). ಅವನಿಗೆ ಆಧ್ಯರ್ಯವೆಂತಲೂ (೩-೫-೪). ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂತಲೂ (೪-೯-೪) ಹೆಸರಿದೆ. ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಋತ್ವಿಜರ (ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಬ್ರಹ್ಮ) ಮತ್ತು ಇತರರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು (೧-೯೪-೬; ೨-೧೦-೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ಗೌರವಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೨೫-೧; ೭-೧೧-೩; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಬಾರಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೩-೪-೨). ಯಾಗ ಅಥವಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಯು (೩-೩-೩; ೩-೨೭-೨); ತನ್ನ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಪೂರಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೨೭-೭); ಹೋಮಗಳನ್ನು ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೫-೧೨); ತನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧-೪). ಅವನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತಂದೆಯು (೩-೩-೪), ರಾಜನು (೪-೩-೧), ಒಡೆಯನು (೧೦-೬-೩), ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ನಡೆಸುವವನು (೮-೪೩-೨೪) ಮತ್ತು ಧ್ವಜಪ್ರಾಯನು (೩-೩-೩; ೩-೧೦-೪; ೬-೨-೩; ೧೦-೧-೫). ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧೦-೫೧). ಅಗ್ನಿಗೆ ತನ್ನ ಕೆಲಸವು

ಬೇಜಾರಾಗಿ' ಯಾಗ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸದೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟನೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಪಾರಿ ತೋಷಿಕವು ಬಂದಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ, ಮುಖ್ಯಪುರೋಹಿತನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನೆಂದೂ, ಇದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದೆಂದರೆ ಅವನ ಪುರೋಹಿತತನ. ಇಂದ್ರನು ಮುಖ್ಯ ಯೋಧನಾಗಿರುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖ್ಯಪುರೋಹಿತ. ಅಗ್ನಿಯ ಈ ರೂಪವು ಇತ್ತೀಚಿನದು ಎಂದು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಹವ್ಯವಾಹಕನ ಕೆಲಸವೇ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ಮುಂದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಹವ್ಯವಾಹಕ ನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಕ್ರವ್ಯಾದನಾದ (ಮೃತರ ದೇಹಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವ) ಅಗ್ನಿಗೂ ಭೇದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಾಜ ಸನೇಯಿಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧-೧೭; ೧೮-೫೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಹವ್ಯವಾಹನ (ಹೋಮಗಳನ್ನು ದೇವತೆ ಗಳಿಗೆ ಒಯ್ದುಕೊಡುವವನು), ಕವ್ಯವಾಹನ (ಔರ್ಧ್ವದೈಹಿಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ದತ್ತವಾದುದನ್ನು ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸು ವವನು) ಮತ್ತು ಸಹರಕ್ಷಾಃ (ಪಿಶಾಚ, ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿದವನು) ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಋಷಿ ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತ (೯-೬೬-೨೦); ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಋಷಿಯಾದುದರಿಂದ, ಅವನು ಉದ್ದೀಪಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ (೩-೨೧-೩); ಅತ್ಯಂತ ದಯಾಳುವಾದ ಋಷಿ (೬-೧೪-೨); ಅಂಗಿರಸನೆಂಬ ಮೊದಲ ನೆಯ ಋಷಿಯೇ ಅವನು (೧-೩೧-೧). ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿಯು (ಅಸುರ ೩-೩-೪) ಯಾಗ ಗಳು ಅವನಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿವೆ (೧೦-೧೧೦-೧೧) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದಾನೆ (೧೦-೧೨೨-೨) ಯಾಗಸಂಬಂಧವಾದ ದೈವಿಕ ನಿಯಮಗಳನ್ನರಿಯದೆ, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು, ಕಾಲಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೨-೪ ಮತ್ತು ೫). ಸ್ವರ್ಗದ ಗುಪ್ತಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಜ್ಞಾತವಾಗಿವೆ (೪-೮-೨ ಮತ್ತು ೪). ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ (೧೦-೯೧-೩) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೧-೧). ಇವನು ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದಾನೆ (೩-೧-೧೭; ೧೦-೨೧-೫); ಚಕ್ರದ ಅರೆಗಳನ್ನು ನೇಮಿಯು ಅವರಿಸಿರುವಂತೆ, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅವರಿಸಿಕೊಂಡಿದಾನೆ (೨-೫-೩); ಈ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಜನ್ಮಸಿದ್ಧವಾದುದು (೧-೯೬-೧). ಸರ್ವ ವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು (ವಿಶ್ವವಿತ್); ವಿಶ್ವವೇದಾಃ, ಕವಿ, ಕವಿಕೃತು ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸೂಚಕ ಪದಗಳು ಅವನಿಗೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ. ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಕಾಲೀರನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಎಂದು ೬-೧೫-೧೩ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ೧೨೦ ಸಲ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೊಬ್ಬನಿಗೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನು ದೈವನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ತಲೆಮಾರಿಯವರನ್ನೂ ಬಲ್ಲನು (೧-೭೦-೧ ಮತ್ತು ೩). ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅವನಿಗೆ ಪರಿಚಿತರು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲನು (೩-೫೫-೧೦; ೧೦-೧೮೭-೪); ತನಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ (೮-೪೩-೨೩). ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ಞಾನಜನಕನೂ ಹೌದು (೮-೯೧-೮). ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಗಳು ಅವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ (೪-೧೧-೩). ಅವನು ಸ್ಫೂರ್ತಿ ದಾಯಕನು (೧೦-೪೬-೫); ಉತ್ತಮ ವಾಕ್ಸರಣಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದವನು (೨-೯-೪); ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಕಂಡುಹಿಡಿದವನು (೬-೧-೧). ಅವನು ಸ್ವತಃ ವಾಗ್ಮಿ (೬-೪-೪) ಮತ್ತು ಗಾಯಕ.

ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಿಗೆ ಮಹದುಪಕಾರ. ಅವರನ್ನು ನೂರು ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೭-೩-೭; ೭-೧೬-೧೦; ೬-೪೮-೮; ೧-೧೮೯-೨ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಪಾಯಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ನಾವೆಯಿಂದ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ಅಪಾಯಗಳಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ (೩-೨೦-೪; ೫-೪-೯; ೭-೧೨-೨). ತನ್ನನ್ನು ಅತಿಥಿಯಂತೆ ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನು (೪-೪-೧೦) ಮತ್ತು ಅಂಥವ

ರನ್ನು ಕಷ್ಟಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೮-೪೯-೫). ತನಗಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಸೌದೆ ತರುವವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೨೬). ತನಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಹೋಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುವವನನ್ನು ಸಾವಿರ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೧೦-೭೯-೫). ತನ್ನ ಆರಾಧಕರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು, ಒಣಗಿದ ಪೊದೆಗಳಂತೆ, ಭಸ್ಮಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ (೪-೪-೪); ಸಿಡಿಲು ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬೀಳಿಸುವಂತೆ ದ್ವೇಷಿಗಳನ್ನು ಕೆಡವುತ್ತಾನೆ (೬-೮-೫; ಅ. ವೇ. ೩-೨-೧; ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅದರಿಂದಲೇ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ (೮-೪೩-೨೧), ಸೈನ್ಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಯಕನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೮-೭೩-೮). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿತನೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿತನೂ ಆದವನು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅಪ್ರತಿಹತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (೧-೨೭-೭). ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಶಾಖೆಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ, ಎಲ್ಲಾ ವರಪ್ರಸಾದಗಳೂ ಅವನಿಂದಲೇ ಹೊರಡುತ್ತವೆ (೬-೧೩-೧). ಅಪಾರ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಐಶ್ವರ್ಯದಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ (೧-೧-೩; ೧-೩೧-೧೦; ೧-೩೬-೪). ಎಲ್ಲಾ ನಿಧಿಗಳೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗತವಾಗಿವೆ. (೧೦-೬-೬) ಮತ್ತು ನಿಧಿಯ ದ್ವಾರವನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾನೆ (೧-೬೮-೧೦). ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿರುವ (೪-೫-೧೧) ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸಾಗರಗಳಲ್ಲಿರುವ (೭-೬-೭; ೧೦-೯೧-೩) ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನೇ ಒಡೆಯ. ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ (೨-೬-೫) ಮತ್ತು ಅವನು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿಯಂತಿದಾನೆ (೧೦-೪-೧). ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಅಗ್ನಿಯು, ಆಹಾರ, ಸಂಪತ್ತು, ಮತ್ತು ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಸಂತಾನಾಭಾವ, ಶತ್ರುಗಳು, ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಇವುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧರಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುವು. ಅದರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುವು ಸಂಸಾರ ಸಂಬಂಧವಾದವುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುತ್ತಾನೆ (೪-೧೨-೪; ೭-೯೩-೭); ವರುಣನ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೪-೧-೪). ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ, ಅವನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪನ್ನೂ ಕ್ಷಮಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೫-೩೦-೪; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧೨-೩ ಮತ್ತು ೪).

ಅಗ್ನಿಯು ಅಸುರನು, ಸಾಮ್ರಾಟನು, ಇಂದ್ರನಷ್ಟು ಬಲಿಷ್ಠನು (೭-೬-೧). ಮಹದಾಕಾಶಕಿಂತಲೂ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವ ಹೆಚ್ಚಿನದು (೧-೫೯-೫). ತಾನು ಜನಿಸಿದಾಗ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ (೩-೩-೧೦) ಅಥವಾ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಗಿಂತಲೂ (೩-೬-೨; ೧೦-೮೮-೧೪), ಅಗ್ನಿಯು ದೊಡ್ಡವನು. ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನು (೧-೬೮-೨). ಕತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾಗ, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಹೆದರಿ, ಅವನಿಗೆ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೬-೯-೭). ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೯-೮; ೩-೧೪-೪; ೧೦-೬೯-೯). ಅಗ್ನಿಯು ಪುರಾತನವಾದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನು (೭-೬-೨). ಅವನ ಪರಾಕ್ರಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ, ಮನುಷ್ಯರು ನಡುಗುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟು (೧-೫೯-೫). ಅವರಿಗೆ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆ ಮಾಡಿದನು (೭-೧೩-೨). ಸಹಸ್ರಾರು ಜನರನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾನೆ. ಮನೆಯಿಂದ ದಸ್ಯುವನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಆರ್ಯನಿಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ದೊರಕಿಸಿದನು (೭-೫-೬). ಆರ್ಯರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗೊಳಿಸಿ (೮-೯೨-೧), ದುರಾಚಾರಿಗಳಾದ ಪಣಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೭-೬-೩). ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ 'ವೃತ್ರಹಾ' (ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸಿದವನು) ಎಂಬುದು ಅನೇಕ ಸಲವೂ, 'ಪುರಂದರ' (ಶತ್ರುಪುರಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವವನು, ನಾಶಮಾಡುವವನು) ಎಂಬುದು ೨-೩ ಸಲವೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪಕ್ಕೆ ಇಂತಹ

ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳು ತಕ್ಕುವಾದರೂ, ಈ ಗುಣಗಳು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದುವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧು ವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಪುತ್ರನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವನು ಅವೆರಡನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದ ನೆಂದೂ (೧-೯೬-೪; ೭-೫-೭ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಹೇಳಿದೆ. ನಾಶರಹಿತವಾದ ಅವನ ನಿಯಮಗಳು (೨-೮-೩) ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (೭-೫-೪). ಅವನು ಅವೆರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು (೩-೬-೫; ೭-೫-೪) ಅಥವಾ ಅವೆರಡನ್ನೂ ತೊಗಲಿನಂತೆ ಹರಡಿದನು (೬-೮-೩). ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆ ಅಥವಾ ಧೂಮದಿಂದ ಆಕಾಶವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು (೩-೫-೧೦; ೪-೬-೨). ಆ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಇಟ್ಟನು (೬-೮-೩). ಸತ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು (೧-೬೭-೩). ಪ್ರಪಂಚದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯ ಹೊತ್ತು ಭೂಮಿಗೆಲ್ಲಾ ಯಜಮಾನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೮-೫, ಮತ್ತು ೬), ಅವನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಶಿಖರಪ್ರಾಯನೂ ಹೌದು (೧-೫೯-೨, ೬-೭-೧, ೮-೪೪-೧೬). ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ಆಕಾಶದ ಗಮ್ಯತೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದನು (೬-೮-೨). ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಅಳತೆಯನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದನು (೬-೭-೭). ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶವನ್ನು ಏರುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು ಅಗ್ನಿ (೧೦-೧೫೬-೪). ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೂ ವಿಲಕ್ಷಣ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಜ್ವಲನಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ (೫-೬-೪), ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ರೂಪವಿಶೇಷವು ಮೂಡಲಿ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ, ಮನುಷ್ಯನು ಸೂರ್ಯನು ಉದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೧-೫, ತೈ. ಸಂ. ೪-೭-೧೩-೩). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ಸೂರ್ಯೋದಯ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಜ್ವಲನಗಳೆರಡೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ, ಸೂರ್ಯನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು (೪-೩-೧೧). ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಕಾಶವನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೧-೬೮-೫). ಹಾರುವ, ನಡೆಯುವ, ನಿಂತಿರುವ ಅಥವಾ ಚಲಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನೇ ಸೃಜಿಸಿದನು (೧೦-೮೮-೪). ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ (೩-೨-೧೦), ಸತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಇವನಿಂದ ಗರ್ಭಾಣುವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು ಮತ್ತು ಇವನಿಂದಲೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಫಲವತಿಯರಾದುದು (೧೦-೧೮೩-೩). ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು (೧-೯೬-೨); ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ, ಉದಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದುವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಬಂದಿರಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಅವನೇ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಅವ್ಯತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಡೆಯ (೭-೪-೬) ಮತ್ತು ರಕ್ಷಕ (೭-೭-೪) ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೩೧-೭).

‘ಆಪಾಂನವಾತ್’ ಮುಂತಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಯ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಗಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬುದು ಸುಮಾರು ೬೦ ಸಲ (ಐದು ಬಿಡಿ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ) ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ, ಅನುಕ್ರಮಣೀಯ ಪುಕಾರ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬುದು ಒಂಟಿಯಾಗಿ

ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಈ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳು ಅಭಿವ್ಯೇಕವಾಗಬಹುದು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್ಗೀಯಾಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದು ಬಂದ ಕಥೆಯಿದೆ (೩-೨-೪ ; ೬-೮-೪); ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇದೆ (೩-೨೬-೨). ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೫-೧) ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು (ನಿರು. ೭-೨೩) ಇದರ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಪುರಾತನ ಯಾಜ್ಞಿಕರು, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ, ಶಾಕವೂಡೆಯು, ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವನೇ ಸ್ತುತಿ ಹೊಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವು, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ, ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು (ನಿರು. ೭-೩೧-) ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ. ಶ್ರುತಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೂಪವೆಂದೇ ಗಣನೆ (ಆ. ಶ್ರು. ಸೂ. ೧-೩-೨೩ ; ಕಾ. ಶ್ರು. ಸೂ. ೨೩-೩-೧ ; ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೨೧-೧೦-೧೧ ; ಶ್ವ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೧-೧೬).

ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈ ಎಂಟರಲ್ಲಿ, ಎರಡು ಸಲ (೩-೨೯-೧೧ ; ೧೦-೯೨-೨) ಹೊರತಾಗಿ, ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಮವು (೫-೨). ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ (ನಿರು. ೮-೫). ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನಿಸಿದವನು ಅಂದರೆ ಕಾಡು ಮತ್ತು ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ತಾನಾಗಿಯೇ ವೃಕ್ಷನಾದವನು ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ತನೂನಪಾತನಿಗೆ 'ಆಸುರೆ; ಗರ್ಭ;' (೩-೨೯-೧೧) ದೇವಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ದಿವ್ಯವಾದ ಗರ್ಭ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ನರಾಶಂಸರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಉಷೋದೇವಿಯು ಪುರೋಹಿತನಾದ ತನೂನಪಾತನನ್ನು ಚುಂಬಿಸುತ್ತಾಳೆ [೧೦-೯೨-೨ ; ೫-೫೮-೬ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ತನೂನಪಾತನನ್ನು 'ಸುಜಹ್ವ' (ಶುಭವಾದ, ಸುಂದರವಾದ ನಾಲಿಗೆ ಯುಳ್ಳವನೇ) ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ (೧೦-೧೧೦-೨). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾಗವನ್ನು ತಲುಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತ ನಾಗಿದಾನೆ [೧-೧೩-೨ ; ೧೦-೧೧೦-೨]. ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಘೃತ ಮತ್ತು ಮಧುಯುಕ್ತವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೨-೨ ; ೧-೧೮೮-೨ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿದಿನ ಮೂರು ಸಲವೂ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಲವೂ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೩-೪-೨).

ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಪದವು 'ನರಾಶಂಸ' ಎನ್ನುವುದು. ನಿರುಕ್ತದ ಪ್ರಕಾರ, (೫-೩) ಇದೂ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ನಾಮ. ಆದರೆ, ಇದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ; ಪೂಷಣನಿಗೆ ಎರಡುಕಡೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ [೧-೧೦೬-೪ ; ೧೦-೬೪-೩] ಈ ಪದವು ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, 'ಆಪ್ರಿ' ಎನ್ನುವ ಸೂಕ್ತಗಳ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ನರಾಶಂಸನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳು [ಚತುರಂಗಃ, ೧೦-೯೨-೧೧] ಮತ್ತು ಇವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಪತ್ನಿಯಿದ್ದಾಳೆ [ಗ್ನಾಪ್ತತಿಃ, ೨-೩೮-೧೦]. ಕೈ ಮತ್ತು ನಾಲಿಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಮಧುಯುಕ್ತನಾಗಿ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೧-೧೩-೩ ; ೫-೫೮-೨]. ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸಲ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧುಸೇಚನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೧-೧೪೨-೩]. ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತೈಲಸೇಚನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. [೨-೩-೨]. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖಂಡನಾಗಿ ಬಂದು, ಅವರಿಗೆ ಯಾಗವನ್ನು ಸುಖಪ್ರದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೧೦-೭೦-೨]. ಆರಾಧಕರು ಅವನ ಯಾಗಗಳ ಮೂಲಕ, ದೇವತೆಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ [೭-೨-೨]. ನರಾಶಂಸನಿಗೂ ದೈವ್ಯನಿಗೂ ಮತ್ತು

ಸೋಮದೇವತೆಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೯-೮೬-೪೨] ; ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ, ಅವನಿಗೆ ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಹೆಸರು [೩-೨೯-೧೧] ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದ [೧೦-೧೮೨-೨] ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸನಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ ; ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಅವನೇ ದೇವಲೋಕದ ಯಾಗಕರ್ತೃನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ [೧-೧೮-೯] ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಗಣನೆಯಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನರಾಶಂಸ ಪದವು, ನರ ಮತ್ತು ಶಂಸ ಪದಗಳಿಂದ ಆಗಿರುವ ಸಮಸ್ತಪದ ನರಾಂಶಂಸ' ಮತ್ತು [೨-೩೬-೪ ; ೧-೧೪೧-೧೧] 'ದೇವಾನಾಂ ಶಂಸಂ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನು ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಬೃಹಸ್ಪತಿ

ಈ ದೇವತೆಯು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೇ ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ. ಹನ್ನೊಂದು ಸೂಕ್ತಗಳು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಂಧ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ [೪-೪೯ ; ೭-೯೭] ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಸುಮಾರು ೧೨೦ ಸಲವೂ, ಇದಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ೫೦ ಸಲವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿನಿಮಯವಾಗಿವೆ [೨-೨೩]. ಅವನ ಅಂಗಾಂಗ ವರ್ಣನೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಅವನಿಗೆ ಏಳು ಮುಖಗಳು ಮತ್ತು ಏಳು ಕಿರಣಗಳು [೪-೫೦-೪], ಸುಂದರ ಜಿಹ್ವೆ [೧-೧೯೦-೧ ; ೪-೫೦-೧] ; ಮೊನಚಾದ ಶೃಂಗಗಳು [೧೦-೧೫೫-೨]. ನೀಲವಾದ ಬೆನ್ನು [೫-೪೩-೧೨], ಮತ್ತು ನೂರು ರೆಕ್ಕೆಗಳು [೭-೯೭-೭]. ಅವನು ಸುವರ್ಣವರ್ಣ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಛಾಯೆಯವನು. [೫-೪೩-೧೨] ತೇಜಸ್ವಿ [೩-೬೨-೭ ; ೭-೯೭-೭], ಶುದ್ಧನು [೭-೯೭-೭] ಮತ್ತು ಸ್ಪಷ್ಟ ಧ್ವನಿಯುಳ್ಳವನು [೭-೯೭-೫]. ಅವನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧನಸ್ಸು ಇದೆ ; ಅದಕ್ಕೆ ಋತವೇ [ಯಾಗ, ಸತ್ಯ] ಹುರಿ (ಜ್ಯಾ) ಮತ್ತು ಸಾಧುತ್ವ (ಒಳ್ಳೆಯದು) ಬಾಣ [೨-೨೪-೮ ; ೩. ವೇ, ೫-೧೮-೮, ೯ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಅವನು ಚಿನ್ನದ ಕೈ ಸುತ್ತಿಗೆಯನ್ನೂ (೭-೯೭-೭), ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ [೧೦-೫೩-೯] ಹರಿತ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾಗವೆಂಬ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ [೧೦-೧೦೩-೪] ; ಇದು ಪಿಶಾಚಿಗಳನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತದೆ ; ಗೋಶಾಲೆಗಳ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ತೆಗೆಯುತ್ತದೆ ; ಮತ್ತು ಬೆಳಕನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ [೨-೨೩-೩]. ಅವನ ರಥವು ಕೆಂಪು ಛಾಯೆಯ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರ್ಗದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ತೇಜೋರಾಶಿಯಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಜನಿಸಿ, ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದನು [೪-೫೦-೪ ; ೧೦-೬೮-೧೨ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ], ಅವನು ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಸಂತಾನ [೭-೯೭-೮] : ಆದರೆ ಅವನನ್ನು ತ್ವಷ್ಟೃವು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ (೨-೨೩-೧೭) ಹೇಳಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಜನಕನೆಂದೂ [೨-೨೬-೩] ಹೇಳಿದೆ ; ಕಮ್ಮಾರನ ಸುತ್ತಿಗೆಯ ಎಟಿನಿಂದ ಚೂರುಗಳು ಹಾರುವಂತೆ, ದೇವತೆಗಳು ಇವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು [೧೦-೭೨-೮].

ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಪುರೋಹಿತ ಶಬ್ದವು ಇವನಿಗೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ (೨-೨೪-೯ ; ವಾ. ಸಂ. ೨೦-೧೧ ; ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೧೦ ; ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೭-೪). ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳು ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು [೪-೫೦-೧] ಅವನು ಸೋಮನ ಪುನೋಹಿತನು [ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೨-೪]. ಅವನು 'ಬ್ರಹ್ಮ' ನೂ ಹೌದು [೨-೧-೩ ; ೪-೫೦-೮ ; ೧೦-೧೪೧-೩]. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಅವನು ದೇವತೆ

ಗಳ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ನಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸುವ 'ಬ್ರಹ್ಮ' (ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೯-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಭಕ್ತಿ ಪ್ರಜೋದಕ ಮತ್ತು ಅವನಿಲ್ಲದೇ ಯಾಗವು ಜಯಪ್ರದವಾಗಿ ಕೊನೆಗಾಣುವುದಿಲ್ಲ (೧-೧೮-೭). ಮಾರ್ಗಕರ್ತನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೨-೨೩-೬ ಮತ್ತು ೭]. ಅವನ ಮೂಲಕ, ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹೋಮಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆದರು [೨-೨೩-೧]. ಈ ಹೋಮಗಳಿಂದ, ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಚ್ಚರ ಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ [ಆ. ವೆ. ೧೯-೬೩-೧]. ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರೈಮ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟುಮಾಡುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ತಾನೇ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೪೦-೫). ಗೀತಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೩೬-೫). ಅವನ ಗಾನವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ (೧-೧೯೦-೪) ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸು ಅವನಿಗೇ ಸೇರಿದುದು (ಮೈ. ಸಂ. ೧-೯-೨). ಅವನು ಗಾಯಕರೊಡನೆ ಬೆರೆಯುವುದುಂಟು (೭-೧೦-೪ ; ೧೦-೧೪-೩). ಹಂಸಗಳಂತೆ ಧ್ವನಿಮಾಡುವ ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೊಡಗೂಡಿ (ಇಲ್ಲಿ ಹಂಸಗಳು ಹಿಂದಿನ—೧೦-೬೭-೨— ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿರುವ ಅಂಗಿರಸರು ಇರಬಹುದು), ಹಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬೭-೩). ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಯಕರ ಗುಂವೇ ಒಂದಿದೆ (೪-೫೦-೫). ಇದರಿಂದಲೇ, ಇವನಿಗೆ 'ಗಣಪತಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು (೨-೨೩-೧). ಈ ಹೆಸರು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಒಂದು ಕಡೆ (೧೦-೧೧೨-೯) ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವಂತೆ, ಅವನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ. ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ರಾಜನೆಂದೂ, ಋಷಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಋಷಿಯೆಂದೂ (೨-೨೩-೧) ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಋತ (ಯಾಗದ ಅಂಗಗಳು) ದ ರಥವನ್ನೇರಿ, ಸ್ತುತ್ಯಾದಿ ದ್ವೇಷಗಳನ್ನೂ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೨೩-೩ ಮತ್ತು ೮) ಅವನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಹೊರಡುತ್ತವೆ (೧-೧೯೦-೨). ಅವನು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೪೦-೫); ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯಪುರೋಹಿತನಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೯೮-೨೭) ಹೀಗೆಯೇ, ಮುಂದೆ, ಇವನಿಗೇ 'ವಾಚಸ್ಪತಿ' (ಭಾಷೆಗೆ ಯಜಮಾನ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು (ಮೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೧-೨೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ವೇದಗಳಿಂದೀಚಿನ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ, ವಾಚಸ್ಪತಿಯನ್ನುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಗೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ತೋರುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ, ಮಿತ್ರನಂತೆ ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧-೩೮-೧೩). ಬೇರೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳೆರಡೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಸಾಮ್ಯವೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೩-೨೬-೨), ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳೆರಡೂ ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮಗಳು; ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ (೧-೧೯೦-೨). ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬುದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಹೆಸರು. ಪ್ರತಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನೆಲಸಿ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ, ಮಾಸಲು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದವನೂ ಆದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ (೫-೪೩-೧೨) ಅಗ್ನಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಮತ್ತೆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ನರಾಶಂಸಗಳು ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಹೇಳುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ (೧-೧೮-೧೯ ; ೧೦-೧೮೨-೨). ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ, ಬಲದ ಪುತ್ರ (೧-೪೦-೨), ಅಂಗಿರಸನು, ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವವನು (೨-೧೩-೪) ಅಥವಾ ವಧಿಸುವವನು (೧೦-೧೦೩-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ವಿಶಿಷ್ಟನು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ, ಮೇಲುಲೋಕದ ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬೭-೧೦).

ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಇವನಿಗೂ ಮೂರು ವಾಸಸ್ಥಳಗಳು (೪-೫೦-೧), ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ವಸ್ತು (೭-೯೭-೫), ಮತ್ತು ಸದಸಸ್ವತಿ (೧-೧೮-೬). ಅಗ್ನಿಗೂ ಒಂದು ಕಡೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕವೀ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ; 'ಬ್ರಹ್ಮ' (ಸ್ತುತಿ) ಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಸುಲಭ ಪ್ರಾಪ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೨೨-೭). ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ (೩-೨೦-೫ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಗಳು ಭಿನ್ನರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧುವಾಗಿದೆ (೨-೨೫-೩ ; ೭-೧೦-೪ ; ೧೦-೬೮-೯).

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಗೋವಿನೋಚನೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಗೂ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಿದೆ. ಪರ್ವತವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯ ರಭಸಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಲು ಅವನಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಟ್ಟಿತು; ಇಂದ್ರಸಹಚರಿತನಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು, ಅಂಧಕಾರಾವೃತವಾಗಿದ್ದ ಉದಕವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. (೨-೨೩-೧೮ ; ೧-೫೬-೫ ; ೧-೮೯-೯ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಗಾಯಕನಾದ (ಅಂಗಿರಸ) ಆತಿಥೇಯನೊಡಗೂಡಿ, ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ, ವಲನನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು; ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗುತ್ತಾ, ಅರಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿದನು (೪-೫೦-೫). ಅವನು ನಿಧಿಗಳನ್ನೂ, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿದನು; ನೀರು ಮತ್ತು ಬೆಳಕುಗಳವೇಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೭೩-೩). ಧೃಢವಾಗಿದ್ದುದು ಅವನಿಂದ ಸಡಿಲಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು; ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದುದು ಅವನಿಂದ ಪರಾಭೂತವಾಯಿತು; ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿದನು; ವಲನನ್ನು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭೇದಿಸಿದನು; ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಆವೃತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಆಕಾಶವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು; ಮಧುಭರಿತವಾದ ಕೂಸದ ಶಿಲಾದ್ವಾರವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಒಡೆದನು, ದೇವತೆಗಳು ಆ ಮಧುವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ, ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಮಳೆಗರೆದರು (೨-೨೪-೩ ಮತ್ತು ೪). ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು ಬೆಂಕಿ ಕಾರುತ್ತಿರುವ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವಲನ ದುರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಾಗ ಗೋನಿಧಿಗಳು (ಗೋವೃಂದಗಳು) ಗೋಚರವಾದುವು; ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆಯುವಂತೆ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿದನು; ಶಿಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಮಧುವನ್ನು ಕಂಡು, (ವಲನನ್ನು) ತನ್ನ ಸಿಂಹನಾದದಿಂದಲೇ ಸೀಳಿ, ಅದನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿದನು; ವಲನ ಮಜ್ಜೆಯನ್ನು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಸಿದನು (೧೦-೬೮-೪ರಿಂದ೯). ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಂಚಿದನು (೨-೨೪-೧೪). ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿಯು ಹಸುಗಳನ್ನು ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ತಂದನು; ವಲನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು, ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು (೧೦-೬೮-೫). ವಲನನ್ನು ಅವನು ಜಯಿಸಿದುದು ಅವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅದು ನಾಣ್ಣು ಡಿಯಾಗಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೯-೩-೨). ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನಾದುದರಿಂದ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಬ್ಬರಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬೮-೧೨ ; ೧೦-೬೭-೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಇಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳೆಂದರೆ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ನೀರಿರಬಹುದು (೨-೨೩-೧೮ ; ೬-೭೩-೩) ಅಥವಾ ಉಷ್ಣನ ಕಿರಣಗಳಿರಬಹುದು (೧೦-೬೭-೫ ; ೧೦-೬೮-೯ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಗೋವಿನೋಚನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ಅಡಿಗಿರುವ ಬೆಳಕನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅವನು ಉಷ್ಣ, ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದನು (೧೦-೬೮-೪ ಮತ್ತು ೯). ದುರ್ಗವನ್ನು ಭೇದಿಸುವಾಗ, ಸೂರ್ಯ, ಉಷ್ಣ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು ಲಭಿಸಿದವು (೧೦-೬೭-೫). ಕತ್ತಲನ್ನು ಮರೆ ಮಾಡಿ ಅಥವಾ ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ, ಬೆಳಕನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿದನು (೨-೨೪-೩ ;

೪-೫೪-೪). ಈ ರೀತಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಧರ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಿಧಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ದ್ವ ಪರ್ವತವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ, ಒಳಹೊಕ್ಕು, ಶಂಬರನ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೨-೨೪-೨). ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಋಷಿಯಾದ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಂಗಿರಸನು ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಚೂರುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎರಡೂ ಲೋಕಗಳ ಕಡೆ ಗೂಳಿಯಂತೆ ಗುಟ್ಟು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ; ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ; ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೭೩-೧ ಮತ್ತು ೨). ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಜಯಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೦೩-೪). ಯುದ್ಧವು ಸಣ್ಣದಾಗಲಿ, ದೊಡ್ಡದಾಗಲಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಯಾರೂ ಗೆಲ್ಲಲಾರರು (೧-೪೦-೮). ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೨-೨೩-೧೧). ಯುದ್ಧಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು (೨-೨೩-೧೩) ಮತ್ತು ಅಂಥಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಅನುಕೂಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ತುತನಾದ ಪುರೋಹಿತ (೨-೨೪-೯).

ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹಿತ ಮತ್ತು ಜೊತೆಗಾರನಾದುದರಿಂದ (೨-೨೩-೧೮ ; ೨-೨೪-೨ ; ೮-೮೫-೧೫) ಪದೇ ಪದೇ, ಆ ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೪-೫೦-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ). ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಅವನೂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೪-೪೯-೩ ; ೪-೫೦-೧೦ ;) ಮತ್ತು ಅವನಂತೆಯೇ ಉದಾರಿ (ಮಘವನ್ ೨-೨೪-೧೨). ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೊಡನೆಯೇ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ದ್ವಂದ್ವ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದು (೨-೨೪-೧೨ ; ೪-೪೯-೧೦ರೀದ ೬). ಆದರಿದಲೇ, ಅವನಿಗೆ 'ವಜ್ರೇ' ಎಂಬ ಹೆಸರು (೧-೪೦-೮) ಮತ್ತು ಅಸುರಘಾತಕ ವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೦-೧೦-೧೩) ಎಂದಿರುವುದು. ಒಂದು ಸಲ (೧-೪೦-೧), ಇಂದ್ರ, ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಪೂಷಣರು ಯಾರೊಡನೆಯಾದರೂ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹೂತನಾಗಿದಾನೆ (೧೦-೯೮-೧). ಕೂಸದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ತ್ರಿತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು (೧-೧೦೫-೧೭).

ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾನೆ (೨-೨೫-೧) ಆದರೆ ಸ್ತುತಿದ್ವೇಷಿಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೨೩-೪). ಧರ್ಮಸ್ಥನನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಪತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಪಾರುಮಾಡಿ, ಸಂಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೮-೩ ; ೨-೨೩-೪ ರಿಂದ ೧೦). ಅನೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು (೭-೧೦-೪ ; ೭-೯೭-೪), ಶ್ರೀಮಂತನೂ, ಸಮೃದ್ಧಿದಾಯಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೮-೨). ರೋಗಪರಿಹಾರಕ ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವಿಧ್ಯ (೧-೧೮-೨). ಇಷ್ಟು ದಯಶಾಲಿಯಾದ ಇವನು ಪಿತೃವೆಂದು ಸಂಬೋಧಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ (೪-೫೦-೬ ; ೬-೭೩-೧).

ಅವನು ದೇವತ್ವವಿಶಿಷ್ಟನು (ಅಸುರೈ ೨-೨೩-೨), ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸ್ವಕೀಯನು (೩-೬೨-೪ ; ೪-೫೦-೬), ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ, ಹೆಚ್ಚು ದೇವತ್ವವುಳ್ಳವನು (೨-೨೪-೩). ದೇವತೆಯ ರೂಪದಿಂದ, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೨-೨೪-೧೧ ; ೮-೬೧-೧೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಭೂಮಿಯ ಎರಡು ಕೊನೆಗಳನ್ನೂ ಸಮರ್ಥನಾದ ಇವನು ದೂರವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. [೪-೫೦-೧] ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ಒಬ್ಬರಾದಮೇಲೊಬ್ಬರು ಉದಯಿಸುವುದು ಅವನ ಅನನುಕರಣೀಯವಾದ ಕೃತ್ಯವೇ [೧೦-೬೮-೧೦]. ಸಸ್ಯಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ [೧೦-೯೭-೧೫ ಮತ್ತು ೧೯]. ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೂ ಕೆಲವು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರದ ದೇವತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿ [ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೦-೧]; ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಗುರುಗ್ರಹವೆಂದು ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂಥ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮನು ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನನು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಧಾತು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (೯-೩೧-೪) ಮಾತ್ರ ಈ ಯಜ್ಞಾಂಗ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಸೋಮರಸವು, ನದಿ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಉಬ್ಬುತ್ತದೆ (೯-೬೪-೮, ೯-೧೦೭-೧೨).

ಸೋಮವು ದಿನಕ್ಕೆ ಮೂರುಸಲ ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಋಭು ದೇವತೆಗಳು ಸಾಯಂಸವನಕ್ಕೂ (೪-೩೩-೧೧; ಇತ್ಯಾದಿ), ಇಂದ್ರನು ಒಬ್ಬನೇ [೪-೩೬-೭] ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸವನಕ್ಕೂ [೩-೨೧-೧ ಮತ್ತು ೨; ೮-೩೭-೧], ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಥಮ ಪಾನಮಾಡಲು ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೂ ಆಹೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ [೧೦-೧೧೨-೧].

ಸೋಮರಸದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನ [ಸಧಸ್ಥ] ವು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ; ಒಂದು ಸಲ ಅವನಿಗೆ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಶುದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ, ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆ [೯-೧೦೩-೨]. ತ್ರಿಪದಸ್ಥ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ [೮-೮೩-೫]. ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳೆಂದರೆ, ಶುದ್ಧವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹಾಕುವ ಮೂರು ದ್ರೋಣಗಳಿರಬಹುದು [ತೈ. ಸಂ. ೩-೨-೧-೨; ಕಾ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೯-೫-೧೭; ೯-೭-೪; ಋ. ವೇ. ೮-೨-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಇಂದ್ರನು ಮೂರು ಸರೋವರಗಳಿಂದ ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೫-೨೯-೭ ಮತ್ತು ೮; ೬-೧೭-೧೧; ೮-೭-೧೦). 'ತ್ರಿಪೃಷ್ಠ' ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವು ಸೋಮ ದೇವತೆಗೆ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು. ರಸಕ್ಕೆ ಇದು ಒಂದುಸಲವಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೭-೩೭-೧). 'ಘೃತ ಪೃಷ್ಠ' ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ, ಆಜ್ಞಾ ಹೋಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ, ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಿಶ್ರಣವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ನೀರು ಬೆರೆಯಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ವಿಧ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳು ಸೋಮವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹರಿದು ಬರುತ್ತವೆ (೯-೩೧-೩). ವಾರಿಗಳು ಅವನ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ (೯-೮೨-೫). ಸೋಮವು ಪ್ರವಾಹಗಳ ಮುಂದುಗಡೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ (೯-೮೬-೧೨); ನದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತೂ ರಾಜ (೯-೧೫-೫; ೯-೮೬-೩೩; ೯-೮೯-೨), ಅನೇಕ ಪ್ನಿಯರಿಗೆ ಯಜಮಾನ (೯-೮೬-೩೨) ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರರಾಜ, ದೇವತೆ (೯-೧೦೭-೧೬). ನೀರುಗಳು ಅವನ ಭಗಿನಿಯರು (೯-೮೨-೩). ನೀರುಗಳಿಗೆ ನಾಯಕ ನಾದುದರಿಂದ, ಮಳೆಗೂ ಅವನೇ ಒಡೆಯ (೯-೭೪-೩). ನೀರನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಮಳೆಗರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೯-೯೬-೩). ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಳೆ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೮-೮; ೯-೪೯-೧; ೯-೯೭-೧೭; ೯-೧೦೮-೯ ಮತ್ತು ೧೦). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸೋಮ ಬಿಂದುಗಳೇ ಮಳೆ ಹನಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (೯-೪೧-೩; ೯-೮೯-೧; ೯-೧೦೬-೯). ಮಳೆ ಮೋಡದಂತೆ, ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವು ಚಲಿಸುತ್ತದೆ (೯-೨-೯). ಅದೇರೀತಿ, ಪವಮಾನ ಬಿಂದುಗಳೂ (ಸೋಮಬಿಂದುಗಳು), ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ, ಆಕಾಶದಿಂದ, ಭೂಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ (೯-೬೩-೨೭). ಸುತವಾದ ಸೋಮವು, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆನೀರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೮-೭-೧೦; ೯-೭೪೪; ೧೦-೩೦-೪ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಇಂದ್ರನ ಪಾನೀಯವಾದ ಮಾದಕದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನೀರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ (೧೦-೩೦-೯). ಸೋಮವು ನೀರಿನಲ್ಲೇ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಬಿಂದು (೯-೮೫-೧೦; ೯-೮೯-೨). ಅದರಿಂದಲೇ, ಅವನು ನೀರಿನ ಅಂಕುರ (೯-೯೭-೪೧; ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೫-೨೧) ಅಥವಾ ಶಿಶು; ಹೊಸದಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಶಿಶುವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧರ್ವ (ಅಪಾಂ ಗಂಧರ್ವಃ) ನನ್ನು ಏಳು ಜನ ಸಹೋದರಿಯರು, ಅವನ

ಜನನಿಯಂತೆ, ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದಾರೆ (೯-೮೬-೩೬; ೧೦-೧೩-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಅಥವಾ ನೀರುಗಳೇ ಅವನ ತಾಯಿಯರು (೯-೬೧-೪). ನೀರು ಅಥವಾ ಗೋವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತರುಣನೆಂದು ಸೋಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ (೫-೪೫-೯; ೯-೯-೫).

ದ್ರೋಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ಕಲಶಗಳಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದವು ಮಳೆಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ (೯-೪೧-೩). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು. ಜರಡಿಯಿಂದ ಸೋಮ ಬಿಂದುಗಳು ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುವಾಗ ಆಗುವ ಶಬ್ದವು ಯೋಧರು ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ (೯-೬೯-೨). ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು, ಗರ್ಜಿಸು, ಅರಚು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ 'ಕ್ರಂದೋ' 'ನದ್.' 'ಮಾ,' 'ರು,' 'ವಾಶ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. (೯-೯೦-೩; ೯-೯೫-೪ ಇತ್ಯಾದಿ). ಸ್ತನ್ (ಗುಡುಗು) ಧಾತುವೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೯-೮೬-೯). ವಿಪ್ರರು ಘರ್ಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ (೯-೭೨-೬). ಸೋಮವನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಲೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (೯-೪೦-೩; ೯-೮೦-೧; ೯-೮೪-೩; ೯-೮೭-೮). ಸ್ಪರ್ಗೀಯ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ನಡೆದಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಮಳೆಗಾಳಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಾಕ್ಯಗಳಿರಬಹುದು.

ಸೋಮವು ಗರ್ಜಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೃಷಭಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಕೆ, ಅಥವಾ ವೃಷಭವೆಂದೇ ಪ್ರಯೋಗವು ಇದೆ. ಗೂಳಿಯಂತೆ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅವನು ಗುಟ್ಟು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೯-೭-೩); ಕಂದುಬಣ್ಣದ ವೃಷಭವು ಗುಟ್ಟು ಹಾಕುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ (೯-೨-೬) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸೋಮಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ ನೀರು ಅಥವಾ ಹಾಲುನೀರುಗಳಿಗೆ ಗೋ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ವಾರಿಗಳಿಗೆ. ವೃಷಭ ಗೋವುಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವೇ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೃಷಭದಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ (೯-೧೭-೬; ೯-೬೯-೪; ೯-೯೬-೭) ಅಥವಾ ಗೋವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯ (೯-೭೨-೪). ಗೋವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸಂಚರಿಸುವ ವೃಷಭದಂತೆ (೯-೭೧-೯) ಅಥವಾ ವೃಷಭವು ಗೋವುಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ, ಗುಟ್ಟು ಹಾಕುವಂತೆ ಗುಟ್ಟು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೯-೭೧-೭) ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳೂ ಇವನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರಚುತ್ತವೆ (೯-೮೦-೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ವೃಷಭ (೬-೪೪-೨೦). ಸೋಮದ ರಭಸವು ಅನೇಕ ಸಲ ಮಹಿಷಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮನನ್ನು 'ಪಶು' ವೆಂದೇ ಕರೆದಿದೆ (೯-೮೬-೪೩). ಗೋ (ವಾರಿ) ವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವೃಷಭನಂತಿರುವುದರಿಂದ, ಸೋಮವು ನೀರನ್ನು (ಗೋವನ್ನು) ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ (೧೦-೩೬-೮; ೯-೧೯-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಅವನು ವೀರ್ಯಧಾನ ಮಾಡುವವನೂ (ರೇತೋಧಾ) ಹೌದು; ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಮೈ. ಸಂ. ೧೬-೯). ಅದುದರಿಂದಲೇ ಫಲವತ್ತವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನು (೯-೬೦-೪; ೯-೭೪-೫). ಸೋಮವನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ವೃಷಭನೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದರಿಂದ (ಉಣ್ಣು, ವೃಷಾ, ವೃಷಭ), ಅವನ ಕೊಂಬುಗಳು ಚೂಪಾಗಿವೆ ಯೆಂದು (ತಿಗ್ಮಶೃಂಗ) ವರ್ಣನೆ. ಈ ಪದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಆರು ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಐದುಸಲ ವೃಷಭ ಎಂದರ್ಥಕೊಡುವ ಪದ ಸಹಚರಿತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಪಾನೀಯವಾದ 'ಮಾಥ' ವು ಮೊನಚಾದ ಶೃಂಗಗಳುಳ್ಳ ವೃಷಭದಂತಿದೆ (೧೦-೮೬-೧೫). ಸೋಮದೇವತೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ, ಶೃಂಗಗಳನ್ನು ಮಸೆಯುತ್ತಾನೆ (೯-೧೫-೪; ೯-೭೦-೭).

ಸೋಮವು ಚುರುಕಾದುದು. ಸೋಮರಸವು ಹರಿಯುವ ವೇಗವನ್ನು ಬಹಳ ಸಲ ಕುದುರೆಯ ವೇಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಹತ್ತು ಜನ ಕನ್ಯೆಯರು (ಬೆರಳುಗಳು) ಸೋಮನನ್ನು ಉತ್ತಮಾಶ್ವದಂತೆ, ತೊಳೆಯು

೯-೬-೫) ಅಥವಾ ವಿವಸ್ವತನ ಪುತ್ರಿಯರಿಂದ (೯-೧೪-೫) ಸುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪಾನೀಯವಾಗಲೆಂದು, ತ್ರಿತನ ಕನ್ಯೆಯರು, ಕೆಂಪುಭಾಯಿಯ ರಸವನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೯-೩೨-೨ ; ೯-೩೮-೨), ಸೋಮರಸವು ಸೂರ್ಯಪುತ್ರಿಯಿಂದ ಅನೀತವಾಯಿತು ಅಥವಾ ಶುದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು (೯-೧-೬ ; ೯-೭೨-೩ ; ೯-೧೧೩-೩). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಶುದ್ಧೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೯೬-೧೩ ; ೯-೧೧೩-೫). ಸೋಮಾಭಿಷವ ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು (೮-೪-೧೧).

ಚಿಗುರು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಅರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೬೭-೧೯) ಅಥವಾ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕುಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೧೦೭-೧೦) ; ಗಿಡವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧೦-೮೫-೩). ಕಲ್ಲುಗಳು ಅದರ ತೊಗಟೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುತ್ತವೆ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧೩-೧). ಆ ಶಿಲೆಗಳು ಒಂದು ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ ; ಗೋವಿನ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಾರೆ (೯-೭೯-೪). ಸೋಮವು ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೫-೩೧-೧೨). ಈಗ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೭-೨೨-೧ ; ೯-೭೯-೪, ಅ. ವೇ. ೧೧-೧-೧೦). ಎರಡು ಬಾಹುಗಳು ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಕಲ್ಲನ್ನು ತಳ್ಳುತ್ತವೆ (೫-೪೩-೪). ಅದರಿಂದಲೇ, ಕಲ್ಲುಗಳು ಹತ್ತು ಲಗಾಮಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (೧೦-೯೪-೮). 'ಯುಕ್ತಾಃ' (ಹೂಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (೧೦-೯೪-೬). ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಿಲೆಗಳಿಗೆ ಅದ್ರಿ ಅಥವಾ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಹುವಚನ ಅಥವಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗ. ಈ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವ (೮-೨-೨), ಭರಿತ್ರ (೩-೩೬-೭), ಪರ್ವತ (೩-೩೫-೮), ಮತ್ತು ಪರ್ವತಾ ಅದ್ರಯಃ (೧೦-೯೪-೧) ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದೇ ಪ್ರಾಯಕವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕುಟ್ಟಣಿಯಿಂದ (ಉಲೂಖಲ) ಕುಟ್ಟುವುದೂ ಸಮ್ಮತವೇ (೧-೨೮-೧೦೦೦೪).

ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು, ರಸವು ಹನಿಹನಿಯಾಗಿ ಕುರಿಯ ತುಪ್ಪಟದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಜರಡಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟು, ಅದರಿಂದ ಶೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೬೩-೧೦ ; ಇತ್ಯಾದಿ ; ೯-೬೯-೯). ಇಲ್ಲಿ ಕಶ್ಮಲಗಳಿಲ್ಲಾ ದೂರವಾಗಿ, ಶುದ್ಧವಾದ ಸೋಮರಸವು ದೇವತೆಗಳ ಆಸ್ವಾದನೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೭೮-೧), ಈ ಜರಡಿಗೆ ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳು ; ತ್ವಕ್, ರೋಮ, ವಾರ (ತುಪ್ಪಟೆ), ಪವಿತ್ರ (ಜರಡಿ), ಸಾನು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಪದಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವಿ (ಕುರಿ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಅವಿ ಎಂಬುದೇ ಈ ಜರಡಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಇದರ ಮೂಲಕ ಹಾದುಹೋದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪವಮಾನ ಅಥವಾ ಪುನಾನ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಪೂ ಶುದ್ಧಿಹೊಂದು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು). ಮೃಜ್-ಶುದ್ಧಿಮಾಡು ಎಂಬುದು, ಜರಡಿಯಿಂದ ಶೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ನೀರುಗಳ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ (೯-೮೬-೧೧ ; ೯-೯೧-೨). (ಮಿಶ್ರತವಲ್ಲದ) ಶುದ್ಧವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧ, ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರು (೮-೨-೧೦ ; ೯-೩೩-೨ ; ೧-೫-೫ ; ೧-೩೦-೨). ಈ ಶುದ್ಧ ಸೋಮವು ವಾಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ ; ಶುಚಿಪಾ (ಶುದ್ಧ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನು) ಎಂಬುದು ವಾಯುವಿನ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ. ಸೋಮ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಗ್ರಹಗಳನ್ನು (ದೇವತಾದ್ವಂದ್ಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಸೋಮ) ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ, ಶುದ್ಧ ಸೋಮವು ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳಿಗೂ, ಕ್ಷೀರಮಿಶ್ರಿತವಾದುದು ಮಿಶ್ರಾನ್ವರೂರಿಗೂ, ಮಧು ಮಿಶ್ರಿತವಾದುದು ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಜರಡಿಯಿಂದ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಸೋಮವು, ಕಲಶಗಳು ಅಥವಾ ದ್ರೋಣ (ಮರದಪಾತ್ರೆ) ಗಳೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ (೯-೬೦-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಕಾಡುಗಳಿಗೆ ಎಮ್ಮೆಗಳು ನುಗ್ಗುವಂತೆ, ಸೋಮವು ದ್ರೋಣಗಳ ಕಡೆ ನುಗ್ಗುತ್ತದೆ (೯-೩೩-೧ ; ೯-೯೨-೬). * ದೇವತೆಯು ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಹಾರಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೯-೩-೧) ; ಪಕ್ಷಿಯು ಗಿಡದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ, ಮಾಸಲುಗೊಂಪು ಬಣ್ಣದ ದ್ರವವು ಬೋಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ (೯-೭೨-೫). ಬಾನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ನೀರಿನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿ, ಕಾಂಡವು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತದೆ (೯-೭೪-೫). ಗೂಳಿಯು ದನದ ಮಂದೆಯ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗುವಂತೆ, ಇಂದುವು (ಸೋಮವು) ದ್ರೋಣ ಪಾತ್ರೆಯ ಕಡೆ, ಜೋರಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ, ನುಗ್ಗುತ್ತದೆ ; ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಋತ್ವಿಜರು ನೀರು ಬೆರೆಸಿದಾಗ, ಸೋಮವು ದ್ರೋಣಪಾತ್ರೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತದೆ (೯-೭೬-೫ ; ೯-೧೦೭-೨೬). ವಿಪ್ರರು ನೀರಿನೊಳಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಕೈಗಳಿಂದ, ಹಾಲು ಕರೆದಂತೆ ಸೋಮ ರಸವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (೯-೭೯-೪). ಉಣ್ಣೆಯ ಮೇಲೆ ಇಾದು ಬಂದು, ದ್ರೋಣಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಡುತ್ತಿರುವ ಅವನು (ಸೋಮವು) ಹತ್ತು ಜನ ಕನ್ಯೆಯರಿಂದ ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (೯-೬-೫). ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳ ಮಿಶ್ರಣದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತವೆ (೯-೩೦-೫ ; ೯-೫೩-೪ ; ೯-೮೬-೮ ಮತ್ತು ೨೫). ಸೋಮ ಬಿಂದುಗಳು ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಹೊಳಪನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ (೯-೭೬-೧). ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ (ಉದಕಮಿಶ್ರಣ) ಮೃಜ್ ಧಾತುವಲ್ಲದೆ, 'ಆ ಧಾವ್' ಧಾತುವೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೮-೧-೧೭), ಸೋಮವನ್ನು ತಯಾರಿಸುವಾಗ, ಮೊದಲು 'ಸವನ,' ಅನಂತರ 'ಉದಕಮಿಶ್ರಣ' ಬರುತ್ತದೆ (೭-೩೨-೬ ; ೮-೧-೧೭ ; ೮-೩೧-೫ ; ಅ. ವೇ. ೬-೨-೧) ; ಸೋಮ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಮೊದಲು ಸವನವೂ, ಅನಂತರ ಆಧಾವನ (ತೊಳೆಮುವುದು) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಗಲನಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ (ಬೋಗುಣ), ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (೮-೨-೩), ಸ್ವೀರವು ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೮-೬ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ನೀರು ಹಾಲು ಎರಡೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೋಮ ದೇವತೆಯು ನೀರಿನ ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗೋವುಗಳನ್ನು (ಹಾಲು) ಧರಿಸಲವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಜಲಪ್ರವಾಹಗಳು ಅವನ ಕಡೆ ಹರಿಯುತ್ತವೆ (೯-೨-೩, ೪). ಜನರು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ, ರಸವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೊಳೆದು, ಗೋರೂಪ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ (೮-೧-೧೭ ; ೨-೩೬-೧ ; ೬-೪೦-೨ ; ೯-೮೬-೨೪, ೨೫ ; ೯-೯೬-೧೯ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಸೋಮರಸವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗುತ್ತದೆ (ತ್ಯಾಜಿರಃ. ೫-೨೭-೫), ಸ್ವೀರಮಿಶ್ರಿತ (ಗವಾಶಿರ), ದಧಿಮಿಶ್ರಿತ (ದಧ್ಯಾಶಿರ) ಮತ್ತು ಯವ ಮಿಶ್ರಿತ (ಯವಾಶಿರ). ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ವಸ್ತ್ರಧಾರಣವೆಂದು (ವಸ್ತ್ರ, ವಾಸಃ, ಅತ್ಯ) ಹೇಳಿದೆ ; 'ನಿರ್ಜಿಹ' (ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪು ೯-೧೪-೫) ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು. ಈ ಪದವು ಜರಡಿಗೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ (೯-೭೦-೭) ಇದರಿಂದಲೇ ಸೋಮವನ್ನು ಸೌಂದರ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದು (೯-೩೪-೪ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಒಡವೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದುದು (೯-೮೧-೨) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಘೃತ (೯-೮೨-೨) ಅಥವಾ ಉದಕ ಮಿಶ್ರಣವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ; ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅತಿರ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಲ್ಲ.

ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ಯಾಯನ (ಅರ್ಥ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಪುನಃ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿಸುವುದು) ನೆನ್ನುವುದೊಂದು ಕರ್ಮ (ಮೈ. ಸಂ. ೪-೫-೫). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು (ಆಪ್ಯಾ) ಸೋಮಕ್ಕೆ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಂದ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ರೂಪವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು; ಭಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಅಧಿದೇವತೆ; ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ಈ ಹೆಸರು ವಿಶಾಂಕತಿ, ಗೃಹಪತಿ, ಸದಸಸ್ವತಿ, ಇವುಗಳಂತೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಳಿಯದೇ, ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಅಗ್ನಿಯರೂಪವಿಶೇಷ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಇಂದ್ರನ ರೂಪಾಂತರ, ಚಂದ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮ

ಸೋಮಯಾಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಸೋಮದೇವತೆಯೂ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದೇ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ೧೧೪ ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಬೇರೆ ೬ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ೧೨೦ ಸೂಕ್ತಗಳು ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತವೆ. ೪೫ ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಪೂಷಣ, ಅಥವಾ ರುದ್ರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ೫-೬ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಸೋಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತಪದವಾಗಿ, ಸುಮಾರು ೧೨೦ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಖ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಸೋಮದೇವತೆಯು ಮೂರನೆಯದು. ಮನುಷ್ಯ ತ್ವಾರೋಪಣೆಯು ಬಹಳ ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆ ಮತ್ತು ಅದರ ರಸಗಳು ಪದೇ ಪದೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಮರೆಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಅದರಿಂದಲೇ ಆ ದೇವತೆಯು ರೂಪ, ಅಂಗಾಂಗಗಳು ಅಥವಾ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ಅಪರೂಪ. ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳೇನಾದರೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದು, ನಿರ್ವಣ ಅಥವಾ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇಂದು ಅಥವಾ ಸೋಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ, ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದು, ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿ, ಹೋಮ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು, ಇವನಿಗೂ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲ ಪೂರ್ತಿ, ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯವೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವುದು; ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು, ಊರ್ಣಮಯವಾದ ಜರಡಿಯ ಮೂಲಕ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಶೋಧಿಸುವುದು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾನೀಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ಅರ್ಪಿಸುವುದು (೧-೯೪-೧೪; ೫-೫-೧; ೮-೪೩-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಜರು ಪಾನಮಾಡುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೇ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಈ ಲತೆ, ಅದರಿಂದ ತೆಗೆದ ರಸ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಅದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನೇನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಲತೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಅಂಶು' (೯-೬೭-೨೮) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಸುಗಳು ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ, ಈಚೆಗುರು ಹಾಲನ್ನು (ರಸವನ್ನು) ಕೊಡುತ್ತದೆ (೮-೯-೧೯). 'ಅಂಧಃ' ಎಂದರೆ ಸೋಮ ಲತೆಯು (೮-೩೨-೨೮; ೧೦-೯೪-೮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದಿತು (೯-೬೧-೧೦); ಗಿಡುಗವು (ಶ್ರೀನ) ಅದನ್ನು ತಂದಿತು (೫-೪೫-೯, ೯-೬೮-೬; ೧೦-೧೪೪-೫). 'ಅಂಧಃ' ಎಂಬ ಪದವು ರಸಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಇಂದು'ವು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ (೯-೫೧-೩; ೧೦-೧೧೫-೩). ರಸಕ್ಕೆ ಸೋಮ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು; ಆದರೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ 'ರಸ' ಎಂಬ ಪದವೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧-೧೮೭) ಮಾತ್ರ ರಸವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಿತು' (ಪಾನೀಯ) ಎಂಬುದೂ, ಅನೇಕ ಕಡೆ 'ಮದ' (ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು) ಎಂಬುದೂ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ, 'ಅನ್ನ' ಎಂಬುದೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

(೭-೯೮-೨; ೮-೪-೧೨; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪ ಮತ್ತು ೫). ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಮಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೇನುತುಪ್ಪ ಅಥವಾ ಮಾದಕದ್ರವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾದ ಸಿಹಿಯಾದ ಪಾನೀಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಹಾಲು ತುಪ್ಪ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೋಮರಸಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೪-೨೭-೫; ೮-೬೯-೬). ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ, ಮಧುನೆಂದರೆ ಅಮೃತ ಅಥವಾ ಸೋಮನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸೋಮರಸವು ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದಾಗ ಅಮೃತಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೫-೨-೩; ೬-೩೭-೩ ಇತ್ಯಾದಿ; ವಾ. ಸಂ. ೬-೩೪; ಶ್ರ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧೮). ರಾಜನಾದ ಸೋಮನು ಅಭಿಷುತನಾದರೆ ಅಮೃತವಾಗುತ್ತಾನೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೭೨). ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು (ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಮಾದಕ ದ್ರವ್ಯ) ಎಂಬುದೊಂದು ಪ್ರಯೋಗ (೪-೨೭-೫; ೬-೨೦-೩). ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ, ಸೋಮವು ಪೀಯೂಷ (೩-೪೮-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಕ್ಷೀರ (೯-೧೦೭-೧೨), ಚಿಗುರಿನ ಅಲೆ (೯-೯೬-೮) ಅಥವಾ ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಸಾರ (೫-೪೩-೪) ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಲಂಕಾರಿಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಇಂದು (ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಬಿಂದು, ಹನಿ) ಎಂಬ ಪದ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹನಿಯಿಂದರ್ಥಕೊಡುವ 'ದ್ರವ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ, 'ಸು' (ಹಿಂಡು) ಧಾತುವೂ (೯-೬೨-೪; ಇತ್ಯಾದಿ), 'ದುಹ' (ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದು) ಧಾತುವೂ (೩-೩೬-೬ ಮತ್ತು ೭ ಇತ್ಯಾದಿ) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ರಸವು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ (೧-೧೨೫-೩; ೬-೧೭-೧೦ ಮತ್ತು ೨೦) ಮತ್ತು ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ (೯-೯೭-೧೪). ಮಧು ಪದಕ್ಕೆ ಸಿಹಿಯಾದ ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ, ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಾಗ ಮಧುಮಿಶ್ರಿತ (ಜೇನುತುಪ್ಪ ಬೆರೆತಿರುವುದು) ಎಂತಲೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಿಶ್ರಣವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೯-೧೭-೮; ೯-೮೬-೪೮; ೯-೯೭-೧೦; ೯-೧೦೯-೨೦). ಗಾಣದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬರುವ ಸೋಮರಸವು ಜಲಪ್ರವಾಹದ ಅಲೆಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೯-೮೦-೫); ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಅಲೆ (೯-೬೪-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಥವಾ ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಅಲೆ (೩-೪೭-೧) ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿರುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಣವ (೧೦-೧೧೫-೩) ಸಮುದ್ರ (೫-೪೭-೩; ೯-೬೪-೮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರು. ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಸೋಮವನ್ನು ಉತ್ಸ (ಬಾವಿ)ನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ; ಇದು ಗೋವುಗಳಿರುವ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದೆ (೫-೪೫-೮); ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಲಗಾಮು (ಬೆರಳು)ಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೬-೪೪-೨೪); ಈ ಸೋಮವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿದೆ (೧-೧೫೪-೫).

ಲತೆ ಮತ್ತು ರಸಗಳ ವರ್ಣವು ಬಹು (ಕಂದು) ಅಥವಾ ಅರುಣ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚುಸಲ ಹರಿ (ಮಾಸಲು ಹಳದಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೋಮವು ನಸುಗೆಂಪಾದ ಗಿಡದ ಶಾಖೆ (೧೦-೯೪-೩); ಕೆಂಪು ಛಾಯೆಯ ರಸವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚಿಗುರು (೭-೯೮-೧); ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಚಿಗುರು ಜರಡಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೯೨-೧). ಸೋಮ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪದಾರ್ಥದ ಬಣ್ಣವು ಕಪಿಲವರ್ಣವಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೧೦-೧); ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಕೊಡುವ ಗೋವೂ ಕಪಿಲವರ್ಣದ್ದಾಗಿರಬೇಕು (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೭; ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೩-೧-೧೪).

ಸೋಮರಸವು ಕೈಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೮೬-೩೪); ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (೯-೮-೪; ೯-೧೫-೮ ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಥವಾ, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ, ಹತ್ತು ಜನ, ಸೋದರಿಯರಾದ ಕನ್ಯೆಯರಿಂದ (೯-೧-೭;

ತ್ತಾರೆ (೯-೬-೫). ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮದವನ್ನು ಒಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸದ ಬಿಂದುವೂ ಒಂದು ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಅಶ್ವ (೯-೬೩-೧೭). ದ್ರೋಣಪಾಶ್ರ್ವಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೀರುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೯-೭೨-೫; ಇತ್ಯಾದಿ).

ರಸವು ಹರಿದ್ರವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮದ ಭೌತಿಕ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿರುವುದು ಅದರ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅವ್ಯತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (೯-೭೬-೪; ೯-೮೬-೩೨; ೯-೭೧-೯ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಸೂರ್ಯನ ರಥವನ್ನೇರಿ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆಯೇ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೪೧-೫). ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ವೃತ್ತನಾಗಿ ಜನಿಸಿ, ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನೂ ಕಾಂತಿಯುತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೯-೯-೩). ಸೂರ್ಯ ಪುತ್ರಿಯು ಅವನನ್ನು ಶುದ್ಧೀಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ (೯-೧-೬). ಈ ಮೇಲೆ ಉಕ್ತವಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ, ಇವನು ಕತ್ತಲೊಡನೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಾನೆ (೯-೯-೭). ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿನಾ ರಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೮೬-೨೨) ಅಥವಾ ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೯-೬೬-೨೪; ೯-೧೦೦-೮; ೯-೧೦೮-೧೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸಾಧಾರಣವಾದ ಆಹಾರ ಅಥವಾ ಪಾನೀಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರದೇ ಇರುವ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ಒಂದು ಶಕ್ತಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಇದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದವರು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ, ಅವರನ್ನು ಜೀತನಗೊಳಿಸಿ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇದು ದಿವ್ಯವಾದ ಪಾನೀಯ, ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಅಥವಾ ಅದೇ ಅಮೃತ ಎಂಬ ಭಾವನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದರೆ ಅಮರರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ (೯-೮೫-೨) ಮತ್ತು ಅಮರತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಮದ್ಯ (೧-೮೪-೪); ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸುತವಾಗಿ, ಸ್ವೀರಮಿಶ್ರಿತವಾದ, ಈ ರಸವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೯-೧೦೯-೧೫); ಇದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಉಲ್ಲಾಸವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ (೮-೨-೧೮) ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡಿ ಹೃಷ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ (೮-೫೮-೧೧). ಸೋಮವು ನಿತ್ಯವಾದುದು (೧-೪೩-೯; ೮-೮೮-೧೨; ೯-೩-೧ ಇತ್ಯಾದಿ). ದೇವತೆಗಳು ಅಮರತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದರು (೯-೧೦೬-೮). ಅವನು (ಸೋಮದೇವತೆಯು) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ (೧-೯೧-೬; ೯-೧೦೮-೩) ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೯೧-೧; ೮-೪೮-೩.) ಶಾಶ್ವತವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವೂ, ನಿತ್ಯವೂ, ಅವಿನಾಶಿಯೂ, ವೈವಸ್ವತನ ವಾಸಸ್ಥಳವೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ತನ್ನ ಆರಾಧಕನನ್ನು ಅಮರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೧೧೩-೭ ಮತ್ತು ೮).

ಆದುದರಿಂದ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಸೋಮನಿಗೆ ವೈದೃಶಕ್ತಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ರೋಗಿಗೆ ಸೋಮ ರಸವು ಔಷಧರೂಪವಾದುದು (೮-೬೧-೧೭). ಅದರಿಂದಲೇ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಏನು ಕಾಯಿಲೆಯಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅಂಥರಿಗೆ ಕಣ್ಣನ್ನೂ, ಹೆಳವರಿಗೆ ಕಾಲನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೮-೬೮-೨; ೧೦-೨೫-೧೧). ಅವನು ಮನುಷ್ಯರ ದೇಹಗಳ ರಕ್ಷಕನು; ಅವರ ಅಂಗಾಂಗಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ (೮-೪೮-೯); ಇಹಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೯೧-೬; ೮-೪೮-೪ ಮತ್ತು ೭; ೯-೪-೬; ೯-೯೧-೬). ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಹೃದ್ಯತವಾದ ಪಾಪವೂ ಪರಿಹೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ಯವು ನಾಶವಾಗಿ, ಸತ್ಯವು ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋಮರಸವು ದೇಹದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ದೋಣಿಯನ್ನು ಅಂಬಿಗನು (೯-೯೫-೨) ಮುಂದೆ ಹೊರಡಿ ಸುವಂತೆ, ಉಚ್ಚಾರಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ (೬-೪೭-೩ ; ೯-೮೪-೪ ; ೯-೯೫-೫ ; ೯-೯೭-೩೨). ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ; ಸೋಮನಿಗೆ ವಾಚಸ್ಪತಿ (೯-೨೬-೪ ; ೯-೧೦೧-೫) ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯನ ನಾಯಕ (ವಾಚೋ ಅಗ್ರಿಯ ಅಥವಾ ಅಗ್ರೇ, (೯-೭-೩ ; ೯-೬೨-೨೫ ಮತ್ತು ೨೬, ೯-೮೬-೧೨, ೯-೧೦೬-೧೦). ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ ಅವನು ಕೂಗುತ್ತಾನೆ (೯-೬೮-೮) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮದ ಬೆಲೆಯಾಗಿ ವಾಕ್ಯನೇ ಕೊಟ್ಟಿರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೋಮವು ಪ್ರಬಲವಾದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ (೬-೪೭-೩). ಆರಾಧಕರು ಈ ರೀತಿ ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದೇವೆ; ಅಮರರಾಗಿ ದ್ದೇವೆ; ಬೆಳಕಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೇವೆ (ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿದೇವೆ); ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದೇವೆ (೮-೪೮-೩). ಸೋಮವು ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಕ್ಯಗಳೆ ತಂದೆ, ನಾಯಕ ಅಥವಾ ಜನಕನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಕವಿಗಳಿಗೆ ನಾಯಕನು; ವಿಪ್ರರಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು (ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಋಷಿಃ, ೯-೯೬-೬). ಋಷಿಗಳ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ಮನಸ್ಸು; ಋಷಿಗಳನ್ನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವವನು (೯-೯೬-೧೮) ಮತ್ತು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮಂತ್ರಗಳ ರಕ್ಷಕನು (೬-೫೨-೩). ಯಜ್ಞದ ಆತ್ಮನೇ ಅವನು (೯-೨-೧೦ ; ೯-೬-೮), ದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು (೯-೯೬-೬) ಮತ್ತು ಅವರವರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವರವರಿಗೆ ಹಂಚುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೫-೧೯). ಹೀಗೆ ಅವನ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನೊಬ್ಬ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಋಷಿ (೮-೬೮-೧). ದೇವತೆಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ (೯-೮೧-೨ ; ೯-೯೫-೨ ; ೯-೯೭-೭ ; ೯-೧೦೮-೩). ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ, ವಿನೇಕಿಯಾದ ಆಲೆ (೯-೭೮-೨). ಸೋಮದೇವತೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೭೧-೯). ಆದುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಅನೇಕ ನೇತ್ರಗಳು (೯-೨೬-೫) ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರ ನೇತ್ರಗಳು (೯-೭೦-೧).

ಸೋಮವು (ದೇವತೆಯು) ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು (೯-೯೬-೧೧) ; ಅವನ ಮೂಲಕವೇ, ಅವರು ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು (೯-೯೭-೩೯). ಸೋಮನಿಗೆ ಪಿತೃಗಳೊಡನೆ ಬಾಂಧವ್ಯವಿದೆ (೮-೪೮-೩) ಅಥವಾ ಅವರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (ಆ. ವೇ. ೧೮-೪-೧೨ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೧-೪ ಇತ್ಯಾದಿ). ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮಪ್ರಿಯರು (ಸೋಮ್ಯ ೧೦-೧೪-೬ ; ಆ. ವೇ. ೨-೧೨-೫) ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸೋಮರಸದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸೋಮರಸವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೋಮಜನ್ಯವಾದ ಸಂತೋಷ, ಉತ್ಸಾಹಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಸೋಮಜನ್ಯವಾದ ಮದದ ಪರಿಣಾಮವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಮೇಲೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ವಾಯು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿರುದ್ಧ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಬೇಕಾದ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಬಂದಿತೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೮-೮೧-೧೭ ಇತ್ಯಾದಿ). ಸೋಮರಸದಿಂದಂಟಾದ ಮದದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸೋಲಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೧-೧೦) ಮತ್ತು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಎದುರಿಸಲಾರರು (೬-೪೭-೧). ಸೋಮವೇ ಇಂದ್ರನ ಆತ್ಮ (೯-೮೫-೩) ; ಶುಭಕಾರಕನಾದ ಮಿತ್ರ (೧೦-೨೫-೯) ; ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೭೬-೨) ; ಮತ್ತು ವೃತ್ರವಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡು

ತ್ತಾನೆ (೯-೬೧-೨೨). ಸೋಮಸಹಚರಿತನಾಗಿ, ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಸರ್ಪವನ್ನು ವಧಿಸಿದನು (೪-೨೮-೧). ಇದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸೋಮನೇ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೭೨-೭; ೯-೭೭-೧; ೯-೧೧೧-೩). ಇಂದ್ರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಈ ಸೋಮರಸವು ಸಹಸ್ರಜಯಪ್ರಾಪಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವಾಗುತ್ತದೆ (೯-೪೭-೩). ನೂರಾರು ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಲ್ಲ ಮಧ್ಯವು ಸೋಮರಸ (೯-೪೮-೨) ಮತ್ತು ವೃತ್ರವಧಕಾರಿಯೂ, ಮದಕಾರಿಯೂ ಆದ ಲತೆ (೬-೧೭-೧೧). ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯೇ ಇಂದ್ರನಂತೆ, ವೃತ್ರವಧೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವವನು (೯-೮೮-೪) ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಿಶೇಷಣವಾದ 'ವೃತ್ರಹಾ' ಎಂಬುದು ಸೋಮನಿಗೆ ಐದಾರು ಸಲ ಶ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಸೋಮರಸವು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು (೯-೮೬-೨೨). ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು (೯-೨೮-೫, ೯-೩೭-೪) ಮತ್ತು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳು (೯-೮೫-೯) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು (೯-೪೨-೧). ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು, ಪ್ರಬೋಧಕನು; ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪಡೆದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟನು; ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಉದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ತನ್ನ ಆರಾಧಕರೂ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೯-೪-೫) ಮತ್ತು ಅವರಿಗೋಸ್ಕರ ಬೆಳಕನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೩೫-೧). ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದನು (೯-೫೯-೪) ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೩-೨). ಘೃತವು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲಾ ಅದರ ಮೇಲೆಯೇ ನಿಂತಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೪-೫೮-೧ ಮತ್ತು ೧೧). ಅದರಂತೆಯೇ ಸೋಮರಸ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗೂ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚದ ಆಧಿಪತ್ಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೯-೮೬-೨೮, ೨೯); ಅವನು ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿ (೯-೧೧೩-೨); ಎರಡು ಪ್ರಪಂಚಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೯-೯೦-೧); ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿ, ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಧಾರನಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು, ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೬-೪೪-೨೩ ಮತ್ತು ೨೪; ೬-೪೭-೩ ಮತ್ತು ೪).

ವೃತ್ರಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಸೋಮನಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಯೋಧನೆಂಬ ಪ್ರತಿತಿ ಬಂದಿದೆ. ಅವನು ಜಯಶಾಲಿ, ಅಜೇಯ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಜನಿಸಿರುವವನು (೧-೯೧-೨೧). ಶೂರರಲ್ಲಿ ಶೂರನೂ, ಭಯಂಕರರಲ್ಲಿ ಅತಿಭಯಂಕರನೂ, ಆದ ಸೋಮನು ಸದಾ ಜಯಶಾಲಿಯು (೯-೬೬-೧೬ ಮತ್ತು ೧೭). ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಿಗೋಸ್ಕರ, ಇವನು, ಗೋವುಗಳು, ರಥಗಳು, ಆಶ್ವಗಳು, ಸುವರ್ಣ, ಸ್ವರ್ಗ, ನೀರು ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾವಿರಾರು ವರಗಳನ್ನು (೯-೭೮-೪), ಏಕೆ, ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೬೮-೧). ಶೌರ್ಯದಿ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿಲ್ಲದೇ, ಸರ್ವದಾ ಗವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದ ದಾತೃನೆಂದೂ (೯-೪೫-೩; ೯-೪೯-೪; ೯-೫೨-೧; ಇತ್ಯಾದಿ) ಉಕ್ತನಾಗಿದಾನೆ. ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳ ನಿಧಿ (೯-೪೮-೩) ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪.೫). ಸೋಮದೇವತೆಯು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲೂ ಬಲ್ಲನು (೧೦-೨೫-೭). ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಬಲ್ಲನು (೯-೪೯-೫) ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಅದರ ಅವರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಸಲ 'ರಕ್ಷೋಹಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದಾನೆ. ದುಷ್ಪವಧೆ ಮಾಡುವ

ವನು ಇವನೊಬ್ಬನೇ (೯-೨೮-೬, ಇತ್ಯಾದಿ). ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ವಧೆ ಮಾಡಲಲ್ಲರು (ವೈ. ಸಂ. ೪-೮-೨).

ಯೋಧನಾದುದರಿಂದ, ಈತನಿಗೂ ಆಯುಧಗಳಿವೆ (೯; ೯೬-೧೬). ಶೂರನಂತೆ ಹರಿತವಾದ (೯-೬೦-೨೦; ೯-೯೦-೩). ಆ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೯-೬೬-೨). ವೈರಸ್ತುಭಾವದವನಾದ ತನ್ನ ತಂದೆಯಿಂದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡನೆಂದು (೬-೪೪-೨೨) ಹೇಳಿದೆ. ಸಹಸ್ತ ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ ಬಾಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೮೩-೫, ೯-೮೬-೪೦) ಅವನ ಬಿಲ್ಲು ಬಹಳ ವೇಗಶಾಲಿಯಾದುದು (೯-೯೦-೩).

ಸೋಮದೇವತೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರು ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೮೭-೯-೯; ೯೬-೨; ೯-೧೦೩-೫). ರಥದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮನು ಸಾರಥಿಯು (ಅ. ವೇ. ೮-೮-೨೩). ದಿವ್ಯವಾದ (೯-೧೧೧-೩) ಒಂದು ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೩-೫). ಬೆಳಕು (೯-೮೬-೪೫) ಅಥವಾ ಜರಡಿಯು ಅವನ ರಥ (೯-೮೩-೫). ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮನು (೯-೬೬-೨೬). ಒಳ್ಳೆಯ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳು (೯-೮೬-೩೭) ಅಥವಾ, ವಾಯುವಿನಂತೆ, ಕುದುರೆಗಳ ತಂಡವೇ (೯-೮೮-೩) ಇದೆ.

ಇಂದ್ರನ ಸಹಚಾರಿಗಳಾದ ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸಹವಾಸವುಂಟು. ಅವರು ಆಕಾಶದ ವೃಷಭವನ್ನು ಸೋಮವನ್ನು ದೋಹನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೯-೧೦೮-೧೧, ೯-೫೪-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ಶಿಶುವು ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ, ಅದನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೯೬-೧೭). ಇಂದ್ರನಂತೆ, ಇವನನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳು (೬-೪೭-೫) ಅಥವಾ ಮರುದ್ಗಣವು (೯-೬೬-೨೨) ಸೋಮವನ್ನು ಪರಿಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಗಾಳಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸೋಮನಿಗೆ ಆನಂದದಾಯಕಗಳು (೯-೩೧-೩) ಮತ್ತು ವಾಯುವು ಸೋಮರಕ್ಷಕ (೧೦-೮೫-೫). ಅಗ್ನಿ, ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ರುದ್ರರೊಡನೆ, ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೨-೪೦, ೬-೭೪, ಇತ್ಯಾದಿ). ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮರುಣನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಸಮಾನತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಅತಿಂದ್ರಿಯವಾದ ವಿಷಯ (೯-೭೭-೫, ೯-೯೫-೪, ಮತ್ತು ೯-೭೩-೩ ಮತ್ತು ೯, ೮-೪೧-೮ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಮೌಜವತ (ಮೂಜವತ್ ಎಂಬ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದುದು) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ (೧೦-೩೪-೧). ಇದೇ ರೀತಿ, ಅನೇಕಸಲ ಗಿರಿಷ್ಠ (ಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವುದು) ಅಥವಾ ಪರ್ವತವೃಥಾ (ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದು) (೯-೪೬-೧) ಎಂಬುದಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡವೆ ಎಂದು ಪರ್ವತಗಳಿಗೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು (ಅ. ವೇ. ೩-೨೧-೧೦). ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಅದ್ರಯಃ ೯-೫೨-೨). ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣನೆ ಇರಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ, ಭೂಲೋಕದ ಪರ್ವತಗಳೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರಬಹುದು (೯-೮೨-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಆಕಾಶಗುಮ್ಮಟದಲ್ಲಿ ಸವಿನುಡಿಯಾಡುವ ಸ್ನೇಹಿತರು ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುವ ವೃಷಭವನ್ನು ದೋಹನ ಮಾಡಿದರು (೯-೮೫-೧೦, ೯-೯೫-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಮರುಣನು, ವಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನೂ ಇಟ್ಟನು (೫-೮೫-೨) ಅಥವಾ ಆಕಾಶದಿಂದ ಒಬ್ಬನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಮಾತರಿಶ್ವನು ತಂದನು ಮತ್ತು ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನೂ (ಸೋಮವನ್ನು) ಶಿಲೆಯಿಂದ ತ್ರೇನವು ಎತ್ತಿ ಕೊಂಡುಹೋಯಿತು (೧-೯೩-೬). ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಭೂಲೋಕದ ಪರ್ವತಗಳೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬೇಕು.

ಆದರೆ, ಪರ್ವತ, ಶಿಲೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಶಯಕ್ಕನುಕೂಲವಿದೆ.

ಸೋಮಲತೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದರೂ, ಅದು ದಿವ್ಯವೂ ಹೌದು (೧೦-೧೧೬-೩), ವಾಸ್ತವವಾಗಿ, ಅದರ ಮೂಲ ಮತ್ತು ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಎಂದೇ ಭಾವನೆ. ಆ ಗಿಡವು ಮೇಲು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದಿತು (೯-೬೧-೧೦). ಅದರ ಮದಕಾರಿಯಾದ ರಸವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಶಿಶುವು (೯-೩೮-೫). ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಜನಿಸಿದುದು ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ (೯-೯೩-೧), ಆ ದೊಡ್ಡಪಕ್ಷಿಗೆ ಪರ್ಜ ನ್ಯನು ಜನಕನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (೯-೮೨-೩, ೯-೧೧೩-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ಪರ್ಜನ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪಾದ ಬೀಜವೆಂದು (ಅ. ವೇ. ೮-೭-೨೧) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ, ಅನೇಕ ಕಡೆ, ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ, ಶಿಶು (೯-೯೬-೧೭) ಅಥವಾ ಯುವಕ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು, ಅದೂ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇರಬೇಕು. ಸೋಮರಸವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಪೀಯೂಷ (ಕ್ಷೀರ, ೯-೫೧-೨, ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಿಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (೯-೮೩-೨, ೯-೮೬-೨೨, ಇತ್ಯಾದಿ). ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ, ತನ್ನ ಪ್ರವಾಹಗಳ ಮೂಲಕ ಹರಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೯-೩-೭) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸುತ್ತಾನೆ (೯-೮೫-೯), ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೩-೧೩) ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದ ಅಧಿಪತಿ (೯-೮೬-೧೧ ಮತ್ತು ೧೩). ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೭೧-೯). ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮೇಲುಗಡೆ ಇದಾನೆ (೯-೫೪-೩). ಶುದ್ಧವಾದ ಸೋಮಬಿಂದುಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ, ಆಕಾಶದಿಂದ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ (೯-೬೩-೨೭), ಅವನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸಂಚಾರಿ (೪-೪೮-೪; ೪-೧೦೮-೭). ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಅವನನ್ನು ಬೆರಳುಗಳು ಉಜ್ಜುತ್ತವೆ (೯-೮೬-೨೭). ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ (೩-೩೨-೧೦, ೪-೨೬-೬, ೯-೮೬-೧೫) ಅಥವಾ ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೫-೭-೧, ಇತ್ಯಾದಿ) ಅವನ ವಾಸ. ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ವ್ಯೋಮ, ದ್ಯೌಃ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಜರಡಿಯ ಪರ್ಮಾಯ ಶಬ್ದಗಳೆಂದೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ, ಉರ್ಣಾಮಯವಾದ ಜರಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿದೆ (೯-೧೨-೪), ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಜರಡಿಯ ಮೇಲೆ ಧಾವಿಸುತ್ತದೆ (೯-೨೭-೫) ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೯-೩೭-೩, ೯-೮೫-೯, ೯-೮೬-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಜರಡಿಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಸೋಮ ಅಥವಾ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮರಸವು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಅನೀತವಾಗಿದೆ (೯-೬೩-೨೭, ೯-೬೬-೩೦). ಸೋಮ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಣದ ಇತಿಹಾಸವೇ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ಸೋಮವು ಶ್ರೇಣನಿಂದ ತರಲ್ಪಟ್ಟಿತು (೧೦-೮೦-೨). ಉನ್ನತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಆ ಪಕ್ಷಿಯು ಸೋಮವನ್ನು ತಂದಿತು (೪-೨೬-೬). ಪಕ್ಷಿಯು ಸೋಮ ಅಥವಾ ಮಧುವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು (೩-೪೩-೭, ೪-೧೮-೧೩). ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದ ಗಿಡುಗವು ಸೋಮ ಲತೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೂ ಹಾರಿಹೋಯಿತು (೫-೪೫-೯), ಆ ಗಿಡದ ಸಹಿಯಾದ ಕಾಂಡದ ಛಾಗವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿ ಗೋಸ್ಕರ ಕಿತ್ತುತಂದಿತು (೪-೨೦-೬). ತನ್ನ ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಆಕಾಶದ ಮೂಲಕ, ಇಂದ್ರನಿ ಗೋಸ್ಕರ ತಂದಿತು (೮-೭೧-೯). ಮನೋವೇಗದಿಂದ ಹಾರುತ್ತಾ, ಪಕ್ಷಿಯು ಕಬ್ಬಿಣದ ದುರ್ಗವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ (೪-೨೭-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಗೋಸ್ಕರ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ತಂದಿ

(೮-೮೯-೮). ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ, ಗಿಡವನ್ನೇ ಹೊತ್ತು ತಂದಿತು (೯-೬೮-೬, ೯-೭೭-೨, ೯-೮೬-೨೪, ೧೦-೧೧-೪, ೧೦-೯೯-೮, ೧೦-೧೪೪-೪). ಈ ಕಥೆಯು ೪-೨೬ ಮತ್ತು ೪-೨೭ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷರೂಪವಾದ 'ಛ್ರಾಯತ್ರಿ'ಯು ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಶ್ವೇನರು ಭಿನ್ನರು ; ಶ್ವೇನವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಡದ ಮಂತ್ರವೊಂದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ನನ್ನೇ ಶ್ವೇನವೆಂದು (೧೦-೯೯-೮) ಕರೆದಿದೆ. ದ್ಯುಲೋಕದ ಶ್ವೇನನೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಅಗ್ನಿಗೆ (೭-೧೫-೪), ಎರಡು ಸಲ ಮರುತರಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಗೆ ಶ್ವೇನನೆಂಬುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೦-೫-೧, ೧೨-೧-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಕ್ಷಿಯೆಂದು ಅನೇಕ ಸಲ ಕರೆದಿದೆ. ಸಿಡಿಲು ಬಡಿಯುವುದನ್ನೇ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾರೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ, ಅಯೋಮಯವಾದ ದುರ್ಗವೇ ಮೇಘ ; ಇದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ಸಿಡಿಲೇ ಶ್ವೇನದಿಂದ ಸೋಮಾಪನಯನ, ಜಲವರ್ಷಣವೇ ಸೋಮಬಿಂದುಗಳ ವರ್ಷಣ, ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೆರಡೂ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದು ಬಂದಿರುವುದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧-೯೩-೬). ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ವೇನವನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದು, ಒಂದು ಗರಿಯನ್ನು ಕೃಶಾನು ಎಂಬ ಧನುರ್ಧಾರಿಯು ಬೀಳಿಸಿದನೆಂಬುದೂ ಕವಿಯ ವರ್ಣನಾವೈಖರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದೆನ್ನಬಹುದು. ಇದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಗರಿ ಅಥವಾ ಉಗುರೇ ಭೂಮಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಪರ್ಣ ಅಥವಾ ಶಲ್ಯಕವೃಕ್ಷವಾಯಿತು. ಈ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಲತೆಯಾದುದರಿಂದ, ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸಸ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯೆಂತಲೂ (೯-೧೧೪-೨), ರಾಜನೆಂತಲೂ (೯-೯೭-೧೮ ಮತ್ತು ೧೯). ವನಸ್ಪತಿ (೧-೯೧-೬ ; ೯-೧೨-೭) ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮೂಲಭೂತವಾದುದು (೧-೯೧-೨೨) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ, ಸೌಮ್ಯ (ಸೋಮಬಂಧವುಳ್ಳವು, ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೧-೧-೨) ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಸೋಮನಿಗೂ ರಾಜನೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ನದಿಗಳಿಗೆ (೯-೮೯-೨) ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ (೯-೯೭-೫೮) ರಾಜನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜ ಅಥವಾ ತಂದೆ (೯-೮೬-೧೦ ; ೯-೮೭-೨ ; ೯-೧೦೯-೪) ; ದೇವಮಾನವರಿಗೆ (೯-೯೭-೨೪), ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ (ವಾ. ಸಂ. ೯-೪೦ ; ತೈ. ಸಂ. ೧-೮-೧೦ ; ಮೈ. ಸಂ. ೨-೬-೯) ರಾಜನು. ದೇವತೆಯೆಂಬು ದೇವನೋ ಅನೇಕಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ; ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಸುತ (ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವ ನಾಗುವ ದೇವತೆ (೯-೩-೬ ಮತ್ತು ೭) ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈಚಿನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಸೋಮ' ಎಂಬುದು ಚಂದ್ರನ ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳು ಇವನನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ, ಅವನು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋದಾಗ, ಸೂರ್ಯನು ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ (೫-೧೦-೧), ಚಂದ್ರನೇ ಸೋಮನೆಂದೂ, ಅವನು ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರವೆಂದೂ, ಅವರು ಅವನನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಬಿಡುವರೆಂದೂ ಇದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಚಂದ್ರ ಸೋಮರ ಐಕ್ಯವು ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೭-೧೧) ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಸೋಮವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ; ರಾಜನಾದ ಸೋಮನು ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಅವನೇ ಚಂದ್ರ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪-೫) ; ಯಾಗೋಪ ಯುಕ್ತವಾದ ಆ ಗಿಡ ಅಥವಾ ಅದರ ರಸವು ಚಂದ್ರ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ (ಶಾ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೦ ; ೪-೪), ಪಿತೃಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಅವನನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು

ದಿನೇ ದಿನೇ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯರು ಪತ್ನಿಯರೆಂದೂ, ಅವರೇ ನಕ್ಷತ್ರಪುಂಜವೆಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿ (ಆ. ವೇ. ೭-೪೧-೩ ದುತ್ತು ೪ ; ೧೧-೬-೭ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೋಮ ಎಂದಿರುವೆಡೆಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಚಂದ್ರನೆಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಚಂದ್ರ ಸೋಮರ ಏಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರ ವಿವಾಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ೧೦-೪೫ ನೇ ಸೂಕ್ತವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಅಂಕದಲ್ಲಿದೆ, ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಯಾರೂ ಭುಜಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮಕ್ಕೂ, ಅವರು ಅಭಿಷವ ಮಾಡಬೇಕಾದುದಕ್ಕೂ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವರ ಗುಟ್ಟು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿದೆ. ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗೀಯ, ಕಾಂತಿಯುಕ್ತ, ತಮೋನಿವಾರಕ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಇದ್ದೇ ಇವೆ; ಅಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಂದು' ಎಂದು ಹೆಸರು (೬-೪೪-೨೧). ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೮-೭೧-೮ ; ೧-೧೦೫-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ದ್ರಷ್ಟ (ಹನಿ, ಬಿಂದು) ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿ, ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ (೧೦-೧೨೩-೮) ಸೋಮವೂ ಚಂದ್ರನೇ ಇರಬೇಕು.

ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮವೆಂದರೆ ಚಂದ್ರನೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೇ ಅಲ್ಲ. ಒಂಭತ್ತು ನೆಯ ಮಂಡಲವೆಲ್ಲ ಈ ಚಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಎಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಸೋಮಲತೆ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರ ಇವೆರಡನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆ ಲತೆಯಿಂದ ಬರುವ ರಸವೇ ಅಮೃತವೆಂತಲೂ, ಆ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನು ಆಶ್ರಯನೆಂತಲೂ ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ, ಚಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆ, ಮತ್ತು ಇವನನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಎಂತಲೂ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರ ಸಾಲದು ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೆಂತಲೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಸೋಮರ ಏಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯು ಎಷ್ಟೇ ದೊರೆತರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದ ನೂರಾರು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಇದು ಸೂಚಿತವಾದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಯಾರೂ ಈ ಅಂಶಕ್ಕೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರ ವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಭಾವನಾರೂಪ ದೇವತೆಗಳು.

ಆಮೂರ್ತಗಳೂ, ಮನೋಮಾತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯಗಳೂ ಆದ ಭಾವನೆಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡುವಿಧ. ಇಚ್ಛಾದ್ವೇಷಾದಿ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ನಾಮಗಳು ಒಂದು ವಿಧ. ನಾನಾಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ನಾಮಗಳು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯ ಜಾತಿಯವು ಅಪರೂಪ. ಎರಡನೆಯದೇ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಇಂತಹ ಗುಣ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳು ಬರುಬರುತ್ತಾ ತದ್ವಿಶಿಷ್ಟವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುವು.

1. ಕಾರ್ಯಭಾರೀ ದೇವತೆಗಳು.

ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆಯಾ ಕ್ರಿಯಾಸೂಚಕವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ, ಸವಿತ್ಯ, ಧಾತ್ಯ, ವಿಧಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದುವು. ಸವಿತ್ಯವು ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆ. ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತೃ—ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ, ಯಜ್ಞಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುವವರು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡುಸಲ ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಒಂದು ಸಲ (೭-೭೫-೩) ಹೊರತಾಗಿ, ಉಳಿದು ಎಲ್ಲವೂ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದು ಸಲ (೧೦-೧೬೭-೩) ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ (೧೦-೮೨-೨) ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಹೆಸರಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯೇ, ಬರು ಬರುತ್ತಾ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ, ಧಾತೃವು ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು (೧೦-೧೯೦-೩) ಸೃಜಿಸಿದನು. ಅವನೇ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿ (೧೦-೧೨೮-೭). ಸೂರ್ಯ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೧೦-೧೫೮-೩) ಧಾತೃವು ಸ್ವಷ್ಟವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ. ವಿಷ್ಣು, ತ್ವಷ್ಟೃ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂತಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ (೧೦-೧೮೪-೧) ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸಿಗಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ (೧೦-೧೮ ೫). ಪ್ರತಿಫಲಾದ್ಯಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇ, ವಿಷ್ಣು ಸವಿತೃಗಳೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೮೧-೧೦೦೦೩) ಅಥವಾ ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ದೇಷ್ಟಿಗಳೊಡನೆಯೂ (೧೦-೮೫-೪೭) ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೫-೫). ಧಾತೃವು ಮಧ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಧಾತೃನೆಂದರೆ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದರ್ಥವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತೃವು ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು ಮತ್ತು ಧಾತೃ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ.

ವಿಧಾತೃ—ನಿರ್ವಹಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ಈ ಪದವು ಇಂದ್ರ (೧೦-೧೬೭-೩) ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ [೧೦-೮೨-೨] ಇವರುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಮತ್ತೆರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇವತೆಯಾಗಿ, ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಂದಿದೆ [೬-೫೦-೧೨ ; ೯-೮೧-೫].

ಧರ್ತಾ—ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದು, ಆಸರೆ' ಈ ಅರ್ಥದ ಈ ಪದವು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗ. ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ [೭-೩೫-೩], ಧಾತೃ ಮೊದಲಾದವುಗಳೊಡನೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇವತೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಾತಾ—ಇದೂ ಧಾತೃವಿನಂತೆ, ಅಗ್ನಿ ಆದಿತ್ಯರು, ಅಥವಾ ಇಂದ್ರರಿಗೆ, 'ರಕ್ಷಕ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಐದು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ 'ರಕ್ಷಣಾ ದೇವತೆ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ [೧-೧೦೬-೭ ; ೪-೫೫-೫ ಮತ್ತು ೭ ; ೮-೧೮-೨೦ ; ೧೦-೧೨೮-೭], ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಭಗ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟರೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ.

ದೇವ ನೇತೃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೊಂದು ಎರಡು ಮೂರು ಸಲ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವೆಂದು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ (೫-೫೦).

ತ್ವಷ್ಟೃ:—ಈ ಜಾತಿಯ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಹೆಸರೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಸುಮಾರು ೬೦ ಸಲ ಈ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದರಿಂದ ಏಳು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗ. ಆದರೆ ಈ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವೊಂದಾದರೂ ಇಲ್ಲ.

ತ್ವಷ್ಟ್ರವಿನ ದೇಹಾದಿವರ್ಣನೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಅವನ ಬಾಹು ಅಥವಾ ಹಸ್ತವೊಂದು ಮಾತ್ರ ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಆಯುಧವಾಗಿ ಧರಿಸುವುದು ಅವನದೊಂದು ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ (೮-೨೯-೩). ರಥಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಧಳಧಳಿಸುತ್ತಿದಾನೆ (೬-೪೭-೧೯). ತ್ವಷ್ಟ್ರವಿಗೆ ಸುಂದರವಾದ ಬಾಹುಗಳು (ಸುಗಂಧಸ್ತಿ: ೬-೪೯-೯) ಅಥವಾ ಸುಂದರವಾದ ಹಸ್ತಗಳು (ಸುಪಾಣೀಃ ೬-೪೯-೯). ಈ ಎರಡನೆಯದು ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ತ್ವಷ್ಟ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗ.

ಬಹಳ ಕುಶಲನಾದ ಕೆಲಸಗಾರ (೧-೮೫-೯; ೩-೫೪-೧೨). ತನ್ನ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ನಾನಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾನೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ, ಅವನಷ್ಟು ದಕ್ಷರಾದ ಕೆಲಸಗಾರರೇ ಇಲ್ಲ. ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾದ ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದಾನೆ (೧೦-೫೩-೯). ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ರೂಪುಗೊಟ್ಟವನು ತ್ವಷ್ಟ್ರವೆಂದು ಬಹಳ ಕಡಿ ಹೇಳಿದೆ (೫-೩೧-೪; ಇತ್ಯಾದಿ). ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೊಡಲಿಯನ್ನು ಹರಿತಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೫೩-೯). ದೇವತೆಗಳ (೧-೧೬೧-೫; ೩-೩೫-೫) ಅಥವಾ 'ಅಸುರ'ನ (೧-೧೧೦-೩) ಆಹಾರವು ತುಂಬಿದ್ದ ಒಂದು ಹೊಸಬಟ್ಟಲನ್ನು (೧-೨೦-೬) ತಯಾರಿಸಿದನು. ಅರ್ಧವರ್ಷದಲ್ಲಿ (ಅ. ವೇ. ೯-೪-೩ ಮತ್ತು ೬). ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದನ್ನೂ, ಸೋಮರಸದ ಬಟ್ಟಲೊಂದನ್ನೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ ವೃದ್ಧನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಅಶ್ವವು ಅವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿವಾಯಿತು (ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೯) ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ನೇಗವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನೂ ಅವನೇ (ಅ. ವೇ. ೬-೯೨-೧).

ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನೇ ತ್ವಷ್ಟ್ರವು (೧೦-೧೧೦-೯). ಗರ್ಭಕೋಶದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವನೂ, ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಅವನೇ (೧-೧೮೮-೯; ೮-೯೦-೮; ೧೦-೧೮೪-೧). ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨೬-೧; ಇತ್ಯಾದಿ). ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಗುಣವು ಅವನಿಗೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೪-೩; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೭-೧). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಇವನಿಗೇ ವಿಶ್ವರೂಪ (ಸರ್ವ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಸಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ, ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಇವನೇ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು (೩-೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೇಳಿದೆ. ಗರ್ಭದೇವಿಯೆಂದಲೂ ಪತಿಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡುವವನು ಇವನೇ (೧೦-೧೦-೫; ಅ. ವೇ. ೬-೭೮-೩). ಅನೇಕ ವಿಧ ಜೀವರಿಗೆ ಇವನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು (೩-೫೫-೧೯). ಮೃಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ತ್ವಷ್ಟ್ರವಿಗೇ ಸೇರಿವೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೩-೧೦; ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೩-೧೧). ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿವಾದುದರಿಂದ ಅವನು ಜಗಜ್ಜನಕನು (ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೯).

ಇವನ ಮಗಳೂ, ವಿವಸ್ವತನ ಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಶರಣ್ಯವು. ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಯಮಳರಾದ ಯಮು ಮತ್ತು ಯಮಿಯರಿಗೆ ತಾಯಿಯು; ಆದುದರಿಂದ ಇವನೂ ಮನುಷ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷನೆನ್ನಬಹುದು (೧೦-೧೭೧ ಮತ್ತು ೨; ೫-೪೨-೧೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಒಂದು ಸಲ ವಾಯುವು ಇವನ ಅಳಿಯನೆಂದು (೮-೨೬-೨೧) ಹೇಳಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟ್ರವಿನಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಜನಿಸಿದನು (೨-೨೩-೧೭). ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳಿಂದ (ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ

ಜನಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು (೧-೯೫-೨); ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ, ನೀರು, ಭೃಗುಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರುಗಳನ್ನು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು (೧೦-೨೭; ೧೦-೪೬-೯). ಇಂದ್ರನೂ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ತ್ರನೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (೩-೪೮-೨; ೪-೧೮-೩; ೪-೧೮-೧೨). ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಸೋಮರಸದ ರಕ್ಷಕನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ (೧-೧೧೭-೨೨). ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕದ್ದು ಪಾನಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು. ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬೊಬ್ಬ ಮಗನಿದ್ದಾನೆ; ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಗೋವುಗಳಿದ್ದವು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನೊಡನೆ ಜಗಳವಾಡಿದಂತೆ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು, ಅವನ ಮಗ ವಿಶ್ವರೂಪನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನ ಕೋಪಕ್ಕೆ, ತ್ವಷ್ಟ್ಯವೂ ಹೆದರಿದಾನೆ (೧-೮೦-೧೪). ಇಂದ್ರನು ಸಾಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವೂ (೧೦-೪೯-೧೦) ಮಾಡಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ, ಅವನು ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯೆಂದೇ ಭಾವನೆ. ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವನೆಂದು, ತಾನು ಆಚರಿಸಿದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಭಾಗ ವಹಿಸಲು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಅವಕಾಶಕೊಡಲಿಲ್ಲ; ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಕಥೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೩-೬; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲಿ, ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿಗೆ, ಒಂದು ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಗೂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೂ (ಗ್ವಾಃ, ಜನಯಃ) ನೈತ್ರಿತೆಯಿದೆ; ಅವರೇ ಅವನ ಅನುಚಾರಿಣಿಯರು (೧-೨೨-೯; ಇತ್ಯಾದಿ). ಪೂಷಣ, ಸವಿತಾ, ಧಾತಾ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೇ ಅವನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೇರಿರುವುದು. ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ 'ಸವಿತಾ' ಎನ್ನುವುದು ಅವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ (೩-೫೫-೧೯; ೧೦-೧೦-೫). ಈ ಎರಡೂ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಅವನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೌಶೀತಕೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ತ್ವಷ್ಟ್ಯ, ಸವಿತೃ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳೆಂದೂ, ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ, ತ್ವಷ್ಟ್ಯ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಎಂಬುದು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಗಣನೆಯಿದೆ.

ಅವನಿಗೆ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಗುಣವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನೇ ಮೊದಲನೆಯವನು (೧-೧೩-೧೦) ಅಥವಾ ಮೊದಲು ಜನಿಸಿದವನು (ಅಗ್ರಜ) ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹೋಗುವವನು (೯-೫-೯). ಅಂಗಿರಸರ ಜೊತೆಗಾರನಾದುದರಿಂದ, ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕವೆಲ್ಲಾ ಅವನಿಗೆ ಪರಿಚಿತವಾಗಿವೆ (೧೦-೭೦-೯); ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ (ವೈ. ಸಂ. ೪-೧೪-೯) ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೨-೧-೯). ವರಗಳನ್ನು ನುಗ್ಗುಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನು (೧೦-೭೦-೯; ೧೦-೯೨-೧೧). ಆರಾಧಕರ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ, ಅವರಿಗೆ ಸಂಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೭-೩೪-೨೧). ಅವನಿಂದ ದೀರ್ಘಾಯಸ್ಸೂ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ (೧೦-೧೮-೬; ಅ. ವೇ. ೬-೭೮-೩).

ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವೂ 'ತಕ್ತ್ವ' ಎಂಬ ಧಾತುವೂ ಏಕಾರ್ಥಕವಿರಬೇಕು. ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದನು ಎನ್ನುವಾಗ ಈ ಧಾತು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ತ್ವಷ್ಟ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ನಿರ್ಮಾಪಕ ಎಂದರ್ಥ.

ವೈದಿಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ದೇವತೆ. ಇವನ ಮೂಲವೇನು, ಸ್ವಭಾವವೇನು ಮುಂತಾದುವು ದುರ್ಜ್ಞೇಯವಾದ ವಿಷಯ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಪಂಡಿತರು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯ, ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ಜಿಂದ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಊಹೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ-ಪ್ರಜಾಪತಿ.

ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಭಾವನಾರೂಪದೇವತೆಗಳು ಅಂದರೆ ಪ್ರಯಾದಾಚಕಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಒಬ್ಬ ದೇವನಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದು ಇಂತಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಕೇವಲ ಐದುಸಲ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು (೧೦-೮೧; ೧೦-೮೨) ಇವೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದು ಒಂದುಸಲ ಇಂದ್ರನಿಗೆ (೮-೮೭-೨) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಸಲ (೧೦-೧೭೦-೪) ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಸೃಜಿಸುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೬೧) ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವದರ್ಶಿ; ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಾರ್ತೆಗಳಲ್ಲೂ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಒಂದುಮುಖ, ಬಾಹುಗಳು, ಪಾದಗಳು ಇವೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು, ಚತುರ್ಮುಖನೂ, ಚತುರ್ಬಾಹುವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ರಿಕ್ಕಿಗಳೂ ಇವೆ. ಅತನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿ, ಪುರೋಹಿತ ಮತ್ತು ಜನಕ ಅವನು ವಾಚಸ್ಪತಿ; ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳವನು; ಉಪಕಾರಿ; ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಮೂಲಭೂತನು. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಿಚಿತವಾಗಿವೆ; ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು. ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಸಮರ್ಥ; ಅತಿಮಾನುಷ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮೋತ್ತಮನು. ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಆಧಾರಭೂತನು ಮತ್ತು ನಿಯಾಮಕನು; ಅವನೇ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ತಂದವನು. ಪ್ರಾಯಶಃ, ಈ ಪದವು ಮೊದಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರಬಹುದು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯೇ ಈ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧-೧೦; ೮-೨-೩-೧೩; ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ—ಸವಿತೃವು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನು ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆಧಾರಭೂತನು [೪-೫೩-೨] ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ, ತೃಷ್ಣು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಹೋಲಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವೊಂದರಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯ ನಾಮವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು ನಾಲ್ಕೇ ಸಲ, ಅದೂ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಮಗೆ ಪ್ರಜೆ (ಸಂತಾನ) ಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ (೧೦-೮೫-೪೩), ವಿಷ್ಣು, ತೃಷ್ಣು ಮತ್ತು ಧಾತೃ ಇವರುಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಸಂತಾನವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಲಿ (೧೦-೧೮೪-೧) ಮತ್ತು ಗೋಧನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ (೧೦-೧೬೯-೪) ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂತತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತಾದ್ಯೋತಕವಾಗಿರುವ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೨೧) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಬರುವುದು ಕಡೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವನೇ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳನ್ನು, ಉದಕವನ್ನೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದವನು, ಸತ್ತಾದ (ಈಗ ಇರುವ) ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬನೇ ಯಜಮಾನ (ಪತಿ)

ನಾಗಿ ಜನಿಸಿರುವವನು, ಉಸಿರಾಡುವ ಮತ್ತು ಚಲಿಸುವ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ರಾಜನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಧಿದೇವನು ಇವನ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನೇ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವನು. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅಲಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇರಬೇಕು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ, ಅರ್ಥವೇದ ಮತ್ತು ವಾಚಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದರೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೇ ಅಭಿಪ್ರೇತನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಜನಕನು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೩-೪; ಇತ್ಯಾದಿ); ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು (ಶ್ರು. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪-೧). ಅವನು ರಾಕ್ಷಸ ರನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದನು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೨-೩). ಮೊದಲು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೪-೧; ೬-೨-೩-೧). ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೪; ಇತ್ಯಾದಿ). ಈ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬದಲಾಗಿ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬುದು ರೂಢವಾಗಿದೆ.

ಮೈತ್ರಾಯಣೀ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಮೈ. ಸಂ. ೪-೨-೧೨) ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಹಿತ್ಯವಾದ ಉಷೋದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾದನು, ಅಕೆಯು ಜಿಂಕೆಯ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದಳು; ಅವನೂ ಅದೇ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದನು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ರುದ್ರನಿಗೆ ಕೋಪವಂತು, ಬಾಣಬಿಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು, ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಡು ಮೃಗಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಬಾಣ ಬಿಡಬೇಡ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದನಂತೆ ಇದೆ (೧೦-೬೧-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಈ ಕಥೆಯು ಅನೇಕ ಸಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೩; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೪-೧; ಸಂ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧೦). ತಂದೆಯು (ಪ್ರಾಯಶಃ ದ್ಯುದೇವತೆ) ತನ್ನ ಮಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಭೂಮಿ) ಅಗಮ್ಯಗಮನ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳು (೧-೭೧-೫; ೧೦-೬೧-೫, ೬, ೭) ಈ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

೧೦-೧೩೧ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲು ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳ ಪಲ್ಲವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಸ್ಮೈ (ಯಾರಿಗೆ) ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ದೇವತೆಯು ಯಾರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೆಂದು ಉತ್ತರವಿದೆ. ಇದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ, ಮುಂದೆ 'ಕ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದರ್ಥವು ವ್ಯವಹಾರರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೩-೭). ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅದೇ ಆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೧೨-೫). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೭-೬-೬) ಕಃ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

೧೦-೧೨೧ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ' ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಒಂದೇ ಸಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥವೇದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸಾಧಾರಣ. ಅರ್ಥವೇದದ (ಅ. ವೇ. ೪-೨-೮) ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಉದಕವು ಒಂದು ಗರ್ಭಾಣುವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿತೆಂದೂ, ಜನಿಸುವಾಗ ಈ ಗರ್ಭಾಣುವು ಹಿರಣ್ಯವೃತವಾಗಿದ್ದಿತೆಂತಲೂ ಇದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ನಾಮಧೇಯ (ತೈ. ಸಂ. ೫-೫-೧-೨). ವೇದಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಎಂಬುದು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಮನ್ಯು, ಶ್ರದ್ಧಾ ಮೊದಲಾದುವು.

ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಭಾವವಾಚಕಗಳು ದೇವತಾತ್ವೇನ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮನ್ಯು (ಕೋಶ) ವೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಎರಡು (೧೦-೮೩ ಮತ್ತು ೮೪). ಅವನ (ಮನ್ಯು ದೇವತೆ) ಶಕ್ತಿಯು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದು ಮತ್ತು ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಇರಬಲ್ಲದು. ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಜಾತವೇದಸರೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ದೇವತೆಯೇ ಅವನು. ವೃತ್ರವಧೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಮರುತರಿಂದ ಅನುಸೃತನು; ಇಂದ್ರನಂತೆ ಜಯವನ್ನು, ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು. 'ತಪಸ್ವಿ' ನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಆರಾಧಕರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ದ್ವೇಷಿಗಳನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತವು 'ಶ್ರದ್ಧೆ' (ನಂಬಿಕೆ) ಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆ ಸ್ತುತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಮೂಲಕವೇ, ಅಗ್ನಿದ್ವೀಪನ ಮತ್ತು ಅಜ್ಯಹೋಮಗಳು ನಡೆಯುವುದು. ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ಐಶ್ವರ್ಯ ಲಾಭವಾಗುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಸೂರ್ಯನ (ಶ್ರ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೩-೧೦) ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೧೦-೧) ಪುತ್ರಿ. ಪುರಾಣೀತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕರು ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಅನುಮತಿ (ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹ)ಯೆಂಬದೂ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಎರಡು ಸಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನು ಕೂಲಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ, ಆರಾಧಕರು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡಲು ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ (೧೦-೫೯-೬) ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ; ಆಕೆಯ ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧೦-೧೬೭-೩). ಅರ್ಧವೇದ ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆಯು ಪ್ರೇಮದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾಗಿ, ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆಗೂ ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ; ಪೂರ್ಣಮಿಯ ಹಿಂದಿನ ದಿನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವನೆ. ಅರಮತಿ (ಭಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಧರ್ಮ) ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂನೃತಾ (ಔದಾರ್ಯ) ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ದೇವತೆ. ಎರಡು ಮೂರು ಕಡೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೧-೪೦-೩; ೧೦-೧೪೧-೨). 'ಅನುನೀತಿ'ಯನ್ನು (೧೦-೫೯-೫, ೬) ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬಲ, ಪುಷ್ಟಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರ್ಘಟಿ (ರೋಗ, ಕ್ಷೀಣತೆ)ಯೂ, ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇತರ ಕೆಲವು ಭಾವವಾಚಕಗಳು ಯಜುರಾದಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಕಾಮವು ಅರ್ಧವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೯-೨; ೧೯-೫೨). ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮನು ಈಚಿನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ಅನುರಾಗ ಅಥವಾ ಪ್ರಣಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಯಲ್ಲ. ಅವನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವ ಅವನ ಬಾಣಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೩-೨೫-೧). ಜನ್ಮ ತಾಳಿದವರಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಮೊದಲನೆಯವನು (ಅ. ವೇ. ೯-೨-೧೯). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೨೯-೪), ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ಅಂಕುರವೇ ಕಾಮ(ಆಸೆ)ವೆಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಟಿರಬಹುದು. ಕಾಲವೂ ಒಂದು ವಿಶ್ವಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಾರೋಪಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೯-೫೨, ೫೪). ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯೊಂದು ಬೇಕೆಂಬುದರಿಂದಲೇ, ಸ್ಕಂಭ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೊಂದು ಕಲ್ಪಿತವಾದಂತಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೦-೮-೨). ಪ್ರಾಣವೂ (ಉಸಿರು) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಒಂದು

ನಾಮ (ಉ ವೇ. ೧೧-೪-೧೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ದೇವತೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಿಗುತ್ತವೆ. 'ಶ್ರೀ' ಎಂಬುದು ಸೌಂದರ್ಯ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಮೊದಲು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೪-೩-೧).

ಅದಿತಿ

ಈ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಪೂರ್ವ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ, ಸುಮಾರು ಎಂಬತ್ತು ಸಲ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಳಾಗಿರುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ (೮-೧೯-೧೪). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವಳ ಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರೊಡನೆಯೇ ಆಕೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು.

ಆಕೆಯ ದೇಹವರ್ಣನೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಿಯೆಂದೇ ಸಂಬೋಧನೆ; ಅನರ್ವಾ (ಅಖಂಡವಾಗಿರುವವಳು, ಕುಂದಿಲ್ಲದವಳು) ಎಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (೨-೪೦-೬ ; ೭-೪೦-೪). ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತಳಾಗಿದಾಳೆ (೫-೪೬-೬). ಅಗಾಧಳು, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗೋಶಾಲೆಗಳಿಗೆ (ಉರುವ್ರಜ) ಒಡೆಯಳು (೮-೬೭-೧೨). ಆಕೆಯು ಶುಭ್ರಳು ಮತ್ತು ಕಾಂತಿಯುಕ್ತಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತಳು (೧೧-೧೩೬-೩ ; ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಿತ್ರಾಪರುಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.) ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸೇರಿದವಳು (೭-೧೦-೪, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ). ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಹೂತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ (೫-೬೯-೩).

ಅದಿತಿಯು ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ (೮-೨೫-೩ ; ೧೦-೩೬-೩ ; ೧೦-೧೩೩-೬) ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನ (೮-೪೭-೯) ಮಾತೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವಳನ್ನು ರಾಜರುಗಳ (೨-೨೭-೭), ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರ (೩-೪-೧೧), ಬಲಾಢ್ಯರಾದ ಪುತ್ರರ (೮-೫೬-೧೧), ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರ (ಅ. ವೇ. ೩-೮-೩ ; ೧೧-೧-೧೧) ಅಥವಾ ಎಂಟು ಜನ ಮಕ್ಕಳ (೧೦-೭೨-೮ ; ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧) ಜನನಿಯೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. ಒಂದು ಕಡೆ, ಆಕೆಯು ರುದ್ರರ ತಾಯಿ, ವಸುಗಳ ದುಹಿತೃ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರ ಭಗಿನಿ (೮-೯೦-೧೫) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಥವೇ ವೇದದಲ್ಲಿ (ಅ. ವೇ. ೬-೪-೧), ಆಕೆಯ ಸೋದರರು ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳು ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿದಾರೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (ಅ. ವೇ. ೭-೬-೨, ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫), ಭಕ್ತರ ಮಾತೆ, ಋತದ ಪ್ರಿಯೆ, ಸಮರ್ಥಳು, ನಾಶರಹಿತಳು, ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತಳು, ರಕ್ಷಕಳು ಮತ್ತು ಕುಶಲಳಾದ ನೇತ್ರಿ ಎಂದು ಆಕೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಮತ್ತು ಅವಳ ಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರೊಡನೆಯೇ ಆಕೆಯಸ್ತುತಿ, ಇವುಗಳೂ, ತಾಯ್ತನವು ಆಕೆಯ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಯಾ (ಗೃಹಿಣಿ) ಎಂಬುದೂ ಆಕೆಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣ (೪-೫೫-೩ ; ೮-೨೭-೫). ಇದೂ ಆಕೆಯ ತಾಯ್ತನವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷ ಎಂಬುವನ ಪುತ್ರಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಜನನಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಸ್ವತ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಮನರೂಪೀವಿಷ್ಟು ಇವರುಗಳ ತಾಯಿ. ವಿಷ್ಟುವಿನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ವಾಜಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೬೦ ; ತೈ. ಸಂ. ೭-೫-೧೪) ಹೇಳಿದೆ.

ಕಷ್ಯದಿಂದ (ಅಂಹಸಃ) ಪಾರುಮಾಡುವವಳೆಂದೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇಮ ಮತ್ತು ಸುರಕ್ಷಿತೆಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವಳೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ (೧೦-೧೦೦ ; ೧-೯೪-೧೫) ಹೇಳಿದೆ; ಆದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ, ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಮಾಡದಂತೆ, ಕಾಪಾಡ

ಬೇಕೆಂದು' ವರುಣ (೧-೨೪-೧೫), ಅಗ್ನಿ (೪-೧೨-೪) ಮತ್ತು ಸವಿತ್ಯ (೫-೮೨-೬)ಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದಿತಿ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನೂ (೨-೨೭-೧೪), ಪಾಪದ ಬಂಧನಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ಅಯ್ಯಮರನ್ನೂ (೮-೯೩-೭) ಬೇಡುತ್ತಾರೆ. ಆರಾಧಕರು ತಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡೆಂದು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅಂಗಲಾಚಿ ಬೇಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೨-೨೨); ಆಕೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವರಾಗಿ, ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ (೮-೮೭-೭) ಮತ್ತು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೮೭-೧೮). ಅಗ್ನಿ (೩-೫೪-೧೦), ಸವಿತ್ಯ (೪-೪೪-೩), ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸು, ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ (೧೦-೩೫-೨, ೩)ಗಳು ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದರೂ, ಪಾಪವಿಮೋಚನಾ ಕಾರ್ಯವು ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ಅವಳ ಮಗ ವರುಣರಿಗೇ ಸೇರಿದುದು; ವರುಣನ ಪಾಶವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು; ಪ್ರೀತನಾದ ವರುಣನು ಪಾಶವನ್ನು ಹಗ್ಗದಂತೆ ಬಿಚ್ಚಿ, ತೆಗೆದುಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೫-೨-೭).

'ಅದಿತಿ' ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವೋಷಿಸಬಹುದು. ದಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂಧಿಸು, ಕಟ್ಟಿಹಾಕು ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ 'ದಿತಿ'ಗೆ ಬಂಧನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಎಂದರೆ ಬಿಡಿಸುವುದು, ಬಂಧನರಹಿತವು ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಕುನಃಶೇಷನು ಯೂಷಕ್ಕೆ ನಿಧಿತ (ಕಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟ) ನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (೫-೨-೭). ಬದ್ಧನಾಗಿರುವ ಸ್ನೇಹನನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಂತೆ, ಆರಾಧಕರನ್ನು ವಿಮೋಚನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ ಆಗಿದೆ (೮-೬೭-೧೪). ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸತ್ಯ ತಂಪತಾಯಿಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಬೇಕಾದಾಗ ಅದಿತಿ (ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ)ಯನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡುವವರಾರು ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಇದೆ (೧-೨೪-೧). ಹೋಮವನ್ನು ಪಾಪರಹಿತವನ್ನಾಗಿಯೂ (ಅನಾಗಷ್ಟೇ), ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿಯೂ (ಅದಿತ್ತೇ) ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅದಿತ್ಯರು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೭-೫೧-೧). ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಂದ ದ್ವಭವೂ, ಆಕಾಶವೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಾಗಲೂ, ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು (೧-೧೮೫-೩). ಆಪಾರ ಎಂಬರ್ಥದ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ಯೌದೇವತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಎಂದು ಸಲವೂ (೫-೫೯-೮; ೧೦-೬೩-೩) ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಲವೂ (೧-೯೪-೧೫; ೪-೧-೨೦; ೭-೯-೩; ೮-೧೯-೧೪) ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಈ ಹೆಸರು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವುದೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ನಾನಾ ಊಹೆಗಳಿಗೆ ಎಡೆಕೊಟ್ಟಿದೆ. ದೇವತಾ ವಂಶಾವಳಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಿಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದಾಗ ಅದಿತಿಯು ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿ, ನೀರು ಮತ್ತು ಭೂಮಿ (೧೦-೬೩-೨)ಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದರು. ಅನಂತವಾದ ಆಕಾಶವು (ದ್ಯೌರದಿತಿಃ) ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಪೀಯೂಷವನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು (೧೦-೬೩-೩). ಬೇರೆಕಡೆ (೧-೭೨-೯; ಆ. ವೇ. ೧೩-೧-೩೮), ಅದಿತಿಯೂ ಭೂಮಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ; ಇನೇರಡರ ಐಕ್ಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ತು ಶತಸಥಪ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಅದಿತಿಯು ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಭಾವನೆ; ಒಂದೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯೂ (೧೦-೬೩-೧೦, ಇತ್ಯಾದಿ) ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ, ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ (೧-೮೯-೧೦)- ಅದಿತಿಯು ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ತಾಯಿ ತಂದೆ,

ಮತ್ತು ಮಗ; ಅದಿತಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಐದು ಪಂಗಡಗಳು; ಜನಿಸಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಜನಿಸುವುದೆಲ್ಲಾ ಅದಿತಿಯೇ (ಕಲೋಪನಿಷತ್ತು ೪-೭).

ಋಗ್ವೇದದ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನಾಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನ ತಾಯಿಯು. (೨-೨೭-೧) ಆದರೆ, ವಿಶ್ವಸ್ಥಷ್ಠಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತಮೊಂದರಲ್ಲಿ (೧೦-೭೨-೪, ೫) ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನ ತಾಯಿಯು ಹೌದು. ಮತ್ತು ಮಗಳೂ ಹೌದು; ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಬಂಧವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಲ್ಲ (೧೦-೯೦-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೧೦-೫೭-೭ ; ೧೦-೬೪-೫) ಈ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ತೀರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ; ಅದಿತಿಯನ್ನು ದಕ್ಷನ ತಾಯಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಆಕೆಯು ಅವನಿಗೆ ಅಧೀನಳಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಾಯಿಯಾದರೂ, ಕೇವಲ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪಾತ್ರ ಆಕೆಯದು. ತನ್ನ ಪುತ್ರರು ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಜೊತೆಗೂಡಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೩೧-೫) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಒಂದು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದಳೆಂದು (೮-೧೨-೧೪ ; ೫-೩೧-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಇದೆ.

ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಆದಿತ್ಯರ ತಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ತೇಜಸ್ವಿನ ಸಂಬಂಧವೂ ಸ್ಪಷ್ಟ ಇದೆ. ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡೆಂದು (೪-೨೫-೩ ; ೧೦-೩೬-೩ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದಾಳೆ; ನಾಶರಹಿತವಾದ ಅವಳ ಪ್ರಕಾಶವು ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ- (೭-೮೨-೧೦) ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಆಕೆಯ ಮುಖವೆಂದು (೧-೧೧೩-೯) ಹೇಳಿದೆ. ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬೇಡಿಕೆಗಳೂ ಈಕೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಆರಾಧಕರು ಅವರ ಸಂತತಿ ಮತ್ತು ಗೋವು ಇವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ಆಶೀರ್ವದಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೮-೧೮-೬, ೭ ; ೧-೪೩-೨) ಇದೆ. ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಅವಳಿಂದ (೭-೪೦-೨) ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದುದು; ಶುದ್ಧವೂ-ಅಖಂಡವೂ, ದಿವ್ಯವೂ, ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆದ ಆಕೆಯ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಬೇಡಿದೆ. (೧-೧೮೫-೩) ಮತ್ತು ಮರುತರ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಅದಿತಿಯ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಲಿಸಿದೆ. (೧-೧೬೬-೧೨)

ಋಗ್ವೇದದ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (೧-೧೫೩-೩; ೮-೯೦-೧೫; ೧೦-೧೧-೧; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೩-೪೩ರೊಂದರ್ಭ) ಅದಿತಿಯನ್ನು ಗೋವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಗೋವು ಒಂದಕ್ಕೆ ಅದಿತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಭೂಮಿಯ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅದಿತಿಯ ಸ್ತನ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. (೯-೯೬-೧೫) ದ್ರೋಣಪಾತ್ರೆಯ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಶಳಾಗುವ ಅದಿತಿಪುತ್ರಿಯೆಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೀರವೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರಬೇಕು. (೯-೬೯-೩) ಋತ್ವಿಜರು ತಮ್ಮ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೯-೨೬-೧ ; ೯-೭೧-೫) ಎನ್ನುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿರಬೇಕು.

ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯ ಎರಡು ಗುಣಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ತಾಯ್ತನ. ಆಕೆಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಆದಿತ್ಯ, ಆದಿತೇಯ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಕೆಯು ತಾಯಿ. ಎರಡನೆಯದು-ಆ ಪದದ ಮೂಲಧಾತುವಿನಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದೂ ಅದೇ ಕಾಯ ಕ್ಲೇಶ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ಪತನಗಳಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ. ಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲದ ಸಮೃದ್ಧಿಸೂಚಕವಾಗಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಗೋವು ಅಥವಾ ಭೂಮಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚವೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಆಕೆಯು ಆದಿತ್ಯರ

ತಾಯಿಯೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. 'ದ್ಯೌರದಿತಿಃ' ಅನಂತವಾದ ಆಕಾಶರೂಪವಾದ ಜನನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ಲೇರವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ (೧೦-೬೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು. ಅದಿತ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ತಾಯಿಯೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಆಕೆಯ ಬಂಧವಿಮೋಚನಶಕ್ತಿಯು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿ ಸಾಧಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಅನೇಕಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅದಿತೀಃ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಶವಸಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸಃ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಶವಸಃ ಸೂನುಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರು ಶವಸೀ ಎಂದೂ, ಶಚೀಪತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಚೀ ಎಂಬವಳು ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರುವಂತೆ, ಅದಿತೀಃ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಅದಿತಿ ಪದದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದ ಈ ದೇವತೆ 'ಅದಿತಿ'ಗೆ ಬಂಧನರಹಿತಳು. ಬಂಧನರಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳು ಎಂಬ ಗುಣವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದವರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆರೋಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಗಳು ಕೆಲವರಿಗೆ ಅಥವಾ ದೇವತಾಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಕೆಯನ್ನು ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚ ಅಥವಾ ದ್ಯುಮೋಡನೆ ಸೇರಿ ಜಗಜ್ಜನನಿ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇವೆ.

ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಎಂಬುದು ಪೃಥ್ವೀ, ವಾಕ್, ಗೋ, ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ (ಅದಿಃ) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಅದಿತಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಜನನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ, ಆಕೆಯನ್ನು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವರುಣನನ್ನು ಎರಡುಕಡೆಯೂ ಇರತಕ್ಕವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ದಿತಿ

ಈ 'ದಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಪುಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮೂರೇ ಸಲ ಬಂದಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡುಸಲ ಅದಿತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರು ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದಿತಿಯರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ (೫-೬೨-೮) ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಖಂಡವಾದ ಪೃಥ್ವೀ ಎಂತಲೂ, ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ರಾದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವೆಂತಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ರಾತ್ (Roth) ಎಂಬ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಶಾಶ್ವತ ಮತ್ತು ನಶ್ವರ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (೪-೨-೧೧) ದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಅದಿತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯೂ ಆಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಸಾಯಣರ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿ ಎಂತಲೂ ಅದಿತಿ ಎಂದರೆ ಕೃಪಣನಾದ ದಾನಿಯೆಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ರಾತ್ (Roth) ಎಂಬವರು ಸಿರಿತನ ಮತ್ತು ಬಡತನಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬರ್ಗೈನ್ (Bergaigne) ಎಂಬವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದಿತಿ, ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಭಿಪ್ರೇತರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ರೀತಿ ಇರಲಾರದು. ದಾ (ಕೊಡು) ಎಂಬರ್ಥದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಇವುಗಳು ಕೊಡುವ ಮತ್ತು ಕೊಡದೇ ಇರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಸಂದರ್ಭ ಮತ್ತು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಕ್ರಮ ಇವೆರಡು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೂರನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (೭-೧೫-೧೨) ದಿತಿ ಪದ

ಮೊಂದೇ, ಅಗ್ನಿ, ಸವಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಗ ಇವರುಗಳೊಡನೆ, ಅವೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೂ 'ದಿತಿ' ಯು 'ಅದಿತಿ' ಯೊಡನೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨; ಅ. ವೇ. ೧೫-೧೮-೪; ೧೬-೬-೭). ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಅಕೆಯ ಪುತ್ರರೂ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೭-೭-೧); ಅವರೇ ದೈತ್ಯರು. ಮುಂದೆ ಇವರು ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿ ಪರಿಣತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಸುರ (ರಾಕ್ಷಸ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುರ (ದೇವತೆ) ಎಂಬುದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವಂತೆ, ಅದಿತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದಿತಿ ದೇವತೆಯೆಂದು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು, ದಿತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳು

ವೈದಿಕ ಮತ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದು; ಪ್ರಪಂಚದ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅವರ ಕೈವಾಡವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯಳಾದವಳು ಉಷಾ ದೇವಿ. ಮುಕ್ತಂಜ್ಯೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಅಕೆ ಮೂರನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ದೇವತೆ. ಆದರೆ ಪುರುಷ ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವಂತೆ, ಉಷಾದೇವಿಗೆ ಸೋಮ ಭಾಗವಿಲ್ಲ. ಉಷಾದೇವಿಯನಂತರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಯೆಂದರೆ ಸರಸ್ವತಿ; ಆದರೆ ಅಕೆಯನ್ನು ಕಡೆ ದರ್ಜೆಯ ದೇವತೆಯೆಂದು ಎಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ. ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ದ್ಯುದೇವತೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು; ಅಕೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೂರೇ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ರಾತ್ರಿ ದೇವತೆಯೂ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ (೧೦-೧೨೭). ಅವಳ ಸೋದರಿಯಾದ ಉಷಾದೇವಿಯಂತೆ, ಅವಳೂ ಆಕಾಶ (ದ್ಯೌಃ) ದ ಮಗಳು. ರಾತ್ರಿಯೆಂದರೆ ಕಪ್ಪಾದದ್ದಲ್ಲ; ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತವೂ, ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತವೂ ಆದ ರಾತ್ರಿಯೆಂತಲೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ತನ್ನ ಅನೇಕ ನೇತ್ರಗಳಿಂದ ನಾನಾರೂಪಳಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿ, ತನ್ನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಕತ್ತಲನ್ನೋಡಿಸುತ್ತಾ, ಪರ್ವತ, ಕಣಿವೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆವರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಕೆಯು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಲೂ, ಮನುಷ್ಯರೆಲ್ಲರೂ, ಪಕ್ಷಿಗಳು ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ, ಮನೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕಳ್ಳರು, ತೋಳಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಉಷಾದೇವಿಯೊಡನೆ ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾತ್ರಿಗೂ ದೇವತಾತ್ವ ಆರೋಪಿತವಾಗಬಹುದು.

ಭಾಷೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ವಾಕ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವು (೧೦-೧೨೫) ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ವರ್ಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಅಕೆಯು ಎಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ-ವರುಣ, ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಲ್ಲದವನಕಡೆ ರುದ್ರನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾಳೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕೆಯ ಸ್ನಾನ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ (೮-೧೦೦-೧೦, ೧೧). ದೇವತೆಗಳ ರಾಣಿ ಮತ್ತು ದೇವಿ (ದೇವೀಂವಾಚಂ) ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ.೫-೫), ವಾಕ್ಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಡುಗು. ಅಥವಾ ನಿರುಕ್ತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ವಾಕ್ (ಮಧ್ಯಲೋಕದ ಶಬ್ದ: ನಿ. ೧೧-೨೭) ಎಂಬುದೇ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಿತಿವೆಂಬುದು. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದು ಕಥೆಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಗಂಧರ್ವರುಗಳ ಸಮಾಪದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತರುವಾಗ, ವಾಕ್ಯನ್ನು ಒಬ್ಬ

ಸ್ತ್ರೀಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ, ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರಂತೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೭). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ಸಲ ಬರುವ ಪುರಂಧಿಯು ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಭಗನ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗ; ಎರಡು ಮೂರುಸಲ ಮಾತ್ರ ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಸವಿತೃಗಳೊಡನೆಯೂ, ಒಂದುಸಲ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಸಮೃದ್ಧಿದ್ಯೋತಕಳಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ದೇವತೆ ಧಿಷಣಾ ಎಂಬುವಳು ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡುಸಲ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾಳೆ. ಇಳಾ ಎಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು. ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೂ ಕಡಿಮೆ ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಹಾಲು ಬೆಣ್ಣೆಗಳ ಹೋಮವೇ, ಗೋಸಮೃದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ. ಇಡಾ ಎಂಬುದು ಗೋವಿಗೆ ಹೆಸರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಗೋವುಗೂಳಡನೆ ಪದೇ ಪದೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಡಾ, ಇಳಾ ಎಂಬುದು ಗೋವಿನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (ನಿ. ೨-೧೧). ಹೋಮದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು, ಇಳೆಯನ್ನು ಘೃತಹಸ್ತಾ (೭-೧೬-೮) ಮತ್ತು ಘೃತಪದೀ (೧೦-೭೦-೮) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು. ಈ ಇಳೆಯು ದೇವತಾರೂಪದಿಂದ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರಬಹುದು; ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತೀ ಮತ್ತು ಮಹೀ ಅಥವಾ ಭಾರತೀ ಇವರುಗಳೊಡನೆ, ಒಂದು ಗುಂಪಾಗಿಯೇ (ದೇವತಾತ್ರಯ) ಪ್ರಯೋಗ. 'ಇಳಾಯಾಃ ಪದೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದುದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯೇ ಎಂಬುದು ಸಂದಿಗ್ಧ ವಿಷಯ. ಒಂದು ಸಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಳೆಯ ಪುತ್ರನೆಂದು (೩-೨೯-೯, ೧೦) ಕರೆದಿದೆ. ಪುರೂರವನೂ ಆಕೆಯ ಮಗ (೧೦-೯೫-೧೮). ಒಂದು ಸಲ ಆಕೆಯನ್ನು ಹಿಂಡಿನ (ಯೂಧಸ್ಯ ಮಾತಾ) ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಊರ್ವಶಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವಳೆಂದೂ (೫-೪೧-೧೯) ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವಾಗ, ದಧಿಕ್ರಾವ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆಕೆ ಉಕ್ತಳಾಗಿದಾಳೆ (೭-೪೪-೨). ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಆಕೆಯನ್ನು ಮನುವಿನ (೧-೮-೧-೮; ೧೧-೫-೩-೫) ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ (೧-೮-೧-೨೭; ೧೪-೯-೪-೨೭; ೮. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧-೭-೭) ಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಬೃಹದ್ವಿವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಇವಳನ್ನು ಮಾತಾ ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ (೧೦-೬೪-೧೦) ಕರೆದಿದೆ. ಇಳೆಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಲವೂ (೨-೩೧-೪; ೫-೪೧-೧೯), ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ರಾಕಾ ಇವರುಗಳೊಡನೆ ಒಂದು ಸಲವೂ (೫-೪೨-೧೨) ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ರಾಕಾ (ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ 'ರಾ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು ಇರಬಹುದು) ಎಂಬ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತಳೂ, ಸಮೃದ್ಧಳೂ ಆದ ದೇವತೆಯು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೨-೩೨-೭; ೫-೪೨-೧೨) ಸ್ತುತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಸಿನೀವಾಲೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (೨-೩೨; ೧೦-೧೮೪). ಅವಳು ದೇವತೆಗಳ ಸೋದರಿ; ಸುಂದರವಾದ ಬಾಹುಗಳು ಮತ್ತು ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಳು; ಸಮೃದ್ಧಳು; ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನಿ; ಸಂತತಿಪ್ರದಾನ ಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಸರಸ್ವತಿ, ರಾಕಾ ಮತ್ತು ಗುಂಗೂ, ಇವರುಗಳೊಡನೆ ಸ್ತುತಳಾಗಿದಾಳೆ (ಗುಂಗೂ ಎಂಬುದು ಇದೊಂದೇ ಕಡೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು). ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ (ಅ. ವೇ. ೮-೪೬-೩), ಸಿನೀವಾಲಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪತ್ನಿ. ಇತರ ವೇದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಕುಹೂ ಎಂಬ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಉಕ್ತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕಾ ಎಂಬುವಳು ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ದಿನದ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಸಿನೀವಾಲಿಯು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಹಿಂದಿನ ದಿನದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ಭಾವನೆ ಇದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಸಂಗ ಬಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದೆಯೇ ಇತರ ಕೆಲವು ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿದೆ. ಮರುತ್ತುಗಳ ತಾಯಿಯಾದ ಪೃತ್ವಿಯು (೧-೨೩-೧೦). ವಿವಿಧವರ್ಣದ ಮಳೆಮೋಡವಿರಬೇಕು. ಈ ಪದವು ಚುಕ್ಕೆಚುಕ್ಕೆ

ಯಾಗಿರುವ ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ, ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವೃಷಭ ಮತ್ತು ಹಸುಗಳೆರಡಕ್ಕೂ, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ದೋಹನಮಾಡುವ ಹಸುಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ (೧-೮೪-೧೦, ೧೧; ೮-೬-೧೯; ೮-೭-೧೦; ೮-೫೮-೩). ಹೀಗೆ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದರೆ ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಹಸು, ಮೇಘ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವತನ ಪತ್ನಿಯೂ, ತ್ವಷ್ಟೃಪುತ್ರಿಯೂ ಆದ ಸರಣ್ಯೂಷಾ ಒಂದು ಸಲ (೧೧-೧೭-೨) ಉಕ್ತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಈ ಸರಣ್ಯೂಷು ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಉಷಸ್ಸು ಇರಬಹುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಚುರುಕಾಗಿರುವ ಅಥವಾ ನೇಗವಾಗಿರುವ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸರಣ (ವೇಗ: 'ಸ್ವ' ಓಡು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಯು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಸಾಧಿಸಿರುವ ಪದವೇ ಇದಿರಬೇಕು.

ಈ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಾಗಿದ್ದರೂ ಅಷ್ಟು ಕ್ರಮಬಲಪಾತ್ರವನ್ನೇನೂ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇವರ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವರ ಹೆಸರು ಹೊರತಾಗಿ ಮತ್ತೇನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆ ಹೆಸರುಗಳೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೊಸದಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಾದಿ ಪದಗಳಿಗೇ ಅನೇಕ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾಣೀ, ಅಗ್ನಾಯೀ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ರುದ್ರಾಣೀ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ರುದ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಾಣೀ ಮೊದಲಾದವರು ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಲ್ಲ. ಅಶ್ವಿನಿಗಳ ಪತ್ನಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ (ದೇವನಾಂ ಪತ್ನೀಃ) ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಾನವಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೨-೧೧).

ದೇವತಾ ದ್ವಂದ್ವಗಳು.

ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎರಡೆರಡಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಈ ದ್ವಂದ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳುಂಟು. ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ದೇವತೆಗಳು ಈ ರೀತಿ ದ್ವಂದ್ವ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಯೋಜಿತನಾಗಿರುವುದು. ಏಳು ದ್ವಂದ್ವ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ದ್ವಂದ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ, ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತುಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಭಾಗಗಳು. ಪ್ರತಿಸಾದಿತವಾಗಿರುವುದು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ದ್ವಂದ್ವ. ಹನ್ನೊಂದು ಇಂದಾಗ್ನಿಗಳಿಗೂ, ಒಂಬತ್ತು ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗೂ, ಏಳು ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳಿಗೂ, ಆರು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆ ಎರಡೆರಡೂ, ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು, ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣ, ಸೋಮಾಪೂಷಣ, ಸೋಮಾರುದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀಸೋಮರಿಗೆ ಒಂದೊಂದೂ, ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವರಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎಂಟು ಒಂಬತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಯುಗ್ಮಗಳು ಬಿಡೀ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರಾನಾಸತ್ಯಾ, ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ, ಇಂದ್ರಾಮರುತಃ ಅಗ್ನೀಪರ್ಜನ್ಯಾ, ಪರ್ಜನ್ಯಾವತಾ (ಒಂದು ಸಲ ವಾತಾಪರ್ಜನ್ಯಾ), ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ, ನಕ್ಷತ್ರಾಸಾಸಾ, ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಮಾಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೇ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಅಚ್ಚುಮೆಚ್ಚಿನ ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು.

ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಇದ್ರು ಕ್ರಮೇಣ ಅವೆರಡೂ ದಂಪತಿಗಳೆಂಬ ಭಾವನೆಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟಿತು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದ್ಯೋತಕವಾದ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದರೂ ದ್ಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಋಕ್ನ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತವು ಮಾತ್ರ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯುದೇವತೆಗೆ ನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದೇ ಇದೆ (೫-೮೪-೩). ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಅವುಗಳ ಜೋಡಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ, ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಎಂಬ ಅಪರೂಪ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ, ಸುಮಾರು ನೂರು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಷ್ಟು ಸಲ ಮತ್ಯಾವ ಜೋಡಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ರೋದಸೀ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು (ಸಹೋದರಿಯರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ೧-೧೮೫-೫). ಇದು ಸುಮಾರು ನೂರ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಪಿತೃಗಳು; ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಿತರಾ, ಮಾತರಾ, ಜನಿತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇವೆ; ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಂದೆ ಮತ್ತು ತಾಯಿ ಎಂದೂ ಸಂಬೋಧನೆಯುಂಟು (೧-೧೫೯-೧, ೩; ೧-೧೬೦-೨). ಅವರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವುರುಷರು (೭-೫೩-೨; ೧೦-೬೫-೮). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರ ವಿನಾಹವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೭-೫, ೬). ಅವರು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದಾರೆ; ಅವರೇ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣರು (೧-೧೫೯-೨; ೧-೧೬೦-೨; ೧-೧೮೫-೧). ಅವರು ಸ್ವತಃ ಪಾದರಹಿತರಾದರೂ, ಅನೇಕ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಾಲಿನ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೮೫-೨). ಅವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು; ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದೇವಪುತ್ರೇ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಕ್ಕಳಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವವರು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಅವರು ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು (೭-೯೭-೮); ಮತ್ತು ಜಲಗಳು ಮತ್ತು ತೃಷ್ಣ, ಇವರುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು (೧೦-೨-೭). ಅವರೇ ಬೇರೆ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದರು ಎಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವನು ಅತ್ಯಂತ ಕುಶಲನಾದ ಕೆಲಸಗಾರನಿರಬೇಕು (೧-೧೬೦-೪; ೪-೫೬-೩). ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು ಅಥವಾ ರೂಪುಗೊಳಿಸಿದನು (೬-೩೦-೫; ೮-೩೬-೪; ೧೦-೨೯-೬; ೧೦-೫೪-೩). ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಅವರನ್ನು ರಚಿಸಿದನು (೧೦-೮೧-೨; ಅ. ವೇ. ೧೨-೧-೬೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವರು ತೃಷ್ಣವಿನಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದರು (೧೦-೧೧೦-೯). ಅವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ತಲೆ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿಂದ ಜನಿಸಿದರು (೧೦-೯೦-೧೪). ಅವರಿಬ್ಬರು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು? ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಯಾರು ಹುಟ್ಟಿದರು? ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಇದೆ (೧-೧೮೫-೧). ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವರ ಭೌತಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಬಂದವು. ಒಬ್ಬನು ದೊಡ್ಡವೃಷಭ, ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ನಾನಾ ವರ್ಣದ ಹಸು (೧-೧೬೦-೩). ಇಬ್ಬರೂ ಭೂರಿರೇತಸ್ಕರು (೧-೧೫೯-೨; ೬-೭೦-೧, ೨). ಇಬ್ಬರೂ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಜೇನುತುಪ್ಪ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ದೋಹನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೬-೭೦-೧೦೦ಂದ ೫) ಮತ್ತು ಅಮೃತವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೫೯-೨; ೧-೧೮೫-೬). ಅವರು ಮುದುಕರಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ (೬-೭೦-೧). ಅವರು ಮಹನೀಯರು (೧-೧೫೯-೧) ಮತ್ತು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವವರು (೧-೧೭೦-೨). ಅಗಲನಾದ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ವಾಸ್ತವಗಳು (೧-೧೮೫-೬). ಮನೋಹರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವರು, ವಿಸ್ತೃತರು, ನಾನಾ ರೂಪಿಗಳು (೧-೧೮೫-೬, ೭). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ನೈತಿಕಗುಣಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೫೯-೧). ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳಾದ ಇವರು ಜೀವಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೦-೨) ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಅವಮಾನ ಮತ್ತು ದೌರ್ಭಾಗ್ಯಗಳು ಆಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೧-೧೮೫-೧೦). ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು (೬-೭೦-೬; ೧-೧೫೯-೫) ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು (೧-೧೬೦-೫) ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು; ಯಜ್ಞ

ಕುಂಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾರೆ (೪-೫೬-೨, ೭); ಸ್ವರ್ಗದ ಇತರ ಪ್ರಜೆಗಳೊಡನೆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ (೭-೫೩-೨) ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾಗ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ (೨-೪೦-೨೦). ಆದರೆ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನ ಮಾನಗಳು. ಬೇರೆ ದೇವತಾಯುಗ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದು ದೇವತೆಗೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ. ಆ ದೇವತೆಯ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳೇ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಇಂದ್ರ-ಅಗ್ನಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವರು. ಅಪರೂಪವಾಗಿ, ಅಮುಖ್ಯದೇವತೆಯ ಗುಣವು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗೂ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ ದೂರದೂರ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟರು (೬-೬೯-೫). ಈ ರೀತಿ ಪದೇಪದೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರದೇ ಇದ್ದ ಗುಣವೂ ಆ ದೇವತೆಗೆ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಅಗ್ನಿಯು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಗುಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವವೆಂದರೆ- ಮಿತ್ರಾವರುಣರು. ಅವ ರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ, ಈ ಜೋಡಿಯನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸೂಕ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು. ಮಿತ್ರನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಗುಣಗಳು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ, ವರುಣನ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲ, ಮಿತ್ರಾವರುಣಯುಗ್ಮಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣದೇವತೆಯ ವಿಷಯ ವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಜೋಡಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಅನವಶ್ಯಕ. ಅವ ರಿಬ್ಬರೂ ಯುವಕರು(೩-೫೪-೧೦ ; ೭-೬೨-೫). ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಇವರೂ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ, (ಚಂದ್ರಾ), ಶುಚಿಯಾಗಿರುತ್ತಾರೆ (ಶುಚೀ), ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮಾಸಲು ಕೆಂಪುವರ್ಣದವರು ಮತ್ತು ಘೋರರು. ಈ ಜೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೊದಲನೆಯ ಪದವು ಮಿತ್ರನೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮಿತ್ರನೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು, ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಈಗ ಅಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕಡಿಮೆ ಅಕ್ಷರವಿರುವ ಪದವನ್ನು ಸಮಸ್ತಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಾವರುಣರು ಜಗನ್ನಾಯಕರು (೧-೧೭-೧); ನೀರು ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಾಲುವೆ ಗಳನ್ನು ತೋಡಿದರು ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೭-೮೨-೩). ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಿದವರು ಅವರು(೬-೬೮-೨); ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೪-೪೧-೧೧); ಮತ್ತು ಜಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೭-೭). ದುಷ್ಪರಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಚಂಡವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೪೧-೪). ರಕ್ಷಣೆ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ (೧-೧೭-೭, ೮), ಕೀರ್ತಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಅಶ್ವಗಳು (೪-೪೧-೨, ೧೦; ೬-೬೮-೮), ಇವುಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಅವರ ರಥವು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ; ಕುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ತೃಪ್ತರಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೬-೬೮-೧೦, ೧೧). ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಇಬ್ಬರ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆರಾಧಕರ ಮೇಲೆ ಕೋಪಮಾಡಬಾರದೆಂದು ವರುಣನನ್ನೂ, ತಮಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದೊರಕಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೮೪-೨). ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಪ್ರಿಯನಾದ ದೇವತೆ, ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ವರುಣನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಪ್ರದ ನಾಗಿದಾನೆ (೬-೬೮-೩ ; ೭-೮೨-೫, ೬ ; ೭-೮೫-೩). ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಬಹಳ ಗಾಢವಾ

ದುದು ; ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಷ್ಟು ಸೂಕ್ತಗಳು, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇನ್ಯಾವ ದೇವತೆಯ ಜೋಡಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟರೆ, ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿರುವದೇ ಅಪರೂಪ ; ಅಗ್ನಿಸೋಮರನ್ನು ಒಂದು ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನೀಪರ್ವಣ್ಯರನ್ನು ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವವರಿಗಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರ-ಅಗ್ನಿಗಳೇ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು (೧-೨೧-೧) ; ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾರೆ (೧-೧೦೮-೧). ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು (೭-೯೩-೬ ; ೮-೩೮-೪, ೭, ೮, ೯) ; ಕುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸೀನರಾಗಿ, ಸುತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಿ, ಮತ್ತರಾಗಬೇಕೆಂದು (೧-೧೦೯-೫) ಆಹ್ವಾನ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಮಿಲಿತರಾಗಿಯೇ ವೃತ್ರವಧ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರು ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಗಳು (೬-೫೯-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಅವರ ಸಿಡಿಲು ಬಹಳ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದು (೫-೮೬-೩). ಅವರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ತೊಂಬತ್ತೊಂಬತ್ತು ಕೋಟಿಗಳನ್ನುರುಳಿಸಿದರು (೩-೧೨-೬) ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ (೫-೮೬-೨). ನಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ನದಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು (೮-೪೮-೩) ಮತ್ತು ಜೊತೆಯಾಗಿಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪರಾಕ್ರಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾರೆ (೧-೧೦೮-೫). ಅವರು ಉದಾಂಗಗಳು (೫-೮೬-೩). ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿಗಳು ಯಾಗದ ಇಬ್ಬರು ಮತ್ತಿಜರೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೮-೩೮-೧) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಿಗಳು (೮-೪೦-೩). ಅವರೇ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನರು ಮತ್ತು ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೨೧-೫). ಈ ಗುಣಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ ಎನ್ನುವುದೇ ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವರಿಬ್ಬರು ಒಬ್ಬತಂದೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಯಮಳರು (೬-೫೯-೨). ಈ ಸಮೀಪ ಬಾಂಧವ್ಯದಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು, ಅವರನ್ನು ಒಂದು ಸಲ ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು (೧-೧೦೯-೪). ಅವರು ಆಹಾರ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಬಲ, ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೬೦-೧೩, ೧೪), ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು, ನದಿಗಳು, ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳು, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದವರು (೧-೧೦೯-೬). ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಇರುವ ಒಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ವನ್ನು ಒಂದುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಕೊಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಅವರನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ (೬-೨೮-೪). ಇಂದ್ರ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ಹೊಗಳಿರುವುದು ಎರಡೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (೪-೪೯ ; ೭-೯೭) ; ಅಲ್ಲಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನವೂ, ಅಶ್ವಾದಿಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಪದನುಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸೋಮ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸತತವಾದ ಆಹ್ವಾನ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಏನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ (೧-೨೩-೧, ೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ತಮ್ಮ ಆಶ್ವಗಳೊಡನೆ (೪-೪೭-೨, ೩, ೪) ಅಥವಾ ಸುವರ್ಣಾಸನವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ (೪-೪೬-೪) ಬಂದು, ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ಮಂಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೯೧-೪). ಅವರು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಗೆ (೧-೨೩-೩) ಮತ್ತು ಬಲಕ್ಕೆ (೪-೪೭-೩) ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೯೨-೪) ಮತ್ತು ಗೋ, ಅಶ್ವ, ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (೭-೯೦-೬). ಇಂದ್ರ-ಸೋಮರು ಇಂದ್ರನ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೃತವಾದ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ; ಏಳು ನದಿಗಳನ್ನು ವಿಮೋಚನ ಮಾಡಿದರು ; ಸರ್ಪವನ್ನು ವಧಿಸಿದರು ; ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ರಥಚಕ್ರವನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆಳಸಿದರು (೪-೨೮-೧, ೨ ; ೬-೭೨-೩). ಅವರು ಮಾಡಿದ ಮಹದುಪಕಾರವೆಂದರೆ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ಬಂಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿದುದು (೮-೨೮-೪, ೫). ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಬೆಳಕುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದ

ಮದು. ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದುದು, ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದು. ಆಕಾಶವನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದುದು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹರಡಿದುದು, ಇವೇ ಅವರು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳು (೬-೭೨-೧,೨). ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದವರೂ ಅವರೇ (೬-೭೨-೪) ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜಯಸಾಧಕವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೬-೭೨-೫). ಇಂದ್ರ- ವಿಷ್ಣುಗಳು ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನೀಯರು; ಮದಪತಿ (ಸೋಮರಸದಿಂದಾಗುವ ಮದಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರು) ಎಂದೇ ಅವರಿಗೆ ಹೆಸರು; ಅವರನ್ನು ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಿತರಾಗಿ ಬಂದು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ತಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನವಿತ್ತಿದಾರೆ. ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಮತ್ತರಾಗಿ, ಸಂಚಾರ ಹೊರಟು, ವಾಯುಮಂಡಲವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಜನಗಳು ವಾಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಭೂ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ ಪಡಿಸಿದರು. ಸರ್ವದಾ ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಇವರಿಬ್ಬರು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಕಷ್ಟಗಳಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತರು; ಆರಾಧಕರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಲಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೬-೬೯). ಇಂದ್ರ-ಪೂಷಣರು ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೬-೫೭), ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರಾ-ಪೂಷಣ ಎಂಬ ದ್ವಂದ್ವವು ಎರಡೇ ಸಲ ಬಂದಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ನೀರನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೂಷಣನು ಅವನ ಜೊತೆಗಾರ. ಪೂಷಣನಿಂದ ಸಹಚರಿತನಾಗಿ, ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ (೬-೫೬-೨). ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅಶ್ವಗಳು ಅವನ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅವನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ರಥಕ್ಕೆ ಮೇಕೆಗಳು ವಾಹಕಗಳು ಮತ್ತು ಅವನು ಪಾನಮಾಡುವುದು ಗಂಜಿಯನ್ನು. ಇಂದ್ರಾ-ಪೂಷಣರ ನಿಸಾಸವು ಒಂದು ಕಡೆ (೧-೧೬೨-೨) ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ; ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದು ಮೇಕೆಯು ಯಜ್ಞಾಶ್ವವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ; ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಕ್ಷೇಮ, ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಸೋಮ-ಪೂಷಣರು (೨-೪೦) ಕತ್ತಲನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಏಳು ಚಕ್ರದ ಮತ್ತು ಐದು ಲಗಾಮಿನ ರಥವನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸಿ, ಅದರಿಂದ ಆಕಾಶದ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೇ ಐಶ್ವರ್ಯ ಮತ್ತು ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವರು ಮತ್ತು ಜಗತ್ಪಾಲಕರು (೧೦-೧೭-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅಥವಾ ಅಮೃತ್ವಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನೀಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಇವರಿಗೋಸ್ಕರ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು, ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಜಯವನ್ನೂ, ಅಪಾರವಾದ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಆಹಾರಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇದೆ. ಒಬ್ಬನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದರೆ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದನು; ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮ-ರುದ್ರರು (೬-೭೪) ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೋಗರುಜನಗಳನ್ನು ದೂರ ಓಡಿಸಬೇಕು. ಆರಾಧಕರ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳೂ ಸರ್ವದಾ ಇರಬೇಕು, ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿರಬೇಕು, ಮತ್ತು ವರುಣಪಾಶದಿಂದ ವಿಮೋಚಿತರಾಗಿರಬೇಕು, ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸೋಮರು ರುದ್ರರು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಆಯುಧಧಾರಿಗಳಾದ ಇವರು ದಯಾಶಾಲಿಗಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಬೇಡಿದೆ. ನಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದವರು, ಬೆಳಕನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದವರು ಮತ್ತು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿದವರೆಂದು ಅಗ್ನಿ-ಸೋಮರು ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರಿಬ್ಬರ

ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಒಬ್ಬನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ತಂದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೧-೯೩). ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಮಿಲಿತರಾಗಿಯೇ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು, ಸಂತತಿ, ಆರೋಗ್ಯ, ಸೌಖ್ಯ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಕೋರಿಕೆ (೧೦-೧೯-೧ ; ೧೦-೬೬-೭). ಈ ದ್ವಂದ್ವವು ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಬಾರಿ ಬಂದಿದೆ. ಮೈತ್ರಾಯಣೀ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೭-೧), ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಎರಡುನೇತ್ರಗಳಿಂದಿದಾರೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬಾ. ೧೧-೧-೬-೧೯), ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸೋದರರು ; ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೇರಿದವನು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನು ಸೋಮನಿಗೆ ಸೇರಿದವನು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೩-೨೪), ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಸೋಮರಿಗೆ ಸೋಮಧಾಗವೇ ಇಲ್ಲ ; ಅವರಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನೀಸೋಮದ್ವಂದ್ವವು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಬರುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಒಂದೇಸೂಕ್ತ (೧-೯೩). ಆದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಎರಡೇ ಸಲ, ಆ ಜೋಡಿಯ ಹೆಸರು ಇಡೀ ಮಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಇಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾದ್ವಂದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ಅಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿರುವುದು ಅಶ್ಚರ್ಯ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವಗಳು ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿ-ಪರ್ವ ನೈರು (೬-೫೨-೧೬) ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಸಂತಾನಗಳು ಇಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಅವೇಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ ; ಆದರೆ, ಒಬ್ಬನು ಹೋಮವನ್ನೂ (ಇಳಾಂ) ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಗರ್ಭಾಣುವನ್ನೂ (ಗರ್ಭಂ) ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪರ್ವಣ್ಯ-ವಾತರದು ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ವೃಷಭರೂಪರಾದ ಇವರು (೬-೪೯-೬) ಆವಿಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಾ-ನಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ, ಇವರನ್ನೂ ಆವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೂಳಿಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೬೫-೯). ಈದೇ ರೀತಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಇವರು ಅಮಿತವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೬-೫೦-೧೨). ಒಂದು ಕಡೆ (೧೦-೬೬-೧೦ ; ನಿರು. ೭-೧೦ ನ್ನೂ ಹೋಲಿಸಿ), ಗರ್ಜಿಸುವ ಮಹಿಷ (ಪ್ರಾಯಶಃ ದ್ಯುದೇವತೆ) ಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳು ಅನೇಕಸಾರಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಉಷಸಾ-ನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಧನಾಢ್ಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು (೨-೩೧-೫ ; ೧೦-೭೧-೬) ; ದೇವಲೋಕದ ಕನ್ಯೆಯರು (೭-೨-೬ ; ೧೦-೧೧೦-೬) ; ಮತ್ತು ಆಕಾಶದ ಪುತ್ರಿಯರು (೫-೪೧-೭ ; ೧೦-೭೦-೬). ಅವರು ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿ ಯರಂತಿದ್ದಾರೆ (೧-೧೨೨-೨) ಮತ್ತು ಯಥೇಚ್ಛವಾದಷ್ಟು ಸ್ತ್ರೀರವಿದೆ (೨-೩-೬) ತಮ್ಮ ವರ್ಣವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಮಗುವಿಗೆ ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮಗುವು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. (೧-೯೬-೫) ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಸೋದರಿಯರು. ಮನಸ್ಸು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಬಣ್ಣ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಇಬ್ಬರ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವೂ ಒಂದೇ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟರಾಗಿ ಒಬ್ಬರಾದಮೇಲೊಬ್ಬರು ಜಲಿಸುತ್ತಾರೆ ; ಎದುರು ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೧-೧೧೩-೩) ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಋತ (ಸತ್ಯ, ನಿಯಮ, ಯಜ್ಞ) ದ ತಾಯಿಯರು. (೧-೧೪೨-೭ ; ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (೫-೪೧-೭) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. (೨-೩-೬) ಉದಾರಿಗಳು, ಮಹನೀಯರು ಮತ್ತು ಕುಶಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾರೆ (೭-೨-೬) ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೋದೇವತರು ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ

ಅಲಂಕೃತರು (೧೦-೩೬-೧ ; ೧೦-೧೧೦-೬ ; ೧-೧೩-೭ ; ೧-೧೪೨-೭). ಒಬ್ಬರಾದನಂತರ ಒಬ್ಬರು ಪ್ರಕಾಶಿ ಸುತ್ತಾ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಜಾಗೃತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೨-೩೧-೫). ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು, ಸೂರ್ಯನಾಸಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಐದು ಸಲವೂ, ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಾಸಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೂರು ಸಲವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿ ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ತೇಜಃಪುಂಜನಾ ನ ಮಂಡಲಗಳೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅವು ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದು ಚಲಿಸುತ್ತವೆ (೧-೧೦೨-೨). ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ಒಬ್ಬರಾದ ಮೇಲೊಬ್ಬರು ಚಲಿಸುವುದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ (೧೦-೬೮-೧೦). ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಆಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು (೧೦-೧೯೦-೩). ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಂತೆ ನಾವು ನಮ್ಮ ಕ್ಲಪ್ತ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸೋಣ ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಇದೆ (೫-೫೧-೧೫). ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆ ಯಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಅವರು ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಭಾವನೆ ಇದ್ದಂತೆ ಇದೆ (೧೦-೬೪-೩ ; ೧೦-೯೨-೧೨ ; ೧೦-೯೩-೫). ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಯುಗ್ಮದ ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಇಬ್ಬರೂ, ಮಕ್ಕಳಂತೆ, ಯಾಗದ ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುತ್ತಾರೆ ; ಒಬ್ಬನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ; ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಋತುಗಳನ್ನು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾ ಪುನಃ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೪೫-೧೮). ವರುಣನ ಎರಡು ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳು (೮-೪೧-೯), ಮತ್ತು ಅನುರರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಆಕಾಶದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು (೧-೭೨-೧೦) ಈ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರೇ ಅಭಿಪ್ರೇತರರಬೇಕು.

ದೇವತಾಗಣಗಳು.

ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವ ಕೆಲವು ದೇವತಾಗಣಗಳು ರೂಢಿ ಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಮರುದ್ಗಣ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರು ವಂತೆ, ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದರಿಂದ ಒಂದುನೂರ ಎಂಬತ್ತರವರೆಗೂ ಇದೆ (೮-೮೫-೮ ; ೧-೧೩೩-೬) ಮತ್ತು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸರ್ವದಾ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅವನ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಗಣಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಸಲ, ಅವರ ತಂದೆಯಾದ ರುದ್ರನ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲೆ ರುದ್ರರೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಉಂಟು (೭-೧೦-೪ ; ೭-೩೫-೬). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರರು ಎಂಬುವರು ಬೇರೆ ಒಂದು ಗಣ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಐ. ಬ್ರಾ. ಮತ್ತು ತ. ಬ್ರಾ.) ಅಥವಾ ಮೂವತ್ತುಮೂರು (ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೧೧-೧) ದೇವತೆಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದಿತ್ಯರು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕ ಗಣ. ಇದರಲ್ಲಿವಳು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಜನ (೯-೧೧೪-೩ ; ೧೦-೭೨-೮) ; ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಗಣ ದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತಾಸಂಖ್ಯೆ ಹನ್ನೆರಡು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಾಯಿಯಾದ ಅದಿತಿ (೭-೧೦-೪) ಅಥವಾ ಅವರ ಮುಖಂಡನಾದ ವರುಣನ (೭-೩೫-೬) ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಈ ಆದಿತ್ಯರ ಗಣವು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದಿತ್ಯಗಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಗೂ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನಾಮ ವಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವ ಮತ್ತೊಂದು ವಸುಗಳೆಂಬ ಗುಂಪಿದೆ. ಮರುತ್ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಗಣಗಳಿಗಿಂತ, ಈಗಣವು ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅದಿತಿ ಅಥವಾ ವರುಣನೊಡನೆ ಆದಿತ್ಯರೂ, ರುದ್ರನೊಡನೆ ರುದ್ರರೂ ಸ್ತುತರಾಗುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಸುಗಳೂ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ (೭-೧೦-೪ ; ೭-೩೫-೬). ಇದರಿಂದ ವಸುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮುಖಂಡನೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಇತರ ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ.

ಅಗ್ನಿಯೇ ವಸುಗಣದ ಮುಖಂಡನು. ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಇವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟು ; ಆದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ.ಸಂ. ೫-೫-೨-೫), ಅವರು ೩೩೩ ಜನ. ಆದಿತ್ಯ, ರುದ್ರ ಮತ್ತು ವಸುಗಣಗಳು ಮೂರೂ, ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸ್ತುತವಾಗಿವೆ (೨-೩೦-೧ ; ೧೦-೬೬-೧೨ ; ೭-೧೦-೪ ಮತ್ತು ೭-೩೫-೬ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಈ ಮೂರು ಗಣಗಳಿಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಾರೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೂ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ರುದ್ರರೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂ ಇದಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೪-೧೨ ; ೪-೩-೫-೧). ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ (೩-೬೦-೧೦) ಐದು ಗಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆಯೂ, ರುದ್ರರು ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ, ಆದಿತ್ಯರು ವರುಣನೊಡನೆಯೂ, ಮರುತರು ಸೋಮನೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮನೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೯-೭, ೧೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದೇ ಸರಿಗಣಿತರಾದ ಅಂಗಿರಸರೆಂಬವರ ಗುಂಪೊಂದು, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತುತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವದಾ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿರುವ ಮೂರು ಜನಗಳುಳ್ಳ ಋಭುಗಳ ಗುಂಪೊಂದಿದೆ. ಕಡೆಯದಾಗಿ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ (ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು) ಎಂಬುದೊಂದು ಗಣ. ಇದು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಐವತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳು ಇವರ ಸ್ತುತಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಉದ್ದಿಷ್ಟರಾದಾಗ, ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಬಾರದೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಗಣವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಒಂದೊಂದು ನೇಳೆ, ವಸುಗಳು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರು ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ಉದ್ದಿಷ್ಟರಲ್ಲವೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾದೇವತೆಗಳು—ಋಭುಗಳು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿರುವ ಉತ್ತಮದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಮತ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಕೆಲವು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯರಾದವರು ಋಭುಗಳು. ಇವರನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹನ್ನೊಂದಿವೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಹೆಸರು ನೂರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವರದು ಒಂದು ದೇವತಾತ್ರಯ (ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪು). ಅವರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನಾಮಗಳು ಋಭು ಅಥವಾ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಋಭುಕ್ಷಾ (ಋಭುಗಳ ಯಜಮಾನ), ವಾಜ ಮತ್ತು ವಿಭ್ವಾ. ಅನೇಕ ಸಲ, ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ; ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಋಭು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಋಭವಃ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಮೂವರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದರ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ, ದೇವತಾತ್ರಯವೆಂತಲೇ ಭಾವನೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮೂರು ಪದಗಳ ಬಹುವಚನರೂಪಗಳೂ (೪-೩೬-೩ ; ೮-೪೮-೧) ಅಥವಾ ಎರಡು ಪದಗಳ ಬಹುವಚನರೂಪಗಳೂ ಅನಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ, ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಒಂದು ಕಡೆ (೪-೩೬-೬), ವಾಜೋ ವಿಭ್ವಾ ಋಭವಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ, ಈ ಪದಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ ; (ವಿಶ್ವೇ) ಎಲ್ಲಾ ಋಭುಗಳು (೭-೫೧-೩) ಋಭುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಋಭು, ಮತ್ತು ವಿಭುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ವಿಭ್ವಾ (೭-೪೮-೨), ಇವರುಗಳು ಅಹೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಋಭುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠ, ಕನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಯಸ್ಸನೆಂದು ವಯೋನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಅವರವರ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾರೆ (೪-೩೩-೫).

ಸುಧನ್ವಾನ್ ಎಂದರೆ 'ಒಳ್ಳೆಯ ಧನುರ್ಧಾರಿ' ಇವನ ಪುತ್ರರು ಸೌಧಸ್ವನರೆಂದು ಋಭುಗಳಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಕಡೆಹೇಳಿದೆ. ಮೂವರಿಗೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ (೪-೩೭-೪) ಹೇಳಿದೆ. ಅದೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು

ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಮಕ್ಕಳು (ಶವಸೋ ನಪಾತಃ) ಎಂತಲೂ ಕರೆದಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು, ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಒಂದು ಸಲ ಹೊರತಾಗಿ, ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ (ಐದು ಸಲ) ಇವರಿಗೇ ಸಂದಿದೆ. ೩-೬೦-೩ರಲ್ಲಿ ಅವರು ಮನುವಿನ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರ ಪಿತೃಗಳೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಅವರ ಸೋದರನೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ (೧-೧೬೧-೧, ೩).

ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬಂದು (೪-೩೪-೪ ; ೪-೩೬-೨ ; ೭-೪೮-೧) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು (೪-೩೪-೧, ೩ ; ೪-೩೭-೧) ಅವರನ್ನು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಳವು ಮೇಲುಲೋಕವಾದುದರಿಂದ, ಅವರನ್ನು ಸೋಮರಸವಿರುವ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು (೪-೩೭-೩) ಅಹ್ವಾನವೀಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಅವರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ (೩-೬೦-೪ರಿಂದ ೬ ; ೪-೩೩-೩ ; ೪-೩೪-೬ ; ೪-೩೫-೭) ; ಕೆಲವು ಸಲ ಮರುತರೋಡನೆ (೧-೨೦-೫ ; ೧-೧೧೧-೪ ; ೪-೩೪-೧೧), ಒಂದು ಸಲ, ಆದಿತ್ಯರು, ಸವಿತ್ಯ, ಪರ್ವತಗಳು ಮತ್ತು ನದಿಗಳೊಡನೆ (೪-೩೪-೮). ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇವರಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಬಹಳ ಸಮಾಪಬಾಂಧವ್ಯ. ಅವರು ಇಂದ್ರನಂತಿದ್ದಾರೆ (೪-೩೭-೫) ಮತ್ತು ಋಭುವು ಒಬ್ಬ ಹೊಸ ಇಂದ್ರನಂತಿದ್ದಾನೆ (೧-೧೧೦-೭). ಇಂದ್ರನಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ, ಅವರು ಶತ್ರುಜಯಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗುತ್ತಾರೆ (೪-೩೭-೬) ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೭-೪೮-೩). ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ನೋಡಲು ರಚಿಸಿದವರು ಋಭುಗಳು ; ಇವರ ಈ ಕಲಾಕಾಶಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಇವರು ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು (೩-೬೦-೩, ೪-೩೫-೭, ೯). ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯೊಡನೆಯೂ ಅವರು ಸ್ತುತರಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಒಂದೇ ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (೪-೩೪-೮) ಇಂದ್ರನ ಹೆಸರು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಎಷ್ಟು ನಿಕಟವಾದುದು ಎಂದರೆ, ಋಭುಗಳ ಮುಖಂಡನೆಂದರ್ಥ ಕೊಡುವ 'ಋಭುಕ್ಷಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ, ಮರುತರಿಗೂ ೨-೩ ಸಲ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ, (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನೊಡನೆ) ಇವರು ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಋಭುಗಳ ದೇಹ ಅಥವಾ ಆಯುಧಾದಿಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ವರ್ಣನೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಅವರು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಂತಿದ್ದಾರೆ (೧-೧೧೦-೪). ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ (೭-೪೮-೧) ರಥವೊಂದಿದೆ (೧-೧೬೧-೭). ಅವರ ರಥವು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದೆ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳು ಪುಷ್ಪವಾಗಿನೆ, ಲೋಹದ ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣಗಳನ್ನೂ, ರಮಣೀಯವಾದ ಕಂಠಹಾರಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೩೭-೪). ಋಭುವೂ ಒಬ್ಬ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು (ಅಶ್ವಿನ್ ೪-೩೭-೫). ಋಭುಗಳದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಚತುರತೆ ಮತ್ತು ಕೈಚಳಕ (೪-೩೩-೧, ೮, ಇತ್ಯಾದಿ), ಅವರ ಕುಶಲ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ (೩-೬೦-೪). ಅವರು ತಮ್ಮ ಕಾಶಲ್ಯದಿಂದಲೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅವರ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು (೩-೬೦-೧). ತಮ್ಮ ಕುಶಲಕರ್ಮಗಳಿಂದ, ಅವರು ದೇವತ್ವವನ್ನೂ ಅಮರತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆದು, ಗಿಡುಗಗಳಂತೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಳಿದರು (೪-೩೫-೮). ಅವರು ವಾಯುಮಂಡಲದ ಮನುಷ್ಯರು, ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಏರಿದರು (೧-೧೧೦-೬). ಅವರು ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ, ಅಮರತ್ವದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿದರು (೪-೩೫-೩), ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅಮರರಾಗಿ, ಅವರ ಸ್ನೇಹವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು (೪-೩೩-೩, ೪).

೪-೩೫-೩, ೪-೩೬-೪). ಅವರು ಮೊದಲು ಮರ್ತ್ಯರು, ಮನುವಿನ ಮಕ್ಕಳಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಗಳಿಸಿದರು (೩-೬೦-೩; ೧-೧೧೦-೪). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೦-೨), ಮನು ಷ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಋಭುಗಳು, ತಮ್ಮ ತಪೋಮಹಿಮೆಯಿಂದ, ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆಂದಿದೆ. ಇವರ ಕೆಲಸದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು, ಅದರಿಂದಲೇ ವಾಜನು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಋಭುಕ್ಷನು ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಿಭ್ವನು ವರುಣನಿಗೂ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದರು (೪-೩೩-೯). ಅವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ತಮ್ಮ ಚತುರತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ತನ್ಮೂಲಕ ಯಾಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾಗ ಭಾಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು (೧-೨೦-೧, ೮; ೧-೧೨೧-೬, ೭). ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮೂರನೆಯ ಅಥವಾ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಸವನವು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಅವರು ಅದನ್ನು ತಮ್ಮ ಕುಶಲ ಕೆಲಸದಿಂದ ಪಡೆದರು (೧-೧೬೧-೮, ೪-೩೩-೧೧, ೪-೩೪-೪, ೪-೩೫-೯). ಆದುದರಿಂದ, ಅವರು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದೇ ಆಹೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ (೪-೩೬-೫, ೪-೩೭-೧).

ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ, ಇವರನ್ನೂ, ಸವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ (೪-೩೩-೮, ೪-೩೭-೫), ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರು, ಇವುಗಳನ್ನೂ (೪-೩೪-೧೦) ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿ, ಪುಷ್ಟಿ, ಸಂತತಿ ಮತ್ತು ಚತುರತೆಗಳನ್ನೂ (೧-೧೧೧-೨) ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನಿಗೆ, ಋಭುಗಳು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೨೦-೭, ೪-೩೫-೬). ಅವರ ಸಹಾಯ ಪಡೆದವನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಜೇಯನಾಗುತ್ತಾನೆ (೪-೩೬-೬) ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ, ಲಾಭವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಋಭು ಮತ್ತು ವಾಜರನ್ನು ಬೇಡಿದಾರೆ (೧-೧೧೫-೫).

ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ತೃಪ್ತವಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ 'ತಕ್ವಾ' ಧಾತುವೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇವರು ಸಾಧಿಸಿರುವುದು ಐದು ಮಹಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಭುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಅಶ್ವಗಳಿಲ್ಲದ, ಲಗಾಮಿಲ್ಲದ, ಮೂರು ಚಕ್ರದ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ (೪-೩೬-೧) ರಥವೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿದರು (೧-೧೧೧-೧; ೧-೧೬೧-೩; ೪-೩೩-೮; ೪-೩೬-೨). ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ತಿರುಗುವ ರಥವನ್ನು, ಅಶ್ವನೀದೇವತೆಗಳಿಗೊಸ್ಕರ ಋಭುಗಳು ರಚಿಸಿದರು (೧-೨೦-೩; ೧-೧೬೧-೬; ೧೦-೩೯-೧೨). ೪-೩೪-೯ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಅವರ ಒಂದೊಂದು ಕಾರ್ಯವೂ ಒಂದೊಂದು ಪದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವರು ಅಶ್ವನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಇದೂ ಕೂಡ ಆ ದೇವತೆಗಳ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು.

ಇಂದ್ರನಿಗೊಸ್ಕರ, ಅವರು ಎರಡು ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಅಶ್ವ (ಹರಿ)ಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು; ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಅವನನ್ನು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತವೆ (೪-೩೩-೧೦; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅಶ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಪಟ್ಟರು ಅಥವಾ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದು ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ, ಅವರ ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರಬೇಕು (೧-೧೬೧-೩, ೭).

ಅಮೃತವನ್ನು ಕೊಡುವ (೧-೨೦-೩) ಮತ್ತು ಉತ್ತೇಜಕವೂ, ವಿಶ್ವರೂಪಿಯೂ (೪-೩೩-೮) ಆದ ಗೋವು ಒಂದು ಅವರಿಂದ ರಚಿತವಾಯಿತು (೧-೧೬೧-೩; ೪-೩೪-೯). ಋಭುಗಳು ಈ ಗೋವನ್ನು ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದರು (೧-೧೧೦-೮) ಅಥವಾ ಚರ್ಮದಿಂದ ಹೊರತೆಗೆದರು (೧-೧೬೧-೭; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವರೇ

ಅದನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದರು ಮತ್ತು ಅದರ ಮಾಂಸವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು (೪-೩೩-೪). ಇಂದ್ರನು ಋಭುಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೊಡೆದನು ; ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ರಥವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವರೂಪಿ ಗೋವನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದನು (೧-೧೬೦-೬). ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಾಗಿ ಆ ಗೋವನ್ನು ಋಭುಗಳು ರಚಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ; ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಹಿಂದಿನ ಗೋಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು ; ಅದೇನೆಂದರೆ, ಅಗಲಿದ್ದ ಒಂದು ಆಕಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಕರುವನ್ನು ಪುನಃ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದರು (೧-೧೧೦-೮ ; ೧-೧೧೧-೧).

ಬಹಳ ಶಿಥಿಲರೂ, ಹುಳುಹಿಡಿದ ಕಂಭಗಳಂತೆ ಇದ್ದ (೧-೧೧೦-೮ ; ೪-೩೩-೨, ೩) ತಮ್ಮ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿದರು (೧-೨೦-೪ ; ೧-೧೧೧-೧ ; ೪-೩೫-೫). ಮುದುಕರಾಗಿದ್ದ ಇಬ್ಬರನ್ನು (ತಂದೆ-ತಾಯಿ) ಪುನಃ ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (೧-೧೬೧-೩, ೭). ೪-೩೪-೯ರಲ್ಲಿ, ಅವರು ಸಾಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ, ಅವರು ತಮ್ಮ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪುನರುಜ್ಜೀವನವೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರಬೇಕು. ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರು ಪುನಃ ಓಡಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದು, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತೃವಾಗಿದೆ (೪-೩೬-೩). ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ (೪-೩೬) ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದು (ಪ್ರಾಯಶಃ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕಾರ್ಯ) ಅವರಿಗೆ ದೈವೀಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಘೋಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇವರ ಚತುರತೆಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅದೇ ಅವರ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣ. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿಯೇ, ಅವರು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಬಟ್ಟಲನ್ನು, ಈ ಋಭುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಸಮಾನವಾದ ಬಟ್ಟಲುಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿದಾರೆ (೧-೨೦-೬ ; ೧-೧೧೦-೩ ; ೪-೩೫-೨, ೩ ; ೪-೩೬-೪). ಈ ಬಟ್ಟಲು ದೇವತೆಗಳು (೧-೧೬೧-೫ ; ೪-೩೫-೫) ಅಥವಾ 'ಅಸುರ'ನು (೧-೧೧೦-೩) ಪಾನ ಮಾಡುವ ಸಾಧನ. ದೇವತೆಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಈ ಒಂದು ಬಟ್ಟಲನ್ನು ನಾಲ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ, ನಿಮಗೂ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದರು (೧-೧೬೧-೧, ೨). ತ್ವಷ್ಟೃ ಒಂದು ಬಟ್ಟಲನ್ನು ಎರಡು, ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಋಭುಗಳ ಈ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ, ನಾಲ್ಕು ಬಟ್ಟಲುಗಳು ರಚಿತವಾದನೇರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿದನು (೪-೩೩-೫, ೬). ಬೇರೆ ಒಂದುವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ (೧-೧೬೧-೪, ೫). ಈ ನಾಲ್ಕುಬಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೇ, ಋಭವು ಹೆಂಗಸರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡು, ತಾನುಮಾಡಿದ ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡುವ ಬಟ್ಟಲನ್ನು ಅಪವಿತ್ರಮಾಡಿದ ಋಭುಗಳನ್ನು ವಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು : ಅದರೆ ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅದನ್ನು ಅಪವಿತ್ರ ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ ತನುಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಋಭುಗಳು ಹೇಳಿದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು, ಋಭುಗಳು, ಜಮೀನನ್ನು ಅಳೆಯುವಂತೆ ಆ ಅಗಲವಾದ ಬಟ್ಟಲನ್ನು ಅಳೆದರು ಎಂದು (೧-೧೧೦-೧) ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಬಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು ಅಥವಾ ಬಟ್ಟಲುಗಳಿಗೆ ಅಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (೧-೧೬೧-೯ ; ೩-೬೦-೨ ; ೪-೩೫-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು (೧೦-೮೦-೭), ಯಾಗವನ್ನು (೩-೫೪-೧೨) ರೂಢಿಗೆ ತಂದರು. ಮತ್ತು ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು (೪-೩೪-೯) ಅಥವಾ ಅಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಧಾರರಾಗಿದಾರೆ (೧೦-೬೬-೧೦) ಎನ್ನುವಾಗಲೂ ಅವರ ಕೌಶಲ್ಯವೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆಯು ಅವರಿಗೂ ಸವಿತೃವಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರು ಗಾಳಿಯಿಂದ ತೂರಲ್ಪಟ್ಟು, ನೇಗನಾಗಿ ಆಕಾಶದ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸಿದರು (೪-೩೩-೧; ೧-೧೬೧-೧೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಬಹಳ ಸುತ್ತಿದ ಮೇಲೆ, ಆಗೋಹ್ಯ ವೆಂಬ ಸವಿತೃವಿನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿದರು. ಆಗ ಸವಿತೃವು ಅವರಿಗೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. (೧-೧೧೦-೨,೩). ಅನಂತರ, ಅವನ ಅಧಿತ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ, ಅಲ್ಲೇ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ನಿದ್ರಾಮಗ್ನರಾದರು. ; ಆಗ ಉತ್ತಮ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಒಟುವಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ನೀರು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ; ಬಂಜರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಗಳು ಬೆಳೆದವು ಮತ್ತು ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೀರು ಆವರಿಸಿತು (೪-೩೩-೭). ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆಯುವಂತೆಯೂ, ಆಳವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ನಿಲ್ಲುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರು. (೧-೧೬೧-೧೧). ನಿದ್ರೆಮಾಡಿ ಎದ್ದು ತಮ್ಮನ್ನು, ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಿದವರಾದೆಂದು ಆಗೋಹ್ಯ (ಸವಿತೃ) ನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು ; ಒಂದು ವರ್ಷವಾದ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದರು. (೧-೧೬೧-೧೩)

ಋಭು ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಾಯಶಃ ರಭ್ (ಹಿಡಿದಿಕೋ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಪದಕ್ಕೆ 'ಸಮಯಕ್ಕೆ ಒದಗುವ' 'ಕೈಚಳಕವುಳ್ಳ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಋಭುಪದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಮತ್ತು ಅಧಿತ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಾಜ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಎಂತಲೂ ವಿಭ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಋಭು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು, ಅವರುಗಳ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮಗಳಾಗಿವೆ.

ಇವರು ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುವ ಮುಂಚೆ ಅವರ ಸ್ವಭಾವವೇನು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೌಧನ್ಯನರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗಲೂ ಅವರು ಯಾರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧನ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಎರಡೇ ಸಲ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ದ್ವ್ಯಾ ನಾಭೂಮಿಗಳು ಅವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿರಬಹುದು. ಮರೆಮಾಡಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲನತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಈ ಮೂವರೂ ಮೂರು ಋತುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ನಿದ್ರಿಸಿದರೆಂಬುದು ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋತುಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಸೆ ಜಲಿಸದೇ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೆಂತಲೂ, ಬಟ್ಟಲೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನೆಂತಲೂ, ಅದುವಾಲ್ಕು ಆಯಿತೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳೆಂತಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅವಿಶ್ರಾಂತವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರ ಕೌಶಲ್ಯವು ಅವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳ ಕಥೆಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಯಾವ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಅಪ್ಸರ ಸ್ತ್ರೀಯರು

ಅಪ್ಸರೆಯರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಆಧಾರಗಳೇನೂ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹೆಸರು ಕೇವಲ ಐದೇ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವರಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯ ಯಾವ ಅಂಶದ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಆಕಾಶದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಅಪ್ಸರೆಯು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನ ಮೇಲೆ (ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾಗಿರುವ ಗಂಧರ್ವ) ಮಂದ

ಹಾಸವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾಳೆ (೧೦-೧೨೩-೫). ಈ ಅಪ್ಸರೆಯಿಂದಲೇ ವಸಿಷ್ಠನು ಜನಿಸಿದನು (೭-೩೩-೧೨); ಅಪ್ಸರೆ ಪ್ರೀಯರ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೭-೩೩-೯). ಸಮುದ್ರದ ಅಪ್ಸರೆಯರ ಸೋಮರಸದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೭೮-೩). ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರಸುವ ನೀರಿಗೆ ಅಪ್ಸರೆಯರೆಂದು ಹೇಳಿರಬೇಕು. ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲುಗಳುಳ್ಳ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಅಪ್ಸರಪ್ರೀಯರ ಮತ್ತು ಗಂಧರ್ವರ ನಾಗರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲನು (೧೦-೧೩೬-೬). ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧರ್ವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಜಲದೇವತೆಯೂ (ಅಪ್ಯಾ ಯೋಷಾ) ಅಪ್ಸರೆಯೇ ಇರಬೇಕು (೧೦-೧೦-೪).

ಈ ಅಪ್ಸರೆಯರ ವಿಷಯವು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶದವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಳವು ನೀರಿನಲ್ಲಿದೆ; ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಬಂದು, ಪುನಃ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೩); ಮನುಷ್ಯರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ನದಿಗೆ ಅಥವಾ ಜಲಾಶಯದ ತೀರಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋಗಿ ರೆಂದು ಅವರು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೭-೩). ವಿಶ್ವಾಸು ಎಂಬ ಗಂಧರ್ವನ ಸಹಚಾರಿಯಾದ ಪ್ರೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮೇಘ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೪) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಪ್ಸರೆಯರು ಗಂಧರ್ವರ ಪತ್ನಿಯರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೫); ಈ ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರೆಯರ ಸಂಬಂಧವು ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೩೦-೮; ಅ. ವೇ. ೮-೯-೯; ಇತ್ಯಾದಿ). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೧-೪), ಅಪ್ಸರೆಯರು, ಒಂದು ಜಾತಿಯ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಆತಯಃ ೯-೫-೯ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅಪ್ಸರಪ್ರೀಯರು ನದಿಗಳ ಮತ್ತು ಸರೋವರಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಪದೇಪದೇ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಗಾನದಿಗೆ ಬರುವುದು ಬಹಳ ಸಾಧಾರಣವಾತು, ಮತ್ತು ವರುಣನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪದದ ಶಬ್ದರಚನೆಯ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ, ಇದಕ್ಕೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಂದ, ಅಪ್ಸರೆಯರು ಗಂಧರ್ವಸಹಚಾರಿಯರು, ದೇವರೋಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಜಲದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇತರ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಭೂಲೋಕವು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವೃಕ್ಷಗಳು ಅವರ ಕ್ರೀಡಾಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅವರು ನೈಗ್ರೋಧ ಮತ್ತು ಅಶ್ವತ್ಥ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರ ವೀಣೆ ಮತ್ತು ತಾಳದ ಶಬ್ದವು ಆ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೇಳಿಬರುತ್ತದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೨-೪). ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೪-೮-೪), ನೈಗ್ರೋಧ- ಅಶ್ವತ್ಥ, ಉದುಂಬರ, ಪ್ಲಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ ವೃಕ್ಷಗಳು ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರ ವಾಸಸ್ಥಳಗಳು. ಆ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರೆಯರು ಅವುಗಳನ್ನು ಹಾಡು ಹೋಗುವ ಮದುವೆ ಮೆರವಣಿಗೆಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೪-೨-೯). ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೬-೧), ಅಪ್ಸರೆಯರು ವೃತ್ತ ಗೀತ ವಾದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಗುಂಪಿನವರು ವಾಸ್ತವವಾದ ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದ ಪ್ರಕಾರ, ಅಪ್ಸರೆಯರಿಗೆ ಪಗಡೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತು ಅಡುವವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಅದೃಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೫; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅದರ ಅನಂದದ ತೊಂದರೆಯೂ ಉಂಟು. ಬುದ್ಧಿವೈಕಲ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಹದರಿಕೆಯಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಮಂತ್ರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು (ಅ. ವೇ. ೨-೩-೫; ಇತ್ಯಾದಿ)

ಅಪೂರ್ವ ಸುಂದರಿಯರಾದ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೭, ೮ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರ ಪ್ರೇಮವು ಗಂಧರ್ವರಿಗೇ ಮೀಸಲಾಗಿಲ್ಲ ; ಆಗಾಗ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅದರಿಂದ ಸುಖವುಂಟು (೧೦-೯೫-೯ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಇಂತಹ ಮನುಷ್ಯನು ಒಬ್ಬ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯ ಪ್ರೇಮದ ಕಥೆಯು ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇತರ ಕೆಲವು ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ, ಉಗ್ರಜಿತ್, ಉಗ್ರಂಶಶ್ಯಾ, ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಭೃತ್ (ಅ. ವೇ. ೧೬-೧೧೮-೧, ೨) ಎಂಬ ಮೂವರನ್ನೂ ವಾಜಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೫-೧೫ ರಿಂದ ೧೯), ಉರ್ವಶೀ ಮೇನಕೆ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಶಕುಂತಲೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩.೫-೪-೧೩) ಮತ್ತು ಉರ್ವಶಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೧-೧) ಯರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದೆ.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದು ಉರ್ವಶಿಯೊಬ್ಬಳೇ. ವಸಿಷ್ಠನು ಉರ್ವಶಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದನು ಎಂದು ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಸರೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದನೆಂದೂ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ ಉರ್ದಶಿಯೇ ಆ ಅಪ್ಸರೆಯೆಂದೂ ಊಹಿಸಬೇಕು (೭-೩೩-೧೧, ೧೨). ಒಂದು ಕಡೆ (೫-೪೧-೧೯), ನದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉರ್ದಶಿಯೂ ಸ್ತುತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಇವೆರಡು ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೂ ಇಳೆಯ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನಿಗೂ ನಡೆಯುವ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಇದೆ. (೧೦-೯೫-೧೦, ೧೭). ಅಲ್ಲಿ ಅವಳು ಜಲರೂಪಿಣಿ, ವಾಯುಮಂಡಲವನ್ನೇ ಲ್ಲಾ ಅವರಿ ಸಿರುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಗಗನ ಸಂಚಾರಿ (ಈ ಕಡೆಯ ವಿಷಯವು ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ ೧೦-೧೩೯-೫ ರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಿದೆ). ಅವಳು ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳಿದ್ದು (೧೦-೯೫-೧೬), ಅನಂತರ ಹಿಂತಿರುಗಬೇಕೆಂದು ಉಕ್ತ ಳಾಗಿದಾಳೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ನಿರಾಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವನ ಮಕ್ಕಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿ ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಖಿಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಪುರೂರವನಿಗೆ ಆಶ್ವಾಸನವಿತ್ತಿದೆ. (೧೦-೯೫-೧೮). ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೧). ಋಗ್ವೇದದ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅಖಂಡವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯೇ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ. ಇಳೆಯ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನನ್ನು ಉರ್ದಶಿಯು ತಾನೇ ಒಂದು ಷರತ್ತಿನಮೇಲೆ ವರಿಸುತ್ತಾಳೆ ; ಅವನು ನಗ್ನನಾಗಿ ಆಕೆಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂಬುದೇ ಆ ಷರತ್ತು. ರಾತ್ರಿ ಮಲಗಿರುವಾಗ, ಗಂಧರ್ವರು ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಲಗಿದ್ದ ಪುರೂರವನು ನಗ್ನನಾಗಿಯೇ ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದ ಎಳುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಿಂಚುತ್ತದೆ. ಆ ಮಿಂಚಿನ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಉರ್ದಶಿಯು ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ, ತನ್ನ ಷರತ್ತಿನಂತೆ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಪುರೂರವನು ಅವಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಅಲೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಡೆಗೆ ಕಮಲ ಸರೋ ವರವೊಂದರಲ್ಲಿ, ಇತರ ಅಪ್ಸರೆಯರೊಂದಿಗೆ ಸಕ್ಷಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉರ್ದಶಿಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಉರ್ದಶಿಯೇ ಅವನಿಗೆ ನಿಜರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಪುರೂರವನು ಬಹಳ ಕೇಳಿಕೊಂಡಮೇಲೆ, ಒಂದು ವರ್ಷದನಂತರ ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಮಾತ್ರ ಅವನೊಡನೆ ಇರುವುದಾಗಿ ವಚನವೀಯುತ್ತಾಳೆ. ಗೊತ್ತಾದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪುರೂರವನು ಆ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮೂರನೆಯ ದಿನ ಗಂಧರ್ವರು, ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ದ್ವೀಪನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ೧೦-೯೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟರೆ, ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರೂರವ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬರುವುದು. ಸನ್ಮಾರ್ಗಗಾಮಿಯಾದ ಪುರೂರವನಿಗೋಸ್ಕರ, ಅಗ್ನಿಯು ಗಗನದಲ್ಲಿ ಗುಡುಗನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೩೧-೪). ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುರೂರವ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರಬಹುದು. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪುರೂರವ ಮತ್ತು ಉರ್ದಶಿಯರನ್ನು ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಗಂಧರ್ವರು.

ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಅಪ್ಸರೆಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗಂಧರ್ವ ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪುರುಷಜಾತಿಯಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂರೇ ಸಲ ಅದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತೆರಡರಲ್ಲಿ, ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮೊದಲು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು, ಬರುಬರುತ್ತಾ, ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳು, ಪಿತೃಗಳು, ಅಸುರರು, ಇವರಂತೆ, ಗಂಧರ್ವರೂ ಒಂದುಗೂ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨; ತೈ. ಸಂ. ೭-೮೫-೨). ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೭ ಇದ್ದದ್ದು, ಅಥರ್ವ ವೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೬೩೩ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨) ಆಗಿದೆ. ಮೊದಲಿನಿಂದ ಇವರ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವೇನೂ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಯಾವ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಗತಿಯೇ. ಎರಡರಿಂದ ಏಳು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿ ಒಂದೇ ಸಲವೂ, ಎಂಟನೆಯದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧರೆಂದು ಎರಡು ಸಲವೂ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂಬ ಹೆದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ (೯-೮೬-೩೬ ; ೧೦-೧೩೯-೪೫ ; ಅ. ವೇ. ೨-೨-೪ ; ವಾ. ಸಂ. ೨-೩). ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗ ವಿದೆ (೧೦-೮೫-೨೧, ೨೨ ; ೧೦-೮೫-೪೦, ೪೧ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇತರ ಸಂಹಿತಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾವಸು ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು.

ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಕಾರ ಗಂಧರ್ವನು ವಾಯುಮಂಡಲ ಅಥವಾ ಆಕಾಶದ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ ದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವನು. ಅವನು ಆಕಾಶವನ್ನು ಆಳಿಯುವವನು (೧೦-೧೩೯-೫) ಅಗಾಧವಾದ ವಾಯುಮಂಡಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ (೮-೬೬-೫) ದೇವತಾ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೩-೭). ಇವನ ಮೇಲೆಯೇ ಅಪ್ಸರೆಯು ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಬೀರುವುದು (೧೦-೧೩೩-೫). ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೧, ೨). ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯವಂತರು ಗಂಧರ್ವರೊಡನೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೩) ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಬೆಳಕಿನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನ ದೂತನಾದ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಪಕ್ಷಿ ಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೩೩-೬), ಸೂರ್ಯ ಪಕ್ಷಿಯೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೭೭-೨), ಸೂರ್ಯಾಶ್ವದೊಡನೆಯೂ (೧-೧೬೩-೨), ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ ಸೋಮದೊಡನೆಯೂ (೯-೮೫-೧೨) ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಚಂದ್ರ ಪಥದಲ್ಲಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು (ವಾ. ಸಂ. ೯-೭) ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೋಹಿಣಿ ನಕ್ಷತ್ರ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೨೩) ಇವುಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೩೮) ಆಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವಾಯುಗಳೊಡನೆ ಗಂಧರ್ವನೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನಗರ (ಪುರ) ಎಂಬುದು ಮರೀಚಿಕೆಯ ಒಂದು ಹೆಸರು.

ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮನೊಡನೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ವಂಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (೯-೮೩-೪ ; ೧-೨೨-೧೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೋಮರಸದ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಗಗನಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ (೯-೮೫-೧೨). ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಪ್ರತಿಯೊಡನೆ, ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೯-೧೧೩-೩) ಗಂಧರ್ವನ ಬಾಯಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೭-೭೩-೩). ದೇವತೆಗಳಿಗೋ

ಸ್ವರ ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಅಪಹೃತವಾಗಲು ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟರೆಂದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ ನಿಷಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದೂ (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦) ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೋಮ ರಸದ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸಸ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ. ವೇ. ೪-೪-೧). ಸೋಮರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಾದರನಾದ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇಂದ್ರನ ಆಪ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ, ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅವ ನಿಂದ ಇರಿಯಲ್ಪಡುವುದು (೮-೬೬-೫). ಮತ್ತು ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿ ಸೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು (೮-೧-೧೦). ಬೇರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೯-೧), ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಶ್ರೇಣರೂಪದಿಂದ ಬರಬೇಕೆಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸೂಚಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರು ತ್ತದೆ. ಸೋಮರಸವು ಗಂಧರ್ವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾವಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿತ್ತು ; ಸ್ತ್ರೀಲಂಕಟರಾದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೆಲೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು, ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆದ ರೆಂದು ಇದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೭ ; ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೫ ; ಮೈ. ಸಂ. ೩-೭-೩) ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಶ್ರೇಣದ ಮೇಲೆ ಬಾಣಬಿಡುವ ಕೃಶಾನುವೂ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇರಬೇಕು. ಪ್ರೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ (ತೈ. ಅ. ೧-೯-೩) ದಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನುವೂ ಗಂಧರ್ವನೆಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ನೀರಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಜಲರೂಪಳಾದ ಅಪ್ಸರೆಯರು, ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಿಗಳಿಗೆ ಜನಕರೆಂದು (೧೦-೧೦-೪) ಹೇಳಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿದಿರುವ ಸೋಮ ರಸಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಗಂಧರ್ವನೆಂದು (೯-೮೬-೩೬) ಕರೆದಿದೆ. ಅಪ್ಸರೆಯರೊಡನೆ ಸಂಯೋಜಿತರಾಗಿರುವ ಗಂಧರ್ವರೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೩ ; ೪-೩೭-೧೨).

ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರ ಸಂಯೋಗವು ವಿವಾಹಸೂಚಕವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ವಿವಾಹ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅವಿವಾಹಿತಳಾದ ಕನ್ಯೆಯು ಗಂಧರ್ವ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರಿಗೆ ಸೇರಿದವಳು (೧೦-೮೫-೪೦, ೪೧). ವಿವಾಹದ ಮೊದಲಾದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾವಸುವು ವರನಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಸ್ಪರ್ಧಿ (೧೦-೮೫-೨೨). ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಮವು ಇತರ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ಮೈ. ಸಂ. ೩-೭-೩) ಗಂಧರ್ವರು ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರು ಫಲಶಕ್ತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಸಂತತಿಯನ್ನೇ ಪ್ರೀತಿಸುವವರು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೯-೩-೨).

ಗಂಧರ್ವರು ದೇವಗಾಯಕರೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ (೧೦-೧೭೭-೨ : ೧೦-೧೧-೨ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಅವರ ದೇಹಾದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ಗಾಳಿಯೇ ಕೇಶ (೩-೩೮-೬) ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಯುಧಗಳಿವೆ (೧೦-೧೨೩-೭). ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಥರ್ವ ನೇದವು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩-೭ ; ೮-೬-೧ ಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ). ಇಲ್ಲಿ, ಅವರು ಲೋಮಶ ರೆಂದೂ, ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತಿರುವ ದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂದೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ವಿಪತ್ಕಾರಕರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅವರು ಸುಂದರರೆಂದೂ ಇದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೭, ೮). ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರು ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೨೩-೭) ಎಂದೂ, ಅಥರ್ವನೇದದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸುಗಂಧವು ಗಂಧರ್ವರನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆಂದೂ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೧-೨೩) ಹೇಳಿದೆ.

ಇದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಗಂಧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದೇ ಸರಿಯಾದ ನಿಸ್ಪತ್ತಿಯಾದರೂ, ಗಂಧರ್ವನ ಸ್ವಭಾವ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣವೇನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ, ಗಂಧರ್ವನೂ ಒಬ್ಬ ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ದಿವ್ಯಪುರುಷ. ತನ್ನ ಜೊತೆಗಾತಿ ಅಪ್ಸರೆ

ಯೋಡನೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದರವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಾನಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಮೂರ್ತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಕಾಮನಬಿಲ್ಲು, ಚಂದ್ರ, ಸೋಮ ಉದಿತನಾಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಮೇಘಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾರೆ.

ರಕ್ಷಕದೇವತೆಗಳು.

ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಏಳು ಸಲ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಮೂರು ಋಕ್ಕಿನ ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೭-೫೪) ಈ ದೇವತೆ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲವಾದ ಗೃಹಪ್ರವೇಶ, ರೋಗಪರಿಹಾರ, ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶುಭಾಶೀರ್ವಾದ, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಸತತವಾದ ರಕ್ಷಣೆ, ಇವುಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೭-೫೫-೧), ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯು ರೋಗ ಪರಿಹಾರಕನೆಂದೂ, ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಒಂದು ಸಲ (೭-೫೪-೨). ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಗೆ ಇಂದು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ, ತೃಷ್ಯವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿಯಾದ ತೃಷ್ಯವೂ ಇವನೂ ಒಂದೇ ಎಂಬಂತೆ, ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ೮-೧೮-೧೪ರಲ್ಲಿ, ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯು ದೃಢವಾಗಿರುವ ಸ್ತಂಭವೆಂತಲೂ, ಇಂದ್ರನೇ ಎಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಪಾಲಕನೆಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಇವನನ್ನು ರೂಪುಗೊಳಿಸಿದರೆಂತಲೂ (೧೦-೬೧-೭) ಇದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಗೃಹಪತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವತೆಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೬-೬; ಸಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೪; ಪಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೪-೭), ನೂತನ ಗೃಹ ಪ್ರವೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ. ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ವಿಧಿ ಮತ್ತು ಆ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಈ ದೇವತೆಯು ಗೃಹಾಭಿಮಾನಿ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಕದೇವತೆ ಮಾತ್ರ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಪರ್ವತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ಈ ದೇವತೆಯೂ ಒಬ್ಬನಿರಬಹುದು.

‘ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ಪತಿ’ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ ವಾಸ್ತೋಷ್ವತಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದು ಈ ದೇವತೆ ಭೂರಕ್ಷಕ. ೪-೫೭ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈತನಿಂದ, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು, ಮತ್ತು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು, ನೀರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆವೇಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೭-೫೫-೧೦); ಸವಿತ್ಯ, ಉಷೋದೇವಿಯರು, ಪರ್ಜನ್ಯ, ಇವರೊಡನೆ ಈತನೂ ಸಮೃದ್ಧಿದಾಯಕನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ೧೦-೬೬-೧೩ರಲ್ಲಿ ಆರಾಧಕರು ಈತನನ್ನು ತಮ್ಮ ನೆರೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿದಾರೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧೦-೪; ಶಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೪-೧೩-೫). ವ್ಯವಸಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೊಂದರಲ್ಲಿ (೪-೫೭-೬). ಸೀತಾ (ನೇಗಿಲುಗೆರೆ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಬೆಳೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾರಸ್ಕರ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಪಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧೭-೯). ಇದೇ ಸೀತೆಯು ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಮತ್ತು ಅವಳಿಗೆ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಾವಿತ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು (ತೈ. ಬಾ. ೨-೩-೧೦-೧) ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಪಾರಸ್ಕರ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉರ್ದರಾ (ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವ ಜಮೀನು) ಎಂಬೊಂದು ದೇವತೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(ಕಾಲ್ಪನಿಕ.)

ಐತಿಹಾಸಿಕ ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ದೇವಾಂಶಪುರುಷರು.

ಮನು :—ಮನು ಅಥವಾ ಮನುಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಸಾಮಾನ್ಯರು ಉದ್ವಿಷ್ಟರಾದಾಗಲೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವಾಗ ಮನುಷ್ಯರು ಉದ್ವಿಷ್ಟರು ಅಥವಾ ಯಾವಾಗ ಮನು ಎಂಬುವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಮನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦ ಸಲವೂ, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮಾರು ಅಷ್ಟೇ ಸಲವೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮನುವನ್ನು ಐದು ಸಲ ತಂದೆ ಎಂತಲೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ, ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಎಂತಲೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ, ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಮ್ಮ ತಂದೆ (೨-೩೩-೧೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂತಲೂ ಕರೆದಿದೆ. ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಮನು ವಿನ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದು (ವಿಶಿಃ ೪-೩೭-೧ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಹೆಸರು ; ಮನುವಿನ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೬೮-೪). ಯಾಗಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದವನೇ ಮನುವು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಿ, ಸಪ್ತರ್ಷಿ ಸಹಿತ ನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೬೩-೭). ಮನುವಿನಿಂದ ಆಚರಿತವಾದ ಯಾಗವನ್ನೇ ಈಗ ಎಲ್ಲರೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಮನುಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಯಾಗಕ್ಕೇ ಈಗಿನ ಯಾಗವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿರುವುದು (೧-೭೬-೫). ಮನುಸ್ವತ್ (ಮನುವಿನಂತೆ) ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷ ಷಣ್ಣದಿಂದ, ಪದೇ ಪದೇ ಯಾಗಕರ್ಮಗಳು ಹೋಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮನುಗಳಂತೆ, ಆರಾಧಕರು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಾಗವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೪೪-೧೧). ಮನುಗಳಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ (೫-೨೧-೧ ಇತ್ಯಾದಿ). ಮನುವಿನಿಂದ ಉದ್ದೀಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಮನುವಿನಂತೆಯೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (೭-೨-೩). ಮನುಗಳಂತೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೩೭-೩). ಹಿಂದೆ ಮನುವಿಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರವಹಿಸಿದಂತೆ, ಈಗ ತಮಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರವಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೋಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ (೯-೯೬-೧೨). ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಬೆಳಕಾಗಿರಲೆಂದು, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮನುವು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (೧-೩೬-೧೯). ಪುರಾತನ ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳಾದ ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ಯಯಾತಿಗಳೊಡನೆ (೧-೩೧-೧೭), ಭೃಗು ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರೊಡನೆ (೮-೪೩-೧೩) ಅರ್ಧವ ಮತ್ತು ದಧ್ಯಂಚರೊಡನೆ (೧-೮೦-೧೬) ಮತ್ತು ದಧ್ಯಂಚ, ಅಂಗಿರಸರು, ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ಕಣ್ವರೊಡನೆ (೧-೧೩೯-೧) ಮನುವೂ, ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು (೧-೩೬-೧೦). ಮತರಿಶ್ವಾ (೧-೧೨೮-೨) ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು (೧-೪೬-೯) ಅಥವಾ ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ (೮-೨೩-೧೭), ಇವರುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮನುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು ಅಥವಾ ಮನುವಿನ ಋತ್ವಿಜನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮನು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನೆಂದಿರಬೇಕು.

ಇಂದ್ರನು ವಿವಸ್ವತನ ಮಗನಾದ ಮನುವಿನ (ವಾ. ೪-೧) ಅಥವಾ ಮನುಸಾಂವರಣಿಯ (ವಾ. ೩-೧) ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದನು. ವೃತ್ರಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ, ಮೂರು ಸರೋವರದಷ್ಟು ಮನುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡಿದನು (೫-೨೯-೭). ಪಕ್ಷಿಯು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಮನುವಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟಿತು (೪-೨೬-೪). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಮನುವನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಗಳ ಪೋಷಕನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮನುವು ವಿವಸ್ವತನ ಮಗನೆಂದು ಭಾವನೆ ; ಅವನಿಗೆ ವಿವಸ್ವತ ಮನುವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯವಿದೆ (ವಾ. ೪-೧ ; ೩-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅರ್ಧವನೇದ (ಅ. ವೇ. ೮-೧೦-೨೪), ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಶ. ಬ್ರಾ.

೧೩-೪-೩-೩) ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮನುವಿಗೆ ವೈವಸ್ವತನೆಂದೇ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವತನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಯಮನೂ ಒಬ್ಬನು ಮತ್ತು ಅವನು ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನು. ಅಂದರೆ ಮನು ಮತ್ತು ಯಮರು ಮನುಷ್ಯರ ಮೂಲಪುರುಷದ್ವಯವೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಮನುವು ಜೀವದಿಂದಿರುವವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾದರೆ, ಯಮನು ಮೃತರಾದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿ, ಮೃತರಲ್ಲೋಕದ ಒಡೆಯನಾದನು. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ವೈವಸ್ವತಮನುವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ರಾಜನೆಂದೂ, ಯಮನನ್ನು ಮೃತರ ರಾಜನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೩, ೫), ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೨-೧೦), ಮನುವನ್ನು ವಿವಸ್ವತನೆಂಬ ಆದಿತ್ಯನ ಮಗ ಮತ್ತು ಸರ್ವಣಾ (ಸರಣ್ಯು ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು) ಎಂಬುವಳ ಮಗನೆಂದು ವಿವರಿಸಿ (೧೦-೧೭-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೫-೬) ಒಬ್ಬನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಾರೆ (ನಿ. ೧೨-೩೪).

ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮುಳುಗಿಹೋದರೂ, ಮನುವೊಬ್ಬನೇ ಒಂದು ಹಡಗಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮತ್ಸ್ಯದಿಂದ (ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರ) ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟನೆಂಬ ಕಥೆಯೊಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೮-೧-೧ರಿಂದ ೧೦). ಆಗಲೇ ಮನುವು, ಅಹುತಿಗಳಿಂದ ಜನಿತಳಾದ ಇಡಾ (ಇಳಾ) ಎಂಬ ತನ್ನ ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾನವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದುದು. ಈ ಪ್ರಳಯದ ಕಥೆಯು ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಅ. ಪೇ. ೧೯-೩೯-೮).

ಭೃಗುಗಳು.

ಭೃಗು ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತೊಂದು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಭೃಗುವತ್ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಎರಡುಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಭೃಗು ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಭೃಗುಗಳು ಪೌರಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಒಂದು ಗಣವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು. ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೇ ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ. ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುವಿಗೆ ಒಂದು ನಿಧಿರೂಪದಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು (೧-೬೦-೧), ಅಥವಾ ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಉದ್ವಿಗ್ನಗೊಳಿಸಿದನು (೩-೫-೧೦). ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು; ಭೃಗುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಬಲವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು(೧೦-೪೬-೯). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುಗಳು ಕಂಡು (೧೦-೪೬-೨), ಅಲ್ಲೇ ಅವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ, (ಆಯು) ಮನುಷ್ಯರ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (೨-೪-೨ ; ೨-೪-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೬-೧೫-೨) ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಒಂದು ನಿಧಿಯಂತೆ ಇಟ್ಟರು. (೧-೫೮-೬). ಅಗ್ನಿಯು ಭೃಗುಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾಗಿ ಬಂದ ವಸ್ತು (೩-೨-೪). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಥನಮಾಡಿ. ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದರು (೧-೧೨೭-೭). ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಗಾನಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ (೧೦-೧೨೭-೫), ಅನಂತರ ವನಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೪-೭-೧). ಭೂಮಿಯ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರತಂದರು. (೧-೧೪೩-೪). ಹೋಮ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಥವನು ವಿಧಿಸಿದನು; ಭೃಗುಗಳು ತಮ್ಮ ಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ದೇವತಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು (೧೦-೯೨-೧೦) ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯಲ್ಲೇ ಅವರ ಚತುರತೆ ಕಂಡು ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಅದನ್ನೂ ಒಂದು ಕಲೆಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ

ದಾರೆ. ಭೃಗುಗಳು ರಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ, ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೧೬-೨೦ ; ೧೦-೩೯-೧೪).

ಭೃಗುಗಳು ಬಹಳ ಪುರಾತನರಿರಬೇಕು. ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು, ಅಥರ್ವರು ಇವರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಭೃಗುಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ, ಎಲ್ಲರೂ ಸೋಮರಸಪ್ರಿಯರಾದ ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೆಂದು (೧೦-೧೪-೬) ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದಾರೆ, ಮತ್ತು ಭೃಗುಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ಮನು, ಇವರುಗಳಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೪೩-೧೩). ಯತಿಗಳ ಮತ್ತು ಭೃಗುಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಲಾಲಿಸಿದಂತೆ, ತಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಯನ್ನೂ ಲಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು (೮-೬-೧೮) ಅಥವಾ, ಯತಿಗಳು, ಭೃಗುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ಥನ್ನರಿಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದಂತೆ, ತಮಗೂ ಸಹಾಯ ನೀಡಬೇಕೆಂದು, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಂಡಿದಾರೆ (೮-೩-೯). ದ್ರುಹ್ಯರು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶ, ಇವರುಗಳೊಡನೆ, ಭೃಗುಗಳೂ, ಸುದಾಸನ ಶತ್ರುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (೭-೧೮-೬). ಈ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (೭-೬-೧೮ ; ೮-೩-೯ ; ೭-೧೮-೬), ಭೃಗುಗಳು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಜನಾಂಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಮರುತರು ಜಲಾಭಿ ಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ, ಇವರೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಭೃಗುಗಳಿಗೂ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ (೮-೩೫-೩). ಅವರನ್ನು ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣಕಾಮರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. (೮-೩-೧೬ ; ೯-೧೦೧-೧೩) ರಲ್ಲಿ, ಭೃಗುಗಳು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಓಡಿಸಿದಂತೆ, ಕೃಪಣರನ್ನು ಓಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಆರಾಧಕರು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಓಡಿಸಿದ ರಾಕ್ಷಸರು ಯಾರು, ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ, ಎಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಸಿಷ್ಠಾದಿ ಋಷಿಗಳಂತೆ, ಭೃಗುಗಳು ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಋಷಿಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲವೆನ್ನ ಬಹುದು. ಅಂಗಿರಸರಿಗೆ ಅಂಗಿರಸನೂ, ವಸಿಷ್ಠರಿಗೆ ವಸಿಷ್ಠನೂ ನಾಯಕರಾಗಿರುವಂತೆ, ಭೃಗುವೂ ಭೃಗು ಎಂಬ ಒಂದು ಋಷಿಗಣಕ್ಕೆ ನಾಯಕನಿರಬೇಕು.

ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಇಳಿದು ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಅದು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ದತ್ತವಾಗುವುದು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ಭೃಗುಗಳೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುವವನಾದರೆ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳ ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ಆಚರಣೆಗೆ ತರುವ ಕೆಲಸ ಭೃಗುಗಳದು.

ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುವು ಒಂದು ಗೋತ್ರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ (ಅ. ವೇ. ೫-೧೯-೧ ; ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೦-೭). ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ವರುಣನಿಂದ ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಸ್ವೀಕೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಇದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ವಾರುಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪-೧ ; ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೮-೯-೧); ವರುಣನ ಮಗನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧೧-೧-೧).

ಭೃಗು ಎಂಬ ಪದವು ಭ್ರಾಜ್ (ಬೆಳಗು ಪ್ರಕಾಶಿಸು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭೃಗುವು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಶಿಥಿಲನ ರೂಪಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಅಥರ್ವಾ.

ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬುದು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸಲ, ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥರ್ವಾ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಥರ್ವನು ಪುರಾತನ ಋತ್ವಿಜ ಅಥವಾ ಅಥವಾ ಋಷಿ. ಅವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥಿಸಿದನು (೬-೧೬-೧೩) ಮತ್ತು ಅಥರ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥಿಸಿದಂತೆ, ಋತ್ವಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥಿಸುತ್ತಾರೆ (೬-೧೫-೧೭). ಅಥರ್ವನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಯು ವಿವಸ್ವತನ ದೂತನಾದನು (೧೦-೨೧-೫). ಅಥರ್ವನೇ ಮೊದಲು ಆಹುತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಋತ (ಯಾಗ)ವನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದವನು (೧೦-೯೨-೧೦). ಆಹುತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅಥರ್ವನು (ಸೂರ್ಯ) ಪಥಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು ; ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು (೧-೮೩-೫). ಮನು ಮತ್ತು ದಧ್ಯಂಚರೊಡನೆ, ಅಥರ್ವನು (ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು) ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಣೆಗೆ ತಂದನು (೧-೮೦-೧೬). ಇಂದ್ರನು ಅಥರ್ವ, ತ್ರಿತ, ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕನು (೧೦-೪೮-೨). ದುಷ್ಯ ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ದಿವ್ಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಅಥರ್ವನು ದಹಿಸುವಂತೆ, ದಹಿಸಿಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೮೭-೧೨) ಇದೆ. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಥರ್ವನು ಒಂದು ಬಟ್ಟಲು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟನು (ಅ. ವೇ. ೧೮-೩-೫೪). ಅವನಿಗೆ ವರುಣನಿಂದ ಒಂದು ಆಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಗೋವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು (ಅ. ವೇ. ೫-೧೦-೧; ೭-೧೦-೪). ಅಥರ್ವನು ದೇವತೆಗಳ ಸಹಚರನು, ಅವರಿಗೆ ಬಂಧುವು ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೧-೭ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಅಥರ್ವನು ಒಬ್ಬ ಪುರಾತನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನು (೧೪-೫-೫-೨೨ ; ೧೪-೭-೩-೨೮).

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಅಥರ್ವರು (ಅಥರ್ವಾಣಃ), ಅಂಗಿರಸರು, ನವಗ್ವರು ಮತ್ತು ಭೃಗುಗಳು, ಇವರೇ ಲ್ಲರೂ ಪಿತೃಗಳೆಂದು (೧೦-೧೪-೬) ಎಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ವಾಸಿಸುವುದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆಂದೇ ಅವರಿಗೆ ನಾಮಧೇಯ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೬-೧೩). ಒಂದು ಆಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ಬೇರಿನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅವರು ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೭-೭).

ಋಗ್ವೇದದ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅಥರ್ವನಿಂದ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋತ್ವಿಜ ಅಥವಾ ಪುರೋಹಿತ ಎಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ೧೦-೧೨೦-೯ರಲ್ಲಿ (೧೦-೧೨೦-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಅಥರ್ವ ಎಂಬ ಪದವು, ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಬೃಹದ್ವಿ ಎಂಬುವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥರ್ವನ ಮೇಲೆ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಋಷಿಯು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (೮-೯-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಥರ್ವ' ಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಥರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬೆರಸುತ್ತಾರೆ (೯-೪-೨) ಅಥವಾ ಅಥರ್ವರು ಒಬ್ಬ ದಾತೃವಿನಿಂದ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ (೬-೪೭-೨೪), ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಥರ್ಯು (ಅಥರ್-ಯು), ಜ್ವಾಲಾವಿಶಿಷ್ಟನು ಎಂದು ಹೆಸರು, ಈ ಅಥರ್ (ಜ್ವಾಲೆ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥರ್ವ (ಋತ್ವಿಜರು) ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜರ ಗುಂಪೊಂದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು.

ದಧ್ಯಂಚ.

ಅಥರ್ವನ ಮಗನಾದ ದಧ್ಯಂಚನ (೬-೧೬-೧೪ ; ೧-೧೧೬-೧೨ ; ೧-೧೧೭-೨೨) ಹೆಸರು ಒಂಬತ್ತು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲ ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದುವೆಲ್ಲ, ೯, ೧೦ ಮತ್ತು ೧ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲೇ

ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆತನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಿದ ಋಷಿ (೬-೧೬-೧೪) ಮತ್ತು ಅರ್ಥವ, ಅಂಗಿರಸರು, ಮನು ಮತ್ತು ಇತರ ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧-೮೦-೧೬ ; ೧-೧೩೯-೯).

ಅರ್ಥವ ಪುತ್ರನಾದ ದಧ್ಯಂಚನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ; ಅನಂತರ ಆತನು ಅವರಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ದೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು (೧-೧೧೭-೨೨). ಕುದುರೆಯ ತಲೆಯುಳ್ಳ ದಧ್ಯಂಚನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಧುವು ಇರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು (೧-೧೧೮-೧೨). ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದಧ್ಯಂಚನ ಹೃದಯವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡರು ; ಅನಂತರ ಅಶ್ವಶಿರವು ಅವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾತನಾಡಿತು (೧-೧೧೯-೯). ಈ ಕಥೆಗೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಾನೆ. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಟ್ಟಿದ್ದ ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ, ಶರಣ್ಯಾವತದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಂಡು, ದಧ್ಯಂಚನ ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸಿದನು (೧-೮೪-೧೩, ೧೪). ತ್ರಿತನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸರ್ಪದ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದುದಲ್ಲದೆ, ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೆ ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೪೮-೨). ಸೋಮರಸದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ದಧ್ಯಂಚನು ತೆರೆಯುವ ಗೋಶಾಲೆಗಳೇ (೯-೧೦೮-೪) ಇವುಗಳಿರಬೇಕು. ಎರಡರಿಂದ ಎಂಟು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ದಧ್ಯಂಚನ ಹೆಸರು ಬರುವುದು ಒಂದೇ ಕಡೆ (೬-೧೬-೧೪). ಇಲ್ಲಿ ದಧ್ಯಂಚನು ಅರ್ಥವನ ಮಗನು ; ತಂದೆಯಂತೆ ಇವನೂ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದಾನೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೋಮದ ಗುಪ್ತ ಸ್ಥಾನ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಗೋವಿಮೋಚನಕಾರ್ಯ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವೇ ಈತನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು. ಈತನಿಗೂ ಕುದುರೆಯ ತಲೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಈತನಿಗೂ ದಧಿಕ್ರಾ ಎಂಬ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, (ದಧಿ-ಅಂಚ್) ಮೊಸರಿನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವವನು ಅಂದರೆ ಮೊಸರಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗಬಹುದು. ಕೆಲವರು ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರಲು ಆಧಾರ ಸಾಲದು. ದಧ್ಯಂಚ ನೆಂದರೆ ಶಿಡಿಲುರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ನೇಗವೂ, ಅದರ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಗುಡುಗೂ, ಮೂಳೆಯಿಂದ ಶಿಡಿಲೂ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸೋಮರಸದೊಡನೆ ಅದಕ್ಕಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಸೋಮ-ಶೈಲಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಂಡಮಾರುತವು ಬೀಸುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಕ್ಷೋಭೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ದಧೀಚ ಎಂದು ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿ, ಇವನ ಮೂಳೆಗಳಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸಿದನೆಂದು ಇದೆ.

ಅಂಗಿರಸರು.

ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೬೮ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂವತ್ತು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ರೂಪಗಳೂ ಮೂವತ್ತು ಇವೆ. ೧೦-೬೨ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಈ ಗಣವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸರು ಆಕಾಶದ ಪುತ್ರರು (೩-೫೬-೭ ; ೧೦-೬೭-೨ ; ೪-೨-೧೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವರು ದೇವತೆಗಳ ಪುತ್ರರಾದ ಋಷಿಗಳು (೧೦-೬೭-೪). ಅವರಲ್ಲಿಯೇ ಒಬ್ಬ ಅಂಗಿರಸನು ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದೂ ಉಳಿದವರು ಅವನ ಪುತ್ರರೆಂದೂ (೧೦-೬೭-೫) ಭಾವನೆ. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಪಿತೃಗಳು (೧೦-೭೨-೨), ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು (೧-೭೧-೨) ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಪುರಾತನ ಪಿತೃಗಳು (೧-೬೨-೨) ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಥವರು, ಭೃಗುಗಳು ಇವರೊಡನೆ ಅಂಗಿರಸರೂ ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೧೪-೬) ; ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಯಮ

ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರು ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದಾರೆ (೧೦-೧೪-೩ರಿಂದ ೫). ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ದೇವತಾ ಗಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು ಮತ್ತು ಮರುತರೊಡನೆ (೭-೪೪-೪; ೮-೩೫-೧೪), ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು, ರುದ್ರರು, ವಸುಗಳು ಮತ್ತು ಅಥರ್ವರೊಡನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೮-೧೩) ಕೆಲವು ಕಡೆ. ಅವರಿಗೆ ಸೋಮರಸವು ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ (೯-೬೨-೯) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಸ್ತುತರಾಗಿದಾರೆ (೩-೫೩-೭; ೧೦-೬-೨). ಅವರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರು (೭-೪೨-೧). ವನಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು (೫-೧೧-೬) ಮತ್ತು ಯಾಗಸಂಬಂಧವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ನಿಯಮವನ್ನು ಚಿಂತಿಸಿದರು (೧೦-೬೭-೨). ಯಾಗದಿಂದಲೇ ಅವರು ಅಮರತ್ವವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿದರು (೧೦-೬೨-೧).

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಬಹಳ ಸಮೀಪ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಇವರಿಗೇ ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದುದು (೮-೫೨-೩). ಇವರಿಗೋಸ್ಕರಲೇ, ಗೋಶಾಲೆಗಳ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ತೆರೆದುದು (೧-೫೧-೩; ೧-೧೩೪-೪) ವಲನನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹೊರಡಿಸಿದುದು (೮-೧೪-೮). ಇವರಿಂದ ಸಹ ಚರಿತನಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರನು ವಲನನ್ನು ಇರಿದು (೨-೧೧-೨೦), ಹಸುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿದುದು (೬-೧೭-೬). ಇವರಿಗೆ ಮುಖಂಡನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ (೧-೧೦೦-೪; ೧-೧೩೦-೩) ಅಂಗಿರಸ್ಸು ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಪಾಹದಾಯಕವಾದ ಸೋಮವೂ ಅಂಗಿರಸರಿಗೋಸ್ಕರ ಗೋಶಾಲೆಗಳ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ತೆರೆಯಿತೆಂದು ಇದೆ (೯-೮೬-೨). ಗೋವಿಮೋಚನದ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸರ ಗಾನವು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು. ಅವರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ, ಇಂದ್ರನು ವಲನನ್ನು ಇರಿದನು (೨-೧೫-೮) ಗೋಶಾಲಾ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೪-೧೬-೧೮), ವಲನನ್ನು ಕೊಂದು, ಅವನ ದುರ್ಗದ್ವಾರಗಳನ್ನು ತೆರೆದನು (೬-೧೮-೫) ಅಥವಾ ಕತ್ತಲನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಆಕಾಶದ ಅಧಃಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (೧-೬೨-೫). ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮರುತರ ಗಾನವನ್ನೂ ಅಂಗಿರಸರು ಹಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧೦-೭೮-೫) ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರ ಗೀತೆಗಳಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವುದು (೧-೧೦೭-೨) ಎಂದಮೇಲೆ ಅವರ ಹಾಡುಗಾರಿಕೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣ ಮುಕ್ತಜರಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಂಗಿರಸರ ಸ್ತುತಿಗೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೬೨-೧, ೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ಗೋವುಗಳ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸಂಗವಶಾತ್, ಅಂಗಿರಸರ ಪಾತ್ರವು ಇಂದ್ರನ ಪಾತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅಂಗಿರಸರು, ಗೋ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಮಾಡಿದರು (೧೦-೬೨-೭). ಮುಂದೆ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಅಂಗಿರಸರೇ ಮಾಡಿದರು, ಅದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಕೈವಾಡವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ತಾವು ಆಚರಿಸಿದ ಕರ್ಮ ಬಲದಿಂದ, ಅವರು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿ, ವಲನನ್ನು ಇರಿದು ಕೊಂದರು (೧೦-೬೨-೨), ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಏರುಪಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದರು (೧೦-೬೨-೩). ತಾವು ಆಚರಿಸಿದ ಯಾಗ ಕರ್ಮದ ಬಲದಿಂದ ಬಂಡೆಯನ್ನು ಒಡೆದು, ಗೋವುಗಳೊಡನೆ ತಾವೂ (ಸಂತೋಷದಿಂದ) ಕಿರಿಚಿಕೊಂಡರು (೪-೩-೧೧). ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅವರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಂಡರು (೧-೬೨-೨). ತಮ್ಮ ಗಾನಗಳಿಂದ, ಅವರು ಬಂಡೆಯನ್ನು ಒಡೆದು, ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡರು (೧-೭೨-೨). ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪಣಿ ನಾಮಕ ಅಸುರನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸರಮೆಯು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂಗಿರಸರ ಪಾತ್ರವಿದೆ (೧೦-೧೦೮-೮, ೧೦), ಸರಮೆಯು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಗೊತ್ತುಹಚ್ಚುವುದರಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಂಗಿ.

ರಸರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತ್ತು (೧-೬೨-೩; ೧-೭೨-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ.) ಅಂಗಿರಸರೇ ಸ್ವತಃ ಪಣಿಸಂಬಂಧವಾದ ಗೋವು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರೆಂದೂ ಇದೆ (೧-೮೩-೪). ಪಣಿಸಂಬಂಧವಾದ ಗೋವುಗಳ ವಿಮೋಚನಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸೇರಿದಾನೆ (೧೦-೧೦೮-೬, ೧೧); ಪರ್ವತವನ್ನು ಛೇದಿಸಿ, ಗೋಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವಾಗ, ಅವನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೬-೭೩-೧), ಭಗನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಾಗಲೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ಇದೇ ವಿಶೇಷಣ (೧೦-೬೮-೨).

ಇಂದ್ರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿ, ನೀರನ್ನು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಅಂಗಿರಸನೆಂತಲೇ ಕರೆದಿರುವುದು (೨-೨೩-೧೮). ಇದೊಂದು ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಉಳಿದ ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಪರವೇ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯ ಋಷಿಯಾದ ಅಂಗಿರಸನು (೧-೩೧-೧), ಪುರಾತನ ಅಂಗಿರಸನು (೧೦-೯೨-೧೫), ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪುರಾತನನೂ (೧-೧೨೭-೨), ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಫೂರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ (೬-೧೧-೩) ಆದವನು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಸಲ ಅಂಗಿರಸರಲ್ಲಿ ಮುಖಂಡನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (೧-೭೫-೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ಆದರೆ, ಇದೇ ಅಂಗಿರಸ್ತಮ (ಅಂಗಿರಸರ ಮುಖಂಡ) ಎಂಬುವುದು, ಒಂದೆರಡುಸಲ, ಇಂದ್ರ, ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಸೋಮರಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೇ ಯಾರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸದಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು; ಪಿತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಅಂಗಿರಸನೂ ಒಬ್ಬನು (೧-೧೩೯-೧) ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸ್ತತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ (೧-೪೫-೩) ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಏಕವಚನಾರ್ಥವು ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದಾಗಲೂ, ಅದೇ ಅನನ್ವಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಂಗಿರಸನೇ, ಮನು ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟಂತೆ, (ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನೂ ಮನ್ನಿಸಿ) ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ (೧-೩೧-೧೭), ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳು ಇಬ್ಬರೂ ಆ ಪದದಿಂದ ಉದ್ದಿಷ್ಟರು.

ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ, ಅಂಗಿರಸರು ಒಂದು ಪುರೋಹಿತರ ವಂಶದವರು. ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳು. ಅಥರ್ವ-ಅಂಗಿರಸರು ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅವರೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟರು. ಅಥರ್ವ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಎಂದು ಹೆಸರು (ಅ. ವೇ. ೧೦-೭-೨೦). ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೬-೭; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಈ ಗುಂಪು ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತಮರು, ದೇವಮಾನವರಿಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅಥವಾ ದೇವದೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ದೂತರು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅವರು ವ್ಯಕ್ತೀಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಎನ್ನಬಹುದು.

ವಿರೂಪಾಃ.

ಅಂಗಿರಸರೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವ ವಿರೂಪರೆಂಬುವರ ಹೆಸರು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ. ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ವಿರೂಪರು ದ್ಯುದೇವತೆಯ ಪುತ್ರರು (ದಿವಸ್ಪುತ್ರಾಃ ೩-೫೩-೭). ವಿರೂಪರು ಋಷಿಗಳು, ಅಂಗಿರಸನ ಪುತ್ರರು, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ, ಆಕಾಶದಿಂದ ಜನಿಸಿದವರು (೧೦-೬೨-೫, ೬). ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನೆಂದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿರೂಪ' ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ (೮-೬೪-೬) ಇದೆ. ೧-೪೫-೩ರಲ್ಲಿ, ಪ್ರಿಯ ಮೇಧಾವತ್, ಅತ್ರಿವತ್, ಅಂಗಿರಸ್ತತ್ ಇವುಗಳಂತೆ, ವಿರೂಪವತ್ (ವಿರೂಪನಂತೆ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕವಚನಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ೧೦-೧೪-೫ರಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸರು, ವೈರೂಪರು (ವಿರೂಪನ ಮಕ್ಕಳು) ಮತ್ತು ಯಮ ಇವರುಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವಿರೂಪ ಎಂದರೆ ಬದಲಾಯಿಸುವ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ;

ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಪದವು ಅಂಗಿರಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ; ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಅಂಗಿರಸ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಸರ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

ನವಗ್ವಾಃ.

ಆರುಸಲ ಅಂಗಿರಸರೊಡನೆ ಬರುವುದನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು, ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಈ ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ನಮ್ಮ ಪುರಾತನ ಪಿತೃಗಳು (೬-೨೨-೨) ಅಥವಾ, ಅಂಗಿರಸರು, ಅರ್ಥವರು, ಭೃಗುಗಳು ಮತ್ತು ನವಗ್ವರು ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು (೧೦-೧೪-೬). ಇಂದ್ರ, ಸರಮಾ ಮತ್ತು ಪಣಿಸಂಬಂಧವಾದ ಗೋವುಗಳು, ಈ ವಿಷಯಕವಾದ ಗೋವುಗಳು, ಈ ವಿಷಯಕವಾದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ನವಗ್ವರೂ ಸೇರಿದಾರೆ (೧-೬೨-೩, ೪ ; ೫-೪೫-೭ ; ೧೦-೧೦೮-೪). ನವಗ್ವರನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು (೩-೩೯-೫). ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಅವರು ಗಾನಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ; ಗೋಶಾಲೆಗಳ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಒಡೆಯುತ್ತಾರೆ (೫-೨೯-೧೨). ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಶಿಲೆಗಳೊಡನೆ ಅವರು ಹತ್ತು ತಿಂಗಳು ಗಾನಮಾಡಿದರು (೫-೪೫-೭, ೧೧). ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಎರಡು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ; ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲ ಅಗ್ನಿಕಿರಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ (೬-೬-೩). ಅಂಗಿರಸ (೪-೫೧-೪ ; ೧೦-೬೨-೬) ಅಥವಾ ದಧ್ಯಂಚ (೯-೧೦೮-೪)ರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಒಂಭತ್ತು ಜನ (ಗುಂಪಾಗಿ) ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಒಂಬತ್ತು ಜನ ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು.

ದಶಗ್ವಾಃ.

ಇದು ಏಳು ಸಲ—ಮೂರು ಸಲ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಏಳರಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಸಲ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನವಗ್ವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಬಂದಿದೆ. ಇವರೇ ಮೊದಲು ಯಾಗಮಾಡಿದವರು (೨-೩೪-೧೨). ಇಂದ್ರನು ನವಗ್ವರಿಂದ ಸಹಚರಿತನಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು ಮತ್ತು ದಶಗ್ವರ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಂಡನು. (೩-೩೯-೫) ನವಗ್ವರು ಮತ್ತು ದಶಗ್ವರೊಡನೆ ಕೂಡಿ, ಇಂದ್ರನು ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ವಲರನ್ನು ಛೇದಿಸಿದನು (೧-೬೨-೪). ನವಗ್ವದಶಗ್ವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ತೆರೆದರು (೫-೨೯-೧೨). ನವಗ್ವ ಅಂಗಿರಸ ಮತ್ತು ಏಳು ಮುಖದ ದಶಗ್ವನ ಮೇಲೆ ಉಷಸ್ಸು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತು (೪-೫೧-೪). ನವಗ್ವ ಸಹಚರಿತನಾದ ದಶಗ್ವನನ್ನು ಅಂಗಿರಸ್ತಮನೆಂದು (೧೦-೬೨-೬) ಕರೆದಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ದಶಗ್ವನಿಗೆ ಕಷ್ಟ ಬಂದಾಗ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನೆಂದು (೮-೧೨-೨) ಇದೆ. ನವಗ್ವದಶಗ್ವರು ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ, ಒಂದೇ ವಿಧವಾದವರು ಎನ್ನಬಹುದು.

ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು.

ಈ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಋಷಿಗಣವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೇ ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು, ಏಳು ಜನ ಋಷಿಗಳು (೪-೪೨-೮). ದೇವತಾ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು (೧೦-೧೩೦-೭), ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವರು (೧೦-೧೦೯-೪). ೨-೧-೨ನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಏಳು ಜನ ಋತ್ವಿಜರಿಂದ, ಈ ಸಂಖ್ಯೆ ಸೂಚಿತವಾಗಬಹುದು ; ಆ ಏಳು ಜನಗಳೇ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳಿರಬಹುದು. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಏಳು ಜನಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ಹೆಸರಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೫-೨೬ ; ಬೃಹದಾ. ಉಪ. ೨-೨-೬). ಅದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೨-೧-೨-೪ ; ಋ. ವೇ. ೮-೧-೧೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಆ ಏಳು ಜನಗಳೂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲದ ಏಳು

ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದೂ ಮೊದಲು ಕರಡಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಋಕ್ಷ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಕ್ಷತ್ರ (೧-೨೪-೧೦) ಮತ್ತು ಕರಡಿ (೫-೫೬-೩) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಖ್ಯೆ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬಂದಿರಬಹುದು.

ಏಳು ಜನ ವಿಪ್ರರು ಮತ್ತು ನವಗ್ವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು (೬-೨೨-೨; ೩-೩೦-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ; ೪-೨-೧೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಪ್ರರು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೇ ಇರಬೇಕು. ಏಳುಜನ ಹೋತೃಗಳು ಮನುವಿನಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (೧೦-೬೩-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬೇಕು.

ಅತ್ರಿ

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗುವ ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆರವತ್ತು ಸಲವೂ, ಅತ್ರಿ ಗೋತ್ರದವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ಮೂರು ಸಲವೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಐದು ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಋಷಿ (೧-೧೧೭-೩), ಮನು ಮೊದಲಾದ ಮಾನವ ವರ್ಗದ ಮೂಲಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು (೧-೩೯-೯).

ಅಗ್ನಿಯು ಅತ್ರಿ (೭-೧೫-೫) ಮತ್ತು ಇತರ ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು (೧-೪೫-೩; ೧೦-೧೫೦-೫). ಇಂದ್ರನೂ ಕೂಡ ಅತ್ರಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ (೮-೩೬-೭) ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ಅತ್ರಿಗೋಷ್ಠರ ಗೋಶಾಲೆಯನ್ನು ತೆರೆದನು (೧-೫-೧೩). ಆದರೆ, ಅತ್ರಿಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅತ್ರಿತನೆಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅತ್ರಿವಿಷಯಕವಾದ ಇತಿಹಾಸವೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಅತ್ರಿಯನ್ನು ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದರು (೬-೫೦-೧೦; ೭-೭೧-೫). ದುಷ್ಪರಾಕ್ಷಸನ ಮಾಯಾಜಾಲಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ (೧-೧೧೭-೩), ಪರಿವಾರಸಮೇತನಾದ (೧-೧೧೬-೮; ೧-೧೧೭-೩), ಅತ್ರಿಯನ್ನು ಕಮರಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದರು (೫-೭೮-೪). ಅತ್ರಿಯು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದ ಹಳ್ಳವು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡ; ಆದರೆ, ಅವರು ಅವನಿಗೆ ಪುನರುಜ್ಜೀವಕವಾದ ಪಾನೀಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (೧-೧೧೬-೮; ೧-೧೧೮-೭). ಅಥವಾ, ಅವನು ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡವೇ ಅವನಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮತ್ತು ಅವನ ವಾಸಗೃಹವು ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು (೧೦-೩೯-೯; ೮-೬೨-೭); ಅಗ್ನಿಯು ಅವನನ್ನು ದಹಿಸದಂತೆ ಅಡ್ಡಿ ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (೮-೬೨-೮); ಬೆಂಕಿಯ ಕಾವಿನಿಂದ ದಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಅತ್ರಿಯನ್ನು ಉಳಿಸಿದರು (೧೦-೮೦-೩), ಶೈತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ, ತಾಪ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದರು (೧-೧೧೯-೬; ೮-೬೨-೩) ಮತ್ತು ಉರಿಯುವ ಬೇಗೆಯೇ ಅವನಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು (೧-೧೧೭-೭). ವೃದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಅತ್ರಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಯುವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (೧೦-೧೪೩-೧೨).

ಸ್ವರ್ಭಾನುವಿನಿಂದ ನಿಗೂಹಿತನಾಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅತ್ರಿಯು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ, ಪುನಃ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (೫-೪೦-೬, ೮). ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಈ ಮಹಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದವರು ಅತ್ರಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥರ್ವ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ (ಅವೇ. ೧೩-೨-೪, ೧೨, ೩೬). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಅತ್ರಿಯು ತಮಃಪರಿಹಾರಕನಾದ ಪುರೋಹಿತ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೪-೨೧), ವಾಗ್ದೇವತೆಯಿಂದ ಜನಿಸಿದವನು (೧-೪-೫-೧೩) ಮತ್ತು ಅವನೇ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ (೧೪-೫-೨-೫) ಹೇಳಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಮಂಡಲ ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಅತ್ರಿಋಷಿ ದೃಷ್ಟವು ಅತ್ರಿ ಅಥವಾ ಅತ್ರಿಗಳೇ ಐದನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳು. ಏಕವಚನ ಅಥವಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ರಿಪದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗ ಈ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಅತ್ರಯಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಪದದಿಂದ ಆ ಗೋತ್ರದ ಋಷಿಗಳು ಉದ್ಭಿಷ್ಟರು.

ಅದ್ (ತನ್ನು) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು. ಅತ್ರಿನ್ (ನುಂಗುವವನು) ಎಂಬ ಪದವು ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ, ಅತ್ರಿ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು (೨-೮-೫). ಅತ್ರಿ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಪ್ತವಧ್ರಿ ಎಂಬ ಪದಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ. ಸಪ್ತವಧ್ರಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಶ್ರಿತ ; ಇವನನ್ನೇ ಬಂಧನದಿಂದ ವಿಮೋಚನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತ ರಾಗಿದಾರೆ (೫-೭೮-೫, ೬) ಮತ್ತು ಸಪ್ತವಧ್ರಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅಲುಗನ್ನು (ಜ್ವಾಲೆ) ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಹರಿತ ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೮-೬೨-೮). ಸುಡುತ್ತಿದ್ದ ಗರ್ತಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅತ್ರಿಸಪ್ತವಧ್ರಿಗೋಸ್ಕರವೇ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದು (೧೦-೩೯-೯). ಪ್ರಾಯಶಃ, ಅತ್ರಿ ಮತ್ತು ಸಪ್ತ ವಧ್ರಿಗಳು ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳಿರಬಹುದು.

ಕಣ್ವ ಮೊದಲಾದವರು.

ಕಣ್ವ

ಈ ಹೆಸರು ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಈತನೂ ಒಬ್ಬ ಪುರಾತನ ಋಷಿ ಮತ್ತು ಕಣ್ವರು ಅವನ ವಂಶೀಕರು. ಏಕವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಸಮವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಕಣ್ವನು ನೃಪದನ ಮಗ (೧೦-೩೧-೧೦). ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ನಾರ್ಷದನೆಂದು ಹೆಸರು (೧-೧೧೭-೮; ೮. ವೇ. ೪-೧೯-೨). ಪ್ರಪಂಚದ ಮೂಲಪುರುಷರಾದ ಮನು, ಅಂಗಿರಸರು ಮೊದಲಾದವರ ಪಟ್ಟಿಯೊಂದ ರಲ್ಲಿ ಕಣ್ವರ ಹೆಸರೂ ಸೇರಿದೆ (೧-೧೩೯-೯). ಕಣ್ವ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾ ಯಿತು. ಅವರಿಂದ ಉದ್ಭಿಸಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅವರುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು (೧-೩೬-೧೦, ೧೧, ೧೭). ಅಗ್ನಿಯು ಕಣ್ವ, ಅತ್ರಿ, ತ್ರಸದಸ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನು (೧೦-೫೦-೫), ಮತ್ತು ಅವನು ಕಣ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಾಯಕ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ (೧೦-೧೧೫-೫). ಇಂದ್ರನು ಕಣ್ವ, ತ್ರಸದಸ್ಯ ಮೊದಲಾದವ ರಿಗೆ ಸುವರ್ಣ ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು (ವಾ. ೧-೧೦ ; ೨-೧೦) ; ತುರುಶ್ವ ಮತ್ತು ಯದುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಕಣ್ವನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದರು (೮-೭-೧೮). ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಕಣ್ವನಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಲ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದಾರೆ (೧-೪೭-೫ ; ೧-೧೦೨-೫ ; ೮-೫-೨೫ ; ೮-೮-೨೦). ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಕಣ್ವನು ಅಂಧನಾಗಿದ್ದನು (೮-೫-೨೩) ; ಅವರು ಅವನಿಗೆ ಕಣ್ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು (೧-೧೧೮-೭).

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಬಹಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಣ್ವರೇ ಋಷಿಗಳು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರು ಕಣ್ವರೆಂದು ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಅಂಧನಾದ ಕಣ್ವ'ನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಂಧ ಕಣ್ವನು, ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ನಿಗೂಢನಾದ ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಸೋಮನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೇಧಾತಿಥಿ

(ಮೇಧಾತಿಥಿ)—ಕಣ್ವವಂಶದವನು ಮತ್ತು ಕಾಣ್ವನೆಂದೂ ಹೆಸರು (೮-೨-೪೦). ಒಂಭತ್ತು ಸಲ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಕರೂಪವಾಗಿ, ಪೂರ್ವಿಕರ ಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ, ಕಣ್ವ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ

ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೧-೩೬-೧೦, ೧೧, ೧೭). ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಅತಿಥಿಯುಳ್ಳವನು (ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿ) ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ—ಕಣ್ವಾದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಐದಾರು ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ (೮-೫೨೫). ಅವನ ವಂಶಜರಿಗೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧರೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕುತ್ಸ.

ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಯೋಧನ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಒಂದೇ ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಗಾಯಕರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೭-೨೫-೫). ಅರ್ಜುನ ಎಂಬುವನ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಜುನೇಯ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು (೧-೧೧೨-೨೩). ಇವನಿಗೆ, ದಸ್ಯುವಿನೊಡನೆ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯ ಪಡೆದ ಮಗನೊಬ್ಬನಿದಾನೆ (೧೦-೧೦೫-೧೧). ಕುತ್ಸನು ಯುವಕ ಮತ್ತು ತೇಜಸ್ವಿ (೧-೬೩-೩). ಗರ್ತದಲ್ಲಿ ಬೀಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಹಾಯ ಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಋಷಿಯು ಈತನೇ (೧-೧೦೬-೬). ಕುತ್ಸನೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನೂ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೧೬-೧೧; ೫-೨೯-೯); ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸನನ್ನು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ (೫-೩೧-೮; ೮-೧-೧೧); ಅಥವಾ ತನ್ನ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೨-೧೯-೬; ೬-೨೦-೫). ಕುತ್ಸನು ಇಂದ್ರನಂತೆಯೇ ಇದಾನೆ (೪-೧೬-೧೦); ಇಂದ್ರಾ ಕುತ್ಸರೆಂಬ ದೇವತಾದ್ವಯವು ರಥದಲ್ಲಿ ಅಗಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ (೫-೩೧-೯).

ಶುಷ್ಕ ಎಂಬ ಶತ್ರುವನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಕುತ್ಸರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಕುತ್ಸನಿಗೋಸ್ಕರ ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಹೊಡೆದನು (೧-೬೩-೩; ೧-೧೨೧-೯; ೪-೧೬-೧೨; ೬-೨೬-೩); ಶುಷ್ಕನಿಗೆ ಶ್ರತಿಕಕ್ಷಿಯಾದ ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು (೧-೫೧-೬); ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಅಧೀನಪಡಿಸಿದನು (೭-೧೯-೨); ಅಥವಾ ಕುತ್ಸ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿದನು (೫-೨೯-೯). ಕುತ್ಸನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ಶುಷ್ಕನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡೆಂದು (೬-೩೧-೩) ಅಥವಾ ಕುತ್ಸನನ್ನು ಶುಷ್ಕನ ವಧೆಗೋಸ್ಕರ ಕರತರಬೇಕೆಂದು (೧-೧೨೫-೪) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಕುತ್ಸನಿಗೋಸ್ಕರ ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲೂ (೪-೩೦-೨೦ರಿಂದ ೫), ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರ ಮೇಲೂ (೮-೧-೧೧), ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯ ರಥವನ್ನು ಕದಿಯುವುದೇ, ಶುಷ್ಕನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವುದರ ಪರಿಣಾಮ (೧-೧೭೫-೪; ೬-೩೧-೩). ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ಕುತ್ಸನಿಗೋಸ್ಕರಲೇ, ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯರಥದ ಚಕ್ರವನ್ನು ಕಿತ್ತು (೪-೩೦-೪), ಕುತ್ಸನು ಉಪಯೋಗಿಸಲೆಂದು, ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (೫-೨೯-೧೦). ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರ ಸುಖಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು ಎಂಬುದೇ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಚಲಿಸದಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (೧-೧೨೧-೧೦; ೧೦-೧೩೮-೩ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿರಿ). ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ಸಾರಥಿಯಾದ ಕುತ್ಸನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅಗಲವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು (೬-೨೦-೫). ಕುತ್ಸನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ದುಷ್ಪರನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ, ಸೂರ್ಯನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಉರುಳುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೪-೧೬-೧೨). ಶುಷ್ಕನಲ್ಲದೆ, ಇತರ ಶತ್ರುಗಳೂ (ತುಗ್ರ, ಸ್ಮದಿಭ ಮತ್ತು ವೇತಸುಗಳು) ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಶಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು (೧೦-೪೯-೪).

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಾಯಪಡೆದವನೂ, ಅವನ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೂ ಆದ (೧-೩೩-೧೪) ಕುತ್ಸನು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಕುತ್ಸ, ಆಯು ಮತ್ತು ಅತಿಥಿಗ್ವರ ಯೋಧರನ್ನು

ಇಂದ್ರನು ಬಡಿದು ಉರುಳಿಸಿದನು (೨-೧೪-೭), ಆಯು, ಕುತ್ಸ ಮತ್ತು ಅತಿಥಿಗೃಹರನ್ನು ಪೀಡಿಸಿದನು (ವಾಲ. ೫-೨), ಈ ಮೂವರನ್ನೂ ತೂರ್ವಯಾಣನೆಂಬ ತರುಣನಾದ ರಾಜನಿಗೆ ಹಿಡಿದುಕೊಟ್ಟನು (೧-೫೩-೧೦) ಅಥವಾ ಆ ರಾಜನಿಗೋಸ್ಕರ, ಮೂವರನ್ನೂ ಹೊಡೆದು ನೆಲಕ್ಕುರುಳಿಸಿದನು (೬-೧೮-೧೩). ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೨೦) ಕುತ್ಸ ಎಂಬುದು ವಜ್ರಾಯುಧದ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು.

ಕಾವ್ಯ ಉಶನಾ

ಉಶನಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕಡೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಸಲ ಕವಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಐದು ಸಲ ಕಾವ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನವು ಅವನ ನೈಶಿಷ್ಟ್ಯ; ಬುದ್ಧಿಯ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಸೋಮನು ಉಶನನಿಗೆ ಉಪಮಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (೯-೯೭-೭) ಮತ್ತು ಅದೇಕಾರಣದಿಂದ, ಸೋಮನೇ ಉಶನ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೯-೮೭-೩). ಕಾವ್ಯ ಉಶನನೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯೆಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು (೮-೨೩-೧೭). ಅವನೇ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಈ ಕಡೆ (ಭೂಮಿಯ ಕಡೆ) ಓಡಿಸಿದನು (೧-೮೩-೫). ಅವನು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಿ (೬-೨೦-೧೧); ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಇದ್ದನು (೧-೫೧-೧೧); ಕುತ್ಸ, ಉಶನಾ ಮೊದಲಾದವರೂ, ತಾನೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ (೪-೨೬-೧). ಕುತ್ಸ ಸಹಚರಿತನಾಗಿ, ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕನನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ, ಉಶನನೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನು (೫-೨೯-೯). ವೃತ್ರಾಸುರ ವಧೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ವಜ್ರಾಯುಧ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಉಶನನ ಕೈವಾಡವಿತ್ತು (೧-೧೨೧-೧೨; ೫-೩೪-೨; ೧-೫೧-೧೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಗೋತಮ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವಾಮದೇವ, ಭರದ್ವಾಜ, ವಸಿಷ್ಠ ಮೊದಲಾದವರು, ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು. ಇವರು ಅಥವಾ ಇವರ ವಂಶಜರು, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಎರಡು, ಮೂರು, ನಾಲ್ಕು, ಆರು ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಋಷಿಗಳು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗುವ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯನೂ ಒಬ್ಬನು. ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪುರಾತನ ಯೋಧರಲ್ಲಿ, ಸುದಾಸ, ಪುರುಕುತ್ಸ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ತ್ರಸದಸ್ಯ, ಮತ್ತು ದಿವೋದಾಸ ಅತಿಥಿಗೃಹ ಇವರುಗಳು, ಕೆಲವರು.

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿರುವ ಋಷಿಗಳು, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಬಹಳ ಪುರಾತನರು, ಮಾನವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷರು, ಅಮಾನುಷ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನರಾಗಿ ಅವರ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದವರು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ ಹೊರತು ಇವರುಗಳು ನಿಜವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ನಾನಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೇ ಛನ್ನರಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದು ಬಂದು ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಾಧುವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ನಿರ್ಜೀವ ವಸ್ತುಗಳು.

ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಾನಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪಗಳು ಉಂಟು. ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳೇ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದುಂಟು. ಅಂದಮೇಲೆ ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ

ರೂಪಧಾರಿಗಳಾದ ಅತಿಮಾನುಷ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಮಧ್ಯಮ ವರ್ಗದವರೆಂದೂ ಮತ್ತು ಹಿಂಸ್ರ ಜಂತುಗಳ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಅವರಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸ ಸ್ವಭಾವದವರು ಎಂದೂ ಭಾವನೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಚತುಷ್ಪಾದ ಜಂತುಗಳು ಅವನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ವಾಸಿಸುವಂತೆ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವೆಯೆಂದೇ ನಂಬಿಕೆ. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅಯಾ ಆಕೃತಿವಿಶಿಷ್ಟರೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಪೂಜೆ ಈಚೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಮಹಾಸುಹಿಮರು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವಾಸಿಗಳು, ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಆದ್ಯಶ್ಯರಾಗಿಯೇ ಬಂದು ತಮ್ಮ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತಭಾವನೆಗೆ ಇದರಿಂದ ಚ್ಯುತಿಯಾದೀತೆಂಬ ಭಯವಿದೆ.

ಅಶ್ವ ದಧಿಕ್ರಾ

ದೇವತೆಗಳ ರಥವಾಹಕಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲದೆ, ಕೆಲವು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದುಂಟು. ಇಂತಹ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ದಧಿಕ್ರಾ ಎಂಬುದು. ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಶ್ವದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ (೪-೩೮, ೩೯, ೪೦; ೭-೪೪). ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿಕ್ರಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರಿಡುವ ಸಲ ದಧಿಕ್ರಾವನ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹತ್ತು ಸಲ. ಇತರ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನ ಬಹುದು. ದಧಿಕ್ರಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಹೆಸರೆಂಬುದಕ್ಕೆ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಶ್ವ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದೇ ಸಾಕ್ಷಿ (ನಿ. ೧-೧೪). ಅದು ಬಹಳ ವೇಗಶಾಲಿ (೪-೩೮-೨, ೯; ೪-೩೯-೧); ಅನೇಕ ರಥಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಶ್ವವಾಗಿದೆ (೭-೪೪-೪); ರಥಗಳನ್ನು ನಾಶವಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಾಯುವೇಗದಿಂದ ಓಡುತ್ತದೆ (೪-೩೮-೩). ಅದರ ವೇಗವನ್ನು ಇನ್ನೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ (೪-೩೮-೯, ೩). ರಸ್ತೆಗಳ ತಿರುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧಾವಿಸುತ್ತದೆ (೪-೪೦-೪). ಇದಕ್ಕೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳೂ ಉಂಟು. ಅದು ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಅದರ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿಯ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (೪-೪೦-೨, ೩). ಮೇಲಿನಿಂದ ಬಂದು ಬೀಳುವ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಣವೆಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೪-೩೮-೫, ೨). ೪-೪೦-೫ರಲ್ಲಿ, ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಹಂಸ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವಸು, ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಆಸೀನನಾಗಿರುವ ಹೋತೃ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಆಸೀನನಾಗಿರುವ ಆಶಿಧಿ—ಮೊದಲಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ, ಈ ಅಶ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ದಧಿಕ್ರನೂ ಒಬ್ಬ ವೀರ, ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ (೪-೩೮-೧, ೨, ೩, ೭). ಸಹಸ್ರಾರು ಜನಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಶತ್ರುಗಳು ಅವನಿಗೆ ಹೆದರುತ್ತಾರೆ; ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ; ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಪಂಗಡಗಳು ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ (೪-೩೮-೮, ೫, ೪). ಒಂದು ಹಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು, ಧೂಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುತ್ತಾ, ತನ್ನ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಅದು ಉದುರಿಸುತ್ತದೆ (೪-೩೮-೬, ೭). ಅದು ಎಲ್ಲಾ ಪಂಗಡಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದೆ; ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಐದು ಪಂಗಡಗಳನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀರನ್ನಾವರಿಸುವಂತೆ, ಅವರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ (೪-೩೮-೨, ೧೦, ೪). ಜಯಶಾಲಿಯಾದ ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಪೂರುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು (೪-೩೯-೨; ೪-೩೮-೧, ೨ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಮನುಷ್ಯನ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವರು ದಧಿಕ್ರಾ ಎಂಬ ಅಶ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ಅರುಣೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದ್ವೀಪನಮಾಡುವಾಗ, ದಧಿಕ್ರಾವನೆಂಬ ಅಶ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ೭-೪೧-೬) ಉಷೋದೇವಿಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನೂ ಆಹೂತನಾಗಿದಾನೆ. (೪-೩೯-೧ ; ೪-೪೦-೧) ದಧಿಕ್ರಾವನಂತೆ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖರಾಗಬೇಕೆಂದು ಉಷೋದೇವಿಯರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೭-೪೧-೬). ನಿಯತನಾಗಿ ಉಷೋದೇವಿಯೊಡನೆ, ಅಪ್ಪೇ ಸಲ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೆಲವು ಸಲವೂ ಸ್ತುತನಾಗಿದಾನೆ (೩-೨೦-೧, ೫ ; ೭-೪೪-೧ರಿಂದ ೪ ; ೧೦-೧೦೦-೧); ಆದರೆ ದಧಿಕ್ರಾವನಿಗೇ ನೊದಲನೆಯ ಆಹ್ವಾನ (೭-೪೪-೧).

ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ, ಈ ಅಶ್ವದ ಸ್ವಭಾವ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಏನೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದದ ಉತ್ತರ ಭಾಗಕ್ಕೆ (ಕ್ರಾ) ಚದುರಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು; ಎಂದರೆ ದಧಿಯನ್ನು-ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಿಮವನ್ನು ಚದುರಿಸುವವನು ಎಂದಾಗಬಹುದು. ಉದಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಮಂಡಲವೇ ದಧಿಕ್ರನಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ದಧಿಕ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು ಉಷೋದೇವಿಯೊಡನೆ; ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಅಶ್ವ ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಿಯೆಂದು ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಹೆಸರಿಡೆ ಮತ್ತು ಅವನು ಯೋಧನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೆಂದು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವಗಳಿಂದಲೂ, ದಧಿಕ್ರನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೇ ಇರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದಧಿಕ್ರನು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ಇದು ದೇವತೆಯೇ ಅಲ್ಲ, ಒಂದು ಉತ್ತಮಾಶ್ವ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ದಧಿಕ್ರ, ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಸಾಮ್ಯವಿದೆ ಮತ್ತು ದಧ್ಯಂಚ ನಿಗೂ ಅಶ್ವಶಿರಸ್ಸಾದುದರಿಂದ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವಿರಬಹುದು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ.—ದಧಿಕ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಹೆಸರು ಎರಡೇ ಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆ (೧-೮೯-೬ ; ೧೦-೧೭೮-೧). ಮೂರು ಶುಕ್ಲಗಳ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವು ಇದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ (೧೦-೧೭೮). ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗುವ ಉತ್ತಮಾಶ್ವ, ರಥಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವುದು (೬-೪೪-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ವೇಗಶಾಲಿ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧರಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಓಡುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ದತ್ತವಾದುದು. (ದಧಿಕ್ರನಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಪದಗಳಿಂದಲೇ) ಐದು ಪಂಗಡಗಳನ್ನೂ ಅವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೪-೩೮-೧೦) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು (೧-೮೯-೬). ಆದರೆ ವಾಜಸನೇಯಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ, ತಾತ್ಪರ್ಯ ಮತ್ತು ಗರುಡಗಳಂತೆ ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಯೂ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಹೆಸರು (ವಾ. ಸಂ. ೧೫-೧೮). ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧-೧೪). 'ತಾತ್ಪರ್ಯ'ವೂ ಅಶ್ವದ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ 'ತಾತ್ಪರ್ಯ'ವು ಪಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ; ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಗರುಡನ ಅನೇಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಅಶ್ವರೂಪೀ ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರಿರಬಹುದು. ತ್ರಸದಸ್ಯವ ಅಥವಾ ತೃಷಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ಏನಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿರಬಹುದು (೮-೨೨-೭). ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಕೆಲವರು, ತೃಷಿಯ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಶ್ವವೇ ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಪೈದ್ಯಃ.—ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ವೇದ ಎಂಬುವನಿಗೆ ತಂದು ಕೊಟ್ಟ ಅಶ್ವವೂ ಈ ಕಾಲ್ಪನಿಕ ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (೧-೧೧೯-೧೦; ೭-೭೧-೫), ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೈದ್ಯ ಎಂದು ಒಂದು ಹೆಸರು (೧-೧೧೬-೬; ೯-೮೮-೪). ವೇದವಿನ ಅಪ್ರಯೋಜಕ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉತ್ತಮಾಶ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವುದೇ, ಈ ದಾನದ ಉದ್ದೇಶ (೧-೧೧೬-೬). ಅದು ಪ್ರೇಶಂಸಾರ್ಹವಾದುದು (೧-೧೧೯-೧೦; ೧೦-೩೯-೧೦; ೪-೩೮-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ);

ಭಗನಂತೆ (೧೦-೩೯-೧೦) ಇದೂ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಸ್ತುತೃವಾದುದು (೧-೧೧೬-೬). ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧-೧೧೯-೧೦) ಮತ್ತು ಅಹಿಹನೇಂದು (ಸರ್ಪವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು) ಹೆಸರು (೧-೧೧೭-೯ ; ೧-೧೧೮-೯ ; ೯-೮೮-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಜೇಯನು ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಲಾಷಿ (೧-೧೧೯-೧೦). ಇದೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಏತಶ್ಚ.—ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಈ ಪದವು ಕೆಲವು ಸಲವೂ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕುದುರೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪದವು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ (೭-೬೨-೨ ; ೧೦-೩೭-೩ ; ೧೦-೪೯-೭). ಸುಮಾರು ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ; ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೂರ್ಯರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಭೂಭಾಗಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಗೊತ್ತು ಮಾಡಿದವನು ಸವಿತೃ ಎಂಬ ಅಶ್ವ (ಏತಶ್ಚಃ ೫-೮೧-೩). ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಏತಶ್ಚ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು (ಅಶ್ವವು) ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ (೭-೬೬-೧೪). ರಥದ ಮೂಕಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಲ್ಪಟ್ಟು, ಏತಶ್ವವು (ಅಶ್ವವು) ಸೂರ್ಯನ ರಥದ ಚಕ್ರವು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ (೭-೬೩-೨) ; ಅದು ಸೂರ್ಯನ ರಥದ ಚಕ್ರವನ್ನು ಕರತಂದಿತು (೧-೧೨೧-೧೩ ; ೫-೩೦-೧೦) ; ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯಾಶ್ವವನ್ನು ಹರಿದುಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೧-೧೦ ; ೯-೬೩-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೂರ್ಯೋಡನೆ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದ ಏತಶ್ಚನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು (೧-೬೧-೧೫). ನಷ್ಟವಾಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯರಥದ ಚಕ್ರವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ರಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ, ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಥದ ಮುಂಬಾಗದಲ್ಲಿ ಏತಶ್ಚನಿಗೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಪಂದ್ಯದ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಏತಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಸೂರ್ಯಾಶ್ವವೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಲಾಂಛನವಾದ ಅಶ್ವವು.—ಅಶ್ವವು ಸೂರ್ಯನ ಲಾಂಛನವೆಂಬುದು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಷೋದೇವಿಯು ಒಂದು ಶ್ವೇತಾಶ್ವವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾಳೆ (೭-೭೭-೩) ; ಯಜ್ಞಾಶ್ವವನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ರಚಿಸಿದರು (೧-೧೬೩-೨). ಸೋಮಯಾಗ ವಿಶೇಷವೊಂದರಲ್ಲಿ, ಅಶ್ವವು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ.

ವೇಗಶಾಲಿಯೂ ಚಟುವಟಿಕೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಅಶ್ವವೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು. ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ. ಅಗ್ನಿಮಥನ ಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶವು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ, ಒಂದು ಅಶ್ವವನ್ನು ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಾಗ ಮುಂದೆ ನಡೆದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯ ಹಜ್ಜೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದು. ಅಶ್ವವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ, ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ನಿನ್ನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವು ಸ್ವರ್ಗವು ; ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ನಾಭಿ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ ; ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮನೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೧-೧೨). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನು, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಅಶ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೧-೪-೫ ; ೭-೫-೨-೧೮).

ವೃಷಭ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃಷಭನೆಂದು ಸಂಕೇತವಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಸಲ ಅಗ್ನಿಗೂ, ದ್ಯು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಅರ್ಧವರ್ಷದಲ್ಲ ಒಂದು ವೃಷಭ

ವನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೯-೪-೯). ಶತಶಢಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ವೃಷಭವು ಇಂದ್ರನ ರೂಪವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೩-೧೮). ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲೊಂದರಲ್ಲಿ, ವೃಷಭವು ರುದ್ರನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. 'ಮುದ್ಗಲ ಮತ್ತು ಮುದ್ಗಲಾನೀ' ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವೃಷಭವು ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದೆ (೧೦-೧೦೨).

ಗೋವು.

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉಪಯೋಗಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ, ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಉಷಃಕಾಲದ ಕಿರಣಗಳನ್ನೂ ಗೋವುಗಳಿಂದೂ, ಅವುಗಳೇ ಉಷೋದೇವಿಯ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಭಾವನೆ. ಮಳೆ ಮೋಡವೂ ಒಂದು ಗೋವು; ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕರುವೂ (ಶಿಡಿಲು) ಇದೆ. ಈ ಮೇಘರೂಪವಾದ ಗೋವಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ; ಆಕೆಯು ಮರುತರ ತಾಯಿ (ವಾ. ಸಂ. ೨-೧೬). ಆಕೆಯ ಪ್ಲೇರ (೬-೪೮-೨೨) ಮತ್ತು ಕೆಚ್ಚಲುಗಳು ಪದೇ ಪದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ "ಉತ್ತಮರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದುದನ್ನು ದೋಹನ ಮಾಡುವ (ಕಾಮದುಘಾ) ಚಿತ್ರವರ್ಣದ ಗೋವುಗಳು" ಈ ಮೇಘಗಳೇ ಇರಬೇಕು (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೮); ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕಾಮದೇವನಿಗೆ, ಇವುಗಳೇ ಮೂಲ. ಹಾಲು ಮತ್ತು ಬೆಣ್ಣೆಗಳ ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಇಳಾ (ಇಡಾ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಗೋವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಆಕಳೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದುಂಟು. ದೇವತೆಗಳೂ ಗೋವಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದರೆಂದು (ಗೋಜಾತಾಃ) ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರುವುದು, ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಿನೋಚನೆ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು.

ಭೂಲೋಕದ ಹಸುವೂ ಪಾವಿತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನೂ ಅದಿತಿ, ದೇವತೆ ನೊದಲಾಗಿ ಕರೆಯುವುದುಂಟು ಮತ್ತು ಗೋವಧೆ ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (೮-೯೦-೧೫, ೧೬; ವಾ.ಸಂ. ೪-೧೯, ೨೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಹಸುವಿಗೆ ಅಘ್ನಾ (ಅವಧ್ಯ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಹದಿನಾರು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಎಷ್ಟು ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿತ್ತು ಎಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಸುವನ್ನು ಪವಿತ್ರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯೆಂದೂ, ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂಬುದೂ ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೪-೫). ಗೋಮಾಂಸ ಭಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿ ಪುನಃ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೨-೨೧); ಆದರೆ, ಅತಿಥಿಗೋಸ್ಕರ ಗೋಮಾಂಸವನ್ನು ಪಾಕ ಮಾಡಬಹುದು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೧-೨).

ಅಜಃ.—ಪೂಷಣನ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತದೆ. ಅಜ ಎಕಪಾದ (ಒಂದು ಕಾಲಿನ ಅಜ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯಾಗಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಲ ಅಜಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ; ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಜನೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದೂ ಉಂಟು.

ಗರ್ಧಭಃ.—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವಾಹಕವಾಗಿದೆ.

ನಾಯಿ.—ಮೈಮೇಲೆ ಚುಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ, ಸಾರಮೇಯವೆಂಬ ಎರಡು ಬೇಟೆ ನಾಯಿಗಳು ಯಮನಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ (ಸಾರಮೇಯ), ಅವೆರಡು ನಾಯಿಗಳು, ಇಂದ್ರನ ದೂತಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಸರಮಾ ಎಂಬುದರ ವಂಶಜರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸರಮೆಯು ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿಯನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿದೆ ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೧-೨೫) ಸರಮೆಯು ದೇವತೆಗಳ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವರಾಹ.—ರುದ್ರ, ಮರುತರು ಮತ್ತು ವೃತ್ರರನ್ನು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾಗಿ ವರಾಹವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಜಲಮಧ್ಯದಿಂದ ಮೇಲೆತ್ತಲು, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ರೂಪವಿದು. ಮುಂದೆ ಇದೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಅವತಾರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ಕೂರ್ಮ.—ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ನೀರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನೆಂಬುದಾಗಿ, ಕೂರ್ಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದೇವತ್ವವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೩-೩೧) ಅಥವಾ ಕಶ್ಯಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಆಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ; ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭೂ ಎಂತಲೂ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ (ಆ. ವೇ. ೧೯-೫೩-೧೦). ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಈ ಕಶ್ಯಪನಿಗೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಮಾತುಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೧-೧೦) ಎಂದಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕೂರ್ಮರೂಪ ವನ್ನು ತಾಳಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೪-೩೫), ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದನೆಂದು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೧೧) ಇದೆ. ಈ ರೂಪವೇ, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೩-೩), ಪುರೋಡಾಶವು ಕೂರ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಾನರಃ—೧೦-೮೬ರಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ಕಪಿಯ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇದೆ; ಇದರ ಜೇಷ್ಠ್ಯೆಯಿಂದ ಕುಸಿತವಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇದನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ; ಕೊನೆಗೆ ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥಾನವು ದೊರಕುತ್ತದೆ.

ಕಪೈ.—ಮಳೆಯಿಂದ ಏಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಪ್ಪೆಗಳು (೭-೧೦೩) ಗೋವುಗಳು ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಮಂತ್ರ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಪಕ್ಷಿಃ.—ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಪಾತ್ರವಿದೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಪಕ್ಷಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ದಾರೆ, ಪಕ್ಷಿಯೆಂದೇ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಿ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಪಕ್ಷಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ; ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಗರುತ್ಮಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನವು ಗರುಡನೆಂದು ಬಂದಿರುವುದೂ ಇದೇ ಆಧಾರದ ಮೇಲಿರಬೇಕು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ, ಶ್ರೇಣರೂಪದಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತರುವುದು. ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ತ್ರಕಾರ, ಇಂದ್ರನೇ ಶ್ರೇಣರೂಪಿಯಾಗಿ, ಸೋಮ ಅಥವಾ ಅಮೃತವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಕುನಪಕ್ಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಗೂಬೆ ಮತ್ತು ಪಾರಿವಾಳಗಳು ಯಮನ ದೂತರು. ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಗೂಬೆಯು ದುರ್ದೇವತೆಗಳ ದೂತ ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಸಿಕ್ತವಾದ ಹಿಂಸ್ರ ಪಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ರಣಹದ್ದುಗಳು ಯಮನ ದೂತರು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ಉತ್ತಮ ಶಕುನಗಳನ್ನೇ ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಶಕುನಪಕ್ಷಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ (೨-೪೨-೪೩).

ಹಿಂಸ್ರಪಶುಗಳು:—ಇವುಗಳು ರಾಕ್ಷಸರಾಗಿ ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು, 'ವೃಗ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪರ್ಯಾಯಿಸುವುದೂ ಉಂಟು (೧ ೮೦-೭; ೫-೨೯-೪; ೫-೩೨-೩). ಔರ್ಣವಾಭ (ಜೇಡರ ಹುಳುವಿನ ಜಾತಿ) ನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನು ಮೂರು ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೨-೧೧-೮; ೮-೩೨-೨೬; ೮-೬೬-೨); ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಉರಣ ಎಂದರೆ ಟಗರು (೨-೧೪-೪).

ಅಹಿ (ಸರ್ಪ) ಎಂಬುದೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಈ ರೀತಿ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ; ಅದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು; ಸರ್ಪವು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಇವನೂ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದ ಇಂದ್ರನೇ ಅಹಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ (೮-೮೨-೨ ; ೪-೧೭-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಹಿ ವೃತ್ರಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ೧-೩೨-೧, ರಿಂದ ೧೪ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಹಿಯೆಂದೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಅಹಿ ಶಬ್ದದ ಬದಲು ವೃತ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ೧-೩೨-೩, ೪ ರಲ್ಲಿರುವ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಅಹಿಯೂ ವೃತ್ರನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಇರಲಾರದು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಅಹಿರೂಪನಾದ ವೃತ್ರನೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಹಿ ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಹೇಳಿದಾಗಲೂ, ಇಂದ್ರನ ಜಯದ ಪರಿಣಾಮವು, ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸಿದಾಗ ಆಗುವ ಜಲವಿಮೋಚನ ಮತ್ತು ಗೋಲಾಭಗಳು. ಅಹಿಯು ನೀರನ್ನು ಸುತ್ತಿಗಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗಲೂ ವೃ (ಆವರಿಸು) ಎಂಬ ಧಾತುವೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಅದೇ ರೀತಿ, ಸರ್ಪವು ನೀರನ್ನು ನುಂಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ (ಗ್ರಸ್ ಧಾತು ; ೪-೧೭-೧ ; ೧೦-೧೧-೯). ಸಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಮುಂತಾದುವು ಅಹಿಯ ಆಯುಧಗಳು (೧-೩೨-೧೩). ಅವನೂ ತೇಜಸ್ವಿ ; ಮರುತರಿಗೆ 'ಅಹಿಭಾನವಃ' ಎಂದರೆ ಅಹಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತರು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ (೧-೧೭೨-೧). ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದಾರೆ ; ರಭಸದಿಂದ ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ಗಾಳಿಯಂತೆ ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಸರ್ಪವೆಂದು ಅವನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ (೧-೭೯-೧). ಶತ್ರುವನ್ನು ಅಹಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಬಿಡು ಎಂದು ಸೋಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ (೭-೧೦೪-೯). ಅಹಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ವಂಶವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೯-೮೮-೪ ; ೧೦-೧೩೯-೬) ; ಅವರಲ್ಲಿ ಅಹಿಯೇ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವನು (೧-೩೨-೩, ೪). ಅಹಿ ಬುಧ್ಧಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ, ಈ ಸರ್ಪವು ದೇವತೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ಪಗಳೂ, ಗಂಧರ್ವರು ಮೊದಲಾದವರಂತೆ, ಅರ್ಥದೇವಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಗಣನೆಯಿದೆ. ಅವರುಗಳೂ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ (ವಾ. ಸಂ. ೧೩-೬ ; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೧-೭ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಡೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದೆ. ಸರ್ಪ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವೇ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿರುವಂತಿದೆ (ಅ. ವೇ ೧೧-೯). ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಹುತಿಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧-೯ ; ವಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೧೪-೯). ದೇವತೆಗಳು, ಸಸ್ಯಗಳು, ರಾಕ್ಷಸರು ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ಪಗಳಿಗೂ ಪೂಜೆಯುಂಟು (ಶಾಂ. ಗೃ. ಸೂ. ೪-೯-೩ ; ೪-೧೫-೪ ; ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೩-೪-೧) ; ಅವುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ರಕ್ತವನ್ನು ಸುರಿಯುತ್ತಾರೆ (ಅ. ಗೃ. ಸೂ. ೪-೮-೨೭). ಸರ್ಪವು ಹಿಂಸ್ರಜಂತುವಾದುದರಿಂದ, ರಾಕ್ಷಸ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಅದನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲೇಬೇಕೆಂದೂ ನಂಬಿಕೆ. ಇದೇರೀತಿ ಇರುವೆಗಳಿಗೂ ಆಹುತಿಯುಂಟು (ಶಾ. ಸೂ. ೧೦೬).

ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭೌತಿಕ ವಸ್ತುಗಳು.

ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಘಟನೆಗಳು ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ, ಪಾರ್ಥಿವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ದೇವತಾರೂಪಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳು, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾದವುಗಳು ಮಾತ್ರ. ಈ ರೀತಿಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸರ್ವದೇವತಾರಾಧನೆ ಅಥವಾ, ವಿಶ್ವವೇ ದೇವರು, ದೇವರೇ

ವಿಶ್ವವೆಂಬ ವಾದವೆಂದಾಗಲೀ ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕೇವಲ ವಸ್ತುಪೂಜೆಯೆನ್ನ ಬಹುದು.

ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ನದಿಗಳು ಹಿಂದೆಯೇ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ-

ಪರ್ವತಗಳು ದಿವ್ಯಜೀತನವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಲ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ; ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉದಕ, ನದಿಗಳು, ಗಿಡಗಳು, ಮರಗಳು, ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ಇವುಗಳೊಡನೆ (೭-೩೪-೨೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ಸವಿತ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ (೬-೪೯-೧೪ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಪೌರುಷ ಯುಕ್ತರು, ದೃಢವಾಗಿರುವವರು ಮತ್ತು ಸಮೃದ್ಧರಾಗಿ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿರುವರು (೩-೫೪-೨೦). ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವೂ ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. (೧-೧೨೨-೩ ; ೧೦-೧೩೩-೬). ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿಯೇ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನ (೩-೫೩-೧). ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವು ಪರ್ವತ ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಸಹಚರ.

ಓಷಧಿಗಳೂ (ಗಿಡಗಳು) ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ೧೦-೯೭ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಇವುಗಳ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ. ಜನನಿಯರು, ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಸ್ಯಗಳೂ ಅಧೀನ ಮತ್ತು ಸೋಮವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೊರೆ. ಔಷಧಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ಸಸ್ಯವೊಂದನ್ನು ಭೂದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ದೇವಿಯೆಂದು ಹೊಗಳಿದೆ (೨. ನೇ. ೬-೧೩೬-೧). ಸಂತತಿಗೆ ಅಡ್ಡಿ ಬಾರದಿರಲೆಂದು, ಈ ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಪತು ಬಲಿಯೂ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೫-೩).

ವನಸ್ಪತಿಗಳು (ಮರಗಳು), ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ (೭-೩೪-೨೩ ; ೧೦-೬೪-೮) ಅಥವಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ (೧-೯೦-೮ ; ವಾಲ. ೬-೪), ನೀರು ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳೊಡನೆ, ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವಿವಾಹ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ, ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಮರಗಳ (ಅಶ್ವತ್ಥ ಮೊದಲಾದವು) ಪೂಜೆಯು ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

೧೦-೧೪೬ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಾನೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವನದೇವತೆಯು (ಕಾಡಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ) ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಕಾಡು ಮೃಗಗಳಿಗೆ ಜನನಿ, ವ್ಯವಸಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕೇಳಬರುವ ನಾನಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ, ಈ ಸಸ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ವನದೇವತೆಗಳ ಪಾತ್ರವು, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದು. ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಇವುಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಬಹಳ ಸಮಾಪ ಬಾಂಧವ್ಯವೇರ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಪಕರಣಗಳು.

ವೈಕ್ರೀಕರಣ ಮತ್ತು ದೇವತ್ವಾರೋಪಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುಚಯವೆಂದರೆ ಯಾಗೋಪಕರಣಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಯೂಪಸ್ತಂಭ. ಇದಕ್ಕೆ ವನಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳೂ ಉಂಟು. ಇವೆರಡೂ ೩-೮ ರಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪರೆಂದು ಸ್ತುತವಾಗಿವೆ. ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತಂಭಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೇ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದ ಹತ್ತು ಮತ್ತು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ; ಯೂಪಸ್ತಂಭವು ಮೂರು ಸಲ ಘೃತದಿಂದ ಶುದ್ಧಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಗ್ನಿಯ

ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ, ಹುತವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಗೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೩-೪ ; ೧೦-೭೦-೪). ದರ್ಭೆಯನ್ನೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಗ ಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಕರೆದಿದಾರೆ (ದೇವೀಃ ದ್ವಾರಃ).

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಿಲೆಗಳು (ಗಾವಾ, ಅದ್ರಿ) ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿತವಾಗಿವೆ (೧೦-೭೬, ೯೪, ೧೭೫). ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ವಾರ್ಧಕೈವಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಅವು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹತ್ವವು. ಸೋಮಾಭಿಷವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅವು ಅಶ್ವಗಳು ಅಥವಾ ವೃಷಭಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದ ಜನಿತವಾದ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ರಾಕ್ಷಸರು ಮತ್ತು ಅಪಘಾತ ಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂತಾನಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ೧-೨೮-೫, ೬ ರಲ್ಲಿ, ಕಲ ಬತ್ತು ಮತ್ತು ಕುಟ್ಟಣಿಗಳು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತ ವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಧವೇದದಲ್ಲಿ, ಹೋಮಶೇಷಕ್ಕೆ (ಉಚಿಷ್ಟ) ಹೆಚ್ಚಾದ ದೈವೀಶಕ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೭) ; ಅದೇ ರೀತಿ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ಪೃಕ್ ಸ್ತುವಾದಿಗಳಿಗೂ ಶಕ್ತಿಯುಂಟು.

ಶುನ ಸೀರ ಎಂಬ ವ್ಯವಸಾಯೋಪಕರಣಗಳಿಗೂ ಕೆಲವು ಸ್ತುತಿನಾಕೃತಿಗಳಿವೆ (೪-೫೭-೫ ರಿಂದ ೮) ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೩-೫).

ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪವುಂಟು. ೬-೭೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ಬಿಲ್ಲುಬಾಣ ಗಳು, ಬತ್ತಳಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳ ಸ್ತುತಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ. ಬಾಣವೂ ದಿವ್ಯವಾದುದು ; ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ದುಂದುಭಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ, ಅಪತ್ತು, ಶತ್ರುಗಳು ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸರು, ಇವರನ್ನು ಓಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧವೇದದ ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ ಅದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೨೦).

ಲಾಂಛನಗಳು—ಪ್ರತಿಮೆಗಳು.

ಸಾಧಾರಣ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನನ್ನ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹತ್ತು ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಯಾರು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ? ತನ್ನ ಶತ್ರು ಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಬಹುದು (೪-೨೪-೧೦; ೮-೧-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಇಂತ ಹುದೇ ಒಂದು ಇಂದ್ರ ಪ್ರತಿಮೆಯೇ ಕ್ರಯವಸ್ತುವಾಗಿರಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮೆ ಗಳ ನಿರ್ದೇಶವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ (ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಚಲನ ಸೂಚಕ) ಯಾಗಿ, ಚಕ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ನಾಜವೇಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಈ ರೀತಿ ಉಪಯೋಗಿ ಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಂತೂ, ಚಕ್ರವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಆಯುಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಾನವಾದ ಮೇಲೆ, ನೀರು ನೇರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭಂಗಾರವನ್ನು ಅಥವಾ ಉರಿಯುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೨-೯); ಆದರೆ ಚಿನ್ನವು ಸೂರ್ಯನಿರು

ವಾಗಲೂ ಅದೇ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೪-೪-೬). ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಾಗ, ಸೂರ್ಯನ ಬದಲು, ಗುಂಡಾಗಿರುವ ಚಿನ್ನದ ತಗಡೊಂದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೪-೧-೧೦).

ಶಿಶ್ನ ಪೂಜೆಯು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ; ಶಿಶ್ನದೇವತೆ ಎಂದು ಎರಡು ಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪೂಜೆಯು ವೈದಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು; ಶಿಶ್ನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾಗದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರಗೊಡಬೇಡವೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೭-೨೧-೫); ಶತದ್ವಾರಗಳುಳ್ಳ ದುರ್ಗದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಾಗ, ಇಂದ್ರನು ಶಿಶ್ನದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಧಿಸಿದನೆಂದು ಇದೆ (೧೦-೯೯-೩). ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ಶಿವನ ಸ್ತಿಸ್ತಿಕರ್ತೃತ್ವ ಸೂಚಕವಾಗಿ, ಶಿಶ್ನ ಅಥವಾ ಲಿಂಗಪೂಜೆಯು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ಪಾಪದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಪಿಶಾಚಿಗಳು.

ಅಸುರರು:—ಮಂಗಳಕರವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳೂ ಹಿಂಸಕರೂ ಆದ ಕೆಲವು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅನೇಕ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಸುರರೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ರಾಕ್ಷಸರು; ನಿಯತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿರೋಧಿಗಳು; ಸರ್ವದಾ ಅವರೊಡನೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ; ಎಲ್ಲೋ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳು (ಅ. ನೇ. ೮-೬-೫; ಕೌ. ಸೂ. ೮೭-೧೬; ೮೮-೧) ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ರಾಕ್ಷಸರೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೇ ಸಲ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸೆಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೮-೮೫-೯). ಉಳಿದ ಮೂರು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲೇ ಇವೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಹೊಡೆದರು (೧೦-೧೫೭-೪) ಅಸುರರನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುವ ಉಪಾಯವೊಂದನ್ನು ತಾನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತುಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೫೩-೪). ದುರ್ಜೇಯರಾದ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದರು ಎಂದಿದೆ (೧೦-೧೫೧-೩). ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸುರನ ಯೋಧರನ್ನು ಕಾದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಇರಿಯುವಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೨-೩೦-೪). ಮಾಯಿಯಾದ ಪಿಪ್ಪು ಎಂಬ ಅಸುರನ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು (೧೦-೧೩೮-೩); ವರ್ಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರನ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಯೋಧರನ್ನು ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳು ಬಡಿದರು (೭-೯೯-೫). ಇಂದ್ರ (೬-೨೨-೪), ಅಗ್ನಿ (೭-೧೩-೧) ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ (೧೦-೧೭೦-೨)ರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ 'ಅಸುರಹಾ' (ಅಸುರನನ್ನು ವಧಿಸುವವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರ ಎಂದರೆ ರಾಕ್ಷಸನೇ. ಈ ದೇವಾಸುರ ಯುದ್ಧವೆಂಬುದು ಮೊದಲು ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಮತ್ತು ವೃತ್ರನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಅಸುರನಿಗೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ, ಬರುಬರುತ್ತಾ, ದೇವತೆಗಳದೇ ಒಂದು ಗುಂಪು, ರಾಕ್ಷಸರದೇ ಒಂದು ಗುಂಪು, ಈ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳಿಗೂ ಸತತ ಯುದ್ಧವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೂ ಇದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಸುರರದೇ ಮೇಲುಗೈಯಾಗಿದ್ದು, ಕೊನೆಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಯದಿಂದ ಜಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರದಿಂದ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಭೂಮಿಯ ನೆಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಿಸುವುದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಉದಾಹರಣೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರಿಗೂ ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨೫). ಹಗಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ರಾತ್ರಿಯು ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ಸೇರಿದುದು (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೨). ಆದರೆ, ಅಸುರರೂ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಜನಿಸಿದವರೇ ; ಆದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರು. ದೇವ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕೆಲವು ಹಾನಿಕರರಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ವಾಚ್ಯರಾಗಿರುವುದು ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಇರಬಹುದು (ತೈ. ಸಂ. ೩-೫-೪-೧ ; ಅ. ನೇ. ೩-೧೫-೫).

ಅರ್ಥವೇದದಿಂದೀಚೆಗೆ, ಅಸುರ ಎಂದರೆ ರಾಕ್ಷಸರು ಮಾತ್ರ ; ಆದರೆ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಪದದಿಂದ ಅಭಿಪ್ರೇತರು. ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ರಾಕ್ಷಸರೆಂಬ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರುವುದು ಈರಿತಿ ಇರಬಹುದು. ಅಸುರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರುಣ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರ-ವರುಣರಿಗೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತು ಇವರಿಬ್ಬರ 'ಮಾಯಾ' ಶಕ್ತಿಯು ಅವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಆದರೆ ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕಪಟತನ ಅಥವಾ ಕೇಡುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮತ್ತು ಅಸುರಪದಕ್ಕೆ ಇರುವ ದುಷ್ಟ ಅರ್ಥಗಳೂ (೧೦-೧೨೪-೫ ; ೧೦-೧೩೮-೩) ಸೇರಿ, ಅಸುರ ಪದವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಹವೆಂಬ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು. ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೨೪) ಈ ಪದವು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬರುಬರುತ್ತಾ ದೇವತೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮಹಾಬಲಿಷ್ಠರೂ, ಸುರರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳೂ ಆದವರಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೆಸರಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ, ಒಂದು ಕಾರಣ. ಆದುದರಿಂದ ಸುರ (ದೇವತೆಗಳು-ಮೊದಲು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ) ರಲ್ಲದವರು ಅಸುರರು ಎಂದು, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು.

ಪಣಿಗಳು.—ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪಣಿಗಳೆಂಬವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ (೬-೨೦-೪ ; ೬-೩೯-೨), ಮತ್ತು ಅವನ ಮಿತ್ರರು, ಸೋಮ, ಅಗ್ನಿ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸರಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳು. ಈ ರಾಕ್ಷಸರ ಹೆಸರು ಬರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ, ಅವರ ಗೋವುಗಳು, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ (೧೦-೧೦೮ ; ೬-೩೯-೨) ಅಥವಾ ಪಣಿಗಳ ನಿಧಿ ಅಥವಾ ಸಂಪತ್ತು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ (೨-೨೪-೬ ; ೯-೧೧೧-೨) ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಪಣಿಯಿಂದ ಗೋವಿನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಹಿತನಾಗಿದ್ದ ಘೃತವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಂಡುಕೊಂಡರೆಂದು ಇದೆ (೪-೫೮-೪). ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವರನ್ನು ವಿಾರಿಸಿದಾನೆ (೬-೫೬-೧೦), ಆದರೆ ಮಿತ್ರವರುಣರಷ್ಟು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅವರು ಪಡೆದಿಲ್ಲ (೧-೧೧೧-೯) ಎಂಬ ಮೇಲೆ, ಇವರೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಬಲರೇ.

ಹದಿನಾರು ಸಲ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ-ಸೋಮರು ಪಣಿಯಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡರು (೧೦-೬೭-೬ ; ೧-೯೩-೪) ; ವೃಕರೂಪನಾಗಿರುವ ಪಣಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಬೇಕೆಂದು ಸೋಮದೇವತೆಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದಾನೆ (೬-೫೧-೧೪).

'ಪಣಿ' ಪದವು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಆನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಆದರೆ ರಾಕ್ಷಸ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲ ; ಕೃಪಣನೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ, ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದಾನ ಮತ್ತು ಹೋಮ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಪಣ್ಯಸೂಚಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಸಂಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಗೂ ಸಿಗದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪಣಿಗಳೂ ರಾಕ್ಷಸರೆಂಬ ಧಾವನೆ ಬಂದಿರಬಹುದು.

ದಾಸ ಅಥವಾ ದಸ್ಯುಃ.—ದಾಸ ಅಥವಾ ಆದರ ಸಮಾನವಾದ ದಸ್ಯು ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೂ, ವಾಯುಮಂಡಲದ ರಾಕ್ಷಸರು ವಾಚ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೊದಲು ಮನುಷ್ಯರೇ ಆಗಿದ್ದು,

ಅವರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಕೆಲವು ಅನಿಷ್ಟಗುಣಗಳಿಂದ ರಾಕ್ಷಸತ್ವಾರೋಪಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರಬಹುದು. ಕೆಲವು ಗೊತ್ತಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಹೆಸರುಗಳಿಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯೂ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಏಕವಚನದ (೨-೧೨-೧೦ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದ (೧-೧೦೧-೫) ರೂಪಗಳು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಧ್ವಂಸಿತರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ; ಅನೇಕ ಸಲ, ಈ ಪದಗಳು 'ವೃತ್ತ' ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ (೬-೨೩-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ). ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದಸ್ಯುಹಾ ಎಂದೂ (೧-೧೦೦-೧೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾ (೧-೫೧-೫, ೬ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ತನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ, ಇಂದ್ರನು ಮೂವತ್ತು ಸಹಸ್ರ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೂ ದೀರ್ಘನಿದ್ರಾಮಗ್ನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೪-೩೦-೨೧) ; ಸಹಸ್ರ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದನು (೨-೧೩-೯) ; ಅಥವಾ ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವರಿಗೋಸ್ಕರ, ದಸ್ಯುಗಳಿಂದ ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದನು (೧೦-೪೮-೨). ಆರ್ಯ ಮತ್ತು ದಸ್ಯುರೂಪರಾದ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗಲೂ (೧೦-೩೮-೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಥವಾ ಆರ್ಯ ದಸ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನೆಣಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗಲೂ (೧-೫೧-೮ ; ೧೦-೮೬-೧೯), ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರು ಸಾಮಾನ್ಯರೇ ಅಭಿವ್ರೇತರು. ಆರ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ, ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (೬-೧೮-೩ ; ೬-೨೫-೨). ಹೀಗೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ, ಆರ್ಯರು ದಾಸ ಅಥವಾ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಬಂದಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಹಿಡಿಯುವುದರಿಂದ, ದಾಸ ಎಂಬ ಪದವು ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಗುಲಾಮ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಸಲ ಉಗ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ (೬-೮೬-೭ ; ವಾಲ. ೮-೩). ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಆರೋಹಿಸಿ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (೮-೧೪-೧೪ ; ೨-೧೨-೧೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಕೆಳಗೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ (೧-೩೩-೭) ಅಥವಾ ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಧ್ವಂಸಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (೧-೫೧-೬ ; ೮-೬೬-೧ರಿಂದ ೩) ಅಥವಾ ಯಾರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆ (೧೦-೫೪-೧) ದಸ್ಯುಗಳಾದರೋ, ರಾಕ್ಷಸರಾಗಿಯೇ ಉಳಿದರು. ಮಂಜು ಮತ್ತು ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾ, ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೭೩-೫), ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ವಧಮಾಡಿ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ನೀರುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೧೦೦-೧೮) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ದಸ್ಯುಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಶತ್ರುಗಳು (೩-೨೯-೯) ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ನೀರುಗಳ (ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ) ಪತಿಯಾದ ದಾಸನೂ ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನೇ ಇರಬೇಕು (೧-೩೨-೧೧ ; ೫-೩೦-೫ ; ೮-೮೫-೧೮) ; ಇವನನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ಆ ಜಲದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮದೇವತೆಯ ಸತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೪೩-೮). ವೃತ್ರನ ಪುರಗಳಂತೆ (೧-೧೭೪-೨) ಶಾರದೀ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ (೬-೨೦-೧೦ ; ೭-೧೦೩-೯ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), 'ದಾಸ'ರ ಏಳು ದುರ್ಗಗಳೂ ವಾಯುಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು.

ದಾಸ ಮತ್ತು ದಸ್ಯುಗಳಿಗಿರದಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಪಿಶಾಚಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಾಗಿ, ಈ ಪದಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗುವ ಒಂದೊಂದು ಪಿಶಾಚಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಮುಚಿ (೫-೩೦-೭ರಿಂದ ೯ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಶಂಬರ (೫-೩೦-೧೪ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಶುಷ್ಕ (೭-೧೯-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ), ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪಿಪ್ಪು (೮-೩೨-೨ ; ೧೦-೧೩೮-೩), ಚುಮುರಿ ಮತ್ತು ಧುನಿ (೨-೧೫-೯ ; ೭-೧೯-೪), ವರ್ಜೀ (೪-೩೦-೧೫ ; ೬-೪೭-೨೧), ನವನಾಸ್ತ್ವ (೧೦-೪೯-೬, ೭), ಒಂದು ಸಲ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರ (೨-೧೧-೧೯) ಮತ್ತು ಅಹಿನಾಮಕಸರ್ಪ (೨-೧೧-೨).

ವೃತ್ತ.

ವಾಯುಮಂಡಲದ ರಾಕ್ಷಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯನಾದವನು ವೃತ್ತನು. ಇವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುವಷ್ಟು ಸಲ ಇನ್ನಾವ ರಾಕ್ಷಸನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನೇ ಇಂದ್ರನ ಮುಖ್ಯ ಶತ್ರು ಮತ್ತು ಇವನ ವಧೆಗೋಸ್ಕರಲೇ ಇಂದ್ರನು ಜನಿಸಿದುದು ಅಥವಾ ಬೆಳೆದುದು (೮-೭೮-೫ ; ೧೦-೫೫). ವೃತ್ತನು ಎನ್ನುವುದು ಇಂದ್ರನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವಿಶೇಷಣ. ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದಾರೆ. ವೃತ್ತನು (ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು) ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸಲಿ (೮-೭೮-೩) ಮತ್ತು ಎಲೈ ವೃತ್ತಹನೇ (ವೃತ್ತಹ) ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸು (೮-೧೭-೯). ಇಂದ್ರನ ಈ ಕಾರ್ಯವು ವೃತ್ತಹತ್ಯಾ (ವೃತ್ತವಧಿ) ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವೃತ್ತತೂರ್ಯಾ (ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸುವುದು) ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತನಿಗೆ ಸರ್ವಾಕೃತಿಯುಂಟೆಂಬುದು ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕೈಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲ (೧-೩೨-೭ ; ೩-೩೦-೮). ಇಂದ್ರನಿಂದ ಇರಿಯಲ್ಪಡುವ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸು (೧-೫೨-೧೦ ; ೮-೬-೬ ; ೮-೬೫-೨), ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅಹತವಾಗುವ ಕವನ ವಸಡುಗಳು (೧-೫೨-೬) ಅನೇಕ ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅವನು ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಘೋರಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೮೫-೭, ೫-೨೯-೪, ೧-೫೨-೧೦, ೧-೬೦-೧೦ ಮತ್ತು ೬-೧೭-೧೦ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಗುಡುಗು (೧-೮೦-೨), ಸಿಡಿಲು, ಹಿಮ ಮೊದಲಾದವು (೧-೩೨-೧೩) ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲೇವೆ.

ವೃತ್ತನ ತಾಯಿಗೆ ದಾನು ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಅವಳನ್ನು ಗೋವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ (೧-೩೨-೯). ಇದೇ ಪದವು (ದಾನು) ನವುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವನ್ನೂ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯೋದಕವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಂದೇ ಇರಬಹುದು. ಇದೇ ಪದವನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ದಾನುವಿನ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರಿರಬಹುದು (೨-೧೨-೧೧, ೪-೩೦-೭). ಅದೇ ರೀತಿ ಔರ್ಣವಾಭ (೨-೧೧-೧೮) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತರಾದ ಎಳು ಜನ ರಾಕ್ಷಸ (೧೦-೧೨೦-೬)ರೂ ಅದೇ ಹೆಸರಿದೆ. 'ದಾನು' ಪದದಿಂದ (ದಾನುವಿನ ಮಗನೆಂದರ್ಥಕೊಡುವ) ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ದಾನವ ಎಂಬ ಪದವು, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು (ಬಹುಶಃ ವೃತ್ತಾಸುರನೇ) ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕಪಟಿಯಾದ ದಾನವನ ಮಾಯೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಪರಿಹರಿಸಿದನು (೨-೧೧-೧೦) ; ಘೋರಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದಾನವನನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೆಡೆವಿದನು (೫-೨೯-೪), ಅನಂತರ ನೀರುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು (೫-೩೨-೧).

ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೆ ಗುಪ್ತವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವೊಂದಿದೆ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಮೋಚಿತವಾಗಿ, ನೀರುಗಳು ಅಹಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಹರಿದು, ಈ ವಾಸಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತವೆ (೧-೩೨-೧೦). ವೃತ್ತಾಸುರನು ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆ (೧-೧೨೦-೧೦, ೨-೧೧-೧೯), ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ, ನೀರಿನಿಂದಾ ನೃತನಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುತ್ತಾನೆ (೧-೫೨-೬). ಇಂದ್ರನು ನೀರನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ವೃತ್ತಾಸುರನು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದನು (೧-೮೦-೫) ಅಥವಾ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ, ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಕೆಳಗೆ ತಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೮-೩-೧೯). ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸಿದಾಗ, ಇಂದ್ರನು ಅವನ ತೊಂಭು ತೊಂಭತ್ತು (೭-೧೯-೫, ೮-೮೨-೨) ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೮೯-೭).

ವೃ (ಎಂದರೆ ಆವರಿಸು, ಸುತ್ತುಗಟ್ಟು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಅಪೋವರಿವಾಂಸಂ (೨-೧೪-೨, ಇತ್ಯಾದಿ ನೀರನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ) ಅಥವಾ

ವೃತ್ತೀ (೧-೫೨-೬) ಅಥವಾ, ನದೀವೃತ್ (೧-೫೨-೨, ೮-೧೨-೨೬, ೬-೨೦-೪ ಮತ್ತು ೭-೨೧-೩ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ವೃತ್ತಂ ಅವ್ಯಾಹತ (೩-೪೩-೩). ಅಪಾವ್ಯಾಹತ (೧-೩೨-೧೧, ೧-೫೦-೪) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಕ್ಲೇಷವಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತನು ನದಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದಾನೆ (ಪರಿಧಿ: ೩-೩೩-೬).

ವೃತ್ತಹಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ವೃತ್ತರ ವಧೆಯೂ ಅಭಿಪ್ರೇತವು. ವೃತ್ತಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ಮತ್ತು ನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ (ಭೂರೀಣ ವೃತ್ತಾ. ೭-೧೮-೪), ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಿಶಾಚಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ (೭-೧೯-೪; ೧೦-೪೯-೬). ಈ ಪಿಶಾಚಗಳೊಡನೆ ಇಂದ್ರನ ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮವೂ, ಜಲವಿಮೋಚನೆ (೭-೩೪-೩) ಅಥವಾ ನದಿಗಳೆ ಬಿಡುಗಡೆ (೮-೮೫-೧೮); ಇವುಗಳೂ ಪಿಶಾಚಗಳಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು (ವೃತ್ತಾ ೪-೪೨-೭). ಜನಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ, ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (೬-೨೯-೬) ಮತ್ತು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (೩-೪೯-೧), ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೃಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾನೆ. ದಧ್ಯಂಚನ ಆಸ್ಥಿಯಿಂದ ವೃತ್ತಾಸುರನ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಂತೆ (೭-೧೯-೫), ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ವೃತ್ತರನ್ನೂ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದಾನೆ (೧-೮೪-೧೩).

ಈ ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತ ಪದದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರುಗಳೂ ವಾಚ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆರೈರು ಮತ್ತು ದಾಸರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವೃತ್ತರು (೬-೨೨-೧೦; ೬-೩೩-೩). ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳಂತೆ, ಮನುಷ್ಯರ ಶತ್ರುಗಳೂ ಅಭಿಪ್ರೇತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ವೃತ್ತ ಎಂದರೆ ಶತ್ರು ಅಥವಾ ಅವಿತುತನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ವೃತ್ತಾಸುರನ ಗುಣಗಳ ಕಡೆಯೂ ದೃಷ್ಟಿಯಿದ್ದೇ ಇದೆ. ನವುಂಸಕಲಿಂಗದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ 'ಅಡ್ಡಿ' 'ಅಡಚಣೆ' ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಪಿಶಾಚಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥ ಬಂದಿರಬೇಕು.

ಪ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತನೆಂದರೆ ಚಂದ್ರನೆಂದೂ, ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿನ, ಸೂರ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ನುಂಗಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಇದೆ.

ವಲ.

ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ಅವನ ಜೊತೆಗಾರರು ವಿಕೀಷವಾಗಿ ಅಂಗಿರಸರು. ಇವರಿಂದ ಗೋವಿಮೋಚನೆಯ ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ ಇವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದು. ಪಣೆಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡಾಗ ಇಂದ್ರನು, ಆ ಗೋವುಗಳ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದ ವಲನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು (೧೦-೬೭-೬; ೬-೩೯-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ, ವಲನು ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೬೮-೧೦; ೧೦-೬೭-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅವನ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ತೆಗೆಯಿಸಿದನು (೬-೧೮-೧೫); ಬೇಲಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು (೧-೫೨-೫); ಮತ್ತು ಅಖಂಡವಾದ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು (ಸಾನು) ಇಂದ್ರನು ಮುರಿದನು (೬-೩೯-೨). ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹತೆಯಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ವಲನ ಬಿಲವನ್ನು ತೆರೆದು, ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕಿದನು; ಉಳಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದವು (ಕೈ. ಸಂ. ೨-೧-೫-೧). ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸದಂತೆ, ಹೊದಿಕೆ, ಆವರಣ ಅಥವಾ ಗುಹೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಎರಡು

ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ (೧-೬೨-೪, ೪-೫೦-೫) ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ (೮-೩೨-೨೫) ಫಲಿಗದ ಜೊತೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ; ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೧-೧೦) ವಲ ಎಂಬುದೂ ಮೇಘದ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿ, ವಲದ ದ್ವಾರವನ್ನು ತೆರೆದನು (೨-೧೪-೩); ಅಥವಾ ಗೋವುಗಳನ್ನೊಡಗೊಂಡಿದ್ದ (೧-೧೧-೫) ವಲದ ಬಿಲವನ್ನು ತೆರೆದನು. ಸಂಚವಿಂಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಅಸುರರ ಗುಹೆ (ವಲ)ಯು, ತಿಲೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು ಎಂದಿದೆ (ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೯-೭). ಮತ್ತು ಕೆಲವು ನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ವಲನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಗುಹಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು (೧-೫೨-೫, ೨-೧೨-೩, ೩-೩೪-೧೦). 'ವೃತ್ರಪಾದ' ಎಂಬುದು ರೊಡನೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ 'ವಲಿಂಜ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ವಲನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟನಿರಬಹುದು (೩-೪೫-೨, ೨-೧೨-೩ರನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಗುಹೆ ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಸೂಚಕವಾಗಿ ಬದಲಾವಣೆ, ೩-೩೦-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವಲನೇ ಒಂದು ಗೋವು, ಇಂದ್ರನು ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆಂಬ ಹೆದರಿಕೆಗೆ, ಈ ವಲನು ವ್ರಜದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾನೆ. ವಲನ ವಧೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಹನ್ ಧಾತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ; ಭಿಡ್, ದೃ ಅಥವಾ ರುಜ್ ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ, ವ್ಯಕ್ತೀಕರಣವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ವಲಭಿತ್ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಲನು ವೃತ್ರನ ಸಹೋದರ ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ (ವಲ-ವೃತ್ರ-ಹಾ).

ಅರ್ಜುನ.—ವಿಳು ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಇಂದ್ರನ ಶತ್ರುವಾಗಿಯೇ. ಅವನು ಕಪಟಿ, ಅವನ ಹಸುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಿದನು (೮-೩೧-೧೯). ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಎಸೆದನು (೨-೧೧-೨೦, ೨-೧೪-೪, ೮-೩೨-೩ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ತನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದ ತುಳಿದನು (೧-೫೧-೬), ಅಥವಾ ಅವನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು (೧೦-೬೭-೧೨). ಎರಡು ಮೂರು ಸಲ ವೃತ್ರ (ಅಹಿ) ನೊಡನೆ ಉತ್ತನಾಗಿದಾನೆ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಅವನ ಜಾತಿಗೇ ಸೇರಿದವನು.

ವಿತ್ತರೂಪ.—ತ್ವಷ್ಟೃವುತ್ರ, ಮೂರು ತಲೆಗಳು, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ತ್ರಿತರಿಬ್ಬರೂ ಅವನನ್ನು ವಧಿಸಿ, ಅವನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದಾರೆ (೧೦-೮-೮, ೯). ಬೇರೆ ಎರಡು ಮೂರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟೃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟೃನು ಗೋ, ಅಶ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧನು (೧೦-೭೬-೩), ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕಿತ್ತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು (೨-೧೧-೧೯). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೧-೧), ವಿತ್ತರೂಪನು ಅಸುರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದರೂ, ದೇವತೆಗಳ ಪುರೋಹಿತ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ, ಮೂರು ತಲೆಯ ತ್ವಷ್ಟೃನೂ ವೃತ್ರಾಸುರನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂಬ ಛಾಂದಸೆ.

ಸ್ವರ್ಭಾನು.—ಇವನೂ ಒಬ್ಬ ಅಸುರಸ್ವರ್ಭಾವದವನು. ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೫-೪೦) ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಪ್ರಸಕ್ತನಾಗಿದಾನೆ. ಇವನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮರೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಮಾಯೆಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಅತ್ತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ನೇತ್ರವನ್ನು ಪುನಃ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಭಾನುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಾಹುವಿದಾನೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ, ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕನ್ನು ತಡೆಯುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಉರಣ.—ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ ಇವನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾದನು (೨-೧೪-೪).

ದಾಸಾ:—ದಸ್ಯುಗಳು.

ಕುಷ್ಠ.—ಇವನ ಹೆಸರು ಸುಮಾರು ೪೦ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಷ್ಠನ ಮುಖ್ಯ ಶತ್ರು. ಈ ಕುಷ್ಠನಿ ಗೋಸ್ಥರ ಅಥವಾ ಕುತ್ಸನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ಕುಷ್ಠನನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೪-೧೬-೧೨,

೫-೨೯-೯, ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನಿಗೆ ಕೊಂಬುಗಳಿವೆ (೧-೩೩-೧೨). ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿವೆ (೬-೪೦-೧೦, ೧೧) ಅಂದರೆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿಂದಾದ ಮರಿಗಳು (೧೦-೧೨-೧೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಇದರಿಂದ ಶುಷ್ಕನೊ ಒಂದು ಸರ್ಪವೆನ್ನು ಬಹುದು. ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ (ಶ್ವಸನಃ ೧-೫೪-೫). ಆರು ಸಲ ಇವನಿಗೆ ಅಶುಷ (ನುಂಗುವ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಗಳು (೧-೫೧-೧೧) ಅಥವಾ ಕೋಟಿ (೪-೩೦-೧೩) ಇದೆ, ಇವು ಚಲಿಸುವ ಕೋಟಿಗಳು (೮-೧-೨೮). ಇದ್ರನು ಶುಷ್ಕನ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ನೀರುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೧-೧೧), ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಬಡಿದು ಜಲಧಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (ವಾಲ. ೩-೮) ಅಥವಾ ಶುಷ್ಕನ ವಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ, ಸ್ವರ್ಗೀಯೋದಕವನ್ನು (ಸ್ವರ್ವತೀಃ) ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೪೦-೧೦). ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಶುಷ್ಕನಿಗೆ 'ಕುಯವ' (ಕೆಟ್ಟ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಒತ್ತುಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಕುಯವ ಎಂಬುದೇ ಎರಡು ಸಲ ಪ್ರಾಯಶಃ ಶುಷ್ಕನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಇದೆ (೧-೧೦೩-೮, ೧-೧೦೪-೩). ಇಂದ್ರ ಶುಷ್ಕರ ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮವು ಜಲವಿನೋಚನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಗೋವುಗಳ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗಬಹುದು (೮-೮೫-೧೭). ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಶುಷ್ಕನು ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಿಮದ ಮಗ ಮತ್ತು ದಾನವನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೫-೩೨-೪). ಶುಷ್ಕನು ಅಮೃತವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ದಾನವನು (ಕಾರಕ).

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶುಷ್ಕನು ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೆನ್ನು ಬಹುದು. 'ಶುಷ್ಕ' ಪದದ ಮೂಲವಾದ ಶುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬುಸುಗುಟ್ಟು ಅಥವಾ ಒಣಗಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಇದೂ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಂಬರಃ.—ಈ ಜನರು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪಿಶಾಚಿಗಳೊಡನೆಯೇ ಶಂಬರನು ಪ್ರಸಕ್ತನಾಗಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶುಷ್ಕ, ಪಿಪ್ಪು (೧-೧೦೧-೨, ೧-೧೦೩-೮, ೨-೧೯-೬, ೬-೧೮-೮) ಮತ್ತು ವರ್ಚಿಗಳೊಡನೆ; ಅಹಿ ಮತ್ತು ಶಂಬರರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಮರತರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು (೩-೪೭-೪), ಶಂಬರನನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಾಗ, ಇಂದ್ರನು ಆಕಾಶವನ್ನೇ ನಡುಗಿಸಿದನು (೧-೫೪-೪). ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಬರನನ್ನು ಹುಡುಕಿ (೨-೧೨-೧೧), ಪರ್ವತದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕುರುಳಿಸಿದನು (೧-೧೩೦-೭, ೬-೨೬-೫). ಕುಲಿತರನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಂಬರನೆಂಬ ದಾಸನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ದೊಡ್ಡ ಪರ್ವತದಿಂದ ಉರುಳಿಸಿದನು (೪-೩೦-೧೪). ತಾನೊಬ್ಬ ಸಣ್ಣ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಿದ್ದು, ಶಂಬರನನ್ನು ಹೊಡೆದು, ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬೀಳಿಸಿದನು (೭-೧೮-೨೦). ತೊಂಭತ್ತು (೧-೧೩೦-೭), ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು (೨-೧೯-೬, ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ನೂರು (೨-೧೪-೬, ಇತ್ಯಾದಿ) ದುರ್ಗಗಳು ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿವೆ. ಒಂದು ಸಲ, ನಪುಂಸಕಾಂತವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಶಂಬರನ ಕೋಟಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಭೇದಿಸಿ, ನಿಧಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು (೨-೨೪-೨). ಅತಿಥಿಗ್ವ (೧-೫೧-೬), ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಿವೋದಾಸ (೨-೧೯-೬, ಇತ್ಯಾದಿ). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಇಬ್ಬರೂ (೧-೧೩೦-೭, ೪-೨೬-೩), ಇವರುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಶಂಬರ ಮತ್ತು ದಿವೋದಾಸ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರಿರಬಹುದು.

ಪಿಪ್ಪು — ಇಂದ್ರನ ಆಶ್ರಿತನಾದ (ವಾಲ. ೧-೧೦) ಋಜಿಶ್ವನ ಶತ್ರು; ಈ ಋಜಿಶ್ವನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನರ್ಪಿಸಿ, ಪಿಪ್ಪುವಿನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಸಹಾಯ ವಡೆಯುತ್ತಾನೆ (೫-೨೯-೧೧; ೧೦-೯೯-೧೧).

ಇದ್ರನು ಋಜಿಶ್ವನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ (೧-೧೦೧-೧, ೨ ; ೧೦-೧೩೮-೩) ಅಥವಾ ಅವನಿಗೋಸ್ಕರ (೪-೧೬-೧೩ ; ೬-೨೦-೬) ಪಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಅಹಿಯ ಮಾಯೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪಿಪ್ಪುವಿನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೋಟಿಗಳಿವೆ ; ಇಂದ್ರನು ಇವುಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೫೦-೫, ೬-೨೦-೬). ಪಿಪ್ಪುವೆಂಬ ದಾಸ ಮತ್ತು ಕೆಲವರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಧಿಸಿ, ನೀರುಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದನು (೮-೩೨-೨). ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿದಾಗ, ಪಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಅನುರೂಪನಾದ ಯೋಧನನ್ನು ಆರೈಕೆ ಮಾಡಿದನು ; ಋಜಿಶ್ವಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು, ಮಾಯೆಯಾದ ಪಿಪ್ಪು ಎಂಬ ಅಸುರನ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದನು (೧೦-೧೩೮-೩). ಕಾಡುಮೃಗರೂಪನಾದ ಪಿಪ್ಪುವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಋಜಿಶ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು ; ಐವತ್ತು ಸಾವಿರ ಕಪ್ಪುಜನರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೪-೧೬-೧೩). ಋಜಿಶ್ವನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು, ಇಂದ್ರನು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದವರ ಸಂತತಿಯನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡಿದನು (೧-೧೦೧-೧). ಇವನಿಗೆ ಅಸುರ, ದಾಸ ಎಂಬ ಎರಡೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರ ಶತ್ರುವೂ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ನಮುಚಿಃ.—ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಸಲವಲ್ಲದೆ, ವಾಜಸನೇಯಿಸಂಹಿತೆ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುರ (ಅಸುರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೧೦-೧೩೧-೪ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೧-೧೦) ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಎಂತಲೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದಾಸನೆಂತಲೂ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ (೫-೩೦-೬, ೮, ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಮಾಯಿ ಎಂದು ಒಂದುಕಡೆ (೧-೫೩-೬). ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸೇಲಿಸುವಾಗ, ಇಂದ್ರನ ಸಹಚರನು ನಮೀ ಸಾಪ್ಯನೆಂಬ ಆಶ್ರಿತ (೧-೫೩-೬, ೬-೨೦-೬). ಇತರ ಅನೇಕ ಪಿಶಾಚಿಗಳಂತೆ ನಮುಚಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾಗಿದಾನೆ (೨-೧೪-೫, ೬-೧೯-೫) ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟದಾನೆ (೧-೫೩-೬). ವೃತ್ರನಮುಚಿಗಳನ್ನು ವಧಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ನೂರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೬-೧೯-೫). ವೃತ್ರಾಸುರನ ತಲೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ ಆದರೆ ನಮುಚಿಯ ತಲೆಯನ್ನು ಗಿರಕಿ ಹೊಡೆಸುತ್ತಾನೆ (೫-೩೦-೮ ; ೬-೨೦-೬). ಇದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚುತ್ತಾನೆ (೫-೩೦-೬) ಅಥವಾ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನುಲಚಿದಾನೆ (೮-೧೪-೧೩). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂತಲೂ ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮಧ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿದನು ; ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಗುಣಪಡಿಸಿದಳು (೧೦-೧೩೧-೪, ೫).

ಪಾಣಿನಿಯ ಪ್ರಕಾರ (೬-೩-೭೫), ನಮುಚಿ ಎಂದರೆ (ನ-ಮುಚಿ) ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವವನಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ನೀರನ್ನು ತಡೆದಿರುವ ಪಿಶಾಚಿ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಧುನಿ ಮತ್ತು ಚುಮುರಿಃ.—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸಲ ಚುಮುರಿಯೊಂದೇ ಬಂದಿದೆ. ಒಂದು ಸಲ ಧ್ವಂಧ್ಯವಾಗಿಯೂ (೬-೨೦-೧೩) ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ, ಇದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರದೂ ಸಂಬಂಧ ಎಷ್ಟು ನಿಕಟವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ನಿದ್ರಾ ಮಗ್ನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೨-೧೫-೯, ೬-೨೦-೧೩ ; ೬-೧೯-೪), ಚುಮುರಿ ಒಬ್ಬನಿಗೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಆಗಿದೆ (೬-೨೬-೬). ಶಂಬರ, ಪಿಪ್ಪು, ಶುಷ್ಕ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ, ಇವರನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ, ಅವರ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೬-೧೮-೮). ತನಗೋಸ್ಕರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ (೬-೨೦-೧೩) ದಭೀತಿಗೋಸ್ಕರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು ಅಥವಾ ನಿದ್ರಿತರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು

ಅಥವಾ ನಿದ್ರಿತರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು (೧೦-೧೧೩-೯), ಮತ್ತು ದರ್ಭೀತಿಯು ಅವನ ಭಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಡೆದನು (೬-೨೬-೬). ಇಂದ್ರನು ದರ್ಭೀತಿಗೋಸ್ಕರ ಮೂವತ್ತುಸಾವಿರ ದಸ್ಯುಗಳಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ (೪-೩೦-೨೧), ಅವನಿಗೋಸ್ಕರ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನು ಹಗ್ಗವಿಲ್ಲದೆ ಬಂಧಿಸಿದನು (೨-೧೩-೯).

ಧುನಿ ಎಂದರೆ ಗರ್ಜಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ವರ್ಚೀ ಮತ್ತು ಇತರರು.—ಶಂಬರನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಇವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇವನೂ ಒಬ್ಬ ಅಸುರ (೬-೯೯-೫), ಆದರೆ ಶಂಬರ ಮತ್ತು ಇವನಿಗೆ 'ದಾಸ'ರೆಂದು ಹೆಸರು (೬-೪೭-೨೧). ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರನ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದು, ವರ್ಚಿಯ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಯೋಧರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೨-೧೪-೬, ೪-೩೦-೧೫). ವರ್ಚೀ ಎಂದರೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಲ, ಶುಷ್ಕ, ನಮುಚಿ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪಿಶಾಚಿಗಳ ಹೆಸರು ಬಂದಿವೆ, ಅವರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ದೃಭೀಕ, ರುಧಿ ಕೃ (೨-೧೪-೩, ೫), ಅನರ್ಶನಿ, ಸೃಬಿಂದ (೮-೩೨-೨) ಮತ್ತು ಇಲೀಬಿಶ (೧-೩೩-೧೨), ಇವರುಗಳು ಆ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರು.

ರಕ್ಷಸಃ.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳು—ಮನುಷ್ಯರ ದ್ವೇಷಿಗಳು. ಇವರನ್ನು ಹೇಳುವ ಜಾತಿನಾಚಕವು ರಕ್ಷಃ ಎಂಬುದು. ಐವತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ; ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವತೆಯೊಡನೆ, ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪವಾಗಿ, ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ವಿಧಿಸಿದೆ ಎಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ೭-೧೦೪ ಮತ್ತು ೧೦-೮೭ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇದೆ, ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಸಃ, ಯಾತು, ಯಾತುಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಇವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ರಕ್ಷಸಃ ಎಂಬುದು ದುರ್ಧೇವತೆಗಳು, ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ಜಾತಿನಾಚಕವೆಂತಲೂ, ಯಾತು ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಜಾತಿನಾಚಕವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಈ ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳಿಗೆ, ನಾಯಿ, ರಣಹದ್ದು, ಗೂಬೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪಗಳು (೭-೧೦೪-೨೦ರಿಂದ ೨೨). ಪಕ್ಷಿರೂಪರಾಗಿ, ರಾತ್ರಿಯವೇಳೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೧೦೪-೧೮). ಭಾತ್ಯ, ಭರ್ತೃ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯನ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ, ಅವರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೬೨-೫). ನಾಯಿ ಅಥವಾ ಕಪಿರೂಪವಾಗಿ, ಹೆಂಗಸರ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಕಾಡಿರುತ್ತಾರೆ (೮. ವೇ. ೪-೩೭-೧೧). ಆದುದರಿಂದ ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟು (೮. ವೇ. ೮-೬). ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಧುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ, ಇವರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಚುಚ್ಚಿ ಲೆಂದು, ಸಣ್ಣ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ಮಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೧-೧೦). ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ರೂಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದು. ಅವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಶಿರಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ಹೃದಯ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದೆ; ಆದರೆ ಏನಾದರೊಂದು ವೈರೂಪ್ಯವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ತಲೆ, ಎರಡು ಬಾಯಿ, ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣು, ಐದು ಪಾದಗಳು, ಬೆರಳುಗಳಿಲ್ಲ, ಪಾದಗಳು ಹಿಂದು ಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕೈಮೇಲೆ ಕೊಂಬುಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ (೮. ವೇ. ೮-೬; ೧೦-೧೬೨-೫).

ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩-೭). ನೀಲಿ, ಹಳದಿ ಅಥವಾ ಹಸುರು ಪಿಶಾಚಿಗಳೂ ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೯-೨೨-೪, ೫). ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣುಗಳೂ, ಸಂಸಾರಗಳೂ, ರಾಜರೂ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೨-೧೨; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩-೭) ಉಂಟು; ಅವರೂ ಮರಣಶೀಲರು. (ಅ. ವೇ. ೬-೩೨-೨; ಇತ್ಯಾದಿ).

ಯಾತುಧಾನರು ಮನುಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಗೋಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (೧೦-೮೬-೧೬, ೧೭) ತಮ್ಮ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದ ಆಶೆಯನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ರಾಕ್ಷಸರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ; ಈ ಆಕ್ರಮಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವ ಮೂಲಕವೇ. ಆರಾಧಕರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. (೮-೪೮-೨೦) ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ರೋಗಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಿಶಾಚಿಯೊಂದು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ. ೭-೭೬-೪) ಈ ಭೂತಪ್ರೇತಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಾವು ತಿನ್ನುವಾಗ ಅಥವಾ ಕುಡಿಯುವಾಗ ನಮ್ಮ ಬಾಯಿ ಮೂಲಕವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೯-೬ರಿಂದ ೮); ಇತರ ದ್ವಾರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದುಂಟು (ಅ. ವೇ. ೮-೬-೩). ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದೇ ತಡ, ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸವನ್ನು ಕಿತ್ತು, ತಿಂದು, ರೋಗವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೯-೫, ೧೦). ಹುಚ್ಚತನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ನಾಕ್ಕುಟವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೧೧-೩; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೧-೧೫-೫). ಮನುಷ್ಯರ ವಾಸಗೃಹಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೩೫-೯) ಕೆಲವು ಭೂತಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಣಿಯುತ್ತಾ ಕತ್ತೆಗಳಂತೆ ಅರಚುತ್ತಾ, ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಗುತ್ತಾ ಇಲ್ಲವೇ ಕಪಾಲಗಳಿಂದ ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತವೆ (ಅ. ವೇ. ೮-೬-೧೦, ೧೧, ೧೪; ಹಿ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩-೩).

ಅವರ ಸಂಚಾರಕಾಲವು ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಸಾಯಂಕಾಲ (೭-೧೦೪-೮). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಟಿ ವೇನೊ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ; ಅಲ್ಲಿ ಉದಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೩). ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಉಲೈಯು ಭೂತದ ರೂಪವೆಂದು ಭಾವನೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೨೬-೯) ಅಮಾನಾಳೈಯ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯು ಪ್ರೇತಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅದೇ ಅನುಕೂಲಕಾಲ. (ಅ. ವೇ. ೧-೧೬-೧; ೪-೩೬-೩.)

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ಇರುವಷ್ಟು ಅಪತ್ತು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಶಾಚಿಗಳು, ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಯಾತುಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಚಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಎರಚುತ್ತವೆ. (೭-೧೦೪-೧೮, ೨೧) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಅವರಿಗಾಗದು. (೧೦-೧೮೨-೩) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಾಪ ತಗಲದಂತೆ, ಭೂತಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿಬಿಡೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. (೧-೭೬-೩) ಯಾತುಧಾನರು ಮತ್ತು ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ಯಾಗವನ್ನು ಉರ್ಜಿತವಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವೊಂದಿದೆ. (ಅ. ವೇ. ೭-೭೦-೨) ಮೃತರಿಗೆ ಆಹುತಿಕೊಡುವ ಅನ್ನೋದಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೨೮; ವಾ. ಸಂ. ೨-೨೯ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು (ರಾಕ್ಷಸರೆಂತಲೇ ವ್ಯವಹಾರ) ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನೂ, ಯಾಗಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಬದ್ಧ ದ್ವೇಷ. ಇವರನ್ನು ದಹಿಸು, ಓಡಿಸು ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. (೧೦-೮೭-೩-೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ರಕ್ಷೋಹಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

೫-೨೯-೯, ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನಿಗೆ ಕೊಂಬುಗಳಿವೆ (೧-೩೩-೧೨). ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿವೆ (೬-೪೦-೧೦, ೧೧) ಅಂದರೆ ಮೊಟ್ಟೆಗಳಿಂದಾದ ಮರಿಗಳು (೧೦-೧೨-೧೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ), ಇದರಿಂದ ಶುಷ್ಕನೊ ಒಂದು ಸರ್ಪವೆನ್ನು ಬಹುದು. ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ (ಶ್ವಸನಃ ೧-೫೪-೫). ಆರು ಸಲ ಇವನಿಗೆ ಅಶುಷ (ನುಂಗುವ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಗಳು (೧-೫೧-೧೧) ಅಥವಾ ಕೋಟಿ (೪-೩೦-೧೩) ಇದೆ, ಇವು ಚಲಿಸುವ ಕೋಟಿಗಳು (೮-೧-೨೮). ಇದ್ರನು ಶುಷ್ಕನ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ನೀರುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧-೫೧-೧೧), ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಬಡಿದು ಜಲಧಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ (ವಾಲ. ೩-೮) ಅಥವಾ ಶುಷ್ಕನ ವಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ, ಸ್ವರ್ಗೀಯೋದಕವನ್ನು (ಸ್ವರ್ವತೀಃ) ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ (೮-೪೦-೧೦). ನಾಲ್ಕು ಸಲ ಶುಷ್ಕನಿಗೆ 'ಕುಯವ' (ಕೆಟ್ಟ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಒಟುಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಕುಯವ ಎಂಬುದೇ ಎರಡು ಸಲ ಪ್ರಾಯಶಃ ಶುಷ್ಕನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಇದೆ (೧-೧೦೩-೮, ೧-೧೦೪-೩). ಇಂದ್ರ ಶುಷ್ಕರ ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮವು ಜಲವಿನೋಚನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಗೋವುಗಳ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗಬಹುದು (೮-೮೫-೧೭). ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಶುಷ್ಕನು ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಿಮದ ಮಗ ಮತ್ತು ದಾನವನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (೫-೩೨-೪). ಶುಷ್ಕನು ಅಮೃತವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ದಾನವನು (ಕಾರಕ).

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶುಷ್ಕನು ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೆನ್ನು ಬಹುದು. 'ಶುಷ್ಕ' ಪದದ ಮೂಲವಾದ ಶುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬುಸುಗುಟ್ಟು ಅಥವಾ ಒಣಗಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಇದೂ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಂಬರಃ.—ಈ ಹಸರು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪಿಶಾಚಿಗಳೊಡನೆಯೇ ಶಂಬರನು ಪ್ರಸಕ್ತನಾಗಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶುಷ್ಕ, ಪಿಪ್ಪು (೧-೧೦೧-೨, ೧-೧೦೩-೮, ೨-೧೯-೬, ೬-೧೮-೮) ಮತ್ತು ವರ್ಚಿಗಳೊಡನೆ ; ಅಹಿ ಮತ್ತು ಶಂಬರರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ, ಮರ ತರು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು (೩-೪೭-೪), ಶಂಬರನನ್ನು ಭೇದಿಸಿದಾಗ, ಇಂದ್ರನು ಆಕಾಶವನ್ನೇ ನಡುಗಿಸಿದನು (೧-೫೪-೪). ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಬರನನ್ನು ಹುಡುಕಿ (೨-೧೨-೧೧), ಪರ್ವತ ದಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕುರುಳಿಸಿದನು (೧-೧೩೦-೭, ೬-೨೬-೫). ಕುಲಿತರನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಂಬರನೆಂಬ ದಾಸನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ದೊಡ್ಡ ಪರ್ವತದಿಂದ ಉರುಳಿಸಿದನು (೪-೩೦-೧೪). ತಾನೊಬ್ಬ ಸಣ್ಣ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಿದ್ದು, ಶಂಬರನನ್ನು ಹೊಡೆದು, ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬೀಳಿಸಿದನು (೭-೧೮-೨೦). ತೊಂಭತ್ತು (೧-೧೩೦-೭), ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು (೨-೧೯-೬, ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಥವಾ ನೂರು (೨-೧೪-೬, ಇತ್ಯಾದಿ) ದುರ್ಗಗಳು ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿವೆ. ಒಂದು ಸಲ, ನವುಂಸಕಾಂತವಾದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಶಂಬರನ ಕೋಟಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಭೇದಿಸಿ, ನಿಧಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು (೨-೨೪-೨). ಅತಿಥಿಗ್ನ (೧-೫೧-೬), ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಿವೋದಾಸ (೨-೧೯-೬, ಇತ್ಯಾದಿ). ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಇಬ್ಬರೂ (೧-೧೩೦-೭, ೪-೨೬-೩), ಇವರುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಇಂದ್ರನು ಶಂಬರನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಶಂಬರ ಮತ್ತು ದಿವೋದಾಸ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರಿರಬಹುದು.

ಪಿಪ್ಪು — ಇಂದ್ರನ ಆಶ್ರಿತನಾದ (ವಾಲ. ೧-೧೦) ಋಜಿಶ್ವನ ಶತ್ರು ; ಈ ಋಜಿಶ್ವನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನರ್ಪಿಸಿ, ಪಿಪ್ಪುವಿನ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಸಹಾಯ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ (೫-೨೯-೧೧ ; ೧೦-೯೯-೧೧).

ಇದ್ರನು ಋಜಿಶ್ವನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ (೧-೧೦೧-೧, ೨ ; ೧೦-೧೩೮-೩) ಅಥವಾ ಅವನಿಗೋಸ್ಕರ (೪-೧೬-೧೩ ; ೬-೨೦-೭) ಪಿಪ್ಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಅಹಿಯ ಮಾಯೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪಿಪ್ಪುವಿನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೋಟಿಗಳಿವೆ ; ಇಂದ್ರನು ಇವುಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ (೧-೫೦-೫, ೬-೨೦-೭). ಪಿಪ್ಪುವೆಂಬ ದಾಸ ಮತ್ತು ಕೆಲವರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಧಿಸಿ, ನೀರುಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದನು (೮-೩೨-೨). ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿದಾಗ, ಪಿಪ್ಪುವಿಗೆ ಅನುರೂಪನಾದ ಯೋಧನನ್ನು ಆರೈಕೆ ಮಾಡಿದನು ; ಋಜಿಶ್ವಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು, ಮಾಯೆಯಾದ ಪಿಪ್ಪು ಎಂಬ ಅಸುರನ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿದನು (೧೦-೧೩೮-೩). ಕಾಡುಮೃಗರೂಪನಾದ ಪಿಪ್ಪುವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಋಜಿಶ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು ; ಐವತ್ತು ಸಾವಿರ ಕಪ್ಪುಜನರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು (೪-೧೬-೧೩). ಋಜಿಶ್ವನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು, ಇಂದ್ರನು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದವರ ಸಂತತಿಯನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡಿದನು (೧-೧೦೧-೧). ಇವನಿಗೆ ಅಸುರ, ದಾಸ ಎಂಬ ಎರಡೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರ ಶತ್ರುವೂ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ನಮುಚಿಃ.—ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಸಲವಲ್ಲದೆ, ವಾಜಸನೇಯಿಸಂಹಿತೆ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುರ (ಅಸುರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ (೧೦-೧೩೮-೪ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೧-೧೦) ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಎಂತಲೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದಾಸನೆಂತಲೂ ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ (೫-೩೦-೭, ೮, ಇತ್ಯಾದಿ) ಮತ್ತು ಮಾಯಿ ಎಂದು ಒಂದುಕಡೆ (೧-೫೩-೭). ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ, ಇಂದ್ರನ ಸಹಚರನು ನಮೀ ಸಾಪ್ಯನೆಂಬ ಅಶ್ವಿತ್ರ (೧-೫೩-೭, ೬-೨೦-೬). ಇತರ ಅನೇಕ ಪಿಶಾಚಿಗಳಂತೆ ನಮುಚಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾಗಿದಾನೆ (೨-೧೪-೫, ೭-೧೯-೫) ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟದಾನೆ (೧-೫೩-೭). ವೃತ್ರನಮುಚಿಗಳನ್ನು ವಧಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ನೂರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೭-೧೯-೫). ವೃತ್ರಾಸುರನ ತಲೆಯನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾನೆ ಆದರೆ ನಮುಚಿಯ ತಲೆಯನ್ನು ಗಿರಕಿ ಹೊಡೆಸುತ್ತಾನೆ (೫-೩೦-೮ ; ೬-೨೦-೬). ಇದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚುತ್ತಾನೆ (೫-೩೦-೭) ಅಥವಾ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನುಲಚಿದ್ದಾನೆ (೮-೧೪-೧೩). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂತಲೂ ಇದೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಪಾಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮದ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿದನು ; ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಗುಣಪಡಿಸಿದಳು (೧೦-೧೩೮-೪, ೫).

ಪಾಣಿನಿಯ ಪ್ರಕಾರ (೬-೩-೭೫), ನಮುಚಿ ಎಂದರೆ (ನ-ಮುಚಿ) ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವವನಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ನೀರನ್ನು ತಡೆದಿರುವ ಪಿಶಾಚಿ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಧುನಿ ಮತ್ತು ಚುಮುರಿಃ.—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸಲ ಚುಮುರಿಯೆಂದೇ ಬಂದಿದೆ. ಒಂದು ಸಲ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿಯೂ (೬-೨೦-೧೩) ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ, ಇದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಂಬಂಧ ಎಷ್ಟು ನಿಕಟವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ನಿದ್ರಾ ಮಗ್ನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (೨-೧೫-೯, ೬-೨೦-೧೩ ; ೭-೧೯-೪), ಚುಮುರಿ ಒಬ್ಬನಿಗೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಆಗಿದೆ (೬-೨೬-೬). ಶಂಬರ, ಪಿಪ್ಪು, ಶುಷ್ಣ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ, ಇವರನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ, ಅವರ ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (೬-೧೮-೮). ತನಗೋಸ್ಕರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ (೬-೨೦-೧೩) ದಭೀತಿಗೋಸ್ಕರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು ಅಥವಾ ನಿದ್ರಿತರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು

ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ, ಶವದೊಡನೆ ದಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿವೆ (೧೦-೧೮-೮, ೯). ಶವಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹೂರೆ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ಮೃತನ ಪ್ರೇತವು ವಾತಸ್ಸು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ದಾರಿ ತಿಳಿಯದಿರಲೆಂಬುದೇ ಇದರ ಉದ್ದೇಶ (ಅ. ವೇ. ೫-೧೯-೧೨; ಋ. ವೇ. ೧೦-೧೮-೨ ಮತ್ತು ೧೯-೯೭-೧೬ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಆತ್ಮ—ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ದೇಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಳಿಸುತ್ತವೆ; ಆದರೆ ಮೃತನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅಳಿಸಲಾರವು. ಅಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವವನ್ನು ದೇಹದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಬಹುದು ಮತ್ತು ದೇಹನಷ್ಟವಾದ ಮೇಲೂ ಜೀವವಿರುತ್ತದೆ ಎಂತಲೇ ನಂಬಿಕೆ. ೧೦-೫೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ, ಸತ್ತವನಂತೆ ಬಿದ್ದಿರುವವನ ಜೀವವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಾರೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯುಂಟೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಆಧಾರವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಯಾಗವನ್ನು ವಿಹಿತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದವನು, ಮೃತನಾಗಿ ಪುನಃ ಜನ್ಮವತ್ತಿ, ಮರಣಾಧೀನನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೩-೧೦). ಪ್ರಾಣ, ಆತ್ಮಾ, ಅಸು (ದೇಹಶಕ್ತಿ, ೧-೧೧೩-೧೬; ೧-೧೪೦-೮), ಮನಸ್ಸು (ಯೋಚನೆ ಮತ್ತು ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವುದು; ೮-೮೯-೫), ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜೀವವಾಚಕಗಳು. ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ—ಅಸು ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ಇದ್ದರೆ ಬದುಕು, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾವು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಸುನೀತಿ ಅಥವಾ ಅಸುನೀತ ಎಂಬುದು, ಮೃತರ ಜೀವಗಳನ್ನು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ದಾರಿಗೆ ಹೆಸರು (೧೦-೧೫-೪; ೧೦-೧೬-೨). ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಸು ಅಥವಾ ಮನಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಪಿತೃ, ಮಾತೃ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆಂಬುದು ನೆರಳಿನಂತಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೂ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೇ, ಅವರಿಗೆ ಅಮರತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೩-೯) ಯಾದರೂ, ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ ಪ್ರಾಕೃತವೇ ಆದುದರಿಂದ, ಶವಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳ ಆಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ದೇಹಕ್ಕೂ ಭಾಗವಿದೆ (೧೦-೧೬-೫, ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೨೬). ದೋಷಗಳು ಯಾವುವೂ ಇಲ್ಲದ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೨೦-೩) ದೇಹವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪಾರ್ಥಿವ ದೇಹವೆನ್ನುವುದು ಸಾಧುವಲ್ಲ, ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ (೧೦-೧೬-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ದೇಹ ಅಥವಾ ಈಚಿನ ವೇದಾಂತಿಗಳ 'ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹ'ವೆನ್ನಬಹುದು. ದಹನವಾದ ಮೇಲೆ ಶೇಖರಿಸಬೇಕಾದ ಅಸ್ಥಿಗಳು ನಾಶವಾದರೆ, ಅದೇ ಕಠಿಣವಾದ ಶಿಕ್ಷೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೩-೧೧; ೧೪-೬-೯-೨೮); ಇದರಿಂದ ಶವದ ಸ್ಥಾನವು ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ತರವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ೧೦-೧೬-೩ರಲ್ಲಿ, ಮೃತನ ನೇತ್ರವನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪಕ್ಕೂ, ಶ್ವಾಸವನ್ನು ವಾಯುವಿನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೂ ಹೋಗಿಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತನನ್ನು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ, ಒಂದೊಂದು ಅಂಗವು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ವರ್ಣನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಅದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೬-೩; ೧೦-೫೮-೭ರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ), ಮೃತನ ಜೀವವು ನೀರು ಅಥವಾ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿದೆ; ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು 'ದೇಹಾಂತರ ಪ್ರವೇಶ'ದ ಪ್ರಾರಂಭದಂತೆ.

ಪಿತೃಗಳು ಅನುಸರಿಸಿದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲೇ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾ (೧೦-೧೪-೭), ಮೃತನ ಜೀವವು ನಿತ್ಯ ತೇಜಸ್ವಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ (೯-೧೧೩-೭); ಆಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮವಾದ ಕಾಂತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೧-೩೭) ರಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಮೇಲೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೪) ಅಥವಾ ಭೂತಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗ

ಅಗ್ನಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಮೇಲೆ (ವಾ. ಸ. ೧೮-೫೨) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಮರುತರಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತೇಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಹಿತವಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಮತ್ತು ಮಳೆ ಹನಿಗಳಿಂದ ತಂಪುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಜೀವನು ತನ್ನ ಪುರಾತನ ರೂಪವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೨೧ರಿಂದ ೨೬) ಮತ್ತು ವೈಭವ ವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿ, ಯಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಪಿತೃಗಳು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಿರುವ- ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೪-೮, ೧೦; ೧೦-೧೫-೪, ೫). ಈ ರೀತಿ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಮನೆಗೆ ವಾಪಸ್ಸು ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಅಸ್ತಂ : ೧೦-೧೪-೮). ಯಮನು, ಈತನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗೀಯನೆಂದು ತಿಳಿದು (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೩೭), ಅವನಿಗೂ ಒಂದು ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೪-೯).

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪ್ರಕಾರ, ಮೃತರು ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು, ಎರಡು ಬೆಂಕಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತಾರೆ; ಆ ಬೆಂಕಿಗಳು ಕೆಟ್ಟ ಜೀವಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತವೆ; ಉತ್ತಮರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಬಿಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ಹೊರಟು ಉತ್ತಮ ಜೀವಿಗಳು ಪಿತೃಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯನ್ನೋ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯನ್ನೋ ಹಿಡಿದು ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಾರೆ ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೨; ಇತ್ಯಾದಿ). ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಪಡೆದಿರುವವರಿಗೆ ಎರಡು ದಾರಿಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ: ಒಂದು (ಪರಿಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ) 'ಬ್ರಹ್ಮ' ನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವುದು, ಎರಡನೆಯದು ಸ್ವರ್ಗದ ದಾರಿ. ತಮ್ಮ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಫಲ ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ, ಈ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಬಂದು, ಪುನಃ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಅತ್ಮ'ದ ಪರಿಚಯವೇ ಇಲ್ಲದವರು ದುರ್ದೇವತೆಗಳ ಅಥವಾ ಭೂತಪ್ರೇತಗಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರಾಗಿ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಜನ್ಮವೆತ್ತುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವರ್ಗ:—ಪಿತೃಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಮನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಾನವು ನಿತ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ನೆಲೆಯಾದ ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೫-೧೪), ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೪-೮), ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಆಕಾಶದ ಅತ್ಯಂತ ಗಹನವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ, (೯-೧೧೩-೭ರಿಂದ ೯) ಇದೆ. ಅರ್ಥವ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ, ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ (ಅ. ವೇ. ೧೦-೪-೧೧) ಮತ್ತು ತೇಜಃಪುಂಜವಾದ ಲೋಕ (೪-೩೪-೨), ಆಕಾಶದ ತುದಿ (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೪೭), ಮೂರನೆಯ ಆಕಾಶ (ಅ. ವೇ. ೯-೫-೧, ೮; ೧೮-೪-೩) ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರ್ಗ (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೪೮), ಇವುಗಳೇ ಪಿತೃಲೋಕಗಳ ಮತ್ತು ಯಮನ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೈತ್ರಾಯಣೀ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಮೈ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೮; ೨-೩-೯), ಪಿತೃಲೋಕವೇ ಮೂರನೆಯ ಲೋಕ. ಪಿತೃಲೋಕವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ (೯-೧೧೩-೯). ಪಿತೃಗಳು ಸೂರ್ಯ ನೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗಿದಾರೆ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೦೭-೨; ೧೦-೧೫೪-೫) ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿದಾರೆ (೧-೧೦೯-೭; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೧೦ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನು ಅವರಿಗೋ ಸ್ವರಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ (೫-೧೨೫-೭), ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಕ್ಕೂ ಇವರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ (೧೦-೧೫-೩) ಮತ್ತು ಧರ್ಮಿಷ್ಠರಾದವರು ಆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಾಸಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಿಸುತ್ತಾರೆ (೧-೧೫೪-೫) ಎಂದಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಆನಂದಿಸುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಹೋದಂತೆ, ಸತ್ಪುರುಷರು ಅಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ, ಸೂರ್ಯನೂ, ಉಪಸ್ಥಾನವು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಕೊಂಡು, ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಸತ್ಪುರುಷರ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೇ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು (ತೈ. ಸಂ. ೫-೪-೧-೩; ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೫-೪-೮) ಮತ್ತು ಪುರಾತನರಾದ ಏಳು ಜನ ಮುಷಿಗಳು ನಕ್ಷತ್ರ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ವಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು (ತೈ. ಅ. ೧-೧೧-೧-೨).

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೃಕ್ಷದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಇದರ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಯಮನು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕುಳಿತು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೫-೧). ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ (ಅ. ವೇ. ೫-೪-೩), ಇದು ಒಂದು ಅತ್ತಿಯ ಮರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪರಲೋಕಜೀವನದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಒಂಭತ್ತು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ, ನೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಕಠಿಣ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುವವರಿಗೆ ಅವರ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವು ಸ್ವರ್ಗ; ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೃತರಾದವರಿಗೂ ಇದೇ ಫಲ (೧೦-೧೫೪-೨೦೦೦೫), ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಉದಾರವಾಗಿ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವವರಿಗೆ ಈ ಸ್ವರ್ಗವು ಫಲರೂಪವಾಗಿದೆ (೧೦-೧೫೪-೩; ೧-೧೨೫-೫; ೧೦-೧೦೭-೨). ಈ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಮೊರಕುವ ಫಲಗಳ ವಿಷಯ ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೃತರಾದವರು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಬಹಳ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪೮; ೧೦-೧೫-೧೪; ೧೦-೧೬-೨, ೫); ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೂ ಕೈಗೊಡುತ್ತವೆ (೯-೧೧೩-೯, ೧೧); ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೦-೧೪-೧೪), ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಯಮ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಜೀವನ (೧೦-೧೪-೭). ವಾರ್ಧಕ್ಯವೆಂಬ ಮಾತೇ ಇಲ್ಲ (೧೦-೨೭-೨೧). ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವಿಶಿಷ್ಟರಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯರೂ, ಇಷ್ಟರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೮; ೧೦-೧೬-೫; ೧೦-೫೬-೧). ಅಲ್ಲಿ ತಂದೆ, ತಾಯಿ, ಮಕ್ಕಳು ನೊದಲಾದವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೨೦-೩) ಮತ್ತು ಪತ್ನೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಪುನಃ ಮಿಲಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೩-೧೭). ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಲೋಕದೋಷಗಳ ಲವಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲ; ಅದರಂತೆ ಶಾರೀರಕ ಕಷ್ಟಗಳೂ ಇಲ್ಲ (೧೦-೧೪-೮; ಅ. ವೇ. ೬-೧೨೦-೩). ರೋಗರುಜಿನಗಳೆಲ್ಲಾ ಭೂಮಿಯಲ್ಲೇ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ; ಕೈಕಾಲುಗಳು, ಸೊಟ್ಟಿ ಆಥವಾ ಕುಂಟು, ಇಂತಹ ದೋಷಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ (ಅ. ವೇ. ೩-೨೮-೫). ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ದೇಹದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಥರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೃತರು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ಅನಂದಿಸುತ್ತಾರೆ (ಮದಂತಿ, ಮಾದಯಂತೇ: ೧೦-೧೪-೧೦; ೧೦-೧೫-೧೪; ಇತ್ಯಾದಿ). ಸ್ವರ್ಗಜೀವನದ ಸೌಖ್ಯವು ಬಹಳ ವಿಶದವಾಗಿ ೯-೧೧೩-೭೦೦೦ ೧೧ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಸತತವಾಗಿರುತ್ತದೆ; ನೀರು ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ; ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯೇ ಇಲ್ಲ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೨-೯ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಾರೂಪವಾದ (ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಆಹಾರ) ಆಹಾರವೂ, ತೃಪ್ತಿಯೂ ಉಂಟು; ಸಂತೋಷ, ಆನಂದ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಅಪ್ಪಣ್ಣವಾಗಿ ಆನಂದ, ಸಂತೋಷ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಷಯಸುಖವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೬-೬; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೪-೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ, ವಿಷಯ ಸುಖವು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೨). ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸುಖಕ್ಕೆ ನೂರರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಸುಖವು ಅಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೭-೧-೩೨, ೩೩). ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳಿರುವ ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವೇಣುನಾದವೂ ಮತ್ತು ಗಾನವೂ ಕೇಳಿಬರುತ್ತವೆ (೧೦-೧೩೫-೭); ಅವರಿಗೋಸ್ಕರ, ಸೋಮರಸ, ಘೃತ ಮತ್ತು ಜೇನುತುಪ್ಪಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೫, ೬; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೬-೪). ಸ್ವಚ್ಛವೂ, ನಾನಾ ವರ್ಣದವೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಗಳೂ ಆದ ಗೋವುಗಳು ಸರ್ವದಾ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ (ಕಾಮದುಘಾ: ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೮). ಅಲ್ಲಿ ಬಡವರು ಶ್ರೀಮಂತರು, ದೊಡ್ಡವರು ಚಿಕ್ಕ

ವರು ಎಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲ (ಅ. ನೇ. ೩-೨೯-೩). ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಸ್ವರ್ಗಸುಖವು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಶಾಶ್ವತವೆಂದೂ ಉತ್ತಮವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅಮೃತತ್ವದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮೈಕೈವಂ, ತಜ್ಞನ್ಯನಾದ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖವೂ ದೊರಕುತ್ತದೆ ಎಂತಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದು ದರಿಂದ ಸತ್ಯರ್ಮ ಮಾಡಿದವರು ಮರಣಾನಂತರ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸುಖಲೋಲುಪರಾಗಿ, ಸೋಮಾರಿಗಳಂತೆ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾವನೆ.

ಸ್ವರ್ಗವು ಈ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವೈಭವವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಮತ್ತು ವೈಷಯಿಕಸುಖಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಅದು ಸತ್ಯರ್ಮಿಗಳ ಲೋಕ (೧೦-೧೬-೪); ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಅನಂದದಿಂದ ಕಾಲ ಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾವು ಮಾಡಿದ ಹೋಮಗಳ ಮತ್ತು ಮಾಡಿದ ದಾನಗಳ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ, ಎಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿದರೆ, ಸುಖವೂ ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ (೧೦-೧೫-೩). ವಿಹಿತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದವರು, ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಲೋಕಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ವಾಯು, ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಇವರುಗಳ ಲೋಕಗಳೊಡನೆ ಏಕೈವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೪-೮; ೧೦-೪-೪-೨೧; ೧೧-೬-೨-೩, ೩; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೦-೧೧-೬). ಒಬ್ಬ ಮಹಿಮೆಯು ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದ ಬಲದಿಂದ ಬಂಗಾರದ ಹಂಸರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಏಕೈವವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೦-೯-೧೧) ಹೇಳಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಮನುಷ್ಯನು ಈ ಭೌತಿಕ ದೇಹವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೯-೨).

ನೇದವನ್ನು ವಿಹಿತವಾದ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವರು ಜನನ ಮರಣಗಳ ಭಯರಹಿತರಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮನೊಡನೆ ಸಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೬-೯). ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ವಿಕೆಯ ವನ್ನು ತಿಳಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ, ಮನುಷ್ಯನು ಪುನಃ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೩-೧೪). ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಪ ಫಲ ಮತ್ತು ದೇಹಾಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಾದಗಳ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಛಾಂದೋಗ್ಯ, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ, ಕಠ ಮೊದಲಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಚಿಕೇತನೆಂಬುವನ ಕಥೆಯಿದೆ; ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಭಾಗವು ನಚಿಕೇತ ಮತ್ತು ಯಮ ಇವರ ಸಂವಾದ. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲದವರು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮರಣಾಧೀನರಾಗಿ ಸಂಸಾರ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ, ದೇಹಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಇಲ್ಲವೇ, ಜಡ ಪದಾರ್ಥವಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ; ಅತ್ಯಂತ ಯಮನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಲ್ಲನು; ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದವರಿಗೆ ನರಕವಿಲ್ಲ; ಎಂದು ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದಾನೆ.

ನರಕ.

ಸತ್ಪುರುಷರಿಗೆ ಅಮುಷ್ಮಿಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದ ಮೇಲೆ, ಪಾಪಿಷ್ಠರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸದಿದ್ದರೂ, ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಳವಿರಲೇಬೇಕು. ಅಥರ್ವವೇದ ಮತ್ತು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತು ಇಂತಹವರು ನರಕದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ (ಅ. ನೇ. ೧೨-೪-೩೬) ಹೆಣ್ಣು ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಮೊದಲಾದವು ವಾಸಿಸುವ ನರಕ ಲೋಕ (ಅಥೋಲೋಕ)ವಿದೆ (ಅ. ನೇ. ೨-೧೪-೩; ೫-೧೯-೩); ಈ ಲೋಕದಲ್ಲೇ ಕೊಲೆಪಾತಕನು ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು (ನಾ. ಸಂ. ೩೦-೫). ಅತ್ಯಂತ ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಮಸ್ಸು (ಅ. ನೇ. ೮-೨-೨೪;

ಇತ್ಯಾದಿ), ಅಂಧಕಾರಾವೃತವಾದ ತಮಸ್ಸು (ಅ. ವೇ. ೫-೩೦-೧೧), ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು (ಅ. ವೇ. ೧೮-೩-೩) ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಲೋಕವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ನರಕದ ದುಃಖಗಳು ಅ. ವೇ. ೫-೧೯ರಲ್ಲಿಯೂ, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಶದವಾಗಿ ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೧ರಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಮರಣಾನಂತರ ಪುನಃ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅವನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಕ್ಕಡಿಯಲ್ಲಿ ತೂಕ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ; ಸತ್ಕರ್ಮ ದುಷ್ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೩೩; ೧೨-೯-೧-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಆದರೆ, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಇಂತಹದೊಂದು ದುಃಖಾನುಭವ ಪ್ರದೇಶವಿದೆ ಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲ. (ಇದಂಗಭೀರಂ ಪದಂ) 'ಈ ಅಳವಾದ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾಪಿಸ್ವರು, ಅನ್ಯತವಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯವಂತರಿಗೋಸ್ಕರ ಸೃಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೪-೫-೫). ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನು ಪಾತಾಳ ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಅಗಾಧವಾದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ, ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳದಂತೆ ಎಸೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರಾ-ಸೋಮರು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೭-೧೦೪-೩); ಗೂಬೆಯಂತೆ, ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ರಾಕ್ಷಸಿಯೂ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳಲಿ (೭-೧೦೪-೧೭); ದ್ವೇಷಿ ಮತ್ತು ದರೋಡೆಕೋರರೂ ಮೂರು ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೀಳಲಿ (೭-೧೦೪-೧೧). ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಭೂಮಿಗೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಧಕಾರಾ ವೃತವಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದೆಯೆಂದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಭೂಲೋಕದ ಸುಖವೇ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವೇ ಹೊರತು, ಮರಣಾನಂತರದ ಸುಖದುಃಖಗಳು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸತ್ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದವರೂ ಮತ್ತು ದುಷ್ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದವರೂ ಪುನಃ ಮತ್ತೊಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೨-೨೭ ; ೧೦-೬-೩-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಹೊರತು, ಈ ಬಹುಮಾನ ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷೆಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಾಂಗ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಧಾನವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು, ಆಚರಿಸದೇ ಇರುವವರು, ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ, ತಮಗೆ ನಿಯತವಾದ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೆರಳುತ್ತಾರೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೩೩) ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ನಂಬಿಕೆ.

ಮರಣಾನಂತರ, ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ತನ್ನ ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯವನು ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟವನೆಂಬ ತೀರ್ಪಿಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಗೆ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಾರವಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಒಂದೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಅ. ೬-೫-೧೩), ಯಮನು ಸನ್ಮಾರ್ಗಗಾಮಿಗಳನ್ನೂ, ಅಸನ್ಮಾರ್ಗಗಾಮಿಗಳನ್ನೂ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಹೊರತು, ಅವನೇ ಈ ನಿರ್ಣಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪರಮಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಪಿತೃಗಳು-

ಮೃತರಾದವರಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇವರಿಗೇ ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುರಾತನವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ, ಮೂಲಪುರುಷರೇ ಇವರು (೧೦-೧೫-೮, ೧೦); ಮೃತರಾದವರು, ಈ ಋಷಿಗಳು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ದಾರಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ, ಅವರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೨, ೭, ೧೫). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಾರೆ (೧೦-೧೫-೩ ; ೧-೧೫೪-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದವು (೧೦-೧೫ ; ೧೦-೫೪).

ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ, ನವಗೃರು, ವಿರೂಪರು, ಅಂಗಿರಸರು, ಅಥರ್ವರು, ಭೃಗುಗಳು ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಠರೆಂಬ (೧೦-೧೪-೪ರಿಂದ ೬ ; ೧೦-೧೫-೮) ಗಣಗಳಿವೆ; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳು, ಅಥರ್ವನೇದ ಮತ್ತು ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ

ಅಂಗಿರಸರಿಗೂ ಯಮನಿಗೂ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆ (೧೦-೧೪-೩,೫) ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಾಃ (ಕೆಳ ದರ್ಜೆಯವರು), ಪೇರಾಃ (ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವರು) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಾಃ (ಮಧ್ಯ ದರ್ಜೆಯವರು) ಎಂತಲೂ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ; ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅವರ ವಂಶಜರಿಂದ ಜ್ಞಾತರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಇವರೆಲ್ಲರ ಪರಿಚಯವೂ ಇದೆ (೧೦-೧೫-೧, ೨, ೧೩). ಉಷಸ್ಸುಗಳು, ನದಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು, ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಋಭುಗಳು, ಇವರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ (೬-೫೨-೪; ೬-೭೫-೧೦; ೭-೩೫-೧೨; ೧-೧೦೬-೩). ಅವರ ಕಟಾಕ್ಷವನ್ನು ಬೇಡುವ (೧೦-೧೪-೬) ಅವರ ವಂಶಜರಿಗೆ, ಸಂಪತ್ತು, ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೧೫-೭, ೧೧; ಅ. ವೇ. ೧೮-೩-೧೪; ೧೮-೪-೬೨). ತಮ್ಮ ವಂಶೀಕರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಸಿಷ್ಠರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೭-೩೩-೧; ೧೦-೧೫-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ತುರುಷ್ಟ, ಯದು ಮತ್ತು ಉಗ್ರದೇವ ಎಂಬವರು ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೧-೩೬-೧೮).

ಪಿತೃಗಳೂ ಅವರರು (ಅ. ವೇ. ೬-೪೧-೩); ದೇವತೆಗಳೆಂತಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೫೬-೪). ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಋತ್ವಿಜತ್ವವೂ ಸೇರಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಗಳು ಕೆಲವು ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ; ಆಕಾಶವನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವರು ಅವರೇ; ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಕೂ, ರಾತ್ರಿ ಕತ್ತಲೂ, ಅವರಿಂದಲೇ ಆಯಿತು (೧೦-೬೮-೧೧); ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿದು, ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು (೭-೭೬-೪; ೧೦-೧೦೭-೧ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಮತ್ತು ಸೋಮನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು. (೮-೪೮-೧೩). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ನಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೂ (ಹವ್ಯವಾಹ) ಮತ್ತು ಶವವನ್ನು ದಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೂ (ಕ್ರವ್ಯಾದ) ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವಂತೆ (೧೦-೧೬-೯), ದೇವಮಾರ್ಗ ಪಿತೃಮಾರ್ಗಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ (೧೦-೨-೭; ೧೦-೧೮-೧; ೧೦-೮೮-೧೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಅದೇ ರೀತಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೂ ಪಿತೃಲೋಕಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ; ದೇವಲೋಕದ ದ್ವಾರವು ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೨-೯), ಪಿತೃಲೋಕ ದ್ವಾರವು ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿಯೂ (ಶ.ಬ್ರಾ. ೧೩-೮-೧-೫) ಇವೆಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪಿತೃಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವರ್ಗದವರು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೮-೨). ಪಿತೃಗಳು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳು (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೪೯; ಋ. ವೇ. ೧೦-೧೫೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಪುರಾತನ ಪಿತೃಗಳೇ ಒಂದು ಸಲ ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು (೧೦-೧೫-೮). ಅವರು ಯಮನೊಡನೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೧; ೧೦-೧೩೫-೧ ಮತ್ತು ಅ. ವೇ. ೧೮-೪-೧೦ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಭೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೭೬-೪). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನರಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆ ರಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅವರೂ ಬರುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೫-೧೦). ಅವರಿಗೂ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆ (೧೦-೧೫-೫, ೬); ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಸುತವಾದ ಪಾನೀಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೫-೫, ೬). ತಮಗೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಆತುರರಾಗಿದ್ದಾರೆ; ಯಮ ಅವನ ತಂದೆ ವಿವಸ್ವತ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೊಡನೆ ಬಂದು, ಅವರೊಡನೆಯೇ, ಹುತವಾದವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ (೧೦-೧೫-೮ರಿಂದ ೧೧; ೧೦-೧೪-೪, ೫). ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಬಂದು, ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕುಳಿತು

ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೫-೧೦, ೧೧). ಪಿತೃಗಳು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬಂದಾಗ, ಕೆಲವು ಪಿಶಾಚಿಗಳೂ, ಅವರ ಸ್ನೇಹಿತರ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಅವರೊಡನೆ ಬೆರೆಯುವುದುಂಟು. (ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೨೮).

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವಾಗ 'ಸ್ವಾಹಾ' ಎಂತಲೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವಾಗ 'ಸ್ವಧಾ' ಎಂತಲೂ (೧೦-೧೪-೩) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ; ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವ ಮತ್ತು ಪಿತೃಭಾಗಗಳಿಗೆ ಈ ವೈತ್ಯಾಸವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೨-೨). ಅವರಿಗೂ ಪೂಜೆಯುಂಟು; ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಲಾಲಿಸಿ, ಅವರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕು, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನಡೆದುಹೋಗುವ ಪ್ರಮಾದಗಳನ್ನು ಮನ್ನಿಸಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೧೫-೨, ೫, ೬ ; ೩-೫೫-೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಯಮ.

ಮೃತರಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಗೆಲ್ಲಾ ಯಮನು ಮುಖಂಡನು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಲೋಕದ ವಿಷಯವೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಯಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಮೂರೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (೧೦-೧೪, ೧೩೫, ೧೫೪). ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ (೧೦-೧೦), ಯಮ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೋದರಿ ಯಮಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವಿದೆ. ಯಮನ ಹೆಸರು ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಸಲ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಅವನು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಾಮಗ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ (೭-೭೬-೪ ; ೧೦-೧೩೫-೧). 'ವರುಣ (೧೦-೧೪-೭), ಬೃಹಸ್ಪತಿ (೧೦-೧೩-೪ ; ೧೦-೧೪-೩), ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮೃತಾತ್ಮರನ್ನು ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸುವ ಅಗ್ನಿ, ಇವರುಗಳೊಡನೆ ಉಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಮನ ಸ್ನೇಹಿತ (೧೦-೨೧-೫) ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತ (೧೦-೫೨-೩). ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ ಮತ್ತು ಯಮ (ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ)ನೂ ಸೇರಿ, ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಂಡಹಿಡಿದರು (೧೦-೫೧-೩). ಅಗ್ನಿ, ಯಮ ಮತ್ತು ಮಾತರಿಶ್ವ ಇವು ಮೂರೂ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರುಗಳು (೧-೧೬೪-೧೬). ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಮನೂ ಸೇರಿದಾನೆ (೧೦-೬೪-೩ ; ೧೦-೯೨-೧೧).

ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಯಮನೂ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ದೇವತೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕರೆದಿಲ್ಲ; ಮೃತರಾದವರಿಗೆ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಯಮರಾಜ್ಞಃ ೧೦-೧೬-೯). ಸತ್ತ ನಂತರ, ದೇವನು ಕಾಣುವುದು, ಯಮ ಮತ್ತು ವರುಣದೇವ, ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು (೧೦-೧೪-೭). ಒಂದು ಸೂಕ್ತ ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ (೧೦-೧೪), ಯಮ ಮತ್ತು ಪಿತೃಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗಿರಸರಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಮನು ಅವರೊಡನೆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೪-೩, ೪ ; ೧೦-೧೫-೮). ಬಂಗಾರದಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳೂ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೊರಸೂ ಉಳ್ಳ ಅವನ ಅಶ್ವಗಳ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ (ತೈ. ಅ. ೬-೫-೨ ; ಅಪ. ಶ್ವೇ. ಸೂ. ೧೬-೬). ಅವನು ಜನಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದುಗೂಡಿಸುವವನು (೧೦-೧೪-೧), ಮೃತರಾದವರಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೪-೯ ; ಅ. ವೇ. ೧೮-೨-೩೭ ; ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಸಗೃಹವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೮-೧೩).

ಯಮನ ಸ್ಥಾನವು ಆಕಾಶದ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿದೆ (೯-೧೧೩-೮). ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ, ಎರಡು ಸವಿತೃವಿಗೂ, ಒಂದು ಯಮನಿಗೂ ಸೇರಿದೆ (೧-೩೫-೬ ; ೧-೧೨೩-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಯಮನ ಲೋಕವೇ ಮೂರನೆಯದು ಮತ್ತು ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದುದು. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧೨-೬೩), ಯಮನು ಯಮಯೋಡಗೂಡಿ, ಈ ಅಂತ್ಯದ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಅವನ ಈ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ—

ಇದೇ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನವೂ ಹೌದು.—ಯಮನ ಸುತ್ತಲೂ ವೇಣುನಾದವೂ, ಗಾನವೂ ಕೇಳಬರುತ್ತವೆ (೧೦-೧೩೫-೭).

ಯಮನಿಗೋಸ್ಕರ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ; ಅವನಿಗೆ ಫೃತವು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ (೧೦-೧೪-೧೩, ೧೪); ಮತ್ತು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬಂದು, ಆಸನದಲ್ಲಿ ಆಸೀನನಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೧೪-೪) ಇದೆ.

ವಿವಸ್ವತನು ಅವನ ಜನಕ (೧೦-೧೪-೫) ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯ ಎಂಬುವಳು ತಾಯಿಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (೧೦-೧೭-೧). ಅನೇಕ ಸಲ ವೈವಸ್ವತನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (೧೦-೧೪-೧; ಇತ್ಯಾದಿ). ಅವನಿಗೆ ಅಧಿಕರಾರೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ, ಯಮನೇ ವಿವಸ್ವತನಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು (ಅ. ನೇ. ೧೮-೨-೩೨; ೧೮-೩-೬೧, ೬೨ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಯಮ ಯಮಿಗಳೇ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ತಾವಿಬ್ಬರೂ ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಜಲದೇವತೆಯ (ಅಪ್ಸಾ ಯೋಷಾ) ಮಕ್ಕಳೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೧೦-೪). ಯಮನೊಬ್ಬನೇ ಮರ್ತ್ಯನೆಂದು ಯಮಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ (೧೦-೧೦-೩). ಯಮನು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಮೃತ್ಯುವನ್ನೇ ಅನೇಕ್ಷಿಸಿದನೆಂದು ಇದೆ (೧೦-೧೩-೪). ಅವನು ಅನಂತರ ಬರುವ ಅನೇಕರಿಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು; ಇಲ್ಲಿಗೇ ಪುರಾತನರಾದ ಪಿತೃಗಳೂ ಹೋಗಿರುವುದು (೧೦-೧೪-೧೨). ಅವನೇ ಮೃತರಾದ ಮರ್ತ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲಿನವನು (ಅ. ನೇ. ೧೮-೩-೧೩). ಇಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯರೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೇ ಇರಬೇಕು; ಆದರೆ, ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಮರ್ತ್ಯಪದದಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಉದ್ವಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್ತವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನೂ, ಬಹಳ ಪುರಾತನನೂ ಆದುದರಿಂದ, ಅವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ. ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವತಿ (ನೆಲಸಿದವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯ), ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ (೧೦-೧೩೫-೧). ಯಮನ ಮೂಲಕವೇ, ಮುಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಆದಿತ್ಯನ ವಂಶಜರೆಂಬ ನಾಮಧೇಯವು ಬಂದಿರುವುದು (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೨; ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪ ಮತ್ತು ಋ. ನೇ. ೧-೧೦೫-೯ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಯಮನಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಅಶ್ವ'ವು, ಅಮರರಾಗತಕ್ಕವರಿಗೆ ಯಮನು ಕೊಡುವ ಸ್ಥಾನವೇ ಇರಬಹುದು (೧-೧೬೩-೨; ೧-೮೩-೫ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಹೀಗೆಯೇ ಯಮನಿಗೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು.

ಮೃತ್ಯುವೇ ಯಮನ ಮಾರ್ಗ (೧-೩೮-೫) ಮತ್ತು ಒಂದು ಸಲ (೧-೧೬೫-೪; ಮೈ. ಸಂ. ೨-೫-೬ ಮತ್ತು ಅ. ನೇ. ೬-೨೮-೩೧ ಮತ್ತು ೬-೯೩-೧ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಅವನೇ ಮೃತ್ಯುವೆಂತಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಯಮನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶೃಂಖಲೆಗಳು ವರುಣ ಪಾಶಕ್ಕೆ ಉಪಮಿತವಾಗಿವೆ (೧೦-೯೭-೧೬). ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಅವನ ದೂತರ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯಮನು ಭಯಂಕರನೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಅಥರ್ವ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರ ವೈದಿಕ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಮರಣಾನಂತರದ ದುಃಖಾನುಭವಗಳು ಯಮಕರ್ತೃಕವಾದುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಯಮನೇ ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯೆಂದು ಸರಿಗಣಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಆದರೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ನರಕವೊಂದೇ ಯಮನ ರಾಜ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತಕ, ಮೃತ್ಯು, ನಿರ್ಮುತಿ (ರೋಗ) ಇವರುಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಮನೂ ಒಬ್ಬನು (ವಾ. ಸಂ. ೩೯-೧೩; ಅ. ನೇ. ೬-೨೯-೩; ಮೈ. ಸಂ. ೨-೫-೬) ಮತ್ತು ಮೃತ್ಯುವು ಅವನ ದೂತ (ಅ. ನೇ. ೫-೩೦-೧೨; ೧೮-೨-೨೭; ಇತ್ಯಾದಿ). ಮೃತ್ಯುವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಯಮನು ಪ್ರೇತಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ

(ಅ. ವೇ. ೫-೨೪-೧೩, ೧೪), ನಿದ್ರೆಯು (ನಿದ್ರಾಧಿದೇವತೆಯು) ಯಮನ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತಾಳೆಂದೂ (ಅ. ವೇ. ೧೯-೫೬-೧) ಹೇಳಿದೆ.

ಯಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ 'ಅವಳಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಲಿಂಗ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ—ಮತ್ತು ಲಗಾಮು ಅಥವಾ ಮಾರ್ಗವರ್ತಕ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಯಮ ಮತ್ತು ಯಮಿಗಳು ಯಮಳರೆಂದೇ ಭಾವನೆ (೧೦-೧೦). ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಯಮನನ್ನು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆ, ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷಕ ಮೊದಲಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ, ಈ ಪದವು ಯಮ (ತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೋ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೂ, ಇದಕ್ಕೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು.

ಒಂದು ಶುಕ್ತಿಯು—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಗೂಬೆ ಅಥವಾ ಕವೋತ—ಯಮನ ದೂತ (೧೦-೧೩-೪; ೧೦-೧೩-೬ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಯಮನೇ ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ಭಾವನೆ; ಆದುದರಿಂದ ಯಮ ಮತ್ತು ಮೃತ್ಯುಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ದೂತನು (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೧೧). ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಯಮನ ನಿಯತ ದೂತರಾದ ಎರಡು ನಾಯಿಗಳ ವಿಷಯ (೧೦-೧೪-೧೦ರಿಂದ ೧೨). ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಅಗಲವಾದ ಮೂಗುಗಳು; ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಚುಕ್ಕೆ ಚುಕ್ಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಕಂದುಬಣ್ಣ; ಅವು ಸರಮೆಯ ಮಕ್ಕಳು (ಸಾರಮೇಯ). ಯಮಲೋಕದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ರಕ್ಷಕರು (೧೦-೧೪-೧೧). ಅಥವಾ ಆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುತ್ತವೆ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೨-೧೨). ಈ ಎರಡು ನಾಯಿಗಳನ್ನೂ ಹಾದು, ಬೇಗ ಬೇಗ ಹೋಗಿ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೋ ಎಂದು ಮೃತನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿವಾದ (೧೦-೧೪-೧೦); ಮೃತನನ್ನು ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಹೋಮಾರೋಗ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸೆಂದು ಯಮನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ತಮ್ಮ ಜೀವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ತೃಪ್ತರಾಗಿ, ಯಮನ ದೂತರಂತೆ, ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕನ್ನು ರಾಕ್ಷತವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅವರಿಗೂ (ನಾಯಿಗಳಿಗೂ) ಪ್ರಾರ್ಥನ ಇದೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಸಾಯಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಯಮಲೋಕದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಅಂಥವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಇವರ ಕರ್ಮವಿರಬೇಕು. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಈ ನಾಯಿಗಳು ಹೋಗಗೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಸಾಲದು. ೬-೫೫-೨ರಿಂದ ೫ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಯಮನ ದೂತರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು, ಬಹುವಚನ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನಗಳೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಪದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೧೧; ೨-೨-೧೨; ೫-೩೦-೬). ಎರಡು ನಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಬಲಾ, ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ಯಾಮ (ಅ. ವೇ. ೨-೧೯). ಯಮ; ಯಮಿಗಳೇ ಈ ಎರಡು ನಾಯಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಯಮನು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಒಂದಂಶದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯರೂಪ ವಿಶೇಷ, ಸೂರ್ಯ, ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ, ಅಥವಾ ಅಸ್ತಮಿಸುವ ಸೂರ್ಯ, ಆದುದರಿಂದ ಮೃತ್ಯು ದೇವತೆ ಇರಬಹುದೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರೀ ಚಾಮುಂಡೇಶ್ವರಿ ಎಲೆಕ್ಟ್ರಿಕ್ ಪ್ರೆಸ್, ಕ್ಲಾಕ್ ಟವರ್ ಸ್ಟ್ರೀಟ್
ಮೈಸೂರು, 1950